

K. MARX - F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels

Dela

Deseti tom

Urednik
dr Zoran Konstantinović

Prevodioci:
Vera Stojić, Nataša Tkalec i dr Miljan Mojašević

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačko preduzeće

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 10

BEOGRAD 1975

PREDGOVOR

U ovom tomu sakupljeni su Marxovi i Engelsovi radovi pisani od avgusta 1849. do juna 1851. godine, a to su pre svega Marxova rasprava o klasnim borbama tih godina u Francuskoj (*Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850*), Engelsova neposredna sećanja na revoluciju u Nemačkoj 1848/1849. godine (*Nemačka kampanja za državni ustav*) i njegova studija o buni nemačkih seljaka u 16. veku (*Nemački seljački rat*). Oko ova tri rada grupisani su ostali njihovi prilozi iz časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, Engelsovi članci o desetočasovnom radnom danu i njegove procene izgleda Svete alijanse u slučaju rata protiv jedne revolucionarne Francuske, Marxova razmišljanja o ustavu Francuske Republike, koji je bio usvojen 1848. godine, neka njihova pisma pojedinim listovima i drugi manji, ali često veoma značajni prilozi. Veći broj članaka za ovu priliku je prvi put preveden na srpskohrvatski jezik.

Osnovna smernica ovako plodnog rada tvorca naučnog socijalizma za nepune dve godine, koliko vremenski obuhvataju sakupljeni tekstovi, mogla bi se trojako precizirati: Marx i Engels usmerili su tada svoju pažnju naročito na teorijsko osvetljavanje revolucionarnih borbi vođenih u Francuskoj i Nemačkoj 1848. i 1849. godine, zatim na dublju razradu taktike proletarijata i, najzad, na borbu za samostalnu partiju radničke klase koja bi bila nezavisna od sitnoburžoaskih demokrata.

Stigavši krajem avgusta 1849. godine u London, gde se bila okupila većina članova bivše Centralne uprave Saveza komunista, dok su ostali emigranti pretežnim delom još čekali na Kontinentu, čvrsto ubeđeni da će uskoro ponovo buknuti revolucija, Marx je zajedno sa svojim saradnicima iz lista »Neue Rheinische Zeitung« pristupio reorganizaciji Saveza i njegovog rukovodstva. U Centralnu upravu primljen je tom prilikom i Engels, koji je novembra 1849. godine stigao u London. Učvršćujući proletersku partiju, Marx i Engels su težili da ožive i Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu, vodeće jezgro mesnih opština Saveza komunista. Postali su članovi, a Engels čak i sekretar socijaldemokratskog Komiteta za pomaganje nemačkih emigranata što ga je osnovalo ovo udruženje da bi se prihvatile izbeglice koje su ipak uskoro počele da pristižu u velikom broju. Komitet

je ukazivao pomoć svim emigrantima, bez obzira na njihovu političku pripadnost, s tim što su Marx i Engels težili da one najrevolucionarnije okupe oko Saveza. Oni su takođe stupili u tesnu vezu s revolucionarnim vodama proleterskog pokreta drugih zemalja, s engleskim čartistima i s francuskim blankističkim emigrantima, a u jesen 1850. osnovali su zajedno s njima Svetsko udruženje revolucionarnih komunista. Međutim, u samoj Centralnoj upravi Saveza došlo je ubrzo zatim, na sednici od 15. septembra 1850, do otvorenog razmimoilaženja oko ocene o mogućnosti izbijanja nove revolucije. Marx i Engels ostali su u manjini sa svojim shvatanjem da nova revolucija neće tako brzo buknuti i otada u Londonu postoje dve frakcije: znatno veća, predvođena Willichom i Schapperom, bila je voluntaristički, pa čak i pučistički nastrojena, dok su manju frakciju sačinjavali Marx, Engels i njihov najuži krug.

U tim uslovima Marx i Engels smatrali su za potrebno da se Centralna uprava Saveza preseli u Keln i da se što pre pristupi izdavanju jednog organa koji bi značio nastavljanje lista »Neue Rheinische Zeitung« i partiji dao u ruke snažno sredstvo za učvršćenje njenih redova. Nije bilo lako naći izdavača za ovaj posao. Ipak, u januaru 1850. izišla je u Hamburgu prva sveska časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, pod uredništvom Karla Marxa. Najavljujući ovaj časopis, kao njegove zadatke Marx i Engels ističu pre svega rasvetljavanje proteklog perioda revolucije, zatim karaktera pojedinih partija i društvenih odnosa koji uslovljavaju postojanje i borbu tih partija.

Engelsov živo pisan osvrt *Nemačka kampanja za državni ustav* pojavio se zajedno s Marxovim spisom *Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850.* u prve tri sveske, a Engelsovom istorijskom raspravom *Nemački seljački rat* ispunjen je veći deo dve poslednje sveske. Policijske intervencije i nedostatak materijalnih sredstava učinili su u novembru 1850. godine kraj Marxovim i Engelsovim naporima oko izdavanja časopisa. Ipak, prilozi koje su oni objavili u ovoj reviji čine važnu etapu u razvoju marksističke teorije i naročito taktike.

Pre svega, u radu *Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850.* data je detaljna analiza uzroka, karaktera i konkretnog toka revolucionarnih zbivanja u Francuskoj. Engels u svom uvodu za ovaj Marxov rad, pisanom mnogo kasnije, 1895. godine, podvlači da je u *Manijestu Komunističke partije* teorija u velikim obrisima primenjivana na celokupnu istoriju i da je u svim člancima objavljenim u ovom časopisu neprekidno korišćena za tumačenje aktuelnih političkih događaja, ali da je posebno u ovom Marxovom radu na tokovima jednog razvoja, za celu Evropu kako karakterističnog tako i tipičnog, dokazana unutrašnja kauzalna povezanost između političkih zbivanja i delovanja njihovih uzroka, koji su u krajnjoj liniji ekonomski.

Upravo ova praktična iskustva revolucionarne borbe masa čine osnovu na kojoj Marx u ovom radu razvija svoju teoriju o revoluciji i diktaturi proletarijata. Služeći se metaforom da su revolucije lokomotive istorije koje ubrzavaju njen razvoj i oslobadaju moćne stvaralačke

snage narodnih masa, a da je odlučujuća snaga u revolucijama 19. stoleća proletarijat, Marx želi da ukaže radničkoj klasi na neophodnost osvajanja vlasti. Izlažući političke, ekonomske i ideološke zadatke takve vlasti, on prvi put upotrebljava termin »diktatura proletarijata«. Njegova razmatranja posvećena su isticanju osnovne razlike između revolucionarnog socijalizma-komunizma i sitnoburžoaskih utopijskih teorija, koje su u toku revolucije 1848/1849. doživele neuspeh, a bitne specifičnosti socijalizma-komunizma definiše na taj način što socijalizam smatra kao deklaraciju o permanentnosti revolucije, dok klasnu diktaturu proletarijata definiše kao tačku kroz koju se nužno mora prolaziti na putu uklanjanja klasnih razlika i svih proizvodnih odnosa na kojima ove razlike počivaju, na putu ukidanja svih društvenih odnosa koji odgovaraju takvim odnosima proizvodnje i na putu preobražavanja svih ideja koje proizlaze iz ovakvih društvenih odnosa.

U ovom delu, kako Engels ističe, prvi put je istorijski zadatak proletarijata u ekonomskom preobražaju društva izražen u strogo naučnoj formuli: »... Prisvajanje sredstava za proizvodnju, njihovo potčinjavanje udruženoj radničkoj klasi, dakle ukidanje najamnog rada, kapitala i njihovog recipročnog odnosa.« Ova klasična definicija postala je osnovni princip naučnog komunizma i ona se odlučno okreće protiv svih varijanata premarksističkog socijalizma i protiv utopističkog komunizma.

Uz to, posvetivši veliku pažnju analizi položaja i uloge seljaštva i uzajamnih odnosa seljaštva i proletarijata, Marx je ukazao na to da se eksploatacija francuskog seljaštva jedino po obliku razlikuje od eksploatacije industrijskog proletarijata, ali da i jedni i drugi imaju istog eksploatatora — kapital. Svog pravog zaštitnika i saveznika seljaštvo nalazi u proletarijatu zato što »jedino poraz kapitala može da spase seljaka, jedino antikapitalistička i proleterska vlada može da ukloni njegovu ekonomsku bedu i njegovu društvenu degradaciju«. Na taj način, na osnovu iskustava stečenih u toku rada na ovom delu, Marx dolazi do krajnje važnog teorijskog i političkog zaključka o neminovnosti saveza između proletarijata i seljaštva. Danas smo svesni toga da je Marx ovim radom uspeo da konkretizuje i dalje razvije najvažnije principe istorijskog materijalizma, principe o uzajamnim odnosima između baze i nadgradnje, o ulozi klasne borbe, borbe partija i ideja u razvoju društva, o ulozi države i njenih različitih oblika, kao i principe od velikog praktičnog značaja za revolucionarni preobražaj čovečanstva.

Međutim, bez obzira na to što je ovaj Marxov rad o klasnim borbama u Francuskoj klasično delo marksizma, ipak u njemu se, kako je Engels napomenuo u svom uvodu 1895. godine, zrelost kapitalizma i revolucionarne budućnosti francuskog proletarijata procenjuje, što je imalo za posledicu verovanje da socijalistička revolucija neposredno predstoji. »Istorija nikom od nas, pa ni drugima koji su mislili slično nama, nije dala za pravo«, kaže Engels, »već je razjasnila da stanje ekonomskog razvoja na Kontinentu u to vreme još ni izdaleka nije bilo zrelo za ukidanje kapitalističke proizvodnje.« I odista, kapitalistička proizvodnja bila

je tada još veoma sposobna za ekspanziju, a njen razvoj mogao se u celini prikazati kao uzlazna linija na grafikonu. Ovo prećenjivanje objektivnih i subjektivnih uslova proleterske revolucije, međutim, nalazimo i u poruci Centralne uprave Savezu koju su Marx i Engels sastavili u martu 1850. godine, kao i u nekim drugim njihovim radovima iz tog razdoblja. »Međutim, takve greške giganata revolucionarnog razmišljanja«, piše Lenjin, »koji su pokušali da proletarijat celokupnog sveta uzdignu iznad sitničavih i jeftinih zadataka i koji su uspeli da ga uzdignu, hiljadu puta su plemenitije, uzvišenije, istorijski dragocenije i istinitije nego što je banalna mudrost perčinastog liberalizma, koji deklamuje, jadikuje, udara u bubanj i daje proročanstva o revolucionarnoj taštini, o uzaludnosti revolucionarne borbe, o čarobnosti kontrarevolucionarnih konstitucionalnih paučina koje su se uhvatile za mozak.«

Engelsov rad *Nemačka kampanja za državni ustav* nije samo istorijska studija već u isto vreme i izveštaj očevica, živo svedočanstvo aktivnog učesnika u događajima koji se opisuju. Nema prikaza badensko-falačke revolucije koji bi po živosti opisa, po blistavosti stila, a pre svega po oštrini posmatranja i uzdignutosti i širini pogleda dostigao ovaj spis, koji se može smatrati remek-delom nemačke deskriptivne proze. Kada je Engels pristupio pisanju svojih utisaka, materijal kojim se mogao koristiti bio je iz razumljivih razloga još toliko nepotpun i nesređen da mu se činilo da će biti bolje ako se ograniči isključivo na ono što je lično video i čuo. Smatrao je da je to dovoljno da bi se istakao karakter celokupne kampanje. Onako kao što su junski dani 1848. godine bili karakteristični za stepen društvenog i političkog razvoja Francuske, činilo mu se da je takav slučaj i s događajima u proleće 1849. u Nemačkoj. Sitno građanstvo, kako Engels zajedljivo primećuje, mnogostruko se, preko pojedinih listova i u raznim udruženjima, zaklinjalo na ustav države. Ali, da je odlučivalo sitno građanstvo, teško da bi se ono odreklo tla zakonske, miroljubive borbe i umesto takozvanog oružja duha latilo se pušaka i kamenica vadenih iz kaldrme. Temeljita analiza uzroka revolucionarnih gibanja i ocena pozicija koje su zauzele pojedine klase i partije povezane su u Engelsovim izlaganjima s plastičnim opisom pojedinih epizoda kampanje i s odličnim karakterizacijama njenih raznovrsnih aktera. Engels žigoše vođe nemačke sitnoburžoaske demokratije zato što su nastojali da visokoparnim frazama zamene revolucionarne akcije, što su se, stalno neodlučni, pokazali kolebljivim i u odsudnom trenutku borbe i na taj način izneverili revolucionarni pokret. U celini, ovaj spis sadrži niz važnih principa o taktici revolucionarne partije u oružanom ustanku i građanskom ratu.

Kao što je učinio Marx na primeru klasnih borbi u Francuskoj od 1848. do 1850. godine, i Engels je u opisu borbe za državni ustav, politička zbivanja u kojima je lično učestvovao uzeo za povod da razjasni njihove uzroke, a pre svega ekonomske izvore ovih uzroka. U svojoj istoriji nemačkih seljačkih ratova, u delu *Nemački seljački rat*, Engels se takođe, svakako stoga da bi izoštrio svoj pogled i prodro do srži po-

litičkih pojavnih oblika istorijskog života, do glavne žile kucavice, u prvom redu udubio u onu sferu u kojoj pulsiraju ekonomske sile. Najveličanstveniji revolucionarni pokret u nemačkoj prošlosti trebalo je pri tome da mu pomogne da u novom svetlu sagleda revolucionarno prelamanje svoga vremena. Ovo osvrtnje na prošlost trebalo je da pomogne njemu i njegovim sunarodnicima da se uzdignu iznad manjkavosti i bede one revolucije čiji su oni bili savremenici i da njihov pogled usmeri na jedno doba kada je Nemačka radala karaktere koji su mogli da stanu uz bok najboljim ljudima revolucije drugih zemalja; na doba kada su nemački seljaci i plebejci imali takve ideje i planove pred kojima su njihovi potomci više nego jednom zazirali i ustuknivali. Opštu klonulost Engels je hteo da odstrani na taj način što će svoje sunarodnike podsetiti na krepke ličnosti iz velikih borbi seljaka, na mnogobrojne podudarnosti s minulom revolucijom, za koju se nadao da ipak još nije konačno završena, i što će na taj način razbistriti njihov pogled, izoštriti njihovu savest i podstaći njihovu aktivnost. »Klase i klasne frakcije koje su 1848. i 1849. na svim linijama izneverile, naći ćemo kao izdajnike, makar na nižem stupnju razvoja, još 1525. godine.« U tome je možda sadržana glavna teza njegove rasprave, koja nema pretenzije da iznese samostalno proučen materijal, već koja građu, poglavito u samim ustancima seljaka i o Thomasu Münzeru, crpe iz Zimmermannovog istorijskog dela, koje je ovaj bio dovršio 1843. godine.

Povlačeći paralelu između raslojavanja nemačkog društva u doba socijalne revolucije 16. veka i one iz 19. veka, Engels konstatuje da je onda postojala još veća podvojenost snaga nego što je slučaj u njegovo vreme. Kneževi, plemstvo, prelati, patricijat, građani, plebejci i seljaci sačinjavali su veoma heterogenu masu s najraznovrsnijim težnjama koje su se svuda ukrštale. Svaki stalež je smetao drugome i nalazio se sa ovim drugim u neprekidnoj, čas otvorenoj, čas pritajenoj borbi. Kao ni 1848. tako ni 1525. nijedna društvena klasa nije bila dovoljno razvijena da bi sama iznova oblikovala prilike u Nemačkoj, i zato ove dve revolucije nisu uspele da se sliju u velik, snažan pokret. Engels pri tom svuda ističe zavisnost religioznih i političkih ideja od ekonomske baze, a odveć isključivo ideološko shvatanje o istoriji reformacije nalazi u njemu jednog od svojih najranijih i najoštromnijih protivnika. Verski ratovi 16. veka vodili su se pre svega za veoma opipljive materijalne klasne interese; oni su u suštini klasne borbe kao i kasniji unutrašnji sukobi u Engleskoj i Francuskoj. Okolnost što su ove klasne borbe tada nosile religiozno obeležje, što su se interesi, potrebe i zahtevi pojedinih klasa prikrivali religioznim plaštom, Engels objašnjava uslovima koji su tada vladali. U Lutheru i Thomasu Münzeru za njega se otevljuju građanska i proleterska opozicija protiv »srednjovekovnog varvarstva« i socijalnih uslova kakvi su odgovarali srednjem veku. Luther je, tvrdi Engels, trpeo od 1517. do 1525. godine iste one preobražaje koje trpi svaka građanska partija koja uspe da za trenutak stane na čelo pokreta da bi je zatim natkrilila ona plebejska ili proleterska partija koja se na-

lazi iza nje. U prvom trenutku kada se Luther pojavio trebalo je obje-
diniti sve opozicione elemente i energično zastupati protiv katoličke
crkve i njene ortodoksности celu masu koja je već bila pristala uz jeres.
Ali kad se ceo narod pokrenuo Luther se priključio građanima i ple-
mićima. Prestali su njegovi pozivi na pobunu protiv Rima i on je počeo
da propoveda miran razvoj i pasivan otpor.

Engelsovo delo *Nemački seljački rat* je živi primer materijalističke
analize cele jedne istorijske epohe, jedne analize koja iz teorijskih uop-
štavanja sa svom oštrinom izvlači zaključke. Prvi put je u ovom delu
izložen kompleks socijalno-ekonomskih uzroka reformacije i seljačkih
ratova i razotkriven klasni karakter ovih političkih i religioznih borbi,
u kojima nemački idealistički i drugi građanski istoričari nisu videli
ništa drugo do »žestoku teološku zavadu«.

Dok je Engels završavao ovo delo, kao neminovnost se nametao
zadatak potpune reorganizacije Saveza komunista, pogotovo što je ovaj,
s ponovnim jačanjem reakcionarnih snaga, bio prisiljen da se vrati
na podzemne oblike rada. Kako su u toku revolucije komunisti takođe
mogli javno da se zalažu za svoje ciljeve, pojedini srezovi i opštine
dopustili su da olabavi i postepeno da se potpuno ugasi njihova veza
s centralnim rukovodstvom. Dok je sitnoburžoaska demokratija težila
da se što potpunije organizuje, radnička partija je na kraju skoro u
potpunosti izgubila svoju homogenost koju tek što je bila ostvarila.
Članovi Centralne uprave, koji su se kraiem 1849. godine tako reći
svi našli ponovo na okupu u Londonu, računali su, u početku još bez
izuzetka, s ponovnim izbijanjem revolucije u najskorijoj budućnosti
i smatrali kao preku potrebu da u tom trenutku postoji samostalna
radnička partija koja neće dopustiti da je građanstvo povuče za sobom.
Zadatak da se pođe u Nemačku i da se uspostavi veza s preostalim
radničkim, seljačkim i gimnastičarskim udruženjima odnosno da se
ovakva udruženja ponovo stvore, preuzeo je na sebe oprobani Heinrich
Bauer. Program koji je trebalo da čini osnovu njegovog rada i koji je
trebalo svuda širiti razradili su Marx i Engels zajednički u martu 1850.
godine u *Poruci Centralne uprave Savezu*.

Ova poruka predstavlja jedan od najvažnijih dokumenata nauč-
nog komunizma. Njeni autori ukazuju na to da je teorija onako kako
je utvrđena u *Manifestu Komunističke partije* doživela punu potvrdu
u toku revolucije, da su sitnoburžoaski demokrati nesposobni da revo-
luciju privedu kraju i da je neophodno da se proletarijat oslobodi nji-
hovog uticaja. Izričito se ukazuje na to da je za radničku partiju potrebno
da u predstojećoj revoluciji bude samostalna i što bolje organizovana.
Zato je potrebno da se nastavi organizaciono odvajanje proletarijata
od sitnoburžoaske demokratije onako kako je u proleće 1849. bilo
odlučeno. Glavni zadatak komunista — naglašavaju Marx i Engels
— sastoji se u tome da stvore samostalnu organizaciju radničke partije
i da svaka opština postane središte i jezgro radničkih društava u kojima
će se o položaju i interesima proletarijata diskutovati nezavisno od

građanskih uticaja. Ova proleterska partija moraće zajedno sa sitno-buržoaskim demokratima da se bori protiv reakcije i da s njima povremeno stupa u savez, ali u isto vreme i da čuva samostalnost svoje organizacije, da je učvrsti, da vodi revolucionarnu politiku koja će biti nezavisna od sitnoburžoaske demokratije.

Osnovna misao koju su tvorci marksizma formulisali u ovoj poruci Centralne uprave Savezu bila je ideja o permanentnoj revoluciji. U svojim opštim obrisima ona je, doduše, već sadržana u više Marxovih i Engelsovih članaka objavljenih u »Neue Rheinische Zeitung« u toku 1848. i 1849. godine, i ona se ponavlja u nekim drugim radovima koji ulaze u ovaj tom. U toj poruci, međutim, ona je najpreciznije formulisana. »Dok sitnoburžoaski demokrati«, pišu Marx i Engels tom prilikom, »žele da revoluciju što pre okončaju«, i to na taj način što će njene dimenzije svesti na izvojevanje sitnih građanskih reformi, »naš je interes i naš zadatak da revoluciju učinimo permanentnom dok sve više ili manje posadničke klase ne budu potisnute s vladajućeg položaja, dok proletarijat ne osvoji državnu vlast« i dok bar odlučujuće proizvodne snage ne pređu u njegove ruke. »Za nas ne može biti reči o promeni privatne svojine, nego samo o njenom ukidanju, ne o zataškavanju klasnih suprotnosti, nego o ukidanju klase, ne o poboljšanju postojećeg društva, nego o zasnivanju novoga.« U novim istorijskim uslovima u epohi imperijalizma i proleterske revolucije Lenjin je razvio Marxovo i Engelsovo učenje o permanentnoj revoluciji do teorije o prerastanju buržoaskodemokratske revolucije u proletersku revoluciju i na bazi borbenih iskustava radničke klase Rusije i drugih zemalja razradio novu teoriju socijalističke revolucije.

Značajno mesto u ovom tomu zauzimaju i recenzije i kritički članci iz časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, u kojima Marx i Engels ustaju protiv ideoloških protivnika revolucionarnog proletarijata. U tim člancima oni otkrivaju klasni karakter pozicija ovih protivnika i oštro se obaraju na njihovu ideologiju i njihove metode borbe. U recenziji brošure F. P. G. Guizot-a *Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle réussi? Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre* (Zašto je uspela engleska revolucija? Rasprava o istoriji revolucije u Engleskoj) Marx i Engels ukazuju na to da čak i oni buržoaski političari i istoričari koji su nekada bili napredni, čim se suoče sa zaoštrenim klasnim borbama i revolucijama, iz straha pred njima gube svaku sposobnost da shvate stvarni sadržaj i smisao istorije i na taj način kao naučnici trpe neuspeh. Tako se Guizot, u težnji da opravda svoju političku aktivnost, odrekao klasne analize istorijskih događaja i zamenio naučno istraživanje političkom, religioznom i idealističkom frazeologijom. Ova recenzija je upravo klasična po karakterizaciji engleske buržoaske revolucije 17. stoleća i njenih socijalnih uslova. U njoj se u isto vreme iznosi i značaj ove revolucije za Evropu i ukazuje na razlike između nje i francuske buržoaske revolucije 18. stoleća.

Slično Guizot-u prošao je drugi jedan značajni ideolog vladajućih klasa, predstavnik feudalnog socijalizma Škotlanđanin Thomas Carlyle. Mladog Engelsa naročito je uzbudila i inspirisala Carlyle-ova kritičnost. Međutim, ako je Carlyle do 1848. boreći se protiv engleske prozaično-trezvene i poslovne buržoazije, braneci francusku buržoasku revoluciju od 1789. i čartizam igrao pozitivnu ulogu, u periodu same revolucije 1848. i posle nje on istupa kao žučan neprijatelj revolucije i demokratije. U svojoj recenziji »*Latter-Day Pamphlets*«, edited by Thomas Carlyle (Savremeni pamfleti, izdao Thomas Carlyle) Marx i Engels podvrgavaju poraznoj kritici Carlyle-ovu subjektivističko-idealističku teoriju, a naročito kult heroja, koji je Carlyle uporno propagirao. U ovoj recenziji Marx i Engels pokazuju kako Carlyle upravo pod zastavom kulta ličnosti, obožavanja heroja, ne samo opravdava ono što, po njihovom shvatanju, i čini podlost buržoazije, već ide i dalje od toga. Njegove fraze, koliko god bile uperene protiv parazitske engleske zemljoposjedničke aristokratije, protiv krupne buržoazije, koja ne rukovodi radom već jedino eksploatiše, protiv parlamenta biranog putem podmićivanja, protiv religije, koju smatra otrcanom i za koju mu se čini da se raspada, protiv totalnog zanemarivanja svih opšteljudskih interesa, protiv očajnog stanja kada je reč o istini i o čovečanstvu i, u vezi s tim, protiv potpune čovekove izolacije i njegovog svodenja na prostu pojedinačnost, ipak, u krajnjoj liniji, služe jedino tome da opravdaju tlačenje i porobljavanje narodnih masa, kojima Carlyle poriče svaku istorijsku ulogu. Nasuprot Carlyle-ovim subjektivističko-idealističkim shvatanjima, osnivači marksizma brane u ovoj recenziji materijalističko shvatanje istorije i ističu veliku stvaralačku ulogu narodnih masa u istorijskom razvoju.

Subjektivističko-idealistički kult ličnosti bio je u to vreme široko rasprostranjen i među sitnoburžoaskim demokratima, među njihovim istoričarima i publicistima; izvestan uticaj ovaj kult je vršio takođe u prvim proleterskim organizacijama na pristalice E. Cabet-a, W. Weitlinga i drugih utopističkih socijalista. Marx i Engels su povelili odlučnu borbu protiv kulta ličnosti pre svega zato što je on predstavljao smetnju na putu klasnog organizovanja radnika i razvijanja njihove samostalne aktivnosti.

U recenziji na dva klevetnička pamfleta francuskih policijskih agenata A. Chenua i Luciena de la Hodde-a, Marx i Engels ističu da »Ništa nije poželjnije nego da ljudi koji su stajali na čelu stranke pokreta, bilo pre revolucije u tajnim društvima ili u štampi, bilo docnije na zvaničnim položajima, najzad budu prikazani snažnim rembrantovskim bojama u svoj njihovoj živosti. Dosadašnji prikazi nikad nam te ličnosti ne slikaju u pravom vidu, nego samo u njihovom zvaničnom liku, s koturnama na nogama i s oreolom oko glave. U ovim u nebesa uzdignutim rafaelovskim slikama gubi se sva istinitost prikaza.« Ova poslednja misao postala je jedna od polaznih osnova kasnijeg tražanja za marksističkom teorijom umetnosti. Pored toga, u ovoj recenziji

se kritikuju zavereničke akcije i sektaštvo. Umesto da organizuju revolucionarni proletarijat, zaverenici teže da revolucionarni razvoj veštački ubrzaju i da prave revoluciju »iz rukava«, bez odgovarajućih uslova. Jedini uslov za revoluciju po njima je dobra organizovanost njihove zavere. Takvi ljudi su alhemičari revolucije; oni imaju nihilistički stav prema revolucionarnoj teoriji i odbacuju i samu pomisao na mogućnost razvijanja klasne svesti proletarijata.

Sve ove recenzije prethodile su rascepu u samoj Centralnoj upravi Saveza; one su bile uperene protiv sektaških i zavereničkih elemenata, a u svojim osnovnim teorijskim principima bile su od veoma velikog aktuelnog značaja.

Su vođama i ideolozima levog krila nemačkih sitnoburžoaskih demokrata Marx i Engels se obračunavaju u svojim priložima *Ludwig Simon von Trier* i *Gottfried Kinkel*, objavljenim u februaru odnosno u aprilu 1850. godine. Engels je već u januaru iste godine pripremio za list uticajnog vođe levog krila čartista G.J. Harneya »Friend of the People« tri članka da bi u očima engleskog proletarijata raskrinkao nemačku sitnoburžoasku emigraciju, koja je tada putovala po Engleskoj i Americi da bi sakupljala priloge. Međutim, on je povukao ove članke kada je saznao da se Harney prilikom jednog mitinga pojavio u društvu s predstavnicima ove emigracije. Marx i Engels su osobito ogorčeni na Gottfrieda Kinkela, i on će zauzeti glavno mesto u njihovom pamfletu o »velikanima emigracije«, koji su zajednički napisali 1852. godine. U ovom napisu o Kinkelu Marx i Engels izražavaju uverenje da će u presudnoj borbi između revolucije i kontrarevolucije »Rajnska oblast bezuslovno prići revolucionarnoj strani, bilo da nju predstavljaju Francuzi ili Kinezi.« Ovo važno gledište marksističke revolucionarne taktike da recipročan odnos nacija treba razmatrati sa stanovišta interesa revolucije privukao je posebnu Lenjinovu pažnju.

U recenziji knjige G.F. Daumera, pisca nekoliko delâ iz istorije religije, Marx i Engels ukazuju na kontrarevolucionarni karakter ovog »pokušaja kombinatorско-aforističkog utemeljenja«. Preživele, banalne aforizme nemačkih filistara Daumer je, po njihovom mišljenju, pokušao da prikaže kao religiju nove svetske epohe. U ovom kršu citata najrazličitijih autora koji je u potpunosti prožet preziranjem nižih narodnih slojeva i strahom od revolucije, Marx i Engels vide očigledan dokaz ideološkog bankrota sitne buržoazije zaplašene revolucijom, kao i nemačke idealističke filozofije. Daumerovi pogledi bili su u izvesnoj meri slični onom kasnijem oblikovanju boga koje Lenjin definiše kao »zaljubljeno samoposmatranje tupoglavih čifâ«.

Recenzija knjige *Le socialisme et l'impôt* (Socijalizam i porez) od E. de Girardina znači produženje kritike sitnoburžoaskog socijalizma kakvu su Marx i Engels vršili u *Manifestu Komunističke partije*. Ona sadrži važne misli o suštini buržoaskog sistema poreza kao i o obimu kružnog kretanja u kapitalističkoj poljoprivredi, od koncentracije do rascepanosti i od rascepanosti do koncentracije zemljišnog poseda.

Pored toga, Marx i Engels u ovoj recenziji oštro kritikuju anarhističke ideje koje su tada u Francuskoj i Nemačkoj bile u priličnoj meri rasprostranjene. S ovom kritikom Engels nastavlja zatim u svom rukopisu *O lozinci ukidanja države i o nemačkim »prijateljima anarhije«*, koji je bio predviđen da se objavi u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Kritika anarhističkih ideja o ukidanju države i analiza porekla ovih ideja u Nemačkoj nesumnjivo su od velikog teorijskog značaja.

Engelsov članak *Pitanje desetočasovnog radnog dana* i Marxov rad *Ustav Francuske Republike* izraz su bliske saradnje Marxa i Engelsa s levim čartistima. U tom pokretu su nekada moćnog O'Connora počele zamenjivati mlade vođe, pre svega Julian Harney i Ernest Jones. Engelsov članak objavljen je u Harneyevom časopisu »The Democratic Review of British and Foreign Politics, History and Literature« (Demokratska revija britanske politike i politike drugih zemalja. Istorija i literatura), a Marxov rad u Jonesovom organu »Notes to the People« (Štivo za narod). Za Harneya vezivalo je Engelsa dugogodišnje prijateljstvo; Engels je za njegov nedeljni list »The Red Republican« (Crveni republikanac) bio preveo *Manifest Komunističke partije* na engleski jezik. Ipak, nije mu pošlo za rukom da Harneya pridobije za shvatanje istorije zasnovano na ekonomskim zakonima. Stigavši ponovo u Englesku, on je smatrao svojim istorijskim zadatkom da vođe engleske klasne partije pridobije za teoriju klasne borbe. S elitom čartista redovno je u Mančesteru održavao sastanke i diskutovao s njima o *Manifestu Komunističke partije*. Međutim, u tim nastojanjima nije stigao daleko. Jedino Ernest Jones, poslednji značajniji čartistički vođa, uporno je zastupao ideju klasne borbe i onda kada je velika masa engleskog radništva već bila zaključila mir s buržoazijom. U članku o pitanju desetočasovnog radnog dana Engels ukazuje na to da se zakonsko ograničenje radnog dana ne sme smatrati kao krajnji cilj radničkog pokreta, da radnička klasa nikakvu trajnu korist ne može da očekuje od saveza s reakcionarnim protivnicima, već da takvu korist mora sama sebi da izvojuje na taj način što će pre svega osvojiti političku vlast. Neosporno da Engels u ovom radu potcenjuje značaj borbe engleskog proletarijata za desetočasovni radni dan kao i pozitivan uticaj skraćenja radnog dana na telesni i duhovni razvoj engleskih proletera; mnogostrani u procenu ovog zakona i njegovog značaja za radničku klasu dao je kasnije Marx u pozdravnoj adresi Međunarodnog udruženja radnika i u I tomu *Kapitala*. U ovom svom članku o ustavu Francuske Republike, međutim, Marx daje opštu kritiku buržoaske demokratije; na primeru ovog ustava on dokazuje da su njime demokratska prava do te mere sužena i ograničena da ih zapravo uopšte i nema. Uz to, Marx ističe drugu specifičnost buržoaske ustavnosti: raskorak između sloboda utvrđenih ustavom i vladajuće prakse.

Od velikog teorijskog značaja su i *Pregledi* koje su Marx i Engels zajednički objavljivali u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-

ökonomische Revue». U njima oni analiziraju najvažnije dnevne događaje iz ekonomskog i političkog života raznih zemalja. Dok je kontinentalna Evropa još zaokupljena revolucijama i kontrarevolucijama, u Engleskoj tada vlada prosperitet. Međutim, oni ne veruju da će on duže potrajati: za kraj proleća 1850, najdalje za avgust, oni u prvom od svojih pregleda predviđaju privrednu krizu, koja će značiti uvod u modernu englesku revoluciju, za koju smatraju da je neizbežna. Doduše, sve ove evropske konstelacije zasjenjene su jednim događajem koji im se čini važnijim od februarske revolucije, značajnijim čak od samog otkrića Amerike: otkrivanjem kalifornijskih nalazišta zlata. Ovaj događaj će težište svetske trgovine, po njihovom mišljenju, preneti u Severnu Ameriku, a industrija i trgovina u Evropi moraću da ulažu krajnje napore da ne bi propale, kao što su u 16. stoleću propale industrija i trgovina Italije. Jedini izlaz za evropske zemlje oni vide u društvenoj revoluciji, u stvaranju proizvodnih snaga koje će obezbediti nadmoć evropske industrije.

U ovim *Pregledima* Marx i Engels svakako su bolji proroci kada je reč o zbivanjima u daljoj budućnosti. Amerika je danas svetska supersila, i nekada moćne evropske države zavise od nje u ekonomskom i političkom pogledu. Ukidanje opšteg prava glasa u Francuskoj, međutim, nije dovelo do revolucije u toj zemlji, a u Engleskoj privredni razvoj se nije zaustavio. U leto 1850. situacija je bila takva da je revolucionarna partija u svim zemljama Evrope bila potisnuta s pozornice događaja i pobjednici su, ne obazirući se na nju, mogli da se spore oko plena. Marx i Engels su tada postali svesni takve situacije i u poslednjem *Pregledu* (za period od maja do oktobra 1850) priznaju da se kapitalističke države nalaze u periodu industrijskog prosperiteta, da još ne može biti govora o novom poletu revolucionarnog pokreta i da je nova revolucija moguća jedino u pratnji nove krize.

Ipak, rasprava pisana 1851. o mogućnostima i preduslovima rata Svete alijanse protiv Francuske, ali koja nije bila dovršena za štampu zato što je Engels prekinuo rad na njoj kada je Louis Napoléon izvršio državni udar, polazi od pretpostavke da će se 1852. u Francuskoj odigrati pobedonosna revolucija. Vojnonaučni aspekti pretežu u ovoj raspravi i u njoj se jasno vidi u kojoj meri se Engels već uživeo u onu materiju koja će u okvirima njegove duhovne simbioze s Marxom otada postati područje njegove posebne specijalnosti. Iz njegove prepiske s Weydemeyerom vidimo s kakvom je sistematičnošću tragao za izvorima koji će mu poslužiti za pisanje ove rasprave. Onako kao što moderno vođenje rata znači vojni izraz određene emancipacije građanina i seljaka, tako će — smatra Engels — i emancipacija proletarijata imati za posledicu poseban metod ratovanja. U početnoj fazi, doduše, u budućoj socijalnoj revoluciji ovaj metod još će mnogo zaostajati za načinom ratovanja istinski emancipovanog proletarijata. Ali, takav način postaće moguć tek pošto se u potpunosti uklone sve klasne razlike i do kraja koncentrišu sva sredstva proizvodnje. Novim načinom ratovanja umno-

gostručiće se masovnost i pokretljivost učesnika u ratu, a revolucionarna armija biće toliko snažna da uopšte neće imati adekvatnog protivnika. U osnovi njene udarne snage počivaće gigantsko narastanje proizvodnih snaga novog društva, procvat tehnike i kulture.

U ovom tomu nalazi se još izvestan broj pisama i izjava koje su Marx i Engels u godinama od 1849. do 1851. uputili uredništvima raznih listova («Times», «Spectator», «Globe» itd.). U njima se delimično ogledaju Marxovi i Engelsovi naponi na okupljanju revolucionarne emigracije, njihova borba protiv agenata reakcionarno-apsolutističkih država i nastojanje da očuvaju čistotu naučnog socijalizma. Jer, upravo u tom pogledu ove godine su bile prelomne. Ostavši u manjini protiv frakcije Willicha i Schappera, Marx i Engels su takođe istupili iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu i prekinuli veze s blankističkim emigrantima u Londonu (s Adamom, Vidilom i Barthélemyjem). Snažna previranja u tom razdoblju ogledaju se velikim delom takođe u izjavi Marxa i Engelsa o istupanju iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, u njihovom pismu Adamu, Barthélemyju i Vidilu i u poruci Centralne uprave Savezu od 1. decembra 1850. Postaje nam jasno ono olakšanje kome Marx u svom pismu upućenom Engelsu 13. februara 1851. godine daje oduška rečima: »Konačno — posle dugog vremena — prvi put nam se ukazala prilika da pokažemo da nam nije potrebna nikakva popularnost, nikakva podrška partije ma koje zemlje i da je naša pozicija potpuno nezavisna od takvih ništarija. Od sada odgovaramo jedino za sebe...«

ZORAN KONSTANTINVIĆ

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

DELA

AVGUST 1849 – JUN 1851

Neue
Rheinische Zeitung.

Politisch-ökonomische Revue,

redigirt von

Karl Marx.

1850.

Hamburg und New-York.

bei Schuberth & Co.

Karl Marx—Friedrich Engels

[Oglas o pokretanju časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«⁽¹⁾]

U januaru 1850. počće da izlazi

»NEUE RHEINISCHE ZEITUNG

Politisch-ökonomische Revue«

pod uredništvom

Karla Marxa

Časopis nosi naslov lista čijim ga *nastavkom* treba smatrati. Jedan od njegovih zadataka sastojće se u tome da se u naknadnim prikazima osvrne na epohu koja je protekla od ugušivanja lista »Rheinische Zeitung«.

Najveća zanimljivost jednog lista, njegovo svakodnevno zahvaćanje u pokret i neposredno kazivanje poteklo iz samog pokreta, odražavanje dnevnih zbivanja u njihovom čitavom obilju, neprekidno i žestoko uzajamno delovanje između naroda i dnevne štampe naroda, — ta zanimljivost nužno se gubi kod revije. Nasuprot tome, revija pruža preimućstvo da se događaji obuhvate u većim potezima i da se mora zadržavati samo na važnijima. Ona dopušta podrobno i naučno ulaženje u *ekonomske* odnose, koji čine osnovu celog političkog pokreta.

Vreme prividnog zastoja, kao što je sadašnje, mora se upravo iskoristiti za rasvetljavanje preživljenog perioda revolucije, karaktera stranaka koje su se uhvatile ukošćac, društvenih odnosa koji uslovljavaju postojanje i borbu tih stranaka.

Revija izlazi u mesečnim sveskama od najmanje *pet* tabaka, po pretplatnoj ceni od 24 srebrna groša tromesečno, plativoj pri isporuci prve sveske. Pojedinačne sveske 10 srebrnih groša. *Knjižarsko* rasturanje preuzimaju gospoda *Schuberth* i komp. u Hamburgu.

Umoljavaju se prijatelji časopisa »Neue Rheinische Zeitung« da spiskove pretplatnika puste u cirkulaciju u mestu svog boravka i što pre dostave potpisanom. Književni prilozi, a tako isto i novine za pretresanje u reviji primaju se samo franko.

K. Schramm

Izdavač »N. Rh. Ztg. [Politisch-ökonomische Revue]«
4, Anderson Street, Kirgroad, Chelsea

London, 15. decembra 1849.

Prvi put objavljeno u listu
»Westdeutsche Zeitung«,
br. 7 od 9. januara 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 5—6.

Friedrich Engels

Nemački socijaldemokrati i »The Times«

Uredniku lista »The Northern Star«^[2]

Gospodine,

»The Times«^[3] od prošlog petka sadrži jedno pismo potpisano sa »Antisocijalist« u kojem se engleskoj javnosti i engleskom ministru unutrašnjih poslova denunciraju neke »paklene doktrine« koje izvesni gospodin Karl Heinzen, označen kao »sjajna luča nemačke socijaldemokratske partije«, razvija u listu »Deutsche Londoner Zeitung«.^[4] Ove »paklene doktrine« sastoje se uglavnom od dobronamernog predloga da se u idućoj revoluciji na Kontinentu »ubije nekoliko miliona reakcionara«.

Mi sigurno možemo prepustiti Vama da ocenite ponašanje urednikâ lista »The Times«, koji dopuštaju da im stupci postanu stecište direktnih policijskih informacija i denuncijacija u političkim pitanjima. Međutim, prilično smo iznenađeni što vidimo kako se u »vodećem listu Evrope« gospodin Heinzen označava kao »sjajna luča nemačke socijaldemokratske partije«. »Vodeći list Evrope« svakako je mogao znati da se gospodin Heinzen, daleko od toga da dotičnoj partiji služi kao sjajna luča, naprotiv od 1842. uvek revnosno, mada bezuspešno, suprotstavljao svemu što liči na socijalizam i komunizam. »Nemačka socijaldemokratska partija« stoga nikad nije primila niti će ikad primiti odgovornost za bilo šta što je rekao ili napisao g. Karl Heinzen.

Što se tiče opasnosti koja bi mogla nastati iz gore navedenih »paklenih doktrina«, »The Times« je morao znati da g. Heinzen, daleko od toga da te doktrine u proteklih osamnaest meseci revolucionarnih potresa u Nemačkoj pokuša da pretvori u praksu, jedva da je za to vreme ikad nogom kročio na nemačko tlo, i nije igrao nikakvu ulogu ni u jednoj od ovih revolucija.

Pomisao, gospodine, da bi čovek koji nikad nije naneo neko zlo čak ni najsitnijem nemačkom knezu bio kadar da naudi ogromnoj britanskoj imperiji, ta pomisao bila bi u našim očima uvreda nanesena engleskoj naciji. Dopustite nam stoga da predložimo da »*The Times*«¹ celu stvar okonča time što će g. Karlu Heinzenu izraziti zahvalnost za *courage malheureux*¹ koji je ispoljio boreći se protiv socijalizma i komunizma.

Ostajem, gospodine uredniče,
Vaš veoma pokorni

Jedan nemački socijaldemokrat^[5]

London, 28. nov. 1849.

Naslov originala:

The German Social Democrats and «The Times»

Prvi put objavljeno u listu

»*The Northern Star*«, br. 632

od 1. decembra 1849.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

¹ bednu hrabrost

KARL MARX

Klasne borbe u Francuskoj
1848 — 1850^[6]

Naslov originala:

Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850

Napisano 1850.

Prvi put objavljeno u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, u sveskama od januara do oktobra 1850. Ovdje se objavljuje prema tekstu u izdanju: Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 9—107.

Izuzev samo nekoliko glava, svaki značajniji odeljak anala revolucije od 1848. do 1849. nosi naslov: *poraz revolucije!*

Ali u tim porazima nije propadala revolucija. U njima su propadali ostaci tradicija iz doba pre revolucije, talog društvenih odnosa koji se još nisu bili iskristalisali u oštre klasne suprotnosti — ličnosti, iluzije, ideje, projekti, od kojih revolucionarna partija nije bila slobodna pre februarske revolucije, od kojih je nije mogla osloboditi *februarska pobeda*, nego ju je mogao osloboditi samo niz *poraza*.

Jednom rečju: revolucija je krčila sebi put ne svojim neposrednim tragikomičnim tekovinama, nego obrnuto — stvaranjem jedno-dušne, snažne kontrarevolucije, stvaranjem protivnika, u borbi protiv koga se partija prevrata tek razvila u stvarno revolucionarnu partiju.

Zadatak je stranica koje slede da to pokažu.

I

Junski poraz 1848

Od februara do juna 1848

Posle julske revolucije, liberalnom bankaru Laffitte-u, kad je pratio svog »compère«¹ vojvodu od Orléans-a u trijumfalnoj povorci do Gradske većnice², otele su se reči: »Odsad će vladati bankari.« Laffitte je izdao tajnu revolucije.

Pod Louis-em-Philippe-om nije vladala francuska buržoazija, nego jedna frakcija te buržoazije: bankari, berzanski kraljevi, kraljevi železnica, vlasnici rudnika uglja, rudnika gvozdene rude i vlasnici šuma, jedan deo s njima udružene zemljišne svojine — takozvana *finansijska aristokratija*. Ona je sedela na prestolu, ona je u parlamentu diktirala zakone, ona je delila državne službe od ministarstva do trafike.

Prava *industrijska buržoazija* činila je jedan deo zvanične opozicije, tj. ona je u poslaničkim domovima bila zastupljena samo kao manjina. Njen opozicioni stav se ispoljavao utoliko odlučnije ukoliko je diktatura finansijske aristokratije dobijala čistiji oblik i ukoliko je više ona sama, posle krvavo ugušenih pobuna od 1832, 1834. i 1839.^[7] uobražavala da je njena vladavina nad radničkom klasom osigurana. *Grandin*, ruanski fabrikant, u Ustavotvornoj i u Zakonodavnoj nacionalnoj skupštini najveći fanatik buržoaske reakcije, bio je u Poslaničkom domu najžešći protivnik Guizot-a. *Léon Faucher*, kasnije poznat po svojim uzaludnim naporima da se uzdigne do uloge Guizot-a francuske kontrarevolucije, u poslednjem periodu vladavine Louis-a-Philippe-a ratovao je perom i mastilom za industriju, protiv špekulacije i njenog skutonoše — vlade. *Bastiat* je agitovao u ime Bordoa i čitave vinogradarske Francuske protiv vladajućeg sistema.

Sima buržoazija u svim svojim nijansama, a tako isto i *klasa seljaka*, bili su potpuno isključeni iz političke vlasti. Najzad, u zva-

¹ kuma i saučesnika u intrigi, u avanturi — ² Hôtel de Ville

ničnoj opoziciji ili sasvim izvan *pays légal*¹ nalazili su se *ideološki* predstavnici i besednici pomenutih klasa, njihovi naučnici, advokati, lekari itd., jednom rečju njihovi takozvani *kapaciteti*.

Zbog svojih finansijskih teškoća Julska Monarhija je od samog početka bila zavisna od vrhova buržoazije, a ta njena zavisnost postala je nepresušni izvor sve većih finansijskih teškoća. Državnu upravu je nemoguće potčiniti interesima nacionalne proizvodnje ako se ne uspostavi budžetska ravnoteža, ravnoteža između državnih rashoda i državnih prihoda. Ali kako uspostaviti tu ravnotežu bez smanjenja državnih izdataka, tj. bez povrede interesa, od kojih je svaki predstavljao jedan od stubova vladajućeg sistema, i bez novog razrezivanja poreza, tj. bez prebacivanja znatnog dela poreskog tereta na leđa vrhova buržoazije?

Zaduženost države bila je, štaviše, u *neposrednom interesu* one frakcije buržoazije koja je putem parlamenta vladala i donosila zakone. *Državni deficit* bio je upravo pravi objekt njene špekulacije i glavni izvor njenog bogaćenja. Po isteku svake godine — nov deficit. Posle svake četvrte ili pete godine — nov zajam. A svaki novi zajam pružao je finansijskoj aristokratiji novu priliku da ukaišari od države, koju je veštački držala na rubu bankrotstva, — država je kod bankara morala zaključivati zajmove pod najnepovoljnijim uslovima. Svaki novi zajam pružao je, osim toga, još jednu priliku da se publika koja svoj kapital ulaže u državne obveznice opljačka putem berzanskih operacija u čije su tajne bile posvećene vlada i parlamentarna većina. Uopšte, nestabilnost državnog kredita i upućenost u državne tajne omogućavale su bankarima i njihovim ortacima u parlamentu i na prestolu da izazivaju izvanredna, iznenadna kolebanja kurseva državnih papira, što je svaki put imalo za posledicu propadanje mase sitnih kapitalista i basnoslovno brzo bogaćenje krupnih igrača. Pošto je državni deficit bio u direktnom interesu vladajuće frakcije buržoazije, jasno je zašto su se *vanredni* državni rashodi za poslednjih godina vladavine Louis-a-Philippe-a više nego udvostručili u poredenju s vanrednim državnim rashodima pod Napoléonom, i iznosili godišnje skoro 400 miliona franaka, dok se prosečno celokupni državni izvoz Francuske retko kad peo na 750 miliona franaka. Ogromne sume koje su na taj način prolazile kroz ruke države pružale su uz to zgodnu priliku za lopovske ugovore o liferacijama, za podmićivanje, proneveru i nitkovluke svake vrste. Potkradanje države koje se putem zajmova vršilo na veliko, kod državnih radova ponavljalo se na malo. Odnos između parlamenta i vlade umnogostručavao se kao odnos između pojedinih nadležstava i pojedinih preduzetnika.

Kao što je eksploatisala državne rashode uopšte i državne zajmove, vladajuća klasa je eksploatisala i *gradnju železničkih pruga*. Parlament je svaljivao glavni teret na državu, a špekulantskoj finansijskoj

¹ kruga lica koja su imala pravo glasa

aristokratiji osiguravao zlatne plodove. Ko se ne seća skandala u Poslaničkom domu kad je slučajno izišlo na videlo da su svi članovi većine, uračunavši i jedan deo ministara, bili zainteresovani, kao akcionari, za gradnju onih istih železničkih pruga koje su zatim, kao zakonodavci, dali da se izgrade na državni račun.

Naprotiv, i najsitnija finansijska reforma propadala je usled uticaja bankara. Tako, na primer, *poštanska reforma*. Rothschild je protestovao. Zar je država smela smanjivati izvore prihoda iz kojih je podmirivala kamate na svoj sve veći dug?

Julska Monarhija nije bila ništa drugo već akcionarsko društvo za eksploataisanje francuskog nacionalnog bogatstva, čije su dividende delili između sebe ministri, parlament, 240 000 birača i njihove prišipetlje. Louis-Philippe je bio direktor tog društva — Robert Macaire^[8] na prestolu. Taj sistem je stalno ugrožavao i smanjivao trgovinu, industriju, zemljoradnju, brodarstvo, interese industrijske buržoazije, koja je u julskim danima na svojoj zastavi bila napisala: *gouvernement à bon marché* — jevtina vlada.

Pošto je finansijska aristokratija donosila zakone, upravljala državom, raspolagala čitavim organizovanim aparatom javne vlasti i, na osnovu tih činjenica i putem štampe, vladala javnim mnenjem, u svim sferama, od dvora do Café Borgne¹, ponavljala se ista prostitucija, ista besramna prevara, ista strast za bogaćenjem ne pomoću proizvodnje, nego eskamotiranjem već postojećeg tuđeg bogatstva; ispoljavali su se, naročito u vrhovima buržoaskog društva, neobuzdani, čak i buržoaskim zakonima na svakom koraku protivni, nezdravi i razuzdani prohtevi, u kojima bogatstvo stečeno špekulacijom prirodno traži zadovoljenje, gde uživanje postaje *crapuleux*², gde se u jedan tok slivaju novac, prljavština i krv. Po svom načinu sticanja, kao i po svojim uživanjima, finansijska aristokratija nije ništa drugo nego *uskrsli lumpenproletarijat na vrhovima buržoaskog društva*.

A one frakcije francuske buržoazije koje nisu učestvovala u vlasti vikale su: »*Korupcija!*« Kad su se godine 1847. na najuzdignutijim pozornicama buržoaskog društva javno izvodili isti prizori koji lumpenproletarijat obično vode u bordele, u sirotišta i ludnice, pred sudije, na robiju i gubilište, narod je vikao: *À bas les grands voleurs! À bas les assassins!*³ Industrijska buržoazija je nalazila da su njeni interesi ugroženi, sitna buržoazija je bila moralno indignirana, mašta naroda uzbuđena, Pariz preplavljen pamfletima — »*La dynastie Rothschild*«, »*Les juifs — rois de l'époque*«⁴ itd. — u kojima se s više ili manje duha raskrinkavala i žigosala vladavina finansijske aristokratije.

Rien pour la gloire!⁵ Slava ne donosi ništa! La paix partout et toujours!⁶ Rat obara kurs troprocentnih i četvoroprocenčnih vred-

¹ Naziv za ozloglašene kafane i krčme u Parizu. — ² razvratno — ³ Dole veliki lopovi! Dole ubice! — ⁴ »Dinastija Rothschild«, »Lihvari — kraljevi epohe« — ⁵ Ništa za slavu! — ⁶ Mir svuda i uvek!

nosnih papira! — napisala je Francuska berzanskih špekulanata na svojoj zastavi. Njena spoljna politika gubila se stoga u nizu uvreda francuskog nacionalnog osećanja, koje je još življe usplamtelo kad je prisajedinjenjem Krakova Austriji završeno pljačkaško komadanje Poljske i kad je Guizot u švajcarskom ratu Sonderbunda⁽⁹⁾ aktivno stao na stranu Svete alijanse. Pobjeda švajcarskih liberala u tom tobožnjem ratu, digla je samosvest buržoaske opozicije u Francuskoj, krvavi narodni ustanak u Palermu delovao je kao udar električne struje na paralizovanu narodnu masu i probudio njene velike revolucionarne uspomene i strasti.*

Najzad, eksplozija opšteg nezadovoljstva bila je ubrzana, neraspoloženje je preraslo u pobunu usled dva *ekonomska događaja od svet-skog značaja*.

Bolest krompira i loša žetva 1845. i 1846. pojačale su opšte vrenje u narodu. Skupoća od 1847. izazvala je u Francuskoj kao i na čitavom Kontinentu krvave sukobe. Nasuprot besramnim orgijama finansijske aristokratije — borba naroda za najneophodnija sredstva za život! U Bizanseu su pogubljeni učesnici u pobuni gladnih,^[10] a u Parizu kraljevska porodica čupa iz ruku suda presite éscrocs¹!

Drugi krupan ekonomski događaj koji je ubrzao izbijanje revolucije bila je *opšta trgovinska i industrijska kriza* u Engleskoj; već u jesen 1845. nagoveštena masovnim bankrotstvom špekulanata akcijama železničkih kompanija, zadržana za vreme 1846. nizom slučajnih okolnosti, kao što je predstojeće ukidanje carina na žito, ona je najzad izbila u jesen 1847. u vidu bankrotstava krupnih londonskih trgovaca kolonijalnom robom, posle kojih su odmah usledili stečajevi zemaljskih banaka i zatvaranje fabrika u industrijskim oblastima Engleske. Na Kontinentu se još nisu potpuno ispoljile sve posledice te krize, a već je izbila februarska revolucija.

Pustoš u trgovini i industriji koju je napravila ekonomska epidemija učinila je diktaturu finansijske aristokratije još nesnošljivijom. U celoj Francuskoj opoziciona buržoazija organizuje *banketsku agitaciju za izbornu reformu* koja treba da joj donese većinu u parlamentu i da obori vladu berze. U Parizu je industrijska kriza imala još specijalno tu posledicu da se masa fabrikanta i veletrgovaca, koji u nastaloj situaciji nisu više mogli praviti poslove na spoljnim tržištima, bacila na unutrašnju trgovinu. Oni su osnovali krupne firme, čija je konkurencija masovno upropašćavala épiciers i boutiquiers². Otud bezbroj stečajeva u tom delu pariske buržoazije, otud njeno revolu-

* Aneksija Krakova koju je izvršila Austrija u saglasnosti s Rusijom i Pruskom, 11. novembra 1846; švajcarski rat Sonderbunda od 4. do 28. novembra 1847; ustanak u Palermu 12. januara 1848, krajem januara devetodnevno bombardovanje grada koje su izvršili Napuljci. [*Engelsova napomena u izdanju od 1895.*]

¹ lupeže, hulje — ² bakale i sitne dućandžije

cionarno istupanje u februaru. Poznato je kako su Guizot i parlament na predloge reformama odgovarali nedvosmislenim izazivanjem, kako se Louis-Philippe prekasno odlučio za Barrot-ovu vladu, kako je došlo do okršaja između naroda i vojske, kako je vojska usled pasivnog držanja Nacionalne garde bila razoružana, kako je Julska Monarhija morala da ustupi mesto privremenoj vladi.

Privremena vlada, koja je ponikla na februarskim barikadama nužno je u svom sastavu odražavala razne stranke koje su podelile plodove pobeđe. Ta vlada nije mogla biti drugo već *kompromis raznih klasa* koje su zajednički srušile julski presto, ali čiji su se interesi sukobljavali. Njena *velika većina* sastojala se od predstavnika buržoazije. Republikanska sitna buržoazija imala je svog predstavnika u Ledru-Rollinu i Floconu, republikanska buržoazija u ljudima iz lista »Le National«^[11], dinastička opozicija u Kremijeu, Dipon-d-l' Eru itd. Radnička klasa imala je samo dva predstavnika, Louis-a Blanc-a i Albert-a. Najzad, Lamartine u privremenoj vladi nije predstavljao neki realni interes, neku određenu klasu; on je bio sama februarska revolucija, zajednički ustanak sa svojim iluzijama, svojom poezijom, svojom imaginarnom sadržinom i svojim frazama. Uostalom, taj besednik februarske revolucije pripadao je po svom položaju i po svojim pogledima *buržoaziji*.

Ako Pariz usled političke centralizacije gospodari Francuskom, radnici u momentima revolucionarnih potresa gospodare Parizom. Prvi korak privremene vlade bio je pokušaj da se otme tom dominantnom uticaju apelovanjem od opijenog Pariza na treznu Francusku. Lamartine je borcima sa barikada osporavao pravo da proklamuju republiku, govoreći da to može učiniti samo većina Francuza, da se mora sačekati njihovo glasanje, da pariski proletarijat ne sme uprljati svoju pobeđu uzurpacijom. Buržoazija dozvoljava proletarijatu samo *jednu* uzurpaciju — uzurpaciju borbe.

U podne 25. februara republika još nije bila proglašena, ali su zato sva ministarstva već bila podeljena između buržoaskih elemenata privremene vlade i između generala, bankara i advokata iz lista »Le National«. Ali radnici su bili rešeni da ovog puta ne dopuste sličnu eskamotažu kao jula 1830. Oni su bili spremni da se iznova late borbe i da republiku izvojuju silom oružja. S tom porukom pošao je *Raspail* u Gradsku većnicu. U ime pariskog proletarijata on je *zapovedio* privremenoj vladi da proglasi republiku; ne bude li ta zapovest naroda izvršena u roku od dva sata, on će se vratiti na čelu 200 000 ljudi. Još se leševi palih nisu bili ni ohladili, još barikade nisu bile uklonjene, još radnici nisu bili razoružani, a jedina snaga koja im se mogla suprotstaviti bila je Nacionalna garda. U takvoj situaciji su odmah iščezli mudri državni obziri i pravne skrupule privremene vlade. Nije istekao ni rok od dva sata, a već su na svim zidovima Pariza blistale velike istorijske reči:

*République française! Liberté, Égalité, Fraternité!*¹

S proglašenjem republike na bazi opšteg prava glasa nestalo je i samog sećanja na uske ciljeve i motive koji su buržoaziju naterali u februarsku revoluciju. Umesto nekoliko frakcija buržoazije, sve klase francuskog društva bile su iznenada uvučene u krug političke vlasti, primorane da napuste lože, parter, galeriju i da lično igraju na pozornici revolucije! Zajedno s ustavnom monarhijom iščezla je i fikcija nezavisne državne vlasti koja stoji nasuprot buržoaskom društvu, i čitav niz podređenih borbi koje ta fiktivna vlast izaziva!

Proletarijat, diktirajući republiku privremenoj vladi, a preko privremene vlade i celoj Francuskoj, stupio je odmah kao samostalna partija u prvi plan, ali je u isti mah izazvao protiv sebe celu buržoasku Francusku. On je izvojevao samo teren za borbu za svoje revolucionarno oslobođenje, a nikako i samo oslobođenje.

Naprotiv, februarska republika morala je u prvi mah *vladavinu buržoazije učiniti potpunijom* time što je omogućila da u krug političke vlasti uđu, pored finansijske aristokratije, *sve imućne klase*. Većina krupnih zemljoposjednika, legitimisti, bili su oslobođeni od političke beznačajnosti na koju ih je Julska Monarhija bila osudila. Nije uzalud »La Gazette de France«^[12] agitovala zajedno s opozicionim listovima, nije uzalud La Rochejaquelein na sednici Poslaničkog doma od 24. februara stao na stranu revolucije. Opštim pravom glasa dato je nominalnim vlasnicima koji čine veliku većinu Francuza, *seljacima*, pravo da odlučuju o sudbini Francuske. Najzad, time što je razbila krunu, iza koje se sakrivao kapital, februarska republika je učinila da se vlast buržoazije ispolji otvoreno.

Kao što su radnici u julskim danima izvojevali *buržoasku monarhiju*, tako su u februarским danima izvojevali *buržoasku republiku*. Kao što je Julska Monarhija bila primorana da se predstavi kao *monarhija okružena republikanskim institucijama*, tako je februarska republika bila primorana da se predstavi kao *republika okružena socijalnim institucijama*. Pariski proletarijat je *iznudio* i taj ustupak.

Jedan radnik, po imenu Marche, diktirao je dekret u kome se tek obrazovana privremena vlada obavezivala da obezbedi egzistenciju radnika tim što će im dati rada, da svim građanima obezbedi rad itd. A kad je ona nekoliko dana kasnije zaboravila na svoja obećanja i kad je izgledalo da je proletarijat izgubila iz vida, masa od 20 000 radnika uputila se u Gradsku većnicu kličući: *Organizacija rada! Stvaranje posebnog ministarstva rada!* Protiv svoje volje i posle dugih debata privremena vlada je naimenovala stalnu specijalnu komisiju, kojoj je povereno da *iznade* sredstva za poboljšanje položaja radničke klase! Komisija se sastojala od delegata pariskih zanatskih korporacija, a predsedavali su joj Louis Blanc i Albert. Njoj je kao mesto za

¹ Francuska republika! Sloboda, jednakost, bratstvo!

održavanje sednica dodeljena Luksemburška palata¹. Tako su predstavnici radničke klase bili izagnani iz zgrade u kojoj je držala sednice privremena vlada, buržoaski deo vlade isključivo je zadržao u rukama stvarnu državnu vlast i uzde uprave, a *pored* ministarstva finansija, trgovine, javnih radova, *pored* banke i berze stajala je jedna *socijalistička sinagoga*, čiji su prvosveštenici, Louis Blanc i Albert, imali zadatak da otkriju obetovanu zemlju, da objave novo jevanđelje i da zaposle pariski proletarijat. Za razliku od svake svetovne državne vlasti, oni nisu raspolagali nikakvim budžetom, nikakvom izvršnom vlašću. Oni su stubove buržoaskog društva morali razbijati glavom. Dok su u Luksemburškoj palati tražili kamen mudrosti, u Gradskoj većnici se kovala punovažna moneta.

Pa ipak, zahtevi pariskog proletarijata, ukoliko su išli dalje od buržoaske republike, nisu mogli da zadobiju drugu egzistenciju sem maglovite egzistencije Luksemburške komisije.

Radnici su februarsku revoluciju izveli zajedno s buržoazijom; oni su nastojali da svoje interese ostvare *pored* buržoazije, kao što su u samoj privremenoj vladi *pored* buržoaske većine posadili jednog radnika. *Organizacija rada!* Ali najamni rad je samo postojeća, buržoaska organizacija rada. Bez nje nema kapitala, nema buržoazije, nema buržoaskog društva. *Posebno ministarstvo rada!* Ali zar ministarstvo finansija, ministarstvo trgovine, ministarstvo javnih radova nisu *buržoaska* ministarstva rada? *Pored* njih je *proletersko* ministarstvo rada moralo biti ministarstvo nemoći, ministarstvo pustih želja, Luksemburška komisija. Kao što su radnici verovali da se mogu osloboditi *pored* buržoazije, tako isto su mislili da *pored* ostalih buržoaskih nacija mogu izvršiti proletersku revoluciju u okviru nacionalnih granica Francuske. Ali odnosi proizvodnje u Francuskoj uslovljeni su njenom spoljnom trgovinom, njenim položajem na svetskom tržištu i zakonima tog tržišta. Zar je mogla Francuska narušiti te zakone bez jednog evropskog revolucionarnog rata, koji bi se odrazio na despotu svetskog tržišta, na Engleskoj?

Čim se digne klasa u kojoj se koncentrišu revolucionarni interesi društva, ona neposredno u svom vlastitom položaju nalazi sadržinu i materijal svoje revolucionarne delatnosti: ona uništava neprijatelje, preduzima mere koje joj nalažu potrebe borbe; posledice njenih vlastitih dela teraju je dalje. Ona se ne bavi teorijskim ispitivanjima svojih vlastitih zadataka. Francuska radnička klasa nije bila dospela do te tačke; ona je još bila nesposobna da izvrši svoju vlastitu revoluciju.

Uopšte, razvitak industrijskog proletarijata uslovljen je razvitkom industrijske buržoazije. Tek pod njenom vladavinom on dobija široku nacionalnu egzistenciju, koja njegovu revoluciju može da uzdigne do nacionalne revolucije, tek tada stvara on moderna sredstva

¹ Palais du Luxembourg

za proizvodnju, koja sva ujedno postaju sredstva za njegovo revolucionarno oslobođenje. Tek vladavina buržoazije čupa materijalne korene feudalnog društva i poravnava teren na kojem je proleterska revolucija jedino moguća. Francuska industrija je razvijenija, a francuska buržoazija revolucionarnija od bilo koje druge buržoazije na Kontinentu. A zar februarska revolucija nije bila uperena neposredno protiv finansijske aristokratije? Ta činjenica je dokazivala da industrijska buržoazija nije vladala Francuskom. Industrijska buržoazija može vladati samo onde gde je moderna industrija preobrazila sve imovinske odnose onako kako njoj odgovara, a industrija se može snažno razvijati samo onda kad osvoji svetsko tržište, jer nacionalne granice nisu dovoljne za njen razvitak. Francuska industrija, međutim, održava svoju poziciju čak i na nacionalnom tržištu uglavnom samo pomoću manje ili više modifikovanog sistema zaštitnih carina. Prema tome, ako francuski proleterijat u momentu revolucije ima u Parizu i faktičku snagu i uticaj, koji ga guraju dalje nego što to dozvoljavaju njegova sredstva, u ostaloj Francuskoj on je zbijen u pojedinim razbacanim industrijskim centrima i gotovo iščezava u ogromnoj većini seljaštva i sitne buržoazije. Borba protiv kapitala u njegovom razvijenom, modernom obliku, u njegovoj kulminacionoj fazi, borba industrijskog najamnog radnika protiv industrijskog buržuja — to je u Francuskoj samo delimična pojava, koja je posle februarskih dana utoliko manje mogla poslužiti kao nacionalna sadržina revolucije ukoliko je borba protiv drugostepenih načina kapitalističke eksploatacije, borba seljaka protiv zelenaštva i hipoteke, borba sitnog buržuja protiv krupnog trgovca, bankara i fabrikanta, jednom rečju protiv bankrotstva — još bila zaogrnuta plaštom opšteg ustanka protiv finansijske aristokratije. Zato je sasvim razumljivo što je pariski proleterijat nastojao da svoje interese sprovede u život *pored* interesa buržoazije, umesto da ih istakne kao revolucionarni interes samog društva, što je, dakle, *crvenu* zastavu spustio pred *trobojnicom*.^[13] Francuski radnici nisu mogli poći ni korak dalje; oni nisu mogli ni dirnuti buržoaski poredak sve dok tok revolucije nije masu nacije koja stoji između proletarijata i buržoazije, seljake i sitnu buržoaziju, digao protiv tog poretka, protiv vlasti kapitala, i primorao je da se priključi proleterima kao svojoj avangardi. Samo strašnim porazom u junu mogli su radnici da iskupe tu pobedu.

Lukseburškoj komisiji, tom čedu pariskih radnika, pripada zasluga što je s jedne evropske tribine otkrila tajnu revolucije 19. veka: *oslobođenje proletarijata*. »Le Moniteur«^[14] je crveneo od stida kad je morao zvanično da propagira »divlje fantazije« koje su dotle ležale sahranjene u apokrifnim spisima socijalista i samo s vremena na vreme dolazile do ušiju buržoazije kao daleke, upola strašne, upola smešne bajke. Evropa se začuđeno trglala iz svog buržoaskog polusna. Dakle, u predstavi proletera, koji su uopšte brkali finansijsku aristokratiju s buržoazijom; u uobrazilji republikanskih poštenjakovića, koji su

poricali i samo postojanje klasa ili ih u najboljem slučaju smatrali posledicom ustavne monarhije; u licemernim frazama buržoaskih frakcija, koje su dotle bile isključene iz vlasti — *vladavina buržoazije* bila je ukinuta uvođenjem republike. Svi rojalisti pretvorili su se tada u republikance, a svi pariski milionari u radnike. Reč, koja je odgovarala tom tobožnjem ukidanju klasnih odnosa bila je — *fraternité*, opšte bratimljenje i bratstvo. Ovo idilično apstrahovanje klasnih suprotnosti, ovo sentimentalno izmirenje protivrečnih klasnih interesa, ovo zanesenjačko uzdizanje iznad klasne borbe — ova *fraternité* — bila je prava parola februarske revolucije. Samo puki *nesporazum* pocepao je društvo na klase, i Lamartine je 24. februara^[15] krstio privremenu vladu kao »un gouvernement qui suspend *ce mal-entendu terrible qui existe entre les différentes classes*«. Pariski proletarijat je plivao u tom velikodušnom zanosu opšteg bratstva.

Privremena vlada je, kad je već morala da proglaši republiku, činila sa svoje strane sve da republiku učini prihvatljivom za buržoaziju i provincije. Ukidanjem smrtno kazne za političke zločine ona se odrekla krvavog terora prve francuske republike; štampa je otvorena za sva mišljenja; vojska, sudovi, uprava ostali su uz neznatne izuzetke u rukama njihovih starih dostojanstvenika; nijedan od krupnih krivaca Julske Monarhije nije bio pozvan na odgovornost. Buržoaski republikanci oko lista »Le National« nalazili su zabavu u tome da monarhijska imena i kostime menjaju u starorepublikanska. Za njih je republika bila samo novo balsko odelo za staro buržoasko društvo. Svoju glavnu zaslugu videla je mlada republika u tome da nikoga ne uplaši, štaviše da sama bude stalno zaplašena i da blagom popustljivošću i neodupiranjem odbrani svoje postojanje i razoruža otpor. Privilegovanim klasama u zemlji, despotskim državama u inostranstvu glasno je objavljeno da je republika miroljubive prirode. Živeti i dati drugome da živi — to je njeno geslo. K tome je došlo i to da su se odmah posle februarske revolucije digli Nemci, Poljaci, Austrijanci, Mađari, Italijani, svaki narod prema svojoj neposrednoj situaciji. Rusija i Engleska — ova druga i sama zahvaćena pokretom, a prva zaplašena njime — nisu bile spremne. Republika, dakle, nije imala pred sobom nijednog *nacionalnog* neprijatelja. Prema tome, nije bilo ni krupnih spoljnih komplikacija koje bi mogle raspaliti energiju, ubrzati revolucionarni proces, gurnuti privremenu vladu napred ili je odbaciti. Pariski proletarijat, koji je u republici video svoje vlastito delo, pozdravljao je, naravno, svaki akt privremene vlade koji joj je pomagao da učvrsti svoj položaj u buržoaskom društvu. On je dragovoljno pristao da ga Caussidière upotrebi za policijsku službu za čuvanje svojine u Parizu, kao što je pristao i da Louis Blanc izravna sporove oko nadnica između radnika i poslodavaca. On je sma-

¹ »vladu koja otklanja ovaj strašni nesporazum koji postoji između različitih klasa«

trao svojim point d'honneur¹ da pred očima Evrope sačuva netaknutu buržoasku čast republike.

Republika nije naišla ni na kakav otpor ni spolja ni iznutra. Time je ona bila razoružana. Njen zadatak nije se više sastojao u tome da revolucionarno preobrazi svet; on se sastojao još samo u tome da se republika prilagodi odnosima buržoaskog društva. S kojim se fanatizmom privremena vlada prihvatila tog zadatka, najočiglednije pokazuju njene *finansijske mere*.

Državni kredit i privatni kredit bili su, naravno, uzdrmani. *Državni kredit* zasniva se na uverenosti da država dopušta da je eksploatišu neskrupulozni finansijeri. Ali stara država bila je iščezla i revolucija je bila uperena pre svega protiv *finansijske aristokratije*. Talasi poslednje evropske trgovinske krize još se nisu bili umirili. Još se redalo bankrotstvo za bankrotstvom.

Privatni kredit bio je, dakle, paralizovan, promet otežan, proizvodnja u zastoju, pre nego što je izbila februarska revolucija. Revolucionarna kriza pojačala je trgovinsku krizu. Ako se privatni kredit zasniva na uverenosti da ceo kompleks uslova buržoaske proizvodnje, da buržoaski poredak ostaje nedirnuto i neprikosnuto, kakvo li je dejstvo morala imati revolucija koja je dovođila u pitanje osnovu buržoaske proizvodnje, ekonomsko ropstvo proletarijata, koja je berzi suprotstavila Luksemburšku komisiju — sfinđu? Ustanak proletarijata — to je ukidanje buržoaskog kredita, jer to predstavlja ukidanje buržoaske proizvodnje i njenog poretka. *Državni kredit i privatni kredit* su ekonomski termometar kojim se može meriti intenzivnost neke revolucije. *U istoj meri u kojoj oni padaju, raste silina i stvaralačka snaga revolucije*.

Privremena vlada htela je da skinje s republike njen antiburžoaski izgled. Stoga je morala pre svega nastojati da osigura *razmensku vrednost* tog novog državnog oblika, njegov *kurs* na berzi. S kotiranjem republike na berzi privatni kredit je morao da se opet dignje.

Da bi otklonila i samu *sumnju* da neće ili da ne može udovoljiti obavezama koje je nasledila od monarhije, da bi stvorila poverenje u buržoaski moral i platežnu sposobnost republike, privremena vlada je pribegla jednom isto toliko nedostojnom koliko i detinjastom razmetanju. Ona je *pre* zakonskog roka isplatila poveriocima države kamate od 5%, 4 1/2% i 4%. Buržoaska nadmenost, samouverenost kapitalista odjednom se probudila kad su oni videli usplahirenu žurbu s kojom se htelo kupiti njihovo poverenje.

Naravno, novčane teškoće privremene vlade nisu se smanjile od jednog teatralnog poteza koji ju je lišio rezerve gotovog novca. Da su finansije došle u škripac, to se više nije moglo kriti, i *sitna buržoazija, poslugi i radnici* morali su iz svoga džepa platiti prijatno iznenađenje koje je bilo pričinjeno poveriocima države.

¹ pitanjem časti

Objavljeno je bilo da se *štedne knjižice* na sumu od preko 100 franaka ne mogu više isplaćivati. Sume uložene u štedionice bile su konfiskovane i jednim dekretom pretvorene u državni dug koji se ne naplaćuje odmah. To je ionako pritešnjenog *sitnog buržuja* ogorčilo protiv republike. Dobivši umesto svojih štednih knjižica državne obveznice, on je bio primoran da ide na berzu da bi ih prodao, i tako se direktno predao u ruke berzanskih špekulanata, protiv kojih je bio izvršio februarsku revoluciju.

Hram finansijske aristokratije, koja je vladala pod Julskom Monarhijom, bila je *banka*. Kao što berza upravlja državnim kreditom, tako banka upravlja *trgovinskim kreditom*.

Neposredno ugrožena februarskom revolucijom ne samo u pogledu svoje moći nego i u pogledu svog opstanka, banka je od samog početka nastojala da diskredituje republiku uskraćivanjem svakog kredita. Ona je iznenada otkazala kredit bankarima, fabrikantima, trgovcima. Ne izazvavši odmah kontrarevoluciju, taj manevar je neizbežno zadao udarac samoj banci. Kapitalisti su povukli novac koji su bili deponovali u trezore banke. Imaoci banknota pojurili su na njene šaltere da ih razmene za zlato i srebro.

Privremena vlada je mogla primorati banku na *bankrotstvo* bez nasilne intervencije, na legalan način; trebalo je samo da se drži pasivno i da banku prepusti njenoj sudbini. *Bankrotstvo banke* — to bi bio potop koji bi finansijsku aristokratiju, najmoćnijeg i najopasnijeg neprijatelja republike, zlatni pijedestal Julske Monarhije, u tren oka odneo s francuskog tla. I da je banka krahirala, sama buržoazija bi poslednjim očajničkim pokušajem spasenja morala smatrati to da vlada stvori jednu nacionalnu banku i nacionalni kredit podvrgne kontroli nacije.

Privremena vlada, naprotiv, dala je banknotama *prinudni kurs*. I ne samo to. Ona je sve pokrajinske banke pretvorila u filijale Francuske banke¹ i tako dopustila da ova rasprostire svoju mrežu preko cele Francuske. Ona joj je docnije dala u zalag *državne šume* kao garanciju za zajam koji je kod nje zaključila. Tako je februarska revolucija neposredno učvrstila i proširila bankokratiju, koju je trebalo da sruši.

U isto vreme, privremenu vladu je pritiskivala mora sve većeg deficita. Uzalud je ona prosjačila tražeći patriotske žrtve. Samo su joj radnici bacali milostinju. Trebalo je pribeći jednom herojskom sredstvu, uvesti *nov porez*. Ali koga oporezovati? Berzanske vukove, bankarske kraljeve, državne poverioce, rentijere, industrijalce? To nije bilo sredstvo koje bi republiku moglo omiliti buržoaziji. To bi značilo na jednoj strani grožavati državni i trgovinski kredit, koji se na drugoj strani želi kupiti po cenu velikih žrtava i poniženja. Ali neko je morao da odreši kesu. I ko je bio žrtvovan buržoaskom kreditu? Jacques le bonhomme^[16], *seljak*.

¹ Banque de France

Privremena vlada uvela je dopunski porez od 45 santima na svaki franak za sva četiri neposredna poreza. Vladina štampa obmanjivala je pariski proletarijat tvrdeći da će taj porez pasti prvenstveno na krupni zemljoposed, na imaoce milijarde koju im je podarila Restauracija.^[17] A u stvari on je pre svega pogodio *seljaštvo*, tj. ogromnu većinu francuskog naroda. *Ono je moralo platiti troškove februarske revolucije*, u njemu je kontrarevolucija dobila svoj glavni materijal. Porez od 45 santima — to je za francuskog seljaka bilo životno pitanje, a on ga je napravio životnim pitanjem za republiku. *Republika* je od tog momenta predstavljala za francuskog seljaka *porez od 45 santima*, a u pariskom proletarijatu on je video rasipnika koji se baškari na njegov račun.

Dok je revolucija od 1789. počela time što je seljake oslobodila feudalnih tereta, revolucija od 1848, da ne bi naudila kapitalu i da bi održala funkcionisanje njegove državne mašine, predstavila se seljaštvu novim porezom.

Samo na *jedan* način se privremena vlada mogla osloboditi svih tih nezgoda i izbaciti državu iz njenog starog koloseka: *objavljivanjem državnog bankrotstva*. Svako se seća kako je Ledru-Rollin kasnije u Nacionalnoj skupštini opisivao svoje moralno negodovanje s kojim je odbio tu sugestiju berzijanca Fould-a, današnjeg francuskog ministra finansija. Fould mu je pružao jabuku s drveta saznanja.

Time što je priznala menice koje je staro buržoasko društvo vuklo na državu, privremena vlada je pala pod njegovu vlast. Ona je postala pritešnjeni dužnik buržoaskog društva, umesto da mu se suprotstavi kao preteći poverilac koji ima da naplati dugogodišnja revolucionarna potraživanja. Ona je morala učvršćivati poljuljane buržoaske odnose da bi mogla udovoljiti obavezama koje se mogu ispuniti samo u okviru tih odnosa. Kredit je postao njen uslov života, a ustupci učinjeni proletarijatu i data mu obećanja — *okovi* koji su *moralni* biti razbijeni. Oslobodenje radnika — čak kao *fraza* — postalo je nepodnošljiva opasnost za novu republiku, jer je ono predstavljalo stalan protest protiv uspostavljanja kredita, koji se zasniva na nenarušavanom i nepomućenom priznavanju postojećih ekonomskih klasnih odnosa. Trebalo je, dakle, *svršiti s radnicima*.

Februarska revolucija izbacila je vojsku iz Pariza. Nacionalna garda, tj. buržoazija u svim svojim nijansama, bila je jedina sila. Ali ona se nije osećala kao dorasla proletarijatu. Osim toga, ona je morala, iako posle vrlo žilavog otpora, pošto je izmislila stotinu raznih prepreka, da postepeno, korak po korak, otvara svoje redove i pušta u njih naoružane proletere. Ostajao je, dakle, samo jedan izlaz: *jedan deo proleteru suprotstaviti drugome*.

U tu svrhu formirala je privremena vlada 24 bataljona *Mobilne garde*, svaki od po 1000 ljudi, od mladića između 15 i 20 godina. Ovi su većinom pripadali *lumpenproletarijatu*, koji u svim velikim gradovima čini masu koja se potpuno razlikuje od industrijskog proletari-

jata. Iz toga sloja regrutuju se lopovi i zločinci svake vrste, njega sačinjavaju otpaci društva, ljudi bez određenog zanimanja, skitnice — gens sans feu et sans aveu¹; oni se razlikuju prema kulturnom nivou nacije kojoj pripadaju, ali svugde zadržavaju karakteristične crte lazaroni; u mladim godinama, kad ih je privremena vlada regrutovala, bili su materijal od koga se dalo sve napraviti, sposobni kako za najveća junaštva i najuzvišenije žrtve tako i za najniže banditske postupke i za najprljaviju korupciju. Privremena vlada plaćala im je na dan po 1 franak i 50 santima, tj. ona ih je kupovala. Ona ih je obukla u naročitu uniformu, tj. vidljivo istakla razliku između njih i radnika. Za vode su im dali delom oficiri iz stajaće vojske, delom su oni sami izabrali mlade buržoaske sinove, koji su ih pridobijali gromkim rečima o smrti za otadžbinu i o odanosti republici.

Tako je prema pariskom proletarijatu stajala vojska regrutovana iz njegove vlastite sredine, koja je brojala 24 000 mladički snažnih, ludo smelih ljudi. Proletarijat je *klicao* Mobilnoj gardi kad je prolazila Parizom. On je u njoj gledao svoje prvoborce na barikadama. On ju je smatrao *proleterskom* gardom, nasuprot buržoaskoj Nacionalnoj gardi. Njegova zabluda bila je oprostiva.

Pored Mobilne garde vlada je odlučila da okupi oko sebe i jednu industrijsku radničku vojsku. Stotinu hiljada radnika koje su kriza i revolucija bacile na ulicu zaposlio je ministar Marie u takozvanim nacionalnim radionicama. Pod tim zvučnim imenom nije se krilo drugo do upotrebljavanje radnika za dosadne, monotone, neproaktivne *zemljane radove* za nadnicu od 23 sua. *Engleski »workhouses«*^[18] pod vedrim nebom — eto šta su bile te nacionalne radionice. Privremena vlada mislila je da je u njima stvorila *drugu proletersku vojsku protiv samih radnika*. Ovog puta prevarila se buržoazija u pogledu nacionalnih radionica, kao što su se radnici prevarili u pogledu Mobilne garde. Ona je stvorila *vojsku pobune*.

Ali *jedan* cilj je bio postignut.

Nacionalne radionice — to je bio naziv za narodne radionice koje je Louis Blanc propovedao u Luksemburškoj palati. Marie-eve radionice, koje su bile zamišljene kao nešto sasvim *suprotno* onome na što se mislilo u Luksemburškoj palati, davale su, zbog istog naziva, povoda za intrigu zabluda dostojnu španskih komedija o slugama.^[19] Privremena vlada sama je potajno širila vesti da su te nacionalne radionice pronalazak Louis-a Blanc-a, a to je izgledalo utoliko verovatnije što je Louis Blanc, prorok nacionalnih radionica, bio član privremene vlade. Za parisku buržoaziju, koja je upola naivno upola namerno brkala te dve stvari, za veštački podržavano javno mnenje Francuske i Evrope, ovi *workhouses* predstavljali su prvo ostvarenje socijalizma, koji je na taj način bio vezan za sramni stub.

¹ ljudi bez kuće i kućišta

Ako ne svojom sadržinom, a ono svojim imenom *nacionalne radionice* su bile ovaploćeni protest proletarijata protiv buržoaskog industrije, buržoaskog kredita i buržoaskog republike. Na njih se stoga sručila sva mržnja buržoazije. U njima je ona ujedno našla tačku na koju je mogla usmeriti napad čim se osetila dovoljno jaka da otvoreno prekine s februarskim iluzijama. Takođe sva zlovolja, sve neraspoloženje *sivne buržoazije* usmerili su se na te nacionalne radionice, koje su postale zajednička meta. S pravim besom oni su izračunavali sume koje gutaju proleTERSKE dangube, dok je njihov položaj postajao svakog dana sve nepodnošljiviji. Državna penzija za prividan rad — eto šta je socijalizam! — gundali su oni u sebi. U nacionalnim radionicama, u luksemburškim deklamacijama, u radničkim marševima kroz Pariz oni su videli uzrok svoje mizerije. I niko se nije toliko uzrujavao protiv tobožnjih mahinacija komunista koliko sitni buržuj, koji je stajao na ivici bankrotstva bez ikakve nade u spasenje.

Na taj način, u predstojećem okršaju između buržoazije i proletarijata, sva preimućstva, sve odlučujuće pozicije, svi srednji slojevi društva bili su u rukama buržoazije, i to u vreme kad su se talasi februarske revolucije dizali visoko nad celim Kontinentom i kad je svaka nova pošta donosila nov bilten revolucije, čas iz Italije, čas iz Nemačke, čas sa krajnjeg jugoistoka Evrope, i podržavala opšti zanos naroda, donoseći mu neprestano svedočanstva o jednoj pobedi koju je već bio izgubio.

Sedamnaesti mart i *šesnaesti april* bili su prve čarke u velikoj klasnoj borbi koju je buržoaska republika krila pod svojim okriljem

Sedamnaesti mart je pokazao dvosmisleni situaciju proletarijata, koja ne dopušta nikakvu odlučnu akciju. Njegova demonstracija prvobitno je imala za cilj da privremenu vladu vrati na put revolucije, da je, u slučaju potrebe, natera da iz svoje sredine isključi buržoaske članove i odgodi dan izbora za Nacionalnu skupštinu i za Nacionalnu gardu.^[20] Ali 16. marta izvršila je buržoazija, zastupljena u Nacionalnoj gardi, demonstraciju protiv privremene vlade. Uz poklič: *À bas Ledru-Rollin!*¹ ona je krenula ka Gradskoj većnici. To je nateralo narod da 17. marta kliče: *»Živeo Ledru-Rollin! Živela privremena vlada!«* On je bio prinuđen da se *suprotstavi* buržoaziji i da stane na stranu buržoaske republike, koja mu je izgledala ugrožena. On je učvrstio položaj privremene vlade, umesto da je potčini sebi. *Sedamnaesti mart* se rasplinuo u melodramskoj sceni, i ako je pariski proletarijat toga dana još jedanput pokazao svoje džinovsko telo, buržoazija u privremenoj vladi i izvan vlade bila je utoliko više rešena da ga slomi.

Šesnaesti april bio je *nesporazum* koji je udesila privremena vlada zajedno s buržoazijom. Radnici su se u velikom broju bili skupili na Marsovom polju i na hipodromu da se dogovore o predstojećim izborima za generalštab Nacionalne garde. Najedanput se po celom

¹ Dole Ledru-Rollin!

Parizu s jednog kraja na drugi munjevitom brzinom pronela vest da su se naoružani radnici pod vođstvom Louis-a Blanc-a, Blanquija, Cabet-a i Raspail-a skupili na Marsovom polju da bi otuda krenuli na Gradsku većnicu, srušili privremenu vladu i proglasili komunističku vladu. Dat je znak za opštu uzbunu — Ledru-Rollin, Marrast i Lamartine sporili su se docnije oko toga kome pripada čast za tu inicijativu — u roku od jednog sata 100 000 ljudi je pod oružjem, Nacionalna garda je zaposela Gradsku većnicu, poklič: »Dole komunisti! Dole Louis Blanc, Blanqui, Raspail, Cabet!« razleže se čitavim Parizom, a bezbrojne deputacije izražavaju vernost privremenoj vladi, spremne da spasavaju otadžbinu i društvo. Kad se najzad radnici pojavljuju pred Gradskom većnicom da privremenoj vladi predaju patriotski novčani prilog koji su skupili na Marsovom polju, oni na svoje iznenađenje doznaju da je buržoaski Pariz u jednoj, s najvećom predostrožnošću izvedenoj, fiktivnoj borbi potukao njihovu senku. Strašni atentat od 16. aprila poslužio je kao izgovor za *vraćanje vojske u Pariz* — što je i bila prava svrha nezgrapno režirane komedije — i za reakcionarne federalističke demonstracije u provinciji.

Četvrtog maja sastala se *Nacionalna skupština*, koja je proizišla iz *neposrednih i opštih izbora*. Opšte pravo glasa nije imalo onu magičnu snagu koju su mu pripisivali republikanci starog kova. U celoj Francuskoj, ili bar u većini Francuza, oni su videli *citoyens*¹ s istim interesima, istim shvatanjima itd. To je bio njihov *kult naroda*. Umesto njihovog *imaginarnog* naroda izbori su izneli na videlo *stvarni* narod, tj. predstavnike raznih klasa, na koje se on deli. Videli smo zašto su seljaci i sitna buržoazija morali da idu na izbore pod vođstvom ratoborno raspoložene buržoazije i veleposednika željnih restauracije. Ali ako opšte pravo glasa i nije bilo čudotvorni štapić za koji su ga smatrali republikanski poštenjakovići, ono je imalo kudikamo veću zaslugu što je razbukvalo klasnu borbu, omogućilo da razni srednji slojevi buržoaskog društva brzo izive svoje iluzije i razočaranja, što je jednim zamahom izbacilo sve frakcije eksploatorske klase na vrhove države, skidajući im na taj način njihovu lažnu masku, dok je monarhija sa svojim cenzusom kompromitovala samo određene frakcije buržoazije, a ostale ostavljala skrivene iza kulisa i okružavala ih oreolom zajedničke opozicije.

U Ustavotvornoj nacionalnoj skupštini, koja se sastala 4. maja, *buržoaski republikanci*, republikanci iz lista »Le National« imali su prevagu. Čak legitimisti i orleanisti smeli su u početku da se pokažu samo pod maskom buržoaskog republikanizma. Samo u ime republike mogla se otpočeti borba protiv proletarijata.

Od 4. maja, a ne od 25. februara, *datira republika*, tj. od francuskog naroda priznata republika; to nije republika koju je pariski proletarijat nametnuo privremenoj vladi, republika sa socijalnim institucijama,

¹ gradane

slika koja je lebdela pred očima boraca sa barikada. Republika koju je proglasila Nacionalna skupština, jedino legitimna republika, to je republika koja ne predstavlja nikakvo revolucionarno oružje protiv buržoaskog poretka, nego, naprotiv, predstavlja njegovu političku rekonstituciju, novo političko učvršćenje buržoaskog društva, jednom rečju — *buržoaska republika*. Ta tvrdnja se orila s tribine Nacionalne skupštine, a nalazila odjeka u celoj republikanskoj i antirepublikanskoj buržoaskoj štampi.

Videli smo kako februarska republika stvarno nije bila niti je mogla biti išta drugo do *buržoaska republika*, ali kako je privremena vlada pod neposrednim pritiskom proletarijata bila primorana da je objavi kao *republiku sa socijalnim institucijama*, kako pariski proletarijat još nije bio sposoban da pođe dalje od buržoaske republike drukčije nego u *ideji*, u *uobrazilji*, kako je svuda gde je stvarno razvio aktivnost radio služeći njoj, kako su obećanja koja su mu data postala nepodnošljiva opasnost za novu republiku, kako se ceo životni proces privremene vlade sveo na neprestanu borbu protiv zahteva proletarijata.

U Nacionalnoj skupštini cela Francuska je sudila pariskom proletarijatu. Skupština je odmah prekinula sa socijalnim iluzijama februarske revolucije, ona je prosto proklamovala *buržoasku republiku* i samo buržoasku republiku. Iz Izvršne komisije koju je naimeenovala ona je odmah isključila predstavnike proletarijata Louis-a Blanca i Albert-a; ona je odbacila predlog da se stvori posebno ministarstvo rada, ona je s burnim odobravanjem primila izjavu ministra Trélat-a: »Sad se radi samo još o tome da se *rad vrati na njegove stare uslove*.«

Ali sve to nije bilo dovoljno. Februarsku republiku su izvojevali radnici uz pasivnu podršku buržoazije. Proleter i su s pravom smatrali sebe pobednicima iz Februara, i postavljali su visoke zahteve pobednika. Oni su morali biti pobedeni na ulici, njima se moralo pokazati da su izgubili bitku čim se ne bore *zajedno* s buržoazijom, nego *protiv* buržoazije. Kao što je za stvaranje februarske republike s njenim ustupcima socijalizmu bila potrebna bitka proletarijata udruženog sa buržoazijom protiv monarhije, tako je bila nužna druga bitka da bi se republika oslobodila ustupaka učinjenih socijalizmu, da bi se *buržoaska republika* zvanično potvrdila kao vladajuća. Buržoazija je s oružjem u ruci morala da odbije zahteve proletarijata. I prava kolevka buržoaske republike nije *februarska pobjeda*, nego *junski poraz*.

Proletarijat je ubrzao odluku kad je 15. maja prodro u Nacionalnu skupštinu, bezuspešno pokušavajući da povрати svoj revolucionarni uticaj, a postigavši samo to da svoje energične vođe preda u ruke buržoaskih tamničara.^[21] *Il faut en finir!* Toj situaciji treba učiniti kraj! U tom pokliču našla je oduška rešenost Nacionalne skupštine da prisili proletarijat na odlučnu bitku. Izvršna komisija izdala je niz izazivačkih dekreta, kao što je zabrana narodnih skupova itd. S tribine Ustavotvorne nacionalne skupštine radnike su direktno provocirali, grdili, izvrgavali ruglu. Ali glavna tačka napada bile su, kao što smo videli,

nacionalne radionice. Na njih je Ustavotvorna skupština zapovednički ukazala Izvršnoj komisiji, koja je samo i čekala da svoj vlastiti plan čuje u obliku zapovesti Nacionalne skupštine

Izvršna komisija je počela s tim što je otežala stupanje u nacionalne radionice, što je nadnicu pretvorila u plaćanje po komadu, što je radnike koji nisu bili rodom iz Pariza proterala u Solonju tobože radi izvođenja zemljanih radova. Ti zemljani radovi bili su samo retorska formula kojom se ulepšavalo njihovo proterivanje, kako su to razočarani radnici koji su se odande vraćali saopštavali svojim drugovima. Najzad, 21. juna osvanuo je u listu »Le Moniteur« dekrét kojim se naredivalo da se svi neoženjeni radnici silom isteraju iz nacionalnih radionica ili da se uvrste u vojsku.

Radnici nisu imali šta da biraju: morali su ili da skapaju od gladi ili da počnu borbu. Oni su 22. juna odgovorili ustankom ogromnih razmera, koji je predstavljao prvu veliku bitku između dveju klasa na koje se deli moderno društvo. To je bila borba za održanje ili uništenje *buržoaskog* poretka. Veo kojim je republika bila obavijena pocepao se.

Poznato je kako su radnici s besprimernom hrabrošću i genijalnošću, bez vođa, bez zajedničkog plana, bez sredstava, većim delom nemajući ni oružja, pet dana držali u šahu vojsku, Mobilnu gardu, parisku Nacionalnu gardu i Nacionalnu gardu koja je navrla iz provincije. Poznato je kako se buržoazija s nečuvenom brutalnošću napatila za pretrpljeni smrtni strah i masakrirala preko 3000 zarobljenika.

Zvanični predstavnici francuske demokratije bili su toliko obuzeti republikanskom ideologijom da su tek nekoliko nedelja kasnije počeli naslućivati smisao junske bitke. Oni su bili kao omamljeni barutnim dimom, u kome se rasplinula njihova fantastična republika.

Neka nam čitalac dozvoli da neposredni utisak koji je na nas učinila vest o junskom porazu opišemo rečima iz lista »Neue Rheinische Zeitung«:

»Poslednji zvanični ostatak februarske revolucije, Izvršna komisija, rasplinula se pred ozbiljnošću događaja kao prividenje. Lamartine-ov vatromet pretvorio se u Cavaignacove zapaljive rakete. Fraternité, bratstvo antagonističkih klasa, od kojih jedna eksploatiše drugu, to bratstvo proklamovano u februaru, napisano velikim slovima na čelu Pariza, na svakom zatvoru, na svakoj kasarni — njegov pravi, nepatvoreni, prozaični izraz je *gradanski rat*, gradanski rat u svom najstrašnijem obliku, rat između rada i kapitala. To bratstvo plamtelo je pred svim prozorima Pariza uveče 25. juna, kad je buržoaski Pariz bio iluminiran, dok je proleterski Pariz goreo, krvario, ječao. Bratstvo je trajalo upravo dotle dok se interes buržoazije podudarao s interesom proletarijata.

Pedanti stare revolucionarne tradicije od 1793, socijalistički sistematičari koji su prosjačili od buržoazije milostinju za narod i kojima se dozvoljavalo da drže duge propovedi i da se kompromituju dotle

dok je trebalo uspavljivati proleterskog lava; republikanci koji su zahtevali ceo stari buržoaski poredak samo bez krunisane glave; dinastički opozicionari, kojima je slučaj umesto promene ministara podmetnuo obaranje dinastije; legitimisti, koji nisu hteli da odbace livreju, nego da promene njen kroj — to su bili saveznici s kojima je narod izveo svoju februarsku revoluciju. — Februarska revolucija bila je *lepa* revolucija, revolucija koja je pobudila opšte simpatije, jer su suprotnosti, koje su u njoj oštro izbile protiv monarhije, dremale mirno jedna pored druge u *nerazvijenom obliku*, jer je socijalna borba, koja je činila njihovu pozadinu, bila dobila tek vazdušastu egzistenciju, egzistenciju fraze, reči. *Junjska revolucija* je, naprotiv, *ružna* revolucija, odvratna revolucija, jer je umesto fraze došlo delo, jer je republika razgoltila glavu samog čudovišta, zbacivši s nje krunu koja ju je štitila i skrivala. *Red!* — bio je Guizot-ov bojni poklič. *Red!* — vikao je gizoovac Sébastiani kad su Varšavu zauzeli Rusi. *Red!* — viče Cavaignac, brutalni odjek francuske Nacionalne skupštine i republikanske buržoazije. *Red!* — grmeli su njegovi karteči kad su kidali telo proletarijata. Ni jedna od mnogobrojnih revolucija francuske buržoazije posle 1789. nije bila atentat na *red*, jer nije dirala u vladavinu klase, u ropstvo radnika, u *buržoaski poredak*, ma koliko puta se menjao politički oblik te vladavine i tog ropstva. Jun je dirnuo u taj red. Teško junu! («N.Rh.Z.», 29. jun 1848.)¹

Teško junu! — odjekuje Evropa.

Buržoazija je *prisilila* pariski proletarijat na junski ustanak. Već u toj činjenici bila je sadržana osuda proletarijata. Njega nije terala na nasilno obaranje buržoazije ni njegova neposredna, priznata potreba, niti je on bio dorastao tom zadatku. «Le Moniteur» mu je morao zvanično saopštiti da je prošlo vreme kad je republika smatrala za potrebno da odaje počast njegovim iluzijama, i tek ga je njegov poraz uverio da najneznatnije poboljšanje njegovog položaja *u okviru* buržoaske republike ostaje *utopija*, utopija koja postaje zločin čim se pokuša ostvariti. Umesto njegovih, po obliku preteranih, po sadržini sićušnih, pa čak još buržoaskih zahteva, čije zadovoljenje je hteo da iznudi od februarke republike, došla je smela revolucionarna borbena parola: *Obaranje buržoazije! Diktatura radničke klase!*

Pretvorivši svoj grob u kolevku *buržoaske republike*, proletarijat je buržoasku republiku prinudio da odmah istupi u svom pravom obličju, kao država čija je priznata svrha da ovekoveči vladavinu kapitala i ropstvo rada. Imajući stalno pred očima neprijatelja punog ožiljaka, nepomirljivog, nepobedivog — nepobedivog jer je njegovo postojanje uslov života same buržoazije — vladavina ove buržoazije, oslobođena svih okova, morala se odmah pretvoriti u *terorizam buržoazije*. Pošto je proletarijat privremeno bio uklonjen s pozornice, a diktatura buržoazije zvanično priznata, morali su srednji slojevi bur-

¹ Vidi u 8. tomu ovog izdanja.

žoaskog društva, sitna buržoazija i seljaštvo, da se, ukoliko je njihov položaj postajao nepodnošljiviji, a njihova suprotnost prema buržoaziji oštija, sve više i više priključuju proletarijatu. Kao što su ranije uzrok svoje bede videli u usponu proletarijata, tako su ga sada morali videti u njegovom porazu.

Ako je junski ustanak svuda na Kontinentu podigao samosvest buržoazije i podstakao je da otvoreno stupi u savez s feudalnom monarhijom protiv naroda, ko je bio prva žrtva tog saveza? Sama kontinentalna buržoazija. Junski poraz sprečio ju je da učvrsti svoju vladavinu i da zadrži narod poluzadovoljan, polurazočaran, na najnižoj stepenici buržoaske revolucije.

Najzad, junski poraz odao je despotskim državama Evrope tajnu da Francuska mora po svaku cenu održati mir spolja, da bi mogla voditi građanski rat unutra. Tako su narodi koji su počeli borbu za svoju nacionalnu nezavisnost bili prepušteni nadmoći Rusije, Austrije i Pruske, ali u isto vreme sudbina tih nacionalnih revolucija stavljena je u zavisnost od sudbine proleTERSKE revolucije, lišena svoje prividne samostalnosti, svoje nezavisnosti od velikog socijalnog prevrata. Ni Madar, ni Poljak, ni Italijan neće biti slobodan dok radnik bude rob!

Najzad, pobede Svete alijanse dale su Evropi takav lik da će svaki novi proleTERSKI ustanak u Francuskoj odmah povući za sobom *svetski rat*. Nova francuska revolucija je primorana da odmah napusti nacionalno tlo i *osvoji evropski teren*, na kojem se socijalna revolucija 19. veka jedino i može sprovesti.

Dakle, tek s junским porazom bili su stvoreni svi uslovi u kojima Francuska može uzeti *inicijativu* za evropsku revoluciju. Tek pošto je zamočena u krv *junskih ustanika*, trobojnica je postala zastava evropske revolucije — *crvena zastava!*

I mi kličemo: *Revolucija je mrtva! — Živela revolucija!*^[22]

II

Trinaesti jun 1849

Od juna 1848. do 13. juna 1849

Dvadeset peti februar 1848. dao je Francuskoj *republiku*, dvadeset peti jun nametnuo joj je *revoluciju*. A posle juna revolucija je značila *rušenje buržoaskog društva*, dok je pre februara značila *rušenje državnog oblika*.

Junsku borbu vodila je *republikanska* frakcija buržoazije, i njoj je zajedno s pobedom nužno pripala državna vlast. Opsadno stanje položilo joj je pred noge vezani Pariz bez otpora, a u provinciji vladalo je moralno opsadno stanje, brutalno i preteće pobeđničko likovanje buržuja i razulareni sopstvenički fanatizam seljaka. Dakle, *odozdo* nije bilo nikakve opasnosti!

S revolucionarnom snagom radnika slomio se ujedno i politički uticaj *demokratskih republikanaca*, tj. republikanaca u *sitnoburžoaskom* smislu, koje je u Izvršnoj komisiji zastupao Ledru-Rollin, u Ustavotvornoj nacionalnoj skupštini stranka Montanje, u štampi list »La Réforme«⁽²³⁾. Oni su 16. aprila zajedno s buržoaskim republikancima stvarali zaveru protiv proletarijata, a u junskim danima su se zajedno s njima borili protiv njega. Tako su oni sami razbili osnovu na kojoj je počivala snaga njihove partije, jer sitna buržoazija može da održi revolucionaran stav prema buržoaziji samo dotle dok iza nje stoji proletarijat. Oni su poslani u penziju. Buržoaski republikanci otvoreno su prekinuli fiktivni savez koji su s njima sklopili protiv volje i sa zadnjim namerama u periodu privremene vlade i Izvršne komisije. Prezreni i odbačeni kao saveznici, oni su se srozali na potčinjene trabante trobojnih republikanaca, od kojih nisu mogli izboriti nijedan ustupak, ali čiju su vladavinu morali podržavati svaki put kad je izgledalo da nju, a s njom i republiku, ugrožavaju antirepublikanske frakcije buržoazije. Najzad, te frakcije, orleanisti i legitimisti, bile su u Ustavotvornoj nacionalnoj skupštini u manjini od samog početka. Pre junskih dana one se nisu usuđivale da istupaju drukčije nego pod maskom

buržoaskog republikanizma; junska pobjeda ujedinila je za trenutak celu buržoasku Francusku oko Cavaignaca, u kome je ona videla svog spasitelja, a kad se uskoro posle junskih dana antirepublikanska partija opet osamostalila, vojna diktatura i opasno stanje u Parizu dozvolili su joj da samo veoma bojažljivo i oprezno pruži svoje pipke.

Posle 1830. frakcija *buržoaskih republikanaca*, predstavljena u svojim piscima, svojim besednicima, svojim kapacitetima, svojim ambicijama, svojim poslanicima, generalima, bankarima i advokatima, grupisala se oko jednog pariskog lista, oko lista »Le National«. U provincijama je taj list imao svoje filijalne listove. Koterija lista »Le National« — to je bila *dinastija trobojne republike*. Ona se odmah dočepala svih državnih položaja, ministarstava, policijske prefekture, direkcije pošta, položaja prefekata, upražnjenih mesta viših oficira u vojsci. Njen general *Cavaignac* stajao je na čelu izvršne vlasti; njen glavni urednik Marrast postao je stalni predsednik Ustavotvorne nacionalne skupštine. A u svojim salonima on je ujedno kao ceremonijalnjak dočekivao goste u ime čestite republike.

Čak su i revolucionarni francuski pisci, iz neke vrste strahopoštovanja prema republikanskim tradicijama, učvrstili zabludu da su u Ustavotvornoj nacionalnoj skupštini dominirali rojalisti. Naprotiv, od junskih dana Ustavotvorna nacionalna skupština ostala je *isključivi predstavnik buržoaskog republikanizma*, i ona je svoj republikanizam isticala utoliko odlučnije ukoliko je više opadao uticaj trobojnih republikanaca izvan Skupštine. Ako je trebalo braniti *oblik* buržoaske republike, ona je imala glasove demokratskih republikanaca; ako je trebalo braniti njenu *sadržinu*, ona se čak ni svojim jezikom nije više razlikovala od rojalističkih frakcija buržoazije, jer interesi buržoazije, materijalni uslovi njene klasne vladavine i klasne eksploatacije baš i čine sadržinu buržoaske republike.

Dakle, ne rojalizam, nego buržoaski republikanizam ostvario se u životu i u delima te Ustavotvorne skupštine koja, na kraju krajeva, nije ni umrla niti je bila ubijena, nego je prosto istrulila.

Za sve vreme njene vladavine, dok je ona u proscenijumu izvodila svoju svečanu predstavu, u pozadini se obavljala neprekidna žrtvena svečanost — vojni preki sudovi su neprestano osuđivali zarobljene junske ustanike ili ih deportovali bez presude. Ustavotvorna skupština je imala toliko takta da prizna da u junskim ustancima ne sudi zločincima, nego uništava neprijatelje.

Prvi akt Ustavotvorne nacionalne skupštine bilo je postavljanje *Istražne komisije*, koja je imala da ispita događaje od juna i 15. maja i učešće socijalističkih i demokratskih partijskih šefova u njima. Istraga je bila neposredno uperena protiv Louis-a Blanc-a, Ledru-Rollina i Caussidière-a. Buržoaski republikanci goreli su od nestrpljenja da se reše tih takmaca. Izvođenje svoje podmukle osvete oni nisu mogli poveriti podesnijem subjektu nego što je bio gospodin *Odilon Barrot*,

bivši šef dinastičke opozicije, oličenje liberalizma, nullité grave¹, sušta plitkounnost, koji je hteo ne samo da osveti dinastiju nego čak i da revolucionare pozove na odgovornost zato što mu je izmakao položaj ministra predsednika. Sigurna garancija da će biti neumoljiv! Taj Barrot postavljen je, dakle, za predsednika Istražne komisije, i on je konstruisao potpun proces protiv februarske revolucije, koji obuhvata ovo: 17. marta *manifestacija*, 16. aprila *komplot*, 15. maja *atentat*, 23. juna *gradanski rat*! Zašto on nije svoja učena i kriminalistička istraživanja protegao sve do 24. februara? »Journal des Débats« je dao odgovor^[24]: 24. februar je dan *osnivanja Rima*. Poreklo država gubi se u mitu u koji se veruje, o kome se ne diskutuje. Louis Blanc i Causidiere predati su sudu, Nacionalna skupština završila je delo svog vlastitog čišćenja, koje je počela 15. maja.

Ustavotvorna skupština je odbacila plan oporezivanja kapitala — oporezivanja u obliku poreza na hipoteke — koji je sastavila privremena vlada, a Goudchaux ponovo pokrenuo; ukinut je zakon koji je radno vreme ograničavao na deset časova; ponovo je uveden zatvor za dužnike; iz učešća u porotnim sudovima isključen je veliki deo francuskog stanovništva koji ne zna ni da piše ni da čita. Zašto mu se onda ne bi oduzelo i pravo glasa? Opet je uvedena kaucija za dnevne listove, a pravo udruživanja ograničeno.

Ali u svojoj žurbi da starim buržoaskim odnosima vrata stare garancije i izbrišu svaki trag koji su ostavili talasi revolucije, buržoaski republikanci su naišli na otpor koji im je pretio neočekivanom opasnošću.

Niko se u junskim danima nije fanatičnije borio za spas svojine i uspostavljanje kredita nego pariska sitna buržoazija — kafedžije, restorateri, marchands de vins², sitni trgovci, bakali, zanatlije itd. Dućan se podigao i marširao je protiv barikade, da bi uspostavio promet koji vodi iz ulice u dućan. Ali iza barikade su stajali mušterije i dužnici, a ispred barikade poverioci dućana. A kad je barikada srušena i radnici poraženi, kad su dućandžije pijane od pobeđe otrčale natrag u svoje dućane, videle su da je ulaz u njih zabarikadirao spasilac svojine, zvanični agent kredita, pružajući im preteća pisma: Dospela menica? Dospela kirija! Dospela obveznica! Propao dućan! Propao dućandžija!

Spasavanje svojine! Ali kuća u kojoj su stanovali nije bila njihova svojina; dućan koji su držali nije bio njihova svojina; roba kojom su trgovali nije bila njihova svojina. Ni njihov dućan, ni tanjir iz kog su jeli, ni krevet u kom su spavali nisu više pripadali njima. Baš protiv njih trebalo je *spasavati tu svojinu* — za kućevlasnika koji je iznajmio kuću, za bankara koji je eskontovao menicu, za kapitalistu koji je dao predujmove u gotovom novcu, za fabrikanta koji je tim dućandžijama

¹ naduvena nula — ² trgovci vinom

poverio svoju robu da je prodaju, za trgovca na veliko koji je tim zanatlijama dao sirovine na kredit. *Ponovno uvođenje kredita!* Ali, pošto je ponovo ojačao, kredit se pokazao baš kao živo i gnevno božanstvo, isteravši insolventnog dužnika iz njegovog doma, zajedno sa ženom i decom, predavši njegovu tobožnju imovinu kapitalu, a njega samog bacivši u dužnički zatvor, koji se opet preteći uzdigao nad leševima junskih ustanika.

Sitna buržoazija je s užasom shvatila da se, porazivši radnike, bez otpora predala u ruke svojih poverilaca. Njeno bankrotstvo, koje se od februara hronično vuklo i preko koga se tobože prelazilo, bilo je posle juna otvoreno objavljeno.

Njenu *nominalnu svojinu* ostavljali su na miru dotle dok je sitnu buržoaziju trebalo goniti na bojište u *ime svojine*. Sada, pošto je krupni posao s proletarijatom bio priveden kraju, mogli su se urediti i sitni računici s bakalinom. U Parizu je suma dospelih menica iznosila preko 21 milion franaka, a u pokrajinama preko 11 miliona. Vlasnici više od 7000 pariskih radnji nisu platili kiriju od februara.

Dok je Nacionalna skupština odredila anketu o *političkoj krivici* počevši od februara, sitni buržuji zahtevali su, sa svoje strane, anketu o *privatnim dugovima* do 24. februara. Oni su se masovno okupili u dvorani berze i preteći zahtevali da svaki trgovac koji može dokazati da je postao insolventan samo zbog zastoja izazvanog revolucijom, a da je njegova radnja 24. februara dobro stajala, dobije presudom trgovačkog suda produženje rokova plaćanja, a poverilac da bude prinuđen da svoje potraživanje likvidira tako što će naplatiti samo neki umereni procenat čitavog potraživanja. To pitanje pretresalo se u Nacionalnoj skupštini u obliku projekta zakona o takozvanim *«concordats à l'amiable»*¹. Skupština se kolebala; u tom momentu ona iznenada doznaje da u isto vreme na kapiji Sen-Deni hiljade žena i dece ustanika pripremaju peticiju o amnestiji.

U prisustvu uskrse junske aveti sitna buržoazija je zadrhtala, a Skupština je ponovo postala neumoljiva. Concordats à l'amiable, prijateljska nagodba između poverioca i dužnika, odbačena je u najbitnijim tačkama.

Na taj način, pošto su u Nacionalnoj skupštini republikanski predstavnici buržoazije već davno potisnuli demokratske predstavnike sitne buržoazije, taj parlamentarni raskid dobio je svoj buržoaski, realno ekonomski smisao time što su sitni buržuji kao dužnici predati na milost i nemilost krupnim buržujima kao poveriocima. Veliki deo prvih potpuno je upropašćen, a ostalima je samo dopušteno da i dalje vode svoju radnju pod uslovima koji su ih učinili bezuslovnim robovima kapitala. Dvadeset drugog avgusta 1848. Nacionalna skupština je odbacila concordats à l'amiable, devetnaestog septembra 1848, usred

¹ prijateljskim nagodbama

opsadnog stanja, izabrani su princ Louis Bonaparta i vensenski zatvorenik, komunist Raspail, za predstavnike Pariza. Buržoazija pak izabrala je Jevrejina menjača, orleanista Fould-a. Dakle, najedanput je sa svih strana objavljen otvoreni rat Ustavotvornoj nacionalnoj skupštini, buržoaskom republikanizmu, Cavaignacu.

Nije potrebno objašnjavati da su posledice masovnog bankrotstva pariske sitne buržoazije morale pogoditi mnogo širi krug lica, a ne samo neposredno pogodene bankrotstvom, i još jednom poljuljati buržoaski promet, dok se državni deficit usled troškova junske ustanka ponovo povećao, a državni prihodi stalno opadali usled zastoja u proizvodnji, smanjene potrošnje i opadanja uvoza. Cavaignac i Nacionalna skupština nisu mogli da pribegnu nijednom drugom sredstvu sem novom zajmu, koji ih je još jače uprezao u jaram finansijske aristokratije.

Dok je sitna buržoazija kao plod junske pobede požnjela bankrotstvo i prodaju na doboš, Cavaignacovi janičari, *Mobilna garda*, dobili su nagradu u nežnim zagrljajima loretâ i u svakovrsnim počasima kojima su «mlade spasiocce društva» obasipali u salonima Marrast-a, gentilhomme-a¹ trobojnice, koji je u isto vreme igrao ulogu Amfitriona i trubadura čestite republike. Međutim, to favorizovanje u društvu i nesrazmerno viša plata Mobilne garde ogorčavali su *vojsku*, dok su u isto vreme iščezavale sve nacionalne iluzije kojima je buržoaski republikanizam, preko svog lista «Le National», znao da pod Louis-em-Philippe-om veže uza se jedan deo vojske i seljaštva. Posrednička uloga koju su Cavaignac i Nacionalna skupština igrali u *severnoj Italiji*, da bi je zajedno s Englezima izdali Austriji, — taj jedan dan vlasti uništio je osamnaest godina opozicije lista «Le National». Nijedna vlada nije bila manje nacionalna od vlade iz kruga lista «Le National», nijedna nije bila zavisnija od Engleske, dok je za vreme Louis-a-Philippe-a «Le National» živeo od svakodnevnog parafraziranja Katonove krilatice «Carthaginem esse delendam»²; nijedna vlada nije bila servilnija prema Svetoj alijansi, dok je pre «Le National» od jednog Guizot-a tražio da raskine bečke ugovore. Ironija istorije učinila je Bastide-a, bivšeg urednika spoljnopolitičke rubrike lista «Le National», ministrom spoljnih poslova Francuske, da bi on svaki svoj članak demantovao svakom svojom depešom.

Jedan trenutak su vojska i seljaštvo verovali da su s vojnom diktaturom ujedno stavljani na dnevni red Francuske spoljni rat i «gloire». Ali Cavaignac nije bio oličenje diktature sablje nad buržoaskim društvom; to je bila diktatura buržoazije pomoću sablje. Vojnik je sad bio potreban samo kao žandarm. Cavaignac je pod strogim crtama antičko-republikanske rezignacije krio mlaku pokornost ponižavajućim uslovima svoje građanske službe. L'argent n'a pas de maître! Novac nema gospodara! On i uopšte Ustavotvorna skupština idealizovali su tu staru

¹ viteza — ² «Kartaginu treba razoriti»

devizu trećeg staleža, prevevši je na politički jezik: buržoazija nema kralja, pravi oblik njene vladavine je republika.

Izraditi taj *oblik*, pripremiti republikanski *ustav*, u tome se sastojao »veliki organski rad«¹ Ustavotvorne nacionalne skupštine. Prekršćavanje hrišćanskog kalendara u republikanski, svetog Bartolomeja u svetog Robespierre-a, isto tako malo menja kišu i vetrove koliko je taj ustav izmenio ili trebalo da izmeni buržoasko društvo. Tamo gde je Ustavotvorna skupština išla dalje od *promene kostima*, ona je prosto unosila u protokol već *postojeće* činjenice. Tako je ona svečano registrovala činjenicu da postoji republika, činjenicu da postoji opšte pravo glasa, činjenicu da postoji jedna jedina suverena Nacionalna skupština umesto dvaju ograničenih domova ustavne monarhije. Tako je ona registrovala i ozakonila činjenicu da postoji Cavaignacova diktatura, zamenivši stalno, neodgovorno nasledno kraljevstvo prelaznim, odgovornim izbornim kraljevstvom — četvorogodišnjim predsedništvom. Na isti način ona je podigla na stepen ustavnog zakona i činjenicu da postoje izvanredna ovlašćenja koja je Nacionalna skupština, u interesu vlastite sigurnosti, posle užasâ od 15. maja i 25. juna, iz predostrožnosti dala svom predsedniku. Sve ostalo u ustavu bila je stvar terminologije. S mehanizma stare monarhije zderane su rojalističke etikete i nalepljene republikanske. Marrast, bivši glavni urednik lista »Le National«, sada glavni urednik ustava, obavio je taj akademski zadatak ne bez talenta.

Ustavotvorna skupština ličila je na onog čileanskog činovnika koji je hteo da tačnije reguliše odnose zemljišne svojine katastarskim merenjem u trenutku kad je podzemna tutnjava već nagovestila vulkansku erupciju koja će da odnese i samo tlo na kome je stajao. Dok je ona u teoriji tačno odmeravala oblike u kojima se vlast buržoazije imala izraziti republikanski, u stvarnosti se ova vlast održavala samo ukidanjem svih formula, silom sans phrase¹, *opsadnim stanjem*. Dva dana pre nego što je počela da izrađuje ustav, objavila je produženje opsadnog stanja. Ranije su se ustavi radili i usvajali kad bi proces društvenog preobražaja dospao do mrtve tačke, kad bi se novostvoreni klasni odnosi učvrstili i kad bi zaraćene frakcije vladajuće klase pribegle kompromisu, koji im je dozvoljavao da nastave borbu između sebe, a da u isto vreme isključe iz te borbe zamorenu narodnu masu. Ovaj ustav, naprotiv, nije sankcionisao nikakvu društvenu revoluciju; on je sankcionisao trenutnu pobedu starog društva nad revolucijom.

U prvom nacrtu ustava^[25], izrađenom pre junskih dana, nalazilo se još »*droit au travail*«, pravo na rad, prva nezgrapna formula u kojoj se rezimiraju revolucionarni zahtevi proletarijata. Ona je pretvorena u »*droit à l'assistance*«, u pravo na državnu pomoć, a koja moderna država ne hrani u jednom ili drugom obliku svoje paupere? Pravo na rad je u buržoaskom smislu besmislica, jedna, pusta želja, ali iza prava na

¹ bez ulepšavanja, direktno, otvoreno

rad stoji vlast nad kapitalom, iza vlasti nad kapitalom — prisvajanje sredstava za proizvodnju, njihovo potčinjavanje udruženoj radničkoj klasi, dakle ukidanje najamnog rada, kapitala i njihovog međusobnog odnosa. Iza »*prava na rad*« stajao je junski ustanak. Ustavotvorna skupština, koja je revolucionarni proletarijat faktički stavila hors de la loi, van zakona, morala je principijelno izbaciti *njegovu* formulu iz ustava, tog zakona nad zakonima, anatemisati »*pravo na rad*«. Ali ona se nije zaustavila na tome. Kao što je Platon iz svoje republike prognao pesnike, ona je iz svoje republike prognala za večna vremena *progresivni porez*. A progresivni porez nije samo buržoaska mera, izvodljiva u okviru postojećih odnosa proizvodnje u većim ili manjim razmerama; on je bio jedino sredstvo da se srednji slojevi buržoaskog društva vežu za »čestitu« republiku, da se smanji državni dug, da se antirepublikanska većina buržoazije drži u šahu.

Odbacivši concordats à l'amiable, trobojni republikanci su faktički žrtvovali situ buržoaziju krupnoj. Od te izolovane činjenice oni su načinili princip, zakonski zabranjujući progresivni porez. Oni su buržoasku reformu stavili u isti red s proleterskom revolucijom. A koja je onda klasa ostala uporište njihove republike? Krupna buržoazija. A njena većina bila je antirepublikanska. Ako je iskoristila republikance lista »Le National« da ponovo učvrsti stare ekonomske odnose, ona se, s druge strane, spremala da ponovo učvršćene društvene odnose iskoristi za uspostavljanje političkih oblika koji tim odnosima odgovaraju. Već početkom oktobra Cavaignac je bio primoran da Dufaure-a i Viviena, bivše ministre Louis-a-Philippe-a, učini ministrima republike, ma koliko da su besneli i praskali bezglavi puritanci iz nje-gove vlastite partije.

Dok je trobojni ustav odbacio, s jedne strane, svaki kompromis sa sitnom buržoazijom i nije umeo da veže nijedan nov element društva za novi državni oblik, s druge strane se, naprotiv, požurio da jednom telu u kojem je stara država imala svoje najzagriženije i najfanatičnije braniocce vrati tradicionalnu neprikosnovenost. On je *nesmenljivost sudija*, koju je privremena vlada dovela u pitanje, učinio ustavnim zakonom. Onaj *jedan* kralj kojeg je taj ustav zbacio, masovno je vaskrsao u tim nesmenljivim inkvizitorima zakonitosti.

Francuska štampa je analizirala s mnogo strana protivrečnosti ustava gospodina Marrast-a, na primer naporedno postojanje dvaju suverena — Nacionalne skupštine i predsednika itd., itd.

Ali osnovna protivrečnost tog ustava sastojala se u ovome: opštim pravom glasa on daje političku moć onim klasama čije je društveno ropstvo imao da ovekoveči — proletarijatu, seljaštvu i sitnoj buržoaziji, a klasi čiju staru društvenu moć sankcioniše, buržoaziji, on oduzima političke garancije te moći. Njenu političku vlast on stavlja u demokratske uslove, koji svakog trenutka pomažu neprijateljskim klasama da dođu do pobede i da dovedu u pitanje temelje samog buržoaskog društva. On zahteva od jednih da od političkog oslobođenja ne prelaze

na socijalno, a od drugih da se od socijalne restauracije ne vraćaju na političku.

Te protivrečnosti malo su zabrinjavale buržoaske republikance. U istoj meri u kojoj su prestajali da budu *neophodni*, a neophodni su bili samo kao avangarda starog društva protiv revolucionarnog proletarijata, oni su se, u toku nekoliko nedelja posle svoje pobeđe, srozali od *partije* na *koteriju*. I na ustav su oni gledali kao na veliku *intrigu*. On je pre svega imao da uspostavi vlast koterije. Predsednik republike trebalo je da bude Cavaignac u produženju svoje uloge, a Zakonodavna skupština — produžena Ustavotvorna skupština. Oni su se nadali da će uspeti da političku moć narodnih masa svedu na fiktivnu moć, i da fiktivnom moći operišu tako da većinu buržoazije stalno stavljaju pred dilemu junskih dana: *carstvo lista* »*Le National*« ili *carstvo anarhije*.

Izrada ustava, započeta 4. septembra, bila je završena 23. oktobra. Drugog septembra Ustavotvorna skupština je rešila da se ne raspušta dok ne donese organske zakone, zakone koji dopunjuju ustav. I pored toga ona se rešila da već 10. decembra, mnogo pre nego što je kružni tok njenog delovanja bio zatvoren, uvede u život svoje rođeno čedo — predsednika republike. Toliko je ona bila sigurna da će u tom hulumku ustava pozdraviti sina svoje matere. Iz predostrožnosti je bilo predviđeno da u slučaju da nijedan kandidat ne dobije dva miliona glasova izbor prelazi od nacije na Ustavotvornu skupštinu.

Uzaludne mere predostrožnosti! Prvi dan primene ustava bio je poslednji dan vlasti Ustavotvorne skupštine. Na dnu izborne kutije ležala je njena smrtna presuda. Ona je tražila »sina svoje matere«, a našla je »sinovca svog strica«. Saul-Cavaignac dobio je jedan milion glasova, a David-Napoléon šest miliona. Saul-Cavaignac bio je šestostruko tučen.^[26]

Deseti decembar 1848. bio je dan *seljačkog ustanka*. Tek od tog dana počinje februar za francuske seljake. Simbol koji je izražavao njihov ulazak u revolucionarni pokret — nezgrapno lukav, lupeški naivan, budalasto uzvišen, sračunato sujeverje, patetična burleska, genijalno besmislen anahronizam, svetskoistorijska lakrdija, nerešljiv hijeroglif za razum civilizovanih — taj simbol je očigledno imao fizionomiju klase koja u okviru civilizacije predstavlja varvarstvo. Republika se seljacima predstavila s *poreskim egzekutorom*, a seljaci su se republici predstavili s *carem*. Napoléon je bio jedini čovek koji je potpuno predstavljao interese i maštanje nove seljačke klase, stvorene 1789. Ispisavši njegovo ime na pročelju republike, ona je objavila rat drugim državama, a zemlji ostvarivanje svog klasnog interesa. Napoléon za seljake nije bio ličnost, nego program. Sa zastavama, s pesmom i muzikom išli su oni na birališta kličući: Plus d'impôts, à bas les riches, à bas la république, vive l'empereur! Dole porezi, dole bogataši, dole republika, živeo car! Iza cara skrivao se seljački rat. Republika protiv koje su glasali bila je — *republika bogataša*.

Desetog decembra bio je *coup d'état*¹ seljaka, koji je srušio postojeću vladu. I od tog dana, kad su oni Francuskoj oduzeli jednu vladu i dali joj drugu, njihov pogled bio je stalno upravljen na Pariz. Pošto su za jedan trenutak bili aktivni junaci revolucionarne drame, oni nisu više mogli da budu potisnuti u pozadinu, na neaktivnu, bezvoljnu ulogu hora.

Ostale klase doprinele su tome da izborna pobjeda seljaka bude potpuna. Izbor Napoléona bio je za *proletarijat* smenjivanje Cavaignaca, ukidanje Ustavotvorne skupštine, likvidiranje buržoaskog republikanizma, poništenje junske pobjede. Za *sitnu buržoaziju* Napoléon je bio vlast dužnika nad poveriocem. Za većinu *krupne buržoazije* Napoléonov izbor je bio otvoren raskid s frakcijom kojom se ona trenutno morala poslužiti protiv revolucije, ali koja je za nju postala nepodnošljiva čim je ta frakcija htela da trenutnu situaciju učvrsti kao ustavnu situaciju. Napoléon mesto Cavaignaca — to je za većinu krupne buržoazije značilo monarhiju mesto republike, početak rojalističke restauracije, sramežljivo nagoveštavanje Orléans-a, ljljana skrivenog među ljubivicama^[27]. Najzad, *vojska* je glasajući za Napoléona glasala protiv Mobilne garde, protiv idile mira, za rat.

Na taj način dogodilo se, kako je rekao list »Neue Rheinische Zeitung«, da je najograničeniji čovek Francuske dobio najsvestraniji značaj.^[28] Baš zato što nije bio ništa, mogao je značiti sve, samo ne samog sebe. Ali ma koliko bio različit smisao Napoléonovog imena u ustima raznih klasa, svaka je s tim imenom pisala na izborni listić: »Dole partija lista »Le National«, dole Cavaignac, dole Ustavotvorna skupština, dole buržoaska republika!« Ministar Dufaure izjavio je otvoreno u Ustavotvornoj skupštini: 10. decembar je drugi 24. februar.

Sitna buržoazija i proletarijat glasali su en bloc² za Napoléona, da bi time glasali *protiv* Cavaignaca i da bi spajanjem svojih glasova oduzeli Ustavotvornoj skupštini mogućnost konačne odluke. Ipak, najnapredniji deo i jedne i druge klase istakao je svoje vlastite kandidate. Napoléon je bio *zajedničko ime* svih partija koje su se ujedinile protiv buržoaske republike, *Ledru-Rollin* i *Raspail* bili su *vlastita imena*, prvi — demokratske sitne buržoazije, drugi — revolucionarnog proletarijata. Glasovi za Raspail-a — proleter i njihove socijalističke vođe su to glasno izjavljivali — imali su da budu samo demonstracija, masovni protest protiv predsedništva uopšte, tj. protiv samog ustava, a ujedno glasovi protiv Ledru-Rollina prvi akt kojim se proletarijat kao samostalna politička partija odrekao demokratske partije. Suprotno tome, ova partija — demokratska sitna buržoazija i njen parlamentarni predstavnik Montanja tretirali su kandidaturu Ledru-Rollina sa svom ozbiljnošću s kojom imaju svečanu naviku da obmanjuju sami sebe.

¹ državni udar — ² složno, kao celina

Uostalom, to je bio njen poslednji pokušaj da kao samostalna partija istupi prema proletarijatu. Desetog decembra bila je poražena ne samo partija republikanske buržoazije nego i demokratska sitna buržoazija i njena Montanja.

Francuska je sad pored jedne *Montanje* imala jednog *Napoléona*, što je bilo dokaz da su i Montanja i Napoléon bili samo mrtve karikature stvarnih veličina čija su imena nosili. Louis-Napoléon sa carskim šeširom i orlom bio je isto tako bedna parodija staroga Napoléona kao što je Montanja sa svojim frazama pozajmljenim iz 1793. godine i svojim demagoškim pozama bila parodija stare Montanje. Tako je tradicionalni sujevni odnos prema 1793. godini bio izbrisan istovremeno s tradicionalnim sujevnim odnosom prema Napoléonu. Revolucija je postala revolucijom tek kad je dobila svoje *vlastito, originalno* ime, a to je mogla da dobije tek kad je moderna revolucionarna klasa, industrijski proletarijat, stupio na njeno čelo kao dominantna snaga. Može se reći da je 10. decembar prenerazio i zbunio Montanju, jer je klasičnu analogiju sa starom revolucijom smejući se prekinuo grubom seljačkom šalom.

Dvadesetog decembra Cavaignac je predao dužnost, a Ustavotvorna skupština je proglasila Louis-a-Napoléona za predsednika republike. Devetnaestog decembra, poslednjeg dana svoje samovlade, ona je odbacila predlog o amnestiji junjskih ustanika. Poništiti dekret od 27. juna, kojim je 15 000 ustanika bez sudske presude osudila na deportaciju — zar to nije značilo odreći se same junske bitke.

Odilon Barrot, poslednji ministar Louis-a-Philippe-a, postao je prvi ministar Louis-a-Napoléona. Kao što Louis-Napoléon nije početak svoje vladavine računao od 10. decembra, nego od jedne senatske odluke od 1804. godine, tako je našao i ministra predsednika koji svoje ministროvanje nije računao od 20. decembra, nego od kraljevskog dekreta od 24. februara. Kao legitimni naslednik Louis-a-Philippe-a, Louis-Napoléon je ublažio promenu režima time što je zadržao staru vladu, koja uz to nije imala vremena da se istroši, jer nije imala vremena da se pojavi.

Vode rojalističkih frakcija buržoazije savetovale su mu taj izbor. Šef stare dinastičke opozicije, koji je nesvesno poslužio kao prelaz k republikancima lista »Le National«, bio je još podesniji da potpuno svesno posluži kao prelaz od buržoaske republike ka monarhiji.

Odilon Barrot je bio voda jedine stare opozicione partije koja se, boreći se uvek bezuspešno za ministarski portfelj, još nije bila istrošila. Revolucija je na vrhove države brzo izbacivala jednu za drugom sve stare opozicione partije, da bi one same, ne samo na delu nego i na rečima, porekle, povukle svoje ranije reči i da bi ih narod najzad sve skupa bacio, kao odvratno smeće, na bunjište istorije. Nijedan stupanj otpadništva nije mimoišao tog Barrot-a, to ovaploćenje buržoaskog liberalizma, koji je punih osamnaest godina sakrivao podlost i prazninu svog duha pod važnim držanjem svog tela.^[29] Kad bi i njega sa-

mog u pojedinim momentima uplašio suviše oštar kontrast između drača sadašnjice i lovorika prošlosti, dovoljan je bio jedan pogled u ogledalo da mu vrati ministarsku prisebnost i ljudsku samodopadljivost. On je video u ogledalu Guizot-a glavom, ali Guizot-a s olimpijskim čelom Odilonovim. On na sebi nije video samo jedno — Midasove uši.^[30]

Barrot od 24. februara ispoljio se tek u Barrot-u od 20. decembra. Njemu, orleanisti i volterovcu, pridružio se kao ministar prosvete i vere legitimist i jezuit Falloux.

Nekoliko dana docnije, ministarstvo unutrašnjih poslova predato je Léonu Faucher-u, maltuzijancu. Pravo, religija, politička ekonomija! Sve ovo je sadržala Barrot-ova vlada, koja je uz to sjedinjavala legitimiste i orleaniste. Nedostajao je samo bonapartist. Bonaparta je još krio svoje pretenzije na ulogu Napoléona, jer *Soulouque* još nije igrao Toussaint-Louverture-a.^[31]

Partija lista «Le National» odmah je uklonjena sa svih viših položaja na kojima se bila ugnezдила. Policijska prefektura, uprava pošta, generalno državno tužilaštvo, pariska opština — sve je popunjeno starim kreaturama monarhije. Changarnier, legitimist, preuzeo je zajedničku vrhovnu komandu nad Nacionalnom gardom senskog departmana, Mobilnom gardom i linijskim trupama Prve armije; Bugeaud, orleanist, postavljen je za vrhovnog komandanta Alpijske armije. Pod vladom Barrot-a to smenjivanje činovnika nije prestajalo. Prvi akt njegove vlade bila je restauracija stare rojalističke uprave. U tren oka promenila se zvanična scena — kulise, kostimi, jezik, glumci, figuranti, statisti, šaptači, položaj stranaka, motivi drame, sadržina sukoba, celokupna situacija. Samo prepotopska Ustavotvorna skupština nalazila se još na svome mestu. Ali od momenta kad je Nacionalna skupština instalirala Bonapartu, Bonaparta Barrot-a, Barrot Changarnier-a, Francuska je iz perioda konstituisanja republike ušla u period konstituisane republike. A čemu Konstituanta u konstituisanoj republici? Pošto je zemlja bila stvorena, njenom tvorcu nije ostalo drugo nego da pobegne na nebo. Ustavotvorna skupština je odlučila da ne ide za njegovim primerom, Nacionalna skupština bila je poslednje utočište stranke buržoaskih republikanaca. Kad su joj otete sve poluge izvršne vlasti, zar joj nije ostala ustavotvorna svemoć? Njena je prva misao bila da po svaku cenu očuva suvereno mesto koje je držala i da odatle ponovo osvoji izgubljeni teren. Potrebno je samo srušiti Barrot-ovu vladu i zameniti je vladom ljudi iz lista «Le National», i rojalistički personal moraće odmah da se čisti iz nadležstava, a trobojni personal će se trijumfalno vratiti u njih. Nacionalna skupština je rešila da sruši vladu, a sama vlada pružila je takvu priliku za napad da Ustavotvorna skupština bolju nije mogla ni zamisliti.

Setimo se da je Louis Bonaparta značio za seljake ukidanje poreza! Šest dana sedeo je on na predsedničkoj stolici, a sedmog dana, 27. decembra, njegova vlada je predložila da se *zadrži porez na so*,

koji je jednim dekretom privremene vlade bio ukinut. Porez na so deli s porezom na vino privilegiju da bude žrtveni jarac starog francuskog finansijskog sistema, naročito u očima seoskog stanovništva. Izbraniku seljaka nije Barrot-ova vlada mogla staviti u usta jetkiji epigram na račun svojih birača nego što su reči: »*Vraćanje poreza na so!*« S porezom na so izgubio je Bonaparta svoju revolucionarnu so: Napoléon seljačkog ustanka rasplinuo se kao priviđenje i ostala je samo velika nepoznanica rojalističke buržoaske intrige. I Barrot-ova vlada nije taj netaktični akt grubog razbijanja iluzija nenamerno učinila prvim aktom predsednikove vlasti.

Ustavotvorna skupština je, sa svoje strane, željno iskoristila dvostruku priliku: da obori vladu i da istupi protiv izabranika seljaka u ulozu zastupnika seljačkih interesa. Ona je odbacila predlog ministra finansija, smanjila porez na so na jednu trećinu njegovog ranijeg iznosa, povećala na taj način za 60 miliona državni deficit od 560 miliona, i posle tog *votuma nepoverenja* spokojno čekala ostavku vlade. Toliko je ona malo shvatala nov svet koji je bio oko nje i svoj vlastiti promenjeni položaj! Iza vlade stajao je predsednik, a iza predsednika stajalo je šest miliona, koji su u izbornu kutiju spustili isto toliko votuma nepoverenja Ustavotvornoj skupštini. Ustavotvorna skupština je uzvratila naciji votum nepoverenja. Smešna razmena! Ona je zaboravljala da su njeni glasovi izgubili prinudni kurs. Odbijanje poreza na so ubrzalo je samo odluku Bonaparte i njegove vlade »*da svrše*« sa Ustavotvornom skupštinom. Počeo je onaj dugi dvoboj koji ispunjava celu drugu polovinu života ove skupštine; 29. januar, 21. mart, 8. maj — to su journées, veliki dani te krize, mnoge preteče 13. juna.

Francuzi, na primer Louis Blanc, shvatili su 29. januar kao ispoljavanje jedne ustavne protivrečnosti, protivrečnosti između suverene, neraspustive Nacionalne skupštine, ponikle iz opšteg prava glasa, i predsednika koji je njoj odgovoran na papiru, ali koji je u stvari ne samo kao i ona sankcionisan opštim pravom glasa, ujedinjujući uz to u svojoj ličnosti sve glasove koji se dele i stotruko cepkaju na pojedine članove Nacionalne skupštine, nego koji i potpuno raspolaze celokupnom izvršnom vlašću, nad kojom Nacionalna skupština lebdi samo kao moralna sila. Ovo tumačenje 29. januara ne razlikuje jezik borbe na parlamentarnoj tribini, u štampi, u klubovima, od stvarne sadržine te borbe. Louis Bonaparta nasuprot Ustavotvornoj nacionalnoj skupštini — to nije bila jedna strana ustavne vlasti nasuprot drugoj, to nije bila izvršna vlast nasuprot zakonodavnoj, to je bila sama konstituisana buržoaska republika nasuprot oruđima svog konstituisanja, nasuprot častoljubivim intrigama i ideološkim zahtevima revolucionarne frakcije buržoazije, koja ju je osnovala i koja je sad na svoje zaprepašćenje videla da njena konstituisana republika izgleda kao restaurirana monarhija, pa je htela da silom produži period konstituisanja, s njegovim uslovima, njegovim iluzijama, njegovim jezikom i njegovim ličnostima, i da spreči zrelu buržoasku republiku da istupi u svom potpuno za-

vršenom i specifičnom obliku. Kao što je Ustavotvorna nacionalna skupština bila predstavnik Cavaignaca koji je pao nazad u njenu sredinu, tako je Bonaparta bio predstavnik Zakonodavne nacionalne skupštine koja se još nije bila odvojila od njega, tj. Nacionalne skupštine konstituisane buržoaske republike.

Bonapartin izbor mogao se protumačiti tek pošto su na mesto *jednog* imena bila stavljena njegova mnogostrana značenja, tek pošto se taj izbor ponovio na izborima za novu Nacionalnu skupštinu. Deseti decembar poništio je mandat stare Nacionalne skupštine. Dvadeset devetog januara nisu se, prema tome, sukobili predsednik i Nacionalna skupština *jedne iste* republike, nego Nacionalna skupština republike u nastajanju i predsednik već nastale republike, dve vlasti koje su ovaploćavale potpuno različite periode životnog procesa republike. Na jednoj strani stajala je mala republikanska frakcija buržoazije, koja je jedina mogla proklamovati republiku, oteći je revolucionarnom proletarijatu uličnom borbom i terorom i u ustavu dati njene idealne osnove, a na drugoj strani čitava rojalistička masa buržoazije, koja je jedina mogla vladati u toj konstituisanoj buržoaskoj republici, skinuti s te konstitucije njene ideološke dodatke i ostvariti neophodne uslove za podjarmljivanje proletarijata svojim zakonodavstvom i svojom upravom.

Oluja koja je udarila 29. januara, skupljala je svoje elemente u toku celog meseca januara. Ustavotvorna skupština htela je svojim votumom nepoverenja naterati Barrot-ovu vladu da podnese ostavku. Barrot-ova vlada je, međutim, predložila Ustavotvornoj skupštini da izglasa samoj sebi definitivni votum nepoverenja, da se osudi na samoubistvo, da dekretuje svoje *vlastito raspuštanje*. Rateau, jedan od najopskurnijih poslanika, predložio je to 6. januara, po naređenju vlade, Ustavotvornoj skupštini — onoj istoj Ustavotvornoj skupštini koja je još u avgustu bila donela odluku da se ne raspušta dok ne donese čitav niz organskih zakona, zakona koji dopunjuju ustav. Predstavnik vlade Fould izjavio joj je bez okolišenja da je njeno raspuštanje potrebno *»radi uspostavljanja poremećenog kredita«*. A zar ona nije narušavala kredit produžujući provizorijum i sa Barrot-om dovodeći ponovo u pitanje Bonapartu, a s Bonapartom konstituisanu republiku? Barrot, olimpijac, pretvorio se u besnog Rolanda pri pomisli da će posle uživanja od jedva dve nedelje izgubiti predsedničko mesto u vladi, kojeg se najzad dočepao i koje su mu republikanci jednom već bili odgodili za jedan decenij, tj. za deset meseci, pa je tu bednu skupštinu tiranisao gore nego tiranin. Njegove najblaže reči bile su: *»S njom nema nikakve budućnosti.«* I stvarno, ona je predstavljala samo još prošlost. *»Ona je nesposobna,«* dodavao bi on ironično, *»da republiku okruži institucijama koje su potrebne za njeno učvršćenje.«* I zaista s isključivim antagonizmom Skupštine prema proletarijatu bila je slomljena i njena buržoaska energija, a s njenim antagonizmom prema rojalistima ponovo je oživeo njen republikanski patos. Tako je ona

bila dvostruko nesposobna da odgovarajućim institucijama učvrsti buržoasku republiku, koju više nije shvatala.

S Rateau-ovim predlogom vlada je istovremeno izazvala *buru peticija* u celoj zemlji; iz svih kutova Francuske danonice su letele u glavu Ustavotvornoj skupštini čitave bale *billets-doux*¹, u kojima se od nje, više ili manje kategorički, tražilo da se raspusti i napravi svoju oporuku. Ustavotvorna skupština, sa svoje strane, organizovala je kontrapeticije, u kojima se od nje tražilo da ostane u životu. Izborna borba između Bonaparte i Cavaignaca ponovila se kao borba peticijama za raspuštanje i protiv raspuštanja Nacionalne skupštine. Peticije su imale da budu naknadni komentari 10. decembra. Ceo januar trajala je ta agitacija.

U sukobu između Ustavotvorne skupštine i predsednika, ta skupština se nije mogla pozivati na to da je ponikla iz izbora na osnovu opšteg prava glasa, jer se protiv nje apelovalo na opšte pravo glasa. Ona se nije mogla oslanjati ni na kakvu redovnu vlast, jer se radilo o borbi protiv legalne vlasti. Ona nije mogla oboriti vladu votumima nepoverenja, kao što je ponovo pokušala 6. i 26. januara, jer vlada nije ni tražila njeno poverenje. Njoj je ostala samo jedna mogućnost — mogućnost *ustanka*. Borbene snage ustanka bile su *republikanski deo Nacionalne garde*, *Mobilna garda* i centri revolucionarnog proletarijata, *klubovi*. Mobilna garda, junak junskih dana, predstavljala je u decembru organizovanu borbenu snagu republikanske buržoaske frakcije, kao što su *nacionalne radionice* pre juna predstavljale organizovanu borbenu snagu revolucionarnog proletarijata. Kao što je Izvršna komisija Ustavotvorne skupštine uperila svoj brutalni napad na nacionalne radionice kad je morala da učini kraj zahtevima proletarijata, koji su joj postali nepodnošljivi, tako je Bonapartina vlada uperila svoj napad na Mobilnu gardu kad je morala učiniti kraj zahtevima republikanske frakcije buržoazije, koji su joj postali nepodnošljivi. Ona je naredila da se *Mobilna garda raspusti*. Jedna polovina je otpuštena i bačena na ulicu, druga je dobila umesto demokratske organizacije monarhističku, a njena plata snižena je na običnu platu linijskih trupa. Mobilna garda našla se u položaju junskih ustanika, i štampa je svakodneвно donosila *javne ispovesti* u kojima je Mobilna garda priznavala svoju krivicu od meseca juna i preklinjala proletarijat da joj oprost.

A *klubovi*? Od momenta kad je Ustavotvorna skupština sa Barrot-om dovela u pitanje predsednika, a s predsednikom konstituisanu buržoasku republiku, a s konstituisanom buržoaskom republikom — buržoasku republiku uopšte, oko klubova su se nužno okupili svi konstituirani elementi februarske republike, sve partije koje su htele da preokrenu postojeću republiku i da je, nasilnim procesom razvijanja unazad, preobraze u republiku svojih klasnih interesa i principa. Ono što se zbilo — kao da se i nije zbilo, kristalizacije revolucionarnog

¹ ljubavnih pisama

kretanja postale su opet tečne, republika oko koje se vodila borba bila je opet ona neodređena republika februarskih dana koju je svaka partija shvatala na svoj način. Partije su u jednom trenutku ponovo zauzele svoje stare februarske pozicije, ali bez februarskih iluzija. Trobojni republikanci oko lista »Le National« opet su se oslanjali na demokratske republikance oko lista »La Réforme« i gurali ih kao prvoborce u prvi plan parlamentarne borbe. Demokratski republikanci oslanjali su se opet na socijalističke republikance — 27. januara je javnim manifestom^[32] bilo objavljeno njihovo izmirenje i ujedinjenje — i u klubovima pripremali sebi svoju ustaničku pozadinu. Vladina štampa je s pravom tretirala trobojne republikance lista »Le National« kao uskrslе ustanike juna. Da bi se održali na čelu buržoaske republike, oni su doveli u pitanje samu buržoasku republiku. Dvadeset šestog januara ministar Faucher predložio je zakon o pravu udruživanja, čiji je prvi paragraf glasio: »Klubovi su zabranjeni.« On je zatražio da se taj zakonski predlog kao hitan stavi odmah na diskusiju. Ustavotvorna skupština je odbacila predlog o hitnosti, a 27. januara je Ledru-Rollin podneo predlog sa 230 potpisa da se vlada stavi pod optužbu zbog povrede ustava. Stavljanje vlade pod optužbu u momentu kad je takav akt predstavljao netaktično ispoljavanje nemoći sudije, naime skupštinske većine, ili nemoćni protest tužioca protiv same te većine, to je bio veliki revolucionarni adut koji je ta epigonska Montanja odsad izigravala prilikom svake kulminacije krize. Jadna Montanja, pridavljena težinom svog vlastitog imena!

Blanqui, Barbès, Raspail i drugi pokušali su 15. maja da rasteraju Ustavotvornu skupštinu, prodrevši na čelu pariskog proletarijata u njenu dvoranu za sednice. Barrot je toj istoj skupštini pripremao moralni 15. maj, nameravajući da joj naredi da se sama raspusti i da zatvori njenu dvoranu za sednice. Ta ista skupština bila je poverila Barrot-u istragu protiv majskih optuženika; sad, u ovom momentu, kad je on protiv nje istupao kao rojalistički Blanqui, kad je ona protiv njega tražila saveznike u klubovima, u revolucionarnim proleterima iz Blanquijeve partije, u tom momentu počeo je nemilosrdni Barrot da je muči predlogom da majske uhapšenike izuzme od porotničkih sudova i da ih preda vrhovnom sudu, haute cour, koji je izmislila partija lista »Le National«. Interesantno kako je strah za ministarsku portfelju morao da izbije iz glave jednog Barrot-a iskre duhovitosti dostojne jednog Beaumarchais-a! Posle dugog kolebanja, Nacionalna skupština je prihvatila njegov predlog. U odnosu prema majskim atentatorima ona je ponovo dobila svoj normalni karakter.

Ako su predsednik i ministri gurali Ustavotvornu skupštinu na put *ustanka*, Ustavotvorna skupština je gurala predsednika i ministre na put državnog udara, jer oni nisu imali zakonskog sredstva da je raspuste. Ali Ustavotvorna skupština je bila mati ustava, a ustav mati predsednika. Državnim udarom predsednik je cepao ustav i brisao svoj republikanski pravni osnov. Njemu je u tom slučaju ostajalo da

istakne svoj carski pravni osnov, ali carski pravni osnov izazivao je orleanistički, a i jedan i drugi bleđeli su pred legitimističkim pravnim osnovom. Pad legalne republike mogao je samo izbaciti gore njen krajnji antipod, legitimističku monarhiju, i to u momentu kad je orleanistička partija predstavljala samo još pobeđenog u februaru, a Bonaparta samo još pobeđenika od 10 decembra, kad su oboje mogli da protivstave republikanskoj uzurpaciji samo svoje tako isto uzurpirane monarhističke pravne naslove. Legitimisti su bili svesni da je momenat za njih povoljan, i kovali su zaveru usred bela dana. Oni su se mogli nadati da će u generalu Changarnier-u naći svog *Monka*.^[33] Dolazak *bele monarhije* bio je isto tako otvoreno najavljivan u njihovim klubovima kao što je u proleterskim klubovima otvoreno najavljivan dolazak *crvene republike*.

Jedna uspešno ugušena pobuna rešila bi vladu svih teškoća. »Zakonitost nas ubija!«, uzviknuo je Odilon Barrot. Jedna pobuna pružila bi mogućnost da se pod izgovorom salut public¹ raspusti Ustavotvorna skupština i povredi ustav radi samog ustava. Brutalni istup Odilona Barrot-a u Nacionalnoj skupštini, predlog da se raspuste klubovi, bučno smenjivanje pedeset trobojnih prefekata i njihovo zamenjivanje rojalistima, raspuštanje Mobilne garde, Changarnier-ovo maltretiranje njenih šefova, vraćanje katedre profesoru Lerminier-u, koji je još pod Guizot-om bio nemoguć, tolerisanje legitimističke razmetljivosti — sve je to bilo izazivanje pobune. Ali pobuna se nije odazivala. Ona je očekivala signal od Ustavotvorne skupštine, a ne od vlade.

Najzad je došao 29. januar, dan kad je trebalo da se odlučuje o predlogu Mathieu-a (de la Drôme) o безусловnom odbacivanju predloga koji je podneo Rateau. Legitimisti, orleanisti, bonapartisti, Mobilna garda, Montanja, klubovi — svi su konspirisali toga dana, konspirisali isto toliko protiv tobožnjeg neprijatelja koliko i protiv tobožnjeg saveznika. Bonaparta je na konju vršio smotru jednog dela trupa na Place de la Concorde, Changarnier je glumio vršeći efektne strategijske manevre, a Ustavotvorna skupština je zatekla svoju zgradu za zasedanja posednutu vojskom. Ona, središte svih nada koje su se tu ukrštale, svih bojazni, očekivanja, vrenja, zategnutosti, zavera, ta lavovski hrabra skupština nije se ni jednog trenutka pokolebala kad je bliže nego ikad stupila pred lice svetskog duha. Ona je bila nalik na onog borca koji ne samo što se bojao da upotrebi svoje oružje nego se smatrao obaveznim da sačuva nedirnutu i oružje svog protivnika. S preziranjem smrti ona je potpisala svoju smrtnu presudu i odbacila bezuslovno odbacivanje Rateau-ova predloga. Našavši se i sama u opsadnom stanju, ona je postavila granice svojoj ustavotvornoj delatnosti, čiji je nužni okvir bilo opsadno stanje Pariza. Ona se svetila, na način dostojan sebe, time što je sutradan odredila anketu o strahu

¹ javnog spasa

koji joj je zadala vlada 29. januara. Montanja je pokazala nedostatak revolucionarne energije i političkog razuma, dopustivši da je partija lista »Le National« iskoristi kao oglašivača u toj velikoj komediji intrige. Partija lista »Le National« je poslednji put pokušala da u konstituisanoj republici zadrži monopol vlasti koji je imala za vreme nastajanja buržoaske republike. Ona je pretrpela poraz.

Ako se u januarskoj krizi radilo o egzistenciji Ustavotvorne skupštine, u krizi od 21. marta radilo se o egzistenciji ustava; tamo o personalu stranke lista »Le National«, ovde o njenom idealu. Izlišno je napominjati da su čestiti republikanci jevtinije prodali uzvišeno osećanje svoje ideologije nego zemaljsko uživanje državne vlasti.

Dvadeset prvog marta stajao je na dnevnom redu Nacionalne skupštine Faucher-ov predlog zakona protiv prava udruživanja: *raspuštanje klubova*. Član 8. ustava garantuje svim Francuzima pravo da se udružuju. Zabrana klubova bila je, dakle, nedvosmislena povreda ustava, a sama Ustavotvorna skupština trebalo je da kanonizira sknavljenje svoje svetinje. Ali klubovi su bili zborna mesta, zaverenička sedišta revolucionarnog proletarijata. Sama Nacionalna skupština zabranila je udruživanje radnika protiv svojih buržuja. A šta su predstavljali klubovi ako ne udruživanje celokupne radničke klase protiv celokupne buržoaske klase, obrazovanje radničke države protiv buržoaske države? Zar svaki od njih nije bio po jedna ustavotvorna skupština proletarijata i po jedan za borbu spreman odred armije ustanka? Pre svega ostaloga ustav je imao da konstituiše vladavinu buržoazije. Ustav je, dakle, očigledno mogao pod pravom udruživanja podrazumevati samo takvo udruživanje koje je u skladu s vladavinom buržoazije, tj. s buržoaskim poretkom. Ako su u ustavu iz teoretskih obzira date opšte formule, zar nisu tu bile vlada i Nacionalna skupština da ga u posebnom slučaju tumače i primenjuju? I ako su u prvobitnom periodu republike klubovi bili faktički zabranjeni usled opsadnog stanja, zar oni nisu morali da u uređenoj, konstituisanoj republici budu zabranjeni zakonom? Trobojni republikanci nisu imali da suprotstave tom prozičnom tumačenju ustava ništa drugo sem visokoparne fraze ustava. Jedan deo njih, Pagnerre, Duclerc itd. glasao je za vladu, i tako joj dao većinu. Drugi deo, s arhandjelom Cavaignacom i crkvenim ocem Marrast-om na čelu, povukao se, pošto je član o zabrani klubova prošao, zajedno s Ledru-Rollinom i Montanjom u prostoriju jednog odbora — »i većao«. Nacionalna skupština je bila paralisana; ona više nije imala kvoruma. U prostoriji odbora gospodin Crémieux se u pravi čas setio da otuda put vodi pravo na ulicu, i da više nije februar 1848, nego mart 1849. Stranci lista »Le National« odjednom je puklo pred očima, i ona se vratila u dvoranu za sednice Nacionalne skupštine, a za njom i opet obmanuta Montanja, koja je, stalno mučena revolucionarnim prohtevima, isto tako stalno tražila ustavne mogućnosti i još uvek se osećala više na svom mestu stojeći iza buržoaskih republikanaca, nego ispred revolucionarnog proletarijata. Tako se svršila ta komedija. Sama

Ustavotvorna skupština dekretirala je da je povreda slova ustava jedino ispravno tumačenje njegovog duha.

Ostalo je da se uredi još samo jedna tačka: odnos konstituisane republike prema evropskoj revoluciji, njena *spoljna politika*. Osmog maja 1849. vladalo je neobično uzbuđenje u Ustavotvornoj skupštini, kojoj je za nekoliko dana isticao rok života. Napad francuske vojske na Rim, njeno potiskivanje od strane Rimljana, njena politička sramota i njena vojnička blamaža, mučko ubistvo Rimske Republike od strane Francuske Republike, prvi italijanski pohod drugog Bonaparte — stajali su na dnevnom redu. Montanja je još jednom izigrala svoj jaki adut: Ledru-Rollin je stavio na predsednikov sto svoju neizbežnu optužnicu protiv vlade, a, ovog puta, i protiv Bonaparte zbog povrede ustava.

Motiv 8. maja ponovio se kasnije kao motiv 13. juna. Da vidimo šta je bila rimska ekspedicija.

Cavaignac je još sredinom novembra 1848. poslao ratnu mornaricu u Čivitavekiju da zaštiti papu, ukrca ga na lađu i preveze u Francusku. Trebalo je da papa blagoslovi čestitu republiku i obezbedi izbor Cavaignaca za predsednika. S papom je Cavaignac hteo da upeca popove, s popovima seljake, a sa seljacima predsednički položaj. Izborna reklama po svojoj neposrednoj svrsi, Cavaignacova ekspedicija je u isto vreme bila pretnja rimskoj revoluciji i protest protiv nje. Ona je sadržala u klici intervenciju Francuske u korist pape.

Odluka o zajedničkoj intervenciji s Austrijom i Napuljem u korist pape protiv Rimske Republike doneta je na prvoj sednici Bonapartinog ministarskog saveta, 23. decembra. Falloux u vladi, to je značilo — papa u Rimu, i to u papskom Rimu. Bonaparti nije više bio potreban papa da bi postao predsednik seljaka, ali mu je bilo potrebno da sačuva papu da bi sačuvalao predsednikove seljake. Njihova lakovernost učinila ga je predsednikom. S verom su oni gubili lakovernost, a s papom — veru. A udruženi orleanisti i legitimisti koji su vladali u ime Bonaparte! Pre nego što bude ponovo ustoličen kralj, mora biti restaurirana vlast koja posvećuje kraljeve. Ostavljajući po strani njihov rojalizam: bez starog Rima, potčinjenog svetovnoj vlasti pape, nema pape, bez pape nema katolicizma, bez katolicizma nema francuske religije, a bez religije — šta bi bilo od starog francuskog društva? Seljakova hipoteka na nebeska dobra garantuje hipoteku koju buržuj ima na seljačka dobra. Rimska revolucija bila je, dakle, atentat na svojinu, na buržoaski poredak, isto tako strašan kao junska revolucija. Uspostavljena vlast buržoazije u Francuskoj zahtevala je restauraciju papske vlasti u Rimu. Najzad, udarci zadati rimskim revolucionarima bili su udarci po saveznicima francuskih revolucionara; alijansa kontra-revolucionarnih klasa u konstituisanoj Francuskoj Republici nužno se dopunjava alijansom Francuske Republike sa Svetom alijansom, s Napuljem i Austrijom. Rešenje ministarskog saveta od 23. decembra nije bilo nikakva tajna za Ustavotvornu skupštinu. Još 8. januara je

Ledru-Rollin interpelirao o tome rešenju vladu, vlada je demantovala, Nacionalna skupština je prešla na dnevni red. Da li je ona poverovala rečima vlade? Mi znamo da je ona ceo januar provela u izglasavanju nepoverenja vladi. Ali ako je uloga vlade bila da laže, uloga Skupštine bila je da se pravi da u tu laž veruje i da tako spase republikanski dehors.¹

Za to vreme Pijemont je potučen, Carlo Alberto se odrekao prestola, austrijska vojska je kucala na vrata Francuske. Ledru-Rollin je žestoko interpelirao. Ali vlada je dokazala da je u severnoj Italiji samo nastavljala Cavaignacovu politiku, a Cavaignac samo politiku privremene vlade, tj. politiku Ledru-Rollina. Tog puta vladi je u Nacionalnoj skupštini čak izglasano poverenje i dato ovlašćenje da privremeno zaposedne neku podesnu tačku u gornjoj Italiji, kako bi se time dobilo uporište za mirovne pregovore s Austrijom o integritetu sardinskih poseda i o rimskom pitanju. Kao što je poznato, sudbina Italije rešava se na bojnim poljima severne Italije. Ako se nije htelo da s Lombardijom i Pijemontom padne i Rim, Francuska je morala da objavi rat Austriji, a time i celoj evropskoj kontrarevoluciji. Zar je Nacionalna skupština odjednom počela Barrot-ovu vladu smatrati starim Komitetom javnog spasa? Ili samu sebe Konventom? Čemu, dakle, vojničko zaposedanje jedne tačke u gornjoj Italiji? Pod tim providnim velom krila se ekspedicija protiv Rima.

Četrnaestog aprila otplovalo je pod komandom Oudinot-a 14 000 vojnika za Čivitavekiju. Šesnaestog aprila Nacionalna skupština odobrila je vladi kredit od 1 200 000 franaka za tromesečno izdržavanje intervencionističke flote u Sredozemnom moru. Na taj način Skupština je dala vladi sva sredstva za intervenciju protiv Rima, praveći se kao da se radi o intervenciji protiv Austrije. Ona nije videla šta radi vlada, ona je samo slušala šta ova govori. Takva vera se nije mogla naći ni u Izraelu; Ustavotvorna skupština je došla u situaciju da nije smela da zna ono što je konstituisana republika morala da radi.

Najzad je 8. maja odigrana poslednja scena komedije. Ustavotvorna skupština je tražila od vlade da hitno preduzme mere da italijansku ekspediciju vrati cilju koji joj je bio postavljen. Bonaparta je iste večeri objavio u listu »Le Moniteur«⁽¹⁴⁾ jedno pismo u kom je Oudinot-u odao najveće priznanje. Jedanaestog maja Nacionalna skupština je odbacila optužnicu protiv tog istog Bonaparte i njegove vlade. A zar Montanja, koja, umesto da raskine tu mrežu laži, uzima parlamentarnu komediju tragično, da bi u njoj igrala ulogu Fouquier-Tinville-a, zar ona nije ispod pozajmljene konventovske lavlje kože pokazivala svoju rođenu malogradansku teleću kožu?!

Druga polovina života Ustavotvorne skupštine svodi se na ovo: 29. januara ona priznaje da su rojalističke buržoaske frakcije prirodni

¹ izgled

pretpostavljeni republike koju je ona konstituisala; 21. marta — da je kršenje ustava njegovo ostvarivanje, a 11. maja da bombastično proklamovani pasivni savez Francuske Republike s narodima koji se bore za svoje oslobođenje znači njen aktivni savez s evropskom kontrarevolucijom.

Ta bedna skupština sišla je s pozornice pošto je još dva dana pre godišnjice svog rođenja — 4. maja, učinila sebi to zadovoljstvo da odbaci predlog za amnestiju junjskih ustanika. Skršene moći, smrtno omražena kod naroda, odgurnuta, zlostavljana, prezrivo odbačena od buržoazije, čije je oruđe bila, naterana da u drugoj polovini svog života dezavuiše prvu polovinu, lišena svojih republikanskih iluzija, bez velikih dela u prošlosti, bez nade u budućnost, raspadajući se živa komad po komad, Ustavotvorna skupština je umela samo još da galvanizuje svoj vlastiti leš stalno evocirajući i ponovo preživljujući junjsku pobjedu, afirmišući se neprestano ponavljanim osuđivanjem osuđenih. Vampir koji je živio od krvi junjskih ustanika!

Ona je ostavila za sobom državni deficit, uvećan troškovima junjskog ustanka, otpadanjem poreza na so, oštetama koje je dala posednicima plantaža za ukidanje ropstva crnaca, troškovima rimske ekspedicije, otpadanjem poreza na vino, čije je ukidanje zaključila ležeći već na samrtni, kao zburadi starac zadovoljan što je svom srećnom nasledniku naprtio kompromitujući dug časti.

Početkom marta počela je izborna agitacija za *Zakonodavnu nacionalnu skupštinu*. Dve glavne grupe istupale su jedna protiv druge: *Stranka reda i demokratsosocijalistička* ili *crvena stranka*. Između njih stajali su *prijatelji ustava*, pod kojim imenom su trobojni republikanci lista »Le National« pokušavali da predstavljaju posebnu partiju. *Stranka reda* obrazovala se odmah posle junjskih dana; tek pošto joj je 10. decembar dozvolio da odgurne od sebe koteriju lista »Le National«, koteriju buržoaskih republikanaca, otkrila se tajna njenog postojanja — *koalicija orleanista i legitimista u jednu stranku*. Buržoaska klasa delila se na dve velike frakcije koje su naizmenično držale monopol vlasti — na *krupni zemljoposed* pod *restauriranom monarhijom* i na *finansijsku aristokratiju* i *industrijsku buržoaziju* pod *Julskom Monarhijom*. *Bourbon* je bilo kraljevsko ime za pretežni uticaj interesa *jedne* frakcije, a *Orléans* — kraljevsko ime za pretežni uticaj interesa *druge* frakcije. Jedino u *bezimenom carstvu republike* mogle su obe frakcije da, ravnomerno deleći vlast, brane svoj zajednički klasni interes, ne napuštajući svoje međusobno suparništvo. Ako buržoaska republika nije mogla biti ništa drugo do usavršena i izrazita vladavina celokupne buržoaske klase, zar je ona mogla biti išta drugo nego vladavina orleanista dopunjenih legitimistima i legitimista dopunjenih orleanistima, *sinteza Restauracije i Julske Monarhije*? Buržoaski republikanci lista »Le National« nisu predstavljali nijednu veliku frakciju svoje klase koja bi imala ekonomsku osnovu. Njihov značaj i njihova istorijska legitimacija sastojali su se samo u tome što su pod monarhijom,

nasuprot obema buržoaskim frakcijama koje su shvatale samo svoj posebni režim, istakli opšti režim buržoaske klase: *bezimeno carstvo republike*, idealizujući ga i ukrašavajući antičkim arabeskama, ali pozdravljajući u njemu pre svega vlast svoje koterije. Ako je partija lista »Le National« posumnjala u svoj vlastiti razum kad je na vrhuncu republike koju je ona osnovala ugledala udružene rojaliste, to su se i rojalisti isto tako varali u pogledu njihove zajedničke vladavine. Oni nisu shvatali da je, iako je svaka od njihovih frakcija, uzeta zasebno, bila rojalistička, produkt njihovog hemijskog spoja nužno morao biti *republikanski*, da su se bela i plava monarhija morale neutralizovati u trobojnoj republici. Primorana suprotnošću prema revolucionarnom proletarijatu i prelaznim klasama, koje se sve više i više okupljaju oko njega kao oko centra, da napregne svoju sjedinjenu snagu i da održava organizaciju te sjedinjene snage, svaka od frakcija Stranke reda morala je, nasuprot restauratorskim i hegemonističkim težnjama druge, da ističe zajedničku vladavinu, tj. *republikanski oblik* buržoaske vladavine. I mi vidimo kako ti rojalisti, koji su u početku verovali u neposrednu restauraciju, a kasnije održavali republikanski oblik, zapušteni od besa, s ubistvenim uvredama protiv njega na usnama, kako najzad priznaju da se mogu složiti samo u republici i odgađaju restauraciju na neodređeno vreme. Zajedničko uživanje vlasti jačalo je svaku od ovih dveju frakcija i činilo je još nesposobnijom i nesklopnijom da se potčini drugoj, tj. da restaurira monarhiju.

Stranka reda je otvoreno proklamovala u svom izbornom programu vladavinu buržoaske klase, tj. održanje uslova za postojanje njene vladavine: *svojine, porodice, religije, reda!* Ona je, prirodno, prikazivala svoju klasnu vladavinu i uslove svoje klasne vladavine kao vladavinu civilizacije i kao nužne uslove materijalne proizvodnje, kao i društvenih odnosa koji iz nje proizlaze. Stranka reda je raspolagala ogromnim novčanim sredstvima, ona je u celoj Francuskoj organizovala svoje filijale, držala u najmu sve ideologe starog društva, raspolagala uticajem postojeće državne vlasti, imala vojsku besplatnih vazala u celokupnoj masi sitnih buržuja i seljaka, koji su, stojeći još daleko od revolucionarnog pokreta, gledali u velikodostojnicima svojine prirodne zastupnike svoje sitne svojine i njenih sitnih predrasuda. Predstavljena u čitavoj zemlji bezbrojnim sitnim kraljevima, ona je mogla da odbacivanje svojih kandidata kazni kao ustanak, da otpušta buntovne radnike, neposlušne seoske slugе, poslugu, trgovačke pomoćnike, železničke činovnike, pisare, sve civilne službenike koji su joj bili potčinjeni. Najzad, ona je mogla da ovde-onda održava obmanu da je republikanska Ustavotvorna skupština sprečila Bonapartu, izbranika 10. decembra, da pokaže svoju čudotvornu snagu. Govoreći o Stranci reda, mi nismo mislili na bonapartiste. Oni nisu bili nikakva ozbiljna frakcija buržoaske klase, nego skup starih, sujevnih invalida i mladih, bezvernih avanturista. Stranka reda pobedila je na izborima, poslala je veliku većinu u Zakonodavnu skupštinu.

Nasuprot združenoj kontrarevolucionarnoj buržoaskoj klasi, morali su se, prirodno, povezati već revolucionisani delovi sitne buržoazije i seljaštva s velikodostojnikom revolucionarnih interesa, s revolucionarnim proletarijatom. Videli smo kako su parlamentarni porazi gurali demokratske prvake sitne buržoazije u parlamentu, tj. Montanju, u savez sa socijalističkim prvacima proletarijata i kako su odbacivanje concordats à l'amiable, brutalno ostvarivanje buržoaskih interesa i bankrotstvo gurali stvarnu sitnu buržoaziju van parlamenta ka stvarnim proleterima. Dvadeset sedmog januara Montanja i socijalisti slavili su izmirenje, a na velikom februarskom banketu 1849. potvrdili su taj akt ujedinjenja. Socijalna stranka i demokratska stranka, stranka radnika i stranka sitnih buržuja ujedinile su se u *socijaldemokratsku stranku*, tj. u *crvenu stranku*.

Za trenutak paralisana agonijom koja je nastupila posle junskih dana, Francuska Republika preživljavala je od ukidanja opsadnog stanja, od 14. oktobra, neprekidan niz grozničavih uzbuđenja. Najpre borba za predsedničko mesto; zatim borba predsednika s Ustavotvornom skupštinom; borba oko klubova; proces u Buržu^[34] koji je prema sitnim figurama predsednika, udruženih rojalista, čestitih republikanaca, demokratske Montanje, socijalističkih doktrinara proletarijata — istakao svoje prave revolucionare kao preistorijske gigante kakve samo potop ostavlja na površini društva, ili kakvi mogu samo da prethode jednom društvenom potopu; izborna agitacija; pogubljenje Bréaovih^[35] ubica; stalni procesi zbog krivica štampe; nasilno policijsko mešanje vlade u bankete; drske rojalističke provokacije; slike Louis-a Blanc-a i Caussidière-a na sramnom stubu; stalna borba između konstituisane republike i Ustavotvorne skupštine koja je svaki čas potiskivala revoluciju na njenu polaznu tačku, koja je svaki čas pretvarala pobednika u pobeđenog, pobeđenog u pobednika i u tren oka menjala položaj stranaka i klasa, razdvajala ih i spajala; brzi tok evropske kontrarevolucije, slavna mađarska borba, nemački ustanci, rimska ekspedicija, sramni poraz francuske vojske pred Rimom — u tom vrtlogu kretanja, u tim mukama istorijskog nemira, u toj dramatičnoj plimi i oseci revolucionarnih strasti, nada, razočaranja, morale su razne klase francuskog društva računati periode svog razvitka na nedelje, kao što su ih pre računale na polovine stoleća. Znatno deo seljaka i provincija bio je revolucionisan. Oni ne samo da su se razočarali u Napoléona, — crvena stranka pružala im je mesto imena sadržinu, mesto iluzorne slobode od poreza vraćanje one milijarde što je plaćena legitimistima, regulisanje hipoteka i ukidanje zelenastva.

Čak je i vojska bila zaražena revolucionarnom groznicom. Dajući svoj glas za Bonapartu, ona je glasala za pobjedu, a Bonaparta joj je doneo poraz. Dajući svoj glas za njega, ona je glasala za malog kaplara u kome se krio veliki revolucionarni vojskovođa, a on joj je vratio velike generale u kojima se krije običan kaplar. Nema sumnje da je cr-

vena stranka, tj. ujedinjena demokratska stranka, morala postići ako ne pobjedu, a ono bar velike uspehe: Pariz, vojska i veliki deo provincija morali su glasati za nju. *Ledru-Rollin*, šef Montanje, bio je izabran u pet departmana; nijedan prvak Stranke reda nije odneo takvu pobjedu, nijedno ime stvarno proleterske stranke. Taj izbor otkriva nam tajnu demokratskosocijalističke stranke. Ako je s jedne strane Montanja, parlamentarna avangarda demokratske sitne buržoazije, bila prinuđena da se ujedini sa socijalističkim doktrinarima proletarijata — proletarijat, prinuđen usled strašnog materijalnog poraza u junu da se pridiže pomoću intelektualnih pobjeda, a razvitkom ostalih klasa još neosposobljen da uzme u ruke revolucionarnu diktaturu, morao se baciti u naručje doktrinarima svog oslobodenja, osnivačima socijalističkih sekta — s druge strane stali su revolucionarni seljaci, vojska, provincije, iza Montanje, koja je na taj način postala gospodar u revolucionarnom taboru i sporazumom sa socijalistima uklonila svaku suprotnost u revolucionarnoj partiji. U drugoj polovini života Ustavotvorne skupštine Montanja je predstavljala njen republikanski patos i bacila u zaborav svoje grehe iz doba privremene vlade, Izvršne komisije i junskih dana. U onoj meri u kojoj je stranka lista »Le National«, u skladu sa svojom polovičnom prirodom, dozvolila da je pritegne rojalistička vlada, u toj meri se sad stranka Montanje, odstranjena za vreme svemoći lista »Le National«, uzdigla i afirmisala kao parlamentarna predstavnica revolucije. U stvari, stranka lista »Le National« nije mogla da ostalim rojalističkim frakcijama protivstavi ništa drugo sem ambiciozne ličnosti i idealističke brbljarije. Naprotiv, partija Montanje predstavljala je masu koja se koleba između buržoazije i proletarijata i čiji su materijalni interesi zahtevali demokratske institucije. Prema Cavaignac-ima i Marrast-ima, *Ledru-Rollin* i Montanja predstavljali su istinu revolucije, i iz svesti o toj važnoj ulozi oni su crpili utoliko više hrabrosti ukoliko se ispoljavanje revolucionarne energije ograničavalo na parlamentarne ispade, sastavljanje optužnica, pretnje, podizanje glasa, gromoglasne govore i krajnosti koje nisu išle dalje od fraza. Seljaci su bili otprilike u istom položaju u kojem i sitna buržoazija; njihovi socijalni zahtevi bili su otprilike isti. Svi srednji slojevi društva, ukoliko su bili zahvaćeni revolucionarnim pokretom, morali su stoga da u *Ledru-Rollinu* vide svog junaka. *Ledru-Rollin* je bio vodeća ličnost demokratske sitne buržoazije. Nasuprot Stranci reda morali su na prvo mesto biti ističani pre svega polukonzervativni polurevolucionarni i potpuno utopijski reformatori toga reda.

Stranka lista »Le National«, »prijatelji ustava quand même¹, républicains purs et simples², bili su potpuno tučeni na izborima. Samo je njihova ništavna manjina dospela u Zakonodavnu skupštinu,

¹ uprkos svemu — ² čisti republikanci

njeni najpoznatiji šefovi iščezli su s pozornice, čak i Marrast, redacteur en chef¹ i Orfej čestite republike.

Dvadeset osmog maja² sastala se Zakonodavna skupština, jedanaestog juna ponovio se sukob od osmog maja, Ledru-Rollin je podneo u ime Montanje optužnicu protiv predsednika i protiv vlade zbog povrede ustava, zbog bombardovanja Rima. Dvanaestog juna Zakonodavna skupština odbacila je optužnicu, kao što ju je Ustavotvorna skupština odbacila jedanaestog maja, ali je proletarijat ovog puta primorao Montanju da izide na ulicu, ali ne u uličnu borbu, nego samo u uličnu povorku. Dovoljno je reći da je na čelu tog pokreta stajala Montanja, pa znati da je pokret bio pobeđen i da je jun 1849. bio isto toliko smešna koliko i bedna karikatura juna 1848. Veliki uzmak od 13. juna bio je zamračen samo još većim izveštajem o bici koji je podneo Changarnier, veliki čovek koga je improvizovala Stranka reda. Svakoju društvenoj epohi potrebni su njeni veliki ljudi, i ako ih ne nalazi, ona ih pronalazi, kako kaže Helvétius.

Dvadesetog decembra postojala je još samo jedna polovina konstituisane buržoaske republike — *predsednik*, dvadeset osmog maja ona je bila dopunjena drugom polovinom — *Zakonodavnom skupštinom*. Juna 1848. uklesala se u matičnu knjigu istorije buržoaska republika u konstituisanju — besprimernom bitkom protiv proletarijata, juna 1849. konstituisana buržoaska republika — neopisivom komedijom sa sitnom buržoazijom. Jun 1849. bio je Nemeza za jun 1848. Juna 1849. nisu bili pobeđeni radnici, nego su oboreni sitni buržujci, koji su stajali između njih i revolucije. Jun 1849. nije bio krvava tragedija između najamnog rada i kapitala, već prepuna zatvora i žalostiva igra između dužnika i poverioca. Stranka reda je pobeđila, ona je bila svemoćna, ona je sad morala pokazati šta je.

¹ glavni urednik — ² U prvom izdanju, kao i u svim kasnijim izdanjima *Klasnih borbi u Francuskoj* i *Osamnaestog brimera Louis-a Bonaparte* pogrešno je stajalo — 29. maja. U stvari, Zakonodavna skupština je počela da zaseda 28. maja 1849.

III

Posledice 13. juna 1849

Od 13. juna 1849. do 10. marta 1850

Dvadesetog decembra je *ustavna republika* pokazala samo jedno lice svoje Janusove glave, izvršno lice, s neodređenim plitkim crtama Louis-a Bonaparte, dvadeset osmog maja 1849. ona je pokazala svoje drugo lice, *zakonodavno* lice, puno brazgotina koje su ostavile orgije Restauracije i Julske Monarhije. Sa Zakonodavnom nacionalnom skupštinom završilo se stvaranje *ustavne republike*, tj. republikanskog društvenog oblika u kome je konstituisana vladavina buržoaske klase, dakle zajednička vladavina obeju velikih rojalističkih frakcija koje čine francusku buržoaziju, udruženih legitimista i orleanista, vladavina *Stranke reda*. Dok je tako francuska republika pripala koaliciji rojalističkih stranaka kao svojina, evropska koalicija kontrarevolucionarnih država preduzela je u isto vreme opšti krstaški pohod na poslednja utočišta martovskih revolucija. Rusija je upala u Mađarsku, Pruska je marširala protiv vojske pobornika ustava, a Oudinot je bombardovao Rim. Evropska kriza se otvoreno približavala odlučnoj prekretnici, oči cele Evrope bile su uprte u Pariz, a oči celog Pariza u *Zakonodavnu skupštinu*.

Jedanaestog juna popeo se Ledru-Rollin na njenu tribinu. On nije održao govor, on je samo formulisao optužbu protiv ministara, голу, prostu, stvarnu, sažetu, tešku optužbu.

Napad na Rim je napad na ustav, napad na Rimsku Republiku je napad na Francusku Republiku. Član V ustava^[36] glasi: »Francuska Republika nikad ne upotrebljava svoje vojne snage protiv slobode ma kojeg naroda« — a predsednik upotrebljava francusku vojsku protiv rimske slobode. Član 54. ustava zabranjuje izvršnoj vlasti da objavi ma kakav rat bez pristanka Nacionalne skupštine. Odluka Ustavotvorne skupštine od 8. maja izričito nalaže ministrima da rimsku ekspediciju što pre prilagode njenoj prvobitnoj nameni; ona im, dakle, isto tako izričito zabranjuje rat protiv Rima, a Oudinot bombarduje Rim. Tako se Ledru-Rollin pozvao na sam ustav kao svedoka op-

tužbe protiv Bonaparte i njegovih ministara. Rojalističkoj većini Nacionalne skupštine je on, tribun ustava, bacio u lice preteću izjavu: »Republikanci će znati da pribave ustavu poštovanje svim sredstvima, pa bilo i silom oružja!«^[37] »Silom oružja« stostruko je ponovio eho Montanje. Većina je odgovorila strašnom bukom, predsednik Nacionalne skupštine je pozvao Ledru-Rollina na red, Ledru-Rollin je ponovio izazivačku izjavu i najzad stavio na predsednikov sto predlog da se Bonaparta i njegovi ministri stave pod optužbu. Nacionalna skupština je izglasala sa 361 glasom protiv 203 glasa da se preko bombardovanja Rima pređe na prost dnevni red.

Da li je Ledru-Rollin verovao da Nacionalnu skupštinu može tući ustavom, a predsednika Nacionalnom skupštinom?

Ustav je, dakako, zabranjivao svaki napad na slobodu drugih naroda, ali ono što je francuska vojska napadala u Rimu, to, po vladinim rečima, nije bila »sloboda«, već »despotizam anarhije«. Zar Montanja, uprkos svim iskustvima u Ustavotvornoj skupštini, još nije shvatila da tumačenje ustava ne pripada onima koji su ga pravili, nego samo onima koji su ga usvojili? Da se njegov tekst mora tumačiti u njegovom za život sposobnom smislu, i da je buržoaski smisao njegov jedini za život sposobni smisao? Da su Bonaparta i većina u Nacionalnoj skupštini bili autentični tumači ustava, kao što je pop autentični tumač Biblije, a sudija autentični tumač zakona? Zar je trebalo da se Nacionalna skupština, koja tek što je izišla iz krila opštih izbora, oseća vezana testamentarnim zaveštanjem mrtve Ustavotvorne skupštine, čiju je živu volju slomio jedan Odilon Barrot? Zar je Ledru-Rollin pozivajući se na odluku Ustavotvorne skupštine od 8. maja zaboravio da je ta ista skupština 11. maja odbacila njegov prvi predlog da se stave pod optužbu Bonaparta i njegovi ministri, da je ona oslobodila optužbe predsednika i ministre, da je ona na taj način sankcionisala napad na Rim kao »ustavan«, da je on samo uložio žalbu protiv već donesene presude, da je on, najzad, od republikanske Ustavotvorne skupštine apelovao na rojalističku legislativu? Sam ustav zove u pomoć ustanak, jer u jednom posebnom članu poziva svakog građanina da ga štiti. Ledru-Rollin se oslanjao na taj član. Ali zar nisu istovremeno organizovane javne vlasti za zaštitu ustava i zar povreda ustava ne počinje tek onog trenutka kad jedna od javnih ustavnih vlasti ustaje protiv druge? A predsednik republike, ministri republike, Nacionalna skupština republike, bili su među sobom u najharmoničnijoj slozi.

Ono što je Montanja pokušala 11. juna, to je bio »ustanak u granicama čistog uma«, tj. čisto parlamentarni ustanak. Zaplašena perspektivom oružanog ustanka narodnih masa, većina Skupštine imala je da u licu Bonaparte i njegovih ministara slomi svoju vlastitu moć i značaj svog vlastitog izbora. Zar nije Ustavotvorna skupština na sličan način pokušavala da poništi Bonapartin izbor kad je tako uporno insistirala na demisiji vlade Barrot—Falloux?

Primera za parlamentarne pobune koje su neočekivano i iz osnova menjale odnos između većine i manjine bilo je dosta već iz doba Konventa, pa zašto da mladoj Montanji ne pođe za rukom ono što je polazilo staroj — a i trenutni uslovi nisu izgledali nepovoljni za takav poduhvat. Uzbudjenje naroda dostiglo je u Parizu opasne razmere; vojska, sudeći po glasanju na izborima, nije bila naklonjena vladi; većina u Zakonodavnoj skupštini bila je premlada da bi se konsolidovala, a osim toga se sastojala od stare gospode. Ako bi Montanji pošao za rukom parlamentarni ustanak, državno kormilo prešlo bi neposredno u njene ruke. Kao i uvek, demokratska sitna buržoazija sa svoje strane nije ni za čim čeznula više nego za tim da se borba reši nad njenom glavom, u oblacima, između seni počivših članova parlamenta. Najzad, i jedni i drugi, i demokratska sitna buržoazija i njeni zastupnici, Montanja, postigli bi putem parlamentarnog ustanka svoj veliki cilj: slomili bi moć buržoazije ne dajući maha proletarijatu, ili pokazujući ga samo u perspektivi; proletarijat bi bio iskorišćen, ne postajući opasan.

Posle glasanja Nacionalne skupštine od 11. juna održan je sastanak između nekoliko članova Montanje i delegata tajnih radničkih udruženja. Ovi poslednji navaljivali su da ustanak počne još iste večeri. Montanja je odlučno odbila taj plan. Ona ni po koju cenu nije htela da pusti vodstvo iz ruku; njeni saveznici bili su joj isto tako sumnjivi kao i njeni protivnici. I s pravom. Sećanje na jun 1848. ustalasalo je redove pariskog proletarijata življe nego ikada. Ali on je ipak bio vezan za savez s Montanjom. Ona je predstavljala veći deo departmanâ, ona je preuveličavala svoj uticaj u vojsci, ona je raspolagala demokratskim delom Nacionalne garde, ona je imala za sobom moralnu moć dućana. Počinjati u tom trenutku ustanak protiv njene volje značilo je za proletarijat, ionako desetkovan kolerom i u znatnoj meri oteran iz Pariza nezaposlenošću, uzaludno ponoviti junske dane od 1848, bez one situacije koja ga je tada gurala u očajnu borbu. Proleterski delegati učinili su ono što je jedino bilo razumno. Oni su obavezali Montanju da se *kompromituje*, tj. da izide iz granica parlamentarne borbe, u slučaju ako njena optužnica bude odbačena. U toku celog 13. juna proletarijat je zadržao isti skeptičko-posmatrački stav i čekao ozbiljan, definitivni sukob između demokratske Nacionalne garde i vojske, da se onda baci u borbu i gurne revoluciju preko postavljenog joj sitnoburžoaskog cilja. Za slučaj pobede već je bila obrazovana proleterska komuna, koja je trebalo da zauzme mesto pored zvanične vlade. Pariski radnici učili su u krvavoj školi juna 1848.

Dvanaestog juna je sam ministar Lacrosse podneo u Zakonodavnoj skupštini predlog da se odmah pređe na razmatranje optužnice. Vlada je u toku noći bila preduzela sve mere za odbranu i za napad; većina Nacionalne skupštine bila je rešena da buntovničku manjinu istera na ulicu, sama manjina nije više mogla nazad, kocka je bila

pala, optužnica je odbačena s 377 glasova protiv 8, Montanja, koja se uzdržala od glasanja, srdito je jurnula u propagandne dvorane »miroljubive demokratije«, u redakciju lista »La Démocratie pacifique«.^[38]

Udaljavanje od parlamenta slomilo je njenu snagu, kao što je udaljavanje od zemlje slomilo snagu Anteja, zemljinog džinovskog sina. Samsoni u prostorijama Zakonodavne skupštine, montanjari su u prostorijama »miroljubive demokratije« bili još samo filistejci. Razvila se duga, bučna i prazna debata. Montanja je bila rešena da ustavu pribavi poštovanje svim sredstvima, »samo ne silom oružja«. U toj odluci podržali su je jedan manifest^[39] i deputacija »prijatelja ustava«. »Prijateljima ustava« nazivale su se olupine koterije lista »Le National«, buržoaskorepublikanske stranke. Dok su od njenih preostalih parlamentarnih predstavnika šestorica glasala *protiv* odbacivanja optužnice, a svi ostali *za* njeno odbacivanje, dok je *Cavaignac* stavljao svoju sablju na raspolaganje Stranci reda, veći, vanparlamentarni deo ove koterije jedva je dočekao priliku da iziđe iz svog položaja političkih partija i da se progura u redove demokratske stranke. Zar oni nisu predstavljali prirodne štitonoše te stranke, koja se krila iza njihovog štita, iza njihovog *principa*, iza *ustava*?

Sve do zore »Gora«¹ je bila u porodajnim mukama. Na svet je donela »proglas narodu«, koji je 13. juna ujutru osvanuo u dva socijalistička lista na više ili manje neupadljivom mestu.^[40] On je objavljivao da su predsednik, ministri i većina Zakonodavne skupštine stavljeni »van ustava« (hors de la constitution) i pozivao je Nacionalnu gardu, vojsku i najzad narod da »se dignu«. »Živeo ustav!« bila je njegova parola, parola koja nije značila ništa drugo nego »Dole revolucija!«

Ustavnom proglasu Montanje odgovarala je takozvana *mirna demonstracija* sitne buržoazije od 13. juna, tj. ulična povorka od 30 000 ljudi, većinom nacionalgardista, bez oružja, izmešanih sa članovima tajnih radničkih sekcija, koja se kretala od Dvorca na vodi² bulevarima pod parolom: »Živeo ustav!« Sami učesnici povorke izvikivali su tu parolu mehanički, hladno, s nečistom savesti, a narod koji se skupljao na trotoarima ironično ju je uzvraćao, umesto da je gromoglasno prihvatiti. U horu sa mnogo glasova nedostajao je glas iz grudi. A kada je povorka prolazila pored sedišta »prijatelja ustava« i kad se na zabatu kuće pojavio jedan plaćeni telal ustava koji je svojim klak-cilindrom parao vazduh i iz ogromnih pluća zasipao hodočasnike kao gradom i tučom poklicima: »Živeo ustav« — izgledalo je da i sami učesnici osećaju svu komičnost situacije. Poznato je kako je povorka, izbiivši iz Rue de la Paix³ na bulevar, naišla na sasvim neparlamentaran prijem kod Changarnier-ovih dragona i lovaca; kako su se učesnici povorke u tren oka razbegli na sve strane, i samo još bežeći po koji

¹ Marx misli na Montanju (montagne — brdo, gora) — ² Château d'Eau
— ³ Ulice mira

put uzviknuli: »Na oružje«, da bi se ispunio parlamentarni poziv na oružje od 11. juna.

Većina članova Montanje, sakupljena u ulici Azar, razbegla se kad je izgledalo da nasilno rasturanje mirne povorke, neodređeni glasovi o ubistvu golorukih građana na bulevarima i sve veća ulična graja nagoveštavaju približavanje ustanka. *Ledru-Rollin*, na čelu male grupe poslanika, spasao je čast Montanje. Pod zaštitom pariske artiljerije, koja se bila sakupila u Palais National-u, oni su se uputili ka Conservatoire des arts et métiers¹, gde je trebalo da stigne peta i šesta legija Nacionalne garde. Ali montanjari su uzalud čekali na petu i šestu legiju; ovi oprezni nacionalgardisti ostavili su svoje predstavnike na cedilu, pariska artiljerija je sama sprečila narod da podigne barikade, haotična zbrka onemogućavala je svaku odluku, linijske trupe nastupale su s naperenim bajonetima, jedan deo poslanika bio je uhvaćen, drugi je umakao. Tako se svršio 13. jun.

Dok je 23. jun 1848. bio ustanak revolucionarnog proletarijata, 13. jun 1849. bio je ustanak demokratske sitne buržoazije; svaki od tih ustanaka bio je *klasično čisti* izraz klase koja je bila njegov nosilac.

Samo je u Lionu došlo do upornog, krvavog sukoba. Tu gde se industrijska buržoazija i industrijski proletarijat neposredno sučeljavaju, gde radnički pokret nije, kao u Parizu, uključen u opšti pokret i njime određen, odraz 13. juna je izgubio svoj prvobitni karakter. Gde god se inače 13. jun odrazio u provinciji, on nije ništa zapalio — bio je *hladna munja*.

Trinaesti jun završava prvi *period života ustavne republike*, koja je svoju normalnu egzistenciju počela sa sastankom Zakonodavne skupštine od 28. maja 1849. Čitavo trajanje tog prologa ispunjeno je bučnom borbom između Stranke reda i Montanje, između buržoazije i sitne buržoazije, koja se uzalud opire učvršćenju buržoaske republike, u čiju korist je i sama stalno konspirisala u privremenoj vladi i u Izvršnoj komisiji i za koju se za vreme junskih dana fanatično tukla protiv proletarijata. Trinaesti jun lomi njen otpor i čini *zakonodavnu diktaturu* ujedinjenih rojalista svršenim činom. Od tog trenutka Nacionalna skupština nije ništa drugo nego *Komitet javnog spasa Stranke reda*.

Pariz je predsednika, ministre i većinu Nacionalne skupštine stavio pod »*optužbu*«; ovi su stavili Pariz u »*opsadno stanje*«. Montanja je stavila većinu Zakonodavne skupštine »*van ustava*«; većina je, sa svoje strane, predala Montanju Vrhovnom sudu zbog povrede ustava i proskribovala sve što je u njoj još imalo životne snage.^[41] Montanja je desetkovana i svedena na trup bez glave i srca. Manjina je išla do pokušaja *parlamentarnog ustanka*, većina je svoj *parlamentarni despotizam* učinila zakonom. Ona je dekretirala nov *poslovník*, koji je uništio slobodu govora i ovlastio predsednika Nacionalne skupštine

¹ Muzeju umetnosti i zanata

da poslanike koji naruše red kažnjava disciplinskim kaznama, novčanim kaznama, oduzimanjem dnevnica, privremenim isključivanjem, zatvorom. Iznad Montanjina trupa ona je umesto mača obesila šibu. Ostatok poslanika Montanje trebalo je da smatra dugom časti da demonstrativno položi mandat. Takav akt ubrzao bi raspadanje Stranke reda. Ona bi se morala raspasti na svoje sastavne delove čim je više ne bi držao na okupu ni izgled neke opozicije.

Istovremeno sa svojom *parlamentarnom* snagom, demokratska sitna buržoazija lišena je i svoje *oružane* snage raspuštanjem pariske artiljerije, kao i 8, 9. i 12. legije Nacionalne garde. Naprotiv, legiju finansijske aristokratije, koja je 13. juna napala na štamparije Boulé i Roux, polomila mašine, demolirala redakcije republikanskih listova, samovoljno pohapsila urednike, slugače, štampare, ekspeditore i raznosaače — bodrili su sa tribine Nacionalne skupštine. Širom cele Francuske ponavljalo se raspuštanje nacionalnih gardi, sumnjivih zbog republikanstva.

Nov zakon o štampi, nov zakon o udruživanju, nov zakon o opasnom stanju, pariski zatvori prepuni, politički emigranti proterani, svi listovi koji su išli dalje od lista »Le National« obustavljeni, Lion i pet okolnih departmana izloženi brutalnim šikanama despotizma soldateske, sudovi na svakom koraku, već toliko puta čišćena vojska činovnika ponovo podvrgnuta čišćenju — to su bile neizbežne, stalno ponavljane *otrcane mere* pobedonosne reakcije, koje posle juskog pokolja i junskih deportacija vredi pomenuti samo zato što su ovog puta bile uperene ne samo protiv Pariza nego i protiv departmana, ne samo protiv proletarijata nego, pre svega, protiv srednjih klasa.

Donošenje represivnih zakona kojima se proglašavanje opasnog stanja prepušta vladi, štampa još jače steže, a pravo udruživanja ukida, apsorbovalo je u toku juna, jula i avgusta ceo zakonodavni rad Nacionalne skupštine.

Medutim, ono što karakteriše taj period nije *faktičko*, nego *principijelno* iskorišćavanje pobeđe, nisu odluke Nacionalne skupštine, nego motivisanje tih odluka, nije stvar, nego fraza, nije fraza, nego akcent i gest koji oživljavaju frazu. Bezobzirno drsko ispoljavanje *rojalističkog uverenja*, prezrivo-otmeno vredanje republike, koketno-frivolno izbrbljavanje restauracijskih ciljeva, jednom rečju — razmetljivo narušavanje *republikanske pristojnosti*, to daje ovom periodu osoben ton i boju. Živeo ustav! to je bojni poklič *pobedenih* od 13. juna. *Pobednici* su, dakle, bili izbavljeni licemerstva ustavnog, tj. republikanskog jezika. Kontrarevolucija je pokorila Mađarsku, Italiju, Nemačku, i oni su mislili da je restauracija već pred vratima Francuske. Među kolovodama frakcija Stranke reda razvila se prava utakmica u tome da dokumentuju svoj rojalizam preko lista »Le Moniteur« i da ispovede i okaju svoje liberalne grehove koje su eventualno počinili pod monarhijom, i da izmole za njih oproštaj i pred bogom i pred ljudima. Nije bilo dana kad februarska revolucija nije s tribine

Nacionalne skupštine proglašavana društvenom nesrećom, kad neki legitimistički provincijski vlastelinčić nije svečano izjavljivao da nikad nije priznavao republiku, kad neki od onih koji su kukavički pobjegli i izdali Julsku Monarhiju ne bi pričao o svojim zadocnelim junačkim delima koje nije izvršio samo zato što ga je u tome sprečila filantropija Louis-a-Philippe-a ili drugi nespozazumi. Ono čemu se u februar-skim danima treba diviti nije, dakle, velikodušnost pobedonosnog naroda, nego samopožrtvovanje i umerenost rojalista koji su mu dopustili da pobedi. Jedan narodni predstavnik predložio je da se deo novca određenog za pomoć februar-skim ranjenicima daje *municipalnim gardistima*, koji su onih dana jedino zadužili otadžbinu. Jedan drugi hteo je da se vojvodi Orleanskom na trgu Carrousel podigne statua na konju. Thiers je nazvao ustav prljavim parčetom hartije. Redom su se na tribini pojavljivali orleanisti da se pokaju za svoju zaveru protiv legitimne monarhije; legitimisti, koji su sebi prebacivali da su svojim otporom protiv nelegitimne monarhije ubrzali pad monarhije uopšte; Thiers, koji se kajao što je intrigirao protiv Moléa; Molé, koji se kajao što je intrigirao protiv Guizot-a, Barrot, koji se kajao što je intrigirao protiv sve trojice. Poklič »Živela socijaldemokratska republika!« proglašen je za neustavan; poklič »Živela republika!« gonjen je kao socijaldemokratski. Na dan godišnjice bitke kod Vaterloa jedan poslanik je izjavio: »Ja se manje plašim invazije od strane Prusa nego ulaska revolucionarnih emigranata u Francusku.«^[42] Odgovarajući na žalbe protiv terora organizovanog u Lionu i susednim departmanima, Baraguay d'Hilliers je rekao: »Ja više volim beli teror nego crveni.« (»J'aime mieux la terreur blanche que la terreur rouge.«)^[43] Skupština je svaki put frenetično aplaudirala čim bi koji govornik izrekao neki epigram protiv republike, protiv revolucije, protiv ustava, za monarhiju, za Svetu alijansu. Svaka povreda i najsitnijih republikanskih formalnosti, kao, na primer, oslovljavanja poslanikâ sa »citoyens«,¹ oduševljavala je vitezove reda.

Naknadni izbori u Parizu od 8. jula, koji su bili izvršeni pod uticajem opsadnog stanja i na kojima se znatan deo proletarijata uzdržao od glasanja, zauzeće Rima od strane francuske vojske, ulazak crvenih eminencija^[44] i, u njihovoj pratnji, inkvizicije i kaluderskog terora u Rim, dodali su junskoj pobjedi nove pobjede i pojačali zanos Stranke reda.

Najzad, rojalisti su sredinom avgusta, nešto u nameri da prisustvuju zasjedanju upravo okupljenih departmanskih veća, a nešto zamoreni mnogomesečnim orgijama rojalizma, dekretirali dvomesečno odlaganje zasjedanja Nacionalne skupštine. S providnom ironijom oni su ostavili jednu komisiju od dvadeset i pet poslanika, krem legitimista i orleanista, jednog Moléa, jednog Changarnier-a, kao zamenike Nacionalne skupštine i kao *čuvare republike*. Ironija je bila dublja

¹ građani

nego što su slutili. Osuđeni od istorije da pomognu obaranje monarhije koju su voleli, oni su od istorije bili određeni da čuvaju republiku koju su mrzeli.

S odlaganjem zasedanja Zakonodavne skupštine *završava se drugi period života ustavne republike, period njenog rojalističkog mahnitavanja.*

Opsadno stanje u Parizu bilo je ponovo ukinuto, listovi su ponovo počeli da izlaze. Za vreme obustave socijaldemokratskih listova, u periodu represivnog zakonodavstva i rojalističkih orgijanja, *republikanizovao se »Le Siècle«*^[45], stari literarni predstavnik *ustavnomonarhističke sitne buržoazije, demokratizovala se »La Presse«*^[46], stari literarni izraz *buržoaskih reformatora, socijalizovao se »Le National«*, stari klasični organ *republikanske buržoazije.*

Tajna udruženja rasla su po širini i intenzitetu u istoj meri u kojoj su *javni klubovi* onemogućavani. Proizvođačke *radničke zadruge*, tolerisane kao čisto trgovačka društva, ekonomski beznačajne, politički su postale karike koje su povezivale proletarijat. Trinaesti jun odsekao je raznim polurevolucionarnim partijama zvanične glave, mase koje su ostale dobile su svoju vlastitu glavu. Vitezovi reda plašili su svet užasima crvene republike, ali vulgarni ekscesi i hiperbojske svireposti pobedonosne kontrarevolucije u Mađarskoj, u Badenu, u Rimu isprali su *»crvenu republiku«* do belog. I nezadovoljne međuklase francuskog društva počele su da pretpostavljaju obećanja crvene republike s njenim problematičnim terorom teroru crvene monarhije s njenom stvarnom beznadežnošću. Nijedan socijalist nije u Francuskoj više učinio za revolucionarnu propagandu od *Haynaua*. A chaque capacité selon ses oeuvres.¹

Međutim, Louis Bonaparta je iskoristio ferije Nacionalne skupštine za prinčevska putovanja po provinciji, najvatreniji legitimisti odlazili su u Ems na hodočašće unuku svetog Louis-a^[47], a masa narodnih poslanika Stranke reda intrigirala je u departmanskim većima, koja su se upravo bila sastala. Trebalo je da ta veća izgovore ono što se većina Nacionalne skupštine još nije usuđivala da izgovori: *hitan predlog za neposrednu reviziju ustava*. Prema ustavu, tu reviziju je mogla da izvrši samo jedna naročito u tu svrhu sazvana Nacionalna skupština, i to tek 1852. godine. Ali ako bi se većina departmanskih veća izjasnila u tom smislu, zar Nacionalna skupština ne bi morala da glasu Francuske žrtvuje devičanstvo ustava? Nacionalna skupština očekivala je od tih provincijskih skupština ono što su opatice u Voltaire-ovoj epopeji *La Henriade* očekivale od pandura. Ali, s malim izuzecima, Potifari iz Nacionalne skupštine imali su posla s isto toliko Josifâ iz provincije. Ogromna većina nije htela da razume ovu nametljivu insinuciju. Reviziju ustava osujetilo je upravo ono oruđe kojim je ona trebalo da se ostvari — glasanje departmanskih

¹ Svakom prema njegovim zaslugama.

veća. Francuska, i to buržoaska Francuska, izjasnila se — izjasnila se protiv revizije.

Početak oktobra sastala se opet Zakonodavna nacionalna skupština — tantum mutatus ab illo!¹ Njena fizionomija se potpuno izmenila. Neočekivano odbacivanje revizije od strane departmanskih veća vratilo ju je u granice ustava i ukazalo na granice trajanja njenog života. Orleanisti postadoše nepoverljivi prema legitimistima zbog njihovog hodočašća u Ems, legitimisti posumnjaše u orleaniste zbog njihovih pregovora s Londonom^[48], listovi obeju frakcija potpirivali su vatru i merili uzajamne pretenzije svojih pretendenta. Orleanisti i legitimisti zajedno žestili su se na mahinacije bonapartista, koje su došle do izražaja u prinčevskim putovanjima, u više ili manje providnim predsednikovim pokušajima da dobije određene ruke, u pretencioznom jeziku bonapartističkih listova; Louis Bonaparta žestio se na Nacionalnu skupštinu, koja je priznavala pravo na zaveru samo legitimistima i orleanistima, i na vladu koja ga je stalno izdavala toj Nacionalnoj skupštini. Najzad, vlada se pocepala zbog rimske politike i zbog predloga *poreza na dohodak*, koji je podneo ministar *Passy* i koji su konzervativci proglasili socijalističkim.

Jedan od prvih predloga koji je Barrot-ova vlada podnela Zakonodavnoj skupštini koja se ponovo sastala bio je zahtev da se odobri kredit od 300 000 franaka za isplatu udovičke penzije *vojvotkinji od Orléans-a*. Nacionalna skupština dala je odobrenje za to i registru dugova francuske nacije dodala sumu od sedam miliona franaka. Dok je tako Louis-Philippe s uspehom i dalje igrao ulogu »pauvre honteux«, stidljivog prosjaka, vlada se nije usuđivala da predloži Skupštini dodatak na prinadležnosti za Bonapartu, niti je izgledalo da je Skupština voljna da mu ga da. A Louis Bonaparta je kao i uvek stajao pred dilemom: *Aut Caesar aut Clichy!*²

Drugo ministrovno traženje kredita od devet miliona franaka za *troškove rimske ekspedicije* povećalo je zategnutost između Bonaparte, s jedne strane, i ministara i Nacionalne skupštine, s druge strane. Louis Bonaparta objavio je u listu »Le Moniteur« pismo koje je uputio svom adutantu Edgaru Neyu, u kome papsku vladu vezuje ustavnim garancijama. Papa je sa svoje strane izdao proglas »motu proprio«^[49], u kom odbija svako ograničavanje svoje restaurisane vlasti. Bonapartino pismo je s namernom indiskrecijom podiglo zavesu s njegovog, Bonapartinog, kabineta, da bi ga pokazalo galeriji kao dobronamernog, ali u vlastitoj kući nepriznatog i okovanog genija. Nije bilo prvi put da on koketuje »potajnim uzmasima krila slobodne duše«^[50]. *Thiers*, izvestilac komisije, potpuno je ignorisao Bonapartin uzmah krilima i zadovoljio se tim da papin proglas prevede na francuski jezik. Nije pokušala vlada, nego je Victor Hugo pokušao da

¹ koliko se mnogo izmenila! — ² *Ili car ili Clichy!* (Clichy — pariski zatvor za propale dužnike nesposobne da plate svoje dugove.)

spase predsednika, predlažući dnevni red u kojem je Nacionalna skupština imala da izjavi da se slaže s Napoléonovim pismom. *Allons donc! Allons donc!*¹ S tim bezobzirno lakomislenim uzvikom pokopala je većina Hugoov predlog. Politika predsednikova? Pismo predsednikovo? Sam predsednik? *Allons donc! Allons donc!* Ta ko uzima gospodina Bonapartu au sérieux?² Verujete li vi, gospodine Victore Hugo, da mi Vama verujemo da Vi verujete u predsednika? *Allons donc! Allons donc!*

Najzad, raskid između Bonaparte i Nacionalne skupštine ubrzan je diskusijom o *pozivanju Orléans-a i Bourboná da se vrate u zemlju*. Pošto je vlada to propustila, predlog je podneo predsednikov rođak, sin bivšeg vestfalskog kralja, i njime se htelo jedino to da se legitimistički i orleanistički pretendenti stave u isti red s bonapartističkim pretendentom, ili, tačnije, *niže* od njega, jer je ovaj bar faktički stajao na čelu države.

Napoléon Bonaparta je bio dovoljno drzak da spoji u jedan predlog *pozivanje proteranih kraljevskih porodica u zemlju i amnestiju junskih ustanika*. Negodovanje većine odmah ga je primoralo da povuče to bogohulno spajanje svetog s prokletim, kraljevskog soja s proleterским nakotom, zvezda nekretnica društva s njegovim varljivim močvarnim svetlima, i da svakom od ta dva predloga da rang koji mu pripada. Većina je energično odbila predlog o pozivanju kraljevskih porodica da se vrate, i *Berryer*, Demosten legitimista, nije ostavio nikakvih sumnji u pogledu značaja tog glasanja. Degradacija pretendencata na nivo običnih građana — to je cilj koji se želi postići! Njima hoće da otmu svetački oreol, poslednje veličanstvo koje im je ostalo, *veličanstvo izgnanstva!* Šta bi se mislilo o onom pretendentu, uzviknuo je *Berryer*, koji bi se, zaboravivši na svoje uzvišeno poreklo, vratio ovamo da živi kao obično privatno lice! Louis-u Bonaparti nije se moglo jasnije reći da on nije ništa dobio svojom prisutnošću, da, ako je on potreban ujedinjenim rojalistima ovde u Francuskoj kao *neutralna ličnost* na predsedničkoj stolici, pravi pretendenti na krunu moraju ostati sakriveni maglom izgnanstva od profanih pogleda.

Prvog novembra odgovorio je Louis Bonaparta Zakonodavnoj skupštini poslanicom, koja je prilično osornim rečima objavila demisiju Barrot-ove vlade i obrazovanje nove vlade. Vlada Barrot-Falloux bila je vlada rojalističke koalicije, vlada d'Hautpoula, bila je vlada Bonaparte, predsednikov organ protiv Zakonodavne skupštine, *vlada kalfi*.

Bonaparta nije više bio samo *neutralna ličnost* 10. decembra 1848. Kao glava izvršne vlasti, on je postao centar izvesnih interesa; borba protiv anarhije primorala je Stranku reda da sama pojača njegov uticaj, a ako on *više nije* bio popularan, ona je bila uopšte *nepopularna*. Zar se on nije mogao nadati da će suparništvo između orleanista i

¹ *Ta nemojte! Ta nemojte!* — ² ozbiljno

legitimista, s jedne strane, i potreba ma kakve monarhističke restauracije, s druge strane, naterati obe frakcije na priznanje *neutralnog pretendenta*?

Od 1. novembra 1849. datira treći period života ustavne republike, period koji se završava 10. marta 1850. Ne samo što počinje redovna igra ustavnih institucija, kojoj se Guizot toliko divio, dževeljanje između izvršne i zakonodavne vlasti. Nasuprot restauracijskim težnjama ujedinjenih orleanista i legitimista, Bonaparta zastupa pravni osnov svoje stvarne moći—republiku; nasuprot Bonapartnim restauracijskim težnjama, Stranka reda zastupa pravni osnov svoje zajedničke vlasti — republiku; nasuprot orleanistima zastupaju legitimisti, nasuprot legitimistima zastupaju orleanisti status quo—republiku. Sve te frakcije Stranke reda, od kojih svaka ima in petto¹ svog vlastitog kralja i svoju vlastitu restauraciju, suprotstavljaju, svaka sa svoje strane, uzurpatorskim i buntovničkim težnjama svojih suparnika zajedničku vladavinu buržoazije, oblik u kome se posebne pretenzije neutrališu i ostaju sačuvane—*republiku*.

Kao što Kant republiku, kao jedini racionalni državni oblik, čini postulatom praktičnog uma koji se nikad ne ostvaruje, ali čije se ostvarenje uvek postavlja kao cilj i svakad mora imati na pameti, takvim postulatom čine ti rojalisti *monarhiju*.

Tako je ustavna republika, koja je izišla iz ruku buržoaskih republikanaca kao šuplja ideološka formula, postala u rukama ujedinjenih rojalista sadržajni, živi oblik. I Thiers je govorio istinitije nego što je slutio kad je rekao: »Mi, rojalisti, pravi smo stubovi ustavne republike.«

Pad koalicione vlade i dolazak vlade kalfi imao je i drugi značaj. Ministar finansija u novoj vladi zvao se *Fould*. Fould kao ministar finansija — to znači zvanična predaja francuskog nacionalnog bogatstva berzi, upravljanje državnom imovinom preko berze i u interesu berze. S naimenovanjem Fould-a objavila je finansijska aristokratija u listu »Le Moniteur« svoju restauraciju. Ta restauracija je nužno dopunjavala ostale restauracije, od kojih svaka predstavlja po kariku u lancu ustavne republike.

Louis-Philippe se nikad nije usudio da jednog stvarnog loup-cervier-a (berzanskog vuka) postavi za ministra finansija. Kao što je njegova monarhija bila idealno ime za vladanje vrhova buržoazije, tako su u njegovim ministarstvima privilegovani interesi morali nositi ideološki nezainteresovana imena. Buržoaska republika gurala je svuda na prvo mesto ono što su razne monarhije, legitimistička kao i orleanistička, držale u pozadini. Ona je skinula na zemlju ono što su one dizale na nebo. Ona je na mesto svetačkih imena stavila buržoaska vlastita imena vladajućih klasnih interesa.

¹ u duši, u pripravnosti

Celo naše izlaganje pokazalo je kako republika od prvog dana svog postojanja nije rušila finansijsku aristokratiju, nego ju je učvršćivala. Ali ona joj je činila ustupke protiv svoje volje, potčinjavajući se sudbini. S Fould-om se vladina inicijativa vratila u ruke finansijske aristokratije.

Neko će zapitati: kako je udružena buržoazija mogla da trpi i podnosi vlast finansijske aristokratije, koja se pod Louis-em-Philippom zasnivala na isključenju ili potčinjavanju ostalih buržoaskih frakcija?

Odgovor je prost.

Pre svega, sama finansijska aristokratija čini odlučujući deo rojalističke koalicije, čija se zajednička vlast zove republika. Zar orleanistički prvaci i kapaciteti nisu stari saveznici i sukrivci finansijske aristokratije? Zar sama finansijska aristokratija nije zlatna falanga orleanizma? Što se tiče legitimista, oni su već pod Louis-em-Philippom uzimali praktičnog učešća u svim orgijama berzanskih, rudničkih i železničkih špekulacija. Savez krupnog zemljoposeda s finansijskom aristokratijom uopšte je *normalna pojava*. Dokaz: *Engleska*, dokaz: i sama *Austrija*.

U zemlji kao što je Francuska, gde veličina nacionalne proizvodnje stoji nesrazmerno nisko prema veličini državnog duga, gde je državna renta najznačajniji predmet špekulacije, a berza glavno tržište za ulaganje kapitala koji hoće da se oploduje na neproizvodan način, — u takvoj zemlji mora nebrojena masa ljudi iz svih buržoaskih ili poluburžoaskih klasa da učestvuje u državnom dugu, u igri na berzi, u finansijama. A zar svi ti podređeni učesnici ne nalaze svoja prirodna uporišta i šefove u onoj frakciji koja taj interes zastupa u najvećim razmerama, koja ga zastupa uopšte i u celini?

Čime je uslovljen prelazak državne imovine u ruke finansijske aristokratije? Sve većim zaduživanjem države. A zaduženost države? Stalnom prevagom njenih rashoda nad njenim prihodima, nesrazmerom koja je u isti mah i uzrok i posledica sistema državnih zajmova.

Da bi izbegla to zaduživanje, država mora ili ograničiti svoje rashode, tj. uprostiti, smanjiti svoj upravni aparat, što manje upravljati, zapošljavati što manje personala, stupati što manje u odnos prema buržoaskom društvu. Taj put nije bio moguć za Stranku reda, čija su represivna sredstva, čije je zvanično mešanje u ime države, čija je sveprisutnost preko državnih organa morala rasti u istoj meri u kojoj su njena vladavina i životni uslovi njene klase bili svestranije ugrožavani. Žandarmerija se ne može smanjivati u istoj meri u kojoj rastu napadi na ličnosti i svojinu.

Ili država mora pokušati da izbegne zaduživanje i da stvori odmah makar i prolaznu ravnotežu budžeta time što će svaliti *vanredne poreze* na leđa najbogatijih klasa. A zar da Stranka reda, da bi nacio-

nalno bogatstvo izbavila od berzanske eksploatacije, prinese svoje vlastito bogatstvo na oltar domovine? Pas si bête!¹

Dakle, bez potpunog prevrata u francuskoj državi nema prevrata ni u francuskom državnom gazdinstvu. S tim državnim gazdinstvom nužno je povezano državno zaduživanje, a s državnim zaduživanjem — špekulacije državnim dugovima, vladavina poverilaca države, bankara, menjača, berzanskih vukova. Samo jedna frakcija Stranke reda bila je neposredno zainteresovana za obaranje finansijske aristokratije — *fabrikanti*. Mi ne govorimo o srednjim, niti o sitnijim industrijalcima, mi govorimo o industrijskim magnatima, koji su pod Louis-em-Philippe-om činili široku bazu dinastičke opozicije. Njihov interes nesumnjivo traži smanjenje troškova proizvodnje, dakle smanjenje poreza koji ulaze u troškove proizvodnje, dakle smanjenje državnih dugova čije kamate ulaze u poreze, dakle — obaranje finansijske aristokratije.

U Engleskoj — a najveći francuski fabrikanti su sitni buržuji u poređenju sa svojim engleskim suparnicima — mi stvarno vidimo fabrikante, jednog Cobdena, jednog Brighta, na čelu krstaškog pohoda na banku i berzansku aristokratiju. Zašto nema toga u Francuskoj? U Engleskoj preovladuje industrija, u Francuskoj — poljoprivređa. U Engleskoj, industriji je potrebna *free trade*², a u Francuskoj su potrebne zaštitne carine, nacionalni monopol pored drugih monopola. Francuska industrija ne gospodari francuskom proizvodnjom, francuski industrijalci ne gospodare, stoga, francuskom buržoazijom. Da bi odbranili svoje interese od ostalih frakcija buržoazije, oni ne mogu kao Englezi stati na čelo pokreta i ujedno istaći svoj klasni interes na prvo mesto; oni moraju ići za revolucijom i služiti interesima koji su suprotni opštim interesima njihove klase. U februaru oni nisu shvatili svoj položaj, i februar ih je naučio pameti. A koga radnik neposrednije ugrožava nego poslodavca, industrijskog kapitalistu? Zato je u Francuskoj fabrikant nužno postao najfanatičniji član Stranke reda. Kresanje njegovog *profita* od strane finansijera — *šta je to prema ukidanju profita od strane proletarijata?*

U Francuskoj sitni buržuj čini ono što bi normalno morao činiti industrijski buržuj; radnik čini ono što bi normalno bio zadatak sitnog buržuja. A ko rešava radnikov zadatak? Niko. On se u Francuskoj ne rešava, on se u Francuskoj samo proklamuje. On se nigde ne rešava u okviru nacionalnih granica^[51]; klasni rat u okviru francuskog društva pretvara se u svetski rat u kome se sukobljavaju nacije. Rešenje će početi tek u trenutku kad svetski rat stavi proletarijat na čelo onog naroda koji gospodari svetskim tržištem, na čelo Engleske. Ali revolucija, koja ovde nalazi ne svoj kraj, nego svoj organizacioni početak, neće biti revolucija kratkog veka. Sadašnje pokolenje liči na Jevreje koje je Mojsije vodio kroz pustinju. Ono ima ne samo da osvoji jedan

¹ Nije ona tako glupa! — ² slobodna trgovina

novi svet, ono mora da side s pozornice da bi načinilo mesto ljudima koji su dorasli novom svetu.

Vratimo se na Fould-a.

Četnaestog novembra 1849. popeo se Fould na govornicu Nacionalne skupštine i izložio svoj finansijski sistem: apologija starog poreškog sistema! Zadržavanje poreza na vino! Odustajanje od Passyjeva poreza na dohodak!

Ni Passy nije bio revolucionar, bio je jedan stari ministar Louis-a-Philippe-a. On je pripadao puritancima Dufaure-ovog tipa i najintimnijim prijateljima Teste-a, žrtvenog jarca Julske Monarhije*! I Passy je hvalio stari poreski sistem i preporučivao da se zadrži porez na vino, ali on je u isto vreme skinuo veo s državnog deficita. On je objavio da je neophodan novi porez, porez na dohodak, ako se hoće da izbegne državno bankrotstvo. Fould, koji je Ledru-Rollinu preporučivao državno bankrotstvo, preporučio je Zakonodavnoj skupštini državni deficit. On je obećao uštede, čija se tajna otkrila kasnije; na primer, rashodi su se smanjili za 60 miliona, a leteći dug povećao za 200 miliona — mađioničarski trikovi u grupisanju cifara, u sastavljanju bilansa, što se sve na kraju krajeva svodilo na nove zajmove.

Pod Fould-om, finansijska aristokratija, pored ostalih suparničkih frakcija buržoazije, nije, naravno, istupala tako bestidno pokvareno kao pod Louis-em-Philippe-om. Ali sistem je ostao isti: stalno povećanje dugova, maskiranje deficita. A s vremenom su stare berzanske podvale izbile otvorenije na površinu. Dokaz: zakon o avinjonskoj železnici, misteriozna kolebanja kursa državnih papira, koja su jedno vreme bila predmet razgovora celog Pariza, najzad — neuspešno Fould-ovo i Bonapartino špekulisanje izborima od 10. marta.

Sa zvaničnom restauracijom finansijske aristokratije francuski narod je morao uskoro opet dospeti pred novi 24. februar.

Ustavotvorna skupština je u jednom nastupu mržnje prema svojoj naslednici ukinula porez na vino za godinu gospodnju 1850. S ukidanjem starih poreza nisu se mogli plaćati novi dugovi. Creton, jedan kretan Stranke reda, predložio je još pre odlaganja zasedanja Zakonodavne skupštine, da se porez na vino zadrži. Fould je, u ime bonapartističke vlade, prihvatio taj predlog, i 20. decembra 1849, na godišnjicu proglašenja Bonaparte za predsednika, Nacionalna skupština je dekretirala *restauraciju poreza na vino*.

Advokat te restauracije nije bio finansijer, nego vođa jezuita *Montalembert*. Njegova argumentacija bila je ubedljivo jednostavna:

* Osmog jula 1847. počeo je u Parizu, u Domu perova, proces protiv Parmentier-a i generala Cubières-a — optuženih zbog podmićivanja činovnika u svrhu dobijanja koncesije za solanu — i protiv tadašnjeg ministra javnih radova Teste-a, optuženog da je od njih primao mito. Teste je za vreme procesa pokušao da izvrši samoubistvo. Svi su bili osuđeni na visoke novčane kazne, a Teste osim toga na tri godine zatvora. [*Engelsova napomena u izdanju od 1895.*]

porez — to su majčine grudi koje hrane vladu. Vlada — to su oruđa represije, to su organi vlasti, to je vojska, to je policija, to su činovnici, sudije, ministri, to su *sveštenici*. Napad na porez, to je napad anarhista na čuvare reda, koji štite materijalnu i duhovnu proizvodnju buržoaskog društva od nasrtaja proleterskih vandala. Porez — to je peti bog, pored svojine, porodice, reda i religije. A porez na vino je neosporno porez, i to ne običan, nego starinski, monarhizmom prožeti porez, porez dostojan poštovanja. »Vive l'impôt des boissons! Three cheers and one cheer more!¹

Kad francuski seljak hoće da zamisli đavola, on ga zamišlja u liku poreskog egzektora. Od trenutka kad je Montalembert proglašio porez bogom, seljak je postao bezbožnik, ateist, i bacio se u naručje đavolu, *socijalizmu*. Religija reda ga je lakomisleno izgubila, jezuiti su ga lakomisleno izgubili, Bonaparta ga je lakomisleno izgubio. Dva-deseti decembar 1849. je definitivno kompromitovao dvadeseti decembar 1848. »Sinovac svog strica« nije bio prvi u svojoj porodici koga je upropastio porez na vino, taj porez koji, po Montalembert-ovim rečima, predskazuje revolucionarnu oluju. Pravi, veliki Napoléon rekao je na Svetoj Jeleni da je ponovno uvođenje poreza na vino više doprinelo njegovom padu nego sve drugo, jer je od njega odbilo se ljake južne Francuske. Još pod Louis-em XIV taj porez je bio glavni predmet narodne mržnje (vidi dela Boisguillebert-a i Vaubana), prva revolucija ga je ukinula, a Napoléon ga je u izmenjenom obliku ponovo uveo 1808. Kad je restauracija ulazila u Francusku, pred njom su kasali ne samo kozaci nego i obećanja o ukidanju poreza na vino. Gentilhommerie², naravno, nije trebalo da drži reč datu gent taillable à merci et miséricorde³. Godina 1830. je obećala ukidanje poreza na vino. Nije bilo u duhu te godine da se čini ono što se reklo i da se kaže ono što se činilo. Godina 1848. obećala je ukidanje poreza na vino, kao što je obećavala sve. Konstituanta, najzad, koja ništa nije obećavala, odredila je, kao što je pomenuto, u svom testamentu da porez na vino treba da iščezne 1. januara 1850. I upravo deset dana pre 1. januara 1850. Zakonodavna skupština ga je opet uvela. Tako je francuski narod neprestano gonio taj porez; kad bi ga izbacio kroz vrata, on se vraćao kroz prozor.

Mržnja naroda prema porezu na vino objašnjava se time što taj porez ujedinjuje u sebi sve omražene strane francuskog poreskog sistema. Način njegovog ubiranja je omrznut, način njegovog razrezivanja je aristokratski, jer je poreska stopa ista i za najobičnija i za najskupocenija vina. On, dakle, raste u geometrijskoj srazmeri s opadanjem imovine potrošača, on je — obrnuti progresivni porez. On neposredno izaziva trovanje radnih klasa, jer znači premiju za patvorena i veštačka vina. On smanjuje potrošnju time što na ulazu svakog

¹ Živeo porez na piće! Tri puta ura i još jedanput ura! — ² plemstvo — ³ narodu obaveznom na bezuslovno plaćanje poreza

grada s više od 4000 stanovnika podiže trošarinske stanice i svaki takav grad pretvara u stranu zemlju zaštićenu carinama od francuskog vina. Krupni trgovci vinom, a još više sitni, marchands de vins, krčmari, čija zarada neposredno zavisi od potrošnje vina, svi su oni zaleteli neprijatelji poreza na vino. I, najzad, smanjujući potrošnju, porez na vino sužava proizvodnji njeno tržište. Dok gradskim radnicima onemogućava da kupuju vino, seljacima vinogradarima onemogućava da ga prodaju. A Francuska ima otprilike dvanaest miliona vinogradara. Stoga je razumljiva mržnja naroda uopšte, stoga je razumljiv fanatičan negativan odnos seljaka prema porezu na vino, posebno. A osim toga oni u restauraciji poreza na vino nisu videli izolovan, više ili manje slučajan događaj. Seljaci imaju svoju specijalnu istorijsku tradiciju, koja prelazi s oca na sina, i u toj istorijskoj školi vladalo je mišljenje da svaka vlada kad hoće da prevari seljake obećava ukidanje poreza na vino, a čim je seljake prevarila — zadržava porez na vino ili ga ponovo uvodi. Na porezu na vino seljak proba aromu vlade, njenu tendenciju. Restauracija poreza na vino 20. decembra značila je: *Louis Bonaparta je kao i drugi*. Ali on nije bio kao i drugi, on je bio *pronalazak seljaka*, i u peticijama protiv poreza na vino, s milionima potpisa, oni su povukli glasove koje su godinu dana ranije dali »sinovcu svoga strica«.

Seosko stanovništvo, više od dve trećine celokupnog francuskog stanovništva, sastoji se mahom od takozvanih slobodnih *zemljoposjednika*. Prva njihova generacija, koju je revolucija od 1789. oslobodila feudalnih tereta bez ikakve odštete, nije ništa platila za zemlju. Ali sledeće generacije plaćale su u obliku *cene za zemlju* ono što su njihovih preci, polukmetovi, plaćali u obliku rente, desetka, kuluka itd. Ukoliko je, s jedne strane, više raslo stanovništvo, ukoliko se, s druge strane, povećavala deoba zemlje, utoliko je bila veća cena parcele, jer se sa smanjivanjem parcele povećavala tražnja za njom. A u srazmeri u kojoj je rasla cena koju je seljak plaćao za parcelu, bilo da ju je direktno kupovao, bilo da su mu je njegovi sunaslednici uračunavali u kapital, — u istoj razmeri nužno je rasla *zaduženost seljaka*, tj. *hipoteka*. Dug koji tereti zemlju zove se, naime, *hipoteka*, založnica na zemlju. Kao što su se na srednjovekovnom parčetu zemlje gomilale *privilegije*, gomilaju se na modernoj parceli *hipoteke*. S druge strane, u sistemu parcelisanja zemlja je za vlasnika čisto *sredstvo za proizvodnju*. Plodnost zemlje opada u istoj meri u kojoj se vrši deoba zemlje. Primenjivanje mašina u poljoprivredi, podela rada, velike melioracije, kao što su kopanje odvodnih i dovodnih kanala itd., postaju sve nemogućniji, dok *neproizvodni troškovi* obrađivanja rastu u istoj srazmeri u kojoj raste i deoba samog sredstva za proizvodnju. Sve se ovo vrši nezavisno od toga da li vlasnik parcele ima kapital ili ga nema. Ali ukoliko se zemlja više deli, utoliko više komad zemlje s najbednijim inventarom čini ceo kapital parcelnog seljaka, utoliko se manje kapitala ulaže u zemlju, utoliko sitnom seljaku više nedo-

staju zemlja, novac i obrazovanje da bi primenjivao tekovine agronomije, utoliko više nazaduje obrađivanje zemlje. Najzad, *čist prinos* smanjuje se u istoj srazmeri u kojoj raste *bruto-potrošnja*, u istoj srazmeri u kojoj celu seljačku porodicu njen posed zadržava od drugih zanimanja, a ona ipak nije u mogućnosti da od njega živi.

Dakle, u istoj meri u kojoj se povećava stanovništvo, a s njim i deoba zemlje, u istoj meri *poskupljuje sredstvo za proizvodnju*, zemlja, a opada *njena plodnost*, u istoj meri *propada zemljoradnja i zaduženje se seljak*. I ono što je bilo posledica postaje, sa svoje strane, uzrok. Svaka generacija ostavlja sledećoj sve više dugova, svaka nova generacija počinje pod nepovoljnijim i težim uslovima, zaduženost rada zaduženost, i kad seljak ne može više dati u zalog svoju parcelu za *nove dugove*, tj. opteretiti je novim hipotekama, pada direktno u šake *zeleniša*, i *zeleniške kamate* postaju utoliko ogromnije.

Tako je došlo do toga da francuski seljak u obliku *kamata* na *hipoteke* koje terete zemlju, u obliku kamata na *nehipotekarne zajmove kod zeleniša* daje kapitalistima ne samo zemljišnu rentu, ne samo industrijski profit, jednom rečju — ne samo *svu čistu dobit*, nego čak i *deo nadnice*, da se, dakle, srozao na nivo *irskog zakupca* — i to sve pod vidom *privatnog vlasnika*.

Taj proces bio je u Francuskoj ubrzavan sve većim *poreskim teretom i sudskim troškovima*, prouzrokovanim nešto direktno samim formalnostima kojim francusko zakonodavstvo okružuje zemljišnu svojinu, nešto bezbrojnim sukobima između vlasnika parcela koje se svuda graniče i ukrštaju, nešto strašću za parničanjem, koja je svojstvena seljaku, čije se uživanje svojine ograničava na fanatičnu odbranu zamišljene svojine, *prava svojine*.

Po jednom statističkom pregledu od 1840. iznosio je bruto-proizvod francuskog zemljišta 5 237 178 000 franaka. Od toga otpada na troškove obrađivanja 3 552 000 000 franaka, uključujući tu i potrošnju zemljoradnika. Ostaje čist proizvod od 1 685 178 000 franaka, od čega treba odbiti 550 miliona za kamate na hipotekarne zajmove, 100 miliona za sudske činovnike, 350 miliona za poreze i 107 miliona za upisne takse, taksene marke, takse za hipoteke itd. Ostaje trećina čistog proizvoda, 538 miliona; na jednog stanovnika ne dolazi ni punih 25 franaka čistog proizvoda.^[52] U ovom računu nisu, naravno, uzeti u obzir ni vanhipotekarni zeleniški ni advokatski troškovi itd.

Može se shvatiti kakav je položaj francuskih seljaka kad je republika njihovim starim teretima dodala još i nove. Jasno je da se eksploatacija seljaka razlikuje od eksploatacije industrijskog proletarijata samo *po formi*. Eksploatator je isti: *kapital*. Pojedini kapitalisti eksploatišu pojedine seljake putem *hipoteke i zeleništa*, kapitalistička klasa eksploatiše seljačku klasu putem *državnog poreza*. Pravo seljačke svojine je talisman kojim ga je kapital do sad držao u svojoj vlasti i u čije ime ga je huškao protiv industrijskog proletarijata. Samo pad kapitala može učiniti da se seljak podigne, samo antikapitalistička,

proleterska vlada, može da učini kraj njegovoj ekonomskoj bedi, njegovoj društvenoj degradaciji. *Ustavna republika* — to je diktatura njegovih ujedinjenih eksploatora; *socijaldemokratska, crvena republika* — to je diktatura njegovih saveznika. I vaga se diže ili pada prema glasovima koje seljak baca u izbornu kutiju. On sam ima da odluči o svojoj sudbini. — Tako su govorili socijalisti u brošurama, almanasima, kalendarima, lecima svake vrste. Taj jezik postao mu je razumljiviji zahvaljujući polemičkim spisima Stranke reda, koja mu se sa svoje strane obraćala i grubim preterivanjima, brutalnim shvaćanjem i prikazivanjem socijalističkih namera i ideja pogodila pravi seljački ton i raspaljivala njegovu pohlepu na zabranjeno voće. Ali najrazumljivije su govorila sama iskustva koja je seljačka klasa stekla pri upotrebi prava glasa i ona razočaranja koja su se jedrio za drugim sručivala na nju u zahuktalosti revolucije. *Revolucije su lokomotive istorije.*

Postepeni preokret u raspoloženju seljaka ispoljio se u raznim simptomima. On je došao do izražaja već na izborima za Zakonodavnu skupštinu, on se pokazao u opsadnom stanju u pet departmana koji leže oko Liona, on se pokazao nekoliko meseci posle 13. juna u izboru jednog montanjara namesto bivšeg predsednika *Chambre introuvable*¹ u departmanu Žironde, on se pokazao 20. decembra 1849. u izboru jednog crvenog namesto jednog umrlog legitimističkog poslanika u departmanu *Di Gar*⁽⁵³⁾, toj obećanoj zemlji legitimista, pozornici najstrašnijih zverstava izvršenih nad republikancima 1794. i 1795, centralnom sedištu *terreur blanche*² od 1815, gde su liberali i protestanti bili javno ubijani. To revolucionisanje najzaostalije klase najočiglednije se ispoljilo posle ponovnog uvođenja poreza na vino. Vladine mere i zakoni koji su doneseni u januaru i februaru 1850. upereni su isključivo protiv *departmanâ* i *seljakâ*. Najubedljiviji dokaz njihovog napretka.

D'Hautpoullov cirkular, kojim je žandarm postavljen za prefektovog i potprefektovog inkvizitora i pre svega za inkvizitora predsednika opštine, i kojim je organizovana špijunaža sve do zakutaka najzabačenijih seoskih opština; *zakon protiv učitelja*, po kome su oni, kapaciteti, duhovne vođe, vaspitači i ideolozi seljačke klase, potčinjeni samovolji prefekta, po kome su oni, proleter i obrazovane klase, kao divljač gonjeni iz jedne opštine u drugu; *projekt zakona protiv merova*, kojim je obešen Damoklov mač smenjivanja nad njihove glave, i kojim su oni, predsednici seoskih opština, svakog trenutka suprotstavljani predsedniku republike i Stranci reda; *ukaz*, koji je

* Tako se u istoriji zove fanatički ultraroyalistički i reakcionarni poslanički dom, izabran neposredno posle drugog pada Napoléonovog 1815. [*Engelsova napomena u izdanju od 1895.*]

¹ Besprimerna skupština — ² belog terora

sedamnaest vojnih okruga Francuske pretvorio u četiri pašaluka^[54], a kasarnu i bivak učinio nacionalnim salonom Francuza; *zakon o obrazovanju*, kojim je Stranka reda proklamovala nesvesnost i nasilno zaglupljivanje Francuske za uslov svog života pod režimom opšteg prava glasa, — šta su bili svi ti zakoni i mere? Očajni pokušaji da se departmani i seljaštvo departmana ponovo osvoje za Stranku reda.

Kao *represije*, to su bila bedna sredstva koja su upropastila ono što je trebalo da se njima postigne. Krupne mere, kao što su zadržavanje poreza na vino i poreza od 45 santima, cinično odbacivanje seljačkih peticija u kojima se tražilo vraćanje milijarde itd., svi ti zakonodavni gromovi udarili su seljačku klasu samo jedanput, u celini, iz centra; pomenuti zakoni i mere učinili su napad i otpor *opštom* svakodnevnom temom razgovora u svakoj kolibi, oni su ucepljivali revoluciju svakom selu, oni su *revoluciju prenosili u provinciju i protezali na seljake*.

S druge strane, zar ti Bonapartini predlozi i njihovo usvajanje od strane Nacionalne skupštine ne dokazuju jedinstvo obeju vlasti ustavne republike kad se radi o ugušivanju anarhije, tj. svih klasa koje ustaju protiv diktature buržoazije? Zar nije *Soulouque* odmah posle svoje osorne poslanice uveravao Zakonodavnu skupštinu u svoju odanost redu u neposredno zatim upućenoj poslanici *Carlier-a*^[55], te prljave i trivijalne karikature Fouché-a, kao što je i sam Louis Bonaparta bio banalna karikatura Napoléona?

Zakon o obrazovanju pokazuje nam savez mladih katolika i starih volterovaca. Zar je vladavina ujedinjenih buržuja mogla biti nešto drugo do udruženi despotizam Restauracije, koja je bila jezuitofska, i Julske Monarhije, koja se pravila slobodoumnom? Oružje koje je jedna buržoaska frakcija razdelila narodu protiv druge u njihovoj međusobnoj borbi za prevlast, zar se to oružje nije moralo opet oduzeti od naroda kad se on suprotstavio njihovoj ujedinjenoj diktaturi? Ništa nije više ogorčilo pariske dućandžije, pa ni odbacivanje *cordats à l'amiable*, kao to koketiranje s *jezuitizmom*.

Međutim, sukobi između raznih frakcija Stranke reda, a tako isto i između Nacionalne skupštine i Bonaparte, trajali su i dalje. Nacionalnoj skupštini se nije mnogo sviđalo što je Bonaparta odmah posle svog *coup d'état*, posle naimenovanja vlastite bonapartističke vlade, pozvao k sebi invalide monarhije koji su tek bili naimenovani za prefekte i kao uslov njihove službe postavio da, protivno ustavu, agituju u korist njegovog ponovnog izbora za predsednika; što je *Carlier* svoje naimenovanje proslavio raspuštanjem jednog legitimističkog kluba; što je Bonaparta osnovao vlastiti list »*Le Napoléon*«^[56], koji je otkrivao publici tajne želje predsednikove, dok su ih se njegovi ministri morali odricati na govornici Zakonodavne skupštine; nije joj se mnogo sviđalo što je on, i pored svih njenih votuma nepoverenja, prkosno zadržavao vladu; nije joj se mnogo sviđao pokušaj da se stekne naklonost podoficira dnevnim dodatkom od četiri sua,

a naklonost proletarijata jednim plagijatom iz romana *Mystères de Paris* Eugène-a Sue-a, tj. osnivanjem »banke za zajmove časti«; najzad, nije joj se mnogo sviđala bestidnost s kojom su ministri podneli predlog o deportaciji preostalih junjskih ustanika u Alžir, da bi se na Zakonodavnu skupštinu navalila nepopularnost en gros, dok je predsednik sebi rezervisao popularnost en détail pojedinim aktima pomilovanja. *Thiers* je grmeo o »coups d'état« i o »coups de tête«¹, a Zakonodavna skupština svetila se Bonaparti odbacujući svaki zakonski predlog koji je on podnosio u svom interesu, i ispitujući bučno i nepoverljivo svaki zakonski predlog koji je podnosio u zajedničkom interesu — ne ide li on, pod izgovorom da nastoji ojačati izvršnu vlast, na ruku ličnoj Bonapartinoj vlasti. Jednom rečju, ona se svetila za-
verom prezira.

Partija legitimista, sa svoje strane, gledala je sa zlovoljom kako su se sposobniji orleanisti opet dočepali gotovo svih položaja i kako raste *centralizacija*, dok je ona svoj spas principijelno tražila u *decentralizaciji*. I zaista. Kontrarevolucija je *vršila centralizaciju nasilno*, tj. pripremala mehanizam revolucije. Prinudnim kursom banknota ona je čak *centralizovala* zlato i srebro Francuske u Pariskoj banci, i stvorila na taj način *gotovu ratnu kasu* revolucije.

Orleanisti su, najzad, sa zlovoljom gledali kako se njihovom bastardnom principu protivstavlja ponovo iskrsli princip legitimteta i kako njih svakog trenutka zapostavljaju i maltretiraju kao što plemić maltretira svoju ženu građanskog porekla.

Videli smo kako, malo-pomalo, seljaci, sitna buržoazija, uopšte srednji slojevi, staju na stranu proletarijata, terani u otvorenu suprotnost prema zvaničnoj republici, tretirani od nje kao protivnici. *Pobuna protiv diktature buržoazije, potreba za preobražajem društva, očuvanje demokratsko-republikanskih institucija kao oruda tog preobražaja, grupisanje oko proletarijata kao odlučujuće revolucionarne snage* — to su zajedničke crte koje karakterišu *takozvanu stranku socijaldemokratije, stranku crvene republike*. Ta *stranka anarhije*, kako je krste njeni protivnici, isto je tako koalicija različitih interesa kao i *Stranka reda*. Od najsitnije reforme starog društvenog nereda do rušenja starog društvenog reda, od buržoaskog liberalizma do revolucionarnog terorizma — toliki je raspon između ekstrema koji čine po'aznu i završnu tačku stranke »anarhije«.

Ukidanje zaštitnih carina — socijalizam! jer je to nasrtaj na monopol *industrijske* frakcije Stranke reda. Sređivanje državnog gazdinstva — socijalizam! jer je to nasrtaj na monopol *finansijske* frakcije Stranke reda. Slobodan uvoz inostranog mesa i žita — socijalizam! jer je to nasrtaj na monopol treće frakcije Stranke reda, *krupnog zemljoposeda*. Zahtevi fritrejdера, tj. najnaprednije engleske buržoaske

¹ »državnim udarima« i o »ludostima«

partije, izgledaju svi u Francuskoj kao socijalistički zahtevi. Volterijanstvo — socijalizam! jer je to nasrtaj na četvrtu frakciju Stranke reda, na *katoličku* frakciju. Sloboda štampe, pravo udruživanja, opšte narodno obrazovanje — socijalizam, socijalizam! Oni su nasrtaj na zajednički monopol Stranke reda.

U toku revolucije prilike su tako brzo sazrele da su prijatelji reforme svih nijansa, da su najskromniji zahtevi srednjih klasa morali da se grupišu oko zastave najekstremnije partije prevrata, oko *crvene zastave*.

Međutim, ma koliko bio različit *socijalizam* raznih velikih sastavnih delova stranke anarhije, s obzirom na ekonomske uslove i na opšte revolucionarne potrebe njihove klase ili frakcije klase koje iz tih uslova proističu, u *jednoj* tački se on podudara: on proglašava sebe za *sredstvo oslobođenja proletarijata*, a to oslobođenje za svoj cilj. Svesna obmana kod jednih, samoobmana kod drugih, koji svet, preuđen prema njihovim potrebama, izdaju za najbolji svet za sve, za ostvarenje svih revolucionarnih zahteva i ukidanje svih revolucionarnih sukoba.

Pod prilično sličnim *opštim* socijalističkim frazama »stranke anarhije« krije se *socijalizam* listova »*Le National*«, »*La Presse*« i »*Le Siècle*«, koji hoće, više ili manje dosledno, da sruši vladavinu finansijske aristokratije i oslobodi industriju i trgovinu njihovih dosadašnjih okova. To je socijalizam industrije, trgovine i poljoprivrede, čije interese njihovi regenti u Stranci reda negiraju čim se oni više ne poklapaju s njihovim privatnim monopolima. Od tog *buržoaskog socijalizma*, koji, prirodno, kao i svaka druga vrsta socijalizma, okuplja jedan deo radnika i sitne buržoazije, razlikuje se pravi *sitnoburžoaski socijalizam*, socijalizam par excellence. Kapital kinji tu klasu poglavito kao *poverilac*, i ona zahteva *kreditne ustanove*; kapital je davi svojom *konkurencijom*, i ona zahteva *asocijacije* koje pomaže država; kapital je pobeđuje *koncentracijom*, i ona zahteva *progressivne poreze*, ograničenje nasleđstva, preduzimanje velikih radova od strane države i druge mere koje *nasilno zadržavaju porast kapitala*. Budući da ona sanja o mirnom sprovođenju svog socijalizma — izuzev možda samo neku kratkotrajnu drugu februarsku revoluciju — ona, prirodno, zamišlja nastupajući istorijski proces kao *primenjivanje sistema* koje izmišljaju ili su izmislili socijalni teoretičari, bilo u kompaniji, bilo kao individualni pronalazači. Tako ti socijalisti postaju eklektičari ili adepti postojećih socijalističkih *sistema, doktrinarnog socijalizma*, koji je bio teoretski izraz proletarijata samo dotle dok proletarijat još nije bio dorastao do svog vlastitog slobodnog istorijskog pokreta.

Ta *utopija*, taj *doktrinarni socijalizam*, koji celokupni pokret podređuje jednom od njegovih momenata, koji kolektivnu, društvenu proizvodnju zamenjuje mozgovnom delatnošću pojedinog pedanta, a, što je glavno, odstranjuje u svojoj fantaziji pomoću malih trikova i velikih sentimentalnosti revolucionarnu borbu klasa sa svima njenim

nužnostima, — taj doktrinarni socijalizam u suštini samo idealizuje sadašnje društvo, daje njegovu sliku bez senke, i hoće da ostvari svoj ideal protiv stvarnosti tog istog društva. Dok proletarijat prepušta taj socijalizam sitnoj buržoaziji, a borba između raznih socijalističkih šefova pokazuje da je svaki od takozvanih sistema pretenciozno isticanje jednog od prolaznih momenata socijalnog prevrata nasuprot drugom, — *proletarijat se sve više grupiše oko revolucionarnog socijalizma, oko komunizma, za koji je sama buržoazija pronašla ime Blanqui.* Taj socijalizam je *objava permanentne revolucije, klasna diktatura proletarijata kao nužan prelazni stepen ka ukidanju klasnih razlika uopšte, ka ukidanju svih odnosa proizvodnje na kojima one počivaju, ka ukidanju svih društvenih odnosa koji odgovaraju tim odnosima proizvodnje, ka prevratu u svim idejama koje proizlaze iz tih društvenih odnosa.*

Opseg ovog izlaganja ne dopušta da se na tom pitanju opširnije zadržavam.

Videli smo: kao što je u Stranci *reda* nužno stala na čelo *finansijska aristokratija*, tako je u stranci »*anarhije*«^[57] nužno stao na čelo *proletarijat*. Dok su se razne klase, ujedinjene u revolucionarnu ligu, grupisale oko proletarijata, dok su departmani postajali sve nepouzdaniji i sama Zakonodavna skupština sve više negodovala protiv pretenzija francuskog Soulouque-a, približavali su se dugo odgađani i zadržavani dopunski izbori za mesta koja su postala upražnjena proskribovanjem montanjara od 13. juna.

Vlada, prezrena od svojih neprijatelja, zlostavljana i svakodnevno ponižavana od svojih tobožnjih prijatelja, videla je samo *jedno* sredstvo da izide iz odvratne i neodržive situacije — *pobunu*. Pobuna u Parizu omogućila bi da se proglasi opsadno stanje Pariza i departmana i da se na taj način komanduje izborima. S druge strane, prijatelji *reda* bili bi prinuđeni na ustupke vladi koja je izvojevala pobedu nad anarhijom, ako ne bi hteli da i sami ispadnu anarhisti.

Vlada se dala na posao. Početkom februara 1850. ona provocira narod obaranjem »*drveća slobode*«^[57] Uzalud. Ako je drveće slobode izgubilo svoje mesto, vlada je izgubila glavu i prestrašeno ustuknula pred svojom vlastitom provokacijom. Ali Nacionalna skupština je s hladnim nepoverenjem dočekala taj nezgrapni Bonapartin pokušaj osamostaljivanja. Nije se postiglo više uspeha ni s uklanjanjem venaca od smilja s Julskog stuba.^[58] Ono je dalo jednom delu vojske povoda za revolucionarne demonstracije, a Nacionalnoj skupštini za više ili manje prikriven votum nepoverenja vladi. Uzalud je vladina štampa pretela ukidanjem opšteg prava glasa i invazijom kozaka. Uzalud je bilo direktno D'Hautpoulovo izazivanje, upućeno usred Zakonodavne skupštine levcima da izide na ulicu, i njegova izjava da je vlada spremna da je dočeka. D'Hautpoul nije postigao ništa osim što ga je predsednik pozvao na red, a Stranka *reda* je s tihom zloradošću dopustila jednom poslaniku levice da persiflira Bonapartine uzurpatorske prohteve.^[59]

Uzalud je, najzad, vlada pricala revoluciju za 24. februar. Ona je postigla samo to da je narod ignorisao 24. februar.

Proletarijat se nije dao izazvati ni na kakvu *pobunu*, jer se spremao da izvrši *revoluciju*.

Provokacije vlade, koje su samo povećavale opštu razdraženost protiv postojećeg stanja, nisu sprečile izborni komitet, koji je bio potpuno pod uticajem radnika, da istakne za Pariz ova tri kandidata: *De Flotte-a*, *Vidala* i *Carnot-a*. *De Flotte* je bio junski prognanik, amnestiran prilikom jednog od Bonapartinih poteza, sračunatih na sticanje popularnosti; on je bio prijatelj Blanquija i učestvovao je u napadu od 15. maja. *Vidal*, poznat kao komunistički pisac po svojoj knjizi *O raspodeli bogatstva*, raniji sekretar Louis-a Blanc-a u Luksemburškoj komisiji; *Carnot*, sin konventovca, koji je organizovao pobedu, najmanje kompromitovani član stranke lista »Le Nationale«, ministar prosvete u privremenoj vladi i Izvršnoj komisiji, bio je sa svojim demokratskim projektom zakona o školama živi protest protiv jezuitskog zakona o obrazovanju. Ta tri kandidata predstavljala su tri klase koje su sklopile savez: na čelu junski ustanik, predstavnik revolucionarnog proletarijata, do njega doktrinarni socijalist, predstavnik socijalističke sitne buržoazije, najzad treći, predstavnik stranke buržoaskih republikanaca, čije su demokratske formule u borbi protiv Stranke reda dobile socijalistički, a već odavno izgubile svoj vlastiti smisao. To je bila *opšta koalicija protiv buržoazije i vlade, kao u februaru*. Ali ovog puta *glava revolucionarne lige bio je proletarijat*.

Uprkos svim naporima protivnika pobedili su socijalistički kandidati. Čak i vojska je glasala za juskog ustanika, protiv svog vlastitog ministra vojske La Hitte-a. Stranka reda bila je kao gromom pogođena. Departmanski izbori nisu je utešili; oni su dali većinu montanjarima.

Izbori od 10. marta 1850! To je bilo opozivanje juna 1848: oni koji su masakrirali i deportovali junske ustanike vratili su se u Nacionalnu skupštinu, ali pognute glave, iza deportovanih, s njihovim principima na ustima. *To je bilo opozivanje 13. juna 1849*: od Nacionalne skupštine proskribovana Montanja vratila se u Nacionalnu skupštinu, ali kao napred istureni trubač revolucije, a ne više kao njen komandant. *To je bilo opozivanje 10. decembra*: Napoléon je propao sa svojim ministrom La Hitte-om. Parlamentarna istorija Francuske zna samo za jedan analogan slučaj: D'Haussez, ministar Charles-a X, propao je na izborima 1830. Izbori od 10. marta 1850. bili su, najzad, poništenje izbora od 13. maja, koji su Stranci reda dali većinu. Izbori od 10. marta bili su protest protiv većine od 13. maja. Deseti mart je bio revolucija. Iza izbornih listića krije se kamenje kaldrme.

»Glasanje od 10. marta je rat«, uskliknuo je Ségur d'Aguesseau, jedan od najnaprednijih članova Stranke reda.

Sa 10. martom 1850. ulazi ustavna republika u novu fazu, u *fazu svog raspadanja*. Razne frakcije većine opet su ujedinjene međusobno

i s Bonapartom, one su opet spasioci reda, a Bonaparta opet njihova *neutralna ličnost*. Ako se one sećaju svog rojalizma, onda to biva samo zato što su izgubile veru u mogućnost buržoaske republike; ako se on seća da je pretendent, to biva samo zato što je izgubio veru u mogućnost da ostane predsednik.

Na izbor *De Flotte-a*, junskog ustanika, Bonaparta odgovara, po zapovesti Stranke reda, imenovanjem *Baroche-a* za ministra unutrašnjih poslova, *Baroche-a*, tužioca *Blanquije*vog i *Barbès*vog, *Ledru-Rollin*vog i *Guinard*-ovog. Na izbor *Carnot-a* Zakonodavna skupština odgovara usvajanjem zakona o obrazovanju, na izbor *Vidala* — ugušivanjem socijalističke štampe. Trubeći svojom štampom Stranka reda pokušava da prikrije svoj vlastiti strah. »Mač je svet«, uzvikuje jedan od njenih organa; »branioci reda moraju početi ofanzivu protiv crvene stranke« — uzvikuje drugi; »između socijalizma i društva vodi se dvoboj na život i smrt, nemilosrdan rat bez predaha; u tom očajnom dvoboju mora propasti jedan ili drugi; ako društvo ne uništi socijalizam, socijalizam će uništiti društvo« — kukuriče neki treći petao reda. Dižite barikade reda, barikade vere, barikade porodice! Treba svršiti s tih 127 000⁽⁶⁰⁾ pariskih birača! Vartolomejska noć za socijaliste! I Stranka reda veruje za jedan trenutak da joj je pobjeda osigurana.

Najfanatičnije se obaraju njeni organi na »*pariske dućandžije*«. Pariskog junskog ustanika izabrale pariske dućandžije za poslanika! — To znači da je jedan drugi jun 1848. nemoguć, to znači da je drugi 13. jun 1849. nemoguć, to znači da je moralni uticaj kapitala slomljen, to znači da buržoaska skupština predstavlja još samo buržoaziju, to znači da je krupna svojina propala, jer njen vazal, sitna svojina, traži spasa u taboru onih koji nemaju svojine.

Stranka reda vraća se, prirodno, na svoju obaveznu *otrcanu frazu*: »*Više represija!*« — viče ona, »*Udesetorostručene represije!*«, ali njena represivna snaga desetorostruko se smanjila, dok se otpor ustroščio. Zar na glavno oruđe same represije, na vojsku, ne treba da se primeni represija? I Stranka reda izgovara svoju poslednju reč: »*Gvozdeni obruč legalnosti koja nas guši mora se slomiti. Ustavna republika je nemoguća. Mi se moramo boriti svojim pravim oružjem, mi smo se od februara 1848. borili protiv revolucije njenim oružjem i na njenom terenu, mi smo prihvatili njene institucije; ustav je tvrđava koja štiti one koji opsedaju, a ne one koji su opsednuti! Prokrijumčarivši se u truhu trojanskog konja u sveti Ilion, mi nismo kao naši preci — Grci*, osvojili neprijateljski grad, nego smo sami dospeli u zarobljeništvo.*«

Temelj ustava je *opšte pravo glasa*. *Ukidanje opšteg prava glasa* — to je poslednja reč Stranke reda, poslednja reč buržoaske diktature.

* Igra reči: *grecs* — Grci, a takođe i profesionalne varalice u igri. [*Engelsova napomena u izdanju od 1895.*]

Opšte pravo glasa priznalo je buržoaziji pravo na tu diktaturu 4. maja 1848, 20. decembra 1848, 13. maja 1849, 8. jula 1849. Opšte pravo glasa osudilo je samo sebe 10. marta 1850. Vladavina buržoazije kao posledica i rezultat opšteg prava glasa, kao izrazit akt suverene volje naroda, to je smisao buržoaskog ustava. Ali kakav smisao ima ustav od onog trenutka kad sadržina tog prava glasa, te suverene volje nije više vladavina buržoazije? Zar nije dužnost buržoazije da pravo glasa reguliše tako da ono hoće ono što je razumno, tj. njenu vlast? Zar opšte pravo glasa, stalno iznova ukidajući postojeću državnu vlast i iznova je iz sebe stvarajući, ne ukida svaku stabilnost, zar svakog trenutka ne dovodi u pitanje sve postojeće vlasti, ne uništava svaki autoritet, ne preti da samu anarhiju uzdigne do autoriteta? Ko će još sumnjati u to posle 10. marta 1850?

Odbacujući opšte pravo glasa, kojim se dosad zaodevala, iz kog je crpla svoju svemoć, buržoazija otvoreno priznaje: »*Naša diktatura postojala je dosad voljom naroda, ona sad mora biti učvršćena protiv volje naroda.*« I dosledno tome ona traži sebi uporište ne više u *Francuskoj*, nego izvan nje, u inostranstvu, u *invaziji*.

Buržoazija, taj drugi Koblen^[61], koji je za svoju rezidenciju izabrao samu Francusku, invazijom budi protiv sebe sve nacionalne strasti. Napadom na opšte pravo glasa ona daje novoj revoluciji *opšti povod*, a revoluciji je potreban baš takav povod. Svaki *poseban* povod razjedinjavao bi frakcije revolucionarne lige i činio da njihove razlike izbiju na videlo. *Opšti* povod ošamućuje polurevolucionarne klase, omogućuje im da same sebe obmanjuju u pogledu *odredenog karaktera* buduće revolucije, u pogledu posledica svog vlastitog dela. Svakoj revoluciji potrebno je jedno banketno pitanje. Opšte pravo glasa — to je banketno pitanje nove revolucije.

Ali udružene buržoaske frakcije već su osuđene, čim se one od jedino mogućeg oblika njihove *ujedinjene* vlasti, od najsnažnijeg i najpotpunijeg oblika svoje *klasne vladavine, ustavne republike* vraćaju podređenom, nepotpunom, slabijem obliku — *monarhiji*. One liče na onog starca koji je, da bi vratio svoju mladalačku snagu, doneo svoje dečje haljine i pokušao da ih navuče na svoje mlitave udove. Njihova republika imala je samo *jednu* zaslugu, zaslugu *što je bila staklena bašta revolucije*.

Deseti mart 1850. nosi natpis:

Après moi le déluge, après mène potop!

IV

Ukidanje opšteg prava glasa 1850

(Nastavak prethodne tri glave uzet je iz rubrike »Revue« poslednje sveske časopisa »Neue Rheinische Zeitung«¹, iz dvobroja 5-6. Pošto je u njemu najpre opisana velika trgovinska kriza koja je izbila 1847. u Engleskoj i pošto je njenim uticajem na evropski kontinent objašnjeno zaoštavanje tamošnjih političkih zapleta i njihovo pretvaranje u revolucije od februara i marta 1848, pokazuje se kako je prosperitet trgovine i industrije, koji je nastupio u toku 1848. i koji se 1849. još pojačao, paralisao revolucionarni polet i u isto vreme omogućio pobeđene reakcije. Specijalno o Francuskoj rečeno je zatim ovo:)²

Isti simptomi pokazali su se u *Francuskoj* od 1849, a naročito od početka 1850. Pariska industrija ima pune ruke posla, a i fabrike pamuka u Ruanu i Miluzi rade prilično dobro, mada su i tu kao i u Engleskoj, pravile smetnje visoke cene sirovine. Uz to je razvitku prosperiteta u Francuskoj naročito doprinela široka carinska reforma u Španiji i sniženje carina na razne luksuzne artikle u Meksiku; na oba ova tržišta izvoz francuske robe je znatno porastao. Umnožavanje kapitalâ dovelo je u Francuskoj do niza špekulacija, kojima je kao izgovor poslužilo eksploatisanje kalifornijskih rudnika zlata u velikim razmerama. Pojavilo se mnoštvo društava čiji su se niski iznosi akcija i socijalistički obojeni prospekti obraćali direktno kesama sitnih buržuja i radnika, a koja se sva skupa svode na ono čisto podvaljivanje koje je svojstveno samo Francuzima i Kinezima. Jedno od tih društava čak direktno protežira vlada. Carine na uvoz u Francusku iznosile su za prvih devet meseci 1848. 63 miliona franaka, 1849. godine 95 miliona franaka, i 1850. godine 93 miliona franaka. One su, uostalom, u septembru 1850. godine opet porasle za više od milion franaka u poređenju s istim mesecom 1849. I izvoz je porastao 1849, a još više 1850.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 370-372 i 376-384. — ² Ovaj uvodni pasus napisao je Engels za izdanje od 1895.

Najubedljiviji dokaz ponovnog prosperiteta jeste to što je zakonom od 6. avgusta 1850. opet uvedeno plaćanje u gotovu u Francuskoj banci. Petnaestog marta 1848. banka je bila ovlašćena da obustavi svoja gotovinska plaćanja. Opticaj njenih novčanica, uključujući i banke u provincijama, iznosio je tada 373 miliona franaka (14 920 000 funti sterlinga). Drugog novembra 1849. taj opticaj je iznosio 482 miliona franaka ili 19 280 000 funti sterlinga, što je predstavljalo povećanje od 4 360 000 funti sterlinga, a drugog septembra 1850 — 496 miliona franaka, ili 19 840 000 funti sterlinga, tj. povećanje od oko 5 miliona funti. Pri tom nije nastupila nikakva devalvacija novčanica; naprotiv, povećani opticaj novčanica bio je praćen sve većim gomilanjem zlata i srebra u podrumima banke, tako da se u leto 1850. metalna rezerva popela na otprilike 14 miliona funti sterlinga, na sumu nečuvenu u Francuskoj. To što je banka na taj način došla u situaciju da opticaj svojih novčanica, pa samim tim i svoj aktivni kapital poveća za 123 miliona franaka, ili 5 miliona funti sterlinga, ubedljivo dokazuje koliko je bilo tačno naše tvrđenje u jednoj ranijoj svesci časopisa¹ da revolucija ne samo što nije srušila nego je, naprotiv, čak ojačala finansijsku aristokratiju. Još očigledniji postaje taj rezultat iz sledećeg pregleda francuskog bankovnog zakonodavstva iz poslednjih godina. Desetog juna 1847. banka je ovlašćena da izdaje novčanice od 200 franaka; do tada je najmanja novčanica bila novčanica od 500 franaka. Dekretom od 15. marta 1848. novčanice Francuske banke bile su proglašene za zakonsko sredstvo plaćanja, a banka oslobođena obaveze da ih zamenjuje za zvečeću monetu. Njeno izdavanje novčanica bilo je ograničeno na 350 miliona franaka. Banka je u isto vreme ovlašćena da emituje novčanice od 100 franaka. Dekretom od 27. aprila naređeno je da se departmanske banke spoje s Francuskom bankom; drugim dekretom, od 2. maja 1848, Francuska banka ovlašćena je da emisiju novčanica poveća na 452 miliona franaka. Dekret od 22. decembra 1849. povećao je maksimum emitovanih novčanica na 525 miliona franaka. Najzad je zakonom od 6. avgusta 1850. ponovo uvedeno pravo zamenjivanja novčanica za monetu. Te činjenice — neprestani porast opticaja novčanica, koncentrisanje celokupnog francuskog kredita u rukama banke i gomilanje sveg francuskog zlata i srebra u trezorima banke — dovele su g. Proudhona do zaključka da banka sad mora zbaciti svoju staru zmijsku košuljicu i pretvoriti se u prudonovsku narodnu banku.^[62] Nije ni bilo potrebno da g. Proudhon poznaje istoriju engleske bankovne restrikcije od 1797. do 1819^[63], trebalo je samo da pogleda preko Kanala da bi video kako ta činjenica, za koju on u istoriji buržoaskog društva nikad nije čuo, predstavlja najnormalniju buržoasku pojavu, samo što je ona sad u Francuskoj prvi put nastupila. Vidimo da su tobožnji revolucionarni teoretičari, koji su posle privremene vlade u Parizu vodili glavnu reč

¹ Vidi u ovom tomu, str. 64—68.

bili isto tolike neznalice u pitanju prirode i rezultata preduzetih mera kao i sama gospoda iz privremene vlade.

I pored industrijskog i trgovinskog prosperiteta koji trenutno vlada u Francuskoj, masa stanovništva, 25 miliona seljaka, trpi od jake depresije. Dobre žetve poslednjih godina oborile su cene žita u Francuskoj još mnogo niže nego u Engleskoj, a položaj prezaduženih, od zeleniša iscedenih i porezima pritisnutih seljaka pre je sve nego sjajan. Ali istorija poslednje tri godine je pokazala dovoljno jasno da je ta klasa stanovništva apsolutno nesposobna za revolucionarnu inicijativu.

Kao i period krize, tako i period prosperiteta nastupa na Kontinentu kasnije nego u Engleskoj. Primarni proces vrši se uvek u Engleskoj; ona je demijurg buržoaskog kosmosa. Razne faze ciklusa kroz koji buržoasko društvo stalno iznova prolazi nastupaju na Kontinentu u sekundarnom i tercijarnom obliku. Prvo, Kontinent je izvezio u Englesku neuporedivo više nego u ma koju drugu zemlju. A ovaj izvoz u Englesku zavisi, opet, od stanja Engleske, naročito na prekookeanskim tržištima. Zatim, Engleska izvozi u prekookeanske zemlje neuporedivo više nego ceo Kontinent, tako da je količina kontinentalnog izvoza u te zemlje uvek zavisna od prekookeanskog izvoza Engleske. Zato, ako krize najpre na Kontinentu rađaju revolucije, ipak se njihov uzrok uvek nalazi u Engleskoj. U ekstremitetima buržoaskog tela mora, naravno, pre doći do katastrofe nego u njegovom srcu, gde je mogućnost kompenziranja veća. S druge strane, stepen povratnog dejstva kontinentalnih revolucija na Englesku ujedno je i termometar koji pokazuje koliko te revolucije stvarno dovode u pitanje osnove životnih uslova buržoazije ili ukoliko one pogadaju samo njihove političke tvorevine.

Pri tom opštem prosperitetu, kad se proizvodne snage buržoaskog društva razvijaju toliko bujno koliko je to uopšte moguće u okviru buržoaskih odnosa, o stvarnoj revoluciji ne može biti ni govora. Takva revolucija je moguća samo u periodima u kojima ova *oba faktora, moderne proizvodne snage i buržoaski oblici proizvodnje, dolaze u međusobnu protivrečnost*. Razne svade u koje se sada upuštaju predstavnici pojedinih frakcija kontinentalne Stranke reda i u kojima jedni druge kompromituju, nikako ne vode novim revolucijama, već naprotiv, te svade su moguće samo zato što je osnova društvenih odnosa u ovom momentu veoma sigurna i — što reakcija ne zna — sasvim *buržoaska*. O nju će se razbiti svi pokušaji reakcije da sputa buržoaski razvitak, kao i sve moralno negodovanje i sve vatrene proklamacije demokrata. *Nova revolucija moguća je samo kao posledica nove krize. Ali ona je isto tako neminovna kao i ova.*

Pređimo sad na *Francusku*.

Time što je izazvao ponovne izbore od 28. aprila, narod je sam poništio pobjedu koju je u savezu sa sitnom buržoazijom izvojevao na izborima od 10. marta. Osim u Parizu, Vidal je bio izabran i na

donjoj Rajni. Pariski komitet, u kome su Montanja i sitna buržoazija bile snažno zastupljene, naveo ga je da prihvati donjorajnski mandat. Pobjeda od 10. marta nije više bila odlučujuća pobjeda; dan konačne odluke ponovo je bio odgođen, napetost u narodu je popuštala, on se navikavao na legalne trijumfe umesto na revolucionarne. Revolucionarni smisao 10. marta, rehabilitacija junskog ustanka, bio je, najzad, potpuno poništen kandidaturom Eugène-a Sue-a, sentimentalno-malogradanskog socijalfantaste, koju je proletarijat u najboljem slučaju mogao primiti kao vic, za ljubav grizetama. Nasuprot toj dobronamernoj kandidaturi, Stranka reda, ohrabrena kolebljivom politikom svojih protivnika, istakla je kandidata koji je trebalo da predstavlja junsku *pobedu*. Taj komični kandidat bio je spartanski otac porodice, Leclerc, čiju je herojsku opremu štampa, međutim, skinula komad po komad, i koji je na izborima pretrpeo sjajan poraz. Nova izborna pobjeda od 28. aprila udarila je Montanji i sitnoj buržoaziji u glavu. Montanja je u mislima već likovala što će moći do postigne cilj svojih želja čisto legalnim putem, bez nove revolucije, koja bi ponovo izbacila proletarijat u prvi plan; ona je čvrsto verovala da će na novim izborima od 1852. opštim pravom glasa dovesti g. Ledru-Rollina na predsjedničku stolicu, a montanjarsku većinu u Skupštinu. Stranka reda, koju su novi izbori, Sue-jeva kandidatura i raspoloženje Montanje i sitne buržoazije potpuno uverili da su ove posljednje odlučile da po svaku cenu ostanu mirne, odgovorila je na obe izborne pobjede *izbornim zakonom* koji je ukidao opšte pravo glasa.

Vlada se dobro čuvala da taj predlog zakona donese na svoju vlastitu odgovornost. Ona je tobože učinila ustupak većini, poverivši izradu nacрта velikodostojnicima te većine, sedamnaestorici birgrava⁶⁴. Nije, dakle, vlada predložila Skupštini, nego je većina Skupštine predložila samoj sebi da ukine opšte pravo glasa.

Osmog maja projekt je podnesen Skupštini. Sva socijaldemokratska štampa ustala je da u jedan glas narodu propoveda dostojanstveno držanje, *calme majestueux*¹, pasivnost i poverenje u svoje predstavnike. Svaki članak tih listova bio je priznanje da bi revolucija u prvom redu uništila takozvanu revolucionarnu štampu i da je sad, dakle, u pitanju njeno samoodržanje. Tobožnja revolucionarna štampa odala je svu svoju tajnu. Ona je potpisala svoju sopstvenu smrtnu presudu.

Dvadeset prvog maja Montanja je iznela pitanje na prethodnu diskusiju i predložila da se ceo nacrt odbaci, jer narušava ustav. Stranka reda je odgovorila da će ustav, ako bude potrebno, biti narušen, ali sad to nije potrebno, jer ustav dopušta svako tumačenje i jer je jedino većina kompetentna da odlučuje o tome koje je tumačenje pravilno. Neobuzdano divljim Thiers-ovim i Montalembert-ovim napadima Montanja je suprotstavila pristojan i prosvetćen humanizam. Ona se pozivala na pravni temelj; Stranka reda ukazala joj je na te-

¹ veličanstveno spokojstvo

melj na kome počiva pravo, na buržoasku svojinu. Montanja je zakukala: Zar zaista hoće po svaku cenu da izazovu revoluciju? Stranka reda je odvrtila: Mi ćemo znati da je dočekamo.

Dvadeset drugog maja završena je prethodna diskusija o tom pitanju sa 462 glasa prema 227 glasova. Oni isti ljudi koji su tako svečano i tako temeljito dokazivali da se Nacionalna skupština i svaki pojedini poslanik odriču svog mandata čim se odriču naroda koji im je dao mandat, ostali su da i dalje sede na svojim mestima i hteli su sad najedanput da umesto njih radi zemlja, i to putem peticija, a sedeli su i dalje nepomično i kad je 31. maja zakon sjajno prošao. Pokušali su da se osvete jednim protestom, u kome su zapisnički utvrdili da nisu krivi za nasilje nad ustavom, protestom koji čak nisu uložili otvoreno, nego su ga krišom gurnuli u predsednikov džep.

Prisustvo vojske od 150 000 ljudi u Parizu, odugovlačenje odluke, stišavanje duhova od strane štampe, malodušnost Montanje i novoizabranih poslanika, veličanstveni mir sitnih buržuja, a pre svega trgovinski i industrijski prosperitet, sprečavali su svaki revolucionarni pokušaj proletarijata.

Opšte pravo glasa izvršilo je svoju misiju. Većina naroda prošla je kroz njegovu školu, što je uloga koju je ono jedino i moglo da odigra u revolucionarnoj epohi. Njega je morala ukinuti ili revolucija ili reakcija.

Još veću energiju razvila je Montanja jednom drugom prilikom, koja je iskrsla uskoro posle toga. Ministar vojske D'Hautpoul sa skupštinske govornice je nazvao februarsku revoluciju kobnom katastrofom. Govornicima Montanje, koji su se, kao i uvek, odlikovali bučnim izražavanjem svog moralnog negodovanja, predsednik Dupin nije dao reč. Girardin je predložio Montanji da odmah grupno napusti dvoranu. Rezultat: Montanja je ostala na svom mestu, a Girardin je, kao nedostojan, izbačen iz njene sredine.

Izbornom zakonu bila je potrebna još jedna dopuna — nov zakon o štampi. Na njega nije trebalo dugo čekati. Vladin nacrt zakona, mnogostruko pooštren amandmanima Stranke reda, povisivao je kauce, predviđao specijalnu taksu na romane koji se štampaju kao feljtoni (odgovor na izbor Eugène-a Sue-a), oporezivao sve spise, do izvesnog broja tabaka, koji izlaze u nedeljnim ili mesečnim sveskama, i, najzad, naređivao da svaki članak u listu mora nositi potpis autora. Odredbe o kauciji ubijale su takozvanu revolucionarnu štampu; narod je u njenoj propasti video satisfakciju za ukidanje opšteg prava glasa. Medutim, ni tendencija ni dejstvo novog zakona nisu se ograničavali samo na taj deo štampe. Dok je dnevna štampa bila anonimna, ona je bila organ širokog i bezimnog javnog mnenja; bila je treća sila u državi. Potpisivanjem svakog članka, list se pretvarao u prostu kolekciju literarnih priloga od manje ili više poznatih lica. Svaki članak srozavao se na nivo oglasa. Dotad su listovi cirkulisali kao papirni novac javnog mnenja; sad su se pretvorili u više ili manje rdave solo-

-menice, čiji bonitet i sposobnost za promet ne zavise samo od kredita izdavača menice nego i indosanta. Štampa Stranke reda agitovala je kako za ukidanje opšteg prava glasa tako i za krajnje mere protiv »rdave« štampe. Međutim, čak ni »dobra« štampa sa svojom neprijatnom anonimnošću nije bila po ukusu Stranke reda, a još manje njenih pojedinih provincijskih predstavnika. Ona je za sebe tražila samo još plaćenog pisca, s imenom, adresom i ličnim opisom. Uzalud se »dobra« štampa tužila na nezahvalnost kojom se plaćaju njene usluge. Zakon je prošao, i odredba da se članci potpisuju pogodila je pre svega nju. Imena republikanskih novinara bila su prilično poznata; ali uvažene firme kao »Journal des Débats«, »L'Assemblée nationale«⁽⁶⁵⁾, »Le Constitutionnel«⁽⁶⁶⁾ itd. itd. izgledale su jaderno sa svojom toliko reklamiranom državnom mudrošću kad se misteriozna kompanija odjedanput raspala u potkupljiva penny-a-liners¹ s dugom praksom, koja su za novac branila sve moguće stvari, kao Granier de Cassagnac, ili stare mlakonje koji su sami sebe nazivali državicima, kao Caperfigue, ili kaćiperna gundala kao što je g. Lemoine iz lista »Débats«

U debati o zakonu o štampi Montanja se već bila srozala na takav stepen moralnog pada da se morala ograničiti na to da aplaudira sjajnim tiradama stare lujfilipovske znamenitosti, g. Victora Hugoa.

S izbornim zakonom i sa zakonom o štampi revolucionarna i demokratska stranka sišla je sa službene pozornice. Pre nego što će poći kući, ubrzo posle završetka zasedanja, obe frakcije Montanje, socijalistički demokrati i demokratski socijalisti, izdale su dva manifesta⁽⁶⁷⁾, dva testimonia paupertatis², u kojima su dokazivale da su, iako sila i uspeh nisu nikad bili na njihovoj strani, one ipak uvek bile na strani večnog prava i svih ostalih večnih istina.

Pogledajmo sad Stranku reda. List »N. Rh. Z.« pisao je u svesci 3, strana 16³: »Nasuprot restauracijskim težnjama ujedinjenih orleanista i legitimista, Bonaparta zastupa pravni osnov svoje stvarne moći — republiku; nasuprot Bonapartinim restauracijskim težnjama, Stranka reda zastupa pravni osnov svoje zajedničke vlasti — republiku; nasuprot orleanistima zastupaju legitimisti, nasuprot legitimistima zastupaju orleanisti status quo — republiku. Sve te frakcije Stranke reda, od kojih svaka ima in petto svog vlastitog kralja i svoju vlastitu restauraciju, suprotstavljaju, svaka sa svoje strane, uzurpatorskim i buntovničkim težnjama svojih suparnika zajedničku vladavinu buržoazije, oblik u kome se posebne pretenzije neutrališu i ostaju sačuvane — republiku... I Thiers je govorio istinitije nego što je slutio kad je rekao: »Mi, rojalisti, pravi smo stubovi ustavne republike.«

Ta komedija ovih républicains malgré eux⁴, mržnja prema status quo-u i njegovo stalno učvršćivanje; neprestana trvenja između Bonaparte i Nacionalne skupštine; stalno obnavljana opasnost za Stranku

¹ piskarala — ² uverenja o siromaštvu — ³ vidi u ovom tomu, str. 65.
— ⁴ republikanaca protiv svoje volje

reda da će se raspasti na svoje sastavne delove i stalno ponavljano zbijanje njenih frakcija; pokušaj svake frakcije da svaku pobjedu nad zajedničkim neprijateljem pretvori u poraz svojih privremenih saveznika; međusobna zavist, pizma, huškanje, neumorno potrzanje mačeva koje se uvek svršava jednim baisier-Lamourette^[68] — cela ta bljutava komedija zabluda nikad se nije razvijala u tako klasičnom vidu kao za poslednjih šest meseci.

Stranka reda smatrala je izborni zakon ujedno i kao pobjedu nad Bonapartom. Zar vlada nije dala ostavku, prenoseći na Komisiju sedamnaestorice redigovanje svog sopstvenog predloga i odgovornost za njega? I zar se nije glavna Bonapartina snaga protiv Skupštine sastojala u tome što je bio izabranik šest miliona ljudi? — Bonaparta je i sam gledao na izborni zakon kao na ustupak Skupštini, kojim je kupio harmoniju između zakonodavne i izvršne vlasti. Kao platu za to tražio je taj ordinarni avanturist povišenje svoje civilne liste za tri miliona. Zar je Nacionalna skupština smela da se upusti u sukob s izvršnom vlašću u trenutku kad je veliku većinu Francuza stavila van zakona? Ona je planula, i izgledalo je da će terati mak na konac; njena komisija je odbacila predlog; bonapartistička štampa je pretila i ukazivala na razbaštinjeni narod lišen prava glasa; bilo je mnogo bučnih pokušaja sporazuma, i Skupština je najzad popustila na delu, ali se u isti mah osvetila u načelu. Umesto godišnjeg principiijnog povećanja civilne liste za tri miliona, odobrila je Bonaparti jednokratnu pomoć od 2 160 000 franaka. I time nezadovoljna, ona je i taj ustupak učinila tek pošto se za njega založio Changarnier, general Stranke reda i nametnuti pokrovitelj Bonapartin. Ona je, dakle, ta dva miliona odobrila u stvari Changarnier-u, a ne Bonaparti.

Taj de mauvaise grâce¹ bačeni poklon Bonaparta je primio sasvim u duhu darodavca. Bonapartistička štampa ponovo je zagalamila protiv Nacionalne skupštine. Kad je u debati o zakonu o štampi podnesen amandman o potpisivanju članaka, uperen opet naročito protiv drugorazrednih listova, predstavnika Bonapartinih privatnih interesa, glavni bonapartistički organ »Le Pouvoir«^[69] doneo je otvoren i žestok napad na Nacionalnu skupštinu. Ministri su se morali pred Skupštinom odreći tog lista; odgovorni urednik lista »Le Pouvoir« pozvan je na odgovornost pred Nacionalnom skupštinom i osuđen na najvišu novčanu kaznu od 5000 franaka. Sutradan je »Le Pouvoir« objavio još mnogo drskiji članak protiv Skupštine, a kao revanš vlade, sudovi su odmah pokrenuli postupak protiv više legitimističkih listova zbog povrede ustava.

Najzad je došlo na red pitanje o odlaganju zasedanja Skupštine. Bonaparta je želeo to odlaganje da bi mogao operisati neometan od Skupštine. Stranka reda ga je želela delimično radi sprovođenja svojih frakcijskih intriga, a delimično radi zadovoljavanja privatnih interesa

¹ protiv volje

pojedinih poslanika. I Bonaparti i Skupštini bilo je to potrebno da bi učvrstili i proširili pobjedu reakcije u provinciji. Skupština je stoga odgodila svoje sednice od 11. avgusta do 11. novembra. Ali kako Bonaparta nije uopšte krio da mu je stalo jedino do toga da se reši neugodnog nadzora Nacionalne skupštine, Skupština je samom votumu poverenja udarila pečat nepoverenja prema predsedniku. U stalnu komisiju od 28 članova, koja je ostala da za vreme ferija čuva kreposti republike, nije ušao nijedan bonapartist.^[70] Umesto njih bilo je izabrano čak nekoliko republikanaca iz listova »Le Siècle« i »Le National«, da bi se predsedniku pokazala privrženost većine ustavnoj republici.

Neko vreme pre, a naročito neposredno posle odlaganja zasedanja Skupštine, izgledalo je da obe velike frakcije Stranke reda, orleanisti i legitimisti, žele da se izmire, i to stapanjem dveju kraljevskih kuća, pod čijim se zastavama bore. Listovi su bili puni predloga za izmirenje, o kojima se diskutovalo kraj bolesničke postelje Louis-a-Philippe-a u Sen-Leonaru, kad smrt Louis-a-Philippe-a iznenada uprosti situaciju. Louis-Philippe je bio uzurpator, Henriju V bio je otet presto, a grof od Pariza, pošto Henri V nije imao dece, bio je njegov zakoniti naslednik prestola. Sad je otpao svaki razlog protiv stapanja oba dinastička interesa. Ali tek sad su obe frakcije buržoazije najzad otkrile da ih nije delio zanos određenim kraljevskim domom, nego da su, naprotiv, njihovi različiti klasni interesi razdvajali obe dinastije. Vest o smrti Louis-a-Philippe-a zatekla je legitimiste u rezidenciji Henrija V u Vizbadenu, kuda su bili pošli na poklonjenje, isto onako kao što su njihovi konkurenti bili pošli u Sen-Leonar. Legitimisti su odmah obrazovali vladu^[71] in partibus infidelium^[72], u koju su većim delom ušli članovi pomenute komisije čuvara vrlina republike, i koja je prilikom jednog sukoba u stranci istupila s najotvorenijom proklamacijom prava po milosti božjoj. Orleanisti su likovali povodom kompromitujućeg skandala koji je taj manifest^[73] izazvao u štampi i nisu ni za trenutak krili svoje otvoreno neprijateljstvo prema legitimistima.

Za vreme ferija Nacionalne skupštine sastale su se departmanske predstavničke skupštine. Većina njih izjasnila se za reviziju ustava s više ili manje klauzula, tj. izjasnila se za jednu ne pobliže određenu restauraciju monarhije, za jedno »rešenje«, a ujedno je priznala da je odveć nekompetentna i odveć kukavička da bi to rešenje našla. Bonapartistička frakcija odmah je tu želju za revizijom protumačila u smislu produženja Bonapartinog predsednikovanja.

Vladajuća klasa nije nipošto mogla da dopusti ustavno rešenje — da Bonaparta odstupi u maju 1852, da svi birači u zemlji odmah izaberu novog predsednika; da jedna posebna, u tu svrhu izabrana revizionarna skupština revidira ustav u toku prvih meseci vlasti novog predsednika. Dan novih predsedničkih izbora bio bi dan sastanka svih neprijateljskih stranaka, legitimista, orleanista, buržoaskih republikanaca, revolucionara. Nasilno razračunavanje između raznih frakcija bilo bi neminovno. Kad bi Stranci reda i pošlo za rukom da

se složi s kandidaturom jednog neutralnog čoveka izvan dinastičkih porodica, opet bi protiv njega istupio Bonaparta. Stranka reda prinuđena je da u svojoj borbi protiv naroda stalno jača moć izvršne vlasti. Svako jačanje izvršne vlasti jača vlast njenog nosioca, Bonaparte. Zato u istoj meri u kojoj Stranka reda jača svoju zajedničku vlast, ona jača i sredstva borbe Bonapartinih dinastičkih pretenzija, povećava njegove izgleda da na dan odluke silom osujeti ustavno rešenje. Tada Bonaparta u borbi protiv Stranke reda neće zastati pred povredom jednog stuba ustava, kao što ni Stranka reda boreći se protiv naroda prilikom donošenja izbornog zakona nije zastala pred povredom drugog stuba. On bi, po svoj prilici, suprotstavljajući se Skupštini, čak apelovao na opšte pravo glasa. Jednom rečju, ustavno rešenje dovodi u pitanje ceo politički status quo, a iza ugrožavanja status quo-a buržuj vidi haos, anarhiju, građanski rat. On vidi da će prve nedelje u maju 1852. doći u pitanje njegove kupovine i prodaje, njegove menice, njegove ženidbene kombinacije, njegovi kod beležnika sklopljeni ugovori, njegove hipoteke, njegove zemljišne rente, kirije, profiti, svi njegovi ugovori i izvori prihoda, a tom riziku on ne može da se izloži. Iza ugrožavanja političkog status quo-a krije se opasnost sloma celog buržoaskog društva. Jedino moguće rešenje za buržoaziju jeste odgaganje rešenja. Ona može spasti ustavnu republiku samo povredom ustava, produženjem predsednikove vlasti. To je i poslednja reč štampe Stranke reda posle dugotrajnih i dubokoumnih debata o »rešenjima« kojima se ona posvetila posle zasedanja generalnih veća. Moćna Stranka reda primorana je tako, na svoju sramotu, da smešnu, ordinarnu i njoj mrsku ličnost pseudo-Bonaparte uzima ozbiljno.

Ta prljava figura isto se tako varala u pogledu uzroka koji su joj sve više davali karakter neophodne ličnosti. Dok je njegova stranka imala dovoljno pronicljivosti da sve veći Bonapartin značaj pripiše okolnostima, on sam je verovao da za njega ima da zahvali isključivo čarobnoj moći svog imena i svom neprekidnom karikiranju Napoléona. Iz dana u dan postajao je sve preduzimljiviji. Hodočašćima u Sen-Leonar i Vizbaden suprotstavio je svoja putovanja po Francuskoj. Bonapartisti su se tako malo uzdali u magično dejstvo njegove ličnosti da su svuda s njim slali kao *claqueurs*¹ ljude iz Društva 10. decembra^[74], te organizacije pariskog lumpenproletarijata, trpajući ih masovno u vozove i diližanse. Oni su svojoj marioneti stavljali u usta govore u kojima se, već prema prijemu u raznim gradovima, kao deviza predsednikove politike proglašavala čas republikanska rezignacija, čas izdržljivost i upornost. Uprkos svim manevrima, ta putovanja nisu ni najmanje ličila na trijumfalne pohode.

Verujući da je na taj način oduševio narod, Bonaparta se dao na posao da pridobije vojsku. On je na Satorijskoj ravnici, kraj Versaja, priređivao velike vojne smotre, na kojima je pokušavao da kupi vojnike

¹ najmljene pljeskače

kobasicama s belim lukom, šampanjcem i cigarama. Ako je pravi Napoléon umeo da u štramacima svojih osvajačkih pohoda obodri svoje izmorene vojnike iznenadnom patrijarhalnom familijarnošću, pseudo-Napoléon je verovao da mu trupe kliču iz zahvalnosti: Vive Napoléon, vive le saucisson! tj.: Živela kobasica¹, živeo lakrdijaš!²

Te smotre dovele su do izbijanja dugo prikrivanog razdora između Bonaparte i njegovog ministra vojske D'Hautpoula, s jedne strane, i Changarnier-a, s druge strane. U Changarnier-u je Stranka reda našla svog stvarno neutralnog čoveka, kod koga nije moglo biti ni govora o vlastitim dinastičkim pretenzijama. Ona je njega odredila za Bonapartina naslednika. Changarnier je, uz to, svojim istupanjem 29. januara i 13. juna 1849. postao veliki vojskovođa Stranke reda, moderni Aleksandar, čija je brutalna intervencija u očima plašljivog buržuja preseklala Gordijev čvor revolucije. U stvari isto toliko smešan kao i Bonaparta, on je na veoma jeftin način postao sila, i Nacionalna skupština ga je suprotstavila predsedniku kao njegovu kontrolu. On sam je, na primer u pitanju dotacije, koketovao ulogom Bonapartinog pokrovitelja i sve nadmenije se ponašao prema njemu i njegovim ministrima. Kad se prilikom donošenja novog izbornog zakona očekivao ustanak, on je svojim oficirima zabranio da primaju bilo kakva naređenja od ministra vojske ili od predsednika. Štampa je doprinela da poraste Changarnier-ov lik. Nemajući velikih ličnosti uopšte, Stranka reda je, naravno, bila prinuđena da snagu koja je nedostajala celoj njenoj klasi pripiše jednoj individui i nju na taj način naduje u džina. Tako je nastao mit o Changarnier-u, »bedemu društva«. Naduveno šarlatanstvo, tajanstvenost i važnost s kojima se Changarnier udostojio da ponese svet na svojim plećima, čine najkomičniji kontrast događajima za vreme i posle smotre kod Satorija, koji su nepobitno dokazali da je dovoljan samo potez pera Bonaparte, te neizmerno male veličine, da se ta fantastična izlučevina straha buržoazije, kolos Changarnier, svede na dimenzije osrednjosti, i da se on, heroj koji spasava društvo, pretvori u generala u penziji.

Bonaparta se već duže vreme svetio Changarnier-u podstičući svog ministra vojske na disciplinske sukobe s neugodnim pokroviteljem. Poslednja smotra kod Satorija raspirila je, najzad, staru mržnju. Ustavno negodovanje Changarnier-ovo prešlo je sve granice kad je on video da konjički pukovi defiluju s protivustavnim poklicem: Vive l'empereur!³ Da bi preduhitrio neprijatne debate o tom poklicu na predstojećem zasedanju Skupštine, Bonaparta je udaljio ministra vojske D'Hautpoula, postavivši ga za guvernera Alžira. Na njegovo mesto postavio je jednog pouzdanog starog generala iz doba carstva, koji po brutalnosti nije nimalo zaostajao za Changarnier-om. Ali da otpuštanje D'Hautpoula ne bi izgledalo kao ustupak Changarnier-u, on

¹ nem.: Wurst — ² nem.: Hanswurst (na nem. igra reči: Es lebe die Wurst, es lebe der Hanswurst!) — ³ Živeo car!

je istovremeno premestio generala Neumayera, desnu ruku velikog spasioca društva, iz Pariza u Nant. Neumayer je bio taj koji je prilikom poslednje smotre udesio da čitava pešadija prodefiluje s ledenim ćutanjem pored Napoléonovog naslednika. Changarnier, lično pogoden Neumayerovim premeštajem, protestovao je i pretio. Uzalud. Posle dvodnevni pregovora pojavio se u listu »Le Moniteur« dekreto o Neumayerovom premeštaju, a heroju reda nije preostalo ništa drugo nego da se pokori disciplini ili da podnese ostavku.

Bonapartina borba sa Changarnier-om je nastavak njegove borbe sa Strankom reda. Novo zasedanje Nacionalne skupštine 11. novembra počće, stoga, pod rdavim znamenjima. To će biti bura u čaši vode. U suštini, nastaviće se stara igra. Većina Stranke reda, uprkos galami čuvara principa raznih njenih frakcija, biće prinuđena da predsedniku produži vlast. Isto tako će Bonaparta, uprkos svim ranijim protestima, slomljen već nestašicom novca, primiti to produženje vlasti kao prostu punomoć iz ruku Nacionalne skupštine. Na taj način rešenje se odgađa, status quo se zadržava, jedna frakcija Stranke reda kompromituje, slabi, onemogućava drugu, proširuju se i teraju do kraja represije protiv zajedničkog neprijatelja — narodne mase, dok sami ekonomski odnosi opet ne dostignu tačku razvoja na kojoj će nova eksplozija baciti u vazduh sve te zavađene stranke zajedno s njihovom ustavnom republikom.

Uostalom, radi umirenja buržuja mora se reći da zbog skandala između Bonaparte i Stranke reda propada na berzi velik broj sitnih kapitalista, a njihova imovina prelazi u džepove krupnih berzanskih vukova.

FRIEDRICH ENGELS

Nemačka kampanja
za državni ustav^[75]

Naslov originala:

Die deutsche Reichsverfassungskampagne

Pisano od kraja avgusta 1849. do februara 1850. Prvi put objavljeno u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, u sveskama 1 (za januar 1850), 2 (za februar 1850) i 3 (za mart 1850). Ovde se objavljuje prema izdanju: Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*, Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 111 — 197.

Hecker, Struve, Blenker, Zitz und Blum,
 Bringt die deutschen Fürsten um!⁽¹⁷⁶⁾

U ovom refrenu, koji se iz grla pripadnika južnonemačke »narodne straže« orio po svima drumovima i gostionicama od Falačke do švajcarske granice, pevan prema poznatoj melodiji o morem zapljuskivanoj zemlji, napola koral, a napola pesmica verglaša — u ovom refrenu sažeto je obuhvaćen sav karakter »veličanstvenog ustanka za državni ustav«.⁽¹⁷⁷⁾ Tu imate, u svega dva retka, njegove velikane, njegove krajnje ciljeve, njegovu valjanu čvrstinu uverenja, njegovu plemenitu mržnju prema »tiranima« i u isti mah čitavo njegovo shvaćanje društvenih i političkih prilika.

Među svima pokretima i trzavicama što su u Nemačkoj izazvani februarskom revolucijom i njenim daljim razvojem, kampanja za državni ustav ističe se svojim klasično nemačkim karakterom. Njen povod, njena pojava, njen stav, celi njen tok nosili su skroz-naskroz nemačko obeležje. Kao što junjski dani 1848. prikazuju stupanj društvenog i političkog razvoja Francuske, tako i kampanja za državni ustav označava stupanj društvenog i političkog razvoja Nemačke, a osobito južne Nemačke.

Duša čitavog pokreta bila je klasa *sitne buržoazije*, prvenstveno takozvani *građanski stalež*, a ta klasa preovlađuje upravo u Nemačkoj, osobito na jugu. Ta sitna buržoazija se u »martovskim udruženjima«⁽¹⁷⁸⁾, demokratsko-konstitucionalnim udruženjima, otadžbinskim udruženjima, u mnogobrojnim takozvanim demokratskim udruženjima i bezmalo u celoj demokratskoj štampi zaklinjala na državni ustav koliko masovnim toliko i bezazlenim Gritli-zakletvama⁽¹⁷⁹⁾ i vodila borbu protiv »renitentnih« kneževa, kojoj je, doduše, jedini rezultat u prvi mah bila samo sopstvena uzvišena svest o ispoljenoj građanskoj dužnosti. Ta sitna buržoazija je, zastupljena odlučnom i takozvanom krajnjom levicom Frankfurtske skupštine, dakle posebno štutgartskim parlamentom i »Državnim namesništvom«⁽¹⁸⁰⁾, liferovala zvanične vrhove celom pokretu; najzad, sitna buržoazija je vladala u lokalnim zemaljskim odborima, u odborima bezbednosti, privremenim vladama i konstituantama, koji su u Saksoniji, na Rajni i u južnoj Nemačkoj stekli veće ili manje zasluge za državni ustav.

¹ ... smaknite nemačke kneževe!

Sitna buržoazija bi, da je zavisilo od nje, teško napustila pravno tlo zakonite, tihe i vrle borbe i umesto takozvanog duhovnog oružja latila se musketa i kamenica. Istorija svih političkih pokreta od 1830. naovamo, u Nemačkoj kao i u Francuskoj i Engleskoj, pokazuje nam tu klasu uvek kao razmetljivu, svečanim obećanjima štedru i mestimično čak ekstremnu na rečima, dokle god ne vidi neku opasnost; kao plašljivu, uzdržljivu i popustljivu čim je na pomolu i najmanja opasnost; kao zgranutu, zabrinutu, kolebljivu čim druge klase prihvate i ozbiljno uzmu pokret koji je ona podstakla; pokazuju nam kako ona radi svoje malograđanske egzistencije izneverava ceo pokret čim dođe do borbe s oružjem u ruci — i najzad, kako je, usled svoje neodlučnosti, uvek u prvom redu ona nasamarena i zlostavljana čim reakcionarna stranka odnese pobedu.

Ali iza sitne buržoazije svuda stoje druge klase koje prihvataju od nje i u njenom interesu izazvani pokret, dajući mu određenije, odlučnije obeležje i nastojeći da njime po mogućstvu ovladaju: to su *proletarijat* i veliki deo *seljaštva*, kojima se, osim toga, obično pridružuje za neko vreme i naprednija frakcija sitne buržoazije.

Ove klase, na čelu s proletarijatom većih gradova, shvatile su svečana obećanja i uveravanja, data u interesu državnog ustava, ozbiljnije nego što je to sitnoburžoaskim agitatorima bilo po volji. Ako je sitna buržoazija bila voljna da, kao što se svakog trenutka zaklinjala, za državni ustav »založi imanje i život svoj«^[81], radnici, a u mnogim krajevima i seljaci, bili su spremni da to isto učine pod, doduše, prećutnim, ali svim strankama sasvim poznatim uslovom da, posle pobeđe, sitna buržoazija taj isti državni ustav brani upravo od tih istih proletera i seljaka. Ove klase terale su sitnu buržoaziju na otvoren raskid s postojećom državnom vlašću. Ako i nisu mogle sprečiti da ih njihovi čiftinski saveznici izdaju još u toku borbe, imale su bar satisfakciju da vide kako tu izdaju posle pobeđe kontrarevolucije kažnjavaju sami kontrarevolucionari.

Na drugoj strani, odlučnija frakcija krupnije i srednje buržoazije takođe se u početku pokreta pridružila sitnoj buržoaziji, upravo onako kako to nalazimo u svim ranijim sitnoburžoaskim pokretima u Engleskoj i Francuskoj. Buržoazija nikad ne vlada kao celina; ne računajući feudalne kaste koje su možda još sačuvale delić političke moći, čak se i krupna buržoazija, čim je odnela pobedu nad feudalizmom, cepa na jednu vladajuću i jednu opozicionu stranku, koje su obično predstavljene bankarima na jednoj, a fabrikantima na drugoj strani. Opoziciona, napredna frakcija krupne i srednje buržoazije ima tada, vladajućoj frakciji nasuprot, zajedničke interese sa sitnom buržoazijom i udružuje se s njom za zajedničku borbu. U Nemačkoj, gde je oružana kontrarevolucija uspostavila gotovo isključivu vladavinu vojske, birokratije i feudalnog plemstva, gde buržoazija uprkos još postojećim ustavnim oblicima igra samo veoma podređenu i skromnu ulogu, ima još mnogo više razloga za takvo udruživanje. Ali zato je nemačka bur-

žoazija i beskrajno malodušnija od engleske i francuske, i čim se ukaže i najmanja mogućnost povratka anarhije, tj. stvarne, presudne borbe, ona se sva naježena povlači s bojišta. Tako i ovog puta.

Trenutak, uostalom, nije bio nimalo nepovoljan za borbu. U Francuskoj su izbori bili na pragu; bez obzira na to da li će doneti većinu monarhistima ili crvenima, morali su da potisnu centre Ustavotvorne skupštine, da pojačaju ekstremne stranke i dovedu do brzog rešenja već akutne parlamentarne borbe nekim narodnim pokretom, ukratko: morali su doneti »une journées¹. U Italiji su se tukli pod zidinama Rima, i Rimska Republika odupirala se francuskoj invazionoju vojsci. U Ugarskoj su Mađari nezadrživo nadirali; carske čete oterane su preko Vaga i Lajte; u Beču, gde se ljudima pričinjalo da iz dana u dan čuju grmljavinu topova, svakog trenutka su očekivali mađarsku revolucionarnu vojsku; u Galiciju tek što nije stigao Dembinski s jednom poljsko-mađarskom armijom, a činilo se da će ruska intervencija, daleko od toga da Mađarima bude opasna, naprotiv, mađarsku borbu pretvoriti u evropsku. Najzad, Nemačka se nalazila u najvećem uzbuđenju; napredovanje kontrarevolucije, sve veća drskost soldateske, birokratije i plemstva, sve nove i nove izdaje starih liberala u ministarstvima, uzastopna verolomstva kneževa^[76] bacili su u naručje stranke pokreta čitave klase dotadašnjih pristalica reda i poretka.

U tim okolnostima razbuktala se borba koju ćemo opisati u sledećim odeljcima.

Nepotpunost i pometnja koje još vladaju u ovoj gradi, totalna nepouzdanost gotovo svih vesti koje bi se mogle usmeno prikupiti, sasvim lični motivi na kojima se zasnivaju svi napisi objavljeni dosad o ovoj borbi, onemogućuju kritički prikaz njenog celokupnog toka. U takvim okolnostima ne preostaje nam ništa drugo nego da se ograničimo na pričanje onog što smo sami videli i čuli. Srećom, to je potpuno dovoljno za isticanje karaktera cele kampanje; pa ako nam osim sopstvenog posmatranja saksonskog pokreta nedostaje i uvid u pohod Mieroslawskog na Nekar, »Neue Rheinische Zeitung« će valjda ubrzo naći priliku da bar o ovom potonjem pruži potrebna objašnjenja.^[82]

Mnogi od učesnika kampanje za državni ustav još su u zatvoru. Neki su našli priliku da se vrate svojim kućama, drugi, još u inostranstvu, čekaju takvu priliku iz dana u dan — a među njima nisu oni najgori. Čitaoci će shvatiti obzire koje dugujemo tim saborcima; smatraće prirodnim ako ponešto prećutimo; i mnogi koji je sada opet spokojan u zavičajju neće nam zameriti ako ga ne želimo kompromitovati iznošenjem ni onih događaja u kojima je ispoljio zaista sjajnu hrabrost.

¹ »veliki dan«

I

Rajnska Pruska

Pamtimo kako je oružani ustanak za državni ustav početkom maja izbio najpre u *Drezdenu*.^[83] Znamo kako su tamošnji borci na barikadama, potpomognuti od seljaka, a iznevereni od lajpciških čifta, posle šestodnevne borbe podlegli nadmoćnijoj sili. Nikad nisu imali više od 2500 boraca s veoma mešovitim oružjem, a svu njihovu artiljeriju predstavljala su dva-tri topčiča. Kraljevske trupe sastojale su se, osim od saksonskih bataljona, od dva pruska puka. Imale su na raspolaganju konjicu, artiljeriju, strelce i jedan bataljon naoružan ostragušama. Izgleda da su se kraljevske trupe u Drezdenu ponele s više kukavičluka^[76] nego drugde; ali je podjednako tačno da su se drezdenski borci protiv te nadmoćne sile borili hrabrije nego što se to inače događalo u kampanji za državni ustav. Istina, ulična borba je sasvim nešto drugo nego bitka na otvorenom polju.

Berlin je pod opsadnim stanjem i u toku razoružavanja ostao miran. Čak ni železnička pruga nije razorena da bi se dopremanje pruskih pojačanja zaustavilo već kod Berlina. Breslava je pokušala da pruži slab otpor na barikadama, na koji je vlada već odavno bila pripremljena, i time je samo utoliko sigurnije dospela pod diktaturu sabljaša. Ostali deo severne Nemačke, bez revolucionarnih središta, bio je paralizovan. Moglo se računati samo još na Rajnsku Prusku i na južnu Nemačku, a u južnoj Nemačkoj upravo se već pokrenula Falačka.

Rajnska Pruska važila je od 1815. kao jedna od najnaprednijih pokrajina Nemačke, i to opravdano. Ona je sjedinila dva preimućstva koja se ni u jednom drugom delu Nemačke ne nalaze spojena.

Rajnska Pruska deli s Luksemburgom, Rajnskim Hesenom i s Falačkom preimućstvo što je od 1795. učestvovala u francuskoj revoluciji i u društvenom, administrativnom i zakonodavnom konsolidovanju njenih rezultata pod Napoléonom. Kada je revolucionarna stranka poražena u Parizu, armije su revoluciju prenele preko granica. Pred ovim tek oslobođenim seljačkim sinovima raspršile su se ne samo vojske Svetog Rimskog Carstva nego i feudalna vladavina plemstva i popova. Od pre dva naraštaja, leva obala Rajne više ne zna za feuda-

lizam; plemić je lišen svojih privilegija, zemljišni posed prešao je iz njegovih i iz crkvenih ruku u ruke seljaka; zemljište je parcelisano, seljak je slobodan posednik kao u Francuskoj. Po gradovima su esnafi i patrijarhalna vlast patricija iščezli deset godina ranije nego bilo gde u Nemačkoj, ustupivši mesto slobodnoj konkurenciji, a Code Napoléon⁽⁸⁴⁾ je celo ovo izmenjeno stanje najzad sankcionisao u sklopu celokupnih revolucionarnih ustanova.

Rajnska Pruska, međutim, ima kao drugo preimućstvo — a u tome je njeno glavno prvenstvo u odnosu na ostale zemlje na levoj obali Rajne — najrazvijeniju i najraznovrsniju industriju u čitavoj Nemačkoj. U tri upravne oblasti: Ahenu, Kelnu i Diseldorfu zastupljene su gotovo sve grane industrije: predionice pamuka, vune i svile svih vrsta, sa od njih zavisnim branšama beljenja, štampanja i bojenja; livnice gvožđa i fabrike mašina, zatim rudnici, kovnice oružja i ostala industrija metala nalaze se ovde koncentrisani na prostoru od svega nekoliko kvadratnih milja i zapošljavaju stanovništvo čija je gustina nečuvena za Nemačku. Na Rajnsku pokrajinu nadovezuje se neposredno pokrajina Marka s rudnicima gvožđa i uglja, koja je snabdeva jednim delom sirovina i industrijski je povezana s njom. Najbolji vodeni put Nemačke, blizina mora, mineralno bogatstvo zemlje predstavljaju povoljne uslove za industriju, koja je, uz to, izgradila mnogobrojne železničke pruge i svoju železničku mrežu i dalje iz dana u dan upotpunjuje. U odnosu uzajamnog delovanja s industrijom stoji — za nemačke prilike — veoma obimna izvozna i uvozna trgovina sa svim delovima sveta, znatan direktan promet sa svim velikim stovarištima svetskog tržišta i srazmerna špekulacija sirovinama i akcijama železničkih društava. Ukratko, stepen industrijskog i trgovinskog razvoja Rajnske pokrajine, mada na svetskom tržištu prilično neznan, za Nemačku je ipak jedinstven.

Posledica ove — industrije — koja je procvetala takode pod revolucionarnom francuskom vladavinom — i s njom povezane trgovine u Rajnskoj Pruskoj jeste radanje jedne moćne industrijske i komercijalne krupne buržoazije i, nasuprot njoj, brojno velikog industrijskog proletarijata, dveju klasa koje u ostalim delovima Nemačke postoje samo mestimično i u začetku, ali koje gotovo isključivo dominiraju u osobenom političkom razvoju Rajnske pokrajine.

Nad ostalim nemačkim zemljama koje su Francuzi revolucionisali Rajnska Pruska ima preimućstvo *industrije*, a nad ostalim nemačkim industrijskim oblastima (Saksonijom i Šleskom) preimućstvo *francuske revolucije*. To je jedini deo Nemačke čiji je društveni razvoj gotovo sasvim dostigao visinu modernog građanskog društva: izgrađena industrija, razvijena trgovina, nagomilavanje kapitala, sloboda zemljišnog poseda; jaka buržoazija i masovni proletarijat po gradovima, dok na selu preovlađuju mnogobrojni i zadušeni sitni seljaci i vlast buržoazije nad proletarijatom kroz najamni odnos, nad seljaštvom pomoću hipoteke, nad sitnom buržoazijom pomoću konkurencije, i

najzad, sankcionisanje buržoaske vlasti delovanjem trgovačkih sudova, fabričkih sudova, buržoaske porote i celog materijalnog zakonodavstva.

Shvata li se sad mržnja Rajnlandana prema svemu što se zove prusko? Pruska je s Rajnskom pokrajinom i francusku revoluciju pripojila svojim državama i postupala je s Rajnlandanima ne samo kao s podjarmljenima i tuđinima nego čak kao s pobedenim pobunjenicima. Daleko od toga da porajnsko zakonodavstvo izgradi u duhu sve daljeg razvoja modernog građanskog društva, htela je Rajnlandanima da natovari čak i cepidlačko-feudalno-ćiftinsku mešavinu pruskog Zemaljskog prava^[85], koje jedva da još odgovara i istočnoj Pomeraniji.

Preokret posle februara 1848. jasno pokazuje izuzetni položaj Rajnske pokrajine. Ona je ne samo pruskoj nego i nemačkoj buržoaziji uopšte dala njene klasične zastupnike *Camphausena* i *Hansemana*; ona je nemačkom proletarijatu dala jedini organ u kojem je zastupljen ne samo frazom ili dobrom voljom nego i njegovim stvarnim interesima: list »*Neue Rheinische Zeitung*«.

Ali kako je došlo do toga da je Rajnska Pruska, uprkos svemu tome, tako malo učestvovala u revolucionarnim pokretima Nemačke?

Ne treba zaboraviti da pokret 1830. u interesu frazerskog i advokatskog konstitucionalizma nije mogao da privuče porajnsku buržoaziju Nemačke zaokupljenu mnogo realnijim, industrijskim poduhvatima; da je u to doba, dok se po nemačkim državicama još sanjalo o nemačkom carstvu, proletarijat u Rajnskoj Pruskoj već počeo otvoreno da istupa protiv buržoazije; da je od 1840. do 1847. na čelu građanskog, zaista ustavnog pokreta, stajala porajnska buržoazija i da je ona marta 1848. u Berlinu presudno pretegnula na kantar. Ali zašto Rajnska Pruska nikad ništa nije sprovela otvorenim ustankom, zašto nije mogla da ostvari ni opšti ustanak cele oblasti, to će najbolje pokazati jednostavni prikaz porajnske kampanje za državni ustav.

Borba u Drezdenu upravo se razbuktala; u Falačkoj mogla je svakog trenutka da plane. U Badenu, Virtembergu, u Franačkoj zakazani su veliki skupovi, i jedva se još krila rešenost da se odluka postigne oružjem. U celoj južnoj Nemačkoj trupe su bile kolebljive. Pruska nije bila ništa manje uskomešana. Proletarijat je samo čekao priliku da se osveti za podvalu kojom su ga lišili preimućstava za koja je verovao da ih je marta 1848. izvojevao. Sitna buržoazija je svuda bila u dejstvu nastojeći da sve nezadovoljne elemente zbije u jednu veliku konstitucionalnu stranku, a nadajući se da će vodstvo u njoj zadržati za sebe. Zaklinjanja da se zajedno s Frankfurtskom skupštinom istraje ili padne, da se imanje i život založe za državni ustav, punila su sve listove, orila se po svima klupskim dvoranama i pivnicama.

Tad je pruska vlada započela neprijateljstva pozivajući pod oružje veliki deo landvera^[86], osobito u Vestfaliji i na Rajni. Naredba za poziv usred mira bila je nezakonita i protiv nje je ustala ne samo sitna nego i krupnija buržoazija.

Kelnsko opštinsko veće sazvalo je kongres izaslanika porajnskih opštinskih veća. Vlada ga je zabranila; prenebregavši formu, kongres je održan uprkos zabrani. Opštinski većnici, zastupnici krupne i srednje buržoazije, izjasnili su se za državni ustav, zahtevali da ga pruska vlada usvoji i da ministarstvo da ostavku, kao i da se opozove naredba za pozivanje landvera a, u slučaju da ti zahtevi budu odbijeni, prilično jasno zapretili odvajanjem rajnskih oblasti od Pruske.

•Budući da je pruska vlada raspustila narodnu skupštinu, pošto se ova bila izjasnila za bezuslovno usvajanje nemačkog ustava od 28. marta ove godine i tako narod lišila njegovog predstavnništva i glasa u sadašnjem presudnom trenutku, sastali su se potpisani izaslanici gradova i opština Rajnske pokrajine da se posavetuju o potrebama otadžbine.

Skupština je pod predsedništvom izaslanika grada Trijera Zella i izaslanika grada Koblenca Wenera, i uz asistenciju zapisničara, izaslanika grada Kelna Boeckera, i izaslanika Diseldorfa Bloema II,

zaključila sledeće:

1. Izjavljuje da ustav nemačke države, kakav je 28. marta ove godine proglasila državna skupština, priznaje kao konačni zakon i da u sukobu koji je izazvala pruska vlada stoji na strani nemačke državne skupštine.

2. Skupština poziva ceo narod Rajnske pokrajine, a posebno sve muškarce sposobne za oružje, da kolektivnim izjavama u manjim i većim krugovima izraze svoju obavezu i svoju neprikosnovenu volju da se pridržavaju nemačkog državnog ustava i povinuju odredbama državnog ustava.

3. Skupština poziva nemačku državnu skupštinu da sad najhitnije preduzme jače napore¹ kako bi otporu naroda u pojedinim nemačkim državama i osobito i u Rajnskoj pokrajini dala ono jedinstvo i onu snagu koji su jedino kadri da unište dobro organizovanu kontrarevoluciju.

4. Poziva državnu vlast da što pre naredi da državne trupe polože zakletvu na ustav i da se sakupe.

5. Potpisani se obavezuju da će svim sredstvima kojima raspoložu pribaviti važnost državnom ustavu na području svojih opština.

6. Skupština smatra da je neophodno raspuštanje kabineta Brandenburg-Manteuffel i sazivanje skupštinskih domova bez menjanja postojećeg izbornog modusa.

7. Ona osobito u nedavnom delimičnom pozivanju landvera vidi nepotrebnu meru koja u velikom stepenu ugrožava unutarnji mir, i očekuje njeno neodložno opozivanje.

8. Potpisani na kraju izražavaju svoje ubedenje da, u slučaju neobaziranja na sadržinu ove izjave, otadžbini prete najveće opasnosti, koje mogu da ugroze čak i opstanak Pruske u njenom sadašnjem sastavu.

Zaključeno 8. maja 1849. u Kelnu. *

(Slede potpisi.)⁽⁸⁷⁾

¹ U listu «Kölnische Zeitung» umesto *napori* (Anstrengungen) piše *naredenja* (Anordnungen).

Dodajemo samo još da je taj isti gospodin Zell, koji je predsedavao ovom skupu, nekoliko nedelja docnije kao državni komesar frankfurtskog Državnog ministarstva^[88] otišao u Baden da tamo ne samo stišava uzbunu nego i da s tamošnjim reakcionarima ugovori one kontrarevolucionarne udarce koji su docnije zadani u Manhajmu i Karlsruheu. Da je i generalu Rajha Peuckeru u isto vreme vršio usluge kao vojni špijun, to je u najmanju ruku verovatno.

Stalo nam je do toga da ovu činjenicu jasno utvrdimo. Krupna buržoazija, cvet predmartovskog porajnskog liberalizma, nastojala je u Rajnskoj Pruskoj da od samog početka stane na čelo pokreta za državni ustav. Njeni govori, njene odluke, čitavo njeno istupanje činili su je solidarno odgovornom za docnija zbivanja. Bilo je dosta ljudi koji su fraze gospode opštinskih većnika, osobito pretnju da će se Rajnska pokrajina odvojiti, ozbiljno shvatili. Ako se krupna buržoazija pridruži, onda je stvar već unapred tako reći dobijena, onda pokret ima sve klase stanovništva uza se, onda se već može nešto i rizikovati. Tako je računao malograđanin i požurio da zauzme herojski stav. Razume se da njegovog tobožnjeg ortaka, krupnog buržuja, to nije sprečilo da ga prvom prilikom izda i, kada se cela stvar sasvim bedno završila, naknadno još i ismeva zbog njegove gluposti.

Uzbuđenje je, međutim, neprestano raslo; vesti iz svih krajeva Nemačke zvučale su krajnje ratoborno. Najzad je trebalo da se pristupi uniformisanju. Bataljoni su se okupili i kategorički izjavili da se neće dati uniformisati. Komandanti, bez dovoljne vojne podrške, ništa nisu mogli da postignu i bili su srećni što im se nije pretilo niti na njih nasrtalo. Otpustili su ljude i zakazali nov rok za uniformisanje.

Vlada, koja je oficirima landvera lako mogla da pruži potrebnu potporu, namerno je pustila da stvari dotle dođu. Sad je odmah primenila silu.

Nepokorni rezervisti poticali su uglavnom iz industrijskog kraja Berga i Marke. Elberfeld i Izerlon, Solingen i Enepski put bili su centri otpora. Odmah su u prva dva grada poslate trupe.

U Elberfeld su krenuli jedan bataljon 16. puka, jedan eskadron ulana i dve baterije. Grad se nalazio u najvećoj pometnji. Rezervisti su posle zrelog razmišljanja ipak uvideli da su se upustili u opasnu igru. Mnogi seljaci i radnici bili su politički ravnodušni i jedino nisu imali volje da se zbog nekakvih vladinih čudi odvoje od svojih domova na neodređeno vreme. Posledice nepokornosti teško su ih tištale: species facti¹, preki sud, robija u lancima, a možda čak i streljanje! Tek, broj rezervista pod oružjem — oružje su već imali — proređivao se sve više, i na kraju ih je ostalo možda još četrdesetak. Svoj glavni stan uredili su u jednom javnom lokaluu ispred grada i tamo su

¹ činjenično stanje

čekali Pruse. Oko Većnice postrojila se građanska straža sa dva odreda građanskih strelaca, kolebajući se, pregovarajući sa rezervistima, u svakom slučaju rešena da brani svoje vlasništvo. Ulicama se uskomešalo stanovništvo, sitni buržuj koji su se u političkom klubu zaklinjali na vernost državnom ustavu, proleter i svih stepena, od odlučnog, revolucionarnog radnika do pijanog rabadžije. Niko živi nije znao šta valja činiti, ni šta će biti.

Gradsko veće htelo je da pregovara s trupama. Ali njihov zapovednik je sve odbio i umaršovao u grad. Trupe paradno prolaze ulicama i postavljaju se kraj Većnice, naspram građanske straže. Pregovara se. Iz gomile poleću kamenice na vojsku. Landver, kako reko, otprilike četrdesetak rezervista, s drugog kraja grada, posle dugog savetovanja, takođe kreće vojsci u susret.

Odjednom se iz gomile naroda čuju povici: traži se puštanje zatvorenika. U zatvoru, uza samu Većnicu, ležalo je, naime, već godinu dana 69 radnika iz Solingena, uhapšenih zbog demoliranja livnice čelika kod Burga. Njihov proces trebalo je da se održi za koji dan. U nameri da ih oslobodi, narod navaljuje na zatvor. Vrata popuštaju, narod upada, zatvorenici su oslobođeni. Ali u isti mah vojska se primiče, ispalili plotun, i poslednji zatvorenik koji žurno izlazi na vrata pada razmrskane lobanje.

Narod uzmiče, ali uz povik: Na barikade! U tren oka zabarikadirani su svi prilazi u unutrašnji deo grada. Nenaoružanih radnika ima dovoljno, naoružanih je najviše pedesetak iza barikada.

Dovlači se artiljerija. Kao malopre pešadija, tako sad i ona puca previsoko, verovatno namerno. Obe jedinice vojske bile su sastavljene od Rajnlandana ili Vestfalaca, obe dobre. Najzad krenu kapetan von Uttenhoven na čelu 8. čete 16. puka.

Iza prve barikade trojica naoružanih. »Ne pucajte u nas«, viču oni, »mi pucamo samo u oficire!« — Kapetan komanduje: stoj! »Ako komanduješ da se otvori paljba, gotov si«, dovikuje mu jedan strelac iza barikade. — »Gotovs — nišani — pali!« — Plotun prasne, ali u istom trenutku sruši se i kapetan. Metak ga je pogodio posred srca.

Četa se žurno povlači; čak ni kapetanov leš ne nosi sa sobom. Još nekoliko hitaca, ranjeno je nekoliko vojnika, i komandujući oficir, koji neće da provede noć u pobunjenom gradu, povlači se da bi sa svojim trupama bivakovao na sat hoda pred gradom. Iza vojnika odmah se na sve strane podižu barikade.

Još iste večeri stigla je u Diseldorf vest o povlačenju Prusa. Na ulicama su se okupile mnogobrojne grupe; sitna buržoazija i radnici zahvaćeni su neobičnim uzbuđenjem. Tad se proneo glas da su nove trupe upućene u Elberfeld, i to je bio znak za prolom. Ne vodeći računa o nestašici oružja — građanska straža bila je već od novembra 1848. razoružana — ni o srazmerno jakom garnizonu i nepodesno

širokim i pravim ulicama nekadašnje male prestonice, nekoliko radnika pozva ljude na barikade. U Neustrasse¹, u Bolkerstrasse² stvoriše se nekakvi šančevi; ostali delovi grada ostavljeni su otvoreni delimično zbog već ranije upućenih trupa, delimično usled straha krupne i sitne buržoazije.

Predveče se zapodenuo boj. Borci na barikadama bili su, ovde kao i svuda, sasvim malobrojni. A odakle da nabave oružje i municiju? Ipak, oni su nadmoćnoj sili pružali dug i hrabar otpor, i tek posle jake artiljerijske vatre, u osvit dana, nalazilo se ono pola tuceta barikada koje su se mogle braniti u rukama Prusa. Poznato je da su se ovi oprezni junaci sutradan krvavo osvetili vršeći odmazdu nad služavkama, starcima i uopšte nad mirnim stanovništvom.

Istog dana kada su Prusi odbačeni iz Elberfelda trebalo je da jedan bataljon, ako se ne varamo 13. puka, uđe i u Izerlon i urazumi tamošnji landver. Ali i tu je ovaj plan osujećen; čim se saznalo za nadiranje vojske, landver i narod zabarikadirali su sve prilaze gradu i s napunjenim puškama čekali neprijatelja. Bataljon se nije usudio da napadne i povukao se.

Borba u Elberfeldu i Diseldorfu i podizanje barikada u Izerlonu dali su znak za ustanak najvećeg dela industrijske oblasti Berga i Marke. Žitelji Solingena zauzeli su na juriš slagalište oružja u Grefratu i naoružali se puškama i mecima pokupljenim otud; ljudi iz Hagena masovno su se pridružili pokretu, naoružali se, zaposeli prilaze Ruru i razaslali izviđačke patrole; Solingen, Ronsdorf, Remšajd, Barmen itd. uputili su svoje kontingente u Elberfeld. Po ostalim mestima tog kraja landver se izjasnio za pokret i stavio se na raspolaganje Frankfurtskoj skupštini. Elberfeld, Solingen, Hagen, Izerlon postavili su odbore bezbednosti namesto proteranih sreskih i lokalnih vlasti.

Razume se, vesti o ovim događajima još su i preterano uveličavane. Celi vupertalski i rurski kraj predstavljan je kao velik, organizovan logor ustanka, govorkalo se o petnaestak hiljada naoružanih ljudi u Elberfeldu, o isto tolikom broju u Izerlonu i Hagenu. Strah koji je naglo obuzeo vladu i jednim udarcem paralisao svu njenu delatnost na ugušivanju ovog ustanka najodanijih okruga, dosta je doprineo tome da svet poveruje u ova preterivanja.

Uza sve razumne odbitke na ime verovatnih preterivanja, ostala je neosporna činjenica da su se glavna središta industrijske oblasti Berga i Marke nalazila u otvorenom i dotad pobedonosnom ustanku. To je bila činjenica. Uz to su stizale vesti da se Drezden još drži, da u Šleskoj vri, da se falački pokret učvršćuje, da je u Badenu izbila pobedonosna vojna pobuna, a veliki vojvoda pobegao, da Madari stoje na Jablunki i Lajti. Ukratko, od svih prilika za revoluciju koje su

¹ Novoj ulici — ² Bolkerovoj ulici

se od marta 1848. naovamo ukazivale demokratskoj i radničkoj partiji, ova je bila daleko najpovoljnija, i nju je, razume se, trebalo ugrabiti. Leva obala Rajne nije smela da ostavi na cedilu desnu obalu.

Šta je sad trebalo učiniti?

Svi veći gradovi Rajnske pokrajine ili su tvrđave kojima dominiraju jake citadele i forovi, kao što su Keln i Koblenz, ili imaju mnogoljudne garnizone, kao Ahen, Diseldorf i Trijer. Osim toga, ovu oblast čvrsto drže na uzdi još i tvrđave Vezele, Jilich, Luksemburg, Sarluj, pa čak i Majnc i Minden. U tim tvrđavama i garnizonima bilo je ukupno najmanje trideset hiljada vojnika. Keln, Diseldorf, Ahen, Trijer bili su, najzad, već duže vreme razoružani. Revolucionarna središta oblasti bila su, dakle, paralisana. Svaki pokušaj dizanja ustanka morao je ovde, kako se to pokazalo već u Diseldorfu, da se završi pobedom vojske; još jedna takva pobeda, na primer u Kelnu, i ustanak u Bergu i Marki biće, uprkos inače povoljnim vestima, moralno uništen. Na levoj obali Rajne bio je pokret moguć na reci Mozel, u Ajfelu i u krefeldskom industrijskom kraju; ali ta oblast bila je okružena sa šest tvrđava i tri garnizonska grada. Desna obala Rajne, naprotiv, pružala je u već pobunjenim okruzima gusto naseljen, prostran teren, svojim šumama i planinama kao stvoren za ustaničko ratovanje.

Ako se, dakle, htelo pomoći pobunjenim okruzima, moglo im se pomoći samo na ovaj način:

pre svega, trebalo je u tvrđavama i garnizonskim gradovima izbegavati svaki beskoristan metež;

na levoj obali Rajne, u manjim gradovima, u fabričkim mestima i u selima trebalo je izvesti diverzije, kako bi se porajnski garnizoni držali u šahu;

najzad, trebalo je sve raspoložive snage prebaciti u pobunjeni okrug na desnoj obali Rajne, ustanak dalje širiti i tu uz pomoć landvera pokušati s organizovanjem jezgra jedne revolucionarne vojske.

Novi pruski junaci-prokazivači neka ne likuju pre vremena zbog ovde prokažene veleizdajničke zavere. Na žalost, zavera nije postojala. Gore navedene tri mere nisu nikakav zaverenički plan, nego jednostavan predlog koji je potekao od pisca ovih redaka, i to u trenutku kada je on sâm otputovao u Elberfeld da pokrene izvršenje treće tačke. Usled toga što se organizacija demokratske i radničke partije bila raspala, usled neodlučnosti i mudrog uzdržavanja većine lokalnih vođa koji su potekli iz redova sitne buržoazije, usled, najzad, nedostatka vremena, uopšte nije došlo do sklapanja zavere. Ako je stoga na levoj obali Rajne zaista započela jedna diverzija, ako su u Kempen, Nojsu i okolini izbili neredi i ako je u Primu na juriš zauzeto slagalište oružja⁽⁸⁹⁾, te činjenice nikako nisu bile posledica nekog zajedničkog plana, nego su izazvane samo revolucionarnim instinktom stanovništva.

U pobunjenim okruzima stvari su, međutim, izgledale sasvim drukčije nego što je ostali deo oblasti pretpostavljao. Elberfeld sa svojim — uostalom sasvim bez plana i na brzinu podignutim — barikadama, s mnogobrojnim stražama, patrolama i ostalim naoružanim ljudima, sa čitavim stanovništvom na ulicama, gde kao da je odsustvovala jedino krupna buržoazija; sa crvenim i trobojnim zastavama^[90] nije, doduše, ostavljao nimalo loš utisak, ali je inače u gradu vladala najveća pometnja. Sitna buržoazija je preko Odbora bezbednosti, obrazovanog već u prvom trenutku, uzela vodstvo u svoje ruke. Tek što je to postigla, a već se preplašila svoje sopstvene moći, ma koliko ona bila neznatna. I prvo što je uradila bilo je da od Gradskog veća, tj. od krupne buržoazije, izdejstvuje legitimaciju za sebe i kao uzvrat za ovu uslugu Gradskog veća primi petoricu njegovih članova u Odbor bezbednosti. Ovaj Odbor bezbednosti, tako pojačan, odmah se i otarasio svake opasne delatnosti, prepustivši brigu za bezbednost spolja jednoj vojnoj komisiji, ali zadržavajući za sebe nadzor nad tom komisijom u smislu njenog umeravanja i sputavanja. Tako obezbeđeni od svakog dodira s ustankom, od samih gradskih oceva presađeni na legitimno tlo, mogli su ustreptali sitni buržui iz Odbora bezbednosti da se ograniče na smirivanje duhova, na obavljanje tekućih poslova, rasvetljavanje »nesporazuma«, stišavanje uzbune, odugovlačenje stvari i paralisanje svake energične akcije pod izgovorom da se mora prethodno sačekati odgovor koji će primiti deputacije poslate u Berlin i Frankfurt. Ostala sitna buržoazija išla je, razume se, ruku pod ruku s Odborom bezbednosti, stišavala na sve strane, sprečavala koliko je mogla svako nastavljanje odbrambenih mera i naoružavanja i neprestano se kolebala u pogledu granica svog učešća u ustanku. Samo mali deo ove klase bio je rešen da se s oružjem u ruci brani ako grad bude napadnut. Velika većina nastojala je da samu sebe ubedi kako će njene puke pretnje i zaziranje od gotovo neizbežnog bombardovanja Elberfelda pokrenuti vladu na ustupke; a inače je za svaki slučaj pripremala odstupnicu.

Krupna buržoazija bila je u prvom trenutku posle bitke kao zgromljena. U svojoj preplašenoj mašti već je videla kako iz zemlje niču paljevine, ubijanja, pljačkanja i ko zna kakve sve grozote. Konstituisanje Odbora bezbednosti, čija je većina — gradski većnici, advokati, državni tužioc, staloženi ljudi — odjednom pružala jemstvo za njen život i posed, ispunjavalo ju je stoga više nego fanatičnim ushićenjem. Oni isti krupni trgovci, bojadžije, fabrikanti, koji su dotle gospodu Karla Heckera, Riottea, Höchstera itd. ozloglašavali kao krvožedne teroriste, sad su masovno navalili u Gradsku većnicu, grlili te tobožnje krvopije sa grozničavom predanošću i polagali hiljade talira na sto Odbora bezbednosti. Po sebi se razume da su baš ti isti oduševljeni obožavaoci i pomagači Odbora bezbednosti, čim je pokret završen, širili najbljuvavije i najpodlije laži ne samo o pokretu samom nego i o Odboru bez-

bednosti i njegovim članovima, a Prusima s istom predanošću zahvaljivali za oslobodenje od jednog terorizma koji nikad nije ni postojao. Bezazleni građani, pristalice ustava, poput gospode Heckera, Höchstera i državnog tužioca Heintzmanna, opet su prikazivani kao teroristi i ljudožderi, kojima je srodnost sa Robespierre-om i Dantonom na licu napisana. Smatramo svojom dužnošću da pomenute poštenjako-viće, sa svoje strane, potpuno oslobodimo ove optužbe. Uostalom, najveći deo visoke buržoazije sklonio se što je mogao brže, sa ženama i decom, pod zaštitu diseldorfskog opsadnog stanja, a ostao je samo manji, hrabriji deo da za svaki slučaj štiti svoj posed. Predsednik opštine sedeo je za vreme ustanka skriven u prevrnutom, smećem prekrivenom fijakeru. Proletarijat, složan u trenutku borbe, pocepao se čim se ispoljila pokolebanost Odbora bezbednosti i sitne buržoazije. Zanimljivo, pravi fabrički radnici, jedan deo tkuća svile bili su odlučno za pokret; ali oni, koji su sačinjavali jezgro proletarijata, gotovo uopšte nisu imali oružja. Bojadžije, robustna, dobro plaćena klasa radništva, sirova i stoga reakcionarna kao sve frakcije radnika u čijem je poslu važnija telesna snaga nego spretnost, postali su već prvih dana potpuno ravnodušni. Jedino oni od svih industrijskih radnika radili su u danima barikada, ne uznemiravajući se nimalo. Lumpenproletarijat, najzad, bio je kao svuda potkupljiv već od drugog dana pokreta, tražio izjutra od Odbora bezbednosti oružje i plate, a posle podne se dao potkupiti od krupne buržoazije da štiti njene zgrade ili uveče ruši barikade. Uglavnom, bio je na strani buržoazije koja ga je najbolje plaćala i čijim je novcem udesio sebi veseo život dokle god je trajao pokret.

Nemarnost i strašljivost Odbora bezbednosti, nesloga vojne komisije, u kojoj su pristalice pasivnosti u početku imale većinu, sprečavale su od samog početka svako odlučno istupanje. Već drugog dana nastupila je reakcija. Od početka se pokazalo da se u Elberfeldu samo pod zastavom državnog ustava, samo u sporazumu sa sitnom buržoazijom može računati na uspeh. Proletarijat je, s jedne strane, upravo ovde tek odnedavno bio istrgnut iz ogrezlosti u piću i pijetizmu, te ni najsićušniji pojam o uslovima njegovog oslobođenja nije mogao da proдре u mase; s druge strane, on je bio prožet suviše nagonskom mržnjom prema buržoaziji, bio suviše ravnodušan prema građanskom pitanju državnog ustava, a da bi se mogao oduševiti za takve trobojne interese. Odlučna stranka, jedina kojoj beše ozbiljno stalo do odbrane, dospela je tako u nezgodan položaj. Izjasnila se za državni ustav. Ali sitna buržoazija nije imala poverenja u nju, klevetala ju je na sve moguće načine u narodu, sputavala sve njene mere za naoružavanje i utvrđivanje. Svaku naredbu koja je mogla poslužiti za to da se grad zaista spremi za odbranu, smesta je opozivao bilo koji član Odbora bezbednosti. Svaki čifta pred čija je vrata postavljena barikada odmah bi odjurio u Gradsku većnicu i pribavio sebi protivnaredbu. Novčana sredstva za isplatu radnika na barikadama

— a oni su tražili samo najnužnije, koliko da ne umru od gladi — mogla su se iscediti od Odbora bezbednosti samo s mukom i u najoskudnijoj meri. Plata i ishrana naoružanih stražara davane su neredovno i bile su često nedovoljne. U toku pet do šest dana nisu se mogli obaviti ni smotra ni zbor naoružanih ljudi, tako da niko živi nije znao s koliko se boraca može računati u slučaju nužde. Tek petog dana pokušalo se da se ljudi pod oružjem rasporede, ali taj pokušaj nije uspeo i pokazivao je potpuno nepoznavanje borbenih snaga. Svaki član Odbora bezbednosti radio je na svoju ruku. Ukrštala su se najprotivrečnija naređenja, i većina tih naređenja se slagala samo u tome što su ona uvećavala opštu zbrku i sputavala svaki energičan korak. Tako se učinilo da se proletarijatu potpuno ogadi pokret, i posle nekoliko dana postigli su krupni buržui i sitna buržoazija svoj cilj: da radnike učine što ravnodušnijim.

Kada sam 11. maja stigao u Elberfeld, bilo je tamo najmanje 2500 do 3000 naoružanih ljudi. Ali od njih su jedino pridošlice i ono malo naoružanih elberfeldskih radnika bili pouzdani. Landver se kolebao; većinu je spopao užas od robijanja u lancima. U početku bilo ih je malo, ali su ojačali pristupanjem svih neodlučnih i plašljivih iz ostalih odreda. Građanska straža, najzad, ovde od samog početka reakcionarna i ustanovljena direktno za ugnjetavanje radnika, proglasila je sebe neutralnom i htela da štiti jedino svoje vlasništvo. Sve se to, međutim, obelodanilo tek u toku sledećih dana; a u međuvremenu rasturio se jedan deo pridošlica sa strane i radnika, topio se broj ubojnih snaga usled zastoja u pokretu, dok se građanska straža sve više zbijala i iz dana u dan sve otvorenije izražavala svoje reakcionarne prohteve. Ona je u toku poslednjih noći već razrušila izvestan broj barikada. Naoružana pojačanja, koja su u početku svakako iznosila preko 1000 ljudi, 12. ili 13. maja već su se smanjila na polovinu i kada je najzad određen opšti zbor, ispostavilo se da celokupna oružana sila na koju se moglo računati broji najviše još 700 do 800 ljudi. Pripadnici landvera i građanske straže odbili su da se pojave na zborištu.

Ali to nije bilo sve. Pobunjeni Elberfeld bio je okružen sve samim tobože »neutralnim« mestima. Barmen, Kronenberg, Lenep, Litringhausen itd. nisu se bili pridružili pokretu. Revolucionarno raspoloženi radnici iz tih mesta, ukoliko su imali oružja, uputili su se u Elberfeld. Građanska straža, u svim tim mestima puko oruđe u rukama fabrikata namenjeno gušenju radnika, a sastavljena od fabrikata, njihovih fabričkih nadzornika i dućandžija potpuno zavisnih od fabrikata, gospodarila je tim mestima u interesu »reda« i fabrikata. Radnici sami, prilično otuđeni od političkog pokreta, usled toga što su više bili nastanjeni po selima, bili su primenom poznatih prinudnih mera i klevetanjem karaktera elberfeldskog pokreta delimično privučeni na stranu fabrikata; kod seljaka je klevetanje pogotovo izvanredno delovalo. Uz to je pokret nastao u doba kada su fabrikanti,

posle petnaestomesečne poslovne krize, najzad opet imali pune ruke porudžbina, a kao što je poznato, sa dobro zaposlenim radnicima ne pravi se revolucija — okolnost koja je i u Elberfeldu pokazala veoma znatno dejstvo. Da su u svim tim okolnostima »neutralni« susedi predstavljali samo isto toliko prikrivenih neprijatelja — jasno je kao dan.

I još nešto. Veza s ostalim pobunjenim okruzima uopšte nije bila uspostavljena. S vremena na vreme došli bi pojedinci iz Hagen; o Izerlonu se tako reći ništa nije znalo. Poneki ljudi nudili su se za poverenike, ali nijednom se nije moglo verovati. Pričalo se kako je nekoliko glasnika između Elberfelda i Hagen pohapsila građanska straža u Barmenu i okolini. Jedino mesto s kojim je postojala veza bio je Solingen, gde je izgledalo baš kao u Elberfeldu. A to što tamo nije izgledalo još i gore, imalo se zahvaliti samo dobroj organizaciji i odlučnosti solingenskih radnika, koji su 400 do 500 naoružanih ljudi poslali u Elberfeld, [ali] još uvek bili dovoljno jaki da svojoj buržoaziji i svojoj građanskoj straži kod kuće drže ravnotežu. Da su elberfeldski radnici bili na onakvom stupnju razvoja i onako organizovani kao solingenski, stvari bi stajale sasvim drukčije.

U tim uslovima postojala je samo još jedna mogućnost: preduzimanje nekoliko žurnih, energičnih mera koje bi opet oživele pokret, privede mu nove borbene snage, paralisale njegove unutarnje neprijatelje i što snažnije ga organizovale u čitavom industrijskom kraju Berga i Marke. Prvi korak bio bi razoružanje elberfeldske građanske straže i razdeoba njenog oružja među radnicima i ubiranje prinudnog poreza za izdržavanje tako naoružanih radnika. Ovaj korak bi odlučno raskinuo sa čitavom dotadašnjom pasivnošću Odbora bezbednosti, ulio proletarijatu nov život i paralisao otpornost »neutralnih« srezova. Šta je potom trebalo učiniti da bi se i iz tih srezova dobilo oružje, ustanak dalje proširio i odbrana celog okruga pravilno organizovala, zavisilo je od uspeha ovog prvog koraka. S odlukom Odbora bezbednosti u rukama i sa svega 400 solingenskih radnika mogla je, uostalom, elberfeldska građanska straža u tren oka da bude razoružana. O njenom junaštvu nije vredelo ni govoriti.

Radi bezbednosti elberfeldskih optuženika, koji su još od maja zadržani u zatvoru, dužan sam da izjavim da su svi ovi predlozi poticali isključivo od mene. Potrebu razoružanja građanske straže zastupao sam od prvog trenutka kada su novčana sredstva Odbora bezbednosti počela da se smanjuju.

Ali slavni Odbor bezbednosti nije se nipošto našao pobuđenim da se upušta u takve »terorističke mere«. Jedino što sam postigao, upravo: što sam s nekolicinom četovođa — koji su svi srećno umakli i od kojih se neki već nalaze u Americi — na svoju ruku sproveo, bilo je izvlačenje osamdesetak pušaka kronenberške građanske straže, koje su se čuvala u tamošnjoj Većnici. A te puške, krajnje lakomisleno razdeljene, dospele su većinom u ruke lumpenproletera pijanica, koji

su ih još iste večeri prodali buržujima. Ta gospoda buržuji, naime, slali su agente u narod da pokupuju što više pušaka i plaćali su za njih prilično visoku cenu. Elberfeldski lumpenproletarijat isporučio je na taj način buržujima više stotina pušaka, koje su mu bile dospele u ruke usled nemarnosti i neurednosti improvizovanih vlasti. Tim puškama naoružani su fabrički nadzornici, najpouzdaniji farbari itd., itd., i redovi »dobronamerne« građanske straže pojačavali su se iz dana u dan.

Gospoda iz Odbora bezbednosti odgovarala bi na svaki predlog za bolju odbranu grada da je sve to uzaludno, da će se Prusi dobro čuvati da dođu, da se neće usuditi da zađu u planine itd. I sami su odlično znali da time šire najbesmislenije bajke, da se grad sa svih visova mogao čak i poljskim topovima gadati, da baš ništa nije bilo uređeno za koliko-toliko ozbiljnu odbranu, i da bi pri ovom zastoju ustaničkog pokreta i ogromnoj pruskoj nadmoćnosti samo još sasvim izuzetni događaji mogli da spasu elberfeldski ustanak.

Pruski generalitet, međutim, kao da ni sâm nije imao prave volje da se uputi na tako reći potpuno nepoznat mu teren pre nego što sakupi vojsku koja bi u svakom slučaju zaista pritislula sve svojom silinom. Četiri otvorena grada — Elberfeld, Hagen, Izerlon i Solingen toliko su imponovali ovim predostrožnim ratnim herojima da su naredili dovlačenje jedne kompletne armije od 20 000 ljudi s mnogobrojnom konjicom i artiljerijom iz Vezela, Vestfalije i iz istočnih oblasti, delimično železnicom, i, ne usudivši se da izvrše napad, postrojili tu vojsku iza Rura formirajući propisan strategijski položaj. Vrhovna komanda i generalštab, desno krilo, centar, sve je bilo u najboljem redu, baš kao da imaju pred sobom ogromnu neprijateljsku vojsku, kao da je u pitanju bitka s jednim Bemom ili Dembinskim, a ne neravnopravna borba s nekoliko stotina neorganizovanih radnika, slabo naoružanih, gotovo bez vođa i iza leđa izdanih od onih koji su im oružje dali u ruke.

Zna se kako se završio ustanak. Zna se kako su radnici, kojima je dojadilo većito otezanje, strašljivo oklevanje i izdajnička pasivnost sitne buržoazije, najzad krenuli iz Elberfelda u nameri da se probiju do bilo koje zemlje u kojoj bi im ustavno uređenje pružilo nekakvu zaštitu. Zna se kakvu su hajku na njih priredili pruski ulani i nahuškani seljaci. Zna se kako je odmah po njihovom odlasku krupna buržoazija opet izmirela, naredila da se barikade poruše i pruskim junacima koji su se približavali podigla slavloluke. Zna se kako su Hagen i Solingen direktnom izdajom buržoazije izručeni Prusima i kako je jedino Izerlon vodio dvočasovnu neravnopravnu bitku sa 24. pukom, pobednicima Drezdena već pretovarenim plenom.

Jedan deo radnika iz Elberfelda, Solingena i Milhajma srećno se probio do Falačke. Tu su ti radnici našli svoje zemljake, koji su bili pobjegli posle juriša na slagalište oružja u Primu. S njima su obrazovali

jednu četu, sastavljenu gotovo isključivo od Rajnlandana, u Willi-chovom frajkoru. Svi njihovi drugovi moraće posvedočiti da su se oni, gde god su se našli pod neprijateljskom vatrom, a osobito u poslednjoj presudnoj borbi na Murgu, tukli časno i pošteno.

Elberfeldski ustanak zaslužio bi opširniji prikaz već i stoga što je upravo ovde stav raznih klasa u pokretu za državni ustav bio najoštrije izražen, najviše razvijen. U ostalim gradovima Berga i Marke pokret je u svemu ličio na elberfeldski, samo što se tamo učestvovanje ili neučestvovanje raznih klasa u pokretu više prepliće, jer tamo i same klase nisu onako oštro odvojene kao u industrijskom središtu okruga. U Falačkoj i Badenu, gde koncentrisana krupna industrija i uz nju razvijena krupna buržoazija gotovo uopšte ne postoje, gde su odnosi između klasa mnogo prisniji i patrijarhalniji, mešavina klasa koje su predstavljale nosioce pokreta bila je još daleko zamršenija. Mi ćemo to docnije videti, ali ćemo u isti mah videti i kako se sve ove primese ustanka konačno grupa grupišu oko sitne buržoazije kao kristalizacionog jezgra svekolikog sjaja državnog ustava.

Pokušaji dizanja ustanka u Rajnskoj Pruskoj koji su činjeni u maju prošle godine jasno pokazuju kakav položaj može ovaj deo Nemačke da zauzme u revolucionarnom pokretu. U obruču od sedam tvrđava, od kojih su tri za Nemačku prvoklasne, neprekidno zaposednuta gotovo trećinom celokupne pruske vojske, ispresecana u svim pravcima železničkom mrežom, sa čitavom parobrodskom transportnom flotom na raspolaganju vojnoj sili, ustanička Rajnska pokrajina ima izgleda na uspeh samo pod sasvim izuzetnim uslovima. Jedino ako su citadele u rukama naroda mogu Rajnlandani nešto da postignu oružjem. A taj slučaj može da nastupi samo ako je vojna sila zastrašena i obezglavljena usled krupnih spoljnih zbivanja, ili ako se vojska potpuno ili delimično izjasni za pokret. U svakom drugom slučaju je ustanak u Rajnskoj pokrajini već unapred izgubljen. Brz pohod Badenaca na Frankfurt i Falačana na Trijer verovatno bi postigao to dejstvo da bi ustanak na reci Mozel i u Ajfelu, u Nasauu i u oba Hesena odmah izbio, da bi se — tada još dobro raspoložene — trupe srednjojajnskih država pridružile pokretu. Nema sumnje da bi se sve porajnske trupe, a osobito cela 7. i 8. artiljerijska brigada, ugledale na njih, da bi u najmanju ruku dovoljno glasno ispoljile svoje raspoloženje, tako da pruski generalitet izgubi glavu. Verovatno bi više tvrđava palo u ruke naroda, pa ako ne i sam Elberfeld, svakako bi najveći deo leve obale Rajne bio spasen. Sve to, a možda još i mnogo više, izgubljeno je usled bedne, čiftinsko-kukavičke politike premudrog badenskog Zemaljskog odbora.

S porazom porajnskih radnika propao je i list — jedini u kome su njihovi interesi bili otvoreno i odlučno zastupljeni — »Neue Rhein [ische] Zeitung«. Glavni urednik, mada rođeni porajnski Prus, proteran je iz Pruske, ostalim urednicima predstojalo je — jednima di-

rektno hapšenje, drugima neodložno proterivanje. Kelnska policija izjavila je to s najvećom naivnošću i sasvim podrobno dokazala kako o svakom pojedinom uredniku zna dovoljno činjenica koje joj omogućuju da preduzme mere na ovaj ili onaj način. I tako je list morao da prestane s izlaženjem u trenutku kada je nečuveno brzo širenje čitalačkog kruga više nego obezbeđivalo njegov opstanak. Urednici su se razišli po raznim pobunjenim ili još nepobunjenim nemačkim zemljama; neki su otišli u Pariz, gde je predstojala nova prekretnica.^[91] Među njima nema nijednog koji u toku pokreta ovog leta ili zbog učestvovanja u njemu nije uhapšen ili proteran i tako doživeo sudbinu koju mu je kelnska policija blagoizvolela pripremiti. Jedan deo slagača otišao je u Falačku i stupio u vojsku.

I porajnski ustanak morao je tragično da se završi. Pošto je u tri četvrtine Rajnske pokrajine proglašeno opsadno stanje, pošto su stotine bačene u zatvor, ustanak se *svršava streljanjem trojice napadača na slagalište oružja u Primu uoči rodendana Friedricha Wilhelma IV Hohenzollerna. Vae victis!*¹

¹ Teško pobedenima!

II

Karlsruhe

Ustanak u Badenu izveden je pod najpovoljnijim okolnostima u kojima se jedna pobuna uopšte može izvesti. Sav narod bio je jedno-dušan u mržnji prema verolomnoj, prevrtljivoj i u svojim političkim progonima svirepoj vladi. Reakcionarne klase, plemstvo, birokratija i krupna buržoazija, nisu bile brojno jake. Krupna buržoazija u Badenu postoji uopšte samo u začetku. S izuzetkom tih nekoliko plemića, činovnika i buržuja, s izuzetkom dućandžija u Karlsruheu i Baden-Badenu koji žive od dvora i od bogatih stranaca, s izuzetkom nekoliko hajdelberških profesora i pola tuceta selâ u okolini Karlsruhea, cela zemlja bila je nepodeljeno za pokret. Vojska, koja je u drugim ustancima morala tek da bude savladana, vojska, koju su njeni oficiri-plemići šikanirali gore nego igde, koju je od pre godinu dana pridobijala demokratska stranka, i u koju je s nedavnim uvođenjem neke vrste opšte vojne obaveze infiltrirano još više buntovnih elemenata, — ta vojska se ovde stavila na čelo pokreta i odvela ga čak i dalje nego što su hteli građanski vođi ofenburškog skupa^[92]. Upravo je vojska u Raštatu i Karlsruheu pretvorila »pokret« u ustanak.

Ustanička vlada zatekla je, dakle, pri stupanju na dužnost jednu gotovu vojsku, bogato snabdevene arsenale, potpuno organizovan državni aparat, punu državnu blagajnu i tako reći jednodušno stanovništvo. Zatekla je, sem toga, na levoj obali Rajne, u Falačkoj, već planuo ustanak koji joj je štitio levi bok; u Rajnskoj Pruskoj ustanak koji je, doduše, bio teško ugrožen, ali još ne i pobeden; u Virtembergu, u Franačkoj, u oba Hesena i u Nasauu opštu uzrujanost, čak i u vojsci, kojoj je bila potrebna samo jedna varnica pa da badenski ustanak ponovi u čitavoj južnoj i srednjoj Nemačkoj, i pobuni stavi na raspolaganje najmanje 50 000 do 60 000 ljudi iz regularnih trupa.

Ono što je u tim okolnostima trebalo učiniti toliko je jednostavno i očevidno da sada, pošto je ustanak ugušen, svako to zna, svako tvrdi da je to od samog početka govorio. Trebalo je smesta, ne oklevajući ni trenutka, preneti ustanak dalje, u Hesen, Darmštat, Frankfurt, Nasau i Virtemberg. Trebalo je odmah, žurno sakupiti 8000 do 10 000

ljudi raspoložive regularne vojske — železnicom se to moglo obaviti za dva dana — i prebaciti ih u Frankfurt — »radi zaštite Nacionalne skupštine«. Preplašena hesenska vlada bila je kao ošamućena uzastopnim udarcima ustanka, koji je sve više napredovao; njene trupe bile su notorno naklonjene Badencima; ni one baš kao ni frankfurtski Senat^[93] nisu mogle da pruže ni najslabiji otpor. U Frankfurtu stacionirane trupe iz izborne kneževine Hesena, iz Wirtemberga i Darmštata — bile su za pokret; tamošnji Prusi — većinom Rajnlandani — neodlučni; Austrijanci — malobrojni. Dolazak Badenaca, bilo da se učini pokušaj da ih u tome spreče bilo da ih puste, morao je da unese ustanak u srce oba Hesena i Nasaua, da iznuđi povlačenje Prusa i Austrijanaca u Majnc, i nemačku takozvanu Nacionalnu skupštinu, ionako uzdrhtalu od straha, podvrgne uticaju terora pobunjenog stanovništva i pobunjene vojske. Ako onda ne bi odmah izbio ustanak na reci Mozel, u Ajfelu, u Wirtembergu i u Franačkoj, imalo se dovoljno sredstava da se on prenese i u te oblasti.

Trebalo je zatim centralizovati snagu ustanka, staviti mu na raspolaganje potrebna novčana sredstva i neodložnim ukidanjem svih feudalnih tereta privući ustanku veliku zemljoradničku većinu stanovništva. Ustanovljenje jedne zajedničke centralne vlasti za vojne i finansijske poslove, s ovlašćenjem da izda papirni novac*, najpre za Baden i Falačku, ukidanje svih feudalnih tereta u Badenu i svakom okrugu posednutom od ustaničke vojske, bilo bi za početak dovoljno da ustanku dâ sasvim drukčiji odlučan karakter.

Ali sve to moralo je da se desi već u prvom trenutku pa da se sprovede onom brzinom koja jedina može da obezbedi uspeh. Osam dana posle postavljanja Zemaljskog odbora bilo je već prekasno. Ustanak na Rajni bio je ugušen, Wirtemberg i Hesena nisu se ni pokrenuli, u početku naklonjene trupe postale su nesigurne, najzad su se opet potpuno pokorile svojim reakcionarnim oficirima. Ustanak je izgubio svoje opštenemačko obeležje, pretvorio se u puki badenski ili badensko-falački lokalni ustanak.

Kako sam saznao posle završetka borbe, bivši badenski potporučnik F. Sigel, koji je u toku ustanka kao »pukovnik« i docnije kao »vrhovni general« stekao manje-više dvosmislene patuljaste lovorike, bio je odmah u početku podneo Zemaljskom odboru jedan plan po kojem je trebalo preći u ofanzivu. Taj plan ima tu zaslugu što sadrži pravilnu zamisao da se po svaku cenu mora napadati; u svemu ostalom je najpustolovniji kakav se uopšte mogao predložiti. Sigel je s jednim badenskim korpusom hteo prvo da krene na Hoencolern i proglasi hoencolernsku republiku, zatim da zauzme Štutgart i da odatle, posle dizanja ustanka u Wirtembergu, maršuje na Nirnberg, pa da u srcu takođe već pobunjene Franačke postavi svoj veliki logor. Vidimo

* Badenski skupštinski domovi već su ranije odobrili emisiju od dva miliona papirnog novca, od kojih još nijedna krajcara nije bila izdata.

kako ovaj plan uopšte nije vodio računa o moralnom značaju Frankfurta, čije bi posedovanje ustanku tek dalo opštenemačko obeležje, ni o strateškom značaju linije na Majni. Vidimo kako je on pretpostavljao sasvim druge borbene snage nego što su zaista stajale na raspolaganju, i kako se konačno, posle jednog potpuno donkihotskog ili šilovskog upada^[94], gubio u suštoj besmislici, natovarivši najjaču, od svih južnonemačkih armija jedinu odlučno neprijateljsku vojsku, *bavarsku*, odmah na vrat ustanku, još pre nego što bi prelaskom hessenskih i nasauških trupa mogao da dobije pojačanja.

Nova vlada nije se upustila ni u kakvu ofanzivu, pod izgovorom da su se gotovo svi vojnici razišli i otišli kućama. Na stranu to što je ovo bio slučaj samo kod pojedinih malobrojnih delova vojske, osobito kod kraljevskog puka, čak i ovi rastureni vojnici bili su za manje od tri dana opet bezmalo svi pod zastavom.

Vlada je, uostalom, imala sasvim druge razloge da se odupire svakoj ofanzivi.

Na čelu celog badenskog pokreta za državni ustav nalazio se gospodin *Brentano*, advokat koji je s uvek pomalo sitničavim slavljenjem jednog nemačkog provincijskog narodnog čoveka i tobože sa čvrstinom ubedenja, koja je u južnoj Nemačkoj uopšte preduslov svake popularnosti, sjedinio izvesno diplomatsko lukavstvo, dovoljno da on potpuno zavlada celom svojom okolinom, s izuzetkom možda nekog pojedinca. Gospodin Brentano — sada je to već postalo trivijalno, ali je tačno — g. Brentano i njegova stranka, najjača u zemlji, zahtevali su na ofenburškoj skupštini samo to da se izmeni politika velikog vojvode, a te izmene bile su moguće samo pod jednim *Brentanovim kabinetom*. Odgovor velikog vojvode, opšta uskomešanost izazvali su raštatsku vojničku pobunu^[95] — suprotno Brentanovoj volji i nameri. U trenutku kada je g. Brentano postavljen na čelo Zemeljskog odbora, njega je pokret već pretekao i on je već morao da pokuša da ga zauzda. Na to se nadovezao metež u Karlsrueru^[96]; veliki vojvoda je pobegao, i ista okolnost koja je g. Brentana pozvala na čelo uprave, koja mu je dala tako reći diktatorsku vlast, osujetila je sve njegove planove, dovela ga do toga da tu vlast upotrebi protiv onog istog pokreta koji mu je vlast i pribavio. Dok je narod likovao zbog uklanjanja velikog vojvode, g. Brentano i njegov odani Zemeljski odbor sedeli su kao na ugljevlju.

Taj Zemeljski odbor, sastavljen gotovo isključivo od badenskih poštenjakovića najčvršćeg shvatanja i najsmušenijih glava, od «čistih republikanaca», koji su strepeli od proklamovanja republike i krstili se pred donošenje i najneznačajnije odlučne mere — taj pravi čiftinski odbor zavisio je, naravno, sasvim od Brentana. Ulogu koju je u Elberfeldu odigrao advokat Höchster, tu ulogu preuzeo je ovde na nešto većem području advokat Brentano. Od ona tri¹ tuđinska elementa što

¹ u «Revue»: dva

su iz zatvora došla u Zemaljski odbor — Blind, Fickler i Struve — bio je Blind toliko opreden Brentanovim intrigama da njemu, sasvim usamljenom, nije preostajalo ništa drugo nego da u svojstvu badenskog predstavnika krene u izgnanstvo u Pariz; Fickler je morao da se primi jedne opasne misije u Štutgartu^[97]; Struve je g. Brentanu izgledao tako malo opasan da ga je mirno trpeo u Zemaljskom odboru, motrio na njega i nastojao da ga učini nepopularnim, što mu je zaista i pošlo za rukom. Zna se kako je Struve s još nekolicinom osnovao »Klub odlučnog (ili, bolje, promišljenog) napretka«, koji je posle jedne promašene demonstracije rasturen.^[98] Nekoliko dana docnije bio je Struve u Falačkoj, manje-više »izbeglica«, i tamo je pokušao da ponovo izda svoj list »Deutscher Zuschauer«. Probni broj tek što je izišao kada su Prusi umaršovali.

Zemaljski odbor, od samog početka puko Brentanovo oruđe, izabrao je Izvršni komitet, na čijem se čelu opet nalazio Brentano. Taj izvršni komitet veoma je brzo i gotovo potpuno zamenio Zemaljski odbor, najviše ako je od njega tražio da mu potvrdi kredite i već donesene mere, i uklonio je više ili manje nepouzdana članove tog šireg odbora, upućujući ih u raznim podređenim misijama u srezove ili u vojne komande. Konačno je potpuno odstranio Zemaljski odbor »Konstituantom« izabranom sasvim pod Brentanovim uticajem i pretvorio se u »privremenu vladu«, čiji je predsednik, naravno, opet bio g. Brentano. On je imenovao ministre. I kakve ministre — Floriana Mördesa i Mayerhofera!

Gospodin Brentano bio je najsavršeniji predstavnik badenske sitne buržoazije. Od mase sitnih buržuja i ostalih njihovih predstavnika razlikovao se samo po tome što je bio suviše razborit a da bi delio sve njihove iluzije. Gospodin Brentano izdao je badenski ustanak od prvog trenutka, i upravo zato što je stanje stvari od prvog trenutka shvatio tačnije nego bilo koja druga zvanična ličnost u Badenu, zato što je preduzeo jedine mere koje su morale da sačuvaju sitnoj buržoaziji vlast, ali baš stoga i da upropaste ceo ustanak. U tome je tajna tadašnje bezgranične Brentanove popularnosti i u isti mah i tajna onih pogrdica kojima ga od jula obasipaju njegovi nekadašnji poštovaoci. Badenski sitni buržuji bili su u masi izdajnici isto toliko koliko i Brentano; u isto vreme bili su obmanuti, što on nije bio. Izdali su iz kukavičluka, dopustili iz gluposti da budu obmanuti.

U Badenu, kao uopšte u južnoj Nemačkoj, gotovo i nema krupne buržoazije. Industrija i trgovina te zemlje su beznačajne. Stoga postoji i tek sasvim malobrojan, veoma rascepan, slabo razvijen proletarijat. Masa stanovništva deli se na seljake (većinu), sitne buržuje i zanatlijske kalfе. Ovi poslednji, gradski radnici, rasuti po malim gradovima, bez ikakvog većeg središta gde bi se mogla izgraditi neka samostalna radnička partija, nalaze se ili su se bar dosad nalazili pod pretežnim društvenim i političkim uticajem sitne buržoazije. Seljaci, još više rasuti širom zemlje, bez sredstava za obrazovanje, imaju sa sitnom

buržoazijom ionako delimično podudarne, delimično tako reći paralelne interese, pa su stoga takode bili pod njenim političkim tutorstvom. Sitna buržoazija, koju su predstavljali advokati, lekari, učitelji, pojedini trgovci i knjižari, vladala je, dakle, delimično neposredno, delimično preko svojih zastupnika čitavim političkim pokretom u Badenu od marta 1848. naovamo.

Ovom odsustvu suprotnosti između buržoazije i proletarijata, i političkoj prevazi sitne buržoazije koja iz toga proističe, ima se pripisati činjenica da socijalističke agitacije u Badenu zapravo nikad nije ni bilo. Socijalistički elementi koji su nailazili spolja, bilo preko radnika koji su ranije boravili u razvijenijim zemljama, bilo pod uticajem francuske ili nemačke socijalističke i komunističke literature, nikad nisu mogli da sebi prokrče put. Crvena traka i crvena zastava nisu u Badenu značile ništa drugo do građansku republiku, u najgorem slučaju protkanu sa nešto terorizma, i »šest bičeva čovečanstva«^[99], koje je pronašao g. Struve, ma koliko građanski bezazleni, bili su ono krajnje što je još moglo da naiđe na odziv kod mase. Najviši ideal badenskog malograđanina i seljaka uvek je ostala mala građansko-seljačka republika, kakva postoji u Švajcarskoj od 1830. Malo polje delatnosti za male, skromne ljude, država — nešto proširena opština, »kanton«; mala, stabilna industrija, koja se oslanja na ručni rad i uslovljava isto tako stabilno i učmalo društveno stanje; malo bogatstva, malo siromaštva, sve sam srednji stalež i osrednjost; bez kneza, bez civilne liste, bez stajaće vojske, gotovo bez poreza; bez aktivnog učešća u istoriji, bez spoljne politike, samo domaće sitno lokalno ogovaranje i sitne svade en famille¹; bez krupne industrije, bez železnica, bez svetske trgovine, bez socijalnih sukoba između milionara i proletera, nego tih, ugodan život u suštoj pobožnosti i čestitosti, u malenoj, vanistorijskoj skromnosti zadovoljnih duša — to je ona pitoma Arkadija koja postoji u najvećem delu Švajcarske i čijim se uvođenjem već godinama zanosio badenski malograđanin i seljak. A ako se u trenucima smelijeg oduševljenja misao badenskog i, recimo to, južnonemačkog sitnog buržuja uopšte vine do predstave o Nemačkoj kao celini, onda pred njegovim očima lebdi ideal budućnosti Nemačke u obliku jedne proširene Švajcarske, u obliku federativne republike. Tako je i g. Struve u jednoj brošuri već podelio Nemačku na 24 kantona s isto toliko starešina kantona i velikih i malih većnika, i brošuri čak priložio mapu s gotovom podelom. Kad bi se Nemačka ikada mogla da pretvori u takvu Arkadiju, ona bi time dospela do takve poniženosti na koju čak ni u svojim najsramnijim vremenima nije mogla ni pomisliti.

Južnonemačke sitne buržuje u međuvremenu je, i ne samo jedanput, iskustvo ubedilo da bi revolucija, čak i kad nosi njihovu sopstvenu građansko-republikansku zastavu, veoma lako mogla u vrtlogu daleko kolosalnijih sukoba, stvarnih klasnih borbi, da odnese i njihovu

¹ u porodičnom krugu

voljenu tihu Arkadiju. Otud zaziranje sitnih buržuja ne samo od svakog revolucionarnog potresa nego i od sopstvenog ideala federativne duvandijsko-pivarske republike. Otud njihovo oduševljenje za državni ustav koji je zadovoljavao bar njihove najbliže interese i ulivao im nade da će uz puki suspenzivni carev veto moći u pogodnom trenutku zavesti republiku zakonitim putem. Otud njihovo iznenađenje kada im je badenska vojska, i ne pitajući ih prethodno, pružila na poslužavniku već gotov ustanak; otud njihov strah od širenja ustanka preko granica budućeg kantona Badena. Požar bi jednom mogao da zahvati i krajeve u kojima postoje krupna buržoazija i masovni proletarijat, krajeve u kojima bi vlast predao u ruke proletarijata, a onda — teško svojini!

Šta je u takvim okolnostima učinio g. Brentano?

Ono što je sitna buržoazija u Rajnskoj Pruskoj učinila svesno, učinio je on u Badenu za sitnu buržoaziju: izdao je ustanak ali je spasio sitnu buržoaziju.

I ne svojim poslednjim postupcima, svojim bekstvom posle poraza na Murgu, kako je to uobrazilo najzad razočarani badenski sitni buržuj, nego od prvog trenutka izdao je Brentano ustanak. Upravo one mere kojima su badenske čifte, a s njima i deo seljaštva pa čak i zanatlije najviše klicali, upravo te mere izdale su pokret Pruskoj. Upravo svojom izdajom postao je Brentano toliko popularan, prikovao za svoje stope fanatično oduševljenje čifte. Sitni buržuj prevideo je izdaju pokreta videći samo brzo uspostavljanje reda i bezbednosti, trenutno zaustavljanje samog pokreta; a kada je bilo prekasno, kada je on, kompromitovan u pokretu, uvideo da je pokret i on sa njim zajedno izgubljen, razvikao se protiv izdaje, nasrnuvši na svog najvernijeg slugu sa svom srdžbom prevarenog poštenjakovića.

Gospodin Brentano bio je, dabome, takođe prevaren. On se nadao da će iz pokreta izići kao veliki čovek »umerene« stranke, tj. baš sitne buržoazije, a morao je sramno, usred noći kradom da pobegne ispred svoje sopstvene stranke, svojih najboljih prijatelja, kojima je odjednom stravično puklo pred očima. Nadao se čak da će za sebe sačuvati otvorenu mogućnost da zauzme neki ministarski položaj kod velikog vojvode, a kao zahvalnost za svoju mudrost dobio je udarce nogom od svih stranaka, našao se u nemogućnosti da odigra još bilo kakvu ulogu. Ali, razume se, čovek može da bude pametniji od svih sitnih buržuja bilo koje nemačke pljačkaške države, pa da ipak doživi da mu se najlepše nade slome, najplemenitije namere blatom obaspu!

Od prvog dana svoje vlade činio je g. Brentano sve kako bi pokret saterao u čiftinsko korito, koje je ovaj jedva bio i pokušao da prekorači. Pod zaštitom građanske straže iz Karlsrua, odane velikom vojvodi, one iste građanske straže koja se još prethodnog dana borila protiv pokreta, ušao je u skupštinsku zgradu da otud obuzdava pokret. Poziv vojnicima-dezerterima da se vrate upućen je kao od bede; reorganizovanje bataljona nije obavljano nimalo brže. Naprotiv, odmah su naoružane manhajmske razoružane čifte, za koje je svako znao da se

neće tući, i koje su se posle boja kod Vaghojzela velikim delom čak i pridružile izdaji Manhajma od strane jednog dragonskog puka. O nekom maršovanju na Frankfurt ili Štuttgart, o proširenju ustanka na Nasau ili Hesenu nije bilo ni govora. Ako je i učinjen takav predlog, on je odmah i odbačen, kao onaj Sigelov. Pominjanje emisije papirnog novca smatralo bi se državnim zločinom, komunističkim poduhvatom. Falačka je slala jednog izaslanika za drugim, koji su izjavljivali da je ona bez oružja, da nema pušaka, a kamoli artiljerije, da nema ni municije, da joj je potrebno sve što je nužno za izvođenje ustanka i osobito za zauzimanje tvrđava Landau i Germershajm; ali od g. Brentana ništa se nije moglo dobiti. Predlagala je neodložno postavljanje zajedničke vojne komande, štaviše i ujedinjenje obeju zemalja pod jednom zajedničkom vladom. Sve se to odugovlačilo i odlagalo. Mala novčana pomoć bila je, verujem, jedino što je Falačka mogla da dobije; docnije, kada je već bilo prekasno, stiglo je osam topova s nešto municije, bez posluge i zaprege, i najzad, na direktno naređenje Mieroslaskog, došao je jedan badenski bataljon s dva merzera, od kojih je, ako se dobro sećam, jedan ispalio samo jedan metak.

Ovim odugovlačenjem i otklanjanjem i najpotrebnijih mera koje bi ustanak mogle dalje da prenese bio je već izdan ceo pokret. U unutrašnjim pitanjima postupalo se s istim nehatom. O ukidanju feudalnih tereta nije bilo ni reči; g. Brentano znao je veoma dobro da se u seljacima, osobito u gorskim krajevima, krije mnogo više revolucionarnih elemenata nego što bi on želeo, i da ih stoga mora pre da zaustavlja nego da ih još dublje baci u pokret. Novi činovnici bili su većinom Brentanove kreature ili potpuno nesposobni; stari činovnici, s izuzetkom onih koji su se u toku poslednjih dvanaest meseci suviše neposredno kompromitovali uz reakciju pa stoga sami dezertirali, zadržali su svi odreda svoje položaje, na veliko ushićenje svih mirnih građana. Čak je i g. Struve još u poslednjim danima maja našao za potrebno da hvali »revoluciju« zbog toga što je sve tako lepo i mirno proteklo i što su gotovo svi činovnici mogli da ostanu na svojim mestima. — Uostalom, g. Brentano i njegovi agenti delovali su u tom smislu da se po mogućstvu sve vrati u stari kolosek, da vlada što manje nemira i zabune i da se revolucionarni izgled zemlje što pre izgubi.

U vojnoj organizaciji vladao je isti javašluk. Nije se činilo ništa više od onog što se nikako ne bi moglo propustiti. Trupe su ostavljene bez vođa, bez zanimanja, bez reda; nesposobni »ministar vojni« Eichfeld i njegov naslednik, izdajica Mayerhofer, nisu umeli čak ni da ih koliko-toliko podesno rasporede. Konvoji trupa ukrštali su se na železnici, bez svrhe, bez rezultata. Bataljoni su vođeni danas ovamo, sutra opet natrag, a da niko nije mogao sagledati razlog. Po garnizonima su se vukli iz krčme u krčmu, jer nisu imali šta drugo da rade. Činilo se kao da treba namerno da budu demoralisani, kao da vlada prosto hoće da istera iz njih i poslednji ostatak discipline. Organizacija prvog poziva tzv. narodne straže, tj. svih ljudi do 30 godina sposobnih za

oružje, poverena je poznatom Joh. Ph. Beckeru, naturalizovanom Švajcarcu i oficiru švajcarske federalne vojske. Koliko je Brentano spurtavao Beckera u izvršenju njegove misije, ja ne znam. Ali znam da je Brentano posle povlačenja falačke vojske na badensko tlo, kada se bezuslovni zahtevi slabo odevenih i slabo naoružanih Falačana više nisu mogli odbiti — da je Brentano tada sledećim rečima prao ruke: »Što se mene tiče, dajte im što god hoćete; ali kad se vrati veliki vojvoda, neka bar zna ko mu je ovako straćio njegove zalihe!« Ako je, dakle, badenska narodna straža bila delimično loše organizovana, a delimično uopšte nije bila organizovana, nema sumnje da glavna krivica i tu pada na Brentana i na zlonamernost ili nespretnost njegovih komesara u pojedinim okruzima.

Kada smo Marx i ja posle ugušenja lista »Neue Rheinische Zeitung« prvi put stupili na badensko tlo — mogao je da bude 20. ili 21. maj, dakle više nego osam dana posle bekstva velikog vojvode — iznenadila nas je bezmerna nemarnost s kojom je granica čuvana ili, bolje reći, nije čuvana. Od Frankfurta do Hepenhajma je sva železnica posednuta virtemberškim i hesenskim državnim trupama; Frankfurt i Darmštadt i sami puni vojske; sve stanice, sva naselja u rukama jakih odreda; regularne predstraže isturene do granice. Od granice do Vajnhajma, naprotiv, ne vidi se nijedan vojnik; u Vajnhajmu takođe. Jedinu meru predostrožnosti predstavljalo je rušenje jednog kratkog dela železničke pruge između Hepenhajma i Vajnhajma. Tek za vreme našeg boravka stigao je slab odred gardijskog puka, najviše 25 ljudi, u Vajnhajm. Od Vajnhajma do Manhajma opet je vladao najdublji mir; najviše ovde-onda po koji pripit pripadnik narodne straže, koji je tu, reklo bi se, pre zalutao ili pobegao nego što je bio na dužnosti. O graničnoj kontroli, razume se, pogotovo nije bilo govora. Ulazilo se ili izlazilo po volji.

U Manhajmu, istina, sve je već malo više ličilo na rat. Gomile vojnika stajale su na ulicama ili sedele po gostionicama. Narodna straža i građanska straža vežbale su u parku, većinom doduše još veoma nespretno i s lošim instruktorima. U Većnici zasedalo je mnoštvo odbora, stari i novi oficiri, u uniformama i bluzama. Narod se pomešao s vojnicima i dobrovoljcima; mnogo se pilo, mnogo smejalno, mnogo ljubakalo. Ali se odmah videlo da je prvi polet već splasnuo, da su mnogi neprijatno razočarani. Vojnici su bili nezadovoljni; mi smo digli ustanak, govorili su, a sada kad građani dolaze na red i treba da preuzmu vodstvo, sad puštaju da sve zapne i propadne! Vojnici nisu bili zapravo zadovoljni ni svojim novim oficirima; ti novi oficiri bili su u zategnutim odnosima s ranijim oficirima velikog vojvode, kojih je tada još mnogo bilo tu, mada je svakodneвно dezertiralo po nekoliko njih; stari oficiri našli su se nehotice u kobnom položaju, iz kojeg nisu znali kako bi se izvukli. Najzad, na nedostatak energičnog i sposobnog vodstva žalili su se svuda.

Na drugoj obali Rajne, u Ludvigshafenu, dočekaao nas je pokret

u mnogo vedrijem vidu. Dok je u Manhajmu još mnoštvo mladih ljudi, očigledno obveznika prvog poziva, mirno obavljalo svoje poslove kao da se ništa nije dogodilo, ovde su svi bili naoružani. Doduše, nije svuda po Falačkoj bilo ovako, kao što se docnije pokazalo. Najveća jednodušnost između dobrovoljaca i vojnika vladala je u Ludvigs-hafenu. Po gostionicama, koje su, razume se, i ovde bile prepune, orile su se Marseljeza i druge pesme te vrste. Ljudi se nisu žalili, nisu gundali, smejali su se, bili su dušom i telom za pokret, i tada, osobito u krugovima strelaca i dobrovoljaca, još su se zanosili veoma oprostivim i bezazlenim iluzijama o sopstvenoj nesavladljivosti.

U Karlsrueu je stvar već primila svečaniji vid. U »Pariskoj gostionici« table d'hôte¹ je bila zakazana za jedan sat. Ali obed nije počinjao pre nego što bi stigla »gospoda iz Zemaljskog odbora«. Slične male pažnje davale su pokretu već neku blagotvornu birokratsku notu.

Mi smo raznoj gospodi iz Zemaljskog odbora izneli gore izloženo mišljenje da je odmah u početku trebalo maršovati na Frankfurt i tako proširiti ustanak, da je sada po svoj prilici prekasno i da je bez odlučnih udaraca u Mađarskoj ili bez jedne nove revolucije u Parizu ceo pokret već beznađežno izgubljen. Ne može se ni zamisliti silno negodovanje koje se na takva jeretička tvrđenja podiglo među ovim građanima iz Zemaljskog odbora. Jedino su Blind i Goegg bili na našoj strani. Sada, pošto su događaji dali nama za pravo, ta ista gospoda oduvek su, naravno, navaljivala da se pođe u ofanzivu.

U Karlsrueu se već tada nailazilo na prve početke one veličanstvene trke za položajima koja se pod isto tako veličanstvenim nazivom »koncentracije svih demokratskih snaga Nemačke« hvatala kao spasavanje otadžbine. Svako ko je ikad u kakvom bilo klubu više ili manje konfuzno deklamovao, u najzabačenijem demokratskom budžaklijskom listiću makar jedanput podsticao na mržnju prema tiranima, požurio je u Karlsrue ili u Kajzerslautern da tamo odmah postane veliki čovek. Da je učinak potpuno odgovarao ovde koncentrisanim snagama, ne mora se valjda ni reći izričito. — Tako se ovde u Karlsrueu nalazio jedan poznati, tobože filozofski Atta Troll, bivši poslanik u Frankfurtskoj skupštini i bivši urednik nekog tobože demokratskog listića koji je Manteuffel zabranio uprkos ponudama našeg Atta Trola.⁽¹⁰⁰⁾ Atta Troll je veoma marljivo nastojao da upeca službicu badenskog poslanika u Parizu, za koju je sebe smatrao osobito pozvanim, jer je u svoje vreme bio dve godine u Parizu i tamo nije naučio francuski. I zaista je imao sreće da od g. Brentana izmami akreditivno pismo; upravo je pakovao kofere kada ga je Brentano neočekivano pozvao i opet mu izvukao iz džepa njegovo punomoćje. Razume se da je Atta Troll, g. Brentanu u inat, sad pogotovo otputovao u Pariz. — Drugi građanin valjanih shvatanja koji je već nekoliko godina pre-

¹ gozba

tio Nemačkoj revolucionisanjem i republikanizovanjem, g. Heinzen, nalazio se takode u Karlsruheu. Taj poštenjak je, kao što je poznato, pre februarske revolucije svuda i uvek pozivao da se »raspali«, ali je posle ove revolucije smatrao za probitačnije da razne nemačke ustanke posmatra s neutralne švajcarske visije. Sad kao da ga je najzad spopala želja da jedanput i raspali po »bukačima«. Po njegovoj ranijoj izreci: »Kossuth je veliki čovek, ali Kossuth je zaboravio *praskavo srebro*«, moglo se očekivati da će on *smesta* organizovati najkolosalnije, dotad neslućene razorne snage protiv Prusa. Nikako! Budući da planovi koji teže za nečim višim, izgleda, nisu bili primenljivi, naš nenavidnik tirana zadovoljio se, kažu, stvaranjem jednog republikanskog elitnog odreda, pisao je u međuvremenu članke u korist Brentana u listu »Karlsruher Zeitung«^[101] i posećivao Klub odlučnog napretka. Klub je raspušten, republikanska elita nije došla, i g. Heinzen uočio je najzad da Brentanovu politiku čak ni on ne može više da brani. Nepriznat, istrošen, ozlovoljen otišao je najpre u badenske gorske krajeve, a otuda u Švajcarsku, a da nije smlatio ni jednog jedinog »bukača«. Sad im se sveti, giljotinirajući ih na milione in effigie¹ iz Londona.

Napustili smo Karlsruhe sutradan ujutro i krenuli da posetimo Falačku.

O daljem toku badenskog ustanka treba samo još nešto malo da kažem u vezi s vođenjem opšte politike i civilne uprave. Kad se Brentano osetio dovoljno jak, uništio je jednim udarcem pitomu opoziciju koju je sačinjavao Klub odlučnog napretka. »Ustavotvorna skupština«^[102], izabrana pod uticajem Brentanove ogromne popularnosti kao i sitne buržoazije, koja vlada svuda, aminovala je sve njegove korake. »Privremena vlada s diktatorskom vlašću«^[103] (diktatura pod tobožnjim konventom!) bila je sasvim pod njegovim rukovodstvom. Tako je on nastavio da vlada, sputavao revolucionarni i vojni razvoj ustanka, puštao da se tekući poslovi obavljaju tant bien que mal² i ljubomorno čuvao zalihe i ličnu svojinu velikog vojvode, koga je neprestano tretirao kao legitimnog vladara po milosti božjoj. U listu »Karlsruher Zeitung« izjavio je da se veliki vojvoda može svakog trenutka vratiti, i zaista je dvorac za sve to vreme ostao zaključan, kao da je njegov stanovnik samo otputovao. Falačke izaslanike zavaravao je iz dana u dan neodređenim odgovorima; najviše što se moglo postići bila je zajednička vojna komanda pod Mieroslavskim i — ugovor o ukidanju mostarine Manhajm—Ludvigshafen, koji, međutim, nije sprečavao g. Brentana da taj namet na manhajmskoj strani i dalje ubira.

Kada je najzad Mieroslavski posle bitke kod Vaghojzela i Ubštata razbijene ostatke svoje vojske morao kroz planinske krajeve da povuče iza Murga, kada je bilo nužno napustiti Karlsruhe s mnoštvom zaliha

¹ u slici (u uobrazilji) — ² kako-tako

u gradu, kada je poraz na Murgu odlučio o sudbini pokreta, raspršile su se iluzije badenskih građana, seljaka i vojnika, digla se opšta povika da je Brentano izdao stvar. Jednim mahom uništena je cela građevina Brentanove popularnosti održavana strašljivošću sitne buržoazije, nesamostalnošću seljaka i nedostatkom koncentracije radnika. Brentano je noću krišom pobjegao u Švajcarsku, progonjen prekorom izdaje naroda kojim ga je žigosala njegova sopstvena »konstituanta«, i skrio se u Fojertalen u kantonu Cirihi.

Mogli bismo se zadovoljiti saznanjem da je g. Brentano potpunim uništenjem svog političkog položaja, opštim prezirom od strane svih stranaka dovoljno kažnjen za svoju izdaju. Propast badenskog pokreta nema velikog značaja. Trinaesti jun u Parizu⁽¹⁰⁴⁾ i Görgeyevo odbijanje da krene na Beč⁽¹⁰⁵⁾ uništili su sve izgledе koje su Baden i Falačka još imali, čak i da je pošlo za rukom da se pokret prenese u Hazen, Virtemberg i Franačku. Poginuli bi časnije, ali bi poginuli. Međutim, ono što revolucionarna stranka nikad neće zaboraviti g. Brentanu, što nikad neće zaboraviti strašljivim badenskim malograđanima koji su ga podržavali, to je da su oni neposredno krivi za smrt streljanih u Karlsrueu, u Frajburgu i u Raštatu, i bezbrojnih i bezimernih žrtava koje su Prusi pomoću tifusa u raštatskim kazamatima u potaji pogubili.

U drugoj svesci ove »Revue« opisaću stanje u Falačkoj i na kraju badensko-falačku kampanju.

III

Falačka

Iz Karlsruoa smo otišli u Falačku, i to najpre u Špajer, gde je trebalo da se nalaze D'Estera i privremena vlada. Ali oni su u međuvremenu već bili otputovali u Kajzerslautern, gde je vlada smestila svoje konačno sedište kao na »strategijski najpodesnijoj tački Falačke«. Umesto nje našli smo u Špajeru Willicha i njegove dobrovoljce. On je s odredom od nekoliko stotina ljudi držao u šahu garnizone Landau i Germershajm, ukupno preko 4000 vojnika, presekao im snabdevanje i uznemirivao ih na sve moguće načine. Istog dana je sa oko 80 strelaca bio napao dve čete germershajmskog garnizona i, ne opalivši ni metak, poterao ih natrag u tvrđavu. Sutradan ujutro krenuli smo s Willichom u Kajzerslautern, gde smo zatekli D'Estera, privremenu vladu i uopšte cvet nemačke demokratije. O zvaničnom učešću u pokretu, koji je bio sasvim tuđ našoj partiji, nije, naravno, ni ovde moglo biti reči. Vratili smo se, dakle, posle nekoliko dana u Bingen, uz put su nas, u društvu više prijatelja, uhapsile hesenske trupe pod sumnjom da smo učestvovali u ustanku, odvedeni smo u Darmštat, pa otud u Frankfurt i tu, najzad, opet pušteni.

Ubrzo posle toga napustili smo Bingen, i Marx je s mandatom demokratskog Centralnog odbora otišao u Pariz, gde je neposredno predstojao jedan presudan događaj, naime da kod francuskih socijaldemokrata^[106] zastupa nemačku revolucionarnu partiju. Ja sam se vratio u Kajzerslautern da tamo privremeno živim kao običan politički izbeglica, a da docnije, možda, ukoliko se pruži povoljna prilika, kad otpočne borba, zauzmem jedini stav koji je list »Neue Rheinische Zeitung« u tom pokretu mogao da zauzme: stav vojnika.

Ko je Falačku samo jedanput video, shvatiće da jedan pokret u ovoj vinorodnoj i vinoljubivoj zemlji neminovno dobija izvanredno vedro obeležje. Najzad su se ljudi ovde otarasili tromih, pedantnih starobavarskih pldžijskih duša i na njihovo mesto postavili za činovnike vesele falačke vinopije. Najzad su se rešili nazovidubokoumnh bavarskih policijskih šikana koje su u inače tako dosadnom listu »Fliegende Blätter«^[107] dosta zabavno persifirane i koje su vedrom Falačaninu tištale srce teže nego bilo šta drugo. Uspostavljanje slobode

pijančenja bio je prvi revolucionarni akt falačkog naroda: cela Falačka pretvorila se u jednu veliku krčmu, a količina alkoholnih pića koja je u toku tih šest nedelja popijena »u ime falačkog naroda« premašuje svaki proračun. Mada u Falačkoj aktivno učesče u pokretu nije ni izdaleka bilo onako veliko kao u Badenu, i mada je tu bilo mnogo reakcionarnih okruga, čitavo stanovništvo ispoljilo je ipak jednodušnost u ovom opštem pijančenju, čak je i najreakcionarniji čifta i seljak bio ponesen opštom razdraganošću.

Nije bila potrebna velika pronicljivost pa da se uvidi kakvo će neprijatno razočaranje doneti tim veselim Falačanima pruska vojska kroz koju nedelju. Pa ipak, u Falačkoj su se na prste mogli izbrojati ljudi koji nisu uživali u punom osećanju najveće bezbednosti. Da će Prusi doći, u to je malo ko verovao, ali da će, ako dodu, s najvećom lakoćom biti opet izbačeni, to beše opšte uverenje. Onog mračnog izraza idejne čvrstine, čiji je moto »ozbiljnost krasí čoveka« bio ispisana na čelu svih oficira badenske narodne straže, a koja ipak nije onemogućavala sva ona čudesa o kojima ću docnije imati prilike da pričam — one prostodušno svečane crte koju je čiftinski karakter pokreta utisnuo većini njegovih učesnika u Badenu, ovde doduše nije bilo. U Falačkoj je čovek tek uzgred bio »ozbiljan«. »Oduševljenje« i »ozbiljnost« ovde su služili samo ulepšavanju opšte veselosti. Ali ljudi su uvek bili dovoljno »ozbiljni« i »oduševljeni« da poveruju u svoju nepobedivost u odnosu na sve sile sveta, a osobito u odnosu na prusku vojsku; i kad bi se u tihim časovima pribiranosti i javila neka laka sumnja, otklanjana je nepobitnim argumentom: ako bi i bilo tako, to se ipak ne sme iskazati. Što se pokret duže otezao, što su se pruski bataljoni sve očevidnije i masovnije koncentrisali od SARBRIKENA do KROJCNAHA, tim su se, razume se, češće javljale sumnje, tim žešće je — upravo među sumnjom obuzetima i strašljivcima — postajalo razmetanje nepobedivošću jednog »naroda koji se s oduševljenjem zalaže za svoju slobodu«, kako se govorilo o Falačanima. To razmetanje razvilo se ubrzo u čitav sistem uspavljivanja koji je, suviše povlađivan od vlade, oslabio svekoliku delatnost u sprovođenju odbrambenih mera i svakog ko bi se tome usprotivio izlagao opasnosti da bude uhapšen kao reakcionar.

Ova uverenost, ovo razmetanje »oduševljenjem« i njegovom svećmoći, spojeno s njegovim sićušnim materijalnim sredstvima i uskim kutkom zemljišta na kojem je pribavljalo sebi važnosti, činilo je komičnu stranu falačkog »ustanka« i pružalo dovoljno materijala za razveseljavanje onim malobrojnim ljudima kojima su napredna shvaćanja i nezavisan položaj dopuštali da o svemu slobodno rasuđuju.

Celokupna spoljašnja pojava falačkog pokreta nosila je vedro, bezbrižno i neusiljeno obeležje. Dok je u Badenu svaki novoimenovani potporučnik kako linijskih trupa tako i narodne straže, utegnuto u tešku uniformu, paradirao srebrnim epoletama, koje su docnije, na dan bitke, odmah trpane u džepove, u Falačkoj su ljudi bili mnogo

razboritiji. Čim je pritisnula velika vrućina prvih junjskih dana, nestali su svi sukneni kaputi, prsluci i kravate, ustupajući mesto lakoj bluzi. Zajedno sa starom birokratijom kao da su se otarasili i svih starih neprijatnih stega. Ljudi su se oblačili bez ustručavanja, upravljajući se samo prema udobnosti i godišnjem dobu; a zajedno s razlikom u odevanju smesta je nestalo i svake druge razlike u društvenom životu. Sve klase društva sastajale su se u istim javnim lokalima, i neki socijalistički zanesenjaci mogao je u ovom slobodnom opštenju da vidi zoru opšteg bratstva.

Kako Falačka, tako i njena privremena vlada. Ona se sastojala gotovo samo od dobroćudnih vinopija, koje je najviše začudilo to što sad odjednom treba da predstavljaju privremenu vladu svoje otadžbine odane bogu Bahu. Pa ipak se ne može poreći da su se ovi nasmejani upravljači bolje poneli i srazmerno više uradili nego njihovi badenski susedi pod vodstvom Brentana »postojanog u svojim ubeđenjima«. Oni su bar imali dobru volju i, uprkos pijančenju, više trezvene pameti od one čiftinski-ozbiljne gospode u Karlsruheu, a jedva da se iko od njih uzrujavao kad bi se neko podsmevao njihovom udobnom načinu revolucionarnog rada i nemoćnim sićušnim merama koje su preduzimali.

Privremena vlada Falačke nije mogla ništa da postigne dokle god ju je badenska vlada ostavljala na cedilu. A u odnosu na Baden potpuno je izvršila svoju dužnost. Slala je izaslanike, jednog za drugim, činila koncesije jednu za drugom, samo da postigne sporazum: uzalud, Brentano ga nikako nije hteo.

Dok je badenska vlada sve zatekla, falačka ništa nije zatekla. Nije imala novaca, ni oružja, a imala je mnoštvo reakcionarnih okruga i dve neprijateljske tvrđave u zemlji. Francuska je smesta zabranila izvoz oružja u Baden i u Falačku, Pruska i Heseni zaplenili su sve pošiljke oružja upućene onamo. Falačka vlada odmah je poslala agente u Francusku i Belgiju da otkupe i dopreme oružje; oružje je kupljeno, ali nije stiglo. Može se vladi prebaciti da nije bila dovoljno energična u tim svojim postupcima, posebno što nije sa onim velikim mnoštvom krijumčara na granici organizovala krijumčarenje pušaka; ali veći deo krivice pada na njene agente, koji su postupali veoma nehatno i delimično puštali da ih zavaravaju praznim obećanjima, umesto da francusko oružje dopreme bar do Sargeminda i Lauterburga.

Što se tiče novčanih sredstava, u maloj Falačkoj slabo se šta moglo učiniti papirnim novcem. Kada se vlada našla u novčanom škripcu, bar je imala hrabrosti da pribegne prinudnom zajmu s progresivnim, mada neznatno rastućim kamatnim stopama.

Prekora koji se mogu uputiti falačkoj vladi ograničavaju se na to da se ona, osećajući svoju nemoć, suviše dala zaraziti opštom bezbrižnošću i s time povezanim iluzijama o svojoj sopstvenoj bezbednosti; da se stoga, umesto da — istina ograničena — sredstva za odbranu zemlje energično pokrene, radije oslanjala na pobeđu monta-

njara u Parizu, na zauzeće Beča od strane Mađara ili čak i na prava čuda koja bi se negde desila za spas Falačke — pobune u pruskoj vojsci itd. Otud nehatnost u pribavljanju oružja, u jednoj zemlji u kojoj je već i hiljadu upotrebljivih musketa više ili manje beskrajno mnogo značilo i kamo su konačno, na dan kada su Prusi ušli, stigle prve i poslednje puške — svega *četrdeset* — iz inostranstva, naime iz Švajcarske. Otud lakomislen izbor civilnih i vojnih komesara, koji su većinom bili najnesposobniji, najsmušeniji zanesenjaci, otud za-državanje u službi tolikih starih činovnika i svih sudija. Otud, naj-
zad, zanemarivanje svih, čak i najbližih sredstava za uznemiravanje i, možda, za zauzeće Landaua, na koje ću se docnije vratiti.

Iza privremene vlade stajao je D'Ester kao neka vrsta tajnog generalnog sekretara ili, kako je to g. Brentano nazvao, kao »crvena kamarila koja je okružavala umerenu vladu u Kajzerslauternu«. Ovoj »crvenoj kamarili« pripadali su, uostalom, i drugi nemački demokrati, osobito drezdenske izbeglice. U D'Esteru su falački namesnici našli ono administrativno oko koje je njima nedostajalo, i u isti mah revolucionarnu pamet koja je njima imponovala stoga što se uvek ograničavala samo na ono najbliže, neosporno moguće, i tako nikad nije bila u neprilici zbog konkretnih mera. D'Ester je time stekao znatan uticaj i bezuslovno poverenje vlade. Mada je on ponekad suviše ozbiljno shvatao pokret i, na primer, poverovao da će uvođenjem svog, u tom trenutku potpuno nepodesnog, zakona o opštinama moći da postigne nešto važno, ipak je izvesno da je D'Ester nagnao privremenu vladu na sve iole energične korake i osobito je u sukobima povodom posebnih pitanja uvek imao pri ruci podesna rešenja.

Ako su u Rajnskoj Pruskoj reakcionarne i revolucionarne klase već unapred stajale jedna nasuprot drugoj, ako je u Badenu jedna klasa u početku zanesena pokretom — sitna buržoazija — postepeno, kako se opasnost bližila, postajala ravnodušna, a docnije dopustila da je navedu na neprijateljstvo prema pokretu koji je sama izazvala, u Falačkoj se nisu toliko pojedine klase stanovništva koliko pojedini okruzi, rukovodeni lokalnim interesima, delimično već od samog početka, a delimično malo-pomalo, izjašnjavali protiv pokreta. Istina, u Špajeru je gradanstvo u samom početku bilo reakcionarno raspoloženo, s vremenom je to postalo i u Kajzerslauternu, Nojštatu, Cvajbrikeni itd.; ali glavna snaga reakcionarne stranke nalazila se u poljoprivrednim okruzima raspodeljenim po čitavoj Falačkoj. Ovo konfuzno uobličjenje stranaka moglo je biti otklonjeno samo jednom merom: direktnim napadom na privatnu svojinu uloženu u hipoteke i hipotekarno lihvarenje, a u korist zaduženih, od lihvara iscedenih seljaka. Ova jedna mera, međutim, koja bi smesta zainteresovala za ustanak celokupno seosko stanovništvo, pretpostavlja mnogo šire područje i mnogo razvijenije društvene odnose po gradovima nego što ih Falačka ima. Bila je mogućna samo na početku ustanka, uz istovremeno proširenje pokreta prema reci Mozel i Ajfelu, gde postoje iste prilike na selu i

nalaze svoju dopunu u industrijskom razvoju porajnskih gradova. A kao ni iz Badena tako ni iz Falačke nije širen pokret izvan granica tih zemalja.

U takvim okolnostima imala je vlada samo malo sredstava za borbu s reakcionarnim okruzima: pojedinačne vojne ekspedicije u nepokorna mesta, hapšenja, osobito katoličkih župnika koji su stali na čelo otpora itd.; postavljenije energičnih civilnih i vojnih komesara i najzad propagandu. Ekspedicije, većinom veoma komične prirode, imale su samo trenutno dejstvo, propaganda ga uopšte nije imala, a komesari su većinom, nespretni a praveći se važni, činili grešku za greškom ili se ograničili na ogromnu potrošnju falačkog vina, uz nezbežno kafansko razmetanje.

Među propagandistima, komesarima i činovnicima centralne uprave veoma značajno mesto zauzimali su demokrati, koji su se u Falačkoj okupili još više nego u Badenu. Ovde su se obrele ne samo izbeglice iz Drezdena i iz Rajnske Pruske nego se i inače našlo još mnoštvo više ili manje oduševljenih »narodnih ljudi«, da se ovde posvete služenju otadžbini. Falačka vlada, koja je, za razliku od one u Karlsruheu, instinktivno osetila da kapaciteti same Falačke nisu dorasli teretu čak ni ovog pokreta, prihvatila ih je s radošću. Čovek nije mogao da boravi u Falačkoj ni dva časa a da mu ne ponude desetak najrazličitijih i uglavnom veoma časnih zvanja. Gospoda demokrati, koji u falačko-badenskom pokretu nisu gledali lokalni ustanak, koji je iz dana u dan postajao sve lokalniji i beznačajniji, već slavnu zoru slavnog ustanka celokupne nemačke demokratije, koji su uopšte u tom pokretu videli prevlast *svojih* više ili manje sitnoburžoaskih težnji, revnosno su prihvatili te ponude. A u isti mah je svako smatrao da može zauzeti jedino takav položaj na kojem ničim neće okrnjiti svoje, razume se, većinom veoma visoko postavljene zahteve za slučaj jednog opšteg nemačkog pokreta. U početku je to išlo. Ko se god prijavio postajao je smesta šef neke kancelarije, vladin komesar, major ili potpukovnik. Ali malo-pomalo množio se broj konkurenata, položaji su se proredivali, pa se razvila bedna, čiftinska trka za položajima, koja je nezainteresovanom posmatraču pružala izvanredno zabavan prizor. Da su pri ovoj retkoj zbrci industrijalizma i konfuzije, nametljivosti i nesposobnosti, kojoj je list »Neue Rheinische Zeitung« imao tako često prilike da se divi kod nemačke demokratije, da su tu činovnici i propagandisti Falačke predstavljali vernu sliku te neprijatne mešavine, ne treba valjda naročito da podvlačim.

Razume se da su i meni nudili mnoštvo civilnih i vojnih položaja, koje ja u jednom proleterskom pokretu ni trenutka ne bih oklevao da prihvatim. Pod ovim okolnostima ja sam ih sve odreda odbio. Jedino na šta sam pristao bilo je da napišem nekoliko uzbudljivih članaka za jedan mali listić^[108], koji je privremena vlada masovno širila po Falačkoj. Znao sam da ni to neće ići kako treba, ali sam ponudu najzad prihvatio na navaljivanje D'Estera i više članova vlade,

koliko da bar dokažem svoju dobru volju. Kako se ja, naravno, nisam mnogo ustručavao, već je drugi članak izazvao negodovanje kao suviše »uzbudljiv«; ja nisam gubio ni reči više, povukao sam članak, pocepao ga u prisustvu D'Estera, i na tome se stvar svršila.

Među pridošlim demokratima, u Falačkoj su bili, uostalom, najbolji oni koji su tek stigli iz borbe u svom zavičaju: Saksonci i porajnski Prusi. Malobrojni Saksonci bili su većinom zaposleni u centralnim biroima, radili su vredno i isticali se poznavanjem administracije, stalozanim bistrim razumom i odsustvom svih pretenzija i iluzija. Rajnlandani, većinom radnici, masovno su odlazili u vojsku; oni malobrojni koji su u početku radili po kancelarijama docnije su se takođe latili musketa.

Po kancelarijama centralne uprave, u Trznici^[108] u Kajzerslauternu živelo se veoma lagodno. Pri opštem *laissez aller*¹, pri potpunom odsustvu svakog aktivnog mešanja u pokret, pri ogromnom broju činovnika bilo je u celini malo posla. To su bili gotovo samo tekući upravni poslovi, i oni su obavljani *tant bien que mal*². Ukoliko nije stigao neki glasonoša, nije došao neki rodoljubivi građanin da podnese dubokomni predlog za spasavanje otadžbine, ili seljak da se na nešto žali, ili ako neka opština nije poslala deputaciju, većina kancelarija nije imala šta da radi. Činovnici su zevali, ćaskali, pričali anegdote, pravili glupe viceve ili strategijske planove, išli iz jedne kancelarije u drugu i nastojali da što bolje utucaju vreme. Glavni predmet razgovora bili su, razume se, dnevni politički događaji, o kojima su kružili najprotivrečniji glasovi. Pribavljanje vesti bilo je u najvećem stepenu zanemareno. Stari poštanski činovnici ostali su gotovo bez izuzetka u službi i bili, naravno, sasvim nepouzdati. Uz njih je ustanovljena »vojna pošta« koju su otpravljali falački laki konjanici koji su prišli pokretu. Komanda^{ti} i komesari pograničnih okruga nisu ni najmanje hajali za ono što se zbivalo s one strane granice. U sedištu vlade primali su samo »Frankfurter Journal«^[109] i »Karlsruher Zeitung«, i ja se još i sad sa zadovoljstvom prisećam iščudavanja koje je nastalo kada sam u kasini, u jednom već pre nekoliko dana prispelom broju lista »Kölnische Zeitung«^[110], otkrio vest o koncentrisanju 27 pruskih bataljona, 9 baterija i 9 konjičkih pukova uz saopštenje njihovog tačnog rasporeda između Sarbrikena i Krojcnaha.

Najzad prelazim na glavnu stvar, na vojnu organizaciju. Oko tri hiljade Falačana iz bavorske vojske bili su, s opremom i stvarima, prešli ustanicima. Izvestan broj dobrovoljaca, Falačana i iz drugih pokrajina, javio se u isto vreme za vojnu službu. Uz to je privremena vlada naredila regrutovanje prvog poziva, najpre svih neoženjenih od osamnaest do trideset godina. Ali to pozivanje pod oružje obavljeno je samo na papiru, nešto zbog nesposobnosti i nehata vojnih komesara, nešto zbog nedostatka oružja, nešto zbog nemarnosti same

¹ namaru, ravnodušnosti — ² kako-tako

vlade. Tamo gde je, kao u Falačkoj, nedostatak oružja bio glavna prepreka svakoj odbrani, morala su se upotrebiti sva sredstva da bi se dobavilo oružje. Ako se ono nije moglo dopremiti iz inostranstva, morala se iščeprkati svaka musketa, svaka ostraguša, svaka lovačka puška koja bi se našla u Falačkoj i predati u ruke aktivnim borcima. Ali bilo je ne samo veoma mnogo privatnog oružja u zemlji nego još i najmanje 1500 do 2000 pušaka, ne računajući karabine, u rukama raznih građanskih straža. Moglo se u najmanju ruku zahtevati da se predaju privatno oružje i puške onih pripadnika građanske straže koji nisu bili obveznici prvog poziva ili se nisu hteli javiti kao dobrovoljci. Ali ništa slično nije urađeno. Posle mnogog navaljivanja donesena je najzad takva odluka u vezi s oružjem građanske straže, ali nikad nije izvršena; građanska straža iz Kajzerslauterna, koja je brojala preko 300 kapuraša, paradirala je svakodnevno u uniformi i s oružjem kao straža pred Tržnicom, a kada su Prusi ušli u grad, imali su još i to zadovoljstvo što su mogli da razoružaju tu gospodu. I tako beše svuda.

U službenom listu objavljen je poziv šumarskim službenicima i lugarima da dođu u Kajzerslautern radi obrazovanja jednog streljačkog odreda; oni koji nisu došli bili su šumarski službenici.

Izdat je nalog, ili bar poziv, da se širom zemlje kuju kose; nekoliko kosâ zaista je izrađeno. Kod rajnsko-hesenskog odreda u Kirhajmbolandenu video sam kako nekoliko buradi sa sečivima za kose toware na kola i otpremaju u Kajzerslautern. Rastojanje iznosi oko sedam do osam časova vožnje; četiri dana docnije morala je vlada da prepusti Kajzerslautern Prusima, a kose još nisu bile stigle. Da su te kose dali mobilnoj građanskoj straži, takozvanom drugom pozivu, kao naknadu za puške koje je trebalo da ustupi, stvar bi bila u redu; umesto toga zadržale su lene čifte svoje vatreno oružje, a mladi regruti trebalo je da s kosama krenu protiv pruskih topova i ostraguša.

Dok se u puškama osećala opšta nestašica, u paradnim sabljama, naprotiv, vladalo je zapanjujuće obilje. Ko nije mogao da dobije pušku, utoliko bi revnosnije opasao zveketav ubojni mač, što je smatrao da je već samim tim stekao obeležje oficira. Osobito u Kajzerslauternu takvi samozvani oficiri uopšte se nisu mogli ni prebrojati; ulicama se i danju i noću razlegao zveket njihovog strašnog oružja. Pogotovo su studenti ovim novim načinom da se neprijatelju utera strah u kosti i svojom pretenzijom da obrazuju akademsku legiju od samih konjanika kao pešaka, stekli retke zasluge za spasavanje otadžbine.

Osim toga, bilo je tu još i pola eskadrona prebeglih lakih konjanika, ali koji, rastureni u službi vojne pošte itd., nikad nisu stigli da obrazuju neki osobito borbeni odred. Artiljerija, pod komandom »potpukovnika« Annekea, sastojala se od nekoliko trofuntša, čiju zapregu ja, koliko se sećam, nikad nisam video, i od izvesnog broja topčića. Pred Tržnicom u Kajzerslauternu ležala je najlepša zbirka starih gvozdениh topovskih cevi, kakvu ste samo mogli poželeti. Većina je, naravno, ostala da leži neiskorišćena. Dve najveće položene su na ogrom-

ne, specijalno izradene lafete i odvučene. Badenska vlada najzad je prodala Falačkoj jednu izandalu šestofuntovnu bateriju s nešto municije; ali zaprege, posluge i dovoljno municije nije bilo. Municija je izrađivana, koliko se moglo; za zapregu su tant bien que mal rekvirirali seljake i konje; za opsluživanje su sakupili nekoliko starih bavarskih artiljeraca i uvežbavali ljude po glomaznom i komplikovanom bavarskom egzercirnom pravilu.

Vrhovno vodstvo u vojnim poslovima nalazilo se u najgorim rukama. Gospodin Reichardt, koji je u privremenoj vladi preuzeo vojni resor, bio je radan, ali bez energije i stručnog znanja. Prvi vrhovni komandant falačkih oružanih snaga industrijalac Fenner von Fenneberg smenjen je, doduše, ubrzo zbog sumnjivog ponašanja; na njegovo mesto došao je privremeno jedan poljski oficir, Raquilliet. Najzad se saznalo da će Mieroslowski preuzeti vrhovnu komandu za Falačku i Baden i da je zapovedništvo nad falačkim trupama povereno »generalu« Sznaydeu, takođe Poljaku.

General Sznayde je stigao. Bio je to omalen debeljko koji je izgledao pre kao mator bonvivan nego kao »grlati bojnik Menelaj«⁽¹¹¹⁾. General Sznayde preuzeo je komandu veoma dostojanstveno, saslušao izveštaj o stanju vojnih poslova i odmah izdao niz dnevnih zapovesti. Većina tih zapovesti ticala se uniformisanja — bluzi i oznake za oficire — trobojne trake oko ruku ili ešarpe, zatim poziva odsluženim konjanicima i strelcima da se dobrovoljno jave — poziva koji su već deset puta uzalud upućivani, i slično. On je i sam prednjačio dobrim primerom nabavivši sebi odmah husarski koporan s trobojnim širitima, kako bi vojsci ulio strahopoštovanje. Ono što je u njegovim dnevnim zapovestima bilo zaista praktično i važno, ograničavalo se na ponavljanje već davno izdatih naređenja i na predloge koje su malobrojni prisutni dobri oficiri već ranije učinili, ali nikad nisu bili sprovedeni, pa su tek sada pomoću autoriteta jednog komandujućeg generala mogli da budu sprovedeni. U svemu ostalom se »general« Sznayde uzdao u boga i u Mieroslawskog i predavao se nasladama za trpezom, što je jedina pametna stvar koju je jedna tako potpuno nesposobna individua mogla da učini.

Među ostalim oficirima u Kajzerslauternu jedini sposoban čovek bio je Techow, onaj isti koji je kao pruski poručnik, zajedno sa Natzmerom, prilikom juriša na slagalište oružja u Berlinu⁽¹¹²⁾ predao slagalište narodu i, osuđen na 15 godina zatvora u tvrdavi, pobjegao iz Magdeburga. Techow, načelnik falačkog generalštaba, pokazao se svuda kao čovek pun znanja, smotren i spokojan, možda nešto previše spokojan a da bi se moglo poverovati u njegovu sposobnost da donosi hitne odluke, koje su na bojištu često presudne. »Potpukovnik« Anneke pokazao se kao nesposoban i nehatan u organizovanju artiljerije, mada je u pirotehničkoj struci dobro poslužio. Kod Ubštata, kao vojskovođa, nije pobrao lovorike, a iz Raštata, gde mu je Mieroslowski poverio rukovanje materijalom za vreme opsade,

utekao je na čudnovat način preko Rajne još pre opkoljavanja, ostavivši za sobom svoje konje.

Ni oficiri u pojedinim okruzima nisu predstavljali bogzna šta. Izvestan broj Poljaka došao je delimično još pre Sznaydea, a delimično zajedno s njim. Budući da su se najbolji ljudi iz poljske emigracije već nalazili u Mađarskoj, može se misliti da su ovi poljski oficiri bili prilično raznovrsni. Većini se žurilo da se pobrine za potreban broj jahaćih konja i da izda neke naredbe, ne brinući se mnogo za njihovo izvršenje. Ponašali su se prilično osorno, hteli su da s falackim seljakom postupaju kao s ropskim poljskim kmetom, nisu poznavali ni zemlju ni jezik, ni komandu, i stoga su kao vojni komesari, tj. organizatori bataljona, postigli malo ili baš ništa. U toku ratnog pohoda ubrzo su se sklonili u Sznaydeov štab i uskoro potom sasvim izgubili, kada su Sznaydea napali i zlostavljali njegovi sopstveni vojnici. Oni bolji među njima došli su prekasno a da bi mogli još nešto da organizuju.

Među nemačkim oficirima takođe nije bilo mnogo sposobnih glava. Rajnskohesenski odred, koji je inače obuhvatao poneke elemente prijemčive i za vojničko obrazovanje, bio je pod zapovedništvom izvesnog Häusnera, potpuno nesposobnog čoveka, i pod još mnogo bednijim moralnim i političkim uticajem dvojice junaka — Zitza i Bambergera, koji su se docnije u Karlsrueru tako slavno izvukli. U istočnoj Falačkoj je neki bivši pruski oficir, Schimmelpfennig, organizovao jedan odred.

Jedina dvojica oficira koji su se već pre upada Prusa isticali u aktivnoj službi bili su Willich i Blenker.

Willich je sa jednim malim odredom dobrovoljaca preuzeo kontrolisanje, a docnije opkoljavanje tvrđava Landau i Germershajm. Jedna četa studenata, jedna četa radnika, koji su boravili zajedno s Willichom u Bezansonu, tri slabe čete gimnastičara — iz Landaua, Nojštata i Kajzerslauterna — dve čete sastavljene od dobrovoljaca iz okolnih mesta i najzad jedna četa naoružana kosama, formirana od porajnskih Prusa koji su većinom prebegli posle ustanaka u Primu i Elberfeldu, okupile su se malo-pomalo pod njegovom komandom. Na kraju ih je bilo između 700 i 800 ljudi, svakako najpouzdanijih vojnika cele Falačke, podoficira, uglavnom ljudi koji su služili vojsku, delimično u Alžiru naviknuti na mali rat^[113]. S ovo malo ubojnih snaga smestio se Willich na sredini između Landaua i Germershajma; organizovao građanske straže po selima, upotrebio ih za kontrolisanje puteva i za službu predstraža; odbio sve ispade iz obeju tvrđava uprkos nadmoćnosti neprijatelja, osobito germershajmskog garnizona; opkolio Landau tako tesnim обруčem da je prosto presekao sav dovoz, prekinuo mu vodovod, zagatio rečicu Kvajh, tako da su svi podrumi u tvrđavi bili poplavljeni, a nastala nestašica vode za piće, i uznemirivao garnizon svake noći patrolama, koje ne samo da su potpuno ispraznile napuštenu spoljna utvrđenja i tamo pronađene peći iz soba

za stražu prodavale na licitaciji za pet forinti po komadu, nego se probijale i do samih tvrđavskih rovova i često navodile garnizon da na jednog kaplara i dvojicu vojnika otvori silnu koliko i bezopasnu paljbu iz dvadesetčetvorofuntaša. Ovaj period bio je najsjajniji u toku postojanja Willichovog dobrovoljačkog odreda. Da je on tada raspolagao samo nekolikim haubicama, pa makar to bila samo poljska oruđa, tvrđava bi, prema izveštajima špijuna koji su svakodnevno ulazili u Landau i dolazili otud, sa svojim demoralizovanim, slabim garnizonom i buntovničkim stanovništvom, bila zauzeta za svega nekoliko dana. Čak i bez artiljerije, produžavanje opsade prisililo bi je na kapitulaciju u roku od osam dana. U Kajzerslauternu su se nalazile dve sedmofuntaške haubice, dovoljne da u toku noći granatama zapale nekoliko kuća u Landauu. Da su se te haubice nalazile na licu mesta, verovatno bi se dogodilo nešto nečuveno: da jedna tvrđava kao Landau bude osvojena s nekoliko poljskih topova. Ja sam generalštabu u Kajzerslauternu svakodnevno govorio da to treba bar pokušati. Uzalud. Jedna haubica ostala je u Kajzerslauternu, druga je otišla u Homburg, gde umalo što nije pala Prusima u ruke. Obe su otišle preko Rajne a da nisu ispalile nijednu granatu.

Ali još više nego Willich istakao se »pukovnik« Blenker. »Pukovnik« Blenker, nekadašnji trgovački putnik za vino, koji je u Grčkoj bio kao filhelen, a docnije se nastanio u Vormsu kao vinarski trgovac, svakako spada u najistaknutije vojničke ličnosti cele ove slavne kampanje. Uvek na konju, okružen mnogoljudnim štabom, visok, krupan, prkosna lica, s impozantnom bradom à la Hecker, snažna glasa, obdaren i svim ostalim osobinama koje odlikuju južnonemačkog »narodnog čoveka«, a u koje se, kao što je poznato, razum baš ne ubraja, »pukovnik« Blenker ostavljao je utisak čoveka pred čijim bi se samim pogledom Napoléon morao sakriti i koji je bio dostojan da figurira u onom refrenu kojim smo započeli ove opise. »Pukovnik« Blenker osećao je u sebi dara da i bez onog »Hecker, Struve, Zitz i Blum« obori nemačke kneževe^[76], i smesta je pristupio delu. On je zamislio da rat vodi ne kao vojnik, nego kao trgovački putnik za vino, i u tom svojstvu je naumio da osvoji Landau. Willich tada još nije bio tu. Žurno je prikupljao sve čime se u Falačkoj moglo raspolagati, vojnike u stroju i narodnu stražu, i organizovao lutajuće trupe, konjicu i artiljeriju, pa krenuo na Landau. Pred tvrđavom je održano ratno save-tovanje, formirane su kolone za napad, određen položaj artiljerije. A artiljerija se sastojala od nekoliko malih topova čiji je kalibar varirao od $\frac{1}{2}$ do $1\frac{3}{8}$ funti, i vožena je iza vojnika na kolima za seno, koja su istovremeno služila i kao municijska kola. Jer municija ovih raznih topčića sastojala se od *jednog*, kažem *jednog* duleta od dvadeset i četiri funte; o barutu nije bilo ni govora. Pošto je sve uređeno, krenuli su napred prezirući smrt. Stigli su do platoa pred gradskim bedemom ne naišavši na otpor; maršovali su dalje, dok nisu došli do kapije. Napred vojnici — prebeglice iz Landaua. Na bedemima se

pojavi se nekoliko vojnika u svojstvu parlamentaraca. Doviknuli su im da otvore kapiju. Već se razvio sasvim prijatan razgovor između dveju strana, i izgledalo je da sve teče po želji. Odjednom s bedema odjekne pucanj iz topa, karteći zuje iznad glava napadača, i u tren oka se cela junačka vojska zajedno sa svojim falačkim princem Eugenom raspršava u divljem bekstvu. Sve živo trči, trči, trči tako nezadrživo da ono nekoliko topovskih zrna koja su ubrzo potom ispaljena s bedema ne zuje više iznad glava begunaca, nego samo još iznad njihovih bačenih pušaka, fišeklija i telećaka. Na nekoliko časova hoda od Landaua najzad se zaustave, vojska se opet sakuplja i gospodin »pukovnik« Blenker, bez ključeva Landaua, ali zato nimalo manje ponosit, odvodi je natrag u logor. To beše ono nevideno osvajanje Landaua s tri mala topa i jednim đuletom od dvadeset i četiri funte.

Karteč su na brzinu ispalili neki bavorski oficiri, videvši da su njihovi vojnici voljni da otvore kapiju. Top su sami vojnici skrenuli s određenog pravca, i tako se desilo da niko nije bio pogoden. Ali kada je posada Landaua videla kakvo je dejstvo postigao ovaj pucanj ispaljen nasumce, o predaji, naravno, više nije bilo ni govora.

Junačina Blenker, međutim, nije bio čovek koji se ne bi osvetio za takvu nedaću. Odlučio je da sad osvoji Vorms. Iz Frankentala, gde je zapovedao jednim bataljonom, krenuo je prema gradu. Ono nekoliko hesenskih vojnika raspoređenih u Vormsu odmah je klišnulo, i junačina Blenker ušao je u svoje rodno mesto uz trube i bubnjeve. Pošto je oslobođenje Vormsa proslavljeno svečanim doručkom, prešlo se na glavnu svečanost, to jest na zaklinjanje na državni ustav dvadesetorice hesenskih vojnika koji su, bolesni, ostali u gradu. Međutim, u noći posle ovih silnih uspeha, Peuckerove trupe Rajha postavile su na desnoj obali Rajne topove i pobedničke osvajače probudile, krajnje bezobzirno, ranom topovskom grmljavinom. To nije bio nesporazum: trupe Rajha gađale su punim zrnima i granatama. Ne rekavši ni reči, junačina Blenker sabrao je svoje hrabre vojnike i izvukao se krišom iz Vormsa natrag u Frankental. O njegovim docnijim junačkim delima muza će na odgovarajućem mestu podneti izveštaj.

Dok su tako po srezovima ljudi najraznovrsnijih karaktera, svak na svoj način, davali sebi oduške, dok su vojnici i pripadnici narodne straže, umesto da se vežbaju, sedeli po krčmama i pevali, u Kajzerslauternu su se gospoda oficiri bavili smišljanjem izvanredno dubokoumnih strategijskih planova. Tražila se ništa manje nego mogućnost da se jedna malena, s više strana dostupna oblast kao što je Falačka sa gotovo sasvim imaginarnom vojskom održi protiv potpuno stvarne armije od preko 30 000 ljudi i 60 topova. Upravo zato što je ovde svaki plan bio podjednako nekoristan, podjednako apsurdan, upravo zato što su ovde nedostajali svi uslovi svakog strateškog planiranja, upravo zato su pronicljivi ratnici, mislilačke glave falačke

vojske, baš i naumili da izmudruju neko strategijsko čudo koje bi Prusima zatvorilo put u Falačku. Svaki novopečeni potporučnik, svaki sabljonoša akademske legije, koja je pod okriljem g. Sznaydea najzad stvorena, zajedno s potporučničkim rangom za svakog svog člana, svaki pisar je dubokoumno zurio u kartu Falačke, u nadi da će naći strategijski kamen mudrosti. Lako se može zamisliti kakve su se smešne stvari iz toga izrodile. Osobito mađarski način ratovanja bio je veoma omiljen. Od »generala« Sznaydea pa naniže do još sasvim nepriznatog Napoléona te vojske mogla se svakog časa čuti fraza: »Moramo postupiti kao Kossuth, moramo napustiti deo našeg zemljišta i povući se ovamo ili onamo, u planine ili u ravnicu, prema priilikama.« »Moramo postupiti kao Kossuth«, govorilo se po svima gostionicama. »Moramo postupiti kao Kossuth«, ponavljao je svaki kaplar, svaki vojnik, svaki ulični mangup. »Moramo postupiti kao Kossuth«, ponavljala je dobroćudno i privremena vlada, koja je najbolje znala da se u te stvari ne treba da meša i kojoj je na kraju krajeva bilo sasvim svejedno kako će se to uraditi. »Moramo postupiti kao Kossuth, inače smo izgubljeni.« — Falačka i Kossuth!

Pre nego što predem na opis samog pohoda, moram još ukratko da pomenem jednu stvar koja je dotaknuta u raznim listovima: moje kratkotrajno hapšenje u Kirhajmu. Nekoliko dana pred ulazak Prusa ispratio sam svog prijatelja Molla, koji je polazio s nekom preuzetom misijom, do granice, do Kirhajmbolandena. Tu beše raspoređen deo rajnskohesenskog odreda, u kojem smo imali poznanike. Uveče smo s njima i s još nekim dobrovoljcima iz odreda sedeli u gostionici. Među dobrovoljcima bilo je nekoliko onih ozbiljnih, oduševljenih »ljudi od dela«, o kojima je već više puta bilo reči i koji nisu videli nikakvu teškoću u tome da s malo oružja a mnogo oduševljenja potuku ma koju vojsku na svetu. To su ljudi koji od vojske najviše ako su videli paradu smenjivanja straže, koji uopšte nikad ne vode računa o materijalnim sredstvima za postizanje nekog cilja i koji stoga većinom, kako sam docnije više puta imao prilike da uočim, u prvom boju doživljuju takvo porazno razočaranje da navrat-nanos strugnu. Upravo sam upitao jednog od tih junačina da li zaista namerava da s trideset hiljada sabalja koliko ih je u Falačkoj i tri i po hiljade pušaka, među kojima ima mnogo zardalih karabina, potuče Pruse, i uopšte sam bio u najboljem raspoloženju da se malo provešelim gledajući sveto negodovanje čoveka od dela povređenog u njegovom najplemenitijem oduševljenju, kad udoše stražari i rekoše da sam uhapšen. U isto vreme vidim iza sebe dva čoveka koji, zapenušali od besa, kidišu na mene. Jedan se predstavio kao civilni komesar Müller, drugi beše gospodin Greiner, jedini član vlade s kojim ja zbog njegovog čestog odsustvovanja iz Kajzerslauterna — čovek je krišom unovčavao svoju imovinu — i njegovog sumnjivog, plačljivo-mračnog izgleda nisam bio stupio u bliži dodir. U taj mah ustao je jedan moj stari poznanik, kapetan u rajnskohesenskom odredu, i izjavio da će, ako mene uhapsu,

on i znatan broj najboljih ljudi smesta napustiti odred. Moll i drugi hteli su odmah silom da me zaštite. Prisutni su se podelili na dve stranke, prizor je pretio da postane veoma zanimljiv, a ja sam izjavio da ću, razume se, sa zadovoljstvom pustiti da me uhapsu: tako će se najzad videti kakve je boje falački pokret. Otišao sam sa stražom.

Sutradan ujutro, posle smešnog saslušanja kojem me je podvrgao gospodin Zitz, predali su me civilnom komesaru, a ovaj jednom žandarmu. Žandarm, kome je naročito naloženo da sa mnom postupa kao sa *špijunom*, vezao mi je obe ruke i odveo me pešice u Kajzerslautern, pod optužbom da omalovažavam ustanak falačkog naroda i da podbunjujem protiv vlade, o kojoj ja, uzgred budi rečeno, ni reći nisam rekao. Putem sam izdejstvovao da mi daju kola. U Kajzerslauternu, kamo je Moll požurio i stigao pre mene, zatekao sam vladu naravno krajnje zaprepasćenu zbog grube pogreške valjanog Greinera, a još više zbog postupka prema meni. Razume se da sam gospodi u žandarmovom prisustvu priredio propisnu scenu. Budući da od gospodina Greinera još nije stigao nikakav izveštaj, ponudili su mi da me puste na časnu reč. Odbio sam da dam svoju časnu reč i otišao u kantonski zatvor — bez pratnje, što je prihvaćeno na D'Esterov predlog. D'Ester je izjavio da pošto je jedan partijski drug doživeo takav postupak, on ne može dalje da ostane. Tzschirner, koji je upravo stigao, takođe je veoma odlučno istupio. Stvar se iste večeri pročula u gradu i svi koji su pripadali odlučnom smeru, odmah su pristali uz mene. Na to se još nadovezala vest da su u rajnskohesenskom odredu zbog ove stvari izbili neredi i da veliki deo odreda hoće da se rasturi. I manje od toga bilo bi dovoljno pa da članovima privremene vlade, s kojima sam se svakodnevno sastajao, ukaže na potrebu da mi pruže zadovoljenje. Pošto sam se u zatvoru 24 časa sasvim lepo bavljao, došli su mi D'Ester i Schmitt; Schmitt mi je objasnio da sam slobodan bez ikakvih uslova i da se vlada nada da me to neće zadržati od daljeg učestvovanja u pokretu. Osim toga je izdata naredba da odsad nijedan politički hapšenik ne bude priveden vezanih ruku, a nastavlja se istraga protiv vinovnika ovog sramnog postupanja, kao i zbog hapšenja i njegovog uzroka. Budući da mi je vlada time — pošto gospodin Greiner još nikako nije poslao izveštaj — pružila svekoliko trenutno moguće zadovoljenje, obostrano je skinuto svečani izraz s lica, pa smo u »Donnersbergu« zajedno popili nekoliko politrenjaka. Tzschirner je sutradan ujutro otišao u rajnskohesenski odred da ga umiri, i ja sam mu dao da ponese nekoliko redaka. Gospodin Greiner, kada se vratio, ponašao se tako strašno plačljivo da su mu njegove kolege baš zato dvostruko natrljale nos. Iz Homburga su u isto vreme prodrli Prusi, pa kako je stvar time uzela zanimljiv obrt i ja nisam hteo da propustim priliku da malo prođem i kroz ratnu školu, i kako je najzad list »Neue Rheinische Zeitung« honoris causa i u falačko-badenskoj vojsci morao da bude zastupljen, pripisao sam i ja ubojni mač i otišao Willichu.

IV

Umreti za republiku!

Tek po obaranju trideset i šest prestola
 Može da napreduje nemačka republika;
 Pa zato, braćo, bez ustručavanja ih obarajte,
 Krv i život svoj i imanje za nju žrtvuajte.
 Umreti za republiku, to je sudba svetla,
 Smelosti naše veličanstven krajnji cilj!^[134]

Tako su pevali dobrovoljci u vozu kad sam putovao u Nojštāt da se tamo raspitam gde se trenutno nalazi Willichov glavni stan.

Umreti za republiku, to je dakle odsad bio cilj moje smelosti, ili je bar trebalo da bude. Izgledao sam samom sebi čudan s tim novim ciljem. Posmatrao sam dobrovoljce, mlade, pristale, vesele momke. Nikako nisu ostavljali utisak da je smrt za republiku zasad cilj njihove smelosti.

Iz Nojštata sam rekviriranim seljačkim kolima krenuo u Ofenbah, između Landaua i Germershajma, gde se Willich još nalazio. Tik iza Edenkobena naišao sam na prve straže koje su seljaci postavili po njegovom naredenju i koje su se otad ponavljale na ulazu i izlazu svakog pojedinog sela i na svima raskrsnicama, i nisu nikog propuštale bez pismene legitimacije izdate od ustaničkih vlasti. Videlo se da smo već malo bliže ratnom stanju. U dubokoj noći stigao sam u Ofenbah i odmah preuzeo službu adutanta kod Willicha.

U toku tog dana — bio je 13. jun — jedan mali deo Willichovog odreda izdržao je sjajnu borbu. Willich je nekoliko dana ranije kao pojačanje svog odreda dobio još jedan bataljon badenske narodne straže, bataljon Dreher-Obermüller, i od tog bataljona isturio pedesetak ljudi prema Germershajmu, u Belhajm. Iza njih se u Knitelshajmu nalazila još jedna četa dobrovoljačkog odreda, zajedno s nekoliko ljudi naoružanih kosama. Jedan bataljon Bavaraca s dva topa i jednim eskadronom lake konjice izveli su ispad. Badenci su se dali u bekstvo, ne pruživši otpor; samo jedan od njih, koga su prestigla trojica žandarma, branio se besomučno, dok najzad nije, sav rasečen udarcima sablje,

pao i izdahnuo, potpuno dotučen od napadača. Kada su begunci stigli u Knitelshajm, krenuo je tamošnji kapetan s manje od 50 ljudi, od kojih su neki još bili naoružani kosama, protiv Bavaraca. Rasporedio je svoje ljude vešto u nekoliko odeljenja i nadirao u streljačkom stroju s takvom odlučnošću da su više nego desetostruko nadmoćni Bavarci posle dvočasovne borbe bili potisnuti u selo koje su Badenci napustili i najzad, kada je stiglo još izvesno pojačanje od Willichovog odreda, izbačeni i iz sela. S gubitkom od dvadesetak mrtvih i ranjenih povukli su se prema Germershajmu. Žao mi je što ne smem da navedem ime ovog hrabrog i darovitog mladog oficira, jer se on verovatno još ne nalazi u bezbednosti. Njegovi ljudi imali su samo petoricu ranjenih, ali nijednog opasno ranjenog. Jedan od te petorice, neki francuski dobrovoljac, dobio je metak u mišicu pre nego što je stigao da sâm opali. Ali i pored toga ispucao je još svih svojih šesnaest metaka, a pošto ga je rana sprečavala u punjenju puške, dao je jednom kosaču da je napuni, samo da bi mogao da puca. Sutradan smo otišli u Belhajm da pogledamo bojište i preduzmemo nove mere. Bavarci su punim mecima i kartečima pucali u naše strelce, ali su pogodili samo granje drveća kojim je ceo put bio zasut, i drvo iza kojeg je kapetan stajao.

Bataljon Dreher-Obermüller bio je danas u punom sastavu na licu mesta, da se sad sasvim utvrdio u Belhajmu i okolini. Bio je to lep, dobro naoružan bataljon, a osobito su oficiri sa svojim brčinama i mrkim licima punim ozbiljnosti i oduševljenja izgledali kao pravi ljudožderi-mislioni. Srećom nisu bili tako opasni, kako ćemo se sve više uveravati.

Na svoje zaprepašćenje saznao sam da municije gotovo uopšte nema, da većina ljudi ima samo pet-šest, nekolicina dvadeset metaka, i da zalihe nisu dovoljne čak ni da napune sasvim prazne fišeklije ljudstva koje je juče bilo u borbi. Odmah sam se ponudio da odem u Kajzerslautern po municiju, i još iste večeri krenuo sam na put.

Seljačka kola voze loše; potreba da se na svakoj postaji rekviriraju nova kola, nepoznavanje puteva itd. takođe su uzrok zadržavanja. Dan je već svitao kada sam stigao u Majkamer, otprilike na pola puta od Nojštata. Tu sam nabasao na jedno odeljenje pirmazenske narodne straže s ona četiri topa, poslata u Homburg, za koja se u Kajzerslauternu već verovalo da su izgubljena. Preko Cvajbrikena i Pirmazensa, a otud po najgorim brdskim putevima uspeali su ti ljudi da se probiju dovde, gde su najzad izbili u ravnicu. Gospodi Prusima nije se baš žurilo s gonjenjem, mada su naši Pirmazenžani, uzrujani naporima, noćnim maršovanjem i vinom, bili uvereni da su im oni već za petama.

Nekoliko časova docnije — bio je 15. jun — stigao sam u Nojštata. Celokupno stanovništvo bilo je na ulicama, pomešano s vojnicima i dobrovoljcima, kako su u Falačkoj nazivali bez razlike sve narodne straže odevene u bluze. Kola, topovi i konji zakrčili su prilaze. Ukratko,

bio sam upao u samo središte povlačenja celokupne falačke vojske. Privremena vlada, general Sznayde, generalštab, kancelarije, sve se nalazilo tu. Kajzerslautern, sa svojom Tržnicom, restoranom »Donnersberg«, pivnicama, »strategijski najpodesnija tačka Falačke«, bio je napušten, i trenutno je Nojštat bio centar falačke zbrke, koja je tek sada, kad je došlo do borbe, dostigla svoj vrhunac. Elem, obavestio sam se o svemu, poneo što je moguće više buradi baruta, olova i gotovih metaka — šta bi municija i koristila ovoj vojsci koja se i bez bitke potpuno raspala? — posle bezbrojnih uzaludnih pokušaja najzad u jednom obližnjem selu nabavio neke taljige i uveče krenuo na trag sa svojim plenom i s pratnjom od nekoliko ljudi.

Prethodno sam potražio gospodina Sznaydea i zapitao ga ima li nešto da poruči Willichu. Stari gurman dao mi je nekoliko beznačajnih obaveštenja i dodao s važnim izrazom na licu: »Vidite, mi ćemo sad uraditi isto što je uradio i Kossuth.«

A kako su Falačani došli do toga da urade isto što i Kossuth — to se zbilo na sledeći način. Falačka je u najsajnijem razdoblju »ustanka«, tj. uoči ulaska Prusa, imala otprilike 5000 do 6000 ljudi naoružanih puškama svih vrsta i oko 1000 do 1500 »kosača«. Ovih 5000 do 6000 potencijalnih boraca sastojali su se, prvo, od Willichovog i rajnskohesenskog dobrovoljačkog odreda, i, drugo, od takozvane narodne straže. U svakom srezu zemaljskog komesarijata nalazio se po jedan vojni komesar s nalogom da organizuje bataljon. Kao jezgro i instruktori bataljona služili su vojnici koji su prišli pokretu a pripadali dotičnom srezu. Ovaj sistem spajanja trupa u stroju s novim regrutima, koji bi u toku nekog aktivnog ratnog pohoda uz strogu disciplinu i neprekidno vežbanje u rukovanju oružjem doveo do najboljih rezultata, ovde je sve pokvario. Usled nedostatka oružja bataljoni nisu formirani; vojnici, koji nisu imali nikakva posla, izgubili su u tom svom bazanju svaku disciplinu i ratničko držanje i većinom su se rasturili. Najzad se u nekim srezovima okupila neka vrsta bataljona, dok je u drugim postojalo samo nekoliko naoružanih gomila. »Kosači« se pogotovo nisu mogli ni za šta iskoristiti; svuda na smetnji, nikad zaista upotrebljivi, oni su delimično ostavljeni kao privremeni privesak uz njihove bataljone, dok se za njih ne dobiju puške, a delimično ujedinjavani u poseban odred pod komandom suludog kaptana Zinna. Gradanin Zinn, najsavršeniji Shakespeare-ov Pistol koji se uopšte može zamisliti, koji se prilikom bežanja pred Landauom pod junačinom Blenkerom spotakao o kaniju sopstvene sablje tako da se slomila, ali koji se docnije s velikim patosom kleo da mu je kaniju raspapala »vatrena bomba od dvadeset i četiri funti«, taj isti nesavladljivi Pistol upotrebljavan je dotle za kaznene ekspedicije protiv reakcionarnih sela. On se te službe prihvatio veoma revnosno, tako da su seljaci, doduše, osećali veliko poštovanje prema njemu i njegovom odredu, ali ga i svaki put propisno isprebijali gde god bi ga uhvatili samog. Na povratku s takvih pohoda morali su »kosači« da iskrzaju

i polome svoje kose, a kad bi on naišao u Kajzerslautern, pričao je strašne falstafijade⁽¹¹⁵⁾ o svojim borbama sa seljacima.

Budući da se takvim snagama, naravno, malo moglo postići, naredio je Mieroslawski, koji je tek 10. stigao u badenski glavni stan, da se Falačani uz borbu povuku na Rajnu, po mogućstvu obezbede prelaz preko Rajne kod Manhajma, a u protivnom kod Špajera ili Knilingena predu na desnu obalu Rajne, pa onda s badenskog tla brane prelaze preko Rajne. Istovremeno s ovom naredbom stigla je vest da su Prusi iz Sarbrikena prodrli u Falačku i ono malo naših ljudi raspoređenih na granici, posle nekoliko pušanih hitaca, potisnuli prema Kajzerslauternu. Jednovremeno se vršila koncentracija gotovo svih više ili manje organizovanih trupa u pravcu Kajzerslauterna i Nojštata; nastala je neizmerna pometnja i veliki deo regruta se razbežao. Jedan mlad oficir šlezvig-holštajnskih dobrovoljačkih četa iz 1848, po imenu Rakow, krenuo je sa 30 ljudi da vrati begunce i za dva dana sakupio je 1400, od kojih je formirao »bataljon Kajzerslautern« i vodio ga do kraja pohoda.

Falačka predstavlja u strateškom pogledu tako jednostavno zemljište da tu čak ni Prusi nisu mogli da prave greške. Duž Rajne prostire se dolina široka četiri do pet časova hoda, a bez ikakvih terenskih prepreka. U tri laka dnevna marša došli su Prusi iz Krojcnaha i Vormsa do Landaua i Germershajma. Preko brdovite gornje Falačke vodi »Carski put« od Sargeminda u Majnc, većinom brdskim grebenom ili kroz široku dolinu potoka. Ni ovde tako reći nema terenskih prepreka iza kojih bi se jedna brojno slaba a taktički neizvežbana vojska mogla bar donekle da drži. Od Carskog puta, najzad, odvaja se na samoj pruskoj granici, kod Homburga, odličan drum koji delimično kroz rečne doline, delimično preko grebena Vogeza, preko Cvajbrikena i Pirmazensa, vodi pravo u Landau. Ovaj drum nameće, doduše, veće teškoće, ali se s malo trupa i bez artiljerije ne može preprečiti, osobito ako neki neprijateljski odred manevriše u ravnici i u stanju je da preseče povlačenje preko Landaua i Bergcaberna.

Posle toga je napad Prusa bio veoma jednostavan. Prvi upad izvršen je iz Sarbrikena prema Homburgu; otuda je jedna kolona krenula pravo na Kajzerslautern, a druga preko Pirmazensa na Landau. Odmah zatim jedan drugi odred prešao je u napad u dolini Rajne. Taj odred naišao je u Kirhajmbolandenu na prvi žestoki otpor porajnskih Hesencaca koji su bili tamo raspoređeni. Strelci iz Majнца branili su dvorski park veoma uporno, uprkos znatnim gubicima. Najzad ih je napadač zaobišao, pa su se povukli. Njih sedamnaest palo je Prusima u ruke. Odmah su postavljeni uz drveće i pijani heroji »divne ubojne snage«⁽¹¹⁶⁾ streljali su ih bez ustručavanja. Ovom podlošću otpočeli su Prusi svoj »doduše kratki, ali slavni pohod« na Falačku.

Time je dobijena cela severna polovina Falačke i uspostavljena veza između dveju glavnih kolona. Sad je trebalo samo još da nastave put dolinom i oslobode od opsade Landau i Germershajm, pa

da sebi obezbede čitavu ostalu Falačku i zarobe sve odrede koji se možda još drže u planini.

U Falačkoj je bilo oko 30 000 Prusa snabdevenih mnogobrojnomo konjicom i artiljerijom. U dolini, gde su nadirali princ od Pruske i Hirschfeld s najjačim odredom, između njih i Nojštata nalazilo se samo nekoliko neotpornih, napola već rasturenih odeljenja narodne straže i deo porajnskih Hesenaca. Jedan brzi marš na Špajer i Germershajm — i svih 4000 do 5000 Falačana koncentrisanih ili, bolje reći, rasutih u zbrkanom neredu kod Nojštata i Landaua bili bi izgubljeni, razbijeni, raspršeni i zarobljeni. Ali gospoda Prusi, tako aktivni kada se ticalo streljanja obezoružanih zarobljenika, bili su krajnje uzdržani u boju, krajnje dremljivi u gonjenju.

Ako se ja u opisu čitavog toka ovog pohoda moram češće da vraćam na tu krajnje čudnovatu mlakost Prusa i ostalih državnih trupa, kako pri napadu tako i pri gonjenju, prema jednoj većinom šestostruko a uvek bar trostruko malobrojnijoj, loše organizovanoj i mestimično bedno vođenoj vojsci, ako tu okolnost ovako ističem, onda je jasno da je ne stavljam na račun neke osobene strašljivosti pruskih vojnika, utoliko manje što je čitalac valjda već uočio da ja o osobitoj hrabrosti naših trupa ne stvaram sebi nikakve iluzije. I nikako ne svodim tu okolnost — kako to reaktionari čine — na neku vrstu velikodušnosti ili na želju da se ne opterete prevelikim brojem zarobljenika. Pruska građanska i vojnička birokratija oduvek je svoju slavu tražila u tome da nad slabim neprijateljem izvojuje bučne pobeđe i da se obezoružanom sveti sa svom nasladom krvožeđnosti. Ona je to činila i u Badenu i u Falačkoj — dokaz: streljanja u Kirhajmu, noćna puškaranja u fazaneriji u Karlsrueu, bezbrojni pokolji ranjenika i protivnika koji su se predali na svim bojištima, zlostavljanje onih malobrojnih koje su zarobili, umorstva po presudama prekih sudova u Frajburgu i Raštatu i najzad ono sporo, potajno i stoga utoliko sviropije ubijanje raštatskih zarobljenika zlostavljanjem, izglednjavanjem, gomilanjem po vlažnim, zagušljivim rupama, i tifusom izazvanim svim tim uslovima. Mlako ratovanje Prusa imalo je svoj razlog svakako u strašljivosti, i to u strašljivosti komandanata. Na stranu spora, bojažljiva preciznost naših pruskih okorelih vojničina, junaka na manevrima, koja već sama po sebi onemogućuje svaki smeli potez, svaku brzu odluku, na stranu zametni službeni propisi koji treba zaobilaznim putevima da osujete ponavljanje tolikih sramnih poraza — gde bi Prusi ikad primenili ovaj za nas tako nepodnošljivo dosadni, za njih tako krajnje pokudni način ratovanja da su bili sigurni u svoje sopstvene ljude? Ali u tome se krio uzrok. Gospoda generali su znali da se trećina njihove vojske sastojala od nepokornih pukova landvera koji bi posle prve pobeđe ustaničke vojske prešli na njenu stranu i veoma brzo povukli za sobom odmetanje polovine i linijskih pukova, a pogotovo celokupne artiljerije. A kako bi u tom slučaju prošla dinastija Hohenzollern neostabljena kruna^[117], valjda je dovoljno jasno.

U Majkameru, gde sam do 16. ujutro morao da čekam na nova kola i pratnju, opet me je stigla vojska koja je u zoru krenula iz Nojštata. Dan ranije još se govorilo o maršu na Špajer; taj plan bio je, dakle, napušten, pa se išlo pravo na knilinški most. Sa petnaest Pirmazenzana, poludivljih seljačkih momaka iz prašuma gornje Falačke, pošao sam i ja. Tek u blizini Ofenbaha saznao sam da je Willich sa svima svojim trupama otišao u Frankvajler, mesto severozapadno¹ od Landaua. Promenio sam, dakle, pravac i pred podne stigao u Frankvajler. Tu sam našao ne samo Willicha nego opet i celu prethodnicu Falačana, koja je, da ne bi morala proći između Landaua i Germershajma, udarila putem zapadno² od Landaua. U gostionici je sedela privremena vlada sa svojim činovnicima, pa generalštab i mnogobrojna tumarala-demokrati što su se pridružila njima. General Sznayde upravo je doručkovao. Sve se izmešalo — u gostionici članovi vlade, komandanti i tumarala, na ulici vojnici. Postepeno je stizala glavnina vojske: gospoda Blenker, Trocinski, Straßer i kako se već svi oni zovu, gordo jašući na konjima, na čelu svojih hrabrih vojnika. Pometnja je sve više rasla. Malo-pomalo uspeli su da pojedine odrede upute dalje, u pravcu Impflingena i Kandela.

Na ovoj vojsci nije se primećivalo da se nalazi u povlačenju. Nered je oduvek vladao u njoj, i ako su mladi ratnici već počinjali da jadikuju zbog maršovanja na koje nisu navikli, to ih ipak nije sprečavalo da po gostionicama do mile volje pijanče, galame i Prusima prete skorim uništenjem. Uprkos ovoj uverenosti u pobedu, dovoljan bi bio jedan konjički puk s nekoliko oruđa da celo to veselo društvo rasprši na sve četiri strane i »rajnskofalačku vojsku slobode« potpuno rasturi. Za to su bile potrebne samo jedna hitna odluka i izvesna smelost; ali ni o jednom ni o drugom nije bilo ni govora u pruskom taboru.

Sutradan ujutro smo krenuli na put. Dok je glavnina vojske u bekstvu pošla ka knilinškom mostu, Willich se sa svojim odredom i s bataljonom Dreher uputio u planinu protiv Prusa. Jedna naša četa, pedesetak landauskih gimnastičara, otišla je bila napred u najviše planine, u Johaniskrojc. I Schimmelpfennig je sa svojim odredom još stajao na putu koji vodi iz Pirmazensa u Landau. Trebalo je Pruse zaustaviti i u [Hinter]vajdentalu preseći im puteve za Bergcabern i u dolinu reke Lauter.

Schimmelpfennig je, međutim, već bio napustio [Hinter]vajdentalu i nalazio se u Rintalu i Anvajleru. Put tu savija, i upravo na tom savijutku brda koja zatvaraju dolinu reke Kvajh obrazuju neku vrstu tesnaca, iza kojeg leži selo Rintal. Taj tesnac posela je neka vrsta logorske straže. U toku noći javile su njene patrole da je na njih otvorena vatra; rano izjutra doneli su bivši civilni komesar Cvajbrikena Weiß i mladi Rajnjanin M.J. Becker vest da Prusi nadiru, i tražili

¹ U »Revue«: severoistočno — ² U »Revue«: istočno

patrole za izviđanje. Ali niti su preduzeta izviđanja, niti su visovi s obe strane tesnaca posjedniti, tako da su Weiß i Becker odlučili da na svoju ruku pođu u izviđanje. Kad su stali da se množe izveštaji o približavanju neprijatelja, Schimmelpfennigovi ljudi dali su se na to da zabarikadiraju tesnac; Willich je stigao, izvideo položaj, izdao nekoliko naredjenja za posjedanje visova i zapovedio da se sasvim beskorisne barikade uklone. Onda je brzo odjahao natrag u Anvajler i doveo svoje trupe.

Dok smo prolazili kroz Rintal, čuli smo prve pucnjeve. Požurili smo kroz selo i videli na drumu postavljene Schimmelpfennigove ljude, mnogo »kosača«, malo pušaka, neke kako već kreću u boj. Prusi su pucajući s vremena na vreme nadirali visovima; Schimmelpfennig ih je mirno pustio da zauzmu položaj koji je on sâm trebalo da posjedne. U našu kolonu još nije pao nijedan metak; preletali su svi visoko iznad naših glava. Kad god bi neki metak zazviždao nad »kosačima«, zateturao bi se ceo stroj, začula bi se vika sa svih strana.

S mukom smo se probili pored ovih trupa, koje su preprečile gotovo ceo drum, sve poremetile i sa svojim kosama ipak bile sasvim nekorisne. Četovođe i poručnici bili su bespomoćni i zbunjeni kao i sami vojnici. Naši strelci prekomandovani su napred, neki desno, neki levo na visove, uz to levo još dve čete za pojačanje strelaca i zaobilaznje Prusa. Glavna kolona ostala je u dolini. Poneki strelci postavili su se iza ruševina barikade na savijutku puta i pucali u prusku kolonu koja se nalazila nekoliko stotina koraka dalje. Ja sam s nekoliko ljudi krenuo uzbrdo.

Tek što smo se uzverali uz žbunovitu padinu, naišli smo na slabodno polje, sa čije su suprotne šumovite ivice pruski strelci slali svoje šiljate metke preko nas. Ja sam još povukao gore nekoliko dobrovoljaca, koji su se smeteno i pomalo plašljivo verali po padini, postavio ih što zaklonjenije, i bliže osmotrio teren. Nisam mogao da krenem napred s ono malo ljudi preko sasvim otvorenog polja od 200 do 250 koraka širine dokle god obilazni detašman poslat nešto dalje levo napred ne bude stigao bok Prusa; mi smo se u najboljem slučaju mogli samo održati, budući da smo i inače bili slabo zaštićeni. Prusi su, uostalom, uprkos svojim puškama sa šiljatim mecima, pucali dozlaboga slabo; mi smo, gotovo sasvim nezaklonjeni, više od pola sata stajali pod najžešćom streljačkom vatrom, a neprijateljski strelci pogodili su svega jednu pušcanu cev i krajičak jedne bluže.

Morao sam najzad da pogledam gde je Willich. Moji ljudi obećaše da će se održati, pa sam se opet sverao niz padinu. Dole je sve bilo u redu. Glavna kolona Prusa, pod vatrom naših strelaca na drumu i desno od drumu, morala se povući malo dalje unazad. Odjednom levo, gde sam bio stajao, naši dobrovoljci žurno skaču niz padinu i napuštaju položaj. Čete koje su na krajnjem levom krilu pošle napred, oslabljene odvajanjem mnogih strelaca, nalazile su da je put kroz malo udaljeniji šumarak preduž; na čelu s kapetanom koji je

dobio bitku kod Belhajma nastupali su poprečno poljem. Dočekala ih je žestoka vatra; kapetan i još nekolicina padoše, a ostatak, bez vođe, ustuknuo je pred nadmoćnijom silom. Sad su Prusi krenuli napred, udarili na naše strelce s boka, pucali odozgo na njih i naterali ih tako na povlačenje. Celo brdo bilo je ubrzo u rukama Prusa. Oni su odozgo pucali u naše kolone; više se ništa nije moglo učiniti i mi smo se morali povući. Put je bio zakrčen Schimmelpfennigovim trupama i bataljonom Dreher-Obermüller, koji po slavnom badenskom običaju nije maršovao u odeljcima od četiri do šest, već u poluvodovima od dvanaest do petnaest vojnika postrojenih frontalno i zauzimao celu širinu druma. Preko močvarnih livada morali su naši ljudi da maršuju u selo. Ja sam ostao kod strelaca koji su štitili povlačenje.

Bitka beše izgubljena, delimično zato što Schimmelpfennig suprotno Willichovom naređenju nije poseo visove, koje mi s ono malo upotrebljivih trupa nismo mogli da preotmemo Prusima, delimično zbog potpune neupotrebljivosti Schimmelpfennigovih ljudi i bataljona Dreher, delimično najzad zbog nestrpljivosti kapetana kome je bilo naređeno da zaobiđe Pruse, a koja ga zamalo nije stala života i uz to izložila neprijatelju naše levo krilo. Bila je, uostalom, naša sreća što smo potučeni; jedna pruska kolona bila je već na putu za Bergca-bern, opsada Landaua je bila skinuta, i tako bismo mi u [Hinter]-vajdentalu bili opkoljeni sa svih strana.

U povlačenju smo izgubili više ljudi nego u boju. S vremena na vreme su meci iz pruskih pušaka udarali u zbijenu kolonu, koja se kretala najvećim delom u za nas utešnom neredu, vičući i galameći. Imali smo petnaestak ranjenika, među njima i Schimmelpfenniga, koji je nekako već na početku bitke dobio metak u koleno. Prusi su nas opet sasvim mlako gonili i ubrzo prestali da pucaju. Svega nekoliko strelaca pratilo nas je ustopce, držeći se padinâ. U Anvajleru, udaljeni od bojišta samo pola časa hoda, sasvim spokojno smo se malo okrepili, pa onda krenuli u Albersvajler. Ono glavno smo dobili: 3000 forinti uplata za prinudni zajam koje su ležale pripremljene u Anvajleru. Prusi su to docnije nazvali poharom blagajne. U svom pobeđničkom zanosu tvrdili su takođe da su kod Rintala ubili kapetana Manteuffela iz našeg odreda, rodaka Ehren-Manteuffela u Berlinu i prebeglog pruskog podoficira. Gospodin Manteuffel ne samo što nije mrtav nego je otad u Cirihi dobio još i gimnastičarsku nagradu.

U Albersvajleru pridružila su nam se dva badenska topa, deo pojačanja koje je Mieroslawski poslao. Hteli smo da ih upotrebimo u nameri da negde u blizini još jedanput zauzmemo položaj; tad nam donesoše vest da su Prusi već u Landauu, i posle toga nam nije preostajalo ništa drugo nego da se uputimo pravo u Langenkandel.

U Albersvajleru smo se srećno otarasili neupotrebljivih trupa koje su maršovale s nama. Schimmelpfennigov odred već se delimično rasturio posle gubitka svog vođe i krenuo na svoju ruku bočno prema Kandelu. Ali je još svakog trenutka ostavljao iznemogle i druge

zaostale vojnike po krčmama za sobom. Bataljon Dreher počeo je u Albersvajleru da se buni. Willich i ja otišli smo onamo i zapitali šta hoće. Opšte ćutanje. Najzad viknu neki već postariji dobrovoljac: »Hoće da nas vode na klanicu!« Taj uzvik delovao je izvanredno smešno u jednom odredu koji uopšte nije bio u boju, a u povlačenju imao dva, najviše tri laka ranjenika. Willich naredi tom čoveku da stupi napred i preda svoju pušku. Malo podnapiti sedobradi učini kako mu je naređeno, priredi tragikomičnu scenu i plačevnim glasom održa dug govor, čiji je kratak smisao bio da mu se tako nešto još nikad nije desilo. To izazva opšte negodovanje među ovim veoma dobroćudnim ali slabo disciplinovanim borcima, tako da je Willich naredio celoj četi da smesta krene, jer je on sit brbljanja i gundanja i takve vojnike neće više ni trenutka da vodi. Četa nije sačekala da joj se to dvaput kaže, nego je okrenula nadesno i pošla. Pet minuta docnije sledio joj je ostatak bataljona, kome je Willich dao još dva topa. Za njih je to bilo previše: da budu »vođeni na klanicu« i da još poštuju disciplinu! Sa zadovoljstvom smo ih pustili da odu.

Mi smo udarili desno u planinu, u pravcu Impfingena. Ubrzo smo stigli u blizinu Prusa; naši strelci izmenjali su nekoliko metaka s njima. Uopšte se cele večeri pucalo s vremena na vreme. U prvom selu sam zaostao da našoj landauskoj četi gimnastičara po glasniku pošaljem vesti; da li ih je primila, ne znam, ali je srećno dospela u Francusku i otud prešla u Baden. Usled tog zadržavanja izgubio sam vezu sa svojim odredom i morao sam put u Kandel sâm da tražim. Putevi su bili preplavljeni zaostalim vojnicima; sve gostionice prepune; kao da je došao kraj svoj veličanstvenosti. Oficiri bez vojnika ovde, vojnici bez oficira tamo, dobrovoljci svih odreda žurili su u strašnom neredu, pešice i kolima, u pravcu Kandela. A Prusi nisu ni pomišljali na ozbiljno gonjenje! Impfingen leži na svega sat hoda od Landaua, Vert (ispred knilinškog mosta) samo na četiri do pet sati od Germershajma; a Prusi nisu ni ka jednoj ni ka drugoj tački brzo poslali trupe koje bi ovde mogle da odseku zaostale vojnike, a tamo celu vojsku. Zaista, lovorike princa od Pruske stečene su na osoben način!

U Kandelu sam našao Willicha, ali ne i odred, koji je bio razmešten nešto dalje pozadi. Ali zato sam opet našao privremenu vladu, generalštab i brojnu pratnju tumarala. Ista prettrpanost trupama, samo još mnogo veći nered i pometnja nego juče u Frankvajleru. Svaki čas bi nailazili oficiri raspitujući se za svoj odred, i vojnici u potrazi za svojim starešinama. Niko nije umeo da ih obavesti. Rasulo beše potpuno.

Sutradan ujutro, 18. juna, prodefilovalo je celo to društvo kroz Vert i preko knilinškog mosta. Uprkos činjenici da su se mnogi rasturili i vratili svojim kućama, vojska je zajedno s pojačanjima prispeлим iz Badena ipak brojala 5000 do 6000 ljudi. Maršovali su kroz Vert tako ponosito kao da su malopre osvojili to selo pa sad kreću u

susret novim pobedama. Još uvek su se ugledali na Kossuth-a. Jedan badenski linijski bataljon bio je, uostalom, jedini koji je imao vojničko držanje i mogao da prođe mimo neke krčme a da nekoliko vojnika ne jurne unutra. Najzad je naišao naš odred. Ostali smo kao zaštitnica dok ne bude moguće ukloniti most; kada je sve bilo u redu, prešli smo u Baden i pomagali da se rasture lukovi mosta.

Badenska vlada, u nameri da poštedi valjane čifte u Karlsruheu, koje su se 6. juna tako hrabro držale odolevajući republikancima^[68], razmestila je celo falačko društvo u okolini grada. Mi smo baš bili tražili da sa svojim odredom dođemo u Karlsruhe; trebalo je da obavimo mnoštvo reparatura i nabavimo razne predmete za opremu, a sem toga smo smatrali da je prisustvo jednog pouzdanog, revolucionarnog odreda u Karlsruheu veoma poželjno. Ali g. Brentano bio se pobrinuo za nas. Uputio nas je u Dakslanden, jedno selo udaljeno sat i po hoda od Karlsruhea, koje su nam opisivali kao pravi Eldorado. Mi odmaršujemo onamo i nađemo se u najreakcionarnijem gnezdu čitave okoline. Niti ima šta da se pojede, ni da se popije, jedva ima nešto slame; polovina odreda primorana je da spava na tvrdom podu. Uz to kisela lica na svim kapijama i prozorima. Očas smo raščistili stvar. Gospodin Brentano je upozoren: ako nam se ne dodeli drugo, bolje konačište, mi ćemo sutradan ujutro, 19. juna, osvanuti u Karlsruheu. Rečeno, učinjeno. U devet časova izjutra pokret. Na nepun puškomet ispred sela dolazi nam g. Brentano sa jednim štabnim oficirom u susret i upotrebljava sva moguća laskanja, svu govorničku veštinu kako bi nas držao na odstojanju od Karlsruhea. U gradu je već smešteno 5000 ljudi, bogatija klasa je otputovala, srednji stalež preopterećen vojnicima razmeštenim po kućama; on neće trpeti da hrabri Willichov odred, koji svi hvale i slave, bude loše smešten, itd. Sve to nije pomoglo. Willich je zahtevao nekoliko praznih dvoraca odsutnih aristokrata, i kad ih Brentano nije hteo dati, razmestili smo se po kućama u Karlsruheu.

U Karlsruheu smo dobili puške za našu »kosačku« četu i nešto čohe za šinjele. Obuču i odelo dali smo na što hitniju opravku. Imali smo i novih pridoličica; više radnika koje sam poznavao iz elberfeldskog ustanka, pa Kinkel, koji je kao musketar stupio u bezansonsku radničku četu, i Zychlinski, adutant vrhovne komande u drezdenskom ustanku i vođ zaštitnice prilikom povlačenja ustanika. On je kao strelac stupio u studentsku četu.

Pored upotpunjavanja opreme nije zaboravljena ni taktička obuka. Vredno se vežbalo i drugog dana našeg boravka prireden je simulirani juriš na Karlsruhe s trga ispred dvora. Čifte su svojim opštim i dubokim negodovanjem zbog ovog manevra dokazale da su pretnju odlično razumele.

Najzad je doneta smela odluka da se rekvirira zbirka oružja velikog vojvode koja je dotad kao neka svetinja ostala netaknuta. Taman smo naumili da dvadeset pušaka primljenih iz te zbirke damo da se

poprave, kad stiže vest da su Prusi kod Germershajma prešli Rajnu i da se nalaze u Grabenu i Bruhzalu.

Odmah — 20. juna uveče — krenuli smo s dva falačka topa. Kada smo stigli u Blankenloh, na sat i po hoda od Karlsrua prema Bruhzalu, zatekli smo tamo g. Clementa s njegovim bataljonom i saznali da su pruske predstraže isturene na oko sat hoda od Blankenloha. Dok su naši ljudi pod oružjem večerali, mi smo održali ratno savetovanje. Willich predloži da Pruse smesta napadnemo. Gospodin Clement izjavi da sa svojim neuvežbanim trupama ne može da izvrši noćni napad. Rešeno je stoga da odmah krenemo na Karlsdorf, nešto pred svitanje predemo u napad i pokušamo da probijemo prusku liniju. Ukoliko nam ovo pođe za rukom, hteli smo da maršujemo na Bruhzal i po mogućstvu prodremo u grad. Gospodin Clement trebalo je onda u svanuće da napadne preko Fridrihstala i pomogne našem levom boku.

Bilo je oko pola noći kad smo krenuli. Naš poduhvat bio je prilično odvažan. Nismo imali ni punih sedam stotina vojnika, s dva topa; naše trupe bile su bolje uvežbane i pouzdanije od ostale falačke vojske, pa i dosta naviknute na vatru. Njima smo hteli da napadnemo jedan neprijateljski odred, koji je svakako bio mnogo bolje uvežban i snabdeven vičnijim nižim oficirima nego naš, gde pojedini kapetani jedva da su bili i u gradanskoj straži; odred čiju jačinu nismo tačno znali, ali koji nije mogao da broji manje od 4000 vojnika. Naš odred bio je, međutim, izdržao već i neravnopravnije borbe, a na manje nepovoljne brojne odnose uopšte se nije moglo računati u ovom pohodu.

Poslali smo deset studenata kao prethodnicu sto koraka napred; zatim je sledila prva kolona na čelu s pola tuceta badenskih draguna, koji su nam bili dodeljeni za službu glasonoša, za njom tri čete. Topovi zajedno s preostalim trima četama ostali su malo više pozadi, a poslednji su išli strelci. Bila je izdata naredba da se ni pod kojim uslovom ne puca, da se maršuje u najvećoj tišini i da se bajonetima navali na neprijatelja čim se pojavi.

Ubrzo smo u daljini ugledali odsjaj pruskih stražarskih vatri. Dospeli smo neometeni do Špeka. Glavnina zastaje; jedino prethodnica kreće dalje. Odjednom se začuju hici; na drumu pri ulazu u selo bukne zapaljena slama, zvono zvoni na uzbunu. Desno i levo zaobilaze naši čarkaši selo, i kolona ulazi. U selu takođe plamte velike vatre; na svakom uglu očekujemo plotun. Ali sve je tiho, i samo neka vrsta straže — seljaci — logoruje pred opštinom. Pruska straža već je kidnula.

Gospoda Prusi — to smo videli ovde — uprkos svojoj ogromnoj nadmoći, nisu se smatrali bezbednim ako propise svojih pravila o predstražama ne primene do najbeznačajnijih pojedinosti. Na čitav sat hoda od njihovog logora bila je postavljena ova najisturenija straža. Da smo svoje ljude, nenaviknute na ratne napore, hteli na isti način

da zamaramo službom na predstraži, imali bismo bezbroj iznemoglih vojnika. Mi smo se oslanjali na plašljivost Prusa i smatrali da će oni više zazirati od nas nego mi od njih. I s pravom. Naše predstraže nisu napadnute sve do švajcarske granice; na naša konačišta nikad nije vršen prepad.

Prusi su sad svakako već bili upozoreni. Da li je trebalo da se okrenemo i vratimo? Nismo bili tog mišljenja, nastavili smo da maršujemo.

Kod Nojtharda opet zvoni na uzbunu; ali ovog puta nema ni signalne vatre ni pucanja. Maršujemo u nešto smaknutijem poretku i ovde kroz selo pa uz uzvišicu prema Karlsdorfu. Naša prethodnica, sad samo još tridesetak koraka ispred nas, tek što je stigla na uzvišicu ugleda tik pred sobom prusku logorsku stražu, koja joj traži lozinku. Ja čujem ono »Ko ide?« i skočim napred. Jedan od mojih drugova reče: »Taj je izgubljen, tog nikad više videti nećemo.« Ali upravo moje istupanje bilo je moje spasenje.

Jer u istom trenutku neprijateljska straža zapuca, a naša prethodnica, umesto da je obori bajonetom, uzvraća paljbom. Draguni, pored kojih sam malopre maršovao, sa onom svojom uobičajenom strašljivošću odmah se okrenu nalevo krug, jurnu u galopu u kolonu, zgaze izvestan broj ljudi, potpuno rasture prvih četiri do šest desetina i u trku odjezde. U isti mah neprijateljski stražari postavljeni u polju desno i levo otvaraju vatru na nas i, da pometnja bude potpuna, neki zvekani usred naše kolone počinju da pucaju na čelo sopstvenih trupa, a drugi zvekani odmah se ugledaju na njih. U tren oka je prva polovina kolone razbijena, delimično rasuta po okolnom polju, delimično u bekstvu, delimično na drumu sklupčana u zamršeno klupče. Ranjenici, telećaci, kape, puške leže između u mladom žitu. Sa svih strana dopire zbrkana vika, pucanje i fijukanje metaka. A kad se graja malo utiša, čujem daleko pozadi kako se naši topovi u žurnom bežanju kotrljaju. Oni su drugoj polovini naše kolone učinili istu uslugu kao draguni prvoj.

Koliko sam u tom trenutku bio besan zbog detinjastog straha koji je spopao naše vojnike, toliko isto su mi bedni izgledali Prusi, koji su, obavešteni o našem dolasku, posle nekoliko hitaca obustavili paljbu i takođe u najvećoj žurbi kidnuli. Naša predstraža još je stajala na istom mestu, a da uopšte nije bila napadnuta. Jedan eskadron konjice ili podesno održavana streljačka vatra raspršili bi nas i oterali u haotično bekstvo.

Willich je dojurio iz prethodnice. Bezansonska četa bila je prva opet postrojena; ostale čete, više ili manje postidene, pridružile su se. Upravo se razdanilo. Naši gubici iznosili su šest ranjenika, među kojima je bio i jedan od naših štabnih oficira, koga je dragunov konj zgazio baš na onom mestu s kojeg sam se trenutak ranije udaljio uputivši se hitno našoj prethodnici. Više njih je očigledno bilo pogodeno mecima naših sopstvenih ljudi. Brižljivo smo pokupili sve odbačene

delove opreme da Prusima ne bi pripao ni najništaviji trofej, pa smo se onda polako povukli prema Nojthardu. Strelci su se kao zaštitnica postavili iza prvih kuća. Ali od Prusa ni traga, a kada je Zychlinski ponovo pošao u izvidanje, našao ih je još iza uzvišice s koje su na njega ispalili nekoliko metaka, bez ijednog pogotka.

Falački seljaci koji su vozili naša oruđa bili su s jednim topom projurili do iza sela; drugi top se preturio i vozači su, presekavši konopce, s pet konja odjezdili. Morali smo da uspravimo top i da ga samo s onim jednim rudnim konjem otpremimo dalje.

Stigavši do Špeka, začusmo desno, u pravcu Fridrihstala, neko puškaranje, koje je malo-pomalo postajalo življe. Gospodin Clement najzad je prešao u napad, čitav sat docnije nego što je dogovoreno. Predložio sam da ga potpomognemo bočnim napadom, i tako izgledimo pretrpljenu štetu. Willich se složio sa mnom i naredio da se skrene prvim putem udesno. Jedan deo našeg odreda već je bio skrenuo, kad Clementov oficir-ordonans javi da se on povlači. Otišli smo, dakle, u Blankenloh. Ubrzo naiđe g. Beust od generalštaba i mnogo se iznenadi videći da smo živi, a odred u najboljem redu. Lupeži draguni na svom bežanju, koje se produžilo do Karlsruhea, pričali su svuda da je Willich mrtav, da su oficiri svi mrtvi, a odred raspršen na sve četiri strane i uništen, i da su nas gadali kartečima i »vatrenim bombama«.

Pred Blankenlohom dolazile su nam u susret falačke i badenske trupe, a na kraju je naišao g. Sznayde sa svojim štabom. Stari ugursuz, koji je noć verovatno proveo sasvim spokojno u postelji, bio je dovoljno drzak da nam dovikne: »Gospodo, kamo ste krenuli? Tamo je neprijatelj!« Odgovorili smo mu, razume se, kao što priliči, prošli mimo njega i u Blankenlohu se pobrinuli za malo odmora i osveženja. Dva sata docnije vratio se g. Sznayde sa svojim trupama, ne videvši, naravno, neprijatelja, i počeo da doručkuje.

Gospodin Sznayde imao je sada zajedno s pojačanjem dobijenim iz Karlsruhea i okoline otprilike 8000 do 9000 vojnika pod svojom komandom, među njima tri badenska linijska bataljona i dve badenske baterije. Ukupno je tu moglo da bude 25 oruđa. Usled nešto neodređenih naredenja Mieroslawskog, a još više zbog potpune nesposobnosti g. Sznaydea, cela falačka vojska zaustavila se u okolini Karlsruhea, dok su Prusi pod zaštitom germershajmskog mostobrana prešli Rajnu. Mieroslawski (vidi njegove izveštaje o pohodu u Baden) bio je izdao opšte naređenje da se posle povlačenja iz Falačke brane prelazi preko Rajne od Špajera do Knilingena, i posebno naređenje da se Karlsruhe štiti i od knilingškog mosta načini zborište celog armijskog korpusa. Gospodin Sznayde protumačio je ovo tako da do daljeg treba da se zaustavi kod Karlsruhea i Knilingena. Da je on — kako su to opšta naredenja Mieroslawskog podrazumevala — poslao jak odred s artiljerijom na germershajmski mostobran, ne bi došlo do besmislice da se majoru Mniewskom, sa 450 regruta bez topova, naredi da preotme mostobran, ne bi 30 000 Prusa nesmetano prešlo Rajnu, ne bi bila

presečena veza sa Mieroslawskim, i falačka vojska bi blagovremeno mogla da se pojavi na bojištu kod Vaghojzela. Umesto toga, ona se na dan bitke kod Vaghojzela, 21. juna, zbušnjeno vrtela između Friedrichstala, Vajngartena i Bruhzala, izgubila neprijatelja iz vida i tračila vreme maršovanjem uzduž i popreko.

Dobili smo naređenje da krenemo prema desnom krilu i preko Vajngartena nastavimo ivicom planine. Mi smo, dakle, istog dana u podne — 21. juna — krenuli iz Blankenloha, a posle podne oko pet iz Vajngartena. Falačke trupe najzad je uhvatilo nespokojstvo; uočile su kolika je brojna nadmoćnost protivnika koji stoji nasuprot njima i izgubile razmetljivo pouzdanje koje su dosad bar *pre* bitke imale. Odsad je kod falačke i badenske narodne straže, a postepeno i kod linijskih trupa i artiljerije počelo ono njušenje Prusa, ono svakodnevno ponavljanje lažne uzbune, koje je stvaralo opštu pometnju i davalo povoda za najsmješnije prizore. Već na prvim visovima iza Vajngartena u susret su nam jurnule patrola i seljaci vičući: Evo Prusa! Naš odred se postrojio u borbeni poredak i krenuo. Ja sam se vratio u gradić da tamo naredim alarm i tako sam izgubio vezu s odredom. Cela ta uzbuna bila je, naravno, bezrazložna. Prusi su se bili povukli prema Vaghojzelu i Willich je još iste večeri ušao u Bruhzal.

Proveo sam noć s g. Oßwaldom i njegovim falačkim bataljonom u Obergrombahu i sutradan ujutro s njim pošao u Bruhzal. Ispred grada dolaze nam u susret kola sa zaostalim vojnicima: Evo Prusa! Odmah se sav bataljon pokolebao i samo s mukom se mogao pokrenuti napred. Razume se, opet lažna uzbuna; u Bruhzalu su se nalazili Willich i ostatak falačke prethodnice; ostali su redom ulazili, a od Prusa nije bilo ni traga. Osim vojske i njenih vođa bili su tu D'Ester, bivša falačka vlada i Goegg, koji se uopšte, otkako je Brentanova diktatura postala neosporna, gotovo isključivo zadržavao kod vojske i pomagao u obavljanju tekućih civilnih poslova. Snabdevanje je bilo loše, pometnja velika. Samo u glavnom štabu živelo se, kao uvek, dobro.

Opet smo primili znatan broj metaka iz zaliha u Karlsrueru i uveče krenuli, a s nama i cela prethodnica. Dok se ova smestila u Ubštatu, mi smo skrenuli desno u Unterevishajm, da u planini zaštitimo bok.

Mi smo sad, na izgled, predstavljali sasvim pristojnu silu. Naš odred pojačan je sa dva nova odeljenja. Prvo bataljonom iz Langenkandela, koji se na putu iz svog zavičaja do kniliškog mosta bio rasturio, a čiji su se beaux restes¹ pridružili nama; sačinjavali su ih jedan kapetan, jedan potporučnik, jedan zastavnik, jedan narednik, jedan podoficir i dva vojnika. Drugo, »Kolona Robert Blum« sa crvenom zastavom, odred od šezdesetak ljudi koji su izgledali kao kanibali i u rekviriranju izvršili znatna junačka dela. Osim toga, dodelili su nam još četiri badenska topa i jedan bataljon badenske narodne straže,

¹ lepi ostaci

bataljon Knierim, Knüry ili Knierim (kako se to ime pravilno piše i čita, nikako nisam mogao da otkrijem). Bataljon Knierim bio je dostojan svog vođe, a gospodin Knierim dostojan svog bataljona. I jedan i drugi bili su čvrstih ubeđenja, stravični junaci na jeziku i galamdžije i večno pijani. »Oduševljenje« je prožimalo njihova srca podstičući ih, kako ćemo videti, na silna junačka dela.

Ujutro 23. juna dobio je Willich od Annekea, zapovednika falačke prethodnice u Ubštatu, jedno pisance sledeće sadržine: Neprijatelj se primiče, ratno veče se sastalo i donelo odluku o povlačenju. Willich, krajnje zaprepašćen zbog te čudnovate vesti, smesta je odjahao onamo, pobudio Annekea i njegove oficire da prihvate bitku kod Ubštata, lično izvideo položaj i odredio raspored topova. Onda se vratio i naredio svojim vojnicima da budu spremni pod oružjem. Dok su se naše trupe postrojavale, primili smo sledeće naređenje iz glavnog stana u Bruhzalu, koje je potpisao Techow: Glavnina vojske nastupaće putem prema Hajdelbergu i nada se da će još istog dana stići do Mingolshajma, a mi treba istovremeno da maršujemo preko Oldenhajma na Valdangeloh i tamo da prenoćimo. Nova obaveštenja o uspesima glavnog odreda i naređenja za naše dalje držanje biće nam poslata onamo.

Gospodin Struve je u svojoj pustolovnoj *Istoriji triju narodnih ustanaka u Badenu*, na str. 311-317, objavio izveštaj o operacijama falačke vojske od 20. do 26. juna, koji predstavlja samo apologiju nesposobnog Sznaydea i vrvi od netačnosti i izvrtanja. Već iz onog što je ispričano proizlazi 1. da Sznayde ni u kom slučaju nije »nekoliko časova posle svog ulaska u Bruhzal (22. juna) dobio pouzdanu vest o boju kod Vaghojzela i njegovom ishodu«; 2. da, dakle, nikako nije »usled toga njegov plan izmenjen pa, umesto da maršuje na Mingolshajm, kako je najpre nameravao«, ni u kom slučaju nije već 22. juna »odlučio da sa glavninom svoje divizije ostane u Bruhzalu« (pomenuto pisance Techowa bilo je napisano u noći između 22. i 23. juna; 3. da ni u kom slučaju nije »ujutro 23. juna trebalo da se izvrši veliko izvidanje«, nego pokret na Mingolshajm. Da je 4. »svim detašmanima izdato naređenje da, čim čuju pucanje, pođu u pravcu vatre« i da je 5. »detašman desnog krila (Willich) svoj nedolazak na bojište kod Ubštata pravdao time što nije čuo pucanje«, to su, kako će se pokazati, grube laži.

Mi smo smesta krenuli. Trebalo je da doručujemo u Odenhajmu. Nekoliko bavarskih lakih konjanika, koji su nam bili dodeljeni za službu glasonoša, projahaše levo oko sela, da izvide ima li neprijateljskih odreda. Pruski husari bili su ranije u selu i rekvirirali furaž, po koju su docnije hteli da dođu. Dok smo mi tu furaž zaplenili i našim ljudima pod oružjem razdelili vina i jestiva, dojurio je jedan od onih lakih konjanika i viknuo: Evo Prusa! Za tren oka je bataljon Knierim, koji je bio najbliži, ispao iz stroja i valjao se zbrkano kao divlje klupko vičući, psujući i galameći na sve strane, dok je gospodin major

zbog toga što mu se uplašio konj morao da ostavi svoje vojnike na cedilu. Willich je dojezdio, uspostavio red, i mi smo krenuli. Prusa, razume se, nije bilo.

Na uzvišici iza Odenhajma čuli smo grmljavinu topova iz pravca Ubštata. Kanonada je ubrzo postala življa. Vičnije uši mogle su već da razlikuju pucanj metaka od pucanja kartečom. Održali smo savetovanje o tome da li da nastavimo maršovanje ili da skrenemo u pravcu paljbe. Budući da je naređenje koje smo primili bilo određeno i paljba se, kako se činilo, protezala u pravcu Mingolshajma, što je značilo nadiranje naših, odlučili smo se za opasniji pokret, prema Valdengeloju. Ako bi Falačani kod Ubštata bili potučeni, mi bismo se tamo gore u planini našli tako reći odsečeni i u prilično kritičnom položaju.

Gospodin Struve tvrdi kako je bitka kod Ubštata »mogla da dovede do sjajnih rezultata, da su bočni detašmani upali u podesnom trenutku« (str. 314). Kanonada nije trajala ni pun sat, a nama bi bilo potrebno dva do dva i po sata pa da se između Štetfelda¹ i Ubštata pojavimo na bojištu, to jest sat i po posle njegovog napuštanja. Tako g. Struve piše »istoriju«.

U blizini Tifenbaha smo se zaustavili. Dok su se naše trupe malo okrepile, Willich je odaslao nekoliko brzobjava. Bataljon Knierim otkrio je u Tifenbahu neku vrstu opštinskog podruma, uzaptio ga, izvukao burad s vinom i za manje od jednog sata sve je bilo pijano. Jed zbog straha od Prusa jutros, gruvanje topova kod Ubštata, slabo poverenje ovih junaka jednih u druge i u svoje oficire, sve to, potencirano vinom, odjednom je izbilo kao otvorena pobuna. Zahtevali su da se smesta krene nazad; to većito maršovanje u planini ispred neprijatelja njima se ne sviđa. Kako o tome, razume se, nije bilo ni govora, oni su se okrenuli nalevo krug i na svoju ruku otišli. Ljudožderska »Kolona Robert Blum« odmah im se pridružila. Pustili smo ih da odu i krenuli smo u Valdangeloh.

Tu, u jednoj dubokoj kotlini, bilo je nemoguće prenočiti bar donekle bezbedno. Zaustavili smo se, dakle, i prikupljali podatke o okolnom terenu i o položaju neprijatelja. U međuvremenu su seljaci proširili neke neodređene glasove o povlačenju nekarske vojske. Tvrđilo se da su preko Zinshajma i Epingena znatni badenski odredi krenuli na Breten, da se sâm Mieroslawski u najstrožem inkognitu probio, pa su ga u Zinshajmu hteli da uhapse. Artiljerija se uznemirila, pa čak i naši studenti počeli su da gundaju. Artiljeriju smo, dakle, poslali natrag, a mi smo krenuli na Hilsbah. Tu smo saznali detaljnije vesti o povlačenju nekarske vojske izvršenom otpr 48 časova i o Bavarcima koji stoje pred nama, u Zinshajmu, na sat i po hoda. Navodeno je da ih ima 7000, ali je njihov broj, kako smo docnije doznali, iznosio oko 10 000. Nas je bilo najviše 700. Naši ljudi nisu mogli da maršuju

¹ U »Revue«: Matfeld

dalje. Mi smo ih, dakle, razmestili po ambarima, kao uvek kad smo morali da ih što bolje držimo na okupu, postavili jake logorske straže i legli da spavamo. Kada smo sutradan ujutro, 24. juna, krenuli, sasvim smo razgovetno čuli udaranje doboša uz korak bavarških vojnika. Dobrih červrt časa posle našeg odlaska bili su Bavarci u Hilsbahu.

Mieroslawski je dva dana ranije, 22. juna, prenoćio u Zinshajmu i već je sa svojim trupama bio u Bretenu, kada smo mi ušli u Hilsbah. Becker, koji je vodio zaštitnicu, bio je takođe već prošao. Nemogućno je, dakle, da je on, kako tvrdi g. Struve (str. 308), noć između 23. i 24. juna proveo u Zinshajmu, jer tamo su se u osam časova uveče, a verovatno i ranije, nalazili Bavarci, koji su se već uoči tog dana upustili u kratak boj sa Mieroslawskim. Učesnici povlačenja Mieroslawskog iz Vaghojzela preko Hajdelberga u Breten prikazuju ga kao izvanredno opasan manevar. Operacije Mieroslawskog od 20. do 24. juna, brza koncentracija jednog odreda kod Hajdelberga kojim je navalio na Pruse, i njegovo brzo povlačenje posle izgubljene bitke kod Vaghojzela, zaista predstavljaju najsjajniji deo celokupne njegove delatnosti u Baden-u; ali da taj manevar, protiv jednog tako dremljivog neprijateja, ništa nije bio toliko opasan, dokazuje povlačenje koje smo mi s jednim malim odredom sasvim nesmetano izveli 24 časa docnije iz Hilsbaha. Čak i kroz tesnac kod Fleingena¹, gde je Mieroslawski još 23. juna očekivao napad, prošli smo nenapadnuti i maršovali na Bihig. Tu smo hteli da ostanemo kako bismo Mieroslawskog, koji se ulogorio kod Bretena, zaštitili od prvog napada.

Svuda na našem maršovanju preko Epingena, Caizenhauzena i Fleingena pobudili smo čuđenje, jer su već svi odredi nekarske vojske, pa i zaštitnica, bili prošli. Kada smo ušli u Bihig i naš trubač zatrubio, mi smo tamo izazvali paničan strah od Prusa. Jedno odeljenje bretenške građanske straže, koje je vršilo rekviziciju životnih namirnica za logor Mieroslawskog, smatralo nas je Prusima i pružalo najlepši primer pometnje, sve dok nismo zavili iza ugla i kad su se, ugledavši naše bluže, zaplašeni ljudi umirili. Mi smo životne namirnice odmah zaplenili, i tek što smo ih pojeli kada nas vest da je Mieroslawski sa svim trupama krenuo iz Bretena naterala na povlačenje u Breten.

U Bretenu smo ostali preko noći, dok je građanska straža isturila predstraže. Za sutradan ujutro bila su rekvirirana kola da ceo odred prevezu u Etlingen. Kako su Bruhzal već 24. juna zauzeli Prusi, a mi se u slučaju da je drum preko Didelshajma u Durlah zaposednut od neprijatelja (zaista je i bio zaposednut, kako smo docnije saznali) nismo mogli da upuštamo u bitku, nije nam preostajao drugi neki put kojim bismo stigli do glavnine naše vojske.

U Bretenu nam je došla deputacija studenata i izjavila da se njima ne sviđa to većito maršovanje pred neprijateljem pa mole da ih otpustimo. Dobili su odgovor kao što se po sebi razume: lice u lice s

¹ U »Revue»: Flesingen

neprijateljem niko se ne otpušta; ali ako hoće da dezertiraju, to im stoji na volju. Otprilike polovina čete otišla je posle toga; ostatak se usled pojedinačnih dezertiranja ubrzo toliko istopio da su preostali samo još strelci. Uopšte su se studenti za vreme čitavog pohoda pokazali kao nezadovoljni, plašljivi mladi gospodičići, koji su uvek hteli da budu upućeni u sve operacije, žalili se na ranjave noge i gurali kada pohod nije pružao sve udobnosti jednog ferijalnog putovanja. Među tim »predstavnicima inteligencije« bila su samo nekolicina koji su zaista revolucionarnim karakterom i sjajnom hrabrošću činili izuzetak.

Polu sata posle našeg odlaska — javljeno nam je docnije — ušao je neprijatelj u Breten. Mi smo stigli u Etlingen, gde nas je g. Corvin-Wiersbitzki pozvao da maršujemo u Durlah, gde Becker treba da zaustavi neprijatelja dok Karlsruhe ne bude evakuisan. Willich je jednog lakog konjanika poslao Beckeru s beleškom, želeći da sazna da li će se on još neko vreme držati; konjanik se četvrt časa docnije vratio s veću da su mu Beckerove trupe već u punom povlačenju dolazile u susret. Mi smo stoga krenuli u Raštata, gde su se koncentrisale sve trupe.

Drum za Raštata pružao je sliku najlepšeg nereda. Mnoštvo najrazličitijih odreda maršovalo je ili logorovalo u potpunom darmaru, i mi smo samo s naporom uspevali da naše ljude održimo na okupu pod sunčevom pripekoma i u opštoj pometnji. Na bedemima Raštata logorovale su falačke trupe uz nekoliko badenskih bataljona. Falačani su se sasvim prorodili. Najbolji odred, rajnskohesenski, sazvala su — pred bitku kod Ubštata — gospoda Zitz i Bamberger u Karlsruhe. Ti hrabri borci za slobodu objavili su odred: Sve je izgubljeno, nadmoćnost je prevelika, još bi svi mogli neugroženi da se vrata kućama; oni, skupštinski bukač Zitz i hrabri Bamberger, neće da opterete svoju savest nevino prolivenom krvlju i drugim nedaćama i stoga proglašavaju da je odred raspušten. Naravno, porajnski Hesenci toliko su se razljutiti zbog te sramne zamisli da su dvojicu izdajnika hteli da uhapsu i streljaju; i D'Ester i falačka vlada dali su se u poteru za njima da ih uhapsu. Ali ovi časnici građani već su bili pobjegli, i hrabri Zitz sada je iz sigurnog Bazela posmatrao dalji tok kampanje za državni ustav. Gospodin Zitz je, kao u septembru 1848. svojom goticom^[118], i u maju 1849. spadao u one parlamentarne hvalisavce koji su narod najviše podsticali na ustanak, i oba puta zauzeo je slavno mesto među onima koji su ustanak prvi ostavili na cedilu. I kod Kirhajmbolandena bio je g. Zitz među prvim beguncima, dok su se njegovi strelci borili i bivali streljani. — Rajnskohesenski odred, ionako poput svih ostalih odreda već veoma oslabljen dezertiranjem, obeshrabren povlačenjem u Baden, odmah je izgubio svaku čvrstinu. Jedan deo se rasturio i otišao kući; ostatak se ponovo formirao i borio do kraja pohoda. Ostale Falačane demoralisala je kod Raštata vest da će svi koji se do 5. jula vrata kućama biti amnestirani. Više od polovine se razbežalo, bataljoni su

se stopili u čete, niži oficiri su velikim delom otišli, a ono 1200 ljudi, koliko je otprilike još ostalo na okupu, više nije vredelo gotovo ništa. I naš odred, mada niukoliko nije bio obeshrabren, ipak je usled gubitaka, bolesti i dezertiranja studenata spao na jedva nešto više od 500 ljudi.

Mi smo se smestili u Kuppenhajmu, gde su se već nalazile i druge trupe. Sutradan ujutro otišao sam s Willichom u Raštat i tamo opet našao *Molla*.

Žrtvama badenskog ustanka koje su pripadale više ili manje obrazovanim slojevima podizani su sa svih strana u štampi, po demokratskim udruženjima, spomenici u stihu i prozi. O stotinama i hiljadama radnika koji su izborili bitke, koji su pali na bojištima, koji su u raštatskim kazamatima živi istrunuli ili koji sad u inostranstvu jedini od svih izbeglica moraju do dna da iskuse svu bedu izgnanstva — o njima niko ne govori. Eksploatacija radnika predstavlja uobičajenu, suviše ustaljenu stvar a da bi naši zvanični »demokrati« radnike smatrali nečim drugim do sirovinom podesnom za agitaciju, eksploataciju i za eksploziv, pukom topovskom hranom. Za razumevanje revolucionarnog položaja proletarijata, budućnosti radničke klase, naši su »demokrati« suviše velike neznalice i suviše prožeti građanskim duhom. Zato su im i mrski oni pravi proleterski karakteri koji, suviše gordi da bi njima laskali, suviše pronicljivi da bi se od njih dali iskorišćavati, ipak svaki put stoje spremni s oružjem u ruci kada je reč o obaranju postojeće vlasti, i koji u svakom revolucionarnom pokretu neposredno predstavljaju partiju proletarijata. Ako, međutim, nije u interesu takozvanih demokrata da priznaju takve radnike, dužnost je partije proletarijata da ih poštuje po zaslugi. A u najbolje takve radnike ubrajao se *Joseph Moll iz Kelna*.

Moll beše časovničar. On je Nemačku napustio pre više godina i u Francuskoj, Belgiji i Engleskoj učestvovao u svim revolucionarnim javnim i tajnim društvima. Pomogao je pri osnivanju Udruženja nemačkih radnika u Londonu⁽¹¹⁹⁾ 1840. Posle februarske revolucije vratio se u Nemačku i ubrzo je sa svojim prijateljem Schapperom preuzeo upravu u Kelnskom radničkom udruženju⁽¹²⁰⁾. Izbeglica u Londonu posle septembarskog meteža 1848. u Kelnu⁽¹²¹⁾, ubrzo se pod lažnim imenom vratio u Nemačku, agitovao po raznim krajevima i prihvatao se misija od kojih je, zbog njihove opasne prirode, svako zazirao. U Kajzerslauternu sam ga ponovo sreo. I tu je preduzimao misije u Pruskoj, zbog kojih bi, da je bio otkriven, odmah bio streljan. Vraćajući se sa svoje druge misije, srećno se probio kroz sve neprijateljske armije do Raštata, gde je odmah stupio u bezansonsku radničku četu našeg odreda. Tri dana docnije je poginuo. U njemu sam izgubio starog prijatelja, a partija jednog od svojih najneumornijih, najneustrasivijih i najpouzdanijih prvoboraca.

Partija proletarijata bila je u badensko-falačkoj vojsci prilično zastupljena, osobito u dobrovoljačkim odredima, kao u našem, u le-

giji izbeglica itd., i ona može spokojno da uputi izazov svim drugim partijama da pokušaju da makar i jednom jedinom njenom pripadniku učine i najmanji prekor. Najodlučniji komunisti bili su najhrabriji vojnici.

Sutradan, 27. juna, premešteni smo malo dalje u planinu, u Rotenfels. Raspodela vojske i dislokacija pojedinih odreda određivane su malo-pomalo. Mi smo pripali diviziji desnog krila, kojom je zapovedao pukovnik Thome, onaj isti koji je u Mekeshajmu hteo da uhapsi Mieroslawskog^[122] i kome su detinjasto ostavili komandu, — a počevši od 27. juna Mersy. Willich, koji je bio odbio komandu nad Falačanima, ponudenu mu od Sigela, vršio je dužnost šefa divizijskog štaba. Divizija je stajala od Gernsbaha i virtemberške granice do iza Rotenfelsa i levo se naslanjala na diviziju Oborskog, koncentrisanu oko Kupenhajma. Prethodnica beše isturena do granice, kao i prema Sulcbahu, Mihelbahu i Vinkelu. Snaževanje, u početku neuredno i slabo, popravilo se posle 27. juna. Naša divizija sastojala se od nekoliko badenskih linijskih bataljona, ostatka Falačana pod komandom junacine Blenkera, našeg odreda i jedne ili jedne i po baterije artiljerije. Falačani su se nalazili u Gernsbahu i okolini, linijske trupe i mi u Rotenfelsu i oko njega. Glavni stan bio je smešten u hotelu »Elisabthenquelle« preko puta Rotenfelsa.

Sedeli smo — divizijski štab i štab našeg odreda, sa Mollom, Kinkelom i drugim dobrovoljcima — u tom hotelu 28. juna posle obeda uz kafu, kada je stigla vest da su Prusi napali našu predstražu kod Mihelbaha. Odmah smo krenuli, mada smo imali sve razloge za pretpostavku da neprijatelj namerava da izvrši samo izvidanje. I zaista nije bilo ništa drugo. Selo Mihelbah dole u dolini, koje su Prusi za trenutak osvojili, bilo im je već opet oteto kad smo mi stigli. S obe planinske padine pucalo se preko doline, jedni na druge, i ispucalo mnogo municije uzalud. Video sam svega jednog mrtvog i jednog ranjenog. Dok su linijske trupe svoje metke besciljno ispucavale na odstojanja od 600 do 800 koraka, Willich je našim ljudima naredio da mirno sastave puške i da se odmire tik uz tobožnje borce i u tobožnjoj vatri. Jedino su strelci sišli niz šumovitu padinu i, uz pomoć nekoliko linijskih trupa, oterali Pruse sa suprotnog visa. Jedan od naših strelaca pucao je svojom ogromnom cevi na postolju, pravim topom za nošenje, i oborio jednog pruskog oficira s konja, na odstojanju od oko 900 koraka; cela njegova četa odmah je okrenula nadesno i uputila se natrag u šumu. Izvestan broj poginulih i ranjenih Prusa i dva zarobljenika pali su u naše ruke.

Sutradan je došlo do opšteg napada na celoj liniji. Ovog puta su nas gospoda Prusi uznemirili za vreme ručka. Prvi napad o kojem nam je javljeno bio je uperen protiv Bišvajera, dakle protiv tačke gde se divizija Oborski spajala s našom. Willich je uporno tražio da naše trupe kod Rotenfelsa budu što je moguće više zadržane na raspolaganju, jer i glavni napad svakako treba očekivati u suprotnom pravcu, kod

Gernsbaha. Ali Mersy je odgovorio: Zna se kako je to; ako jedan naš bataljon bude napadnut a ostali mu ne priskoče odmah masovno u pomoć, vikaće: izdaja, i svi će strugnuti. Krenili smo, dakle, prema Bišvajeru.

Willich i ja smo sa streljačkom četom nadirali putem za Bišvajer na desnoj obali Murga. Na pola sata hoda od Rotenfelsa naišli smo na neprijatelja. Strelci su se rasporedili u streljački stroj, i Willich je odjahao natrag da odred koji je nešto zaostao dovede na borbenu liniju. Izvesno vreme su naši strelci, zaklonjeni iza voćaka i loze, izdržali prilično živu vatru, na koju su isto tako živo odgovarali. Ali kada je jaka neprijateljska kolona naišla putem radi podrške svojih strelaca, levo krilo naših strelaca je popustilo i uprkos svem nagovaranju nije se više moglo zaustaviti. Desno krilo bilo je napredovalo dalje uz visove, pa ga je docnije prahvatio naš odred.

Kad sam video da se s našim strelcima više ništa ne može učiniti, prepustio sam ih njihovoj sudbini i krenuo prema visovima, gde sam ugledao zastave našeg odreda. Jedna četa bila je zaostala; njen kapetan, neki krojač, inače dobronam, nije umeo da se snade. Poveo sam je ka ostalima i susreo Willicha u trenutku kada je bezansonsku četu slao napred u streljačkom stroju, a ostale čete raspoređivao iza nje u dva bojna reda, pored jedne čete poslate napred prema planini radi zaštite boka.

Naše strelce dočekala je žestoka vatra. Njima nasuprot stajali su pruski strelci, a naši radnici mogli su šiljatim mecima njihovih pušaka da suprotstave samo muskete. Ali su oni, potpomognuti desnim krilom naših strelaca koje im se pridružilo, nadirali tako odlučno da je kratko rastojanje veoma brzo, osobito na desnom krilu, izravnalo slabiji kvalitet oružja i Prusi su odbačeni. Dva bojna reda ostala su prilično blizu iza streljačkog stroja. U međuvremenu su levo od nas u dolini Murga postavljena i dva badenska topa, koja su otvorila vatru na prusku pešadiju i artiljeriju koja je stajala na drumu.

Valjda otprilike čitav sat trajala je borba ovde uz najživlju puššanu vatru i neprestano odstupanje Prusa — neki naši strelci dospeli su već do Bišvajera — kada su Prusi dobili pojačanja i poslali napred svoje bataljone. Naši strelci su se povukli; prvi bojni red otvorio je vatru plotunom, drugi red se povukao nešto ulevo u jednu klisuru i takođe pucao. Ali Prusi su u zbijenim masama nadirali za njima na celoj liniji; dva badenska topa koja su štitila naš levi bok već su krenula unazad, na desnom boku silazili su Prusi s planine, i mi smo morali da se povučemo.

Čim smo se izvukli iz neprijateljske unakrsne vatre, zauze!i smo nov položaj na ivici planine. Ako smo dotad stajali frontalno prema dolini Rajne, prema Bišvajeru i Nidervajeru, sada smo se okrenuli prema planini koju su Prusi zaposeli iz pravca Obervajera. Sad su najzad i linijski bataljoni stigli na borbenu liniju i primili borbu zajedno s dve čete našeg odreda koje su opet poslate napred u strelce.

Pretrpeli smo teške gubitke. Izgubili smo otprilike tridesetak ljudi, među njima Kinkela i Molla, ne računajući rasturene strelce. Pomenuta dvojica bila su sa desnim krilom svoje čete i s nekoliko strelaca otišla predaleko napred. Kapetan strelaca, glavni šumar Emmermann iz Tronekena u Rajnskoj Pruskoj, koji je išao na Pruse kao da ide u lov na zečeve, bio ih je odveo na mesto odakle su pucali pravo u jedan vod pruske artiljerije i nagnali ga na povlačenje. Ali smesta je iz klisure izbila četa Prusa i otvorila vatru na njih. Kinkel je pao, pogođen u glavu, pa su ga nosili sve dok nije opet mogao da stane na noge; ali ubrzo su upali u unakrsnu vatru, pa su morali gledati kako će se izvući. Kinkel nije mogao da pođe s njima, pa se sklonio u jednu seljačku kuću, gde su ga Prusi zarobili i zlostavljali; Moll je dobio metak u trbuh, pa je takođe zarobljen i docnije podlegao rani. I Zychlinskog je metak okrznuo u potiljak, što ga ipak nije sprečilo da ostane u odredu.

Dok se glavnina zaustavila i Willich odjahao na drugi kraj bojišta, ja sam pohitao prema mostu na Murgu ispod Rotenfelsa, gde beše neka vrsta zbornog mesta. Hteo sam da dobijem vesti iz Gernsbaha. Ali i pre nego što sam stigao onamo, ugledao sam stubove dima kako se dižu iz zapaljenog Gernsbaha, a na samom mostu saznao sam da se otud čulo gruvanje topova. Docnije sam još nekoliko puta otišao do tog mosta; svaki put sve gore vesti o Gernsbahu¹, svaki put sve više badenskih linijskih trupa okupljenih iza mosta, koje su, tek što su omirisale barut, već bile demoralisane. Neprijatelj se već nalazio u Gagenauu, na kraju sam saznao. Sad je bilo krajnje vreme da mu se tamo isprečimo na putu. Willich je s odredom prešao Murg da preko puta Rotenfelsa zauzme položaj, i poveo je sa sobom još četiri topa koja su mu baš došla pod ruku. Ja sam pošao po naše dve streljačke čete koje su u međuvremenu odmakle daleko napred. Svuda su mi nailazile u susret linijske trupe, većinom bez oficira. Jedno odeljenje predvodio je neki lekar, koji je iskoristio priliku da mi se predstavi sledećim rečima: »Vi me svakako poznajete, ja sam Neuhaus, šef tirinškog pokreta!« »Dobri momci svuda su potukli Pruse i sad su se vraćali, jer nijednog neprijatelja više nisu videli. Naše čete nigde nisam našao — one su iz istog razloga prošle kroz Rotenfels i vratile se — pa sam opet otišao na most. Tu sam zatekao Mersyja sa njegovim štabom i njegovim trupama. Zamolio sam ga da mi da bar nekoliko četa da ih povedem kao pomoć Willichu.« »Uzmite celu diviziju, ako s tim ljudima možete još nešto uraditi«, glasio je odgovor. Isti vojnici koji su neprijatelja potisnuli na svima tačkama, koji su tek pet sati bili na nogama, sad su rastureni, demoralisani, sasvim neupotrebljivi ležali po livadama. Vest da su u Gernsbahu zaobideni potpuno ih je uništila. Pošao sam svojim putem. Jedna četa koja se vraćala iz Mihelbaha, i na koju sam naišao, takođe se ni na šta nije mogla pokrenuti.

¹ U »Revue«: Gernsberg

Kada sam u našem starom glavnom stanu ponovo našao odred, navalili su iz Gagenaua Falačani u bekstvu — Pistol Zinn sa svojom četom koja je sada, uostalom, bila naoružana musketama. Dok je Willich potražio i našao položaj za topove, položaj koji je dominirao dolinom Murga i pružao značajna preimućstva za istovremenu streljačku bitku, artiljerci su klisnuli sa topovima, a da ih kapetan nije mogao da zaustavi. Bili su već opet kod Mersyja kraj mosta. U to mi je Willich pokazao pisamce od Mersyja u kojem mu ovaj javlja da je sve izgubljeno, on će se povući ka Oosu. Ništa nam drugo nije preostajalo nego da učinimo isto, i odmah smo krenuli u planinu. Bilo je otprilike sedam časova.

Kod Gernsbaha dogodilo se sledeće. Peuckerove državne trupe, koje su naše patrole već prethodnog dana videle kod Herenalba na virtemberškom tlu, povele su sa sobom Virtemberžane rasporedene na granici i 29. juna posle podne napale Gernsbah, pošto su naše predstraže prevarom nagnale na odstupanje; približile su im se vičući da ne pucaju, jer su braća, pa su onda s odstojanja od osamdeset koraka ispalile plotun. Onda su granatama zapalile Gernsbah, a kada se požar više nije mogao ugasiti, g. Sigel, koga je Mieroslawski bio poslao da položaj po svaku cenu *drži*, g. Sigel *lično* je izdao naređenje da se g. Blenker sa svojim trupama uz borbu povuče. Gospodin Sigel to neće poreći, kao što to nije učinio ni u Bernu, kada je jedan adjutant g. Blenkera u njegovom, Sigelovom, i Willichovom prisustvu ispričao ovaj čudnovat slučaj. Tim naređenjem da se ključni položaj na Murgu »uz borbu« (!) napusti bila je, naravno, bitka na celoj liniji, bila je poslednja pozicija badenske vojske izgubljena.

Prusi, uostalom, dobijenom bitkom kod Raštata nisu stekli neku osobitu slavu. Mi smo imali 13 000 većinom demoralisanih i s malo izuzetaka bedno vođenih trupa; njihova vojska brojala je s državnim trupama, koje su nadirale na Gernsbah, najmanje 60 000 vojnika. Uprkos toj ogromnoj brojnoj nadmoćnosti, nisu se usudili da izvrše nijedan ozbiljan frontalni napad, nego su nas tukli pomoću kukavičke izdaje, povredivši neutralno, za nas zatvoreno virtemberško zemljište. Pa čak ni ta izdaja ne bi njima, bar isprva, mnogo koristila, ne bi im konačno uštedela ipak jedan odlučan frontalni napad, da Gernsbah nije bio tako neshvatljivo slabo posednut i da g. Sigel nije izdao gore pomenuto divno naređenje. Položaj, koji ionako nije bio baš toliko jak, bio bi nam sutradan otet, to je neosporno; ali pobeda bi Pruse stala sasvim drukčijih žrtava, beskrajno bi naškodila njihovom vojničkom ugledu. I zato su se radije odlučili da povrede neutralnost Virtemberga, a Virtemberg je to mirno otrpeo.

Mi smo se, jedva još 450 ljudi, kroz planinu povukli u Oos. Tu je drum bio prekriven trupama u potpunom rasulu, kolima, topovima itd. u najvećoj pometnji. Prošli smo kroz taj metež i prenočili u Zinchajmu. Sutradan ujutro prikupili smo iza Bila izvestan broj begunaca i prenočili u Oberahernu. Tog dana odigrala se poslednja bitka; ne-

mačko-poljska legija, sa nešto trupa iz Beckerove divizije, odbacila je kod Oosa državne trupe i otela im jednu (meklenburšku) haubicu, koja je u redu dovučena čak u Švajcarsku.

Vojska beše potpuno razbijena. Mieroslawski i ostali Poljaci dali su ostavku na svoje komande; pukovnik Oborski već je na bojištu, uveče 29. juna napustio svoj položaj. Ali ova trenutna razbijenost nije imala velikog značaja. Falačani su već tri-četiri puta bili razbijeni i svaki put su se tant bien que mal opet formirali. Što usporenije povlačenje uz priključenje obveznika svih poziva na područjima koja se napuštaju, brza koncentracija obveznika iz planinskih krajeva kod Frajburga i Donauošingena, to su bila dva sredstva koja su se još mogla pokušati. Ona bi red i disciplinu ubrzo opet dovela na podnošljivu tačku i omogućila jednu poslednju, beznadnu, ali časnu bitku kod Kajzerštula ili kod Donauošingena. Ali šefovi, kako građanske tako i vojne uprave, bili su još više demoralisani nego i sami vojnici. Prepustili su vojsku i ceo pokret njihovoj sudbini i odstupali — utučeni, zbunjani, uništeni — sve dalje nazad.

Od napada na Gernsbah sve živo je obuzeo strah od obilaznog pokreta kroz virtemberšku oblast, i taj strah je veoma mnogo doprineo opštoj demoralizaciji. Willichov odred išao je sada, radi zaštite virtemberške granice, s dve brdske haubice — nekoliko druga, nama dodeljena oruđa nisu htela da nastave s nama dalje od Kapela — kroz kapelsku dolinu u planine. Naše maršovanje kroz Švarcvald, na kojem nismo ugledali neprijatelja, bilo je pravo putovanje zadovoljstva radi. Preko Alerhajligena stigli smo 1. jula u Openau, preko Hundskopfa 2. jula u Volfah. Tu smo 3. jula saznali da je vlada u Frajburgu i da se pomišlja na napuštanje i ovog grada. To nas je pobudilo da smesta krenemo onamo. Hteli smo gospodu upravljачe i vrhovnu komandu, koju je sada vodio junačina Sigel, da prisilimo da Frajburg ne napuste bez borbe. Bilo je već dockan kada smo pošli iz Volfaha, i tako smo tek kasno uveče stigli u Valdkirh. Tu smo saznali da je Frajburg već napušten, da su vlada i glavni stan premešteni u Donauošingen. Istovremeno smo primili pozitivno naređenje da posednemo i utvrdimo simonsvaldsku dolinu, a u Furtvangenu smestimo svoj glavni stan. Morali smo se, dakle, vratiti u Blajbah.

Gospodin Sigel je svoje trupe sada rasporedio iza planinskog grebena Švarcvalda. Linija odbrane trebalo je da se provlači od Leraha preko Totnaua i Furtvangena prema virtemberškoj granici, u pravcu Šramberga. Levo krilo obrazovali su Mersy i Blenker, koji su se dolinom Rajne povlačili ka Lerahu; zatim je sledio g. Doll, nekadašnji commis voyageur¹, koji je u svojstvu Heckerovog generala naimenovan za divizijara i stajao u okolini Helentala; zatim naš odred u Furtvangenu i simonsvaldskoj dolini i, najzad, na desnom krilu Becker kod Sankt-Georgena i Triberga. S one strane planine nalazio se g. Sigel

¹ trgovački putnik

sa rezervom kod Donauešingena. Bobene snage, znatno oslabljene dezertiranjem, nepojačavane priključenjem vojnih obveznika, iznosile su ipak još oko 9000 ljudi sa 40 topova.

Naređenja koja su nam sukcesivno stizala iz glavnog stana — iz Frajburga, Nojštata na reci Gutah¹ i Donauešingena — odisala su najodlučnijim preziranjem smrti. Očekivalo se, doduše, da će nas neprijatelj ponovo kroz Virtemberg, preko Rotvajla i Filingena, napasti s leđa; ali postojala je rešenost da se on potuče i greben Švarcvalda po svaku cenu održi, i to, kako je rečeno u jednom od ovih naređenja, »gotovo bez ikakvog obzira na pokrete neprijatelja«, tj. g. Sigel je obezbedio sebi slavno povlačenje na švajcarsko zemljište, povlačenje koje se iz Donauešingena moglo izvesti za četiri sata hoda; a šta bi bilo s nama, opkoljenima u planini, to bi onda u Šafhauzenu mogao sasvim spokojno da sačeka. Kako se to preziranje smrti veselo završilo, pokazće se ubrzo.

Četvrtog jula stigli smo u Furtvagen s dve čete (160 ljudi), ostatak je upotrebljen za posedanje simonsvaldske doline i klanaca kod Gitenbaha i Sankt-Mergena. Iznad ovog drugog mesta održavali smo vezu sa Dollovim odredom, iznad Šenvalda s Beckerom. Svi klanci su zabarikadirani. — Petog jula ostali smo u Furtvangenu. Šestog stiže vest od Beckera da Prusi nadiru na Filingen^[123], ujedno je on tražio da ih preko Ferenbaha napadnemo i tako potpomognemo Sigelovu operaciju. Uz to nam je javljao da je njegov glavni odred propisno ušančen u Tribergu, kamo će i on sâm krenuti čim Sigel bude zauzeo Filingen.

Na neki naš napad nije se moglo ni pomisliti. S manje od 450 ljudi morali smo da držimo tri kvadratne milje i stoga nismo mogli da se lišimo ni jednog jedinog čoveka. Morali smo se zaustaviti i o tome smo obavestili Beckera. Ubrzo je stigao brzovaj iz glavnog stana: da Willich smesta dođe u Donauešingen i preuzme komandu nad celokupnom artiljerijom. Upravo smo se spremali da se odvezemo preko, kad u Furtvagen uđe jedna kolona narodne straže, a za njom artiljerija i nekoliko drugih bataljona narodne straže. Beše to Becker sa svojim odredom. Ljudi se bune, tvrdilo se. Pitao sam jednog štabnog oficira, svog poznanika »majora« Nerlingera i saznao sledeće: On, Nerlinger, imao je pod svojom komandom položaj kod Triberga i baš je naredio da se podižu šančevi kada su mu oficiri predali pismenu izjavu koju su oni svi potpisali: vojnici se bune, i ako se smesta ne izda naređenje za odstupanje, oni će otići sa svim trupama. Pogledao sam potpise: Opet hrabri bataljon Dreher-Obermüller! Nerlinger nije mogao da učini ništa drugo nego da o tome obavesti Beckera i krene u Furtvagen. Becker je odmah pošao da ih stigne, i tako je sa celom svojom vojskom stigao u Furtvagen, gde su plašljivi oficiri i vojnici dočekani

¹ u »Revue«: Vutah

gromoglasnim smehom naših dobrovoljaca. Postideli su se, i uveče ih je Becker opet mogao da vrati na njihove položaje.

Mi smo se, međutim, praćeni bezansonskom četom, odvezli u Donauešingen. Prusi su svojim prednjim odeljenjima izbijali već uza sam drum; Filingen se nalazio u njihovim rukama. Ali mi smo nesmetano prošli, a oko deset časova uveče stigli su i Bezansonci. U Donauešingenu našao sam D'Estera i saznao od njega da je g. Struve u Ustavotvornoj skupštini u Frajburgu^[102] zahtevao da se odmah pređe u Švajcarsku, jer je sve izgubljeno, i da je junačina Blenker poslušao taj savet i već jutros kod Bazela prešao na švajcarsko zemljište. Obe vesti bile su potpuno tačne. Junačina Blenker otišao je 6. jula u Bazel, mada je upravo on bio najdalje od neprijatelja. Našao je još samo toliko vremena da na kraju izvrši izvestan broj rekvizicija osobene vrste, koje su izazvale spor između njega i g. Sigela, a docnije i švajcarskih vlasti. A junačina Struve, onaj isti koji je još 29. juna^[124] g. Brentana i svakog ko je hteo da pregovara s neprijateljem proglasio izdajnikom naroda, bio je tri dana docnije, 2. jula, toliko skrhan da se nije stideo da na tajnoj sednici badenske Ustavotvorne skupštine podnese sledeći predlog:

»Da gornji i donji krajevi Badena ne bi osetili užase rata i da se ne prolje još dragocene krvi, a mora se spasavati što se još spasti može (!), treba kako Zemaljskoj skupštini tako i svima učesnicima revolucije isplatiti njihovu platu ili najamninu do 10. jula zajedno s odgovarajućim putnim troškovima, pa da se svi s blagajnama, zalihama, oružjem itd. povuku na švajcarsko zemljište!«

Taj krasni predlog podneo je hrabri Struve 2. jula, kada smo mi stajali u Volfahu, gore u Švarcvald, na deset sati hoda od Frajburga i na dvadeset sati hoda od švajcarske granice! Gospodin Struve je dovoljno naivan da u svojoj *Istoriji*, str. 237 itd., sâm ispriča ovaj slučaj i da se još i hvali njime. Jedina posledica koju bi prihvatanje takvog predloga moglo da ima bila bi da nas Prusi što je mogućno jače saleću kako bi se »spasavalo što se još spasti može«, to jest da nam u toj hajci otmu blagajne, oruda i zalihe, jer bi posle jedne takve odluke bezopasnost živog gonjenja bila van sumnje; a zatim, da bi se naše trupe odmah masovno rasturile i čitavi odredi na svoju ruku strgnuli u Švajcarsku, kao što se zaista i desilo. Naš odred prošao bi pri tom najgore; on je do dvanaestog bio na badenskom zemljištu i njemu je plata isplaćena do sedamnaestog.

Umesto da ponovo zauzme Filingen, g. Sigel je rešio isprva da iza Donauešingena kod Hifingena zauzme položaj i tamo dočeka neprijatelja. Ali još istog večera je rešeno da se krene u Štilingen, na samoj švajcarskoj granici. Mi smo hitno poslali glasonoše-konjanike u Furtvagen da obaveste naš i Beckerov odred. Oba odreda trebalo je preko Nojštata i Bondorfa da krenu takode u Štilingen. Willich je pošao u Nojštata u susret odredu, ja sam ostao kod bezansonske čete. Prenocili smo u Ridberingenu i sutradan posle podne, 7. jula, stigli u Štilingen.

Osmog jula održao je g. Sigel smotru svoje vojske, koja se napola već razbežala, preporučio joj da se ubuduće ne vozi nego da ide peške (na granici!), i otišao. Nama je ostavio pola baterije i naređenje za Willicha.

U međuvremenu je iz Furtvangena poslata vest o opštem povlačenju prvo Beckeru, pa onda našim četama isturenim napred. Naš odred bio se prvi okupio u Furtvangenu i s Willichom se sastao u Nojštatu. Becker, koji je stajao bliže Furtvangenu nego naš istureni odred, ipak je tek docnije stigao tamo i nastavio istim putem. Naišao je na šančeve, koji su ga u maršovanju zadržavali i o kojima se docnije u švajcarskim listovima pisalo da ih je podigao naš odred. To je netačno; naš odred je samo s onu stranu švarcvaldskog grebena, i to ne na drumu od Triberga do Furtvangena, koji uopšte nije zaposeo, zagradio puteve. Osim toga su naši dobrovoljci krenuli iz Furtvangena tek kad je Beckerova prethodnica već stigla tamo.

U Donauešingenu bilo je odlučeno da se ostaci cele vojske okupe iza Vutaha, od Egingena do Tingena, i tamo čekaju približavanje neprijatelja. Tu, bokovima oslonjeni na švajcarsko zemljište, mogli smo sa našom znatnom artiljerijom da pokušamo još jednu poslednju bitku. Moglo se čak sačekati neće li Prusi povrediti švajcarsko zemljište i tako uvući Švajcarsku u rat. Ali kako smo se zaprepastili kada smo po Willichovom dolasku pročitali u naređenju hrabroga Sigela: »Glavnina će poći u Tingen i Valdshut i tamo zauzeti stalan položaj (!!). Nastojte da položaj (kod Štilingena i Egingena) što duže držite.« — »Stalan položaj« kod Tingena i Valdshuta, s Rajnom za leđima i s visovima pristupačnim neprijatelju pred sobom! To nije značilo ništa drugo već: Mi hoćemo preko mosta u Zekingenu da predemo u Švajcarsku. Pa ipak je junačina Sigel povodom Struveovog predloga izjavio: Ako se on usvoji, on, Sigel, prvi će se pobuniti.

Mi smo sad sami zauzeli položaj iza Vutaha i rasporedili svoje trupe od Egingena do Vutešingena, gde nam je bio glavni stan. Tu smo primili još i sledeći, još lepši, akt od g. Sigela:

»Naredba. Glavni stan Tingen, 8. jula 1849. — Pukovniku Willichu u Egingenu. Budući da kanton Šafhauzen već sada neprijateljski istupa protiv mene, nemoguće mi je da zauzmem dogovoreni položaj. Ti ćeš prema tome podesiti svoje pokrete i krenuti prema Griseni, Lauhringenu i Tingeni. Ja sutra polazim odavde i idem ili u Valdshut ili iza reke Alb (tj. u Zekingen) ... Vrhovni general Sigel.«

To je prevršilo meru. Uveče smo se Willich i ja odvezli u Tingen, gde nam je »komandant glavnoga stana« Schlinke priznao da zaista kreću u Zekingen i otud preko Rajne. Sigel je isprva nastojao da pretegne na kantar kao »vrhovni general«, ali Willich nije hteo da se u to upušta i najzad ga je naterao da izda naređenje za vraćanje i maršovanje na Grisen. Izgovor za odlazak u Zekingen bio je dogovor s Dollom, koji je otišao onamo, i neki tobože jak položaj. Ovaj položaj,

očigledno onaj isti s kojeg je Moreau 1800. udario na neprijatelja, imao je samo tu lošu stranu što je zauzimao front okrenut u sasvim drugom pravcu nego što je pravac iz kojeg je *nama* dolazio neprijatelj; a što se tiče plemenitog Dolla, on nije oklevao da dokaže kako i bez g. Sigela može da ode u Švajcarsku.

Između kantonâ Ciriha i Šafhauzena proteže se uski pojas badenskog zemljišta s naseljima Ješteten i Lotšteten, koji je, sem jednog malog prilaza, kod Baltersvajla, sasvim obuhvaćen Švajcarskom. Tu je trebalo zauzeti poslednji položaj. Visovi iza Baltersvajla s obe strane drumu pružali su izvrsne položaje za naše topove, a naša pešadija bila je još dovoljno jaka da ih štiti dok ne bi, u slučaju nužde, stigli na švajcarsko zemljište. Ovde, tako je bilo dogovoreno, trebalo je da sačekamo hoće li nas Prusi napasti ili izglednjavanjem primorati na predaju. Glavnina, kojoj se pridružio Becker, utaborila se ovde. Willich je odabrao položaje za topove (docnije smo našli njihov park tamo gde je trebalo da bude njihov borbeni položaj). Mi sami sačinjavali smo zaštitnicu i polako išli za glavinom. Devetog jula uveče otišli smo u Ercingen, 10. u Ridern. Toga dana održano je u logoru opšte ratno savetovanje. Jedino je Willich govorio u prilog dalje odbrane; Sigel, Becker i drugi izjasnili su se za povlačenje na švajcarsko zemljište. Jedan švajcarski komesar, mislim pukovnik Kurz, bio je došao i izjavio da ako se prihvati još jedna bitka, Švajcarska neće dati azil. Prilikom glasanja ostao je Willich s dvojicom-trojicom oficira usamljen. Od našeg odreda osim Willicha niko nije prisustvovao.

Još dok je Willich bio u logoru, ona polovina baterije koja se nalazila kod nas dobila je naređenje za polazak i udaljila se i ne obavestivši nas. I sve druge trupe osim nas dobile su naređenje da dođu u logor. Noću sam se s Willichom ponovo odvezao u glavni stan u Lotštetenu; vraćajući se u svitanje, sreli smo na drumu čitavo društvo koje je krenulo iz logora i sad se u bezumnoj pometnji valjalo prema granici. Istog dana, jedanaestog rano izjutra, prešao je g. Sigel sa svojim ljudima kod Rafca, a g. Becker sa svojim kod Rajnaua na švajcarsko zemljište. Mi smo koncentrisali naš odred, krenuli u logor i otud u Ješteten. Tu smo oko podne preko jednog oficira-ordonansa primili Sigelovo pismo iz Eglizaua, da se on već srećno nalazi u Švajcarskoj, da su oficiri zadržali svoje sablje i da mi što pre pođemo za njima. Setili su nas se tek kad su se našli na neutralnom zemljištu!

Mi smo kroz Lotšteten maršovali do granice, bivakovali te naći još na nemačkom tlu, ujutro 12. jula ispuicali puške, a zatim, poslednji od badensko-falačke vojske, prešli na švajcarsko zemljište. Tog dana, istovremeno s nama, napustio je i Konstancu tamošnji odred. Nedelju dana docnije pao je Raštat usled izdaje, i kontrarevolucija je za taj trenutak opet osvojila Nemačku do poslednjeg kutka.

Kampanja za državni ustav propala je zbog sopstvene polovičnosti i unutarnje bede. Od junskog poraza 1848. pitanje se za civilizovani deo evropskog kontinenta postavlja ovako: ili vladavina revolucionarnog proletarijata, ili vladavina klasâ koje su vladale pre februara. Srednje rešenje više nije moguće. Osobito se u Nemačkoj buržoazija pokazala nesposobnom da vlada; ona je svoju vlast nasuprot narodu mogla da održi samo tako što ju je ponovo ustupila plemstvu i birokratiji. U državnom ustavu pokušala je sitna buržoazija, udružena s nemačkom ideologijom, da postigne jedno nemoguće poravnanje koje je trebalo da odloži odlučnu borbu. Pokušaj je morao da propadne: oni koji su ozbiljno shvatili pokret, nisu ozbiljno shvatili državni ustav, a oni koji su ozbiljno shvatili državni ustav, nisu ozbiljno shvatili pokret.

Kampanja za državni ustav, međutim, nije zbog toga urodila manje značajnim plodovima. Ona je, pre svega, uprostila situaciju. Presekla je beskrajan niz posredničkih pokušaja; pošto je ona pretrpela poraz, može jedino da pobeđi donekle konstitucionalizovana feudalno-birokratska monarhija, ili prava revolucija. A revolucija u Nemačkoj više ne može biti završena pre nego što se ne izvojuje potpuna vlast proletarijata.

Zatim, kampanja za državni ustav je znatno doprinela razvoju klasnih suprotnosti, koje u nemačkim zemljama još nisu bile oštro ispoljene. U Badenu, kao što vidimo, pre ustanka jedva da je bilo klasnih suprotnosti. Otud priznata vlast sitnih buržuja nad svima opozicionim klasama, otud prividna jednodušnost stanovništva, otud brzina kojom Badenci, kao i Bečlijci, iz opozicije prelaze u bunu, svakom prilikom pokušavaju da dignu ustanak i ne zadiru čak ni od borbe sa regularnom vojskom na otvorenom polju. Ali čim je ustanak izbio, klase su se jasno ispoljile, sitni buržuji odvojili od radnika i seljaka. U licu svog predstavnika Brentana obrukali su se za večita vremena. Oni sami su pruskom vladavinom sablje oterani u takvo očajanje da sada svaki režim, čak i režim radnika, pretpostavljaju današnjem pritisku; oni će u sledećem pokretu uzeti mnogo življeg učešća nego u svakom dosadašnjem; ali srećom više nikad neće moći da igraju samostalnu, dominantnu ulogu kao pod Brentanovom diktaturom. Radnici i seljaci, koji pod sadašnjom vladavinom sablje pate isto tako kao i sitni buržuji, nisu uzalud stekli iskustvo poslednjeg ustanka; oni, koji, osim toga, moraju da se osvete za svoju poginulu i ubijenu braću, već će se pobrinuti za to da prilikom idućeg ustanka krmu preuzmu oni, a ne sitni buržuji. I mada nikakva ustanička iskustva ne mogu da zamene klasni razvoj, koji se može postići jedino dugogodišnjim postojanjem krupne industrije, Baden je svojim poslednjim ustankom i njegovim posledicama ipak stupio u red *onih* nemačkih pokrajina koje će u predstojećoj revoluciji zauzeti jedno od najvažnijih mesta.

Posmatrano politički, kampanja za državni ustav bila je od samog početka promašena. Vojnički posmatrano, bila je takođe promašaj.

Jedina šansa njenog uspeha ležala je izvan Nemačke, u pobedi republikanaca u Parizu 13. juna^[104] — a 13. jun nije uspeo. Posle tog događaja kampanja nije više mogla da bude ništa drugo već više ili manje krvava lakrdija. Ništa drugo nije ni bila. Glupost i izdaja upropastile su je potpuno. S izuzetkom nekolicine malobrojnih, vojne starešine bile su izdajnici ili nepozvani, neznalički i strašljivi lovci na položaje, a mali broj izuzetaka ostavili su svi drugi, kao i Brentanova vlada svuda na cedilu. Onaj ko prilikom predstojećeg potresa ne bude mogao da istakne nikakvu drugu titulu nego da je bio Heckerov general ili oficir u kampanji za državni ustav, zaslužuje da mu se odmah pokažu vrata. A kako starešine tako i vojnici. Badenski narod ima u sebi najbolje ratničke elemente; u ustanku su ti elementi od početka toliko iskvareni i zanemareni da je otud nastala ona beda koju smo opširno opisali. Cela »revolucija« rasplinula se u pravu komediju, i jedina je uteha pri tom bila što je šestostruko jači protivnik i sâm imao još šest puta manje hrabrosti.

Ali ta komedija završila se tragično zbog krvožednosti kontra-revolucije. Isti ratnici koji su na maršovanju ili na bojištu ne jedanput bili zahvaćeni paničnim strahom — umrli su u rovovima Raštata kao junaci. Ni jedan jedini nije moljakaao, ni jedan jedini nije drhtao. Nemački narod neće zaboraviti streljanja i kazamate u Raštatu; neće zaboraviti veliku gospodu koja je naredila te podlosti, ali ni izdajnike koji su svojim kukavičlukom doveli do njih: Brentane iz Karlsruhea i iz *Frankfurta*.

Karl Marx — Friedrich Engels

[Recenzije iz časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«.
Druga sveska, februar 1850⁽¹²⁵¹⁾]

I

G. Fr. DAUMER, »Die Religion des neuen Weltalters. Versuch einer combinatorisch-aphoristischen Grundlegung«, 2. Bde., Hamburg 1850

«Jedan inače veoma slobodouman čovek u *Nirnbergu*, koji za novine nipošto nije neprijemčiv, obasuo je demokratsko delovanje čudovišnom mržnjom. Rongea je poštovao i njegovu sliku obesio u svojoj sobi. Ali kad je čuo da se ovaj drži demokrata, obesio je njegovu sliku u nužniku. Rekao je jednom prilikom: O, kad bismo živeli pod ruskom knutom, kako bih se srećnim osećao! Umro je za vreme nemira, i ja pretpostavljam da su ga, mada je već bio star, jedino mrzovolja i jad zbog toga stvari oterali u grob.» (II sv., str. 321, 322.)

Da je ovaj sažaljenja dostojni nirnberški čifta, umesto da umre, svoje aforizme napabirčio iz lista »Correspondent von und für Deutschland«⁽¹²⁶⁾, od Schillera i Goethea, iz starih udžbenika i novih svezaka pozajmnihih biblioteka, uštedeo bi sebi smrt, a g. Daumeru njegove dve teškom mukom izrađene sveske »kombinatorsko-aforističkog utemeljenja«. Istina, u tom slučaju ne bi nam se pružila prilika da okrepimo dušu upoznajući zajedno s »religijom novog veka« i njegov prvog mučenika.

Delo g. Daumera deli se na dva dela, jedan »privremeni« i drugi »pravi«. U privremenom delu, verni Ekart nemačke filozofije izražava svoju duboku ojađenost zbog toga što su se čak i obrazovani Nemci i mislioci otpre dve godine dali zavesti da neocenljive tekovine misli napuste radi sušte »spoljne« revolucionarne delatnosti. On sadašnji trenutak smatra podesnim da ponovo apeluje na bolja osećanja nacije; ukazuje na to šta znači kad se čitavo nemačko obrazovanje, po

kojem je nemački građanin jedino nešto i predstavljao, tako lakomisleno napusti. On celokupni sadržaj nemačkog obrazovanja iznosi u najsnažnijim jezgrovitim izrekama koje mu pruža riznica njegove načitanosti, i tako tu nemačku obrazovanost kompromituje baš kao i nemačku filozofiju. Njegova rukovet najuzvišenijih proizvoda nemačkog duha premaša svojom plitkošću i trivijalnošću čak i najordinarniju čitanku za mlade devojkice iz obrazovanih staleža. Od čiftinskih ispada Goethea i Schillera protiv prve francuske revolucije, od onog klasičnog: »Opasno je buditi lava«^[127] do najnovije literature, prvosveštenik nove religije marljivo lovi sva ona mesta gde se nemački perčin s dremljivom zlovoljom kostreši od gnušanja kojim ga ispunjava kretanje istorije. Autoriteti snage jednog Friedricha Raumera, Bertholda Auerbacha, Lochnera, Moriza Carriere-a, Alfreda Meißnera, Kruga, Dingelstedta, Rongea, lista »Nürnberger Bote«^[128], Maxa Waldaua, Sternberga, Germana Mäurera, Louise Aston, Eckermanna, Noacka, časopisa »Blätter für literarische Unterhaltung«^[129], A. Kunzea, Ghillanya, Th. Mundta, Saphira, Gutzkova, jedne »rođene Gatterer« itd. jesu stubovi na kojima počiva hram nove religije. Revolucionarni pokret, na koji se ovde baca tako mnogoglasna anatema, ograničava se u očima g. Daumera, s jedne strane, na najbanalnije kafansko bistrenje politike, kakvo je u Nirnbergu pod okriljem lista »Correspondent von und für Deutschland« na dnevnom redu, a s druge strane na izgredne rulje, o kojima g. Daumer, ima sasvim pustolovnu predstavu. Izvori iz kojih se ovde crpe dostojno se nadovezuju na gore pomenute: pored već pominjanog nirnberškog lista »Correspondent« figuriraju »Bamberger Zeitung«, minhenska »Landbötin«, augsburška »Allgemeine Zeitung«^[130] itd. Ona ista čiftinska niskost koja proletera poznaje uvek samo kao razuzdanog, propalog odrpanca i povodom junskih pokolja u Parizu 1848, gde je preko 3000 tih »odrpnanaca« poubijano, zadovoljno trlja ruke, ta ista niskost ljuti se zbog podsmeha kome su izvrgnuta sentimentalna udruženja protiv mučenja životinja.

»Jezive muke«, uzvikuje g. Daumer na str. 293, sv. 1, »koje nesrećna životinja trpi pod svirepom tiranskom rukom čovekovom, predstavljaju za ove varvare, »tričarije« zbog kojih se ne treba uznemiravati!»

Čitava moderna klasna borba u očima g. Daumera samo je borba »surovosti« protiv »obrazovanja«. Umesto da je objašnjava istorijskim uslovima tih klasa, on njen uzrok nalazi u rovaranju nekih zlonamernika koji niske požude ološa huškaju protiv obrazovanih staleža.

»Taj demokratski reformatizam... draži zavist, jarost, grabljivost nižih društvenih klasa protiv viših; krasno sredstvo da se čovek učini plemenitijim i boljim i da se zasnuje viši stupanj kulture«. (I sv., str. 288/289.)

Gospodin Daumer ne poznaje čak ni borbe »nižih društvenih klasa protiv viših« koje su bile nužne da bi se stvorio makar jedan

nirnberški »stupanj kulture« i omogućio hvatač Moloha à la Daumer.¹³¹

Drugi, »pravi« deo sadrži pozitivnu stranu nove religije. Ovde se iskazuje sav gnev nemačkog filozofa zbog zaborava u koji su pale njegove borbe protiv hrišćanstva, zbog ravnodušnosti naroda prema religiji, jedinog predmeta dostojnog razmatranja filozofa. Da bi povratio čast svom zanatu koji je konkurencija potisnula, našem svetskom mudracu ne preostaje ništa drugo nego da — pošto je dovoljno lajao na staru religiju — pronade neku novu. Ta nova religija, međutim, ograničava se, u saobraznom nastavku prvog dela, na produženo sabiranje rukoveti sentencija, stihova iz albuma i versus memoriales¹ svojstvenih obrazovanju nemačkih čifta. Sure novog Korana nisu ništa drugo već niz fraza u kojima se postojeće nemačke prilike moralno ulepšavaju i poetski uokviruju. Fraze koje nisu nimalo manje srasle sa starom religijom zato što su odbacile neposredni religiozni oblik.

»Sasvim nove svetske prilike i svetski odnosi mogu nastati jedino pod dejstvom novih religija. Kao primeri i dokazi onog što su religije kadre da postignu, mogu da posluže hrišćanstvo i islam, kako bi se veoma jasno i osetno potvrdila nemoć i jalovost od kojih pati apstraktna, isključiva politika koja služi pokretima započetim 1848. godine.« I sv., str. 313.

U ovoj sadržajnoj rečenici odmah nam izlaze pred oči sva plitkost i neznanje nemačkog »mislioca«, koji sitne nemačke i posebno bavorske »martovske tekovine« smatra evropskim pokretom iz 1848. i 1849, i koji od prvih, još zaista površinskih erupcija jedne velike revolucije, koja se tek postepeno izgrađuje i usredsređuje, traži da stvore već »sasvim nove svetske prilike i svetske odnose«. Cela zamršena socijalna borba koja je u toku poslednje dve godine između Pariza i Debrecina, Berlina i Palerma dovela do prvih streljačkih okršaja, ograničava se za našeg svetskog mudraca Daumera na to da su »u januaru 1849. nade konstitucionalnih udruženja Erlangena pomerene u nedoglednu daljinu« (I, str. 312) i na strah od nove borbe koja bi g. Daumera mogla još jedanput neprijatno da zaplaši i u njegovim proučavanjima Hafisa, Muhameda i Bertholda Auerbacha.

Ta ista bestidna plitkost omogućuje g. Daumeru potpuno ignorisanje činjenice da je hrišćanstvu prethodio potpuni slom antičkih »svetskih prilika«, a da je hrišćanstvo bilo samo izraz tog sloma; da »sasvim nove svetske prilike« nisu nastale iz hrišćanstva, iznutra, nego tek kada su Huni i Germani »spolja« nasrnuli na leš Rimskog Carstva; da se posle germanske najezde »nove svetske prilike« nisu upravljale prema hrišćanstvu, nego se hrišćanstvo sa svakom novom fazom ovih svetskih prilika takođe menjalo. Uostalom, neka nam g. Daumer navede jedan primer gde su se s novom religijom menjale stare svet-

¹ stihova iz spomenara

ske prilike, a da u isto vreme nisu nastali silni »spoljni« i apstraktno-politički potresi.

Jasno je da sa svakim velikim istorijskim prevratom društvenih prilika istovremeno nastaje i preokret u shvatanjima i predstavama ljudi, dakle i u njihovim religioznim predstavama. Ali razlika između sadašnjeg prevrata i svih ranijih sastoji se baš u tome što su ljudi najzad dokučili tajnu ovog istorijskog procesa prevrata i stoga, umesto da ovaj praktični, »spoljni« proces u egzaltiranom obliku jedne nove religije ponovo dižu u nebesa, odbacuju svaku religiju.

Posle blagih moralnih pouka ove nove filozofije, koje su utoliko čak i iznad Kniggea što sadrže potrebna uputstva ne samo o opštenju s ljudima nego i o opštenju sa životinjama — posle Solomonovih izreka dolazi Pesma nad pesmama novog Solomona.

»Priroda i žena jesu ono istinski božanstveno u razlici koja postoji između čoveka i muškarca . . . Predavanje ljudskog prirodnome, muškog ženstvenome jeste prava, jedina istinita skrušenost i samoospoljenje, najviša, čak jedina vrlina i po- božnost koja postoji.« (II sv., str. 257.)

Vidimo ovde kako se plitko neznanje mudrijaškog osnivača nove vere pretvara u veoma izrazitu strašljivost. Pred istorijskom tragedijom koja mu se preteći previše približuje, g. Daumer beži u tobožnju prirodu, tj. u blesavu seosku idilu, i propoveda kult žene, kako bi prikrio svoju sopstvenu, ženski malodušnu rezignaciju.

Kult prirode u g. Daumera osobene je vrste, uostalom. Uspeo je da čak i u odnosu na hrišćanstvo istupi reakcionarno. On pokušava da staru, prethrišćansku prirodnu religiju uspostavi u modernizovanom obliku. Pri tom postiže, dabome, samo neko hrišćansko-germansko-patrijarhalno trabunjanje o prirodi, koje se izražava na primer ovako:

»Slatka, sveta prirodo,
Pusti me tvojim tragom,
Vodi me tvojom rukom,
Kô dete na uzici!«

»Nešto ovakvo izišlo je iz mode; ali ne u korist obrazovanja, na- pretka i ljudskog blaženstva.« (II sv., str. 157.)

Kult prirode ograničava se, kao što vidimo, na nedeljne šetnje palančanina koji ispoljava detinjasto divljenje prema tome što kukavica polaže svoja jaja u tuđa gnezda (II sv., str. 40), što su suze dobile namenu da površinu oka održe vlažnom (II sv., str. 73) itd., i koji na kraju sa svetom jezom deklamuje svojoj deci Klopstockovu *Odu proleću* (II sv., str. 23 itd.). O modernoj prirodnoj nauci, koja zajedno s modernom industrijom revolucioniše celu prirodu i uz druge detinjarije okončava i detinjasto ponašanje ljudi prema prirodi, nema naravno ni govora. Ali zato dobijamo tajanstvena nagoveštavanja i smetena čitinska naslućivanja o Nostradamusovim proročanstvima,

o vidovitosti Škotlandana i o životinjskom magnetizmu.^[132] Bilo bi, uostalom, poželjno da moderna zemljoradnja i moderne mašine najzad preoru tromo seljačko gazdinstvo Bavarske, tlo na kojem ravnomerno niču popovi i Daumeri.

S kultom žene stvar stoji isto tako kao i s kultom prirode. Po sebi se razume da g. Daumer ne kazuje ni reči o sadašnjem društvenom položaju žene, nego se, naprotiv, bavi samo ženom kao takvom. On pokušava da žene teši zbog njihove građanske bede na taj način što im posvećuje kult sastavljen od samih fraza, koji je prazan isto onoliko koliko se pravi tajanstven. Tako ih umiruje tvrđenjem da njihove obdarenosti prestaju s brakom, jer onda imaju posla oko dece (II sv., str. 237), da su sposobne da doje decu čak i do svoje šezdesete godine (II sv., str. 251) itd. Gospodin Daumer to naziva »predavanjem muškog ženstvenome«. A da bi u svojoj otadžbini našao potrebne idealne ženske likove za svoje muško predavanje, primoran je da pribegne raznim aristokratskim damama prošlog veka. Kult žene svodi se, dakle, opet na skrušen odnos literata prema uvažanim pokroviteljicama, kao u vreme Vilhelma Majstera^[133].

»Obrazovanje«, zbog čijeg propadanja g. Daumer udara u jere-mijade, to je obrazovanost onog vremena u kojem je Nirnberg kao slobodni grad cvetao, u kojem je nirnberška industrija, ta melezna tvorevina između umetnosti i zanata, igrala značajnu ulogu, obrazovanost nemačke sitne buržoazije koja propada zajedno s tom sitnom buržoazijom. Ako je propast ranijih klasa, kao što je viteštvo, mogla da pruži gradu za veličanstvena tragična umetnička dela, čif-tinstvo sasvim opravdano ne uspeva da dotera dalje od nemoćnih izraza jedne fanatične pakosti i do zbirke izreka i pravila mudrosti u duhu Sanča Panse. Gospodin Daumer je suvoparni, svakog humora lišeni nastavak Hansa Sachsa. Nemačka filozofija koja krši ruke i ja-dikuje kraj samrtničke postelje svog hranitelja, nemačkog čif-tinstva — to je dirljiva slika koju pred nama razvija *Religija novog veka*.

II

Ludwig Simon von Trier,

»*Ein Wort des Rechts für alle Reichsverfassungskämpfer
an die deutschen Geschwornen*«, Frankfurt a. M. 1849

»Mi smo bili glasali protiv naslednosti poglavara države; drugog dana uzdržali smo se od izbora. Ali kada je već čitavo delo, proizišlo iz volje većine jedne skupštine izabrane na osnovu opšteg prava glasa, bilo završeno, izjavili smo da se pokoravamo. Da to nismo učinili, dokazali bismo da nam *uopšte nije mesto u jednom građanskom društvu*.« (Str. 43.)

Dakle, prema mišljenju gospodina L. Simona »od Trijera«, već

ni članovima krajnje levice Frankfurtske skupštine nije više bilo mesta »u jednom građanskom društvu uopšte«. Dakle, g. L. Simon »od Trijera« kao da granice građanskog društva uopšte zamišlja još uzim od granica Pavlove crkve¹.

Uostalom, g. Simon imao je pravog osećanja za pristojnost kada je u svojoj samoispovesti od 11. aprila 1849. otkrio tajnu kako svog ranijeg opozicionog stava tako i svog docnijeg preobraćanja.

»Iz mutnih vodâ predmartovske diplomatije digoše se hladne magle. Te magle zgusnuće se u oblake i mi ćemo doživeti oluju bremenitu propašću, koja preti da najpre udari u toranj crkve u kojoj sedimo. Bdejte i pobrinite se za gromobran koji će odvratiti grom od vas!«⁽¹³⁴⁾

To znači, gospodo, da je sad u pitanju naša rođena koža!

Prosjачke ponude, bedni kompromisi koje je frankfurtska levica u pitanju cara i posle postidnog povratka carske deputacije⁽¹³⁵⁾ nudila većini samo da bi je zadržala u Skupštini, prljavi pokušaji sporazumevanja koje je tada činila na sve strane, dobijaju uzvišeno posvećenje u sledećim rečima g. Simona:

»Reč ‚sporazumevanje‘ postala je usled događaja u protekloj godini predmet veoma opasne poruge. Jedva da se još sme govoriti o tome a da se ne bude ismejan. Pa ipak, od dva slučaja mogućan je samo jedan: ili se ljudi sporazumeju, ili nasrnu jedan na drugog poput divljih zveri.« (Str. 43.)

To jest, stranke ili vode svoju borbu do kraja, ili je odlože bilo kakvim kompromisom. Ovo drugo rešenje svakako je »kulturnije« i »humanije«. Gospodin Simon, uostalom, svojom gornjom teorijom otvara sebi beskrajn niz sporazumevanja, kojima će sebi sačuvati mogućnost opstanka u svakom »građanskom društvu«.

Blaženi državni ustav pravda se sledećom filozofskom dedukcijom:

»Državni ustav bio je pravi pravcati izraz onog što je bez novih naprežanja sile bilo moguće . . . Bio je živi (!) izraz demokratske monarhije i, prema tome, jedne načelne protivrečnosti. Ali postojalo je stvarno već mnogo štošta načelno protivrečno, i upravo iz stvarnog postojanja načelnih protivrečnosti razvija se dalji život.« (Str. 44.)

Vidi se da je primenjivanje Hegelove dijalektike bilo i ostalo malo teže nego citiranje Schillerovih pesmica. Državni ustav, ako je uprkos »načelnoj protivrečnosti« hteo »stvarno« da postoji, morao je da »načelno« izrazi bar protivrečnost koja je »stvarno« postojala. »Stvarno« su na jednoj strani postojale Pruska i Austrija, vojnički apsolutizam, a na drugoj strani nemački narod, podvalom lišen plodova svojih martovskih ustanaka, i to velikim delom usled svog budalastog poverenja u bednu Frankfurtsku skupštinu, a taman rešen da se naj-

¹ U crkvi sv. Pavla zasedala je Frankfurtska skupština.

zad osmeli na novu borbu protiv vojničkog apsolutizma. Ova stvarna protivrečnost mogla je da se razreši samo jednom stvarnom borbom. Je li državni ustav izražavao tu protivrečnost? Ni izdaleka. On je izražavao protivrečnost kakva je postojala u martu 1848, pre nego što su se Pruska i Austrija ponovo osilile, pre nego što je opozicija delimičnim porazima bila rascepkana, oslabljena, obezoružana. Nije izražavao ništa drugo do detinjastu samoobmanu gospode iz Pavlove crkve, koja su uobražavala da će u martu 1849. još moći da propisuju zakone pruskoj i austrijskoj vladi i da sebi za sva vremena obezbede unosan koliko i bezopasan položaj nemačkih državnih Barrot-a.^[136]

Gospodin Simon zatim čestita sebi i svojim kolegama što ih ništa nije moglo pokolebati u njihovoj zainteresovanosti i zaslepljenosti u pogledu državnog ustava:

»Priznajte postideno, vi otpadnici od Gote, da smo usred navale strasti odoleli svakom iskušenju, verno održali reč i ni za jotu nismo izmenili zajedničko delo!« (Str. 67.)

On zatim ukazuje na njihova junačka dela u odnosu na Virtemberg i Falačku i njihovu štutgartsku odluku od 8. juna, gde su Baden stavili pod zaštitu Rajha, mada se već tada Rajh u suštini nalazio pod zaštitom Badena^[137], a njihove odluke dokazivale jedino njihovu rešenost da od svog kukavičluka ne odstupe »ni za jotu« i da na silu održe jednu iluziju u koju više ni sami nisu verovali.

Prekor da je »državni ustav bio samo maska za republiku«, g. Simon odbija izvanredno vispreno:

»Jedino u slučaju da je borba protiv svih vladâ bez izuzetka do kraja morala da bude sprovedena, . . . a ko vam kaže da je borba protiv svih vladâ bez izuzetka do kraja morala da bude sprovedena? Ko može da proračuna sve moguće obrte u borbi i u ratnoj sreći; a da se desilo da su se jednog dana neprijateljska braća« (vlade i narod) »posle krvavog borenja iznurena i ne postigavši odluku našla lice u lice, a obuzeo ih duh mira i pomirenja — jesmo li mi zastavu državnog ustava, pod kojom bi mogla da pruže jedna drugima bratsku ruku za pomirenje, jesmo li mi tu zastavu i najmanje oštetili? Pogledajte oko sebe! Ruku na srce! Zahvatite iskreno u svoju unutarnju savest, i vi ćete odgovoriti, moraćete da odgovorite: Ne, ne i opet ne!« (Str. 70.)

To je pravi tobolac rečitosti iz kojeg je g. Simon vadio one strele koje je u Pavlovoj crkvi s tako čudnovatim dejstvom odapinjao! — Uprkos plitkosti, ovaj dirljivi patos ipak je zanimljiv. On dokazuje da su frankfurtska gospoda mirno sedela u Štutgartu i čekala da se neprijateljske partije zamore u borbi, pa da onda u pravom trenutku stupe među iznurene borce i ponude im čudotvorni lek pomirenja, državni ustav. I do koje mere g. Simon ovde zaista govori kao iz duše svojih kolega, proizlazi iz činjenice da ta gospoda još i sada u Bernu, kod gostioničara Benza u Keßlerovoj ulici, nastavljaju da zasedaju i samo čekaju da se razbukti nova borba, kako bi — kad se stranke

»iznurene i ne postigavši odluku nađu lice u lice« — stupila među njih i ponudila im za sporazumevanje državnu ustav, taj savršeni izraz iznurenosti i odsustva odluke.

»Ali ja vam kažem uprkos svemu, i ma koliko da je bolno daleko od otadžbine, daleko od zavičaja, daleko od starih roditelja, ići usamljenim putevima izgnanstva, ja svoju čistu savest ne bih menjao za grižu savesti otpadnika i za besane noći vladarâ, pa čak i kad bi mi ponudili izobilje svih zemaljskih bogatstava!« (Str. 71.)

Kamo sreće da se ta gospoda mogu oterati u izgnanstvo! Ali zar oni u svojim koferima ne nose sa sobom otadžbinu u obliku frankfurtskih stenografskih izveštaja, odakle ih zapahne struja najčistijeg vazduha iz zavičaja i obilje najlepšeg zadovoljstva samim sobom?

Kad g. Simon, uostalom, tvrdi da kazuje dobru reč za *borce* državnog ustava, on vrši prevaru u poštenoj nameri. *Borcima* državnog ustava njegova »reč pravde« nije potrebna. Oni su se bolje i odlučnije branili. Ali g. Simon mora da se zakloni iza njih da bi sakrio da u interesu svestrano kompromitovanih frankfurtskih delegata, u interesu *krojača* državnog ustava, u interesu sebe sama, smatra neminovnim da održi oratio pro domo.¹

III

Guizot, »*Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle réussi?*
Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre«, Paris 1850

Pamflet gospodina Guizot-a namerava da dokaže zašto Louis-a-Philippe-a i politiku Guizot-a zapravo nije trebalo oboriti 24. februara 1848. i kako je kriv loš karakter Francuza što se Julska Monarhija iz 1830. posle osamnaestogodišnjeg tegobnog postojanja sramno srušila i nije postigla onu trajnost koju je engleska monarhija uživala od 1688. naovamo.

Iz ovog pamfleta se vidi kako su čak i najsposobniji ljudi ancien régime²-a, čak i ljudi kojima se svojevrtni istorijski talenat nikako ne može poreći, usled kobnog februarskog događaja bili tako potpuno zbunjeni da su izgubili svako istorijsko razumevanje, čak i razumevanje svojih sopstvenih ranijih postupaka. Umesto da ga februarska revolucija natera na uviđanje sasvim različitih istorijskih odnosa, sasvim različitog položaja društvenih klasa u francuskoj monarhiji iz 1830. i engleskoj iz 1688, g. Guizot celu tu razliku razrešava u nekoliko moralizatorskih fraza i na završetku uverava da politika oborena 24. februara »kao što održava države tako i jedina savlađuje revolucije«.

¹ govor u korist svoje stvari — ² starog režima

Određeno formulisano, pitanje na koje g. Guizot hoće da odgovori glasi: Zašto se građansko društvo u Engleskoj razvijalo u obliku ustavne monarhije duže nego u Francuskoj?

Kao karakteristično za ono poznavanje toka građanskog razvoja u Engleskoj kojim raspolaže g. Guizot može da posluži sledeće mesto:

«Pod vladavinom George-a I i George-a II duh engleske javnosti uzeo je drugi pravac: spoljna politika prestala je da bude glavna preokupacija; unutarnja uprava, održanje mira, pitanja finansija, kolonija, trgovine, razvitak i borbe parlamentarnog režima prvenstveno su zaokupljali vladu i javnost.» (Str. 168.)

Gospodin Guizot u celoj vladavini Williama III nalazi svega dva momenta vredna pomena: održanje ravnoteže između parlamenta i krune i održanje evropske ravnoteže borbom protiv Louis-a XIV. Pod hanoveranskom dinastijom odjednom »duh javnosti uzeo je drugi pravac«, ne zna se kako ni zašto. Ovde se vidi kako g. Guizot najobičnije fraze francuske parlamentarne debate prenosi na englesku istoriju, verujući da je time objašnjava. Upravo tako je g. Guizot kao ministar takođe uobrazio kako ravnotežu između parlamenta i krune i evropsku ravnotežu održava na svojim plećima, dok stvarno nije činio ništa drugo nego rasprodavao jevrejskim finansijerima pariske berze celu francusku državu i celo francusko društvo, komad po komad.

O tome da su ratovi protiv Louis-a XIV bili puki konkurentski ratovi za uništenje francuske trgovine i francuske pomorske sile, da je pod Williamom III vladavina finansijske buržoazije, osnivanjem banke i uvođenjem državnog duga^[138] dobila svoju prvu sankciju, da je industrijskoj buržoaziji doslednim sprovođenjem sistema zaštitnih carina dat nov polet — g. Guizot ne smatra vrednim truda da o tome govori. Za njega su značajne samo političke fraze. On ne pominje čak ni okolnost da su pod kraljicom Anom vladajuće stranke mogle da održe sebe i ustavnu monarhiju samo tako što su državnim udarom produžile trajanje parlamenata na sedam godina i na taj način gotovo potpuno uništile uticaj naroda na vladu.

Pod hanoveranskom dinastijom bila je Engleska već tako daleko odmakla da je konkurentski rat protiv Francuske mogla da vodi u modernom obliku. Sama Engleska borila se s Francuskom jedino još u Americi i Istočnoj Indiji, dok se na Kontinentu zadovoljavala time da strane vladare, kao Friedricha II, najmi za rat protiv Francuske. Pa kad spoljni rat na taj način menja oblik, g. Guizot veli: »Spoljna politika prestala je da bude glavna preokupacija«, i na njeno mesto stupa »održavanje mira«. Koliko su »razvitak i borbe parlamentarnog režima prvenstveno zaokupljali vladu i javnost«, o tome treba uporediti afere podmićivanja pod kabinetom Walpole, koje zaista u dlaku liče na one skandale koji su pod g. Guizot-om izbili na dnevni red.

Što je engleska revolucija imala uspešniji tok nego francuska, za to g. Guizot vidi poglavito dva uzroka: prvi je to što je engleska

revolucija imala sasvim religiozan karakter, dakle što nipošto nije prekinula sa svim tradicijama iz prošlosti, i drugi to što od samog početka nije istupala razorno, nego konzervativno, i što je parlament stare postojeće zakone branio od presezanja krune.

Što se prve tačke tiče, g. Guizot zaboravlja da slobodoumlje, koje ga kad je reč o francuskoj revoluciji ispunjava tako silnom grozom, nije uvezeno u Francusku ni iz koje druge zemlje nego baš iz Engleske. Otac tog slobodoumlja bio je Locke, a kod Shaftesburyja i Bolingbroke-a već je dostiglo onaj duhoviti oblik koji je docnije u Francuskoj doživeo tako sjajan razvoj. I tako dolazimo do čudnovatog rezultata da je isto ono slobodoumlje zbog kojeg je francuska revolucija po mišljenju g. Guizot-a propala, bilo jedno od najbitnijih izvoda religiozne engleske revolucije.

Što se tiče druge tačke, g. Guizot potpuno zaboravlja da je francuska revolucija počela isto onako konzervativno, i još mnogo konzervativnije nego engleska. Apsolutizam, pogotovo kako se na kraju ispoljio u Francuskoj, bio je i tu novina, i protiv te novine podigli su se parlamenti i branili stare zakone, us et coutumes¹ stare staleške monarhije. Pa ako je prvi korak francuske revolucije bio oživljavanje opštih staleža zamrlih od vremena Henrija IV i Louis-a XIII, u engleskoj revoluciji, nasuprot tome, nema ništa što bi bilo u istoj meri klasično konzervativno.

Prema mišljenju g. Guizot-a, glavni plod engleske revolucije bio je to što je kralju onemogućeno da protiv volje parlamenta i Donjeg doma vlada u parlamentu. Cela revolucija sastoji se samo u tome što u početku obe strane, kruna i parlament, prekoračuju svoje granice i idu predaleko, dok najzad pod Williamom III nalaze pravu ravnotežu i neutrališu se. Da potčinjavanje kraljevstva parlamentu predstavlja njegovo potčinjavanje vladavini jedne klase, to g. Guizot smatra izlišnim da pomene. Njemu stoga nije ni potrebno da se dublje upušta u objašnjenje kako je ta klasa stekla nužnu moć da najzad i krunu pretvori u svoju sluškinju. Po njemu, čitava borba između Charles-a I i parlamenta ticala se samo pukih političkih povlastica. Za šta su parlamentu i klasi koju je on zastupao bile potrebne te povlastice, o tome g. Guizot ništa ne kaže. Gospodin Guizot isto tako ne govori ni o direktnom mešanju Charles-a I u slobodnu konkurenciju, koje je trgovinu i industriju Engleske sve više onemogućivalo, ili o zavisnosti od parlamenta u koju je Charles I usled svojih stalnih finansijskih teškoća utoliko dublje zapadao ukoliko je upornije pokušavao da prkosi parlamentu. Zato se cela revolucija, po njemu, može objasniti samo zlom voljom i verskim fanatizmom pojedinih narušavalaca mira koji se nisu mogli zadovoljiti umerenom slobodom. O povezanosti religioznog pokreta s razvojem građanskog društva g. Guizot

¹ običaje i navike

isto tako ne ume da pruži objašnjenje. Republika je, razume se, takođe samo delo nekolicine častoljubivih, fanatičnih i zlonamernih ljudi. Da su u isto vreme u Lisabonu, u Napulju i Mesini takođe činjeni pokušaji za uvođenje republike^[139], i to, kao u Engleskoj, takođe po holandskom obrascu, to je činjenica koja se uopšte ne pominje. Mada g. Guizot nikad ne gubi iz vida francusku revoluciju, on ne dospeva čak ni do jednostavnog zaključka da je prelaz od apsolutne na ustavnu monarhiju svuda ostvaren tek posle žestokih borbi i prolaženjem kroz republiku i da, čak i tada, stara dinastija kao neupotrebljiva mora da ustupi mesto nekoj uzurpatorskoj bočnoj liniji. O padu engleske monarhije iz doba obnove on, stoga, ume da kaže samo najbanalnija opšta mesta. On ne navodi čak ni najbliže uzroke: strah reformacijom stvorenih novih veleposednika od uspostavljanja katoličanstva, pri kojem bi, naravno, morali da vrate sve svoje pljačkom stečene nekadašnje crkvene posede, tj. pri kojem bi sedam desetina celokupne zemljišne površine Engleske promenilo vlasnika; zaziranje trgovačke i industrijske buržoazije od katoličanstva, koje nikako nije nalazilo mesta u njihovom trgovanju; nehat kojim su Stuardi, u svoju sopstvenu korist i u korist svog dvorskog plemstva, celokupnu englesku industriju zajedno s trgovinom prodali vladi Francuske, tj. jedine zemlje koja je u to vreme Englezima pravila opasnu i u mnogom pogledu pobedonosnu konkurenciju, itd. Pošto, dakle, g. Guizot svuda izostavlja najvažnije momente, preostaje mu samo sasvim nedovoljno i banalno pričanje o pukim političkim događajima.

Velika zagonetka za g. Guizot-a, koju on ume da odgonetne jedino nadmoćnim razumom Engleza, zagonetka konzervativnog karaktera engleske revolucije, to je neprekidni savez u kojem se buržoazija nalazi s najvećim delom veleposednika, savez kojim se engleska revolucija bitno razlikuje od francuske, koja je krupni zemljišni posed uništila parcelisanjem. Ta klasa veleposednika povezana s buržoazijom, a koja je, uostalom, nastala već pod Henryjem VIII, nije se — kao francuski feudalni zemljišni posed 1789 — nalazila u suprotnosti, nego, naprotiv, u potpunom skladu sa životnim uslovima buržoazije. Njihov zemljišni posed zaista nije bio feudalno, nego buržoasko vlasništvo. Oni su, s jedne strane, industrijskoj buržoaziji stavljali na raspolaganje ljudstvo potrebno za pogon manufakture, a s druge strane bili kadri da zemljioradnji daju onaj razvoj koji je odgovarao stanju industrije i trgovine. Otud njihovi zajednički interesi s buržoazijom, otud njihov savez s njom.

S učvršćenjem ustavne monarhije u Engleskoj prestaje za g. Guizot-a i engleska istorija. Sve što je zatim usledilo ograničava se za njega na prijatnu naizmeničnost između torijevaca i vigovaca, tj. za njega na veliku debatu između g. Guizot-a i g. Thiers-a. U stvarnosti, naprotiv, tek s učvršćenjem ustavne monarhije započinje izvanredni razvoj i preokret buržoaskog društva u Engleskoj. Tamo gde g. Guizot vidi samo tiho spokojstvo i idiličan mir, razvijali su se u

stvarnosti najsilniji sukobi, najdalekosežnije revolucije. Najpre se pod ustavnom monarhijom manufaktura razvila do dotad nepoznatog obima, da onda ustupi mesto krupnoj idnustriji, parnoj mašini i gigantskim fabrikama. Čitave klase stanovništva nestaju, na njihovo mesto dolaze nove, s novim životnim uslovima i novim potrebama. Nastaje nova, daleko krupnija buržoazija; dok se stara buržoazija bori protiv francuske revolucije, nova buržoazija osvaja svetsko tržište. Ona postaje tako svemoćna da već tada, i pre nego što joj zakon o reformi daje u ruke neposredno političku moć, primorava svoje protivnike da donose zakone gotovo samo u *njenom* interesu i prema *njenim* potrebama. Ona osvaja neposredno predstavninstvo u parlamentu i iskorišćuje ga za uništenje poslednjih ostataka stvarne moći koji su još ostali zemljišnom posedu. Ona je, najzad, u ovom trenutku zabavljena time da lepu zgradu engleskog ustava, pred kojom g. Guizot diveći se zastaje, do temelja poruši.

I dok g. Guizot Englezima čini komplimente zato što gadne izopačenosti francuskog društvenog života, republikanstvo i socijalizam, kod njih nisu uzdrmale osnovne stubove jedine spasonosne monarhije, dotle su se u Engleskoj klasne suprotnosti u društvu razvile koliko ni u jednoj drugoj zemlji, i buržoaziji tu, s bogatstvom i proizvodnim snagama kojima nema ravnih, stoji nasuprot proleterijatu, kojem po moći i koncentraciji takođe nema ravna. Priznanje koje g. Guizot odaje Engleskoj izlazi, dakle, konačno na to da su se tu pod okriljem ustavne monarhije razvili daleko brojniji i daleko radikalniji elementi jedne društvene revolucije nego u svim drugim zemljama sveta zajedno.

Tamo gde se niti engleskog razvoja stiču u jednom čvoru koji on čak ni prividno ne može više da preseče pukom političkom frazom, g. Guizot pribegava religioznoj frazi, oružanoj intervenciji božjoj. Tako, na primer, duh božji odjednom obuzima vojsku i sprečava Cromwella da se proglasi za kralja itd., itd. Pred svojom savešću Guizot se spasava bogom, pred profanom publikom svojim stilom.

I zaista, ne samo *les rois s'en vont*¹ nego i *les capacités de la bourgeoisie s'en vont*².

Prvi put objavljeno u časopisu
•Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische
Revue, sv. 2, februar 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 198—212.

¹ kraljevi nestaju — ² sposobnosti buržoazije nestaju

Karl Marx — Friedrich Engels

Pregled^[140]

[Januar-februar 1850]

A tout seigneur, tout honneur.¹ Počnimo s *Pruskom*.

Kralj Pruske čini sve što može kako bi sadašnji trenutak mlakog sporazumevanja, nedovoljnih kompromisa doterao do krize.^[141] On oktroiše ustav i posle raznih neprijatnosti uspeva da sastavi dva skupštinska doma koja taj ustav revidiraju. Da bi ustav bio što prihvatljiviji za krunu, skupštinski domovi brišu svaki njegov član koji bi na neki način mogao da izazove negodovanje krune, pa veruju da će kralj sad odmah položiti zakletvu na ustav. Ali, naprotiv. Kako bi skupštinskim domovima pružio dokaz svoje »kraljevske savesnosti«, Friedrich Wilhelm obnaroduje poruku u kojoj daje nove predloge za poboljšanje ustava, predloge čije bi prihvatanje oduzelo tom dokumentu i poslednji privid najmanjih takozvanih ustavnih građanskih garantija. Kralj se nada da će skupštinski domovi odbaciti te predloge, ali dešava se suprotno. Ako su se skupštinski domovi prevarili u kruni, oni su se sada pobrinuli da se kruna svakako prevari u njima. Prihvataju sve, perstvo i izuzetni sud, poslednju odbranu i fideikomise^[142], samo da ih ne bi oterali kući, samo da kralja najzad prisile na ozbiljnu, »fizičku« zakletvu. Tako se sveti pruski konstitucionalni građanin.

Kralju neće biti nimalo lako da smisli poniženje koje bi ovim skupštinskim domovima možda izgledalo preteško. Na kraju će se osećati primoranim da izjavi »što mu je svetija zakletva koju treba da položi, to su mu više na srcu dužnosti koje mu je prema dragoj otadžbini nametnuo Bog«^[143], i utoliko mu manje dopušta njegova »kraljevska savesnost« da se zakune na jedan ustav koji njemu pruža sve, ali zemlji ne pruža ništa.

Gospoda iz blaženopočivše »Ujedinjene zemaljske skupštine«^[144], koja su se sad opet našla na okupu u skupštinskim domovima, plaše se da ih ne potisnu na njihov stari položaj otpre 18. marta zato što bi onda opet imali pred sobom revoluciju, ali koja im ovog puta ne bi donela ruže. Uz to su 1847. još mogli da odbiju zajam za tobožnju

¹ Svakom po zaslugi — ² Der erste Vereinigte Landtag

istočnu železnicu, dok su vladi 1849. taj zajam najpre zaista odobrila, a zatim, naknadno, najponiznije molila vladu za teorijsko pravo odobrenja novca.

U međuvremenu buržoazija izvan skupštinskih domova nalazi zadovoljstvo u tome da u porotnim sudovima oslobađa političke optuženike i da tako ispoljava svoj opozicioni stav prema vladi. U tim procesima redovno se kompromituje vlada, s jedne strane, a demokratija predstavljena u optuženima i u auditorijumu, s druge. Podsećamo na suđenje »večno konstitucionalnom« Waldecku, na proces u Trijeru^[145] itd.

Na pitanje staroga Arndta: »Šta je otadžbina Nemca?« odgovorio je Friedrich Wilhelm IV: *Erfurt*^[146]. Nije bilo tako teško *Ilijadu* travestirati u *Rat između žaba i miševa*^[147], ali na travestiranje *Rata između žaba i miševa* dosad se još niko nije usudio ni da pomisli. Plan u Erfurtu uspeva da čak i *Rat između žaba i miševa* u Pavlovoj crkvi travestira. Potpuno je svejedno, razume se, da li će se neverovatna skupština u Erfurtu zaista sastati ili će je pravoverni car zabraniti — to je beznačajno isto toliko koliko je beznačajan i protest protiv njene kompetencije, protest oko čijeg podizanja će se g. Vogt bez sumnje sporazumeti s g. Venedeyem. Ceo taj pronalazak od interesa je jedino za one dubokoumne političare za čije je uvodnike »velikonemačko« i »malonemačko« pitanje predstavljalo koliko izdašan toliko i neophodan majdan, i za pruske buržuje koji žive u spasonosnom verovanju da će kralj Pruske u Erfurtu sve odobriti, baš zato što je u Berlinu sve odbio.

Ako frankfurtska »Nacionalna skupština« treba da nađe svoj više ili manje veran odraz u Erfurtu, onda će stara Savezna skupština u vidu »interim-a«^[148] biti ponovo rođena i u isti mah svedena na svoj najprostiji izraz, na austrijsko-prusku saveznu komisiju. Interim se već umešao u Virtembergu i ubrzo će se umešati u Meklenburgu i Šlezvig-Holštajnu.

Dok je Pruska zadugo emisijama papirnog novca, potajnim pozajmicama *Seehandlung-a*^[149] i ostacima državne blagajne mučno sastavljala svoj budžet i tek sad je gurnuta na put zajmova, u *Austriji* je državni bankrot u punom procvatu. Deficit od 155 miliona forinti u prvih devet meseci 1849. godine, koji je do kraja decembra svakako porastao na 210 do 220 miliona; potpuna propast državnog kredita u zemlji i inostranstvu posle bučnog neuspeha kojim se završio pokušaj zaključenja novog zajma; totalna iscrpenost domaćih novčanih izvora, redovnih poreza, ratnih nameta, emisija papirnog novca; nužnost da se iscedenoj zemlji usled očajne situacije nametnu nove poreze, koje se, kako se može predvideti, uopšte neće uterati — to su glavne crte u kojima se obelodanjuje finansijska nevolja u Austriji. Istovremeno sve brže se zbiva truljenje austrijskog državnog tela. Uzalud mu vlada suprotstavlja grčevitu centralizaciju; dezorganizacija je već zahvatila krajnje ekstremite državnog tela; čak i najvarvarskim

plemenima, glavnim osloncima stare Austrije, Južnim Slovenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Banatu, »vernim« graničarima^[150], Austrija postaje nepodnošljiva. Preostaje samo još jedan očajnički udar, koji pruža slabu šansu spasenja — spoljni rat; taj spoljni rat, na koji je Austrija nezadrživo gonjena, moraće brzo da dovrši njeno potpuno raspadanje.

Ni *Rusija* nije bila dovoljno bogata da plati svoju slavu, koju je uz to morala da kupi gotovim novcem. Uprkos toliko slavljanim rudnicima zlata na Uralu i Altaju, uprkos neiscrpnom blagu pod svodovima Petropavlovske tvrđave, uprkos kupovinama rente u Londonu i Parizu, koje su, tobože, proistekle iz suštog izobilja novca, pravoverni car je primoran ne samo da iz metalne podloge, koja leži u Petropavlovsku za pokriće papirnog novca, izuzme 5 000 000 srebrnih rubalja pod raznim lažnim izgovorima i da naredi prodaju svojih renti na pariskoj berzi, nego i da se neverničkom londonskom Sityju obrati za predujam od 30 miliona srebrnih rubalja.

Pokretima u godinama 1848. i 1849. Rusija je tako duboko upletena u evropsku politiku da sad mora na brzinu da sprovede svoje stare planove usmerene na Tursku, na Carigrad, »ključ za sopstvenu kuću«^[151], da ne bi ostali zauvek neostvarljivi. Napredak kontrarevolucije i iz dana u dan rastuća moć revolucionarne partije u Zapadnoj Evropi, sopstveni unutarnji položaj Rusije i loše stanje njenih finansija primoravaju je na nagle postupke. Nedavno smo gledali diplomatsku predigru te nove orijentalne komedije^[152]; za koji mesec doživjećemo da vidimo i samu tu komediju.

Rat protiv Turske neminovno je evropski rat. Utoliko bolje za svetu Rusiju, kojoj se time pruža prilika da se utvrdi u Nemačkoj, da tamo energično izvede kontrarevoluciju do kraja, da Prusima pomogne da osvoje Nojšatel i u krajnjoj liniji da maršuje na središte revolucije, na Pariz.

U takvom evropskom ratu Engleska ne može ostati neutralna. Ona se mora odlučiti za borbu protiv Rusije. A Engleska je za Rusiju najopasniji protivnik. Ako suvozemne vojske Kontinenta razvlačeći se moraju sve više slabiti što dalje prodiru u Rusiju, ako njihovo prodiranje, pod pretnjom da se ponovi 1812, mora gotovo sasvim da se zaustavi na istočnim granicama stare Poljske, onda Engleska raspolaze sredstvima da Rusiju zgrabi s njenih najranjivijih strana. Na stranu to što Švedane može da natera na ponovno osvajanje Finske, njenoj su floti otvoreni Petrograd i Odesa. Ruska mornarica je, kao što se zna, najgora na svetu, i Kronštat i Šliselburg se isto tako lako mogu zauzeti kao Sen-Žan d'Akr i San Huan de Ulua.^[153] A bez Petrograda i Odesa Rusija je kolos odrubljenih ruku. Uz to, Rusija ni šest meseci ne može da bude bez Engleske kao tržišta kako za prodaju svojih sirovina tako i za kupovinu industrijskih proizvoda, što se jasno pokazalo već u vreme kontinentalne blokade pod Napoléonom, a sada je slučaj u još mnogo većem stepenu. Odsecanje engleskog

tržišta izazvalo bi već posle nekoliko meseci najžešće trzavice u Rusiji. Engleska, naprotiv, može ne samo da se neko vreme liši ruskog tržišta nego i da sve ruske sirovine nabavlja na drugim tržištima. Vidi se da ta strašna Rusija nipošto nije toliko opasna. Ali nemačkom građaninu mora da se prikazuje u tako stravičnom vidu, jer neposredno vlada njegovim vladarima, a on tačno naslućuje da će varvarske horde Rusije ubrzo preplaviti Nemačku i tu odigrati u neku ruku ulogu Mesije.

Švajcarska se u odnosu na Svetu alijansu^[154] uopšte drži kao pruski skupštinski domovi prema svom kralju posebno. Samo što iza Švajcarske stoji još jedan žrtveni jarac, kome ona može dvostruko i trostruko da vrati udarce koje dobija od Svete alijanse, povrh svega još i žrtveni jarac koji nije kadar da se brani, a izručen je njoj na milost i nemilost — nemačke izbeglice. Istina je da je jedan deo »radikalnih« Švajcaraca u Ženevi, u kantonu Vat, u Bernu protestovao protiv kukavičke politike Saveznog veća — kukavičke kako u odnosu na Svetu alijansu tako i u odnosu na izbeglice; ali je isto tako istina da je Savezno veće bilo u pravu kada je tvrdilo da je njegova politika »politika ogromne većine švajcarskog naroda«. U međuvremenu, centralna vlast sasvim mirno nastavlja da u zemlji sprovodi sitne građanske reforme, centralizaciju carina, kovanja novca, pošte, sistema mera — reforme koje joj obezbeđuju aplauz sitne buržoazije. Da sprovede odluku o ukidanju vojnih kapitulacija^[155], na to se, istina, ne može da odvaži, i stanovnici prakantona^[156] još i sad svakodnevno odlaze masovno u Komo, gde ih vrbuju za napuljsku vojnu službu. Ali uprkos svoj pokornosti i predusretljivosti prema Svetoj alijansi, Švajcarskoj ipak preči sudbonosna oluja. U prvom nastupu osionosti posle rata separatnog saveza^[157], a pogotovo posle februarske revolucije, inače tako bojažljivi Švajcarci dali su se navesti na nepromišljene postupke. Smogli su nečuvenu odvažnost da jednom zaista požele da budu nezavisni; umesto ustava iz 1814, za koji su velike sile dale garantiju, doneli su svoj novi ustav, priznali su nezavisnost Nojšatela suprotno ugovorima. Za to će biti kažnjeni, uprkos svem klanjanju i svim uslugama i policijskom služenju. A kad se Švajcarska jednom uplete u evropski rat, njen položaj neće biti baš najugodniji; ako je Švajcarska uvredila Svetu alijansu, ona je s druge strane izdala revoluciju.

U *Francuskoj*, gde buržoazija čak i reakciju usmerava u svom sopstvenom interesu i gde republikanski oblik vladavine toj reakciji dopušta najslobodniji i najdosledniji razvoj, gušenje revolucije sprovodi se izuzetno bestidno i nasilno. U kratkom roku od ciglo jednog meseca, jedno za drugim slede uvođenje poreza na piće, koje direktno dovršava proces propadanja polovine seoskog stanovništva; d'Hautpoullov cirkular, koji žandarmerije postavlja za špijune čak nad činovnicima; zakon o učiteljima, koji proglašava da učitelje osnovnih škola mogu prefekti proizvoljno da smenjuju, zakon o obrazovanju, koji

škole predaje u ruke popovima, zakon o progonstvu, u kojem buržoazija svu svoju neokajanu osvetoljubivost iskaljuje na junskim ustanicima i, u nedostatku drugog dželata, izručuje ih najubitačnijoj klimi u čitavom Alžiru. O bezbrojnim proterivanjima čak i najnevinih stranaca, koja posle 13. juna uopšte više nisu prestajala, nećemo ni da govorimo.

Cilj ove žestoke buržoaske reakcije jeste, razume se, uspostavljanje monarhije. Ali restauracija monarhije nailazi na znatnu prepreku u raznim pretendentima samim i u strankama koje oni imaju u zemlji. Legitimisti i orleanisti, dve najjače monarhističke stranke, drže se otprilike u ravnoteži; treća stranka, bonapartistička, daleko je najslabija. Louis Napoléon, iako ima sedam miliona glasova, nema čak ni pravu stranku, on ima samo koteriju. On, koji u opštem rukovođenju reakcijom uvek uživa potporu većine u skupštini, biva od nje napušten čim se istaknu njegovi posebni interesi kao pretendenta, napušten ne samo od te većine nego i od svojih ministara, koji ga svaki put uteruju u laž i pismenim putem nagone da uprkos svemu sutradan izjavi kako oni uživaju njegovo poverenje. Stoga su razmirice u koje on tako dospeva s većinom, bez obzira na ozbiljne posledice do kojih bi možda mogle dovesti, dosad samo komične epizode u kojima predsednik republike svaki put igra ulogu nasamarenog. Pri tom se po sebi razume da svaka monarhistička sekcija na svoju ruku konspirira sa Svetom alijansom. »L'Assemblée nationale«^[65] dovoljno je drska da narodu otvoreno preti Rusima; da Louis Napoléon nešto spletkari sa carem Nikolajem, o tome već i sad postoji dovoljno činjenica.

U istoj meri u kojoj napreduje reakcija rastu, razume se, i snage revolucionarne stranke. Velika masa seoskog stanovništva, upropašćena posledicama parcelisanja, poreskim teretima i čisto fiskalnim, čak i s buržoaskog stanovišta štetnim karakterom većine poreskih oblika, razočarana u obećanja Louis-a-Napoléona i reakcionarnih poslanika, masa seoskog stanovništva bacila se u naručje revolucionarnoj partiji i ispoveda uglavnom, istina, još veoma sirov i buržoaski — socijalizam. Koliko su revolucionarno raspoloženi čak i najlegitimističkiji departmani dokazuju poslednji izbori u departmanu di Gar, središtu rojalizma i »belog terora« iz 1815, gde je izabran jedan crveni^[63]. Sitna buržoazija, pritisnuta krupnim kapitalom, koji u trgovini kao i u politici opet zauzima isti položaj kao pod Louis-em-Philippe-om, pošla je za seoskim stanovništvom. Preokret je tako silan da su se čak i izdajnik Marrast i list bakala, »Le Siècle«^[43], morali izjasniti za socijaliste. Položaj raznih klasa jednih prema drugima, za koji je uzajamni stav političkih stranaka samo drukčiji izraz, gotovo je opet sasvim isti kao 22. februara 1848. Samo što su sada u pitanju druge stvari, što je radnicima stanje mnogo jasnije i, osobito, što je jedna dotle politički mrtva klasa, seljaštvo, uvučena u pokret i zado-bijena za revoluciju.

U tome se krije potreba za vladajuću buržoaziju da što hitnije pokuša da ukine opšte pravo glasa; a u toj potrebi, opet, krije se izvesnost bliske pobede revolucije, čak i bez obzira na spoljne okolnosti.

Koliko je situacija uopšte napeta proizlazi već iz smešnog zakonskog predloga narodnog predstavnika Pradiéa, koji u bezmalo 200 tačaka pokušava da dekretom Nacionalne skupštine predupredi državne udare i revolucije. A kako se visoki finansijski krugovi, ovde kao i u drugim prestonicama, slabo uzdaju u na izgled uspostavljeni »red«, može se videti iz činjenice da su razne grane kuće Rothschild svoj društveni ugovor produžile pre nekoliko meseci na *jednu godinu* — nečuveno kratak rok u analizama trgovine na veliko.

Dok je Kontinent u toku poslednje dve godine bio zaokupljen revolucijama, kontrarevolucijama i od njih nerazdvojnomo bujicom reči, industrijska Engleska proizvodila je sasvim drugi artikal: prosperitet. Tu je kriza trgovine, koja je u jesen 1845. izbila in due course¹, dvaput prekinuta — početkom 1846. odlukama parlamenta o slobodnoj trgovini⁽¹⁵⁸⁾ i početkom 1848. februarskom revolucijom. Mnogštvo robe koja je pritiskivala prekomorske pijace našlo je u međuvremenu, postepeno, tržišta za plasman. Februarska revolucija uklonila je s tih istih tržišta konkurenciju kontinentalne industrije, dok engleska industrija na poremećenom kontinentalnom tržištu nije izgubila mnogo više nego što bi ionako gubila usled daljeg toka krize. Februarska revolucija, koja je kontinentalnu industriju trenutno gotovo sasvim zaustavila, pomogla je tako Englezima da sasvim podnošljivo preture jednu godinu krize, bitno je doprinela raščišćavanju zaliha nagomilanih na prekomorskim tržištima i omogućila nov industrijski polet u proleće 1849. Taj polet, koji se, uostalom, proširio i na veliki deo kontinentalne industrije, dostigao je u poslednja tri meseca takav stepen da fabrikanti tvrde kako još nikad nisu imali tako dobra vremena — tvrđenje koje se uvek iznosi uoči krize. Fabrike su pretrpane porudžbinama i rade ubrzano; traže se sva sredstva za izigravanje Zakona o desetočasovnom radnom danu i za dobijanje novih radnih časova; nove fabrike grade se u velikom broju po svima delovima industrijskih oblasti, a stare se proširuju. Gotov novac navaljuje na tržište, neangažovan kapital želi da iskoristi trenutak opšteg profita; diskont hrani špekulaciju, baca se u proizvodnju ili na trgovinu sirovina, i cene gotovo svih artikala skaču apsolutno, a svih relativno. Ukratko, »prosperitet« u svom najlepšem procvatu usrećuje Englesku, i pitanje je samo dokle će ovaj zanos da traje. Veoma dugo svakako neće. Više najvećih tržišta, osobito Istočna Indija, već je gotovo pretrpano robom; izvoz se već i sada usmerava manje na stvarna velika tržišta, a više na stovarišta svetske trgovine, odakle se roba može upućivati na najpovoljnije pijace. Pri kolosalnim proizvodnim

¹ u pravo vreme

snagama koje je engleska industrija od 1843. do 1845, u godinama 1846. i 1847. i osobito 1849. dodala dosadašnjima i koje još svako-dnevno pojačava, ubrzo će još preostala, posebno severnoamerička i južnoamerička i australijska tržišta takođe biti pretrpana robom, i s prvim vestima o toj prezasićenosti nastupiće »panika« istovremeno u špekulaciji i produkciji — možda već krajem proleća, najdocnije u julu ili avgustu. Ova kriza, međutim, samim tim što će neminovno koincidirati s velikim sukobima na Kontinentu, urodiće sasvim drugim plodovima nego sve dosadašnje krize. Ako je dosad svaka kriza bila signal za novo napredovanje, za novu pobjedu industrijske buržoazije nad zemljišnim posedom i novčanom buržoazijom, ova će kriza obeležiti početak moderne engleske revolucije, jedne revolucije u kojoj će Cobden preuzeti ulogu Neckera.

Sad prelazimo na *Ameriku*. Najvažniji događaj koji se ovde zbio, još važniji nego što je februarska revolucija, jeste otkriće zlatnih rudnika u Kaliforniji. Već sada, posle jedva osamnaest meseci, može se predvideti da će to otkriće imati grandioznije posledice i od samog otkrića Amerike. Tri stotine i trideset godina čitava trgovina iz Evrope ka Tihom okeanu vođena je s izuzetno dirljivim strpljenjem oko Rta dobre nade ili Rta Horn. Svi predlozi za probijanje Panamskog zemljouza razbijali su se o tupu surevnjivost trgovačkih naroda. Kalifornijski rudnici zlata otkriveni su pre osamnaest meseci, a Jenkiji su već započeli izgradnju železničke pruge, jednog velikog drumu, jednog kanala iz Meksičkog zaliva; parni brodovi već obavljaju redovnu plovidbu od Njujorka do Čagra, od Paname do San Franciska; trgovina Tihog okeana već se koncentriše u Panami, i vožnja oko Rta Horn je zastarela. Obalski pojas od 30 širinskih stepena dužine, jedan od najlepših i najplodnijih na svetu, dosad tako reći nenastanjen, pretvara se naočigled u bogatu, civilizovanu zemlju, gusto naseljenu ljudima svih plemena, od Jenkija do Kineza, od Crnca do Indijanca i Malajca, od Kreolca i meleza do Evropljanina. Kalifornijsko zlato razliva se kao bujica, preplavljujući Ameriku i azijsku obalu Tihog okeana, i silom uvlači najnepokornije varvarske narode u svetsku trgovinu, u civilizaciju. Svetska trgovina po drugi put dobija nov smer. Ono što su u drevno doba bili Tir, Kartagina i Aleksandrija, u srednjem veku Đenova i Venecija, što su dosad bili London i Liverpul, tržišta svetske trgovine, to će sada biti Njujork i San Francisko, San Huan de Nikaragva¹ i Leon, Čagr i Panama. Težište svetskog saobraćaja — u srednjem veku Italija, u novije vreme Engleska — sada je južna polovina severnoameričkog poluostrva. Industrija i trgovina stare Evrope moraju se jako naprezati ako ne žele da dospēju u isto stanje opadanja kao industrija i trgovina Italije od 16. veka naovamo, ako Engleska i Francuska ne treba da se pretvore u ono što su danas Venecija, Đenova i Holandija. Za koju godinu imaćemo

¹ Greytown

redovnu parobrodsku poštansku liniju od Engleske do Čagra, od Čagra i San Franciska do Sidneja, Kantona i Singapura. Zahvaljujući kalifornijskom zlatu i neumornoj energiji Jenkija, obe obale Tihog okeana biće uskoro isto onako naseljene, isto onako otvorene za trgovinu, isto onako industrijski razvijene kao što je sada obala od Bostona do Nju Orleansa. Onda će Tihi okean igrati istu ulogu kao sada Atlantski, a u drevno doba i u srednjem veku Sredozemno more — ulogu velikog vodenog puta svetskog saobraćaja; a Atlantski okean spašće na ulogu unutarnjeg jezera, kakvu sada igra Sredozemno more. Jedina šansa da evropske civilizovane zemlje tada ne dospeju u istu industrijsku, komercijalnu i političku zavisnost u kojoj se sada nalaze Italija, Španija i Portugal, počiva u društvenoj revoluciji, koja će, dok je još vreme, način proizvodnje i prometa preobratiti prema potrebama same proizvodnje što proističu iz modernih proizvodnih snaga, i time omogućiti stvaranje novih proizvodnih snaga koje će obezbediti nadmoćnost evropske industrije i tako neutralisati posledice lošeg geografskog položaja.

Na kraju još jedan karakterističan kuriozum iz Kine, koji je sa svog putovanja doneo poznati nemački misionar Gützlaff. Prenaseljenost te zemlje, koja polako ali stalno raste, već odavno je tamošnje društvene prilike učinila veoma mučnim teretom za veliku većinu nacije. Tad su došli Englezi i iznudili slobodnu trgovinu u pravcu pet luka. Hiljade engleskih i američkih brodova otplovile su u Kinu, i u kratkom vremenskom razmaku bila je ta zemlja pretrpana jeftinim britanskim i američkim mašinskim fabrikatima. Kineska industrija, koja počiva na ručnom radu, podlegla je konkurenciji mašine. Neuzdrmljivo Carstvo Sredine doživelo je društvenu krizu. Porezi više nisu ubirani, država je dospela na ivicu bankrotstva, stanovništvo je masovno zapalo u pauperizam, pobunilo se, pogrešno shvatalo, zlostavljalo i ubijalo careve mandarine i Fohi-jeve sveštenike. Zemlja je došla na rub propasti i njoj već preči silna revolucija. Ali još i gore. Među pobunjenom svetinom pojavili su se ljudi koji su ukazivali na bedu jednih, na bogatstvo drugih, koji su zahtevali i još zahtevaju drukčiju raspodelu svojine, čak i potpuno ukidanje privatne svojine. Kada je gospodin Gützlaff posle dvadesetogodišnjeg odsustvovanja opet došao među civilizovane ljude i Evropljane, čuo je da se govori o socijalizmu, pa je zapitao šta je to. Kada su mu objasnili, uzviknuo je preplašen:

»Dakle, baš nigde neću izbeći ova pogubna učenja? Ta upravo to propovedaju otpre nekog vremena mnogi ljudi što potiču iz ološa u Kini!«

Neka se kineski socijalizam prema evropskom i odnosi kao kineska filozofija prema Hegelovoj. Ali je ipak zabavna činjenica da je najstarije i najmanje uzdrmljivo carstvo na Zemlji balama katuna engleskih buržuja za svega osam godina dovedeno do predvečerja jednog društvenog prevrata, koji će svakako imati najznačajnije po-

sledice za civilizaciju. Kad naši evropski reacionari na svom predstojećem bežanju kroz Aziju najzad budu stigli do kineskog zida, do kapija koje vode u utočište prareakcije i prakonzervatizma, ko zna neće li na njima pročitati natpis:

République chinoise
Liberté, Egalité, Fraternité.

London, 31. januara 1850.

*

Ispunjene su želje pruske buržoazije: »Čovek od časti« položio je zakletvu na ustav pod uslovom da mu se »omogući da vlada sa tim ustavom«⁽¹⁵⁹⁾. A buržuji u skupštinskim domovima već su za to malo dana koji su protekli od 6. februara naovamo, tu želju potpuno ispunili. Pre 6. februara govorili su: Moramo činiti ustupke, samo da bi zakletva na ustav bila položena; kad zakletva bude dobijena, moći ćemo sasvim drukčije istupati. Posle 6. februara kažu: Ustav je potvrđen zakletvom, mi sada imamo sva moguća jemstva; možemo, dakle, spokojno ići na ustupke. Osamnaest miliona za ratno naoružanje, za mobilisanje 500 000 ljudi protiv jednog dosad još nepoznatog neprijatelja odobreno je gotovo jednoglasno, bez debate, bez opozicije; budžet je izglasan za svega četiri dana, svi zakonski predlozi vlade prolaze kroz skupštinske domove dok si udario dlan o dlan. Kao što se vidi, nemačka buržoazija ni sad ne pokazuje nedostatak kukavičluka i izgovora za taj kukavičluk.

Ova dobronamerna skupština pružila je pruskom kralju dovoljno prilike da uvidi kakva su preimućstva ustavnog sistema nad apsolutističkim, i to ne samo za one kojima se vlada nego i za vladaoce. Ako pomislimo na finansijske teškoće iz 1842. do 1848, na uzaludne pokušaje pozajmica pomoću Seehandlung-a i banke, na odrečne odgovore Rothschilda, na zajam koji je Ujedinjena zemaljska skupština odbila, na iscrpenost državne blagajne i javnih kasâ, i ako sve to uporedimo sa novčanim obiljem iz 1850 — tri budžeta sa sedamdeset miliona deficita pokrivena skupštinskim odobrenjem, zajmionički bonovi, trezorni bonovi masovno pušteni u opticaj, država s bankom u boljim odnosima no ikad sa Seehandlung-om, a uz sve to još tri-deset i četiri miliona odobrenih zajmova u rezervi — kakav kontrast!

Prema izjavama ministra vojnog¹, pruska vlada, dakle, smatra verovatnim da bi mogle nastati okolnosti koje bi je prisilile da u interesu evropskog »reda i mira« mobilise celu svoju vojsku. Ovom izjavom je Pruska dovoljno jasno i glasno proklamovala svoje ponovno pristupanje Svetoj alijansi. Ko je neprijatelj protiv kojeg je uperen novi krstaški pohod, to je očigledno. Središte anarhije i prevrata, romanski Vavilon² treba da bude uništen. Da li će Francuska biti

¹ Stockhausena — ² Pariz

direktno napadnuta, ili će tome prethoditi diverzije protiv Švajcarske i protiv Turske, zavisice često samo od razvoja prilika u Parizu. U svakom slučaju, pruska vlada sada ima sredstava da svojih 180 000 vojnika u roku od dva meseca povisi na 500 000; u Poljskoj, Voliniji i Besarabiji raspoređeno je po ešelonima 400 000 Rusa; Austrija ima bar 650 000 ljudi pod oružjem. Već i radi prehrane ove ogromne vojske moraju Rusija i Austrija još u ovoj godini da započnu invazioni rat. A u pogledu početnog pravca te invazije upravo je jedan čudnovat akt dospelo u javnost.

»Schweizerische National-Zeitung« u jednom od svojih poslednjih brojeva objavljuje memorandum koji je navodno sastavio austrijski general Schönhals i koji sadrži potpun plan za invaziju Švajcarske. Glavne tačke tog plana su sledeće:

Pruska koncentriše oko 60 000 ljudi na Majni, u blizini železničkih pruga; jedan korpus sastavljen od Hesenaca, Bavaraca i Vitemberžana raspoređuje se delimično kod Rotvajla i Tutlingena, delimično kod Kemptena i Memingena. Austrija postavlja 50 000 ljudi u Forarlbergu i prema Insbrodu i obrazuje još jedan korpus u Italiji između Sesto-Kalendea i Leka. U međuvremenu se Švajcarska zavarava diplomatskim pregovorima. Kad bude došao trenutak napada, Prusi će železnicom pohitati u Lerah, mali kontingenti u Donauešingen; Austrijanci se tešnje zbijaju kod Bregenca i Feldkirha, italijanska vojska kod Koma i Leka. Jedna brigada zaustavlja se kod Vareseza i ugrožava Belinconu. Poslanici predaju ultimatum i odlaze. Operacije počinju: glavni izgovor je uspostavljanje federalnog ustava iz 1814. i slobode za kantone separatnog saveza. Sam napad je koncentričan napad na Lucern. Prusi preko Bazela prodiru prema Ari, Austrijanci preko St. Galena i Ciriha prema Limatu. Prvi se raspoređuju od Soloturna do Curcaha, drugi od Curcaha preko Ciriha do Ucnaha. U isto vreme 15 000 detaširanih Austrijanaca nadire preko Hura u pravcu Špligena i spaja se s italijanskom korpusom, pa kroz dolinu prednje Rajne zajedno nastupaju na St. Gothard i tu pružaju ruku korpusu koji je ranije prodro preko Vareseza i Belincone i dižu na ustanak praktantone. Ti kantoni su u međuvremenu, s nadiranjem glavnine armija sa kojima se spajaju manji kontingenti preko Šafhauzena i osvajanjem Lucerna, odsečeni od zapadne Švajcarske, i tako su ovce odvojene od ovnova. U isto vreme Francuska, koja se »tajnim ugovorom od 30. januara« obavezala da kod Liona i Kolmara postavi 60 000 vojnika, zaposeda Ženevu i Juru pod istim izgovorom pod kojim je zaposela Rim. Na taj način se Bern više ne može da drži i »revolucionarna« vlada je primorana da ili odmah kapitulira ili da sa svojim trupama umre od gladi u bernskim visokim Alpima.

Kao što se vidi, taj plan nije baš tako loš. On obraća potrebnu pažnju na terenske uslove, predlaže da se prvo osvoji ravnija i plodnija severna Švajcarska i u severnoj Švajcarskoj ujedinjenim glav-

nim snagama forsira jedini postojeći ozbiljni položaj, onaj iza Are i Limata. Plan ima to preimućstvo da švajcarskoj vojsci odseca žitnicu i da joj najpre još prepušta teži brdski teren. Može, dakle, da bude izveden već u početku proleća, i ukoliko se ranije izvede, utoliko je teži položaj Švajcaraca potisnutih u visoke planine.

Da li je taj akt objavljen protiv volje njegovih autora, da li je namerno izrađen u cilju da objavljivanja radi dospe u ruke jednom švajcarskom listu, to se iz samih unutarnjih razloga još teško može utvrditi. U ovom drugom slučaju mogao bi da ima samo tu svrhu da Švajcarce pokrene da žurnim i mnogobrojnim pozivanjem vojnih obveznika iscrpu svoje blagajne i postanu sve popustljiviji prema Svetoj alijansi, a da javno mnjenje uopšte zavara o namerama saveznika. Paradiranje koje se u ovom trenutku vrši naoružavanjem Rusije i Pruske i ratnim planovima protiv Švajcarske kao da govori u prilog tome. Isto tako i jedna rečenica samog memoranduma u kojoj se preporučuje najveća brzina u svim operacijama kako bi se osvojilo što više oblasti pre nego što se vojni kontingenti tamo okupe i krenu. Međutim, isto toliko unutarnjih razloga govori opet u prilog autentičnosti memoranduma kao zaista predloženog plana za invaziju Švajcarske.

Jedno je izvesno: Sveta alijansa krenuće još ove godine, bilo najpre protiv Švajcarske ili Turske, bilo direktno protiv Francuske, a u oba slučaja neka Savezno veće bude spremno na sve. Bilo da u Bern prva stigne Sveta alijansa ili revolucija, Veće je svojom kukavičkom neutralnošću samo izazvalo svoju propast. Kontrarevolucija se ne može zadovoljiti njegovim ustupcima, jer je i samo njegovo poreklo manje-više revolucionarno; revolucija ni trenutka ne može da trpi takvu izdajničku i kukavičku vladu u srcu Evrope između triju nacija koje najtešnje učestvuju u pokretu. Ponašanje švajcarskog Saveznog veća pruža najfrapantniji i, nadajmo se, poslednji primer onog što znači tobožnja »nezavisnost« i »samostalnost« malih država usred modernih velikih nacija.*

Naslov originala: *Revue*

Prvi put objavljeno u časopisu

•*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*, sv. 2, februar 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 213—225.

* U pogledu poslednjih događaja u *Francuskoj*, upućujemo na odeljak članka *1848—1849*, koji se nalazi u ovoj svesci. O stvarnom ukidanju Zakona o desetočasovnom radnom danu u *Engleskoj* donećemo u sledećoj svesci poseban članak.

Friedrich Engels

Pitanje desetočasovnog radnog dana^[160]

Zatočnici radničke klase uobičajili su da argumente srednjih klasa — pristalica slobodne trgovine, tzv. »mančesterske škole«^[161], dočekuju uglavnom samo ogorčenim komentarima o nemoralnom i bestidno sebičnom karakteru njihovih doktrina. Radni čovek, smrvljen u prašinu, nogama gažen, fizički upropašćen i duhovno iscrpen od nadmene klase srebroljubivih fabrikantata, radni čovek bi svakako zaslužio svoju sudbinu kad ne bi osećao kako mu se krv penje u obraze čim stanu da mu sasvim hladnokrvno objašnjavaju da je on zauvek osuđen da služi kao delić mašinerije, da bude upotrebljen i zloupotrebljen po volji svog gospodara, za veću slavu i bržu akumulaciju kapitala; i da se jedino pod tim uslovom može održati »nadmoć njegove zemlje« i opstanak same radničke klase. Da nije tog osećanja strasnog, revolucionarnog ogorčenja, proleterska emancipacija bila bi beznačajna. Ali jedna je stvar podržavati muževni duh opozicije među radnicima, a sasvim druga suočavati se s njihovim neprijateljima u javnoj debati. A tu puko ogorčenje, puki prolom žestokog osećanja, ma koliko da je opravdan, ništa ne postiže. Tu se traži argument. I nema sumnje da će čak i u hladnoj, argumentima potkrepljenoj diskusiji, čak i na njenom omiljenom polju političke ekonomije, škola slobodne trgovine biti lako pobijana od zaštitnika radničkih interesa.

Na bezočnu drskost kojom fabrikanti — pristalice slobodne trgovine izjavljuju da opstanak modernog društva zavisi od toga hoće li oni nastaviti da gomilaju bogatstvo iz krvi i mišića radnog naroda, reći ćemo samo jednu jedinu reč. U svim istorijskim razdobljima bila je ogromna većina naroda, u ovom ili onom obliku, samo oruđe za bogaćenje nekoliko povlašćenih ljudi. U svim ranijim vremenima, međutim, ovaj krvopijski sistem sproveden je pod plaštom raznih moralnih, verskih i političkih izgovora; popovi, filozofi, pravnici i državnici pričali su narodu da je prepušten bedi i gladi za njegovo

sopstveno dobro i zato što je to božja volja. Sada, naprotiv, pristalice slobodne trgovine smelo izjavljuju: »Vi, radnici, vi ste robovi i treba da ostanete robovi, jer jedino vašim robovanjem možemo mi da povećamo svoje bogatstvo i blagostanje; jer mi, vladajuća klasa ove zemlje, ne možemo nastaviti da vladamo bez vašeg porobljavanja.« Tako je, dakle, tajna tlačenja najzad otkrivena; sada, najzad, zahvaljujući pristalicama slobodne trgovine, narod može jasno da sagleda svoj položaj; sada, najzad, pitanje je postavljeno otvoreno i nedvosmisleno: Ili mi ili vi! I zato, baš kao što neprikrivenog neprijatelja pretpostavljamo lažnom prijatelju, mi bezočnog pristašu slobodne trgovine pretpostavljamo licemernom filantropu-aristokrati, pretpostavljamo kvekera Brighta lordu Ashleyu.

Zakon o desetočasovnom radnom danu sproveden je posle duge i žestoke borbe koja je četrdeset godina vođena u parlamentu, na govornici, u štampi, i u svakoj fabrici i radionici po industrijskim oblastima. Na jednoj strani prikazivane su najpotresnije, srceparajuće slike: dece zakržljale u svom rasteњу i umorene; ženâ otrgnutih od svojih domova i mališana; čitavih naraštaja zaraženih podmuklim bolestima; ljudskog života koji je masovno žrtvovan, i ljudske sreće uništene u nacionalnim razmerama — i sve to radi bogaćenja nekoliko već ionako prebogatih osoba. I tu ništa nije bilo izmišljeno; sve su to bile činjenice, nepobitne činjenice. Pa ipak, niko se nije usudio da zahteva napuštanje tog sramnog sistema; samo se tražilo da bude donekle ograničen. Na drugoj strani istupao je hladni, bezdušni, politički ekonomist, plaćeni sluga onih koji su se toville u tom sistemu, i dokazivao nizom zaključaka, nepobitnih i ubedljivih koliko i pravilo trojno, da pod strahom od kazne za »upropašćenje zemlje« nema mogućnosti da se u ovaj sistem na bilo koji način dirne.

Mora se priznati da zastupnici fabričkih radnika nikad nisu umeli da obore, i čak su se veoma retko usuđivali da ospore argumente političkih ekonomista. Razlog je u tome što su pod sadašnjim društvenim sistemom, dokle god se kapital nalazi u rukama nekolicine kojima većina mora da prodaje svoju radnu snagu, ovi argumenti jednaki mnogim činjenicama — činjenicama isto onako nepobitnim kao što su one koje iznose njihovi protivnici. Da, pod sadašnjim društvenim sistemom, Engleska sa svim klasama svog stanovništva potpuno zavisi od prosperiteta svojih fabrika; a taj prosperitet, pod sadašnjim sistemom, potpuno zavisi od sasvim neograničene slobode kupovine i prodaje i od isterivanja najvećih mogućnih profita iz svih izvora zemlje.

Da, jedina mogućnost da se nekako održi ovaj prosperitet industrije, od kojeg sada zavisi i sam opstanak imperije, jeste pod postojećim sistemom da se svake godine proizvodi više uz manje izdataka. A kako da se proizvodi više uz manje izdataka? Prvo, nagoneći orude proizvodnje — mašinu i radnika — da ove godine radi više

nego prošle; drugo, zamenjujući dotad uobičajeni metod proizvodnje novim i savršenijim, to jest zamenjujući ljude boljom mašinerijom; treće, smanjujući trošak radnika smanjenjem troškova za njegovo održanje (slobodna trgovina žitarica itd.), ili prosto snižavajući njegovu nadnicu na najnižu moguću meru. Prema tome, u svakom slučaju radnik gubi — prema tome, Engleska može da bude sačuvana samo propašću svog radnog naroda! Takva je situacija — to su neminovnosti do kojih su napredak mašinerije, akumulacija kapitala i, sledstveno, domaća i inostrana konkurencija doterale Englesku.

Prema tome je Zakon o desetočasovnom radnom danu, posmatran sam po sebi i kao konačna mera, očito bio pogrešan korak, nepolitička i čak reakcionarna mera koja je nosila u sebi klicu svog sopstvenog uništenja^[162]. S jedne strane nije razorila sadašnji društveni sistem, a s druge strane nije ni unapredila njegov razvoj. Umesto da sistem silom dovede do njegovih krajnjih granica, do jedne tačke gde bi vladajuća klasa našla sve svoje izvore iscrpene, do one tačke gde bi vladavina jedne druge klase — gde bi socijalna revolucija postala potrebna — umesto toga je Zakon o desetočasovnom radnom danu trebalo da društvo vrati u stanje koje je već odavno zamenjeno sadašnjim sistemom. Ovo postaje sasvim očigledno ako samo bacimo pogled na stranke koje su sprovele Zakon kroz parlament protiv opozicije pristalica slobodne trgovine. Je li to bila radnička klasa, čije je stanje uzbuđenosti, čije je preteče držanje učinilo da se sprovede zakon? Svakako da nije. Da je to bilo, radništvo bi Povelju^[163] već pre mnogo godina sprovelo. Uz to, ljudi koji su u radničkoj klasi povelili pokret za skraćenje radnog dana bili su sve pre nego opasni i revolucionarni karakteri. Bili su većinom umereni, ugledni, crkvi i kralju odani ljudi. Držali su se podalje od čartizma i većinom naginjali nekoj vrsti sentimentalnog torijevizma. Nikad nisu ulivali strah nijednoj vladi. Zakon o desetočasovnom radnom danu sproveli su *reakcionarni* protivnici slobodne trgovine, udruženi interesi zemljoposjednika, finansijera, ljudi koji su iskorišćavali kolonije i brodovlasnika; povezani aristokrati i oni slojevi buržoazije koji su i sami strahovali od prevlasti fabrikanaata-pristalica slobodne trgovine. Jesu li ga sproveli iz nekakvog saosećanja s narodom? Nikako. Oni su živeli i žive od pljačkanja naroda. Oni su isto onako rdavi, mada manje bezočni a više sentimentalni nego fabrikanti. Ali oni nisu hteli da ih ovi odgurnu u stranu, i tako, iz mržnje prema njima, izglasali su ovaj zakon koji je trebalo da im obezbedi naklonost naroda i u isto vreme zaustavi brzi porast društvene i političke moći fabrikanaata. Prihvatanje Zakona o desetočasovnom radnom danu nije dokazalo da je radnička stranka jaka, dokazalo je samo da fabrikanti još nisu bili dovoljno jaki da rade kako im je volja.

Otada su fabrikanti stvarno obezbedili svoju prevlast uspevši da proguraju u parlamentu prihvatanje načela slobodne trgovine u trgo-

vini žitom i u plovidbi. Interesi zemljoposjednika i brodovlasnika žrtvovani su njihovoj zvezdi koja se dizala na nebu. Ukoliko su više jačali, utoliko su teže osećali okove nametnute im Zakonom o desetočasovnom radnom danu. Oni su mu otvoreno prkosili; ponovo su uveli sistem smene; nagnali ministra unutrašnjih poslova da izda cirkulare kojima je fabričkim inspektorima naređeno da se ne obaziru na ovo kršenje Zakona; i kada je, najzad, sve veća potražnja njihovih proizvoda učinila nepodnošljivima prigovore nekih nezgodnih inspektora, izneli su to pitanje pred Court of Exchequer¹, koji je jednom jedinom presudom izbrisao i poslednji trag Zakona o desetočasovnom radnom danu.^[164]

Tako je plod četrdesetogodišnje agitacije uništen u jednom danu dejstvom sve veće snage fabrikata, uz pomoć jednog jedinog izliva »prosperiteta« i »rastuće tražnje«; a engleske sudije su dokazale da su ništa manje nego što su to popovi, pravozastupnici, državnici i politički ekonomisti, samo plaćene sluge vladajuće klase, bilo da je to klasa zemljoposjednika, finansijskih magnata, ili krupnih fabrikata.

Jesmo li mi, stoga, protivnici Zakona o desetočasovnom radnom danu? Hoćemo li da se i dalje nastavi taj stravični sistem pravljenja novca ceđenjem iz srži i krvi ženâ i dece? Svakako ne. Daleko od toga da mu se protivimo, mi smo mišljenja da će radnička klasa već prvog dana kad stekne političku vlast morati da donese mnogo odlučnije mere protiv prekomernog rada žena i dece nego što je zakon o desetočasovnom, pa čak i o osmočasovnom radnom danu. Ali mi tvrdimo da Zakon, onako kako je donesen 1847, nije sprovela radnička klasa nego njeni trenutni saveznici, reakcionarne društvene klase, i da je, budući da ga nije pratila ni jedna jedina druga mera za temeljnu izmenu odnosa između kapitala i rada, predstavljao u ne vreme done-senu, neodrživu i čak reakcionarnu meru.

Ali kad bi Zakon o desetočasovnom radnom danu i bio izgubljen, ipak bi radnička klasa u ovom slučaju bila na dobitku. Neka slobodno dopusti fabrikantima nekoliko trenutaka likovanja, na kraju će ona likovati, a fabrikanti kukati. Jer —

prvo, vreme i naponi utrošeni u dugogodišnjoj agitaciji za Zakon o desetočasovnom radnom danu nisu izgubljeni, iako je njegov neposredni cilj osujećen. Radne klase našle su u ovoj agitaciji moćno sredstvo za međusobno upoznavanje, za sticanje svesti o svom društvenom položaju i svojim interesima, za sopstveno organizovanje i sagledavanje svoje snage. Radnik koji je prošao kroz takvu agitaciju više nije onaj isti koji je bio ranije; i čitava radnička klasa, pošto je prošla kroz nju, sto puta je jača, prosvetljenija i bolje organizovana nego što je bila na početku. Ona je *bila* aglomeracija samih jedinki, koje nisu uopšte znale jedna za drugu niti imale neku zajedničku sponu; a sada

¹ Vrhovni privredno-finansijski sud

je to moćno telo, svesno svoje snage, priznato kao »četvrti stalež«, a uskoro će biti *prvi*.

Drugo. Radnička klasa svakako je iskustvom naučila *da nikakvu trajnu korist ne može postići preko drugih, već je mora sama postizati osvojivši pre svega političku vlast*. Ona sad mora uvideti da *ni pod kojim okolnostima nema bilo kakvo jemstvo za poboljšanje svog društvenog položaja osim pod uslovom opšteg prava glasa*, koje bi joj omogućilo da u Donji dom dovede većinu *sastavljenu od radnika*. I tako će poništenje Zakona o desetočasovnom radnom danu predstavljati ogromnu korist za demokratski pokret.

Treće. Stvarno ukidanje zakona od 1847. nagnaće fabrikante na takvu silovitu hiperprodukciju da će naglo nastajati recesija za recesijom, tako da će veoma brzo sva sredstva i izvori sadašnjeg sistema biti iscrpeni, a postati neminovna *revolucija*, koja će — preobrazivši društvo mnogo dublje nego 1793. i 1848 — brzo dovesti do političke i socijalne prevlasti proletera. Mi smo već videli kako sadašnji društveni sistem počiva na prevlasti industrijskih kapitalista i kako ta prevlast zavisi od mogućnosti da se proizvodnja stalno proširuje a u isto vreme smanjuju njeni troškovi. Ali ta proširena proizvodnja ima izvesne granice: ona ne može da premaši postojeća tržišta. Ako to učini, nastaje recesija, a kao njena posledica propast, bankrotstvo i beda. Mi smo imali mnoge takve preokrete, srećno prebrođene dosad otvaranjem novih tržišta (Kina 1842), ili boljim iskorišćavanjem starih, smanjujući troškove proizvodnje (na primer na taj način što bi se slobodno trgovalo žitaricama). Ali i to ima svoje granice. Sad više nema novih tržišta koja bi se mogla otvoriti, i preostaje samo još jedno sredstvo za smanjenje nadnica, a to je korenita finansijska reforma i sniženje poreza *nepriznavanjem državnog duga*. A ako fabrikanti — pristalice slobodne trgovine nemaju hrabrosti da idu tako daleko, ili ako to privremeno pomagalo bude jednom takođe iscrpeno, onda će oni umreti od preobilja. Jasno je da bez izgleda za dalje proširivanje tržišta, pri jednom sistemu koji mora da proširuje proizvodnju iz dana u dan, *nastaje kraj prevlasti fabrikantata*. I šta onda? »Opšta propast i kaos«, kažu pristalice slobodne trgovine. *Socijalna revolucija i prevlast proletarijata, kažemo mi*.

Radnici Engleske! Ako vi, vaše žene i deca treba opet da budete trinaest časova dnevno zatvoreni u te »klopzarave sandučare«, nemojte očajavati. To je pehar koji, mada gorak, mora da bude ispijen. Ukoliko ranije to preturite, utoliko bolje. Vaši oholi gospodari, budite uvereni, iskopali su sami sebi grob postigavši ono što nazivaju pobedom nad vama. Stvarno ukidanje Zakona o desetočasovnom radnom danu jeste događaj koji će bitno ubrzati čas vašeg oslobođenja koji se bliži. Vaša braća, francuski i nemački radnici, nikad se nisu zadovoljavali zakonima o desetočasovnom radnom danu. Oni su zahtevali da budu *potpuno oslobođeni tiranije kapitala*. A vi, koji u mašineriji, u spret-

nosti i po svom broju imate u rukama daleko više sredstava da izdejs-
tvujete svoje sopstveno spasenje i da proizvodite dovoljno za sve
vas — *vi se svakako nećete zadovoljiti sićušnom otplatom*. Stoga ne
tražite više »zaštitu rada«, već smelo i smesta se borite za *onu političku
i društvenu prevlast proleTERSKE klase koja će vam omogućiti da
sami zaštitite svoj rad*.

Naslov originala:

The Ten Hours' Question

Prvi put objavljeno u časopisu

«The Democratic Review», mart 1850.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji časopisa.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Engleski Zakon o desetočasovnom radnom danu

Engleski radnici pretrpeli su znatan poraz, i to sa strane s koje su ga najmanje očekivali. Court of Exchequer, jedan od četiri najviša suda u Engleskoj, izrekao je pre nekoliko nedelja presudu kojom se praktično ukidaju glavne odredbe Zakona o desetočasovnom radnom danu obnarodovanog 1847. godine.^[164]

Istorija Zakona o desetočasovnom radnom danu pruža frapantan primer čudnovatog razvojnog procesa klasnih suprotnosti u Engleskoj i stoga zaslužuje da se pobliže razmotri.

Zna se kako je nastajanjem krupne industrije nastala sasvim nova, bezgranično drska eksploatacija radničke klase od strane vlasnika fabrika. Nove mašine učinile su da rad odraslih muškaraca postane suvišan; one su za svoje nadgledanje zahtevale žene i decu koji su za taj posao bili daleko pogodniji, a u isti mah i jeftiniji od muške radne snage. Industrijska eksploatacija dokopala se, dakle, odmah cele radničke porodice i zatvorila je u fabriku; žene i deca morali su da rade bez prestanka dan i noć, sve dok ih potpuna fizička iznurenost ne bi oborila. Sirotinjska deca smeštena u workhouses^[18] postala su pri sve većoj tražnji dečje radne snage potpuno trgovinski artikali; od svoje četvrte, čak i treće godine života prodavana su du- ture, u vidu ugovora o šegrtovanju, fabrikantu koji je na licitaciji ponudio najveću cenu. Sećanje na bestidno-brutalnu eksploataciju dece i ženâ u ono doba, eksploataciju koja nije popuštala dokle god je ijednog mišića, ijedne žile, ijedne kapi krvi ostalo za iskorišćavanje, još je veoma živo u starijoj generaciji engleskih radnika, i mnogi od njih nosi to sećanje u obliku iskrivljenja kičmenog stuba ili osakaćenog uda, svi pak nose ga sa sobom u potpuno uništenom zdravlju. Sudbina robova na najgorim američkim plantažama bila je zlato u poređenju sa sudbinom engleskih radnika onog doba.

Već rano je država morala da preduzme mere kako bi se zauzdala sasvim bezobzirna eksploatorska pomama fabrikanta koja je gazila sve uslove civilizovanog društva. Ta prva zakonska ograničenja

bila su, međutim, sasvim, nedovoljna i ubrzo su izigrana. Tek pola veka posle uvođenja krupne industrije, kada je matica industrijskog razvoja već dospela u redovno korito, tek 1833. bilo je moguće doneti jedan delotvoran zakon koji je donekle sprečio bar najstravičnije izgrede.

Već od početka ovog veka bila je pod vođstvom nekih filantropa obrazovana stranka koja je zahtevala zakonsko ograničenje radnog vremena u fabrikama na deset časova dnevno. Ta stranka, koja je u dvadesetim godinama pod vođstvom Sadlera, a posle njegove smrti pod vođstvom lorda Ashleya i R. Oastlera nastavila agitaciju do stvarnog sprovođenja Zakona o desetočasovnom radnom danu, okupila je malo-pomalo pod svojom zastavom, osim samih radnika, aristokratiju i sve frakcije buržoazije koje su bile neprijateljski raspoložene prema fabrikantima. Ovo udruživanje radnika s najheterogenijim i najreakcionarnijim elementima engleskog društva nužno je dovelo do toga da se agitacija za desetočasovni radni dan vodila sasvim izvan revolucionarne radničke agitacije. Čartisti su, doduše, do poslednjeg svog pristaše bili za zakon o desetočasovnom radnom danu; oni su sačinjavali masu, hor na svim mitinzima sazivanim radi desetočasovnog radnog dana; oni su svoju štampu stavljali na raspolaganje Odboru za desetočasovni radni dan. Ali ni jedan jedini čartista nije agitovao u oficijelnoj zajednici s pristalicama desetočasovnog radnog dana iz krugova aristokratije i buržoazije, niti je sedeo u Odboru za desetočasovni radni dan (Short-Time-Committee) u Mančesteru. Taj odbor sastojao se isključivo od radnika i fabričkih nadzornika. Ali ovi radnici bili su potpuno slomljeni, radom satrveni karakteri, mirni, pobožni i časni ljudi koji su se blagočestivo užasavali čartizma i socijalizma, prema prestolu i oltaru osećali dužno strahopoštovanje i koji su, suviše iscrpeni a da bi industrijsku buržoaziju mogli da mrze, bili kadri samo još za ponizno obožavanje aristokratije, koja je blagoizvolela da se bar zainteresuje za njihovu bedu. Radnički torijevizam ovih pristalica desetočasovnog radnog dana bio je odjek one prve opozicije radnika protiv industrijskog napretka koja je nastojala da uspostavi staro patrijarhalno stanje i čije najsilovitije životno ispoljavanje nije otišlo dalje od razbijanja mašina. Isto tako reakcionarni kao ovi radnici bili su i građanski i aristokratski vođi stranke za desetočasovni radni dan. Bili su bez izuzetka sentimentalni torijevci, većinom sanjarski ideolozi, koji su uživali u sećanju na izgubljenu patrijarhalnu palanačku eksploataciju, koju su pratile pobožnost, čuvarenost, vrlina i ograničenost, uz stabilne, tradicijom nasleđene prilike. Njihov skućeni mozak hvatala je vrtoglavica pri pogledu na vrtlog industrijske revolucije. Njihova malograđanska duša bila je zaprepasćena novim, čarobno naglo rastućim proizvodnim snagama, koje su najvažnije, najnepovredljivije, najbitnije klase dotadašnjeg društva u toku svega nekoliko godina zbrisale i zamenile novim, dotad nepoznatim klasama, i to klasama čiji su interesi, naklonosti, sveko-

liki način života i shvatanja bili u protivrečnosti s ustanovama starog engleskog društva. Ovi ideolozi meka srca nisu propustili da sa stanovišta morala, humanosti i samilosti ustanu protiv nemilosrdne oštine i bezobzirnosti sa kojima je prodirao taj društveni prevrat, i da nasuprot tom prevratu istaknu kao društveni ideal stabilnost, spokojnu lagodnost i uljudnost patrijarhalnosti na izdisaju.

Ovim elementima su se, u vremenima kada je pitanje desetočasovnog radnog dana privuklo pažnju javnosti, pridružile sve frakcije društva koje su usled industrijskog prevrata bile povređene u svojim interesima, ugrožene u svojoj egzistenciji. Bankari, stockjobbers¹, brodovlasnici i trgovci, zemljoposednička aristokratija, krupni zapadnoindijski posednici, sitna buržoazija okupljali su se u takvim vremenima sve više pod vođstvom agitatora za desetočasovni radni dan.

Nacrt zakona o desetočasovnom radnom danu pružao je izvršno tlo za ove reakcionarne klase i frakcije da se na njemu udruže s proletarijatom protiv industrijske buržoazije. Dok je brzi porast bogatstva, uticaja, društvene i političke moći fabrikantata znatno sputavao, taj zakon je radnicima donosio samo materijalnu, štaviše isključivo fizičku korist. Štitio ih je od prebrzog upropašćivanja njihovog zdravlja. Ali nije im davao ništa čime bi mogli postati opasni za svoje reakcionarne saveznike; nije im davao ni političku moć, niti izmenio njihov društveni položaj kao najamnih radnika. Naprotiv, agitacija za desetočasovni radni dan držala je radnike neprekidno pod uticajem a delimično čak i pod vođstvom tih njihovih posedničkih saveznika od kojeg su posle Zakona o reformi i pokretanja čartističke agitacije sve više težili da se otrgnu. Bilo je sasvim prirodno, osobito na početku industrijskog prevrata, što su se radnici, u neposrednoj borbi jedino s industrijskim buržujima, pridružili aristokratiji i ostalim frakcijama buržoazije od kojih nisu bili neposredno eksploatisani, a koje su se takođe borile protiv industrijskih buržuja. Ali taj savez izvitoperio je radnički pokret jakom reakcionarnom primesom koja se tek postepeno gubi; on je reakcionarnom elementu u radničkom pokretu — onim radnicima čija grana delatnosti još pripada manufakturi i stoga je i sama ugrožena industrijskim napretkom, na primer tkućima na ručnom razboju — doneo znatno pojačanje.

Bila je stoga sreća za radnike što je u onom konfuznom razdoblju od 1847, kada su se sve stare parlamentarne stranke raspale a nove još uopšte nisu bile formirane, Zakon o desetočasovnom radnom danu najzad prihvaćen. Prošao je kroz niz najzamršenijih, na izgled samo slučajem upravljanih glasanja, pri kojima — s izuzetkom fabrikantata odlučnih pristalica slobodne trgovine, s jedne strane, i besomučno protekcionističkih zemljoposednika, s druge — nijedna stranka nije glasala kompaktno i dosledno. Prošao je kao zakačka koju

¹ berzanski špekulanti

su aristokrati, jedan deo Peelovih pristaša i vigovaca obesili o vrat fabrikantima, kako bi im se osvetili za veliku pobedu koju su ovi izvojevali ukidanjem zakonâ o žitu^[158].

Zakon o desetočasovnom radnom danu nije radnicima doneo samo zadovoljenje jedne neophodne fizičke potrebe, štiteći donekle njihovo zdravlje od pomamne eksploatacije od strane fabrikanta, on je radnike oslobodio i društva sentimentalnih sanjara, solidarnosti sa svekolikim reakcionarnim klasama Engleske. Patrijarhalna trabunjanja jednog Oastlera, dirljiva uveravanja o saosećanju jednog lorda Ashleya više nisu nalazila slušaoce otkako je Zakon o desetočasovnom radnom danu prestao da bude poenta tih tirada. Radnički pokret tek sad se potpuno usredsredio na izvojevanje političke vlasti proletarijata kao prvog sredstva za preokretanje celog postojećeg društva. A tu su mu se suprotstavile aristokratija i reakcionarne frakcije buržoazije, malopre još saveznici radnika, kao isto toliki razjareni neprijatelji, kao isto toliki saveznici industrijske buržoazije.

Usled industrijske revolucije, industrija, kojom je Engleska osvojila i podvlastila svetsko tržište, postala je za Englesku odlučujuća grana njene proizvodnje. Engleska je stajala i padala zajedno s industrijom, dizala se i spuštala s njenim fluktuacijama. S presudnim uticajem industrije postali su industrijski buržuji, fabrikanti, odlučujuća klasa u engleskom društvu, postala je politička vlast industrijalaca, abolicija svih društvenih i političkih ustanova koje stoje na putu razvoja krupne industrije, neminovna nužnost. Industrijska buržoazija pristupila je delu. Istorija Engleske od 1830. do sada jeste istorija pobeđâ koje je ta buržoazija jednu za drugom postizala nad svojim ujedinjenim reakcionarnim protivnicima.

Dok je julska revolucija u Francuskoj dovela na vlast novčanu aristokratiju, Zakon o reformi u Engleskoj, koji je odmah zatim, 1832, prihvaćen, značio je baš obaranje novčane aristokratije. Banka, poverioci države i berzanski špekulanti, ukratko trgovci novcem kod kojih je aristokratija bila duboko ogrezla u dugove, dotad su pod šarenim plaštom izbornog monopola gotovo isključivo vladali Engleskom. Što su se krupna industrija i svetska trgovina sve dalje razvijale, to je, uprkos pojedinim ustupcima, sve nepodnošljivija postajala njihova vladavina. Oborio ih je savez svih ostalih frakcija buržoazije s engleskim proletarijatom i s irskim seljaštvom. Narod je pretio revolucijom, buržoazija je banci masovno vraćala njene novčanice i dovela ju do iverice bankrotstva. Novčana aristokratija popustila je blagovremeno; njeno popuštanje uštedelo je Engleskoj jednu februarsku revoluciju.

Zakon o reformi dao je svim posedničkim klasama u zemlji, sve do najsitnijih dućandžija, udeo u političkoj vlasti. Svim frakcijama buržoazije dato je time zakonito tlo na kojem su mogle da izraze svoje zahteve i svoju moć. Iste međusobne borbe pojedinih frakcija buržoazije koje su u Francuskoj pod republikom vođene posle junske pobeđe 1848, vođene su u Engleskoj posle Zakona o reformi u parla-

mentu. Razume se da su pri sasvim različitim odnosima i rezultatima u obe te zemlje različiti.

Čim je pomoću Zakona o reformi jednom osvojila tlo za parlamentarnu borbu, industrijska buržoazija nije mogla a da ne izvojuje pobjedu za pobjedom. U ograničavanju sinekura^[165] njoj su žrtvovani aristokratski repovi finansijera, u Zakonu o sirotinji iz 1833.^[18] pauperi, u snižavanju tarifa i uvođenju poreza na dohodak — oslobođenost finansijera i zemljoposjednika od poreza. S pobjedama industrijalaca množio se broj njenih vazala. Trgovina na veliko i na malo morala joj je plaćati danak. London i Liverpul pali su na kolena pred slobodnom trgovinom, tim Mesijom industrijalaca. Ali naporedo s pobjedama rasli su i njihovi prohtevi, njihovi zahtevi.

Moderna krupna industrija može da opstane jedino pod uslovom da se neprestano širi, da neprestano osvaja nova tržišta. Beskrajna lakoća najmasovnije proizvodnje, neprekidni razvoj i reprodukcija mašinerije, time uslovljeno stalno potiskivanje kapitala i radne snage, prisiljavaju je na to. Svaki zastoje ovde znači samo početak propadanja. Ali proširenje industrije uslovljeno je proširivanjem tržišta. A budući da industrija na današnjem stepnju svog razvoja nesrazmerno brže umnožava proizvodne snage nego što je kadra da umnožava tržišta, nastaju one periodične krize u kojima usled preobilja proizvodnih sredstava i proizvoda odjednom dolazi do zastoja u cirkulaciji komercijalnog tela, pa industrija i trgovina gotovo sasvim stanu, sve dok preobilje proizvoda ne počne da otiče kroz nove kanale. Engleska je žarište tih kriza, čije parališuće dejstvo neminovno pogađa i najudaljenije, najskrivene kutke svetskog tržišta i svuda znatan deo industrijske i komercijalne buržoazije vuče dole, u propast. U takvim krizama, koje, uostalom, svim delovima engleskog društva opipljivo predočavaju njihovu zavisnost od fabrikata, postoji samo jedno spasonosno sredstvo: proširenje tržišta, bilo osvajanjem novih, bilo temeljnijim iskorišćavanjem starih. Ako apstrahujemo ono malo izuzetnih slučajeva gde je, kao 1842. u Kini, jedno dotle stalno zatvoreno tržište probijeno oružanom silom, postoji samo jedno sredstvo da se industrijskim putem otvore nova tržišta, a stara temeljnije iskoriste: niže cene, tj. sniženje proizvodnih troškova. Proizvodni troškovi snižavaju se novim, savršenijim načinima proizvodnje, smanjenjem profita ili smanjenjem nadnice. Ali uvođenje savršenijih načina proizvodnje ne može da izbavi od krize, jer ono povećava proizvodnju, dakle i samo nameće potrebu za novim tržištima. O smanjenju profita ne može da bude ni govora u krizi, kada je svako srećan ako prodaje čak i s gubitkom. Isto tako stoji stvar s nadnicom, koja uz to, kao i profit, biva određena po zakonima nezavisnim od htenja ili mišljenja fabrikata. Pa ipak, nadnica čini glavni sastavni deo proizvodnih troškova i njeno trajno snižavanje jeste jedino sredstvo za proširenje tržišta i za spasenje iz krize. A nadnica će pasti ako životne potrebe radnika pojeftine. Životne potrebe radnika, me-

đutim, bile su u Engleskoj poskupele usled zaštitnih carina na žitarice, na proizvode engleskih kolonija itd. i usled posrednih poreza.

Otud stalna, žestoka, opšta agitacija industrijalaca za slobodnu trgovinu i osobito za ukidanje carine na žitarice. Otud značajna činjenica da je počevši od 1842. svaka trgovinska i industrijska kriza donosila novu pobjedu industrijalcima. U ukidanju carine na žitarice njima su žrtvovani engleski zemljoposjednici, u ukidanju diferencijalnih carina na šećer itd. zemljoposjednici iz kolonija, u ukidanju zakona o plovidbi^[166] brodovlasnici. U ovom trenutku oni agituju za ograničenje državnih izdataka i smanjenje poreza, kao i za davanje prava glasa onom delu radnika koji pruža najviše garantija. Oni hoće da uvuku u parlament nove saveznike, da bi utoliko brže osvojili neposrednu političku vlast, kojom jedino mogu da izidu na kraj sa već besmislenim, ali veoma skupim tradicionalnim privescima engleske državne mašinerije, s aristokratijom, crkvom, sinekurama, polufeudalnom jurisprudencijom. Nesumnjivo će nova trgovinska kriza, koja je upravo sada na pomolu i po svoj prilici se podudara s novim i velikim sukobima na Kontinentu, u najmanju ruku dovesti do ovakvog napretka u razvoju Engleske.

Usred tih neprekidnih pobjeda industrijske buržoazije pošlo je za rukom reakcionarnim frakcijama da joj nametnu okove Zakona o desetočasovnom radnom danu. Zakon o desetočasovnom radnom danu prošao je u parlamentu u jednom trenutku koji nije bio ni trenutak prosperiteta ni trenutak krize, u jednom od onih međurazdoblja u kojima se industrija još dosta nateže s posledicama hiperprodukcije, pa tek jedan deo svojih sredstava može da stavi u pokret, u kojima, dakle, ni sami fabrikanti ne traže da se radi puno radno vreme. U jednom takvom trenutku, kada je Zakon o desetočasovnom radnom danu ograničavao konkurenciju među samim fabrikantima, jedino u takvom trenutku bio je on podnošljiv. Ali taj trenutak ubrzo je ustupio mesto obnovljenom prosperitetu. Kupovinama iscrpena tržišta zahtevala su novo dopremanje robe; špekulacija se opet podigla i udvostručila tražnju; fabrikanti nisu mogli dovoljno da izrađuju. Sada je Zakon o desetočasovnom radnom danu postao nepodnošljiv okov za industriju kojoj su više no ikad bili potrebni najpotpunija nezavisnost, potpuno neograničeno raspolaganje svim njenim sredstvima. Šta će biti s industrijalcima u toku sledeće krize ako im se ne dopusti da svim silama iskoriste to kratko razdoblje prosperiteta? Zakon o desetočasovnom radnom danu morao je da padne. Ako industrijalci još nisu bili dovoljno jaki da u parlamentu izdejtstvuju njegovo opozivanje, moralo se nastojati da se zakon izigra.

Zakon o desetočasovnom radnom danu ograničavao je radno vreme omladine ispod 18 godina i svih žena-radnica na deset časova dnevno. Budući da su žene i deca odlučujuća klasa radnika u fabrikama, neminovna je posledica bila da su fabrike uopšte mogle da rade samo deset časova dnevno. Fabrikanti su, međutim, kada im

je prosperitet nametnuo potrebu da povećaju broj radnih časova, našli izlaz. Kao dotad u slučaju dece ispod 14 godina, čije je radno vreme bilo još više ograničeno, najmili su nekoliko žena i mladića preko dotadašnjeg broja za ispomoć i smenu. Tako su našli mogućnost da im fabrike i odrasli radnici rade trinaest, četrnaest, petnaest časova, a da ni jedna jedina osoba obuhvaćena zakonom nije radila više od deset časova dnevno. To beše delimično suprotno slovu, ali još više svem duhu zakona i nameri zakonodavaca; fabrički inspektori podnosili su tužbe, mirovne sudije nisu bile složne i donosile su različite presude. Što je više rastao prosperitet, to su se industrijalci glasnije bunili protiv Zakona o desetočasovnom radnom danu i protiv mešanja fabričkih inspektora. Ministar unutrašnjih poslova ser G. Grey izdao je inspektorima naređenje da tolerišu sistem smena (relay ili shift system). Ali mnogi među njima, oslanjajući se na Zakon, nisu se osvrtni na to. Najzad je jedan eklatantan slučaj dospelo čak pred Court of Exchequer, i taj sud se izjasnio u korist fabrikarata. Tom odlukom je Zakon o desetočasovnom radnom danu stvarno ukinut i fabrikanti su opet postali potpuni gospodari svojih fabrika; oni mogu da rade u krizi dva, tri ili šest časova, u prosperitetu trinaest do petnaest časova, a fabrički inspektor se više ne sme mešati.

Ako su Zakon o desetočasovnom radnom danu uglavnom zastupali reakcionari i sprovele isključivo reakcionarne klase, mi ovde vidimo da je on po načinu kako je sproveden bio izrazito reakcionarna mera.^[162] Celokupni društveni razvoj Engleske vezan je za razvoj, za napredak industrije. Sve ustanove koje taj napredak sputavaju, koje ga ograničavaju ili hoće da ga usmeravaju i njime vladaju po merilima koja su izvan njega, reakcionarne su, neodržive i moraju pasti pred njim. Revolucionarna snaga koja je, kao igrajući se, lako svršila sa celim patrijarhalnim društvom stare Engleske, s aristokratijom i novčanom buržoazijom, zaista neće dopustiti da je zauzdaju u ograničeno korito Zakona o desetočasovnom radnom danu. Svi pokušaji lorda Ashleya i njegovih drugova da oboreni zakon uspostave nekim autentičnim objašnjenjem ostaće jalovi ili će u najpovoljnijem slučaju uroditi samo efemernim prividnim plodom.

Pa ipak je za radnike taj zakon o desetočasovnom radnom danu neophodan. On je za njih fizička nužnost. Bez zakona o desetočasovnom radnom danu fizički će propasti cela generacija engleskih radnika. Ali između zakona o desetočasovnom radnom danu koji radnici danas zahtevaju, i onog zakona o desetočasovnom radnom danu koji su Sadler, Oastler i Ashley propagirali, a reakcionarna koalicija 1847. sprovela, postoji ogromna razlika. Kratki vek tog zakona, njegovo lako poništenje — obična sudska presuda, a ne parlamentarna odluka, bila je dovoljna da ga anulira — docnije istupanje njihovih reakcionarnih nekadašnjih saveznika pokazali su radnicima šta vredi savez s reakcijom. Radnici su shvatili kakvu im korist donosi sprovođenje pojedinih sitnih mera protiv industrijskih buržuja. Uvideli

su da su industrijski buržujzi zasad još ona klasa koja je u sadašnjem trenutku jedina kadra da stane na čelo pokreta i da bi bilo uzaludno raditi protiv njih u ovoj naprednoj misiji. Uprkos svome direktnom i nimalo uspavanom neprijateljskom raspoloženju prema industrijalcima, radnici su stoga sada mnogo više skloni da ih podrže u njihovoj agitaciji za potpuno sprovođenje slobodne trgovine, za finansijsku reformu i proširenje izbornog prava, nego da dopuste da ih filantropskim zavaravanjima ponovo odmame pod zastavu ujedinjenih reakcionara. Oni osećaju da njihovo vreme može doći tek kad se industrijalci budu istrošili, i zato su vođeni pravilnim instinktom da ubrzaju razvojni proces koji će industrijalcima dati vlast i time nužno pripremiti njihov pad. Ali zato ne zaboravljaju da u industrijalcima dovode na vlast svoje najstvarnije, najneposrednije neprijatelje i da jedino njihovim padom, osvajanjem političke moći za sebe mogu postići sopstveno oslobođenje. Poništenje Zakona o desetočasovnom radnom danu ponovo im je i to najočiglednije dokazalo. Uspostavljanje tog zakona sada ima jedino još smisla pod vladavinom opšteg prava glasa, a opšte pravo glasa u Engleskoj, čije su dve trećine nastanjene industrijskim proleterima, znači isključivu političku vlast radničke klase sa svim revolucionarnim promenama društvenih odnosa koje su nerazdvojne od nje. Stoga je zakon o desetočasovnom radnom danu koji radnici danas zahtevaju sasvim drukčiji od onog što ga je Court of Exchequer tu skoro oborio. On više nije pojedinačni pokušaj kočenja industrijskog razvoja, on je beočug u dugom lancu merâ koje iz osnove preinačuju sav sadašnji oblik društva i postepeno poništavaju dosadašnje klasne suprotnosti; on nije reakcionarna, nego revolucionarna mera.

Stvarno ukidanje Zakona o desetočasovnom radnom danu, najpre samovoljnim postupcima fabrikantata, a zatim odlukom Court of Exchequer, doprinelo je pre svega skraćivanju trajanja prosperiteta i ubrzanju krize. A ono što ubrzava krize, ubrzava u isti mah i tok engleskog razvoja i njegov najbliži cilj — obaranje industrijske buržoazije od strane industrijskog proletarijata. Sredstva kojima industrijalci raspolažu za proširenje tržišta i otklanjanje kriza veoma su ograničena. Cobdenovo smanjenje državnih izdataka ili je prosto vigovska krilatica ili je, ako treba makar samo trenutno da pomogne, ravna potpunoj revoluciji. I ako se sprovede na najopsežniji, najrevolucionarniji način — ukoliko engleski industrijalci mogu da budu revolucionarni — kako da se dočeka iduća kriza? Očigledno je da engleski industrijalci, čija proizvodna sredstva imaju neuporedivo veću ekspanzivnu snagu nego njihova tržišta, brzim koracima idu u susret onoj tački gde će njihovi izvori biti iscrpeni, gde će period prosperiteta, koji sad još svaku krizu odvaja od sledeće, potpuno iščeznuti pod teretom prekomerno naraslih proizvodnih snaga, gde će krize biti odvojene samo još kratkim periodima mlitave, napola pospane industrijske radljivosti i gde bi industrija, trgovina, celo moderno

društvo morali da propadnu od preobilja neutrošive životne snage, s jedne strane, i potpune iscrpenosti, s druge strane, da to nenormalno stanje ne nosi u sebi svoj sopstveni lek i da industrijski razvoj nije u isti mah rodio klasu koja će onda sama moći da preuzme vođenje društva: proletarijat. Proleterska revolucija tad je neminovna i njena pobjeda izvesna.

To je pravilni, normalni tok zbivanja kakav s neizbežnom nužnošću proizlazi iz celokupnih sadašnjih društvenih prilika u Engleskoj. U kojoj se meri ovaj normalni tok može skratiti kontinentalnim sukobima i revolucionarnim prevratima u Engleskoj, to će se ubrzo pokazati.

A Zakon o desetočasovnom radnom danu?

Od trenutka kada granice samog svetskog tržišta postanu preuske za potpun razmah svih sredstava moderne industrije, kada je njoj potrebna društvena revolucija da bi opet stekla široko polje za svoje snage — od tog trenutka ograničavanje radnog vremena više nije reakcionarno, više nije prepreka industriji. Ono, naprotiv, nastaje samo po sebi. Prva posledica proleterske revolucije u Engleskoj biće centralizacija krupne industrije u rukama države, tj. vladajućeg proletarijata, a sa centralizacijom industrije otpadaju svi oni odnosi konkurencije koji danas regulisanje radnog vremena dovode u sukob s napretkom industrije. I tako, jedino rešenje pitanja desetočasovnog radnog dana, kao i svih pitanja koja počivaju na suprotnosti između kapitala i najamnog rada, leži u *proleterskoj revoluciji*.

Naslov originala:

Die englische Zehnstundenbill

Prvi put objavljeno u časopisu „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue“.

Viertes Heft, April 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 233—243.

Karl Marx — Friedrich Engels

Poruka Centralne uprave Savezu od marta 1850^[167]

Centralna uprava Savezu

Braćo!

U dvema revolucionarnim godinama, 1848. i 1849, Savez se afirmisao dvostruko; prvo, time što su se njegovi članovi svugde energično umešali u pokret, što su u štampi, na barikadama i bojištima prednjačili u redovima jedine odlučno revolucionarne klase proletarijata. Savez se, zatim, afirmisao time što se njegovo shvatanje pokreta, kako je bilo izneseno u cirkularima kongresâ i Centralne uprave iz 1847. i u *Komunističkom manifestu*, pokazalo kao jedino tačno, što su se očekivanja izražena u tim spisima potpuno ispunila i što ono shvatanje današnjih društvenih prilika koje je Savez ranije samo potajno propagirao sada u narodu ide od usta do usta i javno se propoveda na trgovima. U isto vreme je nekadašnja čvrsta organizacija Saveza znatno olabavljena. Veliki deo članova koji učestvuje neposredno u revolucionarnom pokretu poverovao je da je prošlo vreme tajnih udruženja i da je dovoljna samo javna delatnost. Pojedini krugovi i zajednice dopustili su da njihove veze sa Centralnom upravom oslabe i postepeno se umrtve. Dok se, dakle, demokratska stranka, stranka sitne buržoazije, u Nemačkoj sve jače organizovala, radnička stranka izgubila je svoj jedini čvrsti oslonac, ostala u najbolju ruku tek u pojedinim mestima organizovana u lokalne svrhe i tako u opštem pokretu potpuno potpala pod vlast i rukovodstvo sitnoburžoaskih demokrata. Takvom stanju mora se učiniti kraj, samostalnost radnika mora se uspostaviti. Centralna uprava shvatila je ovu nužnost i stoga je već u zimu 1848/49. poslala emisara, Josepha Molla, u Nemačku radi reorganizacije Saveza. Mollova misija ostala je, međutim, bez trajnog dejstva, delimično zato što nemački radnici tada još nisu bili stekli dovoljno iskustva, delimično zato što je prekinuta ustankom u maju prošle godine. Moll se i sâm latio muskete, stupio je u badensko-falačku vojsku i poginuo 29. juna u boju na reci Murgu. Savez je u njemu izgubio jednog od svojih najstarijih, najaktivnijih i najpo-

uzdanih članova, koji je učestvovao u radu svih kongresa i centralnih uprava i već ranije sa velikim uspehom obavio niz putovanja u raznim misijama. Posle poraza revolucionarnih stranaka Nemačke i Francuske jula 1849, gotovo svi članovi Centralne uprave ponovo su se okupili u Londonu, dopunili svoje redove novim revolucionarnim snagama i s obnovljenom revnošću prionuli na reorganizaciju Saveza.

Reorganizacija može da se ostvari jedino preko emisara, i Centralna uprava smatra izvanredno važnim da emisar krene upravo u ovom trenutku kada predstoji nova revolucija, kada radnička stranka, dakle, mora da istupa što organizovanije, što jednodušnije i što samostalnije, ako neće da je buržoazija opet kao 1848. iskoristi i zakači za svoju lađu.

Rekli smo vam, braćo, već godine 1848, da će nemački liberalni buržui ubrzo doći na vlast i svoju novostečenu moć odmah okrenuti protiv radnika. Videli ste kako se to obistinilo. I zaista su se buržui posle martovskog pokreta 1848. odmah dočepali državne vlasti i tu vlast upotreбили na to da radnike, svoje saveznike u borbi, smesta potisnu na njihov raniji potlačeni položaj. Iako buržoazija to nije mogla da izvede bez udruživanja s feudalnom strankom odstranjenom u martu, pa je konačno toj feudalnoj apsolutističkoj stranci čak ponovo ustupila vlast, ona je ipak obezbedila sebi uslove koji bi joj vremenom usled novčanih neprilika vlade položili u ruke vlast i osigurali sve njene interese, kad bi postojala mogućnost da revolucionarni pokret već sada uzme tok takozvanog mirnog razvoja. Buržoazija čak ne bi imala ni potrebu da radi obezbeđenja svoje vladavine nasilnim merama protiv naroda navuče na sebe mržnju, jer je feudalna kontrarevolucija već izvršila sve te nasilne korake. Ali razvoj neće uzeti taj mirni tok. Naprotiv, revolucija, koja će ga ubrzati, neposredno predstoji, bilo da bude izazvana samostalnim ustankom francuskog proletarijata ili invazijom Svete alijanse^[154] protiv revolucionarnog Vavilona.

A ulogu koju su nemački liberalni buržui odigrali 1848. u odnosu na narod, tu toliko izdajničku ulogu preuzeće u predstojećoj revoluciji sitnoburžoaski demokrati koji sada u opoziciji zauzimaju isti stav kao liberalni buržui pre 1848. Ova stranka, demokratska, koja je za radnike daleko opasnija od ranije liberalne, sastoji se od tri elementa.

I. Od najnaprednijih delova krupne buržoazije, koji teže neodložnom potpunom obaranju feudalizma i apsolutizma. Ovu frakciju predstavljaju nekadašnji berlinski sporazumaši i uskratitelji poreza.^[168]

II. Od demokratski-konstitucionalne sitne buržoazije kojoj je u dosadašnjem toku pokreta glavna svrha bila uspostavljanje jedne više ili manje demokratske savezne države kakvoj su stremili njeni predstavnici, leвица u Frankfurtskoj skupštini i docnije u štutgartskom parlamentu^[169] i oni sami u kampanji za državni ustav.

III. Od sitnoburžoaskih republikanaca čiji je ideal bila jedna nemačka federativna republika po ugledu na Švajcarsku i koji sada nazivaju sebe crvenima i socijaldemokratima, jer gaje pustu želju da odstrane pritisak krupnog kapitala na sitni kapital, krupnog buržuja na sitnog. Predstavnici ove frakcije bili su članovi demokratskih kongresa i komiteta, vodi demokratskih udruženja, urednici demokratskih listova.

Sve te frakcije nazivaju sebe sada posle svog poraza republikancima ili crvenima, upravo onako kako sada u Francuskoj sitnoburžoaski republikanci sebe nazivaju socijalistima. Tamo gde, kao u Virtembergu, Bavarskoj itd., još nalaze prilike da za svojim ciljem idu ustavnim putem, oni se koriste prilikom da svoje stare fraze sačuvaju i na delu dokažu kako se nisu ni najmanje promenili. Razume se, uostalom, da promenjeno ime te stranke baš ništa ne menja u odnosu prema radnicima, nego samo dokazuje kako ona sada mora da frontalno istupi protiv buržoazije udružene s apsolutizmom i da se osloni na proletarijat.

Sitnoburžoaska demokratska stranka veoma je moćna u Nemačkoj, ona ne obuhvata samo veliku većinu gradskih stanovnika, sitne samostalne trgovce i zanatske majstore; ona u svoje pristaše ubraja seljake i seoski proletarijat, dok ovaj još nije našao podrške u samostalnom proletarijatu gradova.

Odnos revolucionarne radničke partije prema sitnoburžoaskoj demokratiji je ovakav: ona s njom zajedno istupa protiv frakcije čijem obaranju teži; ona se suprotstavlja sitnoburžoaskoj demokratiji u svemu čime ona hoće i sama da učvrsti svoj položaj.

Sitnoburžoaski demokrati, daleko od toga da za revolucionarnog proletera izvrše potpun društveni preobražaj, teže takvoj izmeni društvenih odnosa kojom će postojeće društvo postati što podnošljivije i pogodnije za njih. Oni stoga zahtevaju pre svega smanjenje državnih izdataka pomoću ograničenja birokratije i prebacivanje glavnih poreza na veleposednike i buržuje. Oni, zatim, zahtevaju odstranjenje pritiska krupnog kapitala na sitni kapital osnivanjem javnih kreditnih ustanova i zakonima protiv lihvarjenja, što bi omogućilo njima i seljacima da pozajmice umesto od kapitalista dobiju od države pod povoljnim uslovima; zatim sprovođenje građanskih odnosa vlasništva i na selu potpunim uklanjanjem feudalizma. Da bi sve to sproveli, potrebni su im demokratski, bilo konstitucionalni ili republikanski, državni ustav koji će njima i njihovim saveznicima, seljacima, dati većinu, i demokratsko opštinsko uređenje, koje će neposredni nadzor nad opštinskim vlasništvom i niz funkcija što ih sada vrše birokrati dati njima u ruke.

Vlast i brzo umnožavanje kapitala treba zatim suzbijati delimično ograničenjem prava nasleđa, delimično prenošenjem što većeg broja radova na državu. Što se tiče radnika, pre svega je jasno da oni treba da ostanu najamni radnici kao dosad; jedino što sitnobur-

žoaski demokrati žele radnicima bolju nadnicu i bolje obezbeđenu egzistenciju, pa se nadaju da će to postići delimičnim zapošljavanjem od strane države i milosrdnim merama, ukratko — nadaju se da će radnike potkupiti manje-više prikrivenom milostinjom i njihovu revolucionarnu snagu slomiti trenutnim poboljšanjem njihovog položaja. Ovdje sažeto izložene zahteve sitnoburžoaske demokratije ne zastupaju istovremeno sve njene frakcije i oni u svojoj celini najmanjem broju njihovih pristaša lebde pred očima kao određen cilj. Ukoliko pojedinci ili frakcije među njima idu u tome dalje, utoliko će više tih zahteva usvojiti, a mali broj onih koji u gore izloženom gledaju svoj sopstveni program poverovali bi da su tako postavili zaista krajnje mete onog što se od revolucije može tražiti. Ali ti zahtevi nikako ne mogu zadovoljiti stranku proletarijata. Dok sitnoburžoaski demokrati žele da revoluciju okončaju što brže i u najboljem slučaju uz ostvarenje gornjih zahteva, naš je interes i naš zadatak da revoluciju učinimo permanentnom dok sve više ili manje posedničke klase ne budu potisnute s vladajućeg položaja, dok proletarijat ne osvoji državnu vlast i ujedinjenje proletera ne samo u jednoj zemlji nego u svim vladajućim zemljama celog sveta ne bude napredovalo toliko da prestane konkurencija proletera u tim zemljama i da su bar odlučujuće proizvodne snage usredsređene u rukama proletera. Za nas ne može biti reči o promeni privatne svojine, nego samo o njenom ukidanju, ne o zataškavanju klasnih suprotnosti, nego o ukidanju klasâ, ne o poboljšanju postojećeg društva, nego o zasnivanju novog. Da će sitnoburžoaska demokratija u toku daljeg razvoja revolucije za trenutak steći presudan uticaj u Nemačkoj, u to niko ne sumnja. Postavlja se, dakle, pitanje kakav će prema njoj biti stav proletarijata i posebno Saveza:

1. dok traju sadašnje prilike, u kojima su sitnoburžoaski demokrati takođe ugnjetavani;
2. u sledećoj revolucionarnoj borbi, koja će njima dati prevagu;
3. posle te borbe, dok traje ta prevaga nad oborenim klasama i proletarijatom.

1. U sadašnjem trenutku, kada su sitnoburžoaski demokrati svuda ugnjetavani, oni proletarijatu uglavnom propovedaju ujedinjenje i pomirenje, pružaju mu ruku i teže stvaranju jedne velike opozicione stranke koja će obuhvatiti sve nijanse u demokratskoj stranci, to jest oni teže da radnike upetljaju u jednu partijsku organizaciju gde preovlađuju opšte socijaldemokratske fraze, iza kojih se kriju njihovi posebni interesi i gde se željenoga mira radi ne smeju iznositi određeni zahtevi proletarijata. Takvo udruživanje ispalo bi jedino u njihovu korist, a sasvim na štetu proletarijata. Proletarijat bi izgubio svoj samostalni, s mukom stečeni položaj i ponovo spao na privesak zvanične buržoaske demokratije. To udruživanje mora se, dakle, najodlučnije odbiti. Umesto da se ponovo srozaju na to da buržoaskim demokratima služe kao hor pljeskača, radnici, a pre svega

Savez, moraju nastojati da uz zvanične demokrate stvore samostalnu tajnu i javnu organizaciju radničke stranke i svaku opštinu pretvore u središte i jezgro radničkih udruženja, u kojima će se o stavu i interesima proletarijata raspravljati nezavisno od buržoaskih uticaja. Da građanski demokrati ne misle ozbiljno na savez u kojem bi proleteri s jednakom moći i jednakim pravima stajali rame uz rame s njima, pokazuju, na primer, breslavski demokrati, koji u svom organu »Neue Oder-Zeitung«^[170] besomučno proganjaju samostalno organizovane radnike koje nazivaju socijalistima. Za slučaj borbe protiv zajedničkog protivnika nije potrebno neko posebno udruživanje. Čim se takav protivnik mora direktno suzbijati, interesi obeju stranaka za trenutak se podudaraju, i kao dosad tako će se i u budućnosti ovaj — tek na trenutak sračunati — savez sam po sebi sklopiti. Razume se da će u predstojećim krvavim sukobima kao što je bivalo i u svim ranijim, uglavnom radnici svojom hrabrošću, svojom odlučnošću i požrtvovanjem imati da izvojuju pobjedu. Kao svakad dosad, i u ovoj borbi će sitna buržoazija u masi što je moguće duže oklevati, kolebljiva i skrštenih ruku, pa da onda, čim pobjeda već bude odlučena, nju prigrabi sebi, radnike pozove da se smire i vrate na svoj posao, spreči takozvane izgrede i proletarijat isključi iz uživanja plodova pobjede. Nije u moći radnika da to sitnoburžoaskim demokratima uskrate, ali je u njihovoj moći da im otežaju uzdizanje nasuprot naoružanom proletarijatu i da im diktiraju takve uslove da vlast buržoaskih demokrata već unapred ponese u sebi klicu propasti i njihovo docnije potiskivanje vlašću proletarijata bude znatno olakšano. Radnici moraju pre svega u toku sukoba i neposredno posle borbe, koliko je god moguće, dejstvovati protiv buržoaskih pokušaja stišavanja i prisiliti demokrate da svoje sadašnje terorističke fraze sprovedu u delo. Oni moraju raditi u tom pravcu da neposredno revolucionarno uzbuđenje ne bude odmah posle pobjede opet ugušeno. Moraju ga, naprotiv, održavati što duže. Daleko od toga da se stane na put takozvanim izgredima, slučajevima narodne osvete nad omrznutim pojedincima ili javnim zdanjima za koja su vezane samo mrske uspomene, ovi se primeri moraju ne samo tolerisati nego se njihovo usmeravanje mora uzeti u svoje ruke. U toku borbe i posle borbe radnici moraju pored zahteva buržoaskih demokrata svakom prilikom isticati svoje sopstvene zahteve. Moraju tražiti jemstva za radnike čim se buržoaski demokrati počnu spremati da vladu uzmu u svoje ruke. Ta jemstva moraju, ako bude potrebno, da iznude i uopšte da se postaraju da se novi upravljači obavežu na sve moguće ustupke i obećanja — najpouzdanije sredstvo da ih kompromituju. Uopšte moraju zanos pobjednika i oduševljenje novim stanjem, koje nastaje posle svake ponedonosne ulične borbe, na svaki način i koliko god je to moguće suzbijati spokojnim i hladnokrvnim poimanjem prilika i neskrivenim nepoverenjem prema novoj vladi. Pored novih zvaničnih vladá, moraju u isto vreme postaviti svoje sopstvene revolucionarne radničke

vlade, bilo u obliku opštinskih odbora, opštinskih veća, bilo u vidu radničkih klubova ili radničkih komiteta, tako da buržoaske demokratske vlade ne samo odmah izgube oslonac kod radnika nego i otprve vide kako ih nadziru i ugrožavaju organi iza kojih stoji celokupna masa radnika. Ukratko: od prvog trenutka pobeđe, nepoverenje mora da bude usmereno ne više prema pobeđenoj reakcionarnoj stranci, nego prema dotadašnjim saveznicima, prema stranci koja zajedničku pobeđu hoće sama da iskoristi.

2. Ali da bi se toj stranci, čija će izdaja prema radnicima otpočeti već sa prvim časom pobeđe, mogli energično i preteći suprotstaviti, radnici moraju biti naoružani i organizovani. Naoružanje celokupnog proletarijata puškama, topovima i municijom mora se smesta sprovesti, ponovnom oživljavanju stare, protiv radnika upe-rene građanske straže mora se stati na put. A tamo gde se ovo drugo ne može izvesti, moraju radnici pokušati da se samostalno organizuju kao proleterska garda, sa starešinama i sopstvenim generalštabom koje sami izaberu, a pod zapovedništvom ne državne vlasti, nego revolucionarnih opštinskih veća, koja će sami radnici nametnuti. Gde se radnici zapošljavaju za račun države, oni moraju da nametnu svoje naoružanje i organizovanje u poseban odred sa starešinama koje sami izaberu, ili kao sastavni deo proleterske garde. Oružje i municiju ne smeju ni pod kojim izgovorom ispustiti iz ruku, svaki pokušaj razoružavanja mora se, ako bude potrebno, silom osujetiti. Eliminisanje uticaja buržoaskih demokrata na radnike, neodložna samostalna i naoružana organizacija radnika i nametanje što više otežavajućih i kompromitujućih uslova za trenutno neizbežnu vladavinu buržoaske demokratije, to su glavne tačke koje proletarijat, i prema tome Savez, treba u toku i posle predstojećeg ustanka da imaju u vidu.

3. Čim se nove vlade budu donekle učvrstile, odmah će započeti njihova borba protiv radnika. Da bi se tu sitnoburžoaskim demokratima mogao dati moćan otpor, potrebno je pre svega da radnici po klubovima budu samostalno organizovani i centralizovani. Centralna uprava uputiće se, čim to bude ikako moguće, posle pada postojećih vlada u Nemačku, sazvaće odmah kongres i podneti mu potrebne predloge radi centralizovanja radničkih klubova pod jednom upravom obrazovanom u glavnom sedištu pokreta. Brzo povezivanje radničkih klubova bar u okviru pokrajina jedan je od najvažnijih uslova za jačanje i razvijanje radničke partije; sledeća posledica pada postojećih vlada biće biranje jednog nacionalnog predstavnštva. Tu se proletarijat mora pobrinuti:

I. da nikakvim šikanama lokalnih vlasti i vladinih komesara i ni pod kakvim izgovorom ne bude isključen izvestan broj radnika;

II. da svuda uz buržoasko demokratske kandidate budu postavljani radnički kandidati, po mogućstvu članovi Saveza, čiji izbor

treba svim sredstvima pomoći. Čak i tamo gde nema nikakvog izgleda da se s njima prodre, radnici moraju postaviti sopstvene kandidate, kako bi sačuvali svoju samostalnost, prebrojali svoje snage, i svoj revolucionarni stav i partijska stanovišta izneli pred javnost. Pri tom ne smeju dopustiti da ih demokrati obmanjuju svojim frazama, kao, na primer, izjavama da se na taj način cepa demokratska partija i reakciji pruža mogućnost pobede. Uza sve takve fraze stvar konačno izlazi na to da proletarijat bude nasamaren. Napredovanje koje proleterska partija mora da postigne takvim nezavisnim istupanjem beskraino je važnije od štete koju bi moglo da nanese prisustvo nekoliko reakcionara u predstavništvu. Ako demokratija od samog početka odlučno i teroristički istupi protiv reakcije, onda će uticaj reakcije na izbore već unapred biti onemogućen.

Prva tačka na kojoj će buržoaski demokrati doći u sukob s radnicima biće ukidanje feudalizma; kao u prvoj francuskoj revoluciji, sitna buržoazija će hteti da feudalne posede preda seljacima u slobodno vlasništvo, to jest da ostavi seoski proletarijat da i dalje postoji i da obrazuje sitnoburžoasku seljačku klasu koja će proći kroz isto kružno kretanje osiromašavanja i sve veće zaduženosti u kojem se francuski seljak i sada nalazi.

Radnici se moraju suprotstaviti ovom planu, u interesu seoskog proletarijata i u svom sopstvenom interesu. Moraju zahtevati da konfiskovano feudalno vlasništvo ostane državna svojina i bude upotrebljeno za osnivanje radničkih kolonija koje će udruženi seoski proletarijat obrađivati sa svima preimućstvima visoko razvijene zemljoradnje i čime će načelo zajedničke svojine odmah steći čvrste temelje usred poljuljanih buržoaskih odnosa svojine. Kao što se demokrati povezuju sa seljacima, moraju radnici da se povežu sa seoskim proletarijatom.^[171] Demokrati će zatim ili direktno raditi u pravcu osnivanja federativne republike ili bar, ako ne mogu da zaobiđu jednu i nedeljivu republiku, nastojati da centralnu vladu parališu što većom samostalnošću i nezavisnošću opština i pokrajina. Nasuprot ovom planu radnici moraju da dejstvuju ne samo u pravcu zasnivanja jedne i nedeljive nemačke republike nego i u njenom okviru u smislu najodlučnije centralizacije vlasti u rukama države. Ne smeju dopustiti da ih zavedu demokratska pričanja o slobodi opština, o samoupravljanju itd. U jednoj zemlji kakva je Nemačka, gde se još toliki ostaci srednjeg veka moraju ukloniti, tolika lokalna i provincijska samovolja slomiti, ne sme se ni u kom slučaju trpeti da svako selo, svaki grad, svaka pokrajina stavlja neku novu prepreku na put revolucionarne delatnosti koja u svojoj snazi može da polazi samo iz centra. — Ne sme se dopustiti da se ponovi sadašnje stanje u kojem se Nemci za isti korak napred moraju posebno tući u svakom gradu, u svakoj pokrajini. A ponajmanje se može trpeti da se jedan oblik svojine koji zaostaje i za modernom privatnom svojinom i svuda se nužno rastače u nju, tj. opštinsko vlasništvo i zaševice koje otud nastaju između

siromašnih i bogatih opština, kao i opštinsko građansko pravo koje postoji pored državnog građanskog prava, sa svim njegovim šikanama uperenim protiv radnika, ovekoveči takozvanim slobodnim opštinskim uređenjem. Kao u Francuskoj 1793, danas je u Nemačkoj sprovođenje najstrože centralizacije zadatak istinski revolucionarne stranke.*

Videli smo kako će demokrati, čim prilikom sledećeg pokreta dođu do vlasti, biti prinuđeni da predlože više ili manje socijalističke mere. Pitaćete kakve mere treba radnici da predlože nasuprot njima. Radnici u početku pokreta, razume se, još ne mogu predlagati otvoreno komunističke mere. Ali oni mogu:

1. da prisile demokrate da na što više strana prodiru u dosadašnji društveni poredak, poremete njegov redovni tok i sami sebe kompromituju, kao i da što više proizvodnih snaga, saobraćajnih sredstava, fabrika, železnica itd. koncentrišu u rukama države.

2. Oni moraju predloge demokrate, koji jamačno neće istupati revolucionarno, nego samo reformatorski, da teraju u krajnost i pretvaraju u direktne napade na privatnu svojinu; tako, na primer, ako sitna buržoazija predloži otkup železnica i fabrika, radnici moraju zahtevati da država jednostavno i bez odštete konfiskuje te železnice i fabrike kao vlasništvo reakcionara. Ako demokrati predlažu proporcionalnu porezu, radnici će zahtevati progresivnu; ako sami demokrati podnesu predlog za umerenu progresivnu porezu, radnici će ustrajati u traženju jedne poreze čije stope rastu tako naglo da pri tom propada krupni kapital; ako demokrati zahtevaju regulisanje državnih dugova, radnici će zahtevati bankrotstvo države. Zahtevi radnika moraće se, dakle, svuda upravljati prema ustupcima i merama demokrate.

* Danas valja podsetiti na to da ovo mesto počiva na jednom nesporazumu. Tada je — zahvaljujući bonapartističkim i liberalnim falsifikatorima istorije — vladalo mišljenje da je francuski centralizovani upravni aparat uvela velika revolucija i da je posebno Konvent rukovao njime kao neophodnim i presudnim oružjem pri savladavanju rojalističke i federalističke reakcije i inostranog neprijatelja. Ali danas je poznata činjenica da je u toku cele revolucije do 18. brimera celokupna uprava departmana, arondismana i opština bila sastavljena od njihovih izabranih vlasti koje su se u okviru opštih državnih zakona potpuno slobodno kretale; da je ova provincijska i lokalna samouprava, slična američkoj, postala baš najjača poluga revolucije, i to u takvoj meri da se Napoléon neposredno posle svog državnog udara od 18. brimera požurio da je zameni i danas još postojećim gazdovanjem prefekata, koje je, dakle, od samog početka bilo puko oruđe reakcije. Ali baš kao što lokalna i provincijska samouprava ne protivreči političkoj, nacionalnoj centralizaciji, tako nije ni nužno povezana s onom borniranom kantonalnom ili komunalnom samoživošću na koju nailazimo u tako odvratnom vidu u Švajcarskoj i koju su 1849. svi južnonemački federativni republikanci u Nemačkoj hteli da postave kao pravilo. [*Napomena Fr. Engelsa uz izdanje iz 1885.*]

Ako nemački radnici ne mogu da postignu vlast i ostvarenje svojih klasnih interesa a da do kraja ne prođu kroz duži revolucionarni razvoj, oni su ovog puta bar stekli izvesnost da se prvi čin ove predstojeće revolucionarne drame podudara s neposrednom pobedom njihove sopstvene klase u Francuskoj i na taj način se znatno ubrzava.

Ali oni sami moraju najviše da učine za svoju konačnu pobedu time što će sebi razjasniti svoje klasne interese, što pre zauzeti svoj samostalni partijski stav, i što ni za trenutak neće dopustiti da ih licemerne fraze sitnoburžoaskih demokrata odvrate od nezavisnog organizovanja stranke proletarijata. Njihov bojni poklič mora da glasi: Permanentna revolucija.

London, marta 1850.

Naslov originala:

*Ansprache der Zentralbehörde
an den Bund vom März 1850*

Napisano krajem marta 1850. i
rasturano kao cirkular.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx – Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 244 – 254.

Karl Marx — Friedrich Engels

Recenzije iz časopisa »Neue Rheinische
Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«.
Četvrta sveska, april 1850^[125]

I

»*Latter-Day Pamphlets*« edited by Thomas Carlyle —
Nr. I. *The Present Time*, Nr. II, *Model Prisons*, London 1850

Thomas Carlyle jedini je engleski pisac na koga je nemačka književnost izvršila direktan i veoma znatan uticaj. Nemač već iz učtivosti ne sme dopustiti da njegovi spisi prođu neopaženi.

Mi smo po najnovijem spisu Guizot-a (sv. II »N. Rh. Z.«¹) videli kako su kapaciteti buržoazije na putu propadanja. U ovim dvema Carlyle-ovim brošurama doživljujemo propast književnog genija u istorijskim borbama koje su postale akutne i protiv kojih on pokušava da istakne svoja nepriznata, neposredna, proročka nadahnuća.

Thomasu Carlyle-u pripada zasluga da je kao pisac istupio protiv buržoazije u doba kada su njena shvatanja, pravci ukusa i ideje potpuno podjarmili celokupnu zvaničnu englesku književnost, istupio na način koji je pokatkad čak revolucionaran. Tako u svojoj istoriji francuske revolucije, u svojoj apologiji Cromwella, u pamfletu o čarizizmu, u delu *Past and Present*. Ali u svim tim spisima kritika sadašnjosti tesno je povezana s nekom čudno neistoričarskom apoteozom srednjeg veka, i inače čestom kod engleskih revolucionara, na primer kod Cobbetta i jednog dela čartista. Dok se u prošlosti divi bar klasičnim epohama jedne određene faze društvenog razvoja, sadašnjost ga baca u očajanje, od budućnosti ga hvata groza. Tamo gde on priznaje ili čak veliča revoluciju, ona se za njega usredsređuje u jednoj jedinjoj osobi, u Cromwellu ili Dantonu. Njima posvećuje isti kult heroja koji je u svojim *Lectures on Heroes and Hero-Worship* propo-

¹ Vidi u ovom tomu, str. 172—176.

vedao kao jedino utočište iz očajanjem bremenite sadašnjosti, kao novu religiju.

Kakve su Carlyle-ove ideje, takav mu je i stil. To je neposredna, silovita reakcija protiv moderno-gradanskog engleskog Pecksniff-stila^[172], čija je našepurena mlitavost, oprezna razvučenost i moralno-sentimentalna rasplinuta jednoličnost od njegovih prvobitnih tvoraca, obrazovanih Londonaca, prešla na celu englesku književnost. Suprotno njoj postupao je Carlyle s engleskim jezikom kao s potpuno sirovom građom koju on treba iz osnova da pretopi. Zastareli obrti i izrazi opet su iščeprkani i novi izmišljeni po nemačkom uzoru i posebno po uzoru Jeana Paula. Novi stil bio je često titanski bunтовan i neukusan, ali katkad sjajan i uvek originalan. I u tome pokazuju *Latter-Day Pamphlets* neki čudnovat nazadak.

Značajno je, uostalom, da od predstavnika celokupne nemačke književnosti najjači uticaj na Carlyle-a nije vršio Hegel, nego literarni apotekar Jean Paul.

Kult genija, koji Carlyle deli sa Straußom, izgubio je u ovim brošurama genija. Kult je ostao.

The Present Time počinje izjavom da je sadašnjost kći prošlosti i majka budućnosti, ali u svakom slučaju jedna *nova era*.

Prva pojava te nove ere jeste papa-reformator. S jevanđeljem u ruci hteo je Pije IX odozgo s Vatikana da objavi hrišćanstvu »zakon istine«.

«Pre više od tri stotine godina dobio je presto svetog Petra besprizivan sudski otkaz, autentično naređenje registrovano u nebeskoj kancelariji, koje se otad može pročitati u srcima svih valjanih ljudi, da se gubi, da nestane, pa da više nemamo nikakva posla s njim i s njegovim obmanama i bezbožnim buncanjima; — i otad je ostao na sopstveni rizik i moraće da plaća određenu odštetu za svaki dan koji je tako odstojavao. Zakon istine? Ono što je to papstvo po zakonu istine moralo da učini, to je da napusti svoj truli galvanizovani život, tu sramotu pred Bogom i pred čovekom, da časno umre i pusti da ga pokopaju. Ono što je jadni papa preduzeo bilo je daleko od toga; pa ipak je u celini bilo suštinski samo to . . . Papa-reformator? Turgot i Necker nisu bili ništa prema ovome. Bog je velik, i kad neka bruka treba da bude okončana, on za to poziva nekog vernika, koji pristupa delu u nadi, ne u očajanju.» (Str. 3.)

Svojim reformatorskim manifestima papa je pokrenuo niz pitanja »koja donose vihor, svetske požare, zemljotrese . . . Pitanja koja su svi ljudi na zvaničnim položajima želeli — i većinom se i nadali — da odlože do dana strašnog suda. Sam strašni sud bio je došao, to beše stravična istina.« (Str. 4.)

Zakon istine bio je obznanjen. Sicilijanci

«su bili prvi narod koji se dao na to da primeni ovo novo, od svetog oca sankcionisano pravilo: Mi po zakonu istine ne pripadamo Napulju i ovim napuljskim činovnicima. Mi hoćemo, milošću neba i pape, da se oslobodimo njih.»

Otud sicilijanska revolucija.

Francuski narod, koji sebe smatra nekom »vrstom mesijanskog naroda«, »izabranim vojnikom slobode«, plašio se da mu ti bedni prezreni Sicilijanci ne otmu iz ruke ovu granu industrije (trade). — Otud februarska revolucija.

»Kao pod dejstvom simpatetičnih podzemnih elektriciteta, eksplodirala je sva Evropa, bezgranično, nezadrživo; i imali smo godinu 1848, jednu od najneobičnijih, najkobnijih, najčudnijih i uglavnom najponižavajućih godina koje je evropski svet ikad video . . . Svuda su kraljevi i vladajuće osobe razrogačili oči obuzeti naglim zaprepaštenjem kada im je glas celog sveta zalajao pravo u uši: Gubite se odavde, vi, slabounnici, licemeri, histrioni, a ne heroji! Tornjajte se! I što beše čudnovato, i u toj godini se prvi put čulo: svi kraljevi pohitali su da odu, kao da uzvikuju: Mi jesmo jadni histrioni, to smo mi — potrebni su vam heroji? Nemojte nas ubiti, nismo mi krivi za to! — Nijedan od njih nije se okrenuo i čvrsto zastao na svom kraljevstvu kao na pravu za koje bi mogao da umre ili da rizikuje svoju kožu. To je, ponavljam, bespokojavajuća osobenost sadašnjice. Demokratija, u ovoj novoj prilici, zatiče sve kraljeve *svesne* da nisu ništa drugo nego komedijanti. Pobjegli su navrat-nanos, neki od njih sa tako reći traženom brukom — iz straha od tamnice ili nečeg još goreg. A narod, ili ološ, preneo je svuda svoju sopstvenu vladu na samog sebe, i otvoreno odsustvo kralja (*kinglessness*), što mi nazivamo *anarhijom* — sreća ako je anarhija plus jedan ulični policajac — svuda je na dnevnom redu. Takav je bio tok zbivanja od Baltičkog do Sredozemnog mora, u Italiji, Francuskoj, Pruskoj, Austriji, s kraja na kraj Evrope u onim martovskim danima 1848. I tako nije ostao nijedan kralj u Evropi, nijedan kralj osim javnog ,haranguer'-a¹, koji harangira na pivskom buretu, u uvodnom članku ili se okuplja sa sebi sličnima u nacionalnom parlamentu. I za vreme od otprilike četiri meseca bila je cela Francuska i u velikoj meri cela Evropa iznurena bunilom svake vrste, uzburkan ološ pod predsedništvom gospodina Lamartine-a u Gradskoj kući. Prizor bremenit brigama za ljude koji misle, dokle god je trajao — taj jadni gospodin Lamartine, bez ičega u sebi osim melodičnog vetra i mekušnog baljenja. Dosta žalosno: najrečitije, poslednje oličenje rehabilitovanog ,haosa', sposobno da govori u prilog sebi i da slatkim rečima ubeđuje da je ono ,kosmos'! Ali treba samo malo sačekati u takvim slučajevima; svi vazdušni baloni moraju da ispuste gas pod pritiskom događaja, pa ubrzo splasnu odurno mlitavo.« (Str. 6-8.)

A ko je potpirivao tu opštu revoluciju, za koju je, dabome, bilo grade?

»Studenti, mladi literati, advokati, novinari, vatreni neiskusni zanesenjaci i razuzdani, zasluženo bankrotirani desperadosi. Nikad dosad nisu mladići i gotovo deca ovako komandovali u ljudskim stvarima. Promenilo se vreme od onda kada je prvi put iznadena reč senior, seigneur ili Aldermann sa značenjem ,gospodar' ili ,pretpostavljeni', kako to nalazimo u jezicima svih ljudi! . . . Ako pažljivije pogledate, naći ćete da je starac prestao da bude dostojan poštovanja i počeo da uliva prezir, budalast dečak još, ali dečak bez ljupkosti, velikodušnosti i buine snage

¹ govornika, brbljivca

mladih dečaka. — Ovo ludačko stanje stvari uskoro će, razume se, naći sebi olakšanja, kako je to svuda već počelo da čini; obične potrebe svakidašnjice ne mogu uza nj da opstanu i one, ma šta se inače odbacilo, nastavljaju svojim putem. Proizvoljna reparatura stare mašine pod novim bojama i izmenjenim oblicima verovatno će ubrzo nastati u većini zemalja; stariim pozorišnim kraljevima biće opet dopušten pristup pod izvesnim uslovima, pod ustavima s nacionalnim parlamentima ili sličnim pomodnim priborom, i svuda će stara svakidašnjica pokušati da počne opet od početka. Ali sada nema nade da bi takva poravnanja mogla biti trajna. — U takvom zlokobnom klaćenju, nošeno kao bezdano uskomešanim vrtlozima i uzajamno zaraćenim morskim strujama, ne stojeći na čvrsto zasnovanim temeljima, evropsko društvo mora nastaviti da se tetura — čas očajno se spotičući, čas opet s mukom se pridižući u sve kraćim razmacima, dok jedva jednom ne iskrсне nov *stenoviti temelj*, a uzburkani potopi pobune i nužnosti pobune se opet ne stišaju.» (Str. 8 - 10.)

Takva je priča, koja je i u ovom obliku malo utešna za stari svet. Sad dolazi pouka:

»*Opšta demokratija*, ma šta se o njoj mislilo, neminovna je činjenica dana u kojima živimo.» (Str. 10.)

Šta je demokratija? Neko značenje ona mora da ima, inače je ne bi bilo. Cela stvar je, dakle, u tome da se nađe pravo značenje demokratije. Ako nam to pođe za rukom, možemo lako izići na kraj s njom; ako nam ne pođe za rukom, mi smo izgubljeni. Februarska revolucija bila je »opšti bankrot prevare; to je njeno kratko objašnjenje«, str. 14. *Privid* i prividni likovi, »shams«, »delusions«, »phantasms«¹, reči koje su izgubile značenje umesto stvarnih prilika i stvari; ukratko — laž umesto istine vladala je u modernom vremenu. Individualni i socijalni razvod braka od tih prividnih likova i sablasti, to je zadatak reforme, a potreba da sav sham, sva prevara prestane — neosporna je.

»Ovo, dabome, možda mnogima izgleda čudnovato; i mnogi solidni Englez, koji sa zdravim uživanjem vari svoj puding, među takozvanim obrazovanim klasama, ima utisak da je to preko svake mere čudnovato, luda neznalička predstava, potpuno heterodoksna i bremenita jedino propašću. Njega su navikavali na oblike pristojnosti koji su već odavno izgubili značaj, na prihvatljive načine ponašanja, na svečanosti koje su postale puka ceremonija — ono što vi u svom ikonoboračkom humoru nazivate shams — kroz ceo život; nikad čuo nije da bi se u njima krilo neko zlo, da bi moglo biti nekog napredovanja bez njih. Zar se pamuk ne prede, stoka ne tovi, a kolonijalna roba i začini ne stižu s istoka i zapada sasvim lako pored tih shams?« (Str. 15.)

Hoće li sad demokratija izvršiti tu potrebnu reformu, oslobođenje od shams-a?

¹ »prevare«, »zablude«, »varke«

«Hoće li demokratija, kad bude organizovana pomoću opšteg prava glasa, sprovesti taj spasonosni opšti prelazak od iluzije na stvarnost, od lažnog na istinito i malo-pomalo stvoriti jedan blagosloven svet?» (Str. 17.)

Carlyle to poriče. Uopšte on u demokratiji i u opštem pravu glasa vidi zaražavanje svih naroda engleskim sujevnim shvatanjem da je parlamentarna vladavina nepogrešiva. Hteti upravljati državom na osnovi opšteg prava glasa znači ličiti na posadu onog broda koji je zalutao na putu oko Rta Horn: umesto da motri na vetar i vreme i da koristi sekstante, ona glasa o pravcu kojim treba udariti, pa odluku većine proglašava nepogrešivom. Kao za svakog pojedinca tako je i za društvo važno jedino da otkrije pravo uređenje svemira, večne zakone prirode u odnosu na konkretni zadatak, pa da prema njima postupa. Za onim koji nam te večne zakone obelodani mi ćemo poći, »bio to ruski car ili čartistički parlament, kenterberijski nadbiskup ili Dalaj-Lama«. Ali kako ćemo otkriti te večne propise božje? Svakako je opšte pravo glasa, koje svakom daje glasački listić i prebrojava glave, najgori put za to. Svemir je veoma isključive prirode i oduvek je svoje tajne saopštavao samo nekolicini izabраниh, samo malobrojnoj manjini plemenitih i mudrih ljudi. Stoga nikad nije ni mogla da postoji neka nacija na podlozi demokratije. Grci i Rimljani? Danas svako zna da oni nisu imali demokratiju, da je ropstvo bilo temelj njihovih država. O raznim francuskim republikama sasvim je suvišno govoriti. A severnoamerička uzor-republika? O Amerikancima se dosad ne može čak ni reći da sačinjavaju jednu naciju, jednu državu. Američko stanovništvo živi *bez* vlade; ono što je tu konstituisano to je anarhija plus jedan ulični policajac. Takvo stanje omogućuju ogromna prostranstva još neobrađene zemlje i iz Engleske preneseno strahopoštovanje pred palicom policajca. S porastom stanovništva i tome dolazi kraj.

«Je li Amerika dosad izbacila na površinu kakvu veliku ljudsku dušu, kakve velike zamisli, kakve velike plemenite stvari koje bi čovek mogao da obožava ili da im se iskreno divi?» (Str. 25.)

Udvostručavala je svoje stanovništvo svakih dvadeset godina — *voilà tout*¹.

Dakle, s ovu i s onu stranu Atlantskog okeana demokratija je zasnagda nemogućna. I sam svemir je monarhija i hijerarhija. Nijedna nacija u kojoj božanska večita dužnost da upravlja nezalicama i da ih nadzire nije poverena *najplemenitijem*, s njegovom svitom izabranom iz *plemenitijih*, nije carstvo božje, ne odgovara večnim prirodnim zakonima.

Sad saznajemo i tajnu, poreklo i nužnost moderne demokratije. Oni se sastoje jednostavno u tome što je lažno plemeniti (*sham-noble*) bio uzdignut i tradicijom ili novoizmišljenim obmanama posvećen.

¹ to je sve

A ko će otkriti pravi plemeniti dragi kamen optočen celim okvirom manjih ljudskih dragulja i bisera? Jamačno neće opšte pravo glasa, jer jedino plemeniti može da pronađe plemenitog. I tako Carlyle izjavljuje da Engleska ima još mnoštvo takvih plemenitih i »kraljeva«, pa ih na str. 38. poziva da mu se prijave.

Vidi se kako »plemeniti« Carlyle polazi od potpuno panteističkog shvatanja. Celokupni istorijski proces nije uslovljen razvojem samih živih masâ, koji — razume se — zavisi od određenih, ali sa svoje strane, opet, istorijski stvorenih promenljivih pretpostavki; on je uslovljen večnim, za sva vremena nepromenljivim prirodnim zakonom, od kojeg se danas udaljuje, a sutra mu se opet približava, i od čije pravilne spoznaje sve zavisi. Ta pravilna spoznaja večnog prirodnog zakona jeste večna istina, sve drugo je lažno. Ovim shvatanjem razrešavaju se sve stvarne klasne suprotnosti, ma koliko da su različite u različitim epohama, u onoj jednoj velikoj i večnoj suprotnosti između onih koji su večni prirodni zakon dokučili i po njemu postupaju, mudrih i plemenitih, i onih koji ga pogrešno shvataju, izvitoperavaju i delaju njemu nasuprot, budala i nitkova. Istorijski stvorena klasna razlika pretvara se tako u prirodnu razliku, koja se mora priznati i poštovati čak kao deo večnog prirodnog zakona, klanjajući se pred plemenitim i mudrim u prirodi: to je kult genija. Celo shvatanje istorijskog razvojnog procesa rasplinjava se u trivijalnu mudrost iluminata i slobodnih zidara⁽¹⁷³⁾ iz prošlog veka, u jednostavni moral iz *Čarobne frule* i u beskrajno iskvaren i banalizovan sensimonizam. Tu se, razume se, javlja staro pitanje: ko zapravo treba da vlada, pitanje o kojem se važno i plitko diskutuje nadugačko i naširoko i najzad odgovara da plemeniti, mudri i upućeni treba da vladaju, na šta se onda sasvim neusiljeno nadovezuje zaključak da se mora mnogo, veoma mnogo vladati, da se nikad ne može previše vladati, jer vladavina znači stalno otkrivanje i potvrđivanje prirodnog zakona u odnosu na mase. Ali kako da se pronađu plemeniti i mudri? Nikakvo nadzemaljsko čudo neće ih otkriti; njih valja tražiti. I tu opet izlaze na videlo istorijske klasne razlike pretvorene u puke prirodne razlike. Plemeniti čovek je plemenit, jer je mudriji, upućeniji. Njega, dakle, treba tražiti među klasama koje imaju monopol obrazovanosti — među povlašćenim klasama, a te iste klase imaće da ga pronađu u svojoj sredini, da odlučuju o njegovim pretenzijama na rang plemenitog i mudrog. Time povlašćene klase odmah postaju, ako ne baš plemenita i mudra, ipak »artikulisana« klasa; potlačene klase su, razume se, »nemušte, neartikulisane«, i tako je klasna vladavina nanovo sankcionisana. Celo tu prekomerno ljutito praskanje pretvara se u unekoliko prikriveno priznanje postojeće klasne vladavine, a gundâ se i ropće jedino zbog toga što buržuji svojim nepriznatim genijima ne dodeljuju mesto na vrhovima društva i iz veoma praktičnih obzira neće da se upuštaju u zanesenjačka trabunjanja te gospode. Kako se, uostalom, i ovde sve to visokoparno lupetanje obrće u svoju suprotnost, kako se plemenit, upućen i mudar čovek u

praksi pretvara u prostog, neupućenog i ludog, za to nam Carlyle pruža ubedljiv primer.

Budući da kod njega sve zavisi od jake vlade, on se s najvećim ogorčenjem okreće protiv dernjave za oslobođenje i emancipovanje:

»Neka budemo svi slobodni jedan od drugog. Slobodni bez vezivanja i upetljavanja, osim obaveze plaćanja u gotovu; poštena nadnica za pošten dnevni rad, utvrđena dobrovoljnim ugovorom i zakonom tražnje i ponude; to je — uobražavaju ljudi — pravo rešenje svih teškoća i nepravdi što su se zbile između čoveka i čoveka. Da bi se odnos koji postoji između dva ljudska bića ispravio, nema drugog načina nego da se on sasvim odstrani?» (Str. 29.)

Ovo potpuno razdrešenje svih veza, svih odnosa između ljudi dostiže vrhunac, razume se, u *anarhiji*, zakonu bezakonja, u stanju u kojem je veza nad vezama, vlada, potpuno presečena. I tome se teži u Engleskoj kao i na Kontinentu, pa čak i u »solidnoj Germaniji«.

Tako Carlyle praska na nekoliko stranica, trpajući sasvim čudnovato u isti koš crvenu republiku, fraternité¹, Louis-a Blanc-a itd. sa free trade², ukidanjem carine na žito itd. Upor. str. 29-42. Uništenje ostataka feudalizma koji se tradicionalno još održavaju, svodenje države na ono neophodno potrebno i s najmanje troškova skopčano, potpuno sprovođenje slobodne konkurencije od strane buržuja, Carlyle, dakle, meša i poistovećuje s ukidanjem upravo tih buržoaskih odnosa, s uklanjanjem suprotnosti između kapitala i najamnog rada, s obaranjem buržoazije od strane proletarijata. Sjajan povratak u »noć apsolutnog«, u kojoj su sve krave sive! Duboko znanje »upućenog« znalca, koji ne zna ni prvo slovo onoga što se oko njega zbiva! Čudnovato oštroumlje koje veruje da su uklanjanjem feudalizma ili slobodne konkurencije uklonjeni svi odnosi među ljudima! Temeljno proniknuće u temelje »večnog prirodnog zakona«, koje najozbiljnije veruje kako deca više neće dolaziti na svet čim roditelji ne budu prethodno otišli kod matičara da se »vežu« bračnim vezama!

Posle ovog poučnog primera mudrosti koja ispada puko neznanje, Carlyle nam pruža još i dokaz kako se plemenitost uz sva svečana uvećavanja odmah obrne u neskrivenu podlost čim sa svog neba od samih fraza i sentencija side u svet stvarnih odnosa.

»U svim evropskim zemljama, posebno u Engleskoj, već se donekle razvila jedna klasa starešina i komandira ljudi, primetna kao početak nove, stvarne a ne imaginarne aristokratije: starešinâ industrije, srećom klasa koja je u ovim vremenima pre svih potrebna. I sigurno je da s druge strane nema oskudice u ljudima kojima je potrebno da drugi njima komanduju: ta žalosna klasa naše sabraće, koju smo opisali kao Hodge-ove emancipovane konje⁽¹⁷⁴⁾, dovedena do skitničkog gladovanja, ta klasa se takođe razvila u svima zemljama i sve se dalje razvija u zlokobnoj geo-

¹ bratstvo (lozinku francuske revolucije iz 1789) — ² slobodnom trgovinom

metrijskoj progresiji, zastrašujućom brzinom. Na toj osnovi zaista se može reći da je organizacija rada opšti životni zadatak sveta.« (Str. 42, 43.)

Pošto je Carlyle na prvih četrdesetak stranica ispraskao sav svoj vrli gnev protiv sebičnosti, slobodne konkurencije, ukidanja feudalnih veza između čoveka i čoveka, protiv tražnje i ponude, načela *laissez faire*^[175], predenja pamuka, plaćanja u gotovu itd., itd. po nekoliko puta, sad odjednom nalazimo kako se glavni predstavnici svih tih shams, industrijski buržuji, ne samo ubrajaju u slavljene heroje i genije nego čak sačinjavaju u prvi mah potrebni deo tih heroja, nalazimo kako je glavni adut svih njegovih napada na buržoaske odnose i zamisli apoteoza buržoaskih ličnosti. Još čudnije izgleda da Carlyle, pošto je pronašao one koji komanduju i one kojima se komanduje u radu, dakle izvesnu organizaciju rada, ipak tu organizaciju proglašava krupnim problemom koji tek treba rešiti. Ali nemojmo se prevariti. Nije reč o organizovanju radnika svrstanih u redove, nego o nesvrstanim radnicima bez vođa, a njihovo organizovanje je Carlyle zadržao za sebe. Na kraju brošure neočekivano ga vidimo kako istupa kao britanski predsednik vlade *in partibus*^[72], saziva tri miliona irskih i drugih prosjaka, za rad sposobnih golja, nomadskih ili stalno nastanjenih, i opštu narodnu skupštinu britanskih paupera izvan *workhouse-a*^[18] i u *workhouse-u* i »harangira« u govoru u kojem goljama najpre ponavlja sve što je čitaocu već ranije poverio, a zatim se tom probranom društvu obraća ovako:

»Skitačke golje i nikogovići, budalasti poneki među vama, zločinci mnogi među vama, bednici svi odreda! Prizor koji pružate ispunjava me čuđenjem i očajanjem. Tu vas je oko tri miliona, poneki među vama pali su u ponor direktnog prosjaštva i — strašno je reći — svako ko pada opterećuje svojom težinom za toliko više lanac koji dovlači ostale. Na ivici tog ponora vise nebrojeni milioni koji se umnožavaju, kako mi je rečeno, za hiljadu i dve stotine svakog dana, i padaju, padaju jedan za drugim, a lanac postaje sve teži, i ko će na kraju još moći da stoji uspravno? — Pa šta da se radi s vama? . . . Oni drugi koji još stoje bore se sa svojim sopstvenim nevoljama, to vam mogu reći; ali vi, nedovoljnom energijom i suviškom apetita, s premalo obavljenog rada i previše popijenog piva, vi ste dokazali da to ne možete. Znajte, koji god da su sinovi slobode, vi to niste i ne možete da budete; vi ste opipljivo zarobljeni, a ne slobodni . . . Vaša priroda je priroda robova, ili ako vam je milije, nomadskih skitničkih slugeranja koji ne umeju da nađu gazdu. . . Ne kao veličanstveno nesrećni sinovi slobode, nego kao notorni zarobljenici, kao nesrećna posrnula braća koja traže da im ja komandujem i, ako je potrebno, da ih kontrolišem i podjarmim, možete odsad da stupite sa mnom u vezu . . . Pred nebom i zemljom i Bogom, tvorcem svih nas, izjavljujem da je sramno gledati kako se *takav* život održava u vama znojem i krvlju iz srca vaše braće, i da bi, ako ga ne možemo poboljšati, trebalo pretpostaviti smrt . . . Upišite se u moje irske, moje škotske, moje engleske pukove *nove ere*, vi bedni putujući banditi, slušajte, radite, trpite, postite, kao što smo svi mi morali da činimo . . . Industrijski pukovnici, poslovođe, nadzornici, gospodari koji raspolažu životom i smrću, pravični kao

Radamant i nesavjetljivi kao on, ti su vama potrebni, i vi ćete ih moći naći čim se budete našli pod ratnim propisima . . . Svakom od vas reći ću tada: Evo posla za vas; prihvatite ga se hrabro, s muškom, vojničkom poslušnošću i bodrošću, i počinujte se metodima koje ovde diktiram, — nagrada vam lako sleduje . . . Ako odbijete, ustuknete zazirući od mučnog rada, ne poslušate propise, ja ću vas opomenuti i pokušati da vas podstaknem; ako to bude uzaludno, ja ću vas bičevati; ako ni to ne pomogne, streljaću vas.» (Str. 46—55.)

»Nova era« u kojoj vlada genije razlikuje se, dakle, od stare ere uglavnom po tome što bič uobražava da je genijalan. Genije Carlyle razlikuje se od bilo kojeg tamničkog Kerbera ili starešine sirotišta po vrlom negodovanju i moralnoj svesti da on paupere kinji samo zato da bi ih uzdigao do *svoje* visine. Mi ovde vidimo visokoparnog genija u stavu svečanog uveravanja kako u svom gnevu spasioca sveta fantastično pravda i prevazilazi besramnosti buržuja. Ako je engleska buržoazija paupere izjednačavala sa zločincima, da bi ljude zastrašila pauperizmom, ako je stvorila zakon o sirotinji od 1834, Carlyle optužuje paupere za *veleizdaju*, jer pauperizam rađa pauperizam. Kao što je industrijska buržoazija, vladajuća klasa koja je nedavno istorijski nastala, već zato što vlada, imala udela u geniju, tako je sada svaka potlačena klasa što je dublje pritisnuta utoliko više isključena iz poseda genija, utoliko više izložena pomamnom besu našeg nepriznatog reformatora. Tako ovde pauperi. Ali njegov moralno-plemeniti gnev dostiže vrhunac prema onima koji su apsolutni nitkovi i podlaci, prema »lupežima«, tj. *zločincima*. O njima on raspravlja u brošuri o uzornim zatvorima.

Ta brošura razlikuje se od prve jedino još mnogo većim besom, utoliko jeftinijim što je uperen protiv ljudi zvanično izgnanih iz postojećeg društva, protiv ljudi iza katanca; besom koji odbacuje čak i ono malo stida što ga obični buržuji pristojnosti radi još iznose na pazar. Kao što Carlyle u prvoj brošuri postavlja potpunu hijerarhiju plemenitih i traga za najplemenitijim, tako on ovde udešava isto toliko potpunu hijerarhiju lupeža i nitkova i teži da ulovi *najgoreg od svih rdavih, najvećeg lupeža* u Engleskoj, kako bi mu se pružilo uživanje da ga obesi. Pretpostavimo da ga uhvati i obesi; onda nam je neko drugi najgori i mora opet da bude obešen, pa onda opet neko drugi, dok najzad ne dođe red na plemenite, pa onda na plemenitije i na kraju ne ostane samo Carlyle, najplemenitiji, koji je kao progonilac lupeža u isti mah ubica plemenitih, pa je i u lupežima ubio ono što je plemenito; najplemenitiji među plemenitima, koji se odjednom pretvara u najvećeg nitkova među lupežima i kao takav mora *samog sebe da obesi*. Time bi onda bila rešena sva pitanja o vladi, državi, organizaciji rada, hijerarhiji plemenitog, i večni prirodni zakon najzad bio ostvaren.

II

»*Les Conspireurs*«, par *A. Chenu*, ex-capitaine des gardes du citoyen Caussidière — *Les sociétés secrètes; La préfecture de police sous Caussidière; Les corps-francs*, Paris 1850.

»*La naissance de la République en Février 1848*«, par *Lucien de la Hodde*, Paris 1850

Ništa nije poželjnije nego da ljudi koji su stajali na čelu stranke pokreta, bilo pre revolucije u tajnim društvima ili u štampi, bilo docnije na zvaničnim položajima, najzad budu prikazani snažnim rembrantovskim bojama, u svoj njihovoj živosti. Dosadašnji prikazi nikad nam te ličnosti ne slikaju u njihovom pravom vidu, nego samo u njihovom zvaničnom liku, s koturnama na nogama i oreolom oko glave. U ovim u nebesa uzdignutim rafaelovskim slikama izgubi se sva istinitost prikaza.

Ova dva spisa pred nama uklanjaju, doduše, koturne i oreole s kojima su se »velikani« februarske revolucije dosad obično pojavljivali. Oni prodiru u lični život tih osoba, pokazuju nam ih u negližeu, sa celim njihovim krugom subalternih subjekata veoma različite vrste. Ali zato nisu manje udaljeni od stvarnog, vernog prikaza osoba i zbivanja. Od njihovih autora jedan je priznati dugogodišnji mouchard¹ Louis-a-Philippe-a, drugi pak stari zaverenik od zanata, čije su veze s policijom takođe veoma dvosmislene, a sposobnost poimanja okarakterisana već time što tvrdi da je video između Rajnfeldena i Bazela »onaj divni lanac Alpa čiji srebrni vrhovi zasenjaju oko«, a između Kela i Karlsruoa »rajske Alpe, čiji se daleki vrhovi gube na obzorju«. Od takvih ljudi, osobito kad povrh svega pišu radi svog ličnog opravdanja, može se, naravno, očekivati samo više-manje pretrpana chronique scandaleuse² februarske revolucije.

Gospodin De la Hodde pokušava da sebe u svojoj brošuri prikaže kao onog špijuna iz Cooperovog romana^[176]. On je, tvrdi on, stekao zasluge za društvo time što je osam godina paralisao tajna društva. Ali od Cooperovog špijuna do g. De la Hodde-a dalek je, veoma dalek put. Gospodina De la Hodde-a, saradnika lista »Le Charivari«^[177], člana centralnog komiteta »Société des nouvelles saisons«^[178] od 1839, saradnika lista »La Réforme«^[23] od njegovog osnivanja, i u isto vreme plaćenog agenta policijskog prefekta Delessert-a, najviše je kompromitovao baš Chenu. Njegov je napis upravo izazvan otkrićima Chenuja, ali se mudro čuva da nijednom rečcom ne odgovori na ono što Chenu kazuje o samom De la Hodde-u. Taj deo Chenujevih memoara bar je, dakle, autentičan.

¹ špijun — ² hronika skandala

«Na jednom od mojih noćnih obilazaka», priča Chenu, «spazio sam De la Hodde-a kako se šetka po Quai Voltaire. Kiša je lila kao iz kabla, i ta okolnost me je nagnala na razmišljanje. Da taj dragi De la Hodde možda takođe ne crpe iz kase tajnih fondova? Ali setio sam se njegovih pesama, njegovih divnih strofa o Irskoj i Poljskoj, osobito onih oštrih članaka koje je pisao u časopisu „La Réforme“ (a g. De la Hodde pokušava da sebe prikaže kao čoveka koji stišava „La Réforme“). «Dobro veče, De la Hodde, kog vraga radiš tu ovako kasno i po ovom groznom vremenu? — Čekam jednog obešenjaka koji mi duguje novaca, pa kako svake večeri u ova doba prolazi ovuda, platiće mi ili — i žestoko lupi štapom po ogradi keja.»

De la Hodde pokušava da ga se otarasi i uputi se prema mostu Carrousel. Chenu se udaljuje u suprotnom pravcu, ali samo da bi se sakrio pod arkadama Instituta. De la Hodde se ubrzo vraća, oprezno se osvrće na sve strane, pa opet šetka gore-dole.

«Četvrt časa docnije spazio sam kola s dva mala zelena fenjera, na koja me je upozorio moj bivši agent» (nekadašnji špijun, koji je Chenuju u zatvoru bio odao mnoštvo policijskih tajni i znakova za raspoznavanje). «Zaustavila su se na uglu Rue des Vieux-Augustins. Sišao je neki čovek; De la Hodde je pošao pravo prema njemu; razgovarali su trenutak, i ja sam video kako De la Hodde učini pokret čoveka koji trpa novac u svoj džep. — Posle tog događaja preduzimao sam sve kako bih De la Hodde-a udaljio s naših sastanaka i pre svega sprečio da Albert padne u neku klopku, jer on beše ugaoni kamen naše građevine. Nekoliko dana docnije „La Réforme“ je odbila jedan članak g. De la Hodde-a. Njegova književnička sujeta bila je time povređena. Savetovao sam mu da se osveti osnivanjem nekog drugog časopisa. Poslušao je taj savet i objavio s Pilhes-om i Dupotyjem čak i prospekt jednog lista, „Le Peuple“, i za to vreme bili smo ga se gotovo sasvim otarasili.» (Chenu, str. 46 - 48.)

Vidimo: Cooperov špijun preobražava se u politički prostituisanog čoveka najniže vrste, koji na ulici po kiši vreba kog bilo officier de paix¹ da mu ovaj isplati njegov cadeau². Vidimo zatim: nije De la Hodde, kako je on želeo da uveri svet, nego je Albert bio na čelu tajnih društava. To proizlazi iz celog Chenujevog prikaza. Mouchard «u interesu reda» odjednom se tu preobražava u uvredenog pisca, koji se ljuti što «La Réforme» ne prima otrprve članke saradnika lista «Le Charivari» i zato raskida s listom «La Réforme», istinskim partijskim organom kod kojeg je mogao da bude koristan policiji, da bi osnovao nov list gde će u najbolju ruku moći da zadovolji jedino svoju književničku sujetu. Kao što se prostituise spasavaju izvesnim osećanjem, tako je i mouchard pokušavao da se svojim spisateljskim pretenzijama izbavi iz svog prljavog položaja. Mržnja prema listu «La Réforme», koja provejava iz celog njegovog pamfleta, rasplinjava se u najtrivijalniju spisateljsku pizmu. Najzad vidimo kako je De la Hodde u najvažnije doba tajnih društava, neposredno pred februarsku revo-

¹ mirovnog sudiju, ovde: policijskog činovnika — ² dar, ovde nagradu

luciju, sve više istiskivan iz njihovog kruga; i time se objašnjava zašto ta društva, suprotno Chenujevom prikazu, prema njegovim izlaganjima u to vreme sve više propadaju.

Sad nailazimo na scenu gde Chenu opisuje kako su otkrivena De la Hodde-ova izdajstva posle februarske revolucije. Stranka oko lista «La Réforme» bila se na Caussidière-ov poziv okupila kod Alberta u Luksemburškoj palati. Došli su Monnier, Sobrier, Grandmenil, De la Hodde, Chenu itd. Caussidière je otvorio skup i onda rekao:

«Među nama se nalazi jedan izdajnik. Mi ćemo se konstituisati kao tajni sud da mu sudimo. — Grandmenil kao najstariji od prisutnih naimenovan je za predsednika, a Tiphaine za sekretara. Građani, nastavio je Caussidière kao javni tužilac, mi smo dugo optuživali časne rodoljube. Bili smo daleko od toga da slutimo kakva se zmija bila ušunjala među nas. Danas sam otkrio pravog izdajnika: to je Lucien De la Hodde! — De la Hodde, koji je dotle sasvim spokojno sedeo, skočio je na tu direktnu optužbu. Krenuo je prema vratima. Caussidière ih je brzo zatvorio, izvukao pištolj i viknuo: Ako se makneš, razmrškaću ti lobanju! — De la Hodde je vatreno uveravao da je nevin. Dobro, reče Caussidière. Evo gomile akata koja sadrži hiljadu osam stotina izveštaja upućenih prefektu policije — i on svakom od nas dade izveštaje koji su se posebno ticali njega. De la Hodde je uporno poricao da su ti izveštaji, s potpisom Pierre-a, poticali od njega, sve dok Caussidière nije glasno pročitao pismo objavljeno u njegovim memoarima, pismo u kojem je De la Hodde ponudio svoje usluge prefektu policije, a koje je potpisao svojim pravim imenom. Od tog trenutka nesrećnik više nije poricao, pokušavao je da se opravda bedom koja ga je navela na kobnu misao da se baci u naručje policije. Caussidière mu je pružio pištolj, kao poslednje sredstvo za spasavanje koje mu preostaje. De la Hodde je na to preklinjao svoje sudije, cvileo za njihovu milost, ali oni su ostali nepokolebljivi. Bocquet, jedan od prisutnih koga je izdalo strpljenje, zgrabio je pištolj i pružio mu ga je triput, govoreći: Allons,¹ razmrskaj svoju lobanju, kukavico, kukavico, ili ću te ja lično ubiti! — Albert mu istrže pištolj iz ruke: Ali, promisli, pucanj iz pištolja, ovdje u Luksemburškoj palati, uzbuniće ceo svet! — Tačno, uzviknu Bocquet, moramo naći otrova. — Otrov? reče Caussidière, ja sam doneo otrova sa sobom, i to od svake vrste. On uze čašu, napuni je vodom koju zašćeri, pa onda nasu u nju nekog belog praška, i pruži De la Hodde-u, koji ustuknu grozeći se: Vi, dakle, hoćete da me mučki ubijete? — Da, reče Bocquet, pij. — De la Hodde je stravično izgledao. Njegovo lice bilo je zemljane boje, sasvim grgurava i lepo očešljana kosa nakostrešila mu se na glavi. Sa čela mu je potokom curio znoj. Preklinjao je, plakao: Ja neću da umrem! Ali Bocquet, neumoljiv, još mu je pružio čašu. Allons, pij, reče Caussidière, odneće te vrug dok trepneš. — Ne, ne, ja to neću popiti! I sav smućen dodade uz stravičan pokret rukom: O, osvetiću se ja za sva ova mučenja!

Kada su videli da apelovanje na point d'honneur² nimalo ne koristi, De la Hodde je na Albert-ovo zauzimanje pomilovan i otpremljen u zatvor Conciergerie.» (Chenu, str. 134 - 136.)

¹ Hajde! — ² pitanje časti (ovde: osećanje časti)

Tobožnji Cooperov špijun sve je bedniji. Mi ga tu vidimo u svojoj njegovoj niskosti kako protivnicima ume da pruži otpor jedino svojim kukavičlukom. Prebacujemo mu — ne što nije samog sebe ubio, nego što nije bilo kog protivnika metkom oborio. On naknadno pokušava da sebe spase jednim napisom u kojem celu revoluciju hoće da prikaže kao puku *escroquerie*¹. Pravi naslov tog napisa je *Razočarani policajac*. On tu dokazuje da je stvarna revolucija sušta suprotnost onome što zamišlja mouchard, koji saglasno s »ljudima od dela« u svakoj revoluciji vidi delo jedne male koterije. Dok su svi pokreti koje su razne koterije manje-više proizvoljno izazvale ostajali puke pobune, čak i iz De la Hodde-ovog prikaza proizlazi, s jedne strane, da su *zvanični republikanci* u prvim februarskim danima još očajavali sumnjajući u osvajanje republike, a, s druge strane, da je *buržoazija* morala da pomogne pri osvajanju republike, a da nju nije želela, da je, dakle, februarska republika nužno prouzrokovana okolnostima koje su mase proletarijata izvan svih koterija oterale na ulicu i većinu buržoazije zadržale kod kuće ili nagnale na zajedničku akciju s proletarijatom. — Ono što De la Hodde osim toga saopštava krajnje je osudno i svodi se na najbanalnije ogovaranje. Samo je jedna scena zanimljiva: sastanak zvaničnih demokrata u lokalnu časopisa »La Réforme« 21. februara uveče, na kojem su se šefovi odlučno izjasnili protiv nasilnog napada. Sadržina njihovih govora pokazuje u celini da su tog dana još pravilno shvatali prilike. Smešni su jedino visokoparni ton i docnije tvrđenje tih istih ljudi da su revoluciju od samog početka svesno i namerno izazvali. Najgore, uostalom, što De la Hodde može da iznese protiv njih jeste činjenica da su ga tako dugo trpeli u svojoj sredini.

Predimo na Chenuja. Ko je gospodin Chenu? Stari zaverenik, od 1832. učesnik u svima pobunama i policiji dobro poznat. Uvučen u zaveru, on ubrzo dezertira i ostaje neotkriven u Parizu, uprkos ponovnom učešću u zaverama i u pobuni iz 1839^[7]. Godine 1844. javlja se svom puku i začudo, uprkos njegovim dobro poznatim ranijim postupcima, komandant divizije ga oslobađa prekog suda. Štaviše: on ne služi do kraja obaveznog roka u puku, već može da se vrati u Pariz. Godine 1847. umešan je u bombašku zaveru^[179]; umakne pri pokušaju hapšenja, ali ipak ostaje u Parizu, mada je in *contumaciam*² osuđen na četiri godine. Tek kad ga saučesnici u zaveri optužuju da je u vezi s policijom, on odlazi u Holandiju, odakle se vraća 21. februara 1848. Posle februarske revolucije postaje kapetan u Caussidière-ovoj gardi. Caussidière ubrzo posumnja u njega (sumnja koja sadrži mnogo verovatnoće) da je u vezi s Marrast-ovom specijalnom policijom, i udaljuje ga bez mnogo njegovog protivljenja u Belgiju i docnije u Nemačku. Gospodin Chenu prilično dragovoljno pušta da ga uzastopce uvrste u belgijski, nemački i poljski odred. I sve to u doba kada je Caussidière-

¹ lupeštvo (mangupska posla) — ² u odsustvu

-ova moć već bila uzdrmana, i mada je Chenu tobože potpuno ovladao njime; tako on tvrdi kako ga je, kad je jednom bio uhapšen, pretećim pismom prisilio da ga smesta pusti iz zatvora. Toliko o karakteru i verodostojnosti našeg autora.

Velike količine šminke i pačulija kojima prostitutke pokušavaju da uguše one manje privlačne strane svoje fizičke egzistencije nalaze se literarno reprodukovane u onom bel esprit¹ kojim je De la Hodde namirisao svoj pamflet. Literarni karakter Chenujeve knjige, naprotiv, naivnošću i živošću prikaza često podseća na Žil Blaza². Kao što Žil Blaz u najrazličitijim pustolovinama uvek ostaje sluga i o svemu sudi po merilima jednog sluge, tako Chenu od pobune 1832. do udaljenja iz prefektуре uvek ostaje isti potčinjeni zaverenik, čija se osobena ograničenost, uostalom, sasvim tačno može razlikovati od plitkih rasuđivanja literarnog »majstora«, uloge koju mu je dodelila Jelisejska palata. Jasno je da ni kod Chenuja ne može biti govora o razumevanju revolucionarnog pokreta. Stoga su u njegovom spisu zanimljiva jedino poglavlja gde manje-više prostodušno priča po sopstvenom opažanju: *Zaverenici* i *Junak Caussidière*.

Poznate su sklonosti romanskih naroda prema zaverama i uloge koje su zavere igrale u savremenoj španskoj, italijanskoj i francuskoj istoriji. Posle poraza španskih i italijanskih zaverenika na početku dvadesetih godina, postali su Lion i Pariz centri revolucionarnih udruživanja. Poznato je kako su do 1830. liberalni buržuji stajali na čelu zavera protiv Restauracije¹⁸⁰⁰. Posle julske revolucije na njihovo mesto došla je republikanska buržoazija; proletarijat, već pod Restauracijom vaspitavan za kovanje zavera, stupio je tu u prvi plan, dok su republikanski buržuji, zaplašeni uzaludnim uličnim borbama, zazirali od zavera. Société des saisons, društvo s kojim su Barbès i Blanqui digli pobunu od 1839, bilo je već isključivo proletersko, a isto tako i posle poraza stvorena društva nouvelles saisons, na čije je čelo stao Albert i u kojima su učestvovali Chenu, De la Hodde, Caussidière itd. Ta zavera bila je preko svojih šefova u stalnoj vezi sa sitnoburžoaskim elementima predstavljenim u listu »La Réforme«, ali se uvek držala veoma nezavisno. Te zavere, razume se, nikad nisu obuhvatile veliku masu pariskog proletarijata. Ograničavale su se na srazmerno malen, promenljiv broj članova, koji se sastojao delimično od starih, stacionarnih zaverenika, koje je svako tajno društvo redovno predavalo svom nasledniku, delimično pak od novozavrbovanih radnika.

Među tim starim zaverenicima Chenu opisuje gotovo isključivo samo klasu kojoj i sâm pripada: *profesionalne zaverenike*. Naporedo s obrazovanjem proleterskih zavera nastala je potreba za podelom rada; članovi su se podelili na prigodne zaverenike, conspirateurs d'occasion, tj. radnike koji su se zavereništvom bavili samo uzgred, uz ostale svoje

¹ pretenciozno otmenom duhu — ² ličnost iz istoimenog Lesage-ovog romana (*Gil Blas de Santillane*)

poslove, samo posećivali sastanke i bili spremni da se na zapovest šefova pojave na zbornom mestu, i na profesionalne zaverenike, koji su svu svoju delatnost posvećivali zaveri i od nje živeli. Oni su sačinjavali srednji sloj između radnika i šefova i često bi se čak prokrijumčarili među ove.

Životni položaj ove klase već unapred uslovljava ceo njen karakter. Proleterska zavera pruža joj, naravno, samo veoma ograničena i nesigurna sredstva za egzistenciju. Ovi ljudi stoga neprestano moraju da navaljuju na blagajne zavereničke organizacije. Mnogi od njih dolaze i direktno u sukob s buržoaskim društvom uopšte i više ili manje pristojno figuriraju pred popravnim policijskim sudovima. Njihova nesigurna, u pojedinostima više od slučaja nego od njihove delatnosti zavisna egzistencija, njihov neuredan život, čije su jedine određene stanice krčme marchands de vin¹ — sastajališta zaverenika — njihova neizbežna poznanstva s raznim sumnjivim ljudima uvršćavaju ih u onaj životni krug koji u Parizu nazivaju la bohème. Ti demokratski boemi proleterskog porekla — postoji i demokratska boemija buržoaskog porekla, demokratska tumarala i piliers d'estaminet² — ili su, dakle, radnici koji su napustili posao i usled toga se razularili, ili subjekti koji potiču iz lumpenproletarijata i koji sve razularene navike te klase prenose u svoju novu egzistenciju. Razumljivo je što se u takvim okolnostima gotovo u svakom zavereničkom procesu nade umešano po nekoliko repris de justice.³

Ceo život tih profesionalnih zaverenika nosi najizrazitiji pečat boemije. Kao podoficiri za vrbovanje zaverenika, oni se vuku od jednog krčmara do drugog, opipavaju radnicima puls, iznalaze među njima svoje ljude, laskanjem ih uvlače u zaveru i udešavaju da trošak konsumacije alkohola koja je pri tom neizbežna snosi ili blagajna društva ili novi prijatelj. Marchand de vin je uopšte njihov pravi domaćin skloništa. Kod njega se zaverenik većinom zadržava; tu se sastaje sa svojim kolegama, s ljudima iz svoje sekcije, s onima koje treba zavrbovati; tu se najzad održavaju sastanci sekcija i šefova sekcija (grupa). Zaverenik, ionako poput svih pariskih proletera veoma vedre naravi, razvija se u ovoj neprekidnoj kafanskoj atmosferi ubrzo u potpunog bambocheur-a⁴. Mračni zaverenik, koji na tajnim sednicama ispoljava spartansku strogost vrline, odjednom se raskravi i pretvara u svuda poznatog stalnog gosta, koji se odlično razume u vino i ženski rod. Ovaj kafanski humor još se pojačava neprekidnim opasnostima kojima je zaverenik izložen; svakog trenutka može biti pozvan na barikade i tamo poginuti, na svakom koraku mu policija postavlja zamke koje ga mogu odvesti u zatvor ili čak na robiju na galiji. Takve opasnosti čine, eto, čar zanata; što je veća nesigurnost,

¹ krčmara — ² stalni gosti krčme — ³ ranije kažnjavanih, recidivistâ — ⁴ bekriju

to se zaverenik više žuri da iskoristi slast trenutka. U isti mah ga navika na opasnost čini u najvećem stepenu ravnodušnim prema životu i slobodi. U zatvoru se oseća kod svoje kuće kao i kod marchand de vin. Svakog trenutka očekuje naređenje da kidiše. Očajnički ludu hrabrost koja se pokazuje u svakoj pariskoj pobuni unose u nju baš ti stari profesionalni zaverenici, hommes de coups de main¹. Oni su ti koji podižu prve barikade i komanduju, koji organizuju otpor, upravljaju pljačkanjem skladišta oružja, oduzimanjem oružja i municije iz kuća i usred ustanka vrše one drzovite prepade koji vladinu stranku tako često dovode u pometnju. Ukratko, oni su oficiri ustanka.

Razume se da se ovi zaverenici ne ograničavaju na organizovanje revolucionarnog proletarijata uopšte. Njihov posao upravo se i sastoji u tome da preteknu revolucionarni razvojni proces, da ga veštački guraju u krizu, da prave revoluciju na brzu ruku, bez uslova za revoluciju. Jedini uslov revolucije za njih je dovoljno organizovana zavera. Oni su alhemičari revolucije i u svemu dele idejnu razorenost i borniranost u utvrđenim predstavama nekadašnjih alhemičara. Oni se bacaju na izume koji treba da ostvare revolucionarna čuda: zapaljive bombe, paklene mašine sa čarobnim dejstvom, pobune koje treba da deluju utoliko čudotvornije i nenadnije ukoliko imaju manje racionalnog osnova. Zabavljeni izradom takvih planova, oni nemaju druge svrhe sem one najbliže: obaranje postojeće vlade, i najdublje preziru prosvেćivanje radnika u cilju njihovog shvatanja sopstvenih klasnih interesa, prosvеćivanje koje je više teorijsko. Otud njihova ne proleterska, nego plebejska srdžba na habits noirs², na više ili manje obrazovane ljude koji predstavljaju tu stranu pokreta, ali od kojih se, kao od zvaničnih predstavnika stranke, nikad ne mogu potpuno da osamostale. Habits noirs moraju s vremena na vreme da im posluže i kao novčani izvor. Razumljivo je, uostalom, da zaverenici moraju dragovoljno ili protiv svoje volje da slede razvoj revolucionarne stranke.

Glavna karakteristična crta života zaverenika jeste njihova borba s policijom, prema kojoj imaju isti odnos kao i lopovi i prostitutke. Policija toleriše zavere, i to ne samo kao nužno zlo: ona ih toleriše kao središta, lako pristupačna prismotri, gde se okupljaju najizrazitije nasilnički raspoloženi revolucionarni elementi društva, kao radionice pobuna koje su u Francuskoj postale isto toliko potrebno sredstvo za vladanje kao i sama policija, i najzad kao mesto za regrutovanje svojih sopstvenih političkih špijuna. Upravo onako kao što se najkorisnije upotrebljivi hvatači lupeža, Vidocq i drugovi, uzimaju iz klase viših i nižih vrsta mangupa, lopova, escrocs-a³ i lažnih bankrotera, pa se često ponovo vraćaju svom starom zanatu, isto tako se niža politička policija regrutuje iz kruga profesionalnih zaverenika. Zaverenici su u neprekidnom dodiru s policijom, svakog trenutka dolaze

¹ siledžije — ² ljude u fraku — ³ varalica

u sukob s njom; oni love policijske špijune baš kao što ti špijuni love njih. Špijunaža je jedno od njihovih glavnih zanimanja. Stoga nije nikakvo čudo što se tako često učini onaj mali skok od profesionalnog zaverenika do plaćenog policijskog špijuna, olakšan bedom i zatvorom, pretnjama i obećanjima. Otud bezgranična podozrenja u zaverama, koja učesnike sasvim zaslepljuju tako da oni u svojim najboljim ljudima vide policijske špijune, a u stvarnim policijskim špijunima svoje najpouzdanije ljude. Da se ti špijuni zavrbovani iz kruga zaverenika povezuju s policijom većinom u iskrenom uverenju da će je moći nasamariti, da im neko vreme polazi za rukom da igraju dvostruku ulogu sve dok postepeno i sve više i više ne počnu osećati posledice svog prvog koraka, i da je policija zaista često žrtva njihove podvale, to je očigledno. Da li će, uostalom, takav zaverenik pasti u klopu policije, to zavisi od sasvim slučajnih okolnosti i od više kvantitativne nego kvalitativne razlike u čvrstini karaktera.

To su zaverenici koje nam Chenu često veoma živo prikazuje i čiji karakter opisuje čas namerno, čas nehотиčno. On sam je, uostalom, sve do onih njegovih ne sasvim jasnih veza s Delessert-ovom i Marrast-ovom policijom, najubedljiviji lik jednog zaverenika od zanata.

U istoj meri u kojoj je sam pariski proletarijat kao stranka stupio u prvi plan, gubili su ti zaverenici rukovodeći uticaj, bivali raspršavani, nalazili opasnu konkurenciju u proleterskim tajnim društvima kojima nije bila svrha neposredna pobuna, nego organizacija i razvijanje proleterijata. Već pobuna iz 1839. imala je izrazito proleterski i komunistički karakter. Ali posle nje nastupili su oni rascepi na koje se stari zaverenici toliko žale; rascepi koji su proizišli iz potrebe radnika da razjasne svoje klasne interese i ispoljavali se delimično u samim starim zaverama, delimično u novim propagandističkim udruženjima. Komunistička agitacija koju je Cabet ubrzo posle 1839. moćno otpočeo, sporna pitanja iskrsla u samoj komunističkoj partiji ubrzo su prerasla nivo zaverenika. Chenu kao i De la Hodde priznaje da su komunisti u doba februarske revolucije bili najjača frakcija revolucionarnog proleterijata. Da ne bi izgubili uticaj na radnike i time protivtežu prema *habits noirs*, zaverenici su morali da idu za tim pokretom i da usvoje socijalističke ili komunističke ideje. Tako je još pre februarske revolucije nastala suprotnost radničkih zavera, koje je predstavljao Albert, prema ljudima oko lista *«La Réforme»*, ona ista suprotnost koja se ubrzo potom ispoljila u privremenoj vladi. Uostalom, nije nam ni na kraj pameti da Albert-a mešamo s ovim zaverenicima. Iz oba spisa proizlazi da je Albert umeo da sačuva lično nezavisan položaj iznad tih svojih oruđa i nipošto ne spada u klasu ljudi koji su se kovanjem zavera bavili kao granom radnosti.

Bombaška afera 1847, događaj na koji je policija više nego u svim ranijim slučajevima neposredno uticala, najzad je rasturila najupornije i najokorelije stare zaverenike i ubacila njihove dotadašnje sekcije u direktni proleterski pokret.

Ovi zaverenici od zanata, najžešći ljudi u svojim sekcijama i *dé-tenus politiques*¹ proleterskog porekla, većinom i sami stari zaverenici, našli su se opet posle februarske revolucije kao montanjari u policijskoj prefekturi. A zaverenici sačinjavaju jezgro celog tog društva. Razumljivo je da su ti ljudi, odjednom s oružjem u rukama ovde sabijeni, sa svojim prefektom i svojim oficirima većinom sasvim prisni, nužno obrazovali prilično turbulentan odred. Kao što je Montanja u Nacionalnoj skupštini bila parodija stare Montanje i svojom nemoći najočiglednije dokazala da stare revolucionarne tradicije iz 1793. danas više nisu dovoljne, tako su i montanjari u policijskoj prefekturi, reprodukcija starih sankilota, dokazali da u modernoj revoluciji ni taj deo proletarijata više nije dovoljan i da nju samo celokupni proletarijat može da sprovede.

Chenu veoma živo opisuje sankilotski život tog časnog društva u prefekturi. Te humoristične scene, u kojima je g. Chenu očigledno i sam učestvovao, deluju ponekad pomalo sumanuto, ali s obzirom na karakter starih zavereničkih bekrija, potpuno su objašnjive i čine potreban i čak zdrav pandan orgijama buržoazije u poslednjim godinama vladavine Louis-a-Philippe-a.

Navodimo ovde samo jedan primer iz priče o njihovom smeštanju u prefekturi.

«Kad je svanulo, video sam kako šefovi grupa jedan za drugim nailaze sa svojim ljudima, ali većinom bez oružja. Upozorio sam Caussidière-a na to. Ja ću im nabaviti oružje, reče on. Potraži neko podesno mesto za njihov smeštaj u prefekturi. Odmah sam izvršio taj nalog i poslao ih da posednu stražaru starih gradskih policajaca, gde su nekad tako nedostojno postupali sa mnom. Trenutak docnije ugledao sam ih kako se vraćaju u trku. Kamo ćete? zapitao sam ih. — Stražara je posednuta mnoštvom gradskih policajaca, odgovorio mi je Devaisse; mirno spavaju i mi sad tražimo način da ih razbudimo i izbacimo. — Naoružali su se svim što im je palo šaka, puščanim šipkama, kanijama od sablje, remenima koje su duplo presavili, i drškama od metle. Onda su moji momci, koji su svi više ili manje imali razloga da se požale na drskost i surovost spavača, uzdignutih ruku navalili na njih i više od pola sata davali im tako grubu lekciju da su neki među njima duže vreme bili zbog toga bolesni. Na njihovo zapomaganje brzo sam dojurio i s mukom uspeo da otvorim vrata, koja su montanjari vrlo mudro iznutra zaključali. Vredelo je muke te gradske policajce sad gledati kako polugoli jure u dvorište; jednim skokom sleteli su niza stepenice i dobro im je došlo što su poznavali sve skrivene kutke prefekture da se izgube iz vida svojih neprijatelja, koji su ih goñili u stopu. Čim su zagospodarili tim mestom čiji su garnizon smenili s mnogo učtivosti, naši montanjari u svojoj pobeđničkoj gordosti okitili su se zaostavštinom pobeđenih, i dugo smo ih gledali kako u dvorištu prefekture šetkaju s mačem o boku, s ogrtačem prebačenim preko ramena i glave okićene trorigim šeširom koji je nekad većini od njih ulivao veliki strah.» (Str. 83 — 85.)

¹ politički zatvorenici

Pošto smo upoznali montanjare, stižemo do njihovog šefa, junaka Chenujeve epopeje *Caussidière*-a. Chenu nam ga utoliko češće prikazuje što je upravo on meta na koju je cela knjiga uperena.

Glavni prekori koji su upućivani Caussidière-u odnose se na njegov moral, iskorišćavanje uslužnih menica i ostale njegove sitne pokušaje da dođe do novca kakvi se mogu dešavati i dešavaju svakom zaduženom i životnom radošću ispunjenom *commis voyager*-u¹ u Parizu. Samo od veličine kapitala zavisi uopšte da li će podvale, isterivanje profita, obmane i igre na berzi, na kojima počiva sva trgovina, više ili manje doći u sukob sa *Code pénal*-om². O berzanskim majstorijama i prevari na kineski način, koje karakterišu posebno francusku trgovinu, uporedi, na primer, Fourier-ove pikantne opise u delima *Quatre mouvements*, *Fausse industrie*, *Traité de l'unité universelle* i u njegovoj zaostavštini^[181]. Gospodin Chenu čak i ne pokušava da dokaže kako je Caussidière svoj položaj prefekta policije iskorišćavao u svoje lične svrhe. Uopšte, jedna stranka može sebi da čestita ako se njeni pobednički protivnici moraju da ograniče na otkrivanje takvih nevaljalština s gledišta trgovačkog morala. Sitni eksperimenti trgovačkog putnika Caussidière-a i krupni skandali buržoazije iz 1847 — kakav kontrast! Ceo Chenujev napad ima smisla samo utoliko što je Caussidière pripadao stranci oko lista »La Réforme«, koji je svoj nedostatak revolucionarne energije i pameti pokušavao da prikrije svečanim uveravanjima o republikanskoj vrlini i mračnom ozbiljnošću osećanja.

Caussidière je među vođama februarske revolucije jedina zabavna figura. U svojstvu *loustic*-a³ revolucije bio je sasvim pedesani šef starih zaverenika od zanata. Čulan i šaljivčina, dugogodišnji stalni gost kafana i krčmi najrazličitije vrste, koji je i sâm živio i drugima davao da žive, pri tom vojnički hrabar, krijući pod neusiljenošću plećatog dobričine veliku prepredenost, lukavo rasuđivanje i tanano opažanje, on je posedovao izvestan revolucionarni takt i revolucionarnu energiju. Caussidière je tada bio sušti plebejac, koji je buržoaziju nagoniski mrzeo i u najvećoj meri ispoljavao sve plebejske strasti. Tek što se smestio u prefekturi, on već kuje zavere protiv lista »Le National«^[11], a da pri tom ne zanemaruje kuhinju i podrum svog prethodnika. On smesta organizuje za sebe vojničku silu, obezbeđuje za sebe list, osniva klubove, deli uloge i u prvom trenutku uopšte postupa s velikim pouzdanjem. U roku od dvadeset i četiri časa prefektura je pretvorena u tvrđavu u kojoj on može da prkosi svojim neprijateljima. Ali svi njegovi planovi ostaju ili puki projekti ili se u praksi svode na sušte plebejske šale bez rezultata. Kad su se suprotnosti zaoštrile, on deli sudbinu svoje stranke, koja neodlučno zastaje na srednokraći između ljudi oko lista »Le National« i proleterskih revolucionara kao što je Blanqui. Njegovi montanjari se cepaju; stari *bombocheurs* su

¹ trgovačkom putniku — ² Krivičnim zakonikom — ³ lakrdijaša

prevazišli njegov nivo i više se ne mogu zauzdati, dok revolucionarni deo prelazi Blanquiju. Sam Caussidière na svom zvaničnom položaju prefekta i predstavnika sve više postaje buržuj; 15. maja^[21] oprezno se uzdržava i u Skupštini se pravda na neodgovoran način; 23. juna prosto ostavlja ustanak na cedilu. Za nagradu ga, razume se, udaljuju iz prefekture i ubrzo zatim šalju u izgnanstvo.

Evo nekoliko najkarakterističnijih mesta o Caussidière-u iz Chenuevih i De la Hodde-ovih spisa.

Tek što je uveče 24. februara postavio De la Hodde-a za generalnog sekretara prefekture, Caussidière mu kaže:

»Meni su ovde potrebni solidni ljudi. Administrativni posao ići će već nekako svojim tokom; privremeno sam zadržao stare činovnike; čim budu uputili rodoljube u posao, mi ćemo ih *opustiti*. To je sporedno. Glavno je da se od prefekture načini tvrđava revolucije; obavestite naše ljude u tom smislu; neka svi dođu ovamo. Kad budemo imali hiljadu drugova jake ruke, bićemo na konju. Ledru-Rollin, Flocon, Albert i ja razumemo se u poslove, i ja se nadam da će stvar ići. »Le National« se mora oboriti. Kad se to dogodi, mi ćemo zemlju već republikanizovati, htela ona to ili ne«.

Odmah zatim došao je u posetu Garnier-Pagès, gradonačelnik Pariza, pod čije je zapovedništvo list »Le National« stavio policiju, i predložio Caussidière-u da umesto neprijatnog položaja u prefekturi radije primi mesto komandanta dvorca u Kompjenju. Caussidière mu je odgovorio onim tankim glasom kao u frule kojim je raspolagao i koji je tako čudno odudarao od njegovih širokih pleća: »Ja u Kompjenju? Nemoguće. Potrebno je da ostanem ovde. Ja tu dole imam nekoliko stotina dobroćudnih momaka koji valjano rade; očekujem još dvaput toliko. Ako vama u Gradskoj većnici nedostaje dobre volje ili hrabrosti, moći ću vam priskočiti u pomoć. Ha, ha, *la révolution fera son petit bonhomme de chemin, il le faudra bien!*¹ — »Revolucija? Ali ona je okončana!« — »Eh, ona još nije ni počela!« — Jadni gradonačelnik stajao je tu kao tikvan.« (De la Hodde str. 72.)

U najvedrije prizore koje Chenu opisuje spada prijem policijskih komesara i *officiers de paix*² kod novog prefekta, koji je baš bio za trpezom kada su se oni prijavili.

»Neka čekaju, reče Caussidière, prefekt *radi*. Radio je još dobru polovinu sata, pa onda aranžirao sceneriju za prijem gospode komesara, koji su za to vreme stajali duž velikog stepeništa. Caussidière se majestetično smestio na svojoj stolici, s velikom sabljom o boku. Dva raskalašna montanjara s ljudožderskim izrazom lica čuvala su vrata, s puškom k nozi, s lulom u ustima. Dva kapetana s isukanim sabljama stajala su s obe strane njegovog pulta. Osim toga su u salonu bili grupisani svi šefovi sekcija i republikanci koji su obrazovali njegov generalštab; svi nauružani velikim sabljama i konjičkim pištoljima, ostragušama i lovačkim puškama. Svi su pušili, i oblak dima koji je ispunjavao salon još je više zamračivao lica i davao

¹ revolucija će svoj komadić puta već prevaliti, ona će to morati da učini!
— ² činovnika gradske policije

sceni zaista stravičan izgled. Na sredini ostavljeno je prazno mesto za komesare. Svi su stavili kape na glavu, i Caussidière naredi da ih uvedu. Ti jadni komesari ništa nisu željniji ni očekivali, jer bili su izloženi grubostima i pretrnjama montanjara, koji su hteli da ih isekaju na sitne komade i skuvaju u svim mogućim umokcima. Bando vucibatina, urlali su, sad i mi vas najzad držimo u rukama! Oдавde više nećete izaći, moraćete ovde da ostavite svoju kožu! — Ulazeći u prefektov kabinet, učinilo im se da su od Scile dospeli do Haribde. Prvi koji je nogom kročio na prag kao da se za trenutak kolebao. Nije bio siguran da li treba da pođe napred ili nazad, tako mračno su svi pogledi bili upereni u njega. Najzad se osmelio, kročio korak napred i poklonio se, još jedan korak i dublji poklon, pa drugi korak i još dublji poklon. Svaki je ulazio klanjajući se duboko pred strašnim prefektom, koji je sva ta klanjanja primao hladno i ćutke, držeći šaku na balčaku sablje. Komesari su ovu čudnu predstavu posmatrali razrogačenim očima. Neki, koje je strah zbunio i koji su bez sumnje hteli da nam se dodvore, nalazili su da je slika impozantna, veličanstvena. — Mir! naredi jedan montanjar grobnim glasom. — Kad su svi bili ušli, Caussidière, koji je dotle bio nem i nepomičan, prekide ćutanje i reče svojim najstrašnijim glasom:

„Pre osam dana sve biste pre očekivali nego da na ovom mestu nadjete mene, okruženog odanim prijateljima. Oni su, dakle, danas vaši gospodari, ti republikanci od kartona, kako ste ih nekad nazivali. Vi drščete pred onima prema kojima ste na najneplemenitiji način postupali. Vi, Vassal, bili ste najpodliji seide¹ oborene vlade, najžešći progonilac republikanaca, a sad ste pali u ruke svojim najneumoljivijim neprijateljima, jer niko od ovde prisutnih nije umakao vašim progonima. Ako bih hteo da slušam pravedne žalbe koje mi upućuju, ja bih primenio represalije; ja više volim da zaboravim. Vratite se svi na svoje dužnosti; ali ako ikad čujem da ste umešali prste u bilo kakvu reakcionarnu ujdurmu, zgaziću vas kao gamad. Odlazite!

Komesari su bili prošli celu skalu straha i, zadovoljni što su se izvukli samo s jednom pridikom iz prefektovih usta, otišli su sasvim veseli. Montanjar, koji su ih sačekali dole kraj stepenica, otpratili su ih uz bučan charivari² do kraja Jerusalemske ulice. Čim je i poslednji nestao, prsnuli smo u gromoglasan smeh. Caussidière je blistao i smeja se više od svih ostalih zbog sjajne šale koju je priredio svojim komesarima.« (Chenu, str. 87—90.)

Posle 17. marta, u kojem je Caussidière imao velikog udela, rekao je Chenuju:

„Ja po svome ćefu mogu da dignem mase i da ih bacim na buržoaziju.« (Chenu, str. 140.)

Caussidière sa svojim protivnicima uopšte nikad nije doterao dalje od proste igre zastrašivanja.

Najzad, o odnosu Caussidière-a prema montanjarima Chenu veli:

¹ fanatičan pristalica, slepo oruđe — ² mačju muziku, bučno ruganje

»Kad god bih Caussidière-u govorio o izgredima koje prave njegovi ljudi, on je uzdisao, ali ruke su mu bile vezane. Većina je živela njegovim životom, on je sa njima delio bedu i radosti, mnogi su mu učinili usluge. Ako nije mogao da ih obuzda, to je bila posledica njegove sopstvene prošlosti.« (Str. 97.)

Podsećamo naše čitaoce da su ove dve knjige bile napisane u doba agitacije za izbore od 10. marta^[182]. Kakav je bio njihov uticaj pokazuju izborni rezultati — sjajna pobjeda crvenih.

III

»*Le socialisme et l'impôt*«, par *Émile de Girardin*, Paris 1850.

Postoje dve vrste socijalizma, »dobri« socijalizam i »rdavi« socijalizam.

Rdavi socijalizam, to je »*rat rada protiv kapitala*«. Njemu se na račun stavljaju sva strašila: jednaka podela zemlje, uništenje porodičnih veza, organizovana pljačka itd.

Dobri socijalizam, to je »*sloga između rada i kapitala*«. U njegovoj pratnji nalaze se otklanjanje neznanja, odstranjenje uzroka pauperizma, konstituisanje kredita, umnožavanje svojine, poreska reforma, ukratko »vladavina koja se ponajviše približava predstavi koju je čovek sebi stvorio o carstvu božjem na zemlji«.

Potrebno je poslužiti se dobrim socijalizmom da bi se ugušio rdavi.

»Socijalizam ima jednu polugu; ta poluga bila je *budžet*. Ali nedostajao mu je oslonac pa da svet podigne iz njegovog ležišta. Taj oslonac dala je revolucija od 24. februara: *opšte pravo glasa*.«

Izvor budžeta je *porez*. Dejstvo opšteg prava glasa treba, dakle, da bude njegovo dejstvo na porez. I ovim dejstvom na porez ostvaruje se »dobri« socijalizam.

»Francuska ne može da plaća više od 1200 miliona franaka godišnjeg poreza. Kako ćete izdatke svesti na taj iznos?«

»Otpre trideset i pet godina vi ste triput u dvema poveljama i jednom ustavu napisali da svi Francuzi treba da doprinesu podmirenju državnih tereta u srazmeri prema svojoj imovini. Već trideset i pet godina je ova jednakost poreza obična laž... Da pogledamo francuski poreski sistem.«

I. Zemljarina. Zemljarina *ne pogađa ravnomerno* sopstvenike zemljišta:

»Ako su dva susedna zemljišta dobila istu katastarsku procenu, njihova dva sopstvenika plaćaju isti porez, jer se ne pravi razlika između tobožnjeg i stvarnog sopstvenika,«

tj. između hipotekom opterećenog i hipotekarno nezaduženog sopstvenika.

Zatim: zemljarina *nije u srazmeri* sa porezima koji padaju na ostale vrste svojine. Kada ga je Nacionalna skupština 1790. uvela, ona se nalazila pod uticajem fiziokratske škole, koja je zemlju smatrala jedinim izvorom čistog prihoda i stoga sav poreski teret prevaljivala na sopstvenike zemljišta. Zemljarina, dakle, počiva na ekonomskoj zabludi. Pri jednakoj raspodeli poreza otpalo bi na sopstvenika zemljišta 20% njegovih prihoda, dok on sada plaća 53%.

Najzad, trebalo je da zemljarina, po svojoj prvobitnoj nameni, pogada samo sopstvenika, nikad arendatora ili zakupca. Umesto toga ona prema g. Girardinu uvek pogada arendatora i zakupca.

Ovde g. Girardin pada u ekonomsku zabludu. Ili je zakupac pravi zakupac, i onda zemljarina pogada sopstvenika ili potrošača, ali nikad njega; ili je on pod prividom zakupničkog odnosa u stvari samo sopstvenikov radnik, kao u Irskoj i često u Francuskoj, i onda će porezi nametnuti sopstveniku uvek pogadati njega, bilo kako da se nazivaju.

II. Lični porez i porez na pokretnosti. Svrha ovog poreza, koji je takođe Nacionalna skupština dekretirala 1790, bila je da pogodi pokretni kapital. Kao merilo za visinu kapitala uzimana je stanarina. Porez stvarno pogada sopstvenika zemljišta, seljaka i industrijalca, dok rentijera samo neznatno opterećuje ili uopšte ne opterećuje. On, dakle, znači potpuno izvitoperavanje namera njegovih tvoraca. Osim toga može neki milionar da stanuje u tavanskoj sobici s dve rasklimatane stolice — nepravedno itd.

III. Porez na vrata i prozore. Atentat na zdravlje naroda. Fiskalna mera protiv čistog vazduha i dnevne svetlosti.

«Bezmalopoloovina stanova u Francuskoj ima ili samo jedna vrata bez ijednog prozora ili najviše jedna vrata i jedan prozor.»

Ovaj porez prihvaćen je 24. vendémiaire-a godine VII (14. oktobra 1799) zbog prešne potrebe za novcem, samo kao privremena, izvanredna mera, ali je u načelu odbijen.

IV. Porez na patente (obrtnički porez). Porez ne na dobit, nego na obavljanje industrije. Kazna za rad. Tamo gde treba da pogodi industrijalca, većinom pogada potrošača. Uopšte je pri nametanju ovog poreza 1791. godine takođe bilo u pitanju samo zadovoljenje trenutne potrebe za novcem.

V. Registrovanje i taksa. Droit d'enregistrement^[183] potiče od François I i u početku nije imao fiskalni karakter (?). Godine 1790. proširena je prinuda registrovanja za ugovore koji su se ticali poseda, a taksa povišena. Taksa je podešena tako da su kupovina i prodaja više opterećene nego darovanja i nasledstva. Taksa je čisto fiskalni izum koji ravnomerno pogada nejednake profite.

VI. Porez na piće. Oličenje svih nepravičnosti, sputava proizvodnju, izaziva ogorčenje, najskuplji za uterivanje. (Vidi, uostalom, sv. III: 1848. do 1849, posledice 13. juna¹.)

VII. Carine. Bez plana, tradicionalno stvorena zbrka uzajamno protivrečnih, nekorisnih, za industriju štetnih carinskih stopa. Na primer, na sirov pamuk plaća se u Francuskoj na 100 kg porez od 22,50 franaka. *Passons outre*².

VIII. Trošarina [Octroi]. Nema čak ni izgovora da štiti neku nacionalnu industrijsku granu. Carina u unutrašnjosti zemlje. Prvobitno lokalni porez za sirotinju, sada uglavnom pritiskuje siromašnije klase i pogađa njihova sredstva za život. Nacionalnoj industriji suprotstavlja onoliko barijera koliko ima gradova.

Toliko Girardin o pojedinim porezima. Čitalac je svakako zapazio da je njegova kritika koliko plitka toliko i tačna. Svodi se na tri argumenta:

1. da nijedan porez nikad ne pogađa klasu koju bi prema nameri poreskih vlasti trebalo da pogodi, nego se prevaljuje na neku drugu klasu;

2. da se svaki privremeni porez ustaljuje i ovekovečuje;

3. da nijedan porez nije srazmeran imovini, pravedan, ravnomeran, razuman.

Ovi prigovori s opšteg ekonomskog gledišta protiv postojećih poreza ponavljaju se u svima zemljama. Francuski poreski sistem, međutim, ima jednu karakterističnu osobenost. Kao što su Englezi za javno i privatno pravo onaj pravi istorijski narod, to isto su za poreski sistem Francuzi — koji su inače, polazeći od opštih gledišta, sve kodifikovali, uprostiti i prekinuli s tradicijom. Girardin o tome veli:

«U Francuskoj živimo pod vladavinom gotovo svih fiskalnih procedura starog režima. *Taille*, glavarina, *aide*, *carine*, solarina, porez na kontrolu, *insinuation*, *greffe*, monopol duvana, preterani profiti u poštanskoj službi i prodaji baruta, lutrija, opštinski ili državni kuluk, prinudno davanje stana, *octrois*^[184], doprinosi za korišćenje suvozemnih i vodenih puteva, vanredni nameti — sve je to moglo da promeni ime, ali sve to u suštini postoji i dalje a niti je postalo manji teret za narod niti izvor većih prihoda za državnu blagajnu. Naš finansijski sistem uopšte ne počiva na naučnoj osnovi. On jedino odražava predanja iz srednjeg veka, koja su opet zaostavština neznačajnog i grabljivog rimskog fiskusa.»

Pa ipak su naši očevi već u Nacionalnoj skupštini prve revolucije uzviknuli:

«Mi smo digli revoluciju samo zato da porez uzmemo u svoje ruke.»

Ali ako je to stanje moglo da potraje pod carstvom, pod Restauracijom, pod Julskom Monarhijom, sad mu je kucnuo poslednji čas:

¹ Vidi u ovom tomu, str. 55–79. — ² Podimo dalje.

«Ukidanje izbornih privilegija nužno povlači za sobom ukidanje svake fiskalne nejednakosti. Moramo, dakle, ne gubeći vreme, pristupiti finansijskoj reformi, ako nećemo da na mesto nauke dođe sila . . . *Porez je gotovo jedina osnova na kojoj počiva naše društvo* . . . Socijalne i političke reforme traže se veoma daleko i veoma visoko; najvažnije su sadržane u porezu. Tražite tu, pa ćete ih naći.»

I šta sad nalazimo?

«Onako kako *mi* shvatamo porez, on treba da bude neka *premija osiguranja* koju plaćaju posednici *kako bi se osigurali od svih rizika koji bi mogli da im smetaju u posedovanju i uživanju* . . . Ta premija mora biti srazmerna i strogo precizna. Svaki porez koji nije jemstvo za neki rizik, cena za neku robu ili ekvivalent za neku uslugu mora biti ukinut — mi dopuštamo samo dva izuzetka: porez na inostranstvo (carina) i taksa na smrt (registrovanje) . . . Tako na mesto poreskog obveznika dolazi osiguranik . . . Svako ko ima interesa da plati, plaća i plaća samo onoliko koliko odgovara njegovom interesu . . . Mi idemo još i dalje i kažemo: Svaki porez nosi u sebi svoju sopstvenu osudu samim tim što nosi naziv porez, namet. *Svaki porez mora biti ukinut*, jer osobina poreza jeste da je prinudan, obeležje osiguranja je, pak, da je dobrovoljno.»

Ovu premiju osiguranja ne treba brkati s porezom na dohodak; ona je, naprotiv, porez na kapital, kao što premija osiguranja ne garantuje dohodak, nego celu glavnicu imovine. Država postupa upravo kao što postupaju osiguravajuća društva, koja hoće da znaju koliko osigurani objekt vredi, a ne šta donosi.

«Francuska nacionalna imovina ceni se na aktivu od 134 milijarde, od čega valja odbiti pasivu od 28 milijardi. Ako se budžet rashoda svede na 1200 miliona, trebalo bi, dakle, podići samo 1% od kapitala pa da se država uzdigne na nivo jednog kolosalnog uzajamnog osiguravajućeg društva.»

Od tog trenutka — *»više nema revolucije!*

«Na mesto reči *autoritet* dolazi reč *solidarnost*; *zajednički interes* postaje spona članova društva.»

Gospodin Girardin ne zadovoljava se ovim opštim predlogom, već nam u isti mah daje shemu jedne polise osiguranja ili upisnice kakvu država treba da izda svakom građaninu.

Svake godine nekadašnji poreznik izdaje osiguraniku polis, koja se sastoji «od četiri stranice veličine pasoša». Na prvoj stranici nalazi se ime osiguranika s brojem njegove imatrikulacije, uz shemu za priznanice na plaćene premije. Na drugoj stranici nalazi se podroban lični opis osiguranika i njegove porodice, uz tačno overenu detaljnu sopstvenu procenu njegove ukupne imovine; na trećoj stranici državni budžet s opštim bilansom Francuske, a na četvrtoj razni više ili manje korisni statistički podaci. Ta polisa služi kao pasoš, kao biračka karta, kao putnica za radnike itd. Registri o tim polisama pak služe državi za sastavljanje četiri velike knjige, velike knjige stanovništva, velike

knjige vlasništva, velike knjige javnog duga i velike knjige hipotekarnog duga, koje zajedno sadrže potpunu statistiku o svim izvorima Francuske.

Porez je, dakle, samo još premija koju osiguranik plaća da bi mu se odobrio udeo u sledećim preimućstvima: 1. u pravu na javnu zaštitu, besplatnom pravosuđu, besplatnom korišćenju verskih obreda, besplatnoj nastavi, kreditu na zalogu, štedioničnoj penziji; 2. oslobođenju od vojne obaveze u doba mira; 3. zaštiti od bede; 4. odšteti za gubitke usled požara, poplave, grada, stočnih zaraza, brodoloma.

Još da napomenemo da g. Girardin sve izdatke za oštete koje država ima da plaća osiguranicima za gubitke, hoće da pokrije raznim novčanim kaznama itd., prinosima državnih dobara i prihodima od taksa za registrovanje i carinu, koje i dalje zadržava, kao i od državnih monopola.

Poreska reforma je omiljen predmet svih radikalnih buržuja, specifični element svih buržoaskih privrednih reformi. Od najstarijih srednjovekovnih čifta do modernih engleskih pristalica slobodne trgovine glavna borba vrti se oko poreza.

Poreska reforma smera ili na ukidanje tradicionalno nasledjenih poreza koji sputavaju razvitak industrije, na pojednjenje državne uprave ili na ravnomerniju raspodelu. Buržuj utoliko reвноsnije juri za himeričnim idealom jednake raspodele poreza ukoliko mu on u praksi dalje izmiče iz ruku.

Odnosi raspodele koji počivaju neposredno na buržoaskom načinu proizvodnje, odnosi između najamnine za rad i profita, profita i kamate, zemljišne rente i profita, mogu porezom da budu u najboljem slučaju modifikovani u sporednim tačkama, ali nikad ugroženi u svojoj osnovi. Sva ispitivanja i raspravljanja o porezu pretpostavljaju većiti opstanak tih buržoaskih odnosa. Čak i ukidanje poreza moglo bi samo da ubrza razvoj buržoaske svojine i njenih protivrečnosti.

Porez može pojedine klase da povlašćuje, a druge naročito da pritiskuje, kako to vidimo, na primer, pod vladavinom novčane aristokratije. On upropašćuje jedino srednje slojeve društva, slojeve koji stoje između buržoazije i proletarijata, čiji položaj ne dopušta da se poreski teret prebaci na neku drugu klasu.

Proletarijat biva svakim novim porezom potiskivan za jedan stepen niže; ukidanje nekog starog poreza ne povisuje radnu najamninu, nego profit. U revoluciji može porez povećavan do ogromnih razmera da posluži kao jedan oblik napada na privatnu svojinu; ali čak i tada mora da tera dalje do novih, revolucionarnih mera ili na kraju da odvede natrag u stare buržoaske odnose.

Smanjenje, pravičnija raspodela poreza itd. itd., to je banalna *buržoaska reforma*. Ukidanje poreza, to je *buržoaski socijalizam*. Taj buržoaski socijalizam obraća se osobito industrijskim i trgovačkim srednjim staležima i seljacima. Krupna buržoazija, koja već sada živi

u svom najboljem svetu, prezrivo odbija, razume se, utopiju jednog najboljeg sveta.

Gospodin Girardin ukida porez pretvarajući ga u premiju osiguranja. Članovi društva osiguravaju uzajamno, uz plaćanje izvesnih procenata, svoju imovinu od požara i poplave, grāda i bankrotstva, od svih mogućih rizika koji u današnje vreme ometaju buržoaziju da mirno uživa. Godišnji doprinos ne utvrđuju svi osiguranici zajedno, nego ga određuje svaki pojedinac sâm. On lično procenjuje svoju imovinu. Krize u trgovini i zemljoradnji, masovni gubici i bankrotstva, svi potresi i obrti u egzistenciji buržoazije, koji se javljaju kao epidemije otkako je uvedena moderna industrija, cela poetska strana buržoaskog društva iščezava. Ostvaruju se opšta bezbednost i opšte osiguranje. Buržuj je dobio pismenu potvrdu od države da ni pod kakvim okolnostima ne može da bude upropašćen. Sve mračne strane postojećeg sveta su uklonjene, sve njegove svetle strane nastavljaju da postoje još sjajnije; ukratko: ostvarena je vladavina »koja se ponajviše približava predstavi koju je buržuj sebi stvorio o carstvu božjem na zemlji«. Umesto autoriteta — solidarnost; umesto prinude — sloboda; umesto države — upravni odbor — i pronađeno je Kolumbovo jaje, matematički tačan doprinos svakog »osiguranika« prema njegovoj imovini. Svaki »osiguranik« nosi u svojim grudima potpunu ustavnu državu, izgrađenu dvodomni sistem. Bojazan da državi ne plati previše i buržoaska opozicija u parlamentu gone ga da u prijavi navede suviše nisku procenu svoje imovine. Zainteresovanost za očuvanje svog poseda, konzervativni element u Gornjem domu, čini ga sklonim da imovinu preceni. Iz konstitucionalne igre tih suprotnih smerova nužno proističe prava ravnoteža sila, strogo tačno navođenje imovine, egzaktna srazmernost doprinosa.

Neki Rimljanin je želeo da mu je kuća od stakla, kako bi svaki njegov postupak bio svima na vidiku. Buržuj ne želi da mu je kuća od stakla nego da takva bude kuća njegovog suseda. I ta želja se ispunjava. Na primer: neki buržuj hoće da dobije od mene pozajmicu ili da se sa mnom uortači. Ja tražim njegovu polisnu, i u njoj nalazim njegovu potpunu detaljnu ispovest o svim njegovim građanskim prilikama, zajemčenu njegovim dobro shvaćenim interesom i potpisanu od upravnog odbora osiguranja. Prosjak zakuca na moja vrata i traži milostinju. Neka pokaže polisnu. Buržuj mora da zna hoće li milostinju dati čoveku kome ona treba. Uzimate kućnog slugu, uvodite ga u svoj dom, prepuštate se slučaju na milost i nemilost: neka pokaže polisnu!

•Koliki se brakovi sklapaju a da ni jedna ni druga strana nema tačnu predstavu o stvarnoj imovini koja se unosi u bračnu zajednicu niti o tome da li su njihova očekivanja preterana:

Neka pokažu polisnu!

Razmena tananih duša ograničiće se u budućnosti na razmenu obrostranih polisa. Tako će nestati podvaljivanja, koje u današnje vreme sačinjava slast i muku života, i carstvo istine ostvariće se u pravom smislu reči. Štaviše:

«U sadašnjem sistemu sudovi staju državu oko 7 1/2 miliona, u našem sistemu doneće joj prestupi prihode umesto troškova, jer se oni svi pretvaraju u novčane kazne i odštetu — kakva sjajna zamisao!»

U ovom najboljem svetu sve donosi profit: zločini prestaju, a prestupi donose novac. Najzad, budući da je u ovom sistemu svojina zaštićena od svih rizika, a država je samo još neko opšte osiguranje svih interesa, radnici su stalno zaposleni: »Više nema revolucije!«

Ako za buržuja to nije dobro,
Onda ne znam šta je bolje!

Buržoaska država nije ništa drugo do uzajamno osiguranje buržoaske klase od pojedinih njenih članova kao i od eksploatisane klase, osiguranje koje mora da postaje sve skuplje i tobože sve samostalnije u odnosu na buržoasko društvo, jer pritezanje eksploatisane klase biva sve jače. Promena naziva niukoliko ne menja uslove tog osiguranja. Tobožnju samostalnost koju g. Girardin u jednom trenutku pripisuje pojedincima u odnosu na osiguranje, on sâm mora odmah potom opet da napusti. Onaj ko svoju imovinu prenisko procenjuje navlači kaznu na sebe: blagajna osiguranja otkupljuje njegovo vlasništvo po navedenoj vrednosti, a nagrađivanjem čak izaziva denuncijacije. I više od toga: ko svoju imovinu radije uopšte ne osigurava, proglašava se čovekom izvan društva, prosto van zakona. Društvo, naravno, ne može trpeti da se u njegovom krilu obrazuje jedna klasa koja se buni protiv uslova njegovog opstanka. Prinuda, autoritet, birokratsko mešanje koje Girardin baš hoće da ukloni, opet se vraćaju u društvo. Ako on u jednom trenutku nije uzimao u obzir uslove buržoaskog društva, učinio je to samo zbog toga da bi se zaobilaznim putem vratio na njih.

Iza ukidanja poreza krije se ukidanje države. Ukidanje države za komuniste ima samo taj smisao što ono predstavlja nužan rezultat ukidanja klase, čime sama po sebi otpada potreba za organizovanom vlašću jedne klase radi držanja u potčinjenosti ostalih klasa. U buržoaskim zemljama ukidanje države znači svodenje državne vlasti u granice koje ona ima u Severnoj Americi. Tu su klasne suprotnosti još nepotpuno razvijene; klasni sukobi svaki put se zataškavaju odlaskom suvišnog proleterskog stanovništva na Zapad; intervencija državne vlasti, na Istoku svedena na minimum, na Zapadu uopšte ne postoji. U feudalnim zemljama ukidanje države znači ukidanje feudalizma i uspostavljanje obične buržoaske države. U Nemačkoj se iza toga krije ili kukavičko bežanje od borbe koja neposredno predstoji, ili neodmereno šarlatansko naduvavanje *buržoaske* slobode do apsolutne nezavisnosti

i samostalnosti *pojedince*, ili, najzad, ravnodušnost buržuja prema svakom obliku države, pod pretpostavkom da se buržoaski interesi ne sputavaju u njihovom razvoju. Što se to ukidanje države »u višem smislu« propoveda na ovako budalast način, za to, naravno, nisu krivi berlinski Stirneri i Faucher. La plus belle fille de la France ne peut donner que ce qu'elle a.¹

Ono što od osiguravajućeg društva g. Girardina preostaje to je *porez na kapital*, za razliku od poreza na prihod i umesto svih ostalih poreza. Kapital g. Girardina ne ograničava se na kapital uložen u proizvodnju, on obuhvata svu pokretnu i nepokretnu imovinu. Ovaj porez na kapital on veliča ovako:

»To je Kolumbovo jaje, piramida koja stoji na osnovi, a ne na vrhu, reka koja prokopava svoje sopstveno korito, revolucija bez revolucionara, napredak bez nazatka, kretanje bez guranja, najzad, to je jednostavna zamisao i pravi zakon.«

Od svih vašaarskih reklama koje je g. Girardin ikad pravio — a, kao što je poznato, njihov je broj neizmeran — ovaj prospekt poreza na kapital svakako je majstorsko delo.

Uostalom, porez na kapital kao jedini porez ima svojih preimućstava. Svi ekonomisti, osobito Ricardo, dokazali su korisnost jednog jedinog poreza. Porez na kapital kao jedini porez uklanja jednim udarcem brojno i skupo osoblje dosadašnje poreske uprave, ponajmanje zahvata u redovan tok proizvodnje, prometa i potrošnje i jedini od svih poreza pogađa kapital koji se ulaže u proizvodnju luksuznih predmeta.

Ali kod g. Girardina porez na kapital ne ograničava se samo na ovo. On ima još sasvim osobita dobrotvorna dejstva.

Kapitali iste veličine moraće državi da plaćaju iste postotke poreza, bez obzira na to da li donose 6%, 3% ili nikakav prihod. To ima za posledicu da se neaktivni kapitali stave u pokret, dakle povećava masa produktivnih kapitala, a već delatni još jače napregnu, tj. u manjem vremenskom razmaku proizvedu više. Rezultat i jednog i drugog jeste pad profita i kamatne stope. Gospodin Girardin tvrdi, naprotiv, da će profit i kamata onda *porasti* — pravo privredno čudo. Pretvaranje neproduktivnih kapitala u produktivne i rastuća produktivnost kapitala uopšte ubrzali su i pojačali tok razvoja industrijskih kriza i snizili profit i kamatnu stopu. Porez na kapital može samo da ubrza taj proces, pooštri krize i time povećava nagomilavanje revolucionarnih elemenata. — »Više nema revolucija!«

Drugo čudotvorno dejstvo poreza na kapital, po g. Girardinu, bilo bi u tome što bi kapitale s malo unosnih zemljišnih poseda odvlačio u unosniju industriju, cenu zemljišta oborio, koncentrisanje zemljišnog poseda, veliku englesku kulturu i time celu razvijenu englesku industriju presadio u Francusku. Na stranu to što bi onda i ostali

¹ Najlepša devojka Francuske može da dâ samo ono što ima.

uslovi engleske industrije takođe morali da se usele u Francusku, g. Girardin tu pada u sasvim čudne zablude. Zemljoradnja u Francuskoj ne pati od preobilja kapitala, nego od njegove nestašice. Ne odvlačenjem kapitala od zemljoradnje, nego, naprotiv, prebacivanjem industrijskog kapitala u zemljišne posede ostvarene su engleska koncentracija i engleska zemljoradnja. Cena zemljišta daleko je viša u Engleskoj nego u Francuskoj; ukupna vrednost engleskog zemljišnog poseda bezmalo dostiže visinu celokupnog francuskog nacionalnog bogatstva, po Girardinovoj proceni. Cena zemlje u Francuskoj morala bi, dakle, sa koncentracijom ne samo da ostane nepromenjena nego, naprotiv, i da poraste. Koncentracija zemljišnog poseda u Engleskoj uz to je potpuno odnela čitave generacije stanovništva. Ista koncentracija kojoj bi porez na kapital bržim upropašćivanjem seljaka svakako doprineo, u Francuskoj bi ove velike mase seljaka oterala u gradove i učinila revoluciju samo utoliko neminovnijom. I najzad, ako je u Francuskoj već otpočeo zaokret od parcelisanja ka koncentraciji, u Engleskoj veliki zemljišni posed džinovskim koracima ide u susret svom ponovnom usitnjavanju i nepobitno dokazuje da se zemljoradnja mora neprestano vrteti u ovom kružnom kretanju između koncentrisanja i rascepkavanja zemlje, dokle god uopšte postoje buržoaski odnosi.

Dosta o tim čudima. Pređimo na kredit na zalogu.

Kredit na zalogu najpre se otvara samo zemljišnom posedu. Država izdaje hipotekarne obveznice koje potpuno odgovaraju novčanicama, jedino što jemstvo za njih nije gotovina ili plemeniti metal u šipkama, nego zemlja. Te hipotekarne obveznice daje država zaduženim seljacima u vidu predujma uz 4% kamate, kako bi njima namirili svoje hipotekarne poverioce; umesto privatnog poverioca sada država drži hipoteku na dotično zemljište i konsoliduje dug tako da on nikad ne može zahtevati njen povraćaj. Celokupno hipotekarno dugovanje u Francuskoj penje se na 14 milijardi. Girardin, doduše, računa na izdavanje hipotekarnih obveznica samo na 5 milijardi; ali umnožavanje papirnog novca za toliku sumu bilo bi dovoljno da papirni novac potpuno obezvređi, a ne da kapital pojeftini. Pri tom se Girardin ne usuđuje da tom novom papiru odredi prinudan kurs. Da bi se obezvređenje izbeglo, on imaocima tih obveznica predlaže da ih al pari¹ zamene državne obveznice od po 3%. Transakcija se, dakle, završava ovako: seljak koji je ranije plaćao 5% kamate i 1% prepisne, obnovne itd. dažbine, plaća samo još 4%, dobija, dakle, 2%; država uzima zajam po 3% i daje ga po 4%, dobija, dakle, 1%; bivši hipotekarni poverilac, koji je ranije dobijao 5%, primoran je pretećim obezvređenjem hipotekarnih obveznica da zahvalno primi 3% koje mu država nudi; on, dakle, gubi 2%. Osim toga seljak ne mora da isplati svoje dugovanje, a poverilac nikad ne može da naplati svoje potraživanje od države. Posao se, dakle, svodi na direktno, hipotekarnim obveznicama slabo

¹ po nominalnoj vrednosti

prikriveno pljačkanje hipotekarnih poverilaca za 2% od 5. Dakle, jedini put kada g. Girardin, osim poreza, hoće da izmeni i same društvene odnose, on je primoran da izvrši direktan napad na privatnu svojinu, mora da postane revolucionar i da napusti celu svoju utopiju. A taj napad čak i ne potiče od njega. On ga je pozajmio od nemačkih komunista, koji su posle februarske revolucije prvi zahtevali pretvaranje hipotekarnog duga u dugovanje državi^[185], dabome na sasvim drugi način nego g. Girardin, koji je čak ustao protiv toga. Karakteristično je da g. Girardin, kad jedini put predlaže neku donekle revolucionarnu meru, nema smelosti da postavi išta drugo do palijativ, koji bi razvoj parcelisanja u Francuskoj učinio samo još hroničnijim, mogao da ga vrati unazad za svega nekoliko decenija, pa da najzad opet dovede do današnjeg stanja.

Jedino što je čitaocu u celom Girardinovom izlaganju verovatno nedostajalo, to su *radnici*. Ali buržoaski socijalizam svuda podmeće pretpostavku *da se društvo sastoji od samih kapitalista*, pa da potom, polazeći s tog stanovišta, uzmogne rešiti pitanje koje iskrsava između kapitala i najamnoga rada.

Objavljuje se prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 255—291.

Karl Marx — Friedrich Engels

Pregled^[140]

[Mart—april 1850]

(Zbog nedostatka prostora mesečni pregled je morao da izostane iz prošle sveske. Iz tog pregleda naknadno dajemo samo deo koji se odnosi na Englesku.)

Kratko vreme pred proslavu godišnjice februarske revolucije, kada je Carlier naredio da se poseku drveta slobode, list »Punch«^[186] doneo je crtež jednog drveta slobode čije su lišće bajoneti a plodovi bombe, i naspram tog francuskog drveta slobode sa koga strče bajoneti posebna pesma opeva drvo engleske slobode koje nosi jedino solidne plodove: funte, šilinge i pense. Ali ta srdita pisarnička dosetka gubi se u poređenju s bezgraničnim izlivima besa u kojima »The Times«^[3] posle 10. marta bljuje jed na pobeđe »anarhije«. Reakcionarna stranka u Engleskoj, kao u svim zemljama, oseća udarac izveden u Parizu kao da je pogodio direktno nju.

Ali ono što »red« u Engleskoj zasad najviše ugrožava nisu opasnosti koje potiču iz Pariza, već nove, sasvim neposredne posledice reda, plod onog engleskog drveta slobode: *kriza u trgovini*.

Mi smo već u svom januarskom »Pregledu« (sv. II)¹ ukazali na približavanje te krize. Više okolnosti je nju ubrzalo. Pre poslednje krize od 1845. prekobrojni kapital našao je oticalište u železničkim špekulacijama. Hiperprodukcija i hiperšpekulacija u oblasti železnica dostigle su, međutim, takav stupanj da se posao sa železnicama čak ni za vreme prosperiteta 1848/49. nije više oporavio, pa i akcije najsolidnijih preduzeća te vrste još stoje izvanredno nisko. Niske cene žitarica i izgledi žetve 1850. takođe nisu pružali povoljne mogućnosti za ulaganje kapitala, a razne državne obveznice podlegale su suviše izuzetnom riziku da bi mogle postati predmet krupne špekulacije.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 177—187.

Tako je prekobrojni kapital u razdoblju prosperiteta našao svoje uobičajene odvodne kanale zapušene. Preostajalo mu je jedino da se sav baci na industrijsku proizvodnju i na špekulaciju kolonijalnom robom kao i presudnim sirovinama industrije, pamukom i vunom. Budući da je na taj način veliki deo kapitala, inače upotrebljavan u druge svrhe, neposredno priticao industriji, morala je, razume se, industrijska proizvodnja izvanredno brzo da raste i s njom da se znatno ubrza prezasićenost tržišta, dakle izbijanje krize. Već sada se javljaju prvi simptomi krize u najznačajnijim granama industrije i špekulacije. Već četiri nedelje je odlučujuća industrijska grana, pamučna industrija, u punoj depresiji, a u njenom okviru opet stradaju glavne grane — ponajviše pređenje i tkanje prostih materija. Pad cena prediva i prostih vrsta pamučnog platna već je daleko isprednjačio padu cena sirovog pamuka. Proizvodnja se smanjuje: fabrike gotovo bez izuzetka rade samo još kratko vreme. Računalo se na trenutno oživljavanje industrijske delatnosti usled prolećnih porudžbina s Kontinenta; ali dok su već ranije dati nalozi za unutarnje tržište, za Istočnu Indiju i Kinu, za Levant, velikim delom opet opozvani, zbog nesigurnih političkih prilika skoro su sasvim izostale kontinentalne porudžbine, koje su uvek mogle da obezbede rad za dva meseca. — U industriji vune pokazuju se ovde-onda simptomi po kojima se može naslutiti skori kraj ovog sada još prilično »zdravog« posla. Proizvodnja gvožđa takode pati. Proizvođači smatraju da je skori pad cena neminovan i nastoje da preneglo padanje uspore međusobnim udruživanjem. Toliko o stanju industrije. Da pređemo na špekulaciju. Cene pamuka padaju delimično usled novih pojačanih dovoza, delimično usled depresije u industriji. Isti je slučaj s kolonijalnom robom. Dovoz raste, potrošnja na unutarnjem tržištu opada. U poslednja dva meseca prispelo je u Liverpul samo čaja 25 brodskih tovara. Potrošnja kolonijalne robe, čak i za vreme prosperiteta gušena očajnim stanjem zemljoradničkih oblasti, utoliko teže oseća pritisak koji sada zahvata i industrijske oblasti. Već je jedna od najznačajnijih trgovačkih kuća u Liverpulu koja je trgovala kolonijalnom robom podlegla ovoj iznenadnoj reperkusiji.

Dejstva krize koja sada nastaje u trgovini biće znatnija nego u bilo kojoj ranijoj krizi. Ona se podudara s krizom u zemljoradnji koja je otpočela s ukidanjem carine na žito u Engleskoj i zbog poslednjih dobrih žetvi samo još porasla. Engleska prvi put doživljuje *istovremeno* jednu *industrijsku krizu* i jednu *krizu u zemljoradnji*. Ta engleska dvostruka kriza biće u isti mah predstojećim potresima na Kontinentu ubrzana, proširena, lakše zapaljiva, a kontinentalne revolucije dobiće usled reperkusije engleske krize na svetsko tržište neuporedivo izrazitije socijalističko obeležje. Poznato je da nijedna evropska zemlja ne biva tako neposredno, u takvom obimu i s takvom snagom pogodena dejstvima engleskih kriza kao baš Nemačka. Razlog je prost: Nemačka je najveće kontinentalno tržište za Englesku, a glavni nemački izvozni

artikli vuna i žito nalaze u Engleskoj najveću prođu. Istorija kao da uživa u epigramu upućenom prijateljima reda: da se u isti mah radne klase bune zbog nedovoljne potrošnje, a više klase bankrotiraju zbog suviše proizvodnje.

Vigovci su, razume se, prve žrtve krize. Kao što je bivalo dosad, oni će ispustiti iz ruku kormilo države čim se digne bura koja preti. I ovog puta će zauvek reći zbogom kancelarijama u Downing Street-u. Možda će im u prvi mah slediti jedan torijevski kabinet kratka veka; ali tlo će se pod njim zatresti, sve opozicione stranke ujedinice se protiv njega, predvođene industrijalcima. Ovi ne mogu da suprotstave krizi takvo popularno opšte sredstvo kao što je bilo ukidanje zakonâ o žitu. Primorani su da podu dalje, bar do parlamentarne reforme. To znači da će stupiti na političku vlast, koja im ne može izmaći, pod uslovima koji će proletarijatu otvoriti kapije parlamenta, njegove zahteve staviti na dnevni red Donjeg doma i Englesku silovito ubaciti u evropsku revoluciju.

*

Ovim, pre mesec dana napisanim, beleškama o krizi koja nastaje u trgovini imamo malo šta da dodamo. Trenutno poboljšanje poslova koje redovno nastaje u proleće najzad je nastupilo i ovog puta, ali uvek u manjoj meri nego obično. Francuska industrija, koja pretežno isporučuje lake letnje tkanine, izvukla je iz toga osobitu dobit; ali i u u Mančestru, Glazgovu i Vest-Rajdingu stigle su veće porudžbine. To trenutno oživljavanje industrije u proleće nastaje, uostalom, svake godine i samo malo zaustavlja razvoj krize.

I u Istočnoj Indiji nastupio je trenutni porast prometa. Povoljnije stanje kursa u odnosu na Englesku dopustilo je prodavcima da jedan deo svojih zaliha rasprodaju po dosadašnjim cenama, i bombajsko tržište je time unekoliko rasterećeno. I ovo trenutno i lokalno poboljšanje poslova spada u one slučajeve koji se, osobito na početku svake krize, s vremena na vreme dešavaju i na opšti tok njenog razvoja neznatno utiču.

Nasuprot tome, stigle su iz Amerike vesti koje tamošnje tržište opisuju kao potpuno zagušeno. A američko tržište je u najvećoj meri odlučujuće. S pretrpanošću američkog tržišta, sa zastojom u poslovima i s padom cena u Americi počinje prava kriza, počinje neposredno, brzo i nezaustavljivo povratno dejstvo na Englesku. Da podsetimo samo na krizu iz 1837. Jedan jedini artikal skače u Americi neprekidno: zapisi državne blagajne Sjedinjenih Država, jedina državna obveznica koja kapitalu naših evropskih prijatelja reda pruža sigurno pribežište.

Posle stupanja Amerike u unazadno kretanje izazvano hiperprodukcijom možemo očekivati da će se kriza u predstojećem mesecu

razvijati nešto brže nego dosad. Politička zbivanja na Kontinentu takođe gone, iz dana u dan sve više, na neku odluku, i ono podudaranje trgovinske krize i revolucije, o kojem je u ovom »Pregledu« već više puta bilo reči¹, postaje sve neizbežnije. Que les destins s'accomplissent!²

Naslov originala: *Revue*

Napisano 18. aprila 1850.

Prvi put objavljeno u časopisu
»Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische
Revue«, Viertes Heft, April 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 292—295.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 194—202. — ² Neka se ispune sudbine (Neka bude ono što biti mora)!

Karl Marx

Louis-Napoléon i Fould

Naši čitaoci se sećaju da smo u prethodnoj svesci pokazali kako je finansijska aristokratija u Francuskoj ponovo došla na vlast¹. Tom prilikom ukazali smo na udruživanje Louis-a-Napoléona i Fould-a za sprovođenje unosnih berzanskih špekulacija. Već je i ranije bilo upadljivo kako su posle Fould-ovog ulaska u kabinet neprestani novčani zahtevi Louis-a-Napoléona upućivani Zakonodavnoj skupštini odjednom prestali. Od poslednjih izbora, međutim, na videlo su izišle činjenice koje bacaju veoma jarku svetlost na izvore dohodaka predsednika Bonaparte. Evo samo jednog primera.

Mi ćemo se u svom izlaganju pozivati uglavnom na »La Patrie«, časni list Union électorale^[187], čiji je vlasnik, bankar Delamarre, i sâm jedan od najkrupnijih igrača na pariskoj berzi.

U vezi s izborima od 10. marta bila je organizovana velika špekulacija à la hausse². Gospodin Fould nalazio se na čelu intrige, u kojoj su učestvovali prvaci prijateljâ reda; kamarila g. Bonaparte kao i on lično uložili su u to znatne iznose.

Sedmog marta troprocentne obveznice skočile su za 5 santima, a petoprocentne obveznice za 15 santima; list »La Patrie« je, naime, bio objavio rezultat prethodnih izbora prijateljâ rada. Ali to povišenje izgledalo je našim špekulantima suviše neznatno; trebalo je vatru još raspiriti. List »La Patrie« od 8. marta, koji je izišao uoči toga dana uveče, saopštava, dakle, u svom berzanskom izveštaju da nema ni najmanje sumnje u pobedu Stranke reda. List kaže između ostalog:

«Mi svakako nećemo zameriti kapitalistima zbog njihove uzdržljivosti; međutim, ako uopšte postoje okolnosti u kojima je sumnja nedopuštena, onda je to ovde, posle rezultata dobijenog na prethodnim izborima.»

Da bi se ocenio uticaj berzanskih izveštaja i obaveštenja objavljenih u listu »La Patrie« uopšte na berzu, mora se znati da je taj list

¹ Vidi u ovom tomu, str. 55–79. — ² na skok kurseva

pravi monitor sadašnje vlade i da *pre* lista »Le Moniteur«^[14] dobija zvanične vesti. Međutim, špekulacija ovog puta nije uspjela.

Osmog marta saznaje se za neka glasanja u vojsci koja su ispala povoljna za partiju crvenih, i kursevi odmah padaju. Paničan strah kao da je zavladao špekulantima; sad valja upotrebiti sva sredstva. Berzanski izveštaji lista »La Patrie« brane položaj; celokupna štampa Union électorale šalje se u borbu; o nekim nepravilnostima u beznačajnim glasanjima raspravlja se emfatično; jedan list objavljuje na uvodnom mestu ishod glasanja u jednom puku koji je glasao za monarhiju; prisiljeni na to, republikanski listovi najzad donose nekoliko zvaničnih demantija, koji se dva-tri dana docije pokazuju kao isto tolike laži.

Ti udruženi pokušaji uspevaju 9. marta da na početku berzanskog sastanka izazovu mali skok državnih obveznica, koji, međutim, ne traje dugo. Kurs je prilično nizak do 2 časa i petnaest minuta; od tog trenutka neprekidno raste do završetka berzanskog sastanka.^[188] Uzroke ovog naglog preokreta list »La Patrie« je sâm izbrbljao ovako:

«Tvrđi se da su neki špekulanti, veoma zainteresovani za ovo povišenje, zaključili znatne otkupe pred kraj sastanka, kako bi odobrovoljili duhove u unutrašnjosti u trenutku izbora i pomoću poverenja koje bi tamo ovladalo ljudima izazvali nove kupovine koje bi neminovno još više podigle kurseve.»

Ta operacija iznosila je više miliona; njen uspeh je bilo to da su troprocentne obveznice skočile za 40 santima, a petprocentne obveznice za 60 santima.

Jasno je, dakle, ovo: bilo je špekulanata koji su, zainteresovani za povišenje, u presudnom trenutku zaključili nove znatne otkupe kako bi izazvali nov skok kurseva. Ko su bili ti špekulanti? Neka odgovore činjenice.

Jedanaestog marta pad kurseva na berzi. Svi pokušaji špekulanata su nemoćni pred kolebanjem izbornog rezultata.

Dvanaestog marta nov, znatan pad, jer je rezultat izbora bezmalo već poznat i gotovo je izvesno da trojica socijalističkih kandidata imaju impozantnu većinu. Špekulanti à la hausse preduzimaju tad jedan očajnički pokušaj. Listovi »La Patrie« i »Le Moniteur du Soir« objavljuju, pod naslovom zvaničnih telegrafskih izveštaja, izborne rezultate iz unutrašnjosti, koji su prosto izmišljeni. Taj manevar postiže uspeh. Uveče, kod Tortonija^[189], slab skok kurseva. Valja, dakle, samo još i dalje raspirivati vatru. »La Patrie« štampa sledeću vest:

«Prema dosad poznatim rezultatima glasanja, građanin De Flotte ima većinu od svega 341 glasa u odnosu na građanina J. Foya. Ovaj izborni rezultat može još da bude odlučan u korist našeg kandidata glasanjima mobilne žandarmerije. — Saznajemo da će vlada *sutra* podneti Skupštini dva zakona o štampi i o zborovima birača i zatražiti da se oni hitno usvoje.»

Druga vest bila je lažna; tek posle dugog oklevanja, dugotrajnog savetovanja sa šefovima Stranke reda i posle jedne promene u kabi-

netu odlučila se vlada da te zakone podnese Skupštini. Prva vest bila je još drskija laž; u istom trenutku kada je ona objavljena u listu »La Patrie«, vlada je telegramom obavestila departmane da je De Flotte izabran.

Međutim, smicalica je uspela; obveznice su skočile za 1 franak i 35 santima, i gospoda špekulanti ostvarili su dobit između 3 i 4 miliona. »Prijateljima svojine« zaista se ne može zameriti ako nastoje da se svog fetiša u interesu reda i društva dočepaju u što većoj količini.

Usled ovog uspešnog dodge¹ postali su gospoda špekulanti toliko obesni da su odmah preduzeli nove otkupe u ogromnim razmerama i time podstakli mnoge druge kapitaliste da takođe kupuju. Prepad beše toliko izrazit da su čak i verovatni profiti u toj transakciji opet bili predmet nagadanja na berzi. Tad je ujutro 15. marta došao poražavajući udarac, proglašavanje Carnot-a, De Flotte-a i Vidala za narodne predstavnike; kursevi su naglo i nezadrživo pali, a poraz naših špekulanata nije se više mogao zaustaviti nikakvim lažnim vestima i telegrafskim izmišljotinama.

Naslov originala:

Louis-Napoléon und Fould

Prvi put objavljeno u časopisu

•Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, Viertes Heft, April 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 296—298.

¹ marifetluka

Karl Marx — Friedrich Engels

Gottfried Kinkel

Mlitavost koja vlada u nemačkoj tobože revolucionarnoj stranci tolika je da stvari koje bi u Francuskoj ili Engleskoj izazvale opštu buru, u Nemačkoj prolaze a da se niko i ne čudi što takve stvari ovde nailaze čak i na opšte odobravanje. Gospodin Waldeck pred porotnicima opširno dokazuje pomoću svedoka da je uvek bio dobar konstitucionalist, pa ga berlinski demokrati u trijumfu voze kući. Gospodin Grün u Trijeru, na javnoj sudskoj raspravi, odriče se revolucije na najgluplji način, a narod u sudnici okreće leđa osuđenim proleterima, kako bi klicao tom industrijalcu oslobođenom krivice.^[145]

Nov primer onog što je u Nemačkoj moguće pruža odbrambeni govor koji je g. Gottfried Kinkel 4. avgusta 1849. održao pred ratnim sudom u Raštatu i objavio u berlinskom listu »Abend-Post« od 6. i 7. aprila ove godine.

Mi unapred znamo da ćemo izazvati opšte ogorčenje sentimentalnih varalica i demokratskih deklamatora javno iznoseći pred našu partiju taj govor »zatvorenika« Kinkela. Prema tome smo mi potpuno ravnodušni. Naš je zadatak bezobzirna kritika, još mnogo bezobzirnija prema tobožnjim prijateljima nego prema otvorenim neprijateljima; i držeći se ovog našeg stava, mi se sa zadovoljstvom odričemo jeftine demokratske popularnosti. Svojim napadom mi niukoliko ne pogoršavamo položaj g. Kinkela; mi ga iznoseći ovo predajemo *amnestiji*, potvrđujući njegovo priznanje da nije čovek za kojeg ga, kažu, drže i izjavljujući da je dostojan ne samo da bude amnestiran nego čak i da stupi u prusku državnu službu. Uz to, govor je objavljen. Mi svojoj partiji otkrivamo ceo taj akt i ovde donosimo samo najeklatantnija mesta.

»I nikad nisam imao nikakvu *komandu*, pa nisam ni odgovoran za postupke drugih. Jer ja se ograđujem od svakog povezivanja mog rada sa prljavštinom i blatom koje je, znam, na žalost na kraju prionulo za ovu revoluciju.«

Budući da je g. Kinkel »kao redov stupio u bezansonsku četu« i budući da ovde izaziva pozorenje prema svim komandirima, zar

nije bila njegova dužnost da tu izuzme bar svog neposrednog pretpostavljenog, Willicha?

«Ja nikad nisam služio u vojsci, pa nisam ni prekršio vojničku zakletvu, ni primenio protiv svoje otadžbine vojnička znanja koja bih tako stekao u službi svoje otadžbine.»

Zar to nije bila direktna denuncijacija zatvorenih bivših pruskih vojnika Jansena i Bernigaua, koji su ubrzo potom streljani, zar to nije bilo potpuno priznavanje smrtne presude izrečene već streljanom Dortuu?

Tako g. Kinkel potkazuje ratnom sudu osim toga i svoju sopstvenu stranku, govoreći o planovima za ustupanje leve obale Rajne Francuskoj i izjavljujući da je on lično čist od tih zločinačkih planova. Gospodin Kinkel veoma dobro zna da je o prisajedinjenju Rajnske pokrajine Francuskoj bilo reči jedino u tom smislu da će Rajnska pokrajina u presudnoj borbi između revolucije i kontrarevolucije bezuslovno prići revolucionarnoj strani, bilo da tu stranu predstavljaju Francuzi ili Kinezi. On isto tako ne propušta da, za razliku od divljih revolucionara, ukaže na svoju blagu narav, koja mu omogućuje da s jednim Arndtom i drugim konzervativcima kao *čovek*, mada ne i kao partijac, bude potpuno saglasan.

«Moja je krivica što sam letos još hteo ono isto što ste u martu hteli svi vi, što je u martu hteo ceo nemački narod!»

On tu sebe prikazuje kao čistog borca za nemački državni ustav koji nikad nije hteo nešto više od državnog ustava. Mi tu izjavu primamo k znanju.

Gospodin Kinkel se dotiče jednog članka koji je napisao o metežu koji su pruski vojnici počinili u Majncu⁽¹⁹⁰⁾, pa veli:

«I šta sam zbog toga dočekao? Dok sam bio odsutan od svoje kuće, po drugi put su me zato pozvali na sud, pa kako nisam mogao doći da se branim, ja sam, kako su mi nedavno ispričali, lišen biračkog prava u trajanju od pet godina. *Oduzimanje biračkog prava za pet godina* glasi presuda izrečena meni: za čoveka koji je već jednom imao čast da bude poslanik to je *odveć teška kazna*» (1).

«Koliko sam često morao da slušam reči da sam *rdav Prus*»; te reči su me ozledile . . . Pa dobro! *Moja* je stranka sada izgubila igru u našoj otadžbini. Ako pruska kruna sada najzad vodi smelu i snažnu politiku, ako *kraljevskom visočanstvu našeg prestolonaslednika, princa od Pruske*, pođe za rukom da mačem, jer drukčije neće uspeti, skuje Nemačku u jednu celinu i učini je velikom i od naših suseda poštovanim i da unutarnju slobodu stvarno i trajno obezbedi, trgovinu ponovo uzdigne, vojni teret — koji sada preteško pritiskuje Prusku — ravnomerno raspodeli na celu Nemačku i pre svega sirotinji u mom narodu, čijim se zastupnikom ja osećam, pribavi hleba — ako to pođe za rukom vašoj stranci, onda, kunem se! Čast i veličina moje otadžbine draže su mi od mojih ideala o državi, i ja umem da cenim francuske republikance iz 1793. (Fouché i Talleyrand-a?) «koji su se docnije radi Francuske

dobrovoljno priklonili Napoléonovoj veličini; ako bi se to tako dogodilo i ako bi mi moj narod još jedanput ukazao čast da me bira za svog zastupnika, *ja bih bio jedan od prvih poslanika koji bi radosna srca uzviknuli: Živelo nemačko carstvo! Živelo carstvo Hohenzollerna!* Ako je čovek s takvim shvatanjima rđav Prus, pa lepo! Onda ja, dabome, i ne želim da budem dobar Prus.»

«Gospodo, *pomislite malo i na ženu i decu kod kuće* kad izričete presudu čoveku koji danas, usled menâ ljudskih sudbina, stoji pred vama *ovako ponižen i nesrećan.*»

Taj govor održao je g. Kinkel u trenutku kad je dvadeset i šestoricu njegovih drugova taj isti ratni sud osudio na smrt i streljao, streljao ljude koji su umeli da stanu pred metak sasvim drukčije nego g. Kinkel pred svoje sudije. Ako se on, uostalom, prikazuje kao sasvim bezazlen čovek, potpuno je u pravu. On je samo usled jednog nesporeda dospao u svoju stranku, i bila bi sasvim besmislena svirepost kad bi ga pruska vlada i dalje držala u tamnici.

Naslov originala:
Gottfried Kinkel

Prvi put objavljeno u časopisu
•*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische*
Revue, Viertes Heft, April 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 299—301.

Karl Marx — Friedrich Engels

Izjava

Berlinski list »Abend-Post« od 14. aprila sadrži, datirano u Štetinu 11. aprila, sledeće:

«Što se tiče londonskih izbeglica, izdato je naređenje da se novac šalje *Bucheru*, koji će stupiti u vezu sa *Schrammom* (iz Štrigaua), budući da su ostala dva odbora nesložna i novac dele pristrasno.»

Ovde u Londonu postoji stvarno samo *jedan* odbor za izbeglice, dole potpisani, koji je osnovan u septembru prošle godine, kada je počelo emigriranje u London. Otad su činjeni pokušaji da se ustanove i drugi odbori za izbeglice; ti pokušaji ostali su bezuspešni. Dole potpisani odbor bio je dosad kadar da pomaže izbeglice koje su ovamo stizale a kojima je bila potrebna pomoć i koje su se, s izuzetkom četvorice ili petorice, sve obraćale nama. Mnoštvo izbeglica koje sada usled proterivanja iz Švajcarske kulja ovamo, najzad je, istina, gotovo iscrplo i sredstva ovog odbora. Ta sredstva su *potpuno ravnomerno* bila podeljena svima koji su dokazali da su učestvovali u revolucionarnim pokretima u Nemačkoj i da im je potrebna pomoć, bez obzira na stranačku frakciju kojoj su pripadali. Ako je potpisani odbor uzeo oznaku »socijaldemokratski«, to nije učinio zato što je pomagao samo izbeglice te stranke, nego zato što je uglavnom apelovao na novčana sredstva te stranke — kao što je objavio već i u svom proglasu od novembra prošle godine⁽¹⁹¹⁾.

Glasovi da su ovde u Londonu položeni znatni iznosi novaca za izbeglice — glasovi očigledno izazvani izbegličkom lutrijom koja je predložena u Švajcarskoj — učinili su da se našem odboru upućuju zahtevi koji se nisu mogli ispuniti. S druge strane, vesti koje su u isto vreme širene u štampi o nesuglasicama između konkurentnih odbora sprečile su slanje dovoljnih iznosa u London. Potpisani odbor, u nameri da se obavesti o postojanju sredstava s drugih strana i drugih odbora za potpomaganje izbeglica, pozvao je izbeglice da pošalju deputacije građanima Struvcu, Rudolfu Schrammu i Louis-u Baueru

(iz Stolpea). To je i učinjeno. Izbeglice su se vratile sa sledećim odgovorima:

Građanin Schramm (Štrigau) je izjavio da ne pripada nijednom odboru za izbeglice, nego je od Galeera iz Ženeve primio izvestan broj lozova s nalogom da novac pošalje u Ženevu. Onaj drugi odbor samo *figurira*.

Građanin Struve je izjavio da nema novca, nego samo izvestan broj lozova, koje još nije plasirao.

Građanin Bauer dao je sledeću pismenu izjavu:

»Na pitanje izbeglice Kleinera, ovim se potvrđuje da ovaj izbeglički odbor Demokratskog udruženja nije u mogućnosti da potpomaže ni jednog jedinog političkog izbeglicu, i da blagajna društva, pošto je u tu svrhu izdala 2.15.— funti, takve potpore ubuduće takođe ne može da podnese. London, 8. aprila 1850. Dr. Bauer, predsednik potpornog odbora Demokratskog udruženja.«

Gospoda Struve i Schramm savetovali su izbeglicama da iz svoje sredine ili iz politički neutralnih zemalja obrazuju odbor za izbeglice. Potpisani odbor prepustio je izbeglicama da o tom predlogu sami donesu odluku. Izbeglice su odgovorile sledećom izjavom:

»Socijaldemokratskom odboru za izbeglice.

London, 7. aprila 1850. — Potpisane izbeglice, posle prethodnih pregovora o ustupanju brige o nama jednom odboru koji bi se možda obrazovao iz naše sredine, osećaju se pobuđenim da članovima sada postojećeg odbora, po čvrstom ubeđenju kako starijih tako i nedavno prispelih izbeglica, izraze svoju najtopliju zahvalnost za njihovu delatnost i staranje oko rukovođenja, budući da su isti sav novac kojim su rukovali uvek delili na naše zadovoljstvo. Preostaje nam jedino još želja da samo ti članovi brinu o nama, dok ih skora revolucija koju svi mi želimo ne oslobodi te brige.

Pozdrav i bratstvo!»

(Slede potpisi.)

Ovaj akt koji su izbeglice same sastavile najbolji je odgovor na gornji članak i na druge slične insinuacije u štampi. Mi ne bismo, uostalom, ni odgovorili, kad ne bi u interesu samih izbeglica kojima je potpora potrebna bilo nužno da se takva tvrđenja razjasne pred javnošću.

Socijaldemokratski odbor za izbeglice.

Fr. Engels H. Bauer K. Pfänder August Willich K. Marx

London, 20. aprila 1850.

Naslov originala: *Erklärung*

Prvi put objavljeno u skraćenom obliku u listu
»Neue Deutsche Zeitung«,
br. 102 od 28. aprila 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke* Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 302—304.

Karl Marx — Friedrich Engels

Pismo uredniku lista »The Times«

Uredniku lista »The Times«

Gospodine,

U Vašem današnjem izdanju primećujemo među policijskim vestima jedan izveštaj o razgovoru gospode Fothergilla i Struvea sa gospodinom gradskim većnikom Gibbsom u Opštini, koji se odnosi na nemačke izbeglice.^[192] Slobodni smo da izjavimo da nijedan član našeg odbora, ni bilo ko od nemačkih izbeglica koji uživa potporu ovog odbora nema nikakve veze sa ovom stvari.

Molimo Vas da ovu izjavu objavite u Vašem sledećem broju, jer mi u interesu naše nacije moramo protestovati protiv mogućnosti da se mnogobrojne nemačke izbeglice koje žive u Londonu čine odgovornima za korak koji su neki među njima preduzeli na sopstvenu odgovornost.

Ostajemo, gospodine, Vaše najpokornije sluge,

*Demokratskosocijalistički odbor
za nemačke političke izbeglice*

20, Great Windmill Str.,
Haymarket, 24. maja 1850.

Karl Marx — Friedrich Engels

Poruka Centralne uprave Savezu od juna 1850

Centralna uprava Savezu

Braćo!

Mi smo u svom poslednjem cirkularnom pismu, koje vam je preneo izaslanik Saveza¹, izložili stav radničke partije i posebno Saveza kako u sadašnjem trenutku tako i za slučaj revolucije.²

Glavna svrha ovog pisma je da izvesti o stanju Saveza.

Porazi koje je revolucionarna stranka pretrpela u toku prošlog leta za trenutak su gotovo potpuno rasturili organizaciju Saveza. Najaktivniji članovi Saveza, učesnici u raznim pokretima, raspršeni su na sve strane, veze su prekinute, adrese postale neupotrebljive, prepiska je usled toga i zbog opasnosti od otvaranja pisama privremeno onemogućena. Centralna uprava bila je na taj način do pred kraj prošle godine osuđena na potpunu pasivnost.

U onoj meri u kojoj je prvo dejstvo pretrpljenih poraza postepeno prestajalo, svuda se sve više isticala potreba jake tajne organizacije revolucionarne partije koja bi obuhvatala celu Nemačku. Ta potreba, koja je kod Centralne uprave izazvala odluku o odašiljanju izaslanika u Nemačku i Švajcarsku, izazvala je s druge strane pokušaj stvaranja jednog novog tajnog udruženja u Švajcarskoj, kao i pokušaj kelnske opštine da sama organizuje Savez u Nemačkoj.

U Švajcarskoj se početkom ove godine veći broj izbeglica više ili manje poznatih iz raznih pokreta okupio u jedno udruženje^[193] sa ciljem da u podesnom trenutku sadejstvuje u obaranju pojedinih vlada i pripremi ljude koji bi preuzeli rukovođenje pokretom, pa i samu vladu. Određeno partijsko obeležje to udruženje nije imalo, jer su u njemu bili okupljeni šaroliki elementi. Članovi su bili ljudi svih frakcija pokretâ, od odlučnih komunista, pa čak i nekadašnjih članova Saveza, do najplašljivijih sitnoburžoaskih demokrata i bivših članova falačke vlade.

¹ Heinrich Bauer — ² Vidi u ovom tomu, str. 203—211.

Za badensko-falačke lovce na položaje, tada veoma brojne u Švajcarskoj, i za druge potisnute ambicije bilo je ovo udruženje dobrodošla prilika za uzdizanje.

Uputstva koja je ovo udruženje razaslalo svojim agentima i koja se nalaze pred Centralnom upravom takođe nisu bila podesna da uliju poverenje. Nedostatak određenog partijskog stava, pokušaj da se svi postojeći opozicioni elementi sabiju u jedno prividno udruženje, samo je loše prikriven mnoštvom podrobnih pitanja o industrijskim, seljačkim, političkim i vojnim prilikama raznih mesta. Snage ovog udruženja bile su takođe sasvim beznačajne. Prema potpunom spisku članova koji je pred nama, celo to društvo u Švajcarskoj, u doba svog najvećeg procvata, jedva da je brojalo 30 članova. Karakteristično je da radnici u tom broju gotovo uopšte nisu zastupljeni. To je oduvek bila vojska sastavljena od samih podoficira i oficira bez vojnika. Među njima nalaze se A. Fries i Greiner iz Falačke, Körner iz Elberfelda, Sigel itd.

U Nemačku su poslata dva agenta. Prvi, Bruhn iz Holštajna, član Saveza, uspeo je da iznošenjem lažnih činjenica pokrene pojedine članove Saveza i opštine da se privremeno pridruže novom udruženju, u kojem se njima činilo da vide uskršli Savez. On je u isto vreme slao izveštaje o Savezu švajcarskoj Centralnoj upravi u Cirih, a o švajcarskom udruženju nama. Nezadovoljan ovim dostavljačkim položajem, on je, dok je još s nama vodio prepisku, pomenutim za Švajcarsku pridobijenim ljudima pisao u Frankfurt direktne klevete i naređivao im da se s Londonom ne upuštaju ni u kakve veze. Zbog toga je odmah isključen iz Saveza. U Frankfurtu je stvar uredio izaslanik Saveza. Bruhnova delatnost za švajcarsku Centralnu upravu bila je, uostalom, bezuspešna. Drugi agent, student Schurz iz Bona, ništa nije postigao, jer — kako je javio u Cirih — »sve upotrebljive snage već je našao u rukama Saveza«. Onda je iznenada napustio Nemačku i sad se mota po Briselu i Parizu, gde se nalazi pod prismotrom Saveza. Centralna uprava utoliko je manje mogla da vidi u tom novom udruženju neku opasnost za Savez što se u Centralnom odboru Udruženja nalazi jedan potpuno pouzdan član Saveza¹, koji je dobio nalog da postupke i planove tih ljudi, ukoliko su usmereni protiv Saveza, kontroliše i saopštava. Centralna uprava je, sem toga, poslala svog izaslanika u Švajcarsku^[194] da zajedno s pomenutim članom Saveza privuče upotrebljive snage u Savez i uopšte organizuje Savez u Švajcarskoj. Data saopštenja počinjavu na potpuno autentičnim dokumentima.

Drugi pokušaj slične vrste već je ranije bio potekao od Struvea, Sigela i drugih koji su tada bili na okupu u Ženevi. Ti ljudi nisu prezali od toga da svoj pokušaj udruživanja prosto prikažu kao sam Savez i da imena članova Saveza zloupotrebe upravo u tu svrhu. Tom laži oni, razume se, nikog nisu prevarili. Njihov pokušaj bio je u svakom

¹ Wilhelm Wolff

pogledu tako bezuspešan da je onaj mali broj članova tog nestvorenog udruženja koji je ostao u Švajcarskoj najzad morao da se priključi prvopomenutoj organizaciji. Ali ukoliko je ta koterija bila slabija, utoliko se više razmetala zvučnim nazivima, kao »Centralni odbor evropske demokratije« itd. I ovdje u Londonu je Struve zajedno s nekim drugim razočaranim velikanima nastavio te pokušaje. Manifesti i pozivi na priključenje »Centralnom uredu celokupne nemačke emigracije«^[195] i »Centralnom odboru evropske demokratije«^[196] razaslati su u sve krajeve Nemačke, ali i ovog puta bez i najmanjeg uspeha.

Tobožnje veze ove koterije s francuskim i drugim nenemačkim revolucionarima uopšte ne postoje. Sva njena delatnost svodi se na poneku situ intrigu među ovdašnjim nemačkim izbeglicama, koja ne pogađa direktno Savez, a bezopasna je i lako se može kontrolisati.

Svi takvi pokušaji imaju ili isti cilj kao i Savez, to jest revolucionarno organizovanje radničke partije; u tom slučaju uništavaju centralizaciju i snagu partije rascepkavanjem i stoga su izrazito štetna otepljivačka sprežanja. Ili mogu da imaju samo taj cilj da radničku partiju ponovo zloupotrebe u svrhe koje su joj tuđe ili upravo neprijateljske. Radnička partija može u izvesnim okolnostima veoma dobro da upotrebi druge stranke i stranačke frakcije u svoje sopstvene svrhe, ali se ona ne sme podvrgnuti nijednoj drugoj stranci. Oni ljudi pak koji su u toku poslednjeg pokreta^[197] bili u vladi i svoj položaj upotrebili za to da pokret izdaju i radničku partiju, tamo gde je htela da istupi samostalno, uguše, ti ljudi moraju na svaki način da budu odstranjeni.

O položaju Saveza treba saopštiti sledeće:

I. Belgija

Organizacija Saveza među belgijskim radnicima, kakva je postojala 1846. i 1847, prestala je, naravno, da postoji otkako su njeni glavni članovi 1848. godine pohapšeni, osuđeni na smrt i pomilovani na doživotnu robiju.^[198] Uopšte je Savez u Belgiji posle februarske revolucije i posle proterivanja većine članova Nemačkog radničkog udruženja^[199] iz Brisela znatno izgubio u snazi. Postojeće policijske mere nisu mu dopustile da se ponovo uzdigne. Pa ipak se u Briselu neprekidno održala jedna opština, koja i danas još postoji i radi prema svojim snagama.

II. Nemačka

Namera Centralne uprave bila je da u ovom cirkularnom pismu da poseban izveštaj o položaju Saveza u Nemačkoj. Taj izveštaj, međutim, ne može se dati u ovom trenutku, jer pruska policija baš sada traga za jednom veoma razgranatom organizacijom među čla-

novima revolucionarne partije.¹ Ovo cirkularno pismo, koje će sigurnim putem dospeti u Nemačku, ali prilikom rasturanja po unutrašnjosti Nemačke može svakako ovde-onda da padne šaka policiji, mora stoga da bude sročeno tako da njegova sadržina ne da njoj u ruke nikakvo oružje protiv Saveza. Centralna uprava ograničava se stoga ovog puta na sledeće:

Savez ima u Nemačkoj svoja glavna sedišta u Kelnu, Frankfurtu na Majni, Hanauu, Majncu, Vizbadenu, Hamburgu, Šverinu, Berlinu, Breslauu, Lignicu, Glogauu, Lajpcigu, Nirnbergu, Minhenu, Bambergu, Vircburgu, Štutgartu, Badenu.

Za rukovođeće okruge određeni su:

Hamburg za Šlezvig-Holštajn; Šverin za Meklenburg; Breslau za Šleziju; Lajpcig za Saksoniju i Berlin; Nirnberg za Bavarsku; Keln za Rajnsku pokrajinu i Vestfaliju.

Opštine u Getingenu, Štutgartu i Briselu ostaju zasad u neposrednoj vezi sa Centralnom upravom, sve dok ne budu uspele da svoj uticaj dovoljno prošire kako bi mogle da obrazuju nove rukovođeće okruge.

Položaj Saveza u Badenu biće određen tek posle izveštaja izaslanika koji je poslat onamo i u Švajcarsku.

Tamo gde, kao u Šlezvig-Holštajnu i Meklenburgu, postoje udruženja seljaka i nadničara, članovi Saveza uspeli su da steknu neposredan uticaj na njih i da ih ponegde potpuno drže u rukama. Saksonska, franačka, hesenska i nasauska udruženja radnika i nadničara takođe se većinom nalaze pod rukovodstvom Saveza. I najuticajniji članovi Radničkog bratstva^[200] pripadaju Savezu. Centralna uprava skreće pažnju svim članovima opština i Saveza na to da je taj uticaj na radnička, gimnastička, seljačka i nadničarska udruženja itd. od najveće važnosti i mora se svuda uspostaviti. Ona poziva rukovođeće okruge i opštine koje su u neposrednoj prepisci sa njom da u svojim sledećem pismima podnesu poseban izveštaj o tome šta je u ovom pogledu učinjeno.

Emisar poslat u Nemačku, koji je za svoju delatnost dobio priznanje Centralne uprave, svuda je samo najpouzdanije ljude primio u Savez i prepustio njima, kao boljim poznavacima lokalnih prilika, proširenje Saveza. Od lokalnih prilika će zavisiti da li se odlučni revolucionarno raspoloženi ljudi mogu primiti u Savez. Tamo gde to nije moguće mora se od ljudi koji su revolucionarno upotrebljivi i pouzdani, ali još nisu shvatili komunističke konsekvence sadašnjeg pokreta, stvoriti još jedna šira kategorija članova Saveza. Ta druga klasa, kojoj povezivanje treba prikazati kao samo lokalno ili provincijsko, mora stalno ostati pod rukovodstvom pravih članova i upravâ Saveza. Pomoću ovih daljih povezivanja može se veoma mnogo uticati osobito na seljačka udruženja i gimnastička udruženja. Ustrojstvo u poje-

¹ Vidi u ovom tomu, str. 262—267.

dinostima prepušta se rukovodećim okruzima, čiji izveštaj i o tome očekuje Centralna uprava što pre.

Jedna opština predložila je Centralnoj upravi neodložno sazivanje saveznog kongresa, i to u samoj Nemačkoj. Opštine i okruzi uvideće i sami da u sadašnjim okolnostima čak i sazivanje pokrajinskih kongresa rukovodećih okruga nije svuda uputno, a da je opšti kongres Saveza zasad potpuno nemoguć. Centralna uprava, međutim, čim to bude dopustivo, sazvaće kongres Saveza u nekom podesnom mestu. — Rajnsku Prusku i Vestfaliju posetio je pre kratkog vremena izaslanik rukovodećeg okruga Kelna. Izveštaj o uspehu tog puta još nije stigao u Keln. Pozivamo sve rukovodeće okruge da što pre pošalju emisare da na isti način proputuju njihova područja i što pre podnesu izveštaj o postignutom uspehu. Na kraju još saopštavamo da su u Šlezvig-Holštajnu uspostavljene veze s vojskom; očekuje se podrobniji izveštaj o uticaju koji Savez tu može da stekne.

III. Švajcarska

Još se očekuje izveštaj izaslanika. Podrobnija saopštenja moći će stoga da budu data tek u sledećem cirkularnom pismu.

IV. Francuska

Veze s nemačkim radnicima u Bezansonu i po ostalim mestima u Juri ponovo će se uspostaviti iz Švajcarske. U Parizu je član Saveza koji je otad bio na čelu tamošnje opštine, Ewerbeck, izjavio da istupa iz Saveza, jer svoju književnu delatnost smatra važnijom. Veza je stoga trenutno prekinuta i ona se ponovo mora uspostaviti s utoliko više opreza što su Parižani primili u članstvo izvestan broj ljudi koji su potpuno neupotrebljivi i koji su ranije čak zauzimali otvoreno neprijateljski stav prema Savezu.

V. Engleska

Londonški okrug je najjači u celom Savezu. On se istakao osobito time što je već nekoliko godina gotovo isključivo sâm podnosio troškove Saveza, posebno za putovanja izaslanika. On je u poslednje vreme primanjem novih elemenata još ojačao i neprekidno rukovodi ovdašnjim nemačkim Radničkim udruženjem^[19] kao i odlučnom frakcijom ovde prisutnih nemačkih izbeglica.

Centralna uprava preko nekolicine za to određenih članova održava vezu s odlučno revolucionarnom partijom Francuza, Engleza i Madara.

Od francuskih revolucionara nama se pridružila osobito ona istinski proleterska partija čiji je šef Blanqui. Delegati blankističkih tajnih društava održavaju redovnu i zvaničnu vezu s delegatima Saveza, na koje su preneli važne pripremne radove za buduću francusku revoluciju.

Šefovi revolucionarne partije čartista takođe su u redovnoj pri-snoj vezi s delegatima Centralne uprave. Njeni listovi stoje nama na raspolaganju. Raskid između ove revolucionarne samostalne radničke partije i one pomirljivije frakcije koju vodi O'Connor znatno su ubrzali delegati Saveza.

Isto tako, Centralna uprava je u vezi s najnaprednijom strankom mađarske emigracije. Ta stranka je važna, jer obuhvata mnoge izvrsne vojnike koji bi u jednoj revoluciji stajali na raspolaganju Savezu.

Centralna uprava poziva rukovodeće okruge da najhitnije ras-ture ovo pismo među svojim članovima i što pre podnesu izveštaje. Poziva celo članstvo Saveza na najveću aktivnost, upravo sada kada su prilike toliko zategnute da se na izbijanje nove revolucije neće dugo čekati.

Naslov originala:

*Ansprache der Zentralbehörde
an den Bund vom Juni 1850*

Rasturano 1850. kao cirkularno pismo.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 305—312.

Karl Marx — Friedrich Engels

Pruske izbeglice

Uredniku lista »The Sun«^[201]

Gospodine,

Mi dole potpisane nemačke političke izbeglice koji živimo u Londonu imali smo otpre izvesnog vremena prilike da se divimo pažnji koju nam ukazuje ne samo pruska ambasada nego i britanska vlada. Mi se na to ne bismo mnogo obzirali, jer ne možemo ni zamisliti u kom pogledu bismo uopšte mogli doći u sukob s onim što Zakon o strancima^[202] naziva »očuvanje mira i spokojstva ove države«, ali odskora smo u štampi toliko često čitali o nalogima datim pruskom ambasadoru da radi na uklanjanju najopasnijih izbeglica iz Engleske, a već oko nedelju dana tako revnosno motre na nas engleski policijski agenti da zaista smatramo da ovaj slučaj moramo izneti pred javnost.

Pruska vlada bez sumnje nastoji da izdejstvuje primenu Zakona o strancima protiv nas. Ali, zašto? Zato što se mešamo u englesku politiku? Ne bi se moglo dokazati da smo mi to činili. Zašto, dakle? Zato što pruska vlada mora da iznese tvrdjenje da je metak ispaljen na kralja u Berlinu rezultat jedne široko razgranate zavere čije središte treba tražiti u Londonu.

Da pogledamo činjenice u vezi s ovim slučajem. Može li pruska vlada poreći da je Sefeloge, izvršilac atentata, osim što je notorni ludak, član ultraroyalističkog društva *Treubund*?^[203] Može li poreći da je on uveden u knjige tog društva kao član br. 133, sekcija br. 2, u Berlinu? Može li poreći da je on nedavno primio novčanu potporu od tog društva? Može li poreći da su njegovi papiri bili deponovani u kući nekog majora Kunowskog, ultraroyaliste, koji je namešten u kraljevskom Ministarstvu vojnom?

Zaista je smešno, naočigled takvih činjenica, tvrditi da je revolucionarna partija imala ikakve veze s tim atentatom. Revolucionarna partija nema nikakvog interesa u tome da princ od Pruske brzo dospe na presto, ali ultraroyalisti ga imaju. Pa ipak pruska vlada hoće da

radikalna opozicija plati za atentat, kako to pokazuju novi zakon protiv slobode štampe i delatnost pruske ambasade u Londonu.

U isto vreme možemo izjaviti da su se petnaestak dana pred atentat izvesne osobe, za koje smo ubeđeni da su pruski agenti, pojavile kod nas, pokušavajući da nas uvuku u zaveru za ubistvo kralja. Mi se, razume se, nismo dali obmanuti takvim pokušajima.

Ako britanska vlada želi bilo kakva obaveštenja o nama, mi ćemo uvek biti spremni da ih damo. Šta ona očekuje da sazna šaljući špijune da nas prate, mi to ne možemo shvatiti.

Sveta alijansa^[154], koja se sada uspostavlja pod egidom Rusije, bila bi i te kako srećna kad bi uspela da Englesku, jedinu prepreku na svom putu, podstakne na usvajanje reakcionarne unutrašnje politike. Šta bi bilo s antiruskim raspoloženjem Engleske, s diplomatskim notama i parlamentarnim izjavama njene vlade kad bi se protumačile primenom Zakona o strancima izazvanom jedino osvetom Svete alijanse, čiji je glavni sastavni deo Pruska?

Vlade Svete alijanse, nadamo se, neće uspeti da britansku vladu prevare toliko da od Ministarstva unutrašnjih poslova zatraži mere koje bi ozbiljno naudile već davno učvršćenom ugledu Engleske kao najbezbednijeg utočišta za izbeglice svih stranaka i svih zemalja.

Ostajemo, gospodine, Vaše najpokornije sluge.

Charles Marx, } urednici kelnskog časopisa
Fred. Engels, } »Neue Rheinische Zeitung«
Aug. Willich, pukovnik u badenskoj ustaničkoj armiji

64, Dean Street, Soho Square, 14. juna 1850.

Naslov originala:
The Prussian Refugees

Prvi put objavljeno u listu
 »The Sun«, od 15. juna 1850.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx — Friedrich Engels

[Propratno pismo uz članak
»Pruski špijuni u Londonu«]

Uredniku lista »The Spectator«^[204]

Gospodine,

Slobodni smo zamoliti Vas da priloženo pismo objavite u svom sledećem broju.* Imamo puno razloga da verujemo da s vladine strane postoji sklonost da primeni Zakon o strancima i da ga zatim obnovi u parlamentu. Kako izgleda, mi treba da budemo prve žrtve. Mislimo da je u interesu engleske nacije da spreči izvršenje takvog plana; mislimo da ne možemo učiniti ništa bolje nego da zbog britanske vlade otvoreno apelujemo na javnost. I stoga se nadamo da našem pismu nećete odbiti publicitet koji će mu biti obezbeđen u Vašem široko rasprostranjenom listu.

Ukoliko želite bilo kakva dalja obaveštenja, mi ćemo ih rado dati; samo budite ljubazni da nam javite gde i kada se možemo naći s Vama.

Ostajemo, gospodine, s dubokim poštovanjem.

Napisano 14. juna 1850.

Objavljuje se prema fotokopiji rukopisa.

Prevod s engleskog

* U rukopisu izbrisano: Sistem špijunaže koji britanska vlada u gotovo neverovatnoj meri primenjuje prema nama dovoljan je dokaz da ponovljeni zahtevi pruskog poslanika —

Karl Marx — Friedrich Engels

Pruski špijuni u Londonu

64, Dean Street, Soho Square, 14. juna 1850

Gospodine,

Otpre nekog vremena mi, nemačke izbeglice nastanjene u ovoj zemlji, imali smo prilike da se divimo pažnji koju nam ukazuje britanska vlada. Bili smo navikli da s vremena na vreme sretnemo nekog opskurnog činovnika pruske ambasade koji nije »kao takav registrovan u smislu zakona«; bili smo navikli na razjarene govore i ludačke predloge takvih *agenata-provokatora*, i znali smo kako da se prema njima ophodimo. Ono što nas zadivljuje to nije pažnja koju nam ukazuje pruska ambasada — ponosimo se time što smo je zaslužili; divimo se entente cordiale¹, koja se izgleda, ukoliko se nas tiče, stvorila između pruskih špijuna i engleskih potkazivača.

Zaista, gospodine, mi nikad ne bismo pomislili da u ovoj zemlji postoji toliko policijskih špijuna koliko smo imali sreću da upoznamo za kratko vreme od nedelju dana. Nisu samo kapije kuća u kojima stanujemo pod revnosnom prismotrom individua više nego sumnjiva izgleda, koje sasvim bezočno prave svoje beleške svaki put kad neko uđe u kuću ili izađe iz nje; mi ne možemo da učinimo ni jedan jedini korak a da nas oni ne prate kamo god mi krenuli. Ne možemo da se popnemo u omnibus ili da uđemo u neku kafanu a da ne budemo počastvovani društvom bar jednog od tih nepoznatih prijatelja. Ne znamo da li su ta gospoda zaposlena u ovoj zahvalnoj delatnosti »u službi Njenog Veličanstva«; ali znamo da većina njih izgleda sve pre nego čista i poštovanja dostojna.

Od kakve koristi mogu bilo kome da budu oskudna obaveštenja napabirčena tako na našim kapijama od jedne bande bednih špijuna, prostituisanih muškaraca najgore vrste, koji su, izgleda, većinom izvučeni iz klase običnih potkazivača i plaćeni na parče? Hoće li ta, bez sumnje izvanredno verodostojna obaveštenja biti toliko dragocena da

¹ srdačnom sporazumu

bilo kome daju prava da žrtvuje, radi njih, tradicionalni ponos Engleza što u njihovoj zemlji nema mogućnosti za uvođenje onog špijunskog sistema od kojeg nijedna zemlja na Kontinentu nije slobodna?

Uostalom, mi smo uvek bili pa i sada smo spremni da pružimo sva obaveštenja koja bi vlada želela da dobije o nama, ukoliko to bude u našoj moći.

Mi, međutim, veoma dobro znamo šta je uzrok svemu tome. Pruska vlada je iskoristila nedavni atentat na Friedricha Wilhelma IV da otpočne novu kampanju protiv svojih političkih neprijatelja u Pruskoj i izvan Pruske. I zato što je jedan notorni ludak ispalio metak na pruskog kralja, treba engleska vlada da bude navedena da protiv nas primeni Zakon o strancima^[202], mada mi ne možemo ni da zamislimo u kom pogledu bi naše prisustvo u Londonu moglo doći u sukob s »očuvanjem mira i spokojstva ove države«.

Kada smo pre osam godina otprilike, u Pruskoj, napali postojeći sistem vladavine, zvaničnici i štampa odgovorili su: ako se toj gospodi ne sviđa pruski sistem, na volju im stoji da napuste zemlju. Mi smo napustili zemlju, i znali smo zašto. Ali pošto smo je napustili, svuda smo nalazili Prusku; u Francuskoj, u Belgiji, u Švajcarskoj osećali smo uticaj pruskog ambasadora. Ako usled njegovog uticaja budemo prisiljeni da napustimo ovo poslednje utočište koje nam je ostalo u Evropi, onda će Pruska svakako poverovati da je vladajuća sila sveta.

Engleska je dosad bila jedina prepreka na putu Svete alijanse^[154], koja se sada uspostavlja pod pokroviteljstvom Rusije; a Sveta alijansa, kojoj je glavni sastavni deo Pruska, ništa toliko ne priželjkuje koliko da antiruski raspoloženu Englesku navede na jednu unutrašnju politiku manje-više ruskog kova. Zaista, šta bi Evropa pomislila o nedavnim diplomatskim notama i parlamentarnim izjavama britanske vlade kad bi se protumačile primenom Zakona o strancima izazvanom jedino osvetničkim navaljivanjem stranih reakcionarnih vlada?

Pruska vlada tvrdi da je metak ispaljen na njenog kralja rezultat široko razgranatih revolucionarnih zavera, čije središte treba tražiti u Londonu. Shodno tome ona prvo uništava slobodu štampe u svojoj zemlji, a zatim traži od engleske vlade da protera iz zemlje tobožnje šefove tobožnje zavere.

Imajući u vidu lični karakter i osobine sadašnjeg kralja Pruske i njegovog brata, prestolonaslednika, koja stranka ima većeg interesa za brzu promenu na prestolu — revolucionarna partija ili ultraroyalisti?

Dopustite nam da izjavimo da su se petnaestak dana pre nego što je izvršen pokušaj atentata u Berlinu, osobe koje s mnogo razloga smatramo agentima ili pruske vlade ili ultraroyalista, pojavile kod nas i gotovo sasvim neuvijeno predlagale da stupimo u zavere za organizovanje ubistava kralja u Berlinu i drugde. Nepotrebno je dodati da te osobe nisu imale nikakvih izgleda da nas zavedu.

Dopustite nam da izjavimo da su, posle atentata, druge osobe sličnog karaktera pokušavale da nam se nametnu i da su govorile na sličan način.

Dopustite nam da izjavimo da Sefeloge, podoficir koji je pucao na kralja, nije bio revolucionar, nego ultraroyalist. Pripadao je sekciji br. 2 ultraroyalističkog društva Treubund.^[203] Uveden je pod brojem 133 u spisak članova. Izvesno vreme dobijao je novčanu potporu tog društva; njegovi papiri bili su deponovani u kući jednog ultraroyalističkog majora, nameštenika Ministarstva vojnog.

Ako ova stvar bude ikad raspravljana javno pred sudom, u šta sumnjamo, javnost će dovoljno jasno videti da li je bilo podstrekača na atentat, i koji su to bili.

Ultraroyalistički list »*Neue Preußische Zeitung*«^[205] prvi je optužio izbeglice u Londonu kao stvarne vinovnike atentata. Imenovao je čak i jednog od potpisanih, za koga je već ranije tvrdio da je petnaestak dana bio u Berlinu, dok on, kako to mnoštvo svedoka može da potvrdi, ni za trenutak nije napustio London.^[206] Pisali smo g. Bunsenu, pruskom ambasadoru, moleći ga da nam dostavi dotične brojeve tog lista. Pažnja koju nam je ukazao taj gospodin nije išla dotle da bi ga podstakla da učini ono što smo mi očekivali od kurtoazije jednog chevalier^[207].

Verujemo, gospodine, da u tim okolnostima ne možemo učiniti ništa bolje nego da celu stvar iznesemo pred javnost. Verujemo da se Englezi interesuju za sve što bi više ili manje moglo da naškodi tradicionalnom ugledu Engleske kao najbezbednijeg utočišta za izbeglice svih stranaka i svih zemalja.

Ostajemo, gospodine, Vaše najpokornije sluge,

Charles Marx, } urednici kelnskog časopisa
Fred. Engels, } »*Neue Rheinische Zeitung*«

Aug. Willich, pukovnik u badenskoj ustaničkoj armiji

Naslov originala:
Prussian Spies in London

Prvi put objavljeno u listu
»*The Spectator*«, br. 1146
od 15. juna 1850.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Koncept pisma uredniku lista »The Globe«

Uredniku lista »The Globe«^[208]

Gospodine,

Dopustite mi da, posredstvom Vašeg lista, skrenem pažnju javnosti na jednu činjenicu koja, verovatno, više ili manje zadire u čast britanske nacije.

Poznato Vam je da su razne vlade na Kontinentu, posle poraza stranke pokreta u 1849, uspele da mnogobrojne političke izbeglice posebno Nemce, Mađare, Italijane i Poljake, gone iz jednog mesta gde su našle utočište u drugo, dok nisu <sada>¹ našle zaštitu i mir u ovoj zemlji.

Postoje na Kontinentu izvesne vlade čije neprijateljstvo prema njihovim političkim protivnicima kao da se nije zadovoljilo ovim rezultatom. Pruska vlada ubraja se u njih. Pošto je uspeo da većinu pruskih izbeglica koncentriše u ovoj zemlji, berlinski kabinet se očigledno trudi da ih, na ovaj ili onaj način, navede na odlazak u Ameriku. Iste stranke koje <u svojim zemljama prikazuju naš protest> kod kuće, u svojoj sopstvenoj štampi (dokaz su za to »Neue Preußische Zeitung« i »L'Assemblée nationale«^[65]) prikazuju englesku vladu kao odbor *jakobinaca* i zaverenika protiv konzervativaca cele Evrope — te iste stranke <preko svojih zvaničnih predstavnika u Londonu> ispoljavaju <veoma> <svakako neumesnu> <čudnovatu> krajnje sumnjivu zabrinutost za spokojstvo ove zemlje <dostavljajući izveštaje> potkazujući <preko svojih zvaničnih predstavnika u Londonu,> britanskoj vladi <o tvrđenjima koja se tiču imaginarnog mešanja> strane izbeglice <u En> kao da <prekoračuju> se ove mešaju u englesku politiku i da imaju veze s pokušajem da se ubije kralj Pruske.

<Da bih ja bio među onima koje bi gonjenje od strane pruske vlade <sledovalo> <ne bi ostavilo> <progonilo>.

Imam čast da pripadam onima koje je gonjenje pruske vlade pratilo kud god su krenuli. Kao urednik lista »Rheinische Zeitung«^[209]

¹ Reči u šiljatim zagradama precrtane su u konceptu pisma.

(koji je izlazio u Kelnu) u 1842, i časopisa »Neue Rheinische Zeitung« 1848. i 1849, koji su neposredno ili posredno obustavljeni nasilnim mešanjem pruske vlade, ja sam bio proteran iz Francuske 1845. i 1849, iz Belgije 1848, na direktan zahtev i pritisak pruske ambasade; a za vreme mog boravka u <mojoj zemlji> Pruskoj, 1848. i 1849, protiv mene je podizano desetak političkih tužbi, koje su, međutim, sve povučene pošto me je porota dvaput oslobodila krivice.

Da me čak i u ovoj zemlji pruska vlada ne pušta iz vida, to <je činjenica> mi dokazuju mnogobrojne opomene koje sam nedavno primio i koje tvrde da <je> engleska vlada <stavila mene pod posebnu prismotru> na osnovu sličnih denuncijacija ima nameru da protiv mene preduzme korake; to dokazuje i činjenica da se <otpre tri> već nekoliko dana neke individue postavljaju uza sama moja vrata, zapisujući nešto svaki put kad neko uđe u kuću ili iz nje izide. Osim toga, dokaz je <tvrđenje> lista »Neue Preußische Zeitung« <o izvesnom> <jednom tobožnjem putovanju> koji je pre izvesnog vremena tvrdio da sam proputovao Nemačku i dve nedelje boravio u Berlinu, dok ja svedočenjem mojih stanodavaca i drugih Engleza mogu dokazati da nikad ni za trenutak nisam napustio London otkako sam prošle godine stigao ovamo. Isti taj ultraroyalistički list, posle atentata ludaka Sefeloea, doveo je moje tobožnje putovanje u Berlin u vezu s tim atentatom; pa ipak bi taj list morao najbolje da zna ko je, ako je uopšte iko, povezan s ovom aferom, budući da je Sefeloge <bio> član sekcije br. 2 ultraroyalističkog društva Treubund, i nikad nije bio u vezi s bilo kim osim sa štabnim oficirima na radu u berlinskom Ministarstvu vojnom. Osim toga se dokazuje prisustvom, ovde u Londonu, pruskih agenata-provokatora <ovde u> koji su petnaestak dana pre Sefelogeovog atentata došli k meni i nekim mojim prijateljima, <i> propovedajući potrebu takvog atentata i nagoveštavajući čak postojanje jedne zavere skovane u tu svrhu u Berlinu; i koji <sada>, pošto su <bili> našli da nas ne mogu obmanuti, sada <jure na> posećuju čartističke skupove, kako bi javnost naveli da poveruje kako strane izbeglice aktivno učestvuju u engleskom čartističkom pokretu.

<Ima, <možda>, verovatno, drugih izbeglica>

<Nije verov> Na završetku dopustite mi da zapitam Vas, gospodine, i preko Vas javnost, da li bi bilo poželjno da, na osnovu takvog uticaja, britanska vlada bude navedena da preduzme korake koji bi više ili manje naudili <odavno i opravdano stečenom ugledu> uverenju koje je svuda rasprostranjeno da britanski zakoni pružaju podjednaku zaštitu <strancima> <svakom ko> svima koji nogom kroče na britansko tlo?

Ostajem itd.

Naslov originala:

To the Editor of The Globe

Napisano sredinom juna 1850.

Objavljuje se prema fotokopiji rukopisa.

Prevod s engleskog

Karl Marx — Friedrich Engels

Izjava

Uredniku lista »Neue Deutsche Zeitung«^[210]

U podlistku Vašeg lista od 22. juna o.g. prebacili ste mi da zastupam *vladavinu i diktaturu radničke klase*, dok Vi nasuprot meni ističete *ukidanje klasnih razlika uopšte*. Ja to ispravljanje ne shvatam.

Vi ste veoma dobro znali da u *Manifestu Komunističke partije* (objavljenom pred februarSKU revoluciju 1848) str. 16. stoji: »Kad se proletarijat u borbi protiv buržoazije nužno bude ujedinio u klasu, kad bude revolucijom postao vladajuća klasa i kad kao vladajuća klasa nasilno ukine stare odnose proizvodnje, on će s tim odnosima proizvodnje ukinuti i uslove opstanka klasne suprotnosti, klasa uopšte, a time i svoju sopstvenu klasnu vladavinu!«

Vi znate da sam u spisu *Misère de la philosophie*¹ nasuprot Proudhonu, pre februara 1848, zastupao isto shvatanje.

Najzad, i u samom članku koji Vi kritikujete piše na str. 32, sveska 3. »N.Rh.Zt.«²: »Taj socijalizam« (tj. komunizam) »je objava permanentne revolucije, klasna diktatura proletarijata kao nužan prelazni stepen ka ukidanju klasnih razlika uopšte, ka ukidanju svih odnosa proizvodnje na kojima one počivaju, ka ukidanju svih društvenih odnosa koji odgovaraju tim odnosima proizvodnje, ka prevratu u svim idejama koje proizlaze iz tih društvenih odnosa.«

K. Marx, juna 1850.

U podlistku Vašeg lista od 22. juna Vi ljubazno priznajete da je gušenjem »Neue Rhein. Zeitung« nastala »osetna praznina« u nemačkoj dnevnoj štampi, ali protestujete protiv »tvrđenja gospodina Engelsa« da je »Neue Rhein. Zeitung« bio jedini organ koji je proletarijat zastupao ne samo frazom ili dobrom voljom.

¹ *Bijeda filozofije*, vidi u 7. tomu ovog izdanja. — ² Vidi u ovom tomu, str. 76.

U svom članku o nemačkoj kampanji za državni ustav, sveska 1. »Neue Rhein. Zeitung«, ja sam, istina, izjavio da je »Neue Rhein. Zeitung« bio jedini organ u kojem je nemački proletarijat bio zastupljen ne samo frazom ili dobrom voljom.¹ Ako ste Vi mišljenja da je ovim tvrđenjem nanesena bilo kakva šteta listu »Neue Deutsche Zeitung«, nekadašnjem zvaničnom organu frankfurtske krajnje levice, Vi ćete radnike bez sumnje zadužiti ako dokažete kad, gde i kako je list »Neue Deutsche Zeitung« zastupao nemački proletarijat ili njegove klasne interese.

F. Engels

London, 25. juna 1850.

Naslov originala:
Erklärung

Prvi put objavljeno u listu
»Neue Deutsche Zeitung«,
br. 158 od 4. jula 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 7, Berlin 1960, str. 323—324.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 98.

Karl Marx — Friedrich Engels

Uredništvu lista »Weser-Zeitung«^[211]

U vašem broju od 22. juna o. g. štampan je jedan dopis iz Londona u kojem se nalazi sledeće mesto:

»Karl Marx, Friedrich Engels i August Willich . . . napisali su listu: »*The Spectator*»¹ da ih špijuni pruske ambasade prate na svakom koraku itd. »The Spectator» tu dugačku žalbu propraća kratkom glosom koja glasi: »Ta klasa ljudi (to jest političke izbeglice) često se vara u takvim stvarima, a njena zabluda potiče iz dva izvora, iz sujete koja ih obmanjuje da su mnogo značajniji nego što je to zaista slučaj, i drugo, iz svesti o sopstvenoj krivici. Sumnjičenja koja te izbeglice iskazuju protiv slobodoumne i gostoljubive engleske vlade jesu ni više ni manje nego sušta drskost.«

Čovek ne mora da bude bliže upoznat sa stavom i utvrđenim konvencionalnim formama engleske dnevne štampe pa da odmah otkrije kako nijedan engleski list, a ponajmanje veoma obrazovani i duhoviti »The Spectator«, nije mogao da sroči jednu takvu, po sadržini i obliku toliko nezgrapno-prusku belešku. Cela gornja »glosa« lista »The Spectator« *bestidni je falsifikat dopisnikov*. Ne samo što nijedne reči od svega ovog nema u listu »The Spectator«, nego uredništvo tog lista, naprotiv, u istom broju koji sadrži našu izjavu donosi sledeću napomenu:

»Jedno pismo, štampano malo niže, sadrži iznenađujuću optužbu protiv naše sopstvene vlade. Mi o tome ne znamo ništa bliže osim onog što proizlazi iz samog pisma, ali optužba podignuta javno, tako detaljno i s toliko verodostojnih pojedinosti, zaslužuje da ne ostane nezapažena. Optužba glasi da se ide naruku pruskim krvolicima (bloodmen) u Londonu u cilju primene Zakona o strancima protiv nemačkih izbeglica.« (»The Spectator«, 15. juna, str. 554.)

U čijem je interesu Vaš gospodin dopisnik izvršio ovaj falsifikat, o tome daju dovoljno objašnjenja slavopojke koje on u istom članku

¹ Vidi u ovom tomu, str. 265–267.

upućuje g. *Bunsenu*. Taj manevar, uostalom, služi na čast pruskoj prepredenosti.

Mi očekujemo da ćete Vi, uvršćujući ovu izjavu u svoj naredni broj, Vašem dopisniku samom prepustiti slavu autorstva ovog genijalnog poteza.

Karl Marx Friedrich Engels

London, 2. jula 1850.

Naslov originala:

An die Redaktion der »Weser-Zeitung«

Prvi put objavljeno u listu

»Tages-Chronik«, br. 314 od 10. jula 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, Werke,
Band 7, Berlin 1960, str. 325—326.

FRIEDRICH ENGELS

Nemački seljački rat^[212]

Naslov originala:

Der Deutsche Bauernkrieg

Napisano u leto 1850.

Prvi put objavljeno u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, u petoj i šestoj svesci od maja do oktobra 1850. Ovde se objavljuje prema izdanju: Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 327 — 413.

I nemački narod ima svoju revolucionarnu tradiciju. Bilo je jedno vreme kada je Nemačka davala ljude takvog karaktera koji bi se mogli staviti u red s najboljim revolucionarima drugih zemalja, kada je nemački narod razvijao takvu izdržljivost i energiju koje bi, da je nacija bila centralizovana, dale najveličanstvenije rezultate, kada su se nemački seljaci i plebejci nosili takvim idejama i planovima od kojih njihove potomke veoma često hvata jeza.

Krajnje je vreme da se, nasuprot trenutnom malaksavanju koje se gotovo svuda pokazuje posle dvogodišnje borbe, ponovo istaknu pred nemački narod sirove, ali snažne i uporne figure velikog seljačkog rata. Protekla su otada tri stoleća, i štošta se izmenilo, a seljački rat nije ipak nimalo stran našim današnjim borbama, i protivnici s kojima se treba boriti ostali su uglavnom isti. Klase i njihove frakcije koje su 1848. i 1849. svuda bile izdajnici naći ćemo kao izdajnike već 1525, iako na nižem stepenu razvitka. Svakako, nije nikakva prednost savremenog ustanka što je krepki vandalizam seljačkog rata došao u toku pokreta poslednjih godina da izražaja samo tu i tamo — u Odenvaldu, u Švarcvaldu i Šleziji.

I

Ekonomске prilike i socijalna struktura u
Nemačkoj

Najpre ćemo se ukratko osvrnuti na prilike u Nemačkoj početkom 16. veka.

Nemačka industrija se znatno razvila u 14. i 15. veku. Na mesto feudalne, seoske lokalne radinosti došla je esnafska, gradska industrija, koja je proizvodila za šire krugove, pa čak i za udaljenija tržišta. Tkanje grubog sukna i lanenog platna predstavljalo je sada stalnu, široko razvijenu granu industrije; u Augsburgu su već pravljene čak i finije vunene i lanene tkanine, pa i svilene materije. Pored tkanja naročito se bila razvila ona radinost koja se dodirivala s umetnošću i koja se razvijala na tlu crkvenog i svetovnog luksuza kasnijeg srednjeg veka: radinost zlatara i kujundžija, vajara i duborezaca, bakrorezaca i rezbara, kovača oružja¹ i medalja, tokara itd., itd. Niz manje ili više značajnih pronalazaka, čije istorijske vrhunce predstavljaju pronalasci baruta* i štampe, znatno je doprineo razvoju zanatstva. Trgovina je išla ukorak s industrijom. Hanza^[213] je svojim stogodišnjim monopolom nad morima omogućila svoj severnoj Nemačkoj da se uzdigne iz srednjovekovnog varvarstva. Ali ako je ona već od kraja 15. veka počela brzo da podleže konkurenciji Engleza i Holanđana, ipak je, uprkos otkrićima Vasca da Game, veliki trgovački put od Indije prema severu išao još uvek preko Nemačke, a Augsburg još uvek bio veliko stovarište italijanskih svilenih tkanina, indijskih začina i svih proizvoda s Levanta. Gornjonemački gradovi, naročito Augsburg i Nirnberg, bili su središte jednog, za ono vreme zavidnog bogatstva i luksuza. Dobijanje sirovina takođe je znatno poraslo. U

* Barut je, kao što je sada bez sumnje dokazano, prenet iz Kine, preko Indije Arabljanima, a ovi su ga, s vatrenim oružjem, preneli preko Španije u Evropu. [*Engelsova napomena 1875.*]

¹ (1850) nedostaje: kovača oružja

15. veku nemački rudari su važili za najveštije na svetu, a procvat gradova istrkao je i zemljoradnju iz prvobitne srednjovekovne primitivnosti. Ne samo što su učinjene ziratnim prostrane oblasti nego su se gajile i trave za dobijanje boja i druge uvezene biljke, čije je brižljivije gajenje uopšte povoljno uticalo na zemljoradnju.

Međutim, polet nacionalne nemačke proizvodnje još nije išao ukorak s poletom u drugim zemljama. Zemljoradnja je daleko zaostajala za engleskom i holandskom zemljoradnjom, industrija za italijanskom, flamanskom i engleskom industrijom, a u pomorskoj trgovini već su počinjali Englezi, i naročito Holandani, da istiskuju Nemce. Nemačka je još uvek bila vrlo slabo naseljena. Civilizacija je postojala u Nemačkoj samo sporadično, grupisana oko pojedinih industrijskih i trgovačkih centara. Interesi samih tih pojedinih centara bili su veoma protivrečni i jedva da su imali tu i tamo koju dodirnu tačku. Jug je imao sasvim druge trgovinske veze i druga tržišta nego što ih je imao sever; istok i zapad bili su gotovo van svakog saobraćaja. Ni jedan jedini grad nije došao u situaciju da postane industrijski i trgovinski centar cele zemlje, kao što je to, na primer, London već bio za Englesku. Ceo unutrašnji saobraćaj se gotovo potpuno ograničavao na obalsku i rečnu plovidbu i na nekoliko velikih trgovačkih puteva, od Augsburga i Nirnberga preko Kelna ka Holandiji i preko Erfurta ka severu. Nešto podalje od reka i trgovačkih puteva nalazio se niz manjih gradova, koji su, isključeni iz velikog saobraćaja, nesmetano i dalje tavorili pod životnim uslovima kasnijeg srednjeg veka i kojima je malo bila potrebna strana roba, a svoje su malo imali za izvoz. Od stanovništva tih oblasti jedino je plemstvo dolazilo u dodir sa širim krugovima i novim potrebama. Masa seljaka nikada nije prelazila najuže lokalne odnose i tim odnosima ograničeni lokalni horizont.

Dok je u Engleskoj i Francuskoj razvitak trgovine i industrije imao za posledicu i povezivanje interesa širom cele zemlje, a time i političku centralizaciju, u Nemačkoj je on doveo samo do grupacije interesa po provincijama — samo oko lokalnih centara, a time i do političke rasepkanosti, rasepkanosti koja se, uskoro potom, isključenjem Nemačke iz svetske trgovine potpuno učvrstila. U istoj meri u kojoj se raspadalo *čisto feudalno* carstvo, raspadalo se uopšte i carstvo kao celina; veliki carski vazali pretvarali se u gotovo nezavisne kneževe, sklapali saveze na jednoj strani carski gradovi, a na drugoj carski riteri, čas jedni protiv drugih, a čas protiv kneževa ili cara. Carska vlast, koja ni sama nije znala šta da radi, nesigurno se kolebala između različitih elemenata koji su sačinjavali carstvo i pri tom sve više i više gubila svoj autoritet; njenim pokušajem da se po ugledu na Louis-a XI sprovede centralizacija nije se, uprkos svim intrigama i nasiljima, postiglo ništa više od toga da se održe u zajednici austrijske nasledne zemlje. Oni koji su u ovoj zbruci, u ovim bezbrojnim, izukrštanim sukobima na kraju dobili, i morali dobiti, bili

su zastupnici centralizacije unutar ove rasepkanosti, zastupnici lokalne i pokrajinske centralizacije — *kneževi*, pored kojih se i sam car sve više i više pretvarao u kneza ravna ostalima.

U takvim okolnostima se znatno izmenio položaj klasa koje su nasledene od srednjeg veka, a pored starih stvorile su se i nove klase.

Iz redova visokog plemstva proizašli su *kneževi*. Oni su bili već gotovo sasvim nezavisni od cara i imali većinu vladalačkih prava. Ratovali su i sklapali mir na svoju ruku, držali stajaće vojske, sazivali zemaljske sabore i raspisivali poreze. Velik deo nižeg plemstva i gradova već su bili potčinili sebi i bez prestanka se služili svim sredstvima da svojoj oblasti priključe još preostale gradove i baronije koji su bili neposredno potčinjeni caru. U odnosu na ove gradove i baronije oni su sproveli centralizaciju, kao što su u odnosu na carsku vlast sproveli decentralizaciju. U svojim oblastima već su vladali veoma samovoljno. Staleže su sazivali po pravilu samo onda kad nisu imali drugog izlaza. Raspisivali su porez i ubirali novac kad im se prohtevalo. Pravo staleža da odobravaju porez retko se priznavalo, a još ređe sprovodilo. Pa čak i tada bi knez obično dobijao većinu, pomoću oba staleža koja nisu plaćala porez a sudelovala su u korišćenju prihoda od poreza — pomoću plemstva i prelata. Potreba za novcem rasla je kod kneževa s porastom luksuza i povećanjem troškova oko izdržavanja dvora, sa stajaćom vojskom, sa sve većim i većim troškovima oko upravljanja. Porezi su postajali sve nesnosniji. Gradovi su svojim privilegijama bili većinom zaštićeni od poreza; sav teret poreza padao je na seljake, i to kako na seljake na imanjima samih kneževa tako i na kmetove, zavisne seljake i dažbenike¹ na imanjima vazalnih ritera. Gde se neposredni porezi nisu pokazali dovoljni, dolazili su posredni. Služilo se najlukavijim manevrima finansijske veštine da bi se popunila nezajazljiva kneževska blagajna. Kad sve to ne bi pomoglo, kad nije više bilo ničega da se založi i kad nijedan slobodni carski grad nije hteo više da daje kredit, pribegavalo se najprljavijim novčanim operacijama, kovao bi se bezvredan novac, diktirala bi se visoka ili niska vrednost, već prema tome šta je odgovaralo kneževskoj blagajni. Trgovanje gradskim i drugim privilegijama, koje su potom nasilno opet oduzimate da bi se opet prodale po skupe pare, iskorišćavanje svakog pokušaja suprotstavljanja kao povoda za globe i pljačke svake vrste itd. itd. bili su takođe unosni i svakodnevi izvori novca za ondašnje kneževe. Za kneževe je i pravosuđe bilo stalno i ne beznačajan trgovački artikal. Ukratko, tadašnji podanici, koji su sem toga imali da udovolje i ličnoj gramžljivosti kneževskih upravnika imanja i činovnika, iskusili su u punoj meri sve blagodeti »čin-skog« sistema vladavine.

Iz feudalne srednjovekovne hijerarhije gotovo je sasvim bilo nestalo srednjeg plemstva; ono se ili podiglo do nezavisnosti malih

¹ (1850) samo: na kmetove i zavisne seljake

kneževa ili je spalo u redove nižeg plemstva. *Niže plemstvo* — *riteri* — brzo je išlo u susret svojoj propasti. Veliki deo njih već je bio sasvim osiromašio i živio je samo od svoje bilo vojničke bilo civilne službe kod kneževa; drugi deo njih bili su kneževski vazali i potčinjeni; manji deo stajao je pod neposrednom carskom vlašću. Razvoj ratne veštine, sve veći značaj pešadije i usavršavanje vatrenog oružja uništili su vojnički značaj ritterske teške konjice, a time su i njihovi zamkovi prestali biti neosvojivi. Isto kao i nirnberške zanatlije, tako je i ritere napredak industrije učinio izlišnim. Potreba ritera za novcem znatno je doprinela njihovoj propasti. Luksuz po zamkovima, takmičenje u raskoši na turnirima i o svečanostima i cene oružja i konja rasli su s napretkom društvenog razvoja¹, dok su, međutim, izvori ritterskih i baronskih prihoda rasli malo ili nimalo. Neprestane borbe između plemića, s obaveznim pljačkama i globama, drumska razbojništva i slična otmena zanimanja postala su vremenom odveć opasna. Dažbine i kuluci plemićkih podanika jedva da su donosili više prihoda nego ranije. Da bi pokrila sve veće svoje potrebe, morala su milostiva gospoda pribegavati istim sredstvima kao i kneževi. Iz godine u godinu sve se više usavršavao način pljačkanja seljaka od strane plemića. Kmetove su isisavali do poslednje kapi krvi, a zavisne seljake, pod svakakvim izgovorima i imenima, tovarili novim dažbinama i kulucima. Kuluci, nameti, zakupnine, laudemije, smrtnine, zaštitnine itd. svojevoljno su povećavane, uprkos svim starim ugovorima. Odbijalo se da se sudi i sudilo se za novac, i kad riter drukčije nije mogao da dođe do seljakova novca, on je seljaka bez daljega bacao u zatvor i prisiljavao ga da se otkupi.

Ni s ostalim staležima nije niže plemstvo živelo u prijateljstvu. Vazalno plemstvo je težilo da bude potčinjeno jedino caru, a plemstvo koje je bilo potčinjeno jedino caru težilo je da očuva svoju nezavisnost; otuda stalne svade s kneževima. Sveštenstvu, koje je u svojoj tadašnjoj nadmenosti izgledalo riteru kao sasvim izlišan stalež, zavidelo je plemstvo na njegovim velikim posedima i bogatstvima, koja su celibat i crkveni ustav čuvali od rasparčavanja. S gradovima je plemstvo bilo stalno na ratnoj nozi; ono je kod njih bilo prezaduženo, živelo od haranja njihovih oblasti, od pljačke njihovih trgovaca, od otkupnine za one koje bi im zarobilo u borbama. I ta borba ritera protiv svih ovih staleža postajala je utoliko žučnija ukoliko je i za njih pitanje novca postajalo životno pitanje.

Sveštenstvo, predstavnik ideologije srednjovekovnog feudalizma, u istoj je meri osetilo uticaj istorijskog preokreta. Štamparije i potrebe proširene trgovine oduzele su mu ne samo monopol čitanja i pisanja nego i višeg obrazovanja. Podela rada zahvatila je i duhovno polje. Novi stalež pravnika istisnuo je sveštenike iz čitavog niza uticajnih službi. I sveštenstvo je uveliko počelo da postaje izlišno, pa je to i

¹ (1850) civilizacije (umesto: društvenog razvoja)

samo potvrđivalo svojom sve većom lenošću i neukošću. No ukoliko je ono postajalo izlišnije, utoliko je bivalo sve brojnije — blagodareći svom ogromnom bogatstvu, koje je još stalno povećavalo služeći se svim mogućim sredstvima.

Sveštenstvo se delilo na dve potpuno različite klase. *Aristokratsku* klasu sačinjavala je crkvena feudalna hijerarhija: biskupi i nadbiskupi, opati, priori i ostali prelati. Ovi crkveni velikodostojnici ili su bili i sami carski kneževi, ili kao feudanci, pod vlašću drugih kneževa, upravljali prostranim oblastima s mnogo kmetova i zavisnih seljaka. Ne samo što su oni u tom bezobzirnom iskorišćavanju svojih potčinjenih bili ravni plemstvu i kneževima, nego su u tom poslu koristili još bestidnija sredstva. Pored brutalne sile, primenjivali su sve šikane religije, pored strahota mučilištva, sve užase anateme i uskraćenog oprostaja grehova, i sve intrige ispovedaonice, da bi od svojih podanika iščupali i poslednju paru ili uvećali naslednu crkvenu imovinu. Falsifikovanje povelja bilo je obično i omiljeno sredstvo podvale ovih časnih ljudi. Ali iako su oni pored običnih feudalnih obaveza i nameta ubirali i desetak, ipak ti prihodi nisu bivali dovoljni. Da bi se iz naroda iscedile sve veće i veće dažbine, pribegavalo se, i to dugo s najboljim uspehom, fabrikovanju čudotvornih ikona i relikvija, organizovanju blagotvornih molilišta i prodaji indulgencija.

Na ove prelate i njihovu bezbrojnu žandarmeriju sastavljenu od fratara, koja je stalno rasla sa širenjem političkih i verskih huškanja, koncentrisala se ne samo narodna nego i plemićka mržnja prema popovima. Ukoliko su oni bili potčinjeni neposredno caru,¹ smetali su kneževima. Slobodni i udobni život gojaznih biskupa i opata s njihovom armijom fratara budio je zavist plemstva i utoliko više razjarivao narod — koji je morao plaćati taj ceh — ukoliko se njihov život očiglednije kosio s njihovim propovedima.

Plebejski deo sveštenstva sastojao se od seoskih i gradskih propovednika. Oni su bili van feudalne crkvene hijerarhije i nisu imali nikakvog udela u njenom bogatstvu. Njihov rad je bio manje kontrolisan i, ma koliko da je bio značajan za crkvu, on je u datom momentu bio mnogo manje neophodan nego policijska služba fratara koji su živeli na kasarnski način. Zato su oni bili mnogo gore plaćeni i njihovi prihodi su bili mahom veoma oskudni. Pošto su bili građanskog ili plebejskog porekla, njima je bio dosta blizak život narodnih masa, te su, uprkos svojoj popovštini, očuvali u sebi simpatije prema građanima i plebejcima. Učešće u savremenim pokretima, što je inače kod kaludera samo izuzetak, bilo je kod njih pravilo. Oni su davali teoretičare i ideologe pokreta, i mnogi od njih, predstavnici plebejaca i seljaka, umrli su zbog toga na gubilištu. Mržnja naroda

¹ (1850) suverenu

prema popovima samo se u pojedinačnim slučajevima okretala protiv njih.

Kao što je nad kneževima i plemstvom stajao car, tako je nad visokim i nižim sveštenstvom stajao *papa*. Kao što se caru plaćao »opšti pfenig«^[214] — državni porez, tako su se papi plaćali opšti crkveni porezi, od kojih su pokriveni izdaci za luksuz na rimskom dvoru. Zahvaljujući snazi i broju sveštenstva, ni u jednoj zemlji nisu ti crkveni porezi ubirani s većom savešću i strogošću nego u Nemačkoj. To je naročito važno za ubiranje anata^[215] prilikom popunjavanja upražnjenih biskupskih mesta. Sa sve većim potrebama iznalaženi su i novi načini da se dođe do novca: trgovina s relikvijama, prodaja indulgencija, ubiranje novca u svetim godinama umesto hodočašća u Rim itd. Tako su velike sume novca iz godine u godinu tekle iz Nemačke u Rim, a pritisak koji je na taj način pojačavan povećavao je ne samo mržnju prema sveštenstvu nego je budio i nacionalno osećanje, naročito kod plemstva, tada najnacionalnijeg staleža.

Od prvih Pfahlbürger^[216] srednjovekovnih *gradova* razvile su se s prvatom trgovine i zanatstva tri oštro odeljene grupe.

Na čelu gradskog društva stajali su *patricijski kolenovići*, takozvana »plemenita gospoda«. To su bile najbogatije porodice. Samo su oni sedeli u gradskom veću i svim gradskim ustanovama. Tako, ne samo da su upravljali gradskim приходима nego su ih i trošili. Jaki po svom bogatstvu i svom tradicionalnom, od cara i carstva priznatom, aristokratskom položaju, oni su iskorišćavali na sve moguće načine kako gradsku opštinu tako i seljake koji su bili potčinjeni gradu. Oni su zelenišili i žitom i novcem, držali monopole svake vrste, lišavali opštinu redom svih prava korišćenja gradskih šuma i livada i iskorišćavali ove neposredno u svoju ličnu korist, samovoljno namećali putarine, mostarine, vratarine i druge namete i trgovali esnafskim privilegijama, majstorskim i građanskim pravima i pravosuđem. Sa seljacima iz gradskog okruga nisu postupali ništa blaže nego plemstvo ili sveštenstvo; naprotiv, gradski upravnici imanja i službenici po selima, sve sami patriciji, uneli su u aristokratsku okrutnost i gramzljivost još izvesnu birokratsku tačnost u načinu naplate. Gradskim приходима, koji su sabirani na taj način, upravljalo se s najvećom samovoljom; obračun u gradskim knjigama, čista formalnost, vođen je krajnje aljkavo i zbrkano. Pronevere i manjkovi u kasama bili su na dnevnom redu. Koliko je lako tada bilo doći do ogromnog bogatstva na račun gradskih prihoda jednoj malobrojnoj kasti koja je sa svih strana bila okružena privilegijama i međusobno tesno povezana rodbinskim vezama i interesima, shvatićemo ako se setimo onih mnogih pronevera i lopovluka koje je 1848. godina iznela na videlo u tolikim gradskim upravama.

Patriciji su se starali o tome da se svuda ugase prava gradske opštine, naročito u finansijskim stvarima. Tek kasnije, kada su ova gospoda daleko otišla sa svojim prevarama, opet su se pobunile grad-

ske opštine tražeći za sebe bar kontrolu nad gradskom upravom. U većini gradova one su zaista povratile svoja prava. Ali usled većitih međusobnih svada esnafa, usled žilavosti patricija i zaštite koju su oni nalazili kod države i vladâ gradova s kojima su stajali u savezu, patricijski većnici su, bilo lukavstvom, bilo silom, vrlo brzo faktički uspostavili svoju staru samovladu. U svim gradovima se početkom 16. veka opština nalazila opet u opoziciji.

Gradska opozicija protiv patricija delila se u dve grupe, koje su u seljačkom ratu istupile sasvim određeno.

Gradska opozicija, preteča naših današnjih liberala, obuhvatala je bogatijeg i srednje imućnog građanina, kao i veći ili manji deo sitnih građana, već prema lokalnim okolnostima. U postavljanju svojih zahteva oni su se potpuno držali ustava. Zahtevali su kontrolu nad gradskom upravom i učešće u zakonodavnoj vlasti, bilo putem same opštinske skupštine ili preko opštinskih predstavnika (veliko veće, opštinski odbor); zatim ograničenje patricijskog nepotizma i oligarhije nekoliko porodica, koja se sve otvorenije pojavljivala u krilu samog patricijata. Najviše još ako su pored toga zahtevali da se nekoliko mesta u veću popuni građanima iz njihove sredine. Ova stranka, kojoj se tu i tamo priključivao i nezadovoljni i propali deo patricija, imala je na svim redovnim opštinskim skupštinama i u esnafima veliku većinu. Pristalice gradskog veća, zajedno s radikalnijom opozicijom, predstavljale su među pravim *građanima* apsolutnu manjinu.

Videćemo kako je za vreme pokreta u 16. veku ova »umerena«, »zakonita«, »imućna« i »inteligentna« opozicija igrala sasvim istu ulogu i sa sasvim istim uspehom kao njena naslednica, konstitucionalna stranka, u pokretu od 1848. i 1849.^[217]

Inače je gradska opozicija još vrlo ozbiljno ustajala protiv popova, čiji su je gotovanski život i labavi moral dovodili do besa. Ona je zahtevala da se preduzmu mere protiv sablažnjivog načina života ovih časnih otaca. Ona je zahtevala da se ukine posebno svešteničko pravosuđe i pravo popova da ne plaćaju poreze, i da se uopšte ograniči broj monaha.

Plebejsku opoziciju sačinjavali su propali građani i mnoštvo gradskih stanovnika koji nisu imali građanskih prava: zanatlijski pomoćnici, nadničari i raznovrsni začeci lumpenproletarijata, koji se sreću čak i na niskim stupnjevima gradskog razvitka. Lumpenproletarijat je uopšte pojava koju, više ili manje izraženu, srećemo u svim dosadašnjim fazama društvenog razvitka. Upravo je tada mnogo porasla masa ljudi bez određenog zanimanja ili stalnog mesta boravka, i to usled raspadanja feudalizma u jednom društvu u kom su još svaka vrsta zanimanja i svaka sfera života bile ušančene iza bezbrojnih privilegija. U svim razvijenim zemljama nikada broj vagabundi nije bio tako velik kao u prvoj polovini 16. veka. Jedan deo ovih skitnica stupao je za vreme ratova u vojsku, drugi deo je prosjačio po selima, a

treći je, najzad, bedno životario radeći pod nadnicu u gradovima i obavljajući tamo i poslove koji nisu spadali u delatnost nijednog esnafa. Sva tri dela su igrala ulogu u seljačkom ratu: prvi — u kneževskim vojskama, kojima su podlegli seljaci, drugi — u seljačkim zaverama i odredima, gde njihov demoralizatorski uticaj izbija na svakom koraku, treći — u borbama gradskih stranaka. No ne treba zaboraviti da je veliki deo ove klase, naročito onaj koji je živeo po gradovima, imao tada u sebi još dosta jako jezgro zdrave seljačke prirode i da ni izdaleka nije kod sebe bio razvio onu potkupljivost i pokvarenost kakve srećemo kod današnjeg civilizovanog lumpenproletarijata.

Kao što vidimo, plebejska opozicija u tadašnjim gradovima sastojala se iz vrlo mešovitih elemenata. Ona je ujedinjavala propale delove starog feudalnog i esnafskog društva s još nerazvijenim, tek proklijalim proleterskim elementom modernog buržoaskog društva koje se radalo. Članovi esnafa koji su pali u siromaštvo i koji su još samo privilegijama bili vezani za postojeći građanski poredak, na jednoj strani; seljaci oterani s imanja i otpuštene sluge, koji još nisu mogli da postanu proleter, na drugoj strani. Između obe ove grupe stajale su kalfе, koje su u tom trenutku bile van oficijelnog društva, i po svom načinu života toliko se primicale proleterijatu koliko god su to dopuštali tadašnje stanje industrije i esnafske privilegije, ali one su, u isto vreme, bile sve sami budući građanski majstori, upravo silom ovih esnafskih privilegija. Stoga je ideološki stav ove mešavine elemenata morao biti sasvim nesiguran i, već prema lokalnim prilikama, različit. U političkim borbama pre seljačkog rata plebejska opozicija ne istupa kao stranka, nego samo kao neobuzdani, pljačkaški prirepak građanske opozicije, koji se mogao dobiti i odbiti s nekoliko buradi vina. Tek su seljački ustanci napravili od nje stranku, pa i tada je ona u postavljanju svojih zahteva i u svom nastupu gotovo svuda bila zavisna od seljaka — interesantan dokaz za to koliko je onda grad još zavisio od sela. Ukoliko je istupala samostalno, tražila je da se gradski esnafski monopoli prošire i na selo i nije htela ni da čuje o tome da se ukinu feudalne obaveze gradskog okruga prema gradu i time smanje gradski prihodi itd.; ukratko, utoliko je ona reakcionarna, prepušta se svojim sopstvenim sitnoburžoaskim elementima i daje time karakterističnu predigru za tragikomediju koju današnja sitna buržoazija već tri godine igra pod firmom demokratije.

Jedino je u Tiringiji, i to pod neposrednim Münzerovim uticajem, a u pojedinim drugim mestima i pod uticajem njegovih učenika, opšta bujica događaja tako daleko ponela plebejsku grupu po gradovima da je embrionalni proleterski element u njoj mogao trenutno da uzme maha nad svim ostalim grupama¹ koje su učestvovalе u pokretu. Ova epizoda, koja predstavlja kulminacionu tačku čitavog seljačkog rata i koja je koncentrisana oko najveličanstvenije fi-

¹ (1850) faktorima

gure ovog rata, oko *Thomasa Münzera*, istovremeno je i najkraća. Razume se da se ta plebejska grupa najbrže morala skrhati, da je ona u isto vreme morala prvenstveno nositi obeležje fantastičnosti i da su njeni zahtevi morali ostati veoma neodređeni; upravo je ona u tadašnjim prilikama imala najnesigurniji teren pod nogama.

Na najnižem mestu među svim ovim klasama, izuzev plebejske opozicije, stajala je velika eksploatisana masa nacije — *seljaci*. Na seljaku je počivala čitava zgrada društva: kneževi, činovnici, plemstvo, sveštenstvo, patriciji i građani. Bilo da je pripadao knezu, baronu, biskupu, manastiru ili gradu, s njim se svuda postupalo kao sa stvari, kao s teglećom marvom, pa i još gore. Ako je bio kmet, on je svome gospodaru bio prepušten na milost i nemilost. Ako je bio zavisni seljak, onda su već zakonske, ugovorima utvrđene obaveze bile dovoljne da ga udave; ali ove obaveze su se iz dana u dan povećavale. Najveći deo svoga vremena morao je da radi na gospodarevom imanju; od onoga što bi zaradio za nekoliko slobodnih časova morao je plaćati desetak, danak, zakupninu, porez, ratni porez, zemaljski porez i državni porez. I kad se ženio i kad je umirao, morao je plaćati gospodaru. Pored redovnih kuluka, on je morao da za milostivog gospodara skuplja slamu, da bere jagode, da bere borovnice, da skuplja puževe ljuštore, da u lovu nagoni divljač, da cepa drva itd. Ribolov i lov bili su gospodarevo pravo; seljak je morao da mirno posmatra kako mu divljač uništava useve. Gospodari su gotovo svuda silom oduzimali od seljaka opštinske pašnjake i šume. I kao što je gospodar samovoljno raspolagao seljakovim imanjem, isto tako je samovoljno raspolagao i seljakovom ličnošću, kao i ličnošću njegove žene i njegovih kćeri. On je imao pravo prve noći. Kad mu se prohtelo, bacao je seljaka u zatvor, u kome ga je tada isto tako sigurno čekalo mučenje kao što ga sada čeka istražni sudija. Ubijao ga je ili mu skidao glavu kad je hteo. Od onih vaspitnih poglavlja Karoline,^[218] u kojima se govori »o odsecanju ušiju«, »o odsecanju nosa«, »o vađenju očiju«, »o odsecanju ruku i prstiju«, »o odsecanju glave«, »o mučenju na točku«, »o spaljivanju«, »o mučenju usijanim kleštima«, »o čerečenju« itd., nema ni jednog jedinog koje milostivi gospodar ili pokrovitelj nije po svome čefu primenjivao na svoje seljake. Ko je trebalo da štiti seljaka? U sudovima su sedeli baroni, popovi, patriciji ili pravnici, koji su dobro znali za šta su plaćani. Ta, svi zvanični staleži carstva živeli su od isisavanja seljaka.

Seljaci su škripali zubima pod teškim pritiskom, no ipak ih je bilo teško podići na ustanak. Njihova rascepanost je u najvećoj meri otežavala svaki zajednički dogovor. Stara navika da se potčinjavaju, koja se prenosila s kolena na koleno, zatim to što su se u mnogim krajevima bili odvikli od upotrebe oružja, kao i okrutnost s kojom su isisavani, koja je, već prema ličnosti gospodara, čas rasla, čas opadala, doprineli su da se kod seljaka sačuva mir. Stoga u srednjem veku imamo masu lokalnih seljačkih pobuna, ali — bar u Nemačkoj — ne-

mamo pre seljačkog rata ni jednog jedinog opšteg, nacionalnog seljačkog ustanka. Seljaci nisu bili u stanju da sami dignu revoluciju dokle god je nasuprot njima, udružena i zbijena, stajala organizovana sila kneževa, plemstva i gradova. Samo u savezu s ostalim staležima mogli su imati izgleda na pobjedu; no kako bi mogli da se udruže s ostalim staležima kad su ih svi oni podjednako izrabljivali?

Vidimo, dakle, kako na početku 16. veka različiti staleži carstva: kneževi, plemstvo, prelati, patriciji, građani, plebejci i seljaci sačinjavaju jednu izvanredno zamršenu masu s najrazličitijim interesima, koji se ukrštaju u svim mogućim pravcima. Svi su staleži stajali jedan drugome na putu i bili u stalnoj, čas otvorenoj, čas potajnoj, međusobnoj borbi. U ovim okolnostima bila je sasvim nemoguća onakva podjela čitave nacije u dva velika tabora kakva je postojala u doba kad je planula prva francuska revolucija i kakva postoji sada, na jednom višem stepenu razvitka, u najnaprednijim zemljama; do te podele moglo je, i to samo približno, doći tek onda kada se digao najdonji sloj nacije, koji su iskorišćavali svi ostali staleži: sloj seljaka i plebejaca. Lako ćemo shvatiti tadašnju zbrku interesa, shvatanja i težnji kada se setimo kakvu je konfuziju u toku poslednje dve godine proizrokovao sadašnji, mnogo manje komplikovani sastav nemačke nacije od feudalnog plemstva, buržoazije, sitne buržoazije, seljaštva i proletarijata.

II

[Velike opozicione grupacije i njihove ideologije
Luther i Münzer]

Već decentralizacija i lokalna i pokrajinska samostalnost, međusobno otuđivanje provincija na industrijskom i trgovinskom polju i slabe saobraćajne veze gotovo su onemogućivali grupisanje tadašnjih, tako raznovrsnih staleža u veće celine. Ovo grupisanje vrši se tek s opštim širenjem revolucionarnih versko-političkih ideja u doba reformacije. Razni staleži, koji ove ideje prihvataju ili im se suprotstavljaju, grupišu, doduše vrlo teško i tek približno, naciju u tri velika tabora — katolički ili reakcionarni, luterovski građansko-reformistički i revolucionarni. To što i u ovom velikom procesu deobe nacije postoji malo doslednosti, to što u oba prva tabora nailazimo u izvesnoj meri na iste elemente, objašnjava se stanjem raspadanja u kome se nalazila većina zvaničnih staleža nasledenih od srednjeg veka, i postojanjem decentralizacije, koja je istim staležima na različitim mestima nametala u istom trenutku različit stav. U toku poslednjih godina mi smo imali toliko često prilike da u Nemačkoj posmatramo sasvim slične stvari da se ne možemo čuditi tako upadljivoj ispremetanosti staleža i klasa pod mnogo zamršenijim okolnostima 16. veka.

Uprkos najnovijim iskustvima, nemačka ideologija još uvek ne vidi u borbama u kojima je podlegao srednji vek ništa drugo do žestoke teološke svade. Da su se ljudi onog doba samo mogli sporazumeti o nebeskim stvarima, onda, po shvatanju naših rodoljubivih istoričara i mudrih državnika, ne bi bilo nikakvog razloga da se svadaju oko stvari ovog sveta. Ovi ideolozi su toliko lakoverni da za gotovo primaju sve iluzije koje jedna epoha stvara o samoj sebi ili koje ideolozi jednog doba stvaraju o tom dobu. Ista ta klasa ljudi vidi, na primer, u revoluciji od 1789. samo prilično žučnu debatu o preimućstvima ustavne monarhije nad apsolutnom, u julskoj revoluciji samo praktičan spor o neodrživosti prava »po milosti božjoj«, a u februarskoj revoluciji^[219] samo pokušaj da se reši pitanje: »republika ili monarhija?« itd. O *klasnim borbama* koje se vode u toku ovih potresa i

u kojima politička parola koja se svaki put ispisuje na zastavi predstavlja samo njihov izraz, o tim klasnim borbama naši ideolozi čak i dan-danas jedva da nešto slute, iako glas o njima sasvim jasno odjekuje ne samo iz inostranstva nego se razabira i iz gundanja i roptanja mnogih hiljada domaćih proletera.

I u takozvanim verskim ratovima 16. veka radilo se pre svega o vrlo stvarnim materijalnim klasnim interesima, i ovi ratovi su bili klasne borbe isto tako kao i kasniji unutrašnji sukobi u Engleskoj i Francuskoj. To što su se ove klasne borbe vodile onda pod verskim parolama, to što su se interesi, potrebe i zahtevi pojedinih klasa krili pod religioznim ruhom, nimalo ne menja stvar i lako se objašnjava prilikama toga doba.

Srednji vek je počeo sve iznova. On je raščistio sa starom civilizacijom, starom filozofijom, politikom i pravom, da bi počeo sve ispočetka. Jedino što je preuzeo od nestalog starog sveta bili su hrišćanstvo i niz polurazrušenih gradova, lišenih sve svoje civilizacije. To je imalo za posledicu da su, kao i na svim prvim stepenima razvitka, popovi uzeli monopol duhovnog vaspitanja, a time je i samo vaspitanje dobilo bitno teološki karakter. Politika i pravo, kao i sve ostale grane nauke, ostali su u rukama popova puki ogranci teologije i obrađivani su po istim principima koji su važili u teologiji. Crkvene dogme su ujedno bile i politički aksiomi, a mesta iz *Biblije* imala su u svakom sudu zakonsku snagu. Čak i onda kada se razvio poseban stalež pravnika ostalo je pravo još dugo pod tutorstvom teologije. A ova prevlast teologije na čitavom polju duhovne delatnosti bila je ujedno neminovna posledica položaja crkve kao najopštije sinteze i potvrde postojeće feudalne vlasti.

Jasno je da su time svi opšte izraženi napadi na feudalizam, pre svega napadi na crkvu, sve revolucionarne društvene i političke doktrine morale biti ujedno i pretežno teološke jeresi. Da bi se mogli napasti postojeći društveni odnosi, morao se s njih skinuti svetački oreol.

Revolucionarna opozicija protiv feudalizma provlači se kroz ceo srednji vek. Ona se pojavljuje, već prema prilikama doba, kao mistika, kao otvorena jeres, kao oružani ustanak. Što se mistike tiče, poznato je koliko su reformatori 16. veka bili pod njenim uticajem; i Münzer je od nje mnogo uzeo. Jeresi su bile delimično izraz reakcije patrijarhalnih alpskih seljaka protiv feudalizma koji je nadirao k njima (valdenzi),^[220] delimično izraz opozicije gradova protiv feudalizma kom su se bili oteli (albižani,^[221] Arnaldo iz Breše itd.); delimično izraz neposrednih seljačkih ustanaka (John Ball, zatim majstor iz Mađarske,¹ u Pikardiji itd.). Patrijarhalnu jeres valdenza možemo, isto kao i švajcarski ustanak, ostaviti ovde po strani kao jedan i po formi i po sadržini reakcionaran pokušaj zatvaranja pred tokom isto-

¹ Jakob

rije i kao stvar samo od lokalnog značaja. U oba ostala oblika srednjovekovne jeresi nailazimo već u 12. veku na preteče velike suprotnosti između građanske i seljačko-plebejske opozicije, suprotnosti na kojoj se slomio seljački rat. Ova suprotnost provlači se kroz ceo kasniji srednji vek.

Jeres gradova — a ona zapravo i jeste zvanična jeres srednjeg veka — okrenula se uglavnom protiv popova i napala njihova bogatstva i njihov politički položaj. Kao što sada buržoazija zahteva *gouvernement à bon marché*, jevtinu vladu, tako su srednjovekovni građani najpre zahtevali *église à bon marché*, jevtinu crkvu. Po formi reakcionarna, kao i svaka jeres koja u daljem razvoju crkve i dogmi može da vidi samo izopačavanje, tražila je građanska jeres ponovno uspostavljanje jedostavnog prahrišćanskog crkvenog uređenja i ukidanje ekskluzivnog sveštenečkog staleža. Takvim jevtinim uređenjem bili bi uklonjeni fratri, prelati, rimski dvor, ukratko — sve što je crkvu skupo stajalo. Gradovi, i sâmi republike, mada pod zaštitom vladara, svojim napadima protiv papstva prvi su u opštoj formi izrazili mišljenje da je republika normalni oblik buržoaske vladavine. Njihov neprijateljski stav prema nizu dogmi i crkvenih zakona objašnjava se delimično onim što je već rečeno, a delimično i ostalim uslovima njihovog života. Zašto su oni, na primer, tako žučno ustajali protiv celibata, na to niko ne daje tačniji odgovor nego Boccaccio. Arnoldo iz Breše u Italiji i Nemačkoj, albižani u južnoj Francuskoj, John Wycliffe^[222] u Engleskoj, Hus i kalikstinci^[223] u Češkoj bili su glavni predstavnici ovog pravca. To što je opozicija protiv feudalizma nastupila ovde samo kao opozicija protiv *crkvenog* feudalizma objašnjava se sasvim prosto time što su gradovi bili svuda već priznat stalež, te su mogli da se bore protiv svetovnog feudalizma svojim privilegijama, oružjem ili u staleškim skupštinama.

I ovde već vidimo, kako u južnoj Francuskoj tako i u Engleskoj i Češkoj, da se najveći deo nižeg plemstva priključuje gradovima u njihovoj borbi protiv popova i u njihovoj jeresi — pojava koju objašnjavamo zavisnošću nižeg plemstva od gradova i povezanošću njihovih interesa u odnosu na kneževe i prelate, pojava koju ćemo opet sresti u seljačkom ratu.

Sasvim drugi karakter nosila je jeres koja je bila neposredan izraz seljačkih i plebejskih potreba i gotovo uvek se priključivala nekom ustanku. Istina, ona je u pogledu popova, papstva i uspostavljanja prahrišćanskog crkvenog uređenja zahtevala isto što i građanska jeres, ali je ujedno išla neuporedivo dalje. Ona je tražila uspostavljanje prahrišćanske jednakosti među članovima zajednice i priznanje te jednakosti kao norme i za građanski svet. Ona je iz »jednakosti dece božje«¹ izvlačila zaključak o građanskoj jednakosti, pa delimično čak i o imovinskoj jednakosti. Izjednačavanje plemstva sa seljacima, patricija i povlašćenih građana s plebejcima, ukidanje kuluka, danka na zemlju, poreza, povlastica i bar najvećih razlika u imovini — bili

su zahtevi koji su, s manje ili više određenosti, isticani i branjeni kao neminovne posledice prahrišćanskog učenja. Ova seljačko-plebejska jeres, koju u doba cvetanja feudalizma, na primer kod albižana, teško da možemo da odvajamo od građanske jeresi, razvija se u 14. i 15. veku u oštro odeljeno partijsko shvatanje i pojavljuje se obično sasvim samostalno pored građanske jeresi. Tako John Ball, propovednik iz doba Wat-Tylerovog ustanka u Engleskoj^[224] pored Wycliffeova pokreta, tako taboriti^[225] pored kalikstinaca u Češkoj. Kod taborita izbija ispod teokratskog ruha već i republikanska tendencija, koju krajem 15. i početkom 16. veka dalje izgrađuju u Nemačkoj predstavnicima plebejaca.

Na ovaj oblik jeresi nadovezuje se zanesenjaštvo mističarskih sekta, reda bičevalaca^[226], lolarda^[227] itd., koji u doba ugnjetavanja dalje prenose revolucionarnu tradiciju.

Plebejci su bili tada jedina klasa koja je stajala sasvim izvan zvanično postojećeg društva. Ona se nalazila izvan feudalnog i izvan građanskog bloka. Nije imala ni povlastica ni imanja; nije imala čak ni teškim nametima opterećeni posed, kakav su imali seljaci i sitni građani. Ona je u svakom pogledu bila bez prava i imanja; njeni životni uslovi se direktno nisu čak ni dodirivali s postojećim institucijama, koje su je potpuno ignorisale. Ona je bila živi simptom raspadanja feudalnog i esnafsko-građanskog društva i ujedno prvi preteča savremenog buržoaskog društva.

Tim položajem se objašnjava što se plebejska frakcija već tada ne zadovoljava samo borbom protiv feudalizma i povlašćenog malograđanstva, što je ona, bar u mašti, morala poći dalje čak i od savremenog buržoaskog društva koje je tek na pomolu, što je ona, ta potpuno siromašna frakcija, morala već da posumnja u institucije, shvatanja i predstave koje su zajedničke svim društvenim oblicima zasnovanim na klasnim suprotnostima. Hilijastička sanjarenja^[228] prvobitnog hrišćanstva pružala su za to pogodnu polaznu tačku. Ali, isto tako, ovo odlazanje ne samo dalje od savremenog života nego čak i od budućnosti moglo je biti samo na silu, u fantaziji, i već prvi pokušaj praktične primene morao se svršiti vraćanjem u uske granice koje su tadašnje okolnosti jedino dopuštale. Napad protiv privatnog vlasništva i zahtev da dobra budu zajednička morali su se rasplinuti u prostu organizaciju milosrđa; neodređena hrišćanska jednakost najviše ako je mogla da iziđe na buržoasku »jednakost pred zakonom«; ukidanje svake vlasti pretvorilo se najzad u uspostavljanje republikanskih vlada izabranih od naroda. Anticipacija komunizma putem mašte postala je u stvarnosti anticipacija modernih buržoaskih odnosa.

Ovu nasilnu anticipaciju kasnije istorije, ipak potpuno objašnjivu životnim položajem plebejske frakcije, nalazimo najpre u *Nemačkoj*, kod *Thomasa Münzera* i njegove stranke. Kod taborita je, doduše, postojala jedna vrsta hilijastičke zajednice dobara, ali samo

kao čisto vojna mera. Tek kod Münzera su ovi komunistički prizvuci izraz težnji jednog stvarnog sloja društva, tek kod njega su oni formulisani s izvesnom određenošću, i tek od njega naovamo srećemo ih u svim velikim narodnim potresima, sve do njihovog postepenog spajanja s modernim proleterskim pokretom, isto tako kao što su se u srednjem veku spojile borbe slobodnih seljaka protiv feudalne vlasti, koja ih je sve više i više stezala, s borbama kmetova i zavisnih seljaka za potpuno uništenje feudalne vlasti.

Dok su se u prvom od tri velika tabora, u *konzervativno-katoličkom*, našli na okupu svi elementi koji su bili zainteresovani za održanje postojećeg stanja, dakle — državna vlast, duhovni kneževi i jedan deo svetovnih kneževa, bogatije plemstvo, prelati i gradski patricijat, oko zastave *gradanske umerene, luterovske* reforme okupljali su se imućni elementi opozicije, najveći deo nižeg plemstva, građani, pa čak i jedan deo svetovnih kneževa koji su se nadali da će se obogatiti konfiskacijom crkvenih dobara i koji su hteli da iskoriste priliku da steknu veću nezavisnost od države. Najzad, seljaci i plebejci su se udružili u *revolucionarnu* stranku, čije je zahteve i učenja najjasnije formulisao Münzer.

Svojim učenjem, kao i svojim karakterom i svojim držanjem, Luther i Münzer u potpunosti predstavljaju svaki svoju stranku.

Luther je u razdoblju od 1517. do 1525. godine prošao kroz iste faze kroz koje su od 1846. do 1849. prošle današnje nemačke pristalice ustava, i kroz koje prolazi svaka buržoaska stranka koju, izbačenu za trenutak na čelo pokreta, u samom tom pokretu nadjačava plebejska ili proleterska stranka koja stoji iza nje.

Kada je Luther 1517. najpre istupio protiv dogmi i uređenja katoličke crkve, opozicija koju je predstavljao nije uopšte imala još nikakvog određenog karaktera. Ne idući dalje od zahteva ranije građanske jeresi, ta opozicija nije isključivala iz svojih redova nijednu struju koja bi išla dalje, a nije to ni mogla. U prvom trenutku morali su se ujediniti svi opozicioni elementi, morala se upotrebiti najodlučnija revolucionarna energija, morala je biti zastupljena celokupna dotadašnja jeres protiv katoličke ortodoksije. Isto tako su naši liberalni buržuji još 1847. bili revolucionarni, nazivali sebe socijalistima i komunistima i sanjali o oslobođenju radničke klase. U ovom prvom periodu Lutherovog istupanja njegova snažna seljačka priroda se najžešće razmahala.

»Ako oni« (rimski popovi) »nastave da besne, onda mislim da gotovo ne bi bilo boljeg leka i saveta da se tome stane na put nego da kraljevi i kneževi upotrebe silu, da se naoružaju i da napadnu ove štetne ljude koji truju sav svet i da jednom učine tome kraj *oružjem*, a ne rečima. Kao što lopove kažnjavamo mačem, ubice vešanjem,¹ jetike ognjem, zašto da tim pre ne napadnemo *svim vrstama oružja*

¹ kod Zimmermanna: lopove vešanjem, ubice mačem

ove štetne učitelje propasti, kao što su pape, kardinali, biskupi i roj rimske Sodome, i da u njihovoj krvi ne operemo svoje ruke?⁽²²⁹⁾

Ali ova prva revolucionarna vatra nije dugo trajala. Grom iz Lutherovih ruku udario je. Zatalasao se ceo nemački narod. Na jednoj strani, u njegovim proglasima protiv popova, u njegovoj propovedi o hrišćanskoj slobodi, videli su seljaci i plebejci signal za ustanak; na drugoj strani, njemu su se priključivali umereniji građani i veliki deo nižeg plemstva, pa je talas poneo čak i kneževe. Jedni su verovali da je došao dan kada treba da se obračunaju sa svim svojim ugnjetačima, drugi su samo hteli da slome vlast popova, katoličku hijerarhiju, da se otresu zavisnosti od Rima i da se obogate konfiskacijom crkvenih imanja. Stranke su se podelile i našle svoje predstavnike. Luther je morao da bira među njima. On, štitićenik saksonskog izbornog kneza, ugledni vitenberški profesor, veliki čovek koji je prekonoc postao moćan i slavan, opkoljen krugom nesamostalnih kultura i laskavaca, ni trenutka nije oklevao. Napustio je narodne elemente pokreta i prešao na stranu građana, plemića i kneževa. Umukli su pozivi na borbu protiv Rima do istrage; Luther je sada propovedao *miran razvitak i pasivan otpor* (upor., na primer, *Plemstvu nemačke nacije* od 1520. itd.). Na Huttenov poziv da dođe kod njega i Sickingena u Ebernburg, centar plemićke zavere protiv popova i kneževa, Luther je odgovorio:

«Ne bih hteo da se jevandjelje *brani silom i prolivanjem krvi*. Svet je savladan rečju, rečju se crkva održala, rečju će se ona opet vratiti na pravi put, a antihrist će bez sile pasti kao što je bez sile i došao.»⁽²³⁰⁾

Ovim preokretom, ili bolje, ovim određenijim formulisanjem Lutherovog pravca počelo je ono pogađanje i cenkanje oko toga koje institucije i dogme treba zadržati, a koje reformisati; ono odvratno diplomatisanje, ustupanje, spletkarenje i sporazumevanje, čiji je rezultat bila augsburška veroispoved⁽²³¹⁾, ovaj na kraju krajeva iscenkani ustav reformisane građanske crkve. To je isto ono sitničavo cenkanje koje se u političkom obliku nedavno do gadosti ponavljalo u nemačkim nacionalnim skupštinama, skupštinama za kompromisno rešenje, revizionim skupštinama i erfurtskim parlamentima.⁽¹⁴⁶⁾ U ovim pregovorima se najotvorenije ispoljio malograđanski karakter zvanične reformacije.

To što je Luther, sada već deklarisan predstavnik građanske reforme, propovedao zakoniti progres, imalo je svojih razloga. Većina gradova bila je za umerenu reformu; niže plemstvo joj se sve više i više priključivalo, jedan deo kneževa joj je prišao, a drugi se kolebao. Njen uspeh je bio osiguran, bar u velikom delu Nemačke. Ako bi se nastavio miran razvitak, onda ostali delovi Nemačke ne bi mogli da se dugo odupiru prodiranju te umerene opozicije. Međutim, svaki nasilan potres morao bi dovesti umerenu stranku u sukob s ekstrem-

nom — plebejskom i seljačkom — strankom, odbiti od pokreta kneževa, plemstvo i mnoge gradove i samo pružiti priliku ili da seljaci i plebejci dobiju prevlast nad građanskom strankom, ili da katolička restauracija slomi sve stranke pokreta. A mi smo u poslednje vreme imali dosta primera da se buržoaske stranke, čim su izvojevali i najbeznačajnije pobede, trude da putem zakonitog progresa izlavriraju između Scile revolucije i Haribde^[232] restauracije.

Kao što su u opštim društvenim i političkim uslovima toga doba rezultati svake promene neminovno koristili kneževima i pojačavali njihovu vlast, tako je i građanska reforma utoliko više morala padati pod kontrolu reformatorskih kneževa ukoliko se jače odvajala od plebejskih i seljačkih elemenata. Sam Luther je sve više postajao njihov sluga, i narod je dobro znao šta govori kad ga je nazvao običnim kneževskim slugom i kad ga je u Orlamindeu gonio kamenicama.

Kada je planuo seljački rat, i to u krajevima gde su kneževi i plemići bili mahom katolici, Luther je nastojao da odigra posredničku ulogu. Odlučno je napao vlade izjavljujući da je za ustanak krivo njihovo ugnjetavanje, da ne ustaju seljaci protiv njih, nego sam bog, a na drugoj strani je govorio kako je stvarno i ustanak bezbožna stvar i protivan jevanđelju. Na kraju je posavetovao obema stranama da popuste i da žive u međusobnom miru.

Ali ustanak se brzo širio, uprkos tim dobronamernim predlozima za posredovanje, zahvatao čak i protestantske oblasti u kojima su vladali kneževi, plemići i gradovi koji su bili Lutherove pristalice, i ubrzo prerastao preko glave »razumne«, građanske reforme. U neposrednoj Lutherovoj blizini, u Tiringiji, ulogorio se glavni štab najodlučnijeg dela ustanika pod Münzerovim vođstvom. Još nekoliko uspeha i cela bi Nemačka bila u plamenu, Luther bi bio opkoljen i možda nateran pod koplja kao izdajnik, a bujica seljačko-plebejske revolucije bi zbrisala građansku reformu. Tu nije imalo šta da se razmišlja. Pred revolucijom su zaboravljena sva stara neprijateljstva; u poređenju sa seljačkim gomilama, sluge rimske Sodome bile su nevina jagnjad, krotka deca božja; i građani i kneževi, plemići i popovi, Luther i papa udružili su se »protiv ubilačkih i razbojničkih seljačkih rulja«.^[233]

«Treba ih razbijati, daviti i klati, tajno i javno, gde ko može, kao što se *besni pas* mora ubijati!» vikao je Luther. «Stoga, draga gospodo, izbavljajte, spasavajte, neka kolje, tuče, davi gde ko može; ako pogineš, blago tebi, blaženije smrti nikad ne bi mogao naći.»

Samo ne treba, kaže, imati nikakvog lažnog sažaljenja prema seljacima. I sami staju na stranu pobunjenika oni koji imaju sažaljenja prema njima, prema kojima ni bog nema sažaljenja, nego za koje traži da budu kažnjeni i uništeni. Posle toga će seljaci naučiti da zahvaljuju bogu što moraju predati jednu kravu da bi mogli drugu u miru

da muzu; a kneževi će upoznati u ovom ustanku kakvog je karaktera ta rulja, kojom se može samo silom upravljati.^[234]

•Mudrac kaže: cibus, onus et virga asino¹: seljacima je u glavi ovsena slama, oni ne slušaju reči i nerazumni su, te zato moraju da čuju batine, puške, što su i zaslužili. Treba da molimo za njih da se pokoravaju; a ako neće, onda tu nema mnogo milosti. *Neka među njih zazvižde kuršumi*, inače će počinuti hiljadu puta gore stvari.^[235]

Upravo su tako govorili naši pokojni socijalistički i filantropski buržuji kada je proletarijat posle martovskih dana tražio svoj ideo u plodovima pobeđe.

Luther je svojim prevodom *Biblije* dao plebejskom pokretu u ruke moćno oružje. On je u *Bibliji* suprotstavio feudalizovanom hrišćanstvu svoga doba skromno hrišćanstvo prvih vekova, a trulom feudalnom društvu — sliku jednog društva koje nije znalo za razgranatu, veštačku feudalnu hijerarhiju. Seljaci su u svakom pogledu iskoristili ovo oružje protiv kneževa, plemstva i popova. Sad je Luther okrenuo to oružje protiv njih i napravio od *Biblije* pravi ditiramb vlasti, koja dolazi od boga, ditiramb kakav nikada nije sastavila nijedna ulizica apsolutne monarhije. *Biblijom* su sankcionisani kneževska vlast po milosti božjoj, pasivna poslušnost, pa čak i kmetstvo. Time ne samo što je odrican seljački ustanak, nego je odricana čak i sva Lutherova pobuna protiv duhovne i svetovne vlasti; na taj način je kneževima izdat ne samo narodni pokret nego i građanski.

Treba li da navodimo imena onih buržuja koji su nedavno opet pružili primere i ovog odricanja od svoje sopstvene prošlosti?

Uporedimo sada građanskog reformatora Luthera s plebejskim revolucionarom *Münzerom*.

Thomas Münzer^[236] je rođen u *Štolbergu* na Harcu, oko 1498.^[237] godine. Kažu da mu je otac umro na vešalima kao žrtva samovolje štolberških grofova. Već u svojoj petnaestoj godini stvorio je Münzer u školi u Haleu jedno tajno udruženje protiv magdeburškog nadbiskupa i rimske crkve uopšte. Njegova učenost u pitanjima tadašnje teologije rano mu je pribavila stepen doktora i mesto kapelana u jednom ženskom manastiru u Haleu. Već se ovde s najvećim prezrenjem odnosio prema crkvenim dogmama i obredu, pri služenju mise sasvim ispuštao reči o pretvaranju hleba u telo Hristovo, i jeo, kako Luther kaže o njemu, božje telo neosvećeno.^[238] Glavni predmet njegovih studija bili su srednjovekovni mističari, naročito hilijastička dela Joachima Kalabrijskog. Münzeru je izgledalo da su se s reformacijom i opštim uzbuđenjem karakterističnim za njegovo doba približili hiljadugodišnje carstvo i strašni sud nad izopačenom crkvom i pokvarenim čovečanstvom koji je ovaj pisac najavljivao i opisivao.

¹ magarcu su potrebni hrana, tovar i batine

Njegove su propovedi imale velikog uspeha u okolini. On je 1520. pošao kao prvi evangelistički propovednik za Cvikau. Ovde je naišao na jednu od onih zanesenjačkih hilijastičkih sekta koje su u mnogim krajevima nastavljale svoj život u tišini i iza čije je trenutne skrušenosti i povučeniosti skriveno bujala opozicija najdonjih društvenih slojeva protiv postojećeg poretka, i koje su sada, u vreme sve većeg vrenja u narodu, sve otvorenije i upornije izlazile na javnost. Bila je to sekta anabaptista^[239], na čijem je čelu stajao Niklas *Storch*. Oni su propovedali da se približuju strašni sud i hiljadugodišnje carstvo i imali »vizije, ekstaze i proročanski duh«. Ubrzo su došli u sukob s gradskim većem Cvikaua; Münzer ih je branio, iako im se nikad nije potpuno priključio, nego su, obrnuto oni potpalili pod njegov uticaj. Gradsko veće je prema njima energično postupilo; oni su morali napustiti grad, i Münzer s njima. To je bilo krajem 1521.

Münzer je pošao u Prag i pokušao da uhvati tamo korena, povezujući se s ostacima husitskog pokreta. Ali jedini uspeh njegovog proglašenja^[240] bio je u tome što je i iz Češke morao da beži. Godine 1522. postao je propovednik u Alštetu u Tiringiji. Ovde je počeo da reformiše bogoslužjenje. Još pre nego što se Luther usudio da pođe tako daleko, Münzer je potpuno izbacio latinski jezik i tražio da se čita cela *Biblija*, a ne samo propisana nedeljna jevanđelja i poslanice. Istovremeno je organizovao propagandu u okolini. Sa svih strana sticao se narod k njemu i ubrzo je Alštet postao centar narodnog protivpopovskog pokreta cele Tiringije.

Još je Münzer bio pre svega teolog; još je upravljao svoje napade gotovo isključivo protiv popova. Ali on nije propovedao, kao što je to Luther tada već činio, stalozenu debatu i miran progres, nego je nastavio Lutherove ranije energične propovedi i pozivao saksonske kneževе i narod na oružanu borbu protiv rimskih popova.

»Ta, Hristos kaže: ‚Ja nisam došao da donesem mir, nego mač.‘ A šta treba da radite vi »(saksonski kneževi)« s tim mačem? Ništa drugo već da uklonite i odvojite te zle ljude koji se suprotstavljaju jevanđelju, ako hoćete da budete božje slugе. Hristos je sasvim ozbiljno zapovedio (Luka 19, 27): ‚Uzmite moje neprijatelje i davite ih pred mojim očima‘ . . . Ne govorite nam nikakve prazne fraze kako će to učiniti božja sila bez pomoći vašeg mača, jer bi vam inače mogao zardati. One koji su protiv božjeg otkrovenja treba ukloniti bez samilosti, kao što su Hiskija, Kir, Osije, Danilo i Ilija rasterali sveštenike boga Vala, inače se hrišćanska crkva neće vratiti svome izvoru. Mora se iščupati korov iz vinograda božjeg u doba berbe. Bog je rekao Mojsiju (5. knjiga, 7, 5): ‚Nemajte milosti prema bezbožnicima, porušite njihove oltare, razmrskajte njihove idole i spalite ih da se ne ljutim na vas.‘^[241]

Ali ovi pozivi kneževima ostali su bez uspeha, dok je u isto vreme u narodu iz dana u dan raslo revolucionarno uzbuđenje. Münzer, čije su se ideje sve jasnije razvijale i postajale sve smelije, sada se odlučno odvojio od građanske reformacije i istupao odsad direktno kao politički agitator.

Svojim teološko-filozofskim učenjem on je napao sve glavne tačke ne samo katoličanstva nego hrišćanstva uopšte. On je u formi hrišćanstva širio jednu vrstu panteizma, koji pokazuje interesantnu sličnost sa savremenim spekulativnim shvatanjem^[242] i ponegdje se graniči čak s ateizmom. On je odbacio *Bibliju* i kao isključivo i kao nepogrešivo otkrovenje. Po njemu je pravo, živo otkrovenje razum, otkrovenje koje je postojalo u sva vremena i kod svih naroda i koje još postoji. Suprotstavljati *Bibliju* razumu znači ubijati duh slovom. Jer, sveti duh o kome govori *Biblija* nije nešto što postoji van nas; sveti duh je upravo razum. Vera nije ništa drugo do oživotvorenje razuma u čoveku, te stoga i neznabošci mogu da imaju veru. Ova vera, ovaj oživotvoreni razum uzdiže čoveka do boga i čini ga blaženim. Stoga nebo nije nešto sa onog sveta, njega treba tražiti u ovom životu, i zadatak vernika je da ovo nebo i carstvo božje ostvare ovde na zemlji. Kao što na onom svetu nema neba, tako na onom svetu nema ni pakla ni prokletstva. Isto tako nema drugih đavola sem ljudskih pohlepa i gramžljivosti. Hristos je bio čovek kao i mi, prorok i učitelj, i pričest nije ništa drugo već prost obed u znak uspomene, pri kome se hleb i vino uzimaju bez ikakvih mističnih primesa.

Ovo učenje širio je Münzer mahom uvijeno u iste hrišćanske fraze u koje se jedno vreme morala uvijati novija filozofija. Ali iz njegovih spisa svuda proviruje arhijeretička osnovna misao i vidi se da je njemu bilo mnogo manje stalo do biblijskog zvaničnog plašta nego nekim Hegelovim učenicima u novije doba. A ipak leže tri stotine godina između Münzera i današnje filozofije.

Njegovo političko učenje se nadovezalo tačno na ovo revolucionarno versko shvatanje i izašlo je isto toliko iz okvira postojećih društvenih i političkih odnosa koliko je njegova teologija prešla okvire pojmova koji su važili u njegovo vreme. Kao što se Münzerova filozofija religije doticala ateizma, tako se njegov politički program doticao komunizma, i mnoge od današnjih komunističkih sekta nisu ni u predvečerje februarske revolucije raspolagale bogatijim teoretskim arsenalom nego »mincerovci« 16. veka. Ovaj program je bio više genijalna anticipacija uslova za oslobodenje proleterskih elemenata koji su se tek razvijali među plebejcima nego što je bio sinteza zahteva tadašnjih plebejaca, i taj program je zahtevao neodložno stvaranje carstva božjeg, proricnog hiljadugodišnjeg carstva na zemlji — putem vraćanja crkve u njeno prvobitno stanje i putem uklanjanja svih institucija koje stoje u suprotnosti prema ovoj, navodno prahrišćanskoj, a u stvari vrlo novoj crkvi. Ali pod carstvom božjim Münzer nije podrazumevao ništa drugo nego jedan društveni poredak u kome neće više biti klasnih razlika, privatnog vlasništva i državne vlasti koja bi članovima društva bila tuđa i nezavisna od njih. Sve postojeće vlasti, ukoliko se ne bi pokorile i prišle revoluciji, trebalo bi srušiti, svi poslovi i sva dobra imali bi biti zajednički i imala bi se sprovesti najpotpunija jednakost. Trebalo bi osnovati jedan savez koji bi imao

da ovo sprovede ne samo širom cele Nemačke nego širom celog hrišćanskog sveta. Kneževе i vlastelu trebalo bi pozvati da se priključe. Ako oni to ne bi hteli, savez bi imao da ih prvom prilikom sruši s oružjem u ruci, ili da ih pobije.

Münzer se odmah dao na posao da organizuje ovaj savez. Njegove propovedi dobile su još žešći, još revolucionarniji karakter. Pored napada na popove, on je s istom strastvenošću grmeo protiv kneževa, plemstva, patricija i u živim bojama slikao postojeći pritisak, kome je suprotstavljao svoju zamišljenu sliku hiljadugodišnjeg carstva socijalrepublikanske jednakosti. U isto vreme Münzer je objavljivao jedan za drugim revolucionarne pamflete i slao emisare u svim pravcima, dok je on sam organizovao savez u Alštetu i okolini.

Prvi plod ove propagande bilo je rušenje Bogorodične kapele u Melerbahu kod Alšteta, po zapovesti: »Oltare njihove raskopajte, i likove njihove polomite, i rezane bogove njihove ognjem spalite, jer si ti narod svet.« (Deut. 7, 6¹.) Saksonski kneževi su lično došli u Alštet da umire pobunu i pozvali Münzera na dvor. Tamo je on održao propoved kakvu od Luthera, »ove krotko živeće puti u Vitenbergu«^[243], kako ga Münzer nazva, nisu bili navikli da čuju. On je uporno zahtevao da se pobiju bezbožni vlastodršci, naročito popovi i kaluderi, koji s jevandeljem postupaju kao s jeresi, i pozivao se za to na *Novi zavet*. Za bezbožnike je govorio da nemaju prava da žive, sem po milosti izabranih. Ako kneževi neće da istrebe bezbožnike, onda će im bog oduzeti mač, *jer cela zajednica ima silu mača*. Glavni nosioci zelenaštva, lopovluka i razbojništva su kneževi i vlastela. Oni sve grabe u svoje vlasništvo, ribe u vodi, ptice u vazduhu, biljke na zemlji. A onda još propovedaju sirotinji zapovest »Ne kradi«, a oni sami dižu gde šta stignu, gule i deru seljaka i zanatliju. A kad seljak ili zanatlija posegne i za najmanjom sitnicom, onda on mora da visi, a na sve to kaže onda doktor Lažov: Amin.

»Gospoda su sama tome kriva što im siromašan čovek postaje neprijatelj. Oni neće da otklone uzroke pobune, pa otkuda onda da se to na kraju dobro svrši? Ah, draga gospodo, kako će lepo Gospod razmahnuti gvozdenom palicom po starim loncima! Istinu vam velim, buniću narod. Neka bude!« (Upor. Zimmermann, *Seljački rat*, II, str. 75.)^[244]

Münzer je štampao ovu propoved. Njegovog štampara iz Alšteta kaznio je saksonski vojvoda Johann progonstvom iz zemlje, a što se njega samog tiče, naredeno je da sve njegove spise cenzuriše vojvodina vlada u Vajmaru. Ali on nije poštovao ovo naređenje. Odmah zatim on je u carskom gradu Milhauzenu štampao^[245] jedan veoma buntovan spis, u kom je pozvao narod da

»proširi rupu kako bi ceo svet video i shvatio ko su naši veliki hvalisavci koji su od Gospoda tako bogohulno napravili naslikanog čovečuljka«, i koji je završio

¹ Deuteronomium — *Knjiga ponovljenih zakona* (5. knjiga Mojsijeva), 7, 5 - 6.

rečima: »Sav svet će morati da izdrži jak potres; desiće se takve stvari da će bezbožnici padati sa svojih stolica, a oni koji su bili dole biće podignuti.«

Kao moto napisao je »Thomas Münzer s čekićem« na naslovnu stranu:

»Zapamti, stavio sam svoje reči u tvoja usta, postavio sam te danas iznad ljudi i carstva¹ zato da istrebljuješ, da rušiš, da razgoniš, da strmoglavljuješ, da gradiš i sadiš. Gvozdeni zid je podignut između kraljeva, kneževa, popova i naroda. Neka stupe u borbu i pobeđa će, čuderno, doneti propast jakih, bezbožnih tirana.«

Münzerov rascep s Lutherom i s njegovom strankom već je odavna postojao. Luther je i sam morao da usvoji neke crkvene reforme koje je Münzer uveo ne pitajući ga. On je posmatrao Münzerovu delatnost s ozlojeđenim nepoverenjem umerenog reformatora protiv stranke koja je bila energičnija i gurala dalje. Još u proleće 1524. pisao je Münzer Melanchthonu, ovom uzorku filistarskog, jektičavog knjiškog moljca, da on i Luther uopšte ne razumeju pokret, da hoće da ga uguše verovanjem u slovo *Biblije*, i da je celo njihovo učenje nagrizaio crv.

»Draga braćo, manite se čekanja i oklevanja, vreme je, leto je pred vratima. Okanite se prijateljavanja s bezbožnicima, jer oni smetaju da reč deluje punom snagom. Ne laskajte svojim kneževima, inače ćete i sami propasti s njima. Vi, prefinjeni poznavaoi *Biblije*, ne ljutite se, ja ne mogu drukčije.«^[246]

Luther je više puta pozivao Münzera na javnu diskusiju, ali on, koji je svakog trenutka bio spreman da pred narodom prihvati borbu, nije imao ni najmanje želje da se upušta u teološku raspru pred pristrasnom publikom Vitenberškog univerziteta. On nije hteo da »svedočanstva duha budu preneti isključivo na visoku školu«.^[247] Ako je Luther iskren, onda neka utiče u tom pravcu da prestanu maltretiranja Münzerovog štampara i da se ukine naređenje o cenzuri, kako bi se borba mogla nesmetano voditi u štampi.

Sada, posle pomenute revolucionarne Münzerove boršure, istupio je Luther javno protiv njega kao denuncijant. U svom štampanom letku — *Pismo saksonskim kneževima protiv buntovničkog duha* proglasio je on Münzera za oruđe satane i pozvao kneževe da intervenišu i proteraju iz zemlje pokretače pobune, pošto oni neće da se zadovolje time što propovedaju svoja zla učenja, nego pozivaju na ustanak protiv vlasti i na otpor silom.

Münzer je 1. avgusta morao da odgovara pred kneževima na vajmarskom dvoru na optužbe zbog buntovničke delatnosti. Protiv njega je postojao veoma kompromitujući materijal. Bili su ušli u trag njegovom tajnom savezu, a u udruženjima rudara i seljaka otkrili su njegove prste. Zapretili su mu progonoštvom. Tek što se vratilo

¹ (1875) nedostaje: postavio sam te danas iznad ljudi i carstva.

u Alštet, doznao je da saksonski vojvoda Georg traži njegovo izručenje. Naime, bila su uhvaćena njegovom rukom pisana pisma saveza u kojima je pozivao Georgove podanike na oružani ustanak protiv neprijatelja jevanđelja. Da nije napustio grad, gradsko veće bi ga izručilo.

Međutim, sve veće i veće vrenje među seljacima i plebejcima neobično je olakšavalo Münzerovu propagandu. Za ovu propagandu on je u anabaptistima našao dragocene propagatore. Ova sekta, bez određenih pozitivnih dogmi, održavana na okupu samo zajedničkom opozicijom svojih članova protiv svih vladajućih klasa i zajedničkim simbolom ponovnog krštenja, asketski stroga u svom načinu života, neumorna, fanatična i neustrašiva u agitaciji, sve se više i više okupljala oko Münzera. Lišena, usled progona, svakog stalnog mesta boravka, krstarila je ona širom cele Nemačke i svuda objavljivala novo učenje, u kome im je Münzer objasnio njihove sopstvene potrebe i želje. Mnogi od njih su mučeni, spaljeni ili pogubljeni na drugi način, ali hrabrost i izdržljivost ovih emisara bile su nepokolebljive a uspeh njihove delatnosti, zahvaljujući brzom porastu vrenja u narodu, bio je ogroman. Stoga je Münzer, bežeći iz Tiringije, nailazio svuda na pripremljen teren, bilo kuda da se okrenuo.

Kod Nirnberga, kuda je Münzer prvo pošao,^[248] bio je tek mesec dana pre toga u klici ugušen jedan seljački ustanak. Münzer je tu radio tajno. Uskoro su se pojavili ljudi koji su branili njegove najsmelije teološke postavke o neobaveznosti *Biblije* i o bezvrednosti svetih tajni i izjavljivali da je Hristos bio samo čovek i da svetovna vlast nije od boga. »Eto, kruži satana, duh iz Alšteta!«^[249] vikao je Luther. Tu u Nirnbergu štampao je Münzer svoj odgovor Lutheru.^[243] On ga je prosto optužio rekavši da laska kneževima i da svojom polovičnošću potpomaže reakcionarnu stranku. Narod će se i pored toga osloboditi, a s doktorom Lutherom će se onda desiti ono što se dešava s uhvaćenom lisicom. — Odlukom gradskog veća spis je konfiskovan, a Münzer je morao da napusti Nirnberg.

On je pošao sada preko Švapske u Elzas i Švajcarsku i vratio se u gornji Švarcvald, gde je već otprilek nekoliko meseci bio izbio ustanak, koji su velikim delom ubrzali njegovi anabaptistički emisari. Ovaj Münzerov propagandni put očigledno je znatno doprineo organizovanju narodne stranke, jasnom formulisanju njenih zahteva i definitivnom opštem izbijanju ustanka u aprilu 1525. Ovde se naročito jasno ispoljio dvostruki način Münzerova rada: na jednoj strani on se obraćao narodu u formi verskih proroštava, jezikom koji je narod tada jedino razumevao, a na drugoj strani se obraćao upućenima, kojima je mogao otvoreno da govori o svojim krajnjim namerama. Kao što je ranije u Tiringiji bio okupio oko sebe i postavio na čelo tajnog saveza jedan krug najodlučnijih ljudi, ne samo iz naroda nego i iz redova nižeg sveštenstva, tako on sad postaje ovde centar celog revolucionarnog pokreta u jugozapadnoj Nemačkoj, organizuje savez

od Saksonije i Tiringije, preko Franačke i Švapske pa do Elzasa i švajcarske granice i među svojim učenicima i vođima saveza ima agitatore iz južne Nemačke, kao što su Hubmaier iz Valdshuta, Konrad Grebel iz Ciriha, Franz Rabmann iz Grisenena, Schappeler iz Memingena, Jakob Wehe iz Lajphajma, doktor Mantel iz Štutgarta, većinom revolucionarni sveštenici. Sam Münzer mahom se zadržavao u Griesenu na granici i Šafhauzenu i prokrstario je otuda Hegau, Kletgau itd. Krvavi progoni koje su protiv ove nove plebejske jeresi svuda preduzimali uznemireni kneževi i plemići znatno su doprineli da se potpuri pobunjenički duh i da se savez čvršće zbije. Tako je Münzer oko pet meseci agitovao po gornjoj Nemačkoj, a kad se približio dan da zaverenici stupe u akciju, on se vratio u Tiringiju, gde je hteo da lično rukovodi ustankom i gde ćemo ga opet naći.

Videćemo kako karakter i ponašanje obojice šefova stranaka verno odražava držanje njihovih samih stranaka, kako su neodlučnost, strah od samog pokreta koji je uzimao sve ozbiljnije razmere i kukavičko Lutherovo sluganstvo kneževima potpuno odgovarali neodlučnoj, dvosmislenoj politici građanstva i kako su se Münzerova revolucionarna energija i odlučnost odrazile u najrazvijenijoj frakciji plebejaca i seljaka. Razlika je samo u tome što se Luther zadovoljio time da izrazi poglede i želje većine svoje klase i na taj način stekne kod nje sasvim jevtinu popularnost, dok je Münzer, naprotiv, daleko prevazišao neposredne predodžbe i zahteve plebejaca i seljaka i tek od elite revolucionarnih elemenata na koje je naišao stvorio partiju, koja je, uostalom, ukoliko je stajala na visini njegovih ideja i imala njegovu energiju, vazda bila samo jedan mali deo pobunjene mase.

III

[Preteče velikog seljačkog rata između 1476. i 1517]

Otprilike pedeset godina posle ugušenja husitskog pokreta pojavili su se prvi simptomi revolucionarnog duha koji je proklijavao među nemačkim seljacima.*

U vircburškoj biskupiji, zemlji koja je već ranije osiromašila usled husitskih ratova, »rdave vlade, mnogostrukih poreza, dažbina, neprestanih borbi, neprijateljstava, ratova, paljevina, ubistava, zatvora i slično«^[250], i koju su neprestano na besraman način pljačkali biskupi, popovi i plemići, izbila je 1476. prva seljačka zavera. Ojednom se pojavio u Taubergrundu kao prorok jedan mlad pastir i muzikant *Hans Böheim iz Niklashauzena*, koga su takođe nazivali dobošar i *Pfeiferhõnslein*¹. Pričao je kako mu se pojavila sveta deva Marija, kako mu je naredila da spali svoj doboš, da ne služi više igri i grešnim nasladama, nego da poziva narod na kajanje, te da tako svi treba da se okanu svojih grehova i taštih naslada ovoga sveta, da bace sa sebe sav nakit i ukras i da idu na poklonstvo Majci božjoj u Niklashauzen da je mole za oproštenje svojih grehova.

Već ovde, kod prvog preteče pokreta, nailazimo na onaj asketizam koji ćemo sresti kod svih srednjovekovnih ustanaka s religioznim obeležjem, a u novije vreme — na početku svakog proleterskog pokreta. Ova asketska moralna strogost, ovaj zahtev za odricanjem od svih životnih zadovoljstava i uživanja, postavlja, na jednoj strani, princip spartanske jednakosti nasuprot vladajućim klasama, a na drugoj strani on je neophodna prelazna faza bez koje se najdonji sloj društva ne bi

* [Fusnota 1850] U hronološkim podacima sledimo Zimmermannove navode, na koje smo upućeni u nedostatku iscrpnih izvora u inostranstvu, a koji potpuno zadovoljavaju namenu ovog članka.

¹ Pfajferhenslajn — Svirač Hansić

mogao nikad pokrenuti. Da bi razvio svoju revolucionarnu energiju, da bi mu samom postao jasan njegov neprijateljski stav prema svim ostalim elementima društva, da bi se koncentrisao kao klasa, mora taj sloj da počne time što će odbaciti od sebe sve što bi ga moglo izmiriti s postojećim društvenim poretom, mora da se odrekne od ono malo uživanja koja mu teški život trenutno još čine podnošljivim i koja mu i najžešći pritisak ne može uskratiti. Ovaj *plebejski i proleterski asketizam* sasvim se razlikuje i po svom divlje-fanatičnom obliku i po sadržini od građanskog asketizma kakav su propovedali građanska, luterovska etika i engleski puritanci (za razliku od independenata^[251] i radikalnijih sekta) i čija se sva tajna sastoji u *građanskoj štedljivosti*. Uostalom, razume se da ovaj plebejsko-proleterski asketizam gubi svoj revolucionarni karakter u istoj meri u kojoj, s jedne strane, razvoj modernih proizvodnih snaga beskrajno povećava sredstva uživanja i time čini izlišnom spartansku jednakost, i ukoliko, s druge strane, životni položaj proletarijata, a time i sam proletarijat postaje sve revolucionarniji. Taj asketizam iščezava zatim postepeno iz mase i izrođava se kod pripadnika sekte koji tvrdoglavo ostaju pri njemu — ili neposredno u građansko cicijašenje, ili u visokoparno razmetanje vrlinom, što se u praksi isto tako svodi na malograđansko ili esnafsko tvrdičenje. Tim manje je potrebno da se proleterskoj masi propoveda odricanje od zemaljskih uživanja, jer ona nema gotovo više ničega čega bi mogla da se odriče.

Pfajferhenslajnova propoved o kajanju naišla je na jak odziv. Svi proroci ustanka počinjali su njom, i u stvari ovaj rasepkani, retko posejani i u slepoj poslušnosti odrasli seljački rod mogao je da se pokrene samo jednim teškim naporom i naglim odricanjem od celog svog dotadašnjeg načina života. Počela su i brzo uzela maha hodočašća u Niklashauzen. I što je narod masovnije priticao, tim je mladi buntovnik sve otvorenije iznosio svoje planove. Propovedao je kako mu je Majka božja iz Niklashauzena objavila da odsad ne treba više da bude ni cara ni kneza, ni pape ni druge crkvene ili svetovne vlasti, kako svi ljudi treba da su međusobno braća, da zarađuju svoj hleb radom svojih ruku i da nijedan ne treba da ima više nego drugi. Treba zauvek ukinuti sve namete, danke, kuluke, trošarine, poreze i druge dažbine i obaveze, a šume, vode i pašnjaci treba svuda da su slobodni.

Narod je s radošću prihvatao ovo novo jevandlje. Ubrzo se na daleko raširila prorokova slava, »poruka naše Device«. K njemu su se kretale gomile hodočasnika iz Odenvalda, s Majne, Kohera i Jaksta, čak iz Bavarske, Švapske i s Rajne. Pričalo se kako čini čuda. Padali su pred njim na kolena i molili mu se kao svecu. Grabili su se za rese s njegove kape kao da su relikvije ili amajlije. Uzalud su popovi ustajali protiv njega i predstavljali njegove vizije kao davolja maštarija, a njegova čuda kao prevare pakla. Masa vernika munjevito je rasla, počela je da se stvara revolucionarna sekta, a nedeljne propovedi buntovnog pastira okupljale su u Niklashauzen po četrdeset i više hiljada ljudi.

Više meseci propovedao je Pfajferhenslajn pred masama. Ali on nije imao nameru da se zadrži samo na propovedi. Imao je tajne veze s niklashauzenskim parohom i s dva ritera, s Kunzom von Thunfeldom i njegovim sinom, koji su prihvatili novo učenje i trebalo da budu vojni rukovodioci u nameravanom ustanku. Najzad je, u nedelju uoči sv. Kilijana, kad je izgledalo da je njegova moć dovoljno jaka, dao signal.

«A sada», završio je svoju propoved, «idite kući i razmislite o tome šta vam je objavila presveta Majka božja; i ostavite sledeće subote kod kuće žene, decu i starce, a vi ljudi dođite opet ovamo u Niklashauzen na dan sv. Margarite, to jest sledeće subote, i povedite sa sobom što više možete svoje braće i prijatelja. Ali nemojte doći s hodočasničkim štapom u ruci, nego naoružani, s hodočasničkom svećom u jednoj, s mačem, kopljem ili helebardom u drugoj ruci. A sveta Deva će vam onda objaviti šta je njena volja da činite.»⁽²⁶²⁾

Ali pre nego što su seljaci u masama prispeli, biskupovi¹ konjanici su noću uhvatili proroka ustanka i doveli ga na vircburški dvorac. Određenog dana došlo je 34 000 naoružanih seljaka, ali ova vest je porazno delovala. Najveći deo njih se razbegao. Oni koji su bili upućeniji u stvar zadržali su oko 16 000 na okupu i pod vođstvom Kunza von Thunfelda i njegovog sina Michaela pošli pred dvor. Biskup ih je pomoću raznih obećanja nagovorio da se vrate natrag, ali tek što su počeli da se razilaze, napala ih je biskupova konjica i mnoge zarobila. Dvojici su odrubili glave, a samog Pfajferhenslajna su spalili. Kunz von Thunfeld je pobegao, i oprosteno mu je tek kad je sve svoje imanje poklonio biskupiji. Hodočašća u Niklashauzen trajala su još izvesno vreme, pa su najzad suzbijena.

Posle ovog prvog pokušaja ostala je Nemačka opet duže vreme mirna. Tek krajem devedesetih godina počeli su novi seljački ustanci i zaverе.

Preskočićemo ovde holandski seljački ustanak od 1491. i 1492, koji je ugušio tek saksonski vojvoda Albrecht u bici kod Hemskerka, zatim istovremeni ustanak seljaka u kemptenskoj opatiji u gornjoj Švapskoj i frizijski ustanak pod Syaardom Aylvom oko 1497, koji je takođe ugušio saksonski vojvoda Albrecht. Ovi ustanci su se razvijali delimice suviše daleko od poprišta pravog seljačkog rata, a delimice oni predstavljaju borbe dotle slobodnih seljaka protiv pokušaja da im se nametne feudalizam. Preći ćemo odmah na dve velike zaverе koje su pripremile seljački rat: na zaveru *Bundschuh* i na zaveru *Siroti Konrad*.

Ista ona skupoća koja je u Holandiji izazvala seljački ustanak dovela je 1493. u Elzasu do osnivanja jednog tajnog saveza seljaka i plebejaca, u kom su učestvovali i ljudi iz čisto građanske opozicije, i koji je, manje ili više, simpatisao čak i jedan deo nižeg plemstva.

¹ biskup, Rudolf II von Scherenberg

Središte Saveza bila je oblast Šletštata, Zulca, Dambaha, Roshajma, Šervajlera itd., itd. Zaverenici su tražili da se opljačkaju i istrebe Jevreji, koji su svojim zelenašenjem već i onda, kao što čine i danas, isisavali seljake Elzasa; da se zavede godina opraštanja, s kojom bi trebalo da zastarevaju svi dugovi; da se ukinu carina, porez na potrošnju i drugi nameti; da se ukinu crkveni i rotvajlski (carski) sud;^[253] da dobiju pravo odobravanja poreza; da se popovska plata ograniči na po 50 - 60 forinti; da se ukine tajna ispovest i da svaka opština sama bira svoj sud. Zaverenici su imali plan da, čim budu dovoljno jaki, izvrše prepad na utvrđeni Šletštat, da konfiskuju manastirske i gradske kase i da odavde dignu na ustanak ceo Elzas. Zastava Saveza, koju je trebalo razviti u trenutku ustanka, imala je na sebi seljačku cipelu s dugim kaiševima, takozvani *Bundschuh*, koji je od tada pa za dvadeset sledećih godina bio simbol i ime seljačkih zavera.

Zaverenici su obično održavali svoje sastanke noću na usamljenom Hungerbergu. Prijem u Savez bio je skopčan s najtajanstvenijim ceremonijama i s najstrašnijim pretnjama kaznom protiv izdajnika. No uprkos tome stvar je izašla na videlo, upravo kad je trebalo izvesti napad na Šletštat, na Veliku nedelju 1493. Vlast je brzo preduzela mere; mnogi zaverenici su pohapšeni i stavljeni na muke, neki su raščerečeni ili su im odrubljene glave, a nekima su odsekli šake ili prste, pa ih onda prognali iz zemlje. Veliki broj njih pobegao je u Švajcarsku.

Ali ovim prvim razbijanjem *Bundschuh* nipošto nije bio uništen. Naprotiv, on je tajno i dalje postojao, a one mnoge izbeglice, posejane po Švajcarskoj i južnoj Nemačkoj, postale su sve odreda njegovi emisari, koji su, nailazeći svuda na istu prijemčivost za ustanak, prouzrokovanu istim pritiskom, raširili *Bundschuh* širom celog današnjeg Badena. Žilavost i istrajnost s kojom su gornjonemački seljaci, počev od 1493, još trideset godina stvarali svoje zavere i savladavali sve teškoće koje su proizlazile iz njihova načina života pod uslovima teritorijalne raskomadnosti i stajale na putu jednom većem, centralizovanom savezu, i s kojom su oni, posle bezbroj razbijanja, poraza i pogubljenja svojih vođa, uvek iznova stvarali svoje zavere, dok se najzad nije dala prilika za masovni ustanak — ova upornost je zaista za divljenje.

Godine 1502. pokazali su se u špajerskoj biskupiji, koja je onda obuhvatala i oblast oko Bruhzala, znaci tajnog pokreta među seljacima. *Bundschuh* se ovdje zaista bio reorganizovao s velikim uspehom. Oko 7000 ljudi bilo je u Savezu, čiji se centar nalazio u Untergrombahu, između Bruhzala i Vajngartena, i čiji su se ogranci prostirali niz Rajnu do Majne, i naviše do markgrofovije Baden. U njihovom programu je stajalo da ne treba više da se daje kneževima, plemićima i popovima nikakav danak niti desetak, niti porez ili trošarina, da kmetstvo treba da se ukine, da treba da se *oduzmu* manastiri i druga *crkvena imanja*, *pa da se podele narodu i da se ne priznaje niko drugi za gospodara osim cara.*

Ovde prvi put nalazimo kod seljaka izražena dva zahteva: zahtev za sekularizacijom crkvenih dobara u korist naroda i zahtev za jedinstvenom i nedeljivom nemačkom monarhijom — zahteve koji će se odsad redovno pojavljivati u razvijenijem krilu seljaka i plebejaca, dok Thomas Münzer ne pretvori *podelu* crkvenih dobara u njihovu *konfiskaciju* u korist *zajednice dobara*, a jedinstveno nemačko *carstvo* u jedinstvenu i nedeljivu *republiku*.

Obnovljeni Bundschuh imao je, kao i stari, svoje tajno mesto sastanaka, svoju zakletvu na konspirativnost, svoje ceremonije prilikom prijema u članstvo, i na svojoj zastavi ispisano: »Ništa sem božje pravde!« Plan akcije bio je sličan elzaškom planu. Trebalo je napasti Bruh-zal, gde je većina stanovništva bila učlanjena u Savez, tu organizovati vojsku Saveza i poslati je kao putujući centar okupljanja u okolne kneževine.

Plan je izdao jedan sveštenik, kome ga je neki od zaverenika odao u svojoj ispovesti. Vlade su odmah preduzele protivmere. Koliko se Savez bio razgranao vidi se po strahu koji je obuzeo razne carevinske staleže u Elzasu i Švapski savez.^[254] Skupljale su se trupe i nastala masovna hapšenja. Car Maximilian, »poslednji riter«, propisao je najkrvožednije kazne protiv nečuvanog poduhvata seljaka. Tu i tamo bilo je grupisanja i oružanog otpora, ali usamljeni seljački odredi ipak se nisu dugo održali. Neki od zaverenika su pogubljeni, a dosta njih je pobešlo. Ali se ipak tajna tako dobro čuvala da su većina njih, pa i sam vođ, mogli nesmetano da ostanu ili u svojim mestima ili pak u zemljama susednih gospodara.

Posle ovog novog poraza opet je nastupilo duže prividno zatišje u klasnim borbama. Ali krišom se i dalje radilo. U Švapskoj se, očigledno u vezi s rasteranim članovima Bundschuh-a, već u toku prvih godina 16. veka organizovao *Siroti Konrad*. U Švarcvaldu je Bundschuh i dalje postojao u pojedinačnim manjim grupama, dok posle deset godina nije pošlo za rukom jednom energičnom seljačkom vođi da te pojedinačne konce opet okupi u jednu veiku zaveru. Obe zavere su izbile u javnost ubrzo jedna posle druge i padaju u burne godine 1513—1515, kada su istovremeno švajcarski, mađarski i slovenački seljaci digli niz značajnih buna.

Na gornjoj Rajni Bundschuh je obnovio *Joß Fritz* iz Untergrombaha, izbeglica zbog zavere od 1502, bivši vojnik i jedan u svakom pogledu značajan karakter. Otkako je pobeoao zadržavao se po raznim mestima između Bodenskog jezera i Švarcvalda i na kraju se nastanio u Leenu kod Frajburga, u pokrajini Brajsgau, gde je čak postao poljar. Kako je on odavde reorganizovao Savez, kako je vešto znao da u njega uvuče najraznovrsnije ljude — o tome sadrži istražni materijal najzanimljivije podatke. Diplomatskom talentu i neumornoj istrajnosti ovog uzor-konspiratora pošlo je za rukom da uvuče u Savez ogroman broj ljudi najrazličitijih klasa: ritere, popove, građane, plebejce i seljake, a izgleda prilično sigurno da je čak organizovao više stepena za-

vere, koji su bili više ili manje međusobno oštro odeljeni. Svi upotrebljivi elementi iskorišćeni su s najvećom obazrivošću i umešnošću. Sem upućenijih emisara, koji su najrazličitije preruseni krstarili zemljom, upotrebljavani su za sporednije zadatke i skitnice i prosjaci. Još je održavao neposredne veze s prosjačkim kraljevima i preko njih držao pod svojom rukom sav veliki svet skitnica. Ti prosjački kraljevi igraju značajnu ulogu u njegovoj zaveri. Bile su to izvanredno originalne figure: jedan od njih je skitao s jednom devojkom i prosio na račun njenih tobože ranjavih nogu, imao na šeširu više od osam znakova, »četnaest spasilaca«, sv. Otiliju, našu Gospu itd. i nosio dugu crvenu bradu i velik čvornat štap s kamom i ostanom; drugi, koji je prosio u ime sv. Valentina, nudio je na prodaju začine i seme protiv glista, imao na sebi dug kaput boje gvožđa, crvenu kapu s trientskim mladencem¹ na njoj, mač o boku i jednu kamu s mnogo noževa za pojasom; drugi su imali rane koje su veštački držali otvorene, i uz to slična avanturistička odela. Bilo ih je najmanje deset. Trebalo je da oni, za nagradu od 2000 forinti, u isto vreme podmetnu vatru u Elzasu, u badenskoj markgrofoviji i u Brajsgauu i da se, na dan caberske crkvene slave, s bar 2000 svojih ljudi jave u Rozenu pod komandu Georga Schneidera, bivšeg starešine landsknehta², kako bi zauzeli grad. Među pravim članovima saveza ustanovljena je štafetna služba od stanice do stanice i Još Fritz i njegov glavni emisar Stoffel iz Frajburga neprestano su jahali od mesta do mesta i vršili noćnu smotru novih članova. O rasprostranjenosti Saveza na gornjoj Rajni i u Švarcvaidu dovoljno svedoče istražna akta. Ona sadrže bezbrojna imena članova, pored podataka o njima, iz najrazličitijih mesta onog kraja. Većina njih su kalfe, zatim seljaci i gostioničari, nekoliko plemića, popova (kao i onaj iz samog Leena) i nezaposlenih landsknehta. Već po ovom sastavu se vidi mnogo razvijeniji karakter koji je Bundschuh dobio pod Jošom Fritzom. Plebejski element gradova počinjao je da sve više sebi pribavlja važnost. Ogranci zavere širili su se preko celog Elzasa, današnjeg Badena, do Virtemberga i Majne. Ponekad su po zabačenim brdima, na Knibisu itd. itd., održavane veće skupštine i vođeni razgovori o stvarima Saveza. Sastanci voda, kojima su često prisustvovali i članovi iz dotičnog mesta, kao i delegati iz udaljenijih krajeva, održavali su se na Hartmateu kod Leena, pa je ovde primljeno i četrnaest tačaka programa Saveza. Nikakav gospodar više sem cara i (po nekima) pape; ukidanje rotvajlskog i ograničenje crkvenog suda na crkvene stvari; ukidanje svih kamata koje se plaćaju sve dok se ne izjednače s glavnicom; petoprocentna kamata kao najviša dozvoljena stopa; sloboda lova, ribolova, ispaše i seče drva; ograničenje popova na po jednu prebendu; konfiskacija crkvenih dobara i manastir-

¹ (verski simbol; reč »trientski« se odnosi na grad Trient (ili Trident), danas ital. Trento; »mladenac« se odnosi na Hrista kao dete) — ² landskneht (Landsknecht) — pešak u nemačkoj (najčešće najamničkoj) vojsci u srednjem veku.

skih dragocenosti u korist kase Saveza; ukidanje svih nepravičnih poreza i trošarina; večiti mir u celom hrišćanskom svetu; energične mere protiv svih protivnika Saveza; uvođenje poreza u korist Saveza; zauzimanje jednog utvrđenog grada — Frajburga — koji bi služio kao centar Saveza; otpočinjanje pregovora s carem čim se okupe odredi Saveza, i sa Švajcarskom u slučaju da car odbije — to su tačke u kojima su se složili. Iz njih se vidi kako su, na jednoj strani, zahtevi seljaka i plebejaca dobijali sve određeniji i čvršći oblik, a na drugoj strani, kako su se u istoj meri morali činiti ustupci umerenim i neodlučnim elementima.

S ustankom je trebalo da se počne u jesen 1513. Nedostajala je samo još zastava Saveza. I Joß Fritz je pošao u Hajlbron da naruči da se ona izradi. Na njoj su, pored raznih amblema i slika, stajali i slika Bundschuh-a i natpis: »Gospode, budi na pomoći tvojoj božjoj pravednosti.« Ali dok je on bio na putu, učinjen je preuranjen pokušaj da se na prepad zauzme Frajburg. Pokušaj je otkriven pre vremena. Neke nesmotrenosti u toku propagande pomogle su gradskom veću Frajburga i badenskom markgrafu da nađu na pravi trag, a izdajstvo dvojice zaverenika dovršilo je niz provala. Odmah su markgraf, frajburško veće i carska vlada u Enzishajmu razaslali svoje žbire i vojsku. Veliki broj bundšuovaca je pohapšen, stavljen na muke i pogubljen. Ali je ipak i ovog puta umakla većina njih, pa i sam Joß Fritz. Švajcarske vlade su ovog puta svom žestinom progonile begunce, pa i same pogubile više njih. Ali ni one, kao ni njihovi susedi, nisu mogle sprečiti da se najveći deo begunaca stalno zadrži u blizini svojih dotadašnjih mesta stanovanja i da se polako čak vrati u svoja mesta. Najviše je besnela elzaška vlada u Enzishajmu. Po njenoj zapovesti mnogi su pogubljeni, stavljeni na točak i raščerečeni. Sam Joß Fritz mahom se zadržavao na švajcarskoj obali Rajne, ali je često prelazio i u Švarcvald, ali ga nikad nisu mogli uhvatiti.

Zašto su se ovog puta Švajcarci udružili sa susednim vladama protiv bundšuovaca pokazuje seljački ustanak koji je sledeće, 1514. godine^[255] izbio u Bernu, Zoloturnu i Lucernu i imao za posledicu čišćenje aristokratskih vlada i patricijata uopšte. Pored toga, seljaci su izdejstvovali podosta prava za sebe. Prošt razlog što su uspeli ovi lokalni švajcarski ustanci jeste taj što je Švajcarska bila još mnogo manje centralizovana nego Nemačka. Seljaci su se i 1525. svuda obračunali sa svojim lokalnim gospodarima, ali su podlegli organizovanim kneževskim vojskama, a upravo ovih nije bilo u Švajcarskoj.

Istovremeno s Bundschuh-om u Badenu i, očigledno, u neposrednoj vezi s njim, i u Virtembergu je organizovana druga zavera. Iz dokumenata se vidi da je ona postojala još od 1503, ali pošto je ime Bundschuh postalo odveć opasno otkako je razbijena zavera Untergrombahovaca, to su oni uzeli ime Siroti Konrad. Njihovo glavno sedište bila je dolina Remsa ispod Hoenštaufemberga. Njihovo postojanje nije, bar među narodom, već dugo bilo nikakva tajna. Besramni pri-

tisak Ulrichove vladavine i niz gladnih godina, koje su mnogo doprinele izbijanju ustanaka od 1513. i 1514, povećali su broj članova Saveza; novi porezi na vino, meso i hleb, kao i porez na kapital, godišnje po pfenig na svaku forintu — dali su povod za izbijanje ustanka. Najpre je trebalo zauzeti grad Šorndorf, gde su se, u kući nožara Kaspara Pregizera, sastajali vodi zavere. Ustanak je izbio u proleće 1514. Pred grad je došlo 3000, a po nekima 5000 seljaka, ali vojvodini činovnici su ih prijateljskim obećanjima nagovorili da se povuku. Pošto je obećao ukidanje novih poreza, vojvoda Ulrich je dojurio s 80 konjanika i, usled ovog obećanja, našao sve mirno. Obećao je da će sazvati zemaljsku skupštinu, koja će ispitati sve žalbe. Ali, vodi zavere su vrlo dobro znali da Ulrich ne namerava ništa drugo nego da narod održi u miru dotle dok pribavi i sakupi dovoljan broj trupa, pa da pogazi svoju reč i da silom pokupi poreze. Stoga su oni, iz kuće Kaspara Pregizera, »kancelarije Sirotog Konrada«, uputili pozive za sazivanje kongresa Saveza. Emisari su na svim stranama agitovali za kongres. Uspeh prvog ustanka u dolini Remsa bio je pojačao pokret svuda u narodu. Pisma i emisari su svuda nailazili na pogodan teren, te se tako na kongresu, koj i je održan 28. maja u Untertirkhajmu, okupio veliki broj delegata iz svih krajeva Virtemberga. Zaključeno je da se brzo nastavi s agitacijom i da se prvom zgodnom prilikom otpočne s ustankom u dolini Remsa, kako bi se on otuda dalje širio. Kad su bivši vojnik Bantelhans iz Detingena i ugledni seljak Singerhans iz Virtingena uvukli u Savez i oblast švapskih Alpa, ustanak je već izbio na svim stranama. Singerhans je, istina, iznenada napadnut i zarobljen, ali gradovi Baknang, Vinenden i Markgreningen pali su u ruke seljaka koji su bili u savezu s plebejcima, te je cela zemlja od Vajnsberga do Blauboijena i odatle do badenske granice bila u otvorenom ustanku. Ulrich je morao da popusti. U isto vreme kad je sazivao zemaljsku skupštinu za 25. jun, tražio je od susednih kneževa i slobodnih gradova pomoć protiv ustanka, koji, kaže, ugrožava sve kneževe, vlasti i patricije u carstvu i »neobično liči na ustanak Bundschuh-a«.

Međutim se, već 18. juna, u Štutgartu sastala zemaljska skupština, tj. poslanici gradova i mnogi delegati seljaka, koji su zahtevali da i sami budu zastupljeni u skupštini. Prelati još nisu bili stigili, a riteri nisu bili ni pozvani. Štutgartska gradska opozicija i dva seljačka odreda koja su se nalazila u blizini, u Leonbergu i dolini Remsa, i otuda pretili, pružili su podršku zahtevima seljaka. Njihovi delegati su primljeni u skupštinu i zaključeno je da se otpuste i kazne tri omrznuta vojvodina savetnika — Lamparter, Thumb i Lorcher — da se pored vojvode postavi savet od četiri ritera, četiri građanina i četiri seljaka, da se utvrdi vojvodina civilna lista i da se manastiri i zadužbine konfiskuju u korist državne kase.

Vojvoda Ulrich je na ove revolucionarne odluke odgovorio državnim udarom. On je 21. juna odjahao sa svojim riterima i savetnicima u Tiberngen, kuda su pošli i prelati, zapovedio i građanima da dođu

tamo, što je i bilo, i nastavio tu zasedanje skupštine bez seljaka. Pod vojnim terorom građani su tu izdali svoje saveznike seljake. Osmog jula zaključen je tbingenški sporazum, kojim su zemlji nametnuti vojvodini dugovi od blizu jednog miliona, a vojvodi neka ograničenja, kojih se nikad nije pridržavao, dok su seljaci otpremljeni s nekoliko praznih opštih fraza i s jednim vrlo stvarnim krivičnim zakonikom protiv pobuna i zavera. O tome da seljaci budu zastupljeni u skupštini nije, prirodno, bilo više ni govora. Seljaci su javno govorili o izdajstvu, ali pošto je vojvoda, posle preuzimanja njegovih dugova od strane staleža, opet imao kredita, to je on opet sakupio vojsku, a i njegovi susedi su, naročito falački izborni knez, poslali u pomoć trupe. Tako je do kraja jula sva zemlja prihvatila tbingenški sporazum i pružila nove izraze svoje pokornosti. Samo je u dolini Remsa pružio otpor Siroti Konrad. Vojvoda, koji je opet lično odjahao tamo, umalo nije ubijen, a na Kapelbergu je formiran jedan seljački logor. Ali kako se stvar odugovlačila, većina zaverenika se opet razišla usled oskudice u namirnicama, a i ostali su, usled jednog dvosmislenog sporazuma⁽²⁵⁶⁾ s nekim članovima zemaljske skupštine, pošli svojim kućama. Ulrich, čija je vojska, međutim, bila pojačana još dobrovoljno datim gradskim odredima, koji su se sada, pošto su ostvarili svoje zahteve, fanatično okrenuli protiv seljaka, napao je, uprkos sporazumu, dolinu Remsa i opljačkao njene gradove i sela. Pohapšeno je 1600 seljaka, šesnaestorici njih je odmah odrubljena glava, a ostali su mahom osuđeni na velike novčane kazne u korist Ulrichove kase. Mnogi su dugo ostali u zatvoru. Doneti su strogi krivični zakoni protiv obnavljanja Saveza, protiv svih seljačkih skupova, a švapski plemići su sklopili naročiti savez za ugušenje svakog pokušaja ustanka. — Glavni vodi Sirotag Konrada su, međutim, srećno umakli u Švajcarsku, i posle nekoliko godina vraćali se otuda kući, mahom pojedinačno.

Istovremeno s virtemberškim ustankom pokazivali su se simptom nove delatnosti Bundschuh-a u Brajsgauu i badenskoj markgrofoviji. Kod Bila je učinjen u junu pokušaj da se digne ustanak, no markgraf Philipp je odmah razbio taj pokušaj, a vođ Gugel-Bastian je uhapšen u Frajburgu i pogubljen.

Iste, 1514. godine, takođe u proleće, izbio je u *Mađarskoj* opšti seljački rat. Propovedao se krstaški rat protiv Turaka i, kao i obično, obećavana je sloboda kmetovima i zavisnim seljacima koji se priključe. Skupilo se oko 60 000 ljudi, koji su stavljeni pod komandu Georga Dózse, jednog Seklera⁽²⁵⁷⁾, koji se odlikovao već u ranijim borbama protiv Turaka i stekao plemićku titulu. Ali mađarski riteri i magnati nerado su gledali na taj krstaški rat, koji je pretio da ih ostavi bez njihove svojine — njihovih slugu. Oni su žurili za pojedinim seljačkim odredima i silom i surovim postupcima vraćali svoje kmetove. Kada se to pročulo u krstaškoj vojsci, buknuo je bes ugnjetenih seljaka. Dvojica između najvatrenijih propovednika krstaškog pohoda, Laurentius i Barnabás, još su više svojim revolucionarnim govorima ras-

pirili mržnju vojske protiv plemića. I sam Dózsa je bio razjaren na izdajničko plemstvo, kao što su bile razjarene i njegove trupe. Krstaška vojska se pretvorila u revolucionarnu armiju, i on je stao na čelo ovog novog pokreta.

On se ulogorio sa svojim seljacima na polju Rakoš kraj Pešte. Neprijateljstva su otpočela svadama s pripadnicima plemićke stranke po okolnim selima i peštanskim predgrađima. Uskoro je došlo do čarki, najzad, do sicilijanskog večernja^[258] za sve plemiće koji su seljacima došli do ruku, i do paljevine svih okolnih zamkova. Dvor je pretio, ali uzalud. Čim je pod zidinama prestonice izvršena nad plemstvom prva narodna kazna, preduzeo je Dózsa dalje operacije. Podelio je svoju vojsku u pet kolona. Dve su poslate u planine gornje Mađarske da tamo podignu sve na ustanak i istrebe plemiće. Treća je, pod Ambrosom Száleresijem, peštanskim građaninom, ostala na Rakošu da pazi na prestonicu. Četvrtu i petu povelu su Dózsa i njegov brat Gregor prema Segedinu.

U međuvremenu su se u Pešti okupili plemići i pozvali u pomoć erdeljskog vojvodu Jovana Zapolju. Plemići su, u zajednici s građanima Budimpešte, a pošto je Száleresi s građanskim elementima seljačke vojske prešao na stranu neprijatelja, potukli i uništili korpus koji je logorovao na Rakošu. Mnoštvo zarobljenika je pogubljeno na najsvirepiji način, a ostatak je poslat kućama s odsečenim nosevima i ušima.

Dózsa nije imao uspeha pod Segedinom i pošao je prema Čanadu, koji je osvojio potukavši plemićku vojsku pod Bátorijem Istvánom i biskupom Csákyjem i izvršivši nad zarobljenicima, među kojima su bili i biskup i kraljevski rizničar Teleki, krvavu odmazdu za zverstva izvršena na Rakošu. U Čanadu je proglasio republiku, ukidanje plemstva, opštu jednakost i suverenost naroda i pošao zatim prema Temišvaru, u kom se Bátori već bio utvrdio. Ali dok je on u toku dva meseca opsedao ovu tvrđavu, dobivši pojačanje u novoj vojsci pod Antonom Hosszuom, podlegla su u više bitaka s plemstvom oba gornjomađarska odreda vojske, a protiv njega je nastupao Jovan Zapolja s erdeljskom vojskom. Zapolja je napao i razbio seljake, sam Dózsa je bio zarobljen, pečen na usijanom prestolu i njegovi ljudi su ga živog pojeli, jer im je samo pod tim uslovom poklanjan život. Laurentius i Hosszu su opet sakupili razbijene seljake, ali oni su opet potučeni i sve što je neprijatelju dopalo šaka bilo je nabijeno na kolac ili obešeno. Na hiljade seljačkih leševa visilo je duž drumova ili na ulazima u popaljena sela. Izgleda da je što poginulo, što masakrirano oko 60 000 ljudi. A plemstvo se postaralo da se na sledećem zasedanju zemaljske skupštine robovanje seljaka opet prizna kao zakon zemlje.

Seljački ustanak u »Slovenačkoj krajini«, tj. u Koruskoj, Kranjskoj i Štajerskoj, koji je izbio u isto vreme, razvio se iz jedne zavere koja je bila slična Bundschuh-u i koja je stvorena još 1503. i izazvala jedan ustanak u ovoj oblasti koju su isisavali plemići i carski činovnici, pus-

tošili turski upadi i mučila glad. Slovenački seljaci ove oblasti, kao i nemački, opet su već 1513. podigli ratnu zastavu za »stare pravice«, pa ako su se i ove godine dali opet umiriti, ako su se 1514, kada su se još masovnije okupili, dali ubediti — izričitim obećanjem cara Maximiliana da će se vratiti stara prava — da se razidu, to je u proleće 1515. tim žešće buknuo osvetnički rat stalno obmanjivanog naroda. Kao i u Mađarskoj, svuda su razarani zamkovi i manastiri, a zarobljenim plemićima sudili su seljački porotnici i odrubljivali im glave. U Štajerskoj i Koruškoj uspeo je carski kapetan Dietrichstein da brzo uguši ustanak. U Kranjskoj je ustanak ugušen tek napadom na Brežice (u jesen 1516) i bezbrojnim austrijskim zverstvima, koja su zatim usledila i koja se mogu sasvim staviti u red s gadostima mađarskih plemića.

Razumljivo je što su posle niza tako odsudnih poraza i posle tih masovnih plemićkih zverstava seljaci u Nemačkoj ostali za duže vreme mirni. Pa ipak, nisu sasvim prestajali ni zavere ni lokalni ustanci. Već 1516. vratila se većina izbeglica Bundschuh-a i Sirotog Konrada u Švapsku i na gornju Rajnu i 1517. Bundschuh je u Švarcvaidu radio punom parom. Sam Joß Fritz, koji je još uvek na grudima nosio skrivenu staru zastavu Bundschuh-a od 1513, krstarilo je opet Švarcvaldom i razvijao veliku delatnost. Zavera je ponovo organizovana. Kao i pre četiri godine, opet su zakazivani skupovi na Knibisu. No tajna se nije sačuvala, vlade su saznale za to i preduzele mere. Mnogi su uhvaćeni i pogubljeni, najaktivniji i najinteligentniji članovi morali su pobeći, a među njima i Joß Fritz, koga ni sad nisu mogli uhvatiti i koji izgleda da je uskoro zatim umro u Švajcarskoj, jer se otada više nigde ne pominje.

IV

[Ustanak plemstva]

U isto vreme kada je u Švarcvvaldu ugušena četvrta zavera Bundschuh-a, dao je Luther u Vitenbergu signal za pokret koji je imao da svojim vrtlogom zahvati sve staleže i uzdrma celu carevinu. Teze tirinškog avgustinca^[259] upalile su kao da je grom pogodio u bure baruta. U početku su u njima našle zajednički, opšti izraz, oko koga su se grupisale iznenadnom brzinom, raznovrsne izukrštane težnje ritera kao i građana, seljaka kao i plebejaca, kneževa koji su čeznuli za nezavisnošću, kao i nižeg sveštenstva, tajnih mističarskih sekti, kao i učene i satirično-burleskne opozicije pisaca.^[260] Ovaj prekonoc stvoreni savez svih opozicionih elemenata, ma koliko da je bio kratka veka, neočekivano je otkrio ogromnu snagu pokreta i tim brže ga kretao napred.

Ali upravo taj brzi razvoj pokreta morao je takode vrlo brzo da razvije klice razdora koje je pokret nosio u sebi, morao je da ponovo razdvoji i postavi u njihov normalan neprijateljski položaj bar one sastavne delove uskomešane mase koji su po svom čitavom društvenom položaju direktno stajali nasuprot jedni drugima. Ova polarizacija šarene opozicione mase oko dvaju centara privlačenja nastupila je već u toku prvih godina reformacije. Plemstvo i građani su se bezuslovno grupisali oko Luthera. Seljaci i plebejci, još ne videći u Lutheru direktnog neprijatelja, sačinjavali su, kao i pre, posebnu revolucionarnu opozicionu stranku. Samo što je pokret sada bio mnogo obuhvatniji, mnogo dublji nego pre Luthera i što je time postala neminovnom oštro izražena suprotnost i neposredna međusobna borba dveju stranaka. Ta neposredna suprotnost ubrzo je nastupila; Luther i Münzer su se borili jedan protiv drugog u štampi i na propovedaonici isto onako kao što je kneževska, ritterska i gradska vojska, koja je većinom bila sastavljena od luterovskih ili bar Lutheru naklonjenih snaga, razbijala odrede seljaka i plebejaca.

Koliko su se mnogo razilazili interesi i potrebe raznih elemenata koji su prihvatili reformaciju, pokazuje još pre seljačkog rata učinjen

pokušaj plemstva da ostvari svoje zahteve uperene protiv kneževa i popova.

Već smo napred videli u kakvom se položaju nalazilo nemačko plemstvo početkom 16. veka. Ono je bilo na putu da ga svetovni i duhovni kneževi, koji su sve više jačali, liše njegove nezavisnosti. Ono je u isto vreme gledalo kako je u istoj meri u kojoj je ono padalo, padala i vlast carstva i kako se carstvo raspadalo u mnoštvo suverenih kneževina. Za njega se njegov propast morala poklapati s propašću Nemaca kao nacije. Pored toga, plemstvo, naročito plemstvo koje je bilo neposredno potčinjeno caru, bilo je onaj stalež koji je, kako po svom vojničkom pozivu tako i po svom položaju u odnosu na kneževe, naročito zastupao carstvo i carsku vlast. Ono je bilo najnacionalniji stalež, i ukoliko je jača bila carska vlast, ukoliko su slabiji i malobrojniji bili kneževi, ukoliko je Nemačka bila jedinstvenija, utoliko je ono bilo jače. Otuda onaj opšti gnev ritera zbog bednog političkog položaja Nemačke, zbog slabosti carstva prema inostranstvu, slabosti koja je rasla u istoj meri u kojoj je carska kuća putem nasledstva kačila o carstvo jednu provinciju za drugom, zbog intriga stranih sila u samoj Nemačkoj i zbog zavera koje su nemački kneževi kovali s inostranstvom protiv carske vlasti. Zahtevi plemstva su se, dakle, morali pre svega sažeti u zahtev za reformom carstva, čije bi žrtve trebalo da budu kneževi i više sveštenstvo. Taj posao sažimanja uzeo je na sebe *Ulrich von Hutten*, teoretski predstavnik nemačkog plemstva, u zajednici s *Franzom von Sickingenom*, njegovim vojnim i političkim predstavnikom.

Hutten je vrlo određeno formulisao i vrlo radikalno shvatio svoju reformu carstva koju je tražio u ime plemstva. Nije se radilo ni o čem manjem nego o uklanjanju svih kneževa, o sekularizaciji svih crkvenih kneževina i imanja, o uspostavljanju *plemičke demokratije* s monarhom na čelu, otprilike onakve kakva je postojala u najboljim danima pokojne poljske republike. Hutten i Sickingen su verovali da će uspostavljanjem vlasti plemstva, te pretežno vojničke klase, uklanjanjem kneževa, nosilaca rascepanosti, uništenjem popovske vlasti i odvajanjem Nemačke od crkvene vlasti Rima opet ujediniti, osloboditi i ojačati Nemačku.

Plemićka demokratija, koja počiva na kmetstvu i kakva je postojala u Poljskoj i, u nešto modifikovanom obliku, u prvim stolećima u državama koje su osvojili Germani, jeste jedan od najsirovijih oblika društva i sasvim normalno se dalje razvija u izgrađenu feudalnu hijerarhiju, koja znači već jedan znatno viši stepen. Ta čista plemićka demokratija bila je, dakle, u 16. veku u Nemačkoj nemoguća. Ona je bila nemoguća već i zbog toga što su u Nemačkoj postojali uopšte značajni i jaki gradovi. Ali, na drugoj strani, bio je nemoguć i onaj savez nižeg plemstva i gradova, koji je u Engleskoj doveo do pretvaranja feudalno-staleške u buržoasko-ustavnu monarhiju. U Nemačkoj se staro plemstvo održalo, a u Engleskoj je ono u ratovima dveju ruža^[261] istrebljeno, izuzev

28 porodica, i zamenjeno novim plemstvom buržoaskog porekla i s buržoaskim težnjama. U Nemačkoj je i dalje postojalo kmetstvo, i plemstvo je imalo *feudalne* izvore prihoda; u Engleskoj je kmetstvo bilo gotovo sasvim ukinuto, i plemić je bio običan buržoaski zemljoposjednik s *buržoaskim* izvorom prihoda — zemljišnom rentom. Najzad, centralizacija apsolutne monarhije, koja je u Francuskoj postojala još od vremena Louis-a XI na temelju suprotnosti između plemstva i građanstva i sve se dalje razvijala, nije u Nemačkoj bila moguća već i zbog toga što u njoj uopšte nisu postojali uslovi za nacionalnu centralizaciju, ili su pak bili nerazvijeni.

Što je više Hutten, u ovakvim uslovima, nastojao da svoj ideal sprovede u praksi, tim je više morao da čini ustupke, a tim su neodređenije postajale konture njegove reforme carstva. Samo plemstvo nije bilo dovoljno jako da ostvari taj poduhvat, što je pokazivala njegova sve veća slabost prema kneževima. Morali su se tražiti saveznici, a jedino mogući saveznici bili su gradovi, seljaci i uticajni teoretičari reformatorskog pokreta. Ali gradovi su dobro poznavali plemstvo, te mu nisu verovali i odbijali su svaki savez s njim. Seljaci su, s potpunim pravom, smatrali plemstvo, koje ih je isisavalo i zlostavljalo, svojim najljućim neprijateljem. A teoretičari su se držali građana, kneževa ili seljaka. Šta je pozitivno moglo obećavati plemstvo građanima i seljacima jednom reformom države čiji je glavni cilj uvek bio podizanje plemstva? Pod takvim okolnostima Huttenu nije ostajalo ništa drugo već da u svojim propagandnim spisima kaže malo, ili ne kaže baš ništa o budućem međusobnom odnosu plemstva, gradova i seljaka, da sve zlo svaljuje na kneževe i popove i na zavisnost od Rima, i da dokazuje građanima kako im sopstveni interes nalaže da se u predstojećoj borbi između kneževa i plemstva drže bar neutralno. O ukidanju kmetstva i dažbina koje je seljak morao davati plemstvu nema kod Huttena nigde ni reči.

Odnos nemačkog plemstva prema seljacima bio je tada sasvim isti kakav je bio odnos poljskog plemstva prema svojim seljacima u toku ustanaka od 1830. do 1846¹. Kao i u savremenim poljskim ustanacima, i tada u Nemačkoj pokret je mogao uspeti samo ako bi postojao savez između svih opozicionih stranaka, a naročito između plemstva i seljaka. Ali upravo takav savez je u oba slučaja bio *nemoguć*. Niti je plemstvo bilo došlo u položaj da mora da se odrekne svojih političkih privilegija i feudalnih prava u odnosu na seljake, niti su revolucionarni seljaci mogli da se, s opštim i neodređenim izgledima, upuste u savez s plemstvom, staležom koji ih je upravo najviše tlačio. Kao u Poljskoj 1830, tako ni u Nemačkoj 1522. plemstvo više nije moglo da pridobije seljake. Samo potpuno ukidanje kmetstva i podložništva i odricanje od svih plemićkih privilegija mogli bi ujediniti seljaštvo s plemstvom. Ali i plemstvo, kao i svaki povlašćeni stalež, nije bilo ni najmanje ras-

¹ (1850) počev od 1830.

položeno da se dobrovoljno odrekne svojih povlastica, sveg svog privilegovanog položaja i najvećeg dela svojih izvora prihoda.

Tako je plemstvo najzad, kad je došlo do borbe, stajalo samo nasuprot kneževima. Moglo se sigurno predvideti da će ga kneževi, koji su mu već dva stoleća stalno oduzimali teren ispod nogu, i ovog puta tući bez muke.

Tok same borbe je poznat. Hutten i Sickingen, koji je već bio poznat kao politički i vojni vođa srednjonemačkog plemstva, sklopili su 1522. u Landauu savez rajnskog, švapskog i franačkog plemstva na šest godina, tobože u cilju samoodbrane. Sickingen je sastavio vojsku, nešto iz svojih sredstava, a nešto pomoću susednih ritera, organizovao vrbovanje vojnika i pojačanja u Franačkoj, na donjoj Rajni, u Holandiji i Vestfaliji i otpočeo neprijateljstva septembra 1522. objavom rata trijerskome izbornom knezu nadbiskupu. Ali dok je on bio pod Trijermom, kneževi su mu brзом akcijom odsekli pojačanja; hesenski landgraf i falački izborni knez pošli su u pomoć Trijercima, a Sickingen je morao da se zatvori u svoj zamak Landštul. Uprkos svim naporima Huttena i drugih njegovih prijatelja, njegovi saveznici plemići, uplašeni koncentrisanom i brzom akcijom kneževa, ostavili su ga na cedilu. On sam bio je smrtno ranjen, predao je Landštul i umro odmah potom. Hutten je morao pobeći u Švajcarsku i umro je nekoliko meseci kasnije na ostrvu Ufnau na Ciriškom jezeru.

Ovim porazom i smrću obojice vođa slomljena je moć plemstva kao tela nezavisnog od kneževa. Odsad se plemstvo pojavljuje samo još u službi i pod rukovodstvom kneževa. Seljački rat, koji je izbio uskoro potom, još ga je više naterao da se, posredno ili neposredno, stavi pod zaštitu kneževa i dokazao ujedno da je nemačko plemstvo više volelo da pod vrhovnom vlašću kneževa nastavi s iskorišćavanjem seljaka nego da u otvorenom savezu s *oslobodenim* seljacima sruši kneževe i popove.

V

Seljački rat u Švapskoj i Franačkoj

Od trenutka kad je Luther svojom objavom rata katoličkoj hijerarhiji pokrenuo sve opozicione elemente Nemačke, nije prošla nijedna godina da i seljaci opet nisu istupili sa svojim zahtevima. Od 1518. do 1523. sledili su u Švarcvaidu u gornjoj Švapskoj jedan lokalni seljački ustanak za drugim. Od proleća 1524. ovi ustanci su postali redovna stvar. Aprila te godine odbili su seljaci opatije Marhtal da idu na kuluk i plaćaju dažbine; u maju su seljaci iz Sankt-Blazijena uskratili plaćanje kmetskih dažbina; u junu su seljaci iz Štajnhajma kod Memingena izjavili da neće da plaćaju ni desetak ni ostale dažbine; u julu i avgustu digli su seljaci Turgaua ustanak i tek su naterani na mir nešto posredovanjem Cirišana, a nešto brutalnošću švajcarske savezne vlade, koja je više njih kaznila pogubljenjem. Najzad, došlo je u landgrofoviji Štilingen do jednog odlučnog ustanka, koji se može smatrati neposrednim *početkom seljačkog rata*.

Štilingenski seljaci su neočekivano odbili da izvršavaju svoje obaveze prema landgrafu, sakupili se u jake odrede i uputili se, 24. avgusta¹ 1524, pod *Hansom Müllerom iz Bulgenbaha*, ka Valdshutu. Ovde su, zajedno s građanima, osnovali jednu evangelističku zajednicu. Građani su utoliko pre pristupili savezu što su u to vreme bili u sukobu s vladom prednje Austrije^[262] zbog verskih progona Balthasara *Hubmaiera*, njihovog propovednika, a prijateja i učenika Thomasa Münzera. Određen je porez Saveza od tri krajcare nedeljno — ogromna suma s obzirom na ondašnju vrednost novca —, poslata emisari u Elzas, na Mozel, na celu gornju Rajnu i u Franačku da svuda uvlače seljake u savez, i kao cilj saveza proklamovano ukidanje feudalne vlasti, rušenje svih zamkova i manastira i uklanjanje svih gospodara sem cara. Zastava Saveza bila je *nemačka trobojnica*².

Ustanak se brzo širio čitavim badenskim gorjem. Paničan strah je zahvatio gornjošvapsko plemstvo, čije su se gotovo sve oružane

¹ (1850 i 1875) pogrešno: oktobra — ² crno-crveno-žuta zastava

snage nalazile u Italiji u ratu protiv francuskog kralja Francois I.^[263] Plemstvu nije ostajalo ništa drugo nego da stvar odugovlači pregovorima, a da za to vreme skuplja novac i vrbuje vojsku, dok bude dovoljno jako da seljake za njihovu drskost kazni »žarenjem i paljenjem, pljačkom i ubistvima.^[264] Od ovog momenta su počeli ono sistematsko izdajstvo, ono dosledno verolomstvo i podmuklost, kojima su se plemići i kneževi odlikovali u toku celog seljačkog rata i koji su bili njihovo najjače oružje protiv seljaka, koji su bili decentralizovani i koje je bilo teško organizovati. Švapski savez, koji je obuhvatio kneževe, plemstvo i carske gradove jugozapadne Nemačke, umešao se kao posrednik, ali ne garantujući seljacima stvarne ustupke. Seljaci se nisu smirili. Hans Müller iz Bulgenbaha kretao se, od 30. septembra do sredine oktobra, preko Švarcvalda do Uraha i Furtvangena, podigao svoj odred na 3500 ljudi i ulogorio se s njima kod Evantingena (nedaleko od Štilingena). Plemstvo nije raspolagalo s više od 1700 ljudi, pa i to je bilo rascepkano. Ono je bilo prisiljeno da pregovara o primirju, i primirje je stvarno i zaključeno u evantingenskom logoru. Seljacima je obećan prijateljski sporazum, bilo neposrednim putem između zainteresovanih, bilo putem izabranih sudija, i rečeno im da će zemaljski sud u Štokahu ispitati njihove žalbe. I plemićke i seljačke trupe su se rasturile.

Seljaci su se složili u 16 tačaka, za koje je trebalo tražiti odobrenje od suda u Štokahu. Oni su bili vrlo umereni. Ukidanje prava lova, kuluka, teških poreza i vlastelinskih privilegija uopšte, zaštitu protiv samovoljnog hapšenja i pristrasnosti i samovolje sudova — ništa više od toga nisu tražili.

Nasuprot tome, plemići su, čim su seljaci pošli kućama, odmah zahtevali da se do odluke suda ispunjavaju sve sporne obaveze. Prirodno, seljaci su to odbili i uputili plemiće na sud. Ponovo je izbila borba; seljaci su se opet okupljali, a kneževi i plemići su koncentrisali svoje trupe. Ovog puta se pokret opet dalje proširio, do preko Brajsgaua i do duboko u Virtemberg. Trupe pod *Georgom Truchseßom von Waldburgom*, tim Albom seljačkog rata, motrile su na njih, tukle pojedina pojačanja, ali se nisu usuđivale da napadnu glavninu. Georg Truchseß je pregovarao s vodama seljaka i tu i tamo sklapao i sporazume.

Krajem decembra počeli su pregovori pred zemaljskim sudom u Štokahu. Seljaci su protestovali što je sud sastavljen od samih plemića. Kao odgovor im je pročitana carski dekret. Pregovori su se odugovlačili, a za to vreme su se plemići, kneževi i švapske savezne vlasti oružali. Nadvojvoda Ferdinand, koji je sem današnjih austrijskih naslednih zemalja vladao i Virtembergom, badenskim Švarcvaldom i južnim Elzasom, zapovedio je da se prema pobunjenim seljacima najstrože postupi. Treba ih hvatati, mučiti i ubijati bez milosti, treba ih uništavati, na način koji je najlakši, paliti i pustošiti sve što je njihovo, a njihove žene i decu proterati iz zemlje. Vidi se kako su se kneževi i plemići držali primirja i šta su podrazumevali pod prijateljskim pos-

redovanjem i ispitivanjem žalbi. Nadvojvoda Ferdinand, kome je kuća Welser iz Augsburga pozajmila novac, oružao se u najvećoj žurbi; Švapski savez je dao raspis za jedan kontingent u trupama i novcu, koji se imao spremi u tri roka.

Ovi dosadašnji ustanci poklapaju se s petomesečnim boravkom Thomasa Münzera u Oberlandu. Doduše, nema nikakvih neposrednih dokaza o uticaju koji je on vršio na izbijanje i tok pokreta, ali posredno ovaj uticaj je sasvim utvrđen. Najodlučniji revolucionari među seljacima su većinom njegovi učenici i zastupaju njegove ideje. Svi mu savremenici pripisuju onih 12 tačaka, kao i pismo s tačkama oberlandskih seljaka^[265], mada je sigurno da on bar one prve nije sastavljao. Još na svom povratku u Tiringiju on je uputio pobunjenim seljacima jedan odlučno revolucionaran spis.^[266]

U isto vreme kovao je vojvoda Ulrich, koji je od 1519. bio proteran iz Virtemberga, planove da pomoću seljaka opet dode do svoje zemlje. Činjenica je da je on od vremena svog proterivanja nastojao da iskoristi revolucionarnu stranku i da ju je stalno potpomogao. Njegovo ime je umešano u većinu lokalnih nemira koji su od 1520. do 1524. izbijali u Švarcvaldu i Virtembergu, i sad se neposredno spremao da iz svog zamka Hoentvila upadne u Virtemberg. Međutim, njega su seljaci samo iskorišćavali i on nikada nije imao uticaja na njih, a još manje njihovo poverenje.

Tako je prošla zima, a ni jedna od dveju strana nije preduzela ništa odlučno. Gospoda kneževi su se sklonili, seljački ustanak se širio. Januara 1525. potpuno je vrelo u celoj zemlji između Dunava, Rajne i Leha, a u februaru je izbila oluja.

Dok je *Švarcvaldsko-hegauški odred* pod Hansom Müllerom iz Bulgenbaha konspirisao s virtemberškim vojvodom Ulrichom i delimično uzeo učešća u njegovom uzaludnom pohodu na Štutgart (u februaru i martu 1525), ustali su, 9. februara, seljaci u Ridu, iznad Ulma, okupili se u jednom logoru kod Baltringena, zaštićenom baruštinama, poboli *crvenu zastavu* i obrazovali, pod vodstvom Urlicha Schmidta, *Baltringenški odred*. Brojali su deset do dvanaest hiljada ljudi.

Na vest da idu trupe i protiv tamošnjih nezadovoljnika, sakupio se 25. februara na Šuseru *Gornjoalgojski odred*, koji je brojao 7000 ljudi. Kempenčani, koji su cele zime bili u svađi sa svojim nadbiskupom, sastali su se 26. i ujedinili se s njima. Gradovi Memingen i Kaufbojren priključili su se pokretu pod izvesnim uslovima; ali se ipak već ovde pojavila dvoličnost u držanju gradova u ovoj borbi. Sedmog marta usvojeno je u Memingenu 12 memingenških tačaka za sve seljake gornjeg Algoja.

Na poruku Algojaca obrazovao se na Bodenskom jezeru, pod Eitelom Hansom, *Jezerski odred*. I ovaj se odred brzo pojačavao. Glavni štab bio je u Bermatingenu.

Isto tako su ustali seljaci u donjem Algoju, u oblasti Oksenhauzena i Šelenberga, Cajla i Valdburga — Truchsefovnu vlastelinstvu

— i to već prvih dana marta. Taj *Donjoalgojski odred*, koji je brojao 7000¹ ljudi, logorovao je kod Vurcaha.

Ova četiri odreda usvojila su sve memingenške tačke, koje su, uostalom, bile mnogo umerenije od hegauških, pa i na onim mestima koja su se odnosila na ponašanje oružanih odreda prema plemstvu i vladama pokazivala čudan nedostatak odlučnosti. Odlučnost se pokazivala, kad se uopšte pokazivala, tek u toku rata, pošto su seljaci stekli iskustva s postupcima svojih neprijatelja.

U isto vreme kad i ovi odredi obrazovan je i šesti odred na Duvavu. Iz cele oblasti od Ulma do Donauverta, iz dolina Ilera, Rota i Bibera došli su seljaci u Lajphajm i tamo se ulogorili. Tu su bili svi za vojsku sposobni ljudi iz 15 mesta i pojačanja iz 117 mesta. Vođa *Lajphajmskog odreda* bio je Ulrich Schön, a njegov propovednik Jakob Wehe, lajphajmski paroh.

Tako je početkom marta stajalo pod oružjem u šest logora oko 30 000 do 40 000 pobunjenih gornjošvapskih seljaka. Ti seljački odredi bili su vrlo mešovitog karaktera. Revolucionarna — Münzerova — stranka bila je svuda u manjini. Uprkos tome, ona je svuda bila jezgro i uporište seljačkih logora. Seljačka masa je vazda bila spremna da s plemićima sklapa sporazume čim bi joj bili osigurani ustupci za koje se nadala da će ih prkosom dobiti. Pored toga, kad se stvar počela odugovlačiti, a kneževske vojske nastupale, ona je postala sita ratovanja i oni koji su imali još ma šta da izgube mahom su pošli kućama. Zatim, odredima se masovno priključio skitnički lumpenproletarijat, koji je otežavao održavanje discipline, demoralisao seljake i takođe često bežao i vraćao se. Već iz toga je jasno da su seljački odredi ostali u početku svuda u defanzivi, demoralisali se u logorima i da, bez obzira na njihovu slabost u taktici i na nedostatak dobrih vođa, ni u kom slučaju nisu bili dorasli kneževskim vojskama.

Još dok su se odredi okupljali, upao je vojvoda Ulrich s uvrbovanim trupama i s nekoliko hegauških seljaka iz Hoentvila u Virtemberg. Švapski savez bio bi poražen da su sada s druge strane navalili seljaci na trupe Truchseßa von Waldburga. Ali pošto su odredi ostali samo u defanzivi, ubrzo je Truchseß uspeo da sa seljacima iz Baltringena, Algoja i sa jezera zaključu primirje, otpočne pregovore i da kao termin za likvidaciju stvari odredi nedelju Judiku² (2. april). Za to vreme on je pošao protiv vojvode Ulricha, opseo Štutgart i naterao vojvodu da već 17. marta ponovo napusti Virtemberg. Zatim se okrenuo protiv seljaka; ali u samoj njegovoj vojsci pobunili su se landsknehti i odbili da idu protiv seljaka. Truchseß je uspeo da umiri buntovnike, pa je pošao prema Ulmu, gde su se okupljala nova pojačanja. Kod Kirhhajma ispod Teka ostavio je jedan izvidnički logor.

Švapski savez, koji je najzad dobio određene ruke i imao na okupu svoje prve kontingente, zbacio je sada masku i izjavio da je »odlučio

¹ kod Zimmermanna: 5000 — ² petu nedelju uskršnjeg posta

da oružjem i božjom pomoći promeni sve ono što su se seljaci usudili da svojom voljom urade».^[267]

Seljaci su se, međutim, strogo držali primirja. Oni su za pregovore u nedelju Judiku sastavili svoje zahteve, poznatih *dvanaest tačaka*. Tražili su da opštine biraju i otpuštaju sveštenike, da se ukine mali desetak, a da se veliki,^[268] po odbitku iznosa za svešteničke plate, upotrebi u javne svrhe, da se ukinu kmetstvo, pravo lova i ribolova, smrtnina, da se smanje preterani kuluci, porezi i zakupnine, da se opštinama i pojedincima vrate silom otete šume, livade i privilegije i da se ukloni samovolja iz pravosuđa i uprave. Vidi se da je umerena, miroljubiva stranka još imala znatnu prevagu u seljačkim odredima. Revolucionarna stranka je već ranije bila postavila svoj program u »Pismu s tačkama».^[265] Ovo otvoreno pismo namenjeno svim seljacima poziva seljake da stupe u »hrišćanski savez i bratstvo« da bi skinuli sve terete, bilo milom, »što zacelo ne može biti«, bilo silom — a onima koji to neće preći »svetovnim prokletstvom«, tj. isključenjem iz društva i svakog opštenja s članovima saveza. Na sve zamkove, manastire i popovske zadužbine treba da padne svetovno prokletstvo, sem ako ih plemići, popovi i kaluđeri dobrovoljno napuste i usele se u obične kuće kao i ostali ljudi i priključe se hrišćanskom savezu. — U ovom radikalnom manifestu, koji je očigledno sastavljen *pre* prolećnog ustanka od 1525, radi se pre svega o revoluciji, o potpunom savlađivanju još vladajućih klasa, a »svetovno prokletstvo« naznačuje samo ugnjetače i izdajnike, koje treba pobiti, zamkove, koje treba popaliti, manastire i zadužbine, koje treba konfiskovati, a njihova dobra pretvoriti u novac.

Ali pre nego što su seljaci stigli da predadu svojih dvanaest tačaka sazvanim izabranim sudijama, stigla im je vest da je Švapski savez prekršio sporazum i da se primiču trupe. Oni su odmah preduzeli mere. U Gajsbojrenu je održana opšta skupština Algojaca, Baltringenaca i Jezeraca. Odredi su pomešani i od njih su formirane četiri nove kolone i zaključeno je da se konfiskuju crkvena imanja, a da se njihove dragocenosti prodadu u korist ratne kase i da se spale zamkovi. Tako je pored zvaničnih dvanaest tačaka »Pismo s tačkama« postalo pravilo njihovog vođenja rata, a nedelja Judika, dan koji je bio određen za sklapanje mira, postala je datum *opšteg ustanka*.

Uzrujanost koja je svuda rasla, stalni lokalni sukobi seljaka s plemstvom i vest o ustanku u Švarcvaldu, koji već šest meseci stalno raste, i o njegovom proširenju do Dunava i Leha svakako su dovoljni da objasne brzo uzastopno izbijanje seljačkih ustanaka u dve trećine Nemačke. Ali da su na čelu pokreta stajali ljudi koji su ga organizovali preko anabaptističkih i drugih emisara, to dokazuje činjenica što su svi ti pojedinačni ustanci izbili u isto vreme. U drugoj polovini marta već su izbili nemiri u Virtembergu, na donjem Nekar, u Odenvaldu i u donjoj i srednjoj Franačkoj; ali svuda je već unapred bio zakazan 2. april, nedelja Judika, kao dan opšteg juriša, svuda je dat odlučan

udar, dignut masovni ustanak, prve nedelje aprila. I Algorji, Hegauovci i Jezerci su 1. aprila zvonjajem na uzbumu i masovnim skupovima okupili u logor sve za oružje sposobne muškarce i, istovremeno s Bal-tringencima, otpočeli rat protiv zamkova i manastira.

U *Framackoj*, gde se pokret grupisao oko šest centara, ustanak je svuda izbio prvih dana aprila. Kod *Nerdlingena* su se u to vreme formirala dva seljačka logora, čijom pomoću je revolucionarna stranka u gradu, kojoj je bio vod *Anton Forner*, uzela prevlast i sprovela Fornerovo naimenovanoje za predsednika opštine i priključenje grada seljaciama. U oblasti *Ansbahe* su seljaci svuda ustali između 1. i 7. aprila i ustanak se odavde proširio do Bavarске. U oblasti *Rotenbunrga* seljaci su stajali pod oružjem već od 22. marta; u gradu *Rotenbunrgu* su 27. marta stigli gradani i plebejci pod Stephanom von *Menzingenom* srusili patricijsku vlast; ali pošto su ovde baš obavezeli seljaciama predstavljalje glavne prihode grada, to se i nova vlada držala prema seljaciama vrlo kolebljivo i dvosmisleno. U *virchurškoj* nadbiskupiji izbio je početkom aprila opšti ustanak seljaka i malih gradova, a u *bamberskoj* biskupiji opšti ustanak je u roku od pet dana naterao biskupa na potpuštanje. Najzad, na severu se, na granici *Tiringije*, formirao snažni *Bildhojzerski seljački logor*.

U *Odenvaldu*, gde su na čelu revolucionarne stranke stajali *Wendel Hipler*, plemić i negdašnji kancelar grofova *Hohenloha*, i *Georg Metzler*, gostioničar iz *Balenberga* kod *Krauthajma*, digla se ojuja već 26. marta. Sa svih strana kretali su se seljaci prema reci *Tauberu*. Priključilo se i 2000 ljudi iz logora ispred *Rotenbunrga*. *Georg Metzler* je preuzeo vodstvo i, pošto su stigla sva pojačanja, krenuo 4. aprila prema manastiru *Šentalu* na reci *Jagstu*, gde mu se pridružio *ljustrvo iz doline Nekarva*. *Nekarci*, koje je predvodio *Jäcklein Rohrbach*, gostioničar iz *Bekingena* kod *Hajlbrona*, proklamovali su u nedelju *Ju-diku* u *Fajnu*, *Zonthajmu* itd., ustanak, dok je u isto vreme *Wendel Hipler* s velikim brojem zaverenika izvršio prepad na *Ertingen* i zahvatio pokretom susedne seljake. U *Šentalu* su obe seljačke kolone, koje su se ujedinile u *«Veliki odred»*, usvojile onih dvanaest tačaka i organizovale pohode protiv zamkova i manastira. Svetli odred imao je 8000 ljudi, topove i 3000 lakših pušaka. Njemu se priključio i *Fiorian Gejer*, franacki riter, i obrazovao *Crnu četnu*, elitni korpus, koji je uglavnom bio sastavljen od rotenbunrških i eringenskih domobranaca.

Neprijateljstva je otpočeo *virtemberski namesnik* u *Nekarsulmu*, *grof Ludwig von Helfenstein*. On je naredio da se smaknu svi seljaci koji su mu pali u ruke. Svetli odred pošao mu je u susret. Ovi pokolji, kao i upravo dobitena vest o porazu *Laiphajmskog odreda*, o pogubljenju *Jakoba Weha* i o *Truchselovim zverstvima*, ogorčili su seljake. *Helfenstein*, koji se bio zatvorio u *Vajnsberg*, bude ovde napadnut. *Zamak* je napao *Fiorian Gejer*, zauzeo posle duže borbe grad i zarobio *grofa Ludwiga* i više ritera. Sledećeg dana, 17. aprila, održao je *Jäcklein*

Rohrbach s najodlučnijim ljudima svoga odreda suđenje zarobljenicima i osudio četrnaesticu njih, s Helfensteinom na čelu, da se nateraju kroz koplja¹ — najsravnija smrt na koju ih je mogao osuditi. Zauzeće Vajnsberga i Jäckleina teroristička osveta izvršena nad Helfensteinom ostavili su jak utisak na plemstvo. Grofovi Löwenstein pristupili su seljačkom savezu, a grofovi Hohenlohe, koji su još ranije pristupili ali nisu bili pružili nikakvu pomoć, odmah su poslali tražene topove i barut.

Vodi su se savetovali o tome da li bi za starešinu trebalo uzeti Götza von Berlichingena, »pošto bi im on mogao privući plemstvo«. Predlog je naišao na odziv, ali Florian Geyer, koji je u ovakvom raspoloženju seljaka i vođa video početak reakcije, odvojio se potom sa svojom Crnom četom od odreda, prokrstario na svoju ruku prvo oblast Nekara, a zatim Vircburga i svuda razarao zamke i popovska gnezda.

Ostatak odreda pošao je prvo na Hajlbron. U ovom moćnom, slobodnom carskom gradu stajala je, kao gotovo svuda, nasuprot patricijima jedna građanska i jedna revolucionarna opozicija. Ova druga je, u tajnom sporazumu i sa seljacima, za vreme jednog meteža, već 17. aprila otvorila kapije G[eorgu] Metzleru i Jäckleinu Rohrbachu. Seljački vođi su sa svojim ljudima zauzeli grad, koji je primljen u bratstvo i dao 1200 zlatnih forinti i jednu četu dobrovoljaca. Poharani su samo sveštenstvo i imanja Vitezova nemačkog reda.^[269] Dvadeset drugog aprila seljaci su opet pošli ostavivši za sobom malu posadu. Trebalo je da Hajlbron postane centar raznih odreda, koji su stvarno i slali delegate tamo i savetovali se o zajedničkoj akciji i zajedničkim zahtevima seljaka. Ali u gradu su sada opet bili dobili prevagu građanska opozicija i patricijat, koji su se posle seljačkog upada sjedinili, ometali preduzimanje svakog energičnog koraka i očekivali samo da se primaknu kneževske vojske pa da definitivno izdaju seljake.

Seljaci su pošli prema Odenvaldu. Dvadeset četvrtog aprila morao je Götz von Berlichingen, koji se nekoliko dana pre toga ponudio prvo falačkom izbornom knezu, zatim seljacima, pa opet knezu, da stupi u evangelističko bratstvo i preuzme vrhovnu komandu nad *Belim* svetlim odredom (nasuprot *Crnom* odredu Floriana Geyera). Ali on je bio istovremeno zarobljenik seljaka, koji su ga s nepoverenjem nadgledali i stavili u zavisnost od veća starešina, bez kojeg nije mogao ništa da uradi. Götz i Metzler krenuli su sada s masom seljaka preko Buhena prema Amorbahu, gde su ostali od 30. aprila do 5. maja i digli na ustanak celu oblast oko Majnca. Plemstvo je svuda naterano da se priključi i tako su bili pošteđeni njihovi zamkovi; samo su manastiri popaljeni i opljačkani. Odred se bio primetno demoralisao; najenergičniji ljudi bili su pošli s Florianom Geyerom ili s Jäckleinom

¹ tj. da prođu (ili protrče) između dva reda kopljanika koji su osuđenike boli dok ne padnu

Rohrbachom, jer se i Rohrbach odvojio posle zauzeća Hajlbrona, očigledno zbog toga što on, koji je sudio grofu Helfensteinu, nije hteo da duže ostane s odredom koji je hteo da se složi s plemstvom. Već i samo to navaljivanje da se postigne sporazum s plemstvom bilo je znak demoralisanja. Uskoro potom predložio je Wendel Hipler jednu vrlo umesnu reorganizaciju odreda: da se uzmu u službu landsknehti, koji se svakodnevno nude, i da se odred ne obnavlja, kao dosad, mesečno, uzimanjem novih i otpuštanjem starih kontingenata, nego da se zadrži ljudstvo koje se već nalazi pod oružjem i koje je u izvesnoj meri obučeno. Ali skupština zajednice odbacila je oba predloga; seljaci su već bili postali obesni i ceo rat su shvatali kao pljačkaški pohod, u kom im se nije mogla sviđjati konkurencija landsknehta i u kom su morali biti slobodni da idu kući čim napune svoje džepove. U Amorbahu se otišlo čak tako daleko da je hajlbronski gradski većnik Hans Berlin izdejstvovao da starešine i savetnici odreda prime »Deklaraciju dvanaest tačaka«, jedan akt u kom su bile zatupljene čak i poslednje oštrice onih dvanaest tačaka, a seljacima stavljene u usta ponizno molećive reči. Ali ovog puta seljacima je bilo i suviše toga; oni su s velikom bukom odbacili deklaraciju i uporno ostali pri prvobitnim tačkama.

U međuvremenu je u oblasti Vircburga nastupio odlučan preokret. Biskup, koji se u vreme prvog seljačkog ustanka, početkom aprila, povukao u utvrđeni Frauenberg kod Vircburga i uzalud na sve strane pisao za pomoć, bio je najzad nateran na momentano popuštanje. Drugog maja otvoreno je zasjedanje zemaljske skupštine, na kom su bili zastupljeni i seljaci. Ali pre nego što se mogao postići ikakav rezultat, uhvaćena su pisma koja su otkrila biskupove izdajničke mahinacije. Zemaljska skupština se odmah rasturila, a između pobunjenih građana i seljaka i biskupovih ljudi otpočela su neprijateljstva. Sam biskup pobegao je 5. maja u Hajdelberg. Već sledećeg dana prispeo je u Vircburg Florian Geyer s Crnom četom i s njim *Franački tauberski odred*, koji je bio formiran od seljaka iz Mergenthajma, Rotenbura i Ansbaha. Sedmog maja stigao je Götz von Berlichingen s Belim svetlim odredom, i počeo je opsedanje Frauenberga.

U oblasti Limpurga, Elvangena i Hala formirao se već krajem marta i početkom aprila drugi, gajldorfski ili *Prosti svetli odred*. On je nastupio vrlo silovito, pobunio ceo kraj, popalio mnoge manastire i zamkove, pored ostalih i zamak Hoenštaufen, naterao sve seljake da mu se pridruže i sve plemiće, čak i limpurške peharnike, da stupe u hrišćansko bratstvo. Početkom maja odred je upao u Virtemberg, ali je nateran da se povuče. Partikularizam nemačkih državnica je i tada, kao i 1848. godine, malo dozvoljavao da revolucionari s raznih teritorija države rade zajednički. Gajldorfljani su, zato što su bili ograničeni na mali teren, neizbežno morali splasnuti pošto su savladali svaki otpor na tom terenu. Oni su se izmirili s gradom Gmindom i rasturili se, ostavivši za sobom samo 500 oružanih ljudi.

U *Falačkoj* su se krajem aprila na obema obalama Rajne formirali seljački odredi. Oni su razorili mnoge zamkove i manastire i zauzeli 1. maja Nojštata na Harti, pošto su dan pre toga Bruhrajnci, koji su prešli na ovu stranu, prisilili Špajera na zaključenje sporazuma. Maršal von Habern nije mogao ništa da učini s ono malo trupa izbornog kneza i 10. maja morao je izborni knez da s pobunjenim seljacima zaključi ugovor, u kom im je garantovao da će se zemaljska skupština pozabaviti ukidanjem nameta koji padaju na njih.

Najzad, u *Virtembergu* je ustanak već rano izbio u pojedinim krajevima. Na Alpima oko Uraha seljaci su još u februaru sklopili savez protiv popova i vlastele, a krajem marta digli su se seljaci iz Blauboijena, Uraha, Minsinga, Balinga i Rozenfelda. Gajldorfljani su upali kod Gepingena, Jäcklein Rohrbach kod Brakenhajma, a ostaci potučenog Lajphajmskog odreda kod Pfulingena u virtemberšku oblast i pobunili seljake. I u ostalim krajevima su izbili ozbiljni nemiri. Već 6. aprila morao je Pfulingen da kapitulira pred seljacima. Vlada austrijskog nadvojvode bila je u najvećoj neprilici. Novca uopšte nije imala, a trupa vrlo malo. Gradovi i zamkovi nalazili su se u najgorem stanju i nisu imali ni posade ni municije. I sam Asperg bio je gotovo nezaštićen.

Vladin pokušaj da prikupi gradske odrede protiv seljaka doveo je do njenog momentanog poraza. Šesnaestog aprila odbio je Botvarski odred da maršuje i, umesto prema Štutgartu, pošao je prema Vunenštajnu kod Botvara, gde je formirao jezgro jednog građanskog i seljačkog logora, koji se brzo pojačavao. Istog dana izbio je ustanak u Cabergoju; opljačkan je manastir Maulbron, a mnoštvo manastira i zamkova potpuno upustošeno. Iz susednog Bruhrajna pošla su gojskim seljacima pojačanja.

Na čelo odreda u Vunenhajmu došao je *Matern Feuerbacher*, gradski većnik iz Botvara, jedan od vođa građanske opozicije, ali dovoljno kompromitovan, te je morao da ide sa seljacima. On je, međutim, ostao stalno umeren, sprečavao da se nad zamkovima izvršuju propisi »Pisma s tačkama« i nastojao da svuda posreduje između seljaka i umerenih građana. On je sprečio da se Virtemberžani sjedine s Belim svetlim odredom i takođe nagovorio kasnije Gajldorfljane da se povuku iz Virtemberga. Zbog svojih građanskih tendencija on je 19. aprila smenjen, ali već idućeg dana je opet naimenovan za starešinu. On je bio neophodan, pa čak i kad je Virtemberžanima došao 22. Jäcklein Rohrbach s 200 odlučnih ljudi, njemu nije ostajalo ništa drugo nego da Feuerbachera ostavi na njegovom mestu i da se ograniči na to da budno prati njegove postupke.

Osamnaestog aprila pokušala je vlada da pregovara sa seljacima na Vunenštajnu. Seljaci su ostajali na tome da vlada mora da prihvati onih dvanaest tačaka, a to punomoćnici, prirodno, nisu mogli. Odred je krenuo. Dvadesetog je bio u Laufenu, gde su vladini predstavnici poslednji put odbijeni. Dvadeset drugog on je bio, u jačini od 6000

ljudi, u Bitighajmu i ugrožavao Štuttgart. Ovde je gradsko veće velikim delom bilo pobešlo, a na čelu uprave bio je jedan odbor građana. Među građanima je postojala ista stranačka podvojenost između patricija, građanske opozicije i revolucionarnih plebejaca koja svuda postoji. Plebejci otvoriše 25. aprila seljacima kapije i tako Štuttgart bi odmah zauzet. Ovde je potpuno sprovedena organizacija *Svetlog hrišćanskog odreda*, kako su se sad nazivali virtemberški ustanici, i tačno pravilima određeni plata, podela plena, snabdevanje itd. Priključila im se jedna četa Štutgaraca pod Theusom Gerberom.

Dvadeset devetog aprila pošao je Feuerbacher s celim odredom protiv Gajldorfljana, koji su kod Šorndorfa upali u Virtemberg, primio sav kraj u savez i naterao time Gajldorfljane da se povuku. On je tako sprečio da revolucionarni element u njegovom odredu, na čijem čelu je stajao Rohrbach, ne dobije tim mešanjem s bezobzirnim Gajldorfljanima opasno pojačanje. Na vest da se primiče Truchseß, pošao mu je iz Šorndorfa u susret i ulogorio se 1. maja kod Kirhhajma ispod Teka.

Ovim smo izložili nastanak i razvoj ustanka u onom delu Nemačke koji moramo smatrati kao oblast prve grupe seljačkih odreda. Pre nego što predemo na ostale grupe (Tiringija i Heseni, Elzas, Austrija i Alpi), moramo prikazati Truchseßov pohod, u kom je on, najpre sam, a kasnije potpomognut od strane raznih kneževa i gradova, uništio ovu prvu grupu ustanika.

Ostavili smo Truchseßa kod Ulma, kuda se krenuo krajem marta, ostavivši kod Kirhhajma ispod Teka jedan izvidnički korpus pod Dietrichom Spätom. Truchseßov korpus, koji, zajedno sa pojačanjima Švapskog saveza, koncentrisanim oko Ulma, nije imao punih 10 000 ljudi, od kojih su 7200 bili pešaci, bio je jedina raspoloživa vojska za napad na seljake. Pojačanja su veoma sporo stizala u Ulm, nešto usled teškoće vrbovanja u pobunjenim oblastima, nešto usled novčane oskudice vlada, a nešto zbog toga što je ono malo trupa bilo svuda više nego neophodno za posadu tvrđava i zamkova. Već smo videli koliko su kneževi i gradovi imali malo raspoloživih trupa koje nisu pripadale Švapskom savezu. Sve je, dakle, zavisilo od uspeha koji bi imao da izvojuje Georg Truchseß sa svojom saveznom vojskom.

Truchseß se prvo okrenuo protiv *Baltringenškog odreda*, koji je u međuvremenu počeo da pustoši zamkove i manastire po okolini Rida. Seljaci, povukavši se kad su se primicale trupe Švapskog saveza, bili su zaobiđeni i isterani iz baruština, pa su prešli Dunav i sklonili se u klance i šume švapskih Alpa. Ovde, gde im konjica i topovi, glavna snaga švapske savezne vojske, nisu mogli ništa učiniti, Truchseß ih nije dalje progonio. On je pošao protiv Lajphajmaca, koji su imali 5000 ljudi kod Lajphajma, 4000 u dolini Mindela i 6000 kod Ilertisena, digli na ustanak ceo kraj, razarali manastire i zamkove i spremali se da sa sve tri kolone idu na Ulm. I ovde izgleda da je već nastupila izvesna demoralizacija među seljacima i uništila vojničku pouzdanost

odreda, jer Jakob Wehe je odmah tražio da pregovara s Truchseßom. Ali ovaj, imajući sada za sobom dovoljnu vojnu snagu, nije pristao, nego je 4. aprila napao kod Lajphajma glavni odred i potpuno ga razbio. Jakob Wehe i Ulrich Schön, kao i dva druga seljačka vođa, zarobljeni su i smaknuti; Lajphajm je kapitulirao, i s nekoliko ekspedicija po okolini pokoren je sav okrug.

Jedna nova pobuna landsknehta, izazvana njihovom željom da pljačkaju i da dobiju posebne nagrade, opet je zadržala Truchseßa do 10. aprila. Zatim je pošao na jugozapad protiv *Baltringenaca*, koji su u međuvremenu bili upali u njegova vlastelinstva Valdburg, Cajl i Volfeg i opseli njegove zamkove. I ovde je našao seljake rascepkane i potukao ih 11. i 12. aprila u uzastopnim pojedinačnim borbama, koje su dovele takođe do potpunog raspada i Baltringenškog odreda. Ostatak se povukao pod popom Florianom k *Jezerskom odredu*. Sad se Truchseß okrenuo protiv ovog odreda. Jezerski odred, koji se, međutim, nije zadržao samo na krstarenjima, nego je uveo u bratstvo i gradove Buhhorn (Fridrihshafen) i Volmatingen, održao je 13. veliko ratno savetovanje u manastiru Zalem i odlučio da krene protiv Truchseßa. Odmah su svuda zvona zazvonila na uzbunu i u Bermatingenskom logoru se okupilo 10 000 ljudi, kojima su se priključili i potučeni Baltringenci. Oni su 15. aprila imali jednu srećnu borbu s Truchseßom, koji nije hteo da svoju vojsku stavi ovde na kocku u jednoj odlučujućoj bici, nego je više voleo da pregovara, utoliko pre što je doznao da se približuju i Algojci i Hegauovci. Tako je on zaključio 17. aprila u Vajngartenu s Jezercima i Baltringencima jedan, za njih na izgled prilično povoljan sporazum, koji su seljaci prihvatili bez razmišljanja. On je uspeo da i delegati gornjeg i donjeg Algoja takođe prihvate ovaj sporazum i pošao onda prema Virtembergu.

Truchseßa je ovde od potpune propasti spaslo njegovo lukavstvo. Da nije umeo da obmane slabe, ograničene, mahom već demoralisane seljake i njihove većinom nesposobne, plašljive i potkupljive vođe, on bi sa svojom malom vojskom bio opkoljen između četiri kolone, koje su zajedno brojale bar 25 000—30 000 ljudi, i bezuslovno uništen. Ali ograničenost njegovih neprijatelja, neizbežna kod seljačkih masa, omogućila mu je da ih se otrese upravo u trenutku kada su ceo rat, bar za Švapsku i Franačku, mogli da okončaju jednim udarom. Jezerci su se tako tačno držali sporazuma, kojim im je najzad, naravno, podvaljeno — da su se kasnije latili oružja protiv svojih vlastitih saveznika, seljaka Hegaua. Algojci, koje su njihovi vođi upleli u izdaju, odmah su se, istina, odrekli tog sporazuma, ali Truchseß je već bio van opasnosti.

Seljaci Hegaua, iako nisu bili obuhvaćeni vajngartenskim sporazumom, pružili su odmah potom nov dokaz beskrajinne lokalne ograničenosti i tvrdoglavog provincijalizma, koji je upropastio ceo seljački rat. Pošto je Truchseß uzalud s njima pregovarao i pošao k Virtembergu, oni su pošli za njim i stalno išli s boka njegove vojske, ali im nije palo

na pamet da se ujedine sa virtemberškim Svetlim hrišćanskim odredom, i to iz razloga što su Virtemberžani i Nekarci odbili jednom da njima pomognu. Stoga su se oni, kad se Truchseß dovoljno udaljio od njihovog kraja, mirno povratili i pošli prema Frajburgu.

Virtemberžane smo ostavili pod Maternom Feuerbacherom kod Kirhhajma ispod Teka, odakle se izvidnički korpus pod Dietrichom Spätom, koji je Truchseß ostavio, povukao u Urah. Posle jednog uzaludnog napada na Urah, Feuerbacher je pošao prema Nirtingenu i pisao svim susednim ustaničkim odredima za pojačanje za odlučnu bitku. I zaista su stigla znatna pojačanja, kako iz virtemberške nizije, tako i iz Goja. Naročito su došla dva jaka odreda seljaka iz Goja, koji su se okupili oko ostataka Lajphajmskog odreda, dospelih u povlačenju do zapadnog Virtemberga, i koji su digli na ustanak celu gornju dolinu Nekara i Nagolda do Beblingena i Leonberga i spojili se 5. maja u Nirtingenu s Feuerbacherom. Kod Beblingena je Truchseß naišao na ujedinjene odrede. Njihov broj, njihovi topovi i njihov položaj zapanjili su ga. Po svom uobičajenom metodu, on je odmah počeo s pregovorima i zaključio sa seljacima primirje. Čim ih je time oslobodio straha od napada, napao ih je 12. maja *za vreme primirja* i prisilio ih na odlučnu bitku. Seljaci su pružali dug i hrabar otpor, sve dok najzad Beblingen izdajom građana nije predat Truchsešu. Time je levo seljačko krilo bilo lišeno svog uporišta, odbačeno i zaobiđeno. Time je odlučena bitka. Među nedisciplinovanim seljacima nastao je nered, a ubrzo i divlje bekstvo. Što nije smakla ili zarobila savezna konjica, bacalo je oružje i hitalo kući. »Svetli hrišćanski odred«, a sa njim ceo virtemberški ustanak, potpuno se raspao. Theus Gerber je umakao u Eslingen, Feuerbacher je pobegao u Švajcarsku, a Jäcklein Rohrbach je zarobljen i u lancima doveden do Nekargartaha, gde je Truchseß naredio da se priveže za kolac, da se okolo slože drva i da se tako živ peče na tihoj vatri, dok je on sam, bančeći sa svojim riterima, uživao u ovom ritterskom prizoru.

Iz Nekargartaha Truchseß je jednim upadom u Krajhgau potpomogao operacije falačkog izbornog kneza. Falački izborni knez, koji je u međuvremenu sakupio trupe, čuvši o Truchsešovim uspesima, odmah je pogazio sporazum sa seljacima, napao 23. maja Bruhrajn, posle žestokog otpora zauzeo i spalio Malš, opljačkao niz sela i poseo Bruhzal. U isto vreme Truchseß je napao Epingen i zarobio tamošnjeg vođu pokreta Antona Eisenhuta, za koga je izborni knez naredio da se, s desetak ostalih seljačkih vođa, odmah pogubi. Bruhrajn i Krajhgau su time bili umireni i morali su platiti oko 40 000 forinti globe. Obe vojske — Truchsešova, koja je dotadašnjim bitkama bila svedena na 6000 ljudi, i izbornog kneza (6500 ljudi) — sjedinile su se sada i pošle protiv Odenvaldana.

Vest o beblingenskom porazu svuda je raširila strah među pobunjenicima. Slobodni carski gradovi, ukoliko su bili dospeli pod tešku

seljačku ruku, odjednom su odahnuli. Hajlbron je bio prvi grad koji je preuzeo korake za izmirenje sa Švapskim savezom. U Hajlbronu su članovi seljačke kancelarije i delegati raznih odreda većali o predlozima koje je u ime svih pobunjenih seljaka trebalo podneti caru i državi. Na ovim pregovorima, koji je trebalo da dovedu do opšteg rezultata, važećeg za celu Nemačku, ponovo se pokazalo da nijedan pojedinačni stalež, pa ni seljački, ni izdaleka nije bio toliko razvijen da bi sa svog stanovišta mogao da preuredi sav poredak u Nemačkoj. Odmah se pokazalo da se za tu svrhu moraju pridobiti plemstvo i naročito građani. Stoga je *Wendel Hipler* uzeo vođenje pregovora u svoje ruke. *Wendel Hipler* je najtačnije od svih vođa pokreta shvatio postojeće prilike. On nije bio neki revolucionar širokog zamaha kao *Münzer*, niti predstavnik seljaka kao *Metzler* ili *Rohrbach*. Njegovo mnogostrano iskustvo i njegovo praktično poznavanje međusobnog položaja pojedinih staleža nisu mu dali da od staleža koji su bili upleteni u pokret isključivo zastupa jedan protiv ostalih. Upravo kao što je *Münzer*, kao predstavnik početaka proletarijata, klase koja je stajala potpuno izvan dotadašnjeg zvaničnog društvenog sastava, morao doći dotle da naslućuje komunizam, isto tako je *Wendel Hipler*, predstavnik tako reći proseka svih progresivnih elemenata nacije, dospao do naslućivanja *modernog buržoaskog društva*. Principi koje je on zastupao, zahtevi koje je postavljao nisu, istina, bili nešto neposredno ostvarljivo, ali oni su bili neizbežni, nešto idealizovani rezultat postojećeg raspadanja feudalnog društva; i seljaci su, čim su se dali na pravljenje projekata zakona za celu državu, morali to da prihvate. Tako je centralizacija koju su zahtevali seljaci dobila ovde u Hajlbronu pozitivniji oblik. Ali se taj oblik neizmerno mnogo razlikovao od onog oblika centralizacije kakav su zamišljali seljaci. Tako je ona bliže određena, na primer, zahtevom za uspostavljanjem jedinstvenog sistema novca, mera i težina, zahtevom za ukidanjem unutrašnjih carina itd., ukratko — zahtevima koji su bili mnogo više u interesu stanovnika gradova nego seljaka. Tako su plemstvu činjeni ustupci koji se znatno približuju današnjim otkupima i koji se na kraju krajeva svode na pretvaranje feudalnog zemljoposeda u buržoaski. Ukratko, čim su zahtevi seljaka bili sažeti u zahtev za »reformu države«, morali su se oni potčiniti ne momentanim zahtevima, nego krajnjim interesima građana.

Dok se u Hajlbronu još diskutovalo o ovoj reformi države, već je otputovao autor »Deklaracije dvanaest tačaka« *Hans Berlin* u susret *Truchseßu* da u ime patricija i građana pregovara o predaji grada. Reakcionarni pokreti u gradu podržavali su izdajstvo, i *Wendel Hipler* morao je da beži sa seljacima. On je pošao u *Vajnsberg*, gde je nastojao da okupi ostatke *Virtemberžana* i ono malo za borbu još sposobnih *Gajldorfljana*. Ali usled približavanja falačkog izbornog kneza i *Truchseßa*, i odavde je pobegao, i tako je morao da ide u *Virzburg* da pokorene *Beli svetli odred*. Savezne trupe i trupe izbornog kneza pokorile

su, međutim, celu oblast Nekara, naterale seljake na nove izraze odanosti, spalile mnoga sela i poklale ili povešale sve odbegle seljake koje su uhvatile. Iz osвете za pogubljenje Helfensteina spaljen je Vajnsberg.

Odredi koji su se ujedinili pod Virzburgom bili su u međuvremenu opseli Frauenberg i izvršili 15. maja, još pre nego što je učinjen prodor, jedan hrabar ali uzaludan juriš na tvrđavu. Četiri stotine najboljih ljudi, mahom iz čete Floriana Geyera, ostalo je mrtvo ili ranjeno u rovovima. Dva dana kasnije, 17. maja, stigao je Wendel Hipler i sazvao ratni savet. On je predložio da se pod Frauenbergom ostavi samo 4000 ljudi, a da se sva glavnina snaga, koja je brojala 20 000 ljudi, pred Truchseševim očima ulogori kod Krauthajma na Jakstu, gde bi se mogla koncentrisati sva pojačanja. Plan je bio izvrstan; samo grupisanje masa i brojna nadmoćnost mogle su pružiti nade da će biti potučena jaka kneževska vojska, koja je sada brojala oko 13 000 ljudi. Ali među seljacima su već suviše bile porasle demoralisanost i obeshrabrenost da bi bila moguća još ma kakva energična akcija. Možda je i Götz von Berlichingen, koji je uskoro potom javno istupio kao izdajnik, doprineo tome da se odred zadrži, te tako Hiplerov plan nije nikad izveden. Umesto toga odredi su ostali rascepkani kao što su i ranije bili. Tek 23. maja krenuo se Beli svetli odred, pošto su Franci obećali da odmah pođu za njim. Dvadeset šestog je stigla vest da je markgraf počeo neprijateljstva protiv seljaka, i markgrafovsko-anspahške čete, koje su logorovale u Virzburgu, pozvane su da se vrate. Ostatak opsadne vojske, s Crnom četom Floriana Geyera, zauzeo je položaj kod Hajdingfelda, nedaleko od Virzburga.

Beli svetli odred stigao je 24. maja u Krauthajm, u stanju slabe bojne gotovosti. Ovde su mnogi čuli da su se njihova sela u međuvremenu prignula pred Truchsešom, i to im je bio izgovor da idu kući. Odred je pošao dalje u Nekarsulm i pregovarao 28. s Truchsešom. Istovremeno su poslali glasnici Francima, Elzašanima i Švarcvaldsko-hegauškom odredu s pozivom za hitnu pomoć. Iz Nekarsulma vratio se Götz [von Berlichingen] ka Eringenu. Odred se iz dana u dan smanjivao, i Götz von Berlichingen je nestao za vreme marša; odjahao je kući, pošto je već ranije, preko svog starog ratnog druga Dietricha Späta, pregovarao s Truchsešom o svom prelasku. Kod Eringena je, pošto su se čule lažne vesti o približavanju neprijatelja, paničan strah odjednom zahvatio bespomoćnu i obeshrabrenu masu. Odred se razbegao u potpunom neredu, i tek s mukom su Metzler i Wendel Hipler zadržali na okupu oko 2000 ljudi i opet ih povelili na Krauthajm. Dotle je stigao franački neregularni odred u jačini od 5000 ljudi, koji se zaobilaznim maršem preko Levenštajna ka Eringenu, maršem koji je Götz udesio očigledno u izdajničkoj nameri, mimoišao sa Belim odredom i pošao ka Nekarsulmu. Ovaj gradić u kom je držalo posadu nekoliko četa Belog svetlog odreda, opseo je Truchseš. Franci su stigli noću i videli vatru logora Švapskog saveza; ali njihovi vođi nisu imali hrabrosti da napadnu i povukli su se ka Krauthajmu, gde su najzad

našli ostatak Belog svetlog odreda. Pošto nije došlo nikakvo pojačanje, Nekarsulm se 29. predao saveznicima trupama. Truchseß je naredio da se odmah pogubi trinaest seljaka i pošao zatim, žareći i paleći, pljačkajući i ubijajući, u susret odredima. Gomile ruševina i seljaci obešeni o drveće obeležavali su čitavom dolinom Nekara, Kohera i Jaksta njegov put.

Kod Krauthajma je švapska savezna vojska naišla na seljake koji su se, naterani Truchseßovim pokretom s boka, povukli ka Kenigshofenu na Tauberu. Ovde su oni, u jačini od 8000 ljudi i 32 topa, zauzeli položaj. Truchseß im se primakao zaštićen brežuljcima i šumama, poslao napred kolone koje su ih opkolile i napao ih 2. juna s takvom nadmoćnošću i silinom da su oni, uprkos najupornijoj protivodbrani, koja je trajala do u noć, do nogu potučeni i razbijeni. Kao i uvek, i ovde je švapska savezna konjica, »smrt seljaka«, odigrala glavnu ulogu u uništenju ustaničke vojske. Bacivši se na seljake, koji su bili zbunjeni artiljerijom, puščanom vatrom i napadima kopljima, ona ih je potpuno razbila i pojedinačno ubijala. Kakvu je vrstu rata vodio Truchseß sa svojim konjanicima pokazuje sudbina 300 građana Kenigshofena koji su bili u seljačkoj vojsci. Petnaest njih je potučeno u toku bitke, a od ovih petnaest još su četvorici naknadno odrubljene glave.

Pošto je tako svršio sa seljacima Odenvalda, doline Nekara i donje Franačke, Truchseß je pohodima, paljenjem čitavih sela i bezbrojnim pogubljenjima umirio celu okolinu i pošao zatim prema Vircburgu. Uzgred je čuo da se drugi franački odred pod Florianom Geyerom i Gregorom iz Burgbernhajma nalazi kod Zulcdorfa i odmah je pošao protiv njega.

Florian Geyer, koji je od vremena uzaludnog juriša na Frauenberg uglavnom vodio pregovore s kneževima i gradovima, naročito s Rotenburgom i ansbahškim markgrafom Kasimirom oko njihovog pristupanja seljačkom bratstvu, iznenada se vratio na vest o porazu kod Kenigshofena. S njegovim odredom spojio se Anspahški odred pod Gregorom iz Burgbernhajma. Ovaj odred se bio tek nedavno formirao. Markgraf Kasimir je na pravi hoencolernski način umeo da u svojoj oblasti, nešto obećanjima a nešto pretnjom trupama, drži seljački ustanak u šahu. On se držao potpuno neutralno prema svim tuđim odredima dokle god oni nisu privlačili k sebi ansbahške podanike. Nastojao je da mržnju seljaka kanališe uglavnom prema crkvenim zadužbinama, čijom je konačnom konfiskacijom mislio da se obogati. Pri tom se stalno naoružavao i čekao događaje. Tek što je stigla vest o bici kod Beblingena, on je otpočeo neprijateljstva protiv svojih buntovnih seljaka, poharao im i popalio sela, a mnoge od njih povešao i pobio. Ipak su se seljaci brzo okupili i potukli ga, pod Gregorom iz Burgbernhajma, 29. maja kod Vindshajma. Još dok su ga progonili, stigao ih je poziv pritešljenih Odenvaldana, pa su se odmah krenuli ka Hajdingsfeldu, a otuda s Florianom Geyerom opet ka Vircburgu

(2. juna). Ovde su ostavili, još uvek bez vesti o Odenvaldanima, 5000 seljaka i pošli s 4000 ljudi — ostatak se bio razbežao — za ostalima. Kad su, čuvši lažne vesti o ishodu bitke kod Kenigshofena, mislili da su sigurni, napao ih je Truchseß kod *Zulcdorfa* i do nogu potukao. Kao i obično, Truchseßovi konjanici i pešaci počinili su strašno krvoproliće. Florian Geyer zadržao je na okupu ostatak svoje Crne čete, 600 ljudi, i probio se s njima prema selu Ingolštatu. Dve stotine ljudi je zaposelo crkvu i groblje, a četiri stotine zamak. Falačani su išli u poteru za njima, jedna kolona od 1200 ljudi zauzela je selo i zapalila crkvu; što nije našlo smrt u plamenu, bilo je smaknuto. Zatim su Falačani probili topovima trošni zid zamka i pokušali s jurišem. Zaštićeni jednim unutrašnjim zidom, seljaci su ih dvaput odbili, ali su oni porušili topovima i ovaj drugi zid i izvršili zatim treći juriš, koji je i uspeo. Polovina Geyerovih ljudi je pobijena; s poslednje dve stotine on je srećno umakao. Ali već sledećeg dana (duhovski ponedeljak) otkriveno je njegovo sklonište; Falačani su opkolili šumu u kojoj se bio sakrio i pobili sav odred. Samo je sedamnaest ljudi zarobljeno u toku ta dva dana. Florian Geyer se opet probio s nekoliko najodlučnijih ljudi i pošao ka Gajldorfljanima, koji su se opet bili sakupili u jačini od oko 7000 ljudi. No kad je stigao, našao ih je, usled poražavajućih vesti sa svih strana, većinom opet u rasulu. Pokušao je da sakupi po šumama rasturene ljude, ali su ga 9. juna kod Hala iznenadile trupe i pao je boreći se.

Truchseß, koji je odmah posle pobede kod Kenigshofena poslao vest opsednutima u Frauenbergu, pošao je sada na Virzburg. Gradsko veće se tajno sporazumelo s njim, tako da je vojska Švapskog saveza mogla u noći uoči 7. juna da opkoli grad sa 5000 seljaka koji su se nalazili u njemu i da sledećeg jutra bez kapi krvi uđe kroz kapije koje je otvorilo gradsko veće. Ovim izdajstvom vircburških »uvaženih« građana razoružan je poslednji franački seljački odred i zarobljeni svi njegovi vođi. Truchseß je naredio da se odmah pogubi osamdeset i jedan čovek. Sad su u Virzburg pristizali razni franački kneževi: sam vircburški biskup, bamberski biskup i brandenburško-anspahški markgraf. Milostiva gospoda su podelila među sobom uloge. Truchseß je pošao s bamberskim biskupom, koji je sada odmah pogazio svoj sporazum sa seljacima i predao svoju zemlju besnim razbojničkim hordama švapske savezne vojske. Markgraf Kasimir je pustošio svoju sopstvenu zemlju. Dajningen je spaljen; nebrojena sela su opljačkana ili popaljena; pored toga, markgraf je u svakom gradu održao krvava suđenja. U Nojštatu na Ajši naredio je da se pogubi osamnaest, a u Bergelu četrdeset tri ustanika. Otuda je pošao ka Rotenburgu, gde su patriciji već bili izvršili kontrarevoluciju i uhapsili Stephana von Menzingena. Rotenburški sitni građani i plebejci morali su sada teško da ispaštaju što su se prema seljacima dvolično odnosili, što su do poslednjeg trenutka odbijali da im pomognu, što su u svom lokalnom, ograničenom egoizmu insistirali na ugušivanju seoske radinosti u

korist gradskih esnafa i što su se tek protiv svoje volje odrekli gradskih prihoda koji su tekli iz feudalnih obaveza seljaka. Markgraf je naredio da se šesnaestorici njih odrubi glava, a prvome, razume se, Menzingu. — Vircburški biskup je na isti način krstario po svojoj oblasti, svuda pljačkajući, pustošeći i paleći. Na svom pobedničkom pohodu on je naredio da se pogubi 256 ustanika i krunisao je svoje delo, na svom povratku u Vircburg, pogubljenjem još trinaestorice Vircburžana.

U oblasti Majнца je namesnik, biskup Wilhelm von Straßburg, uspostavio mir bez otpora. On je naredio da se pogube samo četvorica. Rajngau, koji se takođe bio pobunio, ali gde je već odavno sve bilo pošlo kući, naknadno je napao Frowin von Hutten, Ulrichov rodak, i sasvim ga »umirio« pogubljenjem dvanaestorice vođa zavere. Frankfurt, koji je doživeo takođe značajne revolucionarne pokrete, držali su na uzdi u početku popustljivošću gradskog veća, a zatim zavrbovanim trupama. U Rajnskoj Falačkoj se, otkako je izborni knez pogazio sporazum, opet bilo okupilo oko 8000 seljaka i ponovo su palili manastire i zamkove; ali trijerski nadbiskup je pošao maršalu Habernu u pomoć i potukao seljake kod Pfedershajma već 23. maja. Nizom zverstava (samo u Pfedershajmu su pogubljena osamdeset i dva čoveka) i zauzećem Vajsenberga 7. jula ustanak je ovde završen.

Od svih odreda trebalo je pobediti još samo dva: Hegauško-švarcvaldski i Algojski. Nadvojvoda Ferdinand je spletario s oba odreda. Kao što su markgraf Kasimir i drugi kneževi težili da ustanak iskoriste za prisvajanje crkvenih zemalja i kneževina, tako je on nastojao da ga iskoristi za jačanje moći austrijske dinastije. On je pregovarao s algojskim vođom Walterom Bachom i s hegauškim vođom Hansom Müllerom iz Bulgenbaha, kako bi nagovorio seljake da se izjasne za priključenje Austriji, ali iako su i jedan i drugi vođ bili potkupljivi, oni kod odreda nisu mogli da sprovedu ništa više sem da Algojci zaključe s nadvojvodom primirje i da ostanu neutralni prema Austriji.

Hegauovci su na svom povlačenju iz Virtemberga popalili niz zamkova i dobili pojačanja iz markgrafske-badenskih zemalja. Oni su 13. maja pošli na Frajburg, obasipali ga od 18. artiljerijom i ušli 23. pošto je grad kapitulirao, s razvijenim zastavama u njega. Otuda su pošli na Stokah i Radolfcel i dugo vodili bezuspešan mali rat protiv posada ovih gradova. Ovi su, kao i plemstvo i susedni gradovi, pozvali u pomoć, na osnovu vajngartenskog sporazuma, Jezerce, i negdašnji ustanici iz Jezerskog odreda digli su se, u jačini od 5000 ljudi, protiv svojih saveznika. Tolika je bila lokalna ograničenost tih seljaka. Samo 600 njih oduprli su se tome, hteli da se priključe Hegauovcima, i bili masakrirani. Hegauovci su pak, po nagovoru potkupljenog Hansa Müllera iz Bulgenbaha, već napustili opsadu, i kad je Hans Müller uskoro zatim pobegao, oni su se rasturili. Ostatak se ušančio na Hilingenškom prelazu, gde su ga 16. jula potukle i uništile trupe koje su dotle prikupljene. Posredstvom švajcarskih gradova, s Hegauov-

cima je zaključen sporazum, koji, međutim, nije sprečio da Hans Müller, uprkos svom izdajstvu, bude uhapšen u Laufenburgu i pogubljen. U Brajsgauu je sada i Frajburg ispao (17. jula) iz saveza seljaka i poslao trupe protiv njih; no i ovde je, usled slabosti kneževskih oružanih snaga, zaključen 18. septembra u Ofenburgu^[270] jedan sporazum, kojim je bio obuhvaćen i Zundgau. Prisiljene tiranijom grofa von Sulza, ponovo su ustale onih osam grupa iz Švarcvalda i Kletgauovci, koji još nisu bili razoružani, ali su u oktobru bili potučeni. Švarcvaldani su 13. novembra prisiljeni na sporazum,^[271] a 6. decembra je pao Valdshut, poslednji bedem ustanka na gornjoj Rajni.

Algojci su, posle Truchsešova odlaska, opet nastavili svoje napade na manastire i zamkove i vršili energične odmazde za pustošenja savezne vojske. Oni su imali protiv sebe samo mali broj trupa, koje su preduzimale jedino pojedinačne male napade, ali nikad nisu smele zalaziti za njima po šumama. U junu je izbio u Memingenu, koji se držao prilično neutralno, jedan pokret protiv patricija, koji je ugušen samo tako što se u blizini slučajno nalazilo nešto saveznih trupa, koje su u pravo vreme pritekale patricijima u pomoć. Schappeler, proповедnik i vođ plebejskog pokreta, umakao je u Sankt Galen. Seljaci su pošli sada pod grad i upravo su hteli da počnu da topovima probijaju zidove, kad čuju da se Truchseš približava od Vircburga. Dvadeset sedmog jula oni su mu pošli u susret s dve kolone preko Babenhauzena i Obergincburga. Nadvojvoda Ferdinand je još jednom pokušao da pridobije seljake za austrijsku dinastiju. Pozivajući se na primirje koje je sa njima sklopio, on je pozvao Truchseša da ne nadire dalje protiv seljaka. Švapski savez je ipak naredio Truchsešu da napada, samo da se mane žarenja i paljenja; Truchseš je, međutim, bio odveć pametan da bi se odrekao svog glavnog i najodlučnijeg ratnog sredstva, čak i da mu je bilo moguće da obuzda landsknehte, koje je od Bodenskog jezera pa do Majne vodio iz nasilja u nasilje. Seljaci, u jačini od oko 23 000 ljudi, zauzeli su položaj iza reka Ilera i Lajbasa. Prema njihovom frontu stajao je Truchseš s 11 000 ljudi. Položaji obeju vojski bili su jaki; a ako su Truchsešovi landsknehti bili nadmoćniji od seljaka po organizaciji, vojničkim pomoćnim izvorima i disciplini, to su Algojci imali u svojim redovima mnoštvo isluženih vojnika i iskusnih starešina i raspolagali brojnim topovima s uvežbanim ljudstvom. Švapska savezna vojska je 19. jula otvorila topovsku vatru, koja je 20. nastavljena s obe strane, no bez rezultata. Dvadeset prvog se pridružio Truchsešu Georg von Frundsberg sa 3000 landsknehta. On je poznao mnoge seljačke starešine koje su služile pod njim u italijanskim pohodima, i počeo s njima da pregovara. Gde nisu bila dovoljna vojnička sredstva, uspeła je izdaja. Walter Bach i više drugih starešina i tobdžija prodali su se. Oni su naredili da se upali sva seljačka rezerva baruta i nagovorili odred da izvrši pokušaj zaobilaznja. Ali tek što su seljaci izašli iz svog utvrđenog položaja, pali su u zamku koju im je namestio Truchseš u do-

govoru s Bachom i ostalim izdajnicima. Oni su se utoliko manje mogli braniti što su ih njihove starešine, izdajnici, ostavile, pod izgovorom da hoće da izvrše izvidanje, i već se nalazile na putu za Švajcarsku. Dve seljačke kolone su tako potpuno uništene, a treća, pod Knopfom iz Lojbasa, uspela je da se još u redu povuče. Ona je opet zauzela položaj na Kolenbergu kod Kemptena, gde ju je Truchseß opkolio. Ni ovde se on nije usudio da je napadne; presekao joj je dovoz namirnica i nastojao da je demoralíše, naredivši da se spali oko 200 sela u okolini. Glad i prizor koji su pružale njihove zapaljene kuće naterali su najzad seljake da se predaju (25. jula). Više od njih dvadeset odmah je pogubljeno. Knopf iz Lojbasa, jedini vođ ovog odreda koji nije izdao svoju zastavu, pobjegao je u Bregenz. Ali ovde je uhapšen i posle dugog tamnovanja obešen.

Time je bio završen švapsko-franački seljački rat.

VI

[Tirinški, elzaški i austrijski seljački rat]

Odmah čim su izbili prvi pokreti u Švapskoj, opet je pohitao *Thomas Münzer* u *Tiringiju* i nastanio se, krajem februara ili početkom marta, u slobodnom carskom gradu *Milhauzenu*, gde je njegova stranka bila najjača. On je držao sve konce pokreta u svojoj ruci. Znao je kakva se opšta oluja spremala u južnoj Nemačkoj, pa je stavio sebi u zadatak da *Tiringiju* pretvori u centar pokreta za severnu Nemačku. Naišao je na izvanredno plodno tlo. Sama *Tiringija*, centar reformatorskog pokreta, bila je u najvećoj meri uznemirena; a materijalna nevolja ugnjetenih seljaka, ništa manje nego revolucionarna, verska i politička učenja koja su se onda širila, bila je pripremila za opšti ustanak i susedne zemlje — *Hesen*, *Saksoniju* i oblast *Harca*. Naročito je u *Milhauzenu* sva masa sitnih građana bila pridobijena za ekstremni, *Münzerov* pravac, i jedva je čekala trenutak kada će pokazati svoju brojnu nadmoćnost nad oholim patricijima. Sam *Münzer* je morao da ih stišava da se ne bi preuranilo. Ali njegov učenik *Pfeifer*, koji je ovde rukovodio pokretom, već se toliko bio kompromitovao da nije mogao da zadrži eksploziju, i već 17. marta 1525, još pre opšteg ustanka u južnoj Nemačkoj, digao je *Milhauzen* svoju revoluciju. Staro patricijsko gradsko veće je oboreno, a vlast data u ruke novoizabranom »većitom veću«, čiji je predsednik bio *Münzer*.^[272]

Najgore što može da se desi vodi jedne ekstremne stranke jeste to da bude prisiljen da preuzme vlast u vreme kada pokret još nije zreo za vladavinu klase koju on zastupa i za sprovođenje mera koje zahteva vladavina te klase. Ono što on *može* da čini, ne zavisi od njegove volje, nego od nivoa koji je dostigla suprotnost između raznih klasa i od stepena razvitka materijalnih uslova života, odnosa proizvodnje i prometa, na kome počiva dati stepen razvitka klasnih suprotnosti. Ono što on *treba* da čini, šta od njega zahteva njegova sopstvena stranka, opet ne zavisi od njega, ali ni od stepena razvitka klasne borbe i njenih uslova; on je vezan svojim dotadašnjim doktrinama i zahtevima, koji opet ne proizlaze iz trenutnog međusobnog

položaja društvenih klasa i iz trenutnog, manje ili više slučajnog stanja odnosa proizvodnje i prometa, nego iz njegovog dubljeg ili površnijeg uvida u opšte rezultate društvenog¹ i političkog pokreta. Tako se on neizbežno nalazi u nerešivoj dilemi: ono što *može* da čini — protivreći čitavom njegovom dotadašnjem istupanju, njegovim principima i neposrednim interesima njegove stranke; a ono što *treba* da čini — ne može se sprovesti. Jednom reči, on je prisiljen da zastupa ne svoju stranku, svoju klasu, nego onu klasu za čiju je vlast pokret upravo zreo. On mora, u interesu samog pokreta, da sprovodi interese njemu tuđe klase, a da svoju sopstvenu klasu umiruje frazama i obećanjima, uveravanjem da su interesi one tuđe klase njeni sopstveni interesi. Ko dospe u ovaj neizgledan položaj, nema mu spasa. I u najnovije vreme videli smo takvih primera; da podsetimo samo na stav koji su u poslednjoj francuskoj privremenoj vladi zauzeli predstavnici proletarijata^[273], iako su oni sami predstavljali jedan vrlo nizak stepen razvitka proletarijata. Ko posle iskustava februarske vlade — da i ne govorimo o našim plemenitim nemačkim privremenim vladama i državnim regentstvima — može pretendovati na oficijelan stav, mora da je ili preko mere ograničen, ili da ekstremno-revolucionarnom pokretu pripada u najbolju ruku samo na rečima.

Münzerov položaj na čelu milhauzenskog »većitog veća« bio je, međutim, još mnogo opasniji od položaja ma kojeg savremenog revolucionarnog upravljača. Ne samo tadašnji pokret, nego ni celo njegovo stoleće nije bilo zrelo za sprovođenje ideja koje je i sam on tek bio počeo da nejasno naslućuje. Klasa koju je on predstavljao, daleko od toga da je bila potpuno razvijena i sposobna da podjarmi i preuredi² celo društvo, upravo je tek počinjala da nastaje. Društveni preokret koji mu je lebdelo u fantaziji imao je toliko malo osnova u tadašnjim materijalnim uslovima da su ti uslovi pripremali čak jedan društveni poredak koji je upravo bio suprotan društvenom poretku o kome je on sanjao. Ali pri tom je on ostao vezan za svoje dotadašnje propovedi o hrišćanskoj jednakosti i jevanđelskoj zajednici dobara: on je morao bar pokušati da to sprovede. Proklamovana je zajednica dobara, ista, opšta obaveza na rad i ukidanje svake vlasti. Ali u stvarnosti Milhauzen je ostao republikanski državni grad s nešto demokratizovanim ustavom, sa senatom biranim opštim glasanjem, koji je stajao pod kontrolom skupštine, i sa jednom na brzu ruku improvizovanom organizacijom za ishranu sirotinje. Društveni preokret, koji se protestantskim građanskim savremenikima učinio tako užasnim, nije u stvari otišao nikad dalje od slabog i nesvesnog pokušaja preuranjenog uspostavljanja kasnijeg buržoaskog društva.

Izgleda da je sam Münzer osećao duboki jaz koji je postojao između njegovih teorija i neposredno date stvarnosti, jaz koji mu je

¹ (1850) industrijskog — ² (1850) nedostaje: i preuredi

utoliko manje mogao ostati skriven ukoliko su se iskrivljenije morala održavati njegova genijalna shvatanja u sirovim glavama mase njegovih pristalica. On se dao na širenje i organizovanje pokreta s vatrenošću koja je i za samog njega bila nečuvena; pisao je pisma i slao glasnike i emisare na sve strane. Njegova pisma i propovedi odišu revolucionarnim fanatizmom, koji zapanjuje čak i posle njegovih ranijih spisa. Sasvim je nestalo naivnog mladičkog humora revolucionarnih Münzerovih pamfleta; nema više mirnog, postepenog izlaganja mislioca, koje mu je ranije bilo svojstveno. Münzer je sada sasvim prorok revolucije; on neprestano potpiruje mržnju prema vladajućim klasama, podstiče najdivlje strasti i govori još samo u snažnim obrtima koje verski i nacionalni delirijum stavlja u usta starozavetnim prorocima. Vidi se po stilu koji je on sada morao za sebe da izgradi na kakvom je stepenu razvitka bila publika na koju je trebalo da utiče.

Primer Milhauzena i Münzerova agitacija brzo su nadaleko devalovali. U *Tiringiji*, u *Ajhsfeldu*, u *Harcu*, u *saksonske vojvodstvima*, u *Hesenu* i *Fuldi*, u *gornjoj Franačkoj* i u *Fogtlandu* svuda su se dizali seljaci, okupljali se u odrede i palili zamkove i manastire. Münzer je manje ili više priznavan za vođu celog pokreta, a Milhauzen je ostao centralna tačka, dok je u Erfurtu pobeđio jedan čisto građanski pokret, a tamošnja vladajuća stranka stalno zauzimala dvoličan stav prema seljacima.

Kneževi su u *Tiringiji* bili u početku isto onako smeteni i bespomoćni prema seljacima kao i oni u *Franačkoj* i *Švapskoj*. Tek poslednjih dana aprila uspeo je hesenski landgraf da sakupi jedan korpus — isti onaj landgraf Philipp čiju pobožnost protestantske i buržoaske istorije reformacije tako mnogo umeju da hvale i o čijim ćemo bestidnim postupcima prema seljacima odmah čuti koju rečcu. Landgraf Philipp je s nekoliko brzih pohoda i energičnim merama ubrzo pokorio najveći deo svoje zemlje, prikupio nove odrede i uputio se zatim u oblast fuldskog opata, svog dotadašnjeg vazalnog gospodara. On je 3. maja potukao kod Frauenberga Fuldske seljački odred, pokorio celu zemlju i iskoristio priliku ne samo da se otrese opatove vrhovne vlasti nego da čak fuldsku opatiju pretvori u hesenski feud — zadržavajući, prirodno, pravo na njenu kasniju sekularizaciju. Zatim je zauzeo Ajzenah i Langenzalcu i pošao, sjedivši se s vojvodskim saksonske trupama, na centar ustanka Milhauzen. Münzer je okupio svoje borbene snage, oko 8000 ljudi i nekoliko topova, kod Frankenhauzena. Tiriški odred ni izdaleka nije imao onu ubojnost kakvu je jedan deo gornjošvapskih i franačkih odreda suprotstavio Truchsešu; on je bio slabo naoružan i nedovoljno disciplinovan, imao je malo obučanih vojnika i nije imao starešina. Sam Münzer nije, očigledno, raspolagao ni najmanjim vojnim znanjima. Pa ipak su kneževi našli za shodno da i ovde upotrebe taktiku koja je Truchsešu tako često pomogla da pobedi: verolomstvo. Oni su 16. maja otpočeli pregovore,

zaključili primirje, a zatim iznenada napali seljake, još pre nego što je isteklo primirje.

Münzer se nalazio sa svojim ljudima na brdu koje se i danas naziva Šlahenberg¹, ušančen iza zaklona od kola. Obeshrabrenost je već jako zahvatila odred. Kneževi su obećali amnestiju ako im odred izruči Münzera živog. Münzer je sazvaio svoje ljude u krug i stavio kneževske predloge na diskusiju. Jedan riter i jedan pop su se izjasnili za kapitulaciju; Münzer je naredio da se obojica odmah izvedu u krug i da im se odrube glave. Ovaj energični teroristički akt, koji su odlučni revolucionari pozdravili klicanjem, opet je uneo izvesnu stabilnost u odred. Ali bi se najzad odred ipak najvećim delom razišao bez otpora da nije primećeno kako se kneževski landsknehti, opkolivši brdo, uprkos primirju približuju u zatvorenim kolonama. Brzo je obrazovan front iza kola, ali već su topovske i pušćane kugle pale po poluzaštićenim, borbi nevičnim seljacima, i već su landsknehti bili stigli do kolskih barikada. Posle kratkog otpora probijena je linija od kola, zaplenjeni seljački topovi i sami seljaci razbijeni. Oni su bežali u divljem neredu i utoliko sigurnije padali u ruke kolonama koje su ih opkoljavale i konjici, koje su među njima izvršile nečuvano krvoproliće. Od osam hiljada seljaka pobijeno je preko pet hiljada. Ostatok je pobegao u Frankenhauzen, a u stopu za njima došla je i kneževska konjica. Grad je zauzet. Ranjen u glavu, Münzer je otkriven u jednoj kući i zarobljen. Dvadeset petog maja predao se i Milhauzen; Pfeifer, koji je bio ostao tamo, umakao je, ali je uhapšen u oblasti Ajzenaha.

Münzer je u prisustvu kneževa stavljen na muke, a zatim pogubljen. Pošao je na gubilište isto onako hrabro kao što je hrabro i živeo. Najviše ako je imao dvadeset osam godina kad je pogubljen. I Pfeifer je smaknut, a sem njih dvojice i bezbroj drugih. U Fuldi je božji čovek, Philipp von Hessen, počeo svoje krvavo sudenje; on i saksonski kneževi naredili su da se poseku mačem, pored ostalih: u Ajzenahu 24, u Langenzalci 41, posle bitke kod Frankenhauzena 300, u Milhauzenu preko 100, kod Germara 26, kod Tingede 50, kod Zangerhauzena 12, u Lajpcigu 8 ustanika, da i ne govorimo o sakaćenjima i drugim blažim merama, o pljačkama i spaljivanju sela i gradova.

Milhauzen se morao odreći svog položaja slobodnog carskog grada i bio je pripojen saksonskim zemljama, kao i fuldaska opatija hesenskoj landgrofoviji.

Kneževi su sada pošli preko Tirinške šume, gde su franački seljaci iz Bildhauzenskog logora bili stupili u savez s Tirinžanima i popalili mnoge zamkove. Pred Majningenom je došlo do borbe; seljaci su potučeni i povukli se natrag ka gradu. Grad im je iznenada

¹ Brdo bitke

zatvorio kapije i zapretio da će ih napasti s leđa. Odred je, doveden u tesnac ovim izdajstvom svojih saveznika, kapitulirao pred kneževima i razbegao se već u toku pregovora. Bildhauzenski logor se već davno bio rasturio, i tako je s razbijanjem ovog odreda uništen posljednji ostatak ustanika iz Saksonije, Hesena, Tiringije i gornje Franačke.

U *Elzasu* je ustanak izbio kasnije nego na desnoj strani Rajne. Tek sredinom aprila su se digli seljaci u štrasburškoj biskupiji, a uskoro za njima seljaci gornjeg Elzasa i Zundgaua. Osamnaestog aprila opljačkao je jedan donjoelzaški seljački odred manastir Altdorf; ostali odredi obrazovali su se kod Ebershajma i Bara, kao i u dolinama Vilera i Urbisa. Oni su se ubrzo koncentrisali u veliki Donjoelzaški odred i organizovali zauzimanje gradova i sela, kao i razaranje manastira. Svuda je uziman u vojsku svaki treći čovek. Dvanaest tačaka ovog odreda bile su znatno radikalnije od švapsko-franačkih.^[274]

Dok se jedna donjoelzaška kolona koncentrisala početkom maja kod Sankt Hipolita i, posle neuspelog pokušaja da zauzme ovaj grad, uzela, u sporazumu s građanima, pod svoju vlast 10. maja Berken, 13. Rapoltsvajler, 14. Rajhenvajer, dotle je jedna druga pošla pod Erasmusom Gerberom da izvrši prepad na Štrasburg. Pokušaj nije uspeo, kolona se uputila k Vogezi, razorila manastir Maursminster i opsela Cabern, koji se 13. maja predao. Odavde je pošla na lotarinšku granicu i pobunila susedni deo vojvodstva, zauzevši ujedno planinske tesnace. Kod Herbichajma na Sari i kod Nojburga obrazovani su veliki logori; kod Sargeminda se ušančilo 4000 nemačko-lotarinških seljaka; najzad, dva isturena odreda — Kolbenski u Vogezi kod Štircelbrona, i Kleburški odred kod Vajsenburga — obezbeđivali su front i desno krilo, dok se levo krilo oslanjalo na Gornjoelzašane.

Ovi, od 20. aprila u pokretu, naterali su 10. maja Zulc, 12. Gebvajler, 15. Zenhajm i okolinu da se priključe seljačkom bratstvu. Austrijska vlada i okolni carski gradovi ujedinili su se, istina, odmah protiv njih, ali su bili odveć slabi da im pruže ozbiljan otpor, a kamoli da ih napadnu. Tako je, izuzev nekoliko gradova, sav Elzas do sredine maja bio već u rukama ustanika.

No već se približavala vojska koja je trebalo da slomi drzovitost elzaških seljaka. Bili su to *Francuzi*, koji su ovde izvršili restauraciju plemićke vlasti. Lotarinški vojvoda Anton krenuo je već 6. maja s vojskom od 30 000 ljudi, među kojima se nalazio cvet francuskog plemstva i španske, pijemontske, lombardijske, grčke i albanske pomoćne trupe. Šesnaestog maja naišao je kod Licelštajna na 4000 seljaka, koje je bez muke potukao, a već 17. je naterao na kapitulaciju Cabern, koji su bili zaposeli seljaci. Ali već dok su Lotarinžani ulazili u grad i razoružavali seljake, kapitulacija je pogažena; landsknehti su napali nezaštićene seljake i većinom ih pobili. Ostale donjoelzaške kolone su se rasturile, a vojvoda Anton pošao je prema Gornjoelzašanima. Ovi, koji su odbili da pođu na Cabern u pomoć Donjoelzašanima,

budu sada kod Šervajlera napadnuti svim lotarinškim snagama. Oni su se veoma hrabro branili, ali ogromna nadmoćnost — 30 000 protiv 7000 — i izdaja većeg broja ritera, naročito rajhenvajerskog namesnika, učinili su svaku hrabrost uzaludnom. Oni su potpuno potučeni i razbijeni. Vojvoda je s uobičajenom svirepošću umirio sada sav Elzas. Samo je Zundgau ostao pošteden njegova prisustva. Pod pretnjom da će ga pozvati u svoju zemlju, austrijska vlada je ovde naterala svoje seljake početkom juna na zaključenje sporazuma u Enzishajmu. Ali ona je sama opet odmah pogazila ovaj sporazum i naredila masovna vešanja propovednika i vođa pokreta. Na to su seljaci digli nov ustanak, koji se svršio time što su seljaci Zundgaua obuhvaćeni ofenburškim sporazumom (18. septembra).

Ostalo nam je sada da opišemo još seljački rat u *austrijskim alpskim zemljama*. Ovi krajevi, kao i susedna *salcburška nadbiskupija*, nalazili su se još od vremena »starih prava«¹ u stalnoj opoziciji prema vladi i plemstvu, i reformatorska učenja su i ovde naišla na pogodno tlo. Verski progoni i samovoljni poreski tereti doveli su do izbijanja ustanka.

Grad *Salcburg* je, potpomagan od strane seljaka i rudara, još od 1522. bio u svađi s nadbiskupom zbog svojih gradskih privilegija i zbog pitanja bogoslužjenja. Krajem 1524. biskup je sa zavrbovanim landsknehtima napao grad, terorisao ga topovima sa zamka i progonio jeretičke propovednike. U isto vreme je raspisao nove, teške poreze i time do krajnje mere razdražio sve stanovništvo. U proleće 1525, istovremeno sa švapsko-franačkim i tirinškim ustankom, iznenada su ustali seljaci i rudari cele zemlje, organizovali se u odrede pod starešinama *Praßlerom* i *Weitmoserom*, oslobodili grad i opkolili salcburški zamak. I oni su, kao i zapadnonemački seljaci, sklopili hrišćanski savez i formulisali svoje zahteve u tačkama kojih je ovde bilo četrnaest.

I u *Štajerskoj, gornjoj Austriji, Koruškoj* i *Kranjskoj*, gde su novi nezakoniti porezi, carine i propisi pogadali narod u njegovim najbitnijim interesima, ustali su seljaci u proleće 1525. Oni su osvojili veliki broj zamkova i kod Grisa potukli pobednika »starih prava«, starog vojskovođu Dietrichsteina. Iako je vladi uspelo da obmanama umiri jedan deo ustanika, većina je ipak ostala na okupu i sjedinila se sa Salcburžanima, tako da su sva oblast Salcburga i najveći deo gornje Austrije, Štajerske, Koruške i Kranjske bili u rukama seljaka i rudara.

U Tirolu su reformatorska učenja takode našla veliki broj pristalica; ovde su čak, još više nego u ostalim austrijskim alpskim zemljama, s uspehom radili Münzerovi emisari. Nadvojvoda Ferdinand je i ovde progono propovednike novog učenja i novim samovoljnim finansijskim odredbama na isti način posezao u prava stanovništva.

¹ Vidi u ovom tomu str. 312.

Posledica toga je bila, kao i svuda, ustanak u proleće iste, 1525. godine. Ustanici, čiji je vrhovni komandant bio jedan mincerovac, Geismaier, jedini vojnički talent od značaja među svim seljačkim starešinama, zauzeli su mnoštvo zamkova i postupili veoma energično prema popovima, osobito na jugu u oblasti Eča¹. I Forarlberžani su se digli i priključili se Algojcima.

Pritešnjen sa svih strana, nadvojvoda je činio ustupak za ustupkom ustanicima, koje je nedavno pre toga hteo da istrebi žarenjem i paljenjem, pljačkom i ubijanjem. On je sazvaio zemaljske skupštine naslednih zemalja i do njihova sastanka sklopio primirje sa seljacima. U međuvremenu se naoružavao iz sve snage, da bi što je moguće pre mogao da govori sa zlikovcima drugim jezikom.

Primirje, naravno, nije dugo trajalo. Dietrichstein, kome je ponestalo novca, počeo je da udara namete po vojvodstvima. Pored toga, njegove slovenske i mađarske trupe dozvoljavale su sebi najbesbidnija zverstva prema stanovništvu. Tako su Štajerci opet ustali, napali noću između 2. i 3. jula vojskovođu Dietrichsteina u Šladmingu i pobili sve što nije govorilo nemački. Sam Dietrichstein je zarobljen; 3. ujutru obrazovali su seljaci porotni sud, koji je od zarobljenika osudio na smrt četrdeset čeških i hrvatskih plemića. Njima su odmah odrubljene glave. To je imalo dejstva; nadvojvoda je odmah prihvatio sve zahteve staleža iz pet vojvodstava (gornje i donje Austrije, Štajerske, Koruške i Kranjske).

I u Tirolu su prihvaćeni zahtevi zemaljske skupštine i time umiren sever. Jug je pak, uporno ostajući pri svojim prvobitnim zahtevima, nasuprot ublaženim odlukama zemaljske skupštine, ostao pod oružjem. Tek je u decembru ovde nadvojvoda silom uspostavio red. On nije propustio da naredi da se pogubi veliki broj inicijatora i vođa ustanka koji su mu dopali ruku.

Protiv Salcburga je u avgustu pošlo 10 000 Bavaraca pod Georgom von Frundsbergom. Ova impozantna vojna snaga, kao i svađe koje su bile izbile među seljacima, naterali su Salcburžane da s nadbiskupom pregovaraju o sporazumu, koji je zaključen 1. septembra i koji je usvojio i nadvojvoda. Ipak su oba kneza, pojačavši u međuvremenu dovoljno svoje trupe, vrlo brzo pogazila ovaj sporazum i time naterala salcburške seljake na nov ustanak. Ustanici su se održali preko zime; u proleće je k njima došao Geismaier i započeo sjajnu borbu protiv trupa koje su nadirale sa svih strana. U nizu veličanstvenih bitaka, on je — u toku maja i juna 1526 — potukao, jedne za drugima, Bavarce, Austrijance, švapske savezne trupe i nadbiskupove salcburške landsknehte i dugo ometao pojedine korpuse da se sjedine. Između bitaka našao je vremena da opsedne Radštat. Opkoljen, najzad, nadmoćnim trupama sa svih strana, morao se povući,

¹ Italijanski naziv: Adige

probio se borbom i preveo ostatke svoga korpusa preko austrijskih Alpa na mletačku teritoriju. Mletačka Republika i Švajcarska pružale su neumornom seljačkom vođi teren za nove intrige; on je još godinu dana pokušavao da ih uvuče u rat protiv Austrije, koji bi mu pružio priliku za novi seljački ustanak. Ali u toku ovih pregovora stigla ga je ruka jednog ubice; nadvojvoda Ferdinand i salcburški nadbiskup nisu mirovali dokle god je Geismaier bio u životu; oni su potkupili jednog bandita, i on je uspeo da 1527. ubije opasnog buntovnika.

VII

Posledice seljačkog rata

S Geismaierovim povlačenjem na mletačku teritoriju svršen je poslednji epilog seljačkog rata. Seljaci su svuda opet potčinjeni svojim crkvenim, plemićkim ili patricijskim gospodarima; ugovori koji su tu i tamo bili s njima sklopljeni pogaženi su, a dotadašnji nameti povećani su ogromnim globama koje su pobednici nametnuli pobedenima. Najveličanstveniji pokušaj revolucije nemačkog naroda svršio se sramnim porazom i udvostručenim pritiskom. Ali položaj seljačke klase nije se trajno pogoršao tek s ugušenjem ustanka. Ono što su plemstvo, kneževi i popovi mogli iz godine u godinu da izvlače od seljaka, to je već bilo izvučeno pre rata; ondašnji nemački seljak imao je s današnjim proleterom zajedničko to što se njegov udeo u proizvodima njegovoga rada ograničavao na minimum sredstava za život, neophodnih za njegovo izdržavanje i za produženje seljačke rase. Uopšte uzevši, ovde se više nije imalo šta uzeti. Istina, upropašćen je poneki imućniji srednji seljak; mnoštvo zavisnih seljaka silom je pretvoreno u kmetove; konfiskovani su čitavi pojasevi opštinske zemlje; veliki broj seljaka je, usled razaranja njihovih domova i pustošenja njihovih polja, kao i usled opšteg nereda, bačen među skitnice ili među plebejce po gradovima. Ali ratovi i pustošenja su bili svakodnevna pojava u ono doba, i uopšte seljačka klasa je stajala suviše nisko da bi se povišenim porezima mogao na duže vreme pogoršati njen položaj. Verski ratovi koji su naišli i, najzad, tridesetogodišnji rat sa svojim neprestanim, masovnim pustošenjima i uništavanjem stanovništva mnogo su teže pogodili seljake nego što ih je pogodio seljački rat. Naročito je tridesetogodišnji rat uništio najveći deo proizvodnih snaga u poljoprivredi i time, kao i istovremenim razaranjem mnogih gradova, uvalio za duže vreme seljake, plebejce i upropašćene građane u bedu sličnu irskoj u njenom najcrnjem obliku.

Najviše je u seljačkom ratu nastradalo *sveštenstvo*. Njihovi manastiri i zadužbine su bili popaljeni, njihove dragocenosti popljačkane, prodate u inostranstvu ili istopljene, a njihove rezerve potrošene.

Svuda su se pokazali najmanje sposobni za otpor, a pri tom se sav bes narodne mržnje najjače svaljivao na njih. Ostali staleži — kneževi, plemići i građani — čak su se u duši radovali nevolji omrznutih prelata. Seljački rat je popularisao sekularizaciju crkvenih dobara u korist seljaka, a svetovni kneževi i delimično gradovi dali su se na to da ovu sekularizaciju sprovedu u *svoju* korist, i uskoro su se u protestantskim zemljama posedi¹ prelata nalazili u rukama kneževa ili patricija. Ali bilo je dirnuto i u vlast crkvenih kneževa, i svetovni kneževi su umeli da narodnu mržnju iskoriste u tom pravcu. Tako smo videli kako je opat manastira Fulde degradiran od vazalnog gospodara na vazala Philippa von Hessena. Tako je grad Kempten naterao knez-opata da mu po bagatelnoj ceni proda niz dragocenih privilegija koje je imao u gradu.

Plemstvo je isto tako znatno stradalo. Većina njegovih zamkova bila je uništena, veliki broj najuglednijih porodica bio je upropašćen i mogao je da opstane jedino u službi kneževa. Njegova nemoć prema seljacima bila je dokazana: ono je svuda bilo tučeno i prisiljeno na kapitulaciju; spasle su ga samo kneževske vojske. Ono je moralo da sve više i više gubi svoj značaj kao stalež koji je neposredno potčinjen caru i da dospeva pod vlast kneževa.

Gradovi, uzeti u celini, takođe nisu imali nikakve koristi od seljačkog rata. Gotovo svuda je opet učvršćena vlast patricija; opozicija građana bila je za duže vreme slomljena. Tako se stari patricijski javašluk vukao, sputavajući trgovinu i industriju u svakom pravcu, sve do francuske revolucije. Pored toga, kneževi su učinili gradove odgovornim za momentane uspehe koje bi u njihovom krilu postizala građanska ili plebejska stranka za vreme borbe. Gradovi koji su već ranije pripadali kneževskim oblastima teško su globljeni, lišavani svojih privilegija i nezaštićeni ugnjetavani lakomom samovoljom kneževa (Frankenhauzen, Arnštat, Šmalkalden, Virzburg itd., itd.); carski gradovi su pripajani kneževskim teritorijama (na primer Milhauzen), ili pak dovođeni u moralnu zavisnost od susednih kneževa, kao mnogi franački carski gradovi.

U tim okolnostima jedino su *kneževi* imali koristi od ishoda seljačkog rata. Videli smo već na početku izlaganja kako je slabi industrijski, trgovinski i poljoprivredni razvitak Nemačke onemogućavao svako ujedinjavanje Nemaca u *naciju*, kako je dopuštao samo lokalnu i provincijsku centralizaciju, i kako su predstavnici ove centralizacije usred rascepanosti, kneževi, bili jedini stalež kome je morala biti od koristi svaka promena postojećih društvenih i političkih odnosa. Stepenn razvitka tadašnje Nemačke bio je tako nizak i u isto vreme tako nejednak u raznim provincijama da su uporedo sa svetovnim kneževinama mogle da postoje suverene crkvene vlasti, gradske republike i suvereni grofovi i baroni; ali u isto vreme takav razvitak je, mada

¹ (1850) biskupije

veoma lagano i mlitavo, ipak stalno gurao u pravcu *provincijske* centralizacije, tj. u pravcu potčinjavanja ostalih carskih staleža¹ kneževima. Stoga su na kraju seljačkog rata mogli biti u dobitku jedino kneževi. Tako je u stvari i bilo. Oni nisu dobili samo relativno, time što su oslabljeni njihovi suparnici — sveštenstvo, plemstvo i gradovi; oni su dobili i apsolutno, jer su odneli spolia opima (glavni plen) na račun svih ostalih staleža. Crkvena imanja sekularizovana su u njihovu korist; jedan deo plemstva, poluupropašćen ili sasvim upropašćen, morao je postepeno doći pod njihovu vrhovnu vlast; novac od globa gradova i sela tekao je u njihovu kasu, koja je, uz to, ukidanjem mnogih gradskih privilegija dobila mnogo šire polje za svoje omiljene finansijske operacije.

Rascepanost Nemačke, a pojačanje i učvršćenje te rascepanosti bili su glavni rezultat seljačkog rata, bila je ujedno i uzrok neuspeha ovog rata.

Videli smo da je Nemačka bila rascepana ne samo na bezbroj nezavisnih, međusobno potpuno tuđih provincija, nego da se i nacija, u svakoj od ovih provincija, raspadala u razgranatu mrežu staleža i podstaleža. Sem kneževa i popova nalazimo plemiče i seljake na selu, patricije, građane i plebejce po gradovima, sve same staleže čiji su interesi bili potpuno tuđi jedni drugima, ukoliko se nisu ukrštali i sukobljavali. A nad svim ovim komplikovanim interesima još interes cara i pape. Videli smo kako su se polako, nepotpuno i već prema mestima nejednako ti različiti interesi najzad okupili u tri velike grupe; kako je, uprkos tom sporom grupisanju, svaki stalež bio u opoziciji prema pravcu koji su okolnosti nalagale nacionalnom razvitku, počinjao pokret na svoju ruku, i time dolazio u sukob ne samo sa svim konzervativnim nego i sa svim ostalim opozicionim staležima i najzad morao da podlegne. Tako je bilo s plemstvom u Sikingenovom ustanku, tako sa seljacima u seljačkom ratu, tako s građanima u celoj njihovoj pitomoj reformaciji. Tako i sami seljaci i plebejci nisu u većini krajeva Nemačke imali zajedničke akcije i stajali su jedni drugima na putu. Takođe smo videli iz kakvih su uzroka proizišli ova rascepanost klasne borbe i s njom povezani potpun poraz revolucionarnog i polovični poraz građanskog pokreta.

Iz gornjeg izlaganja biće zacemento jasno kako su lokalna i provincijska rascepanost i lokalna i provincijska ograničenost, koja iz nje neminovno proizlazi, upropastile sav pokret; kako ni građani, ni seljaci, ni plebejci nisu mogli da istupe koncentrisano, u nacionalnim razmerama, i kako su, na primer, seljaci u svakoj provinciji radili na svoju ruku, stalno uskraćivali pomoć okolnim pobunim seljacima i stoga stalno bivali satirani u pojedinačnim uzastopnim borbama s vojskama koje mahom nisu bivale ravne ni desetom delu celokupne ustaničke mase. Razna primirja i sporazumi pojedinih odreda s nji-

¹ (1875) pogrešno: carskih gradova

hovim protivnicima predstavljaju isto toliko akata izdaje zajedničke stvari, a jedino moguće grupisanje raznih odreda, ne prema tome što im je u većoj ili manjoj meri bila zajednička njihova sopstvena akcija, nego prema tome što im je bio zajednički specijalni neprijatelj kome su podlegali, jeste najjači dokaz o tome u kolikoj su meri seljaci različitim provincija bili tuđi jedni drugima.

I ovde se, opet sama po sebi, nameće analogija s pokretom od 1848. do 1850. I 1848. godine su se međusobno sukobljavali interesi opozicionih klasa i svaka klasa je radila na svoju ruku. Buržoazija, odviše razvijena da bi mogla da i dalje podnosi feudalno-birokratski apsolutizam, ipak još nije bila dovoljno jaka da svojim zahtevima odmah potčini zahteve drugih klasa. Proletarijat, odveć slab da bi računao s tim da će brzo preskočiti buržoaski period i da će skoro uzeti vlast u sopstvene ruke, već je pod apsolutizmom bio dobro upoznao slasti buržoaske vladavine, i bio je, uopšte uzevši, odveć razvijen da bi i za trenutak mogao da smatra oslobođenje buržoazije svojim sopstvenim oslobođenjem. Masa nacije — sitna buržoazija, zanatlije i seljaci — bila je prepuštena sama sebi od strane svog, u početku još prirodnog, saveznika — buržoazije, kao već suviše revolucionarna, a ponegde i od strane proletarijata, kao još nedovoljno razvijena; i među sobom opet rascepkana, ni ona nije ni do čega do terala, i oponirala je i levo i desno svojim suoponentima. Najzad, lokalna ograničenost nije mogla biti veća 1525. među seljacima nego što je ona bila među svim klasama koje su učestvovala u pokretu od 1848. Stotinu lokalnih revolucija, stotinu isto tako nesmetano sprovedenih lokalnih reakcija koje su se na njih nadovezivale, održavanje rascepanosti na male države itd., itd. dokazi su koji dovoljno jasno govore o tome. *Onome ko posle obeju nemačkih revolucija, one od 1525. i one od 1848, i posle njihovih rezultata još uvek može da bunca o federativnoj republici — mesto nije nigde drugde nego u ludnici.*

Ali obe revolucije, revolucija 16. veka i revolucija od 1848. do 1850, ipak se, uprkos svim analogijama, veoma bitno razlikuju jedna od druge. Iako revolucija od 1848. ne svedoči ništa o napretku Nemačke, ona ipak svedoči o napretku Evrope.

Ko je imao koristi od revolucije od 1525? Kneževi. — Ko je imao koristi od revolucije od 1848? *Veliki* kneževi — Austrija i Pruska. Iza malih kneževa od 1525. stajali su sitni buržuji vezujući ih za sebe porezima, a iza velikih kneževa od 1850, iza Austrije i Pruske, stoje savremeni krupni buržuji, brzo ih podjarmljujući državnim dugom. A iza krupnih buržuja stoje proleterii.

Revolucija od 1525. bila je lokalna nemačka stvar. Englezi, Francuzi, Česi i Mađari već su imali za sobom svoje seljačke ratove kad su Nemci povelili svoj seljački rat. Ako je Nemačka bila rascepkana, Evropa je bila još rascepkanija. Revolucija od 1848. nije bila lokalna nemačka stvar, nego deo jednog velikog evropskog zbivanja. Uzroci koji su je pokretali u toku celog njenog trajanja nisu ograničeni na

uzani prostor jedne jedine zemlje, čak ni na prostor jednog dela sveta. Štaviše, zemlje koje su bile poprište ove revolucije upravo su najmanje učestvovala u njenom stvaranju. One su, manje ili više, besvesne i bezvoljne sirovine koje se prerađuju u toku jednog pokreta u kom sada učestvuje ceo svet, pokreta koji u postojećim društvenim uslovima svakako može da nam izgleda samo kao tuđa sila, mada je on, na kraju krajeva, samo naš sopstveni pokret. Stoga se revolucija od 1848. do 1850. ne može završiti kao ona od 1525.

Karl Marx — Friedrich Engels

[Izjava povodom istupanja iz Nemačkog udruženja
za obrazovanje radnika u Londonu ^[275]]

Dežurnom predsedniku Društva
u Great Windmill Street-u

Dole potpisani ovim prijavljuju svoje istupanje iz Društva.

H. Bauer K. Pfänder
J. G. Eccarius S. Seiler
K. Marx K. Schramm F. Engels
F. Wolff W. Liebknecht
Hein Haupt G. Klose

London, 17. sept. 1850.

Prvi put objavljeno u izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 414.

Karl Marx—Friedrich Engels

[Pismo Adamu, Barthélemyju i Vidilu]

Gospodi Adamu, Barthélemyju i Vidilu^[276]

Gospodo,

Čast nam je izvestiti vas da mi već odavno smatramo da je udruženje koje pominjete de facto raspušteno. Jedino još preostaje da se poništi osnovni ugovor.¹ Možda će g. Adam ili g. Vidil biti toliko ljubazan da u iduću nedelju, 13. oktobra, u podne navrati kod g. Engelsa, Macclesfield Street Nr. 6, Soho, kako bi prisustvovao spaljivanju osnovnog ugovora.

Čast nam je, gospodo, da budemo vaše najpokornije sluge

Engels Marx Harney

London, 9. oktobra 1850.

Objavljuje se prema fotokopiji rukopisa.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 474.

Karl Marx — Friedrich Engels

[Redakcijska primedba uz članak »Krojački zanat u Londonu ili borba između krupnog i sitnog kapitala« od J. G. Eccarius^[277]]

Pisac ovog članka i sâm je *radnik* u jednoj londonskoj krojačnici. Pitamo nemačke buržuje koliko književnika mogu da nabroje koji bi bili kadri da na sličan način shvate stvarni pokret?

Pre nego što će svoje pobeđe izvojevati na barikadama i u bojnim redovima, proletarijat navešćuje dolazak svoje vladavine nizom intelektualnih pobeđa.

Čitalac će zapaziti kako umesto sentimentalne moralizatorske i psihološke kritike kakvoj *Weitling* i drugi radnici-spasitelji podvrgavaju postojeće stanje, ovde nasuprot buržoaskom društvu i njegovom pokretu istupa jedno čisto materijalističko i slobodnije shvatanje, koje ne pomućuju nikakvi sentimentalni kaprici. Dok se zanatlije osobito u Nemačkoj a velikim delom i u Francuskoj odupiru nestajanju svog polusrednjovekovnog položaja i žele da se udruže kao *zanatlije*, ovde se propadanje zanata u borbi s krupnom industrijom shvata i slavi kao napredak, dok se u isti mah u rezultatima i proizvodnji krupne industrije uočavaju i otkrivaju stvarni uslovi proletherske revolucije, uslovi koje je sama istorija stvorila i koji se svakodnevno iznova rađaju.

Napisano u oktobru 1850.

Prvi put objavljeno u časopisu
»Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische
Revue«, Fünftes und Sechstes Heft,
Mai bis Oktober 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 416.

Friedrich Engels

[O lozinci ukidanja države i o nemačkim
»Prijateljima anarhije«^[278]]

»Ukidanje države za komuniste ima samo taj smisao što ono predstavlja nužan rezultat ukidanja klasa, čime sama po sebi otpada potreba za organizovanom vlašću jedne klase radi držanja u potčinjenosti ostalih klasa. U *buržoaskim* zemljama ukidanje države znači svodenje državne vlasti u granice koje ona ima u Severnoj Americi. Tu su klasne suprotnosti još nepotpuno razvijene; klasni sukobi svaki put se zataškavaju odlaskom suvišnog proleterskog stanovništva na Zapad; intervencija državne vlasti, na Istoku svedena na minimum, na Zapadu uopšte ne postoji. U *feudalnim* zemljama ukidanje države znači ukidanje feudalizma i uspostavljanje obične buržoaske države. U *Nemačkoj* se iza toga krije ili kukavičko bežanje od borbe koja neposredno predstoji, ili neodmereno šarlatansko naduvavanje *buržoaske* slobode do apsolutne nezavisnosti i samostalnosti *pojedinaca*, ili, najzad, ravnodušnost buržuja prema svakom obliku države, pod pretpostavkom da se buržoaski interesi ne sputavaju u njihovom razvoju. Što se to ukidanje države u ,višem smislu' propoveda na ovako budalast način, za to, naravno, nisu krivi berlinski Stirneri i Faucheri. La plus belle fille de la France ne peut donner que ce qu'elle a.«¹ (»N.Rh.Z.«, sv. IV, str. 58².)

Ukidanje države, tj. *anarhija* u međuvremenu je u Nemačkoj postala opšta krilatica. Na sve strane raspršeni Proudhonovi nemački učenici^[279], berlinska »viša« demokratija, pa čak i bez traga glasa iščezli »najplemenitiji duhovi nacije« iz štutgartskog parlamenta i regentstva Rajha^[280] usvojili su, svako na svoj način, ovu po izgledu divlju krilaticu.

¹ Najlepša devojka Francuske može dati samo ono što ima. — ² Vidi u ovom tomu, str. 240.

Sve ove frakcije složne su u održavanju postojećeg *buržoaskog društva*. S buržoaskim društvom one stoga nužno zastupaju vladavinu buržoazije i u Nemačkoj čak i osvajanje vlasti od strane buržoazije; one se od pravih zastupnika buržoazije razlikuju jedino po drukčijem obliku koji im daje privid kao da »idu dalje«, da »idu najdalje«. U svim praktičnim sukobima nestalo je tog privida; u poređenju sa stvarnom anarhijom revolucionarnih kriza¹, gde su se mase² s »brutalnom snagom« borile jedna protiv druge, ti zastupnici anarhije činili su svaki put sve što je u njihovoj moći da anarhiju sputaju. Sadržina te toliko slavljene »anarhije« izlazila je na kraju na ono isto što se u razvijenijim zemljama izražava rečju »red«. »Prijatelji anarhije« u Nemačkoj nalaze se u savršenoj entente cordiale³ s »prijateljima reda« u Francuskoj.

Ukoliko prijatelji anarhije nisu u zavisnosti od Francuzâ Proudhona i Girardina, ukoliko su njihova shvatanja germanskog porekla, oni svi imaju jedan zajednički izvor, a to je *Stirner*. Uopšte je period raspadanja nemačke filozofije dao demokratskoj stranci u Nemačkoj najveći broj njenih opštih fraza. Predstave i fraze poslednjih nemačkih poznavalaca Svetog pisma, osobito Feuerbacha i Stirnera, već su pre februara u prilično rasplinutom vidu prešle u svetovnu beletrističku svest i novinsku literaturu, a ove su opet bile glavni izvor za poslemartovske demokratske predstavnike koji su vodili glavnu reč. Osobito Stirnerova propoved o bezdržavnosti izvanredno je podesna da Proudhonovoj anarhiji i Girardinovom ukidanju države podari »više posvećenje« nemačke filozofije. Stirnerova knjiga *Ĵedini i njegova svojina*⁽²⁸¹⁾ utonula je, doduše, u zaborav, ali njegov način prikazivanja, osobito njegova kritika države, opet iskrsavaju u prijateljima anarhije. Ako smo već ranije ispitali⁴ izvore te gospode, ukoliko su bili francuskog porekla, moramo i sada, radi ispitivanja njihovih nemačkih izvora, ponovo da sidemo u dubine prepotopske nemačke filozofije. Kad se već moramo baviti nemačkom dnevnom polemikom, uvek je prijatnije držati se prvobitnog tvorca nekog shvatanja, a ne preprodavca iz druge ruke.

Još jednom mi osedlajte Hipogrifa, o Muze,
da odjezdim u drevnu romantičnu zemlju!⁽²⁸²⁾

Pre nego što pređemo na pomenutu Stirnerovu knjigu, moramo se u mislima preneti u »drevnu romantičnu zemlju« i u ono zaboravljeno vreme u koje se ta knjiga pojavila. Pruska buržoazija, hvatajući se grčevito za novčane neprilike svoje vlade, počela je da osvaja političku vlast, dok je u isto vreme, pored buržoasko-konstitucionalnog

¹ [u rukopisu brisano:] gde je državna vlast iščezla pred vlašću masa — ² [u rukopisu brisano:] dočepale vlasti — ³ srdačnom savezu — ⁴ Vidi u ovom tomu, str. 233—242.

pokreta, komunistički pokret u proletarijatu svakog dana sve više uzimao maha. Buržoaski elementi društva, kojima je proleterska potpora još bila potrebna za postizanje svojih sopstvenih ciljeva, morali su svuda da izigravaju nekakav socijalizam; konzervativna i feudalna stranka bila je takođe prinuđena da proletarijatu daje obećanja. Pored borbe buržoazije i seljaštva protiv feudalnog plemstva i birokratije — borba proletera protiv buržuja; između toga niz socijalističkih srednjih stupnjeva koji su obuhvatali sve vrste socijalizma: reakcionarni, sitnoburžoaski, buržoaski socijalizam; sve te borbe i težnje suzbijane, u svom ispoljavanju prigušivane pritiskom vladajuće sile, cenzurom, zabranom zborna i dogovora — takav beše položaj stranaka u ono doba kada je nemačka filozofija slavila svoje poslednje kukavne pobeđe.

Cenzura je već unapred svima više ili manje nemilim elementima nametnula što apstraktniji način izražavanja; nemačka filozofska tradicija, koja je upravo bila stigla do potpunog rasturanja Hegelove škole, pružila je taj način izražavanja. Borba protiv religije još je trajala. Što je teže bilo voditi političku borbu protiv postojeće vlasti u štampi, utoliko se ona žustrije nastavljala u obliku religiozne i filozofske borbe. Nemačka filozofija, u svom najrasplinutijem vidu, postala je opšte dobro »obrazovanih«, i ukoliko je više postajala opšte dobro, utoliko su rasplinutiji, smušeniji i bljutaviji postajali filozofi, a ta razuzdanost i bljutavost davale su im, opet, utoliko veći ugled u očima »obrazovane« javnosti.

Zbrka u glavama »obrazovanih« bila je stravična i stalno se povećavala. Bilo je to pravo rasno ukrštanje ideja nemačkog, francuskog, engleskog, antičkog, srednjovekovnog i savremenog porekla. Zbrka beše utoliko veća što su sve te ideje dobijane tek iz druge, treće i četvrte ruke, pa su stoga kružile u tako izopačenom obliku da ih je bilo nemoguće raspoznati. Nisu samo zamisli francuskih i engleskih liberala i socijalista, nego su i ideje Nemaca, na primer Hegela, delile tu sudbinu. Cela literatura onog vremena, i osobito, kako ćemo videti, Stirnerova knjiga, pruža bezbrojne primere za to, i sadašnja nemačka literatura još i danas mnogo pati od posledica svega toga.

Filozofska trvenja služila su u toj zbrci kao verna slika stvarnih borbi. Svaki »novi zaokret« u filozofiji izazivao je opštu pažnju »obrazovanih«, koji u Nemačkoj obuhvataju bezbroj dokonih glava, referenata, učiteljskih kandidata, promašenih teologa, nezaposlenih medicinara, literata itd., itd. Za te ljude je sa svakim takvim »novim zaokretom« bio savladan i zauvek okončan po jedan istorijski razvojni stupanj. Buržoaski liberalizam, na primer, čim bi ga bilo koji filozof bilo kako kritikovao, bio je mrtav, iz istorijskog razvoja izbrisan, pa i u praksi uništen. Isto tako i republikanstvo, socijalizam itd. Koliko su ti razvojni stupnjevi bili »uništeni«, »rastočeni«, »okončani« pokazalo se docnije u vreme revolucije, kad su igrali glavnu ulogu i kad njihovi filozofski rušitelji odjednom više nisu ni pominjani.

Zbrka u obliku i sadržini, arogantna plitkost i naduvena bljutavost, neizmerna trivijalnost i dijalektička beda te posljednje nemačke filozofije prevazilaze sve što je dosad postojalo u ovoj struci. Njoj je ravna jedino ona neverovatna lakovernost javnosti koja sve te stvari prima za gotovo, kao novo novcato, kao »još nikad neviđeno«. Nemačka nacija, ta »temeljna« . . .¹

Napisano u oktobru 1850.

Objavljuje se prema prvi put štampanom tekstu u izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 417—420.

¹ Ovde se rukopis završava.

Karl Marx — Friedrich Engels

Pregled^[140]

od maja do oktobra [1850]

Politička zbivanja u toku poslednjih šest meseci bitno se razlikuju od onih koja su im neposredno prethodila. Revolucionarna stranka svuda je potisnuta s pozornice, pobednici se otimaju o plodove pobe. Tako u Francuskoj razne frakcije buržoazije, u Nemačkoj razni kneževi. Raspra se vodi veoma bučno, otvoreni raskid, odluka oružjem kao da su neminovni; a neminovno je da oružje ostane da miruje u kanijama, da se nepostizanje odluke uvek ponovo krije iza mirovnih ugovora, kako bi se ponovo vršile pripreme za prividni rat.

Pogledajmo najpre *realnu* podlogu na kojoj se komešaju ta površinska talasanja.

Godine od 1843. do 1845. bile su godine industrijskog i trgovinskog prosperiteta, koji je bio nužna posledica gotovo neprekidnog opadanja industrije u razdoblju od 1837. do 1842. Kao uvek, prosperitet je veoma brzo razvio špekulaciju. Špekulacija se redovno javlja u doba kada je hiperprodukcija već u punom jeku. Ona hiperprodukciji pruža trenutno nova tržišta za odliv viškova, a upravo time ubrzava izbijanje krize i pojačava njenu silinu. Sama kriza izbija najpre u oblasti špekulacije i tek docnije zahvata proizvodnju. Ne hiperprodukcija, nego hiperšpekulacija, koja je i sama tek simptom hiperprodukcije, izgleda stoga površnom posmatraču kao uzrok krize. Docnije rastrojstvo proizvodnje ne izgleda kao nužan ishod njene prethodne sopstvene egzuberancije, nego kao puka reperkusija izazvana slomom špekulacije. Međutim, pošto u ovom trenutku ne možemo dati potpunu istoriju krize [posle] 1843 - 1845, ukazaćemo samo na najznačajnije od tih *simptoma* hiperprodukcije.

Špekulacija u godinama prosperiteta od 1843. do 1845. bacila se uglavnom na železnice, gde se zasnivala na jednoj stvarnoj potrebi; na žitarice, usled poskupljenja 1845. i bolesti krompira; na pamuk,

posle slabe berbe 1846, i na istočnoindijsku i kinesku trgovinu, gde je u stopu pratila otvaranje kineskog tržišta intervencijom Engleske.

Proširenje engleskog železničkog sistema započelo je već 1844, ali se potpuno razvilo tek 1845. Samo u toj godini broj registrovanih objava za osnivanje železničkih društava iznosio je 1035. Februara 1846, pošto je već bezbroj tih registrovanih projekata opet bilo napušteno, novčani iznosi koje je za zadržane projekte trebalo deponovati kod vlade još uvek su se peli na ogromnu sumu od 14 000 000 funti, pa još i u godini 1847. ukupna suma uplata zatraženih u Engleskoj iznosila je preko 42 000 000 funti sterlinga, od čega preko 36 miliona za engleske, docnije 5 1/2 miliona za inostrane železnice. Ova špekulacija je dostigla vrhunac u leto i jesen 1845. Cene akcija neprekidno su rasle i dobici špekulanata ubrzo su sve klase stanovništva uvukli u vrtlog. Vojvode i grofovi takmičili su se s trgovcima i fabrikantima oko unosne časti da sede u upravnim odborima raznih železničkih pruga; članovi Donjeg doma, advokati, sveštenici bili su u velikom broju zastupljeni u tim odborima. Ko god je uštedeo neki peni, raspolagao i trunkom kredita, špekulisao je železničkim akcijama. Broj železničkih listova popeo se od 3 na preko 20. Pojedini veliki dnevni listovi zarađivali su na oglasima i prospektima železnica često i 14 000 funti sterlinga nedeljno. Inženjeri se nisu mogli naći u dovoljnom broju, pa su plaćani ogromnim parama. Štampari, litografi, knjigovesci, trgovci hartijom itd., itd., koji su pokrenuti za izradu prospekata, planova, karata itd., itd., fabrikanti nameštaja koji su opremali kancelarije bezbrojnih novih direkcija, privremenih odbora itd. koji su nicali kao pečurke, postizali su sjajne cene. Na temelju stvarnog proširenja engleskog i kontinentalnog železničkog sistema i time povezane špekulacije, podizana je u toku ovog razdoblja postepeno neka nadgradnja podvala koja podseća na vremena Law-a i Južnomorske kompanije.^[283] Stotine linija projektovano je bez i najmanjeg izgleda na uspeh, gde projektanti ni sami nisu pomišljali na stvarno izvođenje, gde je uopšte bila reč samo o depozitima koje će direktori progutati i o prevarantskim profitima pri prodaji akcija.

U oktobru 1845. nastupila je reakcija koja je ubrzo prerasla u potpunu paniku. Već pre februara 1846, kada je depozite trebalo položiti vladi, najneodrživiji projekti su bankrotirali. U aprilu 1846. recesija je već zahvatila kontinentalna tržišta akcija. U Parizu, Hamburgu, Frankfurtu, Amsterdamu došlo je do prinudnih prodaja po veoma sniženim cenama koje su povukle za sobom bankrotstvo banakara i mešetara. Železnička kriza protekla se do u jesen 1848, produžena uzastopnim bankrotstvima i manje nesolidnih projekata, onako kako ih je postepeno pogađao opšti pritisak i kako su postavljani zahtevi za uplatu, i pooštrena nastupanjem krize i u drugim oblastima špekulacije, trgovine i industrije, koja je malo-pomalo obarala cene starijih i solidnijih akcija, dok u oktobru 1848. nisu pale na najniži nivo.

U avgustu 1845. pažnja javnosti prvi put je skrenuta na bolest krompira, koja se nije pojavila samo u Engleskoj i Irskoj nego i na Kontinentu — prvi simptom da je korenje postojećeg društva trulo. U isto vreme stizali su izveštaji koji više nisu ostavljali nikakve sumnje u već očekivanu slabu žetvu žitarica. Cene žita znatno su porasle usled tih dveju okolnosti na svim evropskim tržištima; u Irskoj potpuna glad koja primorava englesku vladu na zajam od 8 miliona funti sterlinga za tu pokrajinu — tačno jedna funta za svakog Irca. U Francuskoj, gde je nevolja još pojačana poplavama koje su prouzrokovale štetu od oko 4 miliona funti sterlinga, nerodica je bila još mnogo znatnija. Ništa manja u Holandiji i Belgiji. Slaboj žetvi godine 1845. odgovarala je još gora 1846. godine, pa i bolest krompira se ponovo pojavila, mada u manjoj meri. Tako je špekulaciji žitaricama bila pružena sasvim stvarna podloga i ona se razvijala utoliko većom silinom ukoliko su je dobre žetve u godinama od 1842. do 1844. zadugo bile gotovo sasvim potisnule. U godinama od 1845. do 1847. uvezeno je u Englesku više žitarica nego ikad ranije. Cene žita rasle su neprestano od proleća 1847, kada je usled promenljivih vesti o novoj žetvi iz raznih zemalja, usled merâ koje su preduzele razne vlade (otvaranje luka za slobodni uvoz žita itd., itd.) nastao period fluktuacija i najzad u maju 1847. cene dostigle kulminaciju. Tog meseca porasla je prosečna cena četvrt tone pšenice u Engleskoj do 102 $\frac{1}{2}$ šilinga, a pojedinih dana i do 115 i 124 šilinga. Ali ubrzo su počeli stizati izrazito povoljni izveštaji o vremenskim prilikama i o stanju useva; cene su padale i sredinom jula iznosila je prosečna cena još 74 šilinga. Nepovoljnije vremenske prilike u raznim krajevima oterale su cenu opet malo uvis, dok konačno sredinom avgusta nije postalo izvesno da žetva 1847. daje prinos iznad prosečnog. Padanje cena sad se više nije moglo zaustaviti; dovoz u Englesku porastao je preko svakog očekivanja, i već 18. septembra bila je prosečna cena svedena na 49 $\frac{1}{2}$ šilinga. U roku od šesnaest nedelja prosečne cene varirale su, dakle, za ne manje od 53 šilinga.

Za sve to vreme ne samo da je železnička kriza i dalje trajala nego se upravo u trenutku kada su cene žitarica bile najviše, aprila i maja 1847, nadovezalo potpuno rastrojstvo kreditnog sistema praćeno potpunim poremećajem na novčanom tržištu. Špekulanti žitaricama ipak su pad cena zadržali do 2. avgusta. Toga dana je Engleska banka povisila najnižu stopu diskonta na 5% i za sve menice s rokom preko 2 meseca na 6%. Smesta je sledio niz najsajnijih bankrotstava na žitnoj berzi, na čelu s bankrotstvom g. Robinsona, guvernera Engleske banke. U samom Londonu bankrotiralo je osam velikih žitarskih firmi, čija je ukupna pasiva iznosila preko 1 $\frac{1}{2}$ miliona funti sterlinga. Žitne pijace u unutrašnjosti bile su sasvim paralizovane; bankrotstva su se tu, osobito u Liverpulu, nizala istom brzinom. Odgovarajuća bankrotstva na Kontinentu nastupala su tu pre ili posle, prema udaljenosti od Londona. Međutim, sa danom 18. septembra, datumom

najnižih cena žitarica, žitna kriza u Engleskoj mora se smatrati završenom.

Sada prelazimo na pravu komercijalnu, na novčanu krizu. U prva četiri meseca 1847. opšte stanje trgovine i industrije još je izgledalo zadovoljavajuće, ali s izuzetkom proizvodnje gvožđa i industrije pamuka. Proizvodnja gvožđa, lažnom železničkom konjunkturuom iz 1845. podignuta do ogromne visine, stradala je, naravno, u istoj meri u kojoj se smanjivalo tržište za višak isporučenog gvožđa. U pamučnoj industriji, glavnoj industrijskoj grani za istočnoindijsko i kinesko tržište, već je 1845. nastala hiperprodukcija za to tržište i veoma brzo je došlo do relativne reperkusije. Slaba berba pamuka 1846, skok cena kako sirovine tako i gotove robe i time prouzrokovano opadanje potrošnje pojačali su pritisak na ovu industriju. U prvim mesecima 1847. proizvodnja je u celom Lankaširu znatno smanjena i radnici u pamučnoj industriji već su bili zahvaćeni krizom.

Petnaestog aprila 1847. Engleska banka je povisila svoju najnižu stopu diskonta za sasvim kratkoročne menice na 5%; ograničila je ukupan iznos menica za eskontovanje, i to bez obzira na vrstu trasata; najzad je trgovcima kojima je dala predujmove peremtorno nagovestila da te predujmove o dospeću više neće obnoviti kao što je dotad obično činila, nego će zahtevati povraćaj. Dva dana docnije pokazao je njen objavljeni nedeljni bilans da je rezervni fond Banking Department-a pao na 2 1/2 miliona funti sterlinga. Banka je, dakle, gore navedene mere bila donela da zaustavi oticanje zlata iz svojih podruma i opet povisi gotovinu.

Oticanje zlata i srebra iz bančinih trezora imalo je više uzroka. Prvo, potrošnja i znatno veće cene gotovo svih artikala zahtevale su obimniji opticaj novca, osobito zlata i srebra za trgovinu na malo. Zatim su neprekidne uplate za građenje železnica, koje su samo u aprilu iznosile 4 314 000 funti sterlinga, nametnule potrebu podizanja mnoštva depozita iz Banke. Jedan deo naplaćenog novca, namenjen za inostrane železnice, oticao je direktno u inostranstvo. Znatni viškovi uvoza šećera, kafe i druge kolonijalne robe, čija je potrošnja i cena još više porasla usled špekulacije, zatim pamuka usled špekulativnih kupovina nastalih čim se saznalo za oskudnu berbu, i osobito žitarica zbog uzastopnih slabih žetvi, morali su većinom da budu plaćeni gotovim novcem ili polugama, pa je i na ovaj način prouzrokovano znatan odliv zlata i srebra u inostranstvo. Taj odliv plemenitih metala iz Engleske trajao je, uostalom, uprkos navedenim merama Banke, do kraja avgusta.

Bančine odluke i vest o niskom stanju njenog rezervnog fonda odmah su izazvale pritisak na novčano tržište i paniku u celokupnoj engleskoj trgovini, tako silnu kakva je bila samo u godini 1845. U toku poslednjih nedelja aprila i prva četiri dana u maju bile su gotovo sve kreditne transakcije paralizovane. Međutim, nije došlo do izuzetnih bankrotstava; trgovačke kuće održale su se plaćanjem ogromne

kamate i prinudnim prodajama svojih zaliha, državnih obveznica itd. po cenama koje su značile propast. Ceo niz čak i solidnijih kuća položio je spasavajući se iz ovog prvog čina krize samo temelje za svoj docniji pad. To savladivanje prve, najgroznije opasnosti mnogo je doprinelo vraćanju poverenja; posle 5. maja vidno je slabio pritisak na novčano tržište i krajem maja uzbuna se već prilično stišala.

Međutim, svega koji mesec docnije, početkom avgusta, nastala su već pomenuta bankrotstva u žitarskoj trgovini, i tek što su ona završena u septembru, izbila je kriza koncentrisanom snagom u opštem prometu, posebno u poslovima s Istočnom i Zapadnom Indijom i sa Mauricijusom, i to istovremeno u Londonu, Liverpulu, Mančesteru i Glazgovu. U toku septembra bankrotiralo je samo u Londonu 20 firmi, čija je ukupna pasiva iznosila između 9 i 10 miliona funti sterlinga.

«Mi smo tada doživeli iskorenjivanje trgovačkih dinastija u Engleskoj, koje nije manje izenađivalo nego pad onih političkih firmi na Kontinentu o kojima smo u poslednje vreme toliko slušali», rekao je Disraeli 30. avgusta 1848. u Donjem domu.⁽²⁸⁴⁾

Bankrotstva istočnoindijskih trgovačkih kuća pustošila su neprekidno do kraja godine i ponavljala se u prvim mesecima 1848, kada su stigle vesti o slomu odgovarajućih kuća u Kalkuti, Bombaju, Madrasu i na Mauricijusu.

Ovaj niz bankrotstava, nečuven u istoriji trgovine, bio je prozrokovan opštom hiperšpekulacijom i njome izazvanim prekomernim uvozom kolonijalnih proizvoda. Cene te robe, zadugo veštački održavane visoko, pale su delimično već pre panike u aprilu 1847, ali uopšte i znatno tek *posle* te panike, kada se srušio ceo kreditni sistem i jedna firma za drugom bila primorana na masovne forsirane prodaje. Osobito od juna i jula do novembra ovo padanje cena bilo je tako znatno da su čak i najstarije i najsolidnije firme morale zbog toga propasti.

Bankrotstva u septembru bila su još ograničena isključivo na *prave trgovačke kuće*. Prvog oktobra povisila je Engleska banka svoj najniži diskont za kratkoročne menice na 5 1/2% i izjavila u isti mah da ubuduće neće više davati nikakve predujmove na državne obveznice bilo koje vrste. Sad ni *akcionarske banke* i *privatni bankari* nisu više mogli da odole pritisku. The Royal Bank of Liverpool, The Liverpool Banking Company, The North and South Wales Bank, The Newcastle Union Joint Stock Bank itd., itd. podlegle su jedna za drugom za svega nekoliko dana. U isto vreme objavljena je insolventnost mnoštva manjih privatnih bankara u svima delovima Engleske.

Na to opšte obustavljanje plaćanja banaka, koje daje obeležje osobito mesecu oktobru, nadovezuje se u Liverpulu, Mančesteru, Oldhemu, Halifaksu, Glazgovu itd. znatan broj bankrotstava među

trgovcima hartijama od vrednosti, mešetarima menicama, akcijama, pomorskim senzalima, posrednicima u trgovini čajem i pamukom, proizvođačima i trgovcima gvožđa, prediocima pamuka i vune, štamparima pamučnog platna itd. Prema tvrđenju g. Tooke-a⁽²⁸⁵⁾, ta bankrotstva bila su i po broju i po iznosu kapitala bez primera u istoriji engleske trgovine i daleko su premašila krizu iz 1825. Kriza je dostigla vrhunac 23-25. oktobra i sve trgovačke transakcije bile su potpuno prestale. Tad je jedna deputacija iz Cityja izdejstvovala suspendovanje bankovnog zakona iz 1844, tog ploda oštroumlja pokojnog sera Roberta Peela. Ovim suspendovanjem smesta je prestala podela Banke na dva potpuno nezavisna odeljenja sa dva odvojena fonda gotovine; da je stari režim ostao na snazi samo još koji dan, jedno od tih odeljenja, Banking Department, moralo bi da obustavi plaćanja, dok je u emisionom odeljenju — Issue Department — ležalo nagomilano šest miliona u zlatu⁽²⁸⁶⁾.

Već u oktobru osetila se prva reperkusija krize na *Kontinentu*. Došlo je do velikih bankrotstava istovremeno u Briselu, Hamburgu, Bremenu, Elberfeldu, Đenovi, Livornu, Kurtreu, Petrogradu, Lisabonu i Veneciji. Ukoliko je silina krize u Engleskoj popuštala, na Kontinentu je ona jačala i zahvatala tačke do kojih dotle još nije bila stigla. U toku najgoreg razdoblja bio je menični kurs povoljan za Englesku, stoga je ona počevši od novembra privlačila sve veće prilive zlata i srebra, ne samo iz Rusije i s Kontinenta nego i iz Amerike. Neposredna posledica toga bila je da se novčano tržište, ukoliko se na engleskom osetilo olakšanje, u ostalom trgovačkom svetu stisnulo, pa se kriza tu u istoj meri širila. Broj bankrotstava izvan Engleske rastao je, dakle, u toku novembra; sad su se ona naveliko dešavala takođe u Njujorku, Roterdamu, Amsterdamu, Avru, Bajoni, Antverpenu, Monsu, Trstu, Madridu i Štokholmu. U decembru je kriza izbila i u Marselju i Alžiru, a u Nemačkoj je buknila s novom žestinom.

Mi smo sad stigli do onog momenta kad je izbila francuska februarska revolucija. Ako pogledamo spisak bankrotstava koji g. D. M. Evans donosi kao dodatak svom spisu *Commercial Crisis of 1847-48* (London 1848)⁽²⁸⁷⁾ vidimo da u Engleskoj *ni jedna jedina značajna firma* nije bankrotirala usled te revolucije. Jedina bankrotstva koja su s njom u vezi dogodila su se u trgovini hartijama od vrednosti, usled naglog obezvređenja svih kontinentalnih državnih obveznica. Sličnih bankrotstava među trgovcima hartijama od vrednosti bilo je, razume se, i u Amsterdamu, Hamburgu itd. Engleski državni papiri pali su za 6%, dok su posle julske revolucije bili pali za 3%. Za špekulante akcijama bila je, dakle, februarska revolucija samo dvaput opasnija od Julske Monarhije.

Panika koja je posle februara izbila u Parizu i istovremeno s revolucijama proširila se na ceo Kontinent, bila je po svom toku veoma slična londonskoj panici iz aprila 1847. Kredit je naglo iščezao i trans-

akcije su gotovo sasvim prestale; u Parizu, Briselu i Amsterdamu svi su žurili u banku da novčanice zamene za zlato; međutim, uglavnom je bilo veoma malo bankrotstava izvan trgovine hartijama od vrednosti, pa i za taj mali broj teško bi se moglo dokazati da je nužno posledica februarske revolucije. Većinom tek trenutna obustavljanja plaćanja pariskih bankara delimično su u vezi s trgovinom hartijama od vrednosti, a delimično su bila puke mere predostrožnosti i ni-pošto uslovljena stvarnom insolventnošću, delimično najzad izvršene su iz čiste ujdurme, kako bi se privremenoj vladi činile smetnje i od nje iznudile koncesije. Što se tiče bankrotstava pojedinih bankara i trgovaca u drugim mestima Kontinenta, nemogućno je utvrditi da li su i u kojoj meri proistekla iz trajanja i postepenog širenja trgovinske krize, da li su pri tom postojeće okolnosti iskorišćene za razumno likvidiranje već odavno trulih firmi, ili su pak bila stvarna posledica gubitaka usled panike izazvane revolucijom. U svakom slučaju je izvesno da je trgovinska kriza beskrajno više doprinela revolucijama 1848. nego što je revolucija doprinela trgovinskoj krizi. Između marta i maja Engleska je već imala neposrednu korist od revolucije, koja joj je donela mnoštvo kontinentalnog kapitala. Od tog trenutka se kriza ovde može smatrati završenom; u svim poslovnim granama nastupilo je poboljšanje i novi industrijski ciklus započinje sa izrazitom tendencijom ka prosperitetu. Kako je kontinentalna revolucija malo sputavala taj polet industrije i trgovine u Engleskoj, dokazuje činjenica da je količina tu prerađenog pamuka porasla od 475 miliona funti (1847) na 713 miliona funti (1848).

Taj obnovljeni prosperitet razvijao se u Engleskoj primetno u toku tri godine, 1848, 1849. i 1850. Za osam meseci, od januara do avgusta, iznosio je ukupni izvoz Engleske 1848 — 31 633 214 funti sterlinga; 1849 — 39 263 322 funte sterlinga; 1850 — 43 851 568 funti sterlinga. Ovom znatnom uzdizanju, koje se ispoljilo u svim poslovnim granama s izuzetkom proizvodnje gvožđa, pridružile su se još i žetve, koje su u te tri godine svuda bile bogate. Prosečna cena pšenice u vreme od 1848. do 1850. pala je u Engleskoj na 36 šilinga, u Francuskoj na 32 šilinga per quarter. Ono čime se to razdoblje prosperiteta posebno ističe jeste činjenica da su tri glavna odvodna kanala špekulacije bila zapušena. Građenje železnica bilo je vraćeno na spori razvoj obične industrijske grane; žitarice, s obzirom na niz bogatih žetvi, nisu pružale nikakve šanse; državne obveznice su usled revolucija izgubile karakter sigurnosti bez kojeg nije mogućan nikakav veliki špekulativni promet hartija od vrednosti. U toku svakog razdoblja prosperiteta umnožava se kapital. S jedne strane, povećana proizvodnja rađa nov kapital; s druge strane, postojeći kapital, koji je za vreme krize dremao, biva istrgnut iz njegove pasivnosti i bačen na tržište. Taj *dopunski* kapital bio je u godinama 1848, 1849. i 1850, usled nedostatka tržišta za špekulaciju, prisiljen da se baci na stvarnu industriju i tako još brže poveća proizvodnju. Koliko je to

u Engleskoj upadljivo, a da niko ne ume sebi da objasni, dokazuje naivna izjava lista »The Economist« [288] od 19. oktobra 1850:

«Značajno je da se sadašnji prosperitet bitno razlikuje od svih ranijih razdoblja blagostanja. U svim tim razdobljima budila je neka neosnovana špekulacija nade koje se neće ispuniti. Jedanput su to bili strani rudnici, drugi put više železnica nego što se stvarno može izgraditi za pola veka. Čak i kad su takve špekulacije bile postavljene na čvrste temelje, vršene su uvek u očekivanju nekog dohotka koji se mogao ostvariti tek posle podužeg vremenskog razmaka, bilo proizvodnjom metala ili stvaranjem novih saobraćajnih veza i tržišta. One nisu donosile dobit odmah. Ali sada je naš prosperitet zasnovan na proizvodnji neposredno korisnih stvari koje se potroše gotovo istom brzinom kojom se iznesu na tržište, i koje proizvođačima donose pogodnu dobit i podstiču ih na povećanu proizvodnju.»

Najubedljiviji dokaz za to, koliko je industrijska proizvodnja 1848. i 1849. porasla pruža glavna grana industrije — prerada pamuka. Berba pamuka 1849. u Sjedinjenim Državama bila je obilnija od ikoje ranije. Iznosila je 2 $\frac{3}{4}$ miliona bala ili otprilike 1200 miliona funti. Proširenje pamučne industrije išlo je toliko ukorak s tim povećanim dovozom da su krajem 1849. zalihe bile manje nego ranije čak i posle godina slabe berbe. Godine 1849. ispredeno je preko 775 miliona funti pamuka, dok je 1845, u godini dotle najvećeg prosperiteta, bio prerađen samo 721 milion. Proširenje pamučne industrije dokazuje i veliki skok cena pamuka [55%] usled srazmerno neznatnog manjka u berbi od 1850. Bar toliki napredak pokazuju i sve druge grane, kao predionice i tkačnice svile, vune, mešovitih tkanina i platna. Izvoz proizvoda ovih industrija porastao je osobito 1850. u tako znatnoj meri da je time stvoren veliki porast u ukupnom izvozu te godine (12 miliona prema 1848, 4 miliona prema 1849. u prvih osam meseci), mada je 1850. izvoz pamučnih preradevina primetno opao usled slabe berbe pamuka. Uprkos znatnom povišenju cene vune, koje je već 1849. izgledalo izazvano špekulacijom, ali se održalo sve dosad, vunenana industrija je neprestano proširivana i svakog dana se novi razboji puštaju u rad. Izvoz pamučnih tkanina iznosio je 1844. u godini dosad najvećeg izvoza platna, 91 milion jarda u vrednosti od 2 800 000 funti sterlinga, a 1849. je distigao visinu od 107 miliona jarda u vrednosti od preko 3 000 000 funti sterlinga.

Još jedan dokaz o porastu engleske industrije pruža stalno povećavana potrošnja glavne kolonijalne robe, osobito kafe, šećera i čaja, uz stalan skok cena bar za prva dva artikla. Ovaj porast potrošnje utoliko je neposrednije posledica proširene industrije što je njeno izuzetno tržište posle 1845, stvoreno izvanrednim građenjem železnica, već odavno svedeno na običnu meru, i što niske cene žitarica u toku poslednjih godina ne dopuštaju povećanu potrošnju u zemljoradničkim oblastima.

Veliko proširenje pamučne industrije 1849. dovelo je u poslednjim mesecima te godine do novog pokušaja da se istočnoindijska

i kineska tržišta pretrpaju robom. Ali količina starih, još neprodanih zaliha u tim krajevima ubrzo je opet sprečila taj pokušaj. U isto vreme se uz porast potrošnje sirovina i kolonijalne robe pokušalo sa špekulacijom i tim artiklima, ali je i taj pokušaj ubrzo zaustavljen trenutno pojačanim dovozom i sećanjem na još suviše sveže rane iz 1847.

Prosperitet industrije biće još povećan nedavnim otvaranjem holandskih kolonija, predstojećim uspostavljanjem novih komunikacija na Tihom okeanu, na koje ćemo se još vratiti, i velikom industrijskom izložbom 1851. Tu izložbu je engleska buržoazija već godine 1849, kada je još ceo Kontinent sanjao o revoluciji, oglasila s hladnokrvnošću dostojnom divljenja. Tu ona saziva sve svoje vazale, od Francuske do Kine, na veliki ispit na kojem treba da pokažu kako su iskoristili vreme; i čak ni svemoćni car Rusije ne može a da ne naredi svojim podanicima da se na ovom velikom ispitu pojave u znatnom broju. Taj veliki svetski kongres proizvoda i proizvođača ima sasvim drukčiji značaj nego apsolutistički kongresi u Bregencu i Varšavi⁽²⁸⁹⁾, koji našim demokratskim čiftama na Kontinentu isteruju toliko znoja, ili evropsko-demokratski kongresi koje razne privremene vlade in partibus⁽⁷²⁾ stalno smišljaju za spasavanje sveta. Ova izložba je ubedljiv dokaz koncentrisane siline kojom moderna krupna industrija svuda obara nacionalne pregrade i sve više potire lokalne osobenosti u proizvodnji, u društvenim odnosima, u karakteru svakog pojedinog naroda. Izlažući celokupnu masu proizvodnih snaga moderne industrije sabijenu na malom prostoru, upravo u vreme kada su moderni buržoaski odnosi već sa svih strana potkopani, ona u isti mah prikazuje materijal koji je usred tog podriivenog stanja stvoren i koji se i dalje svakodnevno stvara za izgradnju jednog novog društva. Svetska buržoazija ovom izložbom podiže u modernom Rimu svoj Panteon, gde s gordim samozadovoljstvom izlaže svoje bogove koje je sama sebi načinila. Ona time praktično dokazuje kako su »nemoć i mrzovolja građanina«, o kojima nemački ideolozi govore iz godine u godinu, samo sopstvena nemoć te gospode da shvate moderni pokret, i njihova sopstvena mrzovolja zbog te nemoći. Buržoazija tu svoju najveću svetkovinu slavi u trenutku kada predstoji slom celog njenog sjaja, slom koji će joj ubedljivije no ikad dokazati kako su sile koje je ona stvorila izrasle i otele se njenoj stezi. Na nekoj budućoj izložbi buržuji se možda više neće pojaviti kao sopstvenici tih proizvodnih snaga, nego samo još kao čiceroni.

Baš kao 1845. i 1846. bolest krompira, tako od početka ove godine manjak u berbi pamuka širi opšti strah među buržoazijom. Taj strah još je znatno porastao otkako je utvrđeno da ni berba pamuka u 1851. ni u kom slučaju neće ispasti mnogo bogatija od one iz 1850. Manjak koji bi za ranija vremena bio neznatan, veoma je velik za sadašnje proširenje pamučne industrije i već je znatno sputavao njenu delatnost. Buržoazija, koja jedva da se oporavila od poraznog otkrića da je jedan od glavnih stubova celog njenog društvenog poretka, krom-

pir, bio u opasnosti, vidi kako je sad ugrožen i drugi glavni stub, pamuk. Ako su već jedan jedini osrednji manjak u berbi pamuka i izgledi da će ga biti i u novoj berbi mogli usred razdraganosti zbog prosperiteta da izazovu ozbiljnu uzbunu, onda će nekoliko uzastopnih godina zaista slabe berbe pamuka neminovno celo civilizovano društvo smesta baciti unazad u varvarstvo. Zlatni i gvozdeni vek odavno su minuli; devetnaestom stoleću sa njegovom inteligencijom, njegovim svetskim tržištem, njegovim kolosalnim proizvodnim snagama bilo je ostavljeno da oživotvori *vek pamuka*. Engleska buržoazija je u isti mah mučnije no ikad osetila kakvu vlast imaju nad njom Sjedinjene Države zahvaljujući svome dosad neslomljenom monopolu proizvodnje pamuka. I odmah je krenula da taj monopol razbije. Ne samo u Istočnoj Indiji nego i u Natalu i severnim delovima Australije i uopšte u svim krajevima sveta gde klima i ostali uslovi dopuštaju kulturu pamuka, ona treba da bude unapređivana na svaki način. U isto vreme engleska, crncima naklonjena buržoazija otkriva da »prosperitet Mančestera zavisi od načina kako se u Teksasu, Alabami i Lujzijani postupa s robovima i da je to čudnovata koliko i onespokojavajuća činjenica« (»The Economist«, 21. sept. 1850). Da presudna grana engleske industrije počiva na postojanju ropstva u južnim državama američke Unije, da jedna pobuna crnaca u tim zemljama može da upropasti celokupni dosadašnji sistem proizvodnje, svakako je sasvim poražavajuća činjenica za ljude koji su pre malo godina dali 20 miliona funti sterlinga za emancipaciju crnaca u svojim sopstvenim kolonijama.^[290] Ali ta činjenica u isti mah navodi na jedino stvarno moguće rešenje pitanja robova, koje je sad opet dovelo do tako dugih i žestokih debata u američkom Kongresu. Američka proizvodnja pamuka počiva na ropstvu. Čim se industrija bude razvila do tačke gde će joj monopol Sjedinjenih Država na pamuk postati nepodnošljiv, odmah će se u drugim državama pamuk masovno i s uspehom proizvoditi, a to se sada gotovo svuda može postići samo radom *slobodnih radnika*. Ali čim slobodni rad drugih zemalja bude industriji isporučivao pamuk u dovoljnoj količini i jeftinije nego robovski rad Sjedinjenih Država, biće zajedno s američkim monopolom pamuka slomljeno i američko ropstvo, i robovi će biti emancipovani jer su kao robovi postali neupotrebljivi. Upravo isto tako biće u Evropi ukinut najamni rad čim on za proizvodnju ne samo prestane da bude potreban oblik rada nego čak postane okov koji nju sputava.

Ako s godinom 1848. započeti novi ciklus industrijskog razvoja bude uzeo isti tok kao onaj u godinama od 1843. do 1847, kriza bi izbila 1852. Kao jedan simptom da hiperšpekulacija nastala iz hiperprodukcije, prethodnica svake krize, ne može još dugo da izostane, navešćemo ovde da diskont Engleske banke već dve godine nije viši od 3%^[291]. Ali ako Engleska banka u vremenima prosperiteta drži svoju interesnu stopu tako nisko, onda ostali bankari moraju svoju još niže da spuste, isto onako kao što u doba krize, kada Banka kamatnjak

znatno povišuje, oni svoju stopu drže iznad njene. Dopunski kapital koji, kao što smo gore videli, u doba prosperiteta redovno biva bacan na tržište zajmova, već i sâm, po zakonima konkurencije, znatno obara kamatnu stopu; ali u još većoj meri je snižava kredit, koji je usled opšteg prosperiteta ogromno porastao, smanjujući tražnju kapitala. Vladi je u tim vremenima omogućeno da snizi kamatnu stopu svojih obezbeđenih dugova, a zemljoposedniku da svoje hipoteke obnovi uz povoljnije uslove. Kapitalisti s tržišta zajmova doživljuju na taj način, u trenutku kada prihod svih drugih klasa raste, da se njihov prihod smanjuje za trećinu ili čak i više. Što takvo stanje duže traje, to su oni više primorani da potraže povoljnije mogućnosti za ulaganje svog kapitala. Hiperprodukcija izaziva mnogobrojne nove projekte, i uspeh samo ponekog od njih dovoljan je pa da ceo niz kapitala povuče u istom pravcu, dok podvala malo-pomalo ne postane opšta. Ali špekulacija, kao što vidimo, u ovom trenutku ima samo dva mogućna glavna kanala za oticanje: kulturu pamuka i nove veze na svetskom tržištu koje su date razvojem Kalifornije i Australije. Vidimo da će polje njene delatnosti ovog puta uzeti beskrajno veće razmere nego u bilo kojem ranijem razdoblju prosperiteta.

Bacimo još jedan pogled na položaj engleskih poljoprivrednih okruga. Tu je opšti pritisak, usled ukidanja carine na žitarice i u isto vreme bogatih žetvi, postao hroničan, doduše i donekle oslabljen znatno povećanom potrošnjom kao posledicom prosperiteta. Uz to, bar su poljoprivredni radnici pri niskim cenama žitarica uvek u relativno boljem položaju, mada je taj boljitak u Engleskoj manji nego u zemljama u kojima preovlađuje parcelni zemljišni posed. Agitacija protekcionista za uspostavljanje carine na žitarice nastavlja se u zemljoradničkim okruzima pod tim okolnostima, mada prigušenije i skrivenije nego dosad. Očigledno je da će ostati sasvim beznačajna dokle god traju industrijski prosperitet i relativno snošljiviji položaj poljoprivrednih radnika. Ali čim kriza izbije i počne da deluje posredno i na zemljoradničke okruge, depresija u poljoprivredi izazvaće na selu ogromno uzbuđenje. Prvi put će se u ovom slučaju industrijska i trgovinska kriza podudariti s krizom u zemljoradnji, pa će u svima pitanjima u kojima se grad i selo, fabrikanti i zemljoposednici bore jedni protiv drugih, obe stranke naići na podršku dveju velikih armija: fabrikanti kod mase industrijskih, a zemljoposednici kod mase poljoprivrednih radnika.

Sada prelazimo na *Sjedinjene Države Severne Amerike*. Kriza iz 1836, koja je tu najpre izbila i najžešće besnela, trajala je gotovo neprekidno do 1842. i imala je za posledicu potpun preokret američkog kreditnog sistema. Trgovina Sjedinjenih Država oporavljala se na toj solidnijoj osnovi, u početku doduše veoma sporo, dok prosperitet nije i ovde, počevši od 1844. i 1845, znatno porastao. Kako sku-poča tako i revolucije u Evropi bile su za Ameriku samo izvori dobitka. Od 1845. do 1847. postigla je dobit ogromnim izvozom žita-

rica i povećanim cenama pamuka iz 1846. Kriza 1847. pogodila je Ameriku samo neznatno. U godini 1849. imala je dotad najveću berbu pamuka, a 1850. postigla je dobit od blizu 20 miliona dolara usled slabe berbe pamuka koja se podudarala s uzmahom evropske industrije pamuka. Revolucije 1848. imale su za posledicu znatno iseljavanje evropskog kapitala u Sjedinjene Države, koji je delimično stizao zajedno s iseljenicima, delimično iz same Evrope bio ulagan u američke državne obveznice. Ova povećana tražnja za američkim obveznicama povisila je njihove cene u tolikoj meri da se špekulacija u Njujorku odskora s velikom žestinom bacila na njih. Mi, dakle, uprkos svim suprotnim tvrdnjama reakcionarne buržoaske štampe, ostajemo pri tome da je jedini oblik države kome naši evropski kapitalisti poklanjaju poverenje upravo *buržoaska republika*. Postoji uopšte samo jedan izraz za buržoasko poverenje u bilo koji oblik države: *njegovo kotiranje na berzi*.

Prosperitet Sjedinjenih Država, međutim, još je više porastao iz drugih razloga. Nastanjeno područje, *tržište* severnoameričke Unije, proširilo se na dve strane začudo brzo. Namnožavanje stanovništva, kako prirastom u zemlji tako i neprekidno povećavanjem useljavanjem, dovelo je do kontrolisanja celih država i oblasti. Viskonsin i Ajova srazmerno su gusto naseljeni za svega nekoliko godina, i sve države u oblasti gornjeg Misisipija dobile su znatan prirast u doseljenicima. Eksploatacija rudnika na Gornjem jezeru i sve veća proizvodnja žitarica u celoj oblasti oko jezera dale su trgovini i plovidbi na ovom prostranom sistemu kopnenih vodâ nov polet, koji će još porasti posle odluke poslednjeg zasedanja Kongresa kojom se trgovini s Kanadom i s Novom Škotskom pružaju velike olakšice. Dok su severozapadne države tako stekle sasvim nov značaj, Oregon je za svega nekoliko godina kolonizovan, Teksas i Novi Meksiko su prisajedinjeni, Kalifornija osvojena. Otkrivanje kalifornijskih rudnika zlata dovelo je američki prosperitet do vrhunca. Mi smo već u 2. svesci ovog časopisa¹, ranije nego što je to bilo učinjeno u ma kom drugom evropskom časopisu, skrenuli pažnju na važnost tog otkrića i na njegove neminovne posledice za celokupnu svetsku trgovinu. Ta važnost nije u povećanju količine zlata zahvaljujući novootkrivenim rudnicima, mada ni to povećanje razmenskog sredstva nije moglo a da ne vrši povoljan uticaj na trgovinu u celini. Ta važnost je u podstreku koji je rudno bogatstvo Kalifornije dalo kapitalu na svetskom tržištu, u delatnosti koja je obuzela celu američku zapadnu obalu i azijsku istočnu obalu, u novom tržištu stvorenom u Kaliforniji i u svim zemljama koje zahvata uticaj Kalifornije. Već i samo kalifornijsko tržište veoma je značajno; pre godinu dana bilo je 100 000, sada ima tamo najmanje 300 000 ljudi koji ne proizvode gotovo ništa drugo sem zlato i u zamenu za to zlato dobavljaju sa stranih tržišta sve svoje životne

¹ Vidi u ovom tomu, str. 183—184.

potrepštine. Ali kalifornijsko tržište je beznačajno u poređenju s neprekidnim proširivanjem svih tržišta na Tihom okeanu, u poređenju s upadljivim podizanjem trgovine i Čileu u Peru, u zapadnom Meksiku, na Sendvičkim ostrvima, i u poređenju s naglo nastalim prometom Azije i Australije s Kalifornijom. Zbog Kalifornije pojavila se potreba za sasvim novim svetskim saobraćajnicama, koje će ubrzo neminovno premašiti po značaju sve druge puteve. Glavni trgovinski put ka Tihom okeanu, koji je stvarno tek sad otvoren i koji će postati najvažniji okean sveta, odsad vodi preko Panamskog zemljouza. Izgradnja vezâ na tom zemljouzu — puteva, železničkih pruga, kanala — postala je sada najbitnija potreba za svetsku trgovinu i mestimično je već započeta. Železnička pruga koja vodi od Čagra u Panamu već se gradi. Jedno američko društvo vrši merenja u porečju San-Huan u Nikaragvi, kako bi na tom mestu spojilo dva okeana najpre kopnenim putem, a zatim kanalom. O drugim putevima, onom preko Darijskog zemljouza, Atrato-puta u Novoj Granadi, o putu preko zemljouza Tehuantepeca, raspravlja se u engleskoj i američkoj štampi. S obzirom na neobaveštenost celog civilizovanog sveta o terenskim prilikama Srednje Amerike koja se sad odjednom pokazala, nemoguće je odrediti koja je trasa najpovoljnija za jedan veliki kanal; suđeci po neznatnom broju podataka kojima se raspolaže, Atrato-put i put preko Paname pružaju najviše mogućnosti. U vezi sa saobraćajnicama preko zemljouza, brzo proširenje okeanske plovidbe postalo je isto toliko hitno. Već plove brodovi između Sautemptonâ i Čagra, Njujorka i Čagra, Valparajza, Lime, Paname, Akapulka i San Franciska; ali ovo malo linija sa ograničenim brojem brodova ni izdaleka nije dovoljno. Pojačanje plovidbe između Evrope i Čagra postaje iz dana u dan sve potrebnije, a sve veći saobraćaj između Azije, Australije i Amerike zahteva nove, izvanredno žive parobrodске linije od Paname i San Franciska za Kanton, Singapur, Sidnej, Novi Zeland i za najvažnije pristanište Tihog okeana — Sendvička ostrva. Od svih oblasti Tihog okeana osobito Australija i Novi Zeland najviše su se podigli kako usled brzog napredovanja kolonizacije tako i usled uticaja Kalifornije, i neće ni trenutka više da budu odvojeni od civilizovanog sveta četvoromesečnom do šestomesečnom plovidbom jedrenjacima. Celokupno stanovništvo australijskih kolonija (osim Novog Zelanda) poraslo je od 170 676 (1839) na 333 764 u godini 1848, povećalo se, dakle, za devet godina za 95 1/2%. Sama Engleska ne može da ostavi te kolonije bez parobrodске veze; vlada u ovom trenutku pregovara o jednoj liniji koja bi se vezala za istočnoindijsku kopnenu poštu, i bez obzira na to hoće li se ona ostvariti ili neće, potreba za parobrodskom vezom s Amerikom i osobito sa Kalifornijom, kamo je u prošloj godini prešlo 3500 iseljenika iz Australije, ubrzo će sama sebi naći zadovoljenje. Zaista se može reći da svet počinje da biva okrugao tek otkako postoji potreba za tom opštom okeanskom plovidbom.

Ovo predstojeće proširenje plovidbe još će se povećati već pomenutim otvaranjem holandskih kolonija i porastom broja brodova na vijak kojima se, kako se sve očiglednije pokazuje, iseljenici prevoze brže, srazmerno jeftinije i ugodnije nego jedrenjacima. Osim brodova na vijak koji već plove od Glazgova i Liverpula u Njujork, treba da se uvedu i novi i da se uspostavi linija između Roterdama i Njujorka. Koliko kapital sada uopšte ispoljava tendenciju da se baci na okeansku plovidbu, dokazuje neprekidno povećavanje broja konkurentskih brodova koji saobraćaju između Liverpula i Njujorka, uvođenje sasvim novih linija od Engleske prema koloniji Kap i od Njujorka prema Avru, ceo niz sličnih planova o kojima se sada u Njujorku pronose glasovi.

U toj usmerenosti kapitala na prekomorsku plovidbu i na probijanje kanala kroz američki zemljouž već je položen temelj za hiperšpekulaciju u ovoj oblasti. Središte te špekulacije neminovno je Njujork, koji dobija najveću količinu kalifornijskog zlata, koji je već privukao glavnu trgovinu u pravcu Kalifornije i koji uopšte u odnosu na celu Ameriku igra istu ulogu kao London u odnosu na Evropu. Njujork je već središte celokupne transatlantske plovidbe; svi brodovi na Tihom okeanu pripadaju njujorškim kompanijama i gotovo svi novi projekti u ovoj grani potiču iz Njujorka. Špekulacija prekomorskim parobrodskim linijama već je počela u Njujorku; Nikaragvanska kompanija, potekla iz Njujorka, takođe označava početak špekulacije u vezi sa probijanjem kanala kroz zemljouž. Hiperšpekulacija će se veoma brzo razviti, pa iako će se i engleski kapital masovno ulagati u takva preduzeća, iako će i londonska berza biti pretrpana sličnim projektima svake vrste, ipak ostaje Njujork ovog puta središte cele te podvale i on će, kao 1836, prvi doživeti slom. Bezbrojni projekti će propasti, ali kao što je bilo s engleskim železničkim sistemom, 1845, tako će ovog puta bar *kontura* jednog univerzalnog parobrodarstva proizići iz hiperšpekulacije. Ma kolika društva bankrotirala, parni brodovi koji udvostručavaju atlantsku plovidbu, koji otvaraju Tihom okean, koji povezuju Australiju, Novi Zeland, Singapur, Kinu s Amerikom i put oko sveta svode na trajanje od četiri meseca, ti brodovi će ostati.

Prosperitet Engleske i Amerike ubrzo je uticao na evropski kontinent. Već u leto 1849. bile su u *Nemačkoj*, osobito u Rajnskoj pokrajini, fabrike opet prilično zaposlene, i od kraja 1849. oživljavanje poslova postalo je opšta pojava. Taj obnovljeni prosperitet, koji naši nemački građani naivno pripisuju uspostavljanju mira i reda, počiva u stvari jedino na obnovljenom prosperitetu u Engleskoj i na povećanoj tražnji industrijskih proizvoda na američkim i tropskim tržištima. Godine 1850. industrija i trgovina još su se više podigle; upravo kao u Engleskoj nastalo je trenutno preobilje kapitala i izvanredno olakšanje na novčanom tržištu, i izveštaji o jesenjim sajmovima u Frankfurtu i Lajpcigu zvuče u najvećoj meri utešno za zainteresovane buržuje. Šlezvig-holštajnske i hesenske smutnje^[202], zaševci u Savezu i

preteće note Austrije i Pruske ni za trenutak nisu mogle da zaustave razvoj svih tih simptoma prosperiteta, kako to i »The Economist« zapaža sa podsmešljivom koknijskom¹ superiornošću.

Isti simptomi pokazali su se u *Francuskoj* od 1849, a naročito od početka 1850. Pariska industrija ima pune ruke posla, a fabrike pamuka u Ruanu i Miluzi rade prilično dobro, mada su i tu, kao i u Engleskoj, pravile smetnje visoke cene sirovine. Uz to je razvitku prosperiteta u Francuskoj naročito doprinela široka carinska reforma u Španiji i sniženje carina na razne luksuzne artikle u Meksiku; na oba ova tržišta izvoz francuske robe je znatno porastao. Umnožavanje kapitala dovelo je u Francuskoj do niza špekulacija, kojima je kao izgovor poslužilo eksploatiranje kalifornijskih rudnika zlata u velikim razmerama. Pojavilo se mnoštvo društava čiji su se niski iznosi akcija i socijalistički obojeni prospekti obraćali direktno kesama sitnih buržuja i radnika, ali koja se sva skupa svode na ono čisto podvaljivanje koje je svojstveno samo Francuzima i Kinezima. Jedno od tih društava čak direktno protežira vlada. Carine na uvoz u Francuskoj iznosile su za prvih devet meseci 1848. godine 63 miliona franaka, 1849. godine 95 miliona franaka i 1850. godine 93 miliona franaka. One su, uostalom, u septembru 1850. ponovo porasle za više od milion franaka u poređenju sa istim mesecom 1849. I izvoz je porastao 1849. i još više 1850.

Najubedljiviji dokaz ponovnog prosperiteta jeste to što je zakonom od 6. avgusta 1850. ponovo uvedeno u Francuskoj banci plaćanje u gotovu. Petnaestog marta 1848. banka je bila ovlašćena da obustavi svoja gotovinska plaćanja. Opticaj njenih novčanica, uključujući i banke u provincijama, iznosio je tada 373 miliona franaka (14 920 000 funti sterlinga). Drugog novembra 1849. taj opticaj je iznosio 482 miliona franaka ili 19 280 000 funti sterlinga, što je predstavljalo povećanje od 4 360 000 funti sterlinga, a 2. septembra 1850—496 miliona franaka, ili 19 840 000 funti sterlinga; tj. povećanje od oko 5 miliona funti sterlinga. Pri tom nije nastupila nikakva devalvacija novčanica; naprotiv, povećani opticaj novčanica bio je praćen sve većim gomilanjem zlata i srebra u podrumima banke, tako da se u leto 1850. metalna rezerva popela na otprilike 14 miliona funti sterlinga, na sumu nečuvenu u Francuskoj. To što je banka na taj način došla u situaciju da opticaj svojih novčanica, pa samim tim i svoj aktivni kapital poveća za 123 miliona franaka ili 5 miliona funti sterlinga, ubedljivo dokazuje koliko je bilo tačno naše tvrđenje u jednoj ranijoj svesci časopisa² da revolucija ne samo što nije srušila nego je, naprotiv, čak ojačala finansijsku aristokratiju. Još očigledniji postaje taj rezultat iz sledećeg pregleda francuskog bankovnog zakonodavstva iz poslednjih godina. Desetog juna 1847. banka je ovlašćena da izdaje novčanice od 200 franaka; do tada je najmanja novčanica bila novčanica od 500 franaka. Dekretom od 15. marta 1848. novčanice Francuske

¹ od reči »cockney« (stari stanovnik Londona) — ² Vidi u ovom tomu, str. 64—68.

banke bile su proglašene za zakonsko sredstvo plaćanja, a banka oslobođena obaveze da ih zamenjuje za zvečeću monetu. Njeno izdavanje novčanica bilo je ograničeno na 350 miliona franaka. Banka je u isto vreme ovlašćena da emituje novčanice od 100 franaka. Dekretom od 27. aprila naređeno je da se departmanske banke spoje s Francuskom bankom; drugim dekretom od 2. maja 1848, Francuska banka je ovlašćena da emisiju novčanica poveća na 452 miliona franaka. Dekret od 22. decembra 1849. povećao je maksimum emitovanih novčanica na 525 miliona franaka. Najzad je zakonom od 6. avgusta 1850. ponovo uvedeno pravo zamenjivanja novčanica za monetu. Te činjenice — neprestani porast optičaja novčanica, koncentrisanje francuskog kredita u rukama banke i gomilanje sveg francuskog zlata i srebra u trezorima banke — dovele su g. Proudhona do zaključka da banka sad mora zbaciti svoju staru zmijsku košuljicu i pretvoriti se u prudonovsku narodnu banku.^[62] Nije ni bilo potrebno da g. Proudhon poznaje istoriju engleske bankovne restrikcije od 1797. do 1819^[63], trebalo je samo da pogleda preko Kanala da bi video kako ta činjenica, za koju on u istoriji buržoaskog društva nikad nije čuo — predstavlja najnormalniju pojavu u tom društvu, samo što je ona sad u Francuskoj prvi put nastupila. Vidimo da su tobožnji revolucionarni teoretičari, koji su posle privremene vlade u Parizu vodili glavnu reč, bili isto toliko neznalice u pitanju prirode i rezultata preduzetih mera kao i sama gospoda iz privremene vlade.

I pored industrijskog i trgovinskog prosperiteta koji trenutno vlada u Francuskoj, masa stanovništva, 25 miliona seljaka, trpi od jake depresije. Dobre žetve poslednjih godina oborile su cene žita u Francuskoj još mnogo niže nego u Engleskoj, i položaj prezaduženih, od zelenaša iscedenih i porezima pritisnutih seljaka, pre je sve drugo nego sjajan. Istorija poslednje tri godine je pokazala dovoljno jasno da je ta klasa stanovništva apsolutno nesposobna za revolucionarnu inicijativu.

Kao i period krize, tako i period prosperiteta nastupa na Kontinentu kasnije nego u Engleskoj. Primarni proces vrši se uvek u Engleskoj; ona je demijurg buržoaskog kosmosa. Razne faze ciklusa kroz koji buržoasko društvo stalno iznova prolazi nastupaju na Kontinentu u sekundarnom i tercijarnom obliku. Prvo, Kontinent je izvezio u Englesku neuporedivo više nego u ma koju drugu zemlju. A ovaj izvoz u Englesku zavisi, opet, od stanja Engleske, naročito na prekomorskim tržištima. Zatim, Engleska izvozi u prekomorske zemlje neuporedivo više nego ceo Kontinent, tako da je količina kontinentalnog izvoza u te zemlje uvek zavisna od prekomorskog izvoza Engleske. Zato, ako krize najpre na Kontinentu radaju revolucije, ipak se njihov uzrok uvek nalazi u Engleskoj. U ekstremitetima buržoaskog tela mora, naravno, pre doći do katastrofe nego u njegovom srcu, gde je mogućnost kompenziranja veća. S druge strane, stepen povratnog dejstva kontinentalnih revolucija na Englesku ujedno je i termometar koji

pokazuje koliko te revolucije stvarno dovode u pitanje osnovne životne uslove buržoazije, ili koliko one pogađaju samo njene političke tvorevine.

Pri tom opštem prosperitetu, kad se proizvodne snage buržoaskog društva razvijaju toliko bujno koliko je to uopšte moguće u okviru buržoaskih odnosa, o stvarnoj revoluciji ne može biti ni govora. Takva revolucija je moguća samo u periodima u kojima ova *oba faktora, moderne proizvodne snage i buržoaski oblici proizvodnje* dolaze u međusobnu *protivrečnost*. Razne svade u koje se sada upuštaju predstavnici pojedinih frakcija kontinentalne Stranke reda i u kojima jedni druge kompromituju, nikako ne vode novim revolucijama, već, naprotiv, te svade su moguće samo zato što je osnova društvenih odnosa u ovom momentu veoma sigurna i — što reakcija ne zna, sasvim *buržoaska*. O nju će se razbiti svi pokušaji reakcije da sputa buržoaski razvitak, kao i sve moralno negodovanje i sve vatrene proklamacije demokrata. *Nova revolucija moguća je samo kao posledica nove krize. Ali ona je i isto tako neminovna kao i ova.*

Sad prelazimo na politička zbivanja u proteklih šest meseci.

Za Englesku je period prosperiteta svaki put i vreme procvata vigovštine, koja je saobrazno otevolvljena u najsitnijem čoveku kraljevine lordu Johnu Russellu. Kabinet podnosi parlamentu sitne budžaklijske predloge reforme za koje zna da će propasti u Gornjem domu, ili koje će na kraju zasedanja sam povući pod izgovorom da nedostaje vremena. Nedostatak vremena uvek je, eto, motivisan prethodnim obiljem dosade i praznog brbljanja koje spiker što je moguće docnije prekida napomenom da dotično pitanje ne spada u pitanja koja se iznose pred parlament. Borba između pristalica slobodne trgovine i protekcionista izvrgne se u takvim vremenima u puko podvaljivanje. Masa pristalica slobodne trgovine suviše je zabavljena materijalnim iskorišćavanjem slobodne trgovine a da bi imala vremena ili volje da njene političke posledice mudrije izvojuje; protekcionisti su pred poletom gradske industrije upućeni na burleskne jeremijade i pretnje. Stranke nastavljaju rat samo reda radi, da bi se uzajamno podsećale na to da postoje. Pred poslednje zasedanje parlamenta industrijski buržuji podigli su grdnu galamu u interesu finansijske reforme; u samom parlamentu ograničili su se na teorijske ekspostulacije. Pre zasedanja ponavljao je g. Cobden, povodom ruskog zajma, objavu rata caru i nije nalazio dovoljno sarkastičnih primedaba kojima će obasuti velikog petrogradskog paupera; šest meseci docnije već je spao na skandaloznu lakrdiju mirovnog kongresa^[293], čiji je jedini rezultat bio da je neki Odžibvej-Indijanac, na veliko zaprepašćenje g. Haynaua, prisutnog na tribini, predao lulu mira g. Jaupu i Jenki Elihu Burritt, trezvenjački probisvet, otišao u Šlezvig-Holštajn i u Kopenhagen da tamošnje vlade uveri u svoje dobre namere. Kao da bi celi šlezvig-holštajnski rat ikad mogao da uzme neki ozbiljan obrt dokle god g. von Gagern u njemu učestvuje, a Venedey ne učestvuje!

Pravo, veliko političko pitanje proteklog zasedanja bila je *grčka debata*^[294]. Celokupna apsolutistička reakcija na Kontinentu sklopila je s engleskim torijevcima koaliciju radi obaranja Palmerstona. Louis-Napoléon čak je opozvao francuskog poslanika iz Londona, da podjednako polaska caru Nikolaju i francuskoj nacionalnoj sujeti. Cela Nacionalna skupština fanatično je pljeskala ovom smelom kidanju s tradicionalnim savezom s Engleskom. Stvar je g. Palmerstonu pružila priliku da sebe u Donjem domu prikaže kao borca za građansku slobodu cele Evrope; dobio je većinu od 46 glasova, i plod te nemoćne koliko i budalaste koalicije bilo je neobnavljanje Zakona o strancima.^[292]

Ako je Palmerston u svojoj demonstraciji protiv Grčke i u svom govoru u parlamentu istupio u buržoaskoliberalnom duhu nasuprot evropskoj reakciji, engleski narod je prisustvo g. *Haynaua* u Londonu iskoristio da ubedljivo demonstrira *svoju* spoljnu politiku.^[295]

Ako je narod ustopice gonio vojnog predstavnika Austrije po ulicama Londona, Pruska je u licu svog diplomatskog predstavnika doživela nevolju koja isto tako odgovara njenom položaju. Sećate se kako je najsmješnija figura Engleske, brbljivi literat Brougham, literatu *Bunsena* zbog netaktičnog nametljivog ponašanja udaljio s galerije Gornjeg doma, uz opšti smeh svih prisutnih leđi. Gospodin Bunsen, potpuno u duhu velike sile koju predstavlja, mirno je otrpeo to poniženje. On uopšte neće otići iz Engleske, ma šta mu se desilo. On je svim svojim privatnim interesima vezan za Englesku; on će nastaviti da svoj diplomatski položaj koristi za špekulisanje engleskom religijom i za udomljenje svojih sinova u engleskoj crkvi, a svojih kćeri u bilo kakvoj sporednoj grani engleske džentrije.

Smrt sera Roberta *Peela* znatno je doprinela da se rasulo starih stranaka ubrza. Stranka koja je od 1845. bila njegov glavni oslonac, takozvani pilovci, otad se potpuno raspala. Samog *Peela* su posle njegove smrti gotovo sve stranke prekomerno hvalile i slavile kao najvećeg državnika Engleske. Nad kontinentalnim »državnicima« on, istina, ima to preimućstvo što nije bio samo lovac na položaje. U svemu ostalom se državništvo tog buržoaskog sina, koji se uzdigao do vođe zemljoposedničke aristokratije, sastojalo u uviđanju da u današnje vreme postoji još samo¹ jedna prava aristokratija, a to je buržoazija. U ovom smislu je on svoj položaj vođe zemljoposedničke aristokratije stalno iskorišćavao za to da od nje iznudi ustupke u korist buržoazije. Tako u katoličkoj emancipaciji^[296] i reformi policije^[297], kojima je uvećao političku moć buržoazije; u bankovnim zakonima od 1818.^[298] i 1844.^[299] koji su jačali novčanu aristokratiju; u reformi tarife iz 1842.^[299] i zakonima o slobodnoj trgovini iz 1846.^[158], kojima je zemljoposednička aristokratija prosto žrtvovana industrijskoj buržoaziji.

¹ u časopisu: i

Drugi osnovni stub aristokratije, »gvozdeni vojvoda¹, junak sa Vaterloa, verno je kao razočarani Don Kihot stajao uz viteza pamuka Peela. Od 1845. godine torijevska stranka ponašala se prema Peelu kao prema izdajniku. Peelova moć nad Donjim domom počivala je na izuzetnoj *uverljivosti njegove rečitosti*. Pročitajte njegove najslavnije govore pa ćete naći da se oni sastoje od masovnog gomilanja opštih mesta između kojih je spretno uđenut izvestan broj statističkih podataka. Gotovo svi gradovi u Engleskoj žele da podignu spomenike čoveku koji je ukinuo carine na žito. Neki čartistički list, aludirajući na policiju koju je Peel 1829. obrazovao, primetio je: Čemu svi ti spomenici Peelu? Svaki policijski sluga u Engleskoj i Irskoj živ je spomenik Peelu.^[300]

Poslednji događaj koji je u Engleskoj silno odjeknuo jeste naime-novanje g. *Wisemana* za *kardinala-nadbiskupa Vestminstera* i podela Engleske na trinaest katoličkih biskupija po papinoj odluci. Ovaj, za englesku crkvu veoma iznenađujući korak Hristovog namesnika, jeste nov dokaz iluzije kojom se zavarava celokupna kontinentalna reakcija, kao da će s pobedama koje je nedavno izvojevala u službi buržoazije sada nužno i automatski biti uspostavljen i ceo feudalno-apsolutistički društveni poredak zajedno sa svim njegovim religioznim privescima. Katolicizam ima svoj jedini oslonac u Engleskoj u dvema krajnostima društva, u aristokratiji i u lumpenproletarijatu. Lumpenproletarijat, irski ili od Iraca proistekli ološ je katolik po svom poreklu. Aristokratija je s pjuziizmom^[301] koketirala dotle dok najzad čak i prelazak u katoličku veru nije postao moda. U doba kada je engleska aristokratija borbom protiv buržoazije na usponu bila sve više gonjena da ističe svoj feudalni karakter, morali su, naravno, i religiozni ideolozi aristokratije, pravoverni teolozi visoke crkve, u borbi s teolozima građanske disenterske religije^[302], biti sve više primoravani da priznaju posledice svojih polukatoličkih dogmi i obreda, morao je čak i prelazak pojedinih reakcionarnih anglikanaca u prvobitnu, jedinospasavajuću crkvu da bude sve češći. Te beznačajne pojave izazvale su u glavama engleskih katoličkih sveštenika najsangviničnije nade u skoro obraćenje cele Engleske. Nova papina bula^[303] koja Englesku opet tretira kao rimsku provinciju i koja je toj tendenciji obraćenja trebalo da dâ nov polet, izaziva, međutim, upravo suprotno dejstvo. Pjuziisti, odjednom suočeni s ozbiljnim posledicama svojih srednjovekovnih igrarija, stuknuli su zaprepašćeni, i pjuziitski biskup Londona odmah je dao izjavu u kojoj oporiče sve svoje zablude i papstvu objavljuje rat na život i smrt. — Za buržoaziju cela ta komedija ima samo utoliko interesa što joj pruža prilike za nove napade protiv visoke crkve i njenih univerziteta. Istražna komisija, koja treba da podnese izveštaj o položaju univerziteta, izazvaće žestoke prepirke na idućem zasedanju parlamenta. Narodne mase nisu, naravno, zainteresovane ni za ni protiv kardinala

¹ Wellington

Wisemana. Štampi on, naprotiv, sad kad su novosti presušile, pruža dobrodošlu građu za duge članke i žestoke, žučne kritike protiv Pija Nona.¹ List »The Times«^[3] čak je tražio da vlada, kao kaznu za njegove pretenzije, izazove ustanak u papskoj državi i g. Mazzinija i italijansku emigraciju pokrene protiv nje. »The Globe«^[208], Palmerstonov organ, povukao je vanredno duhovitu paralelu između papine bule i Mazzinijevog posljednjeg manifesta. Papa, naveo je list, traži duhovnu suprematiju nad Engleskom i postavlja biskupe in partibus infidelium^[72]. Ovde u Londonu sedi jedna italijanska vlada in partibus infidelium, na čijem je čelu antipapa g. Mazzini. Suprematija koju g. Mazzini u papskim državama ne samo traži nego zaista i uspostavlja sada je takođe puke duhovne prirode. Papine bule imaju puku religioznu sadržinu; Mazzinijevi manifesti takođe. Oni propovedaju religiju, obraćaju se veri, imaju kao moto: Dio ed il popolo, Bog i narod. Mi pitamo da li između zahteva ove dvojice postoji neka druga razlika osim te da g. Mazzini bar zastupa religiju većine naroda kome se obraća — jer u Italiji gotovo i nema više druge religije sem religije Dio ed il popolo — a papa to ne čini? Mazzini je, uostalom, iskoristio ovu priliku da pođe korak dalje. On je, naime, zajedno s ostalim članovima italijanskog Nacionalnog odbora sada iz Londona raspisao u akcijama od 100 fr. zajam od 10 miliona franaka, koji je rimska Ustavotvorna skupština bila odobrila^[304], i to zajam upravo za nabavku oružja i ratne opreme. Ne može se poreći da ovaj zajam ima više izgleda na uspeh nego promašeni dobrovoljni zajam austrijske vlade u Lombardiji^[305].

Zaista ozbiljan udarac koji je Engleska u poslednje vreme nanela Rimu i Austriji jeste njen trgovinski ugovor sa Sardinijom. Taj ugovor razbija austrijski projekt jednog italijanskog carinskog saveza i obezbeđuje engleskoj trgovini i engleskoj buržoaskoj politici znatno podučje u gornjoj Italiji.

Dosadašnja organizacija čartističke stranke takođe se nalazi u rasulu. Sitna buržoazija koja se još nalazi u stranci, povezana s radničkom aristokratijom, sačinjava jednu čisto demokratsku frakciju, čiji se program ograničava na Narodnu povelju i na neke druge sitnoburžoaske reforme. Masa radnika koji žive u zaista proleterskim prilikama pripada revolucionarnoj frakciji čartista. Na čelu prve frakcije nalazi se Feargus O'Connor, na čelu druge Julian Harney i Ernest Jones. Stari O'Connor, irski seoski plemić i tobožnji potomak starih kraljeva Manstera, pravi je predstavnik stare Engleske, uprkos svom poreklu i svom političkom pravcu. On je po celoj svojoj prirodi konzervativan i nošen je krajnje određenom mržnjom kako prema industrijskom napretku tako i prema revoluciji. Svi njegovi ideali su skroz-naskroz patrijarhalno-sitnoburžoaski. On u sebi sjedinjuje neizrecivo mnoštvo protivrečnosti koje se razrešavaju i usklađuju u izvesnom

¹ Pija IX

plitkom *common sense*¹-u i upravo ga osposobljavaju da iz godine u godinu piše svoja nedeljna kilometarska pisma u listu »The Northern Star«^[2], od kojih je svako sledeće u otvorenoj zavadi s prethodnim. Baš zbog toga O'Connor i tvrdi da je najdosledniji čovek u tri države i da je predskazao sve događaje otpre dvadeset godina. Njegova pleća, gromki glas, golema spretnost u boksu kojom se, kažu, jednom prilikom na notingemskoj pijaci održao protiv više od dvadeset hiljada ljudi — sve to spada u bitna svojstva predstavnika stare Engleske. Jasno je da čovek kakav je O'Connor mora da bude velika smetnja u jednom revolucionarnom pokretu; ali takvi ljudi služe baš za to da se s njima i na njima izivi mnoštvo ukorenjenih predrasuda, pa da se pokret, kad te ljude konačno nadvlada, jednom zauvek otarasi i predrasuda koje oni predstavljaju. O'Connor će u pokretu propasti, ali će zato pravo na titulu »mučenika za dobru stvar« moći da polaže isto toliko koliko i gospoda Lamartine i Marrast.

Glavna tačka na kojoj se dve čartističke frakcije sukobljavaju jeste pitanje zemlje. O'Connor i njegova stranka hoće da iskoriste Povelju za smeštaj jednog dela radnika na male parcele zemljišta i da na kraju ostvare opšte parcelisanje u Engleskoj. Poznato je kako je propao njegov pokušaj da to parcelisanje preko jednog akcionarskog društva izvede u malim razmerama. Tendencija svake buržoaske revolucije: da razbije veliki zemljišni posed, mogla je to parcelisanje u očima engleskih radnika za neko vreme da prikaže kao nešto revolucionarno, mađá se ono redovno dopunjuje neizostavnom tendencijom sitnog poseda da se koncentriše i propadne pred krupnom agrikulturom. Revolucionarna frakcija čartista ovom zahtevu za parcelisanjem suprotstavlja zahtev za konfiskovanjem celokupnog zemljišnog poseda i traži da se on ne razdeli, nego da ostane nacionalna svojina.

Uprkos tom rascepu i postavljanju ekstremnijih zahteva, čartistima je ipak, iz sećanja na okolnosti pod kojima je sprovedeno ukidanje zakonâ o žitu, ostala slutnja da će u sledećoj krizi opet morati da idu zajedno s industrijskim buržujima, pristalicama finansijskih reformi, pomažući im u obaranju njihovih neprijatelja, ali zato će od njih da iznuđe ustupke za sebe. To će svakako biti stav čartista u predstojećoj krizi. Pravi revolucionarni pokret može u Engleskoj početi tek kad zahtevi Povelje budu sprovedeni, baš kao što je u Francuskoj junska bitka omogućena tek pošto je republika bila osvojena.

Pređimo sad na *Francusku*.

Time što je izazvao nove izbore od 28. aprila, narod je sam poništio pobedu koju je u savezu sa sitnom buržoazijom izvojevao na izborima od 10. marta. Osim u Parizu, Vidal je bio izabran na donjoj Rajni. Pariski komitet, u kome su Montanja i sitna buržoazija bile snažno zastupljene, naveo ga je da prihvati donjorajnski mandat. Pobeda od 10. marta nije više bila odlučujuća pobeda; dan konačne odluke

¹ zdravom razumu

ponovo je bio odgođen, napetost u narodu je popuštala, on se navikavao na legalne trijumfe umesto na revolucionarne. Revolucionarni smisao 10. marta, rehabilitovanje junskog ustanka, bio je, najzad, potpuno poništen kandidaturom Eugène-a Sue-a, sentimentalno-malogradanskog socijalfantaste, koju je proletarijat u najboljem slučaju mogao da prihvati kao vic, za ljubav grizetama. Nasuprot toj dobronamernoj kandidaturi, Stranka reda, ohrabrena kolebljivom politikom svojih protivnika, istakla je kandidata koji je trebalo da predstavlja junsku *pobedu*. Taj komični kandidat bio je spartanski otac porodice, Leclerc, čiju je herojsku opremu štampa, međutim, skinula komad po komad, i koji je na izborima pretrpeo sjajan poraz. Nova izborna pobjeda od 28. aprila udarila je Montanji i sitnoj buržoaziji u glavu. Montanja je u mislima već likovala što će moći da postigne cilj svojih želja čisto legalnim putem, bez nove revolucije koja bi ponovo izbacila proletarijat u prvi plan; ona je čvrsto verovala da će novim izborima od 1852. opštim pravom glasa dovesti g. Ledru-Rollina na predsedničku stolicu, a montanjarsku većinu u Skupštinu. Stranka reda, koju su novi izbori, Sue-jeva kandidatura i raspoloženje Montanje i sitne buržoazije potpuno uverili da su ove poslednje odlučile da po svaku cenu ostanu mirne, odgovorila je na obe izborne pobjede *izbornim zakonom* koji je ukidao opšte pravo glasa.

Vlada se dobro čuvala da taj predlog zakona ne donese na svoju vlastitu odgovornost. Ona je tobože učinila ustupak većini poverivši izradu nacрта velikodostojnicima te većine, sedamnaestorici birgrava.^[64] Nije, dakle, vlada predložila Skupštini, nego je većina Skupštine predložila samoj sebi da ukine opšte pravo glasa.

Osmog maja projekt je podnesen Skupštini. Cela socijaldemokratska štampa ustala je da u jedan glas narodu propoveda dostojanstveno držanje, calme majestueux¹, pasivnost i poverenje u svoje predstavnike. Svaki članak tih listova bio je priznanje da bi revolucija u prvom redu uništila takozvanu revolucionarnu štampu i da je sad, dakle, u pitanju njeno samoodržanje. Tobožnja revolucionarna štampa odala je svu svoju tajnu. Potpisala je svoju sopstvenu smrtnu presudu.

Dvadeset prvog maja je Montanja iznela pitanje na prethodnu diskusiju i predložila da se ceo nacrt odbaci, jer narušava ustav. Stranka reda je odgovorila da će ustav ako bude potrebno biti narušen, ali sad to nije potrebno, jer ustav dopušta svako tumačenje i jer je jedino većina kompetentna da odlučuje o tome koje je tumačenje pravilno. Neobuzdano divljim Thiers-ovim i Montalembert-ovim napadima Montanja je suprotstavila pristojan i prosvetčen humanizam. Ona se pozivala na pravni temelj; Stranka reda ukazala joj je na temelj na kom počiva pravo, na buržoasku svojinu. Montanja je zakukala: Zar zaista hoće po svaku cenu da izazovu revoluciju? Stranka reda je odvrtila: Mi ćemo znati da je dočekamo.

¹ veličanstveno spokojstvo

Dvadeset drugog maja završena je prethodna diskusija o tom pitanju sa 462 glasa prema 227 glasova. Isti ljudi koji su tako svečano i tako temeljito dokazivali da se Nacionalna skupština i svaki pojedini poslanik odriču svog mandata čim se odriču naroda, koji im je dao mandat, ostali su da i dalje sede na svojim mestima, i hteli su sad najedanput da umesto njih radi zemlja, i to putem peticija, a sedeli su i dalje nepomično i kad je 31. maja zakon sjajno prošao. Pokušali su da se osvete jednim protestom, u kome su zapisnički potvrdili da nisu krivi za nasilje nad ustavom, protestom koji čak nisu uložili otvoreno, nego su ga krišom gurnuli u predsednikov džep.

Prisustvo vojske od 150 000 ljudi u Parizu, odugovlačenje odluke, stišavanje duhova od strane štampe, malodušnost Montanje i novoizabranih poslanika, veličanstveni mir sitnih buržuja, a pre svega trgovinski i industrijski prosperitet, sprečavali su svaki revolucionarni pokušaj proletarijata.

Opšte pravo glasa izvršilo je svoju misiju. Većina naroda prošla je kroz njegovu školu, što je uloga koju je ono jedino i moglo da odigra u revolucionarnoj epohi. Njega je morala ukinuti ili revolucija ili reakcija.

Još veću energiju razvila je Montanja jednom drugom prilikom koja je iskrsla ubrzo posle toga. Ministar vojske D'Hautpoul sa skupštinske govornice nazvao je februarsku revoluciju kobnom katastrofom. Govornicima Montanje, koji su se, kao i uvek, odlikovali bučnim izražavanjem svog moralnog negodovanja, predsednik Dupin nije dao reč. Girardin je predložio Montanji da odmah grupno napusti dvoranu. Rezultat: Montanja je ostala na svom mestu, a Girardin je, kao nedostojan, izbačen iz njene sredine.

Izbornom zakonu bila je potrebna još jedna dopuna — *nov zakon o štampi*. Na njega nije trebalo dugo čekati. Vladin nacrt zakona, mnogostruko pooštren amandmanima Stranke reda, povisivao je kaucije, predviđao specijalnu taksu na romane koji se štampaju kao feljtoni (odgovor na izbor Eugène-a Sue-a), oporezovao sve spise, do izvesnog broja tabaka, koji se objavljuju u nedeljnim ili mesečnim sveskama, i, najзад, naređivao da svaki članak u listu mora nositi potpis autora. Odredbe o kauciji ubijale su takozvanu revolucionarnu štampu; narod je u njenoj propasti video satisfakciju za ukidanje opšteg prava glasa. Međutim, ni tendencija ni dejstvo novog zakona nisu se ograničavali samo na taj deo štampe. Dokle je dnevna štampa bila anonimna, ona je bila organ širokog i bezimenog javnog mnjenja; bila je treća sila u državi. Potpisivanjem svakog članka list se pretvarao u prostu kolekciju literarnih priloga od manje ili više poznatih lica. Svaki članak srozavao se na nivo oglasa. Dotad su listovi cirkulisali kao papirni novac javnog mnjenja; sad su se pretvorili u više ili manje rdave solomonice, čiji bonitet i sposobnost za promet ne zavise samo od kredita izdavača menica nego i od indosanta. Štampa Stranke reda agitovala je kako za ukidanje opšteg prava glasa tako i za krajnje mere

protiv »rdave« štampe. Međutim, čak ni dobra štampa sa svojom neprijatnom anonimnošću nije bila po ukusu Stranke reda i još manje njenih pojedinih provincijskih predstavnika. Ona je, stoga, za sebe tražila samo još plaćenog pisca, s imenom, adresom i ličnim opisom. Uzalud se dobra štampa tužila na nezahvalnost kojom se plaćaju njene usluge. Zakon je prošao, i odredba da se članci potpisuju pogodila je pre svega nju. Imena republikanskih novinara bila su prilično poznata; ali uvažene firme kao »Journal des Débats«, »L'Assemblée nationale«^[65], »Le Constitutionnel«^[66] itd., itd. izgledale su jedno sa svojom mnogo reklamiranom državnom mudrošću kad je misteriozna kompanija odjedanput pala u potkupljiva penny-a-liners¹ s dugom praksom, koja su za gotov novac branila sve moguće stvari, kao Granier de Cassagnac, ili u stare mlakonje koji su sami sebe nazivali državicima, kao Capefigue, ili u kaćiperna gundala, kao što je g. Lemoinne iz lista »Débats«.

U debati o zakonu o štampi Montanja se već bila srozala na takav stepen moralnog pada da se morala ograničiti na to da aplaudira sjajnim tiradama stare lujfilipovske znamenitosti, g. Victora Hugoa.

S izbornim zakonom i sa zakonom o štampi revolucionarna i demokratska stranka sišla je sa službene pozornice. Pre nego što će poći kući, ubrzo posle završetka zasedanja, obe frakcije Montanje, socijalistički demokrati i demokratski socijalisti, izdale su dva manifesta, dva testimonia paupertatis², u kojima su dokazivale da su, iako sila i uspeh nisu nikad bili na njihovoj strani, one ipak uvek bile na strani večnog prava i svih ostalih večnih istina.^[67]

Pogledajmo sad Stranku reda. List »N. Rh. Z.«, pisao je u svesci 3, str. 16³: »Nasuprot restauracijskim težnjama ujedinjenih orleanista i legitimista, Bonaparta zastupa pravni osnov svoje stvarne moći — republiku; nasuprot Bonapartinim restauracijskim težnjama, Stranka reda zastupa pravni osnov svoje zajedničke vlasti: republiku; nasuprot orleanistima zastupaju legitimisti, nasuprot legitimistima zastupaju orleanisti status quo — republiku. Sve te frakcije Stranke reda, od kojih svaka ima in petto⁴ svog vlastitog kralja i svoju vlastitu restauraciju, suprotstavljaju, svaka sa svoje strane, uzurpatorskim i buntovničkim težnjama svojih suparnika zajedničku vladavinu buržoazije, oblik u kome se posebne pretenzije neutrališu i ostaju sačuvane — republiku... I Thiers je govorio istinitije nego što je slutio kad je rekao: »Mi, rojalisti, pravi smo stubovi ustavne republike.«

Ta komedija ovih républicains malgré eux⁵, mržnja prema status quo-u i stalno njegovo učvršćivanje; neprekidna trvenja između Bonaparte i Nacionalne skupštine; stalno obnavljana opasnost za Stranku reda da će se raspasti na svoje sastavne delove i stalno ponavljano

¹ piskarala — ² sirotinjsko uverenje (dokaz o svojoj nesposobnosti) — ³ Vidi u ovom tomu str. 65. — ⁴ u duši, u grudima — ⁵ republikanaca protiv svoje volje

zbijanje njenih frakcija; pokušaj svake frakcije da svaku pobjedu nad zajedničkim neprijateljem pretvori u poraz svojih privremenih saveznika; međusobna zavist, pizma, huškanje, neumorno potrzanje mačeva, koje se uvek svršava jednim *baiser-Lamourette*^[68] — sva ta bljutava komedija zabluda nikad se nije razvijala u tako klasičnom vidu kao za poslednjih šest meseci.

Stranka reda smatrala je izborni zakon ujedno i kao pobjedu nad Bonapartom. Zar vlada nije dala ostavku prenoseći na Komisiju sedamnaestorice redigovanje svog sopstvenog predloga i odgovornost za njega? I zar se nije glavna Bonapartina snaga protiv Skupštine sastojala u tome što je on bio izabranik šest miliona ljudi? — Bonaparta je i sam gledao na izborni zakon kao na ustupak Skupštini, kojim je kupio harmoniju između zakonodavne i izvršne vlasti. Kao platu za to tražio je taj ordinarni avanturist povišenje svoje civilne liste za tri miliona. Zar je Nacionalna skupština smela da se upusti u sukob s izvršnom vlašću u trenutku kada je veliku većinu Francuza stavila van zakona? Ona je planula; i izgledalo je da će terati mak na konac; njena komisija je odbacila predlog; bonapartistička štampa je pretela i ukazivala na razbaštinjeni narod, lišen prava glasa; bilo je mnogo bučnih pokušaja sporazuma, i Skupština je najzad popustila na delu, ali se u isti mah osvetila u načelu. Umesto godišnjeg načelnog povišenja civilne liste za tri miliona, odobrila je Bonaparti jednokratnu pomoć od 2 160 000 franaka; nezadovoljna, ona je taj ustupak učinila tek pošto se za njega založio Changarnier, general Stranke reda i nametnuti pokrovitelj Bonapartin. Ona je, dakle, ta dva miliona odobrila u stvari Changarnier-u, a ne Bonaparti.

Taj de mauvaise grâce¹ bačeni poklon Bonaparta je primio sasvim u duhu darodavca. Bonapartistička štampa ponovo je zagalamila protiv Nacionalne skupštine. Kad je u debati o zakonu o štampi podnesen amandman o potpisivanju članaka, uperen opet naročito protiv drugorazrednih listova, predstavnika Bonapartinih privatnih interesa, glavni bonapartistički organ »Le Pouvoir«^[69] doneo je otvoren i žestok napad na Nacionalnu skupštinu. Ministri su se morali pred Nacionalnom skupštinom odreći tog lista; odgovorni urednik lista »Le Pouvoir« pozvan je na odgovornost pred Nacionalnu skupštinu i osuđen na najvišu novčanu kaznu od 5000 franaka. Sutradan je »Le Pouvoir« objavio još mnogo drskiji članak protiv Skupštine, a kao revanš vlade, sudovi su odmah pokrenuli postupak protiv više legitimističkih listova zbog povrede ustava.

Najzad je došlo na red pitanje o odlaganju zasedanjâ Skupštine. Bonaparta je želeo to odlaganje da bi mogao operisati neometan od Skupštine. Stranka reda ga je želela, delimično radi sprovođenja svojih frakcijskih intriga, a delimično radi zadovoljavanja privatnih interesa pojedinih poslanika. I Bonaparti i Skupštini bilo je to potrebno

¹ nerado

da bi učvrstili i proširili pobjedu reakcije u provinciji. Skupština je stoga odgodila svoja zasedanja od 11. avgusta do 11. novembra. Ali kako Bonaparta nije uopšte krio da mu je stalo jedino do toga da se oslobodi neugodnog nadzora Nacionalne skupštine, Skupština je samom votumu poverenja udarila pečat nepoverenja prema predsedniku. U stalnu komisiju od 28 članova, koja je ostala da za vreme ferija čuva kreposti republike, nije ušao nijedan bonapartist.^[70] Umesto njih bilo je izabrano čak nekoliko republikanaca iz listova »Le Siècle«^[45] i »Le National«^[11] da bi se predsedniku pokazala privrženost većine ustavnoj republici.

Neko vreme pre, a naročito neposredno posle odlaganja zasedanja Skupštine, izgledalo je da obe velike frakcije Stranke reda, orleanisti i legitimisti, žele da se izmire, i to stapanjem dveju kraljevskih kuća, pod čijim se zastavama bore. Listovi su bili puni predloga za izmirenje, o kojima se diskutovalo kraj bolesničke postelje Louis-a-Philippe-a u Sen-Leonaru, kad smrt Louis-a-Philippe-a iznenada uprosti situaciju. Louis-Philippe je bio uzurpator, Henriju V bio je otet presto, a grof od Pariza, pošto Henri V nije imao dece, bio je njegov zakoniti naslednik prestola. Sad je otpao svaki razlog protiv stapanja oba dinastička interesa. Ali tek sad su obe frakcije buržoazije najzad otkrile da ih nije delio zanos određenim kraljevskim domom, nego da su, naprotiv, njihovi različiti klasni interesi razdvajali te dve dinastije. Vest o smrti Louis-a-Philippe-a zatekla je legitimiste u rezidenciji Henrija V u Vizbadenu, kuda su bili pošli na poklonjenje, isto onako kao što su njihovi konkurenti bili pošli u Sen-Leonar. Legitimisti su odmah obrazovali vladu in partibus infidelium^[72], u koju su većim delom ušli članovi pomenute komisije čuvara vrlinâ republike, i koja je prilikom jednog sukoba u stranci istupila s najotvorenijom proklamacijom prava po milosti božjoj. Orleanisti su likovali povodom kompromitujućeg skandala koji je taj manifest^[73] izazvao u štampi i nisu ni za trenutak krili svoje otvoreno neprijateljstvo prema legitimistima.

Za vreme ferija Nacionalne skupštine sastale su se departmanske predstavničke skupštine. Većina njih izjasnila se za reviziju ustava s više ili manje klauzula, tj. izjasnila se za jednu ne bliže određenu restauraciju monarhije, za jedno »rešenje«, a ujedno je priznala da je odveć nekompetentna i odveć kukavička da bi to rešenje našla. Bonapartistička frakcija odmah je tu želju za revizijom protumačila u smislu produženja Bonapartinog predsednikovanja.

Vladajuća klasa nije nipošto mogla da dopusti ustavno rešenje — da Bonaparta odstupi u maju 1852, da svi birači u zemlji odmah izaberu novog predsednika, da jedna posebna, u tu svrhu izabrana reviziona skupština revidira ustav u toku prvih pet meseci vlasti novog predsednika. Dan novih predsedničkih izbora bio bi dan sastanka svih neprijateljskih stranaka, legitimista, orleanista, buržoaskih republikanaca, revolucionara. Bilo bi neminovno nasilno razračunavanje

između raznih frakcija. Kad bi Stranci reda i pošlo za rukom da se složi s kandidaturom jednog neutralnog čoveka izvan dinastičkih porodica, opet bi protiv njega istupio Bonaparta. Stranka reda prinuđena je u svojoj borbi protiv naroda da stalno jača moć izvršne vlasti. Svako jačanje izvršne vlasti jača vlast njenog nosioca, Bonaparte. Zato u istoj meri u kojoj Stranka reda jača svoju zajedničku vlast, ona jača i sredstva borbe Bonapartinih dinastičkih pretenzija, povećava njegove izgleda da na dan odluke silom osujeti ustavno rešenje. Tada Bonaparta u borbi protiv Stranke reda neće zastati pred povredom jednog stuba ustava, kao što ni Stranka reda boreći se protiv naroda prilikom donošenja izbornog zakona nije zastala pred povredom drugog stuba. On bi, po svoj prilici, suprotstavljajući se Skupštini, čak apelovao na opšte pravo glasa. Jednom rečju, ustavno rešenje dovodi u pitanje ceo politički status quo, a iza ugrožavanja tog status quo-a buržuj vidi kaos, anarhiju, građanski rat. On vidi da će prve nedelje u maju 1852. doći u pitanje njegove kupovine i prodaje, njegove menice, njegove ženidbene kombinacije, njegovi kod beležnika sklopljeni ugovori, njegove hipoteke, njegove zemljišne rente, kirije, profiti, svi njegovi ugovori i izvori prihoda, a tom riziku on ne može da se izloži. Iza ugrožavanja političkog status quo-a krije se opasnost sloma celog buržoaskog društva. Jedino moguće rešenje za buržoaziju jeste odgaganje rešenja. Ona može spasti ustavnu republiku samo povredom ustava, produženjem predsednikove vlasti. A to je i poslednja reč štampe Stranke reda posle dugotrajnih i dubokoumnih debata o »rešenjima«, kojima se posvetila posle zasedanja generalnih veća. Moćna Stranka reda primorana je, tako, na svoju sramotu, da smešnu, ordinarnu i njoj mrsku ličnost pseudo-Bonaparte uzima ozbiljno.

Ta prljava figura isto se tako varala u pogledu uzroka koji su joj sve više davali karakter neophodne ličnosti. Dok je njegova stranka imala dovoljno pronicljivosti da sve veći Bonapartin značaj pripiše okolnostima, on sam je verovao da za njega ima da zahvali isključivo čarobnoj moći svog imena i svom neprekidnom karikiranju Napoléona. Iz dana u dan postajao je sve preduzumljiviji. Hodočašćima u Sen-Leonar i u Vizbaden suprotstavio je svoja putovanja po Francuskoj. Bonapartisti su se tako malo uzdali u magično dejstvo njegove ličnosti da su svuda s njim slali kao *claquers*¹ ljude iz Društva 10. decembra^[74], te organizacije pariskog lumpenproletarijata, trpajući ih masovno u vozove i dilijanse. Oni su svojoj marioneti stavljali u usta govore u kojima se, već prema prijemu u raznim gradovima, kao deviza predsednikove politike proglašavala čas republikanska rezignacija, čas izdržljivost i upornost. Uprkos svim manevrima, ta putovanja nisu ni najmanje ličila na trijumfalne pohode.

Verujući da je na taj način oduševio narod, Bonaparta se dao na posao da pridobije vojsku. On je na Satorijskoj ravnici, kraj Versaja,

¹ plaćene pljeskače

priređivao velike vojne smotre, na kojima je pokušavao da kupi vojnike kobasicama s belim lukom, šampanjcem i cigarama. Ako je pravi Napoléon umeo da u štramacima svojih osvajačkih pohoda obodri svoje izmorene vojnike iznenadnom patrijarhalnom familijarnošću, pseudo-Napoléon je verovao da mu trupe kliču u znak zahvalnosti: Vive Napoléon, vive le saucisson!¹ tj.: Živela kobasica, živeo lakrdijaš!²

Te smotre dovele su do izbijanja dugo prikrivanog razdora između Bonaparte i njegovog ministra vojske D'Hautpoula, s jedne strane, i Changarnier-a, s druge strane. U Changarnier-u je Stranka reda bila našla svog stvarno neutralnog čoveka, kod koga nije moglo biti ni govora o vlastitim dinastičkim pretenzijama. Ona je njega odredila za Bonapartinog naslednika. Changarnier je, uz to, svojim istupanjem 29. januara i 13. juna 1849. postao veliki vojskovođa Stranke reda, moderni Aleksandar, čija je brutalna intervencija u očima plašljivog buržuja presekla Gordijev čvor revolucije. U stvari isto toliko smešan kao i Bonaparta, on je na veoma jevtin način postao sila, i Nacionalna skupština ga je suprotstavila predsedniku kao njegovu kontrolu. On sam je, na primer, u pitanju dotacije, koketovao ulogom Bonapartinog pokrovitelja i sve nadmoćnije se ponašao prema njemu i njegovim ministrima. Kad se prilikom donošenja novog izbornog zakona očekivao ustanak, on je svojim oficirima zabranio da primaju bilo kakva naređenja od ministra vojske ili od predsednika. Štampa je doprinela da poraste Changarnier-ov lik. Nemajući velikih ličnosti uopšte, Stranka reda je, naravno, bila prinuđena da snagu koja je nedostajala celoj njenoj klasi pripiše jednoj individui i nju na taj način naduje do džina. Tako je nastao mit o Changarnier-u, »bedemu društva«. Naduveno šarlatanstvo, tajanstvenost i važnost s kojima se Changarnier udostojio da ponese svet na svojim plećima, čine najkomičniji kontrast događajima za vreme i posle smotre kod Satorija, koji su nepobitno dokazali da je dovoljan samo potez pera Bonaparte, te neizmerno malo veličine, da se ta fantastična izlučevina straha buržoazije, kolos Changarnier, svede na dimenzije osrednjosti i da se on, heroj koji spasava društvo, pretvori u generala u penziji.

Bonaparta se već duže vreme svetio Changarnier-u podstičući svog ministra vojske na disciplinske sukobe s neugodnim pokroviteljem. Poslednja smotra kod Satorija raspirala je, najzad, staru mržnju. Ustavobraniteljsko negodovanje Changarnier-ovo prešlo je sve granice kad je on video da konjički pukovi defiluju s protivustavnim pokličem: Vive l'empereur!³ Da bi preduhitrio neprijatne debate o tom pokliču na predstojećem zasedanju Skupštine, Bonaparta je udaljio ministra vojske D'Hautpoula, postavivši ga za guvernera Alžira. Na njegovo mesto postavio je jednog pouzdanog starog generala iz doba carstva, koji po brutalnosti nije nimalo zaostajao za Changarnier-om. Ali da otpuštanje

¹ Živeo Napoléon, živela kobasica! — ² Na nem. igra reči: Es lebe die Wurst, es lebe der Hanswurst! — ³ Živeo car!

D'Hautpoula ne bi izgledalo kao ustupak Changarnier-u, on je u isto vreme premestio generala Neumayera, desnu ruku velikog spasioca društva, iz Pariza u Nant. Neumayer je bio taj koji je prilikom poslednje smotre udesio da čitava pešadija prodefiluje s ledenim ćutanjem pored Napoléonovog naslednika. Changarnier, lično pogoden Neumayerovim premeštajem, protestovao je i pretio. Uzalud. Posle dvodnevni pregovora pojavio se u listu »Le Moniteur« dekretno o Neumayerovom premeštaju^[14], i heroju reda nije preostalo ništa drugo nego ili da se pokori disciplini ili da podnese ostavku.

Bonapartina borba sa Changarnier-om nastavak je njegove borbe sa Strankom reda. Ponovno zasedanje Nacionalne skupštine 11. novembra počće, stoga, pod rdavim znamenjem. To će biti bura u čaši vode. U suštini, nastaviće se stara igra. Većina Stranke reda uprkos galami čuvara principa raznih njenih frakcija, biće prinuđena da predsedniku produži vlast. Isto tako će Bonaparta, uprkos svim ranijim protestima, već slomljen nestašicom novca, primiti to produženje vlasti kao prostu punomoć iz ruku Nacionalne skupštine. Na taj način rešenje se odgađa, status quo se zadržava, jedna frakcija Stranke reda kompromituje, slabi, onemogućava drugu, proširuju se i teraju do kraja represije protiv zajedničkog neprijatelja — narodne mase, dok sami ekonomski odnosi ne dostignu tačku razvoja na kojoj će nova eksplozija baciti u vazduh sve te zavadene stranke zajedno s njihovom ustavnom republikom.

Uostalom, radi umirenja buržuja mora se reći da zbog skandala između Bonaparte i Stranke reda propada na berzi veliki broj sitnih kapitalista, a njihova imovina prelazi u džepove krupnih berzanskih vukova.

U *Nemačkoj* se politička zbivanja poslednjih šest meseci rezimiraju u prizoru podvaljivanja Pruske liberalima, a Austrije Pruskoj.

Godine 1849. izgledalo je da je u pitanju hegemonija Pruske u Nemačkoj; godine 1850. bila je u pitanju podela vlasti između Austrije i Pruske; godine 1851. u pitanju je samo još to u kom obliku će se Pruska potčiniti Austriji i kao grešnik-pokajnik vratiti u krilo potpunost uspostavljene *Savezne skupštine*. Mala Nemačka^[146], za koju se kralj Pruske nadao da će je iscenkati¹ kao odštetu za svoj propali carski svečani ulazak u Berlin 22. marta 1848.^[306], pretvorila se u malu Prusku; Pruska je morala strpljivo podnositi svako poniženje i ispala je iz društva velikih sila. Čak i skromni san o savezu raspršila je obična perfidna ograničenost njene politike. Na podvalu je savezu pripisala liberalni karakter i tako prevarila mudrace Gotske stranke^[307] ustavnim fantasmagorijama, koje nikad nije ozbiljno shvatala; pa ipak je i sama, celim svojim industrijskim razvojem, svojim stalnim deficitom, svojim državnim dugovima, bila postala toliko buržoaska da je uprkos svem

¹ U »Pregledu«: dobiti

uvijanju i odupiranju sve više i više išla u konstitucionalizam. Ako su mudraci iz Gote na kraju otkrili kako se Pruska sramno poigrala njihovim dostojanstvom i razborom, ako su se čak i jedan Gagern i Brüggemann najzad s plemenitim negodovanjem okrenuli od jedne vlade koja se tako nedostojno titrala jedinstvom i slobodom otadžbine, Pruska nije dočekala veću radost ni s malim kneževima koje je bila okupila pod svoje okrilje kao kokoš piliće pod svoja krila. Ti knežići samo su se u trenutku najveće pritešnenosti i nezaštićenosti bili poverili gramžljivim kandžama pruskog orla; oni su vraćanje svojih podanika u stare stege, uz pomoć pruskih intervencija, pretnji i demonstracija, morali skupo da plate ropskim vojnim konvencijama, skupim smeštanjem pruskih vojnika, izgledom na skorbu medijalizaciju putem saveznog ustava. Ali sama Pruska bila se pobrinula da se oni spasu te nove nevolje. Pruska je svuda vratila reakciju na vlast, i u istoj meri u kojoj je reakcija napredovala, otpadali su knežići od Pruske, da bi se bacili u naručje *Austriji*. Ako su opet mogli da vladaju na predmartovski način, onda im je apsolutistička *Austrija* bila bliža od jedne sile koja nije mogla da bude apsolutistička, baš kao što nije htela da bude ni liberalna. Uz to, austrijska politika nije dovodila do medijalizacije malih država, nego naprotiv do njihovog očuvanja kao integralnih sastavnih delova Savezne skupštine, koju je trebalo ponovo uspostaviti. Tako je Pruska doživela da od nje otpadne *Saksonija*, koju su svega nekoliko meseca ranije bile spasle pruske trupe, da otpadne *Hanover*, otpadne izbornokneževski *Hesen* i da sad i *Baden*, uprkos svojim pruskim garnizonima, pođe primerom ostalih. Da je potpora koju je pružila reakciji u *Hamburgu*, *Meklenburgu*, *Desauu* itd., itd. ispala u korist *Austrije*, a ne u njenu sopstvenu, Pruska sad jasno uvida po zbivanjima u oba *Hesena*.^[308] Tako je promašeni nemački car saznao da živi u doba verolomstva, pa ako sad mora da otrpi da mu otkidaju »njegovu desnu ruku, uniju«, ta ruka se već poodavno bila osušila. Tako je *Austrija* sad već celu južnu *Nemačku* saterala pod svoju hegemoniju, pa i u severnoj *Nemačkoj* su najznačajnije države protivnice Pruske.

Austrija je najzad dospela dotle da je, uz podršku *Rusije*, mogla otvoreno da se suprotstavi Pruskoj. Ona je to učinila povodom dva pitanja: šlezvig-holštajnskog i hesenskog.

U *Šlezvig-Holštajnu* je »mač *Nemačke*«^[309] sklopio pravi pruski separatni mir i svoje saveznike predao u ruke nadmoćnom neprijatelju. *Engleska*, *Rusija* i *Francuska* su rešile da učine kraj nezavisnosti kneževina i tu svoju nameru izrazile su u jednom protokolu kojem se pridružila i *Austrija*. Dok su *Austrija* i *nemačke* vlade koje su bile u savezu s njom, u smislu londonskog protokola, na uspostavljenoj saveznoj skupštini zastupale saveznu intervenciju u *Holštajnu* u korist *Danske*, Pruska je pokušavala da nastavi svoju prevrtljivu politiku, da stranke pokrene na potčinjavanje jednom još uopšte nepostojećem, neodredljivom, od većine i od najznačajnijih vladâ odbijenom savez-

nom izbornom sudu, i sa svim svojim manevrima postigla je samo to da je kod velikih sila pobudila podozrenje da se bavi revolucionarnim rovaranjem i primila niz pretećih nota koje će joj ubrzo oduzeti volju za »samostalnom« spoljnom politikom. Šlezvigholštajncima će uskoro biti vraćen otac njihove zemlje, a narod koji dopušta da njime vladaju gospoda Beseler i Reventlow, mada ima celu vojsku na svojoj strani, pokazuje da mu je još potreban danski prut da bi se vaspitao.

Pokret u *izornoj kneževini Hesenu* pruža nam jedinstven primer rezultata do kojeg može da dovede »ustanak« u jednoj nemačkoj državi. Vrli i građanski otpor protiv falsifikatora Hassenpfluga bio je ostvario sve što se od jedne takve drame može zahtevati: skupština jednodušna, zemlja jednodušna, činovnici i vojska na strani građana; svi elementi koji su se suprotstavljali uklonjeni, parola »kneževi napolje iz zemlje« ostvarila se sama od sebe, falsifikator Hassenpflug izgubio se sa celim svojim kabinetom; sve je išlo po želji, sve stranke strogo su se držale u granicama zakona, izbegnuti su svi izgredi, i opozicija je, ne mrdnuvši ni prstom, izvojevala najlepšu pobjedu koja se može naći u analima ustavnog otpora. I sad kada su građani svu vlast imali u rukama, kada njihov predstavnički odbor nigde nije nailazio ni na najslabiji otpor, sad su se tek našli u nevolji. Sad su videli kako umesto izbornokneževskih trupa na granici stoje strane trupe, spremne da umaršuju i sa celom građanskom divotom svrše za ciglo dvadeset i četiri časa. Sad su tek nastale smetenost i sramota; dok ranije nisu mogli nazad, sad nisu mogli napred. Odbijanje plaćanja poreza u izbornokneževskom Hesenu dokazuje ubedljivije od bilo kojeg ranijeg događaja kako svi sukobi u granicama malih država ispadaju puke lakrdije, čiji je jedini krajnji rezultat strana intervencija i uklanjanje sukoba uklanjanjem kako kneza tako i ustava. Ono dokazuje kako su smešne sve one važne borbe u kojima sitno građanstvo malih država u svojoj patriotskoj odanosti nastoji da svaku malenu martovsku tekovinu spase od neizbežne propasti.

U izbornokneževskom Hesenu, saveznoj državi koju je trebalo istrgnuti iz pruskog zagrljaja, Austrija se otvoreno suprotstavila svom suparniku. Upravo je Austrija izbornog kneza prosto podbadala da napadne ustav, pa ga onda odmah stavila pod zaštitu svoje savezne skupštine. Da bi se toj zaštiti dao veći značaj, da bi se na ovoj hesenskoj stvari slomio otpor Pruske protiv austrijske suverenosti, da bi se Pruska pretinjama opet uterala u saveznu skupštinu, sad su austrijske i južnonemačke trupe postrojene u Franačkoj i Češkoj. Pruska se takođe oruža. Listovi kipte izveštajima o pokretima i protivpokretima armijskih korpusa. Sva ta galama neće dovesti ni do čega, baš kao ni zadržice francuske Stranke reda s Bonapartom. Niti je pruski kralj niti austrijski car apsolutni gospodar, nego je to jedino ruski car. Pred njegovim naredjenjem će buntovna Pruska najzad prikloniti glavu, a da nije prolivena ni kap krvi, stranke će se mirno naći na klupama savezne skupštine, a da zbog toga ni najmanje neće oslabiti ni njihove među-

sobne surevnjivosti ni kavge s podanicima, ni njihovo neraspoloženje prema ruskoj vrhovnoj vlasti.

Prelazimo sad na zemlju kao takvu, na evropski narod, na narod *emigracije*. O pojedinim sekcijama emigracije, o nemačkoj, francuskoj, mađarskoj sekciji itd. nećemo govoriti; njihova haute politique¹ ograničena je na *pure chronique scandaleuse*². Ali celokupni evropski narod in partibus infidelium dobio je u poslednje vreme jednu privremenu vladu u Evropskom centralnom odboru⁽¹⁹⁶⁾ koji sačinjavaju Giuseppe *Mazzini*, *Ledru-Rollin*, *Albert Darasz* (Poljak) i — *Arnold Ruge*, koji za opravdanje svog postojanja skromno ispisuje iza svog imena: član frankfurtske Nacionalne skupštine. Mada se ne bi moglo reći koji je demokratski sabor pozvao ovu četvoricu jevanđelista da vrše tu dužnost, ipak se ne može poreći da njihov manifest sadrži vjeruju velike mase emigracije i u podesnom obliku sažeto obuhvata intelektualne tekovine za koje ta masa ima da zahvali poslednjim revolucijama.

Manifest počinje svečanim nabranjem svih snaga demokratije.

«Šta nedostaje demokratiji za izvojevanje pobeđe?... organizacija... Mi imamo sekte, ali nemamo crkvu, imamo nesavršene i protivrečne filozofije, ali nemamo religije, kolektivnog verovanja koje vernike okuplja pod jedno jedino znamenje i usklađuje njihov rad... Dan kada ćemo se svi naći na okupu, maršujući zajedno, pod pogledima najboljih među nama... biće predvečerje borbe. Toga dana mi ćemo se već prebrojati, znaćemo ko smo, prožimaće nas svest o našoj snazi.»

Zašto revolucija dosad nije pobedila? Zato što je organizacija revolucionarne sile bila slabija. To je prvi dekret privremene vlade emigracije.

Ta nezgoda treba sad da bude otklonjena organizovanjem jedne verske armije i zasnivanjem jedne religije.

«Ali za to je potrebno savladati dve velike prepreke, uništiti dve velike zablude: preterivanje u pravima ličnosti, tesnogradu isključivost teorije... Ne smemo reći: ja, moramo naučiti da kažemo: mi;... Oni koji, povodeći se za svojim ličnim osetljivostima, odbijaju malenu žrtvu koju organizacija i disciplina zahtevaju, odriču se — usled navika iz prošlosti — kolektivne vere koju propovedaju... Isključivost u teoriji jeste negacija naše osnovne dogme. Onaj ko kaže da je našao političku istinu, i koji prihvatanje svog sistema postavlja kao uslov prihvatanja bratskog udruživanja, poriče narod, jedinog naprednog tumača svemirskog zakona, samo da bi održao svoje sopstveno Ja. Onaj ko tvrdi da izdvojenim radom svoje inteligencije, ma koliko ona bila moćna, u današnje vreme otkriva konačno rešenje problemâ koji uzbuđuju mase, taj samog sebe osuđuje na zabludu usled nesavršenosti, jer se odriče jednog od većitih izvora istine, kolektivne intuicije naroda koji je krenuo u akciju. Konačno rešenje jeste tajna pobeđe... Naši sistemi velikim delom ne mogu biti ništa drugo do anatomiziranje leševa, otkrivanje zla, analiziranje smrti, nemoćno da život uoči ili shvati. Život, to je narod u pokretu, to je

¹ visoka politika — ² puku hroniku skandala

nagon masâ, podignut na izuzetan stepen uzajamnim dodirrom, proročkim predo-sećanjem velikih stvari koje treba izvršiti, nehlotičnim, naglim, električnim spo-jem na ulici; to je delanje koje do najviše tačke podstiče sve učmale moći, nade, odanosti, ljubavi i oduševljenja, i čoveka otkriva u jedinstvu njegove prirode, u punoj snazi njegove oplodne sposobnosti. Stusak ruke nekog radnika u jednom od ovih istorijskih trenutaka, kojima započinje jedna epoha, više će nas poučiti o or-ganizaciji budućnosti nego što bi se danas moglo naučiti od hladnog i bezosećaj-nog rada razuma ili od saznanja uzvišenog mrtvaca poslednja dva milenija — starog društva.»

Sva ta besmislena svečana uveravanja svode se konačno na sasvim prosto filistarsko shvatanje da je revolucija propala zbog ambiciozne surevnjivosti pojedinih vođa i zbog neprijateljski suprotstavljenih mišljenja raznih učitelja naroda.

Međusobne borbe raznih klasa i klasnih frakcija, čiji tok kroz pojedine razvojne faze baš i sačinjava revoluciju, u očima naših je-vandelista samo su zlosrećne posledice divergentnih sistema, dok je u stvari, obrnuto, postojanje raznih sistema posledica postojanja klas-nih borbi. Već iz ovoga proizlazi da sastavljači manifesta poriču pos-tojanje klasnih borbi. Pod izgovorom da se bore protiv doktrinara, oni odstranjuju svaku određenu sadržinu, svaki određeni partijski stav, zabranjuju pojedinim klasama da formulišu svoje interese i zah-teve u odnosu na ostale klase. Oni očekuju od njih da zaborave svoje suprotne interese i da se pomire pod zastavom jedne plitke koliko i drske neodređenosti, koja pod prividom pomirenja interesa svih stra-naka krije samo prevlast interesa jedne stranke — buržoaske stranke. Posle iskustava koja su ta gospoda u toku poslednje dve godine mo-rala da steknu u Francuskoj, Nemačkoj i Italiji, ne može se čak ni reći da je licemerstvo kojim se tu interes buržoazije umotava u lamarti-novske fraze o bratstvu nesvesno. Koliko je, uostalom, znanje te gos-pode o »sistemima«, proizlazi već iz činjenice da oni uobražavaju kako je svaki od ovih sistema samo fragment mudrosti sažete u manifestu i kao podlogu jednostrano uzeo samo jednu jedinu od fraza koje su tu sakupljene: sloboda, jednakost itd. Njihove predstave o društvenim organizacijama veoma su ubedljivo prikazane: jedan ulični skup, jedan metež, jedan stisak ruku, i sve je gotovo. Revolucija se za njih uopšte sastoji samo u obaranju postojeće vlade; čim je taj cilj postignut, izvojevana je »pobeda«. Pokret, razvoj, borba onda prestaju i pod ok-iriljem Evropskog centralnog odbora koji će tada vladati započinje zlatni vek evropske republike i čmavanja proglašenog za permanentno. Isto kao razvoj i borbu, mrze ta gospoda i misao, bezosećajnu misao — kao da je ikohi mislilac, ne izuzimajući Hegela i Ricarda, ikad dostigao onu bezosećajnost kojom se publici sipaju na glavu ove splačine! Narod ne treba da brine za sutrašnjicu, treba da izbije iz glave sve misli; kad dođe veliki dan odluke, biće naelektrisan pukim dodirrom, i zagonetka budućnosti rešiće mu se kao nekim čudom. Ovaj poziv

na bezmisaonost jeste direktan pokušaj da se nasamare baš najpotlačenije klase naroda.

«Kažemo li mi time» [pita jedan član Evropskog centralnog odbora drugog], «da treba da krećemo napred bez zastave, kažemo li da na svom stegu želimo da ispišemo jednu puku negaciju? Na nas ne može da padne takva sumnja. Ljudi iz naroda, davnašnji učesnici u borbama naroda, mi i ne pomišljamo da ga vodimo u prazninu.»

I da bi nam, naprotiv, dokazali da su im ideje *pune sadržine*, gospoda nam prikazuju pravi leporelovski⁽³¹⁰⁾ registar večnih istina i tekovina čitave dosadašnje istorije¹ kao sadašnje zajedničko tlo «demokratije». Taj registar sažet je u sledećem očeñašu koji okrepljuje dušu:

«Verujemo u progresivni razvoj ljudske sposobnosti i snage u pravcu moralnog zakona koji nam je naložen. Verujemo u udruživanje kao u jedino pravilno sredstvo koje može da dostigne taj cilj. Verujemo da se tumačenje moralnog zakona i pravila napretka ne može poveriti ni jednoj kasti ni jednoj ličnosti, nego narodu prosvetćenom nacionalnim vaspitanjem, vođenom onim ljudima iz njegove sredine koje mu vršina i genije pokazuju kao najbolje. Verujemo u svetost i jednog i drugog, ličnosti i društva, koji ne treba ni da se isključuju ni da se suzbijaju, nego da zajedno budu u skladu radi boljitka svih ljudi koji se postiže delatnošću svakog čoveka. Verujemo u slobodu, bez koje iščezava svaka ljudska odgovornost; u jednakost, bez koje je sloboda samo varka; u bratstvo, bez kojeg bi sloboda i jednakost bile sredstva bez svrhe; u udruživanje, bez kojeg bi bratstvo bilo samo neostvarljiv program; u *porodicu, opštinu i državu i otadžbinu* kao isto toliko napredne sfere u kojima čovek mora sukcesivno da izrasta do saznanja i praktičnog potvrđivanja slobode, jednakosti, bratstva i udruživanja. Verujemo u svetost rada, u *svojinu* koja iz njega proističe kao njegov znak i plod, u dužnost društva da putem kredita pruži element materijalnog rada, a putem vaspitanja element intelektualnog i moralnog rada . . . *Ukratko, verujemo u socijalno stanje čiji je vrh Bog i njegov zakon, a temelj narod . . .*»

Dakle: napredak — udruživanje — moralni zakon — sloboda — jednakost — bratstvo — udruživanje — porodica, opština, država — svetost svojine — kredit — vaspitanje — bog i narod — Dio e Popolo. Te fraze nalaze se u svima manifestima revolucija iz 1848, od francuske do vlaške, i upravo zato nalaze se i ovde [kao] zajednički temelji *nove revolucije*. Ni u jednoj od tih revolucija nije odsustvovala svetost svojine, koja se ovde kao plod rada proglašava svetom. Koliko je sva buržoaska svojina »plod i znak rada«, znao je Adam Smith mnogo bolje od naših pokretača revolucije osamdeset godina posle njega. Što se tiče socijalističkog ustupka da društvo treba svakom da pruži materijal za njegov rad putem kredita, svaki fabrikant obično daje svom radniku kredit za onoliko materijala koliko može da preradi za nedelju dana,

¹ U »Revue»: poslova (tj. Geschäfte umesto Geschichte)

pa je kreditni sistem u današnje vreme proširen koliko god je to u saglasnosti s nepovredljivošću svojine, a i sam kredit je, konačno, samo jedan oblik buržoaske svojine.

Rezime ovog jevanđelja jeste jedno društveno stanje u kojem bog čini vrh, a narod ili, kako docnije glasi, *čovečanstvo* temelje. To jest, ti ljudi veruju u postojeće društvo u kojem, kao što je poznato, bog čini vrh, a rulja temelje. Ako Mazzinijev simbol: Bog i narod, Dio e Popolo, možda ima nekog smisla u Italiji, gde boga suprotstavljaju papi a narod kneževima, ipak je malo previše ako se taj plagijat Johannes Rongea, najpliće splachine nemačkog prosvetiteljstva, postavi kao reč koja treba da reši zagonetku stoleća. Kako se, uostalom, u ovoj školi lako navikava na male žrtve koje organizacija i disciplina zahtevaju, kako se predusretljivo napušta tesnogruda isključivost teorija, dokazuje naš Arnold Winkelried Ruge, koji na veliku radost Lea ovog puta ume da ceni razliku između božanstva i čovečanstva.^[311]

Manifest se završava rečima:

«Reč je o konstituisanju evropske demokratije, o zasnivanju jednog budžeta, jedne narodne blagajne. Reč je o organizovanju vojske pokretača.»

Da bi bio prvi pokretač ovog narodnog budžeta, Ruge se obratio na »*de demokratische Jantjes¹ van Amsterdam*« i objasnio im kako su oni specijalno pozvani da plaćaju. Holandija u nevolji!²

London, 1. novembra 1850.

Naslov originala:

Revue. Mai bis Oktober

Prvi put objavljeno u časopisu

«*Neue Rheinische Zeitung.*

Politisch-ökonomische Revue»,

Fünftes und Sechstes Heft, Mai bis Oktober 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7

Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 421—463.

¹ Šaljivi nadimak za Holandane (od: Jan) — ² Holland in Not! = poslovički: Eto ti bede!

Karl Marx — Friedrich Engels

Izjava [protiv Arnolda Rugea]

List »Bremer Tages-Chronik«⁽³¹²⁾ od 17. januara ove godine u jednom dopisu iz Londona od 13. januara uvozi ceo tovar loše napisanih budalaština, izmišljenog i neshvaćenog ogovaranja, nezgrapnih podmetanja i moralnih šepurenja protiv časopisa »Neue Rheinische Zeitung« i protiv potpisanih.

»Istaknuti i odlučni ljudi«⁽³¹³⁾ kalibra tog londonskog dopisnika oduvek odgovaraju na nadmoćnu kritiku onako kako to čine majmuni. Zasipaju neprijatelja sopstvenim blatom. Chacun selon ses facultés.¹

Njegove krasno izmišljene pričiće o časopisu »Neue Rh. Zeitung« opraštamo »odlučnom i istaknutom« čoveku. Na njegova dobronamerna podmetanja o našem istupanju iz Udruženja Great Windmill⁽³¹⁴⁾ izjavljujemo:

Pre i posle istupanja iz tog udruženja Engels i Marx nikad nisu imali nikakva posla s upravljanjem njegovom blagajnom. U upravljanju izbegličkom blagajnom jesu učestvovali, i tek pošto je njihovo dotadašnje vođenje poslova ispitano i provereno, istupili su iz Udruženja. Da su istupili u želji da izbegnu plaćanje mesečnog iznosa od devet pensa — to je dosetka jednog Reichs-Stübera² izbačenog iz opticaja! I radi toga da se jedan od njih dvojice preselio u Mančester, a drugi hteo da ode preko mora! Kakvi sve čisti biseri počivaju u dubinama duša ispunjenih moralnim negodovanjem!

Našim partijskim drugovima u Nemačkoj poznate su *prave pobude* našeg istupanja iz tog udruženja i našeg odvajanja od njegovih voda.⁽¹¹⁹⁾ Oni su ih odobrili i usvojili, one se ne iznose pred javnost. U postojećim nemačkim prilikama ne bi nas ni spretan agent provocateur³ pobudio na dalja objašnjavanja, još manje to može onaj kao medved nezgrapni, dopisnik lista »Bremer Tages-Chronik«.

¹ Svako prema svojim sposobnostima — ² donjorajnski sitan novac, u opticaju do 1824 — ³ agent — provokator

Dovoljno je, najzad, nagovestiti da čovek koji list »Bremer Tages-Chronik« čak iz Londona dubri svojim sopstvenim gnanom nije niko manji nego pomeranski mislilac, na koga se časopis »Neue Rh. Zeitung« uvek vraćao s nekom vrstom umetničke osobite naklonosti, koga smo na drugom mestu, po njegovim spisima, karakterisali kao »slivnik u koji se slivaju celokupna pogan fraza i sve protivrečnosti nemačke demokratije«^[315], ukratko, rođak iz Bremena nije niko manji nego naš »Arnold Winkelried Ruge«, peti točak na državnim kočijama Evropske centralne demokratije. Sad ćete razumeti izopačenost lista »Neue Rh. Zeitung«.

Karl Marx Friedrich Engels

London, 27. januara 1851.

Objavljuje se prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 464—465.

Friedrich Engels

[Pismo uredniku lista »The Times«]

Ur[edniku] lista »The T[imes]«

Gospodine,

U Vašem današnjem broju nalazim jedno pismo gospodina Louis-a Blanc-a koje se odnosi na »Banquet des Egaux«¹, priređen u Londonu 24. februara, i na izvesnu zdravicu koju je g. Blanqui, zatvorenik u Bel-Il-an-Mer, poslao onamo.^[316] Dopustite mi da uz to pismo učinim nekoliko napomena.

Na banketu je Blanquijevo ime bilo krupnim slovima ispisano na zidu, među imenima drugih junaka i mučenika demokratije. Na tom istom skupu izgovorena je zdravica u čast »mučenika klevete«: Marat-a, Robespierre-a . . . i — Blanquija! Sve zdravice i govori održani tom prilikom morali su već 15. februara da budu podneseni odboru »organizatora te lepe i imponantne manifestacije«. Gospodin Blanc je bio član tog odbora; morao je stoga prethodno da odobri tu zdravicu u čast g. Blanquija. Kako može g. Blanc g. Blanquija sada ponovo da načini »mučenikom klevete« nazivajući ga »jednim od onih nesrećnih stvorenja koja u svom besu pokušavaju da upotrebe silu protiv autoriteta i koja bi izgubila i najbolju stvar kad bi bilo moguće izgubiti je«?

Gospodin Blanc izjavljuje da tu zdravicu nisu poslali zatvorenici sa Bel-Ila, nego da je to isključivo delo g. Blanquija. Razume se da se g. Blanqui mora smatrati autorom zdravica i dokumenata koji se iznose pod njegovim imenom. Ali zdravicu koja je u pitanju, kao što je dobro poznato u Francuskoj, usvojilo je i objavilo »Société des amis de l'Égalité«², društvo koje obuhvata one zatvorenike s Bel-Ila koji su pristalice g. Blanquija; jer taj gospodin ima prijatelja među zatvorenicima isto kao i g. Barbès, zaštitnik g. Louis-a Blanc-a.

Što se tiče »imponantne i lepe manifestacije« i »udruživanja više od hiljadu ličnosti koje pripadaju raznim nacijama«, ne treba zaboraviti da taj dirljivi prizor, bar ukoliko je reč o g. Blanc-u, nije bio ništa drugo

¹ »Banket jednakih« — ² »Društvo prijatelja jednakosti«

nego »bratska« demonstracija protiv g. Ledru-Rollina, radi osvete što je — kako je g. Blanc javno izjavio — bio isključen iz »Centralnog odbora evropske demokratije«⁽¹⁹⁶⁾ gospode Ledru-Rollina, Mazzinija itd.

Što se tiče »autoriteta« g. Louis-a Blanc-a, za njega bi bilo pametnije da se ne dotiče te delikatne teme dokle god se taj »autoritet« ne bude oporavio od strašnih udaraca koje mu je g. Proudhon nedavno zadao.

Gospodin Blanc je, izgleda, hteo da se zaštiti od napada g. Blanquija ističući svoje svojstvo izgnanika i prokaženog. A zar nisu sinovi Louis-a-Philippe-a takođe izgnanici? I zar je g. Blanc zauzdao žestinu svog napada na tog istog g. Proudhona, koji, doduše, nije u izgnanstvu, nego je udobno živeo na Piccadilly 87 i u prebivalištu svakako nepodesnom za pisanje Ovidijevih *Elegija*, ali koji je bio zatvorenik u rukama zakona?

Gospodin Blanc, izgleda, prebacuje g. Blanquiju što je svoju zdravicu objavio u »kontrarevolucionarnim listovima«. Gospodin Blanc veoma dobro zna da od maja 1850. više ne postoji »revolucionarna« štampa u Francuskoj. I molim Vas, gospodine Louis Blanc, Vas koji se s najvećom učtivošću obraćate uredniku lista »The Times«, otkada je to »The Times«, u vašim očima, demokratski, socijalistički i revolucionarni list?

Da bih omogućio javnosti da sudi o tom neobičnom dokumentu koji toliko izaziva negodovanje g. Blanc-a, i koji čak i sada čini opštu temu francuske štampe, podnosim Vam potpun prevod i nadam se da neće biti bez interesa za englesku javnost.

Ostajem, gospodine, Vaš najpokorniji sluga

*Veritas*¹

Napisano 5. marta 1851.

Objavljuje se prema fotokopiji rukopisa.

Prevod s engleskog

¹ Istina

Friedrich Engels

[Preduslovi i izgledi za rat Svete alijanse protiv revolucionarne Francuske u godini 1852⁽³¹⁷⁾]

Smatram potpuno izvesnim da će svaka pobedonosna revolucija u Parizu g[odine] 1852. odmah izazvati rat Sv[ete] alijanse protiv Francuske.

Taj rat neće biti ni najmanje sličan onom iz 1792-1794, i tadašnji događaji nikako ne mogu da posluže kao osnov za poređenje.

I

Čuda koja je Konvent ostvario odnevši vojnu pobedu nad Koalicijom svode se pri pobilžem razmatranju na znatno manju meru, i prezir koji je Napoléon ispoljio prema 14 armija Konventa postaje shvatljiv, a u mnogim tačkama čini se čak i opravdan; N[apoléon] je imao običaj da kaže da su greške Koalicije najviše doprinele njenom porazu, što je potpuno tačno, pa je još i na Sv. Jeleni smatrao da je Carnot osrednja glava.

U avgustu 1792. upalo je 90 000 Prusa i Austrijanaca u Francusku. Pruski kralj nameravao je da krene pravo na Pariz, ali Braunschweig¹ i austr[ijski] generali nisu pristajali. Nije bilo jedinstva u komandi; čas oklevanje, čas brzo nadiranje, planovi su se stalno menjali. Posle prolaza kroz argonske klance isprečio im se na putu Dumouriez kod Valmija i St. Meneula. Saveznici su mogli da ga zaobiđu i mirno ostave na mestu, pa bi on morao da krene za njima na Pariz, a da ih, ukoliko postupe bar donekle pravilno, ne ugrožava čak ni s leđa. Ali mogli su i da izaberu sigurniji put i da ga potuku, što nije bilo nimalo teško, jer su raspolagali brojnijom i boljom vojskom — to priznaju i sami Francuzi. Umesto toga priređuju mu smešnu kanonadu kod Valmija, gađ generala za vreme bitke, čak i u času samog napada kolona, neko-

¹ Vojvoda od Braunschweiga

liko puta menjaju mišljenje prelazeći sa smelije na oprezniju taktiku, i obratno. Oba napada bila su i sama ništavna po broju ubačenih trupa, po snazi, po borbenom duhu, ali ne krivicom vojnika, nego zbog kolebljivosti u komandi; jedva da su to i bili napadi, u najbolju ruku bile su to demonstracije. Odlučno nadiranje na celoj liniji svakako bi skršilo franc[uske] dobrovoljce i demoralisane pukove. Posle bitke su saveznici opet šmeteno zastali na istom mestu, dok vojnici nisu počeli da pobolevaju.

U kampanji kod Žemapa pobedio je Dumouriez zato što je, najpre gotovo instinktivno, austrijskom sistemu kordona i beskrajno dugih frontova (od Ostendea do Meze) suprotstavio masovnu koncentraciju trupa. Ali idućeg proleća — zbog svog čefa da osvoji Holandiju — pao je u istu grešku; Austr[ijanci], naprotiv, nastupali su zbijeno; posledica toga bila je bitka kod Nervindena i gubitak Belgije. Kod Nervindena, a osobito u manjim borbama te kampanje, pokazalo se da se franc[uski] dobrovoljci, ti proslavljeni junaci, ako nisu bili stalno pred očima Dumouriez-a, nisu borili nimalo bolje od južnonemačkog »Volkswehr«-a¹ 1849. Sad je još i Dumouriez izneverio, Vandea je ustala, vojska je bila razbijena i obeshrabrena, i da su onih 130 000 Austrijanaca i Eng[leza] odlučno krenuli na Pariz, revolucija bi bila slomljena, a Pariz osvojen — isto onako kao što bi se desilo i prošle godine da nisu počinjene onakve gluposti. Umesto toga razmestila su se gospoda ispred tvrđava, usredsredivši svoje napore na to da malo-pomalo, uz najveće ispoljavanje strateške pedanterije, zadobiju naj-sitnija preimućstva jedno za drugim, i tako su prodangubila punih šest meseci.

Franc[uska] vojska koja se posle Lafayette-ovog otpadništva još držala na okupu brojala je možda 120 000 ljudi. Dobrovoljci iz 1792. cene se na 60 000. Marta [17]93. regrutovano je 300 000 ljudi. U avgustu, kada je objavljena levée en masse², franc[uska] vojska morala je, dakle, da ima najmanje 300 000 — 350 000 ljudi. Levée en masse privela joj je oko 700 000. Uračunavši sva otpadanja, Francuzi su početkom [17]94. povelu u borbu protiv Koalicije oko 750 000 ljudi, znatno više nego što je Koalicija uputila protiv Francuske.

Od aprila 1793. do oktobra Francuzi su svuda tučeni, samo što su ti udarci ostali bez presudnog rezultata — zbog sistematskog skanjanja Koalicije. Počevši od oktobra, rat je vođen s promenljivom srećom — u toku zime kampanja je obustavljena, a u proleće [17]94. ušle su u borbu trupe dobijene masovnim pozivanjem u vojsku, potpuno spremne za dejstvo; rezultat: pobeđe na sve strane u toku maja, dok naj[zad] u junu pobeđa kod Flerija nije odlučila sudbinu revolucije.

Konvent, i vlada od 10. avgusta^[318] pre njega, imali su, dakle, dovoljno vremena da se naoružaju. Od 10. avg. [1792] do marta [17]93. ništa nije urađeno — dobrovoljci tu jedva dolaze u obzir. U martu

¹ Narodna odbrana — ² masovno pozivanje u vojsku

Opširno se odnosi na to da je u prvom pogledu
od 1. j. 1852. godine, rimski kralj i s. s. ali je
jednostavno u 2. pogledu.

Prvi kralj, koji je u ovom slučaju bio od 1792/94,
u ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju.

II. U ovom slučaju, u ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju,
od 1. j. 1852. godine, rimski kralj i s. s. ali je
jednostavno u 2. pogledu.

U ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju,
od 1. j. 1852. godine, rimski kralj i s. s. ali je
jednostavno u 2. pogledu.

U ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju,
od 1. j. 1852. godine, rimski kralj i s. s. ali je
jednostavno u 2. pogledu.

U ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju, koji je bio u ovom slučaju,
od 1. j. 1852. godine, rimski kralj i s. s. ali je
jednostavno u 2. pogledu.

[17]93. pozvano je u vojsku onih 300 000 lj[udi] — od tog marta do sledećeg marta imao je Konvent dosta vremena i punu slobodu za naoružavanje, celu godinu, od toga deset meseci kada je revolucionarna stranka padom žirondista bila oslobođena svih prepreka. A u zemlji od 25 miliona, koja je raspolagala normalnim kontingentom stanovnika sposobnih za oružje, tj. milionom vojnika, sakupiti 750 000 aktivnih boraca (3% stanovništva) protiv spoljnog neprijatelja, ma koliko to u ono vreme bila novina, nije nikakvo čarobnjaštvo, ako se za to ima godina dana.

Izuzev Vandeju, ja unutarnje ustanke smatram sa vojnog gledišta ravnim nuli. Osim u Lionu i Tulonu oni su bili umireni u roku od šest nedelja bez upotrebe oružja; Lion su zauzeli regruti, Tulon je osvojen presudnim Napoléonovim upadom, odlučnim jurišem, i zbog grešaka branilaca.

Od 750 000 ljudi koji su 1794. upućeni protiv Koalicije, najmanje 100 000 bili su stari vojnici iz doba monarhije, a drugih 150 000, sastavljenih delimično od dobrovoljaca, delimično iz kontingenta od 300 000, sačinjavali su vojnici već naviknuti na rat tokom 18 odnosno 12 meseci neprekidnih bojeva; uz to je od 500 000 novih regruta bar polovina već učestvovala u bitkama u septembru, oktobru i novembru [17]93, a najmlađi su morali da provedu najmanje tri meseca u batajlonu pre nego što su izvedeni pred neprijatelja. Napoléon, u špan[skom] pohodu, računa tri-četiri nedelje za école de bataillon.¹ Ne računajući niže i štabne oficire, koji su kod saveznika tada prosečno svakako bili bolji, fr[ancuska] vojska od [17]94, zahvaljujući vremenu koje joj je bilo ostavljeno za organizovanje, zahvaljujući savezničkom sistemu većito jalovog ratovanja — sistemu koji okušanu, os[obito] agresivnu vojsku demoralise, a neprijateljevu, ako je mlada i u defanzivi, disciplinuje i privikava na rat — f[ran]c[uska] vojska od 1794, dakle, nije bila surova, bučna gomila dobrovoljaca oduševljena »da umre za republiku«², nego a very fair army³, nesumnjivo ravna svojim neprijateljima. Francuski generali iz 1794. bili su svakako mnogo bolji, mada su dosta grešili; ali giljotina je obezbeđivala jedinstvo komande i usklađenost operacija tamo gde predstavnici Konventa, što se samo izuzetno dešavalo, nisu na svoju ruku činili gluposti. Le noble Saint-Just en fit plusieurs.⁴

Marginalija o masovnoj taktici: 1. Prva, još neuobličena predstava o toj taktici ponikla je iz uspešnog manevra kod Žemapa, koji je izveden više instinktivno nego po vojnom proračunu. Ponikla je iz nesređenog stanja franc[uske] vojske, kojoj je bila potrebna brojna nadmoćnost kako bi stekla bar neko voj[ničko] samopouzdanje; masovnost je trebalo da nadoknadi disciplinu. Udeo Carnot-a u primeni ove taktike nije nimalo jasan. — 2. Ta masovna taktika ostala je sasvim

¹ bataljonsku obuku — ² Vidi u ovom tomu, str. 135—162. — ³ veoma dobra vojska — ⁴ Plemeniti Saint-Just počinio ih je poviše.

nerazrađena i uopšte nije primenjena na primer, 1794. kod Turkoena i Flerija (F[ran]c[uzi] i sam Carnot počinili su najgrublje greške), dok konačno Napoléon 1796. svojim šestodnevnom pijemontskim pohodom i stvarnim uništenjem brojno nadmoćne sile nije u detalje ljudima pokazao na šta su smerali, a da dotle ni sami s tim nisu bili načisto. — 3. Što se tiče samoga Carnot-a, taj momak izgleda mi sve više sumnjiv. Ja, naravno, ne mogu da donosim konačan sud, jer nemam pred sobom njegove depeše koje je slao generalima. Ali sudeći po raspoloživom materijalu, njegova glavna zasluga, kako izgleda, sastojala se samo u bezgraničnom neznanju i nesposobnosti njegovih prethodnika Pache-a i Bouchotte-a, i u potpunoj neupućenosti sveg ostalog Comité de s[alut] p[ublic]¹ u vojnim poslovima. Dans le royaume des aveugles le borgne est roi.² Carnot, stari inženjerijski oficir, koji je i sâm bio pred[stavn]ik Konventa kod Severne armije, znao je kakav je materijal itd. potreban tvrđavi, armiji i, naročito, šta nedostaje Franc[uzima]. Takođe je neminovno imao izvesna gledišta o načinu na koji se voj[ni] izvori jedne zemlje kao što je Francuska mogu mobilisati, i pošto u slučaju revoluc[ionarne] masovne mobilizacije — kad se ionako mnogo rasipa — uopšte nije važno da li će se utrošiti više ili manje sredstava, samo da se postigne glavni cilj, brza mobilizacija tih izvora, to nema potrebe pripisivati Carnot-u neku veliku genijalnost da bi se objasnili rezultati koje je on postigao. Ono što mi uliva sumnju u njemu pripisivani pronalazak masovnog ratovanja pour sa part³ jeste naročito činjenica da su njegovi najdalekosežniji planovi iz 1793/94. bili zasnovani upravo na suprotnom načinu ratovanja: on je f[ran]c[uske] armije *podelio* umesto da ih koncentriše, i operisao protiv neprijateljskih krila, tako da je to moralo da dovede do *koncentracije samog neprijatelja*. Zatim njegova docnija karijera, čistunstvo za vreme Konzulstva itd., njegova hrabra odbrana Antverpena — odbrana tvrđave obično je najbolja prilika da se istakne jedan osrednji, metodičan, a u izvesnom stepenu i istrajnošću obdaren oficir, uz to opsada Antv[erpena] 1814. nije trajala ni tri meseca — najzad njegov pokušaj da 1815. Napoléonu nametne metode iz [17]93, kada je protiv njega stajala centralizovana vojska Koalicije od 1 200 000 vojnika, a sistem ratovanja bio sasvim drukčiji, i njegovo čitinstvo uopšte — sve to baš ne govori u prilog Carnot-ove genijalnosti. A zatim, kako bi se jedan pristojan čovek uspeo prometnuti kroz termidor, fruktidor i brimer⁽³¹⁹⁾ itd. kao što je on umeo!

Summa summarum. Konvent je bio spasen jedino zato što Koalicija *nije bila centralizovana*, pa je samim tim dobio punu godinu dana da se pripremi. Spasen je, kao stari Fritz u sedmogodišnjem ratu, kao Wellington 1809. u Španiji, mada su Francuzi i po broju i po kvalitetu svojih trupa bili bar triput jači od svih svojih protivnika

¹ Odbora javnog spasa — ² U kraljevstvu slepih i ćorav je kralj. — ³ što se njega tiče

zajed[no], a svoju kolosalnu snagu paralisali samo time što su maršali, u Napoléonovom odsustvu, podvaljivali jedan drugom na svakojake načine.

II

Koalicija je u današnje vreme već odavno prevazišla one gluposti iz [17]93. Ona je sjajno centralizovana. Bila je to već 1813. U ratu 1812. Rusija je za vojnu na Kontinentu postala težište cele Svete alijanse. Ruska vojska sačinjavala je glavno jezgro oko kojeg su se tek docnije grupisale Pruska, Austr[jija] i druge države, i ona je ostala glavno jezgro sve do ulaska u Pariz. Aleksandar je stvarno bio *commandeur en chef*¹ svih armija (tj. ruski generalštab koji je stajao iza Aleks[andra]). Ali od 1848. Sveta alijansa izgrađena je na još mnogo solidnijim temeljima. Razvoj kontrarevolucije [18]49-51. doveo je ceo Kontinent, izuzev Francuske, u takav položaj prema Rusiji u kakvom su se nalazili Rajnski savez i Italija prema Napoléonu, u odnos pukog vazalstva. Nikolaj, id est Paskevič, neminovni je diktator Svete alijanse *en cas de guerre*², kao što je to Neselrode već *en temps de paix*³.

Što se pak tiče savremene ratne veštine, nju je Napoléon potpuno usavršio. Dok ne nastupe izvesne okolnosti o kojima će još biti reči, ne preostaje ništa drugo nego ugledati se na Napoléona ukoliko to prilike dopuštaju. Ali ta savremena ratna veština poznata je širom sveta. U Pruskoj je utvuđena u glavu svakom potporučniku još pre polaganja zastavničkog ispita, ukoliko se uopšte može nabubati. Što se tiče Austrijanaca, oni su u mađarskom ratu upoznali i odstranili svoje loše, specifično austrijske generale — Windischgrätze, Weldene, Götze i druge *babetine*. Međutim — pošto više ne pišemo u listu »N[eu]e Rh[einische] Z[eitung]«, ne moramo više da gajimo nikakve iluzije — Radetzky je obe kampanje u Italiji vodio izvrsno, drugu čak majstorski. Nije važno ko mu je pri tome pomogao, u svakom slučaju starac ima dovoljno *bon sens*-a⁴ da prihvati genijalne ideje drugih. Defanzivni položaj 1848. između četiri tvrđave — Peskijere, Mantove, Lenjaga, Verone — sve četiri strane četvorougona dobro zaštićene, i način kako je branio taj položaj usred pobunjene zemlje sve dok mu nije stigla pomoć, bilo bi remek-delo ratne veštine da mu izvršavanje tog zadatka nisu mnogo olakšali bedno komandovanje, nesloga i većito kolebanje ital[ijanskih] generala i intrige Carla Alberta i podrška reak[cionarnih] aristokr[ata] i popova u neprijatelj[skom] taboru. Ne treba zaboraviti ni da se nalazio u najplodnijoj zemlji na svetu, pa nije imao nikakvih briga oko prehranjivanja svoje vojske. — Kampanja [18]49, međutim, *nečuvvena je za Austrijance*. Pijemontezi, umesto da koncentrisanim snagama preseku put prema Torinu kod

¹ glavnokomandujući — ² u slučaju rata — ³ u vreme mira — ⁴ zdravog razuma

Novare i Mortare (u dužini od tri milje), što bi bilo najbolje, ili da otuda nastupaju u dve-tri kolone na Milano, zauzeli su položaj od Sesta do Pjace — u dužini od 20 milja, po 70 000 ljudi, samo 3500 ljudi po n[emač]koj milji¹ i tri-četiri dana dobra marša od jednog krila do drugog. Bedna koncentrična operacija protiv Milana, pri čemu su svuda bili preslabi. Uočivši kako Italijani primenjuju stari austr[ijski] sistem iz [17]92, Radetzky vodi operacije protiv njih isto onako kako bi to činio Napoléon. Pijemont[ski] front je bio rekom Po presečen na dva dela; veoma gruba greška. Radetzky probija front uza sam Po, razdvaja dve južne divizije od tri sever[ne], ubacivši klin od 60 000 ljudi između njih, svim svojim snagama brzo napada tri sever[ne] diviz[ije] (koncentrisavši jedva 35 000 ljudi), odbacuje ih u Alpe, razdvaja oba korpusa pijemont[ske] armije i odseca ih od Torina. Taj manevar, koji je kampanju završio za tri dana i gotovo u potpunosti kopirao Napoléonov pokret 1809. kod Abensberga i Ekmila^[320], najgenijalniji od svih Napoléonovih manevara, svakako dokazuje da su Austrijanci daleko od toga da paradiraju svojim starim geslom »samo stalno polako napred«^[321]; upravo je brzina ovde imala presudan značaj. Izdaje aristokrata i Ramorina olakšale su stvar, osobito tačnim obaveštavanjem o položaju i planovima Italijana, pa i podlost Savojske brigade kod Novare, koja se nije borila, nego je pljačkala. Ali, s vojničkog gledišta, bedni raspored Pijemonteza i manevar Radetzkykog potpuno su dovoljni da objasne uspeh. Te dve činjenice morale su na svaki način da urode ovim plodom. — Najzad, Rusi su po samoj prirodi svoje vojske upućeni na sistem ratovanja koji je veoma blizak savremenom sistemu. Njihova vojska, po svojoj glavnoj snazi, sastoji se od masovne, poluarvarvske, dakle trompe pešadije i od brojne poluarvarvske, lake, neregularne konjice (kozaci). U odsudnim bojevima, u velikim bitkama Rusi nikad nisu dejstvovali drukčije nego svojim masama; Suvorov je to shvatio već pri jurišu na Ismail i na Očakov. Pokretljivost koja im nedostaje delimično biva nadoknađena neregularnom konjicom, koja, kružeći oko njih, dejstvuje na sve strane i maskira svaki pokret vojske. Ali upravo ta tromba masa rus[ke] vojske čini je izvanredno pogodnom da obrazuje jezgro i oslonac, stožer jedne koalicione vojske, čije su operacije uvek neminovno nešto sporije od dejstava nacionalne vojske. Tu ulogu su Rusi odlično odigrali 1813. i [18]14, i u tim godinama jedva će se naći neki plan bitke u kojem ne bi odmah pale u oči masovne ruske kolone koje su svojom dubinom i gustinom prevazilazile sve druge vojske.

Posle 1812. Francuzi se jedva još mogu smatrati prvorazrednim nosiocima napoleonovske tradicije. Ta tradicija prenela se više ili manje na sve velike evropske vojske; u svakoj je, uglavnom već u poslednjim godinama carstva, izazvala revoluciju; svaka je usvojila

¹ 7420 metara

Napoléonov sistem u strategiji i taktici, ukoliko je u skladu s prirodom dotične vojske. Nivelatorski uticaj buržoaske epohe oseća se i ovde; stare nacionalne osobenosti iščezavaju i u vojskama, i franc[uska], austr[ijska] i prus[ka] vojska, velikim delom čak i engleska, jesu mehanizmi uglavnom podjednako dobro podešeni za napoleonovske manevre. To ih ne sprečava da inače, u borbi itd. ispoljavaju sasvim različite osobine. Ali od svih evr[opskih] (velikih) armija samo je ruska, poluarvarvska armija, sposobna za sopstvenu taktiku i strategiju, jer jedino ona još nije sazrela za potpuno razvijeni savremeni sistem ratovanja.

Što se tiče Francuza, oni su alžirskim malim ratom^[113] prekinuli čak i nit napoleonovske tradicije velikog rata. Tek treba da se pokaže da li se štetni uticaji tog razbojničkog rata na disciplinu nadoknađuju preimućstvima privikavanja na rat; da li on privikava ljude na ratne napore ili se oni u njemu slamaju preteranim naprezanjem; najzad, da li on ne pomućuje i generalima onaj *coup d'oeil*¹ za veliki rat. U svakom slučaju, franc[uska] konjica kvari se u Alžiru; ona gubi svoju force², odvikava se od zbijenog choc-a³, a navikava na sistem rasutog stroja, u kojem će je kozaci, Mađari i Poljaci uvek nadmašivati. Među generalima, Oudinot se obrukao pred Rimom, i jedino se Cavaignac odlikovao u junu, ali sve to još nisu grandes épreuves⁴.

Prema tome, izgledi nadmoćne strategije i taktike, uzevši u celini, u najmanju ruku su isto toliko na strani Koalicije koliko i na strani revolucije.

III

Ali, neće li nova revolucija, koja će dovesti na vlast sasvim novu klasu, takođe, kao i prva, stvoriti nova ratna sredstva i nov način ratovanja, pred kojim će sadašnji, napoleonovski, izgledati isto onako zastareo i nemoćan kao što se onaj iz sedmogod[išnjeg] rata pokazao pred taktikom prve revolucije?

Savremeni način ratovanja jeste nužni proizvod franc[uske] revolucije. Njegov preduslov je socijalna i politička emancipacija *buržoazije* i *parcelnog seljaštva*. Buržoazija pribavlja novac, seljaštvo daje vojnike. Oslobođenje obeju klasa od feudalnih i esnafskih okova potrebno je da bi se mogle stvoriti sadašnje ogromne vojske; a stepen bogatstva i obrazovanja povezan s ovim stupnjem društ[venog] razvoja takođe je potreban da bi moderne vojske snabdeo nužnim količinama oružja, municije, namirnica itd., stvorio potreban kadar obrazovanih oficira, i samim vojnicima dao potrebnu moć shvatanja.

Uzimam savremeni sistem ratovanja kako ga je Napoléon usavršio. Njegova dva glavna oslonca su: masovnost ofanzivnih sredstava u

¹ brz pogled, hitro sagledavanje — ² snagu — ³ udara, napada — ⁴ velika proveravanja, dokazi

ljudima, konjima i oruđima, i pokretljivost tih sredstava za napad. Pokretljivost je nužna posledica masovnosti. Savremene armije ne mogu, kao one male vojske u sedmogod[išnjem] ratu, mesecima da maršuju tamo-amo na prostoru od dvadesetak milja. One ne mogu svu potrebnu količinu namirnica da voze za sobom u komori. One moraju poput jata skakavaca da navale na jedan okrug, da se sa područja koje je u domašaju njihove konjice sa svih strana snabdevaju hranom i odu dalje, čim tamo sve pojedu. Komore udovoljavaju svrsi ako su dovoljne samo za nepredviđene slučajeve; one se svakog časa prazne i ponovo popunjavaju; one moraju da prate brzo kretanje vojske i stoga retko uspevaju da podmiri potrebe vojske makar i za jedan mesec. Savremeni sistem ratovanja stoga je u siromašnoj, poluvarvarskoj, slabo naseljenoj zemlji neizvodljiv na duži rok. Francuze je ta nemogućnost upropastila u Španiji postepeno, u Rusiji naglo. Ali zato su i Francuzi upropastili Špance, njihova zemlja bila je strahovito iscrpena, Rusi pak ne mogu da primene svoj sopstveni glomazni sistem ratovanja velikim masama čak ni u Poljskoj zadugo, a u samoj Rusiji nikako, dokle god ne budu imali železničkih pruga. Defanziva na Dnjepru i na Dvini upropastila bi Rusiju.

Ali ta pokretljivost traži i izvestan stepen obrazovanosti vojnika, koji u mnogim slučajevima mora da ume sâm da se snađe. Znatno proširenje službe izviđanja i snabdevanja, predstraža itd., veća aktivnost koja se zahteva od svakog vojnika, češće ponavljanje slučajeva kad vojnik mora pojedinačno da dejstvuje i kad je upućen na svoje sopstveno znanje i umenje, najzad veliki značaj streljačke borbe, čiji uspeh zavisi od inteligencije, od coup d'oeil i energije svakog pojedinog vojnika — sve to pretpostavlja kod podoficira i vojnika viši stepen obrazovanja nego što je bio slučaj u vojsci starog Fritza. Varvarski ili poluvarvarski narod, međutim, ne pokazuje takav stepen obrazovanosti svojih masa koji bi omogućio da onih 500 000 - 600 000 ljudi pozvanih u vojsku bez odabiranja budu, s jedne strane, disciplinovani i tehnički uvežbani, a da u isti mah steknu ili sačuvaju coup d'oeil za mali rat. Varvari imaju taj coup d'oeil rođenog razbojnika, na primer kozaci; ali zato su za regularnu vojnu službu incapabeli isto onako kao što su, obrnuto, ruski kmetovi-pešaci incapabeli za pravu streljačku borbu.

Taj prosečni opšti stepen obrazovanja koji savremeni sistem ratovanja pretpostavlja kod svakog vojnika postoji samo u najrazvijenijim zemljama: u Engleskoj, gde vojnik, makar bio i neotesan seljak, prolazi kroz civilizatorsku školu gradova; u Francuskoj, gde emancipovani parcelni seljaci i prepredeni gradski ološ (remplaçants²) sačinjavaju vojsku; u severnoj Nemačkoj, gde je feudalizam ili takođe uništen ili je plus ou moins³ dobio buržoaske oblike i gde gradovi daju znatan

¹ nesposobni — ² zamenici najmljani od onih koji žele da se oslobode vojne obaveze — ³ više ili manje

kontingent vojnika; najzad, posle poslednjih ratova, izgleda da postoji bar u jednom delu austr[ijske] vojske koja se regrutuje iz najmanje feudalnih oblasti. Izuzev Engleske, sitno seljačko gazdinstvo svuda sačinjava osnov vojske, i vojska je utoliko podesnija za savremen sistem ratovanja ukoliko se položaj sitnog seljaka više približuje položaju slobodnog sopstvenika.

Ali ne samo pokretljivost pojedinog vojnika nego i pokretljivost samih masa pretpostavlja stepen civilizacije svojstven buržoaskoj epohi. Tromost vojske pre revolucije u tesnoj je vezi s feudalizmom. Već i samo mnoštvo oficirskih kočija sprečavalo je svaki pokret. Vojske su milele isto onako sporo kao što je bilo i celokupno kretanje. Birokratija koja je procvetala u apsolutističkim monarhijama unela je malo više reda u rukovanje materijalom, ali je njen savez sa haute finance¹ u isti mah organizovao pronevere en gros², a i tamo gde je birokr[atija] šta koristila armijama nanosila im je dvostruku štetu duhom shematizma pedanterije koji im je ulivala. Witness³ neka je preuzvišeni stari Fritz ično.^[322] Rusija i sad još trpi od svih tih nevolja; rus[ka] vojska, koju svuda varaju i pljačkaju, izgleda je i vojnici na maršovanju padaju kao muve. Tek buržoaska država ishranjuje svoje trupe podnošljivo i stoga može da računa na pokretljivost vojske.

Što se tiče pokretljivosti, ona je, dakle, u svakom pogledu osobina buržoaskih armija. Ali pokretljivost nije samo nužna dopuna masovnosti, ona nju često i zamenjuje (Napoléon u Pijemontu 1796).

Ali masovnost je isto tako specifična osobina modernih civilizovanih armija kao i pokretljivost.

Ma koliko da su različiti metodi pozivanja u vojsku — konskripcija, prus[ki] landver, švajc[arska] milicija, levée en masse^[323] — iskustvo iz poslednjih šezdeset godina pokazuje da se pod vladavinom buržoazije i slobodnog parcelnog seljaštva ni u jednom narodnom ratu ne može pozvati pod oružje više od 7% stanovništva, dakle otprilike 5% aktivno upotrebiti. Francuska bi u jesen 1793, pod pretpostavkom da je imala 25 mil[iona] stanovnika, po tom proračunu mogla da okupi 1 750 000 vojnika odnosno 1 250 000 stvarnih borača. Tih 1 250 000 približno su zaista postojali u to vreme na granicama, pred Tulonom, u Vandeji — računajući u Vandeji obe protivničke strane. U Pruskoj — sada 16 miliona stanovnika — 7% i 5% iznosilo bi 1 120 000 ljudi i 800 000 ljudi. Međutim, celokupna prus[ka] sila, linijske trupe i landver, iznosi jedva 600 000 ljudi. Taj primer pokazuje koliko već 5% mnogo znači za jednu naciju.

Eh bien⁴ — ako Francuska i Pruska lako mogu da pozovu pod oružje 5% svog stanovništva, u slučaju nevolje čak i 7%, Austrija će u krajnjem slučaju sakupiti najviše 5%, a Rusija jedva 3%. — Za Austriju bi 5% iznosilo 1 750 000 — računajući 35 miliona stanovnika. Austrija je 1849. napregnula sve svoje snage. Imala je oko 550 000

¹ krupnim finansijerima — ² na veliko — ³ svedok — ⁴ Pa lepo

vojnika. Mađari, čije su snage Kossuth-ove note udvostručile, imali su možda 350 000. Računam još 50 000 Lombardana koji su izbegli regrutovanju ili su služili u pijemont[skoj] vojsci — ukupno 950 000 ljudi, dakle još ni $2\frac{2}{3}\%$ stanovništva; pri tom su hrv[at]ski graničari, koji su živeli u izuzet[nim] okolnostima, dali najmanje 15% *svog* stan[ovništva]. — Rusija ima, minimalno računato, 72 miliona stanovnika; morala bi, dakle, uz stopu od 5% da bude kadra da sakupi 3 600 000 vojnika. Umesto toga ona nikad nije uspela da sakupi preko 1 500 000, računajući i regularne i neregul[arne], a od toga broja mogla je u s[voj]oj sopstvenoj zemlji da povede protiv neprijatelja najviše 1 000 000, tj. njene ukupne snage nikad nisu premašale $2\frac{1}{12}\%$, a aktivne snage $1\frac{7}{18}$ ili $1\frac{99}{100}\%$ stanovnika. Retka naseljenost na ogromnom prostanstvu, nedostatak saobraćajnih veza i niska nacionalna proizvodnja su sasvim prosto objašnjenje za to.

Kako pokretljivost tako je i masovnost ofanzivnih sredstava nužan rezultat višeg stepena civilizacije, a posebno je savremeni odnos oružanih snaga prema ukupnom broju stanovništva nespojiv s ikojim društvenim stanjem koje bi bilo ispod emancipovane buržoazije.

Savremeno vođenje rata pretpostavlja, dakle, emancipaciju buržuja i seljaka, ono je *vojni izraz* te emancipacije.

Emancipacija proletarijata imaće takođe svoj vojni izraz, stvoriće osoben, nov metod ratovanja. Cela est clair.¹ Štaviše, može se već sad odrediti kakve će biti materijalne osnove tog novog načina vođenja rata.

Ali isto onako kao što je puko osvajanje političke vlasti od strane sadašnjeg smušenog francuskog i nemačkog proletarijata, koji se delimično vuče na repu drugih klasa, daleko od stvarne emancipacije proletarijata, koja se sastoji u ukidanju svih klasnih suprotnosti, isto tako je početno vođenje rata u očekivanoj revoluciji daleko od načina na koji će stvarno emancipovani proletarijat voditi rat.

Stvarna emancipacija proletarijata, potpuno uklanjanje svih klasnih razlika i potpuno koncentrisanje svih proizvodnih sredstava u N[ema]č[k]o[j] i Francuskoj pretpostavlja učešće Engleske i u najmanju ruku udvostručenje proizvodnih sredstava koja sad postoje u N[ema]č[k]o[j] i F[ran]c[us]koj. Ali upravo to pretpostavlja i nov način vođenja rata.

Napoléonova vanredna otkrića u vojnoj nauci ne mogu se ukloniti nekim čudom. Nova vojna nauka mora da bude isto tako nužan proizvod novih društvenih odnosa kao što je ona koju su stvorili revolucija i Napoléon bila nuž[ni] rezultat novih odnosa datih tom revolucijom. Ali kao što se u proletherskoj revoluciji za industriju ne postavlja pitanje ukidanja parnih mašina, već povećanja njihovog broja, tako se za vođenje rata ne postavlja pitanje smanjivanja masovnosti i pokretljivosti vojske, već njihovog dizanja na viši stepen.

¹ To je jasno.

Preduslov napol[eonovskog] načina vođenja rata bio je porast proizvodnih snaga; preduslov svakog novog usavršenja u načinu vođenja rata moraju takođe da budu nove proizvodne snage. Železnice i elektr[ični] telegraf već sada će u evrop[skim] ratovima dati povoda nekom darovitom generalu ili ministru vojnom za sasvim nove kombinacije. Postepeni porast proizvodnih snaga, a uz to i stanovništva, pružio je takođe priliku za veća nagomilavanja masa. U Francuskoj sa 36 umesto 25 miliona, 5% više ne daje 1 250 000, nego 1 800 000 ljudi. U oba slučaja snaga civilizovanih zemalja, u poređenju sa varvarskim, srazmerno se povećala. Jedino one imaju široke železničke mreže, i njihovo stanovništvo poraslo je dvaput brže nego stanovništvo Rusije, na primer. — Sva ta proračunavanja dokazuju, uzgred rečeno, kako je upravo nemogućno *trajno* potčinjavanje Zapadne Evrope Rusiji i kako ono svakim danom postaje sve nemogućnije.

Moć novog, ukidanjem klasa stvorenog načina vođenja rata, međutim, ne može se sastojati u tome što će raspoloživih 5% sa porastom stanovništva davati sve znatnije mase. Mora se sastojati u tome da se pod oružje uzmogne pozvati ne više 5 odnosno 7%, nego 12—16% stanovništva, id est¹ polovina do dve trećine odraslih muškaraca — svi zdravi muškarci od 18—30, odnosno 40 godina. Ali kao što Rusija svoje raspoložive snage ne može da povisi od 2—3% na 5% bez potpunog preokreta cele svoje unutarnje socij[aljne] i polit[ičke] organizacije i svoje proizvodnje pre svega, tako ni N[ema]čka i F[ran]cuska ne mogu svoje rasp[oložive] snage da povećaju od 5 na 12% a da prethodno ne revolucionišu i više nego samo udvostruče svoju proizvodnju. Tek kad se vrednost prosečnog učinka svakog pojedinca, pomoću mašina itd., udvostruči u odnosu na sadašnju, može se proizvodnja lišiti dvostrukog broja radnika — i to samo za kratko vreme, jer ni 5% nije nikad nijedna zemlja dugo držala pod oružjem.

Ako su ispunjeni potrebni uslovi, ako je nacionalna proizvodnja dovoljno povećana i centralizovana, ako su klase ukinute, što je neophodno — prus[ki] đak dobrovoljac³²⁴, ukoliko nije podoficir ili oficir l[an]dvera, zbog svog društve[nog], aristokr[atškog] položaja nikad neće biti upotrebljiv vojnik uz seljaka i radnika — onda samo limit stanovništva sposobnog za nošenje oružja predstavlja granicu mogućnosti stvarne regrutacije, tj. u krajnjem slučaju nužde može se 15—20% stanovništva trenutno naoružati i 12—15% zaista povesti protiv neprijatelja. Ali te ogromne mase pretpostavljaju sasvim drukčiju pokretljivost nego čak i sadašnje vojske. Bez potpune železničke mreže ne mogu se ni koncentrisati in ishraniti, ni snabdeti municijom ni pokrenuti. A bez elektr[ičnog] telegr[afa] njima se uopšte ne može upravljati; kako je pak kod takvih masa nemogućno da stra-

¹ to jest

teg i i taktičar [koji komanduje na bojištu] budu isto lice, to ovde nastaje podela rada. Strateg[ijske] operacije — sadejstvo raz[nih] korpusa — moraju biti dirigovane iz središta telegr[afskih] linija; taktičkim operacijama rukovodiće pojedini generali. Jasno je da u takvim okolnostima ratovi mogu i moraju da budu rešeni u još daleko kraćem vremenu nego čak i pod Napoléonom. Pitanje troškova to čini potrebnim, nužno presudno dejstvo svakog udarca takvim masama to čini neminovnim.^[325]

Po svojoj masovnosti i strategijskoj pokretljivosti moraju, dakle, te vojske da budu zaista nečuvano strašne. Taktička pokretljivost (pri izviđanju, u streljačkom stroju i na bojištu) mora kod takvih vojnika da bude takođe znatno veća; oni su snažniji, spretniji, inteligentniji od svega što sadašnje društvo može da pruži.

Ali, na žalost, sve to može da bude ostvareno tek posle mnogo godina i u vreme kad takvih masovnih ratova, zato što neće biti po snazi ravnog neprijatelja, više neće moći biti.^[326] U prvo vreme proleterske revolucije ne postoje preduslovi za sve to, a ponajmanje u godini 1852.

Proletarijat u Francuskoj sada svakako jedva predstavlja dvostruki postotak stanovništva prema onom iz 1789. Tada je proletarijat — bar [17]92-94 — bio toliko uskomešan i in tension¹ kako bi samo mogao da bude u najskorijoj budućnosti. Već tada se pokazalo da je u revolucionarnim ratovima sa žestokim unutarnjim potresima *masa proletarijata potrebna za izvršenje zadataka u samoj zemlji*. To isto važiće sada opet i verovatno više no ikad, jer izgledi za neposredno izbijanje građanskih ratova rastu s nadiranjem Alijanse. Proletarijat će stoga moći da uputi u aktivnu vojsku samo malobrojan kontingent; glavni izvor za njeno popunjavanje ostaju gradski ološ i seljaštvo. To jest, revolucija će morati da vodi rat sredstvima i metodima savremenog načina ratovanja uopšte.

Samo doktrinar bi mogao postaviti pitanje da li se tim sredstvima, tj. aktivnom vojskom od 4—5% stanovništva, ne bi mogle praviti nove kombinacije, pronalaziti nove neočekivane metode korišćenja te vojske. Kao što se na razboju ne može četvorostručiti proizvod bez zamene pokretne snage, ručnog rada, parom, dakle bez pronalaska novog proizvodnog sredstva koje sa starim ručnim razbojem ima još veoma malo zajedničkog, isto tako se ni u ratnoj veštini ne mogu starim sredstvima postići novi rezultati. Tek stvaranje novih, moćnijih sredstava omogućuje postizanje novih, sjajnijih rezultata. Svaki veliki vojskovođa, koji novim kombinacijama stvara preokret u istoriji ratova, sam pronalazi nova materijalna sredstva ili prvi otkriva pravilnu upotrebu novih, pre njega pronađenih materijalnih sredstava. U razdoblju između Turenne-a i starog Fritza zbilila se revolucija u pešadiji, potiskivanje koplja i čarka za fitilj bajonetom i bravom kre-

¹ u naponu

menjače — a ono što je epohalno u ratnoj veštini starog Fritza sastoji se u tome što je on, u granicama tadašnjeg načina ratovanja uopšte, staru taktiku preinačio i usavršio saobrazno novim oruđima. Baš kao što se Napoléonova epohalna zasluga sastoji u tome što je našao jedinu pravilnu taktičku i strategijsku primenu masovnije vojske čije je nastajanje omogućila revolucija, a povrh toga je tu primenu tako potpuno usavršio da savremeni generali, uopšte uzevši, daleko od toga da bi ga mogli premašiti, u svojim najsjajnijim i najveštijim operacijama samo pokušavaju da ga kopiraju.

Summa summarum, revolucija će savremenim ratnim sredstvima i savremenom ratnom veštinom morati da se bori protiv savremenih ratnih sredstava i savremene ratne veštine. U raspolaganju vojnim talentima izgledi su za Koaliciju u najmanju ruku isto tako veliki kao i za Francusku: Ce seront alors les gros bataillons qui l'emporteront.¹

IV

Da vidimo sada kakvi se bataljoni mogu da izvedu na bojište i kako se mogu upotrebiti.

1. *Rusija*. Ruska vojska, u mirnodopskom stanju, broji nominalno 1 100 000 ljudi, stvarno oko 750 000. Posle 1848. vlada je neprekidno nastojala da dostigne efektivnu snagu vojske u ratnom stanju od 1 500 000 ljudi, i Nikolaj i Paskevič svuda su po mogućstvu lično vršili nadzor. Računajući minimalno, Rusija je sada, dakle, dostigla puno mirnodopsko stanje — 1 100 000 ljudi. Od toga broja otpada, računajući maksimalno:

za Kavkaz	100 000 ljudi	
za samu Rusiju	150 000 ljudi	
za polj[ske] gubernije	150 000 ljudi	
na bolesne, detaširane itd.	150 000 ljudi	550 000 ljudi

Ostaje na raspolaganju 550 000 ljudi za aktivnu upotrebu van zemlje. To je jedva nešto više nego što je Rusija 1813. zaista poslala izvan svojih granica.

2. *Pruska*. Sjajna ubojna snaga, kad bi se ceo landver 1. i 2. poziva, prekobrojni i uopšte svi pozvali pod zastavu, iznosila bi najmanje 650 000 ljudi. Vlada, međutim, može u datom trenutku da mobilize najviše 550 000 ljudi. Računam samo 500 000. Od tog broja treba odvojiti samo nešto više od brojnog stanja 2. poziva (150 000 ljudi) za posade itd., jer postepeno pozivanje prekobrojnih i novih obveznika koji se regrutuju za sledeću godinu — za to će se Nikolaj već pobrinuti — kao i ruske trupe koje neprekidno prolaze dali bi

¹ Pobedu će onda odneti brojno jači bataljoni.

svuda dovoljno rezerve protiv svakog pokušaja dizanja ustanka u zemlji. A imaju i manje bolesnih, jer se koncentrišu u sopstvenoj zemlji i do Rajne treba da prevale kraći put nego Rusi. Međutim, ja odbijam, kao kod Rusa, polovinu, tako da ostaje na raspolaganju druga polovina: 250 000 ljudi.

3. *Austrija*. Ima pod oružjem i na odsustvu, ali koji se mogu vratiti u vojsku istom brzinom kao i prus[ki] landver, minimalno računato 600 000 ljudi. I ovde odbijam polovinu, jer će bar za $\frac{2}{3}$ monarhije Rusi koji pristižu služiti kao rezerva u unutrašnjosti zemlje, dok se ne obrazuju nove rezerve, i obuzdavati žarišta ustanka. Ostaje na raspolaganju za dejstvo protiv neprijatelja — 300 000 ljudi.

4. *Nemački savez*. Budući da ta gospoda stanuju na Rajni i cela vojska Koalicije prolazi kroz njihovu zemlju, njima gotovo uopšte nije potrebna posada da drži mesta u unutrašnjosti; utoliko manje što bi se, posle prvih uspeha Koalicije protiv Francuske, rezervne armije postrojile duž Nemačke, sa severa na jug. N[emački] s[avez] daje najmanje 120 000 ljudi.

5. Zasad računam da će ital[ijanske] vlade, Danci, Belgijanci, Holandani, Švedani itd. dati 80 000 ljudi.

Celokupna masa koalicionih trupa iznosi, prema tome, 1 300 000 ljudi, koji se ili već nalaze pod oružjem ili se mogu odmah pozvati. Sve ove pretpostavke namerno su prenisko računane. Odbici na bolesne već su i sami tako veliki da se samo od prezdravljenih itd. dva meseca posle početka operacija može obrazovati još jedna armija od 350 000 ljudi na f[ran]c[uskoj] granici. Ali kako u današnje vreme nijedna vlada nije toliko nerazumna da otpočne rat a da naporedo s odlaskom aktivne vojske ne izvrši nova regrutovanja u što većem broju, da bi to ljjudstvo poslala za prvom armijom, onda ova druga armija mora ispasti još znatno jača.

Trupe prve armije (1 300 000 ljudi) mogu se potpuno koncentrisati za približno dva meseca, i to na sledeći način: da Prusi i Austrijanci mogu u roku od dva meseca da već imaju na raspolaganju gornje kontingente, u to posle priprema od prošlog novembra više ne može da bude nikakve sumnje. Što se tiče Rusa, njihove tri konačne koncentracione tačke pre svega su Berlin, Breslava i Krakov ili Beč (upor. niže). Od Petrograda do Berlina ima približno 45 dana marša; od Berlina do Rajne 16, ukupno 61 dan marša, po 5 n[ema]č[ki]h milja. Od Moskve do Breslave 48 dana marša, od Breslave do Majnca 20, ukupno 68 dana marša. Od Kijeva do Beča 40, od Beča do Bazela 22, ukupno 62 dana marša. Ako se tome dodaju dani počinka, koji kod ruskih trupa i pri gornjim napornim marševima nikako ne mogu otpasti, jasno proizlazi da čak i trupe stacionirane u Moskvi, Petrogradu i Kijevu mogu za tri meseca natenane stići na Rajnu, i to pod pretpostavkom da će se ljudi kretati isključivo pešice, ne koristeći ni železnicu ni zaprežna kola. Ta saobraćajna sredstva, međutim, mogu se iskoristiti gotovo svuda u Nemačkoj, a u Rusiji i Poljskoj

bar delimično, a svakako bi transport trupa u celini skratila za 15—20 dana. Ali glavnina rus[kih] trupa već je sada koncentrisana u poljskim gubernijama, i čim političke prilike ukažu na verovatnost izbijanja krize, onamo će se uputiti još više trupa, tako da polazne tačke za pokret neće biti Petrograd, Moskva i Kijev, nego Riga, Vilna, Minsk, Dubno, Kamenjec, tj. odstojanje se skraćuje za oko 60 milja — 12 dana marša i 4 dana poćinka. Pri tome će se znatan deo pešadije — osobito onaj koji dolazi iz udaljenih mesta — moći bar svakog trećeg dana ili dana poćinka prevoziti po 5 milja, tako da se za taj deo trupa i dani poćinka računaju kao dani marša. Artiljerijski materijal, municija i zalihe mogli bi onda da se prevoze železnicom, zaprega i posluga artiljerije kretale bi se pešice, odnosno vozile bi se i tako stigle na određište svakako brže nego na dosadašnji način.

Po svemu ovome izgleda mi da ništa ne stoji na putu da se dva meseca posle izbijanja revolucije koncentracija koalicione vojske na Rajni može izvršiti¹ na sledeći način:

Prva armija:	1. Prva linija na Rajni i pred Pijemontom:		
	Pr[usi], Austrijanci itd.	750 000	ljudi
	Rusi	300 000	ljudi
		<u>1 050 000</u>	ljudi
	2. Druga linija, rezerve, na 10 dana marša pozadi,		
	Rusi	250 000	ljudi
	ukupno	<u>1 300 000</u>	ljudi
			kao gore
Druga armija:	1. Rezerve mal[ih] savezn[ika] Prus[i], Austr[ijanci] itd. u toku koncentrisanja	200 000	ljudi
	2. Rus[ke] rezerve, u pokretu, na 20 dana marša pozadi ..	150 000	ljudi
		<u>350 000</u>	ljudi
	obe armije ukupno	<u>1 650 000</u>	ljudi

Pravo reći, pod sadašnjim uslovima potrebno je jedva pet-šest nedelja za prebacivanje 300 000 Rusa na Rajnu, a za isto vreme mogu Pruska, Austr[ija] i mali saveznici da prebace na Rajnu svoje gore navedene kontingente; ali uzimajući u obzir nepredviđene smetnje koje se pojavljuju kod svake koalicije, računam sa puna dva meseca. Raspored savezničkih trupa u trenutku Napoléonovog povratka s Elbe teško da je u pogledu maršovanja na Francusku bio ovako po-

¹ U rukopisu: sprečiti

voljan kao što je sada, pa ipak su Rusi već bili na Rajni kada se Napoléon kod Vaterloa tukao s Englezima i Prusima.

Šta može *Francuska* da suprotstavi saveznicima?

1. Linijske trupe broje oko 450 000 ljudi, od kojih je 50 000 neophodno za Alžir. Od ostalih 400 000 treba odbiti bolesne, potrebni minimum za posade tvrđava, manje odrede po sumnjivim mestima u unutrašnjosti zemlje — ostaje na raspolaganju najviše 250 000 ljudi.

2. Omiljeno sredstvo sadašnjih crvenih: da se vojnici koji su odslužili rok pozovu natrag pod zastavu, može se uspešno primeniti prisilom najviše na 6 godišta, tj. od 27. do 32. godine starosti. Svako godište daje za regrutaciju 80 000 ljudi. Ravages¹ alžir[skog] rata i tamošnje klime, norm[alna] smrtnost za 12 godina, otpadanje onesposobljenih, emigranata i onih koji se na ovaj ili onaj način umeju da izvuku od ponovnog stupanja u vojsku u trenutku kada u upravnom aparatu ionako nastaje poremećaj, smanjuju broj od 480 000 bivših regruta tih 6 godišta na najviše 300 000 povratnika. Od tog broja treba odbiti 150 000 za posade u tvrđavama, koje će se prvenstveno uzimati iz te klase starijih, većinom oženjenih ljudi — ostaje 150 000 ljudi. Oni se bez teškoća mogu mobilisati u roku od dva meseca, ako je vodstvo iole umešno.

3. Narodna odbrana, dobrovoljci, volonteri, levée en masse ili kako god se inače nazivala ova podređena topovska hrana. Izuzev 10 000 Mobilne garde koje tek treba skupiti, nijedan čovek iz ove kategorije nije veštiji u rukovanju oružjem od bilo kojeg pripadnika nemačke Građanske straže. Francuzi nauče zanat brže, ali dva meseca su veoma kratak rok, i ako je Napoléonu polazilo za rukom da mu regruti završe bataljonsku školu u roku od 4 nedelje, on je to postizao samo sa izvršnim kadrovima, dok će prva posledica iduće revolucije biti dezorganizacija i samih linijskih kadrova. Uz to su naši franc[uski] revolucionari poznate pristalice tradicija, i njihov prvi poklič biće: Levée en masse! Deux millions d'hommes aux frontières!² Tih deux millions d'hommes bilo bi lepo i krasno kad bi se od Koalicije opet mogle očekivati iste gluposti kao [17]92. i [17]93. i kad bi bilo dovoljno vremena da se 2 000 000 ljudi postepeno obuču. Ali o tome ne može biti ni reči. Treba očekivati da će u roku od dva meseca milion aktivnih neprijateljskih vojnika stajati na granici, pa se tom milionu treba suprotstaviti s izgledima na uspeh.

Ako se Francuzi opet budu pokazali kao tradicionalni ponavljajući primera iz [17]93, oni će preduzeti tu stvar sa 2 miliona, tj. preduzeće tako mnogo da će stvarni rezultat zbog kratkog roka ispasti ravan nuli. Obučavanje i organizovanje 2 500 000 ljudi za osam nedelja, bez kadrova, u praksi se svodi na besmisleno rasipanje svih izvora a da se vojska pri tom ne ojača ni jednim jedinim upotrebljivim bataljonom.

¹ Pustošenja — ² Opšta mobilizacija! Dva miliona vojnika na granice!

Ako, naprotiv, budu imali valjanog ministra vojnog koji donekle poznaje revolucionarne ratove i načine brzog organizovanja vojske, i ako mu ne prave glupe smetnje iz neznanja i žudnje za popularnošću, on će se držati u granicama mogućnosti i može mnogo da učini. Onda će se morati zaustaviti približno na sledećem planu:

Oružanu snagu sačinjavaju pre svega dva sastavna dela: 1. proletrska garda po gradovima, seljačka garda po selima ukoliko je stanovništvo pouzdano za vršenje unutrašnje službe; 2. regularna vojska protiv invazije. — Službu u tvrđavi služi prolet[erska] i seljačka garda; vojska daje samo najpotrebnije odrede. Pariz, Štrasburg, Lion, Mec, Lil, Valansjen, najvažnije tvrđave koje su u isti mah i veliki gradovi, zahtevaće za odbranu, osim svoje sopstvene garde i nešto seljačkih odreda iz okoline, samo malo linijskih trupa. U unutrašnjosti zemlje raspoložive garde, ukoliko su sastavljene od nezaposlenih radnika, okupiće se u vežbalištu i pod rukovodstvom starih oficira i podoficira nesposobnih za ratnu službu obučavati radi popunjavanja gubitaka u redovima aktivne vojske. To vežbalište može se urediti blizu Orleansa — u isti mah i kao pretnja legitimističkim krajevima.

Brojno stanje linijskih trupa u Francuskoj mora se utrostručiti, od 400 000 povisiti na 1 100 000 ljudi. To će se postići ovako: svaki bataljon pretvara se u puk — pri tom neizbežno opšte unapređivanje uliće oficirima i podoficirima respekt prema revoluciji ništa manje nego giljotina i preki sud. Neizbežno proširenje kadrova obaviće se po mogućstvu postupno, a svi oficiri koji se mogu pridobiti, biće pridobijeni. To je veoma važno s obzirom na nemogućnost da se za dva meseca na volšeban način stvore oficiri. Kod srednjih i nižih činova u [francuskoj] vojsci ionako još vlada toliko nacionalnog osećanja da će se ti ljudi, uz nešto unapređenja, pod energičnim vodstvom vojne komande i s izvesnim izgledima na uspeh, u početku sasvim dobro pokazati, osobito ako se izvrše nekolicke primerne kazne nad buntovnicima i dezterterima. Pitomci vojnih škola, činovnici Ponts-et-chaussées¹ daće odlične artiljerijske i inženjerijske oficire, a posle nekoliko borbenih akcija počće da se razvijaju oni, kod Francuza tako česti, subalterni vojnički talenti koji umeju da vode četu ako su jednom bili pod vatrom.

Što se tiče samih vojnika, dobilo bi se

od linijskih trupa.....	400 000 ljudi
od ponovo pozvanih obveznika.....	300 000 ljudi
ostaje da se tek pozove i obuči	500 000 ljudi
ukupno	1 200 000 ljudi
odbiti bolesne	100 000 ljudi
ostaje	1 100 000 ljudi

¹ Uprave za građenje mostova i puteva

Od ovog broja može se upotrebiti za aktivnu službu:

linijske trupe	250 000 ljudi
ponovo pozvani	150 000 ljudi
regruti	400 000 ljudi
	800 000 ljudi

Šta se može s njima uraditi, pokazaće se na delu. Uvežbavanje 400 000 do 500 000 ljudi kao regruta za linijske trupe koji će se sa sadašnjim i sa ponovo pozvanim vojnicima stopiti u pukove i bataljone, nije odveć teško izvodljivo za dva meseca, ako se brzo, le lendemain de la révolution¹, pristupi delu. Sva ova pojačanja uputiće se u pešadiju i artiljeriju; za dva meseca može se obučiti pešak i artiljerac upotrebljiv bar za najprostije posluživanje topova, ali ne i konjanik. Priraštaj u konjici bio bi, dakle, veoma slab.

Ceo ovaj plan naoružanja pretpostavlja da je ministar vojni sposoban čovek koji ume da oceni političke prilike, koji poznaje strategiju, taktiku i posebno sve vrste oružja i ima dovoljno energije, hitrine i decisiveness², i kome će magarci koji će vladati zajedno s njim ostaviti određene ruke. Ali otkud »crvenoj« stranci u Francuskoj takav momak! Svi su izgledi, naprotiv, da će kao i obično, neka neznalica kog ceo svet i koji samog sebe, kao bon démocrate³, smatra, naravno, doraslim svakom položaju, pokušati da igra ulogu Carnot-a, narediti opštu mobilizaciju, sve potpuno rastrojiti, veoma brzo pokazati sve što zna, a onda sve prepustiti rutini starih potčinjenih činovnika i neprijateljske armije pustiti da stignu pred Pariz. Ali da bi se u današnje vreme odolelo jednoj evropskoj koaliciji, ne sme se biti Pache i Bouchotte, pa ni Carnot, već treba biti Napoléon ili imati strašno glupe neprijatelje i strašno mnogo sreće.

Ne sme se prevideti da je pri svim procenama ubojnih snaga Koalicije uziman minimum celokupne sile i maksimum odbitaka, tako da će, pod iole sposobnim vođstvom, raspoložive mase trupa biti veće, a vreme potrebno za koncentraciju kraće nego što je ovde navedeno. Kod Francuske, naprotiv, pretpostavke su obrnute; raspoloživo vreme uzeto je što duže, celokupna sila koja bi se mogla organizovati računata je veoma visoko, odbici nisko, dakle raspoloživa masa trupa predviđena je u što većim brojkama. Ukratko: svi ovi proračuni — apstrahujući nepredviđene događaje i grube greške saveznika — predstavljaju *najpovoljniji slučaj* za revoluciju.

Pri tom se pretpostavlja da revolucija i invazija neće odmah izazvati građanski rat u unutrašnjosti zemlje. Sada, 60 godina posle poslednjeg građanskog rata u Francuskoj, nemoguće je odrediti koliko je legitimistički fanatizam sposoban za nešto više od efemerne pobune; jasno je, međutim, da će, naporedo s nadiranjem saveznika, rasti i

¹ sutradan po izbivanju revolucije — ² odlučnosti — ³ dobar demokrata

izgledi za ustanak, kao 1793. u Lionu, Tulonu itd., za trenutno udruživanje svih političkih oborenih klasa i frakcija. Ali pretpostavimo i ovde najpovoljniji slučaj za revoluciju, to jest da je revolucionarna proleterska i seljačka garda kadra da uspešno razoruža pobunjene departmane i klase.

O povoljnim izgledima koje bi ustanci u Nemačkoj, Italiji itd. mogli pružiti revoluciji, biće reći malo niže.

V

Sada prelazimo na stvarno vođenje rata.

Ako se jedan krak šestara na mapi postavi na Pariz i opiše krug oko Pariza s poluprečnikom koji odgovara odstojanju od Pariza do Štrasburga, onda periferija tog kruga dodiruje na jugu franc[usku] granicu između Grenobla i Šamberija kod Pon-de-Bovaozena, ide njome u severnom pravcu preko Ženeve, Jure, Bazela, Štrasburga i Hagenaua, pa tokom Rajne do njenog ušća; ukoliko se na pojedinim tačkama i udaljuje od nje, to udaljenje nikad ne dostiže dužinu od dva dana marša. Kad bi Rajna bila granica Francuske, Pariz bi od mesta gde Alpi prestaju da štite tu granicu do Severnog mora bio podjednako udaljen od cele granice. Vojni sistem Francuske, s Parizom kao središtem, ispunio bi sve njegove geografske uslove. Taj jednostavni kružni luk od Šamberija do Roterdama koji sve tačke jedine otvorene granice Francuske, a uz to još i granice koja je najbliža prestonici, svodi na ravnomerno odstojanje od oko 70 nemačkih milja — 14 dana marša — od Pariza i u isti mah štiti granicu širokom rekom — to je realna vojnička osnova tvrđenja da je Rajna prirodna granica Francuske.

Ista osobena konfiguracija toka Rajne, međutim, čini ovu reku i polaznom tačkom svih koncentričnih operacija protiv Pariza, jer razne armije, da bi mogle jednovremeno da stignu pred Pariz i jednovremeno da ga ugroze s raznih strana, moraju istovremeno da krenu s podjednako udaljenih tačaka. Operacije svake kontrarevolucionarne koalicione vojske protiv Francuske moraju biti koncentrične, ma koliko da su opasne sve koncentrične operacije kod kojih se tačka koncentracije nalazi u domašaju neprijatelja ili čak sačinjava njegovu operativnu bazu: 1. jer je s Parizom osvojena i Francuska; 2. jer se nijedan deo granice koja leži u zoni operacija francuskih armija ne sme ostaviti nezaštićen, inače bi Francuzi, slanjem trupa na područje Koalicije, mogli da izazovu ustanke u pozadini njenih armija; 3. jer je masama koje svaka koalicija mora da baci protiv Francuske potrebno nekoliko pravaca za snabdevanje.

Granica koju obe vojske moraju da štite ide od Šamberija do Roterdama. Špansku granicu zasad ne uzimam u obzir. Italijanska

granica od Vara do reke Izer zaštićena je Alpima i udaljuje se sve više od Pariza, jer obrazuje tangentu gore navedenog kruga. Ona može doći u obzir samo: 1. ako su utvrđeni prevoji Savojskih Alpa, osobito Mon Seni, u rukama Francuza; 2. ako se želi izvršiti diverzija na obali, za šta moraju postojati posebni razlozi; 3. ako franc[uske] armije, pošto obezbede granicu na svim drugim tačkama, hoće ovde da pređu u ofanzivu kao Napoléon 1796. Za sve druge slučajeve ona leži predaleko po strani.

Aktivne operacije, kako za Koaliciju tako i za Francusku, ograničavaju se, dakle, na liniju od Šamberija ili reke Izer do Severnog mora i na teritoriju koja leži između te linije i Pariza. A upravo taj deo Francuske predstavlja zemljište kao stvoreno za odbranu i čiji planinski i rečni sistemi, posmatrano sa vojničkog gledišta, teško da bi mogli biti povoljniji.

Od Rone do Mozela granica je zaštićena dugačkim planinskim lancem koji je teško i samo na određenim mestima prohodan: lancem Jure, na koji se nadovezuju Vogezi, čiji nastavak opet obrazuju Hohvald i Idarvald. Obe planine pružaju se paralelno s granicom, a Vogezi su uz to zaštićeni Rajnom. Između Mozela i Meze put za Pariz štite Ardeni, a s one strane Meze Argoni. Jedino je otvorena oblast od Sambre do mora, ali ovde položaj svake armije u nastupanju postaje i opasniji sa svakim korakom njenog napredovanja — ona se izlaže opasnosti da pri iole spretnim operacijama jedne jake francuske armije bude odsečena od Belgije i bačena u more. Uz to je cela linija od Rone do Severnog mora načičkana tvrđavama, od kojih neke, na primer Štrasburg, dominiraju čitavim oblastima.

Od tačke gde se Jura spaja s Vogezi proteže se u jugozapadnom pravcu prema Overnju planinski lanac koji obrazuje vododelnicu između Severnog mora i Okeana, s jedne, i Sredozemnog mora, s druge strane. S njega teče na jug Sona, na sever teku paralelno Mozel, Meza, Marna, Sena, Jona. Između svake dve susedne reke, kao između Jone i Loare, računaju se dugački planinski lanci, koji, presecani samo malobrojn timer putevima, razdvajaju pojedine rečne doline. Ceo ovaj planinski kraj većinom je, doduše, pristupačan za sve rodove oružja, ali je veoma neplodan, pa se velika vojska ne može dugo održati u njemu.

Ako neprijateljska vojska pređe i preko ove planine i preko podjednako neplodne visoravni Šampanje koja razdvaja porečja Meze i Sene, ona ulazi u porečje Sene. I tek ovde se u punoj meri pokažu upadliiva vojnička preimućstva geografskog položaja Pariza.

Porečje Sene nizvodno do ušća Oaze obrazuju nekolike reke koje teku, u gotovo paralelnom luku, u severozapadnom pravcu — Jona, Sena, Marna, Oaza i Ena, od kojih svaka ima još i pritoke istog pravca. Sve te doline u obliku luka stiču se prilično blizu jedna drugoj, a u središtu tog stecišta leži Pariz. Glavni putevi koji od svih suvo-

zemnih granica između Sredozemnog mora i Šelde vode u Pariz prolaze kroz te rečne doline i s njima se koncentrično stižu u Parizu. Vojska koja brani Pariz može se, dakle, uvek brže koncentrisati i s jedne ugrožene tačke prebaciti na drugu nego vojska koja napada, jer od dva koncentrična kruga onaj unutrašnji ima manju periferiju. Zavidljivuće korišćenje tim preimućtvima, neumorno kretanje po periferiji unutrašnjeg kruga omogućili su Napoléonu da u svom sjajnom ratnom pohodu 1814. sa šakom vojnika dva meseca drži u šahu celu Koaliciju u porečju Sene.¹

Napisano u aprilu 1851.

Prvi put objavljeno u časopisu
„Die Neue Zeit“ od 4. decembra 1914.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 468—493.

¹ Ovde se rukopis završava.

Karl Marx

Ustav Francuske Republike, prihvaćen 4. novembra 1848^[327]

Kao uvod u Ustav data je jedna retorska preambula, u kojoj sledeća mesta zaslužuju pažnju:

1. Francuska proglašava sebe republikom. 2. Francuska Republika je *demokratska*, jedna i nedeljiva. 3. Njena načela su sloboda, jednakost, bratstvo, a njeni temelji porodica, rad, svojina i javni red. 5. Ona poštuje nezavisnost drugih nacija i ume da obezbedi poštovanje sopstvene nezavisnosti. Ona neće preduzimati napadački rat i nikad neće upotrebiti svoje borbene snage protiv slobode bilo kog naroda. (*Rim!*)^[328]

Pre juskog ustanka, Nacionalna skupština bila je izradila Nacrt ustava^[25] koji je među mnogim drugim priznanjima čovekovih prava i dužnosti sadržao i sledeće članove:

Član 6. Pravo na obrazovanje jeste pravo svih građana na sredstva za puni razvoj svojih fizičkih, moralnih i intelektualnih sposobnosti pomoću *besplatnog* školovanja na račun države.

Član 7. Pravo na rad jeste pravo svakog člana društva da živi od rada. Stoga je dužnost društva da pribavi posao svima za rad sposobnim osobama koje ga na drugi način ne mogu dobiti.

Član 9. Pravo na potporu jeste pravo siročadi, nemoćnih i starih da ih izdržava država.

Pošto su pobede u junu 1848. ulile hrabrost buržoaziji, ona je ta tri člana izbrisala iz

USTAVA

koji sada glasi ovako:^[329]

GLAVA I. [O SUVERENITETU]

[§ 1.] Suverenitet pripada svim francuskim građanima. On je neotuđiv i večan. Nijedna individua niti frakcija naroda nema prava da taj suverenitet prisvoji.*

GLAVA II. PRAVA ZAJEMČENA USTAVOM

[§ 2.] Niko ne može da bude uhapšen ili zatvoren, sem po zakonskim propisima.*

§ 3. Stan svakog pojedinca na francuskoj teritoriji je nepovrediv — i nikom nije dopušteno da u nj uđe drukčije nego na način koji zakon propisuje.*

Obratite pažnju, tu i dalje kroz ceo tekst da francuski ustav garantuje slobodu, ali uvek uz ogradu *izuzetaka koje zakon predviđa*, ili ih može **još predvideti!** — a svi izuzeci koje su sproveli car Napoléon, Restauracija i Louis-Philippe ne samo što su zadržani nego su, posle junske revolucije, neizmerno umnogostručeni. Tako, na primer, zakon od 9. avgusta 1849. o opsadnom stanju koje Nacionalna skupština, a kad ona ne zaseda — predsednik može da proglašava, i koji vojnim vlastima daje pravo da sve političke prestupnike izvedu pred ratni sud. Zakon ih, sem toga, ovlašćuje da danju ili noću upadnu u koju bilo kuću i izvrše premetačinu, da zaplene sve oružje i udalje sve osobe koje nisu nastanjene u mestu nad kojim je proglašeno opsadno stanje.

Što se tiče *stranaca*, jedino »pravo« koje oni uživaju na francuskom tlu jeste da budu uhapšeni i proterani s tog tla kad god to policijske vlasti smatraju za shodno.

Što se tiče *Francuza*, svaki francuski građanin može da bude uhapšen ako *jedan jedini činovnik* izda nalog za to!

§ 4. Niko ne sme da bude osuđen od drugih osim od svojih prirodnih sudija. Vanredni sudovi ne mogu se obrazovati ni pod kojim nazivom ili izgovorom.*

Već smo videli da pod »opsadnim stanjem« vojni sud zamenjuje sve druge sudove. Uz to je Nacionalna skupština 1848. ustanovila jedan »vanredni sud«, nazvan »*Haute Cour*«, za jedan deo političkih prestupnika; a posle juskog ustanka otpremila je na zatočenje 15 000 ustanika bez ikakvog sudskog postupka!

§ 5. Ukinuta je smrtna kazna za političke prestupe.*

Ali otpremaju se na zatočenje u krajeve zaražene groznicom, gde se pogubljenje vrši samo malo sporije i daleko mučnije.

§ 8. Građani imaju pravo da se udružuju, da se sastaju mirno i bez oružja, da podnose molbe i da iznose svoje mišljenje u štampi i inače. Uživanje ovih prava ograničeno je samo istim pravima drugih i javnom bezbednošću.*

Da ograničenje obzirima »javne bezbednosti« onemogućuje uživanje tog prava uopšte, jasno pokazuju sledeće činjenice:

1. *Sloboda štampe*. — Zakonima od 11. avgusta 1848. i 27. jula 1849. ne samo što su ponovo zahtevane kaucije za novine nego su i sva ograničenja koja je sproveo car Napoléon, i koja su i docnije doneta, obnovljena i pooštrena.

Zakon od 16. jula 1850.¹ *povišava* novčani iznos kaucije i proširuje propis na sve nedeljne listove, magazine, časopise itd.^[330] Osim toga traži da svaki članak bude potpisan imenom svog pisca i ponovo uvodi kauciju za novine. Ne zadovoljivši se ni time, nameće kauciju i feljtonu, čisto književnoj brošuri takođe; i sve to pod pretnjom ogromnih novčanih kazni! Posle stupanja na snagu ovog poslednjeg zakona, revolucionarne štampe potpuno je nestalo. Dugo se bila borila protiv proganjanja: iz nedelje u nedelju, jedan list za drugim i brošura za brošurom bivali su tuženi, globljeni, zabranjivani. Buržoazija je sedela u porotnom sudu i ugušivala radničku štampu.

Taj sistem je dostigao svoj vrhunac u zakonu od 30. jula 1850. koji je ponovo uspostavio cenzuru nad dramskim delima. Tako je sloboda mišljenja proterana iz njenog poslednjeg literarnog utočišta.

2. *Pravo udruživanja i javnih skupova.* — Dekretima od 28. jula do 2. avgusta 1848. klubovi su podvrgnuti mnoštvu policijskih propisa koji im uskraćuju gotovo svaku slobodu. Na primer, nije im dopušteno da donose rezolucije u legislativnom obliku itd. Istim zakonom, svi nepolitički kružoci i *privatna* udruženja potpuno su prepušteni nadzoru i ćudima policije.

Zakonom od 19—22. juna 1849. vlada je ovlašćena da za period od jedne godine zabrani sve klubove i skupove koji joj nisu po volji. Zakonom od 6—12. juna 1850. to ovlašćenje vladi produženo je još za godinu dana i stvarno prošireno i na one sastanke i skupove u vezi sa poslaničkim izborima koji bi mogli da se ne svide vladi! Rezultat je taj da su, zapravo, posle jula 1848. ukinuti svi klubovi i javni skupovi, s izuzetkom rojalističkih i bonapartističkih cercles.²

Zakonom od 29. novembra 1849. propisan je zatvor do tri meseca i globa do 3000 franaka za radnike koji bi se udružili radi povišenja nadnica. I, istim zakonom, ti se radnici, posle izdržane kazne, podvrgavaju policijskom *nadzoru* u trajanju od pet godina (što znači pro-sjački štap, propast i proganjanje).

Toliko o pravu udruživanja i javnih skupova.

§ 9. Nastava je slobodna. Sloboda nastave uživaće se pod uslovima zakonom određenim i pod nadzorom države.*

Tu se ponavlja stara šala. »Nastava je slobodna«, ali »pod uslovima zakonom određenim«; a to su upravo uslovi koji slobodu sasvim oduzimaju.

Zakonom od 15. marta 1850. ceo sistem vaspitanja stavljen je pod nadzor sveštenstva.

Na čelu tog vladinog odeljenja stoji Conseil superieur de l'instruction publique³ pod predsedništvom četvorice francuskih nad-

¹ U »Notes to the People«: zakon od 23. jula — ² kružoka — ³ Vrhovni savet za javnu nastavu

THE CONSTITUTIONS OF EUROPE,

COMPILED FROM ORIGINAL SOURCES; WITH THE ASSISTANCE OF LEADING CONTINENTAL DEMOCRATS.

No. 1. THE CONSTITUTION OF THE FRENCH REPUBLIC ADOPTED NOVEMBER, 4, 1848.

A rhetorical preamble introduces the Constitution, in which the following passages deserve notice:

1. France declares itself a republic. 2. The French republic is democratic, one and indivisible. 3. Its principles are Liberty, Equality, Fraternity, and its foundations are Family, Labour, Property, and Public Order. 4. It respects the independence of other nations, and will make its own respected also. It will undertake no aggressive war, and will never employ its force against the liberty of any people. [None.]

Before the Insurrection of June, the National Assembly had drawn up a constitution, which contained among many other recognitions of the rights and duties of man, the following articles.

Art. 6. The right to education is the right possessed by all citizens to the means for the full development of their physical, moral, and intellectual faculties, by a gratuitous education at the hands of the state.

Art. 7. The right of labour is the right of every member of society to live by labour. Therefore it is the duty of society to supply with work all able bodied persons who cannot otherwise obtain it.

Art. 8. The Right to support is the right of the orphan, the infirm and the aged to be maintained by the state.

After the victories of June 1848 had given courage to the middle-class, they erased these three articles from

THE CONSTITUTION,

which now stands as follows:—

"CAP. I. Sovereign power rests in the entirety of French citizens. It is inalienable and eternal. No individual, no fraction of the people has the right to its exercise."

"CAP. II. RIGHTS GUARANTEED BY THE CONSTITUTION:—No one can be arrested or imprisoned, except as prescribed by the laws.

"§ 3. The residence of every one on French territory is inviolable—and it is not allowed to seize it otherwise than in the forms prescribed by law."

Observe here and throughout that the French constitution guarantees liberty, but always with the proviso of exceptions made by law, or which may still be made! and all the exceptions made by the Emperor Napoleon, by

the restoration, and by Louis Philippe, have not only been retained, but, after the June-Revolution, immeasurably multiplied. Thus, for instance, the law of the 9th August 1849, relative to the State of Siege, which the Assembly, and during its prorogation, the President can enact, and which gives to the military authorities the right of bringing all political offenders before a court-martial. It further grants them the power to enter and search any house by day or night, to seize all arms, and to remove all persons not having a domicile in the place declared under a state of siege.

As to strangers, the only "right" they enjoy on French soil, is to be arrested and driven out of it, as often as the police authorities think proper.

As to Frenchmen, any French citizen can be arrested, if a single functionary issues his mandate to that effect!

"§ 4. No one can be judged by others than his natural judges. Exceptional tribunals can be formed under no denomination or pretext."

We have already seen that, under "the state of siege," a military tribunal supersedes all others. Besides this, the Assembly established an "exceptional tribunal," called the "High Court," in 1848 for a portion of the political offenders; and, after the insurrection in June, transported 15,000 insurgents without any trial at all!

"§ 5. Capital punishment for political offences is annulled."

But they transport to fever-stricken settlements, where they are executed, only a little more slowly, and far more painfully.

"§ 8. Citizens have a right to associate, to meet peacefully and unarmed, to petition, and express their opinions through the press and elsewhere. The enjoyment of these rights has no other limit, than the equal rights of others, and the public safety."

That the limitation made by the "public safety," takes away the enjoyment of the right altogether, is clearly shewn by the following facts:—

1. *The liberty of the Press.*—By the laws of August 11, 1848, and of July 27, 1849, not only securities for newspapers were redemanded, but all the restrictions made by the Emperor Napoleon, and since, were renewed and made more stringent.

The law of July 23, 1850, raises the security-

biskupa. Taj vrhovni savet sve učitelje po unutrašnjosti podvrgava volji recteurs, ili župnika, mada njih biraju opštinska veća ili parohijska veća. Nastavnici su stavljeni u položaj sličan vojničkoj subordinaciji i disciplini, pod vlast župnika, predsednika opština i paroha, i sloboda nastave sastoji se prema već navedenom zakonu u ovome: niko nema pravo poučavanja bez dozvole građanskih i crkvenih vlasti.

«§ 11. Prava svojine su nepovrediva.»

«§ 14. Državni dug je zajemčen.»

«§ 15. Porezi se naplaćuju jedino u javnu korist. Svaki građanin daje doprinos prema svojoj imovini i mogućnosti.»

GLAVA III. O DRŽAVNOJ VLASTI

Ovo poglavlje tvrdi:

«1. Sva državna vlast potiče od naroda i ne može se učiniti naslednom.»

«2. Podela vlasti je primarni uslov slobodne vlade.»

Ovo je stara ustavna besmislica. Uslov »slobodne vlade« nije *podela*, nego jedinstvo vlasti. Mehanizam vladanja nikad ne može da bude dovoljno jednostavan. Oduvek je majstorija lupeža bila u tome da ga učini komplikovanim i tajanstvenim.

GLAVA IV. O ZAKONODAVNOJ VLASTI

Zakonodavna vlast prenosi se na jednu jedinu skupštinu od 750 predstavnika, uračunavši u taj broj i predstavnike Alžira i kolonija. Svaka skupština koja bi bila sazvana radi revizije Ustava mora da se sastoji od 900 osoba. Izborni sistem zasniiva se na broju stanovništva. Slede četiri paragrafa koja valja navesti u celosti:

«§ 24. Pravo glasa je neposredno i opšte, glasanje je tajno.»

«§ 25. Svi Francuzi koji su navršili 21 godinu i u posedu su svojih političkih i građanskih prava jesu birači bez obzira na bilo kakav birački cenzus.»

«§ 26. Svi birači koji su navršili 25 godina mogu biti birani za predstavnike, bez ograničenja u pogledu mesta stanovanja.»

«§ 27. Izborni zakon će odrediti razloge iz kojih se francuski građanin može lišiti prava da bira i da bude biran.»

Gornji članovi su sročeni tačno u istom duhu kao i sav ostali deo ustava. »Svi Francuzi koji uživaju svoja politička prava jesu birači« — ali »izborni zakon« odlučuje koji Francuzi *ne* treba da uživaju svoja politička prava!

Izborni zakon od 15. marta 1849. u tu kategoriju ubraja sve zločince, ali ne i političke prestupnike. Izborni zakon od 31. maja 1850. ne samo što je dodao političke prestupnike, sve osobe koje su bile osuđene zbog »prestupa protiv starih utvrđenih mišljenja«, i zbog prekršaja zakonâ o štampi, nego je u stvari ustanovio ograničenja

u pogledu mesta stanovanja zbog kojih **dve trećine** Francuza ne mogu da glasaju!

To je ono što »pravo glasa, neposredno i opšte« znači u Francuskoj.

»§ 28. Nijedan plaćeni javni službenik ne može u isto vreme da bude narodni predstavnik. Nijedan predstavnik ne može da postane nosilac neke plaćene funkcije koja zavisi od Ustava dokle god zaseda Zakonodavna skupština.«

Te dve odredbe ograničene su docnijim odlukama i u stvari gotovo poništene.

»§ 30. Izbori se vrše po departmanima, u središtu okruga, i pomoću glasačkih listića.«

»§ 31. Nacionalna skupština bira se na tri godine, a po isteku tog roka moraju se održati novi izbori.«

»§ 32. Zasedanje Skupštine je permanentno, ali je ona ovlašćena da ga odgađa, i onda mora da imenuje kao svoje zastupnike komisiju koja se sastoji od 25 poslanika i od članova skupštinskog biroa. Ta komisija je ovlašćena da u slučaju potrebe sazove Skupštinu.«

§§ 33—38. Predstavници se mogu ponovo birati. Oni nisu vezani nikakvim određenim uputstvima, nepovredivi su i ne mogu biti proganjani ili osuđivani za mišljenja koja izraze u Skupštini, i dobijaju platu koju *ne smeju* da odbiju.

Što se tiče »nepovredivosti predstavnika« i njegove »slobode izražavanja mišljenja«, većina je posle 13. juna izglasala nov *règlement* koji ovlašćuje predsednika Nacionalne skupštine da proglasi *cenzur* protiv nekog predstavnika, da ga kazni novčanom kaznom, da ga liši plate, i privremeno *isključi* — na taj način potpuno ukidajući »slobodu mišljenja«. Godine 1850. Skupština je izglasala zakon po kojem predstavnici mogu biti uhapšeni zbog duga čak i dok skupštinski dom zaseda, a ako ne plate u datom roku, gube svoje predstavnike mandate.

Prema tome, u Francuskoj ne postoji ni sloboda raspravljanja ni nepovredivost predstavnika — već jedino nepovredivost poverioca.

§§ 39—42. Skupštinske sednice su javne. Pa ipak, Skupština se na zahtev potrebnog broja predstavnika može pretvoriti u tajni odbor. Da neki zakon postane pravosnažan, mora biti izglasan s jednim glasom preko polovine svih predstavnika. Izuzimajući hitne slučajeve, nijedan nacrt zakona ne može proći ako nije čitan triput, s razmakom od pet dana između svakog čitanja.

Ovaj propis, pozajmljen iz engleskog »ustava«, ne poštuje se u Francuskoj ni u jednoj važnoj prilici — upravo u onim prilikama kada bi bio najpotrebniji. Na primer, izborni zakon od 31. maja prošao je posle jednog čitanja.

GLAVA V. O IZVRŠNOJ VLASTI

§§ 43—44. Izvršna vlast prenosi se na predsednika. Predsednik mora da bude rođeni Francuz, da ima najmanje 30 godina i da nikad nije gubio građansko pravo Francuza.

Prvi predsednik Francuske Republike L.-N. Bonaparta ne samo što je bio izgubio kvalifikacije francuskog građanina, ne samo što je bio engleski special constable nego i naturalizovan Švajcarac.

§§ 45—70. Predsednik Republike bira se na četiri godine i može se ponovo birati tek četiri godine po isteku njegovog predsednikovanja. Isto ograničenje primenjuje se i na njegove rođake do šestog stepena zaključno. Biranje treba da se obavi druge nedelje u maju. Ukoliko je predsednik bio izabran u drugo koje vreme, njegov mandat ističe druge nedelje maja u četvrtoj godini posle izbora. Bira se tajnim glasanjem i *apsolutnom* većinom. Ako nijedan kandidat ne dobije više od polovine datih glasova, ali najmanje dva miliona, Nacionalna skupština odabira za predsednika jednog od petorice kandidata koji su dobili najveći broj glasova.

Predsednik mora da se zakune na vernost Ustavu, može da podnosi predloge Skupštini preko svojih ministara, može da raspolaze vojskom ne komandujući njome lično, ne sme da ustupi ni delić francuske teritorije, ni da raspusti Skupštinu ili odloži njeno zasjedanje, niti da suspenduje Ustav. On zaključuje i ratifikuje sve ugovore, koji međutim postaju obavezni tek pošto ih odobri skupština. On ne sme da preduzima ratove bez pristanka Skupštine; može da vrši prerogativu pomilovanja, ali ne sme da daje amnestiju. Oni koji su osuđeni od *Haute Cour*-a¹ mogu biti pomilovani jedino odlukom Nacionalne skupštine. Predsednik može da odgodi proglašenje nekog zakona i zatraži od Skupštine da ga ponovo pretrese. Ali odluka posle takvog pretresa postaje onda konačna. Predsednik imenuje ambasadore i ministre i može da suspenduje, u trajanju od tri meseca, predsednike opština, oblasna veća, Nacionalnu gardu itd. izabrane od građana. Svi njegovi dekreti moraju biti premapotpisani od ministara, s izuzetkom odluka o otpuštanju samih ministara. Predsednik, ministri i javni službenici strogo odgovaraju u svom delokrugu za svaki akt vlade. Svaki akt kojim bi predsednik uticao na uredno vršenje skupštinskih funkcija, ili ga usporio ili sprečio, jeste akt veleizdaje. Takvim aktom predsednik se smesta lišava svoje funkcije — i tad postaje dužnost svakog građanina da se ne povinuje njegovim nalogima, i njegova nadležnost odmah prelazi na Skupštinu, sudije *Haute Cour de Justice* moraju se sastati ne časeći ni časa i sazvati porotnike na određeno mesto, da sude predsedniku i njegovim saučesnicima.

¹ Vrhovnog suda

Predsedniku se daje na upotrebu zvanična rezidencija i on ima godišnju platu od 600 000 franaka ili 24 000 funti. (On sada dobija 2 160 000 franaka ili 86 400 funti.) Ministri imaju sedište ex officio u Nacionalnoj skupštini i mogu govoriti kad god zažele. Nacionalna skupština bira potpredsednika Republike između trojice kandidata koje predsednik imenuje u roku od jednog meseca računajući od svog sopstvenog izbora. Potpredsednik polaže istu zakletvu kao i predsednik, ne sme da bude rođak predsednikov, zamenjuje predsednika kad je ovaj sprečen i vrši dužnost predsednika Državnog saveta. Ako se predsednička fotelja uprazni usled smrti, ili iz bilo kojeg drugog razloga, novi izbor mora se obaviti u roku od jednog meseca.

GLAVA VI. O DRŽAVNOM SAVETU

§§ 71—75. Državni savet je isključivo savetodavno telo koje razmatra predloge što ih podnosi vlada — i one koje dostavlja Skupština.

GLAVA VII. O UNUTARNJOJ UPRAVI

Ovo poglavlje raspravlja o sveštenstvu¹, višem sudstvu, opštinskim i oblasnim većima. Jedini značajan član, onaj koji se iskorišćuje u najpunijoj mogućnoj meri, jeste sledeći:

§ 80. Generalna veća, kantonalna i opštinska veća mogu biti raspuštena odlukom predsednika uz saglasnost Državnog saveta.

GLAVA VIII. O SUDSKOJ VLASTI

U osnovi, ovo poglavlje prosto ponavlja naredbe cara Napoléona. Sledeći dodaci, međutim, zaslužuju pažnju:

§ 81. Pravosuđe se vrši besplatno, u ime francuskog naroda.

Ovo je do te mere netačno da čoveku ni glavu ne odrube džabe!

§§ 91—110 raspravljaju o *Haute Cour de Justice*, koji je jedini ovlašćen da sudi predsedniku i pred koji mogu da budu izvedeni ministri i svi politički prestupnici za koje Nacionalna skupština smatra podesnim da ih stavi pod taj sud.

Ovaj »Visoki sud« sastoji se od petorice sudija, koje Kasacioni sud (najviši tribunal Francuske) bira između svojih članova, i trideset šestorice porotnika, koje uzima iz generalnih veća departmana, potpuno aristokratskih tela. Jedine osobe kojima je dosad sudio ovaj sud jesu optuženici od 15. maja 1848 — (tu se u presudi ističu imena Barbès, Blanqui i drugi!) i poslanici kompromitovani 13. juna 1849.

Zakonom od 7. avgusta 1848. izbrisani su iz spiska porotnika svi koji ne umeju da čitaju i pišu, pa su tako diskvalifikovane dve trećine odraslog stanovništva!

¹ Očigledno štamparska greška: clergy (sveštenstvo) umesto clerks (činovnici)

GLAVA IX. O ORUŽANOJ SILI

Stari vojni zakon ostavljen je u potpunosti na snazi. Za krivice vojnika nisu nadležni građanski sudovi. Sledeći paragraf ilustruje duh ovog ustava.

§ 102. Svaki Francuz je obavezan da služi vojsku i da služi u Nacionalnoj gardi, s izuzetkom slučajeva predviđenih zakonom.*

Svaki čovek koji ima novca može da se oslobodi od vojne obaveze.

Radne klase potpuno se isključuju iz redova Nacionalne garde zakonom o kojem se sad raspravlja i koji je već prošao u drugom čitanju! Povrh toga predsednik ima pravo da na godinu dana suspenduje Nacionalnu gardu svake opštine — i, zaista, u polovini Francuske Nacionalna garda već je raspuštena!

GLAVA X. POSEBNE ODREDBE

§ 110. Nacionalna skupština poverava Ustav budnosti i rodoljublju celog naroda*

— i poverava »budne« i »rodoljubive« milosrđu *Haute Cour!* — 13. JUN.

GLAVA XI. O REVIZIJI USTAVA

§ 111. Ukoliko Nacionalna skupština, na završetku svog zasedanja, izrazi želju da se Ustav potpuno ili delimično izmeni, revizija će se izvršiti na sledeći način: Želja koju je izrazila Skupština može da postane zakon tek posle tri uzastopna pretresa, koji se moraju održati sa razmakom od po mesec dana, i samo sa tročetvrtinskom većinom glasova, kojih mora da bude najmanje 500 na broju. Skupština koja se saziva radi revizije bira se samo na tri meseca i ne treba, osim u veoma hitnim slučajevima, da raspravlja o bilo kojem drugom pitanju.

Takav je »Ustav Francuske Republike« i takav je način na koji je on primenjen. Čitalac će odmah uočiti da je to od početka do kraja gomila lepih reči koje prikrivaju krajnje varaličke namere. Već sam njegov doslovni tekst *onemogućuje* njegovu povredu, jer svaka odredba Ustava sadrži svoju sopstvenu antitezu — potpuno potire samu sebe. Na primer: »Pravo glasa je neposredno i opšte«, — »s izuzetkom onih slučajeva koje će zakon odrediti.«

Stoga se ne može reći da zakon od 31. maja 1850 (lišavajući dve trećine naroda izbornog prava) uopšte povređuje Ustav.

Ustav neprestano ponavlja formulu da će regulisanje i ograničenje pravâ i slobodâ naroda (na primer prava udruživanja, izbornog prava, slobode štampe, nastave itd.) biti određeno naknadnim **organ-**

skim zakonom — a ti »organski zakoni« određuju obećanu slobodu uništavajući je. Taj trik da se zajemči puna sloboda, utvrde najlepša načela i ostavi da o njihovoj primeni, o *detaljima*, odlučuju »naknadni zakoni«, pozajmila je austrijska i pruska buržoazija od svog francuskog prototipa, jer isto je bilo učinjeno u francuskom ustavu iz 1830. i u prethodnim ustavima.

Narode! Odluči se kako u pogledu detalja tako i u pogledu principa, pre nego što dođeš na vlast. Upravo oko ove tačke vodila se stoga borba u engleskom parlamentu!^[331]

Jedine određene i konačne klauzule u celom Ustavu jesu one koje se odnose na izbor predsednika (§ 45) i na reviziju Ustava (§ 111). To su jedine odredbe koje se **moгу** povrediti, jer su jedine koje ne nose u sebi svoju sopstvenu protivrečnost.

Njih je Ustavotvorna skupština 1848. upravila direktno protiv Bonaparte, čije su intrige radi osvajanja predsedničkog zvanja uzbu-nile poslanike.

Većite protivrečnosti u ovom podvaljivačkom ustavu pokazuju dovoljno jasno kako buržoazija može da bude demokratska na rečima, ali neće biti takva na delima — ona će priznati istinu nekog načela, ali ga nikad neće praktično primeniti — i pravi »ustav« Francuske ne nalazi se u povelji koju smo naveli, nego u **organskim zakonima** donesenim na osnovu nje, a koje smo ukratko izložili čitaocu. Načela su bila tu — *detalji* su ostavljeni budućnosti, i u tim detaljima ponovo je ozakonjena jedna besramna tiranija!

Prekomernost despotizma dostignuta u Francuskoj postaje očigledna iz sledećih odredaba o radnicima:

Svaki radnik dobija od policije knjižicu, čija prva stranica sadrži njegovo ime, godine starosti, mesto rođenja, zanat ili poziv, i lični opis. On je dužan da u knjižicu unese ime gazde za koga radi, i razloge zašto ga napušta. Ali to nije sve: knjižica se predaje u ruke gazde i on je deponuje kod policijskog ureda snabdevši je karakteristikom dotičnog čoveka. Kada radnik napušta svoje radno mesto, on mora da ode u policijski ured i uzme tu knjižicu; i ne sme da se zaposli na drugom mestu bez podnošenja knjižice. Tako radnikov hleb potpuno zavisi od policije. Ali ni to nije sve: knjižica služi i kao pasoš. Ako je radnik nepoćudan, policija upiše »*bon pour retourner chez lui*«¹ i radnik je prinuđen da se vrati u svoju opštinu! Otkriću ove stravične činjenice nije potreban komentar! Neka čitalac sâm zamisli njeno puno dejstvo i sagleda stvarne posledice. Ni kmetstvo u feudalno doba, ni pariје u Indiji ne mogu se porediti s tim. Zar je onda čudo što francuski narod priželjkuje čas ustanka. Zar je čudo ako njegovo negodovanje dobije vid bure. On je bio milostiv 1830, on je bio mi-

¹ važi za povratak u zavičaj

lostiv 1848; ali otad je njegova sloboda rasparčana, njegova krv potocima prolivena, svaki zatvor u Francuskoj krcat je doživotno osuđenima — 15 000 je otpremljeno na zatočenje jednim mahom, i sad ga pritiskuje užasni despotizam koji smo opisali. Zar je čudo što buržoazija strahuje od naroda i što napreže i poslednju snagu kako bi odgodila čas odmazde. Ali ona je i sama podeljena. Ona ima isuviše oprečnih težnji i u njenim kartama na prvom mestu stoji:

NAPOLÉONOVA IGRA

Pitanje je sad da li predsednički mandat treba produžiti i ustav revidirati. Napoléon ne može da bude ponovo izabran bez otvorenog kršenja Ustava, jer, prvo, ne može da bude ponovo biran nego što prođe četiri godine od isteka njegovih funkcija; i, drugo, revizija Ustava može se izvršiti samo dvotrećinskom većinom. Takve većine za ovo pitanje nema, stoga ustavni vid ponovnog izbora nije mogućan.

Za Bonapartu, prema tome, postoji samo jedna alternativa: da prkosi Ustavu, da se lati oružja i izvojuje svoju stvar, ili da po zakonu preda svoje funkcije u propisano vreme. U ovom drugom slučaju Cavaignac će postati predsednik i **republika buržoazije** biće potpuno ostvarena. U prvom slučaju su posledice zamršenije.

Napoléonova igra, stoga, usmerena je sada na podsticanje nezadovoljstva u narodu. Buržoazija je Napoléonov neprijatelj — narod to zna, i tako postoji jedna spona simpatije među njima. On, međutim, deli s buržoazijom ljagu tlačitelja; ako uspe da je sa sebe sasvim prebaci na nju, jedna velika prepreka biće uklonjena.

To on nastoji da postigne — kako dokazuje njegov nedavni govor u Dižonu, gde je rekao:

«Svaki loš zakon izglasala je Skupština, svaki dobar zakon koji sam ja predložio to telo je odbilo ili osakatilo. Ono je osujetilo sve moje napore da poboljšam vaše prilike i poboljšanjima suprotstavljalo prepreke tamo gde nisu postojale.»

Tako se on trudi da sa sopstvene glave skrene grom na Skupštinu. U međuvremenu, vojska je više uz njega nego uz pomenuto telo — i beda u narodu tolika je da bi u očima većine gotovo svaka promena značila boljitak, dok obavešteni sačinjavaju tek manjinu.

Stoga, pod pretpostavkom da bi se buržoazija, videći Napoléonovu odlučnost, rešila na borbu pod Cavaignacom, narod bi se svakako borio protiv nje — i Bonaparta bi se borio zajedno sa narodom. Udruženi, pokazali bi se suviše jaki za Skupštinu. Ali onda bi nastupio kritičan trenutak: videći da je narod na pragu pobeđe, Skupština bi od dva zla odabrala manje. Demokratskoj i socijalnoj republici pretpostavila bi carstvo ili Napoléonovu diktaturu, i stoga bi se nagodila s predsednikom. A on, plašeći se demokratske vlasti koliko i

Skupština, prihvatio bi njenu pomoć. Vojska, ili bar jedan njen deo, pod utiskom uzbuđenja, opasnosti i »slave« te borbe, još predanije bi se vezala za Napoléona; i borba bi onda uzela nov vid, vid borbe vojske i buržoazije protiv naroda. Ishod zavisi od hrabrosti, mudrosti i jedinstva naroda. Napoléonova igra jeste u tome da prvo iskoristi narod protiv buržoazije, zatim da buržoaziju iskoristi protiv naroda i da vojsku upotrebi i protiv naroda i protiv buržoazije podjednako.

Budućnost je bremenita krupnim događajima, a sadašnjica Francuske jedna je od najzanimljivijih studija koje istorija pruža.

Naslov originala:

The Constitutions of Europe, Compiled from original sources; with the assistance of leading Continental democrats No. 1. The constitution of the French Republic, adopted november, 4, 1848.

Prvi put objavljeno u listu

»Notes to the Peoples,
br. 7 od 14. juna 1851.

Ovde se objavljuje prema fotokopiji lista.

Prevod s engleskog

P R I L O Z I

Spisak priloga

- A. Engelsov uvod za *Klasne borbe u Francuskoj 1848–1850.*
od K. Marxa (izdanje 1895)
- B. Engelsova prethodna napomena uz *Nemački seljački rat*
- C. Zapisi i dokumenti (od septembra 1849. do februara 1851)

A. Friedrich Engels

Uvod za »Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850«
od Karla Marxa (izdanje iz 1895)

UVOD

[za »Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850«
od Karla Marxa (izdanje iz 1895)^[332]]

Ovaj rad, koji se ponovo izdaje, bio je Marxov prvi pokušaj da na osnovu svog materijalističkog shvatanja objasni jedan period istorije, polazeći od datog ekonomskog položaja. U *Komunističkom manifestu* ta teorija je bila primenjena u opštim linijama na čitavu noviju istoriju; u člancima u časopisu »Neue Rheinische Zeitung« Marx i ja smo je stalno koristili za objašnjavanje savremenih političkih događaja. Ovde se pak radilo o tome da se na jednom višegodišnjem, za celu Evropu kako kritičnom tako i tipičnom periodu razvitka dokaže unutrašnja uzročna veza i, prema tome, da se, po piščevoj koncepciji, politički događaji svedu u poslednjoj instanciji na delovanje ekonomskih uzroka.

Pri prosuđivanju događaja i nizova događaja iz savremene istorije nikad se neće moći da dođe do *poslednjih* ekonomskih uzroka. Još i dan-danas, kad odgovarajuća stručna štampa pruža tako bogat materijal, čak ni u Engleskoj neće biti moguće iz dana u dan tako pratiti kretanje industrije i trgovine na svetskom tržištu i promene koje se vrše u metodima proizvodnje da bi se za koji bilo moment mogao izvući opšti zaključak iz tih višestruko isprepletanih i stalno promenljivih činilaca, od kojih, osim toga, najvažniji mahom dugo deluju skriveno pre nego što iznenada i nasilno izbiju na površinu. Jasna slika ekonomske istorije nekog perioda nikad se ne može dobiti u isto vreme sa samim događajima, ona se može dobiti tek naknadno, pošto je građa prikupljena i proverena. Statistika je tu neophodno pomoćno sredstvo, a ona uvek kaska za događajima. Zato kad razmatramo tekuće događaje, moramo suviše često da taj faktor, i to najpresudniji, uzimamo kao konstantan, a ekonomski položaj kakav se zatekao u početku — kao dat za ceo period i nepromenljiv, ili moramo uzimati u obzir samo takve promene tog položaja koje proističu iz potpuno očiglednih događaja, pa su, prema tome, takođe potpuno očigledne. Stoga se materijalistički metod mora ovde suviše često ograničavati na to da političke sukobe svodi na borbu interesa zate-

čenih društvenih klasa i delova klasa koje je stvorio ekonomski razvitak, a da pojedine političke stranke pokaže kao više ili manje adekvatan politički izraz tih istih klasa i delova klasa.

Samo se po sebi razume da to neizbežno zanemarivanje istovremenih promena u ekonomskom položaju, toj pravoj osnovici svih procesa koji se ispituju, mora biti izvor pogrešaka. Ali svi uslovi za davanje jednog opšteg prikaza savremene istorije neizbežno sadrže u sebi izvore pogrešaka, što, međutim, nikog ne sprečava da piše istoriju savremenih događaja.

Kad se Marx latio tog posla, pomenuti izvor pogrešaka bio je u još većoj meri neizbežan. Pratiti za vreme revolucije 1848—1849. ekonomske promene koje su se zbivale u to isto vreme, ili čak imati o njima pregled, bilo je prosto nemoguće. Tako isto za vreme prvih meseci izgnanstva u Londonu, u jesen i zimu 1849—1850. A baš u to vreme je Marx počeo svoj rad. Ali i pored tih nepovoljnih okolnosti, on je, zahvaljujući svom tačnom poznavanju kako ekonomskog položaja Francuske pre februarske revolucije tako i političke istorije te zemlje posle februarske revolucije, mogao dati prikaz događaja koji otkriva njihovu unutrašnju vezu na način koji je i posle ostao nenadmašan, prikaz koji je sjajno izdržao dvostruku probu koju je izvršio kasnije sam Marx.

Do prve probe došlo je na taj način što je Marx od proleća 1850. ponovo dobio vremena za ekonomska izučavanja i počeo pre svega s ekonomskom istorijom poslednjih deset godina. Time mu je iz samih činjenica postalo potpuno jasno ono što je dotle zaključivao, na osnovu nepotpunog materijala, upola aprioristički: da je zapravo svetska trgovinska kriza od 1847. bila mati februarske i martovske revolucije, i da je industrijski prosperitet, koji je malo-pomalo opet nastupio od sredine 1848, a 1849. i 1850. došao do punog procvata, bio pokretačka snaga evropske reakcije koja je ponovo bila ojačala. To je bilo od odlučujućeg značaja. Dok iz tri prva članka (koji su izašli u januarskoj, februarskoj i martovskoj svesci časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, Hamburg, 1850¹) još izbija očekivanje skorog novog leta revolucionarne energije, istorijski pregled koji smo napisali Marx i ja u poslednjem, u jesen 1850. izišlom dvobroju (maj—oktobar) kida jednom zauvek s tim iluzijama. »Nova revolucija moguća je samo kao posledica nove krize. Ali ona je i isto tako neminovna kao i ova.«² Ali je to bila i jedina bitna izmena koju smo morali izvršiti. Što se tiče datih tumačenja događaja u ranijim člancima, što se tiče uzročnih veza utvrđenih u njima, apsolutno nije imalo šta da se menja, što dokazuje nastavak izlaganja od 10. marta do u jesen 1850, koji je dat u istom pregledu. Zato sam taj nastavak uneo kao četvrti članak u sadašnje izdanje.³

¹ Vidi u ovom tomu, str. 9—79. — ² Vidi u ovom tomu, str. 372. — ³ Vidi u ovom tomu, str. 80—90.

Druga proba bila je još teža. Odmah posle državnog udara Louis-a Bonaparte od 2. decembra 1851. obradio je Marx iznova istoriju Francuske od februara 1848. do ovog događaja, koji je za neko vreme završio revolucionarni period (*Osammaesti brimer Louis-a Bonaparte*. III Auflage, Hamburg, Meißner, 1855). U toj brošuri se, iako kraće, ponovo obrađuje period koji je prikazan u ovom spisu. Uporedite taj drugi prikaz, pisan u svetlosti odlučujućeg događaja koji se desio više od godinu dana docnije, s ovim, pa ćete videti da je pisac imao veoma malo šta da izmeni.

Ono što ovom spisu daje sasvim naročit značaj jeste okolnost što on prvi put izriče formulu u kojoj radničke partije svih zemalja sveta jednoglasno ukratko rezimiraju svoj zahtev ekonomskog preobražaja: prisvajanje sredstava za proizvodnju od strane društva. U drugoj glavi, povodom »prava na rad«, koje se tamo označuje kao »prva nezgrapna formula u kojoj se rezimiraju revolucionarni zahtevi proletarijata«, kaže se: »... ali iza prava na rad stoji vlast nad kapitalom, iza vlasti nad kapitalom — *prisvajanje sredstava za proizvodnju*, njihovo potčinjavanje udruženoj radničkoj klasi, dakle ukiđanje najamnog rada, kapitala i njihovog međusobnog odnosa¹. Tu je, dakle, prvi put formulisan stav po kome se moderni radnički socijalizam oštro razlikuje kako od svih raznih nijansa feudalističkog, buržoaskog, sitnoburžoaskog itd. socijalizma, tako i od konfuzne zajednice dobara utopijskog i samoniklog radničkog komunizma. Kad je Marx kasnije proširio tu formulu i na prisvajanje sredstava za razmenu, to proširenje, koje se, uostalom, posle *Komunističkog manifesta* razumevalo samo po sebi, predstavljalo je samo zaključak iz osnovne postavke. Neki mudraci u Engleskoj dodali su tome nedavno da se i »sredstva raspodele« moraju predati društvu. Toj gospodi će biti teško da kažu koja su to ekonomska sredstva raspodele koja se razlikuju od sredstava za proizvodnju i sredstava za razmenu, sem ako ne misle na *politička* sredstva raspodele: poreze, sirotinjsku pomoć, uključujući i zaksenvaldsku^[333] i druge dotacije? Ali, prvo, ta sredstva raspodele već sad su u posedu zajednice, države ili opštine, a drugo, baš njih i hoćemo da ukinemo.

*

Kad je buknuła februarska revolucija, svi smo se mi, sa svojim predstavama o uslovima i toku revolucionarnog pokreta, nalazili pod uticajem dotadašnjeg istorijskog iskustva, naročito iskustva Francuske. Baš ovo drugo je igralo glavnu ulogu u čitavoj evropskoj istoriji od 1789, i ono je i sada dalo signal za opšti prevrat. Zato je bilo potpuno prirodno i neizbežno što su naše predstave o prirodi i toku »socijalne« revolucije, revolucije proletarijata, proklamovane februara

¹ Vidi u ovom tomu, str. 36—37.

1848. u Parizu, bile jako obojene sećanjima na uzore iz 1789—1830. Kad je potom pariski ustanak naišao na odjek u pobedonosnim ustancima Beča, Milana, Berlina, kad je cela Evropa sve do ruske granice bila zahvaćena pokretom; kad se zatim u junu bila u Parizu prva velika bitka za vlast između proletarijata i buržoazije; kad je buržoaziju svih zemalja čak i njena pobjeda toliko potresla da se ona ponovo bacila u naručje tek oborene monarhističko-feudalne reakcije — onda nije pod tadašnjim uslovima moglo za nas biti nikakve sumnje da je otpočela velika odlučujuća borba, da se ona mora rešiti u toku jednog jedinog, dugog revolucionarnog perioda punog promena, a da se može svršiti samo definitivnom pobjedom proletarijata.

Posle poraza od 1849. mi nikako nismo delili iluzije vulgarne demokratije, koja se grupisala oko budućih privremenih vlada in partibus.^[72] Ona je računala na blisku i definitivnu pobjedu »naroda« nad »tiranima«; a mi — na dugu borbu, posle uklanjanja »tirana«, među suprotnim elementima koji se kriju u tom samom narodu. Vulgarna demokratija očekivala je iz dana u dan ponovnu eksploziju; mi smo još u jesen 1850. izjavili da je, u najmanju ruku, završena *prva* etapa revolucionarnog perioda i da se ne može ništa očekivati pre izbijanja nove svetske ekonomske krize. Zato smo bili žigosani kao izdajnici revolucije, i to od onih istih ljudi koji su kasnije gotovo svi bez izuzetka sklopili mir s Bismarckom, ukoliko je Bismarck smatrao da se vredi njima baviti.

Ali istorija je pokazala da ni mi nismo bili u pravu, da je gledište koje smo tada zastupali bilo iluzija. Istorija je otišla još dalje: ona je razorila ne samo našu tadašnju zabludu, nego je totalno izmenila i uslove pod kojima se proletarijat mora boriti. Način borbe iz 1848. je danas u svakom pogledu zastareo, i ta tačka zaslužuje da je ovom prilikom pobliže ispitamo.

Sve dosadašnje revolucije svodile su se na potiskivanje vladavine jedne određene klase vladavinom druge; ali sve dosadašnje vladajuće klase bile su samo sićušne manjine u poređenju s podvlašćenom narodnom masom. Na taj način, jedna vladajuća manjina bila je obarana, druga manjina dokopavala se mesto nje državnog kormila i prekrajala državne institucije prema svojim interesima. Bila je to svaki put ona grupa manjine koja je na datom nivou ekonomskog razvitka bila sposobna i pozvana da vlada, i baš zato, i samo zato se dešavalo da je podvlašćena većina ili učestvovala u prevratu na strani te grupe, ili se mirila s prevratom. Ali ako ne gledamo na konkretnu sadržinu svakog pojedinog slučaja, zajednički oblik svih tih revolucija bio je taj da su sve one bile revolucije manjine. Čak kad je većina i učestvovala u njima, ona je radila — svesno ili nesvesno — samo u korist manjine; ali baš zbog toga, ili čak prosto zbog pasivnog, bezotpornog držanja većine, izgledalo je da je manjina predstavnik celog naroda.

Posle prvog velikog uspeha, pobjedonosna manjina se redovno cepala; jedna polovina bila je zadovoljna postignutim, druga je htela

da ide još dalje i postavljala nove zahteve, koji su bar delimice bili i u stvarnom ili prividnom interesu širokih narodnih masa. Ovi radikalniji zahtevi su u pojedinim slučajevima i ostvarivani, ali često samo za vrlo kratko vreme: umerenija stranka opet bi nadvladala, ono što je najzad bilo postignuto propadalo je potpuno ili delimično; pobeđeni su tada vikali o izdajstvu ili su poraz pripisivali slučaju. Ali u stvarnosti većinom je bivalo ovako: tekovine prve pobede bile su obezbeđene tek drugom pobedom radikalnije stranke; čim je to bilo postignuto, a time i ono što je u datom momentu bilo nužno, radikalni i njihovi uspesi nestajali su s pozornice.

Sve revolucije novijeg vremena, počev od velike engleske revolucije 17. veka, pokazivale su te crte, koje su izgledale nerazdvojne od svake revolucionarne borbe. Izgledalo je da su one primenjive i u borbi proletarijata za njegovo oslobođenje, utoliko pre što su se baš 1848. mogli na prste izbrojati ljudi koji su bar donekle shvatali u kom pravcu treba tražiti to oslobođenje. Čak i u Parizu je samim proleterskim masama i posle pobede bilo apsolutno nejasno kojim putem treba da udare. A ipak je pokret bio tu, instinktivan, spontan, nezadrživ. Zar upravo to nije bila situacija u kojoj je revolucija morala uspeti, vođena, doduše, od strane manjine, ali ovog puta ne u interesu manjine, nego u istinskom interesu većine? Ako su se u svim dužim revolucionarnim periodima široke narodne mase tako lako pridobijale već samim primamljivim obećanjima manjina koje su gurale napred, zar su one mogle biti manje pristupačne za ideje koje su bile najverniji odraz njihovog ekonomskog položaja, koje nisu bile ništa drugo nego jasan, racionalan izraz njihovih potreba, koje one same još nisu bile shvatile, već su ih samo neodređeno osećale? Istina, to revolucionarno raspoloženje masa gotovo je uvek, mahom vrlo brzo, smenjivao zamor ili čak zaokret na suprotnu stranu, čim bi nestalo iluzije i nastupilo razočaranje. Ali ovde se nije radilo o praznim obećanjima, nego o sprovođenju istinskih interesa velike većine, interesa koji, doduše, toj velikoj većini tada nisu bili nikako jasni, ali koji su joj uskoro morali postati dovoljno jasni, u toku praktičnog sprovođenja, na osnovu ubedljive očiglednosti. I kad je sada, kao što je Marx pokazao u trećem članku, u proleće 1850. razvitak buržoaske republike, koja je nastala iz »socijalne« revolucije od 1848, koncentrisao stvarnu vlast u ruke krupne buržoazije, uz to još monarhistički nastrojene, a sve druge društvene klase, seljaštvo i sitnu buržoaziju, grupisao oko proletarijata, tako da je pri zajedničkoj pobeđi, i posle nje, odlučujući faktor morao postati iskustvom poučeni proletarijat, a ne one — zar tu nisu bili svi izgledi da se revolucija manjine pretvori u revoluciju većine?

Istorija je pokazala da ni mi, ni svi oni koji su mislili slično, nismo bili u pravu. Ona je jasno pokazala da stanje ekonomskog razvitka na Kontinentu tada još ni izdaleka nije bilo zrelo za uklanjanje kapitalističke proizvodnje; ona je to dokazala ekonomskom revolu-

cijom koja je posle 1848. zahvatila ceo Kontinent i tek stvarno ukorenila krupnu industriju u Francuskoj, Austriji, Mađarskoj, Poljskoj i nedavno u Rusiji, a od Nemačke učinila upravo industrijsku zemlju prvog reda — sve to na kapitalističkoj osnovi, koja je 1848. bila, dakle, još vrlo sposobna da se širi. A baš ta industrijska revolucija je svuda stvorila jasnoću u klasnim odnosima, uklonila mnoštvo prelaznih oblika koji su poticali iz manufakturnog perioda, a u Istočnoj Evropi čak i iz esnafskog zanatstva, stvorila stvarnu buržoaziju i stvarni krupnoindustrijski proletarijat i gurnula ih u prvi plan društvenog razvitka. Time se borba tih dveju velikih klasa, koja je 1848, osim u Engleskoj, postojala samo u Parizu i možda još u nekim velikim industrijskim centrima, tek proširila na celu Evropu i dostigla takvu intenzivnost kakva se 1848. nije mogla još ni zamisliti. Tada — mnoga nejasna jevanđelja sekti sa svojim panacejama, danas — jedna opštepriznata, kristalno jasna Marxova teorija, koja oštro formuliše konačne ciljeve borbe; tada — mase razdvojene i različite po lokalnoj i nacionalnoj pripadnosti, povezane samo osećanjem zajedničkih patnji, nerazvijene, bespomoćno rastrzane između oduševljenja i očajanja, danas — jedna velika internacionalna armija socijalista, koja nezadrživo korača napred i iz dana u dan raste brojem, organizacijom, disciplinom, svešću i uverenošću u pobjedu. Kad čak ta moćna armija proletarijata još uvek nije postigla cilj, kad ona, daleko od toga da izvojuje pobjedu *jednom* velikom bitkom, mora polako, u teškoj, žilavoj borbi napredovati od pozicije do pozicije, onda to dokazuje jedanput zauvek koliko je 1848. bilo nemoguće postići socijalni preobražaj prostim prepadom.

Buržoazija, pocepana u dve dinastičko-monarhističke frakcije,^[334] ali koja je pre svega tražila mir i sigurnost za svoje novčane poslove; nasuprot njoj doduše pobeđeni, ali još uvek preteći proletarijat, oko kojeg se sve više grupisala sitna buržoazija i seljaštvo — stalna opasnost od eksplozije, koja uza sve to nije davala apsolutno nikakve nade u konačno rešenje — to je bila situacija kao stvorena za državni udar trećeg, pseudodemokratskog pretendenta — Louis-a Bonaparte. Pomoću vojske, on je 2. decembra 1851. učinio kraj zategnutoj situaciji i osigurao Evropi unutrašnji mir, da bi je zato usrećio novom erom ratova.^[335] Period revolucija odozdo bio je za neko vreme završen; došao je period revolucija odozgo.

Vraćanje na carstvo 1851. pružilo je nov dokaz o nezrelosti proleterskih težnji onog vremena. Ali baš ono je trebalo da stvori uslove pod kojima su te težnje morale sazrevati. Unutrašnji mir osigurao je pun razvitak novog industrijskog poleta; potreba da se vojsci da posla i da se revolucionarna strujanja skrenu prema inostranstvu izazvala je ratove, u kojima je Bonaparta, pod izgovorom da se bori za »princip nacionalnosti«, pokušavao da se dočepa aneksija za Francusku. Njegov podražavalac Bismarck usvojio je tu istu politiku za Prusku; on je izvršio svoj državni udar, svoju revoluciju odozgo,

1866, u odnosu na Nemački savez i Austriju, a tako isto i u odnosu na prusku skupštinu koja je bila u sukobu s vladom.¹ Ali Evropa je bila odveć mala za dva Bonaparte, i tako je ironija istorije htela da je Bismarck srušio Bonapartu i da je pruski kralj Wilhelm stvorio ne samo malonemačku carevinu nego i francusku republiku. A opšti rezultat je bio taj da su u Evropi samostalnost i unutrašnje jedinstvo velikih nacija, s jedinim izuzetkom Poljske, postali činjenica. Dakako u okviru relativno skromnih granica — ali ipak dovoljno širokih da nacionalni zapleti nisu više predstavljali bitnu prepreku za proces razvitka radničke klase. Grobari revolucije od 1848. postali su izvršioци njenog testamenta. A pored njih se već preteći dizao naslednik 1848, proletarijat, u *Internacionali*.

Posle rata od 1870—1871. nestaje Bonaparte s pozornice i Bismarckova misija je ispunjena, tako da on sad opet može da spadne na običnog junkera. Ali završetak tog perioda čini Pariska komuna. Podmukli Thiers-ov pokušaj da pariskoj Nacionalnoj gardi ukrade njene topove izazvao je pobedonosni ustanak. Opet se pokazalo da u Parizu nije više moguća nikakva druga revolucija nego proleterska. Posle pobeде vlast je sasvim neosporno, sama od sebe pala u krilo radničkoj klasi. I još jedanput se pokazalo kako još ni tada, dvadeset godina posle perioda koji se opisuje u ovom spisu, ta vlast radničke klase nije bila moguća. S jedne strane, Francuska je ostavila Pariz na cedilu i pasivno posmatrala kako on krvari pod kuršumima Mac-Mahona; s druge strane, Komuna se trošila u jalovoj borbi dveju partija na koje je bila podeljena: blankista (većina) i prudonista (manjina), od kojih ni jedni ni drugi nisu znali šta je trebalo raditi. Laka pobeда od 1871. ostala je isto tako jalova kao i prepad od 1848.

Mislilo se da je zajedno s Pariskom komunom i borbeni proletarijat konačno sahranjen. Ali baš naprotiv, od Komune i od francusko-pruskog rata datira njegov najsnažniji polet. Uključivanje svega za oružje sposobnog stanovništva u armije koje broje milione vojnika, vatreno oružje, granate i eksplozivi s dosad nečuvenim dejstvom — sve je to stvorilo potpuni prevrat u celokupnom ratovanju; taj prevrat je, s jedne strane, učinio nagli kraj bonapartističkom periodu ratova i osigurao miran industrijski razvitak, onemogućujući svaki drugi rat osim svetskog rata s nečuvenim strahotama i apsolutno nezvesnim ishodom. S druge strane, taj prevrat je, usled rashoda koji su rasli geometrijskom progresijom, prouzrokovao neverovatan porast poreza, i time naterao siromašnije klase naroda u naručje socijalizma. Aneksija Elzas-Lotaringije, neposredni uzrok divlje konkurencije u naoružanju, mogla je da razdraži šovinizam francuske i nemačke buržoazije jedan protiv drugog; ali za radnike obeju zemalja ona je postala nova karika koja ih spaja. A godišnjica Pariske komune postala je prvi opšti praznik celokupnog proletarijata.

¹ Engels je zove «Konfliktkammer».

Rat od 1870—1871. i poraz Komune preneli su, kako je predkazao Marx, težište evropskog radničkog pokreta zasad s Francuske na Nemačku. Francuskoj su, razume se, bile potrebne godine dok se oporavila od puštanja krvi u maju 1871. U Nemačkoj, naprotiv, gde se sve brže razvijala industrija, koja je pod kišom francuskih milijardi^[336] upravo bujala, rasla je još brže i upornije socijaldemokratija. Zahvaljujući umešnosti s kojom su nemački radnici koristili opšte pravo glasa, uvedeno 1866, ceo svet može jasno da iz neospornih cifara vidi zapanjujući porast partije. Godine 1871 — 102 000, 1874 — 352 000, 1877 — 493 000 socijaldemokratskih glasova. Zatim je došlo visoko priznanje tih uspeha od strane vlasti, u vidu Zakona protiv socijalista; partija je bila privremeno razbijena, broj glasova je pao 1881. na 312 000. Ali to je brzo savladano, i sad je, pod pritiskom izuzetnog zakona¹, bez štampe, bez legalne organizacije, bez prava zbora i udruživanja, sad je tek počelo brzo širenje: 1884 — 550 000, 1887 — 763 000, 1890 — 1 427 000 glasova. Tu je ruka države klonula. Zakon protiv socijalista je iščezao, broj socijalističkih glasova popeo se na 1 787 000, na preko četvrtinu svih predatih glasova. Vlada i vladajuće klase iscrple su sva svoja sredstva — bez koristi, bez svrhe, bez uspeha. Vlasti su, počev od noćnog čuvara pa do kancelara, morale primiti — i to od prezrenih radnika! — opipljive dokaze svoje nemoći — i ti dokazi brojali su se na milione. Država je zapala u ćorsokak, radnici su tek bili na početku svog puta.

A nemački radnici — osim što su svojoj stvari poslužili u prvom redu samim svojim postojanjem kao najjača, najdisciplinovanija, najbrže rastuća socijalistička partija — poslužili su toj stvari uveliko još i time što su dali svojim drugovima svih zemalja novo oružje — jedno od najoštrijih — pokazavši im kako se treba koristiti opštim pravom glasa.

Opšte pravo glasa već je odavno postojalo u Francuskoj, ali je steklo lošu reputaciju usled zloupotrebe koju je s njime vršila bonapartistička vlada. Posle Komune nije bilo radničke partije da se njim posluži. I u Španiji je ono postojalo od vremena republike, ali u Španiji je apstinencija na izborima oduvek bilo pravilo svake ozbiljne opozicione partije. Švajcarska iskustva s opštim pravom glasa takođe nisu mogla nimalo obodriti jednu radničku partiju. Revolucionarni radnici romanskih zemalja bili su se navikli da na pravo glasa gledaju kao na zamku, kao na sredstvo vladine prevare. U Nemačkoj je bilo drukčije. Još je *Komunistički manifest* proklamovao izvojevanje opšteg prava glasa, demokratije, kao jedan od prvih i najvažnijih zadataka borbenog proletarijata, i Lassalle je preuzeo tu tačku. Kad je Bismarck bio prinuđen da uvede to opšte pravo glasa kao jedino sredstvo da zainteresuje narodne mase za svoje planove, naši radnici su odmah prišli stvari ozbiljno i poslali Augusta Bebela u prvi ustavo-

¹ tj. Zakona protiv socijalista

tvorni Rajhstag. I od tog dana oni su se koristili pravom glasa na način koji im se hiljadostruko isplatio i koji je služio kao uzor radnicima svih zemalja. Oni su pravo glasa, kako se kaže u francuskom marksističkom programu, transformé, de moyen de duperie qu'il a été jus- qu'ici, en instrument d'émancipation — pretvorili iz sredstva pre- vare što je ono bilo dosad, u oruđe oslobođenja.^[337] I da opšte pravo glasa nije donelo nikakve druge koristi osim što nam je dozvoljavalo da se svake tri godine prebrojimo; što je, zahvaljujući redovno konsta- tovanom, neočekivano brzom porastu broja glasova, u jednakoj meri jačalo i pouzdanost radnika u pobedu i strah protivnika, i tako pos- talo naše najbolje sredstvo za propagandu; što nas je tačno obave- štavalo o našoj vlastitoj snazi, kao i o snazi svih protivničkih stranaka, i time nam davalo merilo, kome nema ravna, za proporcioniranje naših akcija, očuvalo nas kako od neblagovremene malodušnosti tako i od neblagovremene lude hrabrosti — da je to bila jedina korist koju imamo od prava glasa, samo to bi već bilo više nego dovoljno. Ali ono je učinilo još mnogo više. Ono nam je u izbornoj agitaciji dalo jedinstveno sredstvo da dođemo u kontakt s narodnim masama tamo gde nas one još slabo poznaju, da nateramo sve stranke da pred celim narodom brane svoja shvatanja i svoje postupke od naših napada; i uz to ono je otvorilo našim predstavnicima u Rajhstagu pristup na govornicu, s koje su mogli, sa sasvim drugim autoritetom i slobod- nom nego u štampi i na zborovima, da govore kako svojim protiv- nicima u parlamentu, tako i masama napolju. Šta je koristio vladi i buržoaziji njihov Zakon protiv socijalista kad su ga izborna agitacija i socijalistički govori u Rajhstagu stalno kršili?

Ali s tim uspešnim korišćenjem opšteg prava glasa stupio je u akciju sasvim nov način borbe proletarijata, i on se brzo dalje izgra- đivao. Pokazalo se da državne institucije u kojima se organizuje vla- davina buržoazije pružaju radničkoj klasi i druge mogućnosti za borbu protiv tih istih državnih institucija. Radnici su počeli učestvovati na izborima za pojedine zemaljske skupštine, opštinska veća, arbi- trarne sudove za radne sporove, počeli su da se bore s buržoazijom oko svakog mesta pri čijem je popunjavanju učestvovao u glasanju dovoljan deo proletarijata. I tako se desilo da su buržoazija i vlada došle dotle da se daleko više boje legalne nego ilegalne akcije rad- ničke partije, više njenog uspeha na izborima nego uspeha u pobuni.

Jer i tu su se uslovi borbe bitno izmenili. Pobuna starog stila, ulična borba s barikadama, koja je do 1848. svuda konačno odlučila, znatno je zastarela.

Ne stvarajmo sebi nikakve iluzije o tome: stvarna pobeda ustanka nad vojskom u uličnoj borbi, pobeda kakva se postiže u borbi između dve vojske, ide u red najvećih retkosti. Pa i ustanici su isto tako retko s tim računali. Njima je bilo stalo samo do toga da se trupe pokole- baju moralnim uticajima, koji u borbi između vojski dveju zaraćenih zemalja ne igraju nikakvu ili igraju mnogo manju ulogu. Ako se u

tome uspe, trupe otkazuju poslušnost ili komandanti gube glavu, i ustanak pobeđuje. Ako to ne postigne, pokazuje se, čak ako je vojska i u manjini, nadmoćnost boljeg naoružanja i bolje obučenosti, jedin-stvenog rukovodstva, planske upotrebe borbenih snaga i discipline. Najviše što ustanak može da postigne u čisto taktičkoj akciji jeste pravilno podizanje i odbrana pojedine barikade. Uzajamno poma-ganje, raspored odnosno upotreba rezervi, ukratko — koordiniranje i kombinovanje pojedinih odreda, što je neophodno već pri odbrani jedne gradske četvrti, a kamoli čitavog velikog grada, postiže se samo u vrlo malom stepenu, a većinom se uopšte ne može ni postići; kon-centracija borbenih snaga na odlučujućem mestu otpada tu sama po sebi. Pasivna odbrana je samim tim pretežan oblik borbe; napad se vrši tu i tamo i to samo izuzetno, kao slučajan prepad i napad s boka; po pravilu, on se ograničava na zaposedanje položaja koje su napustile trupe pri povlačenju. Uz to, vojska raspolaže i artiljerijom i potpuno opremljenim i obučenim inženjerijskim trupama, bor-benim sredstvima koja ustanicima gotovo u svim slučajevima potpuno nedostaju. Stoga nije nikakvo čudo što su se i one borbe na barika-dama koje su vodene s najvećim heroizmom — Pariz juna 1848, Beč oktobra 1848, Drezden maja 1849 — svršavale porazom ustanika čim su komandanti trupa koje napadaju, nesputavani nikakvim politič-kim obzirima, počeli da delaju s čisto vojničkog gledišta, a njihovi vojnici ostali pouzdani.

Mnogobrojni uspesi ustanika pre 1848. objašnjavaju se vrlo raz-ličitim uzrocima. U Parizu je jula 1830. i februara 1848, kao i u ve-ćini španskih uličnih borbi, između ustanika i vojske stajala građan-ska garda, koja je ili direktno prešla na stranu ustanika, ili mlitavim, neodlučnim držanjem pokolebala i trupe, i koja je, osim toga, ustanku liferovala oružje. Onde gde je ta građanska garda od samog početka istupala protiv ustanika, kao juna 1848. u Parizu, ustanak je bio i po-beđen. U Berlinu je 1848. pobeđio narod, delom zahvaljujući znat-nom porastu novih borbenih snaga noću i ujutro 19 [marta], delom usled iscrpenosti i lošeg snabdevanja vojske, a delom, najzad, i zato što je komanda već bila popustila. Ali u svim slučajevima pobeđa je bila izvojevana zato što su trupe otkazale poslušnost, zato što je komandantima ponestalo odlučnosti ili zato što su im bile vezane ruke.

Prema tome, čak i u klasično doba uličnih borbi delovala je ba-rikada više moralno nego materijalno. Ona je bila sredstvo da se uz-drma čvrstina vojske. Ako se održala dok je to postignuto, pobeđa je bila izvojevana; a ako se to nije postiglo, bitka je bila izgubljena. <To je glavna tačka koju moramo imati u vidu i kad ispitujemo šanse eventualnih budućih uličnih borbi.>¹

Te šanse² su još 1849. bile prilično slabe. Buržoazija je svuda

¹ Delovi teksta u šiljatim zagradama su zbog cenzure u rukopisu precrtani.
— ² (2. redakcija :) Šanse su uostalom

prešla na stranu vlade, predstavnici »obrazovanja i svojine« pozdravljali su i čašćavali vojsku koja je marširala protiv ustanaka. Barikada je izgubila svoju čar; vojnik nije više video iza nje »narod«, nego buntovnike, smutljivce, pljačkaše, pristalice deljenja imovine, šljam društva; oficiri su tokom vremena dobro savladali taktiku ulične borbe, oni više nisu marširali pravo i bez zaštite na improvizovani grudobran, nego su ga zaobilazili preko vrtova, dvorišta i kuća. A to je sad polazilo za rukom, uz nešto malo umešnosti, u devet slučajeva od deset.

A od tada se još mnogo šta promenilo, i to sve u korist vojske. Ako su se veliki gradovi znatno povećavali, vojske su se povećale još više. Pariz i Berlin nisu od 1848. porasli za četiri puta, ali njihovi garnizoni povećali su se više nego četvorostruko. Ti garnizoni mogu se, zahvaljujući železnicama, u roku od 24 sata više nego udvostručiti, a u roku od 48 sati pretvoriti u ogromne armije. Naoružanje te ogromno pojačane vojske postalo je neuporedivo efikasnije. Godine 1848 — glatka perkusiona puška nabijača; danas — ostraguša malog kalibra s magacinom, koja bje četiri puta dalje, deset puta preciznije i deset puta brže od prve. Onda — masivna artiljerijska dulad i karteči relativno slabog dejstva; danas perkusione granate, od kojih je jedna dovoljna da razori najbolju barikadu. Onda — pionirski pijuk za probijanje zida, danas dinamička patrona.

Na strani ustanika, naprotiv, svi su se uslovi pogoršali. Ustanak kome bi bili naklonjeni svi slojevi naroda teško da će se ponoviti; u klasnoj borbi jamačno se nikad neće svi srednji slojevi tako isključivo grupisati oko proletarijata da bi stranka reakcije, koja se okuplja oko buržoazije, gotovo iščezla. »Narod« će, dakle, uvek izaći podeljen, te će tako nedostajati ona snažna poluga koja je 1848. bila tako efikasna. Ako na strani ustanika bude¹ više ljudi koji su služili vojsku, biće ih teže naoružati. Lovačke i luksuzne puške iz trgovina oružjem — čak ako ih policija pre toga i ne učini neupotrebljivim skidanjem jednog dela zatvarača — ne mogu se ni u borbi izbliza ni izdaleka meriti s vojnikovom brzometkom. Do 1848. mogao je svako sam praviti municiju od baruta i olova, a danas su meci za svaku pušku različiti i samo su u jednome svuda isti — što su složeni proizvod krupne industrije, i što se, dakle, ne mogu ex tempore² napraviti, tako da je, prema tome, većina pušaka neupotrebljiva dok nema municije koja je specijalno za njih napravljena. I najzad, četvrti velikih gradova koje su podignute od 1848. naovamo, sa svojim dugim, pravim i širokim ulicama su kao stvorene za dejstvo novih topova i pušaka. Lud bi bio svaki onaj revolucionar koji bi za borbu na barikadama sam izabrao nove radničke četvrti u severnom i istočnom delu Berlina.

⟨Znači li to da ubuduće ulična borba neće više igrati nikakvu ulogu? Nipošto. To znači samo da su uslovi posle 1848. postali daleko nepovoljniji za borce civile, a daleko povoljniji za vojsku. U budućoj

¹ (2. redakcija:) čak ako bi na strani ustanika bilo — ² odmah

uličnoj borbi može se, dakle, pobediti samo ako taj nepovoljni odnos bude uravnotežen drugim momentima. Zato će ulična borba biti reda u početku velike revolucije nego u njenom daljem toku, i moraće se voditi s većim snagama. A te snage će, kao što je bilo i u toku čitave velike francuske revolucije, i 4. septembra i 31. oktobra 1870. u Parizu,^[338] dati prednost otvorenom napadu pred pasivnom barikadnom taktikom.)

Da li sad čitalac shvata zbog čega vladajuće sile¹ žele da nas namame pravo onamo gde puca puška i seče sablja? Zašto nas danas optužuju za kukavičluk zato što ne želimo da odmah idemo na ulicu, znajući unapred da nas čeka poraz? Zašto nas tako usrdno preklinju da već jednom odigramo ulogu topovske hrane?

Ta gospoda sasvim uzalud trače svoje molbe i svoje provokacije. Tako glupi mi nismo. Isto tako bi mogli da u budućem ratu traže od svog neprijatelja da postroji svoje trupe u liniju, kao u doba starog Fritza, ili u kolone od čitavih divizija, kao kod Vagrama ili Vaterloa, i to s puškom kremenjačom u ruci. Ako su se promenili uslovi za rat između naroda, ništa manje se nisu izmijenili ni uslovi za klasnu borbu. Vreme iznenadnih prepada, revolucija koje su izvodile male svesne manjine na čelu nesvesnih masa — prošlo je. Tamo gde se radi o potpunom preobražaju društvene organizacije, tamo mase moraju same uzeti učešća, one same moraju shvatiti o čemu se radi, za šta zalažu svoje živote.² Tome nas je naučila istorija poslednjih pedeset godina. Ali da bi mase razumele šta treba da se čini, za to je potreban dug, istrajan rad, i baš taj rad mi sad i vršimo, i to s uspehom koji protivnike dovodi do očajanja.

I u romanskim zemljama se sve više i više uviđa da se stara taktika mora revidirati. Svuda se podražava nemački primer iskorišćavanja prava glasa, osvajanja svih nama pristupačnih mesta, (svuda je metod nepripremljenog napada potisnut u pozadinu). U Francuskoj, gde je tlo preko sto godina podrivano nizom revolucija, gde nema nijedne stranke koja ne bi imala svog udela u zaverama, ustancima i svim ostalim revolucionarnim akcijama; u Francuskoj, gde usled toga vladina vojska nikako nije sigurna, i gde su prilike uopšte kudikamo povoljnije za ustanak nego u Nemačkoj — čak u Francuskoj socijalisti sve više uviđaju da oni mogu izvojevati trajnu pobjedu samo ako pre toga pridobiju veliku masu naroda, tj. u ovom slučaju seljake. Lagani propagandni rad i parlamentarna delatnost i ovde su priznati kao prvi zadatak partije. Uspesi nisu izostali. Ne samo da je osvojen ceo niz opštinskih veća; u parlamentu sedi pedeset socijalista, i ti su već srušili tri vlade i jednog predsednika republike. U Belgiji su radnici prošle godine izvojevali pravo glasa i pobedili u četvrtini izbornih okruga. U Švajcarskoj, u Italiji, u Danskoj, čak u Bugarskoj i u Rumuniji, socijalisti su predstavljeni u parlamentima.

¹ (2. redakcija:) klase — ² (2. redakcija:) za šta treba da se zalažu

U Austriji se sve partije slažu u tome da nam se pristup u Rajhsrat ne može duže uskraćivati. Doći ćemo mi tamo, to je sigurno, sporno je samo još — na koja vrata. Čak i u Rusiji, ako se tamo sastane čuveni Zemski sabor³³⁹ — ona nacionalna skupština kojoj se mladi Nikolaj tako uzaludno protivi — možemo sa sigurnošću računati na to da ćemo i tamo biti predstavljeni.

Samo se po sebi razume da se time naši drugovi u inostranstvu ni u kom slučaju ne odriču svog prava na revoluciju. Pravo na revoluciju je uopšte jedino *stvarno* »istorijsko pravo«, jedino pravo na kojem su zasnovane sve moderne države bez izuzetka, ne isključujući ni Meklenburg, čija se plemićka revolucija završila 1755. »ugovorom o nasledstvu«, tom još i danas važećom slavnom poveljom priznanja feudalizma. Pravo na revoluciju toliko je čvrsto ušlo u opštu svest da čak general von Boguslawski jedino iz tog narodnog prava izvodi pravo na državni udar koje traži za svog cara.

Ma šta se dogodilo u drugim zemljama, nemačka socijaldemokratija ima naročit položaj i, prema tome, bar zasad i naročit zadatak. Dva miliona birača koje ona šalje izbornim kutijama, pored mladih ljudi i žena koji stoje iza njih bez prava glasa, čine najbrojniju, najkompaktniju masu, odlučujući »udarni odred« internacionalne proleterske armije. Ta masa već sada čini preko četvrtinu datih glasova, i ona, kao što pokazuju dopunski izbori za Rajhstag, izbori za zemaljske skupštine pojedinih država, izbori za opštinska veća i za arbitražne sudove za radne sporove — neprestano raste. Ona raste tako spontano, tako neprekidno, tako neodoljivo i u isti mah tako mirno kao neki prirodni proces. Svi vladini pokušaji da to spreči pokazali su se nemoćni. Na 2¹/₄ miliona birača možemo računati već danas. Bude li tako i ubuduće, osvojicemo do kraja ovog veka veći deo srednjih slojeva društva, sitnu buržoaziju, sitne seljake, i razvićemo se u odlučujuću silu u zemlji, pred kojom se sve ostale sile moraju prikloniti, htele to one ili ne htele. Stalno održavati taj porast, dok on sam po sebi ne preraste preko glave današnjem¹ sistemu vladavine (ne uništiti taj iz dana u dan sve jači udarni odred u avangardnim borbama, nego ga sačuvati nedirnutog do odlučujućeg dana) — to je naš glavni zadatak. Ima samo jedno sredstvo koje bi stalni porast socijalističkih borbenih snaga u Nemačkoj moglo za trenutak zadržati i čak za izvesno vreme baciti unazad: sukob velikih razmera s vojskom, prolivanje krvi kao 1871. u Parizu. S vremenom mi bismo i to savladali. Partija koja broji milione ne može se zbrisati s lica zemlje. Za to nisu dovoljne ni sve brzometke Evrope i Amerike. Ali normalni razvitak bio bi usporen (udarni odred nam ne bi možda u kritičnom momentu stajao na raspolaganju), do odlučne bitke² došlo bi docnije, ona bi bila odgođena i skopčana s težim žrtvama.

¹ (2. redakcija:) vladajućem — ² (2. redakcija:) odluke

Ironija svetske istorije postavlja sve na glavu. Mi, »revolucionari«, »prevratnici«, mi napredujemo kudikamo bolje služeći se zakonitim sredstvima nego nezakonitim sredstvima i prevratom. Stranke reda, kako one sebe nazivaju, propadaju od zakonitog stanja koje su same stvorile. One očajnički vapiju zajedno s Odilonom Barrotom: la légalité nous tue, legalnost nas ubija, dok mi pak, služeći se tom legalnošću, dobijamo čvrste mišice i rumene obraze i izgledamo kao večni život. I ako *mi* ne budemo toliko ljudi da se, njima za volju, damo naterati na uličnu borbu, njima neće najzad ostati ništa drugo nego da same naruše tu fatalnu legalnost.

Zasad one prave nove zakone protiv prevrata. Opet je sve postavljeno na glavu. Zar ti današnji fanatični protivnici prevrata nisu i sami jučerašnji prevratnici? Zar smo možda *mi* izazvali građanski rat od 1866? Zar smo *mi* proterali hanoverskog kralja, hesenskog izbornog kneza i nasauskog vojvodu iz njihovih zakonitih naslednih zemalja i anektirali te nasledne zemlje? I ti prevratnici Nemačkog saveza i triju kruna po milosti božjoj žale se na prevrat? Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?¹ Ko će dozvoliti Bismarckovim poklonicima da grde prevrat?

Neka oni, međutim, sprovode svoje predloge zakona protiv prevrata, neka ih učine još surovijima, neka pretvaraju ceo krivični zakonik u harmoniku, oni neće postići ništa drugo nego nov dokaz svoje nemoći. Za ozbiljan napad na socijaldemokratiju moraće da se posluže i sasvim drugim sredstvima. Da bi ozbiljno ugrozili socijaldemokratski prevrat, koji trenutno živi² od toga što se pridržava zakona, oni mogu doskočiti samo prevratom od strane Stranke reda, prevratom koji ne može da živi ne narušavajući zakone. Gospodin Rößler, pruski birokrat, i gospodin von Boguslawski, pruski general, pokazali su im jedini put kojim se radnicima, koji se sad više ne daju namamiti na uličnu borbu, možda još može doskočiti. Kršenje ustava, diktatura, vraćanje apsolutizmu, regis voluntas suprema lex!³ Samo hrabro, gospodo, tu ne pomaže govoriti, tu treba delati!

Ali ne zaboravite da je nemački rajh, kao sve male države i uopšte sve moderne države, *produkt ugovora*; ugovora, prvo, vladara među sobom, drugo, vladara s narodom. Ako jedna strana prekrši ugovor, pada ceo ugovor, ni druga strana nije u tom slučaju ničim vezana. <Bismarck nam je 1866. to lepo pokazao. Ako vi pogazite ustav, socijaldemokratija će imati slobodne ruke, ona može da prema vama čini ili ne čini šta joj je volja. Ali šta će ona tada uraditi — teško da će vam to danas otkriti.>

Bilo je to skoro tačno pre 1600 godina. Tada je po Rimskom Carstvu vršljala takođe jedna opasna stranka prevrata. Ona je potko-

¹ Ko bi dozvolio Grasima da se žale na pobunu? (Juvenal: *Satire*, II, 24)
— ² (2. redakcija:) kome upravo sada toliko prija — ³ kraljeva volja — najviši zakon!

pavala religiju i sve osnove države; ona je otvoreno poricala da je careva volja najviši zakon, ona je bila bez domovine, internacionalna, ona se širila preko svih provincija od Galije do Azije i preko državnih granica. Ona je dugo rila podzemno, u tajnosti; ali ona se već duže vreme osećala dosta jakom da izađe na svetlo dana. Ta stranka prevrata, poznata pod imenom hrišćana, bila je takođe snažno zastupljena u vojsci; čitave legije bile su hrišćanske. Kad su ih slali da prisustvuju žrtvenim ceremonijama paganske državne crkve, da tamo odaju vojničku počast, prevratnički vojnici bili su toliko drski da su u znak protesta stavljali na šlemove naročiti znak — krst. Čak su i uobičajena kasarska kinjenja od strane starešina bila uzaludna. Car Dioklecijan nije više mogao mirno gledati kako se u njegovoj vojsci potkopavaju red, poslušnost i disciplina. On je preduzeo energične mere, dok još nije bilo kasno. Doneo je jedan zakon protiv socijalista, htetoh reći hrišćana. Skupovi prevratnika bili su zabranjeni, njihove prostorije zatvorene ili čak porušene, hrišćanski znaci, krst itd., bili su zabranjeni, kao crvene džepne maramice u Saksoniji. Hrišćanima je oduzeto pravo da budu u državnoj službi, nisu smeli biti čak ni kaplari. Kako tada još nije bilo sudija tako dobro dresiranih da uzimaju u obzir »ugled ličnosti«, kao što ih pretpostavlja predlog zakona protiv prevrata^[340] koji je podneo gospodin von Köller, hrišćanima su jednostavno zabranili da pred sudom traže svoje pravo. Ali ni taj izuzetni zakon nije nimalo pomogao. Hrišćani su ga, za bruku, skidali sa zidova, kažu čak da su u Nikomediji upalili caru palatu nad glavom. Tada se on osvetio velikim progonom hrišćana godine 303. naše ere. Taj progon je bio poslednji svoje vrste. I on je bio toliko uspešan da se vojska sedamnaest godina kasnije sastojala pretežno od hrišćana, a sledeći autokrat čitavog Rimskog Carstva, Konstantin, koga su popovi nazivali Velikim, proglasio je hrišćanstvo za državnu religiju.

London, 6. marta 1895.

Prvi put objavljeno (skraćeno) u časopisu »Die Neue Zeit«, 1895, i u zasebnom izdanju Marxovog rada *Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850*, Berlin 1895.

Ovde se objavljuje prema izdanju: Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 511—527.

B. Friedrich Engels

Prethodna napomena za »Nemački seljački rat«
(izdanje iz 1870. i 1875)

Friedrich Engels

Prethodna napomena

[za Nemački seljački rat (izdanje iz 1870. i 1875)]

Ovaj rad je napisan u leto 1850, u Londonu, još pod neposrednim utiskom upravo dovršene kontrarevolucije. Izišao je u 5. i 6. svesci časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, čiji je urednik bio Karl Marx, u Hamburgu 1850. — Moji politički prijatelji u Nemačkoj žele da se on preštampa, i ja izlazim u susret njihovoj želji, pošto je on, na moju žalost, i danas savremen.

On ne pretenduje na to da pruži samostalno istraživani materijal. Naprotiv, sva građa koja se odnosi na seljačke ustanke i Thomasa Münzera uzeta je iz Zimmermanna. Njegova knjiga, iako ovde-onda s prazninama, još uvek je najbolji pregled činjeničkog materijala. Uz to, stari Zimmermann je s ljubavlju radio svoj predmet. Isti onaj revolucionarni instinkt za potlačenu klasu koji svuda izbija u njegovoj knjizi učinio ga je kasnije jednim od najboljih ljudi u krajnjoj levici u Frankfurtu. Izgleda da je otada svakako nešto ostareo¹.

Ako pak Zimmermannovom izlaganju nedostaje unutrašnja povezanost, ako njemu ne uspeva da versko-politička sporna pitanja onog doba pokaže kao odraz istovremenih klasnih borbi; ako on u tim klasnim borbama vidi samo ugnjetače i ugnjetavane, zle i dobre, i krajnju pobedu zlih; ako je njegovo pronicanje u društvene prilike koje su uslovile i izbijanje i ishod borbe veoma oskudno — tome je uzrok samo vreme u kome je knjiga nastala. Međutim, za svoje vreme ona je — što je pohvalan izuzetak među nemačkim idealističkim istorijskim delima — još vrlo realistički pisana.

U svom izlaganju pokušao sam da, skicirajući istorijski tok borbe samo u njegovim konturama, objasnim postanak seljačkog rata, položaj raznih stranaka koje su se u njemu pojavile, političke i verske teorije u kojima te stranke pokušavaju da sebi objasne svoj položaj, najzad ishod same borbe — da to objasnim kao nužnu posledicu istorijskih

¹ (1875) dodata rečenica

društvenih uslova života tih klasa; dakle, da tadašnje političko uređenje Nemačke, pobunu protiv njega i političke i verske teorije tog vremena pokažem ne kao uzroke, nego kao rezultate onog stepena razvitka na kome su se tada u Nemačkoj nalazili zemljoradnja, industrija, kopneni i vodeni putevi, robni i novčani promet. Ovo, jedino materijalističko shvatanje istorije, ne potiče od mene, nego od Marxa, i primenjeno je isto tako u njegovim radovima o francuskoj revoluciji od 1848—1849. u istoj reviji¹, i u *Osamnaestom brimeru Louis-a Bonaparte*.

Sličnost između nemačke revolucije od 1525. i revolucije od 1848/1849. bila je odveć upadljiva da bi se onda mogla sasvim zanemariti. Pored sličnosti toka revolucije, kad je jedna ista kneževska vojska uzastopce razbijala razne lokalne ustanke, pored često smešne sličnosti u nastupu stanovnika gradova u oba slučaja, pokazivala se ipak, jasno i razgovetno, i razlika:

»Ko je imao koristi od revolucije od 1525? *Kneževi*. — Ko je imao koristi od revolucije od 1848? *Veliki kneževi* — Austrija i Pruska. Iza malih kneževa od 1525. stajali su sitni buržuiji, vezujući ih za sebe porezima, a iza velikih kneževa od 1850, iza Austrije i Pruske, stoje savremeni krupni buržuiji, brzo ih podjarmljujući državnim dugom. A iza krupnih buržuija stoje proleterii.²«

Žao mi je što moram reći da je ovim rečima ukazano nemačkoj buržoaziji mnogo i premnogo časti. Ona je imala prilike, i u Austriji i u Pruskoj, da monarhiju »brzo podjarmi državnim dugom«; nigde i nikada ona tu priliku nije iskoristila.

Buržoaziji je, ratom od 1866, pala Austrija u krilo kao poklon. Ali ona ne ume da vlada, ona je nemoćna i ni za šta nije sposobna. Ona ume samo jedno: da besni protiv radnika čim se pokrenu. Ona još ostaje na kormilu samo zato što je potrebna *Madarima*.

A u Pruskoj? — Jeste, državni dug se zaista silno popeo, deficit je postao stalna pojava, državni izdaci rastu iz godine u godinu, buržuiji imaju u Skupštini većinu, bez njih se ne mogu ni povisiti porezi ni zaključiti zajmovi — ali gde je njihova vlast nad državom? Još pre nekoliko meseci, kad je opet bio u pitanju jedan deficit, pružala im se najbolja mogućnost. Samo s *nešto* istrajnosti mogli su da iznude lepe ustupke. A šta rade oni? Smatraju da je dovoljan ustupak to što vlada *njima dozvoljava* da joj polažu pred noge oko 9 miliona, ne za jednu godinu, ne, nego *godišnje* i za sva buduća vremena.

Ja neću sirotim »nacionalnim liberalima« u Skupštini da zameram više nego što zaslužuju. Znam da su ih oni koji stoje iza njih, većina buržoazije, ostavili na cedilu. Ta većina *neće* da vlada. Ona 1848. godinu još uvek ima u kostima.

Otkuda nemačkoj buržoaziji taj neobični kukavičluk, o tome niže.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 9—90. — ² Vidi u ovom tomu, str. 347.

Uostalom, gornje reči su se sasvim potvrdile. Od 1850. imamo sve odsudnije uzmicanje malih država, koje služe samo još kao poluge za pruske ili austrijske intrige; sve žešće borbe za prevlast između Austrije i Pruske i najzad nasilni obračun od 1866, po kom je Austrija zadržala svoje sopstvene provincije, Pruska, posredno ili neposredno, potčinila sebi čitav sever, a tri jugozapadne države izbačene su zasad napolje.

Za nemačku radničku klasu je u celom ovom spektaklu¹ samo ovo od značaja:

Prvo, što su radnici putem opšteg prava glasa dobili mogućnost da u Zakonodavnoj skupštini budu neposredno zastupljeni.

Drugo, što je Pruska prednjačila dobrim primerom i progutala tri druge krune po milosti božjoj^[341]. Ni sami nacionalni liberali ne veruju u to da ona *posle* ove procedure nosi po milosti božjoj istu neukaljanu krunu koju je pre toga sebi pripisivala.

Treće, što u Nemačkoj postoji još samo *jedan* ozbiljan protivnik revolucije — pruska vlada.

I četvrto, što austrijski Nemci moraju sad najzad da postave sebi pitanje šta hoće da budu: Nemci ili Austrijanci? Koga više vole da se drže — Nemačke ili svojih vannemačkih privesaka preko Lajte. Da moraju da se odreknu jednog ili drugog, već je odavno bilo samo po sebi razumljivo, ali to su sitnoburžoaski demokrati stalno zabašurivali.

Što se tiče drugih važnih spornih pitanja u vezi s 1866, o kojima su otad »nacionalni liberali«, s jedne, i »Narodna stranka«, s druge strane toliko raspravljali da je to već postalo dosadno, istorija sledećih godina će pokazati da su se ova dva gledišta samo zato tako žestoko sukobljavala što su bila suprotni polovi jedne iste ograničenosti.

U društvenim odnosima u Nemačkoj nije 1866. godina gotovo ništa izmenila. Onih nekoliko buržoaskih reformi — jedinstveni sistem mera i težina, sloboda seljenja, sloboda industrije itd., sve u granicama saobraznim birokratiji — ne dostižu čak ni ono što je već imala buržoazija drugih zapadnoevropskih zemalja, i ostavljaju nedirnuto glavno zlo — birokratski sistem koncesija. Uobičajena policijska praksa će ionako učiniti za proletarijat potpuno iluzornim sve zakone o slobodi seljenja, o pravu državljanstva, ukidanju pasoša i druge.

Ono što je mnogo važnije od spektakla iz 1866. jeste podizanje industrije i trgovine, železnica, telegrafa i okeanskog parobrodarstva u Nemačkoj od 1848. naovamo. Ukoliko ovaj napredak i zaostaje za napretkom koji je za isto vreme postignut u Engleskoj, pa čak i u Francuskoj, za Nemačku je on nečuven, i tu se za ovih dvadeset godina postiglo više nego inače za celo stoleće. Nemačka je tek sada ozbiljno

¹ Nemački: *Haupt- und Staatsaktion* — u 17. i 18. veku ozbiljni i često žalosni pozorišni komadi putujućih glumaca, prekidani mahom improvizovanim nastupima lakrdijaša.

i nepovratno uvučena u *svetsku trgovinu*. Industrijski kapital je brzo porastao, a srazmerno tome digao se i društveni položaj buržoazije. Najsigurniji znak industrijskog procvata, *špekulacija*, pojavila se u velikoj meri i privezala za svoja trijumfalna kola grofove i vojvode. Nemački kapital gradi sada ruske i rumunske železnice — neka mu je laka crna zemlja! — a još pre petnaest godina prosjačile su nemačke železnice kod engleskih preduzetnika. Pa kako je moguće da se buržoazija nije dokopala i političke vlasti, da se ona tako kukavički ponaša prema vladi?

Nemačka buržoazija ima tu nesreću da po omiljenom nemačkom običaju stiže prekasno. Doba njenog cvetanja pada u vreme kad buržoazija ostalih zapadnoevropskih zemalja politički već opada. Buržoazija u Engleskoj nije mogla drukčije da dovede u vladu svog pravog predstavnika Brighta, nego da proširi biračko pravo, što će, svojim posledicama, morati učiniti kraj celoj buržoaskoj vladavini. U Francuskoj, gde je buržoazija kao takva, kao cela klasa, vladala samo dve godine pod republikom, 1849. i 1850, mogla je ona da produži svoju socijalnu egzistenciju samo tako što je svoju političku vlast ustupila Louis-u Bonaparti i vojsci. A pored tako beskrajno ojačanih uzajamnih odnosa triju najnaprednijih evropskih zemalja, danas više nije moguće da u Nemačkoj buržoazija sebi komotno udešava političku vlast, kad je ona u Engleskoj i Francuskoj već preživela svoje.

Postoji jedna specifična osobina buržoazije u odnosu na sve ranije vladajuće klase: u njenom razvitku ima jedna prekretnica, posle koje svako dalje povećavanje sredstava moći, u prvom redu njenog kapitala, služi samo tome da je sve više i više čini nesposobnom za političku vlast. »*Iza velikih buržuja stoje proletari.*« U istoj meri u kojoj buržoazija razvija svoju industriju, svoju trgovinu i svoja saobraćajna sredstva, u istoj toj meri stvara ona i proletarijat. I na jednoj izvesnoj tački — koja ne mora da nastupi svuda u isto vreme ili na istom stepenu razvitka — počinje ona da primećuje kako joj ovaj njen proleterski dvojnik raste preko glave. Od tog trenutka ona gubi snagu da samostalno politički vlada, traži oko sebe saveznike, s kojima, već prema prilikama, deli svoju vlast, ili im je sasvim ustupa.

U Nemačkoj je ova prekretnica za buržoaziju nastupila još 1848. Doduše, nemačka buržoazija se nije tada uplašila toliko od nemačkog koliko od francuskog proletarijata. Pariska junska bitka od 1848. pokazuje joj čemu ima da se nada; nemački proletarijat se bio uskomešao taman toliko da joj pokaže da je i ovde posejano seme za istu žetvu. I od tog dana bila je zalomljena oštrica političkoj akciji buržoazije. Ona je tražila saveznike, prodavala im se po svaku cenu — i do dan-danas je ostala kakva je i bila.

Svi ti saveznici su reakcionarne prirode. Tu je monarhija sa svojom vojskom i svojom birokratijom, tu je krupno feudalno plemstvo, tu su sitni seoski plemići, tu su čak i popovi. Sa svima njima je buržoazija paktirala i ugovarala, samo da bi sačuvala svoju dragu kožu, dok

joj najzad nije ostalo ništa više za šta bi se cenkala. I što se proletarijat više razvijao, što je više počinjao da se oseća kao klasa, da dejstvuje kao klasa, utoliko je buržoazija postajala sve malodušnija. Kada je neobično loša strategija Prusa pobedila kod Sadove^[342] začudo još lošiju strategiju Austrijanaca, onda je teško bilo reći ko je radosnije odahnuo — pruski buržuj, koji je kod Sadove bio takođe tučen, ili austrijski.

Naši krupni buržuji postupaju 1870. još isto onako kako su 1525. postupali srednji građani. Što se tiče sitnih građana, majstora i bakala, oni će uvek ostati jedni isti. Oni se nadaju da će se, ne birajući sredstva, dići u redove krupne buržoazije, a boje se da ne budu survani u proletarijat. Lebdeći između straha i nade, oni će za vreme borbe spasavati svoju cenjenu kožu, a posle borbe priključiće se pobedniku. Takva je njihova priroda.

Ukorak s poletom industrije od 1848. naovamo išle su i društvena i politička¹ delatnost proletarijata. Uloga koju nemački radnici igraju danas u svojim strukovnim udruženjima, zadrugama, političkim udruženjima i skupovima, na izborima i u takozvanom Rajhstagu, i sama pokazuje kakav je preokret Nemačka neprimetno doživela za poslednjih dvadeset godina. Nemačkim radnicima služi na najveću čast što su *jedino oni* uspeli da u parlament pošalju radnike i radničke predstavnike, dok ni Francuzima ni Englezima nije to dosad pošlo za rukom.

Ali ni proletarijat još nije izmakao poredenju sa 1525. Klasa koja je isključivo i doživotno upućena na nadnicu još uvek ni izdaleka ne sačinjava većinu nemačkog naroda. I ona je, dakle, upućena na saveznike. A njih može da traži samo među sitnom buržoazijom, gradskim lumpenproletarijatom, među sitnim seljacima i poljoprivrednim nadničarima.

O sitnim buržujima već smo govorili. Oni su veoma nepouzdana, osim ako je postignuta pobeda; a tada njihovoj dernjavi po krčmama nema kraja. Ipak među njima ima vrlo dobrih elemenata, koji se spontano priključuju radnicima.

Lumpenproletarijat, ovi otpaci propalih subjekata svih klasa, koji se uglavnom koncentrišu po velikim gradovima, najgori je od svih mogućih saveznika. Ta bagra je apsolutno potkupljiva i apsolutno nametljiva. Kada su francuski radnici za vreme svake revolucije ispisivali po kućama: *Mort aux voleurs!* Smrt lopovima! a mnoge i streljali, to se nije događalo iz oduševljenja za vlasništvo, nego iz tačnog saznanja da se čovek pre svega mora otarasiti ove bande. Svaki radnički vođ koji ove provalice upotrebljava kao gardu, ili se oslanja na njih, već time se pokazuje kao izdajnik pokreta.

Sitnih seljaka — jer imućniji spadaju u buržoaziju — ima raznih vrsta:

¹ (1875) praktična

Ili su *feudalni seljaci*, te još moraju da kuluče milostivom gospodaru. Pošto je buržoazija propustila da ove ljude oslobodi kmetskog ropstva, što joj je bilo dužnost, to neće biti teško da se oni ubede da oslobođenje mogu da očekuju samo još od radničke klase.

Ili su *zakupci*. U tom slučaju postoji mahom isti odnos kao i u Irskoj. Zakupnina je tako visoka da seljak sa svojom porodicom može tek oskudno da živi ako je letina bila osrednja, a ako je letina bila loša, onda on gotovo skapava od gladi, ne može da plati zakupninu i tako postaje sasvim zavisen od milosti vlasnika zemlje. Za takve ljude buržoazija preduzima nešto tek onda ako je na to prisiljena. Od koga drugog da očekuju spas sem od radnika?

Ostaju seljaci koji vode svoje *sopstveno malo gazdinstvo*. Oni su većinom toliko opterećeni hipotekama da zavise od zelenaša isto toliko koliko zakupci od vlasnika zemlje. Ni njima ne ostaje ništa više sem oskudna i uz to, usled dobrih i rđavih godina, krajnje nesigurna zarada. Oni imaju najmanje da očekuju od buržoazije, jer njih isisavaju baš buržuji, kapitalisti-zelenaši. Ali oni su mahom veoma vezani za svoje imanje, iako ono u stvari ne pripada njima, nego zelenašu. Ipak će im se moći objasniti da se od zelenaša mogu osloboditi samo onda ako jedna vlada koja zavisi od naroda pretvori sve hipotekarne dugove u dug državi i time snizi kamatnu stopu. A to može da ostvari samo radnička klasa.

Svuda gde vladaju srednji i krupni posed *poljoprivredni nadničari* sačinjavaju najbrojniju klasu na selu. Takav je slučaj u celoj severnoj i istočnoj Nemačkoj, i *ovde* nalaze industrijski radnici iz gradova svoje *najbrojnije i najprirodnije saveznike*. Kao što kapitalist stoji prema industrijskom radniku, tako zemljoposjednik ili velezakupac stoji prema poljoprivrednom nadničaru. Iste mere koje će pomoći jednome moraju pomoći i drugome. Industrijski radnici mogu se osloboditi samo tako ako kapital buržoazije, tj. sirovine, mašine, alate i sredstva za život koja su potrebna za proizvodnju pretvore u društveno vlasništvo, tj. u svoje vlasništvo koje će zajednički iskorišćavati. Isto tako se i poljoprivredni radnici mogu osloboditi svoje strašne bede samo onda ako se pre svega glavni objekt njihovog rada, tj. sama zemlja, uzme iz privatnog vlasništva krupnih seljaka i još krupnijih feudalnih gospodara i pretvori u društveno vlasništvo, koje će obrađivati zadruge poljoprivrednih radnika u svoju zajedničku korist. A tu dolazimo do znamenitog zaključka Bazelskog međunarodnog radničkog kongresa^[343]: da je interes društva da vlasništvo na zemlju pretvori u zajedničko, nacionalno vlasništvo. Ovaj zaključak je donet uglavnom za zemlje u kojima postoji krupni zemljoposjed i, s tim u vezi, obrađivanje velikih imanja, a na ovim imanjima jedan gospodar i mnogo nadničara. A takvo stanje, uopšte uzevši, još uvek preovlađuje u Nemačkoj, pa je stoga ovaj zaključak, posle Engleske, bio *veoma aktuelan upravo za Nemačku*. Poljoprivredni proletarijat, poljoprivredni nadničari — to je klasa iz koje se masovno regrutuju kneževske vojske; to je klasa koja sada,

putem opšteg prava glasa, šalje u parlament masu feudalaca i junkera; ali to je i klasa koja stoji najbliže gradskim industrijskim radnicima, koja s njima deli iste uslove života, koja je čak još dublje od njih ogrezla u bedi. Ovu klasu, nemoćnu zato što je rascepkana i rasturena, i čiju skrivenu snagu vlada i plemstvo tako dobro poznaju da namerno puštaju da propadaju škole samo da bi ona ostala neuka, ovu klasu oživeti i uvući u pokret jeste prvi, najneodložniji zadatak nemačkog radničkog pokreta. Od onog dana kada masa poljoprivrednih nadničara bude naučila da shvata svoje interese, od tog dana neće više u Nemačkoj moći da postoji jedna reakcionarna, feudalna, birokratska ili buržoaska vlada.

Prethodni redovi napisani su pre više od četiri godine. Oni i danas isto tako važe. Ono što je bilo tačno posle Sadove i podele Nemačke potvrđuje se i posle Sedana i stvaranja svetog nemačkog carstva pruske nacije.^[344] Tako malo mogu da utiču na promenu pravca istorijskog zbivanja »sudbonosni« spektakli takozvane velike politike.

Ono pak što mogu ti spektakli, to je da ubrzaju tok ovog zbivanja. A u tom pogledu su tvorci pomenutih »sudbonosnih događaja« imali neželjene uspehe, uspehe koji su njima samima krajnje nepoćudni, ali s kojima oni, hteli ili ne hteli, moraju da se pomire.

Već je rat od 1866. do temelja uzdrmao staru Prusku. Stajalo je truda da se, posle 1848, buntovnički industrijski — buržoaski kao i proleterski — element zapadnih provincija ponovo podvrgne staroj disciplini; ali se ipak u tome uspelo, i opet su državom vladali interesi junkera iz istočnih provincija, pored interesa vojske. Sva severozapadna Nemačka postala je 1866. pruska. Ostavljajući po strani nezalečivu moralnu štetu koju je pretrpela pruska kruna po milosti božjoj, progutavši tri druge krune po milosti božjoj, pomerilo se sada težište monarhije znatno prema zapadu. Pet miliona stanovnika Porajnja i Vestfalije pojačani su prvo sa 4 miliona direktno, a zatim sa 6 miliona indirektno, putem Severnonemačkog saveza, anektiranih Nemaca. A 1870. došlo je k tome još 8 miliona jugozapadnih Nemaca, tako da je sada u »novom Rajhu« naspram 14¹/₂ miliona Staroprusa (iz šest istočnolabskih provincija, među kojima 2 miliona Poljaka) stajalo oko 25 miliona, koji su već davno bili odmakli od staropruskog junkerskog feudalizma. Tako su upravo pobeđe pruske vojske pomerile čitave temelje pruske državne zgrade; junkerska vladavina je i samoj vladi postajala sve nesnosnija. Ali u isto vreme je munjeviti razvitak industrije potisnuo borbu između junkera i buržoazije borbom između buržoazije i radnika, tako da su se i iznutra potpuno preokrenuli društveni temelji stare države. Osnovni uslov za postojanje monarhije, koja se od 1840. lagano raspadala, bila je borba između plemstva i buržoazije, u kojoj je ona održavala ravnotežu; od trenutka kada je trebalo štititi sada više ne plemstvo od naleta buržoazije, nego sve imućne klase od naleta

radničke klase, morala se stara apsolutna monarhija potpuno pretvoriti u naročito za tu svrhu izrađeni oblik države — u *bonapartističku monarhiju*. Ja sam ovaj prelaz Pruske na bonapartizam objasnio na jednom drugom mestu (*O stambenom pitanju*, sv. 2, str. 26. i d.).^[345] Ono što nije bilo potrebno da tamo naglašavam, ali što je ovde veoma bitno, jeste to da je ovaj prelaz *najveći napredak* koji je Pruska postigla od 1848. Toliko je Pruska bila zaostala za savremenim razvitkom. Ona je još uvek bila polufeudalna država, a bonapartizam je svakako savremen državni oblik, koji ima za pretpostavku ukidanje feudalizma. Pruska se mora, dakle, odlučiti da raščisti sa svojim brojnim ostacima feudalizma, da žrtvuje junckerstvo kao takvo. Prirodno, to se dešava u najblažem obliku i na omiljenu melodiju: Samo stalno polako napred!^[321] Tako, na primer, u proslavljenom zakonu o uređenju okruga. Njime se ukidaju feudalne privilegije pojedinog junkera na njegovom dobru, ali samo zato da bi se opet uspostavile za ceo okrug kao povlastice krupnih zemljoposjednika kao celine. Stvar ostaje ista, samo se prevodi s feudalnog na buržoaski dijalekt. Staropruskog junkera prinudno pretvaraju u nešto što je slično engleskom skvajeru, i on ne treba da se tome tako mnogo odupire, jer su i jedan i drugi podjednako glupi.

Tako, dakle, Pruska ima čudnu sudbinu da svoju buržoasku revoluciju, koju je počela 1808—1813, a 1848. povelu korak dalje, dovrši krajem ovog veka u udobnoj formi bonapartizma. I ako sve bude išlo dobro, i ako svet lepo ostane miran, a mi svi doživimo duboku starost, onda ćemo verovatno 1900. godine moći doživeti da vlada u Pruskoj zaista ukine sve feudalne ustanove, da Pruska najzad dospe do tačke na kojoj se Francuska nalazila 1792.

Ukidanje feudalizma, tačno rečeno, znači uspostavljanje buržoaskog poretka. U istoj meri u kojoj padaju plemićke privilegije buržoazira se zakonodavstvo. I tu smo došli do jezgra odnosa nemačke buržoazije prema vladi. Videli smo da je vlada *prisiljena* da uvodi te spore i sitne reforme. Ali ona svaki od tih sitnih ustupaka predstavlja buržoaziji kao *žrtvu* učinjenu za buržuje, kao ustupak koji je s mukom i nevoljom otet od krunice, te sada i buržuji opet treba da učine neki ustupak vladi. I buržuji, mada im je stanje stvari prilično jasno, pristaju na tu obmanu. Tako je i nastao onaj prećutni sporazum koji čini nemu osnovu svih debata u Rajhstagu i Pruskoj skupštini u Berlinu: na jednoj strani reformiša vlada, puževim tempom, zakone u interesu buržoazije, uklanja industriji feudalne smetnje i smetnje nastale usled raskomadanosti na male države, stvara jedinstven sistem monete, mera i težina, daje slobodu industriji, stavlja zakonom o slobodi selidbe kapitalu radnu snagu Nemačke na neograničeno raspolaganje, povlašćuje trgovinu i špekulaciju; na drugoj strani prepušta buržoazija vladi svu stvarnu političku vlast, odobrava poreze, zajmove i vojnike i pomaže da se svi zakoni o reformama tako sastave da stara policijska vlast nad nepoželjnim licima ostane u punoj snazi. Buržoazija iskup-

ljuje svoje postepeno društveno oslobođenje neodložnim ustupanjem svoje političke vlasti. Prirodno, glavna pobuda koja za buržoaziju čini prihvatljivim jedan takav sporazum nije strah od vlade, nego strah od proletarijata.

No ma koliko da je naša buržoazija jedna na političkom polju, ne može se poricati da ona u industrijskom i trgovinskom pogledu konačno vrši svoju dužnost. Polet industrije i trgovine, na koji je ukazano u uvodu drugom izdanju, raste otada s još većom energijom. Ono što se u ovom pogledu zbilo od 1869. u rajnsko-vestfalskoj industrijskoj oblasti upravo je nečuvano za Nemačku i podseća na polet u engleskim fabričkim oblastima početkom ovog veka. Isto će tako biti i u Saksoniji i Gornjoj Šleziji, u Berlinu, Hanoveru i po primorskim gradovima. Mi imamo, najzad, trgovinu u svetskim razmerama, stvarno krupnu industriju, stvarno modernu buržoaziju; ali mi smo zato imali i stvarni slom^[346] i isto tako dobili stvaran, snažan proletarijat.

Za budućeg istoričara biće od mnogo manjeg značaja u istoriji Nemačke od 1869. do 1874. grmljavina bitaka kod Špiherna, Mars-la-Tura i Sedana^[347], i sve što je u vezi s tim, nego skromni, mirni, ali stalni razvitak nemačkog proletarijata. Već 1870. nastupilo je teško iskušenje za nemačke radnike: bonapartistička ratna provokacija i njena prirodna posledica — opšti nacionalni entuzijazam u Nemačkoj. Nemački socijalistički radnici nisu se dali ni jednog trenutka zavesti. Ni traga od nacionalnog šovinizma nije se pokazalo kod njih. Usred najludeg pobeđničkog zanosa oni su ostali hladni, zahtevali »pravedan mir s francuskom republikom i nikakvu aneksiju«^[348], pa ni samo opsadno stanje nije ih moglo učutkati. Nikakva ratna slava, nikakvo brbljanje o »veličanstvenosti nemačkog Rajha« nisu za njih prijanjali; njihov jedini cilj ostao je — oslobođenje celokupnog evropskog proletarijata. Slobodno se sme reći: jednom tako teškom iskušenju, kome su tako sjajno odoleli, nisu dosad bili izloženi radnici nijedne druge zemlje.

Za opsadnim stanjem iz doba rata došli su veleizdajnički procesi, procesi zbog uvrede veličanstva i uvrede činovnika, sve veća i veća policijska zlostavljanja iz doba mira. »Der Volksstaat«^[349] je redovno imao u isto vreme po tri do četiri svoja urednika u zatvoru, a ostali listovi isto tako. Svaki iole poznatiji partijski govornik morao je bar jednom godišnje izići pred sud, gde je gotovo redovno osuđivan. Proterivanja, konfiskacije i rasturanja zborova sipali su kao grad. Sve badava. Na mesto svakog uhapšenog ili proteranog odmah je stupao drugi; za svaki rastureni zbor sazivala su se dva nova, i istrajnošću i tačnim pridržavanjem zakona iscrpljivala se policijska samovolja na jednom mestu za drugim. Svi progoni imali su za posledicu suprotno od onoga što se njima htelo; daleko od toga da slome radničku partiju, ili makar da je saviju, oni su joj samo stvarali nove pristalice i učvršćivali njenu organizaciju. U svojim borbama s vlastima, kao i s pojedinim buržujima, radnici su se svuda pokazivali kao intelektualno i moralno nadmoćniji i dokazali, naročito u svojim sukobima s takozvanim »po-

slodavcima«, da su sada oni obrazovani ljudi, a da su kapitalisti prostaci. A uz to oni borbu vode s humorom koji je najbolji dokaz koliko su sigurni u svoju stvar i koliko su svesni svoje nadmoćnosti. Tako vodena borba, na istorijski pripremljenom tlu, mora dati velike rezultate. Uspeši januarskih izbora^[350] jedinstveni su u dosadašnjoj istoriji savremenog radničkog pokreta, i divljenje koje su izazvali u celoj Evropi bilo je sasvim opravdano.

Nemački radnici imaju dva bitna preimućstva nad radnicima ostale Evrope. Prvo, što oni pripadaju onom narodu Evrope koji ima najviše smisla za teoriju i što su kod sebe sačuvali taj smisao za teoriju, koji su takozvani »obrazovani ljudi« Nemačke sasvim izgubili. Da prethodno nije bilo nemačke filozofije, naročito Hegelove, nikad ne bi došlo do nemačkog naučnog socijalizma, tog jedinog naučnog socijalizma koji je ikad postojao. Bez ovog smisla za teoriju kod radnika ne bi im ovaj naučni socijalizam nikada tako jako prešao u krv i meso kao što je to s njima slučaj. A koliko je neprocenjivo to preimućstvo, vidi se, na jednoj strani, po ravnodušnosti prema svakoj teoriji, koja je jedan od glavnih uzroka što engleski radnički pokret, i pored sve odlične organizacije pojedinih grana, tako lagano miče s mesta, a na drugoj strani — po onoj zrci i neredu koje je prudonizam u svom prvobitnom obliku počinio kod Francuza i Belgijanaca, a u onom svom obliku koji je dalje karikirao Bakunjin — kod Španaca i Italijana.

Drugo preimućstvo je to što su Nemci vremenski među poslednjima ušli u savremeni radnički pokret. Kao što nemački teorijski socijalizam nikada neće zaboraviti da stoji na plećima Saint-Simona, Fourier-a i Owena, trojice ljudi koji, i pored sve fantastičnosti i sveg utopizma, spadaju među najznačajnije umove svih vremena i genijalno anticipiraju bezbroj stvari čiju tačnost mi sada naučno dokazujemo — isto tako ne sme nemački praktični radnički pokret nikada zaboraviti da se razvio na plećima engleskog i francuskog pokreta, da je naprosto mogao da se koristi njihovim skupo plaćenim iskustvima i da je sada mogao da izbegne greške koje su za njih onda najčešće bile neizbežne. Da nije bilo engleskih tredjuniona i francuskih političkih radničkih borbi, da nije bilo gigantskog zamaha koji je dala naročito Pariska komuna, gde bismo danas bili?

Mora se reći za nemačke radnike da su s retkim razumevanjem iskoristili preimućstva svoga položaja. Prvi put otkako postoji jedan radnički pokret vodi se borba skladno i planski u tri njena pravca — u teoretskom, političkom i praktično-ekonomskom (otpor protiv kapitalista). U ovom tako reći koncentrisanom napadu i leže snaga i nepobedivost nemačkog pokreta.

S jedne strane, usled ovog njihovog povoljnog položaja, a s druge strane, usled ostrvske osobenosti engleskog i teške pritešnjenosti francuskog pokreta, nemački radnici su u ovom momentu stavljeni u položaj prethodnice u proleterskoj borbi. Koliko će im događaji ostaviti ovu časnu dužnost, ne može se unapred reći. Ali dok je budu vršili,

nadamo se da će je vršiti kako treba. Za to su potrebni udvostručeni napori na svakom polju borbe i agitacije. Naročito će biti dužnost vođa da se sve više i više upoznaju s teoretskim pitanjima i da se sve više i više oteresaju uticaja uobičajenih fraza koje pripadaju starom pogledu na svet, i da stalno imaju u vidu da socijalizam, otkako je postao nauka, mora i da se neguje kao nauka, tj. mora da se studira. Biće potrebno da se tako stečeno i sve više i više prečišćavano saznanje širi s pojačanom revnošću među radnike i da se sve čvršće zbija organizacija kako partije tako i strukovnih saveza. Iako socijalistički glasovi dati u januaru predstavljaju već lepu armiju, oni ipak ni izdaleka ne znače većinu nemačke radničke klase; i ma koliko da su ohrabrujući uspesi propagande među seoskim stanovništvom, ipak upravo tamo ostaje još beskrajno mnogo da se učini. Ne treba, dakle, sustati u borbi; treba neprijatelju otimati grad za gradom, izborni okrug za okrugom; ali pre svega treba čuvati smisao za pravi internacionalizam, smisao koji ne da mesta nikakvom nacionalnom šovinizmu i koji s radošću pozdravlja svaki nov korak napred u proleterskom pokretu, svejedno koja ga je nacija učinila. Ako nemački radnici budu tako išli napred, oni neće stupati baš na čelu pokreta — i nije u interesu radničkog pokreta da mu radnici ma koje pojedinačne zemlje stupaju na čelu — ali će ipak zauzeti časno mesto u borbenoj liniji; i oni će stajati tu naoružani kada ili neočekivano teška iskušenja ili veliki događaji budu od njih zahtevali povećanu hrabrost, povećanu odlučnost i energiju.

London, 1. jula 1874.

Objavljuje se prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7.
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 529—542.

C. Zapisi i dokumenti
(septembar 1849 — februar 1851)

1

Apel za pružanje pomoći nemačkim izbeglicama

Otkako su u Nemačkoj u divljem ratnom metežu ponovo uvedeni »red i mir«; otkako je na zgarištu gradova koji se još dime i pod ubilačkom grmljavinom topova ponovo uspostavljena »bezbednost imovine i ličnosti«; otkako ratni sud jedva stiže da jednog »buntovnika« preko drugog, razmrskanih glava, otprema u grob; otkako tamnice više nisu dovoljno prostrane da prime sve »veleizdajnike«; otkako je jedino preostalo pravo samo još pravo prekog suda — otad hiljade i hiljade ljudi bez krova nad glavom lutaju po tuđini.

Iz dana u dan raste broj i s njim nevolja ljudi bez zavičaja; terani iz mesta u mesto, oni izjutra ne znaju gde će uveče spustiti glavu na počinak, a uveče — gde će ujutru naći hleba.

Ni broja se ne zna iseljenicima koji su preplavili krajeve Švajcarske, Francuske i Engleske. Iz svih oblasti Nemačke došli su ti nesrećnici.

Ko je u Beču protiv crno-žute »Lige« stajao na barikadama i borio se sa Jelačićevim seržanima; ko je u Pruskoj bežao ispred Wrangelove i Brandenburgove soldateske; ko je u Drezdenu puškom branio državni ustav i ko je u Badenu kao republikanski vojnik ratovao protiv krstaške vojske kneževa — bio on liberal, demokrat, republikanac ili socijalist: pristalice najrazličitijih političkih učenja i interesa, svi su oni ujedinjeni u istom izgnanstvu i u istoj bedi.

U pocepanom odelu prosjači polovina jedne nacije pred vratima tuđina.

I na hladnom pločniku sjajnog svetskog grada Londona lutaju naši izbegli zemljaci. Svaki brod koji preseca Kanal donosi s ovu stranu mora novu grupu ljudi bez zavičaja; na svim ulicama grada nariče na našem jeziku jad nekog prognanika.

Ta nevolja duboko je uzбудila mnoge nemačke prijatelje slobode u Londonu. Stoga je 18. septembra ove godine održan opšti skup Društva za obrazovanje nemačkih radnika i prispelih izbeglica naše nacije, sa ciljem da se obrazuje odbor za pružanje pomoći demokratima kojima je potrebna. Izabrani su:

Karl Marx, nekadašnji urednik časopisa »Neue Rheinische Zeitung«;

Karl Blind, nekadašnji izaslanik badensko-falačke vlade u Parizu;

Anton Füstler, nekadašnji član austrijskog parlamenta u Beču;

Heinrich Bauer, obučarski majstor u Londonu; i

Karl Pfänder, slikar ovdašnji.

Ovaj odbor će svakog meseca javno polagati račun, kako na opštem skupu tako i u izvodu u nemačkim listovima. Da bi se predupredilo svako pogrešno tumačenje, odlučeno je *da nijedan član Odbora ne sme primiti bilo kakvu potporu iz blagajne*. Ukoliko bi nekom članu Odbora ikad zatrebala potpora, on time gubi svojstvo člana Odbora.

Mi sad molimo vas, prijatelji i braćo, da učinite što je u vašoj moći. Ako vam je stalo do toga da se oborena i okovana sloboda opet uzdigne, i ako saosećate s vašim najboljim prvoborcima u njihovim patnjama, onda nije potrebna naročita opomena s naše strane.

Sve priloge treba slati na adresu: »Heinrich Bauer, obučarski majstor, Dean Street, 64, Soho Square, London«. Prilog treba označiti natpisom: »Odboru za izbeglice«.

Odbor za pružanje pomoći nemačkim političkim izbeglicama:

**Anton Füstler Karl Marx Karl Blind
Heinrich Bauer Karl Pfänder**

London, 20. septembra 1849.

Naslov originala:

Aufruf zur Unterstützung deutscher Flüchtlinge

Prvi put objavljeno u listu

»Neue Deutsche Zeitung«, br. 228

od 26. septembra 1849.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx–Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,

Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 545–546.

2

Računski izveštaj Odbora za pružanje pomoći
nemačkim izbeglicama u Londonu

Osamnaestog novembra o. g. nemačko Radničko udruženje u Londonu održalo je sa većinom prisutnih političkih izbeglica generalnu skupštinu na kojoj je položio račune Odbor za pružanje pomoći imenovan na ranijoj skupštini.

	funti		
	st.	šil.	pensa
Od 22. septembra c ¹ primljeno je ukupno:			
1. Od Radničkog udruženja	2	8	4 ¹ / ₂
2. Od nemačke čitaonice u Londonu	2	15	—
3. Od uredništva lista »The Northern Star« u Londonu	—	5	—
4. Od građanina Eddäusa u Londonu	—	1	—
5. Sakupio građanin Siefert u Londonu	—	9	6
6. Od građanina Görringera u Londonu	1	5	9
7. Sakupio građanin H. Bauer u Londonu	7	1	9
8. Od nemačkih radnika iz Pariza, preko građanina Heideckera	—	12	1
9. Iz Hadersfilda preko građanina Kreppa	3	—	—
10. Iz Štetina u Pruskoj	18	14	—
svega	36	12	5 ¹ / ₂

Izdato je od 22. septembra do 18. novembra t.g. izbeglicama:

	funti		
	st.	šil.	pensa
1. Kleineru	3	17	2
2. Zschinskom	3	17	4
3. Fröhlichu	2	2	1
4. Henseru	3	7	6
5. Egeneru	1	19	—
6. W. Töpfferu	1	11	7
7. J. Töpfferu	1	4	4
8. Izbeglicama Bleiu, Bergmannu, Osobi, Wesselyju, Braulichyju i Kleinu, ukupno	2	8	10
9. Izbeglici trgovcu Schopp-u s porodicom, uz prostu menicu	4	—	—
10. Za štamparske troškove i spiskove prilagača	1	15	2 ¹ / ₂
svega	26	3	1 ¹ / ₂
Zbir prihoda:	36 funti	12 šilinga	5 ¹ / ₂ pensa
Zbir izdataka:	26 „	3 „	1 ¹ / ₂ „
Stanje blagajne:	10 funti	9 šilinga	5 pensa

¹ current, tj. tekuće (godine)

Osim toga, primljena je i razna odeća, koja je razdeljena izbeglicama.

Skupština je jednoglasno prihvatila gornji obračun. Za sve izdatke postoje priznanice, a darodavci iz Hadersfilda i Štetina, koji na pomenutoj skupštini nisu bili zastupljeni, pozivaju se da imenuju svoje predstavnike u Londonu radi pregleda tih priznanica.

Budući da je Odbor s odlaskom dvojice članova, A. Füstera i K. Blinda, ostao nepotpun i kako se ovde čine pokušaji da se formira jedan drugi odbor kao protivteža našem odboru, nezavisno od Radničkog udruženja i od izbeglica socijaldemokratskog pravca, Odbor je svoj mandat vratio Društvu. Društvo je na to odlučilo:

1. Nemačko Radničko udruženje, odajući priznanje delatnosti dosadašnjeg odbora, imenuje nov komitet od pet članova iz svoje sredine, pod nazivom »Socijaldemokratski komitet za pomoć nemačkim izbeglicama«. Taj komitet preuzeće saldo ranijeg odbora. — 2. Komitet će pri dodeljivanju pomoći imati u vidu prvenstveno članove socijaldemokratske stranke, ali, ukoliko mu sredstva dopuste, neće iz davanja potpore isključiti ni izbeglice drugih pravaca. — 3. Komitet mesečno polaže račun Radničkom udruženju, a zatim se ponovo bira. Izveštaj o polaganju računa objaviće se u listovima: »Deutsche Londoner Zeitung«, »The Northern Star«, u frankfurtskom listu »Neue Deutsche Zeitung«, u Kelnu u »Westdeutsche Zeitung«, u »Norddeutsche Freie Presse« u Hamburgu, u berlinskom listu »Demokratische Zeitung«, u »Schweizerische National-Zeitung«, u »Schnellpost« i u »Staatszeitung« u Njujorku. — 4. Darodavcima pripada pravo da mesečnom polaganju računa prisustvuju lično ili, ako nisu u Londonu, preko svojih predstavnika, i da pregledaju knjige, priznanice i stanje blagajne. — 5. Radničko udruženje imenuje za članove Komiteta: Karla Marxa, Augusta Willicha, Friedricha Engelsa, Heinricha Bauera, Karla Pfändera.

Dajući gornji izveštaj o polaganju računa zajedno sa odlukama Radničkog udruženja javnosti na znanje, potpisani komitet moli da se prilozi šalju na adresu: Heinrich Bauer, 64, Dean Street, Soho, London.

Komitet:

**Karl Marx August Willich Friedrich Engels
Heinrich Bauer Karl Pfänder**

London, 3. decembra 1849.

Naslov originala:

Rechnungsablage des Ausschusses zur Unterstützung deutscher Flüchtlinge in London

Prvi put objavljeno u listu

»Westdeutsche Zeitung«, br. 173 od 12. decembra 1849.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,

Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 547—549.

**Poziv na upis akcija časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«
u redakciji Karla Marxa**

List »Neue Rheinische Zeitung« izlazio je, kao što je poznato, od 1. juna 1848. do 15. maja 1849. pod upravom *Karla Marxa* kao dnevnik u *Kelnu na Rajni*. Zastupao je najodlučniji pravac demokratije u Nemačkoj s takvim uspehom da je, uprkos svim zabranama i opsadnim stanjima, uprkos svim sporovima protiv štampe i progonima, uprkos najvećim teškoćama, napadima i preprekama svake vrste, posle samo jedanaestomesečnog postojanja brojao 5600 pretplatnika. Pošto su porotnici dvaput oslobodili uredništvo svake krivice, pruskoj vladi preostajao je samo još akt nasilja da bi ugušila taj list koga se plašila: kada su delimični ustanci u maju prošle godine u Rajnskoj Pruskoj bili ugušeni, trenutna vladavina sablje iskorišćena je za nasilno uklanjanje uredništva iz Pruske, kako bi se onemogućilo dalje izlaženje lista »Neue Rheinische Zeitung«.

Urednici lista »Neue Rheinische Zeitung«, pošto su bilo u južnoj Nemačkoj, bilo u Parizu, učestvovali u revolucionarnim pokretima prošlog leta, većinom su se opet okupili u Londonu i odlučili da tu nastave da izdaju list. List zasad može da izlazi samo kao revija u mesečnim sveskama od oko pet tabaka. Ali taj poduhvat će tek onda potpuno ispuniti svoju svrhu, vršiti neprekidan, trajan uticaj na javno mnjenje, pa i u finansijskom pogledu pružiti sasvim druge izgledе, ako uredništvu bude omogućeno da pojedine brojeve izdaje u kraćim vremenskim razmacima. Ono stoga namer[ava], čim sredstva dopuste, da »Neue Rheinische Zeitung« izdaje u dvonedeljnim sveskama od po pet tabaka ili, po mogućstvu, kao velik nedeljni časopis po ugledu na američke i engleske nedeljnike, a čim mu prilike budu dopustile povratak u Nemačku, da nedeljni časopis odmah opet pretvori u dnevni list.

Privremen predračun pokazuje da revija pri samo dvonedeljnom izlaženju i s tiražom od 3000 primeraka donosi čist godišnji prihod od 1900 t[alira].

Da bi se preduzeće obezbedilo i omogućilo dvonedeljno ili nedeljno izlaženje revije, potreban je kapital od 500 funti sterlinga, za koji se iznos ovim otvara upis akcija pod sledećim uslovima:

1. Svaka akcija iznosi 50 franaka i plaćuje se odmah uz privremenu priznanicu. Privremene priznanice zameniče se docnije originalnim akcijama.
2. Svaki akcionar obavezuje se samo za iznos svoje akcije.
3. Akcionarima se daje pravo da imenuju zastupnike u Londonu radi uvida u poslovanje.

4. Svaka tri meseca saziva se generalna skupština, kojoj se podnosi izveštaj o napredovanju preduzeća i polaže račun, i koja donosi odluke o daljem kontrolisanju poslovanja. Pojedinim akcionarima dostavljaće se litografisan poslovni izveštaj.
5. Dobitak koji će donositi posao dodavaće se poslovnom kapitalu sve dok revija »Neue Rheinische Zeitung« ne bude mogla izlaziti nedeljno. Kad preduzeće bude dotle napredovalo, dobitak će se deliti na tri jednaka dela, od kojih jedna trećina ostaje kao rezervni fond, druga trećina se kao dividenda deli akcionarima, a poslednja trećina pripada uredništvu.

K. Schramm

Izdavač lista: »Neue Rheinische Zeitung.

[Politisch-ökonomische Revue]»

London, 1. januara 1850.

Naslov originala:

Einleitung zur Aktienzeichnung auf die »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« redigiert von Karl Marx

Objavljuje se prema prvi put štampanom tekstu u izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*, Band 7,
Dietz Verlag, Berlin 1960, str. 549—550.

4

Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta
za izbeglice u Londonu

1. Izdaci

			šilinga	funti st.	šil.	pensa
Nov. 1849.	16 potpora	po	7	5	12	—
Dec. „	29 „	„	7	10	3	—
	3 „	„	4	—	12	—
	1 „	„	6	—	6	—
	1 „	„	3	—	3	—
	2 „	„	5	—	10	—
	1 „	„	5/6	—	5	6
	1 „	„	8	—	8	—
	1 „	„	12	—	12	—
	4 „	„	10	2	—	—
			šilinga	funti st.	šil.	pensa
Jan. 1850.	20 potpora	po	7	7	—	—
	1 „	„	2/6	—	2	6
	3 „	„	4	—	12	—
Febr. 1—23.	18 „	„	7	6	6	—
	2 „	„	5	—	10	—
	1 „	„	2	—	2	—
	5 „	„	10	2	10	—
	1 „	„	3	—	3	—
	1 „	„	13	—	13	—
	2 „	„	1/3	—	2	6
	1 „	„	1	—	1	—
	114 potpora	ukupno		38	13	6
Poštarina, pečat, troškovi inkasiranja i pisci materijal				1	5	1
	svoga			39	18	7

Među izdacima nalazi se 26 funti sterlinga pozajmljenih raznim, u međuvremenu već zaposlenim izbeglicama za nabavku alata, odeća itd.; obećali su da docnije vrate taj novac.

2. Prihodi

		funti st.	šil.	pensa
Nov.	19. Saldo	10	9	5
Dec.	1. Od Radničkog udruženja	—	3	6
„	10. Preko »West[deutsche] Z[eit- tung]« u Kelnu 30 talira po odb. troškova	4	1	—
„	15. Od nemačkih radnika u Parizu	2	5	10
„	17. Preko g. prof. Türka u Roštoku	16	12	6
Febr.	11. Od Odbora za pomoć u Sinsina- tiju	20	18	—
„	20. Od radnika u Šverinu	3	—	—
	svega	57	10	3
	Manje gornji izdaci	39	18	7
	Ostaje u blagajni	17	11	8

Gornji obračun podnesen je na sednici ovdašnjeg nemačkog Radničkog udruženja od 4. marta i njegova tačnost proverena. Priznanice i knjige Komiteta nalaze se kod blagajnika spremne za uvid darodavaca ili njihovih predstavnika.

Posle zaključenja ovog obračuna stigle su još dve stavke iz Kelna i Njujorka, koje će se obračunati u sledećem izveštaju. S druge strane, usled neprekidnih proterivanja iz Švajcarske i Francuske broj ovdašnjih izbeglica kojima je potrebna pomoć povećao se u velikoj meri. Gotovo svakodnevno stižu nove izbeglice i većinom u takvom stanju da im je potrebna ne samo ona obična oskudna potpora nego i isto tako hitna pomoć za izdatke oko nabavke odela. Pod tim okolnostima pomoć potpisanog komiteta traži se utoliko više ukoliko su pokušaji da se s druge strane nabave sredstva za potporu ovdašnjim izbeglicama imali, izgleda, manje uspeha, pa se stoga sve prispele izbeglice odmah upućuju na njega. Zahvaljujući naporima ovdašnjih nemačkih radnika i samih izbeglica, za mnoge od njih nađeno je zaposlenje. Ali mnoge poslovne grane, koje su drugde pristupačne izbeglicama, za njih su ovde zatvorene iz raznih razloga, a naročito usled divljanja konkurencije u prenaseljenom Londonu. Uz to je navala novih pridošlica tako nagla da spisak ljudi kojima je potrebna potpora ipak svake nedelje raste.

Mada se pri upotrebi doznačenog novca sprovodi najveća štednja i redovna potpora ograničava na najmanju meru koju ovdašnje visoke cene životnih potreba dopuštaju, fondovi Komiteta morali su pod tim okolnostima veoma brzo da se istope. Moramo se čak pribojavati da ćemo se možda uskoro naći u nemogućnosti da ovdašnje nezaposlene izbeglice sačuvamo od beskućništva i krajnje bede.

Apelujemo stoga ponovo na sredstva stranke u samoj Nemačkoj. Dovikujemo joj da u istoj meri u kojoj opada broj i s njim jad izbeglica u Švajcarskoj i u Francuskoj, on u istoj meri raste u Londonu, a mi se nadamo da se neće doći dotle da ljudi koji su se latili oružja za slobodu i čast nemačkog naroda moraju prosjačiti za koru hleba na uglovima londonskih ulica.

Molimo da se svi prilozi šalju na adresu:

Mr. Henry Bauer
64, Dean Street, Soho
London

Socijaldemokratski komitet za izbeglice

Karl Marx Fr. Engels H. Bauer A. Willich Karl Pfänder

London, početkom marta 1850.

Naslov originala:

*Rechnungsablage des Sozial-demokratischen
Flüchtlingskomitees in London*

Prvi put objavljeno u listu
«Westdeutsche Zeitung», br. 68
od 21. marta 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960,
str. 551—553.

Svetsko društvo revolucionarnih komunista^[276]

- Čl. 1. Cilj Društva je obaranje svih povlašćenih klasa, potčinjavanje tih klasa diktaturi proletera, koja održava revoluciju permanentnom do ostvarenja komunizma, koji treba da bude poslednji oblik organizacije ljudskog roda.
- Čl. 2. Radi ostvarenja ovog cilja Društvo će uspostaviti veze solidarnosti između svih frakcija revolucionarne komunističke partije, otklanjajući, u smislu principa republikanskog bratstva, sve nacionalne ograde.
- Čl. 3. Osnivački komitet Društva konstituise se kao Centralni komitet; on će svuda gde to bude potrebno za izvršenje zadataka ustanoviti odbore koji će održavati vezu sa Centralnim komitetom.
- Čl. 4. Broj članova Društva je neograničen, ali nijedan član neće moći da bude primljen ako nije jednoglasno izabran. Izbori se ni u kom slučaju ne smeju vršiti tajnim glasanjem.
- Čl. 5. Svi članovi Društva obavezuju se zakletvom da će se bezuslovno držati stavova iz člana 1. ovih pravila. Izmena koja bi mogla da ima za posledicu slabljenje namera izraženih u članu 1, razrešava članove Društva njihove obaveze.
- Čl. 6. Sve odluke Društva donose se dvotrećinskom većinom glasača.

**Adam J. Vidil Ch. Marx August Willich F. Engels
G. Julian Harney**

Naslov originala:
*Société universelle des communistes
révolutionnaires*

Napisano sredinom aprila 1850.

Objavljuje se prema fotokopiji rukopisa.

Prevod s francuskog

6

Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta
za izbeglice u Londonu*Prihodi*

	funti st.	šil.	pensa
Febr. 25. Saldo u blagajni	17	11	8
Od Socijalreformističkog udruženja u Londonu	30	18	5
Marta 13. Od Kelnskog komiteta za izbeglice	36	—	—
Od A.F., člana Radničkog udruženja	—	5	—
Marta 18. Preko g. Wichmanna u Hamburgu	6	—	—
Aprila 16. „ g. Rempela u Bilefeldu	3	—	—
Aprila 16. „ g. Engelsa iz E.B. ¹	1	—	—
Aprila 20. Od nekolicine engleskih radnika	—	7	—
	95	2	1

Izdaci

Mart 53 potpore po 7 [šilinga]	18	11	—
Mart 7 potpora po 10 [šilinga]	3	10	—
Mart 1 potpora po 9 [šilinga] 6 pensa	—	9	6
Mart 1 potpora po 2 [šilinga] 8 1/2 p.	—	2	8 1/2
Mart 6 potpora po 5 [šilinga]	1	10	—
Mart 2 potpore po 1 [šiling]	—	2	—
Mart 2 potpore po 4 [šilinga]	—	8	—
Mart 1 potpora po 2 [šilinga]	—	2	—
Pozajmice	2	3	—
Poštarina i sitni izdaci	—	8	8
	27	6	10 1/2
April 56 potpora po 6 [šilinga]	16	16	—
April 18 potpora po 5 [šilinga]	4	10	—
April 2 potpore po 2 [šilinga] 6 pensa	—	5	—
April 14 potpora po 1 [šiling] 6 pensa	1	1	—
April 52 potpore po 7 [šilinga]	18	4	—
April 1 potpora po 8 [šilinga]	—	8	—
April 54 potpore po 3 [šilinga]	8	2	—

¹ verovatno Elberfeld-Barmena

April 49 potpora po 3 [šilinga] 6 pensa	8	11	6
April 1 potpora po 6 [šilinga] 4 pensa	—	6	4
Sitni izdaci	—	6	5
	58	10	3
	85	17	1½
Stanje blagajne	9	4	11½

Odbor, formiran 24. septembra 1849, potpomagao je od svog osnivanja naovamo otprilike stotinu izbeglica kraće ili duže vreme, i ukupna suma novca koja je prošla kroz njegove ruke iznosi 161 funtu st. 3 šil. 8½ pensa. Osim toga je ovdašnje Radničko udruženje vanredne potrebe pojedinih izbeglica pokrivalo skupljanjem priloga, drugima nalazilo posla i svim izbeglicama stavljalo na raspolaganje svoj lokal i novine.

Za gornji obračun, koji je podnesen nemačkom Radničkom udruženju i od njega odobren, knjige i priznanice nalaze se kod blagajnika Komiteta na uvid pošiljaocima novca ili njihovim opunomoćenicima.

Gospoda Struve, Bobzin, Bauer (Stolpe) i drugi ponovo su izjavili da smatraju da su njihova imena potrebna da bi se iz Nemačke privuklo dovoljno novčanih priloga za izbeglice. Shodno tome, okupili su oko sebe izvestan broj izbeglica i juče na jednom skupu obrazovali poseban komitet. Razume se da nas u našem radu za izbeglice ne može da zbuni ovaj novi plan za obrazovanje jednog paralelnog komiteta, kao što nas nisu mogli omesti ni raniji neostvareni planovi.

Kao što izveštaj pokazuje, blagajna Komiteta je toliko iscrpna da jedva još dostiže za potrebe jedne sedmice. Uz to se još svakodnevno javljaju nove izbeglice za pomoć. Mi stoga ponovo pozivamo nemačku socijaldemokratsku partiju da svoje izbeglice ne ostavi na cedilu i da što pre pošalje priloge blagajniku K. Pfänderu, 21, King Street, Soho, London.

**K. Marx, predsednik August Willich K. Pfänder
Friedrich Engels Heinrich Bauer**

London, 23. aprila 1850.

Naslov originala:
*Rechnungsablage des Sozial-demokratischen
Flüchtlingskomitees in London*

Prvi put objavljeno u listu
«Norddeutsche Freie Presse»,
br. 349 od 10. maja 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960,
str. 554—556.

Nemačke izbeglice u Londonu

Otpre izvesnog vremena je novac za ovdašnje nemačke izbeglice pricao tako oskudno da su one izložene najvećoj bedi. Jedan broj njih, koji u svojoj profesiji ovde dosad nisu mogli da nađu zarade, *spavaju gotovo već nedelju dana po ulicama i po parkovima i bore se s glađu*. S raznih strana su nesuglasice između odborâ i tobože pristrasna podela novca uzimane kao povod da se ne šalje novac za izbeglice. Gospoda *Struve*, *Bobzin* i drugi doprineli su tome izjavivši da potpisani komitet potpomaže samo »komuniste«.

Mi ovde ponovo izjavljujemo da smo potpomagali svakog bez razlike koji se legitimisao kao nemački izbeglica kome je potrebna pomoć. Naše knjige i priznanice su tu da to dokažu i svakog trenutka stoje na raspolaganju pošiljaocima novca ili njihovim punomoćnicima radi uvida. Supotpisani Willich je na plenarnoj sednici Komiteta gospode *Struvea*, *Bobzina* i drugih zapitao izbeglice koji tamo primaju pomoć: ko je od njih bio pitan da li je »komunist«. *Nije se javio ni jedan jedini!*

Izjavljujemo da je gornje tvrđenje gospode *Struvea*, *Bobzina* i drugih *laž i kleveta*.

Posle ovoga otpada izgovor pod kojim je dosad s raznih strana uskraćivana pomoć londonskim izbeglicama.

Socijaldemokratski komitet za izbeglice

K. Marx F. Engels K. Pfänder A. Willich H. Bauer

Molimo da se pisma i prilozi šalju na adresu: K. Pfänder, 21, King Street, Soho, London

London, 14. juna 1850.

Naslov originala:

Die deutschen Flüchtlinge in London

Prvi put objavljeno u listu

«Westdeutsche Zeitung», br. 149 od 25. juna 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,

Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960,

str. 556—557.

Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta
za izbeglice u Londonu za maj, jun i jul 1850

Prihodi

	funti st.	šil.	pensa
April 24. Stanje blagajne prema prethodnom računu	9	4	11½
Maj Iz Hanaua preko građanina Schärttnera funti st. 13 — —	—	—	—
manje dohodarina — 7 9	12	12	3
Od jednog Engleza	—	2	—
Frankfurt na M. funti st. 5 i funti st. 20	25	—	—
	<u>46</u>	<u>19</u>	<u>2½</u>
Jun Iz Trijera	2	2	6
Iz Pariza (nemački radnici)	1	18	6
Preko građanina Betzlera	—	5	—
	<u>4</u>	<u>6</u>	<u>—</u>
Jul Iz Frankfurta na Majni	30	—	—
Iz Kelna	—	11	4
Iz Vizbadena (Radničko udruženje)	4	10	—
Iz Hamburga («Nordd. Freie Presse»)	11	11	10
Od Londonskog Radničkog udruženja	7	9	6
Iz Frankfurta na Majni	20	—	—
Iz Nojštata na Harti	4	—	—
Iz Hamburga (ekspedicija lista «Freischütz»)	20	10	10
Iz La So-de-Fona	5	—	—
Iz Hamburga (Radničko udruženje St. Georg)	—	17	6
	<u>104</u>	<u>11</u>	<u>—</u>

Izdaci

	funti st.	šil.	pensa
April 24. 128 potpora po 3 š. 6 p.	22	8	—
do 27 potpora po 3 š.....	4	1	—
Maj 30. 26 potpora po 2 š.....	2	12	—

	31 potpora po 1 š.....	1	11	—
	25 potpora po 5 š.....	6	5	—
	Slučajne potpore	1	5	—
	Obučarski rad za izbeglice	—	14	—
	Sitni izdaci.....	—	6	11
		39	2	11
Jun	58 potpora po 2 š.....	5	16	—
	59 potpora po 1 š.....	2	19	—
	25 potpora po 1 š. 6 p.	1	17	6
	Slučajne potpore	—	10	—
	Sitni izdaci.....	—	11	6
		11	14	—
Jul	28 potpora po 2 š.....	2	16	—
	24 potpore po 1 š.....	1	4	—
	93 potpore po 0 š. 6 p.	2	6	6
	Slučajne potpore	1	6	—
	Izbegličkoj menzi			
	7 funti 9 š. 6 p.			
	5 funti — š. — p.			
	5 funti 10 š. — p.			
	5 funti 10 š. — p.	35	9	6
	6 funti — š. — p.			
	6 funti — š. — p.			
	Za inventar potreban za rad	6	—	—
	Pozajmice izbeglicama	7	12	6
	Pozajmica jednom izbeglici s porodicom	1	—	—
	Sitni izdaci.....	—	19	3½
		58	13	9½
	Ukupni izdaci	109	10	8½
	Ukupno primljeno	155	16	2½
	Po odbitku izdataka	109	10	8½
	Stanje blagajne	46	5	6

Gornji izveštaj podnesen je i odobren na sednici Radničkog udruženja od 30. jula ove godine. Knjige i priznanice spremne su na uvid pošiljaocima novca ili njihovim punomoćnicima.

Budući da su u toku juna iznosi pristizali veoma oskudno, a beda izbeglica često bila nepodnošljiva, odlučeno je da se uredi zajednički dom i menza za izbeglice. Ovdajšnje Radničko udruženje kao i jedan broj izbeglica koji su već našli zaposlenje omogućili su svojim priložima da se otpočne sa izvršenjem tog plana. Od docnije prispelog novca mogao je dom da bude opremljen potrebnim stvarima i nameštajem. Dosad je u njemu našlo smeštaj 18 izbeglica, a hranu oko 40. Pre svega su angažovani nezaposleni obučari među izbeglicama da za svoje drugove obezbede potrebnu obuču. Komitet je docnije odredio sredstva i preduzeo potrebne korake da se u pomenutom lokalu uredi zajednički manufakturni rad izbeglica, pa da oni jedan deo troškova za svoje izdržavanje sami pokrивaju.

Ako prvi pokušaj uspe, stvar će se sprovesti u većim razmerama, i o tome će javnosti u svoje vreme biti podneseno odgovarajuće saopštenje. Komitet očekuje da će ovaj dvostruki poduhvat — pomaganje i manufakturno zapošljavanje izbeglica — moći da se održi mnogobrojnim priložima iz Nemačke dotle dok izbeglice ne budu kadre da same sebe ishranjuju.

Socijaldemokratski komitet za izbeglice:

**Karl Marx Friedrich Engels August Willich
Karl Pfänder Heinrich Bauer**

London, 30. jula 1850.

Naslov originala:

*Rechnungsablage des Sozial-demokratischen
Flüchtlingskomitees in London für Mai,
Juni und Juli 1850*

Prvi put objavljeno u listu
«Norddeutsche Freie Presse»,
br. 425 od 8. avgusta 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960.
str. 557—559.

9

Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta
za izbeglice u Londonu za vreme od 1. avgusta
do 10. septembra [1850]

		<i>Prihodi</i>		
		funti st.	šil.	pensa
Avgust	Saldo	46	5	6
	Sakupila Miss Berg	12	—	—
	Od Radničkog udruženja u St. Georgu, Hamburg	2	10	—
	Od istog	1	10	—
	Iz Nojštata na Harti	8	—	—
	Od g. C. Flory preko redakcije lista »Deutsche Londoner Zeitung«	—	8	—
Septbr.	Od nemačkog Radničkog udruženja u Parizu	2	—	—
	Sakupio g. John Berg	17	10	—
	ukupno:	90	3	6

		<i>Izdaci</i>		
Avgust	Izbegličkoj menzi	28	9	3
	Četkarskoj radionici	7	10	—
	Za kože itd.	—	13	6
	56 potpora po 6 pensa	1	8	—
	23 dto po 1 š.	1	3	—
	6 dto po 2 š. 6 p.	—	15	—
	Razne potpore	—	5	6
	4 potpore po 10 š.	2	—	—
	Pozajmica izbeglicama	8	4	—
	Četvorici izbeglica za put u Ameriku	5	—	—
	Putni troškovi za Šlezvig-Holštajn	7	3	—
	Sitni troškovi, poštarina, troškovi inkasiranja itd.	—	11	3
Septbr.	Menzi	14	4	8
	39 potpora po 6 p.	—	19	6
	2 dto po 1 š.	—	2	—
	1 potpora po 10 š. i 1 po 5 š. ...	—	15	—
	Razdeljeno po uputstvu darodavca g. Berga	8	15	—

Predujam izbeglicama	1	18	—
Sitni troškovi	—	6	10
Ukupno:	90	3	6

Pošto su četvorica potpisana člana dosadašnjeg Socijaldemokratskog komiteta prilikom polaganja računa izjavila da istupaju iz Komiteta, Društvo u Great Windmill Street-u imenovalo je komisiju da ispita knjige i priznanice; komisija je 15. o.m. podnela izveštaj da je sve našla u redu.

Potpisani su smatrali za potrebno da sve knjige i priznanice u vezi s njihovim upravljanjem ostave kod dosadašnjeg blagajnika K. Pfändera, 21, King Street, Soho Square, budući da su istupili ne samo iz Komiteta nego i iz Društva i ne mogu da se liše dokumentacije zbog eventualnih reklamacija javnosti.

Pošiljaoci novca umoljavaju se, stoga, da imenuju punomoćnike u Londonu radi uvida u knjige i priznanice kod pomenutog dosadašnjeg blagajnika.

Karl Marx H. Bauer K. Pfänder Fr. Engels

London, 18. septembra 1850.

Naslov originala:

*Rechnungsablage des Sozial-demokratischen
Flüchtlingskomitees in London vom 1. August
bis 10. September 1850*

Prvi put objavljeno u listu

•Deutsche Londoner Zeitung,
br. 287 od 27. septembra 1850.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960,
str. 560—561.

[Poruka kelnske Centralne uprave Savezu^[351]]*Centralna uprava Savezu*

Braćo! Mada su okruzi pa i najveći deo opština obavešteni o promenama koje su u toku poslednjih meseci nastale u odnosima Saveza, moramo se u ovom opštem cirkularnom pismu ipak osvrnuti na njih, delimično radi upotpunjenja nekih pojedinačnih izveštaja, delimično radi nadovezivanja izvesnih merâ koje su postale potrebne.

O događajima koji su se desili u Londonu i tamo doveli do izvesnog rascepa među članovima Saveza dobio je kelnski okrug prvu vest kroz zapisnik nekadašnje Centralne uprave o njenoj sednici od 15. septembra, na kojoj su od ukupno 10 glasova s većinom od 4 (7 protiv 3) glasa bili doneseni sledeći zaključci:

1. sedište Centralne uprave iz Londona premestiti u Keln i naložiti okrugu Keln da obrazuje novu Centralnu upravu;

2. objaviti da je statut Saveza ukinut i ovlastiti novu Centralnu upravu da izradi novi statut;

3. umesto dosadašnjeg jednog okruga London obrazovati dva okruga, koji bi, jedan od drugog nezavisni, bili u vezi samo sa zajedničkom Centralnom upravom.

Iz pobuda za ove zaključke i iz izveštaja kojim je većina propratila zapisnik videli smo da je u Londonu došlo do nepopravljivog raskida među članovima Saveza i da se opasnost potpunog rasturanja može otkloniti jedino predloženim odvajanjem. Ali veličinu te opasnosti pokazao nam je tek ubrzo potom prispeli izveštaj manjine Centralne uprave, prema kojem se ona, pojačana s nekoliko članova okruga London, čija se većina pridružila njima, konstituisala kao nova Centralna uprava, članove nekadašnje Centralne uprave i izvestan broj njihovih prijatelja isključila iz Saveza i uputila poziv na već ranije najavljeni kongres 20. oktobra u Londonu. Trebalo je da taj kongres kao »spasonosni čin« sankcioniše njihove zaključke, čiju očiglednu nezakonitost još nisu smeli da poriču.

Sadržina tog spisa uverila nas je, međutim, da su oni zaključci bili ne samo nezakoniti nego i zasnovani na principima potpuno suprotnim principima Saveza i politici koju je Savez dosad vodio na toj osnovi. Tako su pokušali da isključenje većine Centralne uprave, pored optužbe upućene protiv pojedinih osoba, baziraju na opštem načelu da Savez treba da izluči iz svoje sredine sve književničke elemente, da je on samo udruženje zanatlija i fabričkih radnika, koje bi, ako samo postoji prava volja, prilikom sledeće revolucije smesta moglo da dođe na vlast i sprovede komunistički preobražaj društva. Time je bilo izraženo gledište da proleterska partija treba da se vrati na ono

stano stanovište opšteg asketizma¹ (vidi *Manifest*, III, 3²) i grubog izjednačenja koje bi imalo opravdanja u vremenima prvih pokreta proletarijata, kada je još trebalo raznim političkim i ekonomskim doktrinama građanskog društva suprotstaviti opšti princip proletera klasne borbe. Ovo negativno držanje sada, međutim, više nije usmereno protiv nekakvog buržoaskog socijalizma; ono je osudilo autore partijskog manifesta iz 1848. godine i prve »Poruke Centralne uprave«³ iz ove godine, gde je politika partije opširno izložena, ono je štaviše time osudilo sam »*Manifest*« i politiku partije. Dok, naime, *Manifest* i *Poruka* kao razvojni tok proletera pokreta ističu to da proletarijat, pošto jednom postane svestan svog klasnog položaja, u tom okviru prima u sebe sve kulturne elemente starog društva i tako teorijski stiže uvid u pokrete jedne komunističke revolucije, a praktično prati razvoj tih uslova i iz borbe raznih nacionalnih partija osvaja svoju sopstvenu političku i ekonomsku vlast: — ovo novo-staro stanovište proglašava čitav teorijski rad prevaziđenim, zauzima neprijateljski stav prema svakoj literarnoj delatnosti i veruje da će na osnovu sadašnjeg razvoja, osobito na osnovu jedne nove nemačke revolucije, moći da postigne konačni cilj pokreta. Stoga je i sasvim prirodno što isti ljudi koji na izgled tako isključivo zastupaju interese »čistog proletarijata«, u svojoj najnovijoj proklamaciji, koju su pod imenom jednog »demokratsko-socijalističkog komiteta« u zajednici sa Francuzima, Poljacima i Mađarima poslali u svet, samo udaraju u frazu revolucija i predstavljaju se kao pobornici *sitnoburžoaske* socijal-demokratske republike. Time je pak proletarijat i za vreme pokreta bačen natrag na svoje staro nepolitičko stanovište; on se ponovo za interese neke druge klase poziva u borbu, da bi potom bio na prevaru lišen plodova svoje pobeđe.

Suočen s tako sumnjivom pojavom kakvu je pružao raspis nove manjinske Centralne uprave, okrug Keln morao je da napusti sve sumnje koje su zaključci većine Centralne uprave mogli da probude. Izreći sud o razlogu ili nerazlogu ličnih zadjevica i napada, koji su, uostalom, u pismu manjine primili najogavnije zloban karakter, bilo je nemoguće i nedopustivo. Što se formalne zakonitosti tiče, obe stranke bile su skrenule s puta koji Statut određuje, jer po njemu bi obe morale da apeluju na kongres. Ali ubrzo smo se uverili da su obe stranke postupile pravilno utoliko što bi jedan kongres u Londonu tada, i da uopšte nije propao zbog spoljnih teškoća, doveo do potpunog raspada Saveza. Nama je pre svega bilo stalo do toga da spasemo principe, politiku i opstanak Saveza, i tako nam nije preostajalo ništa drugo nego da zaključke većine Centralne uprave usvojimo kao jedino razumne i prilikama saobrazne. Okrug Keln konstituisao je stoga novu Centralnu upravu, imenujući trojicu članova koji vam danas upućuju ovu poruku.

¹ »Dresdner Journal«: Ascalismus — ² Vidi u 7. tomu ovog izdanja. — ³ Vidi u ovom tomu, str. 203–211.

Izvršenje trećeg zaključka koji smo prihvatili poveravamo građanima Schapperu i Eccariusu, s tim da svaki za sebe obrazuje samostalan okrug u Londonu. Nalog Schapperu, glavnom predstavniku manjine, dali smo u pismu upućenom starom okrugu London, u kojem smo potanko izložili pobude za naše zaključke, a sve suprotne zaključke okruga London proglasili ništavnim. Kao odgovor na to pismo pojavio se među nama jedan emisar iz Londona, koji je tražio da u ime tamošnje Centralne uprave pregovara s okrugom Keln. Pošto mu je to odbijeno, pročitao je opširno pismo svojih vlastodavaca u kojem su oni, delimično novim ličnim napadima ne samo najzlobnije nego i najbesmislenije vrste, delimično braneci svoja ranije postavljena načela, delimično, najzad, prilično bestidno tvrdeći da su postupili potpuno u duhu Statuta, pokušali da opravdaju svoje ranije zaključke. Mi smo sa svoje strane učinili poslednji pokušaj da razjasnimo žalosne zablude u koje su se ti ljudi zapleli; bilo je to, naravno, uzalud. Ali kad je emisar ispoljio nameru da nas proglasi isključenima, odgovorili smo da je to uzajamno, samo s tom razlikom što se time stari okrug London i njegova Centralna uprava sami isključuju iz Saveza, a to isključenje ćemo mi bez ustručavanja sankcionisati sopstvenom odlukom.

To isključenje nije bilo odmah prijavljeno celokupnom Savezu, jer je saopštenje o tome trebalo da bude predmet ovog cirkularnog pisma za koje smo verovali da ćemo ga moći razaslati ranije nego što su okolnosti dopustile. Pošto je odluka već bila donesena, stigao nam je stoga i formalni predlog okruga koji je Eccarius obrazovao u Londonu, da se »svi članovi separatnog saveza^[352], posebno Schapper, Willich, Schärtner, Lehmann, Dietz (Oswald), Gebert, Fränkel, ova sedmorica uz navođenje imena, isključe i taj zaključak saopšti svim okruzima i opštinama Saveza, isto tako i separatnom savezu u Londonu i njegovim rukovodiocima«. Taj predlog bio je zasnovan na sledećim, svakako izvanredno ubedljivim razlozima, koje mi, radi bližeg upoznavanja dotičnih ličnosti, takođe saopštavamo celom Savezu: »1. Oni su uprave tajnih društava koja postoje izvan Saveza, izbeglice svih narodnosti obavestili o rascepu u Londonu i uz to lažno obavestili; 2. oni se nalaze u otvorenoj pobuni protiv legalne Centralne uprave u Kelnu, postupaju prkoseći njenim odlukama i šalju svog emisara da putuje po Nemačkoj radi osnivanja jednog odvojenog saveza; 3. povredili su i još neprestano povređuju sve obaveze članova tajnih društava prema članovima okruga London; 4. posle odvajanja prekršili su sve zakone tajnih društava, i njihovo dalje ostajanje u Savezu samo bi im išlo naruku za njegovo rasturanje.«

Braće, mi smo se naročito po delatnosti koju je u Rajnskoj oblasti pokušao da razvije emisar Haude — koji se, uostalom, pošto u Nemačkoj nigde nije naišao na odziv, već vratio u London — uverili u tačnost ovih delimično novih razloga, i prema tome izjavljujemo, na osnovu našeg ranijeg zaključka i predloga koji nam je izneo naš

londonski okrug, svečano pred celokupnim Savezom sledeće. Svi članovi separatnog saveza koji postoji u Londonu, posebno njegovi rukovodioci i punomoćnici, građani Schapper, Willich, Schärttner (A), Oswald Dietz, A. Gebert, Adolph Maier, član gore navedenog demokratsko-socijalističkog komiteta, dakle verovatno i član uprave separatnog saveza, Fränkel i Haude isključeni su iz Saveza; celokupno članstvo Saveza poziva se da prekine sve prijateljske veze sa članovima tog saveza, a sve uprave Saveza da najbrižljivije prate i Centralnoj upravi smesta prijave sve smutnje i pokušaje tog saveza da se učvrsti u Nemačkoj ili drugim saveznim zemljama gde dosad još nigde nije uhvatio korena . . .

Keln, 1. decembra 1850.

Prvi put objavljeno u listu
•Dresdner Journal und Anzeiger•,
br. 171 od 22. juna 1851.

Ovde se objavljuje prema izdanju:
Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960,
str. 561—565.

Statut Saveza komunista ^[353]

1. Cilj Saveza komunista jeste u tome da svim sredstvima propagande i političke borbe sprovede razaranje starog društva — obaranje buržoazije¹ — duhovno, političko i ekonomsko oslobođenje proletarijata, komunističku revoluciju. Savez u raznim razvojnim stupnjevima, kroz koje borba proletarijata mora da prođe, uvek zastupa interes celokupnog pokreta, kao što stalno nastoji da ujedini u sebi i organizuje sve revolucionarne snage proletarijata; on je tajan i neraskidiv dokle god proleterska revolucija ne postigne svoj konačni cilj.

2. Član može postati samo onaj ko ispunjava sledeće uslove:

a) oslobođenost od svake religije, praktično odricanje od svake crkvene zajednice i svih obreda koji nisu nametnuti građanskim zakonima;

b) poznavanje uslova, razvojnog toka i konačnog cilja proleterskog pokreta;

c) distanciranje od svih udruženja i parcijalnih stremljenja koji su neprijateljski suprotni svrsi Saveza ili je ometaju;

d) sposobnost i revnost za propagandu, nepokolebljiva vernost ubedenju, revolucionarna energija;

e) najstrože ćutanje o svim stvarima Saveza.

3. O *sposobnosti za prijem* u članstvo odlučuje jednoglasnost opštine. Prijem obično obavlja predsednik pred okupljenom opštinom. Članovi se zavetuju da će se bezuslovno pokoravati odlukama Saveza.

4. Ko povredi uslove za članstvo biće isključen. O isključenju pojedinaca odlučuje opština većinom glasova. Cele opštine može da isključi centralna uprava, ako neka okružna opština podnese predlog u tom smislu. Isključeni će biti prijavljeni celokupnom Savezu i na njih će se, po nalogu Saveza, motriti kao na sve sumnjive subjekte.

5. Savez se deli na opštine, okruge, centralnu upravu i kongres.

6. Opštine se sastoje od najmanje tri člana iz istog mesta. Svaka opština bira po jednog predsednika, koji rukovodi sednicama, i jednog zamenika, koji vodi blagajnu.

7. Opštine jedne zemlje ili pokrajine nalaze se pod jednom glavnom opštinom, *okrugom*, koji biva imenovan od centralne uprave. Opštine održavaju neposrednu vezu samo sa svojim okrugom, a okruzi sa centralnom upravom.

¹ Umetak K. Marxa

8. Opštine se okupljaju redovno najmanje četrnaestodnevno; dopisuju se sa svojim okruzima bar mesečno; okružne opštine sa centralnom upravom bar dvomesečno; centralna uprava daje tromesečno izveštaj o stanju Saveza.

9. Predsednici opština i okruga i njihovi zamenici biraju se na godinu dana i njihovi birači mogu ih smeniti u svako doba; članove centralne uprave može da smeni samo kongres.

10. Svaki član Saveza je obavezan da plaća mesečni ulog, čiji minimum utvrđuje kongres. Ti ulozi idu popola u korist okruga i centralne uprave i upotrebljavaju se za pokriće troškova uprave, za rasturanje propagandističkih spisa i za odašiljanje emisara. Okruzi snose troškove prepiske sa svojim opštinama. Ulozi se tromesečno šalju okruzima, koji polovinu ukupne sume dostavljaju centralnoj upravi i istovremeno polažu svojim opštinama račun o izdacima i prihodima. Centralna uprava polaže kongresu račun o novčanim iznosima koji su mu prispeli. Vanredni troškovi podmiruju se vanrednim prilogima.

11. *Centralna uprava* je izvršni organ celokupnog Saveza. Sastoji se od najmanje tri člana, bira je i popunjava onaj krug u koji kongres premesti sedište centralne uprave, i dužna je da polaže račun jedino kongresu.

12. *Kongres* je zakonodavni organ celokupnog Saveza. Sastoji se od delegata okružnih skupština od kojih svaka bira po *jednog* delegata na pet opština.

13. *Okružna skupština* je predstavništvo okruga, koje se redovno sastaje svaka tri meseca u sedištu okruga, a pod rukovodstvom predsednika glavne opštine, radi savetovanja o poslovima okruga. Svaka opština šalje na skupštinu po *jednog* delegata. Okružna skupština za izbor delegata za kongres saveza sastaje se obavezno sredinom jula svake godine.

¹Čl. 5 *Opština*

Čl. 6 *Okrug*

Čl. 7 *Centralna uprava*

Čl. 8 *Kongres*

Čl. 9 *Prijem u Savez*

Čl. 10 *Isključenje iz Saveza*
(*novac*² . . .)

14. Četrnaest dana posle završetka izbornih skupština po okruzima sastaje se kongres punopravno u sedištu centralne uprave, ako ona nije odredila neko drugo mesto.

15. Kongres prima od centralne uprave, koja na njemu učestvuje, ali nema pravo glasa, izveštaj o njenoj celokupnoj delatnosti i o stanju Saveza; on proglašava načela politike koju će Savez voditi, odlučuje o izmenama statuta i određuje sedište centralne uprave za sledeću godinu.

¹ Čl. 5 – Čl. 10. napisao je Marx na donjoj ivici treće stranice rukopisa koja se na tom mestu završava. – ² nečitko

16. Centralna uprava može u hitnim slučajevima sazvati vanredan kongres, koji se onda sastoji od izaslanika koje su okruzi poslednji put izabrali.

17. Sporove između pojedinih članova iste opštine rešava konačno opština; istog okruga okružna opština, raznih okruga centralna uprava; lične optužbe protiv članova centralne uprave iznose se pred kongres. Sporove među opštinama istog okruga rešava okružna opština, između opština i njihovog okruga ili između raznih okruga rešava centralna uprava; ali u prvom slučaju postoji mogućnost žalbe okružnim skupštinama, u drugom slučaju kongresu. Kongres rešava i sve sukobe centralne uprave sa nižim upravama Saveza.

Naslov originala:

Statuten des Kommunistischen Bundes

Napisano 1. decembra 1850.

Prvi put objavljeno u časopisu

«Вопросы истории», br. 11, 1948 (Moskva).

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,

Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960,

str. 565—567.

Prethodna napomena
[povodom nemačkog prevoda
zdravice L. A. Blanquija ^[354]]

[S tekstom zdravice]

Nekoliko bednih obmanjivača naroda, takozvani Centralni komitet evropskih socijaldemokrata, uistinu komitet evropskog centralnog ološa, pod predsedništvom gospode Willicha, Schappera itd. proslavili su u Londonu godišnjicu februarske revolucije. *Louis Blanc*, predstavnik sentimentalnog frazerskog socijalizma, bio se radi *intrige* protiv drugog narodnog izdajnika, *Ledru-Rollina*, pridružio ovoj bagri inferiornih pretendenata. Oni su na svom banketu pročitali razne poruke koje su im navodno stigle. Iz Nemačke, bez obzira na sve napore, nisu umeli da isprosjače ni jedan jedini dopis. Povoljno znamenje za razvoj nemačkog proletarijata!

Pisali su i *Blanquiju*, plemenitom mučeniku revolucionarnog komunizma, tražeći poruku. Odgovorio im je sledećom zdravicom:

Opomena narodu

Koji greben ugrožava sutrašnju revoluciju? Greben o koji se razbila juče-rašnja revolucija, žalosna popularnost prurušenih buržuja koji igraju ulogu narodnih tribuna.

Ledru-Rollin, *Louis Blanc*, Crémieux, Marie, Lamartine, Garnier-Pagès, Dupont (de l'Eure), Flocon, Albert, Arago, Marrast!

Spisak bremenit propašću! Kobna imena, krvlju ispisana po svim pločnicima demokratske Evrope!

Privremena vlada ubila je revoluciju! neka na njenu glavu padne odgovornost za svu nesreću, na njenu glavu krv tolikih hiljada žrtava!

Reakcija je samo vršila svoju dužnost kad je gušila demokratiju. Zločin pada na teret izdajnicima koje je narod pun poverenja uzeo za svoje vode, a koji su ga izručili reakciji.

Bedna vlada! Uprkos vapajima straha i preklinjanjima ona baca porez od 45 santima među seljaštvo i goni ga u očajanje, na ustanak.

Ona je zadržala rojalističke generalštbove, rojalističko sudstvo, rojalističke zakone. Izdaja!

Ona 16. aprila nasrće na pariske radnike, baca limoške radnike u zatvor i 27. aprila kartečima obara ruanske; pušta s lanca sve svoje hajkačke pse i priređuje hajku na sve prave republikance. Izdaja, izdaja!

Na nju, na nju jedinu pada užasno breme udesâ koji su uništili revoluciju od 1848!

O, postoje veliki zločinci, ali najveći od svih su oni u kojima je narod, obmanut tribunskim frazama, gledao svoj mač i štit i koje je u svom oduševljenju proglasio arbitrima svoje budućnosti.

Teško nama ako na dan narodne pobjede, koji će uskoro da svane, zaboravnost i popustljivost masâ budu dopustile da jedan od tih ljudi koji su okaljali svoj mandat opet dospje na vlast! Po drugi put bi odzvonilo revoluciji.

Neka radnici neprestano imaju pred očima ovaj popis prokletih imena, i ako se ikad jedno jedino, samo jedno jedino opet pojavi u nekoj revolucionarnoj vladi, neka svi u jedan glas viknu: Izdaja!

Govori, propovedi, programi ponovo bi bili samo laž i obmana; isti opsenari bi se vratili da opet odigraju svoje stare majstorije, oni bi obrazovali prvi beo-čug u novom lancu još besomučnijih reakcija. Prokletstvo na njih i osveta ako bi se usudili da opet iskrсну! Sramota i prezir nedotupavnoj gomili ako bi se ponovo dala uhvatiti u njihove mreže!

Ali nije dovoljno što su februarski opsenari zauvek proterani iz Gradske večnice, treba da sebe obezbedimo od nove izdaje.

Izdajnici bi bili oni koji, na ramenima proletarijata uzdignuti na vlast, ne bi smesta izvršili sledeće:

1. opšte razoružanje buržoaskih garda;
2. naoružanje i vojničko organizovanje svih radnika.

Ima bez sumnje još mnogo drugih neophodnih mera, ali one same po sebi proizlaze iz ovog prvog čina, koji je najbliže jemstvo, jedina zaloga bezbednosti za narod.

Ni jedno jedino oružje ne sme da ostane u rukama buržuja. Inače spasa nema!

Razne doktrine koje se danas otimaju o naklonost masâ mogu svome vremenu da ostvare data obećanja o poboljšanju i blagostanju, ali samo pod uslovom da hvatajući senku ne ispuste plen.

Ni do čega ne bi dovele sem do bednog promašaja kad bi narod, zabavljen isključivo teorijama, omalovažio jedino praktično, jedino sigurno sredstvo: silu!

Oružje i organizacija — to je presudan element napretka, jedino ozbiljno sredstvo za okončanje bede.

Ko ima gvožđa, ima i hleba. Ljudi padaju na kolena pred bajonetima, nenaoružane gomile razveju se kao pleva. Francuska, načičkana naoružanim radnicima — to je dolazak socijalizma.

Pred naoružanim proletarijatom iščeznuće sve, prepreke, nepokornosti, nemogućnosti.

Ali za proletere koji dopuštaju da im prekraćuju vreme smešnim promenadama po ulicama, drvećem slobode, zvučnim advokatskim frazama, ima najpre svete vodice, pa uvreda, najzad karteča i uvek bede!

Neka narod bira!

Zatvor na Bel-II-an-Mer, 10. februara 1851.

Naslov originala:

Vorbemerkung

Prvi put objavljeno u proleće 1851.

u Bernu kao brošura.

Ovde se objavljuje prema izdanju:

Karl Marx—Friedrich Engels, *Werke*,
Band 7, Dietz Verlag, Berlin 1960,
str. 568—570.

Napomene i registri

-

Napomene

¹ Pošto je list »Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie«, koji su Marx i Engels od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. izdavali u Kelnu morao da obustavi izlaženje, Marx je nastojao da ostvari jedan političko-ekonomski časopis (mesečnik). Pozvao je Engelsa, koji je tada boravio u Švajcarskoj, da dođe u London pa da se zajedno late izdavanja. Marx je uspeo da prikupi sredstva i nađe izdavača; sredinom decembra 1849. zaključen je između Konrada Schramma, kao odgovornog urednika, i hamburške izdavačke kuće Schubert & Co. sporazum o izdavanju časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Časopis je stavio sebi u zadatak da na temelju istorijsko-materijalističke analize izvuče pouke iz revolucije 1848/49, odredi karakter nove istorijske situacije i razvije taktiku revolucionarne proleterke partije. Marx i Engels, koji su napisali najveći deo priloga (rasprave, članke, međunarodne preglede i prikaze), privukli su i svoje najbliže pristalice na saradnju. U dvobroju pet i šest, na primer, štampan je članak Johanna Georga Eccariusia *Die Schneiderei in London oder der Kampf des grossen und des kleinen Capitals* (Krojački zanat u Londonu ili borba krupnog i sitnog kapitala), vidi i nap. 277, a u četvrtoj svesci, pod naslovom *Nachträgliches aus dem Reich* (Naknadni izveštaj iz Rajha), izvod iz jednog pisma Wilhelma Wolffa. Osim toga je u prvoj svesci objavljena jedna Blindova skica, *Oesterreichische und preußische Parteien in Baden* (Austrijske i pruske stranke u Badenu), a u četvrtoj svesci jedna pesma francuskog demokrate Louis-a Mé-nard-a.

Na omotu su kao mesta izlaženja, pored Londona gde su boravili Marx i Engels, označeni i Hamburg, gde je časopis štampan, i Njujork, jer su Marx i Engels smatrali da je tamo povoljno tlo za prodaju časopisa, pošto je veliki broj učesnika nemačke revolucije od 1848/49. emigrirao u Ameriku. Budući da su Marx i Engels računali sa mogućnošću novog revolucionarnog poleta, nameravali su da mesečnik ubrzo pretvore u nedeljni, a zatim u dnevni list (vidi u Prilozima belešku C, 3). Taj plan, međutim, nije mogao da se ostvari.

Izašlo je ukupno šest svezaka časopisa, dve poslednje krajem novembra 1850. kao dvobroj. Svi dalji pokušaji da se nastavi sa izdavanjem časopisa propali su zbog policijskih progona u Nemačkoj i zbog nedostatka materijalnih sredstava.

Tekst *Oglasavanje* poslao je Marx 19. decembra 1849. Josephu Weydemeyeru u Frankfurt sa molbom da ga smesti u list »Neue Deutsche Zeitung«, gde je objavljen u brojevima 14, 23 i 31 od 16. i 26. januara i 5. februara 1850. Objavljen je takođe 8. i 9. januara 1850. u br. 6 i 7 lista »Westdeutsche Zeitung«, koji je Hermann Becker izdavao u Kelnu, 27. decembra 1849. u br. 361 »Berner Zeitung« i 10. januara 1850. u br. 9 »Düsseldorfer Zeitung« i br. 8 »Schweizerische National-Zeitung«. 5

² »The Northern Star« — engleski nedeljni list, glavni organ čartista; izlazio od 1837. do 1852, prvo u Lidsu, a od novembra 1844. u Londonu. Osnivač i urednik lista bio je Feargus Edward O'Connor; četrdesetih godina uređivao ga je George Julian Harney. Engels je od septembra 1845. do marta 1848. bio saradnik ovog lista. 7 376

³ »The Times« — najveći engleski dnevni list konzervativnog pravca; osnovan 1. januara 1785. u Londonu pod imenom »Daily Universal Register«; 1. januara 1788. promenjen je naziv u »The Times«. 7 243 375

- ⁴ Karl Heinzen je objavio u brojevima 241 i 242 lista »Deutsche Londoner Zeitung« od 9. i 16. novembra 1849. pamflet *Lehren der Revolution* (Pouke revolucije). Demagoške radikalne fraze koje se mogu naći u ovom pamfletu dovele su celu revolucionarnu nemačku emigraciju u Londonu u opasan položaj; tako se pisac pisma objavljenog 23. novembra 1849. u listu »The Times« sa potpisom »Antisocijalist« pozivao na Heinzenove izjave, tražeći od engleskog ministra unutrašnjih poslova da se »u roku od 24 časa protjeraju iz Engleske osobe koje šire takve paklene doktrine«.

»Deutsche Londoner Zeitung« — dnevni list nemačkih emigranata u Londonu, izlazio od aprila 1845. do februara 1851. uz materijalnu potporu svrgnutog vojvode Karla od Braunschweiga. Urednici su bili sitnoburžoaski demokrati Ludwig Bamberger i Schabelitz. Od 1849. do 1850. u listu su uglavnom objavljivani članci Karla Heinzena, Gustava Strueva i drugih sitnoburžoaskih demokrata. Pored tih članaka pojavili su se na njegovim stranicama *Manifest Komunističke partije* (marta 1848), prva glava *Klasnih borbi u Francuskoj* od Karla Marxa (aprila 1850), jedan deo *Revue, Mai bis Oktober 1850* od Karla Marxa i Friedricha Engelsa (februara 1851) i više izjava sa potpisom Marxa i Engelsa. 7

- ⁵ *Jedan nemački socijaldemokrat* — Ovu oznaku koju je upotrebio Engels ne treba izjednačiti sa pojmom socijaldemokratije, kako se od osnivanja »ajzenaške« Socijaldemokratske radničke partije Nemačke (1869) obično naziva marksistička radnička partija u Nemačkoj u 19. veku. Marx i Engels nikad nisu uzimali ovu oznaku za određivanje svog sopstvenog stanovišta. U godinama 1849/50. označavana je kao Socijaldemokratska partija pre svega koalicija između sitnoburžoaskih demokrata i socijalista u Francuskoj, pod vodstvom Ledru-Rollina i Louis-a Blanc-a (vidi i napomenu 106). Marx je nju okarakterisao ovako: »*Pobuna protiv diktature buržoazije, potreba za menjanjem društva, održavanje demokratsko-republikanskih ustanova kao njegovih organa kretanja, okupljanje oko proletarijata kao odlučujuće revolucionarne sile* — to su zajedničke karakterne crte takozvane *Partije socijaldemokratije, Partije crvene Republike*« (vidi u ovom tomu str. 74). 8

- ⁶ Marxov rad *Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850.* objavljen je u vidu serije članaka pod naslovom »1848. do 1849.« u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, koji je on izdavao. Marx tu objašnjava celo jedno razdoblje francuske istorije sa gledišta istorijskog materijalizma i formuliše najvažnije stavove revolucionarne taktike proletarijata. Prvobitni plan rada predviđao je četiri članka: *Die Juniniederlage 1848* (Poraz u junu 1848), *Der 13. Juni 1849* (13. juni 1849), *Rückwirkung des 13. Juni auf den Kontinent* (Reperkuzije 13. juna na Kontinent) i *Jetzige Situation: England* (Sadašnja situacija: Engleska). Ali u sveskama 1 do 3 tog časopisa objavljena su samo tri članka: *Die Juniniederlage 1848, Der 13. Juni 1849.* i *Folgen des 13. Juni 1849* (Posledice 13. juna 1849). Uticaj pariskih događaja u junu 1849. na položaj u ostalim zapadnoevropskim zemljama rasvetljen je u drugim priložima, osobito u *Reveu*en koje su Marx i Engels zajednički sastavili za sveske 2, 4 i 5/6. Godine 1895. priredio je Engels novo izdanje Marxovog rada pod poznatim naslovom *Klasne borbe u Francuskoj 1848. do 1850.*, snabdevši tri članka objavljena u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« natpisima *Vom Februar bis Juni 1848, Vom Juni 1848. bis 13. Juni 1849.* i *Vom 13. Juni 1849. bis 10. März 1850.* Kao četvrto poglavlje dodao je odeljke o Francuskoj iz *Revue, Mai bis Oktober 1850* (vidi u ovom tomu str. 370—371 i 376—384) pod natpisom *Die Abschaffung des allgemeinen Stimmrechts 1850* (Ukidanje opšteg prava glasa 1850). On piše Richardu Fischeru 13. februara 1895. da četvrto poglavlje služi »kao bitno upotpunjenje rada u celini«, »bez kojeg bi brošura imala fragmentaran karakter«.

U ovom izdanju na prvom mestu stoje natpisi koje je dao Marx, a na drugom oni koje je dao Engels 1895.

Engels je novo izdanje iz 1895. propratio uvodom (vidi u ovom tomu str. 433 do 447). Tekst koji je ovde štampan zasniiva se na Engelsonom izdanju iz

1895. Upoređen je sa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« od 1850. 9

- 7 Ustanak u Parizu 5. i 6. juna 1832. pripremio je levo krilo republikanske stranke i revolucionarna tajna društva, među njima i Društvo prijatelja naroda; povod za ustanak bio je pogreb generala Lamarque-a, koji je bio u opoziciji prema vladi Louis-Philippe-a. Radnici - učesnici ustanka podigli su veći broj barikada i branili se izvanredno hrabro.
- Lionski ustanak radnika u aprilu 1834. pod vodstvom republikanskog tajnog Društva za ljudska i građanska prava bio je jedna od prvih masovnih pobuna francuskog proletarijata. Ustanak koji su republikanci pomagali u nekim drugim gradovima, a osobito u Parizu, svirepo je ugušen.
- Ustanak u Parizu od 12. maja 1839, u kojem su, takođe, revolucionarno raspoloženi radnici igrali glavnu ulogu, pripremio je republikansko-socijalističko tajno Društvo godišnjih doba pod vodstvom Auguste-a Blanquija i Armanda Barbèsa; ugušile su ga vojska i Nacionalna garda. 12 224
- 8 *Robert Macaire* — tip prepređenog čoveka koji »pravi poslove«, kako ga je predstavio u ono doba slavni francuski glumac Frédéric Lemaître, a ovekovećio u svojim karikaturama Honoré Daumier. Lik Roberta Macaire-a bio je satira na vladavinu novčane aristokratije u doba Julske monarhije. 14
- 9 *Sonderbund* — separatni savez sedam privredno zaostalih katoličkih kantona Švajcarske, zaključen 1843. u cilju otpora protiv naprednih građanskih promena u Švajcarskoj i za odbranu povlastica crkve i jezuitskog reda. Odluka švajcarskog Bundestaga (skupštine) jula 1847. o raspuštanju Sonderbunda poslužila je ovom kao povod da početkom novembra započne sa vojnim akcijama protiv ostalih kantona. Dvadeset trećeg novembra 1847. potukle su trupe federalne vlade vojsku Sonderbunda (vidi s tim u vezi i Engelsov članak *Švajcarski građanski rat* u tomu 7. ovog izdanja). Guizot je podržavao pokušaje Austrije i Pruske da se u korist Sonderbunda umešaju u švajcarske poslove. 15
- 10 U *Bizanseu* (departman l'Endr) napali su gladni radnici i stanovnici okolnih sela u januaru 1847. žitnice špekulanata; pri tom je došlo do krvavih sukoba između stanovništva i vojnih odreda. Događaji u Bizanseu izazvali su svirepe represalije vlade: trojica učesnika događaja osuđeni su 4. marta 1847. na smrt, a mnogi drugi na prinudni rad i na zatvor. Smrtne kazne izvršene su uprkos protestu francuske javnosti. 15
- 11 »*Le National*« — francuski dnevni list koji je od 1830. do 1851. izlazio u Parizu i okupljao oko sebe umerene građanske republikance; oni su se četrdesetih godina oslanjali na industrijsku buržoaziju i bili povezani s njom preko jednog dela liberalne inteligencije. U privremenoj vladi iz 1848. ovu su političku grupaciju predstavljali pre svega Marrast, Bastide i Garnier-Pagès. 16 230 381
- 12 »*La Gazette de France*« — francuski dnevni list, izlazio od 1631. u Parizu; četrdesetih godina 19. veka bio je organ legitimista, pristalica restauracije burbonske dinastije. 17
- 13 U prvim danima postojanja privremene vlade raspravljalo se o nacionalnoj zastavi Francuske Republike. Revolucionarni radnici Pariza zahtevali su da se za nacionalnu zastavu proglasi crvena zastava koja je u junskom ustanku 1832. bila istaknuta po radničkim predgrađima. Poslanici buržoazije insistirali su na trikolori (plavo-belo-crvenoj zastavi), koja je u građanskoj revoluciji krajem 18. veka i za vreme vladavine Napoléona I bila zastava Francuske. Ta zastava bila je već pre revolucije 1848. amblem buržoaskih republikanaca okupljenih oko lista »*Le National*«. Radnički predstavnici morali su pristati da trikolora bude proglašena nacionalnom zastavom Francuske Republike. Za kopljaču je, međutim, pričvršćena crvena rozeta. 19

- ¹⁴ »*Le Moniteur universel*« — francuski dnevni list, koji je pod tim nazivom izlazio u Parizu od 1789. do 1868. U razdoblju 1799—1814. i 1816—1868. bio je zvanični organ vlade. Na stranicama lista »*Le Moniteur universel*« objavljeni su po utvrđenom redu vladini ukazi, parlamentarni izveštaji i drugi zvanični materijali. 19 49 248 384
- ¹⁵ Lamartin-ova izjava u poslaničkoj kući 24. februara 1848, objavljena u »*Le Moniteur universel*« br. 56 od 25. februara 1848. 20
- ¹⁶ *Jacques le bonhomme* (dobričina Žak) — tako su francuski plemići prezrivo nazivali seljake. 22
- ¹⁷ *oktroisana milijarda* — Reč je o sumi koju je 1825. francuska kraljevska vlast odredila za obeštećenje aristokrata čije je imanje bilo zaplenjeno za vreme buržoaske revolucije krajem 18. veka. 23
- ¹⁸ *workhouses* — Posle donošenja zakona o sirotinji 1834. u Engleskoj bio je dopušten samo jedan oblik pomoći za siromašne — njihov smeštaj u sirotinjske domove sa zatvorskim režimom; narod je te domove zvao »Bastilje za sirotinju«. 24 194 198 219
- ¹⁹ U španskim komedijama 16. i osobito 17. veka gospodari često promene uloge sa slugama, što izaziva pometnju i neobično komične zaplete. Najznačajniji pisci tih mnogobrojnih komedija su Lope de Vega i Calderon. 24
- ²⁰ Reč je o izborima za generalštab Nacionalne garde, raspisanim za 18. mart, kao i o izborima za Nacionalnu skupštinu, raspisanim za 9. april. Pariski radnici okupljeni oko Blanquija, Dézamyja i dr. tražili su odlaganje izbora, ukazujući na potrebu da se među stanovništvom sprovede odgovarajuća akcija prosvedičavanja. 25
- ²¹ Revolucionarno istupanje narodnih masa 15. maja 1848, u kome su pariski radnici na čelu sa Blanquijem i drugima odigrali glavnu ulogu, proteklo je pod lozinkom daljeg produblivanja revolucije i podržavanja revolucionarnog pokreta u Italiji, Nemačkoj i Poljskoj. Demonstranti, koji su prodrli u dvoranu za sednice Nacionalne skupštine, zahtevali su ispunjenje obećanja da se radnicima obezbedi hleb i posao i osnuje ministarstvo rada. Pokušali su da rasteraju Konstituantu i obrazuju novu privremenu vladu. Narodni ustanak od 15. maja je ugušen, njegovi vođi — Blanqui, Barbès, Albert i Raspail — su uhapšeni. 27 231
- ²² »*Revolucija je mrtva! Živela revolucija!*« — Marx ovde za označavanje revolucionarne dijalektike junskog poraza svesno upotrebljava formulaciju koja podseća na igru reči, poznatu francuskom narodu, kojom je feudalna monarhija Francuske zaodevala svoje pretenzije na besmrtnost: »*Le roi est mort! Vive le roi!*« — »Kralj je mrtav! Živeo kralj!« 30
- ²³ »*La Réforme*« — francuski dnevni list, organ jedne grupe sitnoburžoaskih demokrata i republikanaca sa Ledru-Rollinom na čelu; njoj su se pridružili sitnoburžoaski socijalisti pod vođstvom Louis-a Blanc-a. List je izlazio od 1843. do 1850. u Parizu. 31 221
- ²⁴ Iz uvodnog članka »*Journal des Débats*« od 28. avgusta 1848.
»*Journal des Débats politiques et littéraires*« — francuski građanski dnevni list osnovan 1789. u Parizu. Za vreme Julske monarhije bio je kao vladin list organ orleanističke buržoazije. U revoluciji 1848. list je zastupao shvatanja kontra-revolucionarne buržoazije, takozvane Stranke reda. 33
- ²⁵ *Nacrt ustava* izradio je jedan odbor, a Armand Marrast podneo 19. juna 1848. Nacionalnoj skupštini. Objavljen je u listu »*Le Moniteur universel*« br. 172 od 20. juna 1848. Časopis »*Neue Rheinische Zeitung*« doneo je u br. 24 od 24. juna 1848. nemački prevod tog nacrtu ustava. 36 418

- ²⁸ Po biblijskoj legendi je Saul, prvi kralj Jevreja, u borbi sa Filistejcima pobedio hiljadu neprijatelja, a njegov sluga i štićenik, David, deset hiljada. 38
- ²⁷ *Lilijan* je bio heraldički znak burbonske monarhije, a *ljubičica* amblem bonapartista. 39
- ²⁸ Marx aludira na izveštaj iz Pariza od 18. decembra koji se pod oznakom dopisnika Ferdinanda Wolffa pojavio u br. 174 od 21. decembra 1848. lista «Neue Rheinische Zeitung». 39
- ²⁹ Preinačen citat iz romana Laurence-a Sterne-a *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*, t.1, glava 11. 40
- ³⁰ *Midasove uši* — magareće uši kojima je po antičkom predanju Apolon obdario frigijskog kralja Midasa. 41
- ³¹ *Soulouque Faustin* — predsednik republike Haiti, proglasio se 26. avgusta 1849. za cara Faustina I, znamenit po neznanju, svireposti i sujeti. Antibonapartistička štampa dala je taj nadimak predsedniku Louis-u Bonaparti. *Toussaint-Louverture* — vod revolucionarnog pokreta crnaca na ostrvu Haiti, koji su se za vreme francuske revolucije krajem 18. veka borili protiv vladavine Španaca i Engleza. 41
- ³² Doslovni tekst *Manifesta od 27. januara 1849.* objavila je «Neue Rheinische Zeitung» u br. 209 od 31. januara 1849. 45
- ³³ Engleski general George Monk uspostavio je 1660. pomoću potčinjenih mu vladinih trupa vlast dinastije Stuart. 46
- ³⁴ *proces u Buržu* — voden od 7. marta do 3. aprila 1849. protiv učesnika u događajima od 15. maja 1848 (vidi napomenu 21). Blanqui je osuđen na deset godina zatvora u samici, Barbès i Albert na doživotno zatočenje, de Flotte, Sobrier, Raspail na kazne zatvora različitog trajanja, Louis Blanc, Caussidière, Huber i dr. su proterani iz zemlje. 52
- ³⁵ Generala *Bréa*, koji je prilikom ugušivanja junskog ustanka pariskog proletarijata komandovao jednim odredom vojske, ubili su ustanici 25. juna 1848. pred Fontenbloom. Na to su ubijena dvojica ustanika. 52
- ³⁶ Član V odnosi se na uvodni deo »Ustava Francuske Republike«; članovi glavnog teksta numerisani su arapskim ciframa. 55
- ³⁷ Reči sličnog smisla izgovorio je Ledru-Rollin na sednici francuske Nacionalne skupštine od 11. juna 1849, čiji je stenografski izveštaj objavljen u listu »Le Moniteur universel« br. 163 od 12. juna 1849. 56
- ³⁸ U zgradi redakcije dnevnog lista furijeovaca »*La Démocratie pacifique*«, koji je izlazio u Parizu od 1843. do 1851. pod uredništvom Considérant-a, održan je uveče 12. juna 1849. skup poslanika montanjara. Učesnici na tom skupu odbili su da se late oružja i odlučili da se ograniče na mirnu demonstraciju. 58
- ³⁹ U svom *Manifestu* objavljenom 13. juna 1849. u br. 206 lista »Le Peuple«, Demokratsko udruženje prijatelja ustava pozvalo je pariske građane da se okupe na mirnu demonstraciju radi protestovanja protiv »drskog mešanja« izvršne vlasti. 58
- ⁴⁰ Marx uzima ovu sliku iz jedne epizode u knjizi grčkog pesnika Ateneja, *Gozba učenjaka* (Deipnosophistai), gde se kaže: «... i Tah, kralj Egipćana, videći kralja Lakedemonaca koji beše niska stasa a njegov saveznik, reče mu: Gora se tresla; a Zevsa uhvati strah. Ali gora rodi miša.»
Proklamacija »Gore« (Montagne) objavljena je u listovima »La Réforme« i »La Démocratie pacifique«, kao i u Proudhonovom organu »Le Peuple« 13. juna 1849. 58

- ⁴¹ Desetog avgusta 1849. donela je Nacionalna skupština zakon po kojem se »podstrekači i saučesnici zavere i atentata od 13. juna« imaju da izvedu pred preki sud. 59
- ⁴² Vidi izveštaj o sednici Nacionalne skupštine od 19. juna 1849, objavljen u listu »Le Moniteur universel« br. 171 od 20. juna 1849. 61
- ⁴³ Vidi izveštaj o sednici Nacionalne skupštine od 7. jula 1849, objavljen u listu »Le Moniteur universel« br. 189 od 8. jula 1849. 61
- ⁴⁴ *crvene eminencije* — komisija pape Pija IX, sastavljena od trojice kardinala koji su, uz podršku francuske vojske, posle obaranja Rimske Republike uveli reakcionaran režim u Rimu. Kardinali su nosili crvene odore. 61
- ⁴⁵ »*Le Siècle*« — francuski dnevni list, izlazio u Parizu od 1836. do 1939; četrdesetih godina 19. veka u njemu se su ogledala shvatanja onog dela sitne buržoazije koji se ograničavao na zahtevanje umerenih ustavnih reformi. 62 181 381
- ⁴⁶ »*La Presse*« — francuski dnevni list, izlazio u Parizu od 1836. Godine 1848/49. podržavao je građanske republikance, a docnije bonapartiste. Od 1836. do 1857. urednik lista bio je Emile de Girardin. 62
- ⁴⁷ *unuk svetog Louisa* — grof Chambord (koji je sebe nazivao Henri V), pretendent na francuski presto, iz jedne stare grane burbonske dinastije. Jedna od stalnih rezidencija koje je grof Chambord posedovao u Nemačkoj bio je, pored Vizbadena, i Ems. 62
- ⁴⁸ U blizini Londona, u Claremont-u, živeo je Louis-Philippe, pobegavši iz Francuske posle februarske revolucije. 63
- ⁴⁹ »*motu proprio*« (iz sopstvene pobude) — uvodne reči papinih naročitih poslanica koje su upućivane bez dogovora sa kardinalima i obično se odnosile na unutrašnje političke i administrativne poslove papske države. U ovom slučaju reč je o poslanici pape Pija IX od 12. septembra 1849. 63
- ⁵⁰ Prema jednom izrazu u pesmi Georga Herwegh-a *Aus den Bergen*. 63
- ⁵¹ Zaključak da je pobjeda proleterske revolucije moguća samo istovremeno u razvijenim kapitalističkim zemljama, a pobjeda revolucije u jednoj zemlji nemoguća, našao je najodređeniju formulaciju u radu Friedricha Engelsa *Principi komunizma* (1847) (vidi tom 7. ovog izdanja, str. 293—308). Taj zaključak bio je tačan u razdoblju predmonopolističkog kapitalizma. Pod novim istorijskim uslovima, u razdoblju monopolističkog kapitalizma došao je V.I. Lenjin, polazeći od svog otkrića zakona o neravnomernosti ekonomskog i političkog razvoja kapitalizma u doba imperijalizma, do novog zaključka da je pobjeda socijalističke revolucije moguća najpre u nekoliko zemalja ili čak u jednoj jedinjoj zemlji, a da je istovremena pobjeda revolucije u svim zemljama ili u većini zemalja nemoguća. Formulacija tog novog zaključka data je prvo u Lenjinovom članku *O lozinki Sjedinjenih Država Evrope* (1915). 67
- ⁵² Umesto 538 miliona treba da stoji 578 178 000; očigledno se u navođenju brojke potkrala štamparska greška. Ova razlika, međutim, niukoliko ne menja proporcije i nema uticaja na opšti zaključak: u oba slučaja čist proizvod po glavi stanovnika iznosi manje od 25 franaka. 71
- ⁵³ U departmanu Di Gar (Departement du Gard) održani su dopunski izbori, pošto je umro poslanik de Beaune, legitimist. Sa apsolutnom većinom (20 000 glasova od 36 000) izabran je kandidat Montanje, Favaune. 72 181
- ⁵⁴ Radi vršenja pritiska na birače prilikom dopunskih izbora za Zakonodavnu skupštinu sazvanu za 10. mart 1850, vlada je teritoriju Francuske podelila na pet velikih vojnih okruga, tako da su Pariz i susedni departmani bili okruženi osta-

- lim četirima okruzima, na čije su čelo postavljeni najzloglasniji reakcionari. Republikanska štampa nazvala je te okruge pašalucima, podsećajući na neograničenu vlast ovih reakcionarnih generala, koja je ličila na despotsku moć turskih paša. 73
- ⁵⁵ *Soulouque-ova poslanica* — poslanica Louis-a Bonaparte Zakonodavnoj skupštini od 31. oktobra 1849, u kojoj je objavio otpuštanje kabineta Barrot i obrazovanje nove vlade («Le Moniteur universel» br. 305 od 1. novembra 1849). U *Poslanici od 10. novembra 1849.* pozivao je ponovo postavljeni prefekt policije Carlier na osnivanje »socijalne lige protiv socijalizma« radi zaštite »vere, rada, porodice, svojine i lojalnosti vladi« («Le Moniteur universel» br. 315 od 11. novembra 1849). 73
- ⁵⁶ *«Le Napoléon»* — bonapartistički dnevni list, organ Louis-a Bonaparte, izlazio u Parizu od 6. januara do 19. maja 1850. 73
- ⁵⁷ *Drveće slobode* sađeno je po pariskim ulicama posle pobeđe februarske revolucije 1848. Sađenje drveća slobode — obično hrast ili topola — postalo je u Francuskoj tradicionalno već za vreme buržoaske revolucije krajem 18. veka i svojevremeno je utvrđeno odlukom Konventa. 76
- ⁵⁸ *Julski stub*, podignut na Trgu Bastilje, posvećen je 28. jula 1840. o desetogodišnjici julske revolucije 1830. i počev od februarske revolucije 1848. ukrašavan vencima od smilja. 76
- ⁵⁹ Kada je poslanik Pascal Duprat 16. februara 1850. na sednici Zakonodavne skupštine izjavio da Louis Bonaparte treba da bira između uloge svog strica ili George-a Washingtona, jedan poslanik levice ubacio je: »ili Soulouque-a« (vidi i nap. 31). 76
- ⁶⁰ *De Flotte*, pristalica Blanquija i predstavnik pariskog revolucionarnog proletarijata, dobio je na izborima od 15. marta 1850. 126 643 glasa. 78
- ⁶¹ *Koblenz* je za vreme francuske revolucije bio centar kontrarevolucionarne emigracije. 79
- ⁶² Takav stav zauzeo je Proudhon u svojoj polemici protiv buržoaskog ekonomiste Frédéric-a Bastiat-a, koji je svoja shvatanja širio u listu »Voix du Peuple« od novembra 1849. do februara 1850. Ta polemika preštampana je u brošuri koja se pojavila 1850. u Parizu pod naslovom: *Gratuité du crédit. Discussion entre M.Fr. Bastiat et M. Proudhon.* 81 371
- ⁶³ Godine 1797. izdala je engleska vlada poseban akt o ograničenju bankarstva, kojim je utvrđen prinudni kurs novčanica i obustavljena zamena za zlato. Taj »Restriction act of 1797« legalizovao je bankama obustavu plaćanja; zlato je povučeno iz opticaja. Zamena novčanica za zlato uvedena je ponovo tek 1821. na osnovu zakona iz godine 1819 (vidi i nap. 298). 81 371
- ⁶⁴ *sedamnaestorica birgrava* — komisija sastavljena od 17 orleanista i legitimista, poslanika Zakonodavne skupštine, koja je imenovana po naredbi ministra unutrašnjih poslova od 1. maja 1850, sa zadatkom da sastavi nacrt novog izbornog zakona. Članovi te komisije nazivani su birgravima (od nemačke reči Burgraf) — aluzija na neosnovane vlastodržačke pretenzije i reakcionarne težnje tih monarhista. Podruglivi nadimak uzet je iz istoimene drame Victora Hugoa »Les Burgraves«. 83 377
- ⁶⁵ *«L'Assemblée nationale»* — francuski dnevni list monarhističko-legitimističkog smera, izlazio u Parizu od 1848. do 1857. U vremenu od 1848. do 1851. zastupao je gledišta pristalica ideje o stapanju dveju legitimističkih stranaka — legitimista i orleanista. 85 181 268 379

- ⁶⁶ »*Le Constitutionnel*« — francuski dnevni list, izlazio 1815—1870. u Parizu; četrdesetih godina bio je organ umerenog krila orleanista; za vreme revolucije 1848. zastupao je gledišta kontrarevolucionarne rojalističke buržoazije, koja se okupljala oko Thiers-a; posle državnog udara u decembru 1851. bio je bonapartistički list. 85 379
- ⁶⁷ *dva manifesta* — »Izveštaj Montanje narodu«, objavljen u br. 6 lista »Le Peuple de 1850« od 11. avgusta 1850, i proglas »Narodu«, objavljen u br. 7 istog lista od 14. avgusta 1850. 85 379
- ⁶⁸ *baiser-Lamourette* (Lamourette-ov poljubac) — aluzija na poznatu epizodu iz francuske revolucije. Sedmog jula 1792. predložio je Lamourette, poslanik Zakonodavne skupštine, da se bratskim poljupcem učini kraj svim partijskim razmiricama. Na taj predlog bacili su se predstavnici protivničkih stranaka jedni drugima u naručje, ali već sutradan — drugo se nije moglo ni očekivati — taj licemerni »bratski poljubac« bio je zaboravljen. 86 380
- ⁶⁹ »*Le Pouvoir*« — bonapartistički organ koji je u Parizu od aprila 1849. do juna 1850. izlazio pod nazivom »Le Dix décembre, journal de l'ordre«, a zatim pod nazivom »Le Pouvoir, journal de dix décembre« od juna 1850. do januara 1851. pod uredništvom Granier-a de Cassagnaca. 86 380
- ⁷⁰ Prema članu 32. ustava Francuske Republike, za vreme ferija Zakonodavne skupštine bila je predviđena stalna komisija sastavljena od 25 izabranih članova i skupštinskog biroa. Ta komisija bila je ovlašćena da u slučaju potrebe sazove Zakonodavnu skupštinu. Godine 1850. ona se sastojala stvarno od 39 osoba: 11 članova biroa, 3 kvestora i 25 izabranih članova. 87 381
- ⁷¹ Reč je o ministarskom kabinetu koji su planirali legitimisti, a za koji su bili predviđeni de Lévis, de Saint-Priest, Berryer, de Pastoret i d'Escars. Plan je sastavljen za slučaj dolaska na vlast legitimističkog pretendenta grofa Chambord-a. 87
- ⁷² *in partibus infidelium* (u zemljama nevernika) — dodatak tituli katoličkih biskupa koji su naimenovani na čisto nominalni položaj biskupa u nehrišćanskim zemljama. Marx i Engels često primenjuju taj izraz na razne emigrantske vlade koje su obrazovane u inostranstvu bez obzira na stvarnu situaciju u sopstvenoj zemlji. 87 219 364 381 436
- ⁷³ Misli se na tzv. Vizbadenski manifest, cirkular koji je po nalogu grofa Chambord-a 30. avgusta 1850. sastavio de Barthélemy, sekretar legitimističke frakcije u Zakonodavnoj skupštini. U tom cirkularu utvrđuje se politika legitimista za slučaj da dođu na vlast; grof Chambord izjavio je da »zvanično i kategorički odbija svako apelovanje na narod, jer takav apel znači odustajanje od velikog nacionalnog principa nasledne monarhije« (vidi »Le Peuple de 1850« br. 25 od 25. septembra 1850). Ta izjava izazvala je polemiku u štampi, u vezi sa protestom nekoliko monarhista na čelu sa poslanikom Larochejacqueleinom. 87 381
- ⁷⁴ *Društvo 10. decembra* — U V glavi rada *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte-a* Marx piše: »To društvo nastalo je godine 1849. Pod izgovorom da se osniva jedno dobrotvorno društvo, pariski lumpenproletarijat je organizovan u tajne sekcije, svaku sekciju je vodio jedan od bonapartističkih agenata, a na čelu svega bio je bonapartistički general. Pored oronulih razvratnika sa sumnjivim sredstvima za izdržavanje i sumnjivog porekla, pored propalih i pustolovnih otpadnika buržoazije bilo je tu skitnica, bivših vojnika, otpuštenih osuđenika, odbeglih robijaša, lupeža, pelivana, lazarona, džeparoša, mađioničara, kockara, makroa, sopstvenika javnih kuća, nosača, piskarala, verglaša, prnjara, oštrača, kotlokrpa, prosjaka, ukratko — sva ona neodređena, raspuštena, tamo-amo bacana masa koju Francuzi zovu la bohème; s ovim njemu srodnim elementom Bonaparte je obrazovao jezgro Društva 10. decembra.« 88 382

⁷⁵ *Nemačka kampanja za državni ustav* su skice za istoriju badensko-falačkog ustanka na kojima je Engels počeo da radi ubrzo pošto je sa poslednjim borbama poražene ustaničke vojske stigao u Švajcarsku. Na savet K. Marxa, koji mu je o tome pisao još iz Pariza u prvoj polovini avgusta 1849, Engels je ovom svom radu dao karakter pamfleta uperenog protiv sitnoburžoaskih demokrata. Najpre je hteo da ga štampa kao brošuru, pa je za to uz pomoć članova Saveza komunista, Jakoba Schabelitza i Josepha Weydemeyera, tražio izdavača. Međutim, koraci koje je Marx preduzeo za izdavanje sopstvenog časopisa naveli su Engelsa da odustane od svoje prvobitne namere. U Švajcarskoj se Engels očigledno bavio uglavnom prikupljanjem materijala; u oktobru je povodom svog preseljenja u London, gde se Marx već nalazio, morao da prekine rad. U Londonu je nastavio rad na ovim skicama. Kao celina on je završen februara 1850. i objavljen u sveskama 1, 2 i 3 časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«.

Nemačka kampanja za državni ustav nije za autorova života ponovo štampana. Na nemačkom jeziku ju je Franz Mehring u svom zborniku (1902) »Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle«, sv. 3, prvi put ponovo objavio. 91

⁷⁶ Ova dva retka stiha sačinjavaju preinačeni refren »Heckerove pesme« pevane na melodiju »Schleswig-Holstein meerumschlungen« — koji je postao popularan u kampanji za državni ustav (vidi o tome W. Liebknecht, *Robert Blum und seine Zeit*, Nürnberg 1889, str. 377).

S obzirom na cenzuru, izdavači Schuberth & Co., Hamburg, izvršili su izmene u tekstu. Tri mesta mogla su da budu rekonstruisana: iz gornjeg refrena izostavili su reči »deutschen Fürsten« (»nemačke knežev«), na str. 95. reči »der Fürsten« (»kneževa«) i na str. 96. reč »feiger« (»s više kukavičluka«) zamenili rečju »kläglich« (»bednije«). Franz Mehring dodaje s tim u vezi:

»Schuberth i komp. su onda istakli još jednu glavnu tačku': dvoumljenja u vezi sa zakonom o štampi. „Gospodin Marx je izdavač; on je dužan da ispita rukopise koji nam se šalju; ta on vlada jezikom kao niko drugi na svetu.“ Kako se u Hamburgu, koji ima pruski garnizon, sme govoriti o „kukavičkim Prusima“? Takođe je sasvim nezamisljivo da se odštampa stih: Smaknite nemačke knežev«. »Nemački kneževi« su tako i otpali u uvodu članka o kampanji za državni ustav. («Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle», izdao Franz Mehring, sv. 3, Stuttgart 1902, str. 275.) 93 95 96 131

⁷⁷ Odluku o *Državnom ustavu* donela je frankfurtska Nacionalna skupština 28. marta 1849. Ustav je imao protivrečan karakter i u njemu se ogledao kompromis između demokratske leve i građansko-liberalnog centra. Ustavom su proglašene demokratske slobode, ali je istovremeno izvršna vlast prenesena na vladu Rajha sa carem na čelu. Svi feudalni tereti vezani za zemljište nisu ukinuti, nego su podlegali otkupu. Ovaj ustav značio je korak bliže jedinstvu Nemačke; njegov glavni nedostatak, međutim, sastojao se u tome što je, kako je Engels istakao, bio samo komad hartije i za sobom nije imao silu koja bi sprovela njegove odredbe. Vlade gotovo svih nemačkih država (Pruske, Saksonije, Bavarske, Hanovera i drugih) odbile su da priznaju ustav; njegovi jedini branioci bile su narodne mase, koje su otpočele oružanu borbu u Rajnskoj oblasti, u Drezdenu, Badenu i u Falačkoj. 93

⁷⁸ *martovska udruženja* (Märzvereine) po raznim gradovima Nemačke bile su podružnice centralnog Martovskog udruženja koje je levica frankfurtske Nacionalne skupštine osnovala krajem novembra 1848. u Frankfurtu na Majni. Vodi Martovskog udruženja — sitnoburžoaski demokrati Fröbel, Simon, Wesendonck, Raveaux, Eisenmann, Vogt — nadoknađivali su revolucionarno delanje frazama, ispoljavali strašljivu polovičnost i neodlučnost i bili nesposobni da se

bore protiv kontrarevolucije. U nizu članaka u listu »Neue Rheinische Zeitung« Marx i Engels su podvrgli bespoštednoj kritici delatnost Martovskog udruženja i njegove sitnoburžoaskе vođe (vidi u tomu 9. ovog izdanja). 93

- ⁷⁹ *Gritli-zakletva* — jedna od legendi nastalih oko osnivanja saveza švajcarskih kantona. Po toj legendi, sastali su se 1307. na planinskoj livadi Gritli (Grütli ili Rütli) predstavnici tri brdska kantona Schwyz, Uri i Unterwalden i zakleli se na vernost savezu u zajedničkoj borbi protiv vladavine Habsburgovaca. 93
- ⁸⁰ Krajnja levica frankfurtske skupštine (Ruge, Schlöffel, Zitz, Trützschler, Simon i drugi) zastupala je uglavnom sitnu buržoaziju, ali je uživala podršku i jednog dela nemačkog radništva. Ta frakcija, koja se izjasnila za republiku i za revolucionarne metode borbe, istovremeno je ispoljavala stalno oklevanje i neodlučnost pri sprovođenju revolucionarnih mera i pri mobilisanju masa protiv kontrarevolucije na pomolu. Sitnoburžoasko-federalistička shvatanja vođa te frakcije sprečavala su je da u pitanju nacionalnog jedinstva Nemačke zauzme određen stav. U aprilu/maju 1849. pošto su kako konzervativni tako i znatan deo liberalnih poslanika napustili skupštinu, sitnoburžoaski demokrati (levi i krajnje levi) stekli su većinu u njoj. Budući da je postojala opravdana bojazan da će biti rasterana, skupština je 30. maja 1849. mesto svojih zasedanja prenela u *Stuttgart*, u prestonici Virtemberga, čija je vlada zauzela neutralan stav iščekivanja. I tu je skupština nastavila svoju staru politiku kojom je narod zadržavala od otvorene revolucionarne borbe. Pošto je pruski kralj odbio carsku krunu a vršilac dužnosti državnog poglavara, austrijski nadvojvoda Johann, izvršio izdaju, skupština je 6. juna 1849. iz svoje sredine izabrala *Državno namesništvo* od pet članova (Raveaux, Vogt, Simon, Schülter i Becher). Pokušaj namesništva da parlamentarnim sredstvima obezbedi pobedu revolucije pretrpeo je potpun neuspeh; 18. juna rasterale su virtemberške trupe Nacionalnu skupštinu. 93
- ⁸¹ »*Založi imanje i život svoj*« — Pruski kralj, kao i neki drugi vladari, npr. kralj Saksnije i kralj Bavarске, odbili su predlog za državni ustav. Time je nadiranje kontrarevolucije postalo očigledno. Stoga su se neki bavarski poslanici proklamacijom obratili bavarskom narodu, kome su posle bečkog kongresa 1815. pripadali i Falačani. U toj proklamaciji, koja je štampana u listu »Kölnische Zeitung« br. 109 od 8. maja 1849, istaknuto je da svaki građanin treba da se obaveže da će se »imanjem i životom založiti za ustav«. 94
- ⁸² Obećani članak o pohodu Mieroslawskog nije objavljen u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. 95
- ⁸³ Oružani ustanak u *Drezdenu* trajao je od 3. do 8. maja 1849. Povod za ustanak bili su odbijanje saksionskog kralja da prizna državni ustav i činjenica da je arhivacionar Zschinsky naimenovan za predsednika vlade. Buržoazija jedva da je učestvovala u ustanku; radnici su odigrali glavnu ulogu u borbama na barikadama. Ustankom su rukovodili Samuel Tzschirner, Mihailo Bakunjin i dr. Na vapaj drezdentskih boraca na barikadama odgovorili su lajpciški sitnoburžoaski demokrati blagoglagoljivim deklaracijama. Gradski odbor i građanska straža Lajpciga nisu samo odbili da priteknu u pomoć drezdentskim ustanicima nego su svirepo ugušili u Lajpcigu planuli ustanak radnika i zanatlija, koji su pokušali da se odupru odašiljanju trupa lajpciškog garnizona u Drezden. 96
- ⁸⁴ *Code Napoléon* — francuski građanski zakonik, 1807. pod vladavinom Napoleona I nanovo redigovan prema »Code civil des Français«, proklamovanom 1804. Ovaj građanski zakonik uvela je Francuska u osvojenim krajevima zapadne i jugozapadne Nemačke. U Rajnskoj oblasti ostao je na snazi i posle ujedinjenja sa Pruskom. Code Napoléon je zadržao u suštini tekovine francuske revolucije i stajao je na tlu formalne građanske jednakosti. Engels ga je nazvao »klasični zakonik građanskog društva«. 97

- ⁸⁵ *Opšte zemaljsko pravo za pruske države iz 1794.* bio je skup građanskog, trgovačkog, meničnog, pomorskog, osiguravajućeg, krivičnog, crkvenog, državnog i upravnog prava; učvrstilo je feudalni karakter Pruske u pravosuđu i važilo je u bitnim delovima do uvođenja građanskog zakonika godine 1900. 98
- ⁸⁶ *landver* (Landwehr) — prvobitno opšte naoružanje zemlje, pozivanje svih sposobnih za vojsku u odbranu zemlje; uvođenjem stajaće vojske gubio se ovaj značaj landvera; tek kad se javila veća potreba za borbenim snagama u Napoléonovim ratovima, vratili su se na njega. U *Pruskoj* je Scharnhorst posle tilzitskog mira preuzeo inicijativu za ustanovljenje landvera kao samostalnog, miliciji sličnog oblika uz aktivnu vojsku, sa kojom je najtešnje povezan. Pravilnik iz 1815. podelio je landver na dva poziva. Prvi poziv obuhvatao je sve ljude otpuštene iz vojske od 26. do 32. godine života (isluženi rezervisti) i služio je uz stajaću vojsku za obrazovanje ubojne snage, drugi poziv obuhvatao je ljude od 32. do 40. godine života kao posadu tvrđava. Po pruskim zakonima pozivanje landvera bilo je moguće samo u slučaju rata. 98
- ⁸⁷ Zaključak kongresa izaslanika pokrajinskih opštinskih veća od 8. maja 1849. u Kelnu štampan je u listu «Kölnische Zeitung» br. 110 od 9. maja 1849, drugo izdanje. 99
- ⁸⁸ *Frankfurtsko Državno ministarstvo* obrazovano po odluci frankfurtske Nacionalne skupštine od 28. juna 1848, trebalo je, zajedno sa tzv. vršiocem dužnosti državnog poglavara, da predstavlja privremenu centralnu vlast. Ali ta centralna vlast nije raspolagala ni sopstvenim budžetom ni sopstvenom vojskom, pa je tako bila lišena svake stvarne moći; podržavala je kontrarevolucionarnu politiku nemačkih kneževa. 100
- ⁸⁹ *Juriš na slagalište oružja u Primu* 17. i 18. maja 1849. izvršili su demokrati uz podršku radnika iz Trijera i okolnih mesta. Cilj napadača bio je da zaplene oružje, kako bi rasplamsali ustanak za zaštitu državnog ustava. Mada je slagalište privremeno bilo u rukama ustanika, pokret su ubrzo ugušile prispele vladine trupe. 103
- ⁹⁰ *trbojne zastave* (trikolore) — crno-crveno-zlatna zastava; ona je kao znamenje pokreta za nacionalno ujedinjenje Nemačke u revoluciji 1848/49. proglašena nacionalnom zastavom Nemačke; zastava Vajmarske republike 1919—1933. i danas obe nemačke države. 104
- ⁹¹ Od urednikâ «Neue Rheinische Zeitung», pošto je list obustavio izlaženje, otputovali su Karl Marx, Ferdinand Wolff i Ernst Dronke u Pariz. U Parizu su stranka montanjara i revolucionarni klubovi u to vreme spremali masovnu demonstraciju protiv Stranke reda (vidi nap. 104). 110
- ⁹² Dvanaestog maja 1849. održan je u Ofenburgu (Baden) zemaljski kongres narodnih udruženja Badena; vođi kongresa ograničili su se na zahtev da se kabinet smeni i sazove ustavotvorna skupština. Tek pošto su badenske trupe prešle na stranu naroda, postavljen je na masovnom skupu 13. maja 1849. revolucionaran program i vlast predata u ruke Zemaljskog odbora badenskih narodnih udruženja. 111
- ⁹³ *Senat* — upravni organ slobodnog grada Frankfurta, koji je vršio kako zakonodavne tako i upravne funkcije. 112
- ⁹⁴ «Schill je 1809 — kada je u Pruskoj doduše vladao mir, ali je Austrija ratovala protiv Francuske — sa svojim pukom preuzeo na svoju ruku pohod protiv Napoléona.» (Engels.) 113
- ⁹⁵ *Vojnička pobuna u tvrdavi Rašt* 11. maja 1849. bila je početak otvorenog ustanka u Badenu. Već 8. maja izjavilo je oko 3 000 vojnika na jednom zboru da neće dopustiti da ih oficiri zloupotrebe kao oruđe protiv naroda, i spojilo

- se sa građanskom stražom. Jedanaestog maja pozatvarali su reakcionarni oficiri nekoliko agitatora među revolucionarno raspoloženim vojnicima. Na to je u vojsci izbila pobuna; oružjem su oslobođeni uhapšeni vojnici. Reakcionarni oficiri iskrali su se iz tvrđave. Dvanaestog maja vojnici i demokratski raspoloženi građani zajednički su naterali u bekstvo badenskog ministra vojnog, generala Hoffmanna, koji je sa trupama dojurio iz Karlsruhea. 113
- ⁹⁶ *metež u Karlsruheu* — 13. maja 1849. pobunio se garnizon u badenskoj prestonici Karlsruhe i proterao je oficire. Ovde je građanska straža branila slagalište oružja protiv revolucionarnih trupa — ona ista građanska straža na koju se Brentano oslanjao u svojoj politici. Veliki vojvoda morao je da pobeogne. Četrnaestog maja došao je Brentano sa Zemaljskim odborom u Karlsruhe i »u ime odsutnog velikog vojvode« stupio na čelo privremene vlade. 113
- ⁹⁷ *Ficklera*, jednu od najnaprednijih figura u badenskom pokretu, poslao je Brentano u Štuttgart na pregovore sa virtemberškom vladom o neutralnosti te kraljevine. Trećeg juna 1849. je tamo uhapšen. Badenska privremena vlada odgovorila je na to neubedljivom objavom rata, koju niko nije shvatio ozbiljno i koja nikad nije ni sprovedena u delo. 114
- ⁹⁸ *Klub odlučnog napretka* osnovan je 5. juna 1849. u Karlsruheu, sjedinjujući radikalnije krilo sitnoburžoaskih demokrata i republikance (Struve, Tzschirner, Heinzen i dr.), koji su bili nezadovoljni kapitulantskom politikom Brentanove vlade i jačanjem njenih desnih elemenata. Klub je predložio Brentanu da revoluciju proširi preko granica Badena i Falačke, a vladu popuni radikalnim elementima. Pošto su dobili negativan odgovor, članovi kluba pokušali su 6. juna da utiču na vladu preteći oružanom demonstracijom. Vlada ih je, međutim, uz pomoć građanske straže i drugih naoružanih jedinica prisilila na kapitulaciju. Klub odlučnog napretka rasturen je posle toga. 114 144
- ⁹⁹ »*šest bičeva čovečanstva*«, protiv kojih se, prema Gustavu Struveu, mora boriti bile su: kraljevska vlast, nasledno plemstvo, činovništvo, stajaća vojska, sveštenstvo i vladavina finansijskih magnata. (Vidi pismo Gustava Struvea objavljeno u listu »Deutsche Londoner Zeitung« br. 239 od 26. oktobra 1849.) 115
- ¹⁰⁰ *Atta Troll* — figura iz Heineove istoimene poeme, koja predstavlja satiru na izvesne malograđanske nemačke demokrate. Kao uzor za lik medveda Atta-Trolla, koji je u poemi pobornik opšte jednakosti, poslužio je Arnold Ruge, na šta su Marx i Engels ukazali u svom delu *Velikani emigracije* (vidi tom 11. ovog izdanja).
Arnold Ruge i G.B. Oppenheim izdavali su od aprila do juna 1848. u Lajpcigu, a od jula do novembra 1848. u Berlinu organ sitnoburžoaske demokratije »Die Reform«. 119
- ¹⁰¹ »*Karlsruher Zeitung*« je osnovan posle 1830. Pre i posle 1848. bio je zvanično organ vlade, pa i Brentanove vlade. List »*Karlsruher Zeitung*«, koji je već ranije postojao kao organ vlade velikog vojvode, izlazio je za vreme ustanka za državni ustav od 15. maja do 2. juna 1849. kao »organ Zemaljskog odbora«, a od 3. do 24. juna kao »organ privremene vlade«. Posle ulaska pruskih trupa u Karlsruhe list je ponovo zauzeo svoj stari položaj. 120
- ¹⁰² *Badenska Ustavotvorna skupština* sastojala se od 74 izabrana poslanika, od kojih se, međutim, nisu svi pojavljivali na sednicama. Otvorena je 10. juna 1849. u Karlsruheu; njena poslednja sednica održana je 2. jula u Frajburgu, pošto je skupština krajem juna prenela onamo svoje sedište. 120 160
- ¹⁰³ »Zakon o formiranju privremene vlade s diktatorskom vlašću« štampan je u listu »*Karlsruher Zeitung*. Organ der provisorischen Regierung« br. 34 od 21. juna 1849. U privremenoj vladi bili su Brentano (predsednik), Goegg i Werner. 120

- ¹⁰⁴ *Trinaesti jun u Parizu* — Stranka montanjara iz 1848/49, koja je predstavljala »masu koja lebdi između buržoazije i proletarijata« (Marx), zahtevala je obustavljanje intervencije francuskih trupa protiv Rimske Republike i pozivala na *mirnu demonstraciju* 13. juna 1849. za zaštitu ustava a protiv vlade. Iz straha od proletarijata, sitna buržoazija je sprečila oružani ustanak. Takvo držanje dovelo je do poraza akcije od 13. juna. Stranka reda iskoristila je ovaj poraz montanjara kako bi ih isključila iz svih republikanskih korporacija i tako učvrstila vladavinu krupne buržoazije i pobedu kontrarevolucije (vidi u ovom tomu str. 55—60). 121 164
- ¹⁰⁵ *Görgey*, vrhovni komandant mađarske revolucionarne vojske i pristalica sporazuma sa Habsburgovcima, sabotirao je revolucionarni rat. Oktobra 1848, na primer, odbio je da pritekne u pomoć revolucionarnom Beču, i izdajnički zaustavio gonjenje austrijskih trupa. Aprila 1849. mađarska vojska opet je izvojevala takav povoljan položaj da bi pohodom na Beč mogla da odnese pobedu i u isti mah dâ nov podstrek revolucionarnom pokretu u Evropi. Ali Görgey je opsadom Budime maja 1849. pružio austrijskoj vojsci mogućnost da se pripremi za kontraofanzivu. 121
- ¹⁰⁶ Reč je o koaliciji sitnoburžoaskih demokrata i socijalista koji su se okupili oko lista »La Réforme« pod vodstvom Ledru-Rollina i Louis-a Blanc-a. Ova tzv. Partija socijaldemokratije istupila je sa zahtevom da se sprovedu demokratske i socijalne reforme. Izvestan deo francuskog radništva nalazio se pod uticajem socijaldemokrata.
Pod presudnim događajem koji je neposredno predstojao Engels podrazumeva događaje od 13. juna 1849. u Parizu (vidi napomenu 104). 122
- ¹⁰⁷ »*Fliegende Blätter*« — satiričan nedeljni list, osnovan 1845. u Minhenu. 122
- ¹⁰⁸ Reč je o listu »*Der Bote für Stadt und Land. Pfälzisches Volksblatt*« zvaničnom organu falačke revolucionarne privremene vlade. Jedinii članak iz Engelsovog pera, koji je ovaj list doneo, pojavio se u br. 110 od 3. juna 1849. i odštampan je pod naslovom *Die revolutionäre Erhebung in der Pfalz und in Baden* (Revolucionarni ustanak u Falačkoj i u Badenu) u tomu 9. ovog izdanja. 126
- ¹⁰⁹ »*Frankfurter Journal*« — dnevni list, koji je od 17. veka do 1903. izlazio u Frankfurtu na Majni. Četrdesetih godina 19. veka zastupao je umereno liberalni pravac. 127
- ¹¹⁰ »*Kölnische Zeitung*« — dnevni list pruske liberalne buržoazije koji je od 1802. izlazio u Kelnu; 1848/49. on je vodio stalnu ogorčenu borbu protiv lista »*Neue Rheinische Zeitung*«. 127
- ¹¹¹ Iz Homerovog epa »Ilijada« (II pevanje, stih 408 i d.) prema prevodu Tome Maretića, Zagreb 1961. 129
- ¹¹² *jurii na slagalište oružja u Berlinu* — 14. juna 1848. berlinski radnici i zanatlije jurili su na slagalište oružja, pošto su bezuspešno pokušali da pokrenu vladu Camphausen-Hanseman na predaju oružja narodu. Akcija berlinskih radnika bila je, međutim, spontana i neorganizovana. Vojna pojačanja i odredi građanske straže brzo su uspeali da suzbiju i razoružaju narod. 129
- ¹¹³ U aprilu 1830. otpočela je vladajuća klasa Francuske rat za osvajanje Alžira. Time je ujedno želela da odvrti pažnju nezadovoljnih slojeva u unutrašnjosti zemlje. Rat je trajao godinama. Alžirsko stanovništvo pružalo je Francuzima žilav otpor, primenjujući pre svega metode gerilskog (malog) rata. 130 403
- ¹¹⁴ Ova strofa uzeta je iz borbene pesme »Kada kneževi svoje najamničke čete . . .« pevane u revoluciji 1848/49. Ta pesma nadovezivala se na jednu himnu francuske revolucije, na Hor žirondista (le Choeur des Girondins), i bila je veoma omiljena.

- Refren je prvobitno glasio: »Umreti za otadžbinu, to je sudba svetla, smelosti naše veličanstven krajnji cilj«. Pred kraj revolucije, umesto reči »Umreti za otadžbinu«, pevalo se gotovo isključivo »Umreti za republiku«. 135
- 115 *Pistol i Falstaf* — likovi iz nekoliko Shakespeare-ovih dela (*Kralj Henri Četvrti*, *Vesele žene vindzorske* i dr.). Obojica su oličenje besposličara, hvalisavca, lažljivca i kukavice. 138
- 116 »*divna ubojna snaga*« — izraz iz novogodišnje poruke Friedricha Wilhelma IV pruskoj vojsci i landveru od 1. januara 1849 («Preußischer Staats-Anzeiger» br. 3 od 3. januara 1849). 138
- 117 Engels aludira na izreku Friedricha Wilhelma IV u njegovoj prestonoj besedi povodom otvaranja pruske Ujedinjene zemaljske skupštine 11. aprila 1847: »Kao naslednik jedne *neoslabljene krune* koju moram i hoću da neoslabljeno sačuvam svojim naslednicima...« 139
- 118 Franz Zitz je 17. septembra 1848. u Frankfurtu na Majni, na jednom dobro posećenom narodnom skupu protestovao protiv pasivnosti frankfurtskog parlamenta, protiv njegove politike u pitanju Šlezvig-Holštajna. Izjasnio se protiv slanja bilo kakve poruke parlamentu, izjavivši da se sada mora govoriti, odnosno pisati šiljastom azbukom (goticom); došlo je vreme za odlučno delanje. 152
- 119 *Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu* osnovali su 7. februara 1840. Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i drugi članovi Saveza pravednih. Pošto je organizovan Savez komunista, u udruženju radnika vodeću ulogu igrala su opštine Saveza. Godine 1847. i 1849/50. Marx i Engels su aktivno učestvovali u radu udruženja. Sedamnaestog septembra 1850. Marx, Engels i nekoliko njihovih saboraca istupili su iz udruženja, jer je ono u borbi koju je većina Centralne uprave Saveza komunista pod vodstvom Marxa i Engelsa vodila protiv sektaške avanturističke manjine (Willich, Schapper) pristalo uz tu manjinu (vidi nap. 275 i u ovom tomu str. 349.)
- Od kraja pedesetih godina Marx i Engels su ponovo učestvovali u radu ovog udruženja. Udruženje je postojalo do godine 1918, kada ga je rasturila engleska vlada. 153 260 391
- 120 *Radničko udruženje u Kelnu* osnovali su članovi Saveza komunista 13. aprila 1848. u Kelnu. U prvo vreme je vodeću ulogu igrao Andreas Gottschalk, koji je bio pod uticajem »istinskog« socijalizma. On je ignorisao zadatke građansko-demokratske revolucije, sprovodio taktiku bojkota posrednih izbora za svenemačku i za prusku narodnu skupštinu, bio protiv davanja podrške demokratskim kandidatima i demagoški zahtevao neodložno konstituisanje »radničke republike«. Borba Marxa, Engelsa i njihovih saboraca protiv sektaške taktike Gottschalka dovela je do učvršćenja ovog udruženja i do izmene njegove političke linije. Avgusta 1848. ono je imalo već 7 000 članova. Posle hapšenja Gottschalka, 6. jula izabran je za predsednika Moll, koji je tu dužnost vršio do septembra 1848. kada je bio primoran da emigrira, jer mu je pretilo hapšenje. Oktobra 1848. za predsednika ovog udruženja izabran je Marx, a februara 1849. Schapper. Udruženje je reorganizovano; u novom statutu donetom 25. februara, ono je kao svoj glavni zadatak istaklo uzdizanje klasne i političke svesti radnika. Posle pobeде kontrarevolucije u Nemačkoj 1849. Radničko udruženje u Kelnu izgubilo je svoj politički karakter i pretvorilo se u obično udruženje za obrazovanje radnika. 153
- 121 *Septembarski metež 1848* — Dvadeset petog septembra uhapsile su kelnske vlasti, uz podršku buržoazije, veći broj funkcionera radničkog pokreta u Kelnu, u nameri da provociraju ustanak i da se onda obračunaju sa radničkim pokretom. Međutim, kelnski radnici, koje su predvodili Marx i Engels, nisu dozvolili da ih provociraju na prevremeni ustanak. Dvadeset šestog septembra proglašeno je

- u Kelnu opsadno stanje i privremeno obustavljeno izlaženje lista »Neue Rheinische Zeitung« i drugih demokratskih listova. Engels, Dronke, Moll i dr. bili su prisiljeni da emigriraju u inostranstvo. 153
- 122 Za vreme povlačenja badensko-falačke vojske izbila je 23. juna 1849. pobuna u jednom njenom odredu. Vojnici su pod vođstvom svog komandanta Thome pokušali da uhapsu Mieroslawskog i Sigela i da ih izruče pruskoj armiji. 154
- 123 Vidi o tome u knjizi koju su objavili Johann Philipp Becker i Christian Essellen: *Geschichte der süddeutschen Mai-Revolution des Jahres 1849* (Istorija južnonemačke majske revolucije godine 1849), Ženeva 1849, str. 430—433. 159
- 124 Struje je ovu izjavu izneo 28. juna 1849. u obliku predloga u Ustavotvornoj skupštini u Frajburgu. 160
- 125 *Recenzije* sadržane u ovom tomu objavljene su bez potpisa u sveskama 2 i 4 časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Godine 1892. napisao je Engels u jednoj biografskoj skici o Marxovim radovima u »Revue« da je Marx »osim toga (zajedno sa Engelsom) pisao recenzije i političke preglede«. Još za Engelsona života, godine 1886, redakcija časopisa »Die Neue Zeit«, kojoj je Engels stalno davao savete i uputstva, ponovo je objavila prikaze brošura Adolphe-a Chenua i Luciena de la Hodde-a pod imenima Marxa i Engelsa. Što se tiče nekih recenzija, kao na primer o knjigama Emilea de Girardina i Guizot-a, može se sa najvećom verovatnošću pretpostaviti da ih je napisao Marx, dok je recenziju o knjizi Thomasa Carlyle-a verovatno pisao Engels. Ali kako se to ne može potpuno definitivno dokazati, u ovoj se knjizi sve recenzije nalaze kao zajednički radovi Marxa i Engelsa. 165 212
- 126 »*Correspondent von und für Deutschland*« — građansko-liberalni list, osnovan 1804. u Nürnbergu pod nazivom »Fränkischer Correspondent«. Pod gornjim nazivom ovaj list je izlazio od 1806. 165
- 127 Iz Schillerove *Pesme o zvonu*. 166
- 128 »*Nürnberger Bote*« — misli se na dnevni list »Nürnberger Courier«, koji je od 1842. do 1862. izlazio kao nastavak lista »Friedens- und Kriegs-Courier« osnovanog 1673. 166
- 129 »*Blätter für literarische Unterhaltung*« — časopis koji se pojavio prvi put 1818. u Vajmaru pod nazivom »Literarisches Wochenblatt«. Pruska vlada je više puta zabranjivala njegovo izlaženje i od 1820. do 1826. on je promenio svoj naziv u »Literarisches Conversationsblatt«. F.A. Brockhaus, koji ga je već 1820. otkupio, počeo je da ga izdaje od 1. jula 1826. u Lajpcigu pod prvim navedenim nazivom. Izlazio je do 1851. dnevno a docnije do 1898. nedeljno. 166
- 130 »*Bayerische Landbötin*« — minhenski dnevni list, izlazio od 1830. do 1864. i to od 1848. pod nazivom »Isar-Zeitung». »*Allgemeine Zeitung*« — konzervativni dnevni list, osnovan 1798, izlazio od 1810. do 1882. u Augsburgu. 166
- 131 Aluzija na Daumerovu knjigu *Der Feuer- und Molochdienst der alten Hebräer* . . . i na dve sveske *Die Geheimnisse des christlichen Alterthums*, u kojima je Daumer pokušao da dokaže kako su Jevreji najstarijih vremena pa i hrišćani u prvim stolicima bili pristalice kulta žrtvovanja ljudi. 167
- 132 *Nostradamusova proročanstva*, proročanstva poznatog francuskog astrologa i ličnog lekara Charles-a IX, u 16. veku bila su sročena u obliku nejasnih i zagonetnih stihova.
- vidovitost Škotlandana* — tobožnja sposobnost tumačenja budućnosti i spoznaje onih pojava koje nisu dostupne običnim ljudima. Tu sposobnost sujeverje pripisuje osobito stanovnicima škotske visije.
- životinjski magnetizam* — učenje austrijskog lekara Mesmera (živeo je u 18. veku) o mogućnosti da se na primer živčani bolesnici izleče gladenjem rukama.

Uspesi se mogu objasniti modernom sugestivnom terapijom. Mesmer je, doduše, veroval u neku tajanstvenu materiju. Učenje je bilo široko rasprostranjeno i u njemu se preterivalo do besmisla. 169

- 133 U Goetheovom romanu *Godine učenja Vilhelma Majstera* ima prizora u kojima se ukazuje na odnos zavisnosti umetnika i naučnika prema plemićima-pokrovi-
teljima. 169
- 134 Iz govora Ludwiga Simona u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini 11. aprila 1849. sadržanog u »Stenografskom izveštaju o zasjedanju nemačke ustavotvorne Nacionalne skupštine u Frankfurtu na Majni«, t. 8. 170
- 135 *carska deputacija* — Dvadeset osmog marta 1849. izabrala je frankfurtska Nacionalna skupština pruskog kralja Friedricha Wilhelma IV za nemačkog cara i poslala delegaciju u Berlin da mu ponudi carsku krunu. Izaslanstvo se vratilo u Frankfurt nesvršena posla, jer je Friedrich Wilhelm IV odbio da primi carsku krunu od Skupštine bez pristanka nemačkih vladara. 170
- 136 *nemačkih državnih Barrot-a* — liberalnih poslanika frankfurtske Nacionalne skupštine.
Odilon Barrot — francuski buržoaski državnik, monarhist, 1848/49. predsednik vlade, pripadao je šefovima kontrarevolucije. Marx je dao karakteristiku Barrot-a u svom radu *Klasne borbe u Francuskoj 1848. do 1850* (vidi u ovom tomu str. 32/33 i 40/41). 171
- 137 Simon piše u svojoj brošuri da su poslanici frankfurtske Nacionalne skupštine odlučno osudili postupak virtemberške vlade protiv državnog ustava i da su se solidarisali sa oružanom borbom u Falačkoj i u Badenu za odbranu tog ustava. Simon posebno ukazuje na rezoluciju koju je preostali deo skupštine doneo 8. juna 1849. posle preseljenja u Štuttgart. Međutim, rezolucija koja je Baden i Falačku stavila pod zaštitu Rajha, tj. frankfurtske Nacionalne skupštine, imala je čisto deklarativan karakter. Budući da je skupština strahovala od širokog narodnog pokreta, ona ustanicima nije slala konkretnu pomoć; štaviše, odbila je da radi svoje zaštite pozove ustaničke trupe iz Badena i Falačke, kako su to predlagali Marx i Engels u toku pregovora sa vodećim frankfurtskim levičarima maja 1849. 171
- 138 *Bank of England* osnovana je 1694. godine. Njeni osnivači stavili su osnovni kapital kao pozajmicu na raspolaganje vladi što je bio začetak državnog duga. 173
- 139 Narodni ustanci u Lisabonu (1640), u Napulju (1647/48) i u Mesini (1674. do 1676) bili su upereni protiv španske vlasti. 175
- 140 »*Pregled*« štampao u sveskama 2, 4 i 5/6 lista »*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« nema potpisa. Mnogi iskazi Marxa i Engelsa u spisima i pismima dokazuju da su ove prikaze zajednički sastavili. 177 243 356
- 141 Reč je o sporazumu između krupne buržoazije i reakcionarnog pruskog kraljevstva, koji je postignut na početku revolucije 1848. na temelju zajedničke borbe protiv demokratskih zahteva naroda. Sa jačanjem kontrarevolucije, međutim, kralju Friedrichu Wilhelmu IV postajao je taj njegov saveznik sve neugodniji i on je sve jače zauzdavao krupnu buržoaziju u njenim ustavnim pretenzijama. Pošto je Friedrich Wilhelm IV 5. decembra 1848. razjurio prusku konstituantu, on je istog dana oktroisao ustav zasnovan na jednom nacrtu o kojem je konstituenta raspravljala u toku 1848. godine i u kojem su izvršene reakcionarne izmene u interesu feudalne partije. Kralju je priznato pravo da ukine svaku odluku skupštinskih domova i »u slučaju prešnih okolnosti« ne samo da donosi zakone nezavisno od skupštine nego i da izvrši reviziju pojedinih članova ustava. Ali ustav je još sadržavao izvesne demokratske tekovine, osobito opšte pravo glasa. To je prilikom izbora za drugi dom, za narodnu skupštinu, januara 1849. dovelo do uspeha građansko-liberalnih elemenata, koji su svojom kritikom priređivali

dosta neprijatnosti kralju. Friedrich Wilhelm IV raspustio je aprila 1849. skupštinu i 30. maja 1849. obnarodovao nov izborni zakon, troklasno biračko pravo, zasnovano na visokom imovinskom cenzusu i nejednakom predstavnštvu pojedinih slojeva stanovništva. Na taj način kralj je postigao izbor poslanika koji su u većini bili ropski odani monarhiji. Ta većina izglasala je na sednici skupštine od 7. avgusta 1849. ustav koji je vlada predložila. 177

- ¹⁴² Shodno ustavu koji je Skupština izglasala a Friedrich Wilhelm IV 31. januara 1850. potvrdio, u Pruskoj je i dalje postojao prvi dom (gornji dom ili dom perova) u kome je uglavnom bilo zastupljeno feudalno plemstvo, i uz njega drugi dom (narodna skupština) biran na osnovu troklasnog biračkog prava. Ustav je vladi davao pravo da stvori porotni sud nadležan u krivičnim stvarima veleizdaje i ugrožavanja unutarnje i spoljne bezbednosti države. Budući da je u smislu ustava ostao na snazi i zakon o poslednjoj odbrani, tj. o opštoj vojnoj obezbe, on je reakcionarnoj pruskoj vladi stavljao na raspolaganje čitavo, za vojsku sposobno stanovništvo Pruske. Prema članu 40—42 ustava, ostao je u važnosti fideikomis — feudalni oblik naslednosti zemljišnog poseda po kojem se posed ne može otuđiti i uvek pripada najstarijem predstavniku roda. 177
- ¹⁴³ Ova formulacija uzeta je iz poruke Friedricha Wilhelma IV od 7. januara 1850. koja sadrži njegove predloge za izmenu pruskog ustava od 5. decembra 1848. Poruka je objavljena u listu »Preußischer Staats-Anzeiger« br. 10 od 10. januara 1850. 177
- ¹⁴⁴ Prva ujedinjena zemaljska skupština sastala se na osnovu kraljevskog dekreta 11. aprila 1847. i zasedala je do 26. juna 1847. Predstavljala je skup svih postojećih osam provincijskih zemaljskih skupština, trebalo je da se saziva po kraljevom nahođenju i bila je podeljena u dve kurije. Kurija veleikaškog staleža sastojala se od 70 predstavnika visokog plemstva, kurija ostala tri staleža obuhvatala je 237 predstavnika viteškog staleža, 182 predstavnika gradova i 124 predstavnika seoskih opština. Ovlašćenja ujedinjene zemaljske skupštine ograničavala su se na odobravanje novih zajmova u doba mira i na saglašavanje sa novim porezima ili povišenjem poreza. Njenim ustanovljenjem hteo je pruski kralj da zaobiđe ispunjenje datih ustavnih obećanja i odredbe zakona o državnim dugovima. Kralj je sazvao skupštinu 1847, u nameri da se odobravanjem garantija za jedan zajam u inostranstvu izvuče iz finansijskih teškoća. U skupštini se obrazovala jaka liberalna opozicija, koja je potekla od predstavnika porajnske krupne buržoazije (Hansemann, Camphausen, von Beckerath) i jednog dela istočnopruskog plemstva (von Vincke, von Auerswald). Budući da je skupština izjavila da nije nadležna za odobravanje zajma, kralj ju je raspustio. To je pojačalo opoziciono raspoloženje u zemlji i ubrzalo revolucionarni razvoj. 177
- ¹⁴⁵ Krajem 1849. i početkom 1850. održani su sudski procesi u Berlinu protiv *Waldecka*, a u Trijeru protiv *Grüna*. Obojica su optužena zbog svoje političke delatnosti u svojstvu poslanika levice u pruskoj narodnoj skupštini i u drugom domu. U tim procesima jasno su se ispoljili prljavi metodi reakcionarne pruske vlade, koja u borbi sa svojim protivnicima nije zazirala od falsifikata; s druge strane, zastupnici »demokratije« — Waldeck i Grün — poneli su se krajnje sramno, kukavički se odrekli revolucije i na sve moguće načine dokazivali svoju lojalnost prema pruskoj vladi. Bez obzira na to, građanska i malogradanska publika u sudnici dočekala ih je sa odobravanjem. 178 250
- ¹⁴⁶ Godine 1850. Friedrich Wilhelm IV, u savezu sa kraljevima Hanovera i Saksone, kao i sa 17 drugih nemačkih kneževa, pokušao je da Nemačku sa izuzetkom Austrije ujedini pod hegemonijom Pruske i da na taj način ostvari plan o sazdanju »male Nemačke«. Ovaj plan naišao je na podršku desnih liberala, predstavnika krupne buržoazije, koji su napustili frankfurtsku Nacionalnu skupštinu i u junu 1849. osnovali tzv. gotsku stranku (vidi napomenu 307). Ta stranka aktivno je učestvovala u izborima za »unionistički parlament«, koji se 20. marta

1850. sastao u *Erfurtu*, da prihvati u duhu kontrarevolucije sastavljeni pruski predlog saveznog ustava za planiranu malonemačku saveznu državu. Događaji koji su sledili potvrdili su prognozu Marxa i Engelsa da erfurtski parlament neće biti duga veka. Pod pritiskom austrijske monarhije i ruskog carizma, veći broj nemačkih kneževa, koji su ranije podržavali Prusku, prešao je na stranu Austrije. Na to je pruska vlada, koja se nije usudila da istupi protiv Nikole I, 29. aprila 1850. odgodila erfurtski parlament koji se više nije ni sastao. U ugovoru sklopljenom u Olomoucu 29. novembra 1850, Pruska se zatim odrekla svojih planova za ujedinjenje. 178 293 384
- 147 Rat između žaba i miševa (*Batrachomyomachia*) — starogrčki komični ep nepoznatog autora, travestija na Homerov herojski spev *Ilijadu*. 178
- 148 *interim* — privremeni sporazum. Ovde je reč o ugovoru zaključenom septembra 1849. između Pruske i Austrije o zajedničkom vođenju poslova Nemačke do konačnog rešenja pitanja nemačkog ustava. U skladu sa ovim sporazumom, koji je jačao snage reakcije u Nemačkoj, osnovana je austrijsko-pruska savezna komisija, neka vrsta oživljavanja savezne skupštine; taj sporazum bio je u suprotnosti sa planovima Pruske o ujedinjenju. 178
- 149 *Seehandlung* — »Preußische Seehandlungsgesellschaft« (»Prusko društvo za pomorsku trgovinu«) osnovano 1772. kao trgovačko-kreditno društvo, snabdeveno nizom važnih državnih privilegija. Stavljalo je vladi pozamašne pozajmice na raspolaganje i bilo u stvari njen bankar i mešetar. Godine 1810. akcije i obligacije društva pretvorene su u bonove državne blagajne i time je odstranjen društveni oblik. Naredbom kabineta od 17. januara 1820. pretvoreno je u novčarsku i bankarsku kuću pruske države; time je vlada stvorila sebi mogućnost da izigra istovremeno proglašeni zakon o državnim dugovima. 178
- 150 U revoluciji 1848. hrvatska država stekla je u jednom trenutku svoju nezavisnost i prema Austriji i prema Mađarskoj, što je došlo do izražaja na Velikoj narodnoj skupštini u Zagrebu marta 1848; kao i u radu Sabora koji se sastao u junu 1848. *graničari* — stanovnici južnog dela austrijske carevine, graničnih oblasti Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Erdelja i Banata. U naknadu za korišćenje zemlje morali su da — kao austrijski vojnici — brane granicu. 179
- 151 Izreka Aleksandra I, kojom se 1808. poslužio u jednom razgovoru sa francuskim ambasadorom Caulaincourt-om. 179
- 152 Ruska vlada, u savezu sa austrijskom, zahtevala je od avgusta 1849. od Turske da joj izruči mađarske i poljske revolucionare koji su posle krvavog ugušenja mađarske revolucije tamo našli azil, što je turska vlada odbila. Pod tim izgovorom, Rusija i Austrija prekinule su odnose sa Turskom. Ali 1849. nije došlo do rata; Rusija je morala da popusti, jer su Engleska i Francuska podržale Tursku. Krajem 1849. sukob je izgladen. 179
- 153 *Sen-Žan d'Akr* (Saint-Jean d'Acre) — tvrđava na obali Sirije. Godine 1832, u toku egipatsko-turskog rata (1831—1833) zauzele su je egipatske trupe, ali je 1840. ponovo osvojena zajedničkom akcijom englesko-austrijsko-turske flote i vraćena Turskoj.
- San Juan de Ulua* — tvrđava Veracruz na istočnoj obali Meksika. To je bila poslednja tvrđava koja je u ratu za nezavisnost Meksika ostala u rukama Španaca; pala je 1825. 179
- 154 *Sveta alijansa* bila je savez kontrarevolucionarnih sila protiv svih naprednih pokreta u Evropi. Stvorili su je 26. septembra 1815, na inicijativu cara Aleksandra I, pobednici nad Napoléonom. Njoj su se, pored Austrije i Pruske, pridružile bezmalo sve evropske države. Monarsi su se obavezali na uzajamnu pomoć pri ugušivanju revolucija, ma gde one izbile. U godinama 1848/49. kontrarevolucionarne

- snage u Evropi vršile su niz pokušaja da u borbi protiv revolucionarnog pokreta ožive Svetu alijansu iz 1815. Ali do zaključenja ugovora nije došlo. 180 204 263 266
- 155 *vojne kapitulacije* — ugovori o vojnoj službi koje su švajcarski kantoni od sredine 15. do sredine 19. veka zaključivali sa evropskim državama da svoje najamnike stave na raspolaganje tim državama. U nizu građanskih revolucija 18. i 19. veka švajcarski najamnici služili su kao oruđe monarhističkoj kontrarevoluciji. 180
- 156 *stanovnici prakantona* — brdskih kantona Schwyz, Uri i Unterwalden. Ovi kantoni sačinjavali su jezgro saveza švajcarskih kantona koji je nastao u vremenu od 1332. do 1353. 180
- 157 *rat separatnog saveza* — sedam privredno nerazvijenih, katoličkih kantona Švajcarske zaključilo je 1843. separatan savez u cilju pružanja otpora naprednim građanskim reformama i za odbranu privilegija crkve i isusovačkog reda. Odluka švajcarske savezne skupštine iz jula 1847. o raspuštanju separatnog saveza poslužila je tom savezu kao povod da početkom novembra otpočne sa vojnim akcijama protiv ostalih kantona. Dvadeset trećeg novembra 1847. trupe savezne vlade potukle su vojsku separatnog saveza. (Vidi Engelsov članak *Švajcarski građanski rat* u 7. tomu ovog izdanja, str. 318—324.) 180
- 158 *Zakon o ukidanju zakonâ o žitu* doneo je engleski parlament 26. juna 1846. Takozvani zakoni o žitu, koji su bili usmereni na ograničenje ili zabranu uvoza žita iz inostranstva, uvedeni su u Engleskoj 1815. u interesu veleposrednika, lorda. Prihvatanje zakona iz 1846. značilo je pobjedu industrijske buržoazije, koja se pod lozinkom slobodne trgovine borila protiv zakonâ o žitu, kako bi dobila jeftiniju radnu snagu. 182 197 373
- 159 Friedrich Wilhelm IV položio je 6. februara 1850. zakletvu na ustavni dokument od 31. januara 1850. Govor koji je tom prilikom održao okupljenim poslanicima domova objavljen je u listu *«Preußischer Staats-Anzeiger»* br. 37 od 7. februara 1850. 185
- 160 Članak Friedricha Engelsa *Pitanje desetočasovnog radnog dana*, koji je napisao specijalno za engleskog čitaoca, jedan je od dokaza prisnog kontakta Marxa i Engelsa sa revolucionarnim krilom čartističke stranke i njenim vodama, Julianom Harneyem i Ernestom Jonesom. Mesečnik *«The Democratic Review of British and Foreign Politics, History and Literature»* izdavao je Harney od juna 1849. do septembra 1850. u Londonu. Pored ovog Engelsovog članka, u njemu je objavljen skraćeni prevod prvog poglavlja Marxovog spisa *Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850*. Od 1. jula 1850. izdavao je Harney i nedeljni časopis *«The Red Republican»*, u kojem je objavljen prvi engleski prevod *Manifesta Komunističke partije*. Taj časopis izlazio je do novembra 1850. U decembru je Harney pokrenuo nov nedeljni časopis, *«Friend of the People»* koji je izlazio do leta 1851, i za koji je Engels obećao niz članaka sa kritikom sitnoburžoaske demokratije. Međutim, dvosmisleno držanje koje je Harney zauzeo u vezi sa rascepom Saveza komunista, kao i njegovi prijateljski odnosi sa predstavnicima sitnoburžoaske emigracije, ubrzo su podstakli Marxa i Engelsa da prekinu sa Harneyem. Marx i Engels su i dalje održavali vezu sa Ernestom Jonesom i pobudili nekoliko svojih najprisnijih saradnika (Eccarius, Schramm, Pieper) na saradnju u nedeljnom časopisu *«Notes to the People»*, koji je Jones osnovao maja 1851, pomažući im u njihovom književnom radu. Ako su Marx i Engels pomagali čartističku štampu, činili su to u težnji da učvrste tradicije revolucionarnog čartizma iz četrdesetih godina i da revolucionarnu teoriju unesu u masovni pokret engleskog radništva. 188
- 161 *mančesterska škola* — ekonomska shvatanja koja su zastupali osobito engleski građanski ideolozi u prvoj polovini 19. veka. Zastupnici slobodne trgovine, pristalice ovog pravca, obrazovali su stranku engleske industrijske buržoazije, tzv.

- mančestersku stranku. Branili su slobodu trgovine, nemešanje države u privredni život zemlje, neograničenu eksploataciju radničke klase. Mančester je bio centar pokreta, na čijem se u čelu nalazila dvojica tekstilnih fabrikanta, Cobden i Bright, koji su 1838. osnovali Anti-Corn-Law League. Četrdesetih i pedesetih godina, pristalice slobodne trgovine sačinjavale su posebnu političku grupu; obrazovale su levo krilo Liberalne stranke u Engleskoj. 188
- 162 U svojim docnijim radovima Marx i Engels dali su podrobniju karakteristiku Zakona o desetočasovnom radnom danu (vidi i Karl Marx *Inauguralna adresa Međunarodne radničke asocijacije* i *Kapital*, tom 1, glava 8, odeljak 5, 6 i 7). 190 200
- 163 Povelja (Peoples charter) — dokument koji je sadržavao zahteve čartista; objavljen je 8. maja 1838. kao nacrt zakona koji je trebalo da bude podnesen parlamentu, i sastojao se od šest tačaka: opšte pravo glasa (za muškarce starije od 21 godine), parlamentarni izbori svake godine, tajno glasanje, podjednaki izborni srezovi, ukidanje imovinskog cenzusa za kandidate za parlamentarne izbore, dnevnice za poslanike. Po ovom dokumentu dobio je svoj naziv čartizam, koji je bio revolucionarni ali ne i socijalistički pokret. O značaju čartizma veli Lenjin da je »Engleska dala svetu prvi širok, stvarno masovan, politički iskristalisan, proleterski revolucionaran pokret«. (Lenjin, *Izabrana dela*, »Kultura«, Beograd, 1950, tom II, knj. druga, str. 150.) 190
- 164 *Court of Exchequer* — jedan od najstarijih engleskih sudova, bavio se prvobitno većinom finansijskim poslovima, ubraja se u 19. veku u najviše sudove Engleske. Februara 1850. *Court of Exchequer* je oslobodio optužbe vlasnike fabrika koji su povredili Zakon o desetočasovnom radnom danu od 8. juna 1847. Odluka o oslobađanju od suđenja, koja je stvarno značila ukidanje tog zakona, naišla je na otpor radnika. Na to je u jednom aktu parlamenta, izdatom 5. avgusta 1850, utvrđeno da dnevno radno vreme za omladince i radnice ne treba da premaša 10¹/₂ časova; određeni su i početak i završetak radnog dana. 191 194
- 165 *ograničavanje sinekura* — Pod pritiskom industrijske buržoazije, tridesetih i četrdesetih godina 19. veka doneseni su zakoni protiv trgovanja službenim položajima i protiv deljenja sinekura članovima plemićkih porodica. 198
- 166 *zakoni o plovidbi* — zakoni koje je Cromwell doneo 1651. a kasnije su više puta obnavljani odnosno dopunjavani, težili su uočvršćenju engleske kolonijalne vlasti i bili upereni protiv holandske posredne trgovine. Po njima, najvažnija roba iz Evrope kao i sva roba iz Rusije i Turske mogla se uvoziti samo engleskim brodovima ili brodovima zemalja iz kojih potiče roba, dok je engleska obalska plovidba u celini zadržana za engleske brodove. Ti zakoni su dvadesetih godina 19. veka znatno ograničeni i 1849. ukinuti. 199
- 167 *Poruku Centralne uprave Savezu komunista* napisali su Marx i Engels krajem marta 1850. Ona je ilegalno razdeljena članovima Saveza komunista u emigraciji kao i u Nemačkoj. Godine 1851. taj je dokument, koji je pruska policija bila zaplenila kod nekih uhapšenih članova Saveza, objavljen u građanskom listu »Kölnische Zeitung« i u građanskom časopisu »Dresdner Journal und Anzeiger«, docnije i u knjizi *Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts*; knjigu su sastavila dvojica policijskih činovnika, Wermuth i Stieber, koje je Engels okarakterisao kao »dvojicu najbednijih policijskih bednika«. U ovom tomu taj napis se štampa prema tekstu koji je Engels pregledao i 1885. objavio kao prilog novom izdanju Marxovog spisa *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. 203
- 168 *sporazumaši* (Vereinbarer), tako su Marx i Engels nazvali poslanike pruske narodne skupštine koja je maja 1848. sazvana u Berlinu za izradu ustava »sporazumevanjem sa krunom«. Marx i Engels su berlinsku skupštinu, koja se odrekla principa narodnog suvereniteta, nazvali »sporazumaškom skupštinom« (Vereinbarungsversammlung). 204

uskratitelji poreza (Steuerverweigerer), tako su nazivani oni »levi« građanski poslanici pruske narodne skupštine koji su pasivnim otporom i »uskraćivanjem plaćanja poreza« hteli da se bore protiv opasnog stanja proglašenog 1. novembra 1848. u Berlinu, protiv naimenovanja kabineta Brandenburg 4. novembra, posjedanja Berlina trupama generala von Wrangela 10. novembra, kao i protiv nameravanog rasterivanja ustavotvorne Narodne skupštine (skupština je otvorena 22. maja 1848, premeštena 9. novembra u Brandenburg, a 5. decembra raspuštena). 204

¹⁶⁹ Frankfurtska Nacionalna skupština, koja je od 18. maja 1848. zasedala u Frankfurtu na Majni, bila je primorana — pošto su bezmalo svi poslanici desnice i, na poziv pruskog kralja od 14. maja 1849, poslanici Pruske objavili svoje istupanje — da svoje sedište premesti u Štuttgart, gde je 6. juna 1849. sa još oko 100 članova održala prvu sednicu. Vojska ju je razjurila 18. juna 1849 (vidi i napomenu 80). 204

¹⁷⁰ »*Neue Oder-Zeitung*« — buržoasko-demokratski dnevni list koji je pod tim nazivom izlazio od 1849. do 1855. u Breslavi. Pedesetih godina važio je kao najradikalniji list u Nemačkoj i bio predmet proganjanja vladinih organa. 207

¹⁷¹ Ovde izražena mišljenja o agrarnom pitanju u tesnoj su vezi sa opštom ocenom razvojnih perspektiva revolucije koju su Marx i Engels dali četrdesetih i pedesetih godina. Osnivači naučnog socijalizma bili su tada mišljenja da je kapitalizam već sklon opadanju, a socijalizam na pomolu. Polazeći od toga, Marx i Engels su u svojoj *Poruci* ustali protiv toga da se preda seljacima zemljište konfiskovano od feudalaca; bili su za to da se ono pretvori u državno vlasništvo i ustupi radničkim kolonijama udruženog seoskog proletarijata.

Oslanjajući se na iskustva velike socijalističke oktobarske revolucije u Rusiji, kao i na iskustva revolucionarnog pokreta u drugim zemljama, Lenjin je dalje razvijao marksistička mišljenja o agrarnom pitanju. Priznajući celishodnost očuvanja većine poljoprivrednih krupnih gazdinstava posle proleterске revolucije u razvijenim kapitalističkim zemljama, pisao je: »Bila bi, međutim, vrlo velika pogreška preuveličavati ili šablonizirati ovo pravilo i nikad ne dopuštati besplatnu predaju jednog dela zemlje eksproprisanih eksprijatora okolnom sitnom, a ponekad i srednjem seljaštvu.« (V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, Kultura, 1950, knj. druga, str. 347.) 209

¹⁷² *Pecksniff* — ličnost iz Dickensovog romana *Život i pustolovine gospodina Martina Čazliva, njegovih rodaka, prijatelja i neprijatelja*, licemer koji izigrava sveca. 213

¹⁷³ *Slobodni zidari* (masoni) — članovi jednog religiozno-etičkog muškog udruženja, koje je nastalo u Engleskoj na prelazu iz 17. u 18. vek (u Londonu je već 1717. stvorena prva velika loža) a raširilo se i po drugim zemljama Evrope kao i u Severnoj Americi. Njegov organizacioni oblik (loža, velika loža itd.) pozajmljen je od srednjovekovnih cehovskih udruženja zidara i drvodelja. Preuzeti su i njihovi običaji, izvitopereni u mističke obrede i simbole. Slobodnozidarske lože ujedinjuju pretežno ljude iz povlašćenih društvenih slojeva. Na najvišim stepenima njihove mnogostepene hijerarhije obično stoje predstavnici krupne buržoazije pa i aristokratije i visoke birokratije. Obični članovi moraju bez pogovora da se pokoravaju volji svojih voda. Slobodni zidari se u svojim filozofskim shvatanjima većinom drže jednog osobenog oblika deizma, tzv. religije razuma, i propovedaju ideje građanskog morala. Karakteristično je njihovo verovanje u večit, nepromenljiv prirodni zakon koji određuje i društveni razvoj. U spoznaji tog zakona i u moralnom samousavršavanju sastoji se — po njima — mudrost velikana. Pri tom propovedaju nove, rafiniranije oblike religioznog sujevjerja i šire mistiku, simboliku, mađije.

Slobodno zidarstvo u današnje vreme rasprostranjeno je u većim kapitalističkim zemljama i ponajviše u SAD, gde se nalazi njegovo organizaciono središte.

Illuminati (prosvetčeni) — članovi jednog tajnog saveza bliskog slobodnim zidarima, koji je delovao uglavnom u Bavarskoj u poslednjoj četvrti 18. veka. Svaki iluminat bio je u isti mah slobodan zidar, ali nije i svaki slobodni zidar bio iluminat. 217

- 174 *Hodge-ovi emancipovani konji* — Carlyle se podsmeva emancipaciji radnika; on radnike upoređuje sa konjima budalastog seljaka Hodge-a (hodge=engleski pogrdan naziv za seljaka, sa značenjem klipana, geačina). Hodge-ovi emancipovani konji »u ime slobode« više nisu hteli da tegle i bili su osuđeni da umru od gladi. Emancipovani konji imaju kod Carlyle-a mnoge crte Hujinhma i Jahua iz romana Jonathana Swifta *Guliverova putovanja*. 218
- 175 *laissez faire, laissez aller* (pustite da ide kako ide) — načelo mančesterske škole (vidi napomenu 161), onih građanskih ekonomista koji su se zalagali za slobodnu trgovinu (free trade) i za nemešanje države u privredne poslove. 219
- 176 Harwey Birch, glavni junak romana *Špijun* Jamesa Fenimore-a Coopera, bio je špijun iz patriotskog idealizma. 221
- 177 »*Le Charivari*« — francuski satirični dnevni list građansko-republikanskog pravca, izlazio je od 1832. u Parizu. Za vreme Julske monarhije upućivao je zajedljive napade na vladu; godine 1848. prešao je na stranu kontrarevolucije i podržavao diktaturu Cavaignaca. 221
- 178 *Société des nouvelles saisons* (Društvo novih godišnjih doba) nastalo je ubrzo posle rasturanja (1839) društva Société des saisons i bilo je u stvari njegov nastavak. Jezgro ovog tajnog društva sačinjavali su radnici, a učestvovali su i studenti. Članovi su se nalazili pod jakim uticajem revolucionarnog utopističkog komunizma Babeufa i Dézamyja. 221
- 179 *bombaška zavera* — pustolovni pokušaj male grupe članova revolucionarnih tajnih društava da upotrebe zapaljive bombe sopstvene proizvodnje za terorističke napade. U ovoj pustolovini učestvovali su od samog početka i policijski agenti, što je omogućilo hapšenje zaverenika. Sudeње, održano 1847. pokazalo je da su policijski agenti duboko prodrli u tajna društva. 224
- 180 *Restauracija* — vreme vladavine burbonske dinastije u Francuskoj posle obaranja Napoléona I 1814/15. Vladavina Bourbona završila se julsom revolucijom 1830. 225
- 181 Reč je o sledećim delima Charles-a Fourier-a: *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*; *La fausse industrie morcelée, répugnante, mensongère et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique*; *Théorie de l'unité universelle*; u prvom izdanju ovaj je rad nosio naslov *Traité de l'association domestique agricole*. U časopisu »La Phalange« 1845. objavljeni nedovršeni rad iz Fourier-ove zaostavštine *Des trois unités externes* sadrži delimično pitanja trgovine. Znatne odeljke ovog rada preveo je Engels na nemački i objavio 1846. u listu »Deutsches Bürgerbuch« [vidi Friedrich Engels *Ein Fragment Fouriers über den Handel (Einleitung und Nachwort)* Jedan Fourier-ov fragment o trgovini (uvod i pogovor) u 5. tomu ovog izdanja, str. 265—298]. 230
- 182 Desetog marta 1850. na dopunskim izborima za isključene montanjare birani su u Francuskoj novi poslanici Ustavotvorne skupštine. Izbori su završeni velikom pobedom demokratsko-socijalističke stranke. 233
- 183 *Droit d'enregistrement* (taksa za registrovanje) — taksa koja je ubirana za registrovanje i izdavanje raznih dokumenata, kupoprodajnih ugovora, povelja o darivanju, sudskih odluka i dr. Takvo registrovanje dokumenata, kojim se overavala njihova istinitost, služilo je u ono vreme kao izvor za popunjavanje državne kase. 234

- ¹⁸⁴ *taille* — neposredan porez u Francuskoj do revolucije 1789. Opterećivao je uglavnom seljake; plemstvo i sveštenstvo bili su oslobođeni te vrste poreza.
aide (aides) — posredan porez u Francuskoj do revolucije 1789. Njime su oporezovane životne namirnice i potrošna roba, a osobito pica.
greffe — reč je o sudskim i kancelarijskim taksama.
octroi (trošarina) — nekadašnja gradska trošarina na životne namirnice i robu uvezenu u grad. 235
- ¹⁸⁵ Ovu tezu postavili su Marx i Engels u svom spisu *Zahtevi Komunističke partije u Nemačkoj* (vidi u 8. tomu ovog izdanja). 242
- ¹⁸⁶ »*Punch, or the London Charivari*« — engleski šaljivi nedeljni list buržoasko-liberalnog pravca, osnovan 1840. u Londonu. 243
- ¹⁸⁷ *Union électorale* — blok svih monarhističkih stranaka i grupa, orleanista, legitimista, bonapartista, katolika itd. prilikom dopunskih izbora za francusku Zakonodavnu skupštinu marta 1850.
 »*La Patrie*« — francuski dnevni list, osnovan 1841; u martu 1850. zastupao je interese monarhističkog izbornog bloka, tzv. Stranke reda; docnije je postao organ bonapartista. 247
- ¹⁸⁸ Na pariskoj berzi poslovi su obavljani od 13 do 15 časova. 248
- ¹⁸⁹ U pariskom *Café Tortoni* na Boulevard-u des Italiens i u bližoj okolini zaključivani su berzanski poslovi u časovima kada je berza bila zatvorena. Za razliku od zvanične berze kafanu Tortoni i okolnu četvrt nazivali su »malom berzom«. 248
- ¹⁹⁰ U proleće 1848. došlo je u Majncu do krvavih sukoba između građanske straže i pruskih vojnika. Ti događaji široko su odjeknuli u Nemačkoj i bili predmet jedne debate u frankfurtskoj skupštini; Skupština se zadovoljila time što je imenovala komisiju, koja je podnela svoj izveštaj u trenutku kada su pruski vojnici već bili razoružali građansku stražu u Majncu. 251
- ¹⁹¹ Reč je o odluci koja je 18. novembra 1849. na generalnoj skupštini Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu doneta u zajednici sa nemačkim političkim izbeglicama u Londonu. Ta odluka navedena je u izveštaju Odbora za potpomaganje nemačkih izbeglica u Londonu od 3. decembra 1849 (vidi u ovom tomu, str. 467—468). 253
- ¹⁹² Gustav Struve i Thomas Fothergill izdavali su se pred londonskim gradskim većnikom Gibbsom, u to doba zamenikom gradonačelnika, za predstavnike nemačkih političkih izbeglica u Londonu i zamolili su ga da stotini nemačkih izbeglica, koje su se našle u Londonu bez ikakvih sredstava za život, pribavi posao. Gibbs je to odbio i ukazao na to da su mnogi engleski radnici u istoj situaciji. Belešku o tome doneo je »*The Times*« od 24. maja 1850. 255
- ¹⁹³ Reč je o brojno maloj tajnoj organizaciji koju su osnovali nemačke izbeglice u Švajcarskoj pod nazivom »Revolucionarna centralizacija«. Na čelu centralnog odbora, sa sedištem u Cirihi, nalazio se Tzschirner, jedan od vođa drezdenskog ustanka u maju 1849. Veliku ulogu u toj organizaciji igrali su Fries, Greiner, Sigel, Techow, Schurz i Johann Philipp Becker, koji su 1849. bili aktivni učesnici badensko-falačkog ustanka. Od članova Saveza komunista toj organizaciji su pripadali d'Estier, Bruhn i drugi, kao i Wilhelm Wolff, koji je radio po nalogu Saveza komunista. Jula/avgusta 1850. započeli su vođi »Revolucionarne centralizacije« pregovore sa predstavnicima Centralne uprave Saveza komunista o spajanju dveju organizacija. Marx i Engels odbili su u ime Centralne uprave tu ponudu, jer je bila u protivrečnosti sa principima Saveza komunista koji je zastupao organizacionu samostalnost proleterke partije. »Revolucionarna centralizacija« raspala se krajem 1850. usled masovnog proterivanja nemačkih političkih izbeglica iz Švajcarske. 256

- ¹⁹⁴ Kada su Marx i Engels iz opširnog pisma Wilhelma Wolffa od 9. maja 1850. saznali za delatnost »Revolucionarne centralizacije« i za intrige njenog agenta Bruhna u Nemačkoj, poslali su Ernsta Dronkea kao izaslanika Saveza komunista u Švajcarsku. U svom pismu Centralnoj upravi od 3. jula 1850. i u pismima Engel-su od 3. i 18. jula 1850. Dronke je dao podroban izveštaj o svojoj uspešnoj delatnosti u Nemačkoj i u Švajcarskoj. 257
- ¹⁹⁵ Struve, koji je oktobra 1849. prešao u Englesku, kao i Heinzen, Rudolf Schramm, Ruge, Bauer (iz Stolpea) i neki drugi sitnoburžoaski demokrati pokušali su da spreče samostalnu organizaciju proletarijata i stoga su spletkarili protiv Socijal-demokratskog odbora za izbeglice kojim su rukovodili Marx i Engels. Oni su u januaru, februaru i aprilu 1850. organizovali više skupova nemačkih izbeglica i osnovali svoju posebnu Demokratsku uniju. U mesecu aprilu rasturili su među izbeglicama u Londonu »Cirkular upućen svima prijateljima nemačkih izbeglica« i poslali ga i u Nemačku. U njemu su objavili osnivanje jedne jedinstvene orga-nizacije nemačkih demokratskih izbeglica pod rukovodstvom *Centralnog ureda celokupne nemačke emigracije*. 258
- ¹⁹⁶ *Centralni odbor evropske demokratije* osnovan je juna 1850. u Londonu na ini-cijativu Mazzinija, koji je već krajem 1849. u Švajcarskoj obavio prve pripreme za to. Pokušaj spajanja buržoaskih i sitnoburžoaskih izbeglica u jednu međuna-rodnu organizaciju naišao je na punu podršku Struvea i Rugea. Na Struveovu preporuku u odbor je ušao Ruge kao predstavnik nemačke demokratske stranke. Ta organizacija, koja je i po svom sastavu i po svom ideološkom stavu bila krajnje protivrečna, nije se dugo održala; usled zaoštavanja odnosa između italijanskih i francuskih demokratskih izbeglica, Centralni odbor evropske demokratije ra-spao se stvarno već u martu 1852.
- Njegov manifest *Narodima* (An die Völker) od 22. jula 1850, objavljen u listu tog udruženja »Le Proscrit«, br. 2 od 6. avgusta 1850, podvrgao je Marx poraznoj kritici u »Pregledu maj—oktobar 1850« (vidi u ovom tomu, str. 387—390). 258 387
- ¹⁹⁷ Reč je o ustancima za državni ustav koji su u proleće i leto 1849. izbili u zapadnoj i jugozapadnoj Nemačkoj. 258
- ¹⁹⁸ Početkom 1846. Marx i Engels su u Briselu osnovali Komunistički dopisni odbor, koji je povezivao napredne belgijske i nemačke socijaliste. Pošto je zahvaljujući uspešnoj delatnosti Marxa i Engelsa Savez pravednih bio pretvoren u Savez komunista, avgusta 1847. stvorena je u Briselu, na bazi Komunističkog dopisnog odbora, jedna opština Saveza komunista. Revolucionarni elementi belgijskih socijalista, kao Gigot i Tedesco, imali su velikog udela u delatnosti briselske opštine Saveza komunista. Posle februarske revolucije 1848. u Francuskoj, nemački revolucionarni emigranti — Marx, Wilhelm Wolff i drugi članovi Saveza komu-nista — bili su prinuđeni da napuste Belgiju. Avgusta 1848. su Tedesco i drugi belgijski članovi opštine izvedeni pred sud u tzv. procesu Risquons-Tout. Taj proces inscenirala je vlada belgijskog kralja Leopolda radi obračuna sa de-mokratima. Tedesco i više drugih belgijskih demokrata osuđeni su na smrt; kazna im je docnije pretvorena u doživotnu robiju. 258
- ¹⁹⁹ *Nemačko radničko udruženje* osnovali su Marx i Engels krajem avgusta 1847. u Briselu sa ciljem da nemačke radnike nastanjene u Belgiji politički prosvetuju i da ih upoznaju sa idejama naučnog komunizma. Pod rukovodstvom Marxa i Engelsa kao i njihovih saboraca udruženje se razvilo u legalni centar nemačkih revolucionarnih radnika. Nemačko radničko udruženje bilo je neposredno u vezi sa flamanskim i valonskim radničkim udruženjima. Najnapredniji članovi udru-ženja prišli su briselskoj opštini Saveza komunista. Udruženje je odigralo istak-nutu ulogu prilikom osnivanja briselske Association démocratique. Ubrzo posle februarske revolucije 1848. u Francuskoj, kada je belgijska policija većinu čla-nova pohapsila i proterala, Nemačko radničko udruženje obustavilo je rad. 258

- ²⁰⁰ *Radničko bratstvo* — udruženje nemačkih radnika i zanatlija koje je septembra 1848. u Berlinu osnovao član Saveza komunista Stephan Born. Born je delatnost Bratstva ograničio na sprovođenje ekonomskih štrajkova i na pokušaje da sprovede usko profesionalne mere u interesu zanatlija (odobravanje kredita sitnim zanatlijama, osnivanje zadruga). Programska dokumenta Bratstva bila su mešovita pogrešno protumačenih misli iz *Manifesta Komunističke partije* i sitnoburžoaskih doktrina Louis-a Blanc-a i Proudhona. Pojedine opštine Bratstva, međutim, kojima su ne retko rukovodili članovi Saveza komunista, uzele su, pod neposrednim uticajem revolucionarnih zbivanja 1848/49, aktivno učešće u revolucionarnoj borbi. Marx i Engels, koji su u proleće 1849. preduzeli pripreme za osnivanje jedne — od sitnoburžoaske demokratije nezavisne — proleterske stranke, predlagali su da se Radničko bratstvo iskoristi u tu svrhu. Godine 1851. vlada je zabranila Bratstvo; ali neke njegove opštine postojale su još nekoliko godina. 259
- ²⁰¹ »*The Sun*« — engleski liberalni dnevni list, koji je od 1792. do 1871. izlazio u Londonu.
Članak *Pruske izbeglice* objavljen je osim toga u listu »Northern Star« od 15. juna 1850. 262
- ²⁰² *Zakon o strancima (Alien Bill)*, objavljen u »The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland«, London 1848, str. 78—80, bio je prihvaćen u engleskom parlamentu prvo 1793, pa 1802, 1803, 1816, 1818. i najzad 1848. u vezi sa revolucionarnim zbivanjima na evropskom kontinentu i čartističkim demonstracijama od 10. aprila 1848. Vlada je Zakonom o strancima od 1848. ovlašćena da strance u svako doba može proterati iz Velike Britanije. Zakon je ostao na snazi do 1850. 262 266 373
- ²⁰³ *Treubund* — monarhističko udruženje osnovano krajem 1848. u Berlinu. Treubund se krajem 1849. pocepao: ultramonarhisti su osnovali nov Treubund, a pristalice ustavne monarhije ostale su u starom. Oba udruženja bila su kratkog veka. 262 267
- ²⁰⁴ »*The Spectator*« — engleski nedeljni list liberalnog pravca, izlazio od 1828. u Londonu. 264
- ²⁰⁵ »*Neue Preußische Zeitung*« — dnevni list, izlazio od juna 1848. u Berlinu; bio je organ dvorske kamarile i pruskog junkerstva. Poznat je i pod nazivom »Kreuz-Zeitung«, jer je u svom naslovu nosio krst landvera (gvozdeni krst) uokviren rečima »S bogom za kralja i otadžbinu«. 267
- ²⁰⁶ Ovde je u pitanju Marx. U jednoj belešci koja je štampana u br. 117 lista »Neue Preußische Zeitung« od 25. maja 1850, list je tvrdio da je Marx marta 1850. proputovao Nemačku i da se zadržao u Berlinu u vezi sa pripremanjem atentata na pruskog kralja. 267
- ²⁰⁷ *Chevalier (plemić)* — aluzija na plemićku titulu Christiana Karla Josiasa von Bunsena. 267
- ²⁰⁸ »*The Globe and Traveller*« — engleski dnevni list, izlazio od 1803. u Londonu; bio je vladin list dok su vigovci bili na vlasti; od 1866. je organ konzervativaca. 268 375
- ²⁰⁹ »*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« — dnevni list, izlazio u Kelnu od 1. januara 1842. do 31. marta 1843. Osnovali su ga predstavnici porajnske buržoazije koji su bili u opoziciji prema pruskom apsolutizmu. Za saradnju su bili privučeni i neki mladohegelovci. Od aprila 1842. Karl Marx je postao saradnik lista »*Rheinische Zeitung*«, a od oktobra iste godine njegov glavni urednik. List je objavio i niz članaka Friedricha Engelsa. Pod uredništvom Karla Marxa »*Rheinische Zeitung*« je počeo da dobija sve izrazitiji revolucionarno-demokratski karakter. Taj pravac lista »*Rheinische Zeitung*«, čija je popularnost u Nemačkoj stalno rasla, izazvao je nezadovoljstvo u vladinim krugovima i hajku reakcionarne

- štampe protiv njega. Devetnaestog januara 1843. pruska vlada je izdala naredbu kojom je sa 1. aprilom 1843. zabranila izlaženje lista »Rheinische Zeitung«, a do tog vremena ga podvrgla osobito strogoj cenzuri. 268
- 210 »*Neue Deutsche Zeitung*« — demokratski list, izlazio od 1848. do 1850. u Frankfurtu na Majni. Urednik mu je bio Otto Lünig, pobornik »istinskog« socijalizma sredinom četrdesetih godina, a za vreme revolucije 1848/49. istupao je kao sitnoburžoaski demokrat. Lünig je u svom listu doneo prikaz četiri sveske časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« koje su do tog vremena izašle i posvetio posebnu pažnju radovima *Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850.* od Karla Marxa i *Nemačka kampanja za državni ustav* od Friedricha Engelsa. 270
- 211 »*Weser-Zeitung*« — nemački buržoasko-liberalni list osnovan 1844. u Bremenu. 272
- 212 *Nemački seljački rat* napisao je Engels u leto 1850. u Londonu i još iste godine objavio ga u sv. 5/6 časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Godine 1870. štampano je novo izdanje u obliku brošure i sa Engelsonom uvodnom napomenom (vidi u ovom tomu, str. 451—457). Usled velikog odziva na koji je naišao kod nemačkih radnika, rad je 1875. još jednom preštampan; svoju uvodnu napomenu iz 1870. Engels je dopunio (vidi u ovom tomu, str. 457—461). Osamdesetih godina započeo je Engels novu obradu *Nemačkog seljačkog rata*, koji je obimnom gradom nameravao da proširi u istoriju Nemačke. »Svoj *Seljački rat* sasvim ću preraditi; biće stožer celokupne nemačke istorije«, pisao je 31. decembra 1884. A. Sorgeu. Izdanje drugog i trećeg toma *Kapitala* i drugi neodložni poslovi sprečili su, međutim, Engelsa da tu zamisao ostvari. Ostao je sačuvan samo nedovršen rukopis nameravanih dopuna, uz nekoliko letimično nabačenih zabeležaka.
- U ovom tomu preštampan je *Nemački seljački rat* iz poslednjeg izdanja iz 1875. koje je preradio sam Engels. Sva odstupanja od prvobitno objavljenog teksta, koja se dotiču sadržine, izložena su u beleškama pri dnu stranice. Način pisanja niza naziva mesta i prezimena, koji se pokazao kao netačan, ispravljen je u ovom izdanju. Pojedininim odeljcima ovog rada dati su natpisi koji ukazuju na sadržinu.
- Engels se u svom radu oslanjao gotovo isključivo na *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkriegs* (Opštu istoriju velikog seljačkog rata) Wilhelma Zimmermanna, t. 1—3, Stuttgart 1841—1843. I izvodi iz spisa Münzera, Luthera i dr. citirani su po tom delu. Zato se u popisu literature navodi jedino Zimmermann, a u napomenama upućuje i na dotična mesta u izdanjima Münzerovih, Lutherovih i dr. spisa. 275
- 213 *Hanza* (zajednica, udruženje) — trgovinski i politički savez nemačkih gradova na Severnom i Baltičkom moru, kao i na obalskim rekama, od 13. do 17. veka. Njen cilj je bio stvaranje trgovinskog monopola u severnoj Evropi, uz održanje vladavine trgovačkog kapitala, patricijskog gornjeg sloja. Veliki statut Hanze predviđao je stoga i mere za borbu protiv socijalnih strujanja po gradovima. Hanza je kao nezavisna politička sila bila samostalni sastavni deo nemačkog Rajha. Procvat Hanze pada u drugu polovinu 14. veka. Posle uspešnih borbi protiv Danske i Norveške (stralsundski mir 1370) Hanza je u toku jednog stoleća bila glavna trgovinska sila na Severu, ali je u 16. veku izgubila svoj značaj i raspala se u 17. veku. Za razliku od gornjonemačkih gradova, u hanzeatskim gradovima proizvodnja je igrala podređenu ulogu. Trgovački kapital ostvarivao je profite uglavnom u posredničkoj trgovini. 278
- 214 »*opšti pšenig*« — državni porez u starom nemačkom Rajhu; kombinacija ličnog poreza i poreza na imanje. Glavni teret tog poreza padao je na seljaštvo. 283

- ²¹⁵ *anati* (godišnje plaćanje) — dažbine koje su, pola papi a pola kardinalima, plaćane za dodeljivanje neke prebende. Ranije samo vanredni ili privremeni, anati su od dolaska Bonifacija IX na papski presto, u drugoj polovini 14. veka, postali redovan porez koji je iznosio delom ceo godišnji prihod prebende a delom polovinu tog prihoda. Užiivaoci prebende naplaćivali su od stanovništva iznos poraza dvostruko i trostruko u vidu prinudnih dažbina i iznudenog novca. 283
- ²¹⁶ *Pfahlbürger* — u srednjem veku osobe nastanjene izvan graničnih stubova prvobitnog područja grada, kojima je grad (većinom radi pojačanja svoje odbrambene snage) dodelio građanska prava. 283
- ²¹⁷ Nemački građanski liberali za vreme revolucije 1848/49. imali su većinu u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini i u narodnim skupštinama pojedinih nemačkih država. U prvim mesecima revolucije, u nizu država (npr. u Pruskoj) bili su liberali na čelu ustavnih vladâ, ali su zatim zamenjeni predstavnicima birokratije i plemstva. Ustavna stranka htela je da ograniči kraljevu moć građansko-liberalnim ustavom i da je tako sačuva kao bedem protiv daljeg razvoja i produbljanja revolucije. Njihova sporazumaška taktika i kompromisna politika saradnje sa reakcionarnim strankama bile su jedan od glavnih uzroka poraza nemačke revolucije od 1848/49. 284
- ²¹⁸ *Karolina* (*Constitutio criminalis carolina*) — tzv. «mučni» krivični zakonik Karla V (potvrđen na državnom saboru u Regensburgu 1532) koji se isticao naročito svirepošću kažnjavanja; na njegovim osnovama izgrađivalo se u toku tri stoleća nemačko krivično pravo. 286
- ²¹⁹ *julska revolucija* — Dvadeset devetog jula 1830. oborio je narod Pariza, svojom pobedom nad kraljevskim trupama, burbonsku dinastiju u Francuskoj. Na kormilo je došao tzv. kralj-građanin Louis-Philippe.
februarska revolucija — Dvadeset četvrtog februara 1848. doveo je pobedonosni ustanak narodnih masa Pariza do pada monarhije Louis-Philippe-a u Francuskoj i ubrzo potom do proglašenja republike. 288
- ²²⁰ *valdenzi* (nazivani i «lionska sirotinja») — verska sekta koja je krajem 12. veka nastala među najsiromašnijim plebejcima južnofrancuskih gradova. Po predanju, njen osnivač bio je lionski trgovac Pierre Wald (Petrus Valdus), koji je sve svoje imanje razdelio sirotinji. Valdenzi su propovedali ideal siromaštva i odricanja od svojine, osuđivali gomilanje bogatstava u katoličkoj crkvi i pozivali na vraćanje običajima ranog hrišćanstva. Prvobitno *nisu* ustajali protiv katoličke crkve. Tek isključenjem iz crkve, koje je izrekao papa (1184), oterani su u tabor opozicije. Njihova jeres širila se zatim među seoskim stanovništvom osobito u brdskim oblastima jugozapadne Švajcarske i Savoje, gde je nosila obeležje odbrane ostataka prvobitne zajednice i patrijarhalnih odnosa. Njihovo učenje bio je »po obliku i sadržini reakcionaran pokušaj izdvajanja iz tokova istorijskog kretanja», pokušaj «patrijarhalnih pastira u Alpima. . . da se odbrane od »feudalizma koji je nadirao k njima» (Engels). 289
- ²²¹ *albižani* — verska sekta koja je u 12. i 13. veku bila široko rasprostranjena u južnoj Francuskoj i severnoj Italiji. Njeno glavno uporište bio je južnofrancuski gradić Albi. Albižani, koji su ustajali protiv raskošnih katoličkih običaja i crkvene hijerarhije, izražavali su u religioznom obliku protest gradskog stanovništva, trgovaca i zanatlija, protiv feudalizma. Njemu se pridružio deo južnofrancuskog plemstva koji je želeo sekularizaciju crkvenih dobara. Papa Inoćentije III organizovao je 1209. krstaški pohod protiv albižana. U dvadesetogodišnjem ratu i svirepim represalijama ugušen je njihov pokret.
- ²²² *John Wycliffe* — profesor univerziteta u Oksfordu, bio je ideolog engleskog reformatskog pokreta (Viklifski pokret). Svojom kritikom glavnih dogmi katoličke crkve zastupao je interese engleskog građanstva i viteškog staleža, kao i težnje kraljevske vlasti da englesku crkvu oslobodi od papinog uticaja i podredi

kralju. U tome su ga podržavali i kupni *svetovni* feudalci, zainteresovani za sekularizaciju crkvenih dobara. Wycliffe-ova kritika i njegove ideje vršile su u toku dva stoleća jak uticaj na učenje svih zapadnoevropskih građanskih reformatora crkve. 290

- ²²³ *kalikstinci* (lat. calix = čaša, putir) — umereni pravac u husitskom pokretu, reformatorskom i nacionalnom oslobodilačkom pokretu češkog naroda (prva polovina 15. veka) koji je bio uperen protiv nemačkog plemstva, Nemačkog Carstva i katoličke crkve. Kalikstinci (pristalice putira, koji su zahtevali da se prilikom pričešća ne daje samo hleb nego i putir sa vinom), oslanjajući se na imućno građanstvo i na jedan deo češkog plemstva, zahtevali su osnivanje češke nacionalne crkve i sekularizaciju crkvenih dobara. Nazivani su i «utrakisti» jer su pričest tražili sub *utraque specie* (u dvostrukom vidu). 290
- ²²⁴ *Ustanak Wata Tylera* — seljački pokret u Engleskoj protiv feudalnih gospodara koji je 1381. izbio u grofovijama Kent i Eseks, nazvan po vodi ustanka u Kentu, Watu Tyleru. Ustanak, koji je zadao težak udarac feudalizmu u Engleskoj, bio je ugušen zbog izolovanog i neorganizovanog istupanja seljaka i nepostojanja vodeće snage. 291
- ²²⁵ *taboriti* (po gradu Taboru u južnoj Češkoj, središtu pokreta) — druga struja u husitskom pokretu koja je — suprotno kalikstincima — bila njegovo revolucionarno, demokratsko krilo. U zahtevima taborita ogledalo se stremljenje seljačkih masa i najnižih slojeva gradskog stanovništva za likvidacijom celokupnog feudalnog poretka, za nacionalnom nezavisnošću i demokratsko-republikanskim uređenjem. Izdajničko istupanje kalikstinaca protiv taborita iskoristila je feudalna reakcija za suzbijanje husitskog pokreta. Tako su kalikstinci 1434. razbili pokret taborita, a njihovo poslednje uporište, Tabor, osvojeno je 1452. Posle toga je pokret izgubio svoje ranije revolucionarno obeležje. 291
- ²²⁶ *bičevaoci* (ili flagelanti) — versko-asketska sekta u Nemačkoj od 13. do 15. veka, čiji su pripadnici verovali da će bičujući sebe postići oprostaj grehova. 291
- ²²⁷ *lolardi ili lolhardi* (bukvalno »mumlači molitve«, od starovisokonemačkog »lollen« — »stiho pevušiti«) — verska sekta u Engleskoj i u drugim zemljama Evrope nastala u 14. veku u Holandiji), kao ogorčen neprijatelj katoličke crkve, prihvatila je učenje engleskog reformatora Wycliffe-a, iz njega izvela radikalnije zaključke i u religiozno-mističnom obliku istupala protiv feudalnih povlastica. Lolardi su propovedali jevanđelje prahrišćanskog bratstva i jednakosti ljudi. Centar sekte bila je istočnoengleska grofovija Norfolk. Mnogi lolardi, osobito poreklom iz narodnih masa, učestvovali su u ustanku Wata Tylera godine 1381. Od kraja 14. veka lolardi su svirepo proganjani. 291
- ²²⁸ *Hilijastička sanjarenja* (grčki chilioi = hiljadu) — mistično versko učenje o vidljivom povratku Hristovom i osnivanju »hiljadugodišnjeg carstva« pravde, opšte jednakosti i blagostanja. Hilijastičko versko učenje nastalo je u doba raspada robovlasničkog društva usled nepodnošljivog tlačenja i stradanja radnih ljudi koji su tražili izlaz u fantastičnim snovima o izbavljenju. Ovo versko učenje bilo je u doba ranog hrišćanstva široko rasprostranjeno (i u spisima Joakima iz Kalabrije) i stalno je oživljavalo u učenjima najrazličitijih sekti srednjeg veka. 291
- ²²⁹ Engels navodi Luthera po Zimmermannu, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. I, str. 364/365. Citat je uzet iz Lutherove *Epitoma responsionis ad Martinum Luther* (Prierias — izvod iz odgovora Martinu Lutheru — 1520). 293
- ²³⁰ Engels navodi Luthera po Zimmermannu, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. I, str. 366. Citat je uzet iz Lutherovog pisma Huttenu, navedenog u Lutherovom dopisu Spalatinu od 16. januara 1521. 293

- ²³¹ *augšburška veroispovest* — naziv za osnove luteranstva iznete 1530. caru Karlu V na državnom saboru u Augšburgu. Ova veroispovest je rezultat prilagodavanja građanskih ideala »jedne jeftine crkve« (ukidanje raskošnih običaja, uprošćenost crkvene hijerarhije itd.) interesima vladara. Za poglavara crkve proglasila je, na mesto pape, vladajućeg gospodara. Car je odbacio augšburšku veroispovest. Rat koji su kneževi luteranske vere vodili protiv njega završen je 1555. augšburškim verskim mirom, kojim je potvrđeno pravo svakog vladara da po sopstvenom nahođenju odredi veroispovest svojih podanika. 293
- ²³² *Scila* i *Haribda* — dve stene u Mesinskom moreuzu blizu sicilijanske obale, po grčkoj mitologiji bile su stravična čudovišta mimo kojih nije mogao da prođe brod a da ne postane žrtva bilo jednog ili drugog. 294
- ²³³ Ta izreka je naslov jednog pamfleta koji je Luther izdao maja 1525 (u punom jeku seljačkog rata) *Widder die reubischen und mordischen rotten der andern bawren* (Protiv razbojničkih i ubilačkih seljačkih rulja) naziva se i *Widder die stürmenden bawren* (Protiv pobesnelih seljaka). (Sadržan je u vajmarskom kritičkom izdanju Lutherovih celokupnih dela, t. 18, Weimar 1908, str. 357.) Sledeći citat uzeo je Engels iz Zimmermannovog dela *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 3, str. 713. Lutherov tekst glasi u originalu: »Drumb sol hie zuschmeysen, wurgen und stechen heymlich odder offentlich, wer da kan, und gedencen, das nicht giftigers, schedlichers, teuffelischers seyn kan, denn eyn auffruischer mensch, gleich als wenn man eynen tollen hund todschlahen mus. . . Drumb, lieben herren, loset hie, rettet hie, helfft hie. Erbarmet euch der armen leute. Steche, schlahe, wurge hie, wer da kan, bleybstu druber tod, wol dyr, seliglichern tod kanstu nymer mehr uberkomen.« (Zato treba ovde razbijati, daviti, klati tajno ili javno, gde ko može, i pamtiti da ništa ne može da bude otrovnije, štetnije, davolskije nego što je buntovan čovek, isto kao što se mora ubijati besan pas. . . Stoga, draga gospodo, izbavljajte, spasavajte, pomagajte, smilujte se jednim ljudima, nek kolje, tuče, davi gde ko može, ako pogineš, blago tebi, blaženije smrti nikad ne bi mogao naći.) (Iz *Ermanunge zum fride auff die zwelff artickel der Bawrschaft ynn Schwaben. Auch widder die reubischen und mordischen rotten der andern bawren.*) 294
- ²³⁴ Engels ovde citira iz Zimmermannovog dela *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 3, str. 714. Tekst je iz Lutherovog *Ein Sendbrief von dem harten Büchlein wider die Bauern* (1525), sadržanog u vajmarskom kritičkom izdanju Lutherovih celokupnih dela, t. 18, Weimar, 1908, str. 384. 295
- ²³⁵ Engels ovde citira iz Zimmermannovog dela *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 3, str. 714. Tekst je iz Lutherovog pisma Johannu Rühelu od 30. maja 1525, sadržanog u vajmarskom kritičkom izdanju Lutherovih celokupnih dela, Abt. Briefwechsel, 3. Band, Weimar 1933, str. 515. 295
- ²³⁶ *Thomas Münzer*, koji je, po običaju svog vremena, sâm svoje ime pisao veoma različito (Munczer, Muntzer itd.), upotrebljavao je i način pisanja: Müntzer. Tako su njegovo ime do prve polovine 19. veka pisali mnogi istoričari i biografi. I W. Zimmermann, na čije se delo oslanjao Engels, držao se tog običaja u drugom tomu prvog izdanja (objavljenog 1842). U trećem tomu, koji je izišao godinu dana docnije, Zimmermann piše Münzerovo ime već pretežno bez *t*. Već i na osnovu latinskog oblika njegovog imena (Mucerus, Moncerus itd.) prevladao je način pisanja Münzer, koji su primenili i Marx i Engels. 295
- ²³⁷ Godina i datum rođenja Thomasa Münzera nisu ni do danas tačno utvrđeni. Verovatno se rodio oko 1490 (1489—1493), mada ima istoričara i biografija koji navode kraj 15. veka. Engels se oslanja na Wilhelma Zimmermanna, koji u prvom izdanju svoje *Opšte istorije velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 53, pominje godinu 1498. 295

- ²³⁸ Engels se poziva na citat Luthera u Zimmermannovoj *Opštoj istoriji velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 55; tamo Luther veli o Münzeru: »Nezadovoljan svojim zadatkom, ispuštao je reči o pretvaranju hleba u telo Hristovo, zadržao suh hleb i vino, i jeo telo gospoda Boga, kako je nazivao naforu, neosvećeno.« Citat je uzet iz Lutherovog spisa o budžaklijskoj misi (Walchovo izdanje Lutherovih dela, t. XIX, 1511). 295
- ²³⁹ *Anabaptisti* — istoimene verske sekte, koji su zahtevali da se krštenje ponovi kasnije, kod odraslih ljudi. 296
- ²⁴⁰ Sadržina proglaša koji je Münzer sastavio u Pragu navedena je u Zimmermannovoj *Opštoj istoriji velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 64—67. Bukvalni tekst na nemačkom i latinskom štampan je kod Strobela, *Leben, Schriften und Lehren Thomä Muntzers des Urhebers des Bauernaufbruhs in Thüringen* (Život, spisi i učenja Thomasa Müntzera, začetnika seljačke bune u Tiringiji), Nürnberg i Altdorf 1795, str. 19—39 (*Th. Müntzers Ankiündigung mit eigener Hand geschrieben, und in Prag 1521 angeschlagen wider die Papisten* — Proglas T. Müntzera napisan svojeručno i u Pragu 1521. izlepljen protiv papista). 296
- ²⁴¹ Engels citira iz Münzerove propovedi kneževima, prema Zimmermannu, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 69. Originalni tekst sadržan je u *Thomas Müntzer. Politische Schriften*, sa komentarom izdao Carl Hinrichs, Halle 1950, str. 23—26 (*Auslegung des andern vnterschyds Danielis deß propheten gepredigt auffm schlos zu Alstet vor den tetigen thewren Herzczogen vnd vorstehern zu Sachsen durch Thoma Müntzer diener des wortt gottes. Alstet MDXXIIII*). Izlaganje razlika kod proroka Danila, propovedano na dvoru u Alštetu pred vrednim dragim vojvodama i poglavarima Saksonske, od Tome Müntzera sluge reči božje.) 296
- ²⁴² Engels ima u vidu shvatanja filozofa Strauša i drugih mladohegelovaca koji su u svojim ranim delima istupali kao panteisti u odnosu na pitanja religije. 297
- ²⁴³ Štampani odgovor Münzerov Lutheru, iz godine 1524, u kojem Luthera naziva i »Doktor Lažov«, nosio je naslov: *Hochverursachte Schutzrede vnd antwort wider das Gaistlose Sanfft lebende fleysch zu Wittenberg| welches mit verkärter weysse |durch den Diepstal der heiligen schrift die erbermdliche Christenheit| also gätz jämmerlichen besudelt hat. Thomas Müntzer Alstedt. Auss aer hölen Helie| welches ernst niemant verschonet . . . Anno MDXXIIII*.« (Izazvana odbrana i odgovor protiv duha lišene krotko živeće puti u Vitenbergu /koja je na naopak način/ kradom svetog pisma jadno hrišćanstvo /tako sasvim bedno ukaljala. Thomas Müntzer Alštadski. Iz svetlih visina/ koje nikog ne poštede . . . Godine 1524.) Preštampano u *Thomas Müntzer. Politische Schriften*, sa komentarom Carla Hinrichsa, Halle 1950, str. 71. Engels navodi sadržinu tog odgovora po Zimmermannu. 298 300
- ²⁴⁴ Citat Thomasa Müntzera naveden kod Zimmermanna sastoji se od pasusa iz dva različita govora. U originalu glasi: »Die herren machen das selber /dass jn der arme man feyndt wirt/ dye vrsach des Auffrurrs wöllen sye nit weg thun/ wie kann es die lenge gut werden? So ich das sage /muss ich auffrürisch sein/ wolhyn.« («Gospoda su sama tome kriva što im siromašan čovek postaje neprijatelj, uzrok pobune neće da otklone pa kako onda da se to na kraju dobro svrši? Istinu vam velim, buniću narod. Neka bude!») — (Iz *Hochverursachte Schutzrede vnd antwort . . .*) (*Thomas Müntzer. Politische Schriften*, str. 81/82.)
 »Ach lieben herren wie hubsch wirt der herr do vnter die alten töpff schmeissen mit einer eysern stangen.« («Ah, draga gospodo, kako će Gospod lepo razmahnuti gvozdenom palicom po starim loncima.») (Iz *Auslegung des andern vnterschyds Danielis dess propheten . . .*) (Ibidem, str. 21.) 298
- ²⁴⁵ Spis Thomasa Müntzera koji je 1524. štampan u Milhauzenu nosi naslov *Aussgetrückte emplössung des falschen Glaubens der ungetrewen welt| durchs gezeuignis des Evangelions Luce |vorgetragen der elenden erbermlichen Christenheit| zur innerung jres irsals. Ezechie. am. 8. Cap. Lieben gesellen last vns auch das loch*

*weyter machen [auff das alle welt sehen vnnd greyffen müg] wer vnser grosse Hansen sind/ die Got also lesterlich zum gemalten mendleyen gemacht haben. Jere. am. 23. Cap. Thomas Muntzer mit dem hammer. Mülhausen. MDXXIIII. (Razotkrivanje lažnog verovanja nevernog sveta svedočenjem Jevandolja po Luki izloženo bednom kukavnom hrišćanstvu e da bi uvidelo svoju zabludu, Jezekilj, gl. 8. Drugovi dragi, hajde da proširimo rupu kako bi ceo svet video i shvatio ko su naši veliki hvalisavci koji su od Gospoda bogohulno napravili naslikanog čovečuljka. Jeremija, gl. 23. Thomas Muntzer sa čekićem. Mülhausen. MDXXIIII.) (Thomas Müntzer. Politische Schriften, str. 29, 41, 31.) Engels navodi po Zimmermannu, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 77—78. 298*

- 246 Engels citira po Zimmermannu, *Opšta istorija* . . . , t. 2, str. 76. Navod je uzet iz Münzerovog pisma Melanchthonu od 29. marta 1524. (Sadržano u *Leben, Schriften und Lehren Thomä Muntzers, des Urhebers des Bauernaufbruchs in Thüringen*, opisao Georg Theodor Strobel, Nürnberg i Altdorf 1795, str. 175.) 299
- 247 Engels citira po Zimmermannu, t. 2, str. 7, iz Münzerovog *Aussgetrückte emplösung des falschen Glaubens der ungetrewen welt. . .* (Thomas Müntzer. *Politische Schriften*, str. 32.) Dotično mesto glasi kod Münzera: »Vnsere gelehrten wolten gern das gezeügnus des geysts Jesu [auff die Hohenschul bringen/ es wirt in gar weit feylen/ nach dem sie nicht drumb gelert sind das der gemeyn man in durch yre lere soll gleych werden/ . . .« (»Naši učenjaci rado bi svedočanstvo duha Isusova preneli na visoku školu—grdno će se prevariti—jer nisu zato učeni da bi prost čovek njihovim učenjem postao njemu ravan.«) 299
- 248 Prema docnijim, tačnijim podacima Münzer se najpre uputio u carsku grad Milhauzen pa je otud septembra 1524. proteran zbog učešća u nemirima koji su izbili u nižim slojevima gradskog stanovništva. Iz Milhauzena je Münzer otišao u Nürnberg. 300
- 249 Engels citira po Zimmermannu, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 81, iz Lutherovog pisma Johannu Brißmannu od 4. febr. 1525, koje je u originalu sadržano u vajmarskom kritičkom izdanju Lutherovih celokupnih dela, odeljak: *Prepiska*, t. 3, str. 433. To mesto kod Luthera glasi: »Huc scilicet it Satanas, spiritus Alsteteri . . .« 300
- 250 Engels citira po Zimmermannu, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 1, str. 118. 302
- 251 *puritanci* (lat. purus = čist) — pristalice protestantskog pokreta nastalog u 16. veku u Engleskoj i Škotskoj, odigrali su veliku ulogu u pripremanju i sprovođenju engleske buržoaske revolucije 17. veka. Njihove dve glavne struje u Engleskoj: prezbiterijanci (predstavnici londonske krupne buržoazije i gornjeg sloja novog plemstva) i nezavisni (independenti). Puritanci su prvo u okviru anglikanske crkve zahtevali uklanjanje ostataka katolicizma u anglikanskoj crkvi, a protiv njenog karaktera kao crkve feudalne monarhije i protiv feudalno-apostolištiske vladavine uopšte. Propovedali su kao uzvišenije vrline: gradansku štedljivost, strogost u poslovnom životu, neku osobenu gradansku askezu (u interesu bržeg razvoja buržoaskog bogatstva).
- Independenti* (engl. independent = nezavisan) — prvobitno, od kraja 16. veka, radikalnija od dveju glavnih struja puritanizma u Engleskoj, koja je pod lozinkom verske nezavisnosti ustajala protiv engleskog apsolutizma i anglikanske državne crkve. U početku engleske buržoaske revolucije u 17. veku independenti su obrazovali posebnu političku stranku koja je zastupala interese srednje trgovačke i industrijske buržoazije i srednjeg plemstva koje se utopilo u buržoaziju. Pod uticajem revolucionarnog poleta narodnih masa, independenti su svrgli kralja, pogubili ga, proglasili republiku (1649) i uklonili Gornji dom (Dom lordova). U isti mah plašili su se revolucionarno-demokratskih strujanja; došavši na vlast, razbili su pokret »levelera« i »digerata« i 1653. zaveli vojnu diktaturu — tzv. protektorat, čime su pripremili tlo za restauraciju monarhije (1660). 303

- ²⁵² Zimmermann, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 1, str. 121/122, donosi reči iz Pfajferhenslajnovе propovedi po smislu, prema približnoj sadržini. 304
- ²⁵³ *rotvajlski sud* — carski dvorski sud koji je do 1784. uređovao u Rotvajlu pod narednim predsedništvom grofova od Sulza i bio ovlašćen da rešava pravne spore i sa područja drugih sudova. 305
- ²⁵⁴ *Švapski savez* kneževa, plemića i gornjeg sloja patricijata carskih gradova u jugozapadnoj Nemačkoj osnovan je 1488. Glavni cilj mu je bila borba protiv pokreta seljaka i plebejaca. Južnonemački i zapadnonemački kneževi koji su bili na čelu tog reakcionarnog saveza imali su uz to nameru da ga iskoriste i za učvršćenje svoje oligarhije. Savez je imao sopstvene upravne i sudske organe i sopstvene ubojne snage. Godine 1534. raspao se usled unutarnjih razmirica. 306
- ²⁵⁵ Po Zimmermannovom prikazu u *Opštoj istoriji velikog seljačkog rata*, t. 1, str. 182—190, seljaci u Bernu, Zoloturnu i Lucernu digli su ustanak 1513. Zimmermannov prikaz, kako u navodjenju vremena tako i u opisivanju toka borbi, potpuno se slaže sa Müllerovim u *Geschichten Schweizerischer Eidgenossenschaft* (Istorija Saveza švajcarskih kantona), V deo, 2. od. i Roberta Blozheima, Zürich 1816, knj. 4, 2. od. *Das Jahr fünfzehnhundert und dreyzehn* (Godina hiljadu pet stotina i trinaesta), str. 330—343. 308
- ²⁵⁶ Zimmermann o tome piše da su se izaslanici seljaštva 27. jula 1514. «sa nekolicinom poslanika zemaljske skupštine i sa Hansom od Gaisberga, koji je govorio u vojvodino ime, sporazumeli u tom smislu što su uzajamno obećali mir i bezbednu pratnju dok se ne završi zemaljska skupština okupljena u Štutgartu koja treba da rešava žalbe seljaka; seljaci neka se mirno vrate kućama, a vojvoda ih neće prisiljavati ni goniti da prihvate tibingenski sporazum, nego je sve prepušteno odluci zemaljske skupštine kako se moraju držati u vezi sa pojedinim članovima tibingenskog sporazuma». (*Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 1, str. 244/245.) 310
- ²⁵⁷ *Sekleri* — deo mađarske narodne manjine u današnjoj Narodnoj Republici Rumuniji. Žive u Transilvanskim Alpima i broje otprilike 500 000 ljudi. Njihovo poreklo je još uvek sporno. Verovatno su potomci Mađara koji su se pre pojave feudalnog klasnog društva oselili u krajine. Dugo su sačuvali staru mađarsku plemensku organizaciju i kulturu (npr. klinasto pismo, vojničku organizaciju). 310
- ²⁵⁸ *sicilijansko večernje* — zvonom za večernje kao znakom za napad započet je narodni ustanak u Palermu protiv tuđinske francuske vladavine (21. mart 1282), kada su ustanici ubili više hiljada vitezova i vojnika. Ustanak je doneo oslobođenje cele Sicilije. 311
- ²⁵⁹ *Teze tirinškog avgustinca* — 95 teza koje je Luther (koji je svoju svešteničku karijeru započeo kao prost monah avgustinskog samostana u Tiringiji) 31. oktobra 1517. ispisane latinicom prikucio na vrata dvorske crkve u Vitenbergu. Teze su sadržavale oštar protest protiv plaćanja za oproštaj grehova i protiv nepravilnosti u katoličkoj crkvi, kao i prve sastavne delove Lutherovog verskog učenja stvorenog u duhu građanskih ideala. (Upor. Dr. Karl Zimmermann, *Die reformatorischen Schriften Dr Martin Luthers*, Darmstadt 1846, I tom: »Devedeset i pet teza ili izreka o snazi oproštaja grehova protiv propovednika tog oproštaja Tetzela na dan Svih svetih (31. oktobra) 1517. prikucanih na vrata dvorske crkve u Vitenbergu.«) 313
- ²⁶⁰ *satirično-burleskna opozicija pisaca* — humanistički pisci renesanse rado su se u svom književnom stvaranju služili burleskom, satiričnom grubo komičnom pesničkom formom, u želji da visokoparni stil dvorske poezije i afektirane običaje najvišeg sloja feudalnog društva izlože podsmehu. 313

- ²⁶¹ *ratovi dveju ruža* (1455—1485) — borbe za presto između dva engleska feudalna roda: Yorka, sa *belom* ružom u grbu, i Lancastera, koji su u svom grbu imali *crvenu* ružu. Oko Yorka okupljao se jedan deo krupnih feudalaca iz privredno razvijenijih južnih krajeva, viteštvo i gradsko stanovništvo; Lancastere je podržavala feudalna aristokratija severnih grofovija. Rat je počeo 1455. pod Henryjem VI iz lancasterskog doma a završio se padom Richarda III iz doma Yorka. Doveo je do gotovo potpunog uništenja tih starih feudalnih rodova, a njegov krajnji ishod bio je dolazak na vlast Henrija VII iz nove dinastije Tudora, koji su u Engleskoj uveli apsolutizam. 314
- ²⁶² *prednja Austrija* — stari naziv za jugozapadne nemačke zemlje Habsburgovaca. Car Maximilian I stvorio je 1491. upravnu oblast Prednje Austrije, koja je obuhvatala gornji Elzas, Breisgau, jedan deo Švarcvalda i četiri kantona Rheinfelden, Säckingen, Laufenburg i Waldshut. 317
- ²⁶³ Reč je o ratu 1521—1525. koji je francuski kralj François I vodio protiv cara Karla V radi ponovnog zadobijanja prevlasti u Italiji. U bici kod Pavije (24. februara 1525) zarobljen je François I i 14. januara 1526. primoran da zaključi madridski mir. 318
- ²⁶⁴ Iz ultimatumu od 15. februara 1525, koji je Truchseß, zapovednik kaznene vojske Švapskog saveza, postavio pobunjenim hegauškim seljacima, kada je plemstvo već bilo prikupilo kontrarevolucionarne snage. Citat po Zimmermannu, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 33/34. 318
- ²⁶⁵ *dvanaest tačkica* — vidi Zimmermann, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 99—106 («Temeljne i prave glavne tačke svekolikog seljaštva i kmetova duhovnih i svetovnih vlasti od kojih se smatraju potlačenim»).
pismo s tačkama — ibidem, str. 111—113. 319 321
- ²⁶⁶ Misli se na početne rečenice anonimnog pamfleta štampanog 1525. u Nirnbergu: »An die Versammlung gemeiner Pawerschaft, so in Hochteutscher Nation und viel anderer Ort, mit empörung und uffruhr entstanden ob ihr Empörung billicher oder unbilllicher gestalt geschehn, und was sie der Oberkeit schuldig oder nicht schuldig seind, gegründet aus der heil, göttlichen Geschrift, von Oberlendischen Mitbrüdern guter Maynung ausgangen und beschriben.« («Skupu prostog seljaštva koji je u visokonemačkoj naciji i na mnogim drugim mestima, pobunom i ustankom nastao, bilo da je njegova pobuna pravična ili nepravična, i šta je dužno ili nije dužno vlasti, zasnovano na sv. božanskom pismu, od oberlandske sabraće dobronamerno poteklo i opisano.») W. Zimmermann je Thomasa Münzera smatrao piscem tog pamfleta (upor. Zimmermann, *Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 113). 319
- ²⁶⁷ Ta odluka donesena je na jednom savetovanju glavara Švapskog saveza u Ulmu marta 1525, u trenutku kada su njegovi predstavnici još pregovarali sa ustanicima. Potvrđena je u jednom dokumentu ulmskog arhiva, koji Zimmermann navodi (*Opšta istorija velikog seljačkog rata*, t. 2, str. 167). 321
- ²⁶⁸ *veliki desetak* i *mali desetak* — dve vrste feudalnih nameta koje je crkva prvobitno ubirala od seljaka, a koje su u poznom srednjem veku morale da se daju i svetovnoj feudalnoj gospodi. Obim i priroda tih nameta bili su u raznim krajevima Nemačke različiti, ali su većinom znatno premašali deseti deo proizvoda seljačke proizvodnje, osobito u poznom srednjem veku, kada su ti nameti iznosili šest do peti deo. Po pravilu se veliki desetak sastojao u davanju žita i vina, dok se mali desetak protezao na ostale poljoprivredne kulture. Sem toga je postojao desetak u krvi — davanje u stoci i živini. 321
- ²⁶⁹ *Vitezovi nemačkog reda* — pripadnici Tevtonskog reda (nazivan i Nemački viteški red, Krstaški red), koji je 1190. u doba trećeg krstačkog rata osnovan u Palestini. Red je u Nemačkoj i u drugim zemljama prigrabio mnoge posede. U

13. veku osvojio je Istočnu Prusku (tada po litavskim Prucima nazvana Pruskom), potčinivši i istrebitivši domorodačko litavsko stanovništvo, i pretvorio je u uporište agresije protiv Poljske, Litve i ruskih kneževina. Godine 1237. spojio se sa drugim nemačkim redom, livonskim redom vitezova mačonosaca koji je, osnovan 1202, bio osvojio Livonsku i Estoniju. Aleksandar Nevski potukao je Tevtonski red 1242. na Pejpuskom jezeru (slavna bitka na ledu). Najveću moć dostigao je red sredinom 14. veka. Zatim je počeo da propada, bio poražen 1410. kod Grunvalda (Tanenberg) u borbi sa Jagiellom, velikim knezom Litve i kraljem Poljske, i 1466. došao pod poljsku kletveničku vlast. 323
- 270 *Sporazum u Ofenburgu* sklopljen je između brajzgauških ustanika i austrijske vlade 18. septembra 1525. Predviđao je ponovno nametanje starih seljačkih obaveza i izdavanje strogih propisa protiv seljačkih saveza i «jeresi». Vlada se sa svoje strane obavezala da će amnestirati obične učesnike pokreta i ograničiti se na srazmerno male kazne. Ali na vode ustanka amnestija nije protegnuta. Pa ipak su austrijske vlasti i lokalna feudalna gospoda čak i taj, za seljake toliko nepovoljni, sporazum ubrzo verolomno povredili; izložili su ustanike najkrvavijim represalijama čim su ovi položili oružje. 334
- 271 Shodno uslovima tog iznudenog sporazuma morali su švarcvaldski seljaci ponovo da polože zakletvu Habsburgovcima, da prime opet na svoja pleća stare feudalne terete, i da se ne suprotstave krvavom obračunu pobjednika sa središtem pokreta, gradom Waldshutom. Branioci grada, međutim, držali su se još nekoliko nedelja; tek izdajom građanskih gornjih slojeva prisiljen je grad na predaju. 334
- 272 Docnijim istraživanjima je utvrđeno da Münzer u milhauzenskom «većitom veću» nije zauzimao neki zvaničan položaj. Ali budući da je učestvovao u sednicama veća i rukovodio njegovom delatnošću, on je stvarno bio na čelu nove revolucionarne vlade. 336
- 273 Engels misli na sitnoburžoaskog socijalistu Louis-a Blanc-a i na radnika Alberta (Alexandre Martin) koji su kao predstavnici proletarijata ušli u privremenu građansku vladu, obrazovanu posle februarske revolucije 1848. u Francuskoj (vidi o tome u ovom tomu str. 16—30). 337
- 274 Tačke elzaških seljaka formulisale su antifeudalne zahteve, koji su bili utvrđeni u »dvanaest tačaka« švapsko-franačkog seljaštva (ukidanje ropstva, vraćanje opštinskih imanja koja je plemstvo prisvojilo itd.), ne samo u oštrijem obliku nego su umnogome premašale taj program. Bile su uperene i protiv lihvara (tačka o ukidanju zeleznaške kamate itd.); zahtevale su ukidanje ne samo malog nego i velikog desetka i proglasile pravo lokalnog stanovništva da činovnike koji su izazvali nezadovoljstvo naroda otpusti i zameni novima. 340
- 275 *Izjava povodom istupanja iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu* odnosi se na cepanje Saveza komunista u septembru 1850. Već u leto 1850. osnivači marksizma su bili došli do zaključka da je privredna kriza iz 1847. završena i da se prema tome, pri opštem privrednom poletu koji započinje, u dogledno vreme ne može očekivati nova revolucija. Iz toga su Marx i Engels izveli zaključak da se pod tim novim uslovima glavna pažnja mora usmeriti na propagandu ideja naučnog komunizma kao i na ideološko i organizaciono učvršćenje jedne, od sitnoburžoaske demokratije nezavisne, proleterske partije. Protiv te trezvene analize i na naučnim zaključcima zasnovane taktike ustali su članovi Centralne uprave Saveza komunista Willich i Schapper i njihove pristalice. Oni su zamenili analizu objektivne stvarnosti »revolucionarnim« frazama i pokušali da izazovu nove ustanke u Nemačkoj, pri čemu su pribegli jednoj pustolovnoj taktici i savezu sa sitnoburžoaskim demokratima. Razmimoilaženja u Centralnoj upravi Saveza, ispoljila su se već na njegovim sednicama u avgustu i u prvoj polovini septembra, a najjače na sednici od 15. septembra 1850, na

kojoj je izvršeno cepanje Saveza. Marx je razilaženje sa Willichom i Schapperom ovako obrazložio na toj sednici:

Na mesto kritičkog shvatanja manjina stavlja dogmatsko, na mesto materijalističkog — idealističko. Umesto stvarnih odnosa, za nju *puka volja* postaje pokretač revolucije. Dok mi govorimo radnicima: Vi imate da prodete 15, 20, 50 godina građanskih ratova i borbi među narodima, da biste izmenili ne samo odnose nego i same sebe i osposobili se za političku vlast, vi kažete naprotiv: „Mi moramo odmah doći na vlast ili možemo leći da spavamo.“ Dok mi ukazujemo posebno nemačkim radnicima na nerazvijenost nemačkog proletarijata, vi na najnezgrapniji način laskate nacionalnom osećanju i staleškim predrasudama nemačkih zanatlija, što je, svakako, popularnije. Kao što demokrati reč *narod* pretvaraju u sveto biće, tako vi postupate sa rečju *proletarijat*. Kao i demokrati, vi na mesto revolucionarnog razvitka poturate frazu o revoluciji.« (V. Karl Marx, *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*, u 11. tomu ovog izdanja.)

Na toj sednici je zaključeno da se sedište Centralne uprave Saveza premešti u Keln i kelnska okružna uprava ovlasti da obrazuje novu Centralnu upravu Saveza. Za ovaj predlog glasala su šestorica članova Centralne uprave — Marx, Engels, Schramm, Bauer, Eccarius i Pfänder; protiv njega glasali su ostali članovi uprave — Willich, Schapper, Lahmann i Fränkel. Ovi, ostavši u manjini, napustili su sednicu i obratili se članovima Saveza iz londonskog okruga, kod kojih su naišli na podršku. Na strani frakcije Willich-Schapper našla se i većina članova Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, što je Marxa, Engelsa i njihove pristalice podstaklo da istupe iz tog udruženja. 349

- ²⁷⁶ Sredinom aprila 1850. Marx i Engels postigli su, u ime Saveza komunista, sa francuskim blankističkim izbeglicama u Londonu i sa predstavnicima revolucionarnog krila čartista sporazum o osnivanju jednog Svetskog društva revolucionarnih komunista. Potpisan je bio osnovni ugovor (napisao ga je August Willich — vidi u ovom tomu, str. 474). Posle rascepa u Centralnoj upravi Saveza komunista, francuski blankisti stali su na stranu sektaške manjine pod vodstvom Willicha i Schappera i zajedno s njima sklopili prisan savez sa sitnoburžoasko-demokratskom emigracijom. Pod takvim uslovima smatrali su Marx i Engels za umesno da početkom oktobra 1850. raskinu ugovor sa blankistima, na šta ukazuje i dokument koji je ovde objavljen. 350 474
- ²⁷⁷ *Krojački zanat u Londonu ili borba između krupnog i sitnog kapitala* — članak Johanna Georga Eccariusa objavljen u listu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, sveska 5/6, bio je napisan po neposrednom uputstvu K. Marxa, koji ga je redigovao. Analiza teksta pokazuje da je pojedina mesta formulisao sam Marx. 351
- ²⁷⁸ Ovaj nedovršeni članak predvideo je Engels za svesku 5 lista »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Kao povod je poslužilo individualističko i anarhističko istupanje berlinskih mladohegelovaca Eduarda Meyena, Juliusa Fauchera, Ludwiga Buhla i Maxa Stirnera u štampi. Oni su od 1842. bili članovi kruga »Slobodnih« i početkom pedesetih godina okupili se se oko lista »Abend-Post«. Ekonomska gledišta ove grupe literata zasnivala su se na idejama građanskih pristalica slobodne trgovine. Za njihova politička gledišta karakteristično je odbijanje opšteg biračkog prava i narodnog predstavnštva, kao i krajnji individualizam i veličanje anarhije kao ostvarenja »više demokratije« i »slobodnog udruživanja ljudi«. Antidemokratski i antirevolucionarni pravac ove grupe došao je do izraza i u tome što je aprila 1850. iz zaglavlja njihovog organa izostavljen podnaslov »Demokratische Zeitung«; uz to je list »Abend-Post« izjavio da teži anarhiji u kojoj čovek tobože »nije ni rob drugog čoveka ni rob mase«. List »Abend-Post« počeo je sistematski da istupa protiv »pristalica zakona iz redova demokratije«, protiv socijalizma i komunizma kao i protiv »terora revolucije«. Te anarhističke i poluanarhističke ideje naišle su u jednom delu sitnoburžoaske nemačke emigracije na primetan odziv. 352

- 279 Engels očigledno ima u vidu Karla Grūna i Arnolda Rugea, koji su pojedine Proudhonove spise preveli na nemački i propagirali u štampi. 352
- 280 Poslanici štutgartskog parlamenta Ludwig Simon i Karl Vogt (Vogt je bio jedan od petorice namesnika Rajha) objavili su 1850. u časopisu »Deutsche Monats-schrift« (Štuttgart) članke u kojima su hvalili anarhiju i propovedali ukidanje svake državne vlasti. 352
- 281 Knjigu Maxa Stirnera *Der Einzige und sein Eigenthum* podvrgli su Marx i Engels poraznoj kritici u svom radu *Nemačka ideologija* (vidi tom 6. ovog izdanja). 353
- 282 Iz Wielandove pesme *Oberon*. 353
- 283 *Vremena Law-a* — Misli se na novčane operacije i goleme špekulacije koje je bankar i ekonomist John Law obavio u Francuskoj od 1716. do 1720. Law je 1716. osnovao privatnu banku u Parizu, koja je krajem 1718. pretvorena u državnu banku. Otad do 1720. izdao je Law za preko tri milijarde funti novčanica bez pokrića. Osim toga je Law osnovao »Misisipi-društvo« za trgovinu sa Severnom Amerikom, koje je dobilo niz povlastica i monopola u samoj Francuskoj — monopol duvana, generalni zakup poreza, ovlašćenje za kovanje novca i upravljanje opštim prihodima države. Akcije društva i banke skakale su sve više usled dotad nevidene špekulacije i ažiotaže, sve dok zatim, 1720. godine, i banka i društvo nisu bankrotirali. Law je pobjegao u inostranstvo.
- Južnomorsko društvo* osnovano je u Engleskoj 1711. pod izgovorom da obavlja trgovinu sa Južnom Amerikom i sa okolnim ostrvima u Tihom okeanu; njegov pravi cilj bila je špekulacija državnim obveznicama. Društvo je od vlade dobilo niz povlastica i monopola, osobito pravo izdavanja potvrda državne blagajne, i razvilo ogromnu špekulantsku delatnost koja je 1720. dovela do bankrotstva tog društva. 357
- 284 Disraelijev govor objavljen je u »Hansard's Parliamentary Debates: Third Series . . . Vol. CI«, London 1848, str. 674. 360
- 285 Vidi: Thomas Tooke, *A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive*, London 1848. Iz ove sveske, četvrte po redu tog pregleda u pet svezaka o istoriji cena u razdoblju od 1793. do 1856, Marx je pravio mnogobrojne izvode koji su obilno iskorišćeni u ovoj »Revue, od maja do oktobra 1850«. 361
- 286 *Bankovni zakon od 19. jula 1844.* predviđao je podelu Bank of England u dva potpuno nezavisna odeljenja sa odvojenim fondovima gotovine: Banking-Department, koji je vršio puke bankarske operacije, i Issue-Department, koji je obavljao izdavanje novčanica. Te novčanice morale su imati solidno pokriće u vidu posebnog fonda u zlatu koji je uvek morao da bude raspoloživ. 361
- 287 David Morier Evans, *The Commercial Crisis 1847—1848*, London 1848. Iz te knjige pravio je Marx mnogobrojne izvode koji su upotrebljeni u ovom radu. 361
- 288 »*The Economist*« — engleski nedeljnik časopis koji se bavi pitanjima privrede i politike; od 1843. izlazi u Londonu kao organ krupne industrijske buržoazije. 363
- 289 U *Bregencu* je od 10. do 14. oktobra 1850. održan sastanak vladara Austrije, Bavorske i Virtemberga koji su zaključili konvenciju protiv polaganja prava Pruske na hegemoniju u nemačkom savezu. U *Varšavi* je 28. oktobra 1850. održan sastanak ruskog cara Nikole I sa austrijskim carem Franz Josephom i šefom pruske vlade, grofom von Brandenburgom, koji je bio prisiljen da čini ustupke. Te dve konferencije pokazale su jačanje uloge Austrije i slabljenje položaja Pruske. 364

- ²⁹⁰ Godine 1833. izglasao je engleski parlament zakon o zabrani ropstva u kolonijama. Na ime oštete miliona je vlada vlasnicima plantaža obrađivanih robovskim radom iznos od 20 miliona funti sterlinga iz novca od poreze. 365
- ²⁹¹ U časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« pogrešno piše 2 procenta. Diskontna stopa Bank of England utvrđena je 2. novembra 1848. na 3%, a 22. novembra 1849. snižena na 2½%; ta stopa važila je do kraja decembra 1850. 365
- ²⁹² *Šlezvig-holštajnske smutnje* — reč je o narodnooslobodilačkom ratu Šlezvig-Holštajna protiv Danske koji je počeo u martu 1848. i sa prekidima trajao do kraja jula 1850. Pod uticajem februarske revolucije u Francuskoj i martovske revolucije u Nemačkoj, stanovništvo Šlezvig-Holštajna, koje je težilo prisajedinjenju Nemačkoj, diglo se protiv danske vladavine. Obrazovana je privremena vlada. Ona se za pomoć obratila nemačkoj saveznoj skupštini. Skupština je Pruskoj dala punomoć da povede rat protiv Danske. Računajući na to da je javno mišljenje Nemačke na strani Šlezvig-Holštajna, pruska vlada je počela prividan rat protiv Danske, u čijem toku su pruske trupe stalno ostavljale na cedilu šlezvig-holštajnsku vojsku. Dvadeset šestog avgusta 1848. Pruska je sa Danskom zaključila u Malmeu izdajničko primirje na sedam meseci; prema uslovima primirja, stvarno su ukinute sve demokratske tekovine šlezvig-holštajnskog stanovništva. Budući da nesuglasice između zaraćenih strana nisu bile rešene, rat je obnovljen po isteku sedmomesječnog roka, početkom aprila 1849. Ratne akcije, koje su preduzimane sa promenljivim uspehom, završile su se novom izdajom Pruske, koja je sa Danskom 10. jula 1849. opet sklopila primirje, a 2. jula 1850. mir suprotno nacionalnim interesima Nemačke. Šlezvig-holštajnsko stanovništvo, nezadovoljno tim sramnim sporazumom, odlučilo je da rat nastavi sopstvenim snagama. Šlezvig-holštajnsku vojsku potukle su, međutim, u bici kod Idšteta (24/25. jula 1850) danske trupe i ona je obustavila otpor.
- Hesenske smutnje* — U izbornokneževskom Hesenu nastao je u septembru 1850. sukob između izbornog kneza i njegovog reakcionarnog ministra Hassenpfluga, s jedne, i predstavničkog doma, s druge strane. Hassenpflug je bio raspustio predstavnički dom, jer je ovaj odbio zatraženi zajam, i proglasio u zemlji opasno stanje, što je opet izazvalo proteste celokupnog stanovništva. Izborni knez i Hassenpflug, ne mogavši da suzbiju pokret, obratili su se 15. oktobra ponovo uspostavljenoj saveznoj skupštini i Austriji za pomoć, bez obzira na okolnost što je izbornokneževski Hesenu pripadao takozvanoj Uniji koja se nalazila pod hegemonijom Pruske. U vezi s tim buknuo je sukob između Austrije i Pruske. Do većih ratnih operacija između dveju država tada nije došlo, jer je Pruska na varšavskoj konferenciji 28. oktobra 1850 (vidi napomenu 289) morala da čini ustupke. 369
- ²⁹³ Reč je o međunarodnom kongresu koji su građanski pacifisti u avgustu 1850. sazvali u Frankfurtu na Majni. Na kongresu su se osobito istakli američki građanski filantrop Elihu Burritt, vod engleskih pristalica slobodne trgovine Cobden, i nemački liberal i nekadašnji član liberalne vlade u Hesenu Jaup; u radu kongresa učestvovali su zastupnici verske sekte kveкера. Govori održani na kongresu bili su pritvorni i dvolični. 372
- ²⁹⁴ U *debatama o Grčkoj* koje su vođene u engleskom parlamentu najviše u junu 1850, bila je reč o sledećim zbivanjima: engleska vlada uputila je u novembru 1849. grčkoj vladi oštar ultimatum, a u januaru, i docnije još jednom u aprilu 1850. poslala englesku flotu da izvrši blokadu pirejske luke. Engleska je time htela da prisili grčku vladu da engleskoj kruni ustupi ostrva Sapienza i Elafonis, koja su bila od velikog strateškog značaja za položaj Engleske u Sredozemnom moru. Kao povod je poslužila šteta koja je u neredima ranijih godina nanesena kući portugalskog trgovca i bivšeg konzula u Atini Pacifica, koji se nalazio pod engleskom zaštitom. Rusija i Francuska protestovale su protiv postupka Engleske, i francuska vlada opozvala je svog ambasadora iz Londona. U toku tih

- debata održao je lord Palmerston u Donjem domu govor u kojem je demagoški žigosao politiku reakcionarnih evropskih država i izigravao branioca građanskih prava i liberalnih sloboda. 373
- ²⁹⁵ Austrijskog maršala Haynaua, koji je krajnje svirepo ugušio revolucionarni pokret u Mađarskoj i Italiji, pretukli su 1850, za vreme njegovog boravka u Londonu, radnici pivare Barclay, Perkins & Co. Taj podvig naišao je kod engleskih narodnih masa na burno odobravanje. 373
- ²⁹⁶ *emancipacija katolika* — ukidanje ograničenja političkih prava katolika koje je engleski parlament izglasao 1829. Katolici, većinom Irci, stekli su pravo da budu birani u parlament i da zauzmu izvesne položaje u državnoj upravi; u isto vreme je imovinski cenzus za izbore upetostručen. Pomoću ovog manevra mislili su engleski vladini krugovi da privuku na svoju stranu gornji sloj irske buržoazije i katoličkih zemljoposjednika i tako pocepaju irski nacionalni pokret. 373
- ²⁹⁷ *Robert Peel* je u svojstvu ministra unutrašnjih poslova položio temelje za moderan građanski sistem policijske organizacije u Engleskoj. Devetnaestog juna 1829. obnarodovao je zakon o potčinjavanju prestoničke policije neposredno ministru unutrašnjih dela i o postavljanju posebnog policijskog odreda u Londonu. U ostalim delovima Engleske policija je još za neko vreme ostala potčinjena lokalnim vlastima; ministru unutrašnjih poslova, međutim, ostavljeno je pravo opšteg upravljanja i nadzora nad postupcima lokalne policije. Ta mera dovela je do jačanja policijske moći u građanskoj državi. 373
- ²⁹⁸ Godine 1818. podnesen je engleskom parlamentu nacrt zakona po kojem Bank of England treba počevši od 1823. ponovo da odobrava zamenu novčanica za zlato. Parlament se godine 1819. saglasio sa ovim predlogom. Međutim, zamenljivost novčanica zlatom već je 1821. ponovo uvedena (vidi i nap. 63). 373
- ²⁹⁹ Posle reforme tarife iz 1842. snižene su uvozne carine za žitarice i mnoge druge uvezene robe. Da bi se nadoknadili gubici državne blagajne, uveden je porez na prihod (dohodarina). 373
- ³⁰⁰ Iz članka *Spomenik Peelu* koji je objavljen u čartističkom organu »The Red Republican« br. 9 od 17. avgusta 1850; list je uređivao George Julian Harney. 374
- ³⁰¹ *Pjuziizam* — Struja okrenuta rimskom katoličanstvu u krilu anglikanske crkve tridesetih do šezdesetih godina 19. veka. Nazvana po imenu jednog od njenih osnivača, teologa sa oksfordskog univerziteta Puseya, ona je pozivala na uspostavljanje katoličkih obreda i nekih katoličkih dogmi u anglikanskoj crkvi. Pjuziizam je bio religiozni odblesak borbe koju je engleska aristokratija, u želji da sačuva svoj uticaj u zemlji, vodila protiv industrijske buržoazije koja je većinom pripadala raznim protestantskim sektama. Mnoge pristalice pjuziizma prešle su u katoličanstvo. 374
- ³⁰² *Visoka crkva (High Church)* — pravac anglikanske crkve koji je imao pristalice uglavnom među aristokratijom; čuvao je drevne raskošne ceremonije i tražio približavanje katoličanstvu. Za razliku od Visoke crkve, drugi pravac anglikanske crkve, *Niska crkva*, bio je rasprostranjen uglavnom među buržoazijom i nižim sveštenstvom. Pristalice Niske crkve obraćale su glavnu pažnju na propagandu građansko-hrišćanskog morala. *Disenteri (dissenters)* — zastupnici verskih sekti i strujanja koji su u izvesnoj meri odstupali od dogmi zvanične anglikanske crkve. 374
- ³⁰³ Misli se na *papinu bulu* objavljenu 30. septembra 1850. 374
- ³⁰⁴ *rimska Ustavotvorna skupština* — ustavotvorna skupština Rimske Republike, izabrana 21. januara 1849, sastojala se u većini od građanskih demokrata, Mazzinijevih pristalica. Skupština je papi uskratila svetovnu vlast i sprovela niz naprednih socijalnih mera. Posle pada Rimske Republike u julu 1849. znatan broj

- poslanika emigrirao je u Englesku, gde su obrazovali privremeni italijanski Nacionalni odbor kojem su pripadali Mazzini i njegove pristalice. Odbor je bio opunomoćen od svojih birača da u interesu nacionalnih poslova podiže zajmove i da se bavi svim pitanjima koja se tiču italijanskih građana. 375
- ³⁰⁵ U proleće 1850. austrijska vlada je u oblasti Lombardije-Venecije nametnula takozvani dobrovoljni zajam od 120 miliona lira. 375
- ³⁰⁶ Zastrašen pobedom ustanka u Berlinu 18. marta 1848, pruski kralj Friedrich Wilhelm IV izdao je lažni proglas »Mom narodu i nemačkoj naciji«; u njemu je licemerno obećavao da će stvoriti jedno staleško predstavničko telo, dati ustav, zavesti odgovornost ministara, javni i usmeni sudski postupak, porotni sud itd. U komedijskoj povorci, sa crno-crveno-zlatnom zastavom, projahao je kroz Berlin i objavio da Pruska treba da se pretopi u Nemačku, da on hoće da spase nemačko jedinstvo i slobodu i da stane na čelo jedne ustavne Nemačke. 384
- ³⁰⁷ *Gotsku stranku* osnovali su juna 1849. desni liberali, predstavnici krupne buržoazije, koji su posle odbijanja pruskog kralja Friedricha Wilhelma IV da primi carsku krunu iz ruku frankfurtske Nacionalne skupštine i posle odluke leve skupštinske većine o osnivanju namesništva Rajha, napustili frankfurtski skup. Ta stranka, koja se plašila pobeđe revolucije, postavila je sebi u zadatak ujedinjenje cele Nemačke bez Austrije pod vodstvom hoencolernske Pruske. Vodi te stranke bili su Dahlmann, Simson, Bassermann, Gagern, Brügemann, Mathy i dr. 384
- ³⁰⁸ Velika kneževina Hesens-Darmštad i izborna kneževina Hesens-Kasel (izbornokneževski Hesens), koje su 1849. pristale da pridruže ujedinjenim nemačkim državama pod hegemonijom Pruske (tzv. Uniji), istupile su 1850. pod pritiskom Austrije i Rusije iz saveza i prešle na stranu Austrije (vidi i nap. 146). 385
- ³⁰⁹ Trećeg aprila 1849. Friedrich Wilhelm IV dao je izaslanstvu nemačke narodne skupštine, koja mu je ponudila nasledno carsko dostojanstvo, ovaj hvalisav odgovor: »Ali u to se Nemačka može uzdati i to, gospodo, objavite u svim njenim župama: Ako zatreba pruski štit i mač protiv spoljnih ili unutarnjih neprijatelja, ja ću se, i bez poziva, odazvati. Ja ću onda spokojno koračati putem mog doma i mog naroda, putem nemačke časti i vernosti!« 385
- ³¹⁰ *Leporello* — ličnost iz Mozartove opere *Don Žuan*, Don-Žuanov sluga. Vodio je tačan registar o svim ljubavnim vezama svog gospodara. 381
- ³¹¹ Aluzija na polemiku koja je krajem tridesetih godina vođena između reakcionarnog istoričara i publiciste Heinricha Lea i gradanskog radikala i mladohegelovca Arnolda Rugea. Leo, ogorčeni protivnik Hegelove filozofije, optužio je u svojoj brošuri *Die Hegelingen* (objavljena 1838. u Haleu) Arnolda Rugea i sve mladohegelovce da su ateisti i, posebno, da ne umeju da uoče razliku između božanstva i čovečanstva. 390
- ³¹² »*Bremer Tages-Chronik*« — dnevni list koji je pod tim naslovom od januara 1851. izlazio kao nastavak lista »*Tageschronik*«, koji je sitnoburžoaski demokratski Dulon izdavao od 1849. do 1850. 391
- ³¹³ Rugeov izraz u dopisu u listu »*Bremer Tages-Chronik*« br. 474 od 17. januara 1851. 391
- ³¹⁴ *Udruženje Great Windmill* — Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu (vidi napomenu 119), čije se sedište nalazilo u ulici Great Windmill. 391
- ³¹⁵ Marx i Engels pozivaju se očigledno na pripremljenu građu koja je iskorišćena tek u spisu *Velikani emigracije*, napisanom maja-juna 1852 (vidi tom 11 ovog izdanja). Tu se Arnold Ruge u 5. odeljku »po njegovim spisima karakteriše« kao »slivnik u koji se čudno slivaju sve protivrečnosti filozofije, demokratije i frazerstva uopšte«. 392

- ³¹⁶ »Banket jednakih« — međunarodna manifestacija održana u Londonu 24. februara 1851. povodom godišnjice februarske revolucije 1848. Banket je organizovao jedan deo sitnoburžoaske francuske emigracije pod vodstvom Louis-a Blanc-a i vođa blankističkog emigrantskog udruženja — Barthélemy, Adam i dr. — u zajednici sa frakcijom Willich-Schapper. U želji da budu obavješteni, Marx i Engels poslali su na banket svoje pristalice Konrada Schramma i W. Piepera, ali su ih pristalice Willicha i Schappera isterale iz dvorane i premlatile. Zdravicu, koju je Auguste Blanqui blagovremeno bio poslao iz zatvora u London i koja je raskrinkavala Louis-a Blanc-a i ostale članove privremene vlade, organizatori banketa su namerno prećutali. Blanquijevi prijatelji objavili su je u raznim francuskim listovima (vidi u ovom tomu str. 490—492 i napomenu 354). 393
- ³¹⁷ Na ovom rukopisu, koji nije bio namenjen objavljivanju, radio je Engels u aprilu 1851. Trećeg aprila pisao je Marxu: »Uostalom, ako u idućoj godini izbije revolucija u Francuskoj, nema sumnje da će Sveta alijansa stići bar do Pariza. A s obzirom na značajna znanja i retku energiju naših francuskih revolucionara, još je veliko pitanje da li su utvrđenja i obruč oko Pariza čak i naoružani i snabdeveni provijantom. Ali ako dva utvrđenja budu osvojena, npr. Sen Deni i sledeće ka istoku, onda su Pariz i revolucija jusqu' à nouvel ordre [do dalje naredbe] nadrljali. Ja ću ti to prvom prilikom tačno vojnički razložiti i u isti mah izneti jedinu meru koja se protiv toga može preduzeti, kako bi se bar invazija oslabila: okupaciju belgijskih tvrđava francuskim trupama, a rajnskih utvrđenja veoma sumnjivim ustaničkim coup de main [prepadom].«
- Rukopis je prvi put objavljen 4. decembra 1914. u časopisu »Die Neue Zeit«, teoretskom organu nemačke socijaldemokratije. Tu je štampan sa pogrešnim datumom i pod ne sasvim odgovarajućim naslovom *Mogućnosti i pretpostavke jednog rata Svete alijanse protiv Francuske u godini 1852*. U našem izdanju je rukopis dobio nov naslov koji odgovara njegovoj sadržini. 395
- ³¹⁸ *Vlada od 10. avgusta* — vlada žirondista obrazovana posle narodnog ustanka od 10. avgusta 1792. 396
- ³¹⁹ *Deveti termidor* (27. jul 1794) — kontrarevolucionarni državni udar koji je doveo do pada jakobinske vlade i ustanovljenja vladavine krupne buržoazije. U pripremanju tog državnog udara Carnot je aktivno učestvovao.
- Osamnaesti fruktidor* (4. septembar 1797) — državni udar koji je građanska vlada, Direktorijum, izveo uz pomoć Napoléona Bonaparte, kako bi se preduhitrio monarhistički državni udar. Carnot, koji je bio blizak rojalističkim zaverenicima i time se kompromitovao, pobeo je iz Francuske.
- Osamnaesti brimer* (9. novembar 1799) — državni udar Napoléona Bonaparte, koji je doveo do zamenjanja njegove vojne diktature. Carnot je odobravao taj udar, mada je s vremena na vreme sramežljivo ispoljavao opozicioni stav prema Napoléonu; pozvan je da se vrati i u aprilu 1800. naimenovan za ministra vojnog. 400
- ³²⁰ *Bojevi kod Abensberga i Ekmila* bili su etape petodnevnne bitke u okolini Regensburga u aprilu 1809. između Napoléonovih armija i austrijskih trupa za vreme austrijsko-francuskog rata. Regensburška bitka završila se porazom i povlačenjem austrijske vojske. 402
- ³²¹ »*Samo stalno polako napred*« glasi refren narodne pesme »Die Krähwinkler Landwehr« (Šijačka narodna odbrana), nastale 1813. 402 458
- ³²² O shematizmu i pedanteriji pruske vojske napisao je Engels u svom radu *Pešadija*:
- »Kada je njegova vojska postala uzor za Evropu, Friedrich je počeo, radi zavaravanja vojnih stručnjaka drugih nacija, da na zapanjujući način komplikuje sistem taktičkih evolucija koje su za stvarni rat bile sve odreda nepodesne, a time je samo nameravao da zabašuri jednostavnost sredstava koja su mu pomogla

da izvojuje pobedu. U tome je imao toliko uspeha da niko nije bio obmanut više od njegovih sopstvenih potčinjenih, koji su zaista poverovali da su te komplikovane metode raspoređivanja linijskih trupa stvarna sadržina njegove taktike. Na taj način je Friedrich u stvari pripremao vojsku za neuporedivu bruku kod Jene i Aueršteta, a osim toga stvorio podlogu za onu pedanteriju i strogi zapt koji su otad bili obeležje Prusa.« (Vidi Friedrich Engels, *Ausgewählte militärische Schriften*, B. I, Berlin 1958, str. 581.) 405

- ³²³ *Konskripcija* — poseban sistem uzimanja u vojsku muškaraca sposobnih za vojnu službu. Kad bi muškarci, podeljeni po godištima, dostigli odgovarajući uzrast, među njima bi se žrebom odabrao zakonski određen broj. Ostali su sačinjavali rezervu i bili pozivani na službu u nacionalnoj gardi po unutrašnjosti zemlje. Posle 1815. mogli su obeznicima da nađu sebi zamene — dobrovoljce koji nisu podlegali konskripciji, pa da oni služe vojsku umesto njih; mogli su i da se otupe.

pruski landver — vidi napomenu 86.

švajcarska milicija — sistem zasnovan na opštoj vojnoj obavezi. Građani su bili obavezni da pored svog redovnog zanimanja završe i vojnu obuku i da u svako doba budu na raspolaganju za vojnu službu.

levée en masse — oblik masovnog pozivanja u vojsku nastao za vreme francuskih revolucionarnih ratova. To je bilo pozivanje listom svih, opšta mobilizacija koja je gotovo celokupno muško stanovništvo pozivala pod oružje radi odbrane zemlje ili protiv neprijateljske najezde. 405

- ³²⁴ Po pruskim zakonima, mladići sa posebnim naučnim predobrazovanjem, koji su uz to raspolagali dovoljnim sredstvima da sami podnose troškove, sticali su posle položenog ispita za jednogodišnju dobrovoljačku službu povlasticu da samo godinu dana služe pod oružjem. Po isteku tog dačkog roka mogli su da polažu pravo na čin rezervnog oficira ili oficira landvera. 407
- ³²⁵ To shvatanje zastupao je Engels 1850. na osnovu svoje analize tadašnjeg stanja glavnih društvenih činilaca sa kojima treba računati u slučaju rata. Engels je neprekidno pratio dalji razvoj tih činilaca i tridesetak godina docnije, predviđajući tok i ishod budućeg svetskog rata, došao je do zaključka da će taj rat trajati tri do četiri godine. (Vidi Engelsov *Uvod* u spis Sigismunda Borkheima *Zur Erinnerung an die deutschen Mordspatrioten 1806—1807*, Hottingen-Zürich 1888.) 408
- ³²⁶ Ta misao bila je u tesnoj vezi sa Marxovim i Engelsovim učenjem o proleterskoj revoluciji. Oni su zastupali — za tadašnje prilike tačnu tezu da revolucija može pobediti samo ako se sprovodi jednovremeno u više zemalja. Polazeći od Marxovog učenja, Lenjin je otkrio zakon o neravnomernosti ekonomskog i političkog razvoja kapitalizma u imperijalističkom stadijumu i time datu mogućnost i nužnost pobede socijalizma u malom broju zemalja ili u jednoj zemlji. 408
- ³²⁷ Članak »*Ustav Francuske Republike*«, objavljen u organu revolucionarnog krila čartističkog pokreta »Notes to the People« br. 7 od 14. juna 1851, trebalo je da bude prvi u seriji članaka posvećenih ustavima evropskih država. Glavni urednik časopisa, Ernest Jones, nameravao je da kao autore tih članaka privuče istaknute funkcionere proleterskog i demokratskog pokreta Evrope. Da je ovaj članak napisao Marx, potvrđuju Jonesova pisma Marxu od 23, 25. i 30. maja 1851, kao i poređenje članka sa spisom *Osannaesti brimer Louis-a Bonaparte*. Od predviđene serije članaka pojavio se u »Notes to the People« samo još jedan članak, *Pruski ustav*, koji nije sastavio Marx. 418
- ³²⁸ *Rim!* — Marx podseća na intervenciju koju je francuska vlada godine 1849. uprkos ustavu preduzela protiv Rimske Republike (vidi u ovom tomu str. 48—49. i 55—57). Zato Marx govđri o *retorskoj* preambuli. 418

- 329 Tekst ustava objavljen je na francuskom i nemačkom jeziku pod dvojnim naslovom »Constitution de la République Française« — »Constitution der Französischen Republik«, Stuttgart 1848. 418
- 330 Zakonska obaveza deponovanja kaucije prilikom registrovanja nekog organa štampe bila je jedno od sredstava francuske buržoazije da zapuši usta demokratskoj i osobito radničkoj štampi. Posle francuskog zakona o štampi od 9. juna 1819. visina kaucije bila je različita; zavisila je od načina i mesta izlaženja. Najviša stopa bila je utvrđena za publikacije koje su izlazile više od triput nedeljno, a štampane su u Parizu i u tri susedna departmana. Zakon od 16. jula 1850. protegao je ove visoke stope i na publikacije koje su izlazile u Lionu i u okolnom departmanu Rone. 420
- 331 Pod *detaljima* su engleski čartisti u svojoj agitaciji podrazumevali tačke 2 do 6 Povelje (vidi nap. 163). 426
- 332 Oportunističko rukovodstvo nemačke socijaldemokratije dalo je u svoje vreme drugi smisao ovom Engelsovom Uvodu. U martu 1895. W. Liebknecht je u listu »Vorwärts«, centralnom organu partije, objavio niz izvoda, proizvoljno istrgnutih iz Uvoda, uzimajući sve ono »što je moglo da mu posluži da podupre po svaku cenu miroljubivu taktiku koja osuđuje silu...« (Engels P. Lafargue-u 3. aprila 1895.) Kautskom je tim povodom pisao Engels 1. aprila 1895: »Na moje iznenađenje vidim danas u listu »Vorwärts« izvod iz svog Uvoda a da uopšte nisam znao da će se štampati i do te mere friziran da se prikazuje kao miroljubiv poklonik zakonitosti quand même. Utoliko mi je milije što se sve ovo sada objavljuje u časopisu »Neue Zeit«, da bi se izbrisao ovaj sramni utisak.«
- Ali niti u »Neue Zeit« niti u posebnom izdanju brošure iz 1895. Uvod nije u potpunosti objavljen. Na izričit zahtev nemačkog partijskog rukovodstva, koje je u pismima upućenim Engelsu govorilo o opasnosti novog socijalističkog zakona u Nemačkoj, Engels je bio primoran da briše nekoliko politički najoštrijih mesta iz Uvoda u kojima je bilo reči o predstojećoj oružanoj borbi proletarijata protiv buržoazije.
- Rukovodstvo nemačke socijaldemokratije, u čijim rukama se nalazio arhiv Marx-Engels, nastojalo je da skraćeni tekst Engelsovog članka koristi za obrazlaganje svoje oportunističke politike, zbog čega ga nikad nije ni objavilo u celini.
- Potpun tekst Engelsovog uvoda objavio je prvi put u Sovjetskom Savezu D. Rjazancv.
- Otisak koji je pred nama počiva na šifovima iz 1895. Mesta u tekstu koja su tada brisana obeležena su uglastim zagradama, a izmene naznačene u fusnotama. 433
- 333 *Sachsenwald* je Wilhelm I poklonio 1871. kancelaru rajha Bismarcku.
- 334 *legitimisti* — pristalice »legitimne« burbonske monarhije, koja je u Francuskoj bila na vlasti do 1792, a i u doba Restauracije (1815—1830).
- orleanisti* — pristalice dinastije Orléans, koja je za vreme julske revolucije došla na vlast, a svrgnuta revolucijom 1848. 438
- 335 Pod Napoléonom III Francuska je učestvovala u krimskom ratu (1854—1855), vodila rat protiv Austrije zbog Italije (1859), učestvovala zajedno sa Engleskom u ratovima protiv Kine (1856—1858. i 1860), započela osvajanje Indokine, organizovala ekspediciju za Siriju (1860—61) i Meksiko (1862—1867) i vodila konačno 1870/71. rat protiv Nemačke. 438
- 336 U skladu sa mirovnim ugovorom u Frankfurtu od 10. maja 1871. Francuska je imala da plati Nemačkoj kontribuciju u iznosu 5 milijardi franaka. 440
- 337 Ova rečenica uzeta je iz uvodnog dela programa koji je Marx napisao za francusku radničku partiju. Program je prihvaćen 1880. na kongresu u Le Havre-u. 441

- 338 Na dan 4. septembra 1870. srušena je vladavina Napoleona III i proglašena republika.
Na dan 31. oktobra 1870. odigrao se neuspeli pokušaj pobune blankista protiv vlade »nacionalne odbrane«. 444
- 339 *Zemski sabor* — srednjovekovna sveruska staljška skupština u 16. i 17. stoleću. Od 1864. godine postojala su u carističkoj Rusiji sreska i gubernijska zastupstva (tz. zemstva), birana na veoma nedemokratski način. Ona su stuzila interesima plemića zemljoposjednika i kapitalista. Krajem 19. stoleća u tim telima počele su se ispoljavati ustavotvorne težnje. Liberalni veleposjednici zahtevali su, pod pritiskom rastućeg revolucionarnog pokreta, da se obrazuje vrhovno narodno predstavništvo.
- 340 *Car Nikolaj II* nazvao je, međutim, u svom govoru pred deputatima zemstva i gradova, 17. januara 1895, sve nade na ustav »besmislenim sanjarenjima«. 445
- 341 *Predlog zakona protiv prevarata* gospodina Kollera — Na dan 5. decembra 1894. rajhstagu je podnet nacrt za nov zakon protiv socialista; odbacen je 11. maja 1895. 447
- 342 Pruskom aneksijom Hanovera, Hesena i Nasaua, posle rata od 1866, lišeni su prestola hanoverški kralj, hessenški knez-izbornik i nasauki vojvoda. Ovim ratom prestao je da postoji Nemački savez, koji je od 1815. obuhvatao sve nemačke države i Bismarck je osnovao Severnonemački savez, koji je pod pruskim rukovodstvom objedinio 22 male države severno od Rajne, dok su tri južnonemačke države Bavarska, Virtemberg i Baden kao i deo Hesena ostale van saveza. Severnonemački savez postojao je od 18. augusta 1866. do 31. decembra 1870. 453
- 343 *Bitka kod Sadove* (Keništreca) 3. jula 1866. odlučila je pobedu Pruske u prusko-austrijskom ratu 1866. 455
- 344 *Mednarodni rahnčki kongres u Bazelu* (od 6. do 11. septembra 1869) privatno je sledio zaključak: »Kongres izjavljuje da je neophodnost da se zemlja pretvori u kolektivnu svojinu.« (Vidi »Verhandlungen des IV. Congresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel«, Bulletin I—7, str. 63.) 456
- 345 Pošto su 1. septembra 1870. nemačke trupe kod Sedana izvojevale odlučujuću pobedu nad Napoleonom III, tri južnonemačke države Bavarska, Virtemberg i Baden zaključile su u novembu u Versaju ugovore o svom ujedinjenju sa Severnonemačkim savezom u Nemački rajh, u kome je Pruska imala prevlast. Proglashenje Nemačkog rajha usledilo je prilikom krunisanja cara na dan 18. januara 1871. u Versaju. 457
- 346 Engels je imao pred očima sledeće mesto iz članaka *O stambinom pitanju* pisanih 1872: »Ali u stvari i u Nemačkoj je država onakva kakva postoji, nužan proizvod društvene podloge iz koje je izrasla. U Pruskoj — a Pruska je sada merodavna — postoji pored plemstva, vlasnika zemlje, koje je još uvek snažno, takode rajhovna mada i osobito veoma kukavička buržoazija koja od sada za sebe nije ni neposrednu političku vlast, onako kao što je to u Francuskoj, ni manje ili više posrednu, kako je u Engleskoj. Pored obe klase postoji, međutim, takode proletarijat, koji se brzo množi, koji je intelektualno veoma razvijen i koji se iz dana u dan sve više organizuje. Naizum, dakle, ovde pored osnovnog uslova stare apsolutne monarhije: ravnoteže između zemljovlasničkog plemstva i buržoazije, osnovne uslove modernog bonapartizma: ravnotežu između buržoazije i proletarijata. Kako u staroj apsolutnoj, tako u modernoj bonapartističkoj monarhiji, međutim, počiva stvarna vlast u rukama posebne klase oficira i činovnika, koja se u Pruskoj popunjava delom iz sopstvenih redova, delom iz stinog plemstva, rede iz krupnog plemstva, a ponajmanje iz krupne buržoazije. Samostalnost, izgled samostalnosti u odnosu na društvo.« (Karl Marx und Friedrich Engels, *Ausgewählte Schriften in zwei Bänden*, Bd. I, Berlin 1954, str. 574.) 458

- ³⁴⁶ Sa *slomom 1873. godine* završen je u Nemačkoj takozvani period »Gründerjahre«, doba smelih spekulacija i berzanskih manipulacija, koje je započelo posle francusko-pruskog rata 1870/71. 459
- ³⁴⁷ *Špihern* (6. avgusta 1870), *Mars-la-Tur* (16. avgusta 1870), *Sedan* (1. septembra 1870) — bitke u toku francusko-pruskog rata 1870/71. u kojima su nemačke trupe pobedile armije Napoléona III. 459
- ³⁴⁸ Ova parola pojavila se posle pobeđe nemačkih trupa nad Napoléonom III 21. septembra 1870. u listu »Der Volksstaat«. 459
- ³⁴⁹ »Der Volksstaat« — organ Socijaldemokratske radničke partije tzv. ajzenahovaca, osnovane 1869. godine, koji je uređivao Wilhelm Liebknecht. List je izlazio od 1869. do 1876. 459
- ³⁵⁰ Na izborima za nemački Rajhstag, januara 1874, dobili su socijaldemokrati (la-salovci i ajzenahovci) ukupno preko 350 000 glasova i 9 mandata. 460
- ³⁵¹ Ovom *Porukom od 1. decembra 1850.* novoosnovana Centralna uprava u Kelnu obavestila je opštine Saveza u prvom redu o odvajanju od frakcije Willich-Schapper i odlučno se izjasnila protiv shvatanja i postupaka te grupe. U toj poruci prenose se zaključci londonske Centralne uprave od 15. septembra 1850. o obrazovanju nove Centralne uprave u Kelnu i predlog londonskog okruga Saveza komunista kelnskoj Centralnoj upravi za isključenje svih članova otepljivačkog saveza.
- Ovaj dokument je prilikom hapšenja 10. maja 1851. u Lajpcigu nađen kod emisara kelnske Centralne uprave, krojačkog kalfe Petera Nothjunga, i saksonska policija ga je predala listu »Dresdner Journal und Anzeiger« da ga on objavi, kako bi se »skrenula pažnja na rovarjenja demokratsko-socijal-komunističke partije koja su opasna po državu i društvo«.
- »Dresdner Journal und Anzeiger« prvi, od saksonske vlade odobreni, politički dnevni list u Drezdenu, osnovan 1848, najpre demokratsko-liberalnog pravca, od 1. oktobra 1848. glasililo saksonske vlade i od 1. aprila 1849. svojina države; izlazio još 1904. 483
- ³⁵² *Separatnim savezom* nazvali su Marx i Engels sektašku frakciju Willich-Schapper, koja se posle 15. septembra 1850. otepile od Saveza komunista i obrazovala posebnu organizaciju sa sopstvenom Centralnom upravom (v. i nap. 275). Delatnost te frakcije pomogla je da pruska policija otkrije ilegalne opštine Saveza komunista u Nemačkoj i pružila joj povod da 1852. u Kelnu inscenira sudski proces protiv poznatih funkcionera Saveza komunista. 485
- ³⁵³ *Statut Saveza komunista* posle cepanja Saveza u septembru 1850. sastavila je Centralna uprava u Kelnu prema uputstvima Marxa i Engelsa. Desetog decembra 1850. Statut je zajedno sa drugim dokumentima Centralne uprave dostavljen londonskom okrugu Saveza i odobren na njegovoj sednici 5. januara 1851, na kojoj je učestvovao i Marx.
- Tekst Statuta, koji je pruska policija bila zaplenila, zajedno sa drugim dokumentima prilikom hapšenja članova Saveza komunista, objavljen je u knjizi *Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts* (Komunističke zavere 19. veka) koju su sastavili Wermuth i Stieber. 487
- ³⁵⁴ *Zdravicu Blanquija*, koju je ovaj na dan 10. februara 1851. poslao iz zatvora Bel-II-an-Mer pripremlenom komitetu za »Banket jednakih« (vidi napomenu 316), preveli su sa francuskog na nemački i engleski jezik u proleće 1851. Marx i Engels i napisali za nju kratku prethodnu primedbu. Nemački prevod štampan je u tiražu od 30 000 primeraka i rasturan kako u Nemačkoj tako i u Engleskoj. 490

Literatura

I. dela

- Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*. Neue Ausg. 2. Th. in 4 Bdn. [Opšte zemaljsko pravo za pruske države. Novo izdanje u 4 sveske, tom 2], Berlin 1817 (vidi napomenu 85). 98
- Ariosto, Lodovico: *L'Orlando furioso*, vol. 1 [Besni Orlando, knj. 1], Venezia 1811. 24 43
- Arndt, Ernst Moritz: *Des Deutschen Vaterland*. Gedicht. In: »Ernst Moritz Arndts ausgewählte Werke«, hrsg. und mit Einl. und Anm. vers. von Heinrich Meisner und Robert Geerds, Bd. 1—16, Bd. 3 [Otađbina Nemca. U: »Izabrana dela Ernst Moritz Arndta«, izdali sa uvodom i primedbama Heinrich Meisner i Robert Geerds, tomovi 1—16, tom 3], Leipzig, bez godine izdanja. 178
- [Bastiat, Frédéric, et Pierre-Joseph Proudhon]: *Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon* [Beskamatni kredit. Diskusija između g. Fr. Bastiat-a i g. Proudhona], Paris 1850 (vidi napomenu 62). 81 371
- Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zaveta. 56
 — Prva knjiga Mojsijeva, 2, 1—3; 39, 7—12 42 62 289 294—298 300
 — Peta knjiga Mojsijeva, 7, 5—6. 298
 — Prva knjiga Samuilova, 18. 38
 — Priče Solomunove. Solomunova Pjesma nad pjesmama. 168
 — Jevandlje po Mateju, 6, 3. 49
- Blanqui, L[ouis-] A[uguste]: *Trinkspruch*, gesandt durch den Bürger L. A. Blanqui an die Kommission der Flüchtlinge zu London für die Jahresfeier des 24. Februar 1851. Veröffentlicht durch die Freunde der Gleichheit [Zdravica, koju je poslao građanin L.A. Blanqui Komitetu izbeglica u Londonu za proslavu godišnjice 24. februara 1851. Objavili prijatelji jednakosti], Bern 1851. 393 394 490 491
- Boisguillebert, [Pierre le Pesant]: *Le détail de la France*. In: Eugène Daire, *Economistes financiers du XVIIIe siècle* [Pojediniosti iz Francuske. U: Eugène Daire, Finansijski ekonomisti 18. veka], Paris 1843. 69
 — *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs ou l'on découvre la fausse idée qui regne dans le monde à l'égard de ces trois articles* [Rasprava o prirodi bogatstva, novca i poreza u kojoj se ukazuje na pogrešno mišljenje koje vlada u svetu o ova tri faktora], isto izdanje. 69
 — *Factum de la France* [Činjenice iz Francuske], isto izdanje. 69
 Carlyle, Thomas: *Chartism* [Čartizam], London 1840. 212
 — *The French Revolution: A History*, Vol. 1—3 [Istorija francuske revolucije, tom 1—3], London 1837. 212
 — *Latter-Day Pamphlets* [Savremeni pamfleti], London 1850. 212—220

- *The Present Time* [Sadašnjica], isto izdanje, br. I. 212—220
- *Model Prisons* [Uzorni zatvori], isto izdanje, br. II. 212—220
- *Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations* [Pisma i govori Olivera Cromwella, sa objašnjenjima, tom 1—4], London 1902. 212
- *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* [O junacima, kultu junaka i junaštvu u istoriji], London 1841. 212
- *Past and Present* [Prošlost i sadašnjost], London 1843. 212
- Cervantes Saavedra, Miguel de: *Vida y Hechos del ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha* [Život i podvizi oštroumnog viteza Don Kihota od Manče], En Haia 1744. 113 169 374
- Chenu, A[dolphe]: *Les Conspirateurs. Les sociétés secrètes; La préfecture de police sous Caussidière; Les corps-francs* [Zaverenici. Tajna društva; Policijska prefektura pod Caussidière-om; Dobrovoljački odredi], Paris 1850. 221—233
- Code Napoléon* [Napoléonov zakonik], Paris i Leipzig 1808 (vidi nap. 84).
- Code penal, ou code des délits et des peines* [Krivični zakonik, ili kodeks krivičnih dela i kazni], Cologne 1810. 230
- [*Constitutio criminalis carolina*] *Die Carolina und ihre Vorgängerinnen*. Text, Erläuterung, Geschichte. In Verbindung mit anderen Gelehrten hrsg. und bearb. von J. Kohler. I. »Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. Constitutio criminalis carolina«. Kritisch hrsg. von J. Kohler und Willy Scheel [Zbornik karolinških krivičnih zakona. Karolinški zakoni i zakoni koji su im prethodili. Tekst, objašnjenja, istorija. Zajedno sa drugim naučnicima izdao i obradio J. Kohler. I. »Krivično zakonodavstvo cara Karla V. Constitutio criminalis carolina«. Kritičko izdanje priredili J. Kohler i Willy Scheel], Halle 1900 (vidi napomenu 218). 286
- Constitution de la République française, votée par l'Assemblée nationale dans sa séance du 4 novembre 1848* [Ustav Francuske Republike izglasana na sednici Narodne skupštine od 4. novembra 1848; na francuskom i nemačkom jeziku], Stuttgart 1848 (vidi napomene 36 i 329). 418—428
- Cooper, James Fenimore: *Der Spion. Eine Erzählung aus dem amerikanischen Kriege, 4. Aufl.* [Špijun. Priča iz američkog rata, 4. izdanje], Frankfurt am Main 1841 (vidi napomenu 176). 221 222 224
- Daumer, G[eorg] F[riedrich]: *Die Religion des neuen Weltalters*. Versuch einer combinatorisch-aphoristischen Grundlegung, Bd. 1—3 [Religija novog veka. Pokušaj kombinatorsko-aforističkog zasnivanja, tom 1—3], Hamburg 1850. 165—169
- Der Feuer- und Molochdienst der alten Hebräer als urväterlicher, legaler, orthodoxer Cultus der Nation*, historisch-kritisch nachgewiesen durch G.Fr. Daumer [Služenje vatri i Molohu starih Hebreja, kao praotački, legalni i ortodokсни kult nacije, istorijsko-kritički dokazao G.Fr. Daumer], Braunschweig 1842 (vidi napomenu 131). 167
- *Die Geheimnisse des christlichen Alterthums*, Bd. 1—2 [Tajne hrišćanskog starog doba, tom 1—2], Hamburg 1847 (vidi nap. 131). 167
- *Hafis*. Neue Sammlung [Hafis, nova zbirka], Nürnberg 1852. 167
- *Mahomed und sein Werk*. Eine Sammlung orientalischer Gedichte [Muhamed i njegovo delo. Zbirka pesama sa Orijenta], Hamburg 1848. 167 168
- [Dickens, Charles]: *Leben und Abenteuer des Herrn Martin Chuzzlewit, seiner Verwandten, Freunde und Feinde*. Hrsg. von Boz. Frei nach dem Englischen von Erwin vom Moosthal und Ludwig Hauff, Th. 1—17 [Život i pustolovine gospodina Martina Čazlvita, njegovih rodaka, prijatelja i neprijatelja, izdao Boz. Sa engleskog slobodno preveli Erwin vom Moosthal i Ludwig Hauff, tom 1—17], Stuttgart 1844 (vidi napomenu 172). 213

- Eccarius, J[ohann] G[eorg]: *Die Schneiderei in London oder der Kampf des grossen und des kleinen Capitals* [Krojački zanat u Londonu ili borba krupnog i sitnog kapitala. U: »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, sv. 5/6, maj do oktobra 1850], London, Hamburg i New-York 1850 (vidi napomenu 277). 351
- Engels, Friedrich: *Der Deutsche Bauernkrieg*, Zweiter, mit einer Einl. vers. Abdr. [Nemački seljački rat, drugo izdanje sa uvodom], Leipzig 1870. 451—457 459
— *Der Deutsche Bauernkrieg*, Dritter Abdr. [Nemački seljački rat, treće izdanje], Leipzig 1875. 457—461
- Zur Wohnungsfrage*. Separatabdruk aus dem »Volksstaat« [O stambenom pitanju, štampano kao separat iz lista »Volksstaat«], Leipzig 1872 (vidi napomenu 345). 458
- Evans, D[avid] Morier: *The Commercial Crisis 1847—1848* [Trgovinska kriza 1847—1848], London 1848 (vidi napomenu 287). 361
- Fourier, Ch[arles]: *La fausse industrie morcelée, répugnante, mensongère et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique* [Lažna privredna delatnost, nepovezana, odbojna, varljiva, i lek za to — prirodna privredna delatnost, povezana, privlačna, istinita], Paris 1836 (vidi napomenu 181). 230
— [anonym] *Section ébauchée des trois unités externes* [Skica odeljka o tri spoljašnje jedinice. U: »La Phalange« Revue de la Science Sociale, XIV godište, 1. serija, br. 8, tom 1], Paris 1845 (vidi napomenu 181). 230
— *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*. In: »Oeuvres complètes 2. éd., T. 1 [Teorija o četiri kretanja i opštim određenjima. U: »Sabrana dela« 2. izd., tom 1], Paris 1841 [vidi nap. 181]. 230
— *Théorie de l'unité universelle*. In: »Oeuvres complètes«, 2. ed., T. 2—5, T. 1 [Teorija o univerzalnom jedinstvu. U: »Sabrana dela«, 2. izd., tomovi 2—5, tom 1], Paris 1841—1845 [vidi napomenu 181]. 230
— *Traité de l'association domestique-agricole* [Rasprava o domaćinstveno-ratarskom udruženju], Paris, Londres 1822 (vidi napomenu 181). 230
- Frosch- und Mäusekrieg* (Batrachomyomachia). Freie Übertragung in Jamben von Johannes Kern [Rat između žaba i miševa. Slobodno prepevao u jambu Johannes Kern], Breslau 1848 (vidi napomenu 147). 178
- Girardin, Emile de: *Le socialisme et l'impôt* [Socijalizam i porez], Paris 1849. 233—242
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. In: »Goethe's Werke«, Bd. 1—20, Bd. 4 [Godine učenja Vilhelma Majstera. U: »Goetheova dela« tomovi 1—20, tom 4], Stuttgart i Tübingen 1815—1819. 169
- Guizot, [François-Pierre-Guillaume]: *Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle réussi? Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre* [Zašto je uspela revolucija u Engleskoj? Rasprava o istoriji revolucije u Engleskoj], Paris 1850. 172—176 212
- Heine, Heinrich: *Atta Troll. Ein Sommernachtstraum*. In: »Heinrich Heine's sämmlische Werke«, Bd. 1—18, Bd. 17 [Ata Trol. San letnje noći. U: »Sabrana dela Heinricha Heinea«, u 18 tomova, tom 17], Hamburg 1867—1868 (vidi napomenu 100). 119
- [Herwegh, Georg]: *Aus den Bergen*. In: *Gedichte eines Lebendigen*. Neue wohlfeile Ausg., Th. 2 [Iz brda. U: »Pesme jednog živog«. Novo jeftino izd. deo 2], Zürich 1848. 63 64
- Hodde, Lucien de la: *La naissance de la République en Février 1848* [Rođenje Republike februara 1848], Paris 1848. 221—233
- Homer: *Iujada* (vidi napomenu 111, 147). 129 178

- Hugo, Victor: *Les Burgraves* [Burggrofovi] Trilogija. Berlin 1843 (vidi napomenu 64). 83 377
- [Juvenalis]: *Decimi Junii Juvenalis Satirae* [Satire Decima Junija Juvenala], Berlin i Leipzig 1775. 446
- Kant, Immanuel: *Der Rechtslehre Zweiter Theil. Das öffentliche Recht*. In: Immanuel Kant's sämtliche Werke«, hrsg. von Karl Rosenkranz und Fried. Wilh. Schubert, Bd. 1—12, Th. 9 [Drugi deo pravne nauke. Javno pravo. U: »Sabrana dela Immanuela Kanta«, izdali Karl Rosenkranz i Fried. Wilh. Schubert, u 12 tomova, deo 9], Leipzig 1838—1840. 65
- Klopstock, [Friedrich Gottlieb]: *Dem Allgegenwärtigen*. In: »Klopstocks Oden und Elegien« mit erkl. Anm. und einer Einl. von dem Leben und Schriften des Dichters. Von C.F.R. Vetterlein, Bd. 1—3, Bd. 2 [Sveprisutnom. U: »Klopstockove ode i elegije« sa objašnjenjima, napomenama i uvodom o životu i delima pesnika, od C.F.R. Vetterleina, tomovi 1—3, tom 2], Leipzig 1827—1828. 168
- Knigge, Adolph [Franz Friedrich Ludwig] v[on]: *Ueber den Umgang mit Menschen*. Im Auszuge, 3 Th. [O ophodanju sa ljudima. U izvodima, 3. deo], Hildburghausen i New-York 1830. 168
- Leo, Heinrich: *Die Hegelingen*. Actenstücke und Belege zu der s. g. Denunciation der ewigen Wahrheit [Hegelovići. Akti i dokazi o tzv. denuncijaciji večite istine], Halle 1838 (vidi napomenu 311). 390
- [Lesage, Alain René]: *Geschichte des Gil Blas von Santillana*, aus dem Franz. des Le Sage von G. Fink, 2. unveränd. Ausg. [Priča o Žil Blazu iz Santilana, sa francuskog preveo G. Fink, 2. neizmenjeno izdanje], Pforzheim 1842. 225
- Luther, Martin: *An den Christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen standes besserung*. In: »D. Martin Luthers Werke«, Kritische Gesamtausgabe, Bd. 6 [Hrišćanskom plemstvu nemačke nacije o poboljšanju stanja hrišćanstva. U: »Dela Martina Luthera«, Kritičko izdanje celokupnih dela, tom 6], Weimar 1888. 293
- *Eyn brief an die Fürsten zu Sachsen von dem auffrurischen geyst 1524* [Pismo kneževima od Saksonije od pobunjenog duha, 1524, isto izdanje, tom 15], Weimar 1899. 299
- *Widder die reubischen und mordischen rotten dei andern bawren 1525* [Protiv razbojničkih i ubilačkih seljačkih rulja, 1525, isto izdanje, tom 18], Weimar 1908 (vidi napomenu 233). 294
- Marx, Karl: *Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*, 3. Aufl. [Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte-a, 3. izd.], Hamburg 1885. 435 452
- [Marx, Karl: *Einleitung zum Programm der französischen Arbeiterpartei von 1880*. In: »Le Programme du Parti Ouvrier«, par Jules Guesde et Paul Lafargue [Uvod programu francuske radničke partije od 1880. U: »Program radničke partije od Jules-a Guesde-a i Paula Lafargue-a], Paris [1883] (vidi napomenu 337). 441
- Marx Karl: *Enthüllungen über den Kommunistenprozeß zu Köln*. Neuer Abdr., mit Einl. von Friedrich Engels, und Dokumenten [Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu. Novo izd. sa uvodom Friedricha Engelsa i dokumentima], Hottingen — Zürich [1885]. 210 261
- Marx, Karl: *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon* [Bijeda filozofije. Odgovor na Filozofiju bijede gospodina Proudhona], Paris, Bruxelles 1847. 270
- Marx, Karl: *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* [Klasne borbe u Francuskoj od 1848. do 1850], Berlin 1895. 433—447

- [Marx Karl i Friedrich Engels]: *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850*. In: *Enthüllungen über den Kommunisten — Prozess zu Köln* von Karl Marx. Neuer Abdr., mit Einl. von Friedrich Engels, und Dokumenten [Adresa Centralne uprave Savezu od marta 1850. U: Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu od Karla Marxa. Novo izd. sa uvodom Friedricha Engelsa i dokumentima], Hottingen — Zürich [1885] (vidi i napomenu 167). 256 484
- Marx Karl i Friedrich Engels: *Forderungen der Kommunistischen Partei in Deutschland*, gedruckt als Flugblatt [Zahtevi Komunističke partije Nemačke, štampano kao letak], Köln 1848 (vidi i napomenu 185).
- [Marx Karl i Friedrich Engels]: *Manifest der Kommunistischen Partei* [Manifest Komunističke partije], London 1848. 203 270 433 435 483 484
- [Mieroslawski, Ludwig von]: *Berichte des Generals Mieroslawski über den Feldzug in Baden* [Izveštaj generala Mieroslawskog o pohodu u Badenu], Bern 1849. 147 148
- [Mozart, Wolfgang Amadeus]: *Don Juan*. Oper in zwei Akten. Nach dem Italienischen des Abb. da Ponte frei bearbeitet von Friedrich Rochlitz [Don Žuan. Opera u dva čina. Po italijanskom libretu da Pontea slobodno preradio Friedrich Rochlitz], Leipzig 1801 (vidi i napomenu 310). 389
- *Die Zauberflöte*. Eine Grosse Oper in zwei Aufzügen. Von Emmanuel Schikaneder. Die Musik ist von Herrn Wolfgang Amadeus Mozart [Čarobna frula. Velika opera u dva čina od Emmanuela Schikanedera. Muzika gospodina Wolfganga Amadeusa Mozarta], Wien 1791. 217
- [Ovidius Naso, Publius]: *Tristium* [Elegije]. Berolini 1837. 394
- Schiller, Friedrich von: *Das Lied von der Glocke*. In: »Friedrich von Schiller[s] sämtliche Werke«, Bdch. 1—18, Bdch. 2 [Pisma o zvonu. U: »Sabrana dela Friedricha von Schillera«, knjige 1—18, knjiga 2], Stuttgart i Tübingen 1822—1826 (vidi napomenu 127). 166
- Shak[e] speare, [William]: *Henri Četvrti* (vidi nap. 115). 137 138
— *Vesele žene vindzorske* (vidi i napomenu 115). 137 138
- Simon, Ludwig: *Ein Wort des Rechts für alle Reichsverfassungs- Kämpfer an die deutschen Geschwornen* [Reč pravde za sve borce za državni ustav, upućena nemačkim porotnicima], Frankfurt am Main 1849. 169—172
- Sterne, Laurence: *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*. In: »The Works of Laurence Sterne in ten Volumes complete« [Život i nazori blagorodnog gospodina Tristama Šendija. U: »Sabrana dela Laurence-a Sterne-a u deset tomova«], London 1793 (vidi napomenu 29). 40
- Stirner, Max [Johann Caspar Schmidt]: *Der Einzige und sein Eigenthum* [Jedinstveni i njegova svojina], Leipzig 1845 (vidi napomenu 281). 353—355
- Struve, Gustav: *Geschichte der drei Volkserhebungen in Baden* [Istorija tri narodna ustanka u Badenu], Bern 1849. 160
— *Die Grundrechte des deutschen Volkes* [Osnovna prava nemačkih naroda], Birsfelden 1848. 115
- Sue, Eugène: *Les mystères de Paris*, T. 1—14 [Tajne Pariza, tom 1—14], Bruxelles 1843. 74
- Tooke, Thomas: *A History of prices, and of the state of the circulation, from 1839 to 1847 inclusive* [Istorija cena i opticaža za period od 1839. do 1847], London 1848 (vidi i napomenu 285). 361

- Vauban, [Sébastien le Prêtre de]: *Projet d'une dîme royale*. In: Eugène Daire, »Economistes financiers du XVIIIe siècle« [Predlog o kraljevskom porezu — desetku. U: Eugène Daire, »Finansijski ekonomisti 18. veka«, Paris 1843. 69
- Vidal, F[rançois]: *De la réparation des richesses ou de la justice distributive en économie sociale* [O raspodeli bogatstava ili o pravednoj raspodeli u društvenoj ekonomiji], Paris 1846. 77
- Voltaire, François-Marie-Arouet de: *La Henriade* [Anrijada], Paris 1823. 62
- Wieland, C[hristoph] M[artin]: *Oberon*. Ein romantisches Heldengedicht in zwölf Gesängen. In: »C. M. Wielands sämtliche Werke«, Bd. 1—38 und Supp.-Bd. 1—6, Bd. 22 und 23 [Oberon. Romantični junački spev u dvanaest pevanja. U: »Sabrana dela C. M. Wielanda«, tomovi 1—38 i dopunski tomovi 1—6, Tom 22 i 23], Leipzig 1794—1805 (vidi i napomenu 282). 353
- Zimmermann, W[ilhelm]: *Allgemeine Geschichte des großen Bauernkrieges*, Th. 1—3 [Opšta istorija velikog seljačkog rata, tomovi 1—3], Stuttgart 1841—1843. 302 451
- tom 1 (vidi napomene 229, 230, 250, 252). 292 293 302 304
- tom 2 (vidi napomene 238, 240, 241, 244—247, 249, 264, 265—267). 295—300 318 319 320 321
- isto, tom 3 (vidi napomenu 233—235). 294

II. Listovi i časopisi

- Abend-Post. Demokratische Zeitung* [Večernja pošta. Demokratske novine], Berlin
- br. 78 od 6. aprila 1850. 250—252
- br. 79 od 7. aprila 1850. 250—252
- br. 86 od 14. aprila 1850. 253
- Allgemeine Zeitung* [Opšte novine], Augsburg (vidi napomenu 130). 166
- L'Assemblée nationale* [Narodna skupština], Paris (vidi napomenu 65). 85 181 268 379
- Bamberger Zeitung* [Bamberške novine], Bamberg. 166
- Bayerische Landbötin* [Bajerski zemaljski glasnik], München (vidi napomenu 130). 166
- Blätter für literarische Unterhaltung* [List za literarne razgovore], Leipzig (vidi napomenu 129). 166
- Der Bote für Stadt und Land*. Pfälzisches Volksblatt [Glasnik za grad i selo, falački narodni list], Kaiserslautern (vidi nap. 108). 126
- Bremer Tages—Chronik. Organ der Demokratie*. Norddeutsche Abendzeitung [Bremenska dnevna hronika. Organ demokratije. Severnonemačke večernje novine], Bremen (vidi i napomenu 312). 391 392
- br. 474 od 17. januara 1851 (vidi napomenu 313). 391 392
- Le Charivari* [Mačja dreka], Paris (vidi napomenu 177). 221 222
- Le Constitutionnel*. Journal politique, littéraire, universel [Ustavni, politički, literarni i opšti list], Paris (vidi napomenu 66). 85 379
- »*Correspondent von und für Deutschlands*« [Dopisnik Nemačke i za Nemačku], Nürnberg (vidi napomenu 126). 165 166
- La Démocratie pacifique* [Miroljubiva demokratija], Paris (vidi napomenu 38) 58
- br. 161 od 13. juna 1849 (vidi napomenu 40). 58

- The Democratic Review of British and Foreign Politics, History and Literature* [Demokratska revija za britansku i spoljnu politiku, istoriju i književnost], London 1850 (vidi napomenu 160). 188
- Demokratische Zeitung* [Demokratske novine], Berlin. 468
- Deutsche Londoner Zeitung. Blätter für Politik, Literatur und Kunst* [Nemačke londonske novine, list za politiku, književnost i umetnost], London (vidi napomenu 4). 468 481
- br. 239 od 26. oktobra 1849 (vidi napomenu 99). 115
- br. 241 od 9. novembra 1849. 7
- br. 242 od 16. novembra 1849. 7
- Deutsche Schnellpost für europäische Zustände, öffentliches und soziales Leben Deutschlands* [Nemačka brza pošta za evropske prilike, javni i društveni život Nemačke], New-York. 468
- Deutscher Zuschauer* [Nemački posmatrač], Mannheim. 114
- Dresdner Journal und Anzeiger* [Drezdenske novine i oglasni list], Dresden (vidi napomenu 351). 483
- The Economist, Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor: A Political, Literary, and General Newspaper* [Economist. Nedeljno trgovačko vreme, bankarske novine i železnički izveštaj: političke, literarne i opšte novine], London (vidi napomenu 288). 370
- br. 369 od 21. septembra 1850. 365
- br. 373 od 19. oktobra 1850. 363
- Fliegende Blätter* [Leteći list], München (vidi napomenu 107). 122
- Frankfurter Journal* [Frankfurtski list], Frankfurt a. M. (vidi napomenu 109). 127
- Der Freischütz* [Slobodni strelac], Hamburg. 478
- La Gazette de France* [Francuske novine], Paris (vidi napomenu 12). 17
- The Globe and Traveller* [Svet i putnik], London (vidi nap. 208). 268 375
- Hansard's Parliamentary Debates: Third Series; Commencing with the Accession of William IV. Vol. CI. Comprising the Period from the tenth Day of August to the fifth Day of September, 1848* [Hansardove parlamentarne debate: Treća serija; počinje sa stupanjem na presto Williama IV. Sv. CI koja obuhvata period od 10. avgusta do 5. septembra 1848], London 1848 (vidi napomenu 284). 360
- Journal des Débats politiques et littéraires* [List za političke i literarne debate], Paris (vidi napomenu 24). 33 85
- broj od 28. avgusta 1848 (vidi napomenu 24). 33
- Karlsruher Zeitung. Organ des Landesausschusses* [Novine iz Karlsruhea, organ Zemaljskog odbora], Karlsruhe (vidi napomenu 101). 120
- Karlsruher Zeitung. Organ der provisorischen Regierung* [Novine iz Karlsruhea, organ privremene vlade], Karlsruhe (vidi napomenu 101). 120 127
- br. 34 od 21. juna 1849 (vidi napomenu 103). 120
- Kölnische Zeitung* [Kelnске novine], Köln (vidi napomenu 110).
- br. 109 od 8. maja 1849 (vidi napomenu 81). 94 127
- br. 110 od 9. maja 1849, 2. izdanje (vidi napomenu 87). 99
- Le Moniteur universel* [Opšti monitor], Paris (vidi napomenu 14). 19 29 60 65 248
- br. 56 od 25. februara 1848 (vidi napomenu 15). 20
- br. 172 od 20. juna 1848 (vidi napomenu 25). 36 418
- br. 174 od 22. juna 1848. 28
- br. 130 od 10. maja 1849. 49
- br. 163 od 12. juna 1849 (vidi napomenu 37). 56

- br. 171 od 20. juna 1849 (vidi napomenu 42). 61
 - br. 189 od 8. jula 1849 (vidi napomenu 43). 61
 - br. 250 od 7. septembra 1849.
 - br. 305 od 1. novembra 1849 (vidi napomenu 55). 65 73
 - br. 315 od 11. novembra 1849 (vidi napomenu 55). 73
 - br. 303 od 30. oktobra 1850. 90 384
- Le Moniteur du Soir* [Večernji monitor], Paris. 248
- Le Napoléon* [Napoleon], Paris (vidi napomenu 56). 73
- Le National*, Paris (vidi napomenu 11). 16 20 26 32 35-41 45 47 50 51 53 60 62 75 87 230 231 381
- Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove nemačke novine. Organ demokratije], Frankfurt [a. M.] (vidi napomenu 210). 270 271
- br. od 22. juna 1850. 270 271 460
- Neue Oder-Zeitung* [Nove novine sa Odre], Breslau (vidi napomenu 170). 207
- Neue Preußische Zeitung* [Nove pruske novine], Berlin (vidi napomenu 205). 267 268
- br. 117 od 25. maja 1849 (vidi napomenu 206). 267 269
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove rajnske novine. Organ demokratije], Köln 1848/49. 5 6 95 98 109 118 122 126 134 263 267 269—271 391 392 433 466 469
- br. 29 od 29. juna 1848.
 - br. 174 od 21. decembra 1848 (vidi napomenu 28). 39
 - br. 209 od 31. januara 1849 (vidi napomenu 32). 45
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* H. 1—6 [Nove rajnske novine. Političko-ekonomska revija, sv. 1—6], London, Hamburg i New-York 1850 (vidi napomenu 1). 5 6 95 391 392 469 470
- sv. 1 271 434
 - sv. 2 121 212 243 367 434 435
 - sv. 3 81 85 234 243 247 270 379 434
 - sv. 4 246 352
 - sv. 5/6 80 434 435 451 452
- New-Yorker Staatszeitung* [Njujorške državne novine], New York. 468
- Norddeutsche Freie Presse* [Severnonemačka slobodna štampa], Hamburg-Altona. 468 478
- The Northern Star, and National Trades' Journal* [Severna zvezda i nacionalne trgovinske novine], London (vidi napomenu 2). 7 376 467 468
- Notes to the People* [Dopisnik narodu], London (vidi napomenu 327). 418
- Nürnberger Courier* [Nirnbërški kurir], Nürnberg (vidi napomenu 128). 166
- La Patrie. Journal du Commerce* [Otadžbina. Trgovački list], Paris (vidi napomenu 187). 247—249
- br. 67 od 8. marta 1850. 247
 - br. 74 od 15. marta 1850. 249
- Le Peuple* [Narod], Paris, br. 206 od 13. juna 1849 (vidi napomenu 39 i 40). 58
- Le Peuple de 1850* [Narod 1850], Paris, br. 6 od 11. avgusta 1850 (vidi napomenu 67). 85 379
- br. 7 od 14. avgusta 1850 (vidi napomenu 67). 85 379
 - br. 25 od 25. septembra 1850 (vidi napomenu 73). 87 381
- La Phalange, Revue de la Science Sociale* [Falanga. Časopis za društvenu nauku], Paris, god. 1845 (vidi napomenu 181). 230

- Le Pouvoir* [Moć], Paris (vidi napomenu 69). 86 380
- La Presse* [Štampa], Paris (vidi napomenu 46). 62 75
- Preußischer Staats-Anzeiger* [Pruske državne oglasne novine], Berlin, br. 3 od 3. januara 1849 (vidi napomenu 116). 138
— br. 10 od 10. januara 1850 (vidi napomenu 143). 177
— br. 37 od 7. februara 1850 (vidi napomenu 159). 185
- Le Proscrit*. Journal de la République universelle [Prognanik. List svetske republike], Paris, Londres, br. 2 od 6. avgusta 1850 (vidi napomenu 196). 258 387-390
- Punch, or the London Charivari*, London (vidi napomenu 186). 243
- The Red Republican* [Crveni republikanac], London, br. 9 od 17. avgusta 1850 (vidi napomenu 300). 374
- Die Reform*. Politische Zeitung [Reforma, političke novine], Leipzig (vidi napomenu 100). 119
- La Réforme* [Reforma], Paris (vidi napomenu 23). 31 45 221—223 224 225 228 229
— br. 160 od 13. juna 1849 (vidi napomenu 40). 58
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* [Rajnske novine za politiku, trgovinu i industriju], Köln 1842/43 (vidi napomenu 209). 268 269
- Schweizerische National-Zeitung* [Švajcarske narodne novine], Basel. 186 468
- Le Siècle* [Vek], Paris (vidi napomenu 45). 62 75 87 181 381
- The Spectator* [Posmatrač], London (vidi napomenu 204). 264 272
— br. 1146 od 15. juna 1850. 272
- The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland* [Statuti Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Irske], London 1848 (vidi napomenu 202). 262—264 266 373
- Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, hrsg. auf Beschluß der Nationalversammlung durch die Redactions-Commission und in deren Auftrag von Franz Wigard, Bd. 1—9 [Stenografski izveštaj o zasedanju nemačke ustavotvorne Nacionalne skupštine u Frankfurtu na Majni, izdao po odluci Nacionalne skupštine, po nalogu Redakcione komisije, Franz Wigard, tomovi 1—9], Frankfurt a.M. i Leipzig 1848/49. 170—172
— Bd. 8 [tom 8] (vidi napomenu 134). 170
- The Sun* [Sunce], London (vidi napomenu 201). 262
- The Times* [Vreme], London (vidi napomenu 3). 7 8 243 375 393 394
— br. od 23. novembra 1849. 7 8
— br. od 24. maja 1850 (vidi napomenu 192). 255
— br. od 5. marta 1851. 393
- Verhandlungen des IV. Congresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel*, Bulletin 1—7 [Zasedanja IV kongresa međunarodnog Radničkog saveza u Bazelu, bilteni 1—7], Basel 1869 (vidi napomenu 343). 456
- Der Volksstaat*. Organ der sozial-demokratischen Arbeiterpartei und der internationalen Gewerksgenossenschaften [Narodna država. Organ socijaldemokratske radničke partije i međunarodnih sindikata], Leipzig (vidi napomenu 349). 459
- Weser-Zeitung* [Vezerške novine], Bremen (vidi napomenu 211). 272
— br. 2037 od 22. juna 1850. 272
- Westdeutsche Zeitung* [Zapadnonemačke novine], Köln. 468 472

Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Engelsa

(avgust 1849—jul 1851)

1849.

Oko 26. avgusta	Proteran iz Pariza, Marx stiže u London, gde ostaje da živi do kraja života.
Kraj avgusta do početka septembra	Marx i nekoliko članova bivše londonske Centralne uprave rekonstruišu Centralnu upravu Saveza komunista.
Kraj avgusta do početka septembra	U Lozani Engels radi na skici pod naslovom <i>Nemačka kampanja za državni ustav</i> . U Ženevi Engels susreće Wilhelma Liebknechta koji je uskoro potom pristupio Savezu komunista.
Početak septembra	Marx pristupa Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu, kojim su rukovodile mesne opštine Saveza komunista.
Septembar do decembra	Marx intenzivno priprema izdavanje jednog lista koji bi trebalo da se pojavi kao produžetak lista »Neue Rheinische Zeitung«. U potrazi za novcem, izdavačem i saradnicima obraćao se prijateljima i poznanicima u Kelnu, Diseldorfu, Frankfurtu, Hamburgu, Parizu i drugim gradovima.
15. septembar	U Bernu Engels sreće Wilhelma Wolffa.
Oko 17. septembra	Marxova supruga sa decom stiže iz Pariza u London. Marxova porodica se useljava u jednu nameštenu sobu na Leicester Square, odakle se uskoro seli u Chelsen, Anderson Street 4 u predgrađu Londona.
18. septembar	Generalna skupština Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu i nemački politički emigranti su izabrali Marxa u Odbor za pružanje pomoći nemačkim izbeglicama u Londonu.
20. septembar	Zajedno sa drugim članovima Odbora Marx potpisuje prvi <i>Apel za pružanje pomoći nemačkim izbeglicama</i> . Apel je objavljen u mnogim nemačkim listovima.
Početak oktobra	Po Marxovom savetu Engels napušta Švajcarsku da bi se uputio u Englesku radi zajedničkog rada sa Marxom. Pošto mu je francuska vlada uskratila prolaz, on iz Italije kreće na put morem.
5. oktobar	Engels stiže u Đenovu, odakle je 6. oktobra otplovio za Englesku.
U jednom pismu on obaveštava Juliana Harneya, vođu levih čartista, da će u London stići sredinom novembra i moli ga da to saopšti Marxu.

- Oko sredine oktobra Marx se susreće sa članom Saveza komunista Augustom Willichom, koji je stigao iz Švajcarske sa Engelsovom preporukom; na Marxov predlog Willich je primljen u Centralnu upravu Saveza komunista.
- Novembar 1849. do septembra 1850. U Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu Marx drži predavanja u kojima izlaže osnove političke ekonomije i najvažnije teze *Manifesta Komunističke partije*. Pored toga on u svom stanu čita niz opširnih predavanja o istim pitanjima za aktivne funkcionere Saveza komunista. Neka od ovih predavanja Marx je nameravao da objavi u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Ovu svoju nameru nije nikad ostvario.
- Oko 10. novembra Posle petonedeljne ploidbe Engels stiže u London. Primljen je u Centralnu upravu Saveza komunista, učestvuje u pripremama za izdavanje novog lista i pristupa Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu.
18. novembar Pokušaj sitnoburžoasko-demokratskih emigranata (Struve, Heinzen i dr.) da putem osnivanja jedne emigrantske organizacije izvrše uticaj na proleterse elemente londonske emigracije, dao je povoda Marxu i drugim vodama Saveza komunista da na generalnoj skupštini Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu zamene Odbor za pomoć nemačkim izbeglicama jednim Socijaldemokratskim komitetom za pružanje pomoći nemačkim izbeglicama. Skupština je utvrdila novi sastav komiteta u koji su ušli Marx i Engels.
28. novembar Engels piše za list »The Northern Star«, glavni organ čarlista, pismo *Nemački socijaldemokrati* i »Times« u kome napada demagoška istupanja Karla Heinzena, koja su kompromitujuća za nemačku revolucionarnu partiju. Pismo je izašlo u listu 1. decembra.
3. decembar Zajedno sa ostalima Marx i Engels potpisuju *Računski izveštaj Odbora za pružanje pomoći nemačkim izbeglicama*.
15. decembar Marx i Engels pišu *Oglašavanje časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«*. Oglas je objavljivao u nemačkim i švajcarskim novinama krajem decembra 1849. i početkom januara 1850.
- Oko 25. decembra Marx i Engels učestvuju u proslavi Božića u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu.
31. decembar Marx, Engels i ostali članovi Centralne uprave Saveza komunista učestvuju u proslavi Nove godine u društvu Fraternal Democrats na kojoj su prisutni pored predstavnika revolucionarnih emigranata iz niza zemalja i predstavnici francuske blankističke emigracije.
- 1850.
- Januar - februar Centralna uprava Saveza komunista na čelu sa Marxom i Engelsom pristupa reorganizaciji Saveza.

1. januar Marx i Engels učestvuju u sastavljanju *Poziva na upis akcija časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«*. Marx i Engels, koji se zalažu za nezavisnu organizaciju radničke partije, odbacuju pokušaj vođa londonske sitnoburžoasko-demokratske emigracije (Struve, Rudolf Schramm, Bamberger i drugi) da se nemački demokrati udružine pod njihovim vodstvom. U ime Engelsa, Seilera, Weertha, Willicha, Konrada Schramma i Ferdinanda Wolffa Marx odbija da učestvuje na skupštini za ujedinjenje, sazvanoj za 3. januar, navodeći između ostalog kao razlog i to da »nije pozvan ni jedan od radnika koji se već godinama nalaze na čelu londonske nemačke demokratije«.
2. januar Marx ponovo dobija od Rudolfa Schramma poziv za skupštinu od 3. januara, koji ostaje bez odgovora.
- Početak januara Marx piše u Keln članu Saveza komunista Röseru i predlaže mu da osnuje u Kelnu jednu opštinu saveza a po mogućstvu i u drugim gradovima Rajnske provincije; on mu ukazuje i na to da faktičko gušenje slobode govora i štampe čini neophodnim ustanovljenje ilegalnog saveza; u doglednom vremenu komunistička propaganda može delovati samo tajnim putem.
- Početak januara do početka februara Marx ubrzano radi na pripremi prve sveske časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«; pod naslovom *Junski poraz 1848*, on piše prvi članak iz serije »1848. do 1849«, koju je Engels ponovo izdao 1895. pod naslovom *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850*.
10. januar Na Marxov predlog Centralna uprava Saveza komunista donela je odluku da se pošalje u Ameriku Konrad Schramm kao emisar Saveza, sa mandatima čartista i francuskih blankističkih emigranata da bi tamo propagirao časopis »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« i da bi prikupio sredstva za njegovo izdavanje a i za druge propagandističke ciljeve. Marx se obraća svojim partijskim drugovima sa molbom da prikupe novčane priloge za put Konrada Schramma. Zbog finansijskih teškoća put nije ostvaren.
- Kraj januara Zbog Marxove bolesti i teškoća u pribavljanju rukopisa odloženo je štampanje prve sveske časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«.
31. januar Marx i Engels pišu glavni deo *Pregled [januar-februar 1850]*, koji je izašao u drugoj svesci časopisa.
- Početak februara Na Röserovo pitanje Marx odgovara da kelnska opština Saveza komunista treba da vrši propagandu na osnovu *Manifesta Komunističke partije*; statut Saveza od 1847. je već bio zastareo, a i statuti koje je izradila londonska Centralna uprava 1848. nisu naišli na odobravanje. Novi statut će biti izrađen na predstojećem kongresu Saveza komunista.
- Oko 2. februara Marx i Engels šalju izdavaču u Hamburg rukopis prve sveske časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Zbog Marxovog teško čitljivog rukopisa i zbog straha izdavača Schubertha sa štampanjem se odugovlačilo.
- Sredina februara Engels piše za čartistički časopis »The Democratic Review« članak *Pitanje desetčasovnog radnog dana*. Članak je izašao 2. marta.

25. februar Engels govori na jednom banketu koji su organizovali francuski blankistički emigranti u čast godišnjice francuske revolucije od 1848. On završava govor zdravicom pariskim junskim ustanicima.
- Kraj februara Marx i Engels pišu završni deo *Pregled [januar-februar 1850]*. Engels završava svoj rad *Nemačka kampanja za državni ustav*.
- Mart Engels piše za časopis »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« članak *Engleski nacit Zakona o desetočasovnom radnom danu*.
4. mart *Računski izveštaj Odbora za pružanje pomoći nemačkim izbeglicama* na kome su saradivali i Marx i Engels odobren je na skupštini Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. Računski izveštaj je objavljen zajedno sa apelom »za sredstva Partije u Nemačkoj« u listu »Westdeutsche Zeitung« 21. marta kao i u drugim listovima.
6. mart U Hamburgu je izašla prva sveska časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Između ostalog, ona sadrži i članak Karla Marxa *Junski poraz 1848.* i dve prve glave Engelsovog rada *Nemačka kampanja za državni ustav*.
- Oko 7. marta Marx završava drugi članak iz serije *1848. do 1849.* pod naslovom *13. juni 1849.*
- Oko 7. marta do kraja marta Pod naslovom *Posledice 13. juna 1849.* Marx piše treći članak iz serije *1848. do 1849.* U ovom članku Marx govori o neophodnosti saveza između proletarijata i seljaštva i pri tom ukazuje na to da je suština revolucionarnog komunizma u proglašavanju permanentne revolucije i priznavanju klasne diktature proletarijata kao neophodnog prelaznog stupnja ka ukidanju klasnih razlika.
- Sredina marta do 18. aprila Marx i Engels pišu *Pregled [mart-april 1850]* koji je uglavnom posvećen ekonomskom položaju Engleske.
- Kraj marta U Hamburgu je izašla druga sveska časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« koja sadrži sledeće priloge: drugi članak Karla Marxa iz serije *1848. do 1849.* pod naslovom *13. juni 1849.* treću glavu Engelsovog rada *Nemačka kampanja za državni ustav*, nekoliko Marxovih i Engelsovih zajedničkih recenzija i *Pregled [januar-februar 1850]*.
Marx i Engels pišu *Poruku Centralne uprave Savezu od marta 1850.* u kojoj prave bilans nemačke revolucije od 1848/1849, oštro kritikuju nemačke sitnoburžoaske demokrate, pozivaju na učvršćivanje saveza i stvaranje jedne samostalne proleterске partije i razrađuju taktiku proleterске borbe u predstojećoj revoluciji. Poruka sadrži osnovne teze Marxovog i Engelsovog učenja o permanentnoj revoluciji.
- Kraj marta i početak aprila Da bi reorganizacija Saveza komunista bila jedinstveno sprovedena, Centralna uprava Saveza na čelu sa Marxom i Engelson šalje kao emisara u Nemačku Heinricha Bauera.
- April Zajedno sa Willichom Marx i Engels kao delegati Centralne uprave Saveza komunista održavaju stalne kontakte sa francuskim blankističkim emigrantima i revolucionarnim čar-tistima; oni uzimaju učešće u osnivanju Svetskog društva revolucionarnih komunista — koje bi ujedinilo predstavnike ove tri organizacije.

- Marx piše članak *Louis-Napoléon i Fould*.
Zbog zaostale kirije popisano je pukućstvo porodice Marx; cela porodica je prinuđena da se preseli u hotel, odakle se uskoro premešta u stan u kući Dean Street no. 64.
5. april Marx i Engels učestvuju na jednoj međunarodnoj priredbi, koju je organizovalo društvo Fraternal Democrats povodom godišnjice rođenja Robespierre-a. U svom govoru Engels apeluje da se dela u skladu sa revolucionarnim tradicijama Engleza i ističe da je još u vreme engleske revolucije nastala takva partija kao što su leveleri. On drži zdravicu engleskim radnicima.
Kao i Engels, Konrad Schramm govori u ime nemačkih komunista, zastupajući u svom govoru Marxovu ideju o neophodnosti diktature proletarijata za potpuno ukidanje klasa i društvenih uslova koji njih stvaraju; on završava svoj govor zdravicom Auguste-u Blanquiju kao najnaprednijem predstavniku francuskog proletarijata
9. aprila do maja Marx i Engels pišu veći broj pisama Josephu Weydemeyeru i Theodoru Schusteru sa molbom da u Nemačkoj organizuju akciju sakupljanja sredstava za nemačke emigrante.
- Oko sredine aprila Centralna uprava Saveza komunista na čelu sa Marxom i Engelsom poslala je Dronkea naloživši mu da zajedno sa Wilhelmom Wolffom, koji boravi u Cirihi, obnovi opštine Saveza komunista, odnosno da se odlučno suprotstavi intrigama tajne organizacije Revolucionarna centralizacija, koju su vodili sitnoburžoaski demokrati. Između ostalog, Dronkeu je naloženo da poseti Baden i uspostavi vezu s mesnim opštinama Saveza komunista.
- Sredina aprila Marx i Engels pišu članak *Gottfried Kinkel*, u kome su raskrinkali malodušno i sramno držanje ovog tipičnog predstavnika nemačke sitnoburžoaske demokratije pred pruskim vojnim sudom.
- Oko 17. aprila U Hamburgu je izašla treća sveska časopisa «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» u kojoj su objavljeni treći članak Karla Marxa iz serije «1848. do 1849.» pod naslovom *Posledice 13. juna 1849.* i poslednja glava Engelsovog rada *Nemačka kampanja za državni ustav*.
20. april U ime Socijaldemokratskog odbora za izbeglice Marx i Engels pišu *Izjavu*, u kojoj opovrgavaju klevete koje su širili vode sitnoburžoaske emigracije. Izjava je objavljena u listu «Neue Deutsche Zeitung» od 28. aprila, kao i u drugim listovima.
23. april Pojed ostalih članova Marx i Engels potpisuju zvanično *Računski izveštaj Socijaldemokratskog odbora za izbeglice*, u kome su raskrinkane intrige sitnoburžoaskih demokrata Struvea, Bobzina, Bauera (iz Stolpea) i drugih, uperene protiv proleterske partije. Računski izveštaj se završava apelom da se emigranti ne ostave u teškom materijalnom položaju. Ovo je objavljeno u listu «Norddeutsche Freie Presse» od 10. maja, kao i u drugim listovima.
- Negde u maju Po nalogu Centralne uprave Saveza komunista Marx i Engels uspostavljaju vezu sa levim krilom mađarske emigracije.

- Oko 1. maja Engels pismeno prenosi Wilhelmu Wolffu nalog Centralne uprave Saveza komunista da ispita delatnost Revolucionarne centralizacije i o tome podrobno informiše Centralnu upravu.
6. maj Marx i Engels upozoravaju Pardigona, jednog od vođa francuskog blankističkog udruženja emigranata u Londonu, da se ne zbližava sa sitnoburžoaskim udruženjem emigranata pod vodstvom Struvea i napominju mu da će u suprotnom Savez komunista biti prinuđen da prekine prijateljske odnose sa blankističkim udruženjem.
- Oko sredine maja Na jednom izletu koji je organizovalo Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu Marx upoznaje Wilhelma Liebknechta, koji je stigao u London posle progonstva iz Švajcarske.
- Oko 19. maja Izlazi četvrta sveska časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Ova sveska sadrži Marxovu i Engelsovu zajedničku recenziju *Pregled [mart-april 1850]*, Marxove članke *Gottfried Kinkel* i *Louis Napoléon i Fould* i Engelsov članak *Engleski Zakon o desetočasovnom radnom danu*.
- Početak juna Marx i Engels pišu *Poruku Centralne uprave Savezu od juna 1850*, u kojoj podrobno izveštavaju o stanju organizacija u Belgiji, Nemačkoj, Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj i daju taktička i organizaciona uputstva manjim jedinicama.
14. jun Pored ostalih članova Socijaldemokratskog odbora za pomoć izbeglicama Marx i Engels potpisuju izjavu u kojoj se opovrgavaju klevetničke optužbe vođa sitnoburžoaske emigracije protiv Odbora. Izjava je objavljena 25. juna u listu »Westdeutsche Zeitung«, kao i u drugim novinama.
- Sredina juna Marx i Engels upućuju engleskim listovima »The Sun«, »The Spectator«, »The Globe« i »The Northern Star« otvorena pisma u kojima protestuju protiv progona političkih emigranata u Londonu koji su organizovani na insistiranje pruske vlade, i protiv pokušaja reakcionarnih engleskih krugova da se na nemačke izbeglice primeni zakon o strancima.
25. jun I Marx i Engels pišu *Izjavu* uredniku frankfurtskog lista »Neue Deutsche Zeitung« Otto Lüningu, povodom njegove recenzije časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Marx istupa protiv izvrtanja njegove teze o diktaturi proletarijata. Engels brani svoju ocenu lista »Neue Rheinische Zeitung« kao jedinstvenog organa koji je za vreme nemačke revolucije 1848/1849. dosledno ostao na revolucionarnim pozicijama proletarijata. Ove izjave su objavljene 4. jula u listu »Neue Deutsche Zeitung«.
- Oko jula Marx započinje sistematske studije istorije ekonomije prethodnih deset godina. On koristi stručnu literaturu iz oblasti istorije cena, bankarskog sistema i privrednih kriza u Engleskoj i na evropskom kontinentu, kao i complete londonskog časopisa »The Economist«.
- Jul Socijaldemokratski odbor za pomoć izbeglicama na čelu sa Marxom i Engelsom ustanovio je za emigrante dom, zajedničku kuhinju i radionicu za one koji traže posao.

- Posle 3. jula Marx i Engels dobijaju od Dronkea podroban izveštaj za Centralnu upravu Saveza komunista o njegovoj delatnosti na učvršćivanju Saveza u Švajcarskoj i pregovorima sa vodama Revolucionarne centralizacije. Marx, koji se zalaže za nezavisnost proleterске partije, predlaže Centralnoj upravi da se odbije predlog za ujedinjenje koji je učinila Revolucionarna centralizacija.
30. jul Pored ostalih članova Socijaldemokratskog odbora za pomoć izbeglicama u Londonu Marx i Engels potpisuju *Računski izveštaj* odbora za maj, jun i jul 1850. Računski izveštaj je objavljen 8. avgusta u listu »Norddeutsche Freie Presses.
- Kraj jula U Centralnoj upravi Saveza komunista došlo je do krupnih razmimoilaženja između Marxa, Engelsa i većine Centralne uprave s jedne strane, i Willicha, s druge strane, zbog Willichovog zahteva da se organizaciono približe sitnoburžoaskim emigrantskim organizacijama u Londonu.
U *Pregledu, od maja do oktobra [1850]* Marx i Engels su došli do zaključka da se privredna kriza završila i da pri opštem prosperitetu i burnom razvitku proizvodnih snaga za sada ne može biti govora o stvarnoj revoluciji; ova nova ocena položaja odredila je novu Marxovu i Engelsovu taktičku liniju, koja se sastojala u strpljivoj pripremi proleterске partije za buduće revolucionarne borbe; ovu taktiku Marx i Engels su branili u Centralnoj upravi.
- Oko 28. avgusta Na sednici Socijaldemokratskog odbora za pomoć izbeglicama došlo je do oštrog sukoba između Willicha i većine Odbora na čelu sa Marxom. Willich je izjavio da napušta Odbor. Sledećeg dana na skupštini Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu Marx i Engels su oštro kritikovali Willicha, koji je najavio svoje istupanje iz Socijaldemokratskog odbora za pomoć izbeglicama.
- Kraj leta Engels završava svoj rad *Nemački seljački rat* koji je trebalo da oživi revolucionarne tradicije u svesti nemačkog naroda u vreme reakcije.
10. septembar Engels učestvuje na mitingu Fraternal Democrats, koji je sazvan u znak solidarnosti sa radnicima pivare Barceley, Perkins & Co, koji su istukli austrijskog feldmaršala Haynaua, dželata mađarskog naroda. U svom govoru Engels se zahvaljuje engleskim radnicima što su njegovog zemljaka pošteno izdevali.
10. do 15. septembra Marx, Engels, Heinrich Bauer i Pfänder daju izjavu o svom napuštanju Socijaldemokratskog odbora za pomoć izbeglicama. Komisija, koju je imenovalo Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu da ispita delatnost Odbora, našla je da je stanje kase ispravno.
15. septembar Na sednici Centralne uprave Saveza komunista Marx oštro kritikuje Willicha i Schappera zbog pogrešne ocene političkog položaja i u vezi s tim njihove avanturističke taktike. Oni su zamenili materijalističku analizu stvarnih odnosa »revolucionarnim«
frazama. Na ovoj sednici je došlo do rasepa Saveza. Većina Centralne uprave je podržala Marxa i Engelsa. Uprkos frakciji Willich-Schapper, donet je zaključak da se sedište Centralne uprave premesti u Keln; kelnskom okrugu je naloženo da formira novu Centralnu upravu.

- Oko 17. septembra Marx dobija pismo kelnskih komunista od 14. septembra u kojem ga mole da *Manifest Komunističke partije* preradi, uzimajući u obzir poslednje događaje, i da ga ponovo izda, kao i to da završi svoju knjigu o političkoj ekonomiji, jer bi njeno izdavanje imalo veliki značaj za propagandu.
17. septembar Marx, Engels i njihove pristalice istupaju iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika jer je većina njegovih članova stala na stranu Willicha i Schappera.
18. septembar Pored Heinricha Bauera i Karla Pfändera Marx i Engels potpisuju poslednji *Računski izveštaj Socijaldemokratskog odbora za pomoć izbeglicama* u vremenu od 1. avgusta do 10. septembra 1850. Računski izveštaj je objavljen 27. septembra u listu »Deutsche Londoner Zeitung».
24. septembar Preko emisara Centralne uprave Haupta Marx šalje Röseru u Keln pismo o nastalom rascepu u Savezu komunista.
- Oko 28. septembra Marx dobija Röserovo pismo od 25. septembra u kome ga ovaj obavestava o privremenoj saglasnosti kelnske Okružne uprave Saveza komunista da na sebe uzme obaveze Centralne uprave u vezi sa rascepom u Londonu i moli da se pošalju sva neophodna dokumenta i adrese.
- Kraj septembra do početka oktobra U pismima svojim partijskim drugovima — Wilhelmu Wolfpu, Josephu Weydemeyeru, Ernstu Dronkeu i drugim — Marx i Engels saopštavaju o rascepu u Savezu komunista. Marx se ponovo prihvata rada na kritici buržoaske političke ekonomije, planiranom još u proleće 1844; on redovno posećuje biblioteku Britanskog muzeja, gde između ostalog proučava dela Johna Stuarta Milla, Johna Fullartona, Roberta Torrensa i Thomasa Tooke-a.
- Oko oktobra Marx pomaže Eccariusu pri pisanju članka za časopis »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» pod naslovom *Krojački zanat u Londonu ili borba krupnog i sitnog kapitala*, uz to on ga rediguje i piše jednu redakcijsku napomenu.
- Oktobar Engels piše članak namenjen časopisu »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», protiv anarhističkih istupanja jednog dela bivših mladohegelovaca, koji su bili grupisani oko lista »Abend-Post«. Rukopis je ostao nezavršen i nikad nije objavljen.
9. oktobar Marx i Engels odbijaju predlog francuskih blankističkih emigranata Adama, Vidila i Barthélemyja da se sastanu radi dogovora o daljem postojanju Svetskog društva revolucionarnih komunista; oni odgovaraju da ovo društvo faktički nikad nije ni postojalo.
1. novembar Marx i Engels završavaju *Pregled, od maja do oktobra [1850]* u kome daju analizu ekonomskog razvitka i političkih zbivanja u ovom periodu u Engleskoj, Francuskoj, Sjedinjenim Američkim Državama i Nemačkoj, konstatuju izmenu u perspektivama revolucionarnog pokreta i kritikuju avanturističke planove voda evropske sitnoburžoaske demokratije.
6. novembar U listu »The Red Republicans», organu levih čartista, počelo je štampanje prvog engleskog prevoda Marxovog i Engelsovog *Manifesta Komunističke partije*.

11. novembar Londonski okrug Saveza komunista na čelu sa Marxom i Engelsom predložio je Centralnoj upravi Saveza u Kelnu da se iz Saveza isključe vodeći funkcioneri frakcije u Londonu, a posebno Willich, Schapper, Schärttner, Dietz, Lehmann, Herbert i Fränkel, i da se o tome obavesti ceo Savez.
- Sredina novembra Engels se seli u Mančester i ponovo radi u firmi Ermen & Engels, uglavnom rukovoden željom da Marxa materijalno pomogne i da mu omogući nastavljanje rada na ekonomskoj teoriji. Od tog vremena između Marxa i Engelsa je vodena skoro svakodnevna prepiska.
29. novembar U Hamburgu je izašao poslednji dvobroj 5/6 časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Ova sveska sadrži Marxov i Engelsov Pregled, od maja do oktobra [1850], Engelsov rad *Nemački seljački rat* i preštampan tekst treće glave *Manifesta Komunističke partije*.
- Kraj novembra Engels u Mančesteru počinje sa sistematskim izučavanjem rata.
- Kraj novembra 1850. Marx vodi pregovore sa članovima Saveza komunista u Kelnu do februara 1851. i Hamburgu, kao i sa izdavačima o daljem izdavanju časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, kao tromesečnika.
- Decembar 1850. do januara 1851. U vezi sa izdavanjem zbirke svojih članaka Marx vodi prepisku sa Hermannom Beckerom iz Kelna. Porodica Marx se seli u Soho, Dean Street no. 28.
3. decembar Marx dobija od člana Saveza komunista Haupta izveštaj o položaju Saveza u Hamburgu.
18. decembar Marx dobija *Poruku kelnske Centralne uprave Savezu* od 1. decembra 1850. i nacrt novog Statuta Saveza.
30. decembar Marx, njegova supruga i Engels, koji je došao u London na kratko vreme, učestvuju u proslavi Nove godine, koju je organizovalo društvo Fraternal Democrats. Tu Engels u svom izlaganju govori o uzrocima poraza revolucije na Kontinentu.
- Kraj decembra Engels počinje da uči ruski jezik.

1851.

- Januar do decembra Marx se i dalje intenzivno bavi političkom ekonomijom; redovno posećuje biblioteku Britanskog muzeja i vodi pregovore sa izdavačima o objavljivanju svog rada posvećenog kritici buržoaske političke ekonomije i razradi jedne ekonomske teorije proletarijata.
5. januar Marx učestvuje na sednici Londonskog okruga Saveza komunista na kojoj je potvrđen novi Statut, koji je predložila kelnska Centralna uprava. Engels učestvuje na skupštini mančesterskih čartista na kojoj Ernest Jones brani platformu levih čartista.
8. januar Engels obaveštava Marxa o svojoj nameri da ideje *Manifesta Komunističke partije* propagira među revolucionarnim čartistima u Mančesteru.

27. januar Marx i Engels pišu izjavu povodom jednog Rugeovog članka, objavljenog 17. januara u listu »Bremer Tages-Chronik«, koji sadrži zlobne napade na Marxa, Engelsa i časopis »Neue Rheinische Zeitung«. Izjava poslata redakciji bremenskog lista »Weser Zeitung« nije objavljena.
- Kraj januara do početka februara Za list »The Friend of the People«, organ čartista, koji uređuje Harney, Engels piše seriju članaka uperenu protiv mnogih buržoaskih demokrata, vođa tzv. Centralnog odbora Evropske demokratije: Mazzinija, Ledru-Rollina, Rugea i drugih.
12. februar Engels izveštava Marxa o svom učešću u osnivanju jedne nove mesne organizacije levih čartista Mančestera.
- Sredina februara Marx i Engels izražavaju svoje neslaganje povodom učešća Harneya na internacionalnoj priredbi, koju su organizovali 11. februara vode sitnoburžoaske emigracije (Louis Blanc, između ostalih) zajedno sa Willichom, Schapperom i francuskim blankističkim emigrantima, koji su vodili klevetničku kampanju protiv Marxa, Engelsa i njihovih pristalica. U vezi s tim Engels povlači svoje članke napisane za Harneyev list »The Friend of the People«.
21. februar Marx preporučuje revolucionarnom čartisti Ernestu Jonesu da ne učestvuje na Banketu jednakih koji organizuju Louis Blanc i francuski blankistički emigranti zajedno sa frakcijom Willich-Schapper povodom godišnjice februarske revolucije 1848.
24. februar Marx šalje Konrada Schramma i Wilhelma Piepera na Banket jednakih da bi dobio informacije. Pristalice Willicha i Schappera su izbacile iz sale Schramma i Piepera i pretukle ih.
26. februar U saglasnosti s Marxom Engels upućuje pismo Harneyu u kojem ga oštro osuđuje zbog učešća na Banketu jednakih i zbog zbližavanja sa Willichom i Schapperom.
28. februar Marx saopštava članovima Saveza komunista u Kelnu pojednosti o Banketu jednakih od 24. februara i moli da se o tome obaveste nemački radnici.
- Oko 3/4. marta Engels putuje na nekoliko dana kod Marxa zbog preduzimanja mera za raskrinkavanje sitnoburžoaskih demokrata Landolphe-a, Louis-a Blanc-a i drugih, kao i Willicha i Schappera i njihovih pristalica povodom njihovog držanja na Banketu jednakih od 24. februara. Marx i Engels prevode na nemački i engleski zdravicu Auguste-a Blanquija za Banket jednakih koju su organizatori banketa sakrili od učesnika. Nemački prevod zdravice sa Marxovom i Engelsovom prethodnom napomenom štampan je u tiražu od 30 000 primeraka i rasturan je u Nemačkoj i Engleskoj.
5. mart U jednom otvorenom pismu uredniku lista »The Times« Engels je raskrinkao organizatore Banketa jednakih; uz pismo on priláže i engleski prevod Blanquijeve zdravice. Pismo nije objavljeno u listu »The Times«.
- April Engels radi na rukopisu *Preduslovi i izgledi za rat Svete alijanse protiv revolucionarne Francuske u godini 1852*. U ovom rukopisu Engels je prvi put u vojnoj literaturi dao materijalističko objašnjenje razvoja rata.

- April do početka maja Marx vodi prepisku sa Hermannom Beckerom o izdavanju nemačkog prevoda svog rada *Beda filozofije*. Ovaj plan nije mogao biti ostvaren.
- April do maja Marx proučava literaturu o primeni elektroenergije za poboljšanje plodnosti zemljišta.
- Oko 2. aprila U jednom pismu Danielsu Marx oštro kritikuje Feuerbachove filozofske poglede, od čijeg se uticaja, po njegovom mišljenju, Daniels još nije potpuno oslobodio.
- Kraj aprila U Kelnu izlazi prva sveska »Sabranih članaka Karla Marxa«, koju je izdao Hermann Becker. Ova sveska sadrži članak *Primedbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri* i jedan deo članka napisanog 1842. *Debate o slobodi štampe i o publikovanju rasprava o staleškoj skupštini*, koji predstavlja prvi članak iz serije *Debate Šeste rajnske skupštine*. Zbog hapšenja Hermanna Beckera izdavanje »Sabranih članaka« je prekinuto posle izlaženja prve sveske.
- Oko 24. do 28. maja Marx iz Nemačke dobija veći broj obaveštenja o hapšenju članova Saveza komunista Petera Nothjunga, Hermanna Beckera, Petera Rösera, da je protiv njih podignuta optužba za veleizdaju i o tome piše Engelsu. Da ne bi prekinuo vezu sa Kelnom, Marx počinje da vodi prepisku sa Bermbachom, članom Saveza komunista.
- Kraj maja U odgovoru na molbu Daniela da napiše predgovor za njegovo delo o antropologiji, Marx izražava sledeću misao: »Komunisti treba da dokažu da samo u komunističkim odnosima već dostignute tehnološke istine mogu da se ostvare u praksi.«
- Prva polovina juna Da bi podržao Ernesta Jonesa u izdavanju časopisa »Notes to the People«, Marx piše članak *Ustav Francuske Republike, prihvaćen 4. novembra 1848*. Članak je objavljen u »Notes to the People« 14. juna. Marx i Engels, koji su u to vreme raskinuli sa Harneyem, i dalje saraduju u čartističkom organu pod uredništvom Jonesa, pomažu mu pri pisanju nekih članaka i pri uređivanju ovog organa.
31. jul U jednom pismu Engelsu Marx izražava nameru da zajedno sa Wilhelmom Wolffom bude dopisnik nemačko-američke štampe. U svom odgovoru Engels podržava ovu nameru; on u tome vidi mogućnost da časopis »Neue Rheinische Zeitung« bude litografski izdavan.

Registar imena

- Adam* (Adam) francuski radnik, blankist; član revolucionarnog tajnog udruženja za vreme Julske monarhije; 1850. jedan od vođa blankističkog emigrantskog udruženja u Londonu. 350 474
- Adolf Wilhelm Karl August* (Adolf Vilhelm Karl August; 1817 - 1905) — vojvoda od Nasaua (1839 - 1866); kao Adolf V veliki vojvoda od Luksemburga (1890 - 1902). 446
- Alba, Fernando Alvarez de Toledo, el duque* (Fernando Alvarez de Toledo, vojvoda Alba; 1507 - 1582) — španski vojskovođa i državnik. Philippe II ga je naimenovao za vrhovnog zapovednika Nizozemske. U krvi je ugušio nizozemsku revoluciju od 1566 - 1568. Hvalio se time što je predao dželatlu 18 000 ljudi. 318
- Albert* (*Martin, Alexandre*) (Aleksandr Alber Marten; 1815 - 1895) francuski radnik, socijalista; član blankističke tajne organizacije za vreme Julske monarhije; 1848. član privremene vlade. 16 18 27 222 223 225 228 231 490
- Albrecht III* (*der Beherrzte*) (Albrecht III Srčani; 1443 - 1500) od 1464. saksonski vojvoda, ugušio je seljački ustanak u Holandiji 1491. i 1492. i frizijski ustanak 1497. 304
- Aleksandar Veliki* (356 - 323. god. pre n.e.) antički vojskovođa i državnik, od 336. kralj Makedonije. 89 383
- Aleksandar I* (1777 - 1825) ruski car (1801 - 1825). 401
- Anna Stuart* (Ana Stjuart; 1665 - 1714) kraljica Velike Britanije i Irske (1702 - 1714). 173
- Anneke, Friedrich* (*Fritz*) (Fridrih (Fric) Aneke; oko 1817. do oko 1872) bivši pruski artiljerijski oficir; član kelnske opštine Saveza komunističara; 1848. jedan od osnivača i sekretar kelnskog Radničkog udruženja, Gottschalkov pristalica; izdavač lista »Neue Kölnische Zeitung«; član Rajnskog okružnog odbora demokrata; od jula do decembra 1848. bio je u zatvoru; 1849. član vojne komisije u badensko-falačkom ustanku; kasnije je učestvovao u građanskom ratu u SAD na strani Severnih država. 128 129 149
- Anton* (Anton; 1489 - 1544) — lotarinški vojvoda (1508 - 1544), protivnik reformacije, potukao je elzaške seljake kod Caberna i Šervajlera. 340
- Arago, Dominique-François* (Dominik-Fransoa Arago; 1786 - 1853) — francuski astronom, fizičar i matematičar, buržoaski političar; za vreme Julske monarhije republikanac; 1848. član privremene vlade; učestvovao je u ugušivanju junskog ustanka pariskog proletarijata. 490
- Ariosto, Lodovico* (Lodoviko Ariosto; 1474 - 1533) — italijanski renesansni pesnik, glavno delo mu je *L'Orlando furioso*. 24 43
- Arndt, Ernst Moritz* (Ernst Moric Arndt; 1769 - 1860) — pisac, istoričar i filolog; aktivno je učestvovao u oslobodilačkoj borbi nemačkog naroda protiv Napoléonove vladavine; 1848/49. član frankfurtske Na-

- cionalne skupštine (desni centar), pristalica ustavne monarhije. 178 251
- Arnoldo da Brescia* (Arnold iz Brešije; oko 1100 - 1155) — italijanski reformator, učesnik u borbi između gradske demokratije i pape u Rimu; pogubljen je kao jeretik. 289 290
- Ashley, Lord* (lord Ešli) — vidi *Shafesbury, Anthony Ashley Cooper*
- Aston, Luise* (Luize Aston, pseudonim Luise Meier; 1814 - 1871) — književnica, borac za ženska prava. 166
- Atta Troll* (Ata Trol) — vidi *Ruge, Arnold*
- Auerbach, Berthold* (Bertold Auerbah; 1812 - 1882) — liberalni pisac, kasnije Bismarckov pristalica. 166 167
- Austrijski car* — vidi *Franz Joseph I*
- Aylva, Syaand* (Siard Ailva) — vođa frizijskog seljačkog ustanka iz 1497. 304
- Bach, Walter* (Valter Bah) — starešina Algojskog seljačkog odreda 1525, u odlučujućem trenutku izdao je seljake i pobjegao u Švajcarsku. 333 334
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič* (1814 - 1876) — ruski revolucionar, prvo levi hegelovac, a zatim anarhist. 1869. pristupio je I internacionali, a 1872. isključen iz nje. 460
- Ball, John* (Džon Bol; pogubljen 1381) — engleski sveštenik, jedan od vođa seljačkog ustanka u Engleskoj 1381. 289 291
- Bamberger, Ludwig* (Ludvig Bamberger; 1823 - 1899) — publicist; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku; kasnije poslanik u rajhs-tagu, nacional-liberal. 130 152
- Bantelhans (Ban-el, Hans)* — imućni građanin iz Detingena, član društva »Siroti Konrad«, agitator u Švapskoj 1514. 309
- Baraguay d'Hilliers, Achille, comte* (Ašij Barage d'Ilier, grof; 1795 - 1878) — francuski general; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini, bonapartist. 61
- Barbès, Armand* (Arman Barbes; 1809 - 1870) — francuski revolucionar, sitnoburžoaski demokrata; za vreme Julske monarhije jedan od vođa tajnog društva; 1848. poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini. Dva puta je osuđivan na doživotnu robiju 1839. i 1848. Pomilovan je 1854, a posle toga je živeo u emigraciji. 45 78; 225 393 424
- Barnabás* (Barnabaš) — mađarski sveštenik, propovednik krstaškog rata protiv Turaka. Učesnik u mađarskom seljačkom ustanku 1514. 310
- Baroche, Pierre-Jules* (Pjer-Žil Baroš; 1802 - 1870) — francuski državnik i pravnik; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini, pripadnik Stranke reda; 1849. savetnik apelacionog suda, a posle državnog udara 1851. bio je član nekoliko vlada. 78
- Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon* (Kamij-Ijasent-Odilon Baro; 1791 - 1873) — francuski političar; za vreme Julske monarhije vođa liberalne dinastičke opozicije; od decembra 1848. do oktobra 1849. bio je na čelu vlade koja se oslanjala na monarhistički blok. 16 32 33 40 - 42 43-46 49 56 61 63 64 171 446
- Barthélemy, Emmanuel* (Emaniel Bar-telemi; oko 1820 - 1855) — francuski radnik, blankist; član revolucionarnog tajnog udruženja za vreme Julske monarhije i učesnik u junskom ustanku 1848. u Parizu, potom je emigrirao u Englesku; jedan od vođa francuskog blankističkog udruženja u Londonu; zbog jednog zločina je osuđen i pogubljen 1855. 350
- Bastiat, Frédéric* (Frederik Bastia; 1801 - 1850) — francuski ekonomista. 12
- Bastide, Jules* (Žil Bastid; 1800 - 1879) — francuski političar i publicist; direktor lista »Le National« (1836 - 1846), 1848. poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini i ministar spoljnih poslova. 35
- Bátori (Bátory), István* (Ištvan Batori, umro 1535) — grof, pripadao je

- feudalnom plemstvu Erdelja, 1514. komandovao je jednim plemićkim odredom pri ugušivanju seljačkog ustanka u Mađarskoj; kraljev namjesnik u Mađarskoj. 311
- Bauer, Heinrich** (Hajnrh Bauer) — obučar iz Franačke; jedan od vođa Saveza pravednih i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralne uprave Saveza komunista; od aprila do maja 1850. emisar Saveza u Nemačkoj; 1851. otišao u Australiju. 254 256 257 259 349 466 - 468 473 476 477 480 482
- Bauer, Ludwig** (Ludvig Bauer) — lekar; 1848. poslanik u pruskoj Nacionalnoj skupštini (levo krilo); 1849. preselio se u London gde se priključio građanskim krugovima nemačke emigracije; predsednik komisije za pomoć pri Demokratskom udruženju u Londonu. 253 254 476
- Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de** (Pjer-Ogisten Karon de Bomarše; 1732 - 1799) — francuski dramatičar. 45
- Bebel, August** (August Bebel; 1840 - 1913). 440
- Becker, Johann Philipp** (Johan Filip Beker; 1809 - 1886) — četkar; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao je u demokratskom pokretu u Nemačkoj i Švajcarskoj; kao oficir švajcarske vojske učestvovao je u ratu protiv otcepljivačkog saveza; aktivno je učestvovao u revoluciji 1848/49; za vreme badensko-falačkog ustanka komandovao je badenskim narodnim domobranima; šezdesetih godina se istakao kao vod Prve internacionale; uređivao je časopis »Vorbote«; prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 118 151 152 158 - 161 162
- Becker, Max Joseph** (Maks Jozef Beker; umro 1896) — inženjer iz Rajnske oblasti; demokrata; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku, posle propasti ustanka emigrirao je u Švajcarsku, a zatim u SAD. 140 141
- Bem, Józef** (Jozef Bem; 1795 - 1850) — poljski general, jedan od vođa poljskog ustanka 1830/31; u oktobru 1848. učestvovao je u odbrani revolucionarnog Beča, a 1849. jedan od vojskovođa mađarske revolucionarne vojske; kasnije stupio u tursku vojsku. 108
- Benz (Benc)** — gostioničar iz Berna. 171
- Berlichingen, Götz von** (Gec fon Berlichingen; 1480 - 1562) — vitez iz Franačke; priključio se seljačkom ustanku 1525; predvodio je četvu odenvaldskih seljaka koje je izdao u odlučujućem trenutku. 323 324 330
- Berlin, Hans** (Hans Berlin) — predsednik saveta u Hajlbronu; kad su pobunjeni seljaci 1525. zauzeli grad, pokušao je da im nametne umereni program i u tom cilju je iza leđa seljaka vodio pregovore sa plemstvom i buržoazijom na čelu sa Truchsefom o predaji grada. 324 329
- Bernigau** — kelnski demokrata, bivši pruski oficir; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku; jedan pruski vojni sud osudio ga je na smrt i streljan je. 251
- Berryer, Pierre-Antoine** (Pjer-Antoan Berie; 1790 - 1868) — francuski advokat i političar; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini, legitimist. 64
- Beseler, Wilhelm Hartwig** (Vilhelm Hartvig Bezeler; 1806 - 1884) — političar; 1848. predsednik privremene vlade Šlezvig-Holštajna, potpredsednik frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 386
- Beust, Friedrich von** (Fridrih fon Bojst; 1817 - 1899) — bivši pruski oficir, otišao u penziju zbog svojih političkih ubedenja; 1848. član odbora kelnskog Udruženja radnika; redaktor lista »Neue Kölnische Zeitung« (od septembra 1848. do februara 1849); 1849. član vojne komisije u badensko-falačkom ustanku, emigrirao u Švajcarsku. 147
- Biskup bamberški** — vidi *Weigand von Redwitz*
- Biskup štrasburški** — vidi *Honstein, Wilhelm, Graf von*

Biskup vircburški (1515 - 1540) — vidi *Rudolf II von Scherenberg*

Bismarck, Otto, Fürst von (Oto Bismarck, knez; 1815 - 1898) — nemački kancelar (1871 - 1890). 436 438 439 440 446

Blanc, Jean-Joseph-Louis (Žan-Žozef-Luj Blan; 1811 - 1882) — francuski socijalist, novinar i historičar; 1848. član privremene vlade i predsednik Luksemburške komisije; zastupao je ideju o izmirenju klasa; u avgustu 1848. emigrirao u Englesku. 16 - 18 20 24 26 27 32 33 42 52 77 218 393 394 490

Blanqui, Louis-Auguste (Luj-Ogist Blan-ki; 1805 - 1881) — francuski revolucionar; organizator većeg broja tajnih društava i ustanka od 12. maja 1839; u revoluciji 1848. jedan od vođa francuskog revolucionarnog proletarijata; zastupao je stanovište da vlast treba uzeti pomoću tajne organizacije i da je revolucionarna diktatura nužna; proveo je 36 godina u zatvoru. 26 45 76 - 78 225 230 231 261 393 394 424 439 490

Blenker, Ludwig (Ludvig Blenker; 1812 - 1863) — bivši oficir; 1849. u badensko-falačkom ustanku komandovao je odredom rajnskih i falačkih dobrovoljaca; emigrirao je u SAD gde je u rangu brigadnog generala učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država. 93 130 - 132 137 140 154 157 158 160

Blind, Karl (Karl Blind; 1826 - 1907) — pisac i novinar; 1848/49. učestvovao je u revolucionarnom pokretu u Badenu; 1849. član badenske privremene vlade; pedesetih godina jedan od lidera sitnoburžoaske emigracije u Londonu; kasnije nacional-liberal i Bismarckov pristalica. 114 119 466 468

Bloem (II), Anton (Anton Blem; 1814 - 1885) — pravobranilac u Dilseldorfu; lider diseldorfskih demokrata; opštinski većnik; 1848. poslanik u pruskoj Nacionalnoj skupštini (levi centar); u maju 1849. učestvovao je na kongresu opštinskih većnika u Kelnu. 99

Blum, Robert (Robert Blum; 1807 - 1848) — novinar i knjižar u Lajpcigu; 1848. potpredsednik donjeg doma i vođa leveice u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini; učestvovao je u bečkom ustanku u oktobru 1848; streljan je posle pobeđe reakcije. 93 131 148 150

Bobzin, Friedrich Heinrich Karl (Fridrih Hajnrih Karl Bobcin; rod. 1826) — zanatlija; 1847. član Radničkog udruženja u Brislu, 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku; u emigraciji, zajedno sa Struuevom vođa Demokratskog udruženja u Londonu. 476 477

Boccaccio, Giovanni (Đovani Bokačo; 1313 - 1375) — italijanski pesnik i humanist, pisac *Dekameron*. 290

Bocquet, Jean-Baptiste (Žan-Batist Bo-ke) — francuski učitelj; član revolucionarnih tajnih društava za vreme Julske monarhije; partijski protivnik lista »La Réforme«; pre početka revolucije 1848. zamenik predsednika opštine za 12. pariski arondisman; učestvovao u demonstracijama od 15. maja, a potom emigrirao u Englesku. 223

Boecker (Beker) — opštinski većnik u Kelnu; maja 1849. učestvovao na kongresu rajnskih opštinskih većnika u Kelnu. 99

Boguslawski, Albert von (Albert fon Boguslavski; 1834 - 1905) — pruski generalajtnant i pisac vojnih dela. 445 446

Böheim, Hans (Hans Behajm) — pastir, narodni propovednik u Niklashauzenu; vođ seljačkog pokreta u biskupiji Vircburg; 1476. spaljen na lomači. 302 - 304

Boisguillebert, Pierre Le Pesant, sieur de (Pjer le Pezan, gospodar Boagilber; 1646 - 1714) — francuski ekonomista, preteča fiziokrata, osnivač klasične političke ekonomije u Francuskoj. 69

Bolingbroke, Henry Saint John, Viscount (Henri Sent Džon Bolingbruk; 1678 - 1751) — engleski filozof deista i skeptičar; jedan od lidera torijevaca. 174

Bonaparte — vidi *Napoléon III*

Bonaparte, Jérôme (Žerom Bonaparta; 1784 - 1860) — najmlađi brat Napoléona I, kralj Vestfalije (1807 - 1813). 64

Bonaparte, (od 1847) Jérôme-Napoléon -Joseph-Charles-Paul (Bonaparta Žerom - Napoleon - Žozef - Šarl - Pol; 1822 - 1891) — sin Jérôme-a Bonaparte-a, rođak Napoléona III; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini. 64

Bouchotte, Jean-Baptiste-Noel (Žan-Batist-Noel Bušot; 1754 - 1840) — francuski general; učesnik francuske revolucije, jakobinac; ministar vojske (1793/94). 400 414

Bourbon (Burboni) — francuska kraljevska dinastija; vladali u Francuskoj (1589 - 1792. i 1815 - 1830), Španiji (1701 - 1931), Napulj-Siciliji (1735 - 1860) i Parmi (1748 - 1859). 50

Brandenburg, Friedrich Wilhelm, Graf von (Fridrih Vilhelm Brandenburg, grof; 1792 - 1850) — pruski general i državnik, predsednik vlade (od novembra 1848. do novembra 1850). 99 465

Brea, Jean-Baptiste-Fidèle (Žan-Batist-Fidel Brea; 1790 - 1848) — francuski general; 1848. učestvovao je u ugušivanju pariskog junskog ustanka, streljali su ga ustanici. 52

Breitenstein, Sebastian von (Sebastian fon Brajtenštajn) — kemptenski knez-opat. 345

Brentano, Lorenz Peter (Lorenz Peter Brentano; 1813 - 1891) — pravobranilac u Manhajmu; 1848. član leve u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini; 1849. predsednik badenske privremene vlade, posle propasti badensko-falačkog ustanka emigrirao u Švajcarsku, a kasnije u Americu. 113 114 116 - 118 119 - 121 124 125 144 148 160 163 164

Bright, John (Džon Brajt; 1811 - 1889) — engleski fabrikant, jedan od vodećih liberalnih političara, pristalica slobodne trgovine; jedan od osnivača

Lige protiv zakona o žitu; više puta ministar u liberalnoj vladi. 67 189 454

Brougham, Henry Peter, Lord (lord Henri Piter Bruem; 1778 - 1868) — engleski pravnik, pisac i državnik; jedan od lidera vigovaca; član parlamenta, lord-kancelar (1830 - 1834). 373

Brüggemann, Karl Heinrich (Karl Hajnrih Brigeman; 1810 - oko 1887) — ekonomista i publicista, glavni urednik lista »Kölnische Zeitung« (1846 - 1855). 385

Bruhn, Karl von (Karl fon Brun; rod. 1803) — novinar; član Saveza prognanih i Saveza pravednih, zatim Saveza komunista (1850. isključen); 1848/49. učestvovao je u ustanku u Frankfurtu na Majni i Badenu; kasnije urednik lasalovskog lista »Nordstern« u Hamburgu. 257

Bucher, Lothar (Lotar Buher; 1817 - 1892) — pruski sudski činovnik, publicista; 1848. poslanik u pruskoj Nacionalnoj skupštini (levi centar); posle propasti revolucije od 1848. emigrirao je u London; kasnije Bismarckov pristalica i Lassalle-ov prijatelj. 253

Bugeaud de la Piconnerie, Thomas-Robert (Toma-Rober Bižo de la Pikoneri; 1784 - 1849) — maršal Francuske, orleanist; član poslaničkog doma za vreme Julske monarhije; 1848/49. vrhovni komandant alpske armije; poslanik u zakonodavnoj Narodnoj skupštini. 41

Bunsen, Christian Karl Josias, Freiherr von (Kristijan Karl Jozias Bunzen, baron; 1791 - 1860) — pruski diplomata, publicista i teolog; bio je blizak pruskom dvoru; diplomatski poslanik u Londonu (1842 - 1854). 267 273 373

Burritt, Elihu (Ilaihju Barit; 1810 - 1879) — američki filolog, filantrop i pacifist; organizator većeg broja pacifističkih kongresa. 372

Cabet, Etienne (Etjen Kabe; 1788 - 1856) — francuski pravnik i publicista; pisac utopijskog romana *Voyage en Icarie* (1842). 26 228

- Camphausen, Ludolf* (Ludolf Kamp-hausen; 1803 - 1890) — bankar iz Kelna; jedan od voda rajnske liberalne buržoazije; 1847. član uje-dinjenog landtaga; pruski pred-sednik vlade (od marta do juna 1848). 98
- Capefigue, Jean-Baptiste-Honore-Raymond* (Žan-Batist-Onore-Rejmon Kapefig; 1812 - 1872) — francuski pisac i istoričar, novinar i političar. 85 379
- Carlier, Pierre-Charles-Joseph* (Pjer-Šarl-Žozef Karlie; 1799 - 1858) — policijski prefekt Pariza (1849 - 1851), bonapartist. 73 243
- Carlyle, Thomas* (Tomas Karlajl; 1795 - 1881) — engleski pisac, isto-ričar i filozof, propovedao je kult heroja; zastupao je gledišta slična feudalnom socijalizmu četrdesetih godina; kritikovao je englesku bur-žoaziju sa stanovišta romantike; priključio se torijevcima; posle 1848. otvoreni neprijatelj radničkog pok-reta. 212 220
- Carnot, Lazare-Hippolyte* (Lazar-Ipo-lit Karno; 1801 - 1888) — francuski publicista i političar; republikanac; 1848. ministar prosvete u privre-menoj vladi, poslanik u ustavotvor-noj i zakonodavnoj Narodnoj skupš-tini, odlučni neprijatelj Stranke reda. 77 78 249
- Carnot, Lazare-Nicolas* (Lazar-Nikola Karno; 1753 - 1823) — francuski matematičar i fizičar, političar i stručnjak za vojna pitanja; republi-kanac; za vreme francuske revolucije jakobinac, a kasnije učestvovao u udaru od 9. termidora; 1795. član Direktorijuma, pod Napoléonom neko vreme ministar vojske. 77 395 399 400 414
- Carrière, Moriz* (Moric Karier; 1817 - 1895) — nemački filozof, profesor estetike u Hajdelbergu. 166
- Caussidière, Marc* (Mark Kosidier; 1808 - 1861) — francuski socijalist; 1834. učestvovao je u lionskom us-tanku; jedan od organizatora revo-lucionarnog tajnog društva za vreme Julske monarhije; 1848. policijski
- prefekt Pariza (od februara do maja); poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini; posle propasti junskog ustanka emigrirao u Englesku. 20 33 52 221 - 225 229 - 233
- Cavaignac, Louis-Eugène* (Luj-Ežen Kavenjak; 1802 - 1857) — francuski general i političar, republikanac; 1848. guverner Alžira, od maja ministar vojske; dobio je od ustavo-tvorne Narodne skupštine neogran-ničenu vlast i svirepo ugušio junski ustanak pariskog proletarijata; pred-sednik vlade (od juna do decembra 1848). 28 29 32 35 - 40 43 44 47 - 49 53 58 403 427
- Cervantes Saavedra, Miguel de* (Migel de Servantes Saavedra; 1547 - 1616) — španski pisac realista, pisac ro-mana *Don Kihot*. 113 169 374
- Cezar, Gaj Julije* (oko 100 - 44. god. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik. 63
- Chambord, Henri-Charles d'Artois, duc de Bordeaux, comte de* (Anri-Šarl d'Artois, vojvoda od Bordoa, grof od Šambora; 1820 - 1883) — unuk Charles-a X, pod imenom Henri V francuski legitimistički pretendent na presto. 62 87 381
- Changarnier, Nicolas-Anne-Théodule* (Nikola-An-Teodil Šangarnie; 1793 - 1877) — francuski general i držav-nik; monarhist; 1848/49. poslanik u zakonodavnoj i ustavotvornoj Na-rodnoj skupštini; učestvovao je u ugušivanju pariskog junskog ustan-ka; posle juna 1848. vrhovni zapo-vednik nacionalne garde i pariskog garnizona; učestvovao je u rasteri-vanju demonstracija od 13. juna 1849. u Parizu. 41 46 54 58 61 86 89 90 380 383 384
- Charles I* (Čarls I; 1600 - 1649) — engleski kralj (1625 - 1649), za vre-me engleske buržoaske revolucije pogubljen. 174
- Charles X* (Šarl X; 1757 - 1836) — francuski kralj (1824 - 1830). 77
- Chenu, Adolphe* (Adolf Šeni) — član revolucionarnog tajnog društva za vreme Julske monarhije, policijski agent. 221 - 225 228 - 232

- Christoph I* (Kristof I; 1453 - 1527) — badenski markgrof (1473 - 1527). 308
- Clemens VII* (Klemens VII; 1478 - 1534) — rimski papa (1523 - 1534). 283 294 303 346
- Clement, Albert* (Albert Klement) — 1849. komandir bataljona u badensko-falačkoj revolucionarnoj vojsci. 145 147
- Cobbett, William* (Viljem Kobet; 1762 - 1835) — engleski političar i publicista; borio se za demokratizaciju politike u Engleskoj. 212
- Cobden, Richard* (Ričard Kobden; 1804 - 1865) — fabrikant iz Mančestera; liberal, pristalica slobodne trgovine; jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu; učestvovao je na mnogim pacifističkim kongresima, između ostalih i na kongresu u Frankfurtu na Majni 1850. 67 183 201 372
- Cooper, James Fenimore* (Džems Fenimor Kuper; 1789 - 1851) — američki pisac realista. 221 222 224
- Corvin-Wiersbitzki, Otto von* (Oto fon Korvin-Virsbicki; 1812 - 1886) — bivši pruski lajtnant, pisac, 1848. učestvovao u republikanskom ustanku u Badenu i 1849. u badensko-falačkom ustanku; šef generalštaba u Raštatu. 152
- Cremieux, Adolphe* (Adolf Kremie; 1796 - 1880) — francuski advokat i liberalni državnik; posle februarske revolucije 1848. ministar pravosuđa u privremenoj vladi (od februara do maja 1848); član vlade narodne odbrane (1870/71). 16 47 490
- Creton, Nicolas-Joseph* (Nikola-Žozef Kreton; 1798 - 1864) — francuski advokat i političar; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini. 68
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvelj; 1599 - 1658) — engleski državnik; vođa buržoazije i plemstva koje se pretopilo u buržoaziju za vreme engleske buržoaske revolucije u 17. veku; od 1653. do 1658. lord-protektor Engleske, Škotske i Irske. 176 212
- Csaky, Miklos* (Mikloš Čaki) biskup iz Kanada; 1514. za vreme seljačkog ustanka u Madarskoj ustanici su ga nabili na kolac. 311
- Cubières, Amédée-Louis Despans de* (Amede-Luj Depan de Kibier; 1786 - 1853) — francuski general i državnik; orleanist; 1839/40. ministar vojske; zbog podmitljivosti i zloupotrebe vlasti degradiran. 68
- Danton, Georges-Jacques* (Žorž-Žak Danton; 1759 - 1794) — advokat iz Pariza; političar francuske revolucije, vođa desnog krila jakobinaca. 105 212
- Darasz, Albert* (Albert Daraš; 1808 - 1852) — jedan od vođa narodno-oslobodilačkog pokreta u Poljskoj; učestvovao je u ustanku od 1830/31; vodeći član demokratske poljske organizacije emigranata i član Centralnog odbora Evropske demokratije. 387
- Daumer, Georg Friedrich* (Georg Friedrich Daumer; 1800 - 1875) — pisac, pisao je dela iz oblasti istorije religije. 165 - 169
- Delamarre, Theodore-Casimir* (Teodor-Kazimir Delamar; 1797 - 1870) — francuski bankar, publicista, od 1844. vlasnik lista «La Patrie», bonapartist. 247
- Delessert, Gabriel-Abraham-Marguerite* (Gabriel-Abraam-Margerit Deleser; 1786 - 1858) — policijski prefekt Pariza (1836 - 1848). 221 228
- Dembinski, Henryk* (Henrik Dembinski; 1791 - 1864) — poljski borac za slobodu i general; 1830/31. učestvovao je u poljskom ustanku; 1848/49. jedan od vojskovođa madarske revolucionarne vojske. 95 108
- Demosten* (384 - 322 god. pre n. e.) — istaknuti grčki govornik, poznat po svojim besedama (filipike) za nezavisnost Grčke. 64
- Devaïsse* (Deves) — učesnik revolucije od 1848. u Parizu, montanjar. 229
- Dickens, Charles* (Boz) (Čarls Dikens; 1812 - 1870) — engleski pisac realista. 213

- Dietrichstein, Sigmund* (Sigmund Dietrichštajn, od 1515. baron; 1484 - 1540) — carski vrhovni komandant u Koruškoj, Štajerskoj i Gornjoj Austriji; 1515/16. ugošio je ustanak seljaka u alpskim oblastima Austrije; za vreme ustanka 1525. seljaci su ga zarobili, ali je oslobođen. 312 342
- Diets, Oswald* (Osvald Dic; oko 1824 - 1864) — arhitekta iz Vizbadena; učesnik u revoluciji od 1848/49, zatim sekretar Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralne uprave Saveza komunista; pri rascepu Saveza priključio se frakciji Willich-Schapper; učestvovao je u američkom građanskom ratu. 485 486
- Dingelstedt, Franz* (Franc Dingelštet; 1814 - 1881, od 1876. baron) — pesnik i pisac; najpre liberal, četrdesetih godina monarhist; dramaturg u dvorskom pozorištu u Štutgartu (1846 - 1851). 166
- Dioklecijan, Gaj Aurelije Valerij* (oko 245 - 313) — rimski car (284 - 305). 445
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin, od 1867. Earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizraeli, erl od Bikonsfilda; 1804 - 1881) — engleski državnik i pisac, četrdesetih godina priključio se grupi Mlada Engleska; kasnije jedan od lidera torijevaca, a zatim Konзерvativne partije; lord-rizničar (1852, 1858/59. i 1866 - 1868) i predsednik vlade (1868. i 1874 - 1880). 360
- Doll (Dol)* — trgovački putnik iz Rajnske Pruske; 1848. učestvovao je u republikanskom ustanku u Badenu, 1849. komandant divizije u badensko-falačkom ustanku. 159 162
- Dortu, Max* (Maks Dortu; 1825 - 1849) — bivši pruski oficir; učestvovao je u ustanku od 18. marta 1848. u Berlinu i u badensko-falačkom ustanku; pruski vojni sud ga je osudio na smrt i streljan je 1849. 251
- Dózsa, György* (Đerd Doža; oko 1474 - 1514) — pripadao je nižem mađarskom plemstvu Erdeljana; 1514. vođa seljačkog ustanka u Mađarskoj, zarobilo ga je plemstvo i svirepo pogubilo. 310 311
- Dózsa, Gregor* (Gregor Doža) — brat Györgya Dózse, 1514. učestvovao je u seljačkom ustanku u Mađarskoj, zajedno sa bratom zarobljen je i pogubljen. 311
- Dreher, Ferdinand* (Ferdinand Dreer) — 1849. komandant jednog bataljona badenskih domobrana u badensko-falačkom ustanku. 135 136 140 142 143 159
- Dronke, Ernst* (Ernst Dronke; 1822 - 1891) — publicista i pisac, najpre »istinski« socijalista, a zatim član Saveza komunista; 1848/49. urednik lista »Neue Rheinische Zeitung«; posle propasti revolucije emigrirao je u Švajcarsku, zatim u London i povukao se iz političkog života. 258
- Duclerc, Charles-Theodore-Eugène* (Šarl -Teodor-Ežen Diklerk; 1812 - 1888) — francuski novinar i državnik; član redakcije lista »Le National« (1840 - 1846); 1848/49. poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini, ministar finansija (od maja do juna 1848), kasnije jedan od direktora banke »Crédit Mobilier«; 1875. potpredsednik francuske Narodne skupštine; 1882/83. predsednik vlade. 47
- Dufaure, Jules-Armand-Stanislas* (Žil -Arman-Stanisla Difor; 1798 - 1881) — francuski advokat i političar; orleanist, kasnije buržoaski republikanac; 1848 - 1851. poslanik u zakonodavnoj i ustavotvornoj Narodnoj skupštini; ministar unutrašnjih poslova u Cavaignacovoj vladi (od oktobra do decembra 1848) i za vreme vladavine Louis-a Bonaparte-a (od juna do oktobra 1849); kasnije ministar pravosuđa (1871 - 1873, 1875 - 1876, 1877 - 1879) i predsednik vlade (1876, 1877 - 1879). 37 39 68
- Dumouriez, Charles-François* (Šarl -Fransoa Dimurije; 1739 - 1823) — francuski general i političar; za vreme francuske revolucije priključio se žirondistima; ministar spoljnih poslova (1792), vrhovni zapovednik Severne armije (1792/93), u proleće 1793. prebegao Austrijancima. 395 396

- Dupin, André-Marie-Jean-Jacques* (André-Mari-Zan-Žak Dipen; 1783 - 1865) — francuski pravnik i političar; orleanist; predsjednik poslaničkog doma (1832 - 1839) i predsjednik zakonodavne Narodne skupštine (1849 - 1851), zatim bonapartist. 84 378
- Dupont de l'Eure, Jacques-Charles* (Žak-Šarl Dipon de l'Er; 1767 - 1855) — francuski političar; učestvovao je u francuskoj revoluciji od 1789 - 1794. i u revoluciji od 1830; četrdesetih godina predstavnik dinastičke opozicije; bio je blizak umerenim buržoaskim republikancima; 1848. predsjednik privremene vlade. 16 490
- Dupoty, Michel-Auguste* (Mišel-Ogist Dipoti; 1797 - 1864) — francuski publicista; za vreme Julske monarhije izdavač i urednik većeg broja republikansko-demokratskih listova. 222
- Eccarius, Johann Georg* (Johan Georg Ekarius; 1818 - 1889) — krojač iz Tiringena; član Saveza pravednih, a zatim Saveza komunista; član Generalnog veća I internacionale; kasnije je učestvovao u engleskom tredjunionističkom pokretu. 349 351 484 485
- Eckermann, Johan Peter* (Johan Peter Ekerman; 1792 - 1854) — pisac, sekretar Goetheov; pisac i izdavač dela *Razgovori sa Goetheom u poslednjim godinama njegovog života*. 166
- Eichfeld, Karl* (Karl Ajhfeld) — bivši poručnik; 1849. ministar vojske u privremenoj badenskoj vladi. 117
- Eisenhut, Anton* (Anton Ajzenhut; pogubljen 1525) — sveštenik, 1525. vođa seljačkog ustanka u Epin-genu (Falc). 328
- Eitel, Hans* (Hans Ajtel) — seljak iz Bermatingena; za vreme seljačkog rata vođa Jezerske čete u Švapskoj; potpisao sporazum sa Truchsefom u Vajngartenu, po kome je rasturio svoj odred. 319
- Ekskralj Vestfalije* — vidi Bonaparte, Jerôme
- Emmermann, Karl* (Karl Emerman) — glavni šumski nadzornik u Rajnskoj oblasti; za vreme badensko-falačkog ustanka 1849. komandovao je jednim streljačkim odredom; posle propasti revolucije emigrirao je u Švajcarsku. 156
- Engelhard, Magdalene Philippine, rod. Gatterer* (Magdalene Filipine Engelhart; 1756 - 1831) — malo poznata pesnikinja. 166
- Engels, Friedrich* (Fridrih Engels; 1820-1895). 104 - 162 270 - 273 349 350 391 392 433 - 435 451 452 458
- Ernst II* (Ernst II; 1464 - 1513) — nadbiskup od Magdeburga i primas Nemačke (1476 - 1513). 295
- d'Ester, Karl Ludwig Johann* (Karl Ludvig Johan d'Ester; 1811 - 1859) — lekar iz Kelna, član kelnske opštine Saveza komunista; 1848. član privremene skupštine i vođa levice u pruskoj Nacionalnoj skupštini; učestvovao je na drugom kongresu demokrata oktobra 1848. u Berlinu, gde je izabran u Centralni odbor demokrata Nemačke; 1849. član poslaničkog doma (krajnja levica); 1849. igrao je važnu ulogu u badensko-falačkom ustanku, zatim emigrirao u Švajcarsku. 122 125 - 127 134 148 152 160
- Eugen, Prinz von Savoyen* (princ Eugen savojski; 1663 - 1736) — austrijski vojskovođa i državnik. 132
- Evans, David Morier* (Dejvid Morier Evans; 1819 - 1874) — engleski novinar i ekonomista. 361
- Ewerbeck, August Hermann* (August Herman Everbek; 1816 - 1860) — lekar i pisac; vodio je parisku opštinu Saveza pravednih, kasnije član Saveza komunista (1850. istupio iz Saveza). 260
- Falloux, Alfred-Frédéric-Pierre, comte de* (Alfred-Frederik-Pjer Falu, grof; 1811 - 1886) — francuski političar i pisac; legitimist i klerikalac; za njegovu inicijativu ukinute su nacionalne radionice i krvavo ugušen junski ustanak u Parizu; ministar prosvete (1848 - 1849). 41 48 56 64

- Faucher, Julius* (Julius Fauher; 1820 - 1878) — nemački publicista; mladohegelovac, ekonomista, pristalica slobodne trgovine; početkom pedesetih godina propagirao je anarhizam; kasnije naprednjak. 240 352
- Faucher, Leon* (Leon Foše; 1803 - 1854) — francuski publicista, ekonomista i političar; orleanist, kasnije bonapartist; od 1848. do 1851. poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini, ministar unutrašnjih poslova (od decembra 1848. do maja 1849. i 1851), ogorčeni neprijatelj radničkog pokreta. 12 41 45 47
- Fenner von Fenneberg, Daniel* (Daniel Fener fon Feneberg; 1820 - 1863) — bivši austrijski oficir; 1848. komandant nacionalne garde Beča, 1849. kratko vreme komandant falčke revolucionarne vojske, posle neuspelog pokušaja da se zauzme tvrđava Landau smenjen sa položaja. 129
- Ferdinand I* (Ferdinand I; 1503 - 1564) — austrijski nadvojvoda i vojvoda od Virtemberga i Teka; nemački car (1556 - 1564). 318 325 333 334 341 342
- Feuerbach, Ludwig* (Ludvig Foerbah; 1804 - 1872). 353
- Feuerbacher, Matern* (Matern Foerbaher) — savetnik i vođa građanske opozicije u Bottwaru (Virtemberg); 1525. bio je na čelu Svetle čete pobunjenih seljaka i gradana, posle poraza pobunjenika prebegao je u Švajcarsku. 325 326 328
- Fickler, Joseph* (Jozef Fikler; 1808 - 1865) — novinar; 1848/49. jedan od vođa radikal-demokratskog pokreta u Badenu; 1849. član badenske privremene vlade, zatim emigrant u Švajcarskoj, Engleskoj i Americi. 114
- Flocon, Ferdinand* (Ferdinand Flokon; 1800 - 1866) — francuski publicista i političar; urednik lista »La Réforme«, 1848. član privremene vlade. 16 231 490
- Florian* (Florian) — vidi *Greisel, Florian*
- Flotte, Paul-Louis-François-Réné de* (Pol-Luj-Fransoa-Rene de Flot; 1817 - 1860) — francuski mornarički oficir; Blanquijev pristalica; aktivno učestvovao u događajima od 15. maja i u junskom ustanku 1848. u Parizu; 1850/51. poslanik u zakonodavnoj Narodnoj skupštini. 77 78 248 249
- Forner, Anton* (Anton Forner) — predsednik opštine carskog grada Nördlingena; 1525. priključio se pobunjenim seljacima i u gradu predvodio revolucionarni deo stanovništva. 322
- Fothergill, Thomas* (Tomas Fotegil) — engleski oficir; počasni sekretar Saveza nemačkih emigranata organizovanog u Londonu 1850. 255
- Fouché, Joseph* (Žozef Fuše; 1759 - 1820) — za vreme francuske revolucije jakobinac; pod Napoléonom I ministar policije; poznat po svojoj krajnjoj neprincipijelnosti. 73 251
- Fould, Achille* (Ašij Fuld; 1800 - 1867) — francuski bankar i političar; orleanist, kasnije bonapartist; 1848/49. poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini; ministar finansija (1849 - 1860. i 1861 - 1867). 23 35 43 65 - 68 247
- Fouquier-Tinville, Antoine-Quentin* (Antoan-Kanten Fukije-Tenvil; 1746 - 1795) — za vreme francuske revolucije javni tužilac revolucionarnog tribunala. 49
- Fourier, François-Marie-Charles* (Fransoa-Mari-Šarl Furije; 1772 - 1837) — francuski socijalista utopista. 230 460
- Foy, J.* (J. Foa) — kandidat Stranke reda na dopunskim izborima za francusku zakonodavnu Narodnu skupštinu. 248
- Fränkel* (Frenkel) — nemački radnik u Londonu; 1847. član Saveza komunista i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralne uprave Saveza komunista (1849 - 1850); pri rascepu Saveza priključio se sektaškoj frakciji Willich-Schapper. 485 486
- François I* (Fransoa I; 1494 - 1547) — francuski kralj (1515 - 1547). 234 318

- Franz Joseph I* (Franc Jozef I; 1830 - 1916) — austrijski car (1848 - 1916). 386
- Friedrich II* (Fridrih II; 1712 - 1786) — pruski kralj (1740 - 1786). 173 400 404 405 408 444
- Friedrich III (der Weise)* (Fridrih III Mudri; 1463 - 1525) — izborni knez Saksonije (1486 - 1525), osnivač univerziteta u Virtembergu; pružao je podršku Lutheru, a progonio je Thomasa Münzera. 293
- Friedrich Wilhelm I* (Fridrih Vilhelm I; 1802 - 1875) — izborni knez Hesena (1847 - 1866). 386 446
- Friedrich Wilhelm II* (Fridrih Vilhelm II; 1744 - 1797) — pruski kralj (1786 - 1797). 395
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1861) — pruski kralj (1840 - 1861). 110 177 178 180 185 266 267 268 384 - 386
- Fries, A.* (A. Friz) — pravnik iz Falačke; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku, član falačke revolucionarne privremene vlade, zatim emigrant u Švajcarskoj. 257
- Fruntsberg, Georg von* (Georg fon Fruntsberg; 1473 - 1528) — zapovednik nemačke pešadije Švapskog saveza; 1525/26. učestvovao je u ugušivanju seljačkog ustanka u Švapskoj i u biskupiji Salcburg. 334 342
- Fuldski opat.* 338
- Füster, Anton* (Anton Fister; 1808 - 1881) — austrijski teolog, profesor na Bečkom univerzitetu; 1848. poslanik u Rajhstagu; kasnije emigrirao u London, a zatim u SAD. 465 468
- Gagern, Heinrich Wilhelm August, Freiherr von* (Hajnrh Wilhelm August Gagern, baron; 1799 - 1880) — hesenski političar; 1848. član privremenog parlamenta i predsednik frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar); predsednik vlade (od decembra 1848. do marta 1849); kasnije lider Gotske partije. 372 385
- Galeer, Albert-Frédéric-Jean* (Alber-Frederik-Žan Galer; 1813. ili 1816 - 1851) — švajcarski učitelj i publicista; 1847. učestvovao je u ratu protiv otepljivačkog saveza i 1849. u badensko-falačkom ustanku; bio je vođa ženevskih demokrata. 254
- Garnier-Pagès, Louis-Antoine* (Luj-Antoan Garnie-Pažes; 1803 - 1878) — francuski političar; umereni republikanac; 1848. član privremene vlade i predsednik pariske opštine. 231 232 490
- Gatterer* (Gaterer) — vidi *Engelhard, Magdalene Philippine*
- Gebert, August* (August Gebert) — stolar iz Meklenburga; član Saveza komunista; pri rascepu Saveza 1850. priključio se frakciji Willich-Schapper. 485 486
- Geismaier, Michael* (Mihael Gajsmajer; rod. između 1490. i 1495, pogubljen 1527) — sekretar tirolskog biskupa; 1525/26. vođa seljačkih ustanaka u Tirolu i u biskupiji Salcburg, pristalica Thomasa Münzera. 342 - 344
- Georg (der Reiche ili der Bärtige)* (Georg Bogati ili Bradati; 1471 - 1539) saksonski vojvoda (1500 - 1539) - 1525. jedan od organizatora krvoprolića pobunjenih seljaka Tiringije; protivnik reformacije. 300
- George I* (Džordž I; 1660 - 1727) — kralj Velike Britanije i Irske (1714 - 1727) i izborni knez Hanovera (1698 - 1727). 173
- George II* (Džordž II; 1683 - 1760) — kralj Velike Britanije i Irske (1727 - 1760) i izborni knez Hanovera (1727 - 1760). 173
- George V* (Džordž V; 1819 - 1878) — hanoveranski kralj (1851 - 1866). 446
- Georg Truchseß von Waldburg* (Georg Truhzes fon Valdburg) — vidi *Truchseß von Waldburg, Georg*
- Gerber, Erasmus* (Erazmus Gerber) — 1525. jedan od vođa pobunjenih elzaških seljaka, posle propasti ustanka zarobljen je kod Caberna i pogubljen. 340
- Gerber, Theus* (Tojs Gerber) — vođa štutgartske plebejske gomile koja se

1525. udružila sa virtemberškim pobunjenicima pod vodstvom Feuerbachera; posle propasti seljačkog ustanka u Virtembergu pobjegao je u Eßlingen. 328
- Geyer, Florian (von Geiersberg)* (Florian Gajer fon Gajersberg; poginuo 1525) — vitez, 1525. borio se na strani pobunjenih franačkih seljaka, voda Crne čete. 322 - 324 330 - 332
- Ghillany, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Gilani; 1807 - 1876) — istoričar i teolog. 166
- Gibbs* (Gibz) — londonski gradski odbornik i zamenik predsednika opštine. 255
- Givardin, Émile de* (Emil de Žirarden; 1806 - 1881) — francuski publicist i političar; od 1836. do 1857. sa prekidima urednik lista »La Presse«; u politici se istakao krajnjom neprincipijelnošću. 84 233 - 242 353 378
- Goegg, Amand* (Amand Geg; 1820 - 1897) — novinar; 1849. član badenske privremene vlade; jedan od voda pacifističke Lige za mir i slobodu; sedamdesetih godina priključio se nemačkoj socijaldemokratiji. 119 148
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Wolfgang fon Gete; 1749 - 1832). 165 166
- Görgey, Arthur von* (Artur fon Đerd; 1818 - 1916) — general u mađarskoj revoluciji od 1848/49, glavni komandant mađarske vojske (od aprila do juna 1849); oslanjao se na deo oficirskog kadra, sabotirao revolucionarni rat. 121
- Götz* (Gec) — vidi *Berlichingen, Götz von*
- Götz, Christian* (Kristian Gec; 1783 - 1849) — austrijski generalmajor; 1848/49. učestvovao je u ugušivanju revolucije u Italiji i Mađarskoj. 401
- Goudchaux, Michel* (Mišel Gušo; 1797 - 1862) — francuski bankar; republikanac; 1848. ministar finansija u privremenoj vladi. 33
- Grah, Gaj* (153 - 121. pre n. e.) i *Tiberije* (162 - 133. pre n. e.) — vode pokreta za agrarnu reformu; zastupali su interese sitnog seljaštva u starom Rimu. 446
- Grandin, Victor* (Viktor Granden; 1797 - 1849) — francuski fabrikant i konzervativni političar; 1839 - 1848. član poslaničkog doma; 1848/49. poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini. 12
- Grandmenil* (Granmenil) — francuski novinar; vodeći član revolucionarnih tajnih društava za vreme Julske monarhije; jedan od osnivača lista »La Réforme«. 223
- Granier de Cassagnac, Bernard-Adolphe* (Bernar-Adolf Granie de Kasanjak; 1806 - 1880) — francuski novinar i političar; pre revolucije 1848. orleanist, potom bonapartist; poslanik u Zakonodavnom telu (1852 - 1870). 85 379
- Grebel, Konrad* (Konrad Grebel) — voda anabaptističke sekte u Cirihi; Münzerov pristalica, revolucionarni agitator u južnoj Nemačkoj. 301
- Gregor von Burgbernheim* (Gregor fon Burgbernhajm) — 1525. voda pobunjenih seljaka u markgrofoviji Ansbah. 331
- Greiner, Theodor Ludwig* (Teodor Ludwig Grajner) — pravnik; 1849. član falačke revolucionarne privremene vlade, posle propasti revolucije emigrirao je u Švajcarsku, zatim u SAD. 133 134 257
- Greisel, Florian* (Florian Grajzel) — pastor u Ajštetenu; učestvovao je u švapskom seljačkom ustanku 1525; kada su švapski seljaci potpisali sporazum u Vajngartenu, pobjegao je u Švajcarsku. 327
- Grey, George* (Džordž Grej; 1799 - 1882) — engleski državnik; vigovac; ministar unutrašnjih poslova (1846 - 1852, 1855 - 1858, 1861 - 1866), ministar za kolonije (1854/55). 200
- Grün, Karl* (Karl Grin; 1817 - 1887; pseudonim Ernsta von der Haide) — publicista; četrdesetih godina jedan od vodećih predstavnika »istinskog« socijalizma; 1848. poslanik u pruskoj Nacionalnoj skupštini (levo krilo). 250

- Gugel-Bastian** (Gugel Bastian) — voda pobunjenih seljaka kod Bila u Badenu, 1514. pogubljen u Fraburgu. 310
- Guinard, Auguste-Joseph** (Ogist-Žozef Ginar; 1799 - 1874) — francuski političar; 1848/49. poslanik u zakonodavnoj Narodnoj skupštini, aktivno je učestvovao u demonstracijama od 13. juna 1849. i zbog toga osuđen na doživotno progonstvo. 78
- Guizot, François - Pierre - Guillaume** (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) — francuski historičar i državnik, između 1840. i 1848. vodio je unutrašnju i spoljnu politiku Francuske; predstavnik francuske finansijske buržoazije, monarhista. 12 15 16 29 35 41 46 61 65 172 - 176 212
- Gutzkow, Karl Ferdinand** (Karl Ferdinand Guckov; 1811 - 1878) — nemački pisac, vodeći predstavnik Mlade Nemačke; 1838 - 1843. urednik časopisa »Telegraph für Deutschland«; 1847 - 1850. dramaturg u dvorskom pozorištu u Drezdenu. 166
- Gützloff, Karl Friedrich** (Karl Fridrih Giclaf; 1803 - 1851) — evangelistički misionar u Kini. 184
- Habern, Wilhelm** (Vilhelm Habern) — falački maršal, vojni zapovednik izbornog kneza Ludwiga od Falačke; 1525. učestvovao je u ugušivanju seljačkog ustanka u Falačkoj. 325 333
- Hafis, Šems-ed-Din-Muhamed** (oko 1300 - oko 1389) — značajni persijski pesnik, klasik tadžikistanske književnosti. 167
- Hanoveranska dinastija** — dinastija engleskih kraljeva (1714 - 1837). 173
- Hanseman, David Justus** (David Justus Hanzeman; 1790 - 1864) — krupni kapitalista; jedan od voda rajnske liberalne buržoazije; 1847. član Ujedinjenog landtaga; 1848. poslanik u pruskoj Nacionalnoj skupštini a od marta do septembra pruski ministar finansija. 98
- Harney, George Julian** (Džordž Džulien Harni; 1817 - 1897) — uticajni funkcioner radničkog pokreta, voda levog krila čartista; urednik glavnog organa čartističkog pokreta, lista »The Northern Star«, i listova »The Democratic Review«, »The Friend of the People«, »The Red Republican« i drugih čartističkih publikacija; od početka pedesetih godina blizak prijatelj Marxa i Engelsa. 350 375 474
- Hassenpflug, Hans Daniel Ludwig Friedrich** (Hans Daniel Ludvig Fridrih Hasenflug; 1794 - 1862) — državnik, pristalica apsolutizma; hesenski ministar pravosuda i unutrašnjih poslova (1832 - 1837), predsednik vlade (1850 - 1855). 386
- Haude** (Haude) — član Saveza komunista, posle rascapa Saveza emisar sektaške frakcije Willich-Schapper u Nemačkoj. 485 486
- Haupt, Hermann Wilhelm** (Herman Vilhelm Haupt; rod. oko 1831) — trgovački pomoćnik; član Saveza komunista u Hamburgu; bio je uhapšen pre komunističkog procesa u Kelnu, izdao je članove Saveza, zatim je oslobođen i pobjegao u Brazil. 349
- Häusner, Karl** (Karl Hojsner) — inženjer; 1849. komandant jednog rajnskog odreda u badensko-falačkoj revolucionarnoj armiji. 130
- Haussez, Charles Lemercher de Longpré, baron d'** (Šarl Lemerše de Lonpre baron d'Ose; 1778 - 1854) — francuski državnik, 1829/30. ministar mornarice. 77
- Hauptoul, Alphonse-Henri, marquis d'** (Alfons-Anri markiz d'Opul; 1789 - 1865) — francuski general; legitimist, potom bonapartist; 1849/50. ministar vojni. 64 76 84 89 180 378 383 384
- Haynau, Julius Jakob, Freiherr von** (Julius Jakob Hajnau, baron; 1786 - 1853) — austrijski feldmaršal; 1848/49. svirepo je ugušio revolucionarne pokrete u Italiji i Madarskoj. 62 372 373
- Hecker, Friedrich Franz Karl** (Fridrih Franc Karl Heker; 1811 - 1881) — advokat iz Manhajma; radikalni republikanac; 1848. član privremenog parlamenta, jedan od vodećih

- ljudi badenskog ustanka u aprilu 1848; emigrirao je u Švajcarsku, kasnije u SAD; pukovnik Severnih država u američkom građanskom ratu. 93 131 158 164
- Hecker, Karl* (Karl Heker) — jedan od vođa elberfeldskog ustanka 1849. 104
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831). 170 184 213 297 354 388 460
- Hein* (Hajn) — nemački emigrant u Londonu, član Saveza komunista, pri rascepu Saveza ostao Marxov pristalica. 349
- Heine, Heinrich* (Hajnrh Hajne; 1797 - - 1856). 119
- Heintzmann, Alexis* (Aleksis Hajncman; rod. oko 1812) — državni pravobranilac u Elberfeldu; član odbora bezbednosti za vreme ustanka u Elberfeldu maja 1849, zatim emigrirao u London. 105
- Heinzen, Karl* (Karl Hajncen; 1809 - - 1880) — publicista; istupao je protiv Marxa i Engelsa; 1849. kratko vreme je učestvovao u badensko-falačkom ustanku, potom je emigrirao u Švajcarsku, zatim u Englesku, a u jesen 1850. preselio se u SAD. 7 8 120
- Helfenstein, Ludwig, Graf von* (Ludvig Helfenštajn, grof; oko 1498 - 1525) — austrijski namesnik u Vajnsbergu (Virtemberg), poznat po verolomstvu i svireposti prema seljacima, zbog čega su ga ovi i pogubili 1525. 322 - 324
- Helvétius, Claude-Adrien* (Klod-Adrijen Helvecius; 1715 - 1771) — francuski filozof; predstavnik materijalizma, ateista. 54
- Henri IV* (Anri IV; 1553 - 1610) — francuski kralj (1589 - 1610). 174
- Henri V* (Anri V) — vidi *Chambord, Henri-Charles*
- Henry VIII* (Henri VIII; 1491 - 1547) — engleski kralj (1509 - 1547). 175
- Herwegh, Georg Friedrich* (Georg Fridrih Herveg; 1817 - 1875) — revolucionarni pesnik. 63 64
- Hipler, Wendel* (Vendel Hipler) — plemić, bivši kancelar grofa Hohenlohea; 1525. vođa pobunjenih seljaka u Odenvaldu, pod njegovim vodstvom napravljen je Hajlbronški program; posle poraza seljaka pobjegao je, ali je 1526. uhvaćen i umro je u zatvoru. 322 - 324 329 330
- Hirschfeld, Moritz von* (Moric fon Hiršfeld; 1791 - 1859) — pruski general, 1849. komandant jednog armijskog korpusa koji se borio protiv badensko-falačkih ustanika. 139
- Höchster, Hermann Ernst* (Herman Ernst Hekster; rod. oko 1811) — pravobranilac u Elberfeldu; za vreme majskog ustanka predsednik elberfeldskog odbora bezbednosti; posle propasti ustanka emigrirao u Pariz; kasnije se povukao iz političkog života. 104 105 113
- Hodde, Lucien de la* (*Delahodde*) (Lisjen de la Od (Delaod); 1808 - - 1865) — francuski publicista; član revolucionarnih tajnih udruženja za vreme restauracije i Julske monarhije; policijski agent. 221 - 225 228 231
- Hohenlohe, Albrecht i Leopold, Grafen von* (Albreht i Leopold Hoenloe, grofovi) — predstavnici jednog franačkog kneževskog roda. 322 323
- Hohenzollern* (Hoencolern) — dinastija brandenburških izbornih kneževa (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i nemačkih careva (1871 - 1918). 139 252
- Homer* — legendarni pesnik stare Grčke, pripisuje mu se autorstvo epova *Ilijade* i *Odiseje*. 129 178
- Honstein, Wilhelm, Graf von* (Vilhelm Honštajn, grof; oko 1470 - 1541) — elzaški landgrof, kao Wilhelm III štrasburški biskup (1506 - 1541), ugušio je 1525. seljačku ustanak u Majncu, gde je 1524. bio namesnik. 333
- Hosszu, Anton* (Anton Hošu) — 1514. jedan od vođa seljačkog ustanka u Madarskoj.
- Hubmaier, Balthasar* (Baltazar Hubmajer; oko 1480 - 1528) — sveštenik u opštini Valdshut u Švarcvaldu; Münzerov pristalica i propovednik

- narodne reformacije; spaljen na lomači. 301 317
- Hugo, Victor* (Viktor Igo; 1802 - 1885) — francuski pisac; 1848 - 1851. poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini. 63 64 83 379
- Hus, Jan* (Jan Hus; oko 1369 - 1415) — profesor na Praškom univerzitetu; vođa reformacije u Češkoj i češkog narodnooslobodilačkog pokreta; kao jeretik spaljen na lomači; češki narodni junak. 290 296
- Hutten, Frowin von* (Frovín fon Hutén) — rodak Ulricha von Huttena; za vreme ustanka plemića 1522. Sickingenov pristalica; služio na dvoru majniškog izbornog kneza; 1525. učestvovao u ugušivanju seljačkog ustanka. 333
- Hutten, Ulrich von* (Ulrih fon Hutén; 1488 - 1523) — pesnik, humanist; 293 314 - 316 333
- Izborni knez Hesena* — vidi *Friedrich Wilhelm I*
- Izborni knez Falačke* — vidi *Ludwig V*
- Izborni knez Saksonije* — vidi *Friedrich III*
- Jakob* (Jakob) — propovednik, jedan od vođa ustanka »pastira« u Pikardiji (Francuska); prema hronici, poreklom Madar. 289
- Jansen, Johann Joseph* (Johan Jozef Jansen; 1825 - 1849) — kandidat za zvanje geometra; član kelnske opštine Saveza komunista; 1848. vršilac dužnosti predsednika kelnskog Radničkog udruženja; Gottschalkov pristalica; član rajnskog okružnog odbora demokrata; 1849. osuđen na smrt i streljan zbog učešća u badensko-falačkom ustanku. 25
- Jaup, Heinrich Karl* (Hajnríh Karl Jaup; 1781 - 1860) — pravnik; predsednik vlade Hesén-Darmštata (1848 - 1850); u avgustu 1850. predsednik kongresa za mir u Frankfurtu na Majni. 372
- Jean Paul* (Žan Pol, pseudonim Johann Paul Friedrich Richtera; 1763 - 1825) — satirični pisac. 213
- Jelačić, Josip, grof od Bužima* (1801 - 1859) — austrijski general; 1848. ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; aktivno je učestvovao u ugušivanju revolucije u Austriji i Mađarskoj 1848/49. 465
- Joachim Kalabrijski* (Joachim Kalabrijski; oko 1132 - 1202) — italijanski opat, srednjovekovni mističar; katolička crkva je anatemisala njegova učenja. 295
- Johann (der Beständige)* (Johan Postojani; 1468 - 1532) — saksonski vojskovođa, od 1525. izborni knez Saksonije; progonio je Münzera; 1525. ugušio je seljački ustanak u Tiringenu. 298
- Jones, Ernest Charles* (Ernest Čarls Džons; 1819 - 1869) — engleski proleterski pesnik i publicista; istaknuti vođa revolucionarnih čartista; jedan od urednika lista »The Northern Star«; izdavač čartističkih listova »The Notes to the People« i »The People's Paper«; do pedesetih godina tesno povezan sa Marxom i Engelsom. 375
- Joß, Fritz* (Fric Jos) — iz Untergrombaha (umro oko 1517), reorganizator pokreta Bundschuh u oblasti Gornja Rajna i Švarcvald. 306 - 308 312
- Kant, Immanuel* (Immanuel Kant; 1724 - 1804). 65
- Karl Albert* (Karl Albert; 1798 - 1849) — kralj Sardinije i Pijemonta (1831 - 1849). 46 401
- Karl Leopold Friedrich* (Karl Leopold Fridrih; 1790 - 1852) — badenski veliki vojvoda (1830 - 1852). 102 113 116 118 120 144
- Karl Wilhelm Ferdinand* (Karl Vilhelm Ferdinand; 1735 - 1806) — vojvoda od Braunšvajga (1780 - 1806), vojskovođa u ratovima Koalicije protiv revolucionarne Francuske (1792 - 1794); kao vrhovni zapovednik pruske vojske izgubio je 1806. bitku protiv Napoléona kod Jene i Aueršteta. 395

- Kasimir* (Kazimir; 1481 - 1527) — markgrof Brandenburg-Ansbah-Bajroita (1519 - 1527); predstavnik franačke grane plemićkog roda Hohenzollern; masakrirao je pobunjene seljake i građane u oblasti Ansbah i Rotenburg. 330 - 333
- Katon, Marko Porcije* (Katon Stariji; 234 - 149. pre n.e.) — rimski državnik i historičar; zalagao se za očuvanje privilegija aristokratije. 35
- Kineski car* — vidi *Taukuang*
- Kinkel, Gottfried Johann* (Gotfrid Johan Kinkel; 1815 - 1882) — pisac i publicista; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku; pruski sud ga je osudio na doživotnu robiju, pobjegao je iz zatvora i emigrirao u Englesku; vođa sitnoburžoaske emigracije u Londonu; borio se protiv Marxa i Engelsa. 144 154 156 250 - 252
- Kir* — osnivač persijsko-medijske države (oko 558. do oko 529. pre n.e.); oslobodio je Jevreje iz vavilonskog ropstva i ponovo podigao Jerusalem. 296
- Klopstock, Friedrich Gottlieb* (Fridrih Gotlib Klopštok; 1724 - 1803). 168
- Klose, G.* (G. Kloze) — nemački emigrant u Londonu, član Saveza komunista, za vreme rascepa u Savezu bio je na Marxovoj strani. 349
- Knierim* (Knirim) — 1849. komandant bataljona u badensko-falačkom revolucionarnoj vojsci. 149 150
- Knigge, Adolph Franz Friedrich Ludwig, Freiherr von* (Adolf Franc Fridrih Ludvig Knige, baron; 1752 - 1796) — pisac. 168
- Knopf iz Lojbasa* — vidi *Schmid, Jörg*
- Köller, Ernst Matthias von* (Ernst Matias fon Keler; 1841 - 1928) — pruski političar; ministar unutrašnjih poslova 1894/95. 447
- Kolumbus, Christoph* (Kristof Kolumbo; oko 1446 - 1506) — italijanski moreplovac u španskoj službi, otkrio je Ameriku. 238 240
- Konrad III von Thüngen* (Konrad III fon Tingen; oko 1466 - 1540) — knez-biskup iz Vircburga (1519 - 1540), aktivno je učestvovao u svirepom ugušivanju seljačkog i plebejskog ustanka u Franačkoj. 324 332
- Konstantin I (Veliki) Flavije Valerij* (oko 274 - 337) — rimski car (306 - 337). 447
- Körner, Hermann Joseph Alois* (Herman Jozef Alojz Kerner; 1805 - 1882) — nastavnik crtanja; učestvovao je u revoluciji 1848/49; jedan od organizatora majske ustanka u Elberfeldu 1849; posle propasti ustanka emigrirao je u Švajcarsku a zatim u SAD. 257
- Kossuth, Lajos* (Lajoš Košut; 1802 - 1894) — vođa mađarskog narodno-oslobodilačkog pokreta, za vreme revolucije 1848/49. nalazio se na čelu emigracije; predsednik mađarske revolucionarne vlade; posle propasti revolucije pobjegao u Tursku, kasnije je živio kao emigrant u Engleskoj i Americi. 120 133 137 144 406
- Kralj Hanovera* — vidi *George V*
- Kralj Pruske* (1786 - 1797) — vidi *Friedrich Wilhelm II*
- Kralj Pruske* (1840 - 1861) — vidi *Friedrich Wilhelm IV*
- Krug, Wilhelm Traugott* (Vilhelm Traugot Krug; 1770 - 1842) — filozof, Kantov pristalica; od 1805. profesor filozofije u Kenigsbergu. 166
- Kunowski* (Kunovski) — major. 262 267
- Kunze, August* (August Kunce) — publicista. 166
- Kurz* (Kurc) — švajcarski oficir. 162
- Lacrosse, Bertrand-Théobald-Joseph, baron de* (Bertran-Teobal-Žozef Lakros, baron; 1796 - 1865) — francuski državnik; orleanist, kasnije bonapartist; ministar za javne radove (1848/49, 1851), potpredsednik ustavotvorne i zakonodavne Narodne skupštine. 57
- Lafayette (La Fayette), Marie-Joseph-Paul, marquis de* (Mari-Žozef-Pol Lafajet, markiz; 1757 - 1834) francuski državnik, general; jedan od vođa krupne buržoazije za vreme

- francuske revolucije; 1830. jedan od pristalica ideje za dovođenje na presto Louis-Philippe-a. 396
- Laffitte, Jacques* (Žak Lafit; 1767 - 1844) — francuski bankar i političar, predstavnik finansijske buržoazije. 12
- La Hitte, Jean-Ernest Ducos, vicomte de* (Žan-Ernest Diko La It, vikont; 1789 - 1878) — francuski general; bonapartist; ministar spoljnih poslova i ministar vojni (1849 - 1851). 77
- La Hodde, Lucien de* (Lisjen de La Od) — vidi *Hodde, Lucien de la*
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de* (Alfons-Mari-Luj de Lamartin; 1790 - 1869) — francuski pesnik, istoričar i političar; četrdesetih godina vođa umerenih republikanaca; 1848. ministar spoljnih poslova i stvarni šef privremene vlade, član ustavotvorne Narodne skupštine. 16 20 26 28 214 376 490
- Lamourette, Adrien* (Adrijen Lamuret; 1742 - 1794) — francuski biskup; 1792. poslanik u zakonodavnoj Narodnoj skupštini; 1794. pogubljen. 86 380
- Lamparter, Gregor* (Gregor Lamparter; 1463 - 1523) — savetnik virentemškog vojvode Ulricha, kasnije kancelar. 309
- Landgrof Hesena* — vidi *Philipp I*
- Lang, Matthäus* (Matojs Lang; oko 1468 - 1540) — salcburški nadbiskup i kardinal (1519 - 1540); proganjao je pristalice reformacije; 1525/26. surovo je ugušio ustanak seljaka i gradskog stanovništva u biskupiji Salcburg. 341 342
- Larocheja(c) quelein* (*La Rochejaquelein*), *Henri-Auguste-Georges, marquis de* (Anri-Ogist-Žorž Larošžaklen, markiz; 1805 - 1867) — francuski političar; jedan od vođa legitimista; 1848. poslanik ustavotvorne i 1849. zakonodavne Narodne skupštine; pod Napoléonom III senator. 17
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864). 440
- Laurencijus* (Laurentius) — vidi *Mészáros*
- Law, John of Lauriston* (Džon ov Loriston Lo; 1671 - 1729) — škotski ekonomista i finansijer; generalni kontrolor finansija u Francuskoj (1719 - 1720); poznat po svojim špekulacijama u vezi sa štampanjem papirnog novca što se 1720. završilo krahom. 373
- Leclerc, Alexandre* (Aleksandr Leklerk) — pariski trgovac; pristalica Stranke reda; 1848. učestvovao je u ugušivanju junskog ustanka pariskih radnika. 83 377
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste* (Aleksandr-Ogist Ledri-Rolen; 1807 - 1874) — francuski publicista i političar; urednik lista »La Réforme«; 1848. ministar unutrašnjih poslova u privremenoj vladi i član izvršne komisije; poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini (montanja); posle 13. juna 1849. emigrirao u Englesku. 16 23 25 26 31 32 39 45 47 - 49 53 - 56 59 68 78 83 231 377 387 394 490
- Lehmann, Albert* (Albert Leman) — nemački radnik u Londonu; vodeći član Saveza pravednih i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralne uprave Saveza komunista; 1850. posle raspcepa u Savezu komunista priključio se frakciji Willich-Schapper. 485
- Lemoine, John-Emile* (Džon-Emil Lemoan; 1815 - 1892) — francuski publicista, engleski dopisnik lista »Journal des Débates«. 85
- Leo, Heinrich* (Hajnrh Leo; 1799 - 1878) — nemački istoričar i publicista. 390
- Lermnier, Jean-Louis-Eugène* (Žan-Luj-Ežen Lermnie; 1803 - 1875) — francuski pravnik, profesor uporednog prava na Collège de France (1831. do 1839); na protest studenata napustio katedru. 46
- Lesage, Allain-René* (Alen-Rene Lesaž; 1668 - 1747) — francuski pisac, tvorac romana *Avanture Žil Blaza iz Santilone*. 225
- Liebknecht, Wilhelm* (Vilhelm Libkneht; 1826 - 1900). 349
- Limpurg* — nekadašnji franački grofovi, grofovi Limpurg su bili carski peharnici. 324

- Lochner, Georg Wolfgang Karl* (Georg Wolfgang Karl Lohner; 1798 - 1882) — filolog i istoričar. 166
- Locke, John* (Džon Lok; 1632 - 1704) — engleski filozof senzualista, ekonomista. 174
- Lorcher* (Lorher) — savetnik virtemberskog vojvode Ulricha. 309
- Louis IX* (Luj IX; 1215 - 1270) — francuski kralj (1226 - 1270). 62
- Louis XI* (Luj XI; 1423 - 1483) — francuski kralj (1461 - 1483). 279 315
- Louis XIII* (Luj XIII; 1601 - 1643) — francuski kralj (1610 - 1643). 174
- Louis XIV* (Luj XIV; 1638 - 1715) — francuski kralj (1643 - 1715). 69 173
- Louis Bonaparte* (Luj Bonaparta) — vidi *Napoléon III*
- Louis-Napoléon* (Luj-Napoleon) — vidi *Napoléon III*
- Louis-Philippe* (Luj-Filip; 1773 - 1850) — vojvoda od Orleana, kralj Francuske (1830 - 1848). 12 - 14 16 35 37 39 61 63 65 - 67 68 85 87 172 181 221 229 379 - 381 394 489
- Louis-Philippe-Albert d'Orléans, comte de Paris* (Luj-Filip-Alber d'Orlean, grof of Pariza; 1838 - 1894) — unuk Louis-Philippe-a, orleanistički pretendent na presto. 87 381
- Löwenstein, Ludwig i Friedrich, Grafen von* (Ludvig i Fridrih Levenštajn, grofovi) — gospodari grofovije Levenštajn u virtemberškom okrugu Nekar. 323
- Ludwig V* (Ludvig V; 1478 - 1544) — falacki izborni knez (1508 - 1544); učestvovao je u ugušivanju plemićkog ustanka 1522/23; 1525. organizovao je surovo ugušenje seljačkog ustanka u Franačkoj. 310 316 323 325 328 329 333
- Luther, Martin* (Martin Luter; 1483 - 1546). 291 - 296 298 - 301 303 313 317
- MacMahon, Marie-Edme-Patrice-Maurice de, duc de Magenta* (Mari-Edme-Patris-Moris de Makmaon, vojvoda od Madente; 1808 - 1893) — maršal Francuske; glavni zapovednik versajske vojske koja se borila protiv komunara; predsednik Treće republike (1873 - 1879). 439
- Maier, Adolph* (Adolf Majer) — član Saveza komunista, 1850. pri rascepu Saveza priključio se frakciji Willich-Schapper. 486
- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltus; 1766 - 1834) — engleski sveštenik i ekonomista; tvorac teorije o populaciji. 41
- Mantel, Johann* (Johan Mantel; oko 1468 - 1530) — teolog, propovednik u Štutgartu, pristalica Thomasa Münzera. 301
- Manteuffel* — 1849. zapovednik u badensko-falackoj revolucionarnoj armiji, član sportskih i gimnastičkih organizacija; rođak barona Otto Theodor von Manteuffela. 142
- Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von* (Oto Teodor Mantojfel, baron; 1805 - 1882) — pruski državnik; ministar unutrašnjih poslova (od novembra 1848. do decembra 1850); 1849. poslanik u donjem domu; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1850 - 1858). 99 119 142
- Marat, Jean-Paul* (Žan-Pol Mara; 1743 - 1793) — francuski publicista; za vreme francuske revolucije jedan od najdoslednijih vođa jakobinaca; izdavao list »L'Ami du peuple«. 393
- Marche* (Marš) — francuski radnik, 1848. u ime naroda zahtevao je od privremene vlade proglašenje prava na rad. 17
- Marie de Saint-Georges, Alexandre-Thomas* (Aleksandr-Toma Mari de Sen-Zorž; 1795 - 1870) — francuski advokat i političar; 1848. ministar za javne radove u privremenoj vladi, član izvršne komisije; predsednik ustavotvorne Narodne skupštine; ministar pravosuđa u vladi Cavaignaca. 24 490
- Markgraf Badena* — vidi *Christoph I*
- Markgraf Kasimir von Ansbach* (Ansbški markgrof Kazimir) — vidi *Kasimir*
- Markgraf Brandenburg-Ansbach* — vidi *Kasimir*

- Marrast, Armand* (Arman Mara; 1801 - 1852) — francuski publicista i političar; jedan od vođa umerenih republikanaca; glavni urednik lista »Le National«; 1848. član privremene vlade i predsednik opštine Pariza; predsednik ustavotvorne Narodne skupštine. 26 32 35 36 37 47 53 54 181 224 378 490
- Maršal fon Habern* — vidi *Habern, Wilhelm*
- Marx, Karl* (Karl Marks; 1818 - 1883). 5 109 118 120 122 267 - 270 349 350 391 433 - 435 437 440 451 452
- Mathieu de la Drôme, Philippe-Antoine* (Filip-Antoan Matije de la Drom; 1808 - 1865) — francuski političar; 1848 - 1851. poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini (montanja); posle državnog udara 1851. emigrirao u Belgiju. 46
- Mäurer, Friedrich Wilhelm German* (Fridrih Vilhelm German Mojrer; 1813 - 1882) — pisac; član Saveza prognanih a kasnije i Saveza pravednih. 166
- Maximilian I* (Maksimilijan I; 1459 - 1519) — rimsko-nemački car (1493 - 1519). 166 306 308 312
- Mayerhofer* (Majerhofer) — 1849. zamenik ministra vojnog u badenskoj privremenoj vladi. 114 117
- Mazzini, Giuseppe* (Đuzepe Macini; 1805 - 1872) — italijanski revolucionar, vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Italiji; 1849. šef privremene vlade Rimske Republike; 1850. jedan od organizatora Centralnog odbora Evropske demokratije u Londonu. 375 387 390 394
- Meißner, Alfred* (Alfred Majsner; 1822 - 1885) — pisac, sredinom četrdesetih godina predstavnik poezije »istinskog« socijalizma. 166
- Melanchthon, Philipp* (Filip Melanhton; 1497 - 1560) — nemački teolog, najbliži Lutherov saradnik; suprotstavljao se revolucionarnim Münzerovim idejama. 299
- Menzingen, Stephan von* (Štefan fon Mencingen) — plemić, u martu 1525. učestvovao u ustanku rotenburške sitne buržoazije i plebejaca, posle propasti ustanka pogubljen. 322 332 333
- Mersy* (Mersi) — poručnik, 1849. učestvovao u badensko-falačkom ustanku, komandant 3. divizionu; posle propasti revolucije 1848/49. emigrirao u SAD gde je učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država. 154 155 157 158
- Meszáros, Laurentius* (Laurencius Mesaroš; pogubljen 1514) — sveštenik u Segedinu, 1514. vođa mađarskog seljačkog ustanka. 310
- Metzler, Georg* (Georg Mecler) — gostioničar u Balenbergu; 1525. jedan od vođa seljačkog ustanka u Odenvaldu i vođa Svetle čete; pobegao pošto je četa poražena. 322 323 329 330
- Mieroslawski, Ludwig* (Ludvig Miroslavski; 1814 - 1878) — poljski revolucionar, istoričar i stručnjak za vojna pitanja; učestvovao je 1830/31. i 1846. u poljskim ustancima; 1848. vođa ustanka u Poznanju, kasnije vođa ustanka na Siciliji; 1849. zapovednik badensko-falačke revolucionarne vojske. 95 117 120 129 138 142 147 148 150 151 154 157 158
- Ministar vojni u Pruskoj* — vidi *Stockhausen*
- Mniewski, Theophil* (Teofil Mniewski; 1809 - 1849) — poljski revolucionar; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku kao komandant puka; streljan je pošto ga je pruski vojni sud u Raštatu osudio na smrt. 147
- Muhamed Abul Kasim ibn Abdalah* (oko 570 - 632) — osnivač islama. 167
- Molé, Louis-Mathieu, comte* (Luj-Matije Mole, grof; 1781 - 1855) — francuski državnik; orleanist; predsednik vlade (1836 - 1839); za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini (1848 - 1851); jedan od lidera Stranke reda. 61 62
- Moll, Joseph* (Jozef Mol; 1812 - 1849) — časovničar iz Kelna; lider Saveza pravednih i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralne uprave Saveza komunista; od jula do septembra 1848. predsednik kelnskog Udruženja radnika,

- član rajnskog okružnog odbora demokrata i kelnskog odbora bezbednosti; učestvovao je 1849. u badensko-falačkom ustanku i poginuo u okršaju kod Murga. 133 134 153 154 156 203
- Monk (Monck), George, duke of Albatmarle* (Džordž Mank, vojvoda Albimarl; 1608 - 1669) — engleski general i državnik; najpre rojalist, kasnije general u Cromwellovoj armiji; 1660. omogućio je povratak dinastije Stuart. 46
- Monnier* (Monije) — član revolucionarnih tajnih društava za vreme Julske monarhije; posle februarske revolucije 1848. bio je generalni sekretar policijske prefekture pod Caussidiere-om. 223
- Montalembert, Charles, comte de* (Šarl Montalamber, grof; 1810 - 1870) — francuski političar i publicista; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini; lider katoličke partije; potpomogao je državni udar Louis-a Bonaparte. 69 83 377
- Mördes, Florian* (Florian Merdes) — 1849. ministar spoljnih poslova u badenskoj privremenoj vladi. 114
- Moreau, Jean-Victor* (Žan-Viktor Moreo; 1763 - 1813) — francuski general, učestvovao je u vojnom pohodu Francuske republike protiv koalicije evropskih država, 1800. potukao je Austrijance kod Hoenlindena. 162
- Mozart, Wolfgang Amadeus* (Volfgang Amadeus Mocart; 1756 - 1791). 217 389
- Müller, Hans, von Bulgenbach* (Hans Miler fon Bulgenbah) — 1525. voda švarcvaldskih seljaka koje je kasnije napustio; pogubljen posle propasti ustanka. 317 318 319 333
- Müller, Jakob* (Jakob Miler; rod. 1823) — pravnik; učestvovao je 1849. u badensko-falačkom ustanku, civilni komesar u Kirrhajmbolandenu; posle ugušenja ustanka emigrirao u SAD. 133
- Mundt, Theodor* (Teodor Mundt; 1808 - 1861) — pisac, jedan od predstavnika Mlade Nemačke; od 1848. profesor književnosti u Vroclavu i od 1850. u Berlinu. 166
- Münzer, Thomas* (Tomas Mincer; oko 1490 - 1525). 285 289 291 292 294 - 301 306 313 317 319 320 329 336 - 339 341 451
- Nadbiskup Bamberga* — vidi *Weigand von Redwitz*
- Nadbiskup Magdeburga* — vidi *Ernst II*
- Nadbiskup Salcburga* — vidi *Lang, Matthäus*
- Nadbiskup Trijera* — vidi *Richard von Greifenklau*
- Nadvojvoda Austrije* — vidi *Ferdinand I*
- Napoléon I Bonaparte* (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) — francuski car (1804 - 1814. i 1815). 13 40 41 69 72 73 88 - 90 96 131 133 179 210 252 382 383 395 399 - 403 405 406 - 409 412 414 417 419 424
- Napoléon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) — nećak Napoléona I, predsednik Druge republike (1848 - 1852), francuski car (1852 - 1870). 35 38 - 44 46 - 49 51 52 54 - 56 58 - 60 62 - 65 68 - 70 72 - 74 76 - 78 85 - 89 181 247 373 379 - 384 386 423 426 - 428 435 438 439 452 454
- Natzmer, von* (fon Nacmer; umro 1890) — pruski kapetan; 1848. komandant jedne čete koja je čuvala berlinsko skladište oružja, odbio je da puca na narod koji je jurišao na skladište u junu 1848; osuđen je na deset godina tamnice, kasnije pomilovan. 129
- Necker, Jacques* (Žak Necker; 1732 - 1804) — francuski bankar i političar; između 1770. i 1789. godine više puta ministar finansija; u predvečerje revolucije pokušao je da sprovede nekoliko reformi. 183 213
- Nerlinger* (Nerlinger) — 1848. učesnik u demokratskom pokretu u Ofenburgu, a 1849. štapski major u badensko-falačkoj revolucionarnoj vojsci. 159
- Neselrode, Karl Vasiljevič, grof* (1780 - 1862) — ruski državnik i diplomata, ministar spoljnih poslova

- (1816 - 1856), od 1844. državni kancelar. 401
- Neuhaus* (Nojhaus) — lekar iz Tiringena; 1849. komandant jednog odreda u badensko-falačkoj revolucionarnoj vojsci. 156
- Neumayer, Maximilian-Georg-Joseph* (Maksimilian-Žorž-Žozef Nemeer; 1789 - 1866) — francuski general, pristalica Stranke reda. 90 384
- Ney, Napoléon-Henri-Edgar, comte de* (Napoleon-Anri-Edgar Nej, grof; 1812 - 1882) — francuski general; bonapartist; adutant predsednika Louis-a Bonaparte. 63
- Nikolaj I* (1796 - 1855) — ruski car (1825 - 1855). 178 179 181 364 373 383 386 401 409
- Nikolaj II* (1868 - 1918) — ruski car (1894 - 1917). 445
- Noack, Ludwig* (Ludvig Noak; 1819 - 1885) — teolog i filozof, predavao je na univerzitetu u Gisenu. 166
- Nostradamus (Michel de Notre-Dame)* (Nostradamus /Mišel de Notr-Dam/; 1503-1566) — francuski lekar i astrolog, poznat po svojim proročanstvima u stihu. 168
- Oastler, Richard* (Ričard Oustler; 1789 - 1861) — engleski političar i reformator; torijevac; u borbi protiv pristalica slobodne trgovine istupao je braneći zakonska ograničenja radnog dana. 195 197 200
- Obermüller* (Obermiler) — publicista iz Badena; 1849. učestvovao u badensko-falačkom ustanku. 135 136 142 159
- Oborski, Ludwig* (Ludvig Oborski; 1787 - 1873) — poljski pukovnik, revolucionar; učesnik u poljskom ustanku od 1830/31, emigrant, funkcioner društva Fraternal Democrats, 1849. komandant divizije u badensko-falačkoj revolucionarnoj vojsci, kasnije član Generalnog veća I internacionale. 154 158
- O'Connor, Feargus Edward* (Ferges Edward O'Konor; 1794 - 1855) — jedan od vođa levog krila čartističkog pokreta; osnivač i izdavač lista *The Northern Star*; posle 1848. reformista. 261 375 376
- Orléans* (Orleanska dinastija) — francuska kraljevska dinastija (1830 - 1848). 39 50 64
- Orléans, Helene, princesse de Mecklenbourg-Schwerin, duchesse de* (Elen, princeza od Meklenburg-Šverina, vojvotkinja od Orleana; 1814 - 1858) — udovica Ferdinanda, najstarijeg sina Louis-Philippe-a. 63
- Ostwald, Eugen* (Eugen Osvald; 1826 - 1912) — 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku kao komandant bataljona, član vojne komisije falačke privremene vlade; kasnije novinar, i nastavnik jezika u Londonu. 148
- Oudinot, Nicolas-Charles-Victor* (Nikola-Sarl-Viktor Udino; 1791 - 1863) — francuski general; orleanist; zapovedao je trupama koje su bile upućene da se bore protiv Rimske republike. 49 55 403
- Ovidije (Publije Ovidije Naso)* (43. god. pre n.e. do oko 17. god. n.e.) rimski pesnik. 394
- Owen, Robert* (Robert Oven; 1771 - 1858) — engleski socijalista utopista. 460
- Pache, Jean-Nicolas* (Žan-Nikola Paš; 1746 - 1823) — političar francuske revolucije, jakobinac; ministar vojni (od oktobra 1792. do januara 1793), predsednik opštine Pariza (od februara 1793. do maja 1794). 400 414
- Pagnerre, Laurent-Antoine* (Loran-Antoan Panjer; 1805 - 1854) — francuski izdavač i političar; 1848. generalni sekretar privremene vlade i izvršne komisije; poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini. 47
- Palmerston, Henry John Temple, Lord* (Henri Džon Templ Palmerston, lord; 1784 - 1865) — engleski državnik; najpre torijevac, a od 1830. jedan od vođa desnice vigovaca; ministar spoljnih poslova (1830 - 1841, 1846 - 1851), ministar unutrašnjih poslova (1852 - 1855) i predsednik vlade (1855 - 1865). 373 375
- Papa* (1523 - 1534) — vidi *Clemens VII*
- Papa* (1846 - 1878) — vidi *Pius IX*

- Parmentier** (Parmantje) — francuski fabrikant i finansijer; 1847. izveden pred sud zbog podmičivanja činovnika. 68
- Paskevič, Ivan Fjodorovič, knez** (1782 - 1856) — ruski generalfeldmaršal; od juna 1831. vrhovni zapovednik carske vojske koja je 1830/31. ugušila oslobodilački pokret u Poljskoj; 1849. vrhovni zapovednik ruskih trupa koje su krvavo ugušile revoluciju u Mađarskoj. 401 409
- Passy, Hippolyte-Philibert** (Ipolit-Filiber Pasi; 1793 - 1880) — francuski ekonomista i političar; za vreme Julske monarhije bio je više puta član vlade; 1848/49. ministar finansija. 63 68
- Peel, Sir Robert** (ser Robert Pil; 1788 - 1850) — engleski državnik i ekonomista; umereni torijevac; 1832. osnovao je Novu konzervativnu partiju; ministar unutrašnjih poslova (1822 - 1827, 1828 - 1830), predsednik vlade (1841 - 1846); 1846. uz podršku liberala ukinuo je zakone o žitu. 197 361 373 374
- Peucker, Eduard von** (Eduard fon Pojker; 1791 - 1876) — pruski general; ministar vojni u carskoj vladi (1848/49). 100 132 157
- Pfänder, Karl** (Karl Pfender; oko 1818 - 1876) — slikar minijatura; član Saveza pravednih i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralne uprave Saveza komunista i Generalnog veća I internacionale; prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 466 468 473 476 477 480 482
- Pfeifer, Heinrich** (Hajnrh Pfajfer; pogubljen 1525) — narodni propovednik, Münzerov pristalica; 1525. vođa pobunjenog gradskog stanovništva u Milhauzenu. 336 339
- Pfeiferhänslein** (Pfajferhenslajn) — vidi *Böheim, Hans*
- Philipp I** (Filip I; 1479 - 1533) — badenski markgrof; 1525. učestvovalao je u ugušenju seljačkog ustanka u Južnoj Nemačkoj. 310
- Philipp I (der Großmütige)** (Filip I Velikodušni; 1504 - 1567) — hesenski landgrof; učestvovalao je u ugušenju ustanka plemića 1522/23; 1525. ugušio je seljački ustanak u Tiringiji. 316 338 339 345
- Pilhes, Victor** (Viktor Pile) — francuski novinar; član revolucionarnih tajnih društava za vreme Julske monarhije; saradnik lista »La Réforme«; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini. 222
- Pius IX** (Pije IX; 1792 - 1878) — rimski papa (1846 - 1878). 48 63 213
- Platon** (427 - 347. god pre n.e.) — starogrčki filozof. 37
- Pradié, Pierre** (Pjer Pradije; 1816 - 1892) — francuski advokat; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini; pisac brošura u odbranu Republike, a protiv Louis-Napoléona. 182
- Prasler, Kaspar** (Kaspar Prasler) — 1525. vođa pobunjenih seljaka i rudara u biskupiji Salcburg. 341
- Predsednikov rodak** — vidi *Bonaparte, Napoléon-Joseph-Charles-Paul*
- Pregizer, Kaspar** (Kaspar Pregicer) — nožar u Sorndorfu; jedan od organizatora Saveza »Siroti Konrad«; 1514. učestvovalao je u ustanku seljaka i građana u Virtembergu, pobjegao je posle propasti ustanka. 309
- Proudhon, Pierre-Joseph** (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) — francuski publicista, sociolog i ekonomista; jedan od osnivača i teoretičara anarhizma; 1848. poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini. 270 352 353 371 394 439 460
- Pruski princ** — vidi *Wilhelm I*
- Rabmann, Franz** (Franc Rabman) — narodni propovednik u Grisenu, pristalica Münzerov; učestvovalao je u ustanku seljaka i građana u Švarcvaidu i Kletgauu; u jesen 1525. zarobljen i pogubljen. 301
- Radetzky, Joseph, Graf** (Jozef Radecki, grof; 1766 - 1858) — austrijski feldmaršal; vrhovni zapovednik austrijskih trupa u Italiji. 401 402

- Raffael (Raffaello Santi)** (Rafael; 1483 - 1520) — italijanski renesansni slikar realista. 221
- Rakow (Rakov)** — oficir; 1848. učestvovao je u oslobodilačkoj borbi u Šlezvig-Holštajnu i 1849. u badensko-falačkom ustanku kao komandant bataljona. 138
- Ramorino, Gerolamo** (Đerolamo Ramorino; 1792 - 1849) — italijanski general; komandovao je pijemontskom armijom za vreme revolucije 1848/49. u Italiji; svojom izdajničkom taktikom doprineo je pobedi kontrarevolucionarnih austrijskih snaga. 402
- Raquilliet, Felix** (Felix Rakije; 1778 - 1863) — poljski revolucionar; 1830/31. oficir u poljskoj ustaničkoj vojsci, potom emigrirao u Francusku; 1849. učestvovao u badensko-falačkom ustanku, jedno vreme je bio vrhovni zapovednik falačke vojske. 129
- Raspail, François-Vincent** (Fransoa-Vensan Raspa; 1794 - 1878) — francuski prirodnjak i publicista; bio je na strani revolucionarnog proletarijata; učesnik u revoluciji od 1830. i 1848; izdavao list «L'Ami du Peuple»; 1848. poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini; 1849. osuđen na pet godina zatvora, posle pomilovanja živeo je u izgnanstvu u Belgiji. 16 26 35 39 45
- Rateau, Jean-Pierre Lamotte** (Žan-Pjer Lamot Rato; 1800 - 1887) — francuski advokat; za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornoj i zakonodavnoj Narodnoj skupštini; bonapartist. 43 46
- Raumer, Friedrich von** (Fridrih fon Raumer; 1781 - 1873) — profesor istorije u Berlinu; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar); carski poslanik u Parizu. 166
- Reichardt, Joseph Martin** (Jozef Martin Rajhart; 1803 - 1872) — pravnik; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo) i 1849. član falačke revolucionarne vlade; posle propasti ustanka emigrirao je u SAD. 129
- Rembrandt (R. Harmensz van Rijn)** (Rembrant; 1606 - 1669) — holandski slikar i rezbar. 221
- Reventlow, Friedrich, Graf von** (Fridrih Reventlov, grof; 1797 - 1874) — nemački političar; 1848. član privremene vlade Šlezvig-Holštajna. 386
- Ricardo, David** (David Rikardo; 1772 - 1823) — engleski ekonomista, predstavnik klasične političke ekonomije. 240 388
- Richard von Greifenklau** (Rihard fon Grajfenklau; 1467 - 1531) — trijerski izborni knez i nadbiskup (1511 - 1531); protivnik reformacije; učestvovao je u ugušivanju ustanka plemića 1522/23. i seljačkog ustanka 1525. 316 333
- Riotte, Karl Nikolaus** (Karl Nikolaus Riote; rođ. oko 1816) — advokat; 1849. poslanik u donjem domu; za vreme majskog ustanka u Elberfeldu 1849. član odbora bezbednosti; emigrirao u Ameriku. 104
- Robespierre, Maximilien-Marie-Isidor de** (Maksimilien-Mari-Isidor de Robespjer; 1758 - 1794) — političar francuske revolucije, vođa jakobinaca; 1793 - 1794. predsednik revolucionarne vlade. 36 105 393
- Robinson, W. R.** (V. R. Robinson) — guverner Engleske banke (oko 1847). 358
- Rohrbach, Jäcklein** (Jeklajn Rorbah) — 1525. jedan od vođa seljačkog ustanka u Franačkoj, poznat po svojoj netrpeljivosti prema plemićima; po Truchseßovoj naredbi mučen i ubijen. 322 - 326 328 329
- Ronge, Johannes** (Johanes Ronge; 1813 - 1887) — sveštenik; osnivač i vođa nemačko-katoličkog pokreta; učestvovao je u revoluciji 1848/49; 1849 - 1861. bio je emigrant u Engleskoj. 165 166 390
- Röbber, Konstantin** (Konstantin Resler; 1820 - 1896) — publicista, profesor političkih nauka; Bismarckov pristalica. 446
- Rothschild** (Rotšild) — internacionalna bankarska kuća. 182

- Rothschild, James baron de* (Džems Rotšild, baron; 1792 - 1868) — šef istoimene bankarske kuće u Parizu; za vreme Julske monarhije imao je veliki politički uticaj. 14 185
- Rudolf II von Scherenberg* (Rudolf II fon Šerenberg; oko 1405 - 1495) — kneževski biskup u Virzburgu (1466 - 1495); 1476. ugušio je seljački ustanak koji je vodio Hans Böhmeim. 304
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) — nemački publicista, mladohegelovac; 1844. zajedno sa Marxom izdavao časopis »Deutsch-Französische Jahrbücher«; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); pedesetih godina jedan od vođa nemačke emigracije. 119 387 390 391 392
- Russell, John, Lord* (lord Džon Rasel; 1792 - 1878) — engleski državnik; lider vigovaca; predsednik vlade (1846 - 1852. i 1865/66), ministar spoljnih poslova (1852/53. i 1859 - 1865). 372
- Ruski car* — vidi *Nikolaj I*
- Sachs, Hans* (Hans Zaks; 1494 - 1576) — obučar iz Nirnberga, pesnik i majstor pevač; Lutherov pristalica; osnivač nirnberške škole majstora pevača. 169
- Sadler, Michael Thomas* (Majkl Tomas Sadler; 1780 - 1835) — engleski političar i publicista; torijevac. 195 200
- Saint-Just, Louis-Antoine-Léon de* (Luj -Antoan-Leon de Sen-Zist; 1767 - 1794) — francuski revolucionar, jedan od vodećih jakobinaca. 399
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (Klod-Anri de Ruvrua, grof Sen-Simon; 1760 - 1825) — francuski socijalista-utopista. 217 460
- Saphir, Moritz Gottlieb* (Moric Gotlib Safir; 1795 - 1858) — austrijski novinar i pesnik humorista. 166
- Schappeler, Christoph* (Kristof Šapeler; 1472 - 1551) — teolog; Münzerov pristalica; 1524/25. vođa plebejskog pokreta u Memingenu (Gornja Švapska). 301 334
- Schapper, Karl* (Karl Šaper; oko 1812 - 1870) — jedan od vođa Saveza pravednih i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralne uprave Saveza komunista; 1848/49. korektor lista »Neue Rheinische Zeitung«; član rajnskog okružnog odbora demokrata; od februara do maja 1849. predsednik kelnskog Radničkog udruženja; 1850. zajedno sa Willichom vođa frakcije u Savezu komunista; 1856. ponovo se pridružio Marxu; 1865. član Generalnog veća I internacionale. 153 485 486 490
- Schärttner, August* (August Šertner) — bačvar iz Hanaua; 1848. učestvovala je u revoluciji a 1849. u badensko-falačkom ustanku, kasnije emigrirao u London; bio je član Saveza komunista, 1850. pri rascepu Saveza priključio se frakciji Willich-Schapper. 478 485 486
- Schill, Ferdinand von* (Ferdinand fon Šil; 1776 - 1809) — pruski oficir; komandant čete dobrovoljaca koja se borila protiv Napoléona; pokušao je 1809. da organizuje oružani ustanak nemačkog naroda; pao je u borbi. 113
- Schiller, Friedrich von* (Fridrih fon Šiler; 1759 - 1805). 165 166 170
- Schimmelpfennig, Alexander* (Aleksander Šimelpfenig; 1824 - 1865) — pruski oficir; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku, potom je emigrirao; učestvovao je u gradanskom ratu u SAD na strani Severnih država. 130 140 - 142
- Schlinke, Ludwig* (Ludvig Šlinke) — bivši pruski oficir, trgovački pomoćnik; 1848. učestvovao je u revolucionarnom ustanku u Vroclavu; 1849. zamenik komandanta za pozadinu u badensko-falačkoj revolucionarnoj vojsci. 161
- Schmid, Jörg* (Jerg Šmid) — nazvan Knopf iz Lojbasa; seljak iz Gornje Švapske; 1525. učestvovao je u seljačkom ratu i bio je jedan od vođa algojske čete, pogubljen posle raspada čete. 335

- Schmid, Ulrich* (Ulrih Šmid) — kovač, 1525. vođa baltrinske čete seljaka. 319
- Schmitt, Nikolaus* (Nikolaus Šmit: oko 1806 - 1860) — novinar i pravnik; poslanik u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini; 1849. ministar unutrašnjih poslova u falačkoj revolucionarnoj privremenoj vladi; posle propasti ustanka emigrirao u Ameriku. 134
- Schneider, Georg* (Georg Šnajder) — pešadijski kapetan u službi francuske vlade; učestvovao je u zaveri Bundschuh i pripremama za neuspeli seljački ustanak u oblasti gornje Rajne. 307
- Schön, Ulrich* (Ulrih Šen) — 1525. učestvovao je u seljačkom ratu, kasnije zarobljen i pogubljen. 320 327
- Schönhals, Karl, Freiherr von* (Karl Šenhals, baron; 1788 - 1857) — austrijski artiljerijski general. 224
- Schramm, Konrad* (Konrad Šram; oko 1822 - 1858) — nemački revolucionar, član Saveza komunista; 1849. emigrirao u London; odgovorni izdavač časopisa «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue»; posle rascjepa u Savezu komunista ostao je na Marxovoj strani; Marxov i Engelsov prijatelj i sarborac. 6 349 470
- Schramm, Rudolph* (Rudolf Šram; 1813 - 1882) — publicista; 1848. poslanik u pruskoj Nacionalnoj skupštini (levo krilo); posle revolucije emigrirao u Englesku; istupao je protiv Marxa; šezdesetih godina Bismarckov pristalica. 253 254
- Schurz, Karl* (Karl Šurc; 1829 - 1906) — 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku; 1850. oslobodio je Kinkela iz zatvora; emigrirao je u Švajcarsku a 1852. u SAD, gde je učestvovao u građanskom ratu; kasnije diplomatski poslanik SAD u Španiji, senator i ministar unutrašnjih poslova. 257
- Sébastieni, Horace-François-Bastien, comte* (Oras-Fransoa-Bastijen Sebastiani, grof; 1772 - 1851) — francuski državnik i diplomat, maršal Francuske; ministar spoljnih poslova (1830 - 1832) i ambasador u Londonu (1835 - 1840). 29
- Sefeloge, Max* (Maks Zefeloge; 1820 - 1859) — vojnik u ostavci; 22. maja 1850. pokušao je atentat na Friedricha Wilhelma IV; umro je u ludnici. 262 263 266 267 269
- Ségur d'Aguesseau, Raymond-Joseph-Paul, comte de* (Rejmon-Žozef-Pol Segir d'Ageso, grof; 1803 - 1889) — francuski advokat i političar; bio je član svih partija koje su bile na vlasti; predstavnik Stranke reda u zakonodavnoj Narodnoj skupštini. 77
- Seiler, Sebastian* (Sebastian Zajler) — publicista; 1846. član Briselskog dopisnog komunističkog komiteta i član Saveza komunista; učestvovao je u revoluciji 1848/49. u Nemačkoj. 349
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Earl of* (Entoni Ešli Kuper Šeftsberi, erl; 1671 - 1713) — engleski filozof morala, poznati predstavnik deizma; političar, vigovac. 174
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Earl of* (Entoni Ešli Kuper Šeftsberi, erl; 1801 - 1885) — engleski političar; četrdesetih godina jedan od vođa pokreta za donošenje zakona o desetočasovnom radnom danu. 189 195 197 200
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616). 137
- Sickingen, Franz von* (Franc fon Zickingen; 1481 - 1523) — nemački vitez, priključio se pokretu reformacije, vojni i politički vođa plemićkog ustanka 1522/23. 293 314 316 346
- Sigel, Franz* (Franc Zigel; 1824 - 1902) — badenski oficir; učestvovao je u revolucionarnom pokretu u Badenu 1848/49, vrhovni komandant, a kasnije vršilac dužnosti vrhovnog komandanta u badenskoj revolucionarnoj vojsci za vreme badensko-falačkog ustanka (1849); emigrant u Švajcarskoj i Engleskoj; 1852. preselio se u Ameriku gde je učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država. 112 117 154 157 - 162 257

- Simon, Ludvig* (Ludvig Simon; 1810 - 1872) — advokat iz Trijera; 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. emigrirao u Švajcarsku. 169 - 172
- Singerhans* (*Singer, Hans*) (Hans Zinger) — jedan od vođa Saveza »Siroti Konrad« i seljačkog ustanka u Švapskim Alpima 1514. 309
- Smith, Adam* (Adam Smit; 1723 - 1790) — engleski ekonomista, predstavnik klasične buržoaske političke ekonomije. 389
- Sobrier, Marie-Joseph* (Mari-Žozef Sobrije; oko 1825 - 1854) — francuski novinar; član revolucionarnih tajnih društava za vreme Julske monarhije; od marta do maja 1848. izdavač je lista »La Commune de Paris«; jedan od vođa demonstracija od 15. maja 1848; osuđen na sedam godina zatvora. 223
- Soulouque, Faustin* (Fosten Suluk; oko 1782 - 1867) — predsednik crnačke republike Haiti; 1849. proglasio se za cara pod imenom Faustin I. 41 73 76
- Spät, Dietrich* (Ditrih Špet; umro 1536) — feudalni veleposednik; 1525. komandovao je jednim odredom Truchsefove kaznene vojske. 326 328 330
- Stari Fritz* — vidi *Friedrich II*
- Sternberg* (Šternberg) — vidi *Ungern-Sternberg, Alexander, Freiherr von*
- Stirner, Max* (pseudonim *Johanna Caspara Schmidta*) (Maks Štirner; 1806 - 1856) — nemački filozof, mladohegelovac; jedan od ideologa individualizma i anarhizma, pisac knjige *Jedinstveni i njegova svojina*. 240 352 354
- Stockhausen, August Wilhelm Ernst von* (August Vilhelm Ernst fon Štokhauzen; 1791 - 1861) — pruski generallajtnant, ministar vojni (1850 - 1851). 185
- Stoffel von Freiburg* (Štofel fon Frajburg) — 1513. jedan od organizatora zavere Bundschuh u oblasti gornje Rajne i u Švarcvaldu; pobegao je posle otkrivanja zavere. 307
- Stolberg, Bodo, Graf von* (Bodo Štolberg, grof; 1467 - 1538) — carski savetnik, nadzornik manastira Magdeburg i Halberštad i savetnik kardinala Albrechta. 295
- Storch, Niklas* (Niklas Štorh; umro 1525) — tkač iz Cvikaua; početkom 16. veka vođa tamošnje sekte anabaptista; pod Münzerovim uticajem za vreme narodnog ustanka držao je propovedi protiv crkvenih i feudalnih gospodara. 296
- Straßer, Friedrich* (Fridrih Štraser) — slikar iz Elberfelda; 1848. učestvovao je u revoluciji u Austriji; 1849. potpukovnik u badensko-falačkoj revolucionarnoj vojsci. 140
- Strauß, David Friedrich* (David Fridrih Štraus; 1808 - 1874) — nemački filozof i publicista, mladohegelovac. 213
- Struve, Gustav* (Gustav Struve; 1805 - 1870) — pravobranilac i publicista; pristalica federativne republike; 1848. član privremenog parlamenta; jedan od vođa ustanka u Badenu aprila i septembra 1848. i badensko-falačkog ustanka 1849; emigrirao je u Englesku, kasnije u SAD; učestvovao je u američkom građanskom ratu na strani Severnih država. 93 114 115 117 131 149 - 151 160 161 254 255 257 476 477
- Stuart* (Stjuart) — kraljevska dinastija Škotske (1371 - 1714) i Engleske (1603 - 1649, 1660 - 1714). 175
- Sue, Eugène* (Ežen Si; 1804 - 1857) — francuski pisac, autor romana sa sentimentalnim socijalnim temama. 74 83 84 377 378
- Sulz, Rudolf, Graf von* (Rudolf Zulc, grof) — sudija carskog suda u Rotvajlu; jedan od organizatora pokolja pobunjenih seljaka u južnoj Nemačkoj za vreme seljačkog rata 1525; namesnik u gornjoj Austriji (1529). 334
- Suvorov, Aleksandar Vasiljevič* (1729 - 1800) — ruski vojskovođa. 402
- Szaleresi, Ámbros* (Ambroš Salereši) — 1514. učestvovao u seljačkom ustanku u Mađarskoj; bio je vođa seljačke čete; prešao na stranu neprijatelja. 311
- Sznayde, Franz* (Franc Snajde; 1790 - 1850) — učestvovao je u poljskom

- ustanku 1830/31; 1849. general badensko-falačke revolucionarne vojske. 129 130 133 137 140 147 149
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent* (Šarl-Moris de Taleran-Perigor, princ de Beneven; 1754 - 1838) — francuski državnik; ministar spoljnih poslova (1797 - 1799, 1799 - 1807, 1814/15); predstavnik Francuske na Bečkom kongresu. 251
- Taukuang* — kineski car (1821 - 1850). 184
- Techow, Gustav Adolf* (Gustav Adolf Tehov; 1813 - 1893) — bivši pruski oficir; 1848. učestvovao je u revolucionarnim događajima u Berlinu, šef generalštaba falačke revolucionarne vojske; posle propasti badensko-falačkog ustanka emigrirao je u Švajcarsku, 1852. preselio se u Australiju. 129 149
- Teleki, Istvan* (Ištvan Teleki) — vojvoda od Erdelja; kraljevski savetnik, kasnije rizičar Mađarske; za vreme seljačkog ustanka 1514. ustanici su ga ubili. 311
- Teste, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Test; 1780 - 1852) — francuski advokat i državnik; orleanist; ministar trgovine, pravosuđa i ministar za javne radove za vreme Julske monarhije; izveden na sud zbog podmitljivosti i zloupotrebe službenog položaja. 68
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) — francuski istoričar i državnik; orleanist; predsednik vlade (1836, 1840); 1848. poslanik u ustavotvornoj Narodnoj skupštini; predsednik republike (1871 - 1873); 61 63 65 74 83 85 175 377 379 439
- Thome* (Tome) — pukovnik; 1849. komandant divizije u badensko-falačkoj revolucionarnoj vojsci, pred kraj rata bio je za kapitulaciju. 154
- Thumb, Konrad* (Konrad Tumb; 1465 - 1525) — savetnik vojvode Ulricha Virtemberškog. 309
- Thunfeld, Kunz von* (Kunc fon Tunfeld) — vitez, vazal biskupa od Vircburga; vođa seljačkog ustanka 1476. u Niklashauzenu (Vircburg). 304
- Thunfeld, Michael von* (Mihael fon Tunfeld) — sin Kunza von Thunfelda, učestvovao je u seljačkom ustanku 1476. u Niklashauzenu. 304
- Tiphaine, Jean-Laurent* (Žan-Loran Tifen; rod. oko 1805) — francuski demokrata, član revolucionarnih tajnih društava za vreme Julske monarhije; pred početak revolucije 1848. sekretar pariske policijske prefekture. 223
- Tooke, Thomas* (Tomas Tuk; 1774 - 1858) — engleski ekonomista, pobornik slobodne trgovine, kritikovao je Ricardovu teoriju o novcu. 361
- Toussaint-Louverture, François-Dominique* (Fransoa-Dominik Tusen-Luvertir; 1743 - 1803) — za vreme francuske revolucije vođa crnačkog revolucionarnog pokreta na Haitiju koji je bio uperen protiv vladavine Španaca i Engleza. 41
- Trélat, Ulysse* (Iliš Trela; 1795 - 1879) — francuski lekar i političar; jedan od urednika lista »Le National«; 1848. potpredsednik ustavotvorne Narodne skupštine; ministar za javne radove (od maja do juna 1848). 27
- Trocinski, Feliks* (Felijs Trocinski) — učesnik u poljskom ustanku 1830/31. a zatim je emigrirao; 1849. komandovao je poljskim odredom u badensko-falačkoj revolucionarnoj vojsci. 140
- Truchseß von Waldburg, Georg* (Georg Truhzes fon Valdburg; 1488 - 1531) — 1519. vrhovni zapovednik vojske Švapskog saveza koja se borila protiv Ulricha Virtemberškog i 1525. protiv pobunjenih seljaka i gradana. 318 - 320 322 326 - 332 334 335 338
- Turenne, Henri de la Tour d'Auvergne, vicomte de* (Anri de la Tur D'Ovorni, vikont de Tiren; 1611 - 1675) — protestant, francuski vojskovođa u tridesetogodišnjem ratu. 408
- Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de L'Aulne* (An-Rober-Žak Tirgo, baron de l'Oln; 1727 - 1781) — francuski ekonomista; ministar finansija Louis-a XVI (1774 - 1776); pokušao je da reformama poboljša katastrofalnu finansijsku situaciju. 213

- Tzschirner, Samuel Erdmann* (Samuel Erdman Čirner; oko 1812 - 1870) — advokat iz Baucena; za vreme revolucije 1848/94. vođa krajnje levice u Saksoniji, 1849. vođa majskog ustanka u Drezdenu i učesnik u badensko-falačkom ustanku; posle propasti revolucije emigrirao u Švajcarsku a kasnije u Englesku. 134
- Ulrich* (Ulrih; 1487 - 1550) — od 1498. vojvoda od Virtemberga; 1519. izbačen je iz Švapskog saveza; pokušao je da iskoristi seljački ustanak da bi ponovo uzeo vlast u svoje ruke; 1534. ponovo se popeo na virtemberški presto. 309 310 319 320
- Ungern-Sternberg, Alexander, Freiherr von* (Aleksander Ungern-Šternberg, baron; 1806 - 1868) — pisac, idealizovao je srednjovekovnu feudalnu aristokratiju. 166
- Unuk svetog Louis-a* — vidi *Chambord, Henri-Charles d'Artois*
- Uttenhoven, von* (fon Utenhofen; ubijen 1849) — pruski oficir. 101
- Vasco da Gama* (Vasko da Gama; 1469 - 1524) — portugalski moreplovac; 1497/98. oplovivši Afriku, otkrio je pomorski put za Indiju. 278
- Vauban, Sébastien le Prêtre, marquis de* (Sebastijen le Pretr Voban, markiz; 1633 - 1707) — francuski maršal, vojni inženjer; pisac ekonomskog spisa *Projet d'une dîme royale*. 69
- Veliki vojvoda Badena* — vidi *Karl Leopold Friedrich*
- Venedey, Jakob* (Jakob Venedaj; 1805 - 1871) — radikalni publicista i političar; 1848. član privremenog parlamenta i frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); kasnije liberal. 178 372
- Vidal, François* (Fransoa Vidal; 1814 - 1872) — francuski ekonomista, socijalista; pristalica Louis-a Blanc-a. 77 78 82 249 376
- Vidil, Jules* (Žil Vidil) — francuski oficir; socijalista; jedan od vođa francuskog blankističkog udruženja emigranata u Londonu. 350 474
- Vidocq, François-Eugène* (Fransoa-Ežen Vidok; 1775 - 1857) — tajni policijski agent, kasnije šef službe bezbednosti u Parizu; njemu se pripisuje autorstvo spisa *Memoires Vidocq*; u prenosnom smislu njegovo ime se upotrebljava da bi se neko okarakterisao kao vešt sluga i podlac. 228
- Vivien, Alexandre-François-Auguste* (Aleksandr-Fransoa-Ogist Vivijen; 1799 - 1854) — francuski advokat i političar; orleanist; 1840. ministar pravosuđa, 1848. ministar za javne radove u Cavaignacovoj vladi. 37
- Vogt, Karl* (Karl Fogt; 1817 - 1895) — profesor u Gisenu, prirodnjak; vulgarni materijalista; 1848. član privremenog parlamenta i frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. član privremenog regentstva; emigrirao je u Švajcarsku i postao profesor u Ženevi; protivnik komunističkog pokreta. 178
- Voltaire, François-Marie Arouet de* (Fransoa-Mari Arue de Volter; 1694 - 1778) — francuski filozof deista; satirični pisac i istoričar; predstavnik prosvetiteljstva u 18. veku; borio se protiv apsolutizma i katolicizma. 41 62
- Waldau, Max* (pseudonim Richarda Georga Spillera von Hauenschilda) (Maks Valdau; 1825 - 1855) — pisac, veleposednik iz gornje Šlezije. 166
- Waldeck, Benedikt Franz Leo* (Benedikt Franc Leo Valdek; 1802 - 1870) — savetnik Vrhovnog suda u Berlinu; demokrata; 1848. jedan od vođa levice i potpredsednik pruske Nacionalne skupštine; kasnije naprednjak. 178 250
- Walpole, Sir Robert, Earl of Oxford* (ser Robert Volpoul, erl od Oksforda; 1676 - 1745) — engleski državnik; jedan od lidera vigovaca; 1721 - 1742. predsednik vlade, udario je temelj sistemu u kome je vlada nezavisna od kraljeve vlasti i oslanja se na parlamentarnu većinu. 173

- Wat Tyler** (Vat Tejlor; ubijen 1381) — vođa engleskog seljačkog ustanka 1381. 291
- Wehe, Hans Jakob** (Hans Jakob Vee) — sveštenik u Lajphajmu, Münzerov pristalica; 1525. vođa lajphajmerske seljačke čete, posle poraza čete streljan. 301 320 322 327
- Weigand von Redwitz** (Vajgand fon Redvic) — bamberski biskup (1522 - 1556); 1525. je ugasio seljački ustanak u Franačkoj; protivnik reformacije. 322 332
- Weiß, Guido** (Gvido Vajs) — lekar; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku, civilni komesar u Cvajbrikenu. 141
- Weitling, Christian Wilhelm** (Kristian Vilhelm Vajtling; 1808 - 1871) — krojač; funkcioner nemačkog radničkog pokreta u periodu njegovog nastanka; teoretičar utopijskog komunizma. 351
- Weitmoser, Erasmus** (Erazmus Vajtmozer) — zanatlija; 1525. vođa salcburških rudara i seljaka u seljačkom ratu. 341
- Welden, Franz Ludwig, Freiherr von** (Franc Ludvig Velden, baron; 1782 - 1853) — austrijski general; 1848. učestvovao je u pohodu protiv Italije; guverner Beča (od novembra 1848. do aprila 1849.); vrhovni zapovednik austrijskih trupa koje su ugasile revoluciju u Mađarskoj (od aprila do juna 1849.). 401
- Wellington, Arthur Wellesley, Duke of** (Artur Velsli Velington, vojvoda; 1769 - 1852) — engleski vojskovođa i državnik; torijevac; predsednik vlade (1828 - 1830), ministar spoljnih poslova (1834 - 1835). 374 400
- Welser** (Velzer) — augsburški trgovci i bankari u 15. i 16. veku; davali su kredite evropskim vladarima. 319
- Werner, Johann Peter** (Johan Peter Verner) — advokat u Koblencu; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levi centar). 99
- Wilhelm III Bischof von Straßburg** (Vilhelm III, biskup Štrasburga) — vidi *Honstein, Wilhelm, Graf von*
- Wilhelm I** (Vilhelm I; 1797 - 1888) — pruski kralj (1861 - 1888) i nemački car (1871 - 1888); 1848. kao pruski princ vođa dvorske kamarile, 1849. vrhovni zapovednik pruskih trupa koje su ugasile badensko-falački ustanak (»Princ-karteča«). 138 143 251 262 266 267 439 445
- William III Oranski** (Viljem III Oranski; 1650 - 1702) — namesnik u Holandiji (1672 - 1702) i kralj Engleske (1689 - 1702). 173 174
- Willich, August** (August Vilih; 1810 - 1878) — bivši pruski potporučnik, zbog svojih političkih shvatanja otišao je u penziju; član Saveza komunista; 1849. komandant dobrovoljačkog korpusa u badensko-falačkom ustanku; 1850. pri rascepu Saveza komunista zajedno sa Schapperom vođa frakcije; 1853. emigrirao je u SAD, gde je učestvovao u građanskom ratu kao general u vojsci Severnih država. 109 122 130 131 134 - 137 140 - 145 146 148 - 150 152 153 - 159 160 - 162 251 254 263 272 468 473 474 476 477 480 485 486 490
- Windischgrätz, Alfred, Fürst zu** (Alfred Vindišgrec, knez; 1787 - 1862) — austrijski vojskovođa; stajao je na čelu snaga koje su ugasile praški junski ustanak i bečki oktobarski ustanak, a zatim je bio vrhovni zapovednik vojske koja je ugušila revoluciju u Mađarskoj. 401
- Wiseman, Nicolas** (Nikeles Vajzmen; 1802 - 1865) — engleski katolički sveštenik, 1850. papa ga je proglasio za nadbiskupa Vestminstera, a kasnije za kardinala. 374 375
- Wolf(f), Ferdinand** (Ferdinand Volf; 1812 - 1895) — novinar; član briselskog dopisnog komunističkog komiteta i član Saveza komunista; jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«; emigrant u Parizu i Londonu; 1850. pri rascepu Saveza komunista ostao na Marxovoj strani; kasnije se povukao iz političkog života. 349
- Wolff, Wilhelm (Lupus)** (Vilhelm Volf; 1809 - 1864) — nastavnik i novinar; sin šleskog seljaka-kmeta; član Centralne uprave Saveza komunista; 1848/49. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«;

- član rajnskog okružnog odbora demokrata i kelnskog odbora bezbednosti; emigrant u Švajcarskoj i Engleskoj; bliski prijatelj Marxa i Engelsa. 257
- Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, Graf von* (Fridrih Hajnrih Ernst Wrangel, grof; 1784 - 1877) — pruski general; komandovao je trećim armijskim korpusom u Berlinu; učestvovao je u državnom udaru u novembru 1848. 465
- Wycliffe (Wiclif), John* (Džon Viklif; oko 1324 - 1384) — engleski teolog i reformator; vođa lolarada; borio se za nezavisnost engleske crkve; posle njegove smrti katolička crkva ga je proglasila jeretikom. 290 291
- Zapolja, Jovan* (1487 - 1540) — erdeljski vojskovođa; od 1511. erdeljski vojvoda; 1514. vodio je pokret za ugušenje seljačkog ustanka u Mađarskoj; 1526. proglašen je za kralja Mađarske. 311
- Zell, Friedrich Joseph* (Fridrih Jozef Celj; 1814 - 1881) — advokat i opštinski većnik u Trijeru; član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. komesar carskog ministarstva u Badenu. 99 100
- Zimmermann, Wilhelm* (Vilhelm Cimmerman; 1807 - 1878) — istoričar; učestvovao je u revoluciji 1848/49; poslanik u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini (levo krilo); pisac dela *Allgemeine Geschichte des großen Bauernkrieges*, koje je izlazilo od 1841. do 1843. 298 302 451
- Zinn, Christian* (Kristijan Cin) — novinar iz Kajzerslauterna; 1849. kapetan u falačkoj revolucionarnoj vojsci. 137 157
- Zitz, Franz Heinrich* (Franc Hajnrih Cic; 1803 - 1877) — pravozastupnik u Majncu; 1848. član privremenog parlamenta i frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku, potom emigrirao u SAD. 93 130 131 134 152
- Zychlinski* (Cihlinski) — učesnik u majskom ustanku u Drezdenu i badensko-falačkom ustanku. 144 147 156

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

- Amfitrion* — ličnost iz grčke mitologije, sin kralja Alkaja iz Tirina; njegovo ime predstavlja simbol imućnog i gostoljubivog čoveka. 35
- Antej* — ličnost iz grčke mitologije, džin, sin boga mora Posejdona i boginje zemlje Gee; dok je bio u dodiru sa svojom majkom zemljom, nikada nije bio pobeđen; Heraklo ga je odvojio od zemlje i ubio. 58
- Bartolomej* — ličnost iz *Novog zaveta*. 36
- Danilo* — ličnost iz *Starog zaveta*. 296
- David* — ličnost iz *Starog zaveta*. 38
- Don Kihot* — ličnost iz istoimenog Servantesovog romana. 113 374
- Fohi (Fuhi)* — po predanju osnivač kineske kulture. 184
- Hiskija* — ličnost iz *Starog zaveta*. 296
- Ilija* — ličnost iz *Starog zaveta*. 296
- Jeremija* — ličnost iz *Starog zaveta*. 169 372 465
- Josif* — ličnost iz *Starog zaveta*. 62
- Luka* — ličnost iz *Novog zaveta*. 296
- Menelaj* — po grčkom predanju kralj Sparte, oženio se lepom Jelenom. 129
- Moloh* — semitsko božanstvo kome su prinošene ljudske žrtve. 167
- Mojsije* — ličnost iz *Starog zaveta*. 67 296 298
- Orfej* — grčki mitski pevač. 54
- Osije* — ličnost iz *Starog zaveta*. 296

Pistol — ličnost iz Shakespeare-ove komedije *Vesele žene vindzorske*. 137
157

Potifar — ličnost iz *Starog zaveta*. 62

Radamant — grčka mitološka ličnost. 220

Samson — ličnost iz *Starog zaveta*. 58

Sančo Pansa — ličnost iz Servante-sovog romana *Don Kihot*. 169

Saul — ličnost iz *Starog zaveta*. 38

Solomon — ličnost iz *Starog zaveta*. 168

Verni Ekart — junak nemačkog narodnog predanja; oličenje pouzdanog čuvara. 165

Vilhelm Majster — glavna ličnost iz Goetheovog dela »Godine učenja Vilhelma Majstera«. 169

Winkelried, Arnold — legendarni narodni junak iz vremena oslobodilačke borbe Švajcaraca protiv vladavine Habsburga u 14. veku. 390

Žil Blaz — glavna ličnost jednog Lesage-ovog romana. 225

Registar pojmova

- Akcije* 243 357
 — cena akcija 357
 obaranje cena akcija 357
 — tržište akcija 357
- Anarhija* 218 353
 — anarhist 76
 — revolucionarnih kriza 353
 — i gradanski rat 88
 — i ukidanje države 352
 — ugušivanje anarhije 73
 u Francuskoj 64
- Apsolutizam* 204
 — vojnički 170 171
 — u Francuskoj 174
- Aristokratija* 374
 — berzanska 67
 — engleska 374
 — finansijska aristokratija u Francuskoj 12 - 15 19 21 22 50 66 68 247
 diktatura finansijske aristokratije 12 14 15
 njena vlast 247
 restauracija finansijske aristokratije 65
- Asketizam* 302
 — gradanski 303
 — plebejski 303
 — proleterski 303
 — opšti 483
 — i srednjovekovni ustanci 302
- Ateizam* 297
- Banka*
 — akcionarska 360
 — engleska 359 365
 — francuska 18 22
 aktivni kapital francuske "banke" 81
 bankrotstvo francuske banke 22
 francuska nacionalna banka 22
 i koncentracija kredita 81
 i porast opticaja novčanica 371
- Berza* 247 249 367
 — francuska 18 22 65
 kao tržište za ulaganje kapitala 66
 — žitna 258
 — i profit 249
- Birokratija* 405 454
 — nemačka 95 111
 — i apsolutna monarhija 405
- Bonapartizam* 458
 — bonapartist 41 46 51 88 181
 — i buržoaska revolucija 458
- Buržoazija* 18 27 79 363 374 427 438
 — engleska buržoazija 365 454
 engleska *finansijska* buržoazija 173
 vladavina finansijske buržoazije 173
 engleska *industrijska* buržoazija 175 195 198 205
 i sprovođenje sistema zaštitnih carina 173
 engleska *krupna* buržoazija 455
 politička moć krupne buržoazije 176
 interes krupne buržoazije 176
 i svetsko tržište 176
 kao vlasnik proizvodnih snaga 176
 engleska *sitna* buržoazija 455
 i osvajanje političke vlasti 199
 i industrijski proletarijat 201
 kao sredstvo za osvajanje političke vlasti proletera 201
 — francuska buržoazija 12 16 19 29 180
 francuska *industrijska* buržoazija 12 14 19 50 59
 interes industrijske buržoazije 14 28
 vladavina industrijske buržoazije 18
 francuska *krupna* buržoazija 37 39
 francuska *sitna* buržoazija 12 14 21 25 30 34 35 37 39 52 83 181 437 438
 demokratska sitna buržoazija 57
 socijalistička sitna buržoazija 77
 i ukidanje opšteg prava glasa 182
 isključenost sitne buržoazije iz političke vlasti 12

- francuska *republikanska* buržoazija 29
- *industrijska* buržoazija 220
 - kao vladajuća klasa 220
 - *krupna* buržoazija 237
 - *nemačka buržoazija* 94 353 452 454
 - i revolucionarni pokret 204
 - nemačka *krupna* buržoazija 100 111 204 347
 - i obaranje apsolutizma 204
 - i pobjeda nad feudalizmom 94
 - i učešće u ustanku od 1849. 104
 - nemačka *sitna* buržoazija 93 94 98 101 114 115 125 169 204 347
 - i politički pokreti 94
 - interes sitne buržoazije 116
 - kao vođ ustanka u Rajnskoj pokrajini 1849. 104
 - kao apoget državnog ustava u Pruskoj 105
 - politički uticaj sitne buržoazije 114
 - stav sitne buržoazije prema državnom ustavu 116
 - stav prema revoluciji 116
 - stav prema svojini 116
 - *revolucionarna* buržoazija 347
 - borba između buržoazije i proletarijata 25 270 354 436
 - društveno oslobođenje buržoazije 459
 - egzistencija buržoazije 238
 - klasni interesi buržoazije 32 50 352 388
 - ostvarivanje tih interesa 52
 - obaranje buržoazije 29 487
 - politička moć buržoazije 373
 - samosvest buržoazije 30
 - terorizam buržoazije 29 35
 - vladavina buržoazije 17 19 20 29 47 50 51 55 79 85 163
 - i koreni feudalnog društva 19
 - kao društveni odnos 51
 - kao nužni uslov materijalne proizvodnje 51
 - kao rezultat opšteg prava glasa 79
 - kao vladavina civilizacije 51
 - materijalni uslovi vladavine buržoazije 32
 - republikanski oblik te vladavine 180
 - vlast buržoazije nad proletarijatom kao najamni odnos 97
 - životni uslovi buržoazije 82
 - i političke institucije 82
- Buržuj* 90 382
- *industrijski* 219 376
 - *i pokret za skraćenje radnog dana* 201
 - *krupni* 34
 - *nemački*
 - liberalni buržuji 204
 - i državna vlast u Nemačkoj 204
 - i stav prema radnicima 204
 - *sitni* 22 25 34 51 67 80 101
 - *vladavina buržuja* 73
- Carine* 235 341
- *diferencijalne* 199
 - ukidanje diferencijalnih carina 199
 - *na uvoz u Francuskoj* 370
 - *na žito* 199
 - ukidanje carina na žito u Engleskoj 15 199 218
 - *zaštitne* 19
 - sistem zaštitnih carina 19
 - francuske zaštitne carine 67
 - ukidanje zaštitnih carina 74
 - *carinska reforma u Španiji* 80 370
 - *carinski savez u Italiji* 375
- Cena* 359
- *akcija* 357
 - *robe* 360
 - *sirovina* 370
 - *zemlje; u Francuskoj* 70
 - *žita* 358
 - *pad cena* 358 360
 - *skok cena* 182
- Centralizacija*
- *lokalna* 210
 - *nacionalna* 210
 - *politička* 16 210
- Čartisti* 375 376
- *čartističke organizacije* 375
 - *čartistički pokret* 190 269
 - *i Savez komunista* 261
 - *i sitna buržoazija* 375
 - *i Zakon o desetočasovnom radnom danu* 195
- Dedukcija*
- *filozofska* 179
- Demokrat*
- *buržoaski* 207 209
 - i ukidanje feudalizma 209
 - *nemački* 126
 - i stav prema radnicima 153
 - i učešće u ustanku 1849. 122 129
 - *sitnoburžoaski* 204 205 256 453
 - i radnička klasa 205 206
 - i savez s proletarijatom 206 207
 - *socijalistički* 85

Demokratija 215 216 490

- francuska 28
- plemićka 314
- i kmetstvo 314
- kao najsiroviji oblik društva 314
- vulgarna 436
- i opšte pravo glasa 216

Despotizam

- parlamentarni 59
- soldateske 60
- u Francuskoj 426

Dijalektika

- Hegelova 170

Diktatura

- buržoazije 73
- u Francuskoj 35
- vojna diktatura u Francuskoj 35
- zakonodavna 59

Dogma

- crkvena 289
- kao politički aksiom 289

Doktrina

- ekonomska 484
- politička 289 484
- revolucionarna 289

Društvo 76 205 206 216 220

- buržoasko 14 17 18 23 35 - 37 82
- 238 239 351 353 382
- ciklusi buržoaskog društva 82 371
- i vladavina buržoazije 353
- moderno buržoasko društvo 28 285
- odnosi buržoaskog društva 21
- političko učvršćenje buržoaskog društva 27
- slom buržoaskog društva 88
- srednji slojevi buržoaskog društva 25 26 37
- esnafsko 285
- feudalno 285
- građansko 170
- englesko 173
- nemačko 97
- društveni odnosi 5 37 289 297 364
- 453
- buržoaski 82
- i politika 37
- promena društvenih odnosa u Nemačkoj 345
- društveni preobražaj 196 205
- komunistički 483
- u Francuskoj 36
- društveni razvoj 212 281 284 403
- najniži slojevi društva kao klasa 303
- revolucionarni interesi društva 18
- 19

- materijalističko shvatanje društva 351

Država 21 218 236 389

- buržoaska 47 239 405
- i buržoaske klase 239
- i vojska 405
- despotska 20
- moderna 36
- radnička 47
- i koncentracija proizvodnih snaga 210
- i odnos prema buržoaskom društvu 66
- i porezi 66
- oblik države 367
- ukidanje države 239
- kao rezultat ukidanja klasa 239
- komunističko shvatanje o ukidanju države 352

Državni deficit 35 42 50 68*Državni papiri* 13

- kolebanje kursa državnih papira 68

Državni prihod 35*Dug*

- državni dug 22 421 452
- špekulacije državnim dugovima 67
- privatni 34

Ekonomija

- državna
- državni deficit 35 42 50 68
- državni dug 22 67 421 452
- državni kredit 21 22
- državni papiri 13 68
- državni prihod 35
- državni zajam 13
- politička 41

Ekonomski odnosi 5 23 37 90 384*Ekonomski razvitak* 434 435*Eksploatacija*

- berzanska 67
- industrijska 194
- industrijskog proletarijata 71
- kapitalistička 19
- način kapitalističke eksploatacije 19
- klasna 32
- uslovi klasne eksploatacije 32

Emancipacija 218

- buržoazije i seljaka 406
- proletarijata 406
- i koncentracija sredstava za proizvodnju 406
- i osvajanje političke vlasti 406
- i ukidanje klasnih suprotnosti 406

- politička emancipacija buržoazije 403
- socijalna emancipacija buržoazije 403
- Esnaf* 285
 - gradski 333
 - esnafski monopol 285
- Fabrikant* 192 194 197 357 366
 - engleski
 - i opstanak modernog društva 188
 - kao odlučujuća klasa u Engleskoj 197
 - kao pristalica slobodne trgovine 188
 - njegova društvena i politička moć 190
 - nemački 94
 - i gušenje revolucionarnog raspoloženja kod radnika 106
 - politička moć fabrikanta 196
- Feudalizam* 304 352
 - junkerski 457
 - ukidanje feudalizma 204 205 218
 - 219 284 329 352
 - i ukidanje države 352 458
 - i buržoasko društvo 458
 - feudalna radinost 278
- Filozof* 188 354
- Filozofija*
 - Hegelova 184 460
 - kineska 184
 - Münzerova filozofija religije 297
 - i njegov politički program komunizma 297 298
 - nemačka 166 169 353—355 460
 - raspad nemačke filozofije 353
- Grad* 366
 - srednjovekovni gradovi 283 314 315
 - 325 329 333 346
 - slobodni 309 328 336
 - i seljački rat 345
 - gradska uprava 283 284
- Gradanin* 284 313 326 328 346
 - sitni 322
 - interesi građana 329
- Hijerarhija* 216
 - feudalna 280 282 295 314
 - i plebejsko sveštenstvo 282
 - katolička 294 317
- Hiperprodukcija* 192 243 245 356 365 366
 - siptom hiperprodukcije 356
 - i krize 356
 - i nova tržišta 356
 - i špekulacije 356
- Hipoteka* 71
 - kao sredstvo eksploatacije 71
- Hrišćanstvo* 289 295 296
 - hrišćanin 447
 - feudalizovano 295
 - kao državna religija 447
 - kao izraz sloma antičkih društvenih prilika 167
 - hrišćansko bratstvo 324
- Humanizam*
 - prosvetećeni 83 377
 - i buržoaska svojina 377
- Ideolog* 196 288 289
 - nemački 364
- Ideologija*
 - nemačka 288 289
 - i klasne borbe 289
 - republikanska 28
- Industrijski magnati* 67
- Industrija* 19 201 357 359 369 433 454 458
 - engleska 174 182 197 240
 - moderna engleska industrija 168 238
 - i politička moć industrijske buržoazije 197
 - i porodice radnika 194
 - esnafska 278
 - francuska 14 19 245 370
 - moderna francuska industrija 19
 - i klasni interes buržoazije 67
 - i nacionalni monopol 67
 - gradska 372
 - krupna industrija 364 438
 - moderna krupna industrija 198 364
 - nastanak i razvoj krupne industrije 194
 - u Engleskoj 195 197
 - nemačka industrija 278
 - industrijski napredak 196 199 453
 - i proleterska revolucija 201 202
 - i razvoj društva 199
 - industrijski prevrat 196
 - i reakcionarne klase 196
 - industrijski razvoj 384 457
 - i klasne borbe 457
 - u Engleskoj 279
 - u Francuskoj 279

- i periodične krize 198
- i umnožavanje proizvodnih snaga 198
- proširenje industrije i proširenje tržišta 198

Istorija 428 436 437 444

- buržoaskog društva 81
- ekonomska 433 434
- evropska 435
- i februarska revolucija 435
- politička 434
- savremena 433 434
- svetska 446
- istorijski proces 217
- materijalističko shvatanje istorije 433 452

Jednakost 388 389

- građanska 290
- hrišćanska 291 337
- imovinska 290
- Münzerova socijalrepublikanska jednakost 298
- spartanska 302
- i razvoj modernih proizvodnih snaga 303
- kao norma građanskog sveta 290

Jeres 289 298

- gradova 290 292
- kao jeres srednjeg veka 290
- plebejska 301
- seljačko-plebejska 291
- teološka 289
- i katolička ortodoksija 292
- i potrebe seljaka i plebejaca 290

Kamata

- kamatna stopa 366
- pad kamatne stope 240
- zelenaška 71
- odnos između profita i kamate 237

Kapital 18 362 369 435

- industrijski 454
- krupan 181
- pokretni 234
- akumulacija kapitala 190
- nagomilavanje kapitala 97
- preobilje kapitala 369
- produktivnost kapitala 240
- i industrijske krize 240
- umnožavanje kapitala 80 370
- vladavina kapitala 29
- i krize 262
- i najamni rad 242

- kao eksploator 71
- kao klasni odnos 189
- kao oblik državne vlasti 75
- moralni uticaj kapitala 78
- na svetskom tržištu 367
- odnos između kapitala i rada 191
- vlast nad kapitalom 435

Kapitalist

- industrijski 192
- i proširena proizvodnja 192
- sitni 90

Kaste

- feudalne 94

Katolicizam 297

- i aristokratija 374
- i lumpenproletarijat 374

Klasa 20 195 288 437

- klase francuskog društva 17
- imućne 17
- privilegovane 20
- vladajuće 13
- radne klase 245 425
- i nedovoljna potrošnja 245
- i svest o svom društvenom položaju i interesima 191
- reakcionarne klase u Nemačkoj 111 125
- revolucionarne klase u Nemačkoj 125
- seljačka klasa
- interes seljačke klase 38 42
- u Francuskoj 73
- potlačena 217 220
- povlašćena 217
- i suvišna proizvodnja 245
- vladajuća 190 381
- ukidanje klase 206
- vidi *Buržoazija, Proletarijat, Radnička klasa i Seljaštvo*

Klasna vladavina 29 51 79 217

- kontrarevolucionarna 52
- politički oblik klasne vladavine 29
- republikanski oblik klasne vladavine 51
- i stepen razvoja materijalnih uslova života 336

Klasna borba 388 443 444 451

- moderna 166
- i istorijski uslovi klase 166
- proleterska 484
- u Francuskoj 11 - 90
- u Nemačkoj 115 288 289 306 337
- njihova rascepanost 346
- i društveni odnosi 451 452

- Klasne razlike** 217
 — i prirodne razlike 217
 — ukidanje klasnih razlika 270
- Klasne suprotnosti** 11 206 217 239 270 291 336 352
 — apstrahovanje klasnih suprotnosti 20
 — u Engleskoj 176 194
 — u Nemačkoj 115 163
 i propast kampanje za državni ustav 163
- Klasni interesi** 38 44 313 337 381
 — antagonističkih klasa 337
 — materijalni 289
 — vladajući 65
 — protivrečnost klasnih interesa u Francuskoj 20
- Klasni odnosi** 23
 — novostvoreni 36
 — ukidanje klasnih odnosa 20
- Kmet** 282 286 344
 — oslobođenje kmetova 310
- Kmetstvo** 295 305 426
 — u Engleskoj 315
 — u Nemačkoj 315
- Komuna**
 — proleterska 57
 — vidi *Pariska komuna*
- Komunist** 256
 — nemački komunisti 242
 njihovo učešće u badensko-falačkom ustanku 154
 — i februarska revolucija 228
 — i oslobođenje radničke klase 292
- Komunizam** 329 472
 — Münzerov 297 298
 — radnički 435
 — revolucionarni 490
 — i ukidanje svih društvenih odnosa 76
 — i ukidanje svih odnosa proizvodnje 76
 — kao klasna diktatura proletarijata 76
 — kao objava permanentne revolucije 76
 — kao prelazni stepen ka ukidanju klasnih razlika 270
 — anticipacija komunizma 291
 kao anticipacija modernih buržoaskih odnosa 291
- Konfiskacija**
 — crkvenih dobara 306 307 314 321 331
- Konkurencija** 472
 — domaća 190
 — inostrana 190
- kontinentalne industrije 182
 — među fabrikantima 199
 — slobodna 174 218 219
 — i regulisanje radnog vremena 202
 — zakoni konkurencije 366
- Kontrarevolucija** 11 22 23 60 182 451
 — evropska 49 52
 — feudalna 204
 — i nasilna centralizacija 74
 — napredak kontrarevolucije 179
 — pobjeda kontrarevolucije 94
 — borba između revolucije i kontrarevolucije 251
- Kredit** 23 34 361 389
 — državni 21 22
 — nacionalni 22
 — privatni 21
 — trgovinski 22
 — na zalogu 241
 i država 241
 — kreditni sistem 360
 raspadanje kreditnog sistema 358
 — kao oblik buržoaske svojine 390
- Križa**
 — evropska od 1849. 55
 — finansijska 185
 u Austriji 178
 u Engleskoj 198
 u Pruskoj 178 185
 u Rusiji 179
 i svetsko tržište 198 244
 — industrijska 199 244 366
 u Engleskoj 1847. 15 80
 u Parizu 15
 — novčana 359
 — prometa 360
 — svetska ekonomska kriza 436
 — trgovinska 182 183 199 243 - 246 362 366
 evropska trgovinska kriza 21
 svetska trgovinska kriza 434
 u Engleskoj 15
 i februarska revolucija 182 246
 i polet engleske industrije 182
 i revolucionarne krize 21
 — u proizvodnji 356
 — u zemljoradnji 244 366
 — železnička 357 358
 — žitna 359
 — i kapital 362
 — i nadnice 198
 — i način proizvodnje 198
 — i revolucija 82
 — i smanjenje profita 198
 — periodi kriza 81
 — ubrzanje kriza 201

Kult

- genija 217
- heroja 212
- prirode 168
- žene 168 169

Legitimist 26 31 41 46 48 55 61 65 66
74 85 87 181 379 381

Liberalizam

- liberal 465
- buržoaski 40 74 354
- kao ekstrem anarhije 74

Lumpenproletariat 14 23 24 455

- gradski 455
- nemački 105 108 284
- kao klasa 284 285
- pariski 88

Malogradanin

- nemački 100
- badenski 121

Manufaktura 175

- i krupna industrija u Engleskoj 176

Mašina 189 190 192

- parna 176
- napredak mašinerije 190
- razvoj mašinerije 198

Metod

- materijalistički 433

Monarhija 26 36 39 42 65 79 216 454

- apsolutna 175 288 295 458
- prelaz od apsolutne monarhije ka ustavnoj 175
- centralizacija apsolutne monarhije 315
- buržoaska 17
- engleska 172
- engleska ustavna monarhija 175
- i položaj klasa 172 174
- feudalna 30
- raspad feudalne monarhije 279
- feudalno-birokratska 163
- feudalno-stašeska 314
- francuska Julska monarhija 172
- i položaj klasa 172
- restauracija francuske monarhije 181
- nemačka 279
- ustavna 17 175 288 314
- i preokret buržoaskog društva 175
- i društvena revolucija 176

Moral 196

- moralni zakon 389

Način proizvodnje

- buržoaski 237
- i moderne proizvodne snage 184

Nadnica 28

- odnos između nadnice i profita 237
- sniženje nadnice 198
- kao sredstvo za proširenje tržišta 198
- i plaćanje po komadu 28
- i životne potrebe radnika 198

Nadničar

- poljoprivredni 455 456 457
- i radnički pokret 457

Nauka

- prirodna nauka 168
- moderna prirodna nauka i revolucionisanje prirode 168

Nemačka

- centralizacija Nemačke 329 345
- nemačka nacija 345
- nacionalni razvitak 346
- pokušaj revolucije nemačkog naroda 344
- političke borbe u Nemačkoj 285
- politička rascepkanost Nemačke 279 324 346
- položaj klasa u Nemačkoj 280
- privredni razvitak Nemačke 345

Novac

- novčano tržište 358 360 361 369
- opticaj novca 359

Novčanice 362

- devalvacija novčanica 81
- opticaj novčanica 81 370 371
- porast opticaja novčanica 81
- odnos novčanica prema zlatu 362

Odnosi proizvodnje 37

- odnosi proizvodnje u Francuskoj 18
- i spoljna trgovina 18
- ukidanje klasnih odnosa proizvodnje 270
- kao uslov za ukidanje klasa 270

Opozicija

- dinastička 16 29
- građanska 285 323 325 326 345
- i seljački ustanci 285
- plebejska 284 285
- radnička 195
- i industrijski napredak 195
- revolucionarna 289 323 326
- i borba protiv feudalizma 289 290

Orleanizam 66

- orleanist 26 31 41 48 55 61 65 74 85 87 181 379 381

Oruda za proizvodnju 189

— mašina i radnik 189

Panteizam 297**Pariska komuna** 439 460

— i proleterska revolucija 439

— i borbeni proletarijat 439

— i radnički pokret 440

Partija

— demokratska 103

organizacija demokratske partije u Nemačkoj 103

— proletarijata 153 483

njeno učešće u badensko-falačkom ustanku 153

— radnička 103 153 209 258 261 435

organizacija radničke partije u Nemačkoj 103

radnička revolucionarna partija 205

i stav prema sitnoburžoaskoj demokraciji 205

— revolucionarna 11 53 262

u Francuskoj 181

u Nemačkoj 122

Patricij 283 284 323 326 329 336

— gradski patricijat 292

— i gradska opozicija 284

— i gradski prihodi 283

— kontrarevolucija patricija 332

— vlast patricija 345

Pauperizam 220

— engleski 220

— pauper 220

Plebejac 287 293 294 300 301 308 313

322 344 346

— kao klasa 291

— kao preteča savremenog buržoaskog društva 291

— i ukidanje privatne svojine 291

Plemstvo

— feudalno 454

feudalna vladavina plemstva 96

— nemačko 95 111 280 314 - 316 323

329 333 345 346

nemačko niže plemstvo 281 290

nemačko srednje plemstvo 280

nemačko vazalno plemstvo 281

i seljački rat 318

odnos plemstva prema seljacima 315

— političke privilegije plemstva 315

— prava plemstva 280

— ukidanje plemstva 311

u Mađarskoj 311

Plemić 97 294 324 346**Pokret**

— društveni 337

— građanski 338

— husitski 296

— komunistički pokret proletarijata 354

— plebejski 295 334

— proleterski 228 292 302

— radnički 59 457 484

u Engleskoj 196 460

u Francuskoj 460

u Nemačkoj 460

i aristokratija 197

i internacionalizam 461

i borba za političku vlast proletarijata 197

i industrijska buržoazija 197

savremeni 460

— reakcionarni 329

— reformatorski 313 315 336

i ukidanje kmetstva 315

— religiozni 174

i razvoj građanskog društva 174

— revolucionarni 469

u Engleskoj 376

u Nemačkoj 253; u srednjem veku 300

i srednji slojevi društva 53

i tajna udruženja 203

— ustavni pokret u Nemačkoj 98 100 104 113

stav raznih klasa prema ovom pokretu 109

Politika 289

— politički događaji 433

kao posledica delovanja ekonomskih uzroka 433 454

— politički sukob kao borba interesa društvenih klasa 433 434

Ponuda

— i tražnja 219

Porez 69 235 421

— crkveni 283

— dopunski porez u Francuskoj 23

— državni 283

— lični 234

— na dohodak 63 68 198 236 241

— na kapital 236 240 241 309

— na pokretnosti 234

— na so u Francuskoj 42

— na vino u Francuskoj 68 69 235

kao simbol francuskog poreskog sistema 69 70 72

i seljaci 70

— neposredni 280

- progresivni 37 75 210
- povišenje poreza 237
- kao oblik napada na privatnu svoj-
nu 237
- sniženje poreza 192
- ukidanje poreza 237 239 308 318
321
- i buržoaski socijalizam 237
- i ukidanje države 239
- i budžet 233
- i klase 237
- prihod od poreza 280
- porez u Nemačkoj 280 286 290 303
304
- Poljoprivreda*
- falačka 125
- francuska 67
- neproizvodni troškovi u poljopriv-
redi 70
- podela rada u poljoprivredi 70
- primena mašina u poljoprivredi 70
- Porodica* 51 389 418
- Potrošnja* 240
- bruto-potrošnja 71
- kolonijalne robe 244 363
- nedovoljna 245
- smanjena 35
- porast potrošnje 363
- i širenje industrije 363
- Pravo* 41 289
- čovekovo 418
- državno 210
- feudalno 315
- građansko 210 421
- na obrazovanje 418
- na potporu 418
- na rad 36 37 418 435
- na revoluciju 445
- kao istorijsko pravo 445
- nasleđa 205
- naroda 425
- opštinsko 210
- svojine 71 421
- udruživanja 74 420 425
- i buržoaska svojina 84
- vidi *Pravo glasa*
- Pravo glasa* 485
- opšte pravo glasa u Engleskoj 201
- i politička vlast radničke klase 201
- i revolucionarne promene društva
201
- opšte pravo glasa u Francuskoj 17
26 37 42 44 72 73 79 84 88 217 233
377 382 440
- i buržoaska diktatura 78 79
- i državna vlast 79
- i klasna borba 26
- i politička moć 37
- i revolucija 378
- kao smisao i temelj buržoaskog usta-
va 78 79
- ukidanje opšteg prava glasa u Fran-
cuskoj 76 78 80 378
- opšte pravo glasa u Nemačkoj 441
457
- i način borbe proletarijata 441
- Pristalice slobodne trgovine* 188 192 196
372
- i eksploatacija radničke klase 189
- Privilegija* 290
- esnafske 283 285
- feudalne 79
- plemićke 315 318 458
- političke 315
- borba oko političkih privilegija 174
- Profit* 189 382
- fabrikanta 67
- industrijski 71
- i berza 240
- pad profita 249
- ukidanje profita od strane prolet-
arijata 67
- odnos profita prema kamati, nad-
nici i zemljišnoj renti 237
- Proizvodne snage* 365 407
- buržoaskog društva 82 372
- i buržoaski odnosi 82
- engleske industrije 183
- krupne industrije 364
- moderne proizvodne snage 82
- njihova protivrečnost 82 372.
- u poljoprivredi 344
- koncentracija proizvodnih snaga u
rukama proletera 206
- vlast proizvodnih snaga 195
- Proizvodnja* 182 240
- buržoaska 21
- duhovna i materijalna 69
- uslovi buržoaske proizvodnje 21
- ukidanje buržoaske proizvodnje 21
- francuska nacionalna proizvodnja
13 66
- i državni dug 66
- njeni interesi 13
- industrijska 244 363
- rast industrijske proizvodnje 244
- kapitalistička 437
- kolektivna 75
- nemačka nacionalna proizvodnja
279

- polet nemačke nacionalne proizvodnje 279
- metodi proizvodnje 190 433
 - oblici proizvodnje 82
 - buržoaski 82
 - zastoj u proizvodnji 35
 - odnos proizvodnje i prometa 336 337
- Proletarijat* 25 27 39 77 104 206 208 228 436 - 439 453 - 455 459 490
- engleski 176
 - koncentracija engleskog proletarijata 176
 - francuski 19 378 454
 - industrijski 18 59
 - kao moderna revolucionarna klasa 40
 - krupnoindustrijski proletarijat 438
 - nemački 94 98 114 271 454
 - industrijski 97
 - u gradovima 97
 - i učešće u ustavnom pokretu 105 106
 - klasni interes nemačkog proletarijata 271
 - nepostojanje svesti o uslovima oslobođenja proletarijata 105
 - razvitak nemačkog proletarijata 459
 - pariski 16 - 20 23 - 27 29 45 57 228
 - i revolucionarni potresi 16
 - revolucionarno oslobođenje pariskog proletarijata 17
 - revolucionarni 37 - 39 43 44 45 47 51 52 77 227 228
 - vladavina revolucionarnog proletarijata 103 351
 - seoski 205 456
 - diktatura proletarijata 472
 - ekonomsko ropstvo proletarijata 21
 - interes proletarijata 28 207
 - organizacije proletarijata 228
 - oslobođenje proletarijata 19 459 487
 - borba za oslobođenje 437
 - i oslobođenje buržoazije 347
 - i opšte pravo glasa 440
 - i osvajanje državne, ekonomske i političke vlasti 192 193 206 484
 - i porez 237
 - i revolucija 77 207
 - i revolucionarni ratovi 408
 - i revolucionarni zaverenici 227
 - i savez s buržoazijom kao neminovna etapa u osvajanju vlasti 207 208
 - kao avangarda 19
 - kao klasa 329 455
 - kao revolucionarna klasa 203,
 - kao vladajuća klasa 270
 - kao odlučujuća revolucionarna snaga 74 153
 - kao samostalna politička partija 39
 - podjarmljivanje proletarijata pomoću zakonodavstva 43
 - svest proletarijata o svom klasnom položaju 484
- Promet* 240
- kriza prometa 360
- Prosperitet* 243 362 365 367 369
- industrijski 356 362 364 371 378 434 438 455 459
 - i evropska reakcija 434
 - i proletarijat 455
 - trgovinski 356 362 371 378 459
 - i kapital 362 366
 - i kredit 366
 - i proizvodne snage buržoaskog društva 372
 - u Americi 367
 - i svetska trgovina 367
 - u Engleskoj 244 369
 - u Francuskoj 369 370 378
- Rad* 219 418
- najamni 18 54 435
 - i kapital 18 54 202 218
 - kao buržoaska organizacija rada 18
 - ukidanje najamnog rada 435
 - slobodan 365
 - opšta obaveza na rad 337
 - organizacija rada 219 220
 - ropstvo rada 29
- Radionice*
- nacionalne radionice u Francuskoj 24 25 28
 - kao organizovana snaga revolucionarnog proletarijata 44
- Radnička klasa* 192 188 458
- francuska radnička klasa 16
 - poboljšanje položaja radničke klase 17
 - njeno revolucionarno oslobođenje 19
 - diktatura radničke klase 29 270
 - nemačka 453 461
 - i opšte pravo glasa 191
 - i pokret za skraćenje radnog dana 190 191
 - i reakcionarne društvene klase 191
 - kao aglomeracija jedinki 191
 - njena politička vlast 191 192
 - opstanak radničke klase 188
 - potčinjavanje radničkoj klasi 37

- razvitak radničke klase 439
 - vlast radničke klase 439
- Radna snaga** 189
- prodaja radne snage 189
- Radnik** 80 89 191 205 206 209 242 426
- engleski 376
 - francuski 18 21 28 57 455
 - egzistencija radnika 17
 - i revolucija 455
 - fabrički 189
 - industrijski 456 457
 - najamni 196 205
 - borba najamnog radnika protiv buržuja 19
 - politička moć najamnog radnika 196
 - nemački 94 101 440 455 460
 - nemački industrijski radnik 105
 - i opšte pravo glasa 440 453
 - i otuđenost od političkog pokreta 106
 - kao socijalistička partija 440
 - kao oruđe za bogaćenje 188
 - politička i strukovna udruženja nemačkih radnika 455
 - poljoprivredni 366
 - slobodan 365
 - eksploatacija radnika 17
 - klasni interesi radnika 210 228
 - i interesi seoskog proletarijata 209
 - organizovanje radnika 219
 - oslobođenje radnika 23
 - političko i socijalno oslobođenje 27
 - oslobođenje pomoću podružtvljavanja sredstava za proizvodnju 456
 - ropstvo radnika 29
 - kao uslov njegove slobode 30
 - njegov politički oblik 29
 - udruživanje radnika 47
 - udruživanje engleskih radnika s reakcionarnim elementima društva 195 196
- Raspodela** 435
- ekonomska sredstva raspodele 435
 - odnosi raspodele 237
- Rat**
- gradanski rat 33 382 408 414
 - kao rat između rada i kapitala 28
 - klasni rat u Francuskoj 67
 - kao svetski rat 67
 - seljački rat 38
 - u Nemačkoj 294 316 318 335 344 345 347
 - i rascepanost Nemačke 346
 - u Mađarskoj 310 311
 - posledice seljačkog rata 344 - 348
 - svetski 439
 - kao proleterska revolucija 67
 - verski 344
 - istorija ratova 408
- Razmena**
- sredstva za razmenu 367 435
 - prisvajanje sredstava za razmenu 435
- Reforma**
- buržoaska reforma 37 453
 - i proleterska revolucija 37
 - carstva 314
 - crkvena 299
 - države 329
 - finansijska 192 372
 - u Francuskoj 14
 - građanska 180 292 - 294
 - i imućni elementi opozicije 292
 - u Švajcarskoj 180
 - izborna reforma u Francuskoj 15
 - parlamentarna 245
 - politička 236
 - poreska 233 237
 - kao elemenat privrednih reformi 237
 - socijalna 236
 - sitnoburžoaske reforme 375
- Religija** 41 51
- i istorijski prevrati 168
- Renta** 70
- zemljišna 382
 - odnos između zemljišne rente i profita 237
- Republika** 26 38 39 65
- buržoaska 367 437
 - kao rezultat socijalne revolucije 437
 - demokratska 427
 - Francuska Republika 23 52 418
 - francuska *buržoaska* republika 17 18 21 25 27 29 42 - 45 47 50 54 59 65 78
 - i borba protiv proletarijata 54
 - i sitna buržoazija 54
 - kao država 29
 - kao republika sa socijalnim institucijama 26 27
 - prelaz od buržoaske republike ka monarhiji 40
 - francuska *ustavna* republika 55 59 62 65 77 - 79 88
 - kao diktatura eksploatora 72
 - kao zajednička vlast buržoazije 65
 - republika kao oblik buržoaske vladavine 290
 - socijalna 427

- Republikanac* 26 29 43 465
 — buržoaski 26 31 32 38 41 65 77
 — demokratski 31 32 45
 i njegov politički uticaj 31
 — sitnoburžoaski 205
 i stav prema radnicima 205
 — socijalistički 45
- Republikanizam* 176
 — buržoaski 26 32 35
 i borba protiv proletarijata 26
- Revolucija* 11 40 187 212 214 444 490 491
 — buržoaska 376
 i krupni zemljoposjed 376
 — društvena 184 190 192 435
 i proširena proizvodnja 192
 i životni uslovi buržoazije 372
 — ekonomska 437/438
 — engleska od 1688. g. 173 437
 konzervativni karakter engleske revolucije 175
 kao stalni savez buržoazije i veleposjednika 175
 — evropska 48
 od februara i marta 1848. g. 55 80 434 452
 i ukidanje kapitalističke proizvodnje 437
 — francuske revolucije
 revolucije od 1789. 23 96 97 209 210 287 288 345 406
 i krupni zemljoposjed 175
 februarska revolucija od 1848. 11 15 - 17 19 20 22 23 25 27 29 60 93 120 182 214 215 224 229 230 288 297 361 362 376 435 442 490
 i buržoazija 224
 i proletarijata 224
 julska revolucija od 1830. 12 288 361 442
 i jačanje francuske finansijske aristokratije 81 370
 i kontinentalna industrija 182
 kao socijalna borba 167
 — industrijska 195 197 438
 i klasni odnosi 438
 i podvlašćivanje svetskog tržišta 197
 — komunistička 487
 — nemačka od marta 1848. g. 102 103 347 348
 i vlast proletarijata 163
 permanentna 206 211 474
 i ujedinjenje proletera 206
 — proleterska 202 351 403 406 408 487
 i centralizacija krupne industrije 202 351
 i nacionalne revolucije 30
 i nov način ratovanja 403
 u Francuskoj 18 19
 — institucije revolucije 78
 — i demokrati 206
 — i građanski rat 414
 — i rušenje buržoaskog društva 31
 — i komunizam 210
 — i porez 237
 — kao potiskivanje vladavine jedne klase vladavinom druge 436
- Rojalist* 61 65
- Roba*
 — kolonijalna roba 244 359
 potrošnja kolonijalne robe 359
- Ropstvo* 365
 — američko 365
 — društveno ropstvo 37
 — ekonomsko ropstvo proletarijata 21
 — kmetsko 456
 — radnika 29
 — kao temelj antičkih država 216
- Samoospoljenje* 168 209
- Saobraćaj*
 — svetski 183
 — saobraćajna sredstva 454
- Savez komunista* 202 258 259 483 485 486 489
 — Centralna uprava Saveza 203 208 256 257 259 - 261 483 484 487 - 489
 kao izvršni organ Saveza 488
 član 487 489
 kongres Saveza 487 488
 kao zakonodavni organ Saveza 488
 okrug 485 487 488 489
 opština 485 487 - 489
 statut Saveza 483 485 487
 kao organizacija radnika 207
 kao tajna organizacija revolucionarne partije 256
 stav Saveza prema revoluciji 256
 reorganizacija Saveza 204
 u Belgiji 258
 u Engleskoj 260
 u Francuskoj 260
 u Nemačkoj 258 259
- Seljak*
 — feudalni 456
 — francuski 17 22 69 71 72 371

- eksploatacija francuskog seljaka 71
kao privatni vlasnik 71
položaj francuskog seljaka 71
zaduženost francuskog seljaka 70
- nemački 94 114 285 287 293 294
300 - 302 308 310 311 313 315
318 - 320 322 - 326 328 329 332 -
- 335 338 - 342 344 346 347
i društveni poredak u Nemačkoj 286
i pravosuđe 316
i ukidanje feudalnih nameta 117
revolucionarni nemački seljaci 315
revolucionarnost badenskih seljaka
117
zahtevi seljaka 329
- sitni 455
- isključenost seljaka iz političke vlasti 12
- kao klasa 12
- revolucionisanje seljaka 52 53 72
81
- socijalni zahtevi seljaka 53
- udeo seljaka u proizvodima njihovog rada 344
- Seljaštvo* 403 437 438
- francusko 23 30
- nemačko 94
- Selo* 366
- seoska radinost 332
- Sensimonizam* 217
- Sloboda* 388 389 466
- buržoaske slobode 352
- govora 59
- hrišćanska 293
- kupovine i prodaje 189
- mišljenja 420
- naroda 425
- opšta 311
- štampe 75 419 425
- Socijaldemokratija* 440
- nemačka 440 445 446
- Socijalist* 52 205 444 465
- Socijalizam* 25 69 176 184 195 270 354
439 490
- buržoaski 75 181 242 354 484
i privreda 75
i vladavina finansijske aristokratije
75
kao sredstvo oslobođenja proletarijata 75
- doktrinarni 75 76
i proletarijat 76
- nemački naučni socijalizam 460
- radnički 435
- reakcionarni 354
- revolucionarni 76
- sitnoburžoaski 354
- i anarhija 75
- i društvo 78
- i »rat rada protiv kapitala« 233
- kao nauka 461
- Sredstva za proizvodnju* 435
- moderna sredstva za proizvodnju
18/19
- preoblike sredstava za proizvodnju
198
- prisvajanje sredstava za proizvodnju
37 435
- Stalež*
- carstva 287
- građanski 93
- prava staleža 280
- staleški interesi 346
- u Nemačkoj 280 288
- Statistika* 433
- Sveštenstvo* 424
- nemačko 281 344 - 346
i podela rada 281
kao aristokratska klasa 282
kao predstavnik ideologije srednjovekovnog feudalizma 281
kao stalež 281
nemačko *plebejsko* sveštenstvo 281
kao ideolog društvenih pokreta 282
- Svojina* 51 418
- buržoaska 84 175
razvoj buržoaske svojine 237
- državna 209
- feudalna 209
- krupna 78
- nominalna 34
- odnosi svojine
buržoaski 205 209
- opštinska 205 209
- privatna 175 206 210 242
ukidanje privatne svojine 206
moderna 209
napad na privatnu svojinu u Falačkoj 125
ukidanje privatne svojine u Kini 184
- sitna 51 78
- zajednička 209
- zemljišna 36
odnosi zemljišne svojine 36
- Teologija*
- odnos teologije prema pravu i politici 289

- Terorizam* 43
 — revolucionarni 74
 — kao ekstrem anarhije 74
- Tredjunioni* 460
- Trgovac* 357
 — trgovačke transakcije 361
- Trgovina* 201 357 359 369 433 454
 — engleska 174 359 375
 — francuska 14
 — unutrašnja trgovina Francuske 15
 — hartijama od vrednosti 362
 — na malo 359
 — sirovinama 182
 — slobodna 184 199 372
 — i društvena kriza u Kini 184
 — i kineska industrija 184
 — načela slobodne trgovine 190
 — svetska 183 197 367 368 454 459
 — tržišta svetske trgovine 183
 — u Rajnskoj pokrajini 97
 — u Badenu 114
 — žitarska 360
 — istorija trgovine 360 361
 — napredak trgovine 453
- Trošarina* 305 308
 — kao carina u unutrašnjosti zemlje 235
- Troškovi*
 — proizvodnje 192 198
 — njihovo sniženje 198
 — radnika 190
 — i sniženje nadnice 190
- Tržište* 367
 — i sredstva moderne industrije 202
 — i društvena revolucija 202
 — prezasićenost svetskog tržišta 183
 — nacionalno 19
 — novčano 358 360 361 369
 — poremećaj na novčanom tržištu 358
 — svetsko 19 97 202 365 366 433
- Udruženje*
 — demokratsko 93
 — nadničara 259
 — radničko 259
 — tajna radnička udruženja 57 58
 — seljaka 259
- Ustanak*
 — u Francuskoj 1848-1849.
 — junski ustanak u Parizu 1848.
 — 29 30 32 33 37 48 58 436
 — i slamanje moći buržoazije 57
 — kao građanski rat 33
 — demokratski ustanak sitne buržoazije 58
 — proleterski 58
 — i svetski rat 30
 — parlamentarni 56 57 59
 — seljački 38 39 42
 — u Nemačkoj 1849.
 — oružani ustanak za državni ustav 96 104
 — širenje ustanka 107
 — badenski 111 114 120
 — kao lokalni ustanak 112
 — izdaja pokreta 116 117 121
 — propast pokreta 121
 — elberfeldski 108 109
 — i aktivno učešće radnika u njemu 108
 — i pasivnost sitne buržoazije 108
 — falački 119
 — seljački ustanak
 — u Nemačkoj 289 295 304 308 309
 — 311 317 319 321 322 324 325 328
 — 333 334 340 343
 — lokalni ustanci u Nemačkoj 286 312
 — 317 321
 — masovni 322
 — raspad ustanka 330 - 335 344
 — frizijski seljački ustanak 304
 — holandski 304
 — slovenački 311 312
 — švajcarski 308
 — plemstva 313
- Ustav*
 — Francuske Republike od 1848.
 — 31 - 54 56 83 377 418 - 427
 — republikanski 36
 — ustavni zakon 36 37
 — ustavni sistem 185
 — i ustanak 56
 — i društvena revolucija 36
 — povreda ustava 46 - 48 50 56 59 88
 — revizija ustava 62
 — zaštita ustava 56
 — nemački državni ustav od 1849.
 — 99 163 170 251 386
 — kampanja za državni ustav 93 - 164
 — protivrečnosti ustava 171
 — stav kralja prema ustavu 177
 — stav buržoazije prema ustavu 185
- Vera* 296
 — kao oživotvorenje razuma u čoveku 296
- Vlada*
 — komunistička vlada u Francuskoj 26
 — kao oruđe represije 69
- Vlast*
 — buržoazije 17 36

- politička vlast buržoazije 37 454
458 459
- carska 314
 - državna 18 29 421
 - izvršna 42 423
 - javna vlast u Francuskoj 14
 - kapitala 19
 - nad kapitalom 37
 - plemstva 314 340
 - restauracija te vlasti 340
 - politička 454
 - buržoazije 37 454 458 459
 - u Francuskoj 17
 - sudska 424
 - ustanička 135
 - ustavna 42
 - zakonodavna 42 421
 - i umnožavanje kapitala 205
- Vojska*
- sitno seljačko gazdinstvo kao osnov vojske 405
 - učešće vojske u badenskom ustanku 111
 - vojna organizacija u Badenu 117 118
 - u Falačkoj 127 -130
- Vrednost*
- razmenska 21
- Zadruga*
- proizvođačka radnička zadruga 62
- Zajam*
- državni 13
 - prinudni zajam u Falačkoj 124
- Zajednica*
- dobara 307 337
 - hilijastička zajednica dobara 291
 - evangelistička 317
- Zakon o desetočasovnom radnom danu* 33
- u Engleskoj 189—191 199 200
 - i demokratski pokret 192
 - i eksploatacija radnika 197
 - i engleski radnici 194
 - i fabrički inspektori 191
 - i hiperprodukcija 199
 - i krize 199
 - i opšte pravo glasa 201
 - i oslobođenje radničke klase 192
 - i prosperitet 199 200
 - i razvoj industrije 201
 - i revolucija 192
 - kao mera protivnika slobodne trgovine 190
 - kao reakcionarna mera 200
 - kao revolucionarna mera 201
 - u Francuskoj 33
 - ukidanje Zakona o desetočasovnom radnom danu u Engleskoj 187 192
 - u Francuskoj 33
- Zakon*
- izborni zakon u Francuskoj 85 379 380 382 383 421
 - i ukidanje opšteg prava glasa 377
 - o pravu udruživanja 45 47 60
 - o reformi u Engleskoj 197 198
 - i obaranje novčane aristokratije 197
 - i politička moć buržoazije 197
 - kao posledica saveza buržoazije s engleskim proletarijatom 197
 - o strancima u Engleskoj 262 264
 - o štampi u Francuskoj 60 378 379
 - organski 426
 - prirodni 216 217
 - večni prirodni zakon 217 218 220
 - protiv socijalista u Nemačkoj 441
 - represivni 60
 - vidi i *Zakon o desetočasovnom radnom danu*
- Zakonodavstvo*
- francusko
 - i zemljišna svojina 71
 - francusko bankovno zakonodavstvo 81
 - materijalno u Nemačkoj 98
 - represivno 62
- Zakupac* 234 456
- zakupnički odnosi 234
- Zanat* 278
- i krupna industrija 351
 - propadanje zanata 351
- Zavera*
- i julaska revolucija od 1830. 225
 - i profesionalni zaverenici 225 - 229
 - i proletarijat 225 226
 - i sukob s buržoaskim društvom 226
- Zemlja*
- kao izvor čistog prihoda 234
 - kao sredstvo za proizvodnju 70
 - plodnost zemlje 70
 - podela zemlje 71 233
 - i poskupljenje sredstava za proizvodnju 71
- Zemljarina* 233
- i ostali porezi 234

Zemljoposed

- krupni 50 456
- koncentrisanje zemljoposeda 240
- u Rajnskoj pokrajini 97
- sloboda zemljoposeda 97

Zemljoposедnik

- krupni 17
- slobodni zemljoposедnik u Francuskoj 70

Zemljoradnja 175 241

- u Francuskoj 14
- i buržoaski odnosi 241

Zlato i srebro

- gomilanje zlata 370
- oticanje zlata i srebra 359
- prilliv zlata i srebra 361
- i civilizovanje varvarskih naroda 183
- i industrijalizacija 184
- i novčanice 362

Železnice 243

- gradnja železnica 362
- kriza železnica 357 358
- napredak železnica 453
- sistem železnica 357
- engleski sistem železnica 369

Sadržaj

	Strana
PREGOVOR	IX
Karl Marx/Friedrich Engels. Oglas o pokretanju časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«	5
Friedrich Engels. Nemački socijaldemokrati i »The Times«.....	7
Karl Marx. KLASNE BORBE U FRANCUSKOJ 1848—1850	9
I. Junski poraz 1848	12
II. Trinaesti jun 1849	31
III. Posledice 13. juna 1849	55
IV. Ukidanje opšteg prava glasa 1850	80
Friedrich Engels. NEMAČKA KAMPANJA ZA DRŽAVNI USTAV	91
I. Rajnska Pruska	96
II. Karlsruhe	111
III. Palačka	122
IV. Umreti za republiku!	135
Karl Marx/Friedrich Engels. Recenzije iz časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Druga sveska, februar 1850	165
I. G. Fr. Daumer, »Die Religion des neuen Weltalters Versuch einer combinatorisch-aphoristischen Grundlegung«	165
II. Ludwig Simon von Trier, »Ein Wort des Rechts für alle Reichsverfassungskämpfe an die deutschen Geschwornen«	169
III. Guizot, »Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle russia? Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre«	172
Karl Marx/Friedrich Engels. Pregled [januar-februar 1850]	177
Friedrich Engels. Pitanje desetočasovnog radnog dana	188
Friedrich Engels. Engleski Zakon o desetočasovnom radnom danu	194
Karl Marx/Friedrich Engels. Poruka Centralne uprave Savezu od marta 1850	203

Karl Marx/Friedrich Engels. Recenzije iz časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Četvrta sveska, april 1850	212
I. »Latter-Day Pamphlets«, edited by Thomas Carlyle — Nr. I »The Present Times«, Nr. II »Model Prisons«	212
II. »Les Conspireteurs«, par A Chenu, ex-capitaine des gardes du citoyen Caussidière — Les sociétés secrètes; La préfecture de police sous Caussidière; Les corps-franca.- »La naissance de la République en Février 1848«, par Lucien de la Hodde	221
III. »Le socialisme et l'impôt«, par Émile de Girardin	223
Karl Marx/Friedrich Engels. Pregled [mart-april 1850]	243
Karl Marx. Louis-Napoléon i Fould	247
Karl Marx/Friedrich Engels. Gottfried Kinkel	250
Karl Marx/Friedrich Engels. Izjava	253
Karl Marx/Friedrich Engels. Pismo uredniku lista »The Times«	255
Karl Marx/Friedrich Engels. Poruka Centralne uprave Savezu od juna 1850	256
Karl Marx/Friedrich Engels. Pruske izbeglice	262
Karl Marx/Friedrich Engels. Propratno pismo uz članak »Pruski špijuni u Londonu«	264
Karl Marx/Friedrich Engels. Pruski špijuni u Londonu	265
Karl Marx. Koncept pisma uredniku lista »The Globe«	268
Karl Marx/Friedrich Engels. Izjava	270
Karl Marx/Friedrich Engels. Uredništvu lista »Weser-Zeitung«	272
Friedrich Engels. NEMAČKI SELJAČKI RAT	275
I. Ekonomske prilike i socijalna struktura u Nemačkoj	278
II. Velike opozicione grupacije i njihove ideologije. Luther i Münzer	288
III. Preteče velikog seljačkog rata između 1476. i 1517	302
IV. Ustanak plemstva	313
V. Seljački rat u Švapskoj i Franačkoj	317
VI. Tiriški, elzaški i austrijski seljački rat	336
VII. Posljedice seljačkog rata	344
Karl Marx/Friedrich Engels. Izjava povodom istupanja iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu	349
Karl Marx/Friedrich Engels. Pismo Adamu, Barthélemyju i Vidilu	350
Karl Marx/Friedrich Engels. Redakcijska primedba uz članak »Krojački zanat u Londonu ili borba između krupnog i sitnog kapitala« od J. G. Eccariususa	351

Friedrich Engels. O lozinci ukidanja države i o nemačkim »Prijateljima anarhije«	352
Karl Marx/Friedrich Engels. Pregled, od maja do oktobra [1850]	356
Karl Marx/Friedrich Engels. Izjava protiv Arnolda Rugea ...	391
Friedrich Engels. Pismo uredniku lista »The Times«	393
Friedrich Engels. Preduslovi i izgledi za rat Svete alijanse protiv revolucionarne Francuske u godini 1852	395
Karl Marx. Ustav Francuske Republike, prihvaćen 4. novembra 1848	418

PRILOZI

A. Friedrich Engels. Uvod za »Klasne borbe u Francuskoj 1848—1850« od Karla Marxa (izdanje iz 1895)	433
B. Friedrich Engels. Prethodna napomena za »Nemački seljački rat« (izdanje iz 1870. i 1875)	451
C. Zapisi i dokumenti (septembar 1849 — februar 1851) ...	
1. Apel za pružanje pomoći nemačkim izbeglicama	465
2. Računski izveštaj Odbora za pružanje pomoći nemačkim izbeglicama u Londonu	467
3. Poziv na upis akcija časopisa »Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue« u redakciji Karla Marxa	469
4. Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta za izbeglice u Londonu	471
5. Svetsko društvo revolucionarnih komunista	474
6. Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta za izbeglice u Londonu	475
7. Nemačke izbeglice u Londonu	477
8. Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta za izbeglice u Londonu za maj, jun i jul 1850	478
9. Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta za izbeglice u Londonu za vreme od 1. avgusta do 10. septembra 1850	481
10. Poruka kelnske Centralne uprave Savezu	483
11. Statut Saveza komunista.	487
12. Prethodna napomena povodom nemačkog prevoda zdravnice L. A. Blanquija s tekstom zdravice	490

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene.....	495
Literatura	539
Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Engelsa (avgust 1849 — jun 1851)	548
Registar imena	559
Registar pojmova	590

(LUSTRACIJE

Naslovna strana časopisa »Neue Rheinische Zeitung«	3
Prva stranica Engelsovog rukopisa »Preduslovi i izgledi za rat Svete alijanse protiv revolucionarne Francuske u godini 1852«	397
Prva strana Marxovog članka »Ustav Francuske Republike« objavljenog u listu »Notes to the People«	420 — 421

K. MARX - F. ENGELS

D E L A • tom 10

AVGUST 1849 — JUN 1851

Pripremili za štampu saradnici
Instituta za međunarodni radnički pokret
Olga Kostrešević i Slobodanka Kovačević

Registar pojmova izradila
Slobodanka Kovačević

Nacrt za korice *Eduard Štepančić*
Tehnički urednik *Milorad Stojanović*
Korektori *Olga Zarin i Branka Sjeran*

Izdavači
Izdavačko preduzeće Prosveta
Beograd, Dobračina 30
Institut za međunarodni radnički pokret
Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

Štampa *Birografika*
Subotica, Put Moše Pijade 72

